

COLEGIUL TEHNIC «MEDIENSIS»
CATEDRA DE ISTORIE ȘI ȘTIINȚE SOCIO-UMANE

BIBLIOTHECA HISTORICA, PHILOSOPHICA ET GEOGRAPHICA
X

COLLEGIUM MEDIENSE

I

COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

X

MEDIAȘ
2011

Consiliul Științific

Dr. Andreea Atanasiu-Croitoru – Muzeul Marinei Române, Constanța

Dr. Petre Beșliu Munteanu – Muzeul Brukenthal din Sibiu

Dr. Dan Bodea – Colegiul Romano-Catolic, București

Dr. Gherghina Boda – Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva

Dr. Carmen Sofia Dragotă – Institutul de Geografie al Academiei Române, București

Dr. Mihaela Găvănescu – Colegiul Național „I.L. Caragiale”, București; Universitatea „Constantin Brîncuși”, Târgu Jiu

Dr. Lavinia-Dacia Gheorghe – Muzeul de Arheologie și Istorie Națională, Constanța

Dr. Florina Grecu – Facultatea de Geografie a Universității din București

Dr. Constantin Ittu – Muzeul Brukenthal din Sibiu; Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

Dr. Cătălina Mărculeț – Institutul de Geografie al Academiei Române, București

Dr. Vasile Mărculeț – Colegiul Tehnic „Mediensis” din Mediaș

Dr. Sime Pirotici – Facultatea de Arhivistică a Academiei de Poliție „Alexandru Ioan Cuza” din București

Dr. Enache Tușa – Facultatea de Științe Politice a Universității „Ovidius” din Constanța

Dr. Mihail Zahariade – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București

Comitetul de redacție

Dr. Vasile Mărculeț – redactor șef

Drd. Ioan Mărculeț – redactor șef adjunct

Delia Crișan – secretar de redacție

Corina Tănase

Ana Bocioancă

Mirela Maior

Traducerea / verificarea rezumatelor:

Limba engleză: Angela Porime; Ioana Bonțida; Crina Sincu; Theodora Mărculeț

Limba franceză: Justina Coliban; Elena Jampa

Correspondența, schimburile de carte și comenzile se vor trimite la:

La correspondance, les échanges et toutes commandes seront envoyés au:

The correspondence, the book exchange and the orders could be sent to:

COLEGIUL TEHNIC „MEDIENSIS”

Str. Sticlei, nr. 9

551130, Mediaș

Jud. Sibiu, România

colegiultehnicmediensis@gmail.com

Prezentul volum a fost publicat cu sprijinul financiar al **Direcției Municipale pentru Cultură, Sport, Turism și Tineret din cadrul Primăriei Municipiului Mediaș, S.C. Transgaz, R.A., S.N.G.N. Romgaz R.A. și Asociației Culturale „Stephan Ludwig Roth” din Mediaș.**

Responsabilitatea pentru ideile exprimate, conținutul și acuratețea materialelor publicate revine exclusiv autorilor.

Editura Sfântul Ierarh Nicolae, Brăila
www.bibliotecadigitala.ro

ISSN 2247 – 7772
ISSN-L = 2247 – 7772

**COLEGIUL TEHNIC «MEDIENSIS»
CATEDRA DE ISTORIE ȘI ȘTIINȚE SOCIO-UMANE**

**BIBLIOTHECA HISTORICA, PHILOSOPHICA ET GEOGRAPHICA
X**

**COLLEGIUM MEDIENSE
I
COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE
X**

**MEDIAȘ
2011**

Nota redacției.....	5
---------------------	---

ISTORIE, ARHEOLOGIE ȘI ȘTIINȚE AUXILIARE

Rezultatele a două periegeze efectuate la Ocna Sibiului în zona Lacul Verde (dr. Alexandru Bucur; Nicolae Comca).....	9
Semnalări de obiecte și situri arheologice la Valea Viilor și Motiș, jud. Sibiu (Elena Jampa).....	16
Scurte considerații privind caracterul colonizării Bazinului Târnavelor în epoca romană (Drd. Mihai Chiriac).....	20
Confruntarea navală dintre saxoni și danezi de la Poole Harbour (897) (Dr. Olimpiu Manuel Glodarenco; Dr. Ionel Dan Ciocoiu).....	24
Bătălia navală de la Sluys în contextul Războiului de 100 de ani (Dr. Ionel Dan Ciocoiu; Dr. Olimpiu Manuel Glodarenco).....	27
Demnitari bizantini inferiori ai Themei Paristrion-Paradunavon în secolele XI-XII (Dr. Vasile Mărculeț).....	30
Contribuții românești la activitatea constructivă de la Muntele Athos în secolele XIV-XV (Dr. Vasile Mărculeț; Dr. Petre Beșliu).....	35
Patrimoniul Sfântului Petru (Drd. Răzvan Mihai Neagu).....	40
O personalitate mai puțin cunoscută a Dinastiei Jagielonilor: Cardinalul Frederic Jagiello (1468-1503) (Drd. Răzvan Mihai Neagu).....	47
Viața la bordul unei nave medievale și condițiile de navigație în Marea Neagră (Dr. Andreea Atanasiu-Croitoru).....	52
Viața religioasă și bisericească în zona Vlașca (secolele XIII-XVI) (Drd. Gabriel-Felician Croitoru).....	62
Acțiuni navale ale domnitorului Mihai Viteazul împotriva Imperiului Otoman (Dr. Ion Rîșnoveanu).....	68
Studenți din Mediaș la universități europene (1700–1750) (Dragoș-Lucian Țigău).....	74
Dimensiunea justițiară a personalității împăratului Iosif al II-lea factor de potențare a imaginii «bunului împărat» (Dr. Petre Din).....	81
Episcopul Ghedeon Nichitici și răscoala condusă de Horea Cloșca și Crișan (Dr. Petre Din).....	85
Identități politice dobrogene în secolul al XIX-lea (Dr. Enache Tușa).....	91
Problema construirii căilor ferate în Transilvania reflectată în ziarele săsești (1850-1870) (Dr. Nicolae Teșculă).....	116
O publicație inedită sighişoreană. <i>Das Burgrad</i> «oficiul» vecinătății din cetate (Dr. Nicolae Teșculă).....	121
Criza economică din 1873 și lecțiile sale (Dr. Iosif Marin Balog).....	125
Contribuții la istoria învățământului din Hârșova 1890-1930. Învățătorul, directorul școlii din Hârșova și ctitorul de muzeu, Vasile Cotovu, în lumina unor documente de arhivă (Dr. Lavinia-Dacia Gheorghe).....	133
Sponsorizări și patriotism în paginile «Telegrafului Român», Sibiu, 1912 (Dr. Constantin Ittu).....	142
Contribuții la biografia academicianului doctor Aurel Moga (Dr. Alexandru Bucur).....	145
O aniversare ratată: aprilie 1916 – 100 de ani de la nașterea colonelului David Urs baron de Margina (Dr. Alexandru Bucur; Mihaela Cristea; Dr. Sorin Cristea).....	152
Aspecte ale învățământului hunedorean reflectate în <i>Gazeta Hunedoarei</i> (sept. 1925-oct. 1935) (Dr. Gherghina Boda).....	156
Operațiunea cu numele de cod «Judgement». Primul raid aeroneval din istorie: Taranto–11/12 noiembrie 1940 (Ion M. Ionescu).....	161
Congresul XX al PCUS și urmările sale pentru istoriografia românească (Drd. Stan Stoica).....	180
Evo Morales – drumul de la «Cocaleros» la președinția Boliviei: echitate socială și reforme radicale (Drd. Sabin D. Coroian).....	184
Colane ale ofițerilor lojei masonice sibiene <i>Sf. Andrei la cele trei frunze de nufăr</i> aflate în colecția Muzeului Național Brukenthal (Dr. Olga Beșliu).....	190

ISTORIA CULTURII ȘI CIVILIZAȚIEI

Dezbaterile privind <i>societatea duală</i> și <i>teoriile dezvoltării</i> în America Latină (Dr. Răzvan Victor Pantelimon).....	197
O icoană renascentistă – Constantin Brâncoveanu (Dr. Dan Bodea; Yasmin Adriana Ștefănescu).....	205
Historia integră: Ioan Paul al II-lea (Dr. Dan Bodea).....	216
Religia și spiritualitatea, un posibil liant pentru globalizare (Victoria Kaposzta).....	220
Provocarea mileniului trei: globalizarea. Evoluția și variantele economico-politice ale ideologiei globalizării (Victoria Kaposzta).....	227
Prânzuri și festinuri în Transilvania secolului al XVIII-lea (Dr. Gudrun-Liane Ittu).....	241
Estetica populară românească (Adrian Ierulescu).....	244
Muzeele din România în primii ani ai comunismului (Cornel Constantin Ilie).....	249
Evoluția unui concept: expresionismul (Dr. Diana Cantacuz-Streza).....	253
Aspecte ale literaturii române în perioada comunistă (Drd. Angela Șerdean (Pușcas)).....	260
Comunicarea interculturală (Dr. Nagy Imola Katalin).....	265
Un parcurs de 100 de ani: Societatea de Științe Matematice din România (Mirela Maior).....	270
Considerații asupra evoluției Teoriei probabilităților în matematică: reprezentanți ai secolelor XVI-XIX (Mirela Maior).....	276
Repere în comunicarea educațională (Dr. Mihaela Găvănescu).....	280
Rolul abuzului fizic și emoțional asupra formării comportamentului agresiv la tinerii de vârstă școlară (partea I) (Ovidiu Bocioancă; Ana-Maria Roman).....	283

Riscul geomorfologic în Culoarul Mureșului între Arieș și Mirăslău (Culoarul Ocna Mureșului) (Drd. Ioan Mărculeț; Dr. Cătălina Mărculeț).....	293
Semnificația limitei în regionarea geografică (limita dintre Podișul Hârtibaciului și Depresiunea Făgărașului) (Dr. Florina Grecu).....	298
Alunecarea de teren de la Căpud (județul Alba) – observații geomorfologice (Drd. Ioan Mărculeț).....	302
Circulația generală atmosferică și tipurile de vreme dominante în nord-vestul României (Dr. Carmen Dragotă; Dr. Cătălina Mărculeț).....	304
Particularitățile regimului termic în Subcarpații Curbunii (Drd. Anduța Grofu).....	308
Situația sinoptică din intervalul 08-10 aprilie 2011, ce a favorizat intensificări ale vântului în Transilvania (Dr. Nicolae Rusan).....	313
Orajele – fenomene climatice de risc în Depresiunea Alba Iulia – Turda (Dr. Cătălina Mărculeț; Drd. Ioan Mărculeț).....	316
Inundațiile produse în luna iunie 2010, în Transilvania (Dr. Nicolae Rusan; Alina Negoescu).....	321
Municipiul Mediaș (1930-2002). Observații geografice asupra structurii naționale (Drd. Ioan Mărculeț; Dr. Cătălina Mărculeț).....	324
Evaluarea schimbărilor în modul de utilizare a terenurilor în sectorul dunărean Brăila-Galați prin metode GIS (Idrisi Andes) (Drd. Sorin Mihalache).....	328
Mediaș – un model de turism durabil (Dr. Gabriela Dirloman; Camelia Panciu; Dr. Manuela Mocanu Jaber; Delia Cișan; Dr. Vasile Mărculeț).....	332
Considerații asupra competențelor dobândite în ora de geografie (Drd. Anduța Grofu).....	336

NOTA REDACȚIEI

Anul școlar 2010-2011 a adus cu sine însemnate schimbări la nivelul statutului unității noastre de învățământ, devenită colegiu. Modificări importante, constând în înlocuirea Secțiunii de Științe Socio-Umane, Politice și ale Educației cu o secțiune de Istoria Culturii și Civilizației, au fost operate și în cadrul sesiunilor naționale de comunicări științifice organizate de noi în lunile noiembrie și mai ale fiecărui an.

Motivele prezentate ne-au determinat să procedăm la unele modificări asupra anuarului Comunicări Științifice. Ca urmare, pentru a-l personaliza cât mai mult, am decis să adăugăm vechiului său nume, *Comunicări Științifice* și pe acela de *Collegium Mediense*, cu care va apărea începând cu acest număr. Întrucât anuarul nu este unul nou, am păstrat numerotarea volumelor.

*

În încheiere, precizăm faptul că apariția prezentului volum nu ar fi fost posibilă fără susținerea financiară a Direcției Municipale pentru Cultură, Sport, Turism și Tineret din cadrul Primăriei Municipiului Mediaș, S.N.G.N. Romgaz R.A. și Asociației Culturale „Stephan Ludwig Roth” din Mediaș. Tuturor acestor instituții Colegiul Tehnic „Mediensis”, prin intermediul redacției anuarului *Collegium Mediense. Comunicări Științifice*, le aduce sincerele sale mulțumiri.

Comitetul de redacție
Mediaș, iulie-august 2011

ISTORIE, ARHEOLOGIE ȘI ȘTIINȚE AUXILIARE

Abstract. *The results of two landscape surveys in Ocna Sibiului at the Green Lake. On the lands of Ocna Sibiului were found some areas which were inhabited since Paleolithic Age. Appliance of the natural lakes brought in our evidence many fragments of ceramic but also some other artefacts which the authors collected and studied and afterwards they gave them to the History Museum from Sibiu. The discoveries include ceramic fragments of adobe, flint and animal bones. By this composition the authors wish to introduce in the archeological collection another settlement for the W at Ocna*

Cuvinte cheie: *Ocna Sibiului, artefact, Wietenberg, fragment ceramic, decorare, incizie, silex, idol.*

Keywords: *Ocna Sibiului, artifact, Wietenberg, ceramic fragment, decoration, incision. Flint, idol.*

Lacul Verde, numit și *Lacul Poporului*, a luat naștere în urma prăbușirii a două saline situate alăturat (se poate deduce și din forma actuală a respectivului lac), exploatate concomitent, fiind abandonate datorită infiltrațiilor apei. Este lacul cu cea mai redusă salinitate. Suferind o colmatare avansată în timp, nămolul nu permite apei contactul cu stratul de sare¹.

În apropiere de localitate s-au descoperit mai multe situri care conțin dovezi de locuire încă din epoca paleolitică (așezări, morminte etc.), confirmând locuirea densă a zonei. Acest lucru s-a datorat și existenței sării, indispensabilă pentru hrana omului².

Enumerăm punctele care conțin descoperiri de tip Wietenberg:

- la 2 km V de localitate, în punctul numit *Beatrice*, pe malul de N al pârâului, ceramică³;
- la NE de halta C.F.R., în locul numit *Triguri*, s-a descoperit o întinsă așezare în urma cercetărilor de suprafață din anul 1962 și a săpăturilor din 1974⁴;
- la *Nádas-Észak-Râura*, fragmente ceramice⁵;
- la *Fabrica de Cuțite și Figudom*, ceramică⁶;
- pe panta de N a *Dealului Trestia, Nádashegy*; morminte de incinerare, compuse din 12-14 vase⁷;
- pe panta de S a locului *Baia Poporană*, fragmente ceramice⁸.

Cele două periegeze, ale căror rezultate le vom prezenta (parțial) în acest material, au fost efectuate în următoarele date: 24 octombrie și 15 noiembrie 2010, la ele participând, alături de autorii comunicării și: Alina-Diana Marcu, soții Mihaela și Sorin Cristea, mari iubitori de arheologie și istorie.

Periegezele au fost efectuate cu un scop precis: acela de a salva artefactele scoase la vedere prin lucrările de reamenajare a stațiunii. Toate rezultatele periegezelor vor fi donate Muzeului de istorie din Sibiu, pentru a îmbogăți colecțiile acestuia, dar și pentru a completa descoperirile mai vechi realizate de Alexandru Bucur (tot prin periegeză, în număr de șase) în aceeași zonă, în perioada 1999-2005 (acestea se găsesc în depozitul muzeului sibian și fac parte tot din cultura Wietenberg).

Artefactele descoperite se clasifică astfel:

- fragmente ceramice: grosiere și fine; fragmente de chirpic;
- silexuri;
- resturi osteologice.

Cu toate că starea fragmentară a materialelor descoperite, amestecarea și scoaterea lor din context arheologic, ne va îngreuna catalogarea formelor ceramice descoperite în tipologia consacrată respectivei culturi, vom încerca să finalizăm acest demers. Totodată, le vom prezenta și dimensiunile (h – înălțimea, l – lățimea și g – grosimea). Dintre sutele de fragmente ceramice, le vom descrie pe cele mai elaborate (fragmente cu buze de vase, toarte, fragmente decorate și nedecorate), începând cu ceramica grosieră, cât și fragmentele de chirpic reprezentative.

Dintre *fragmentele ceramice*, aparținând culturii Wietenberg, *faza timpurie*, enumerăm următoarele (PLANȘA 1):

1. fragment de vas tip sac, partea superioară, având un brâu și două rânduri de ornamente: cel superior realizat cu un obiect (probabil din lemn) sub formă oblică; cel inferior s-a realizat prin imprimare (mai mult ca sigur cu același

¹ Popa 2008, p. 264.

² Cavruc coord. 2006, p. 13, 14, 34, 53, 54, 94, 137-141, 187; Popa 2008, p. 25, 26, 27, 28, 34, 35, 40.

³ Luca și colab. 2003, p.153.

⁴ Idem, p. 154.

⁵ Ibidem, p. 155.

⁶ Ibidem, p. 156

⁷ Ibidem, p. 156-157.

⁸ Ibidem, p. 157.

obiect, ținând seama de dimensiuni), la intervale de 0,7-1 cm (lățimea lui fiind de 1 cm). Între cele două brăie există un spațiu de 2 cm. Dimensiuni: h – 5,3 cm; l – 6,6 cm; g – 1,5-2 cm;

2. fragment identic - ca realizare și catalogare - cu anteriorul, având două brăie, prin decorarea pastei brăului cu alveole. Dimensiuni: h – 5 cm; l – 4,5 cm; g – 1-1,8 cm;

3. Fragment de vas tip sac. La 2 mm sub buza vasului a fost trasată o linie (cerc) . Imediat sub aceasta s-au efectuat incizii oblice la intervale regulate. Dimensiuni: h – 4 cm; l – 4,5 cm; g – 1-1,2 cm;

4. fragment de strachină, partea superioară, cu brâu (imediat sub buză) decorat oblic prin apăsare cu un obiect plat. Dimensiuni: h – 4 cm; l – 4 cm; g – 1,7-2 cm;

5. fragment de vas tip sac, cu dublu decor. Pe buza vasului s-a realizat un decor cu alveole (la fel ca și la nr. 2). Imediat sub buză apar alveole care împodobesc partea respectivă. Dimensiuni: h – 2 cm; l – 4 cm; g – 1,1-1,8 cm;

6. fragment de strachină, partea superioară, destul de deteriorat. Încă se mai disting decorurile alveolare sub buza vasului. Dimensiuni: h – 3,2 cm; l – 3,7 cm; g – 1-1,8 cm;

7. fragment parte superioară vas tip sac, având sub buză un brâu cu decor oblic. Dimensiuni: h – 3,7 cm; l – 3 cm; g – 0,8-1,5 cm;

8. fragment parte superioară vas tip sac, cu buza și un brâu decorate prin apăsare, oblic, cu un obiect lat de 1 cm. Dimensiuni: h – 3 cm; l – 4,5 cm; g – 0,8-1 cm;

9. fragment de strachină având sub buză un brâu în relief, lipit ulterior realizării formei vasului, apoi decorat, prin apăsare, cu un obiect circular în secțiune. Dimensiuni: h – 2 cm; l – 5 cm; g – 0,6-1,3 cm;

10. parte superioară de vas tip sac, cu decor imediat sub buză, în exterior. Dimensiuni: h – 3,5 cm; l – 3,5 cm ; g – 1-1,4 cm;

11. fragment parte superioară vas tip sac, pe care se păstrează două registre de linii incizate (cinci sus și patru jos). Dimensiuni: h – 5,3 cm; l – 7,2 cm; g – 0,7 cm;

12-21. fragmente de chirpic, toate fiind descoperite în partea de V a lacului. La unele dintre ele (nr. 12-14 și 18) se observă urme pronunțate de arsură, care ne determină să concluzionăm că au făcut parte dintr-o vatră, fiind supuse permanent unor temperaturi ridicate și în contact cu focul. Nr. 14 și 18 prezintă și o suprafață plană care ne întărește anteriora concluzie.

Analiza materialului ceramic. De factură grosieră și mai puțin semifină, marea majoritate a ceramicii are nuanțe cărămizii și mai rar diverse nuanțe cenușii, fapt care denotă o ardere la o temperatură suficient de ridicată pentru a le conferi o rezistență mecanică bună. Degresarea ceramicii s-a realizat cu nisip - având o granulație mare - și pietricele, mai rar observându-se și mică, fiind foarte vizibil acest lucru în structura fragmentelor. Tratarea suprafeței ceramicii este diferită, de regulă practicându-se doar o netezire – mai mult sau mai puțin atentă – și mai rar o lustruire superficială⁹.

Dintre **fragmentele ceramice de factură fină** (aparținând perioadei de vârf a culturii), prezentăm următoarele (PLANȘA 2):

1. fragment de farfurie, partea superioară, având un model pe partea exterioară a buzei (pe o lățime de 0,5 cm), reprezentat prin incizii în diagonală, realizate la intervale regulate (0,2 cm), cu un obiect având o parte ascuțită. Dimensiuni: h – 2 cm; l – 3,8 cm; g – 0,5 cm;

2. fragment parte superioară vas, cu decor exterior sub buză (la 0,5 cm), reprezentând incizii sub formă de V, încadrat între două linii paralele. Sub primul ornament se observă urmele altuia, identic. Dimensiuni: h – 2,1 cm; l – 2,2 cm; g – 0,6 cm;

3. fragment parte superioară farfurie, cu decor sub buză, în exterior, constând în linii oblice întretăiate în X. Dimensiuni: h – 2,5 cm; l – 3,2 cm; g – 0,5 cm;

4. fragment de farfurie cu două porțiuni decorate; una în exterior - sub buza vasului – pe o înălțime de 0,6 cm, având același tip de decor cu aceleași caracteristici ca la fragmentul prezentat anterior, cealaltă - identică cu prima - fiind situată la 1,4 cm de anterioara, delimitată la partea superioară cu o linie orizontală. Dimensiuni: h – 2,6 cm; l – 2,4 cm; g – 0,3 cm;

5. fragment parte superioară farfurie, decorat cu incizii în două zone: imediat sub buză, în exterior, pe o lățime de 0,5 cm, cu X-uri; următoarea porțiune decorată, aflată la 0,8 cm de prima - delimitată prin două linii orizontale, paralele – lată de 0,8 cm are același decor în X, realizat rapid și neglijent. Dimensiuni: h – 3,4 cm; l – 3,3 cm; g – 0,6 cm;

6. fragment de ulcă decorat cu două registre identice, la o distanță de 1,3 cm, în exterior, primul sub buza vasului, celălalt la începutul părții bombate a vasului, pe o lățime de 0,3 cm. Inciziile constau în linii oblice. Dimensiuni: h – 4,8 cm; l – 6 cm; g – 0,5 cm;

7. fragment de vas identic - ca factură - cu anteriorul, păstrând doar un ornament cu linii oblice realizat pe o lățime de 0,6 cm. Dimensiuni: h – 3,5 cm; l – 5,8 cm; g – 0,6 cm;

⁹ Ciugudean 1996, p. 81, 82 și 89; Roman 2008, p. 118-119.

8. fragment de ulcică cu linii incizate paralel, la distanță de 0,4 cm, la partea superioară având o zonă decorată - delimitată de două linii paralele, lată de 0,7 cm – cu linii oblice realizate la distanțe egale de 0,2 cm. Dimensiuni: h – 5,2 cm; l – 3,5 cm; g – 0,7 cm;

9. fragment de ulcică, cu incizii în formă de V. Dimensiuni: h – 4 cm; l – 2,8 cm; g – 0,8 cm;

10. fragment de farfurie conținând două rânduri de ornamente, separate de linii paralele: primul constând în linii oblice intersectate în X (la distanțe egale de câte 0,5 cm) pe o lățime de 1 cm; al doilea, incizii oblice. Dimensiuni: h – 3 cm; l – 2,8 cm; g – 0,4 cm;

11. fragment de ulcică, cu decorațiuni incizate atât pe buză (interior) cât și sub aceasta. Cel interior este format din linii oblice realizate pe o lățime de 1 cm. La exterior, pe o lățime de 1 cm sunt linii oblice întretăiate X, realizate la distanțe de 0,3 cm unele de altele. La o distanță de 1 cm de acest decor, delimitat de două linii paralele, pe o lățime de 0,7 cm se desfășoară alt decor, cu același tip de linii. Dimensiuni: h – 3,8 cm; l – 3,8 cm; g – 1 cm;

12. fragment de ulcică, bogat decorat cu incizii în V, la distanță de 0,7 cm. În spațiul dintre brațele V-ului superior se mai pot observa incizii de linii verticale și orizontale, întretăiate la distanță milimetrică. Ornamentele exterioare V-urilor par spiralice. Dimensiuni: h – 3,2 cm; l – 4,5 cm; g – 0,8 cm;

13. fragment de farfurie decorat cu linii oblice în X, ocupând o lățime de 0,5 cm, delimitate jos de o linie orizontală. Dimensiuni: h – 2,8 cm; l – 2 cm; g – 0,6 cm;

14. fragment de capac de vas, decorat cu șapte linii paralele întrerupte, dispuse la 0,2 cm una de cealaltă. Dimensiuni: h – 1,9 cm; l – 1,7 cm; g – 0,5 cm;

15. fragment de ulcică nedecorat, cu toartă frumos lucrată. Dimensiuni: h – 8 cm; l – 5,7 cm; g – 0,6 cm; toarta: h – 4 cm; l – 2,5 cm; g – 0,5 cm;

16. fragment de strachină, nedecorat. Dimensiuni: h – 6 cm; l – 7,5 cm; g – 0,4 cm;

17. fragment de strachină, nedecorat. Dimensiuni: h – 6,5 cm; l – 4,5 cm; g – 0,5 cm;

18. unul dintre cele mai frumoase fragmente de strachină descoperite, cu un decor unic printre cele prezentate. Acesta constă într-o spirală realizată în sens invers acelor de ceasornic;

19. cel mai bogat decorat fragment de vas, dintre cele prezentate. Parte superioară a unei străchini, ornamentarea începând în exterior, imediat sub buză. Din ornamentare se păstrează doar trei registre paralele, delimitate prin linii orizontale, astfel: primul registru are lățimea de 1,2 cm, al doilea de 1,4 cm și al treilea de 0,9 cm. Toate au incizate linii oblice. Dimensiuni: h – 6,8 cm; l – 6 cm; g – 0,7 cm.

Analiza materialelor ceramice. Fragmentele sunt din categoria ceramicii fine, de mici dimensiuni. Acest lucru reiese din studiarea compoziției fragmentelor, a grosimii ceramicii și a modului de degresare și ardere. Pasta din care au fost confecționate vasele are un grad ridicat de omogenitate, conferit de utilizarea unei argile de bună calitate. Pasta a fost bine frământată, modelarea pereților ceramicii este atent realizată, grosimea este redusă și relativ uniformă. A fost acordată o mare atenție prelucrării suprafețelor, atât interioare cât și exterioare, aceasta fiind lustruită în marea majoritate a cazurilor. Ca degresant s-a folosit nisipul fin și mica (excepție fac fragmentele de la nr. 9, 15 și 17, unde apare și nisip cu granulație mai mare). Arderea a fost redundantă, de bună și foarte bună calitate, fapt ce a conferit rezistență respectivelor fragmente. Culoarea ceramicii este – la majoritatea acestora (mai puțin la nr. 1, 12 și 19) - cenușie spre negru (la celelalte cărămizie) iar decorurile, realizate prin incizare, sunt – în marea majoritate a descoperirilor – efectuate artistic. Puține piese relevă grabă și neglijență în trasarea decorurilor.¹⁰

Materialul litic. În partea de NV a lacului s-au găsit câteva fragmente de silex, de culoare galben -maronie sau maronie și neagră. Descoperirile de acest tip sunt rare, ele fiind reprezentate și de așchii din diverse tipuri de silex (PLANȘA 3, partea superioară):

1. silex care are pe o parte cortexul rocii din care a fost confecționat. Doar una din laterale este tăioasă, fără a prezenta urme de retușare. h – 5,6 cm; l – 2,3 cm; g – 1,3 cm;

2. răzuitor, parțial deteriorat. Dimensiuni: h – 2,9 cm; l – 2,1 cm; g – 0,5 cm;

3. răzuitor cu o parte activă, cea lătită, fără urme de retușare. Dimensiuni: h – 2,9 cm; l – 0,9-2,1 cm; g – 0,5 cm;

4-5. așchii din silex brun maroniu, păstrând suprafețe cu cortexul rocii inițiale. Prezintă urme certe de prelucrare, fiind resturi rezultate din partea exterioară a rocilor utilizate pentru a fi transformate în unelte.

Descoperirile osteologice sunt foarte rare, ele constând în trei piese (PLANȘA 3, partea inferioară):

6. cea mai importantă descoperire (părerea aparține lui Bucur Alexandru) o reprezintă o falangă de cal, nedecorată (descoperire singulară în zonă, fără a fi găsite alte resturi osteologice ale respectivului animal). Dimensiuni: h - 7,5 cm; l – 4-4,7 cm; g – 2,4-3,5 cm; rolul acestei falange a fost, după părerea autorului menționat anterior, aceea de idol antropomorf. Ipoteza poate fi susținută astfel:

¹⁰ Boroffka 1994, p. 207 și 287; Ciugudean 1996, p. 83, 145 și 261; Emödi 2002; p. 12, 23 și 31; Roman 2008, p.116-118.

- este o descoperire singulară, detașată de alte fragmente osoase ale calului, fiind utilizată exclusiv în scop magic;

- se pot face analogii cu următoarele descoperiri: falanga descoperită la Cuina Turcului, importantă și impresionantă piesă prin decorațiuni și, probabil, semnificație; idolii iberici din falange de cal – unii nedecorați – patru la număr (pe care Alexandru Bucur a avut privilegiul de a-i vedea – șapte, în total - într-un muzeu, la Almonte, în anul 2007), specificați de Vlassa¹¹;

7. o altă piesă, fragmentară, aparține – probabil – unui câine. Această concluzie rezultă din studierea alveolelor dentare, din păcate nepăstrându-se nici o piesă dentară a animalului. Profilul ei arată că a fost un carnivor. Este un fragment din mandibulă, partea stângă (spart în două bucăți), fiind descoperit în partea estică a lacului. Dimensiuni: h – 6 cm; l – 2 cm; g – 1 cm;

8. fragment de calotă craniană, mai mult ca sigur aparținând aceluiași carnivor, fiind descoperit la mică distanță de piesa prezentată anterior. Dimensiuni: h – 2,8 cm; l – 2 cm; g – 0,2 cm.

Analizând fragmentele ceramice și ornamentația acestora ne exprimăm opinia că acestea pot fi încadrate în faza II final a culturii Wietenberg și începutul fazei III a respectivei culturi, mai precis perioada de sfârșit a bronzului mijlociu¹².

Concluzii:

- teritoriul orașului Ocna Sibiului a fost locuit din perioada paleolitică, acest lucru fiind demonstrat de numeroasele descoperiri arheologice realizate în zonă;

- sarea a reprezentat un element important care a determinat populațiile să habiteze în zonă, masiv;

- epoca bronzului este bogat reprezentată în zonă, cultura Wietenberg având o prezență majoră;

- descoperirile de la *Lacul Verde* ne permit să concluzionăm că în acest loc a existat o așezare, care a fost distrusă (aproape în totalitate) prin exploatarea sării, în cele două saline;

- descoperirile prezentate vin să completeze aria de locuire a purtătorilor respectivei culturi, mai ales în faza a doua și a treia a Wietenberg-ului;

- activitatea de exploatare a sării, dar și lucrările ulterioare, au distrus mărturii importante ale prezenței umane în zonă, autorii dorind ca prin activitatea lor să salveze ce se mai poate salva și să semnaleze – în special arheologilor – despre materialul găsit, pentru completarea unor concluzii reieșite din anterioarele activități arheologice din zonă.

Bibliografie

Berecki, Áldor 2007 – S. Berecki, C. B. Áldor, *O așezare aparținând culturii Wietenberg de la Unirea (jud. Alba)*, în *Acta siculica*, 2007, p. 217-223

Boroffka 1994 – N. Boroffka, *Die Wietenberg-kultur Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in südoesteuropa*, Teil 1-2, Bonn, 1994

Cavruc coord. 2006 – V. Cavruc (coord.), *Sarea, Timpul și Omul. Catalog de expoziție*, Sfântu Gheorghe, 2006

Ciugudean 1996 – H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, București, 1996

Emödi 2002 – I. Emödi, *O așezare din epoca bronzului de la Palota Veche*, în *Ephemeris Napocensis*, XII, 2002, Cluj-Napoca, p. 5-35

Luca și colab. 2003 – S.A.Luca, Karl, Z.K.Pinter și A.Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu*, Sibiu, 2003

Păunescu 1969 – Al. Păunescu, *Arta paleolitică de la Cuina Turcului-Dubova*, în *Revista muzeelor*, nr. 4, București, 1969, p. 338-349

Popa 2008 – S. Popa, *Ocna Sibiului. Un popas pe drumul sării. Cronică istorică*, Sibiu, 2008

Roman 2008 – C.C. Roman, *Habitatul uman în peșterile din sud-vestul Transilvaniei*, Sibiu, 2008

Vlassa 1976 – N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, Cluj-Napoca, 1976

Lista ilustrațiilor

PLANȘA 1

1-3, 5, 7-8, 10-11. Fragmente de vase tip sac cu dublu decor alveolar.

4, 6 și 9. Fragmente de vase tip strachină.

12-14 și 18. Fragmente chirpic din vatră.

15-17, 20-21. Fragmente de chirpic simplu.

PLANȘA 2

1-5, 10 și 13. Fragmente de farfurii.

6-9, 11-12 și 15. Fragmente de ulcele.

14. Fragment de capac.

16-19. Fragmente de străchini.

PLANȘA 3

1-3. Răzuitoare din silex.

4-5. Așchii din silex.

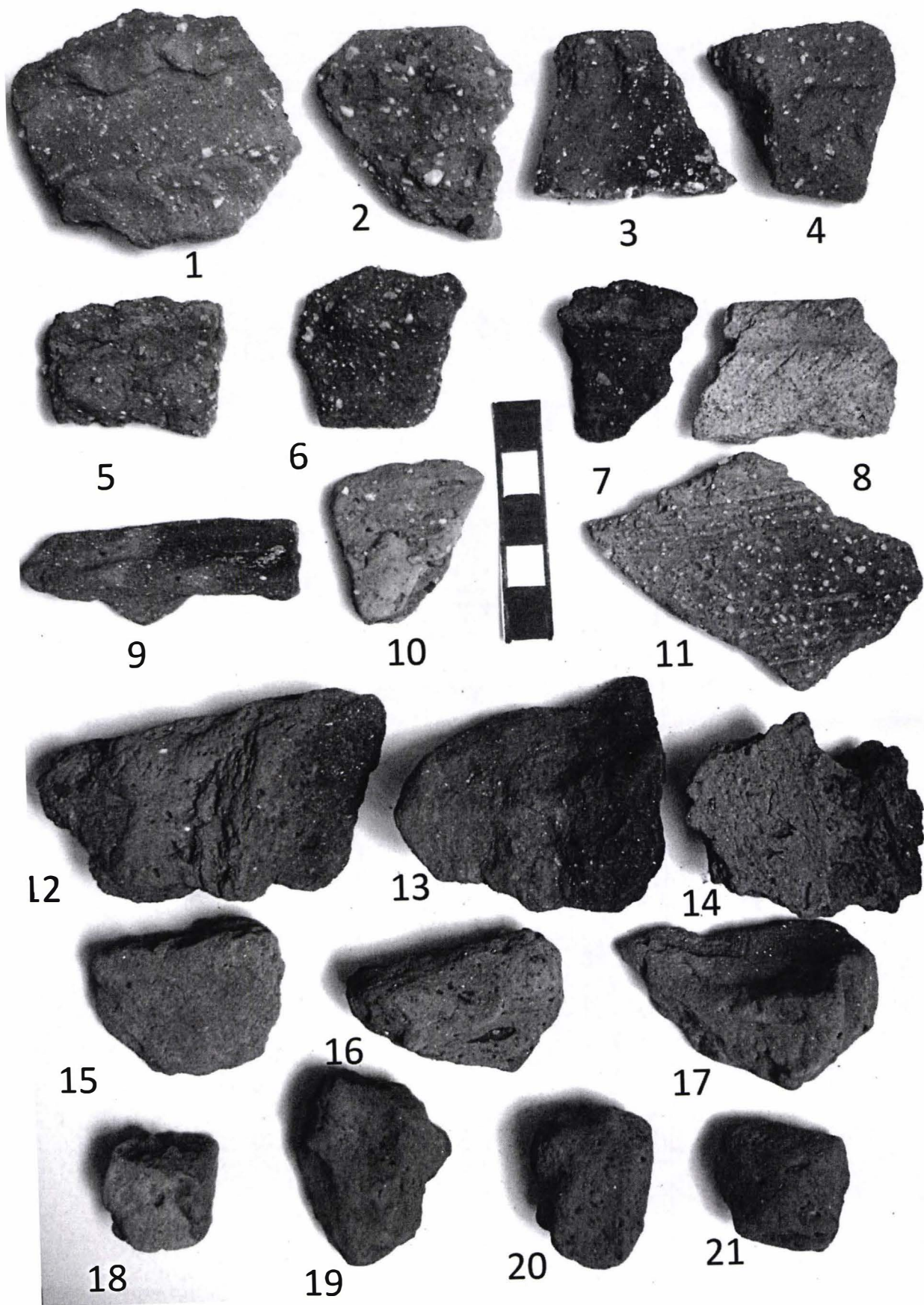
6. Falangă de cal, nedecorată.

7. Fragment de mandibulă aparținând unui carnivor.

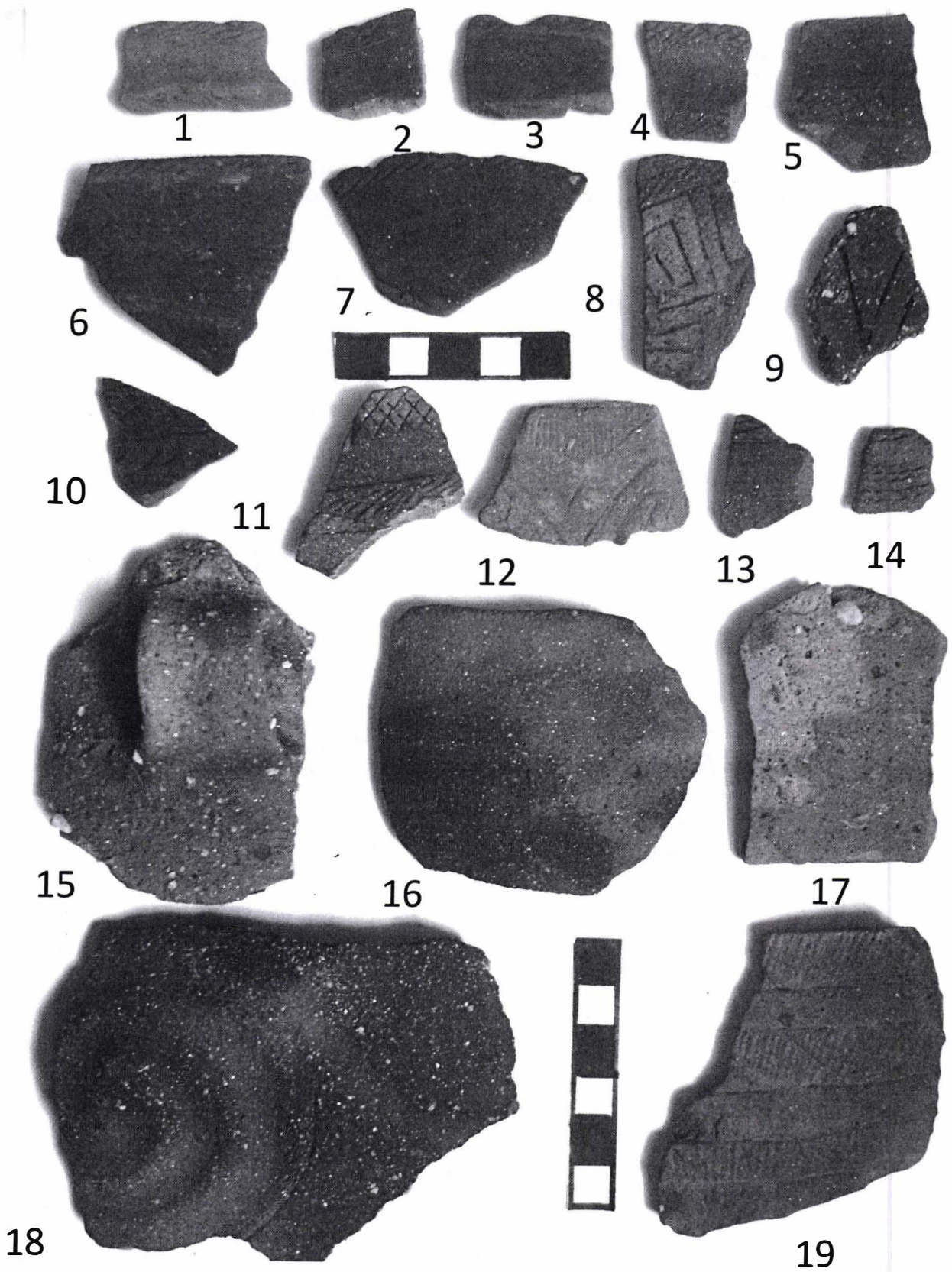
8. Fragment de craniu, probabil al unui carnivor.

¹¹ Păunescu 1969, p. 342; Vlassa 1976, p. 79.

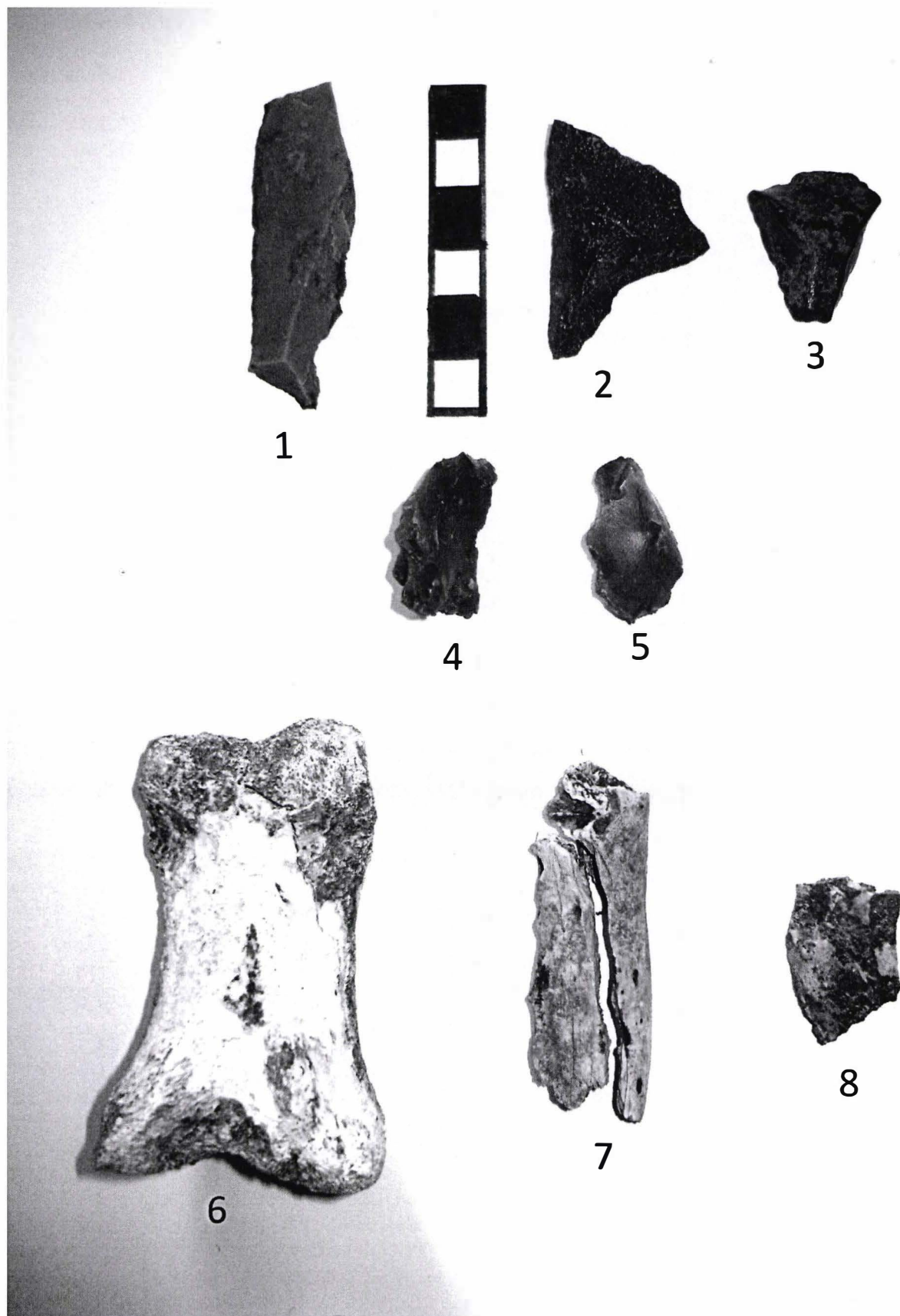
¹² Berecki, Áldor 2007, p. 220.

PLANȘA 1

PLANȘA 2

PLANȘA 3

Résumé. Signalisation des objets et des sites archéologiques à Valea Viilor et à Motiș, dép. Sibiu.

Sibiu. La grande quantité de céramique, simple ou décorée, datant depuis la période énéolitique jusqu'à celle des migrations, découverte à Valea Viilor et à Motiș (le département Sibiu), à côté des fragments de monuments funéraires, des outils en pierre et en bronze, des restes des huttes, constitue la preuve de l'existence et de la continuité de la vie dans les confins de ces villages depuis l'âge de la pierre jusqu'au Moyen Âge, preuves qui attendent d'être mise en valeur par les archéologues.

Cuvinte cheie: așezări, ceramică, unelte.

Mots clé: habitations, céramique, outils.

Comuna **Valea Viilor** (numită până în 1964 Vorumloc) și satul aparținător **Motiș** se află la 5 km. sud-est depărtare de orașul Copșa Mică, jud. Sibiu, într-o zonă deluroasă, cu terase joase de-a lungul pârâului Valea Viilor (odinioară Grund) și cu soluri fertile, creându-se condiții favorabile locuirii umane încă din cele mai vechi timpuri. Urmele de locuire identificate, datând din neolitic până în feudalismul timpuriu, se găsesc pe terase înșorite, accesibile, din apropierea pârâului Valea Viilor și ale afluenților săi. Pe hotarele acestor două localități au fost descoperite, întâmplător și în urma cercetărilor de suprafață, artefacte arheologice, întregi sau fragmentare constând din: ceramică, obiecte de cult, unelte și arme din piatră, arme și podoabe din bronz, monumente funerare din piatră datând din eneolitic, epoca bronzului, epoca fierului și perioada daco-romană¹. În sec. al XIX-lea, într-un loc neprecizat din Vorumloc (astăzi Valea Viilor), s-a găsit o secure de piatră din neolitic, o brățară de bronz, o altă piesă din epoca fierului și o fibulă din bronz. În 1875 au fost descoperite în locul numit *Hall* două vase de lut, acoperite cu o lespede de piatră, așezate unul într-altul. Alături s-a găsit un topor de bronz cu gaură de fixare în coadă. În albia pârâului Valea Viilor s-au găsit, în sec. al XIX-lea, o fibulă și un ac din bronz, parte a unui mormânt datând din a doua epocă a fierului². În 1986 au făcut cercetări sistematice pe toate hotarele din Valea Viilor arheologii Dumitru Popa și Iuliu Paul de la Muzeul de Istorie Sibiu. Din 1985 până în prezent am făcut numeroase cercetări de suprafață, pe toate hotarele din Valea Viilor și Motiș descoperind numeroase puncte de interes arheologic, locuri verificate și confirmate și de arheologi de la Muzeul de Istorie Sibiu, descoperiri care pot completa harta arheologică a jud. Sibiu.

I. În hotarele com. Valea Viilor există următoarele puncte de interes arheologic:

1. „Moara de apă” (descoperit în 1985) - un sit gros de aproximativ 1 m. aflat la confluența Tăietura (Zăpodea) Turcilor cu pârul Valea Viilor, în nordul localității, în apropierea fostelor grajduri ale CAP-ului. Situl este acoperit de un strat gros de depuneri aluvionare. Așezarea era situată pe pantele line ale văii. Ceramica descoperită este lucrată cu mâna, din pastă roșie fină, simplă sau decorată cu impresiuni, meandre sau pictată cu benzi bicrome și provine de la vase borcan, vase cu buza răsfântă, castroane și este specifică *epocii eneolitice* – culturilor Petrești, Coțofeni³. La circa 100 m. în amonte pe pârul Tăietura Turcilor, în mal, s-au descoperit fragmente ceramice provenind de la vase borcan, din pastă roșie, parțial arsă, cu amestec de nisip, simplă sau decorată cu impresiuni și cu butoni rotunzi cu impresiuni în formă de cruce, ceramică aparținând aceleiași culturi eneolitice Petrești, ca la „Moara de apă”. În aceeași zonă a fost găsit un toporaș din piatră trapezoidal, de culoare cenușie-neagră, ce este identic cu altele descoperite în hotarul Heveș „La șură” și la Motiș, care a fost donat prof.univ. Iuliu Paul.

2. Mormântul de înhumatie din epoca bronzului aparținând purtătorilor culturii Noua a fost descoperit în 2003 de niște copii, în malul rupt al pârului Valea Viilor, pe partea stângă, aproape de podul spre Copșa Mică. Fragmentele osteologice se aflau la aproximativ 5,50 m. deasupra solului, la mijlocul rupturii, și au aparținut unei persoane de circa 1,85 m. Defunctul era depus pe partea stângă, în poziție chircită, cu picioarele îndoite și cu mâinile îndoite și întinse în față. La ceafă era depusă o ceașcă globulară și în mâinile defunctului se afla un vas mai mare de tip kantaros, cu toarele supraînălțate, vase care au făcut posibilă încadrarea mormântului în epoca bronzului, cultura Noua. Întregul inventar al mormântului a fost cercetat de arheologi de la Muzeul de Istorie Sibiu, unde se află în prezent⁴.

3. Heveș „Capătul satului”. La capătul străzii Heveș, pe partea stângă, pe o terasă lină, înșorită, aproape de pârul Heveș, se află o așezare cu ceramică și unelte din piatră din *epoca eneolitică*: cultura Coțofeni (ceramică roșie și neagră, decorată cu incizii, impresiuni colți), *epoca bronzului*: cultura Wietenberg (ceramică fină roșie și neagră, de la vase lobate, castroane, farfurii, decorată cu șiruri de liniuțe, cu meandre, cu benzi umplute cu hașuri în rețea, benzi

¹ Luca și colab., 2003, p. 238-240; Jampa 2006, p. 14-21; Jampa 2007, p. 7-14; Popa, 2002, p. 211; Munteanu, Sonoc 2003, p. 259-261; Georgescu, Gonciar 2006, p. 21-29; Pârvan 1982, p. 309.

² Luca și colab. 2003, ibidem; Goss 1876, p. 63; Pârvan 1982, ibidem.

³ Similit. Paul, 1999, pl. XVI, fig. 14

⁴ Georgescu, Gonciar, p. 21-29

spiralate cu incizii, impresiuni oval-alungite, cu urme de culoare albă), *epoca bronzului* – cultura Schnekenberg (ceramică roșie sau parțial arsă decorată cu șnurul). Vizavi de acest punct, în subsolul locuinței fam. Nariță Ghe. s-au descoperit fragmente ceramice, oase animaliere și pământ ars, resturi ale unui mormânt de incinerare din perioada *migrațiilor*⁵. Ceramică eneolitică pictată sau simplă specifică culturii *eneolitice* Petrești s-a descoperit în timpul săpării fundației locuinței fam. Nariță Vasile – în intravilanul comunei, pe str. Heveș.

4. Heveș „La dud”. Locul este situat foarte aproape de capătul satului, pe o terasă joasă pe malul drept al Pârului Heveș, unde sunt localizate urmele a 4 -5 locuințe *eneolitice* de suprafață marcate prin ceramică, unelte din piatră (un topor din gresie, bine șlefuit, cu muchii drepte, cu gaură de înmănușare, un topor fără gaură de fixare, o mârgea din piatră cenușie, răzuitoare din silex opal sau cenușiu, așchii rezultate de la realizarea răzuitoarelor, frecătoare, zdrobitoare realizate din piatră dură de râu cu granulație mare, percutoare, amnare). Ceramica din pastă roșie fină sau în amestec este simplă sau pictată monocrom, bicrom și aparține multor vase, existând fragmente de capace, de altăraș votiv, de strecurătoare, o protomă de cap de bovidu specifică epocii eneolitice – cultura Petrești, câteva fragmente din cultura *Coțofeni*⁶. În taluzul ce străjuiește așezarea eneolitică s-a descoperit (în 2004) un fragment de statuie destul de deteriorat, de factură *romană*. Capul, probabil al unui bărbat, după cum sugerează urmele încă vizibile ale tunsorii, este din gresie, fața este distrusă, dar probabil că a făcut parte dintr-un complex funerar aparținând unui fermier roman. Artefactul se află la muzeul Școlii cu clasele I-VIII M. Negrea din Valea Viilor.

5. Heveș „La troci”. Un fragment de monument funerar *roman* a fost descoperit în 1983, în timpul unor lucrări agricole și se află la colțul muzeistic al Școlii cu cl. I-VIII M. Negrea Valea Viilor. Piesa constituie partea superioară a peretelui central al unei aedicule, este din calcar cenușiu, are o lungime de 102 cm., lățimea între 50-62,5 cm. și o grosime de 16,5 cm. În cadrul central a fost sculptat un cap de femeie, dar detaliile s-au degradat⁷.

6. Heveș „La șură”. Locul de aproape 1 ha. este situat la circa 2 kilometri depărtare de comună, pe o pantă însoțită situată pe malul drept al pârâului Heveș. Ceramica fină sau grosieră din pastă roșie, neagră, simplă sau decorată cu motive alveolare, caneluri oblice este, în majoritate, de factură *daco-romană* (cultura Basarabi), puțină este cu motive specifice culturii *eneolitice* *Coțofeni*. Au fost descoperite, pe arătură, fragmente ceramice, răzuitoare din piatră cenușie, fusaiole tronconice din piatră sau din lut, roțițe de car votiv, toporașe din piatră cu sau fără gaură de fixare, din rocă cenușie-neagră, un fragment de topor cu buton asemănător ceramicii culturii Noua din epoca bronzului, un tipar de turnat bijuterii (cercei) și un fragment de fibulă din bronz (astăzi dispărut). La baza pantei, aproape de pârâu s-au găsit fragmente litice și ceramică fină cenușie de factură romană, ceea ce ne face să intuim că poate acolo a existat locuința vreunui fermier roman, deoarece nu departe, la „Troci” a fost descoperit fragmentul de aedica romană.

7. În Cimitirul nou românesc s-au descoperit fragmente ceramice de factură *eneolitică* specifică culturii Petrești.

8. În intravilanul com. Valea Viilor s-au descoperit: 3 râșnițe din tuf vulcanic daco-romane (în curțile fam. Hentea Ion – Gruî, fam. Nistor Aurel, fam. Barta Iosif), o ceșcuță dacică (în șanțul săpat de fam. Manole N. – Gruî)⁸, ceramică, unelte din piatră din feudalismul timpuriu (sec. VII-IX) în grădina Școlii noi⁹, un fragment de statueta reprezentând o *zeitate feminină romană* „Juno”. Descoperită în 1985 de către niște copii în malul pârâului Valea Viilor, aproape de centrul comunei, se află în prezent la Muzeul de istorie din Sibiu. Divinitatea are o frumoasă diademă, părul creț, adunat într-o coadă de cal, este din teracotă roșie-gălbuie. D. Popa apreciază că întreaga statuie ar fi avut cca. 40 cm. și, în lipsa altor atribute, ar putea reprezenta pe zeița romană Junona / Venus¹⁰.

■ În hotarele satului Motiș s-au descoperit următoarele puncte de interes arheologic:

1. La Ghelemeaua (Mameloane), aproape de intrarea în sat există trei movile mari de pământ, în apropierea cărora s-au găsit fragmente ceramice și o fusaiole tronconică. Legende locale spun că prin anii 1930 un sătean a găsit aici un topor de aur („o clanță din aur”), pe care a vândut-o cuiva din Sibiu încât a reușit să-și construiască o casă cu banii primiți pe acest obiect.

2. Hotarul „Sub Schoprich” situat în partea de sud a satului, pe drumul spre com. Boarta, pe o pantă însoțită situată pe malul unui pârâu are urme vizibile a cel puțin 20 de locuințe străvechi de suprafață. În așezarea (descoperită în 2003), pe o suprafață de cca. 2 ha. s-au găsit mari cantități de ceramică din pastă roșie, cenușie sau neagră, lucrată cu mâna sau la roată, simplă sau decorată cu incizii, brăuri alveolare, șiruri de impresiuni, șiruri de motive pictate bicrom sau tricrom – ceramică aparținând culturilor eneolitice Petrești, Coțofeni, cultura Noua din *epoca bronzului*, epoca *La*

⁵ Similit. Toropu, 1976, pl. 7, 8; similit. Bârză 1973, pl. XII-3, p. 35, pl. IX, p. 290

⁶ Similit. Luca și colab. 2004, pl. V; similit. Luca și colab., 2004, fig. 4

⁷ Munteanu, Sonoc, 2003, p. 259-261

⁸ Similit. Crișan, 1969, p. 273

⁹ Similit. Zaharia, 1977, p. 64, fig. 14, 15

¹⁰ Popa, 2002, p. 211

Tene – ceramică daco-romană¹¹. Au fost găsite, pe arătură, numeroase unelte litice: un fragment de râșniță, răzuitoare din silix opal (un silix are aproximativ 10 cm.), din rocă cenușie-neagră, percutoare, frecătoare, amnare, polizoare, lustruitoare – realizate din pietre de râu, toporașe din rocă neagră verzuie: un toporaș întreg dreptunghiular, două fragmente de topoare bine lustruite, cu gaură de înmănușare, două fragmente de cuțite – seceri din piatră.

3. Pe hotarul Sub Malcină (Honogos) s-au găsit în 2003, pe arătură, fragmente de ceramică *eneolitică* – aparținând culturii Petrești.

4. În centrul satului (curtea fam. Ganea N) s-au găsit fragmente ceramice din *feudalismul timpuriu*.

5. În curtea Bisericii evanghelice, unde a fost un vechi cimitir, s-au descoperit două fragmente de monumente funerare din *feudalism*¹².

Concluzii: În hotarele și în intravilanul comunei Valea Viilor și în satul aparținător Motiș au fost descoperite, în ultimii 25 de ani, puncte de interes arheologic, cu urme de viață umană începând din eneolitic până în feudalismul timpuriu, așezări preistorice care completează harta cu descoperiri arheologice din județul Sibiu și care așteaptă să fie cercetate sistematic de către specialiști.

Bibliografie

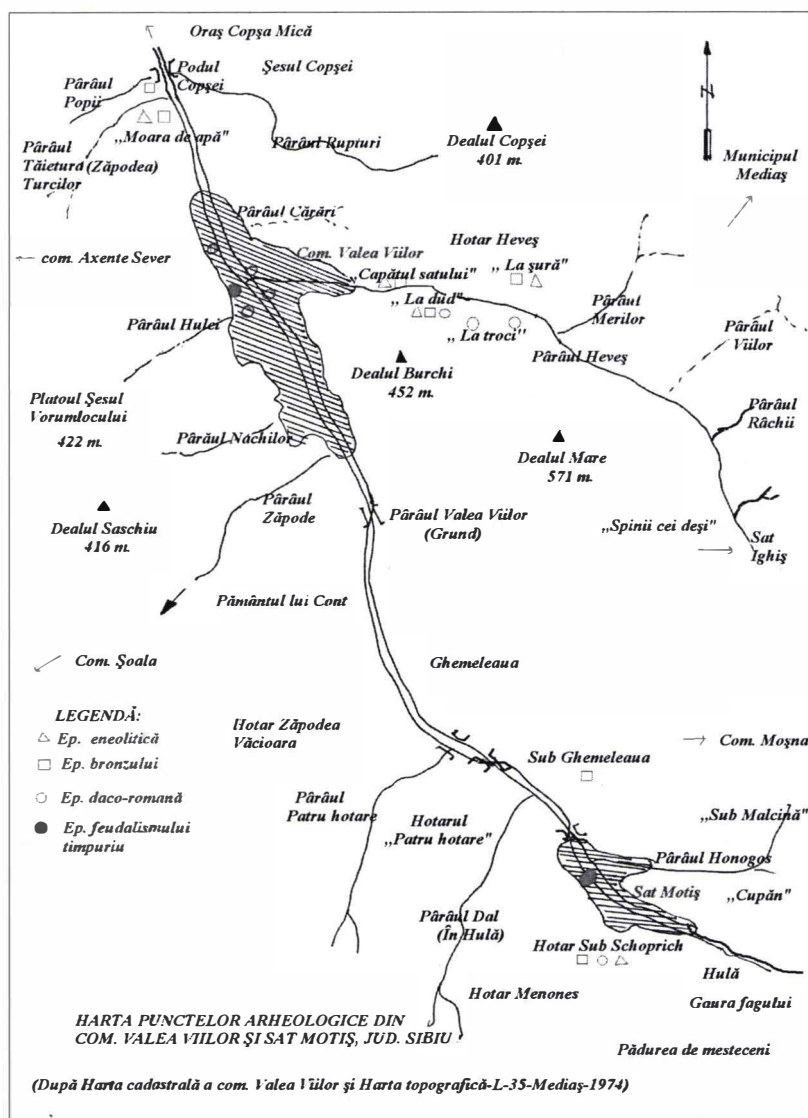
- Bârză 1973 – Bârză L., *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în sec. VII – VIII (Cimitirul 1 de la Bratei)*, București, 1973.
 Crișan 1969 – I. H. Crișan, *Ceramica daco-romană cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.
 Georgescu, Gonciar 2006 – A. Georgescu, A. Gonciar, *Un mormânt Noua descoperit la Valea Viilor, jud. Sibiu*, în „Acta Musei Brukenthal”, I, 2006, 1.
 Goss 1886 – C. Goss, *Chronik des archeologischen funde Siebenburgens, Hermanstadt*, 1886.
 Jampa 2006 – E. Jampa, *Valea Viilor, Motiș – monografie*, Mediaș, 2006.
 Jampa 2007 – E. Jampa, *Toporașe și răzuitoare descoperite la Valea Viilor și Motiș*, în „Comunicări științifice”, VI, 2007.
 Luca și colab. 2003 – A. Luca, A. Georgescu, Z. Pinter, *Repertoriul arheologic al jud. Sibiu*, Sibiu, 2003.
 Luca și colab. 2004 – A. Luca, S. Istrate Purece, C. C. Roman, D. Diaconescu, *Roșcani. Cercetări arheologice*, Deva, 2004.
 Luca și colab. – S. Luca, C. Roman, D. Diaconescu, *Cercetări arheologice în peștera Cauce (I)*.
 Munteanu, Sonoc 2003 – Cl. Munteanu, Al. Sonoc, *Un fragment de monument funerar roman descoperit la Valea Viilor, jud. Sibiu*, în „Sargeția”, XXX, 2003.
 Pârvan 1982 – V. Pârvan, *Getica*, București, 1982.
 Paul 1992 – I. Paul, *Cultura Petrești*, București, 1992.
 Popa 2002 – D. Popa, *Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002.
 Roman 2008 – C. Roman, *Habitatul uman în peșterile din sud-vestul Transilvaniei*, Alba Iulia, 2008.
 Rotar și colab. – G. Rotar, D. Diaconescu, C. Roman, *Contribuții la repertoriul arheologic al comunei Laslea (jud. Sibiu)*, în „Acta Musei Brukenthal”, I, 2006, 1.
 Toropu 1976 – O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia Traiana Sud - Carpatică (sec. III-XI)*, Craiova, 1976.
 Zaharia 1977 – E. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în sec. VII – VIII (Cimitirul nr. 2 Bratei)*, București, 1977.

Valea Viilor, Motiș – topoare și unelte din piatră, silixuri

¹¹ Similit. Rotar, Diaconescu, 2006, p. 53 pl. I, p. 56 pl. IV, p. 57 pl. V

¹² Jampa, 2003, p. 14-21s

Harta punctelor arheologice din Valea Viilor și Motiș, jud. Sibiu

SCURTE CONSIDERAȚII PRIVIND CARACTERUL COLONIZĂRII BAZINULUI TÂRNAVELOR ÎN EPOCA ROMANĂ

Drd. Mihai Chiriac

Abstract. *Few considerations regarding the character of the roman colonisation of the Târnava basin in the roman period.* This article present some short considerations about the character of the colonisation in the roman imperial period. Numerous civilian elements immigrated to Dacia from the provinces od Celtic and Celto-Germanic substratum after the conquering campaigns. The Celtic and Germanic colonists can be mainly identified by nomina celtica. In the context of the wide colonisation initiated by Trajan, the Celtic settlers arrived in Dacia soon after the new province had been constituted. People of Celtic origin had been identified in the economical and military centres of roman Dacia, at Apulum, Sarmizegetusa, Drobeta or Napoca. In this regard the Norico – Pannonian communities are well represented by funeral inscriptions in Sighișoara, Târnava or Șeica Mică.

Cuvinte cheie: Dacia, comunitate, așezare rurală, inscripție, origine, colonizare, romanizare, rit funeral.

Keywords: Dacia, community, village, inscription, origin, colonization, romanization, funeral rit.

Bazinul Târnavelor a fost în epoca romană o zonă eminentamente rurală. În această arie geografică au existat în perioada menționată un număr de aproximativ 50 de așezări rurale, fiind înregistrate 132 de puncte arheologice de interes¹. Aceste cifre enunțate mai sus reprezintă un număr destul de ridicat de așezări, dacă ne gândim că la nivelul întregii provincii traiane au fost semnalate și cercetate un număr de 3-400 de locuiri cu caracter rural². Am ținut să precizez aceste lucruri deoarece în această zonă geografică, mai săracă în descoperiri arheologice și în inscripții, frecvența măturilor de viață cultural-religioasă este incomparabil mai redusă decât în lumea orașelor unde, astfel încât valoarea documentară a fiecărui monument crește considerabil, el putând fi adeseori reprezentativ pentru credințele întregului grup social. Acest lucru apare deosebit de evident dacă se urmărește frecvența măturilor religioase din așezările rurale. Astfel, în ceea ce privește bazinul Târnavelor, cu o singură excepție (la Sighișoara – *Pârâul Hotarului*) în toate celelalte așezări s-a descoperit de regulă câte o inscripție; desigur, situația s-ar putea datora și hazardului, dar și acolo unde s-au întreprins cercetări mai extinse, situația nu s-a schimbat în mod considerabil (ca de exemplu la Micăsasa).

De altfel, Al. Diaconescu³ propune împărțirea teritoriului Daciei romane în mai multe zone etno-culturale, după cum urmează: zona etno-culturală I cuprinzând Sarmisegetusa și Apulum ar putea fi definită sau caracterizată ca o civilizație a statuilor onorifice, și zona etno-culturală II cuprinzând sudul și estul Transilvaniei unde există o lume eminentamente rurală cu tradiții ale epocii fierului încă pregnante. Același autor împarte teritoriul provinciei într-o zonă urbanizată, situată în vest și alta rurală așezată în partea de est și de sud-est a Transilvaniei, în sudul Olteniei precum și în zonele de graniță. În prima zonă prezența autohtonilor este dificil de precizat datorită colonizării masive și a unităților militare dislocate. Însă, în zona răsăriteană a provinciei, mici așezări dacice autohtone au fost bine documentate arheologic, ele continuându-și existența din perioada preromană până în cea romană având în vecinătate mari așezări de coloniști⁴.

Această scurtă introducere este necesară pentru a specifica caracterul acestei zone unde epitafurile sunt rare, iar piesele care reprezintă zeități sunt aproape inexistente. În aceste condiții studiul nostru s-a concentrat asupra analizării materialului epigrafic existent considerând că o interpretare verosimilă a acestuia ar favoriza, în bună măsură, o mai bună cunoaștere a caracterului romanizării acestui spațiu⁵. Epigrafia trebuie privită ca un izvor de neînlocuit de date personale și detalii, fără de care epoca romană ar fi de neînțeles, dar posibilitatea de a generaliza informațiile și de a transforma în statistică trebuie privită cu multă prudență și întrebuințată doar cu mare circumspecție. Analizând prezența epigrafică a diferitelor clase juridice din Dacia Romană Rada Varga a ajuns la concluzia că din totalul persoanelor atestate, ca stare juridică, 73 % sunt cetățeni, 19 % peregrini, 2 % sclavi și 6 % sunt persoane nedeterminate din punct de vedere juridic.

Cunoașterea structurilor etnice din Dacia romană se bazează aproape exclusiv pe sursele epigrafice. Datele oferite de acestea pot fi eventual prelucrate cantitativ, însă caracterul punctual al cunoașterii și hazardul descoperirilor epigrafice impun moderație în utilizarea statisticilor⁶. Onomastica populației provinciale din Dacia romană evidențiază o

¹ Această constatare a rezultat din centralizarea datelor cuprinse în următoarele lucrări: Rep. Mureș 1995; Rep. Harghita 2000.; Rep. Alba 1995.; Rep. Sibiu, 2003; Popa 2002. Foarte important este și raportul dintre așezările actuale (moderne) în număr de 76 și așezările antice rurale (50).

² Gudea 2008, p. 22.; Popa 2002, p. 131-132.

³ Diaconescu 2004, p. 126.

⁴ Glodariu 1981, p. 87-88; Glodariu 1979, p.109-140.

⁵ Acest articol nu analizează și inscripțiile ridicate de militarii de carieră prezenți în bazinul Târnavelor care vor face obiectul altui studiu.

⁶ Husar 1999, p. 37.

structură etnică compozită născută din colonizare. Dealtfel în stadiul actual al cercetării se poate vorbi despre imigrarea orfanizată a unor grupuri alogene de origine diferită care sunt relativ compacte. Studiul asupra populației de origine/proveniență celto-germanică din Dacia Romană se întemeiază pe documentația epigrafică în primul rând și mai apoi pe tipuri de monumente funerare și artefacte (ceramică, fibule). Dat fiind faptul că arareori întâlnim în inscripții menționarea expresă a locului de origine sau a etniei (*domus, origo* sau *natio*), în stadiul actual al cercetării onomastica reprezintă principala sursă pentru sesizarea originii etnic-teritoriale a coloniștilor sosiți din provinciile celtice. O cercetare onomastică trebuie să aibă ca laitmotiv principiul de bază potrivit căruia într-un asemenea demers se caută originea numelui și nu a persoanei.

Astfel avem în bazinul celor două Târnave un număr de 30 de coloniști cu origini și statut social diferit, dintre aceștia 20 având origine celtică și proveniență norico-pannonică, între care amintim pe : *Bucco* de la Sântămărie⁷, *Iulia Magiona* de la Șura Mică⁸, *Moccus* de la Șoroștin⁹, *Claudius Latinus* și soția acestuia *Cotu Succesi* prezenți în așezarea rurală de la Șeica Mică¹⁰, *Suadullus Titurus* de la Dârlos¹¹ precum și numerosul grup care provine din necropola de la „Pârâul Hotarului”-Sighișoara și care este formată din *Dantica Cusioni*¹², *Candia Maximi*¹³, *Aelius Talanus Dugionis*¹⁴, *Sabina Dasmeni*¹⁵, *Prinada*¹⁶, *Sanilis*¹⁷, *Senecio*¹⁸ și *Surilla*¹⁹. Acești coloniști celți provin din structuri de tip civitates, care imigriează în Dacia, uneori împreună cu aristocrația lor tribală- pentru a beneficia de avantajele sociale și economice ale colonizării. Această categorie este ilustrată de comunități din *Noricum* familiarizate cu peisajul alpin și cu defrișările practicând o economie semipastorală fiind comparabile, din acest punct de vedere, cu comunitățile *tributariae* de tip Cașolt- Calbor care se romanizează în Dacia. Bazinul Târnavelor a fost intens colonizat încă din epoca traiană cu celți norici și panoni aflați în curs de romanizare²⁰. Acest lucru este demonstrat atât de inventarul, obiceiurile și practicile funerare ale acestora, cât și de faptul că cei mai mulți dintre aceștia sunt din punct de vedere al statutului social peregrini, doar *Iulia Magiona* și soțul lui *Cotu Succesi Claudius Latinus* fiind cetățeni romani. În acest context trebuie amintit faptul că la Sighișoara un posibil centru de civitas²¹, inscripțiile relevă existența unui nucleu inițial de coloniști celto-illyri probabil de proveniență sud-pannonică. Comunitatea de coloniști care întemeiază în prima jumătate a secolului II așezarea civilă era formată din coloniști de proveniență danubiană în care mixajul etnic între illyri, celți și panoni se produsese încă din secolul I. Considerăm că familiile peregrine de celți de la Sighișoara se aflau într-un proces de romanizare în momentul în care s-au stabilit în Dacia, dar nivelul acestei romanizări nu îl putem detecta exact iar oricum acest subiect face obiectul unei viitoare cercetări de amploare pe care o avem în vedere. Prin urmare la Sighișoara avem de a face cu un *mixtum compositum* reflectat de onomastica familiilor în care numele celtice se amestecau cu cele de rezonanță illyră; astfel *Dantica Cusioni* poartă un nume ce are mai multe origini posibile, însă patronimicul său indică o origine celtică și o proveniență panonică, femeia nonagenară *Candia Maximi* va fi avut, asemenea soțului ei, septuagenarul *Aelius Talanus Dugionis*, o origine celtică, eventual celto-illyră și o proveniență panonică; în sfârșit numeroasa familie compusă din *Senecio*, soția *Sabina Dasmeni* și cei patru copii *Prinada*, *Surilla*, *Surinius* și *Sanilis* ilustrează și mai mult mixajul etnic, cultural și lingvistic celto-illyr care este specific zonei de sud-est a provinciei romane Pannonia²². Un alt asemenea mixaj etno-lingvistic celto-illyr îl întâlnim la Brădeni unde o femeie de condiție peregrină *Mavida Epicad*²³ poartă un nume personal de origine celtică și un patronim illyr.

În afara coloniștilor de origine celtică în acest areal geografic mai sunt prezenți și coloniști iliri, cum este cazul *Lavinciei* de la Botorca²⁴, greco-orientali cum este cazul celui *Demetrius* de la Micăsasa²⁵ sau chiar italici precum

⁷ IDR III/4, 103.

⁸ IDR III/4, 88.

⁹ IDR III/4, 90.

¹⁰ IDR III/4, 91.

¹¹ IDR III/4, 98.

¹² IDR III/4, 197.

¹³ IDR III/4, 196.

¹⁴ IDR III/4, 196.

¹⁵ IDR III/4, 198.

¹⁶ IDR III/4, 198.

¹⁷ IDR III/4, 198.

¹⁸ IDR III/4, 198.

¹⁹ IDR III/4, 198.

²⁰ Husar 1999, p. 59-60.

²¹ Ardevan 1998, p. 101.

²² Husar 1999, p. 58.

²³ IDR III/4, 185.

²⁴ IDR III/4, 128; Piso, Pepelea 1972, p. 473-475.

²⁵ IDR III/4, 92.

Antoninus sau *Antonius*- patronul officinei de la Micăsasa, *Secundus* – soțul lui *Prima Macri* de la Târnava²⁶ și nu în ultimul rând familia decurionului *apulens Ulpus Sabinus* prezentă în localitatea Crăciunelu de Sus²⁷ și formată din: *Ulpus Sabinus*, soția acestuia *Ulpia Sabina* și cei doi fi *Ulpus Maximus*, respectiv *Ulpus Maximianus*, pe care îi consider deopotrivă cetățeni romani fiind totodată și singurii încadrați în categoria *honestiores*. În ceea ce privește populația dacică aceasta este absentă din materialul epigrafic cercetat fiind în schimb prezentă în siturile unde au fost documentate așezări dacice de epocă romană, și anume în jurul localității Slimnic²⁸ (jud. Sibiu) (unde sunt atestate un număr de patru sate daco-romane, două dintre ele încep în Latene și continuă până târziu în epoca romană, iar celelalte două așezări: de la „Saivane” și de pe „valea Slimnicului” situate la câțiva kilometri de cele amintite anterior sunt databile numai în epoca romană) la Ruși²⁹, Boarta sau Șeica Mică.

Un argument în plus pentru importanța elementului celtic colonizator îl reprezintă și proveniența și iconografia monumentelor funerare pe care sunt inscripționate cele mai multe personaje amintite sumar mai sus. După cum arăta Lucia Țeposu Marinescu unele tipuri de monumente funerare au ajuns în Dacia direct din Italia de nord (centrele de la *Aquileia* și *Altino*)- fără vreun stagi în provinciile central-vestice ale Imperiului, în timp ce altele pătrund prin filieră *norico-pannonică*. Este drept faptul că originea unor tipuri de monumente nu presupune, pur și simplu, aceeași origine pentru cei care le-au executat sau comandat³⁰, dar, totuși, faptul că cele mai multe personaje care ridică inscripții, în zona Târnavelor, sunt de origine celtică și de origine *norico-pannonică* vine în sprijinul concluziei că valea Târnavelor a fost colonizată intens încă din epoca traiană cu populații celtice din provinciile *Noricum* și din cele două *Pannonii*. La această idee se adaugă faptul că penetrarea în Dacia a influențelor cultural-artistice *norico-pannonice* s-a făcut fie în mod direct, prin intermediul meșterilor care însoțeau trupele, fie, mai târziu, pe căile comerciale, iar monumentele funerare din Dacia și din bazinul Târnavelor implicit, sunt fie rezultatul unor comenzi speciale din partea unor coloniști care doreau să perpetueze stilul cu care se familiarizaseră în patria lor, fie contribuția artizanilor care lucrează în provincia nord-danubiană și care o fac încă în maniera provinciilor de origine, înainte de a se adapta stilului și gustului specific Daciei.

Unii specialiști, analizând vestimentația prezentă pe monumentele funerare, au adoptat o abordare care supralicitează considerentele estetice și stilistice și care nu i-a în considerare atașamentul pentru unele elemente ale culturii tradiționale indigene sau ale celei romane, un aspect reprezentativ pentru problema intensității romanizării sau a rezistenței la romanizare, dar tocmai de aceea mai puțin abordat în istoriografia românească³¹. Trebuie remarcat, însă, în acest context, că prin compararea tipurilor iconografice întâlnite în *Dacia Porolissensis* cu cele din bazinul Târnavelor (la Șeica Mică, Șura Mică, Dârlos sau Șoroștin), s-a constatat că în această ultimă regiune trăsăturile de specific zonal ilustrate de portul *norico-pannonic* sunt pregnante, în vreme ce în *Dacia Porolissensis* asemenea elemente de vestimentație, care sugerează proveniența din mediul neroman sau în curs de romanizare, sunt sporadice. Acest lucru denotă tocmai păstrarea elementelor esențiale ale culturii tradiționale a grupurilor etnic privilegiate, care locuiesc compact o zonă relativ omogenă din punct de vedere etnic, mai ales că se cunoaște faptul că în secolul II în *Noricum* iar în perioada Severilor în *Pannonia* are loc așa numita renaștere indigenă. Cu toate acestea este foarte greu de afirmat dacă în epoca romană adoptarea și răspândirea, în general, a costumelor *etnice* tradiționale, care devin veșminte cotidiene, se datorează unei *mode* provinciale sau apariției unor puternice caracteristici regionale în cadrul civilizației romane târzi, în condițiile provincializării structurilor Imperiului Roman, începând cu perioada războaielor marcomanice.

În opinia mea, adoptarea și răspândirea unor accesorii vestimentare specifice populației *norico-pannonice* se datorează în principal unei *mode* provinciale prin care acești coloniști doreau să își păstreze, într-o oarecare măsură, caracterul etnic și tradițional. Nu consider, în actualul stadiu al cercetărilor, că în cadrul populației *norico-pannonice* din zona Târnavelor poate fi vorba de existența, așa cum este cazul altor populații, a unor puternice comunități de veterani și alte elemente legate de mediul militar dar și civili care să fie organizate în colegii *etnice*³².

În concluzie așa cum s-a arătat și de către numeroși cercetători, romanizarea reprezintă un proces complex care privește toate aspectele existenței și cuprinde toate segmentele societății provinciale. În acest proces complex fiecare individ și grup etnic s-a integrat, iar aspirația și tendința generală era atingerea unor parametri superiori de viață și cultură pe care modelul roman de civilizație le oferea. Din această perspectivă toți locuitorii Daciei romane au continuat să se romanizeze (atât coloniștii cât și populația autohtonă), dar fiecare s-a situat pe un alt palier social al procesului. Condiția

²⁶ IDR III/4, 94.

²⁷ IDR III/4, 96.

²⁸ Glodariu 1972, p. 109-140.

²⁹ Mitrea 1953, p. 611-640.

³⁰ Husar 1999, p. 184.

³¹ Sonoc 2000, p. 94-110.

³² Despre conservarea identității etnice în mediul maurilor și palmyrenilor de la *Tibiscum*, inclusiv a unor tradiții specifice, mai ales a celor legate de cult și de stilul inscripțiilor și al monumentelor funerare vezi: Benea 1979, p. 145-148; Benea 1993, p. 188-194; Sanie 1981, p. 359-362. Despre păstrarea identității etnoculturale și a legăturilor cu patria a populației illyre de la *Alburnus Maior* vezi: Wollmann 1985-1986, p. 265.

principală pentru ca un asemenea proces să existe era o societate deschisă și dinamică cu legături permanente între diferitele sale segmente, iar conceptul de cultură romană oferea din plin aceste condiții. Nu există fenomene de izolaționism în societatea rurală daco-romană, deoarece toate aspectele existenței sale evidențiază puternica întrepătrundere între grupuri umane și interese dintre cele mai diverse. Cu privire la procesul de romanizare se face deseori distincția mult prea categorică, în opinia mea, între romanizarea în planul culturii materiale și romanizarea vieții spirituale, concepute ca două fenomene cu manifestări diferite. În realitate populația autohtonă daco-romană, care și-a schimbat uneltele agricole, podoabele, care se afla într-un contact permanent cu coloniștii (în cazul nostru majoritar norico-pannoni) și cu administrația locală romană, nu putea să continue să gândească și să opereze cu vechile sale noțiuni și concepte, deci într-un cuvânt cu aceeași mentalitate și cu același mod de gândire. Adoptarea acestor necesități, dincolo de imperiul necesității, trebuie să fi găsit și resurse proprii, adică altfel spus o motivație interioară. Încercarea de a măsura gradul de romanizare prin al mediului rural prin utilizarea acelorași unități de cunatificare ca în mediul urban, adică numărul de inscripții, de monumente religioase sau funerare, nu ni se pare întru totul obiectivă. Nu trebuie uitat faptul că punerea de monumente votive sau ridicarea de monumente funerare era o problemă care avea legătură directă cu posibilitățile materiale ale indivizilor sau comunităților, posibilități care în lumea rurală erau mult mai reduse în ceea ce privește marea masă a populației în comparație cu mediul urban³³.

Bibliografie

- Ardevan 1998 – R. Ardevan *"Viața Municipală în Dacia Romană"*, Timișoara, 1998
- Benea 1979 – D. Benea, Tibiscum în lumina descoperirilor epigrafice, în *Tibiscus*, 5, 1979, p. 145-148.
- Benea 1993 – D. Benea, *Beitrag zum Studium der palmyrenischen Grabdenkmaler in Dakien (mit besonderen Bezug auf die Grabungsbefunde aus Tibiscum)*, în A.B., S.N., 2, 1993, p. 188-194.
- Diaconescu 2004 – A. Diaconescu, *Romanizarea Daciei: un capitol de istorie a mentalităților abordat dintr-o perspectivă arheologică*. În „Studia historica et archaeologica in honorem magistrae Doina Benea”, Timișoara, 2004, p. 111-146.
- Glodariu 1972 – I. Glodariu, *Așezarea dacică și daco-romană de la Slimnic*, în „Acta MN”, 9, 1972, p. 109-140.
- Glodariu 1979 – I. Glodariu, *Așezarea dacică și daco-romană de la Slimnic*, în *Acta MN*, 9, 1972, p. 109-140.
- Glodariu 1981 – I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane de la Slimnic. Contribuții la continuitatea dacilor în epoca romană*, București, 1981.
- Gudea 2008 – N. Gudea, *Așezările rurale din Dacia Romană (106-271). Schiță pentru o istorie a agriculturii și satului daco-roman*, Oradea, 2008.
- Husar 1999 – A. Husar, *Celți și germani în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 1999.
- Mitrea 1953 – B. Mitrea, *Tezaurul monetar de la Ruși – Sibiu și acțiunea carpiilor împotriva stăpânirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, în *SCIV*, 4, 3-4, 1953, p. 611-640.
- Piso și Pepelea 1972 – I. Piso, V. Pepelea, *Două piese romane din Botorca (Tâmăveni)*, în *Acta MN*, 9, 1972, pp. 473-476.
- Popa 2000 – D. Popa, *Viața rurală în Transilvania romană*, Sibiu, 2000.
- Popa 2002 – D. Popa, *Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002 (= *Bibliotheca Septemcastrensis*, 2).
- Sanie 1981 – S. Sanie, *Un nouveau fragment d'inscription palmyrénienne de Tibiscum et quelques considérations sur les épigraphes palmyreniennes de Dacie*, în *Dacia*, N.S., 35, 1981, p. 359-362.
- Sonoc 2000 – A. Sonoc, *Contribuții la problema colonizării norico-pannonice în Dacia romană*, în *Corviniana*, VI, 2000, p. 86-122.
- Wollmann 1985-1986 – V. Wollmann, *Un LVCVS la Albumus Maior*, în *AlIA*, 27, (1985-1986), p. 261-270.

Abrevieri

- A.B.S.N. – Analele Banatului, Serie Nouă, Timișoara.
- Acta MN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca, I, 1964.
- AlIA – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca.
- Corviniana – Acta Musei Corviniensis, Hunedoara.
- Dacia, N.S – Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Serie, București.
- IDR – Inscriptiile Daciei Romane.
- Rep. Alba 1995 – Repertoriul arheologic al județului Alba, Alba-Iulia, 1995.
- Rep. Harghita 2000 – V. Cavruc, Repertoriul arheologic al județului Harghita, Sfântu-Gheorghe, 2000.
- Rep. Mureș 1995 – V. Lazăr, Repertoriul arheologic al județului Mureș, Târgu-Mureș, 1995.
- Rep. Sibiu 2003 – S.A.Luca, Z.K. Pinter, A. Georgescu, Repertoriul arheologic al județului Sibiu, Sibiu, 2003.
- SCIV – Studii și cercetări de istorie veche, București.
- Tibiscus – Revista Muzeului de Istorie Timișoara.

³³ Popa 2000, p. 119.

Abstract. The naval Battle of Poole Harbour between Saxons and Danish (897). In 896, King Alfred ordered the construction of a small fleet, perhaps a dozen or so long ships, that, at 60 oars, were twice the size of Viking warships. This was not, as the Victorians asserted, the birth of the English Navy. Wessex possessed a royal fleet before this. King Athelstan of Kent and Ealdorman Ealhthere had defeated a Viking fleet in 851, capturing nine ships, and Alfred himself had conducted naval actions in 882. But, clearly, the author of the Anglo-Saxon Chronicle and probably Alfred himself regarded 897 as marking an important development in the naval power of Wessex. The chronicler flattered his royal patron by boasting that Alfred's ships were not only larger, but swifter, steadier and rode higher in the water than either Danish or Frisian ships. (It is probable that, under the classical tutelage of Asser, Alfred utilized the design of Greek and Roman warships, with high sides, designed for fighting rather than for navigation.) Alfred had sea power in mind: if he could intercept raiding fleets before they landed, he could spare his kingdom from ravaging. Alfred's ships may have been superior in conception, however in practice they proved to be too large to manoeuvre well in the close waters of estuaries and rivers, the only places in which a 'naval' battle could occur. The warships of the time were not designed to be ship killers but troop carriers. A naval battle entailed a ship's coming alongside an enemy vessel, at which point the crew would lash the two ships together and board the enemy. The result was effectively a land battle involving hand-to-hand fighting on board the two lashed vessels. In the one recorded naval engagement in the year 897, Alfred's new fleet of nine ships intercepted six Viking ships in the mouth of an unidentified river along the south of England. The Danes had beached half their ships, and gone inland, either to rest their rowers or to forage for food. Alfred's ships immediately moved to block their escape to the sea. The three Viking ships afloat attempted to break through the English lines. Only one made it, Alfred's ships intercepted the other two. Lashing the Viking boats to their own, the English crew boarded the enemy's vessels and proceeded to kill everyone on board. The one ship that escaped managed to do so only because all of Alfred's heavy ships became mired when the tide went out. What ensued was a land battle between the crews of the grounded ships. The Danes, heavily outnumbered, would have been wiped out if the tide had not risen. When that occurred, the Danes rushed back to their boats, which being lighter, with shallower drafts, were freed before Alfred's ships. Helplessly, the English watched as the Vikings rowed past them. But the pirates had suffered so many casualties (120 Danes dead against 62 Friesians and English), that they had difficulties putting out to sea. All were too damaged to row around Sussex and two were driven against the Sussex coast. The shipwrecked sailors were brought before Alfred at Winchester and hanged.

Cuvinte cheie: anglo-saxon, bătălie, corabie, danez, Poole Harbour, viking.

Keywords: anglo-saxons, battle, sail-ship, Danish, Poole Harbour, Viking.

Pierdută în negura istoriei, această confruntare pe mare desfășurată la sfârșitul secolului al IX-lea, reprezintă un punct de început pentru acțiunile navale de care englezii, urmași ai saxonilor, sunt foarte mândri. Că a fost un bun început o confirmă și cronicarul regelui saxon Alfred, călugărul galez Asser, care îl descrie pe rege ca având strălucite capacități de conducător, asemeni unui marinar. "Imediat ce a trecut la cârma regatului său, el însuși, susținut de pronia cerească, a luptat ca un adevărat comandant pentru a conduce nava regatului său spre pace și prosperitate...". Regele Alfred și-a dedicat cea mai mare parte a domniei apărării regatului saxon, aflat în partea vestică a insulei britanice, de atacurile vikingilor. Aceștia veneau pe mare dinspre bazele lor aflate în Northumbria și zonele estice ale Angliei. Alfred, mare diplomat și războinic, trebuie să fi înțeles rolul important pe care forța navală avea să-l joace în strategia pentru apărarea regatului său. Într-adevăr, Cronicile Anglo-Saxone, sursa principală de informații privitoare la acea perioadă de timp, descriu câteva ocazii în care Alfred a condus sau a ordonat micile sale flote acțiuni pe mare împotriva danezilor, încă înainte de 897. Cronicile mai menționează și alți regi anglo-saxoni care au întreprins acțiuni pe mare. Se arată că regele Athelstan, de pildă, în 851, a raportat o victorie strălucită, distrugând "un mare număr de vase" pe mare, la Sandwich, în Kent. Mulți istorici consideră aceasta ca fiind prima victorie navală a englezilor, dar informațiile sunt foarte vagi pentru a putea avea o concluzie fermă. Alții ar pune sub semnul întrebării identificarea saxonilor vestici cu "englezii" de mai târziu, ca popor.

În 875, la doar cinci ani de când devenise rege, este consemnat că Alfred trimisese navele sale pe mare pentru a înfrunta șapte corăbii daneze. Rezultatele confruntării este necunoscut. Șapte ani mai târziu, Alfred este, din nou, pe mare pentru a înfrunta, de această dată, patru nave daneze, în 885, o altă confruntare, se pare mai consistentă, a avut loc între aceiași inamici. Alfred a ordonat ca navele sale aflate în Kent să atace teritoriile daneze din estul insulei britanice. Bătălia a avut loc, saxonii angajând 16 nave daneze, ucigând echipajele și capturând navele. Dacă cronicile sunt exacte, flota saxonă trebuie să fi fost detul de mare, iar echipajele să fi avut deprinderi temeinice care puteau fi obținute numai datorită antrenamentului pe mare. Succesul a fost, oarecum, amar pentru că pe drumul de întoarcere, saxonii au fost interceptați de o altă forță daneză. Pe măsură ce textul cronicilor se apropie de sfârșitul relatării domniei lui Alfred, problema navelor daneze tinde să capete un rol din ce în ce mai important. În 892, Haesten, un mare războinic danez, a strâns o flotă de 80 de nave la Milton Royal, aproape de gura Tamisei. Alfred a trecut la construirea de forturi

pentru a pune fluviul sub controlul său și, în 894, a surprins și a blocat flota daneză care a fost, în parte, arsă, iar o altă parte a căzut în mâinile londonezilor.

Trei ani mai târziu, în 897, navele daneze din Northumbria și estul insulei terorizau coastele din sud, în Wessex și spre Devon. Alfred a luat decizia de a construi nave cu care să-i înfrunte pe danezi. Acestea erau „mai lungi de două ori decât cele ale danezilor, unele cu 60 de vâsle, unele chiar cu mai multe. Erau de, asemenea mai suple, mai stabile și aveau bordul liber mai mare. Modelul ales nu era nici frisian (după provincia olandeză Friesland, de unde erau recrutați constructorii de nave, adevărați meșteri în construcția de nave), nici danez, dar îi păreau regelui mult mai bune decât celelalte”. Această descriere a noilor nave este destul de detaliată, ceea ce dă posibilitatea unei bune aprecieri a numărului de oameni participanți la bătălie. Cronicile continuă, relatând că „șase nave daneze au ajuns pe Insula Wight unde au făcut prăpăd, precum și în Devon și aproape peste tot de-a lungul coastei. Atunci regele a ordonat ca nouă dintre navele nou construite să iasă pe mare...” Dacă navele saxone cu 60 de vâsle erau de două ori mai mari decât cele daneze, este de presupus că ultimele aveau, deci, 30 de vâsle cu câte 15 pe fiecare parte. Așadar echipajele aveau între 30 și 50 de oameni, efectivele saxone fiind de aproape 600 de oameni, iar echipajele daneze însumând 300 de luptători. Aceste estimări se potrivesc cu numărul de oameni pierduți în acțiune, dar trebuie ținut cont că numărul de vâsle nu este același cu numărul de luptători. Despre modul cum arătau, însă, navele, nu sunt date care să formeze o imagine completă. Corăbiile saxone ce apar pe tapiseria de la Bayeux (lucrată probabil între 1070-1077) par a fi cel mai aproape de tipul pe care Alfred îl folosisese cu 200 de ani mai devreme. Erau, cel mai probabil, o combinație între navele comerciale frisiene și navele lungi daneze, cu lungimea de 30 de metri, dacă le comparăm cu navele vikingilor recent descoperite și foarte bine conservate (unii oameni de știință susțin că sunt și influențe mediteraneene în construcția navelor, după modelul galerelor romane aduse chiar de rege în urma vizitei sale, în tinerețe, la Roma).

Cele nouă nave saxone, conduse probabil de însuși Alfred, a găsit navele daneze într-un intrând sau golf, și a „blocat intrarea dinspre mare”. Locul exact al confruntării nu poate fi cunoscut exact din pricina exprimării din cronică, în limba engleză veche, textul fiind foarte vag. Folosirea cuvintelor ca „intrare”, „mare deschisă”, „canal” sau „golful de sus” i-au condus pe cercetători spre concluzia că acțiunea a avut loc în vecinătatea locului numit Southampton Water, probabil la punctul unde râul Hamble intră în canalul principal. Oricum, mulți ani evenimentul a fost denumit „Bătălia de la Poole Harbour” și este foarte posibil ca locul de desfășurare să fie acesta. „Apoi, danezii au navigat cu trei nave împotriva englezilor (saxonii sunt denumiți „englezi” de către cronicar), iar trei nave daneze s-au pus pe uscat și echipajele au debarcat. Apoi, englezii au capturat două din cele trei nave de la intrarea estuarului, reușind să ucidă toți oamenii, iar cealaltă navă a scăpat. Cinci oameni mai avea la bord, iar nava a scăpat pentru că navele engleze erau puse pe uscat” spun cronicile.

Această parte a textului este importantă pentru că oferă indicii asupra evoluției evenimentelor. Cele nouă nave saxone au angajat cele trei nave daneze aflate la gura estuarului. Acestea se aflau acolo fie pentru a păzi intrarea în estuar, fie pentru a aștepta marea și a se apropia de țărm alături de celelalte. Metoda de luptă folosită era probabil aceea de a se apropia de inamic cu bordul pentru utilizarea arcurilor cu săgeți până la distanța la care era posibilă lupta corp la corp. În acest caz, numărul mai mare de luptători de la bordul navelor saxone se va fi dovedit hotărâtor. Apoi, două nave daneze au fost capturate, iar echipajele ucise. A treia navă a scăpat având la bord doar cinci oameni, în timp ce navele saxone „s-au pus pe uscat într-un mod foarte ciudat: trei pe partea râului unde erau puse pe uscat navele daneze, iar toate celelalte s-au pus pe uscat pe malul opus”. Corabia daneză care a scăpat nu mai este menționată, în continuare, ceea ce este de presupus că s-a îndreptat către o destinație necunoscută. Punerea pe uscat nu a fost de bun augur pentru saxoni, deși este posibil ca acest lucru să fi fost posibil datorită lipsei de experiență în manevrarea navelor în canale și în condiții de maree, mai ales pe timpul luptei. Istoricul Alan Binns a reușit să pună la punct un scenariu detaliat în care arată că acțiunea a avut loc cu două ore înainte de marea cea mai joasă. Având în vedere marea pe coastele de sud ale insulei britanice, se pare că apa în canal era destul de scăzută pentru ca saxonii cu navele lor mari, cu pescaj mai mare, să se pună pe uscat, iar cele daneze aflate pe uscat să poată pluti din nou, înaintea celor saxone, la următorul flux. Ulterior, acțiunea a devenit terestră: „danezii de la cele trei nave veniră spre cele trei nave engleze care se aflau eșuate pe un bord și bătălia începu”.

Pe timpul luptei, 62 dintre oamenii lui Alfred au fost uciși, printre care și Lucumon, nobil însărcinat de rege cu problemele administrative ale regatului, Aethelfirth, curtean al regelui și un număr de friseni, probabil mercenari experimentați, obișnuiți cu lupta pe mare. Cronicarul Asser spune că regele Alfred dispunea, la curtea sa, de un număr de oameni iscusiți și competenți, adunați din toată Europa, care, este de presupus că ajutaseră la construirea navelor și la folosirea lor în luptă. Danezii, prin contrast, pierduseră 120 de oameni. Dacă calculele privind participanții la bătălie sunt relativ corecte, atunci este de presupus că pierderile i-au hotărât pe danezi să părăsească lupta imediat ce fluxul le-a permis să scape. Și, spune cronicarul, „fluxul veni întâi la danezi, înainte ca creștinii (saxonii) să poată să plutească iar cu navele lor”.

Pentru istorici, acest pasaj a fost cam greu de înțeles. Este rezonabil de presupus că danezii, cu cele trei nave descrise la începutul acțiunii, se aflau pe uscat, mai sus de punctul maxim al apei la flux. Aceasta înseamnă că vasele

daneze nu puteau fi puse pe linia de plutire de către nivelul maxim al apei la flux. Cum bătălia a avut loc la reflux, navele saxone trebuie să se fi pus pe uscat mai aproape de talvegul canalului, deci sub cota la care danezii erau pe uscat. Se pune, deci, întrebarea cum de danezii au putut să pună navele lor în stare de plutire înaintea saxonilor. Alan Binns vine cu posibilitatea ca danezii să fi instalat, până la apă, bucăți de lemn rotunde sau plate pe care navele să poată fi trase. Această posibilitate poate fi luată în calcul mai ales că pierderile și oboseala după luptă nu le-ar fi permis să împingă navele, care cântăreau în jur de două tone, spre apă. Bucățile de lemn ar fi asigurat alunecarea și viteza necesară pentru a ajunge spre mijlocul canalului. Navele saxone, mai greoaie și cu echipajele neexperimentate, nu aveau altă alternativă decât să aștepte fluxul. Așadar, danezii au reușit să scape spre marea liberă chiar și pe timpul fluxului. Dar, numai una din cele trei nave a reușit să ajungă în estul insulei cu echipajul rărit, oameni grav răniți și epuizați. „Erau atât de epuizați încât nu au fost în stare să vâslească dincolo de Sussex, unde marea le-a aruncat pe uscat două dintre nave. Captivii au fost prezentați regelui la Winchester, unde au fost condamnați, pe loc, la spânzurătoare și executați.”

Din nou, cronica nu indică unde anume cele două nave daneze au eșuat sau au fost forțate să tragă la țarm. Unii istorici susțin că navele ar fi eșuat la Selsey Bill unde se află o serie de bancuri de nisip și curenți puternici bine cunoscuți navigatorilor, care ar fi fost o încercare prea grea pentru sleiții danezi. De asemenea, zona se află la una-două zile de mers către Winchester.

Rezultatul luptei a fost o victorie pentru saxoni. Este de crezut că, după sosirea fluxului, navele saxone au putut să plutească din nou și să se întoarcă către bazele lor din, probabil, Sandwich, care va fi cunoscut mai târziu ca centrul lor naval. Despre dezvoltarea ulterioară a flotei, cronica nu pomenește nimic, deși succesorii lui Alfred au continuat, cu seriozitate, ideea de a avea o forță navală permanentă. Edward și Athelstan au menținut flote iar, în 973, regele Edgar s-a folosit de aceasta pentru supunerea regelui Scoției și al Țării Galilor. Treizeci și cinci de ani mai târziu, regele Ethelred impunea dări care să asigure flota din Sandwich cu nave mai mari și cu provizii. Curând, însă, ideea a fost abandonată și nu va fi pentru ultima dată când povara financiară a puterii navale se va dovedi prea mare.

Victoria regelui Alfred asupra danezilor a constituit un precedent și un exemplu de urmat pentru conducătorii Angliei. Dar, danezii din est și nord erau, în termeni moderni, la fel de englezi ca și saxonii din vest. Așa cum Alfred nu controla, de fapt, regatul său, tot așa poate fi privit, cu rezervă, ca fiind „părinte al Royal Navy”. Oricum, această mică luptă este prima ocazie în care o flotă special construită a fost folosită de un rege ce se pretindea regele Angliei. Așadar, poate fi socotită punctul de început al marilor bătălii purtate de Marina Regală britanică.

Bibliografie

Garmonsway, G.N., *The Anglo-Saxon Chronicle*, 1990.

Keynes, S., Lapidge, M., *Alfred the Great, Asser's Life of King Alfred and other contemporary sources*, Hamondsworth, England, Penguin, 1983.

Keynes, S., Lapidge, M., *Alfred the Great: Asser's Life of Alfred*, London, 1983.

Keynes, S., *Edward, King of the Anglo-Saxons*, în Higham, N.J.; Hill, D.H.. *Edward the Elder 899-924*, Routledge, 2001.

Magoun, F.F., *King Alfred's beach Battle with the Danes* în *Modern Language Review*, vol 37.

Thorpe, B., *The life of Alfred the Great*, London: Henry Bohn.

Wormald, P., *The Making of English Law: King Alfred to the Twelfth Century*. 1999.

Abstract. *Naval Battle of Sluys during the „One Hundred Years War”. The decisive naval Battle of Sluys also called Battle of l'Ecluse was fought on 24 June 1340 as one of the opening conflicts of the Hundred Years' War. It is historically important in that it resulted in the destruction of most of France's fleet, making a French invasion of England impossible, and ensuring that the remainder of the war would be fought mostly in France. Edward anchored at Blankenberge on the afternoon of 23 June and sent three squires to observe the position of the French. The Genoese Barbavera advised his colleagues to go to sea, but Béhuchet, who as Constable exercised the general command, refused to leave the anchorage. He probably wished to occupy it in order to bar the king's road to Bruges. The dispositions of the French were made in accordance with the usual medieval tactics of a fleet fighting on the defensive. Quiéret and Béhuchet formed their force into three or four lines chained together, with a few of the largest stationed in front as outposts. This was disastrous as it allowed the English to attack the left flank while the rest of the French fleet was paralyzed. King Edward entered the roadstead on the morning of the 24th, and after maneuvering to place his ships to windward, and to bring the sun behind him, attacked with shower of arrows from the longbowmen on board. They could fire five times faster than the Genoese crossbowmen. In his letter to his son he says that the enemy made a noble defense "all that day and the night after." His ships were arranged in two lines, and it may be presumed that the first attacked in front, while the second would be able to turn the flanks of the opponent. The battle was a long succession of hand-to-hand fighting, boardings, or the repelling of boarders. Many French ships were successfully boarded and captured after fierce battles. Genoese crossbowmen also managed to successfully board and capture two English ships. Edward makes no mention of any actual help given him by his Flemish allies, though he says they were willing; the French claim that they joined after dark. They also assert that the king was wounded by Béhuchet, but this is not certain, and there is no testimony save a legendary one for a personal encounter between him and the French commander, though it would not be improbable. It is a sure fact, though, that the King was wounded by either an arrow or a bolt during the battle. By the end of the battle, the French fleet had been broken with the loss of only two English ships captured, and the water was reported to be thick with blood and corpses.*

Cuvinte cheie: *confederația celor cinci porturi, cronicar, Flandra, francez, galeră, Sluys.*

Key words: *the Five Harbours Confederacy, historian, Flanders, French, galley, Sluys.*

După bătălia de la Sluys, printr-un gest care în timpurile moderne ar putea părea o subtilă și inspirată manevră de relații publice, regele Eduard III al Angliei a emis o monedă de aur pe care era reprezentat el însuși la bordul unei nave pregătită de război, pe care erau gravate stemele Franței și Angliei. Monedele de aur erau o raritate în acea vreme, iar imaginea gravată pe ea a servit la alimentarea convingerii că bătălia de la Sluys a fost nu numai o mare victorie engleză, dar și un angajament de mare importanță, prima mare confruntare a Războiului de 100 de ani și care a avut un efect considerabil în desfășurarea conflictului dintre Franța și Anglia în anii următori. Sir Nicholas Harris Nicolas (1799-1848), marele istoric naval britanic de la începutul secolului al XIX-lea declara că „Numele lui Eduard III este identificat cu gloria navală a Angliei mai mult decât numele oricărui alt suveran englez”. O privire mai atentă asupra evenimentului va putea da valoarea și aprecia conținutul acestei afirmații.

Fără îndoială că englezii și, mai ales, cei care locuiau în ținuturile de la litoral, aveau nevoie de o victorie în 1340. În ultimii doi ani, relațiile între Eduard și Filip VI cel Norocos (1293-1350) se înrăutățiseră, iar francezii devastaseră, de nenumărate ori, coastele Canalului, fără ca nimeni să li se opună serios, cauzând mari daune locuitorilor din câteva orașe porturi. Strategia urmată de Eduard era de a crea o alianță reală cu conducătorii Țărilor de Jos și cu Sfântul Imperiu Romano-German pentru a organiza o puternică contraofensivă împotriva Franței. Conte de Hainault, William I (1286-1337) era, deja, socrul său, iar o mulțime de solii și ambasade fuseseră trimise la curțile altor conducători prieteni sau potențiali prieteni care, în urma unor subsidii, erau gata să susțină cauza Angliei. Spre exemplu, mai mult de 300.000 de florini fuseseră plătiți împăratului Sfântului Imperiu Romano-German, Ludwig de Bavaria (1282-1347). Comercianții flamanzi de țesături fuseseră amenințați cu falimentul prin oprirea exportului englez de lână către Flandra și rugați stăruitor să renunțe la contele lor, Luis I (1304-1346), deja foarte nepopular, și care era un foarte apropiat aliat al Franței.

Francezii erau foarte bine plasați pentru a iniția raiduri asupra orașelor de coastă engleze. Un șantier naval fusese construit la Rouen, încă înainte de 1294, pentru a construi, sub supravegherea meșterilor genovezi, galere după modelul mediteraneean pentru regele Franței. Aceste nave, propulsate cu vâsle, lungi și joase, cu bordul liber mic, nu puteau fi folosite pentru comerț în Canal, dar puteau fi folosite, foarte eficient, pentru raiduri asupra porturilor și estuarelor unde, datorită locurilor înguste, navele cu pânze erau incapabile de a manevra. În 1337, Filip VI a mai construit o altă bază la La Rochelle. Galerele franceze, comandate de amirali Hue Quiéret (1290-1340) și Nicolas Béhuchet (mort în 1340) constituiau o adevărată amenințare pentru orașele de pe coasta de sud a Angliei. În septembrie, același an, șerifii din zona de sud au dat ordine celor însărcinați cu problemele administrative în ținuturile de

la mare să fie permanent în alertă și să aibe pregătite semnale cu foc pentru avertizarea populației, iar oamenii să reacționeze, imediat, la auzul clopotelor bisericilor.

În vara anului 1338 previziunile s-au transformat în realitate. Portsmouth a fost ars de către francezi în iunie. În octombrie, a fost rândul orașului Soutampton să fie devastat. Cronicile consemnează că 50 de galere au intrat în port și au debarcat trupe care s-au datat la jafuri după bunul plac, cărând apoi, după ei, prada la bordul galerelor. În dimineața următoare, văzând că localnicii se organizează pentru rezistență, francezii au dat foc orașului, nu înainte de viola femeile de rang și de a spânzura, în propriile case, pe soții acestora. Acest incident dramatic a convins pe rege că sunt necesare eforturi imediate pentru construirea unui zid de apărare pentru oraș. S-a deschis o anchetă privitor la modul în care cei însărcinați cu apărarea orașului își făcuseră treaba. În martie 1339, locuitorii care fugiseră și care nu credeau în măsurile luate au primit ordin să se reîntoarcă în oraș. Ordinul a fost repetat, în termeni mai drastici, în iulie, semn că măsurile luate nu erau de ajuns pentru a elimina lipsa de securitate din zonele litorale. În fapt, din martie, galerile franceze atacaseră Harwich, unde numai schimbarea direcției vântului a putut salva orașul de la distrugere completă, și o serie de așezări pescărești la Hastings. Rapoartele arătau că mai fuseseră atacate Thanet, Dover, Folkestone, Sandwich, Rye și Bristol. Numai Conte de Devon, deși octogenar, reușise să întindă o cursă francezilor, debarcați aproape de Plymouth, cauzându-le grave pierderi.

Pe mare, răspunsul englezilor a fost cam fără vlagă. În toamna lui 1337, Sir Walter Manny (1310-1372) înfrânse o forță flamandă pro franceză lângă Insula Cadzand, în fața portului Sluys dar, anul următor, soții i-au fost potrivnici. Câteva dintre navele cele mai mari ale regelui, cinci după cronică lui Adam Murimuth (1274-1347), au fost pierdute datorită unui atac prin surprindere al galerelor franceze. Navele engleze se aflau într-un port flamand, poate Middelburg sau Sluys, unde tocmai descărcaseră marfa. Echipajele erau la țărm când francezii au venit și au luat cu ei navele engleze în Normandia. Este cert că CHRISTOPHER, una din cele mai mari nave engleze, se afla în acel grup capturat de francezi, fără să fi tras măcar un singur foc. Chiar dacă nava nu avea tunuri, aceasta era mândria navelor aflate în slujba regelui.

În 1339 însă, confederația celor cinci porturi, Cinque Ports, formată din porturile Hastings, New Romney, Hythe, Dover și Sandwich a reușit să trimită nave care au atacat portul francez Boulogne. Navele au trecut Canalul Învăluit în ceață reușind să incendieze orașul și un mare depozit ce conținea materiale și arme. Conform raportului, mai degrabă optimist, 19 galere, 4 nave mari și 20 de nave mai mici au fost distruse.

La începutul anului 1340, Eduard III se afla în Flandra, unde a reușit să încheie o alianță cu Jacob van Artevelde (1290-1345), liderul orașenilor flamanzi, care îi recunoscuse dreptul la tronul Franței. Edward provocase, apoi, Franța arogându-și acest titlu în fața mării adunări din Ghent, înaintea plecării spre Anglia.

În noiembrie anul precedent, în timp ce se afla la Brussels, regele a autorizat un împrumut de 20.000 de lire sterline pentru cheltuielile flotei, în ciuda dificultăților financiare prin care trecea. De asemenea, a ordonat să fie rechiziționate nave care să navigheze din Anglia spre Flandra în slujba regelui. Exportul de lână fusese suspendat în aprilie, până la întoarcerea regelui, de frica interceptării navelor de către inamic. O încercare de a angaja câteva de galere pentru a-i ataca pe francezi în Mediterana se terminase cu un dezastru când Nicholas Flisco, trimisul regal, fusese arestat în enclava papală de la Avignon și trimis, incognito, în Franța, cândva la începutul lui iunie. Intenția clară a regelui de a lipsi din țară pentru un timp a fost remarcată și, pe 27 mai, Edward, duce de Cornwall, fiul mai mare al regelui, a fost declarat regent pentru perioada când regele nu se afla în Anglia. Pe la mijlocul lui iunie, regele se afla la Ipswich, în timp ce flota se adunase, cu destulă dificultate, în estuarul de la Orwell. Propria navă, COG THOMAS, de sub comanda lui Richard Fille, era gata din 17 mai, când căpitanul a primit banii pentru plata oamenilor pentru o călătorie spre Flandra.

Toți cronicarii sunt de acord că flota, aproape 160 de nave, s-a pus în mișcare pe 22 iunie. Același consens este și în privința rezultatului bătăliei care a avut loc pe 24 iunie, în estuarul râului Zwyn, lângă Sluys. Englezii i-au învins pe francezi, care au pierdut majoritatea navelor și un număr mare de oameni.

Se știu foarte puține despre desfășurarea luptei. Cea mai bună sursă este chiar scrisoarea trimisă de însuși regele Eduard ducelui de Cornwall, pe 28 iunie, pe când, încă, se afla la bordul navei COG THOMAS. El povestea cum flota navigase de la Orwell spre coastele flamande, la Blankenburgh, unde ajunse ziua următoare. Se știa că flota franceză se afla în portul Sluys, dar nu au putut ataca imediat datorită faptului că marea le era potrivnică. Ziua următoare, având și ajutorul mării, englezii au atacat puternica formație franceză. În ciuda unei redutabile apărări franceze, englezii au capturat 180 de nave. Pierderile în oameni ale francezilor au fost foarte mari, aproape 30.000 după cifrele date de rege, care descrie un tablou îngrozitor cu cadavre care se aflau împrăștiate de-a lungul coastelor vecine. Englezii au reintrat și în posesia navelor pierdute la Middelburg, inclusiv CHRISTOPHER. Regele reamintește de ajutorul dat de flamanzi, veniți probabil din Cadzand.

Alte cronici adaugă și alte amănunte, dar aceste relatări trebuie privite cu reticență. Nu trebuie uitat locul în care s-a desfășurat confruntarea, confirmat de mai toate sursele, și de limitările navelor secolului al XIV-lea. Estuarul de la Zwyn, unde a avut loc bătălia, are multe întinsuri și bancuri de nisip. Deci, nu era locul cel mai potrivit de manevră pentru

tipul de nave folosit de beligeranți. Galerele franceze, așa cum subliniază unii cronicari, ar fi avut un avantaj în sensul că legaseră navele unele de altele, cu lanțuri, formând trei mari platforme plutitoare. Inexplicabil, ei au renunțat, printr-o criminală neglijență, la acest avantaj. Sunt surse care relatează că un comandant genovez, Barbavera, având sub comanda sa trei galere, a căutat să îi convingă pe liderii francezi că schimbarea tacticii nu este de bun augur. Când aceștia au refuzat, genovezul s-a strecurat din zona de luptă chiar înainte de începerea angajamentului. Se pare că datele sale despre lupta pe mare erau mult mai bune decât cele ale celor ce îl angajaseră.

Se mai spune că englezii au venit având atât vântul cât și soarele de partea lor. Nu există nicio dovadă în acest sens, dar analizând direcția din care navigau englezii, trebuie să fi avut un vânt de vest favorabil care să îi ducă spre Zwyn. În ce privește soarele, bătălia s-a dat aproape de miezul zilei, pentru ca englezii să poată avea marea favorabilă (pe 24 iunie 1340 marea înaltă a fost la 11.23), ceea ce face imposibil ca aceștia să aibă soarele în spatele lor atât timp cât se apropiiau dinspre nord-vest.

Cronicarul englez Thomas Walsingham (mort în 1422) susține că Eduard ar fi primit întăriri în ultima clipă de la Robert Morley, a cărui escadră nordică raliase formația la Blankenburgh. Acest lucru pare mai plauzibil decât faptul că francezii ar fi scufundat o navă engleză care transporta cele mai frumoase doamne către curtea reginei la Ghent. Nu există dovezi ale unui asemenea dezastru în sursele engleze și este prea puțin probabil ca doamnele să se fi ambarcat pe o navă care mergea la război și nu într-o călătorie de plăcere.

Sursele franceze includ lista completă a navelor participante. Alături de navele regelui, majoritatea galere, și cele trei galere genoveze deja menționate, toate celelalte au venit din porturile franceze, de pe coastele Canalului. Nu există, așadar, nicio navă venită din Castilia, adesea considerate ca fiind prezente. Într-o altă cronică franceză este descrisă acțiunea unui mare erou, un cavaler normand, puternic ca un gigant, care împreună cu alți opt tovarăși s-au apărat în castelul unei nave până au fost copleși de englezi, nu înainte de a ucide o sută dintre ei. Spre seară, o escadră din Dieppe, inclusiv galere regale, au fugit de la locul dezastrului, urmărită de John Crabbe, un flamand care lupta alături de englezi. În scrisoarea sa, Eduard face referiri la această fugă, dar spune că puține dintre acestea au reușit să se pună la adăpost în porturile franceze.

Ceea ce este sigur este că lupta a fost aprigă pe punțile navelor legate între ele cu lanțuri și cângi. Luptele s-au dat și în gabiile catargelor precum și în castelele de la pupa navelor, de unde se puteau arunca asupra celor de pe punte cu pietre, substanțe chimice în flăcări și alte obiecte grele. Ambele tabere au folosit arcuri cu săgeți, arbalet de către francezi și arcuri mari de către englezi, dar numai până când navele s-au apropiat la distanțe mici unde lupta directă a fost posibilă.

După bătălie, corăbiile engleze au intrat în Sluys. GEORGE, COG THOMAS, MESSAGE, PHILIP, ROBINET, MARGARET SPINACE și BARGE D'ABBEVILLE, probabil o galeră, au așteptat acolo noi ordine, iar echipajele au fost plătite. Regele însuși a trecut pe uscat și, curând, a pornit o ofensivă spre Tournai, foarte costisitoare și fără sorți de izbândă. Pe 25 septembrie, la numai trei luni de la zdrobitoarea victorie pe mare, Eduard și Filip au încheiat un armistițiu.

Care au fost beneficiile bătăliei și dacă victoria i-a dat regelui supremația pe mare sau măcar în Canal este greu de spus, având în vedere că asemenea concepte nu erau specifice vremii. Raidurile franceze nu au încetat după Sluys, iar apărarea coastelor depindea, în continuare, în aceeași măsură, de zidurile de piatră și luptătorii bine pregătiți, ca și de navele aflate pe mare. Christopher Allmand, istoric britanic, în lucrarea sa *Războiul de o sută de ani*, concluzionează categoric că „deși victoria a pus capăt posibilității ca francezii să invadeze Anglia, ea a adus puține avantaje imediate englezilor”. Este greu să combați această concluzie, dar trebuie să revenim la moneda pe care am menționat-o la început. Poate că victoria de la Sluys nu a influențat, evident, evenimentele ulterioare, dar a alăturat, definitiv, gloria națională și succesul militar de victoria pe mare, ceva ce va fi foarte important pentru viitor.

Bibliografie

- Allmand, Christopher, *The Hundred Years War: England and France at War*, Cambridge University Press, 1988.
Barnes, John, *War in Medieval English Society: Social Values in the Hundred Years War 1337-99*, Cornell University Press, Ithaca, 1971.
Curry, Anne, *The Hundred Years War*, Macmillan Press, (2nd ed. 2003).
Fowler, K., *The Hundred Years War*, London, 1971.
Froissart, J., *Chronicles*, edited by G. Brereton, Harmondsworth, 1968.
Hewitt, J., *The organization of War under Edward III*, Manchester, 1966.
Lucas, Henry Stephen, *The Low Countries and the Hundred Years' War, 1326-1347*,
Seward, Desmond, *The Hundred Years War. The English in France 1337-1453*, Penguin Books, 1999.
Waugh, Scott L., *England in the reign of Edward III*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Abstract. *Byzantine dignitaries of Thema Paristrion-Paradunavon in 11th-12th centuries.* The victory over the Bulgarians in 1018 allowed emperor Basileos II to organize between Balkan Mountains and the Danube Theme Paristrion-Paradunavon (1018/1020). The Byzantine military-administrative unit will function until the end of the 12th century (c.1200). During this period at its head, or in different positions, historical sources mention numerous dignitaries: governors (katepans, dukes and archons), sitting of governors (ek prosopou and exarchon), toumai commanders (tourmarchoi), commanders of fortresses (strategists) and customs officers (kommerkiarioi).

Cuvinte cheie: Tema Paristrion-Paradunavon, comandanții de toumai, comandanții de cetăți, funcționarii vamali.

Keywords: The Theme Paristrion-Paradunavon, the toumai commanders, the commanders of fortresses, the customs officers.

Încheierea procesului de organizare militar-administrativă și teritorială a themei Paristrion-Paradunavon în anii 1018/1020, este reliefat și de generalizarea titlurilor de *katepano*, *duce* sau *arhonte*, folosite de sursele literare și sigilografice pentru a desemna funcția de guvernator. Aceste titluri nu se întâlnesc în primele două decenii ale secolului al XI-lea, când la Dunărea de Jos a funcționat ca themă distinctă Strategatul (Strategia) de Dristra-Dorostolon ai cărui guvernatori au purtat fără excepție titlul de *strategos*¹. Alături de guvernatori sau locuitorii acestora, un aparat complex format din funcționari de rang inferior, având atribuții civile și militare asigura administrarea themei Paristrion-Paradunavon. În rândul acestor demnitari, sursele sigilografice și militare îi menționează pe comandanții subunităților militar-administrative ale themei, pe comandanții de cetăți și pe funcționarii vamali.

Buna funcționare a themei Paristrion-Paradunavon a fost asigurată și de activitatea demnitarilor bizantini de rang inferior. În rândul acestora, sursele de care dispunem – sigilografice sau literare – îi menționează pe comandanții de toumai (*tourmarchi*), comandanții de cetăți (*strategi*), funcționarii vamali (*kommerkiarioi*) sau Alți comandanți militari (*katepani* și *duci*).

Comandanți de toumai (*tourmarchi*). Din punctul de vedere al organizării interne, thema Paristrion-Paradunavon a fost împărțită în subunități militar-administrative numite *toumai*, puse sub conducerea unor comandanți numiți *tourmarches*, subordonați guvernatorului. Întrucât numărul *toumai*-lor unei theme era în general de trei², considerăm că thema bizantină de la Dunărea de Jos nu a făcut excepție de la această regulă privind organizarea. De altfel, împărțirea themei Paristrion-Paradunavon în mai multe *toumai* este confirmată sigilografic, chiar dacă numărul *tourmarhilor* care ni s-a transmis este relativ scăzut.

Un sigiliu aparținând lui Demetrios Katakalon, viitorul katepano de Paradunavon, datat în jurul anului 1040, îl arată pe posesorul său ca fiind „*spatharokandidatos și tourmarches* (σπαθαροκανδιδάτω καὶ τουρμάρχη)”³. Deși legenda de pe sigiliul demnitarului bizantin nu precizează provincia în care el și-a exercitat funcția, considerăm, că foarte probabil, aceasta a fost thema Paristrion-Paradunavon, în fruntea căreia va ajunge ulterior în calitate de guvernator.

Două sigilii, din care unul descoperit la Sofia, datate în jurul anului 1050, aparțin unui Andronikos, „*tourmarches de [Ar]ach[ilava]* (τουρμάρχη .ραχ....)”⁴. Identificarea Arachilavei, reședința respectivului *tourmach*, rămâne însă o problemă încă neelucidată.

Un alt sigiliu care menționează existența acestei demnității în cadrul unității militar-administrative de la Dunărea de Jos a fost descoperit la Istanbul. Datat în jurul anului 1060, el îl menționează pe un Ioannes, „*tourmarches de Paradunavon* (τουρμάρχη τοῦ Παραδουνάβου)”⁵.

Comandanți de cetăți (*strategi*). Alături de guvernatori (*katepani*, *duci*, *arhonti*), de locuitorii acestora (*ek prosopou* și *exarchon*) și de *tourmarches*, în istoria themei Paristrion-Pardunavon sunt atestați, de sursele literare sau sigilografice, alți demnitari bizantini de rang inferior, subordonați primilor, îndeplinind, la rândul lor, atribuții militare sau civile: comandanți de cetăți, numiți *strategi*.

¹ Pentru funcționarea Strategatului de Dristra-Dorostolon ca themă distinctă la Dunărea de Jos între c.1000-1018/1020, vezi: Mărculeț 2005a, p. 120-122; Mărculeț 2005b, p. 48-56; Mărculeț 2007, p. 305-316.

² Barnea 1986, p. 268-269.

³ Jordanov 2006, nr. 299.

⁴ Seibt 2003, nr. 2; Jordanov 2003, nr. 25.3.

⁵ Zacos 1984, nr. 530; Barnea 1986, p. 268-269, nr. 1.

Pentru secolul al XI-lea, mai exact după 1018, sursele sigilografice înregistrează mai mulți strategii, cu reședința în principalele centre urbane ale themei Paristrion-Pardunavon: Preslav, Presthlavița (probabil Nufăru), Pliska, Isaccea, Varna, Dinogetia-Garvăn, Krivina, Vetren etc. Nu insistăm asupra rolului și atribuțiilor acestor strategii, întrucât acest lucru a fost făcut cu multă competență de alți specialiști⁶, astfel că reluarea acestor aspecte nu o mai considerăm necesară. Reținem doar din rândul acestora pe Ioannes Maleses, „*patrikios și strategos de Presthlavitza*” (c.1040)⁷; Leon Pegonites, „*protospatharios și strategos de Presthlavitza*” (c.1050)⁸, Omalis, „*protospatharios și strategos de Presthlavitza*” (c.1050)⁹, Ioannes Maleas, „*protospatharios și strategos de Preslav*” (c.1025)¹⁰; Andronikos Doukas, „*protospatharios și strategos de Marele Preslav*” (c.1035)¹¹; Melias, „*protospatharios și strategos de Preslav*” (c.1050)¹²; Philotheos Phrangopoulos, „*protospatharios, epi tou Chrysotriklinou și strategos de Pliskova*” (c.1050)¹³; Asotios, „*patrikios, anthypatos și strategos de Varna*”¹⁴; Ioannes Tyrach, „*patrikios și strategos*” (c.1048)¹⁵.

O serie de sigilii, descoperite în aria fostei theme Paristrion-Paradunavon, menționează în funcția de strategii o serie de viitori cerți sau ipotetici guvernatori ai unității militar-administrative de la Dunărea de Jos. Astfel, în această demnitate sunt atestați: Leon Drimys, care a fost succesiv, „*spatharokandidatos și strategos*” (c.1035), „*protospatharios și strategos*” (c.1045), „*protospatharios epi tou Chrysotriklinou și strategos*” (c.1050)¹⁶; Demetrios Katakalon, „*patrikios și strategos*” (c.1050)¹⁷; Romanos Diogenes, „*patrikios și strategos*” (c.1055)¹⁸; Gregorios Maurokatakalon, „*patrikios și strategos*” (c.1058)¹⁹.

Alte sigilii, descoperite în diferite centre ale fostei theme Paristrion-Paradunavon, menționează o pleiadă de strategii, care nu au însă precizat locul în care și-au exercitat funcția. La Prelav s-au descoperit sigiliile lui: Theodoros Kassiteras, „*protospatharios și strategos*” (c.1020)²⁰; Constantin Opos, „*protospatharios și strategos*” (c.1045)²¹; Theodoretos, „*protospatharios și strategos*” (c.1050)²²; Anastasios Polys, „*patrikios și strategos*” (c.1050)²³; Leon Gudeles, „*protospatharios și strategos*” (c.1050)²⁴; Bardanois Balaneas, „*protospatharios și strategos*” (c.1050)²⁵; Niketas Kasnitzeas, „*protospatharios epi tou Chrysotriklinou și strategos*” (c.1050)²⁶; Leon Pegonites, „*protospatharios și strategos*” (c.1060)²⁷; Gregorios Kladon, „*patrikios și strategos*” (c.1060)²⁸; Nikephoros Philokales, „*strategos*”²⁹; Mihail Tarchaneiotos, „*patrikios, protanthypatos și strategos*” (c.1080)³⁰; Nikephoros (Niketas?) Iasites, „*protospatharios și strategos*” (c.1117)³¹. De la Silistra provin sigiliile lui Bardanios Balaneas „*protospatharios și strategos*” (c.1050)³²; Eustathios Alakaseus, „*spatharokandidatos și strategos*” (1050)³³; Gregorios Alanos, „*patrikios și strategos*” (1055)³⁴; Bardas Kazanes, „*protospatharios și strategos*” (c.1070)³⁵; Ioannes Nestongos, „*proedros și strategos*” (c.1080)³⁶. Sigilii aparținând lui Theodoretos și Bardanios Balaneas, având același titlu au fost descoperite și la Pliska³⁷.

⁶ Madgearu 2007, p. 73-80.

⁷ Jordanov 2003, nr. 63.5; Jordanov 2006, nr. 412.

⁸ Nesbitt, Oikonomides 1991, p. 179, nr. 78.4; Jordanov 2006, nr. 580-584.

⁹ Jordanov 2003, nr. 63.8; Seibt 2005, p. 133.

¹⁰ Jordanov 1993, nr. 308; Jordanov 2006, nr. 410-411.

¹¹ Jordanov 2006, nr. 192-195; Seibt 1996, p. 136.

¹² Jordanov 1993, nr. 311; Seibt 1996, p. 136.

¹³ Jordanov 2003, nr. 62.1; Jordanov 2006, nr. 312.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 15.1.

¹⁵ Cheynet 2002, p. 128.

¹⁶ Wassiliou, Seibt 2003, nr. 194, 258, 292,

¹⁷ Jordanov 2006, nr. 300-301.

¹⁸ *Ibidem*, p. 128.

¹⁹ Jordanov 1993, nr. 441.

²⁰ Jordanov 2006, nr. 295-296.

²¹ Jordanov 1993, nr. 361.

²² Jordanov, Zhekova 2007, nr. 333-334.

²³ Jordanov 1993, nr. 341.

²⁴ *Ibidem*, nr. 362.

²⁵ Jordanov, Zhekova 2007, nr. 332.

²⁶ Jordanov 1993, nr. 366-368.

²⁷ *Ibidem*, nr. 369-371.

²⁸ Jordanov 2006, nr. 313.

²⁹ *Ibidem*, nr. 736.

³⁰ *Ibidem*, nr. 704-705.

³¹ *Ibidem*, nr. 241.

³² *Ibidem*, nr. 75-80; Jordanov, Zhekova 2007, nr. 332.

³³ *Ibidem*, nr. 19.

³⁴ *Ibidem*, nr. 21-22.

³⁵ Jordanov 1983, nr. 3; Jordanov 2006, nr. 244.

Sursele literare vin să completeze lista strategiilor care au funcționat la un moment dat în cadrul themei Paristrion-Paradunavon. Asemenea informații ne oferă Georgios Kedrenos cu prilejul relatării devastatoarelor invazii pecenege din primăvara anului 1036, care au afectat grav thema de la Dunărea de Jos. Prezentând aceste evenimente, cronicarul bizantin, consemnează că barbarii „au luat în captivitate și cinci strategi, pe Ioannes Dermokaites, pe Bardas Petzes, pe Leon Chalkotoubes, pe Constantin Pterotos și pe Mihail Strabotichares”³⁸. Autorul nu precizează care au fost cetățile în care aceștia și-au exercitat funcțiile.

Funcționari vamali (*kommerkiarioi*). Statutul de themă de frontieră, la limita lumii barbare, a impus autorităților imperiale numirea în unele centre de hotar a unor funcționari vamali, numiți *kommerkiarioi*. Conform informațiilor de care dispunem, se pare că în secolul al XI-lea, singurele puncte vamale ale themei Paristrion-Paradunavon au fost cetățile riverane Dunării, Dristra și Presthlavitză.

³⁹Opinia exprimată de noi este confirmată, în primul rând, de surse sigilografice. Astfel, o serie de sigilii îi menționează pe Ioannes Spondyles, „*kommerkiarios de Dristra*” (c.1050)⁴⁰; Andronikos, „*basilikos spatharios și kommerkiarios de Dristra*” (c.1050)⁴¹; Dionysios, „*spatharokandidatos și kommerkiarios de Dristra*” (c. 1050)⁴²; Ioannes, „*kommerkiarios de Dristra*”⁴³. Alături de aceștia, sursele sigilografice mai înregistrează pe Eustratios Romankes, „*spatharokandidatos și kommerkiarios de Presthlavitză*” (c.1050)⁴⁴; Ioannes, „*kommerkiarios de Presthlavitză*” (sec. XI)⁴⁵; Sergios, „*chartoularios și kommerkiarios de Presthlavitză*” (sec. XI)⁴⁶.

Absența informațiilor nu ne permite să cunoaștem raporturile funcționarilor vamali cu comandanții cetăților în aria cărora își exercitau atribuțiile, dacă se subordonau acestora sau nu. Ceea ce știm cu destulă precizie este că rolul acestor funcționari vamali a fost, în primul rând, acela de a coordona schimburile comerciale între imperiu și populațiile barbare stabilite, în cazul nostru, la nord de Dunăre.

Alți comandanți militari (*katepani și duci*). În teritoriile fostei theme Paristrion-Paradunavon, descoperirile arheologice au pus în evidență o serie de sigilii, datate în secolul al XI-lea, aparținând unor demnitari purtând titlul de *katepano*, la fel ca și guvernatorii acesteia. Asemenea sigilii au fost descoperite la Silistra, Preslav, Pliska, Isaccea, dar și în alte locuri neprecizate. Spre exemplu, la Preslav au fost descoperite sigiliile lui Bardanios Balaneas, „*dishypastos și katepano*” (c.1055), respectiv „*patrikios și katepano*” (c.1060)⁴⁷ și Nikephoros Batatzes, „*vestarches și katepano*” (c.1065), viitorul duce al Bulgariei din anii următori⁴⁸. Un sigiliu aparținând ultimului, purtând același titlu, a fost descoperit și la Silistra⁴⁹.

Fără îndoială, includerea acestor comandanți bizantini în rândul guvernatorilor themei Paristrion-Paradunavon este dificil de acceptat. Cel mai probabil, ei au comandat unele corpuri de oaste imperiale (*tagma*), care au operat în anumite circumstanțe în cadrul provinciei dunărene. Nu este exclus ca aceeași comandă s-o fi exercitat, după înlocuirea din funcția de guvernatori, Demetrios Katakalon, menționat pe un sigiliu descoperit la Silistra ca fiind „*patrikios, anthypatos, vestes și katepano*” (c.1060)⁵⁰ și Romanos Diogenes, pe care un sigiliu descoperit la Vetren îl arată ca fiind „*vestarches și katepano*”⁵¹.

Un caz interesant îl reprezintă cel al generalului Gregorios Maurokatakalon, inclus de unii specialiști între katepanii de Paristrion-Paradunavon. Sigiliile sale, într-un număr însemnat, au fost descoperite la Preslav, Silistra, Isaccea, Vetren și Oltina, dintre care unele conțin titlurile de „*katepano*”, respectiv „*anthypatos și katepano*”⁵². Niciunul din aceste sigilii nu are însă nominalizată thema guvernată de el⁵³. Din acest motiv unii specialiști i-au contestat calitatea

³⁶ Jordanov, Zhekova 2007, nr. 335.

³⁷ *Ibidem*, nr. 332-334.

³⁸ Cedrenus 1839, p. 515; Cf. Mărculeț 2010, p. 201-208.

³⁹ Jordanov 1993, nr. 327.

⁴⁰ Seibt 1978, p. 306, nr. 9; Nesbitt, Oikonomides 1991, p. 151, nr. 65.2.

⁴¹ Jordanov 2003, nr. 23.6.

⁴² *Ibidem*, 23.7.

⁴³ *Ibidem*, 23.8.

⁴⁴ Nesbitt, Oikonomides 1991, p. 151, nr. 78.1.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 78.2.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 78.3.

⁴⁷ Jordanov 2006, nr. 83.

⁴⁸ Nesbitt, Oikonomides 1991, p. 94, nr. 29.3.

⁴⁹ Jordanov 1983, nr. 14.

⁵⁰ Jordanov 2003, nr. 304.

⁵¹ Jordanov 2006, p. 128.

⁵² Jordanov 1993, nr. 328-330; Jordanov 2006, nr. 442-449; Bilik 1998, p. 50-66, nr. 3.

⁵³ Bamea 1968, p. 243; Bamea 1990, p. 323.

de guvernator al themei de la Dunărea de Jos recunoscându-i-o doar pe cea de comandant al unor unități militare imperiale⁵⁴.

Precaritatea surselor cu privire la funcția exercitată de Gregorios Maurokatakalon, i-a determinat pe unii specialiști să accepte cu rezerve includerea sa între guvernatorii themei Paristrion-Paradunavon. În rândul acestora se include și istoricul Al. Madgearu care, referindu-se la posibilitatea reală ca Gregorios Maurokatakalon să se numere printre guvernatorii themei de la Dunărea de Jos, susține că „*în mod ipotetic nu este exclus ca el să fi fost katepano de Paradunavon înainte și după 1088*”⁵⁵. Ulterior, reluând discuția asupra acestui subiect, același istoric conchidea mult mai categoric că „*titlul de anthypatos și funcția de katepan sunt specifice unui comandant de provincie*”, încadrându-l astfel pe generalul bizantin printre guvernatorii themei Paristrion-Paradunavon⁵⁶.

În ceea ce ne privește, acceptăm și noi cu serioase rezerve includerea generalului Gregorios Maurokatakalon între guvernatorii themei de la Dunărea de Jos. Ne întemeiem această rezervă pe faptul că nicio sursă dintre cele de care dispunem în prezent, fie literară, fie sigilografică, nu permite, prin informațiile oferite, emiterea în mod categoric a unei asemenea concluzii.

Referitor la ipotetica guvernare a lui Gregorios Maurokatakalon în Paristrion-Paradunavon, considerăm că datarea propusă de Al. Madgearu, înainte și după 1088, nu se susține. Temeiul opiniei noastre îl constituie conținutul informațiilor de care dispunem. În primul rând, sigiliile care-l arată pe Gregorios Maurokatakalon în calitate de „*katepano*”, respectiv „*anthypatos și katepano*”, sunt datate în anii 1060-1062⁵⁷. În consecință, dacă Gregorios Maurokatakalon va fi ocupat funcția de katepano de Paradunavon, acest lucru nu s-a putut întâmpla decât în perioada amintită, când el poartă într-adevăr titlul respectiv.

Pe de altă parte, așa cum se știe, din 1072/1073 și până în primăvara anului 1091 controlul pecenegilor asupra teritoriilor themei Paristrion-Paradunavon a fost unul deplin, orice autoritate bizantină fiind eliminată din zonă, șeful peceneg Tatos exercitând stăpânirea incontestabilă asupra Dristrei, și a teritoriului din jur. Cunoaștem de asemenea din relatarea Annei Comena că alte căpetenii pecenege – Sesthlav și Satzas – stăpâneau dintr-o perioadă anterioară anului 1087, „*Vicina și alte cetăți*”⁵⁸. Din aceleași informații furnizate de prințesa bizantină aflăm că, începând din primăvara anului 1087, după eliberarea sa din captivitatea pecenegilor în care căzuse într-unul din anii anteriori, și pe toată durata luptelor cu barbarii, până în 1091, Gregorios Maurokatakalon s-a aflat permanent în anturajul lui Alexios I, fiind unul dintre principalii consilieri ai basileului și un membru de frunte al statului major al acestuia⁵⁹. Ipotetic vorbind, aceasta ar fi cea de-a doua perioadă în care am putea data guvernarea lui Gregorios Maurokatakalon în Paristrion-Paradunavon. În condițiile controlului deplin al pecenegilor asupra themei dunărene, în perioada cuprinsă după 1087-1088 până în 1091, Gregorios Maurokatakalon nu a putut exercita decât *nominal* funcția de guvernator al unității militar-administrative de la Dunărea de Jos. Pe de altă parte, să nu uităm de asemenea posibilitatea ca de prin 1086/1087 și până în 1091 funcția de guvernator al themei Paristrion-Pardunavon să fi fost exercitată, în aceleși condiții, de generalul Georgios Euphorbenos.

În arilele diverselor centre aparținând fostei theme Paristrion-Paradunavon, au fost descoperite mai multe sigilii, datate la sfârșitul secolului al XI-lea sau în secolul următor, ai căror posesori poartă titlu de *duce*. Ca și în cazul katepanilor mai sus menționați, și pe acești demnitari bizantini este dificil să-i încadrăm în rândul guvernatorilor themei dunărene. Nu este însă exclus ca unii să fi ocupat această demnitate, dar este imposibil să ne pronunțăm categoric în acest sens exclusiv pe baza informațiilor pe care le deținem. În consecință, considerăm că, cel mai probabil, ei au deținut comanda unor corpuri de oaste bizantine, care au operat în aceste regiuni, în timpul Comenilor.

Bibliografie

- Bamea 1968 – I. Bamea, *Sigilii bizantine de la Noviodunum*, în „Studii și Cercetări de Numismatică”, IV, 1968, p. 239-247.
Bamea 1986 – I. Bamea, *Noi contribuții la istoria themei Paristrion (Paradunavon)*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, 37, 1986, 3, p. 268-274.
Bamea 1990 – I. Bamea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (III)*, în „Pontica”, XXIII, 1990, p. 315-334.
Bilik 1998 – St. Bilik, *Nepublikovani vizantijski milivdovuli s otpetacani familii imena*, în „Numismatika i Sphragistika”, 5, 1998, 2, p. 50-66.
Cedrenus 1839 – Georgii Cedreni, *Historiarum compendium*, în Georgius Cedrenus, Ioannes Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero, suppletus et emendatus, t. II, Bonnae, 1839.

⁵⁴ Jordanov 1981, p. 97.

⁵⁵ Madgearu 1999, p. 430.

⁵⁶ Madgearu 2007, p. 68.

⁵⁷ Jordanov 1993, nr. 328-330; Jordanov 2006, nr. 442-449; Bilik 1998, p. 50-66, nr. 3.

⁵⁸ Comnena 1977, VI, XIV, 1.

⁵⁹ *Ibidem*, VII, II, 3; III, 4.

- Cheyne 2002 – J.-Cl. Cheyney, *Par St. Georges, par St. Michel*, în „Travaux et Mémoires. Centre de Recherches d'Histoire et Civilisation de Byzance”, 14, 2002, p. 114-134.
- Comnena 1977 – Ana Comnena, *Alexiada*, ed. Marina Marinescu, N.-Ș. Tanașoca, București, 1997.
- Jordanov 1981 – I. Jordanov, *Sceaux de deux notables byzantins de la fin du XIe siècle*, în „Études Balkaniques”, 17, 1981, 3, p. 92-97.
- Jordanov 1983 – I. Jordanov, *Neizdadeni vizantijski olovni pečati ot Silistra (I)*, în „Izvestija na Narodnija Musei Vama”, 19, 1993, p. 97-110.
- Jordanov 1993 – I. Jordanov, *Pečatite ot strategijata v Preslav (971-1088)*, Sofia, 1993.
- Jordanov 2003 – I. Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, vol. 1: *Byzantine Seals with Geographical Names*, Sofia, 2003.
- Jordanov 2006 – I. Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, vol. 2: *Byzantine Seals with Family Names*, Sofia, 2006.
- Jordanov, Zhekova 2007 – I. Jordanov, Z. Zhekova, *Catalogue of Medieval Seals at the regional Historical Museum of Shumen*, Shumen, 2007.
- Madgearu 1999 – Al. Madgearu, *The Military Organization of Paradunavon*, în „Byzantinoslavica. Revue Internationale des Études Byzantines”, LX, 1999, 2, p. 421-446.
- Madgearu 2007 – Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgoviște, 2007.
- Mărculeț 2005a – V. Mărculeț, *Noi considerații asupra organizării teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos în secolele X-XI*, în „Studia Universitatis cibiniensis. Series Historica”, II, 2005, p. 113-127.
- Mărculeț 2005b – V. Mărculeț, *Stăpânirea bizantină la Dunărea de Jos în secolele X-XII*, Mediaș, 2005.
- Mărculeț 2007 – V. Mărculeț, *Din nou despre organizarea teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos: Strategatul de Distris-Dorostolon*, în „Peuce”, s.n., III-IV, 2005-2006 (2007), p. 305-316.
- Mărculeț 2010 – V. Mărculeț, *Un probable gouverneur du thème Paristrion-Paradounavon de la première partie du XIe siècle*, în „Orientalia Christiana Periodica”, 1, 2010, p. 201-208.
- Nesbitt, Oikonomides 1991 – J. Nesbitt, N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, vol. 1: *Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea*, Washington D.C., 1991.
- Seibt 1978 – W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich*, 2, Teil: *Kaisenhof*, Vienna, 1978.
- Seibt 1996 – W. Seibt, *Review of Jordanov, Preslav*, în „Byzantinische Zeitschrift”, 89, 1996, p. 134-138.
- Seibt 2003 – W. Seibt, *Probleme der historischen Geographie Bulgariens im späteren 10. und 11. Jahrhundert – ein sigillographischer Beitrag*, în „Acta Musei Vamensis”, 2, 2003, p. 253-263.
- Seibt 2005 – W. Seibt, *Review of Jordanov, Corpus I*, în „Byzantinische Zeitschrift”, 98, 2005, p. 129-133.
- Wassiliou, Seibt 2003 – A.-K. Wassiliou, W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich*, 2, Teil: *Zentral- und Provinzialverwaltung*, Vienna, 2003.
- Zacos 1984 – G. Zacos, *Byzantine Lead Seals II, compiled and edited by J.W. Nesbitt*, Bern, 1984.

CONTRIBUȚII ROMÂNEȘTI LA ACTIVITATEA CONSTRUCTIVĂ DE LA MUNTELE ATHOS ÎN SECOLELE XIV-XV

Dr. Vasile Mărculeț
Dr. Petre Beșliu-Munteanu

Abstract. *Romanian contributions to the constructive activity of Mount Athos in the 14th and 15th Centuries.* An important part of the relations between The Moldavia and Walachia with Oriental Church are those with The Mount Athos monasteries. The relations with Sfetagora were underlined by financial aids or donations of lands for the different communities. The financial donations for the constructions are also done. In the 14th-15th century the rulers of Walachia and Moldavia had the initiative of constructions in The Mount Athos. In the 14th century the Walachian princes Nicolas Alexander and Vladislav the First had the initiative of constructions in the Kutlumus monastery. In the 15th century the Moldavian Prince Stephan the Great helped the athonites monasteries Zografou, Vatopedou, Saint Paul, and probably Xenophontos to rebuilt some buildings.

Cuvinte cheie: Muntele Athos, Țara Românească, Moldova, Nicolae Alexandru, Vladislav I, Ștefan cel Mare, Kutlumus, Zografou, Vatopedou, Grigoriou, Saint Paul, Xenophontos.

Keywords: The Mount Athos, Walachia, Moldavia, Nicolas Alexander, Vladislav I, Ștefan cel Mare, Kutlumus, Zografou, Vatopedou, Grigoriou, Saint Paul, Xenophontos.

Un aspect esențial al relațiilor religioase ale Țărilor Române cu Biserica Orientală în secolele XIV-XV o reprezintă cele cu Muntele Athos. Legăturile românești cu Sfântul Munte s-au materializat în acordarea de către domnii Țării Românești și ai Moldovei a unor ajutoare financiare sau danii funciare către diferitele lăcașuri de aici. Se adaugă acestor ajutoare activitatea constructivă finanțată de domnii români la Muntele Athos, care, la o analiză atentă și pertinentă, se dovedește a fi fost una de proporții apreciabile.

Contribuții muntene. Legăturile Țării Românești cu Muntele Athos au debutat la scurt timp după stabilirea relațiilor oficiale ale statului muntean cu Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol, odată cu recunoașterea canonică a Mitropoliei Ungrovlahiei, în mai 1359¹. Inițiatorii acestor relații au fost călugărul Hariton, egumenul Mănăstirii Kutlumus, și domnul Țării Românești, Nicolae Alexandru (1351/1352-1364).

Activitatea constructivă la Muntele Athos debutează în aceeași perioadă. Informațiile pe care le deținem ne permit constatarea că primul domn român, care a susținut asemenea activități la Sfântul Munte a fost Nicolae Alexandru, iar principala beneficiară în această epocă a fost aceeași Mănăstire Kutlumus.

Conform informațiilor transmise de unul din testamentele lui Hariton, din 1370 aflăm că el s-a adresat domnului Țării Românești, Nicolae Alexandru, care „a dat mult pentru ridicarea turnului celui mare, deși lăsase altora grija de a repara cele năruite la temeliea lui”². Informațiile cuprinse într-un al doilea testament al aceluiași ierarh, din noiembrie 1370, completează știrile anterioare precizând că domnul muntean „a contribuit cu o sumă importantă la construirea turnului celui mare, dar n-a apucat să-l termine”, din cauza survenirii decesului său, la 16 noiembrie 1364³.

Când a debutat această activitate constructivă a lui Nicolae Alexandru la Mănăstirea Kutlumus este dificil de stabilit. Pe baza informațiilor prezentate, considerăm că momentul său de debut poate fi datat după mai 1359, dată la care domnul Țării Românești a optat definitiv pentru Ortodoxie, care poate fi totodată admisă ca un *terminus post quem*, continuând până la moartea domnului muntean.

Se pare că sprijinul acordat de Nicolae Alexandru, chiar întrerupt de moartea sa, a fost atât de însemnat încât încă din această epocă, Mănăstirea Kutlumus începe să fie percepută a o lavră a Țării Românești. Faptul este confirmat de un act emis în septembrie 1369 de Vladislav I (1364-1376/1377), fiul și urmașul său la tron, care numește lăcașul „a domnului și părintelui domniei mele”⁴.

Ce l-a determinat pe domnul Țării Românești la asemenea efort financiar nu cunoaștem din cauza lipsei de informații. Foarte probabil, pe lângă gestul său, Nicolae Alexandru urmărea, o dată în plus, să-și reafirme, și vizibil, pe această cale, opțiunea sa sinceră și definitivă pentru Ortodoxie.

Fiul și succesorul la tron al lui Nicolae Alexandru, Vladislav I, va continua opera constructivă a părintelui său la Kutlumus. La solicitarea egumenului Hariton, care într-un testament din iulie 1378, preciza că s-a deplasat de șapte ori la fostul domn Vladislav I și la soția sa, doamna Ana, solicitându-le să continue și să desăvârșească activitatea constructivă la Mănăstirea Kutlumus, începută de Nicolae Alexandru⁵. În actul său din 1369, domnul muntean consemna

¹ Miklosich, Müller, 1860, p. 383-388, doc. CLXXI/I-II; Hurmuzaki XIV/1, p. 1-6, doc. III-IV.

² FHDR, IV, p. 286-287 doc. XLVI/2.

³ *Ibidem*, p. 296-297, doc. XLVI/3.

⁴ *Ibidem*, p. 280-281, doc. XLVI/1.

⁵ DIR, B, p. 22, doc. 21.

că ierarhul athonit a cerut „să zidesc, să adaug și să sporesc mănăstirea cu o întăritură și un zid de cetate înconjurător, s-o îmbogățesc cu turnuri de apărare, să ridic un sălaș de închinare, o sală de mese și chilii”⁶.

În continuarea actului său, domnul Țării Românești precizează că după acceptarea de către Hariton de a fi considerat ctitor al mănăstirii, i-a pus la dispoziție mijloacele financiare cu ajutorul cărora egumenul „a ridicat din temelii și a zidit întăritura din amintita sfântă mănăstire și cu mila lui Dumnezeu va avea grijă și de biserică, de sala de mese și de chilii, va cumpăra acareturi pentru întreținerea fraților”⁷.

Realizarea acestor construcții este confirmată și de egumenul Hariton în testamentul său din 1370. Conform propriei sale afirmații, „cu ajutorul și puterea banilor săi, cu truda și munca mea și a fraților mei [...], am înălțat cu ajutorul lui Dumnezeu zidul de apărare care se vede acum”⁸. În continuarea actului său, Hariton arată că în urma „împrumuturilor făcute cu ocazia înălțării zidului de apărare, ne-a mai rămas de plătit o datorie de o mie de aspri”⁹, pe care îi solicita domnului Țării Românești.

În această fază a raporturilor a izbucnit, se pare, un conflict între domn și egumenul Hariton. Temeiul său l-a constituit cererea domnului muntean ca organizarea *vieții de obște* din mănăstire, cu care monahii români stabiliți aici nu se puteau acomoda, să fie înlocuită cu organizarea *vieții de sine*, ce era practică în celelalte mănăstiri de la Sfântul Munte. Cererea, respinsă categoric de Hariton, a atras după sine refuzul domnului de acoperi datoria de 1.000 de aspri a lăcașului. Conflictul se va prelungi câțiva ani, deoarece, persistența lui Hariton în refuzul său a făcut ca și hotărârea domnului să rămână neclintită¹⁰.

După multe stăruințe, Hariton a sfârșit, în final, prin a ceda îndemnurilor unor apropiați colaboratori de-ai săi și a accepta cererile domnului muntean. El se angaja să introducă organizarea *vieții de sine* și la Kutlumuș „dacă preaevlaviosul voievod achită datoria de 1.000 de aspri cheltuiți cu ridicarea zidului de apărare, înălță o biserică mai mare, capabilă să primească în ea pe frații romei (bizantini, n.n.) aflați aici și pe vlahii care vin”¹¹.

Revenirea egumenului asupra deciziei sale l-a determinat pe Vladislav I să-și modifice la rândul său atitudinea, care se decidea să plătească datoria mănăstirii. Faptul este confirmat și de Hariton în testamentul său din 1378, unde precizează că a primit din partea domnului „cele trebuincioase pentru refacerea mănăstirii; și a fost refăcută și înfrumusețată și dânsul a întregit-o spre mai bine”¹². În condițiile precizate, conflictul era stins încă înainte de septembrie 1369.

În perioada care a urmat, legăturile Țării Românești cu Muntele Athos s-au înscris pe un curs ascendent. Pentru perioada analizată de noi, sursele pe care le deținem confirmă imensele danii financiare și funciare făcute de domnii munteni comunității monahale de la Sfetagora, dar nu mai evidențiază nicio susținere a activității constructive a acestora la Sfântul Munte.

Contribuții moldovene. Susținerea de către Moldova a activității constructive de la Muntele Athos este indisolubil legată de domnia lui Ștefan cel Mare (1457-1504). Debutul său se situează la începutul deceniului 8 al secolului al XV-lea.

Principalul locaș athonit, care a beneficiat de sprijinul lui Ștefan cel Mare, inclusiv din punctul de vedere al susținerii activității constructive, a fost **Mănăstirea Zografou**. De altfel, susținerea și atenția acordate de Ștefan cel Mare Mănăstirii Zografou au făcut ca lăcașul athonit să fie perceput de contemporani drept o *Lavră a Moldovei*¹³.

În 1471, la rugămintea egumenului Varlaam, Ștefan cel Mare acorda un ajutor bănesc bolniței acestei mănăstiri. Actul emis la 13 septembrie de cancelaria de la Suceava, preciza și în acest caz, atât valoarea daniei, cât și destinația acesteia, precum și obligațiile ce reveneau destinatarilor. Referindu-se la aceste aspecte în actul domnului Moldovei se stipula că „am așezat obroc bolniței noastre din sfânta noastră mănăstire de la Zografou, pe care, această bolniță, noi înșine am întărit-o cu voia lui Dumnezeu; și să fie de la noi acestei bolniți, celor care se află în această bolniță, în fiecare an, 500 de aspri, și să se roage lui Dumnezeu pentru sufletul părinților noștri, și pentru sănătatea noastră și pentru sănătatea copiilor noștri. Acest mai sus-scris, obroc, 500 de aspri, să fie bolniței noastre de la Sfântul Munte de la Zografou, neclintit niciodată, în veci”¹⁴.

Parcursul actului din 13 septembrie 1471 conduce la identificarea în conținutul său a formulei „*bolnița noastră din sfânta noastră mănăstire de la Zografou*”. Deși destul de confuză, formula ne permite constatarea că, foarte

⁶ FHDR, IV, p. 280-281, doc. XLVI/1.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 296-297, doc. XLVI/3.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Mărculeț 2003, p. 81.

¹¹ FHDR, IV, p. 300-301, doc. XLVI/3.

¹² DIR, B, p. 29, doc. 21.

¹³ Marinescu, Mertizmekis 2004, p. 179.

¹⁴ DRH, A, II, p. 261, doc. 176.

probabil, bolnița Mănăstirii Zografou a fost construită și înființată tot de Ștefan cel Mare. Când a făcut domnul Moldovei acest lucru, penuria de informații nu ne permite să precizăm cu exactitate. Credem însă că nu greșim datând înființarea bolniței de la Mănăstirea Zografou în perioada cuprinsă între 10 mai 1466, data primului ajutor acordat lăcașului¹⁵, și ante 13 septembrie 1471.

Susținerea acordată de Ștefan cel Mare Mănăstirii Zografou nu s-a oprit aici. Ea va continua, de altfel, la același nivel ridicat până la sfârșitul domniei acestuia.

În 1475-1476, domnul Moldovei ridică la Zografou arsanaua mănăstirii. Faptul este atestat de inscripția în limba slavonă pusă probabil cu prilejul încheierii lucrărilor: „Io Ștefan voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, am construit această casă (depozit?) pentru corăbii în anul 6983”¹⁶.

Tot-lui Ștefan cel Mare i se datorează refacerea zidului împrejmuitoar al curții, a chiliilor și ridicarea trapezei de la Mănăstirea Zografou. Lucrarea, executată în întregime, cel mai probabil, în prima parte a anului 1495 era încheiată la 6 iunie, după cum glăsuiește inscripția contemporană: „Isus Hristos Nika. Iată, întru Hristos Dumnezeu, credinciosul, Io Ștefan voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, am făcut această trapeză în anul 7003. S-a zidit și s-a sfârșit în luna iunie în 6, iar al domniei lui al patruzecilea an curgător”¹⁷.

Domnul Moldovei a mai înzestrat Mănăstirea Zografou cu veșminte, vase, odoare bisericești, obiecte de cult etc. Probabil după victoria de la Vaslui asupra turcilor (10 ianuarie 1475), Ștefan a donat mănăstirii o icoană ferecată în argint a Sfântului Gheorghe. O a doua icoană a aceluiași sfânt având o inscripție în limba rusă din 1838, care consemnează că „a apărut după anul 1484, când domnul moldovean Ștefan cel Mare a refăcut această Sfântă Mănăstire Zografou”, a fost probabil dăruită de domnul Moldovei după victoria de la Cătlăbuga din 1485¹⁸.

Spre sfârșitul vieții, prin 1501-1502, domnul Moldovei repară din nou, pe cheltuială proprie, întreaga mănăstire, care se pare că din cauza dificultăților cunoscute o perioadă de accentuat declin¹⁹. Cu același prilej a fost pictat katolikonul²⁰.

Grija deosebită arătată de Ștefan cel Mare Mănăstirii Zografou, ce a depășit de departe sprijinul acordat acestuia de alți suverani dinaintea lui, a făcut din domnul Moldovei un adevărat ctitor al lăcașului. Faptul este recunoscut și confirmat încă din anul 1489 de călugărul Isaia de la Chilandar²¹.

Un alt lăcaș de la Sfetagora, a cărui activitate constructivă de la sfârșitul secolului al XV-lea s-a bucurat de susținerea materială și financiară a lui Ștefan cel Mare, a fost **Mănăstirea Vatopedi**. Debutul legăturilor Moldovei cu Mănăstirea Vatopedi rămân controversate. Conform afirmației lui Teodor Bodogae, acceptată și de alți istorici români ai Bisericii, „la 1472, datorită insistențelor egumenului Chiril (Kyrillos, n.n.) ieromonah, Ștefan vodă ridică arsanaua (arsenalul-portul, n.n.) pentru corăbii în partea nordică a mănăstirii”²².

Inscripția în limba greacă, pusă cu ocazia efectuării lucrărilor, păstrată la arsenal, infirmă însă opinia exprimată de Teodor Bodogae, indicând drept an al încheierii lucrărilor 1496: „Preacucernicul [și de Hristos iubitorul], Io Ștefan voievod, anul 7004; egumen fiind Kyrillos ieromonah”²³.

De un sprijin substanțial din partea lui Ștefan cel Mare a beneficiat la sfârșitul secolului al XV-lea și **Mănăstirea Grigoriou**. Unii specialiști datează începutul legăturilor domnului Moldovei anterior anilor 1475-1476, alții exclud însă existența unor asemenea raporturi în timpul lui Ștefan²⁴.

Conform unei tradiții athonite, valorificată și de istoriografia românească, în anul 1497 mănăstirea a fost refăcută în întregime de un anume „Alexandru vodă al Vlahiei”²⁵. Întrucât la data respectivă în Moldova domnea Ștefan cel Mare, iar în Țara Românească Radu cel Mare (1495-1508), întrebarea care se pune este cine era acel Alexandru vodă al Vlahiei? Majoritatea istoricilor care au abordat această problemă l-au identificat pe bună dreptate cu Alexandru,

¹⁵ *Ibidem*, p. 191-194, doc. 135.

¹⁶ Marinescu, Mertzimekis 2004, p. 180; Cf. Iorga 1914, p. 467; Cf. Xenopol 1986, p. 346-347, unde datează ridicarea construcției de către Ștefan în 1472.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 183-184.

¹⁹ Kadas 2005, p. 86.

²⁰ Șincai 1969, p. 141; Bodogae 1941, p. 217.

²¹ Bodogae 1941, p. 218; Marinescu, Mertzimekis 2004, p. 179.

²² Marinescu, Mertzimekis 2004, p. 116.

²³ Iorga 1914, p. 468.

²⁴ Pentru diferitele opinii exprimate, vezi: Iorga 1914, p. 467; Iorga 1970, p. 133; Bodogae 1941, p. 278-279; Moiescu 1953, p. 264.

²⁵ Iorga 1914, p. 467; Bodogae 1941, p. 278.

fiul domnului Moldovei²⁶, investit cu titlu de voievod din 1490, ceea ce îi conferea statutul de coregent. Alexandru, care era așezat la la propria sa reședință, curtea din Bacău, murea însă în iulie 1496²⁷.

Cum se explică în acest caz respectiva însemnare? După părerea noastră, două ipoteze ar fi plauzibile: fie refacerea lăcașului s-a realizat anterior lunii iulie 1496, iar anul din inscripție consemnează data când aceasta a fost pusă, fie, cel mai probabil, refacerea mănăstirii, începută de Alexandru anterior morții sale, a fost finalizată de Ștefan în anul 1497, după dispariția fiului său, prilej cu care a fost pusă și pisană în numele defunctului.

Se pare că chiar din anul 1497, Mănăstirea Grigoriu intră într-o perioadă extrem de dificilă a existenței sale, ajungând să fie abandonată. Cauzele care au condus la acest lucru nu sunt clarificate: unele informații de la începutul secolului al XV-lea pun fapt pe seama distrugerilor provocate de pirați, în timp de unii specialiști ai zilelor noastre o atribuie unor „cauze necunoscute”²⁸.

În condițiile arătate, lăcașul avea să beneficieze din nou de substanțiale ajutoare financiare din partea domnului Moldovei pentru a se reface, fapt semnalat de două acte emise de Ștefan cel Mare prin 1499-1500. La unul din ele face referire actul din 16 iulie 1513 al *Sintaxei Athosului*, în care se spune că Mănăstirea Grigoriu fiind distrusă de pirați și rămânând pustie, a fost chemat călugărul Spiridon să ia egumenia. Acesta s-a adresat lui Ștefan rugându-l să-i fie ctitor, fapt pentru care domnul Moldovei a refăcut-o din temelii și a mai donat încă 24.000 aspri cu care a fost cumpărată la Karies vechea mănăstire a Sfântului Triphonos spre a servi de locaș pentru 4-5 călugări, care rezidau acolo²⁹.

În anul 1502, Ștefan refăcea pentru a treia oară mănăstirea. Inscripția pusă cu această ocazie pe turnul clopotniță, probabil refăcut în întregime sau ridicat acum, consemnează lapidar că „*Io Ștefan voievod am ridicat aceasta, veleat 7010*”³⁰.

Ștefan cel Mare a fost primul domn român ctitor la **Mănăstirea Sfântul Pavel**. Cele mai vechi informații despre legăturile Moldovei cu acest locaș athonit datează de la cumpăna secolelor XV-XVI. În 1500-1501, Ștefan repară mănăstirea și construiește un apeduct, cristelnița și un canal pentru apă³¹.

Lucrările de construcții întreprinse de Ștefan cel Mare, se pare, că au fost unele de mari proporții. De altfel, ampla activitatea constructivă inițiată și realizată de Ștefan la Mănăstirea Sfântul Pavel este consemnată de două pisanii. Prima dintre ele, pusă cu ocazia construirii apeductului, lucrare realizată în anul 1500, consemnează: „*Întru Hristos Dumnezeu, binecredinciosul Io Ștefan, cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, am adus apă acestei mănăstiri pentru odihna ei și pentru veșnica pomenire, sub egumenul Niconos ieromonahul, anul 7008, indicția 3, crugul soarelui 8 și al lunii 16, temelia 29*”³². Cea de-a doua pisanie, pusă în anul 1501 cu ocazia construirii cristelniței și a canalului pentru apă, face referire la aceste lucrări, având următorul conținut: „*Binecredinciosul Io Ștefan voievod și domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan, și fiul său Bogdan voievod au adus această apă și au făcut cristelnița și canalul de apă [...] în anul 7009, al domniei lui curgător 45, sub egumenul de la Sfântul Pavel, Nectarios ieromonah*”³³.

În ultimul deceniu al domniei sale, Ștefan cel Mare s-a preocupat și de situația **Mănăstirea Xenophontos**. În cazul acestui lăcaș, istoricul T. Bodogae încearcă să acrediteze opinia că legăturile sale cu Moldova aparțin tot epocii ștefaniene. Deși cu unele rezerve, el susține că „*începutul legăturilor cu țările noastre se face pe la 1475, când 3 athoniți – poate români – Ion al lui Simion, Dumitru și Teodosie, pictează trapeza*”³⁴.

În absența altor informații, considerăm că doar numele pictorilor, comune în lumea ortodoxă atât la clerici, cât și la laici, nu reprezintă un temei suficient de solid pentru a susține originea lor românească. Pe de altă parte, chiar românii fiind, aceștia au putut foarte bine face parte, ca mulți alții de aceeași etnie, din obștea călugărilor de la Sfetagora, astfel că lucrarea lor nu poate și nu trebuie pusă, în mod obligatoriu, în legătură cu vreo acțiune a ajutorare a lăcașului athonit de către domnii români.

Atribuirea inițiativei pictării trapezei lui Ștefan cel Mare rămâne un demers la fel de riscant, exclusiv pe baza anului consemnat de informația în discuție. Contemporaneitatea pictării trapezei cu domnia lui Ștefan nu permite, nici atribuirea ei, fără nicio rezervă, domnului Moldovei, dar nici respingerea categorică a acestei posibilități.

În **concluzie**, în secolele XIV-XV, domnii Țării Românești și ai Moldovei au întreprins o activitate constructivă intensă la Muntele Athos. În secolul al XIV-lea, singurul locaș athonit care a beneficiat din acest punct de vedere de

²⁶ *Ibidem*; Iorga 1970, p. 133; Bodogae 1941, p. 278.

²⁷ Gorovei 1976, p. 71.

²⁸ Kadas 2005, p. 123.

²⁹ Bodogae 1941, p. 280; Moisesescu 1953, p. 264.

³⁰ Apud Șincai 1969, p. 141; Apud Bodogae 1941, p. 280; Năsturel 1986, p. 270, n. 2.

³¹ Năsturel 1986, p. 241-242, 249-250.

³² Apud Iorga 1914, p. 469; Cf. Iorga 1970, p. 133.

³³ Apud *Ibidem*; Cf. *Ibidem*.

³⁴ Bodogae 1941, p. 275.

ajutoarele unor domni români a fost Mănăstirea Kutlumuş, unde domnii munteni Nicolae Alexandru şi Vladislav I au întreprins importante lucrări edilitare.

În secolul al XV-lea se impune prin activitatea sa constructivă la Muntele Athos, Ştefan cel Mare, domnul Moldovei. Beneficiarele sprijinului său au fost mănăstirile Zografou, Vatopedi, Grigoriou, Sfântul Pavel şi, probabil, Xenophontos.

Bibliografie

Bodogae 1941 – T. Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941.

DIR, B – *Documente privitoare la istoria românilor*, B. Ţara Românească (1247-1500), Bucureşti, 1953.

DRH, A, II – *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. II (1449-1486), Bucureşti, 1976.

FHDR, IV – *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. IV, Bucureşti, 1982.

Gorovei 1976 – Şt. S. Gorovei, *Muşatini*, Bucureşti, 1976.

Hurmuzaki XIV/1 – *Documente privitoare la istoria românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. XV: *Documente greceşti privitoare la istoria românilor*, partea I: 1320-1716, Bucureşti, 1915.

Iorga 1914 – N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu ţerile noastre*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice”, s. II, t. XXXVI, 1913-1914 (1914).

Iorga 1970 – N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucureşti, 1970.

Kadas 2005 – S. Kadas, *Mont Athos*, Athènes, 2005.

Marinescu, Mertzimekis 2004 – F. Marinescu, N. Mertzimekis, *Ştefan cel Mare şi Mănăstirea Zografu*, în „Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine”, Sf. Mănăstire Putna, 2004.

Mărculeţ 2003 – V. Mărculeţ, *Statele medievale româneşti şi formaţiunile de origine bizantină (sec. XIII-începutul sec. XVI)*, Sibiu, 2003.

Miklosich, Müller 1860 – Fr. Miklosich, I. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani. MCCCXV-MCCCCII*, t. I, Vindobonae, 1860.

Moisescu 1953 – Gh. I. Moisescu, *Contribuţia românească pentru susţinerea Muntelui Athos în decursul veacurilor*, în „Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române”, V, 1953, 2.

Năsturel 1986 – P.Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, 1986.

Şincai 1969 – Gh. Şincai, *Hronica românilor*, vol. II, Bucureşti, 1969.

Xenopol 1986 – A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, Bucureşti, 1986.

Abstract. Saint Peter's Patrimony. Saint Peter's Patrimony comprised territories under direct sovereign rule of the papacy, and at its height it covered most of the modern Italian regions of Romagna, Marche, Umbria, Lazio, but also European countries such as Portugal, England, Aragon, or kingdom of Sicily. This governing power is commonly called the temporal power of the pope, as opposed to his ecclesiastical primacy. An important compound in this system were vassal relations between secular princes and the pope. The founders of this entity were pope Innocent II and pope Innocent III.

Cuvinte cheie: patrimoniu, papă, relații vasalice, conducători seculari.

Keywords: patrimony, pope, vassal relations, secular prince.

Patrimoniul Sfântului Petru și evoluția sa. Patrimoniul Sântului Petru își are originea în epoca carolingiană, fiind constituit din donațiile oferite și făcute Sfântului Petru. Prin această practică donativă s-au acumulat în numele apostolului, un număr destul de important de beneficii a căror sistematizare canonică nu a fost posibilă la momentul respectiv, din cauza concurenței imperiale. Donația era exemptată de orice jurisdicție cu excepția celei a Sfântului Petru reprezentat de papă¹. Primul act de acest gen este făcut de regele longobard Liutprand în anul 729, prin așa numita donație de la Sutri, când cedează acest oraș, apostolilor Petru și Pavel².

Un adevărat stat pontifical se constituie în urma alianței³ dintre papalitate și familia Hersthal, cea care controla funcțiile de majordom ale Austrasiei și Neustriei din regatul Merovingian. Ca urmare a sprijinului oferit de papa Zaharia, Pepin de Hersthal, supranumit cel Scurt înlătură dinastia merovingiană și se proclamă rege al francilor în cadrul adunării de la Soissons (751). Papa i-a recunoscut titlul regal, iar ca răsplătă Pepin întreprinde o serie de expediții în Italia cu scopul de a-i pedepsi pe dușmanii papali, longobarzii, care reușiseră să-i alunge pe bizantini din Italia, și care amenințau permanent Roma. Astfel, după campania victorioasă din 756, regele franc efectuează celebra donație a lui Pepin, prin care Sfântului Petru (papei) îi era acordată regiunea Romagna, părți din ducatele Spoleto și Benevento, Pentapolis și Marche, zonă ce cuprindea 23 orașe fortificate din centrul Italiei⁴. Tot în acest context a fost elaborată și celebra Donatio Constantini, document emanat în a doua jumătate a secolului VIII (cca. 750-800). Potrivit acestui act împăratul Constantin cel Mare i-ar fi donat papei Silvestru I guvernarea asupra Romei, Italiei și întregului Occident. Deși umanistul Lorenzo Valla a demonstrat în secolul al XV-lea falsitatea documentului, Donația lui Constantin a fundamentat mecanismele de guvernare a Bisericii Romane pentru o bună bucată de timp.

Un alt moment semnificativ în evoluția Patrimoniului este întemeierea abației și a ordinului de la Cluny. Abația burgundă a fost fondată de ducele Guillaume al III-lea cel Pios în 909 sau 910. Potrivit cartei de întemeiere datată 11 septembrie 910, mănăstirea s-a bucurat, încă de la început, de un mare grad de autonomie, fără precedent pentru un așezământ monastic. Astfel, călugării erau autorizați să-și aleagă singuri abatele, fără nicio implicare laică sau ecleziastică. Abatele împreună cu comunitatea călugărilor dețin controlul absolut asupra bunurilor și proprietăților mănăstirii, fără nicio intervenție seculară. Pentru a garanta aceste imunități ducele Guillaume III cel Pios donează abația în proprietatea apostolilor Petru și Pavel⁵, iar comunitatea este pusă sub protecția Sfântului Scaun. Ca expresie a acestei subordonări directe abația de la Cluny trebuie să plătească o dată la cinci ani un *census* în valoare de 10 solzi pentru menținerea constantă a lumânărilor aprinse la mormântul Sfântului Petru⁶. Poziția acestei abații a fost una unicat în Occidentul medieval, carta de întemeiere precizând că ea poate să-și întemeieze abații fiice, fapt care a determinat constituirea unui adevărat imperiu monastic. Ceea ce este semnificativ este faptul că în organizarea acestei adevărate monarhii monastice, s-a adoptat modelul feudal, în sensul că toate mănăstirile fiice datorau abației mamă de la Cluny, un cens anual⁷. Poziția specială deținută de abația de la Cluny a fost recunoscută de Roma, în anul 1024 papa Ioan al XIX-lea confirmă abatelui Odillon exemptiunea completă asupra tuturor călugărilor clunisieni, oriunde ar fi rezidat

¹ Turcuș 2001, p. 89.

² Riché 2003, p. 185.

³ Barbero 2005, p. 21; Mureșan 2003, p. 78.

⁴ Barbero, *op. cit.*, p. 28.

⁵ Ducele afirma: „dau din stăpânirea mea sfinților apostoli, anume Petru și Pavel, posesiunile care urmează: orașul Cluny, cu domeniul și curtea și biserica închinată Sfintei Maria, Maica Domnului, și Sfântului Petru, principele apostolilor, cu toate bunurile ce țin de acestea, satele, paraclisele, șerbii de ambele sexe, viile, ogoarele, pajiștile, pădurile, apele cu gurile lor, morile, veniturile și taxele, ceea ce este cultivat și ceea ce nu este cultivat, toate în întregime, bunuri care se află de jur-împrejurul ținutului Mâcon, fiecare cu hotarele sale” în Platon, Rădvan, 2005, p. 208.

⁶ Turcuș, *op. cit.*, p. 90, Lawrence 2001, p. 84.

⁷ Lawrence, *op. cit.*, p. 92.

aceștia⁸. Poate fi surprinzător faptul că papalitatea face apel la temporal pentru rezolvarea problemelor interne, însă aceasta constituie o adaptare sau o preluare a mecanismelor, care guvernau societatea occidentală. Această situație a generat politica feudală a papilor.

Una dintre caracteristicile fundamentale ale societății medievale occidentale au fost raporturile feudo-vasalice. Jacques Le Goff definea vasalitatea ca o instituție socială fundamentală⁹. Însă ritualul vasalității nu s-a putut substitui instituției bisericii, care i-a conferit acesteia un statut de cvasisacramental¹⁰. Vasalitatea are trei episoade: omagiul, credința și investitura. Prima fază instituie o inegalitate între senior și vasal, cel din urmă recunoscându-și condiția de subordonat, prin intermediul omagiului. A doua parte a ceremonialului este simbolizată de *osculum* (sărut, cel mai adesea pe gură), punându-i pe protagoniști pe un plan de egalitate, în timp ce investitura este un contract de reciprocitate, o înțelegere mutuală, care inaugurează o ierarhie de drepturi și obligații.

În fiecare fază a ritualului vasaic elementele creștine sunt prezente: ceremonialul se desfășoară într-o biserică, de obicei în partea ei cea mai sacră, jurământul este făcut pe un obiect sacru (Biblie sau relicve sfinte), iar obiectul simbolic al investiturii poate fi printre altele o cârjă, cheile bisericii, crucea abațială, o carte de rugăciuni¹¹. Pe baza celor de mai sus se pune întrebarea legitimă de ce s-a implicat biserica în ceremonialul vasaic. Răspunsul este unul simplu și deloc surprinzător: societatea occidentului medieval a fost o societate creștină, religioasă, fiind absolut normal ca într-un ceremonial fundamental, precum era cel vasaic, să fie implicată și cea mai importantă instituție a vremii și am numit aici Biserica Romană. Sfera ecleziastică a avut o triplă implicare în investitura feudo-vasalică: implicare temporală în sistem (au existat seniori și vasali ecleziastici), a existat o relație de contaminare între investiturile temporale și cele spirituale (fapt prevăzut chiar de concordatul de la Worms-1122), iar întregul ritual și sistem era perfect compatibil cu ideologia creștină¹². De-a lungul istoriei s-au înregistrat exemple în ambele sensuri ale vasalității: în 971 abatele de Saint Gall, Notker devine vasalul lui Otto I, iar în 1110 viconte de Carcassonne, Bernard Atton IV devine vasalul lui Leon abatele mănăstirii Notre Dame de la Grasse.

Fiecare Curte Regală a Occidentului medieval își avea proprii vasali. În mod identic și Curtea Papală își avea vasalii săi, iar relația dintre aceștia nu poate fi disociată de dreptul feudal, fiind comprehensibile numai prin raportare la criteriile epocii respective: 1) există o relație personală între senior și vasalul său; 2) seniorul este capabil să-și protejeze vasalul; 3) legăturile feudale asigură dobândirea unor servicii specifice¹³. Aceste trei puncte definesc perfect de ce principii intrau în relații de vasalitate cu papalitatea. Seniorul feudal era Apostolul Petru, iar în acest caz el funcționează ca un monarh; trăsătura caracteristică unui monarh puternic este de a da protecție celor slabi. Urmașul lui Petru, papa își asumă această caracteristică și admitând un conducător în *patrocinium beati Petri*, se validează pe sine ca un protector, în același sens ca un rege sau împărat. Asumarea calității de senior feudal îl așează pe papă în poziția de a oferi protecție efectivă, însă această protecție nu poate fi înțeleasă în termeni identici cu cea dată de un suveran temporal. Protecția dată de papă derivă din calitatea sa de suprem *sacerdos regalis* și se referă la protecția peronală a Apostolului Petru, acordată prin intermediul urmașului său. Prin intrarea unui principe în *patrocinium beati Petri* autoritatea papei nu creștea, iar pentru a obține protecția petrină conducătorul trebuia să predea teritoriul său *in ius et proprietatem beati Petri*, pe care îl primea înapoi sub formă de fief. Prin noua poziție dobândită vasalul își asuma obligația unei plăți anuale (*census*) sau prestarea unor servicii militare în funcție de necesitățile seniorului său¹⁴. Calitatea de senior feudal asumată de papă nu a fost altceva decât o adaptare la imperativele care guvernau epoca respectivă.

Din punct de vedere geografic, până la sfârșitul secolului al XII-lea, politica feudală a papilor a vizat extinderea autorității mai ales în peninsula italiană, cu precădere în Lazio și Umbria. Însă, această politică nu s-a rezumat numai la lărgire teritorială, ci a inclus și interesul pentru conservarea și apărarea Patrimoniului, dobândit de papi în epoca carolingiană. Astfel, au existat cazuri în care papa a concesionat sub formă vasaică unele teritorii din patrimoniul ecleziastic. Este cazul concesiunii din decembrie 1000 *nomine beneficii* a orașului Tarracina de către Silvestru al II-lea contelui Daiferius de Gaeta, în schimbul unui cens anual¹⁵. De remarcat este faptul că acest papă francez Gilbert d'Aurillac, încă de pe vremea când era abate de Bobbio, făcea apologia acestui tip de relații insistând asupra superiorității concesiunilor în formă feudală, care asigură vasalului doar un control al bunurilor și *militare obsequium*. Politica feudală a papilor a servit ca pretext și pentru reglementarea raporturilor dintre episcopate și familiile aristocratice

⁸ Turcuș, *op. cit.*, p. 90.

⁹ Le Goff 1986, p.173.

¹⁰ "Așa cum la botez, noul creștin, cu gura lui sau cu cea a nașului său, îi răspunde lui Dumnezeu care l-a întrebat prin mijlocirea preotului care îl botează: Vrei să te faci creștin? Vreau, vasalul contractează un angajament global, dar precis față de seniorul său, chiar din acest stadium" Le Goff, *op. cit.*, p. 178.

¹¹ *Ibidem*, p. 242.

¹² *Ibidem*, p. 244.

¹³ Ullmann 1962, p. 332.

¹⁴ *Ibidem*, p. 333.

¹⁵ Carocci, p. 5.

locale. Un astfel de episod se petrece între anii 1057-1058 în Abruzzo, despre care aflăm informații dintr-o scrisoare de la 1081 în care i se denunța lui Grigore al VII-lea situația dificilă a episcopatului Penne. Acest document afirmă că papa Ștefan al X-lea a ordonat o expediție (1057-1058) împotriva contelui Trasmondo al III-lea di Chieti, vinovat de a-l fi capturat și jefuit pe papă, înainte de a deveni pontif, pe când acesta se reîntorcea dintr-o misiune de la Constantinopol. Obținând supunerea contelui, papa intervine în dieceza vecină, Penne, aflată sub controlul episcopului Berardo și a familiei sale. Papa impune alegerea unui nou prelat și considerând că fostul episcop *hortus nobili genere și belligerator et magis valebat in armis quam in divinis*, îl obligă pe acesta să preteze omagiu noului ales, care trebuia să-i dea ca feud toate castelele episcopatului (fără Penne)¹⁶. Astfel, papalitatea a uzat de politica feudală pentru a obține și deține un control mai strâns asupra diecezelor italiene, numindu-și proprii candidați în funcții episcopale, care implicau pe lângă păstoria sufletelor și atribuții de natură seniorială, mai ales în raport cu aristocrația locală.

Pentru secolele al XI-lea și al XII-lea întregi comunități rurale și urbane italiene jură *fidelitas* papei. În anul 1073 locuitorii orașului Imola jură credință Sfântului Scaun. La sfârșitul secolului al XII-lea locuitorii castelului Albinino din Umbria meridională, teritoriu aflat în granițele Patrimoniului, sunt numiți într-un document papal *oppidani*, ei trebuind să achite o taxă și să promită că nu se vor opune dacă papa vrea să construiască un turn sau alte edificii în castel, sau dacă papa vrea să introducă *milites pro utilitate et servitor sancti Petri*, cărora *oppidani* trebuie să le presteze *adiutorium in omnibus secundum suum posse*; în orice moment *oppidani* trebuie să ofere papei gratis *expeditionem, colloquium, placitum, sicut mos est fidelium militum*¹⁷.

Din analiza acestor obligații reiese că relația locuitorilor cu autoritățile pontificale era una de tip feudal, ei trebuind să acorde în caz de nevoie *consilium et auxilium*. Un exemplu de impunere a unor obligații feudale de către papă în calitate de senior, îl reprezintă situația locuitorilor orașului Ninfa. Papa Pascal al II-lea le impune locuitorilor acestui oraș în 1116 o serie de obligații: dărmarea zidurilor, tutela strictă a papei, cedarea unei pătrimi din recoltă, plata unor taxe pentru comerț și pentru folosirea pășunilor. La toate acestea se adăuga obligația de *hostem et parlamentum*. Papalitatea a transformat acest tip de relație cu comunitățile urbane, într-unul standard aplicabil și altor orașe cum ar fi: Tivoli (1143) și Orvieto (1158). Aceste orașe aveau statut de *civitates domini papae*, fapt care presupunea prestarea unui jurământ de credință în cele mai pure forme ale feudalității. În plus, locuitorii orașului Orvieto se obligau să reînnoiască jurământul tuturor papilor, consuli comunal ai orașului revenindu-le misiunea de a presta *ligium hominum* din partea tuturor locuitorilor.

Din cauza frământărilor generate de reforma gregoriană, de lupta pentru investitură și de schisma lui Anaclet al II-lea (1130-1138) papalitatea a fost în imposibilitate de a aplica o politică temporală reală, de aceea s-a recurs la relațiile de vasalitate din interiorul Patrimoniului, cu aristocrația locală, scopul acestora fiind întărirea controlului pontifical asupra propriului teritoriu, dar și păstrarea acestuia întreg. De la jumătatea secolului al XII-lea papii Eugen al III-lea și Adrian al IV-lea au elaborat o politică de achiziții cu orice preț a unor castele, pentru acest scop recurgându-se la negocieri, cumpărări, schimburi sau donații. Prin aceste mijloace cei doi papi au reușit să achiziționeze 30 castele¹⁸.

Relațiile feudale dintre papalitate și state. Paralel cu impunerea controlului în granițele Patrimoniului, papii au dezvoltat o politică feudală centrată asupra conducătorilor laici (regi, principi, comiți) din Italia și nu numai. Astfel, de la mijlocul secolului al XI-lea, papii devin seniorii unor regi sau principi, care se declară vasalii Sfântului Petru. Acest fapt a fost posibil în contextul reformei gregoriene. Se pune firesc întrebarea de ce papa avea nevoie de vasali. Răspunsul este că nu din cauza puterii sale politice sau senioriale, ci datorită prestigiului său moral și spiritual de conducător al *Christianitatis*, în numele și în locul Sfântului Petru. Astfel, vasalitatea jurată de principii laici trebuie pusă în legătură cu ideea primatului roman și cu identificarea papei cu Petru¹⁹. Mai mult, în lumea medievală papalitatea devine instanța supremă de drept, ea putând să recunoască, să legitimizeze și să protejeze, prin intermediul protecției apostolice, regi, principii, state, instituții. Prin acest mod *postestas*-ul papilor devine o instanță de drept și o forță politică. Orientarea spre o politică feudală papală apare chiar în epoca reformei gregoriene, fapt care dă naștere unui aspect contradictoriu: întreaga orientare politică de natură feudală a papilor intră în contradicție cu eclesiologia reformei gregoriene și cu ideea de *Christianitas* guvernată de papă. Astfel, politica feudală era condamnată la insignifianță sau, cel mult, la un loc secundar, deoarece ea nu corespunde concepției eclesiologice și canonice a papalității, în ciuda fascinației și interesului special pe care îl poate avea ideea de fidelitate față de Sfântul Petru, pe care o poate avea un laic (prinț sau rege). Politica feudală a papilor rămâne în urma dorinței lor în impunerea primatului roman și a unui *regimen universale* cu

¹⁶ *Ibidem*, p. 6.

¹⁷ *Ibidem*, p. 7.

¹⁸ *Ibidem*, p. 9.

¹⁹ Becker 1995, p. 412.

caracter spiritual²⁰. Papa Grigore al VII-lea afirma că Petru și Pavel, și deci papa, pentru că au *potestas ligandi et solvendi*, pot dispune de regate și principate.

Prima zonă pe care papalitatea dorea s-o includă în Patrimoniul a fost sudul Italiei. Acest spațiu era vizat și de normanzii conduși de familia Hauteville, care îl vor cucerii prin forța armelor. Cel mai activ personaj în acest sens a fost Robert Giscard (1015-1085), care se va impune în Apulia și Calabria și va începe cucerirea Siciliei de la sarazini. Evoluția situației normanzilor de la cuceritori la conducători, în sudul Italiei, precum și conflictul papalității cu Sfântul Imperiu a impus o redefinire a raporturilor cu Sfântul Scaun²¹. Astfel, în anul 1059, papa Nicolae al II-lea se împacă cu normanzii, stăpânitorii Italiei de Sud și îi investește pe conducătorii acestora Robert Guiscard și fratele său Richard de Aversa cu titlul de duce de Apulia, Calabria și Sicilia, respectiv prinț de Capua. Astfel, sudul peninsulei intra în Patrimoniul Sfântului Petru, iar cei doi principii trebuiau să plătească un *census* anual, Sfântului Scaun, ca semn al supunerii lor.

În secolul al XII-lea papa Inocențiu al II-lea va avea cu normanzii un puternic conflict, care culminează cu excomunicarea lui Roger al II-lea și a susținătorilor lui, în 1139, la al doilea Conciliu de la Lateran²². Armatele normande vor învinge armata pontificală, luându-l prizonier pe pontif, pe care îl obligă să semneze, la 25 iulie 1139, tratatul de la Mignano. Potrivit acestuia papa îi ridică excomunicarea și îi recunoștea lui Roger al II-lea titlul regal (*rex Siciliae, dux Apuliae et princeps Capuae*), care trebuia să se declare vasal papal, iar toate teritoriile acestuia erau declarate *Patrimonium Sancti Petri*, noul rege trebuind să plătească un cens de 600 schifati²³. În acest mod recunoscându-i lui Roger al II-lea calitatea de rege, papalitatea a mai câștigat un vasal, Patrimoniul lărgindu-se, deși normanzii au mai avut conflicte cu Sfântul Scaun. Cu toate acestea papii vor considera mereu Regatul Siciliei, ca un regat patrimoniar.

În timpul papei Inocențiu al II-lea un alt rege s-a declarat vasal al Sfântului Scaun. Este vorba despre Afonso Henriques al Portugaliei (1139-1185), care după victoria asupra musulmanilor de la Campo de Ourique (1139) s-a autoproclamat rege al Portugaliei și a cerut papei Inocențiu al II-lea, într-o scrisoare din 1143, recunoașterea acestui titlu. Afonso a promis în schimb recunoașterea țării sale, ca stat vasal al Scaunului Apostolic²⁴. De fapt, regele Afonso dorea să evite vasalitatea față de puternicul să vecin regele Alfonso VII al Castiliei, acceptând intrarea în relații de vasalitate cu papalitatea, sperând în recunoașterea celei mai importante autorități ale epocii și în eliberarea completă de pretențiile de supremației ale castilienilor. Abia în 1179 papa Alexandru al III-lea i-a confirmat lui Afonso titlul regal, prin bula *Manifestis Probatum*, după plata unui cens de 1000 monede de aur.

Tot în timpul păstoririi lui Inocențiu al II-lea, mai precis în 1133, o dată cu încoronarea împăratului Lothar al III-lea la Roma, acesta i-a recunoscut pontifului drepturile asupra teritoriilor care aparținuseră în trecut contesei Matilda de Toscana. În legătură cu acest aspect merită clarificată poziția împăratului față de papă și *Patrimonium Petri*. Împăratul nu intră în *patrocinium beati Petri*, el nu caută protecția specială a papei, ci coroana imperială din mâna pontifului. Ceea ce îl deosebește pe împărat de orice alt rege sau vasal papal, este că împăratul are o poziție specială. El este *specialis, unicus filius* al Bisericii Romane și are ca datorie să asculte de părintele său papa, care îl poate consacra sau dimpotrivă poate să-i retragă demnitatea imperială, după cum îi spune Inocențiu al II-lea lui Lothar al III-lea: „*Nos igitur imperiatoriae dignitatis plenitudinem tibi concedimus*”²⁵. Apoi același papă afirmă: „*Te christianissimum principem et inter speciales beati Petri filios unicum ac praecipuum defensorem ad imperii fastigium...sublimavimus*”²⁶. Analizând fragmentul sus menționat reiese clar că împăratul este perceput ca un *officilais papae*, care trebuie să fie în măsură a scoate sabia *ad nutum pontificis Romani*, deoarece demnitatea imperială este un beneficiu concedat lui de Dumnezeu prin papă.

O preocupare constantă pentru sporirea Patrimoniului petrin o va manifesta Inocențiu al III-lea (1198-1216), cel mai strălucit reprezentant al papalității medievale. El a rămas întruchiparea deplină a conceptului de hierocrație pontificală, care descrie o formă de autoritate complexă și completă, atât spirituală, cât și temporală. Referindu-se la puterile papale, Inocențiu afirma în scrisoarea *Per Venerabilem* din 1202 următoarele: „*Scaunul Apostolic este apt să orânduiască astfel și în Patrimoniul Sfântului Petru, în care își exercită autoritatea ca papă, iar puterea ca supremus princeps. Prin urmare, de vreme ce autoritatea pare să rezide în posesia Bisericii Romane nu numai în materii spirituale, ci, de asemenea, și temporale*”²⁷ [...]. Din acest citat reiese că Inocențiu al III-lea concepea în termeni noi relațiile papei cu Patrimoniul petrin. Acest nou raport descria perfect relația între un suveran și statul său, fapt care ne permite să

²⁰ *Ibidem*, p. 414.

²¹ Loud 2007, p. 71.

²² Houben 2002, p. 70.

²³ *Ibidem*, p. 71; Takayama 1993, p.60, în continuare acest autor afirmă: „*The king and his sons pledged homage and fealty to the pope and promised to pay tribute of 600 schifati*”, p. 64.

²⁴ Anderson 2000, p. 27, Birmingham 2003, p. 18.

²⁵ Ullmann, *op. cit.*, p. 338.

²⁶ *Ibidem*, p. 338-339.

²⁷ Platon, Rădvan, *op. cit.*, p.159.

vorbim despre un stat al bisericii inocențian, ca despre un stat feudal similar celorlalte²⁸. Pontificatul lui Inocențiu al III-lea, alături de cel al succesorului său, Inocențiu al IV-lea (1243-1254) pot fi considerate apogeul concepțiilor hierocratice enunțate sau prevăzute de reforma gregoriană.

Sub aspect teritorial, în timpul lui Inocențiu al III-lea se constată o extindere a autorității papale în Italia, asupra întregului nord al provinciei Lazio, Umbriei și Marche. De asemenea, crește și numărul de vasali papali, ceea ce determină în consecință și o extindere a Patrimoniului petrin. Astfel, în 1199 și 1201 papa obține *ligium hominum* de la doi importanți conți din regiune Lazio, Aldobrandeschi și respectiv Ceccano. Un alt succes este înregistrat de Inocențiu în Marca Anconei. Guvernatorul acesteia Azzo al VI-lea d'Este recunoaște, în 1211, suveranitatea papală asupra acestui teritoriu, trebuind să îndeplinească serviciul militar în beneficiul papal o lună pe an cu un corp de 100 cavaleri²⁹. Referitor la Italia, Inocențiu al III-lea va reuși să-și impună controlul absolut asupra Tusciei, mai ales asupra orașelor Viterbo și Orvieto. Pentru a pecetui noua politică teritorială despre Patrimoniul petrin, Inocențiu al III-lea procedează la o împărțire a acestuia în provincii: Patrimoniul sfântului Petru din Tuscia, Ducatul de Spoleto, Marca Anconei și Campagna e Marittima. În vremea lui Nicolae al III-lea se va mai adăuga o a cincea provincie, Romagna (1278)³⁰.

O asemenea politică promovată de Inocențiu al III-lea risca să ridice asupra Bisericii Romane o serie de critici, mai ales de factură morală, însă papa a considerat această orientare ca fiind o premisă indispensabilă exercitării funcției sale de conducător al Bisericii universale. Pentru a justifica crearea unei entități politice coerente, Inocențiu al III-lea a recurs la Donația lui Constantin. Astfel, într-o predică din 22 februarie 1199, papa referindu-se la căsătoria simbolică a episcopului cu biserica sa, afirma că Biserica Romană *mi ha portato una dotte infinitamente preziosa: la plenitude spiritualium e la latitude temporalium [...] come segno del potere spirituale mi ha attribuito la mitra, come segno del potere temporale la corona (o tiara); la mitra per il sacerdozio, la corona per la regalità; essa mi ha fatto vicario di Colui sui cui abiti e sul cui femore sta scritto: re dei re, signore dei signori, prete nell'eternità secondo l'ordine di Melchisedek*³¹. Pe baza acestor cuvinte Inocențiu al III-lea realizează un program, al cărui ultim scop este crearea unui Stat al Bisericii, expresie a voinței directe a lui Iisus Christos, de la care Biserica Romană a primit *dominium*-ul său. Papa devine astfel *Vicarius Christi* și își legitimează intervenția sa pe plan temporal, pentru că el posedă prerogativele suveranității de la Iisus Christos.

Inocențiu al III-lea nu a avut nicio rețineră să aplice programul său, mai ales în ceea ce privește unele regate vest europene. În primul rând a fost cazul regatului iberic al Aragonului. Astfel, la 11 noiembrie 1204, regele Pedro al II-lea (1196-1213) este încoronat la Roma de papa Inocențiu al III-lea. Cu această ocazie monarhul a jurat pontifului: *the king swore upon the Gospel that he would always be faithful and obedient to his Lord pope Innocent and to his Catholic successors and to the Roman Church and would keep his kingdom in faithful obedience, defending the Catholic faith and persecuting heretical wickedness*³². După jurământ Pedro își așează pe altarul catedralei Sf. Petru coroana și sceptrul dăruind regatul său apostolului pe al cărui mormânt și-a așezat însemnele puterii sale. Prin gestul lui Pedro, papalitatea a mai câștigat un vasal, cel mai important stat al Peninsulei Iberice, Regatul Aragonului, care s-a dovedit a fi stindardul luptei împotriva maurilor și al Reconquistei. Pedro își va asuma titlul de *rex Aragonum, comes Barchinonie et dominus Montis pessulani*, trebuind să plătească un *census* anual de 250 dinari de aur³³.

Un alt regat asupra căruia Inocențiu al III-lea și-a impus influența a fost Anglia. Un conflict între papalitate și monarhia britanică va izbucni în legătură cu alegerea arhiepiscopului de Canterbury. Inocențiu a refuzat să-l recunoască pe favoritul regelui Ioan Fără Țară (1199-1216), John de Grey, episcop de Norwich, impunându-și propriul candidat, cardinalul Stephen Langton, consacrat de papă la 17 iunie 1207, la Viterbo. Regele Ioan a refuzat să recunoască alegerea papală, fapt care i-a atras excomunicarea și punerea țării sub interdict (1209). Deoarece Inocențiu se afla într-o relație bună cu Filip al II-lea August al Franței, care îi confiscase lui Ioan, ducatul Normandiei, regele englez și-a văzut amenințate eforturile de a-și recupera posesiunile continentale, fiind nevoit să cedeze imperativelor pontificale. Astfel, la 15 mai 1213, la Ewell, lângă Dover, Ioan a cedat papei Inocențiu regatul Angliei, pe care l-a reprimat sub formă de fief, obligându-se la plata a 1000 mărci³⁴. În actul de cedare a regatului Ioan Fără Țară afirma: *[...] oferim și dăm nesiliți lui Dumnezeu și Sfinților lui apostoli, Petru și Pavel, și maicii noastre, Sfânta Biserică Romană, și stăpânului nostru, papa Inocențiu, și urmașilor săi catolici întregul regat al Angliei și întregul regat al Irlandei, cu toate drepturile și cele ce țin de ele, pentru iertarea păcatelor noastre*³⁵ [...]. Conștient de obligațiile sale de vasal, regele Ioan se obliga: la păstrarea și

²⁸ Carocci, *op. cit.*, p. 17: „*Innocenzo III aveva la coscienza di essere entrato in un nuovo rapporto, un rapporto statale, con le sue terre*”.

²⁹ *Ibidem*, p. 16.

³⁰ Bagliani 1996, p. 183.

³¹ *Ibidem*, p. 181.

³² Smith 2004, p. 43.

³³ *Ibidem*, p. 44.

³⁴ Moore 2003, p. 214.

³⁵ Platon, Rădvan, *op. cit.*, p. 100.

ocrotirea patrimoniului Sfântului Petru și mai ales a regatului Angliei și a regatului Irlandei, împotriva tuturor oamenilor³⁶. Ca efect al acestui jurământ, în iulie 1213, arhiepiscopul Stephen Langton, cu acord papal îi ridică regelui excomunicarea, în timp ce interdictul asupra țării va fi ridicat un an mai târziu. Cazul Angliei, în cadrul Patrimoniului Sf. Petru demonstrează concepția lui Inocențiu despre întinderea autorității pontificale, care se răsfrânge atât asupra chestiunilor bisericești (numirea arhiepiscopului de Canterbury), cât și asupra domeniului politic (vasalitatea regelui Ioan). Pentru a ne face o idee despre cum percepea Inocențiu relația cu un vasal și cu un teritoriu aflat în Patrimoniul petrin, trebuie menționat că papa a intervenit în favoarea vasalului său, când acesta a avut nevoie. Astfel, Inocențiu l-a sprijinit pe Ioan împotriva baronilor și orașelor revoltate, care i-au impus în 1215 *Magna Charta Libertatum*. Sprijinul papal a mers până la a declara că documentul este nul și neavenit³⁷. Inocențiu nu s-a ferit chiar să-l suspende o perioadă de timp pe protejatul său arhiepiscopul de Canterbury, Stephen Langton, conducătorul partidei antiregale din Anglia. Papa în calitate de senior feudal poate și trebuie să garanteze succesiunea fiefului roman și indivizibilitatea sa, intervenind pentru salvagardarea intereselor sale, dar și ale teritoriului, care face parte din Patrimoniul Sf. Petru.

Dorind a-și lua o precauție pentru ca raportul vasalic să nu se desfășoare invers, adică un eclesiast să fie vasalul unui laic, papalitatea a luat o serie de măsuri pentru a preîntâmpina un asemenea comportament. Astfel, Urban al II-lea a condamnat sub pedeapsa excomunicării la conciliile de la Clermont (1095) și Roma (1099) omagiul ligu cu *imixtio manum* prestat de clerici, laicilor. Argumentul invocat de papă în acest sens este unul teologic: este intolerabil ca mâinile sacre ale unui preot să fie murdărite de contactul cu mâinile culpabile ale unui laic. Această practică este tolerată numai într-un caz: datorită superiorității sacerdoțiului, un omagiu vasalic adus Sf. Petru înnobilează și sanctifică mâinile laicului puse în mâinile sacre ale papei sau ale legatului său³⁸. Toate jurămintele față de Sf. Petru, la cel al normanzilor din 1059, până la cel al regelui englez din 1213, conțin toate canoanele vasalității, așa cum au fost ele teoretizate de episcopul Fulbert de Chartres în secolul al XI-lea. Toate teritoriile care sunt parte componentă a Patrimoniului Sfântului Petru sunt trecute în *Liber Censuum*, care este un registru ce consemna proprietățile de pe care Biserica Romană încasa venituri. Acest registru a fost redactat în anul 1192 de către camerierul papilor Clement al III-lea și Celestin al III-lea, Cencio Savelli, viitorul papă Honoriu al III-lea (1216-1227). *Liber Censuum* are trei părți: prima este o înșiruire a diecezelor din întreaga *Christianitas*, unde figurează proprietățile Bisericii Romane, care îi varsă un cens anual, a doua parte se numește *Ordo romanus* și descrie ceremoniile curții pontificale, iar a treia parte este o cronică pontificală, ce prezintă viața papilor³⁹.

În concluzie, se poate afirma că papii au promovat o adevărată politică feudală, ei având în programul lor și lărgirea Patrimoniului petrin. Ei s-au îndreptat într-o primă fază spre teritoriile din peninsula italică, iar apoi spre diferite regate europene.

Bibliografie

Anderson 2000 – James Maxwell Anderson, *The History of Portugal*, Greenwood Press, USA, 2000.

Bagliani 1996 – Agostino Paravicini Bagliani, *Il trono di Pietro. L'Universalità del papato da Alessandro III a Bonifacio VIII*, Carocci Editore, Roma, 1996.

Barbero 2005 – Alessandro Barbero, *Carol cel Mare*, Ed. All, București, 2005.

Becker 1995 – Alfons Becker, *Politique féodale de la papauté à l'égard de rois et de princes (XI-e XII-e siècles)*, în *Chiesa e mondo feudale nei secoli X-XII*. Atti della dodicesima settimana internazionale di studio, Mendola, 24-28 agosto 1992. Miscellanea del Centro di studi medioevali, volume quattordicesimo, Pubblicazioni dell'Università Cattolica, Milano, 1995.

Birmingham 2003 – David Birmingham, *A concise history of Portugal*, Cambridge University Press, 2003.

Carocci – Sandro Carocci, *Feudo, vassallaggi e potere papale nello stato della Chiesa (metà XI secc.-inizio XIII secc.)*, în format digital <http://femi.univr.it/rm/biblioteca/scaffale/c.htm#Sandro%20Carocci>

Houben 2002 – Hubert Houben, *Roger II of Sicily: a ruler between East and West*, Cambridge University Press, 2002.

Lawrence 2001 – C.H. Lawrence, *Medieval Monasticism*, Longman, Essex, 2001.

Le Goff 1986 – Jacques Le Goff, *Pentru un alt ev mediu*, vol. 2, Ed. Meridiane, București, 1986.

Loud 2007 – G.A. Loud, *The Latin Church in Norman Italy*, Cambridge University Press, 2007.

Moore 2003 – John Clare Moore, *Pope Innocent III (1160/1161-1216): To Root Up and to Plant*, Leiden, 2003.

Mureșan 2003 – Ovidiu Mureșan *Sintează de istorie medievală universală*, Ed. Todescu, Cluj-Napoca, 2003.

Palazzi 1984 – Thérèse Montecchi Palazzi, *Cencius Camerarius et la formation du „Liber Censuum” de 1192*, în „Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge, Temps Modernes”, Roma, 1984.

³⁶ *Ibidem*, p. 101.

³⁷ Moore, *op. cit.*, p. 230; Becker, *op. cit.*, p. 440.

³⁸ Becker, *op. cit.*, p. 432.

³⁹ Palazzi 1984, p. 49-93.

- Platon, Rădvan 2005 – Alexandru Florin Platon, Laurențiu Rădvan, *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală (secolele V-XVI)*, Ed. Polirom, Iași, 2005.
- Riché 2003 – P. Riché, *Europa barbară din 476 până în 774*, Ed. Corint, București, 2003.
- Smith 2004 – Damian J. Smith, *Innocent III and the Crown of Aragon. The Limits of Papal Authority*, Ashgate Publishing, Hampshire, 2004.
- Takayama 1993 – Hiroshi Takayama, *The Administration of the Norman Kingdom of Sicily*, Leiden, 1993.
- Turcuș 2001 – Ș. Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, Ed. Enciclopedică, București, 2001.
- Ullmann 1962 – Walter Ullmann, *The Growth of Papal Government in the Middle Ages. A study in the ideological relation of clerical to lay power*, Methuen&Co.Ltd, London, 1962.

O PERSONALITATE MAI PUȚIN CUNOSCUTĂ A DINASTIEI JAGIELONILOR: CARDINALUL FREDERIC JAGIELLO (1468-1503)

Drd. Răzvan Mihai Neagu

Abstract. A less known personality of the Jagiello Dynasty: Cardinal Frederic Jagiello (1468-1503). This article provides an analysis of the career of Frederic Jagiello (1468-1503), the most powerful churchman in medieval or early modern Central Europe. Royal prince bishop of Krakow, Polish primate, cardinal, regent and brother to the rulers of Hungary, Poland, Bohemia and Lithuania, Frederic was a leading dynastic politician, diplomat, ecclesiastic and cultural patron, and a pivotal figure in three Polish royal governments.

Cuvinte cheie: *Frederic Jagiello, episcop, cardinal, Cracovia, regent, dinastie.*

Keywords: *Frederic Jagiello, bishop, cardinal, Krakow, regent, dynasty.*

Dinastia Jagielonilor a scris una din cele mai glorioase pagini din istoria medievală central-europeană, aflându-se la conducerea Poloniei între 1386-1572. Această Casă Regală a influențat în mod decisiv istoria Poloniei, dar și cea a Europei Centrale, deoarece, începând cu secolul XV, a deținut și coroanele Ungariei și Boemiei. Originară din Lituania, care la sfârșitul secolului XIV era în mare parte păgână, dinastia Jagielonilor a acces la putere în Polonia, în contextul morții regelui Ludovic I de Anjou (1370-1382), care deținea simultan și coroana Ungariei. Urmașul acestui rege, pentru teritoriile poloneze a fost fiica sa Jadwiga, care pentru a asigura stabilitatea și coerența regatului încheie în anul 1385 așa-numita Uniune de la Krewo, prin care era de acord să se căsătorească cu marele duce al Lituaniei, Jogaila, încă păgân. Acest document a deschis calea unei uniuni personale între Polonia și Lituania, sub conducerea noii dinastii Jagiellone, care își trage numele de la fondatorul său, marele duce lituanian. La 15 februarie 1386 Jogaila este botezat creștin în catedrala Wawel din Cracovia, luându-și numele de Vladislav¹. Ulterior, împreună cu soția sa Jadwiga, Jogaila (Vladislav II) este încoronat rege. În urma acestui eveniment s-au pus bazele unei monarhii puternice și consolidate, capabilă să facă față principallor dușmani: Ordinul Teuton în vest și mongolii la răsărit. Domnia lui Vladislav a fost una lungă (1386-1434), iar principalul dușman cu care s-a confruntat Polonia în această perioadă au fost cavalerii teutoni, care își aveau statul întins pe litoralul Baltic, în Prusia. Vladislav II reușește să-i învingă pe monahii cavaleri la 15 iulie 1410 în bătălia de la Grunwald (Tannenberg). Victoria polonezilor, ajutați de lituanieni și de un corp de oaste trimis de domnul Moldovei, Alexandru cel Bun, a fost una zdrobitoare, marele maestru al Ordinului Teuton Ulrich von Juningen găsimu-și sfârșitul pe câmpul de luptă. Izbânda de la Grunwald a slăbit potențialul economico-militar al teutonilor și a întărit prestigiul și coeziunea Poloniei și a noii dinastii domnitoare. Au mai urmat și alte confruntări cu teutonii, 1414, 1420-1422, 1431-1435, dar niciuna nu s-a dovedit a fi o victorie decisivă².

Vladislav Jagiello nu a avut urmași împreună cu Jadwiga, care a murit în 1399, dar și-a asigurat succesiunea la tron în urma contractării unei alte căsătorii, cu principesa lituaniană Sofia de Halshany, împreună cu care a avut doi băieți Vladislav și Cazimir. După moartea lui Vladislav II Jagiello la 1 iunie 1434, tronul polon a fost ocupat de fiul său cel mare Vladislav III (1434-1444), care s-a aflat la început sub regența puternicului episcop al Cracoviei, cardinalul Zbigniew Oleśnicki. În timpul regenței acestui prelat a avut loc o puternică ascensiune a clasei magnaților, în special din regiunea Cracoviei, Polonia Mică³. Ascendența dobândită de nobilii poloni a permis o apropiere a acestora de gruparea nobilimii ungare condusă de lăncu de Hunedoara, care pentru a obține sprijinul Poloniei în lupta împotriva turcilor, a propus candidatura regelui polon la tronul Ungariei. Astfel, la 17 iulie 1440, Vladislav III al Poloniei este încoronat rege al Ungariei, la Alba Regală, sub numele de Ladislav I⁴. Vladislav III a schimbat pentru un timp orientarea politicii externe a Poloniei, care glisează dinspre Marea Baltică spre Marea Neagră, în sensul implicării în cruciada târzie antiotomană. În vârstă de numai 20 de ani tânărul rege al Poloniei și Ungariei și-a găsit sfârșitul în bătălia de la Varna (10 noiembrie 1444), în care armata otomană condusă de sultanul Murad II a învins de o manieră categorică armata creștină, în fruntea căreia se afla și lăncu de Hunedoara⁵. Marele eșec de la Varna a reorientat politica Poloniei spre zona Mării Baltice, fiind abandonate proiectele de cruciadă, în ciuda amenințării otomane. După moartea lui Vladislav la Varna, tronul polonez a rămas vacant 2 ani, din cauza zvonurilor că regele ar mai fi în viață.

Urmaș al lui Vladislav III a fost fratele său, Cazimir IV, care din 1440 deținea și funcția de mare duce al Lituaniei. El a fost propus de influentul episcop al Cracoviei, Zbigniew Oleśnicki, care a obținut consensul general pentru alegerea lui ca rege⁶. Cazimir IV a domnit între 1447-1492 și a fost un politician abil, care a venit cu o nouă concepție de

¹ Lukowski, Zawadzki 2006, p. 38.

² *Ibidem*, p.45.

³ Gieysztor și colab. 1979, p. 119.

⁴ Mureșan 1968, p. 61-62.

⁵ Tyerman 2006, p.863; Setton, 1975, p. 97.

⁶ Dvornik 2001, p. 211.

guvernare ce se axa pe restaurarea autorității centrale prin extinderea influenței regale a dinastiei sale asupra întregii Europe Centrale. Cu alte cuvinte Cazimir a promovat o politică dinastică încununată de un real succes. Astfel, în 1469, reușește să-l impună pe fiul său cel mare Vladislav, ca rege al Boemiei, deși acesta a urcat, efectiv, pe tron abia în 1471, la moartea lui George de Podiebrad⁷. Același Vladislav va deveni, cu sprijinul nemijlocit al tatălui său, la moartea lui Matia Corvinul (1490), și rege al Ungariei. În acest mod datorită politicii lui Cazimir IV, dinastia Jagielonilor se afla la sfârșitul secolului XV în posesia celor mai importante coroane ale Europei Centrale (Polonia, Boemia și Ungaria).

Pe plan intern, Cazimir IV a fost cel care a dat lovitura de grație statului Ordinului Teuton. Astfel, la capătul unui război victorios cu teutonii, care a durat 13 ani (1454-1466) s-a încheiat pacea de la Torun (19 octombrie 1466). Prevederile acesteia erau dezaastroase pentru teutoni, care pierdeau estul provinciei Pomerania, cu orașele Danzig, Elbing, Kulm, împreună cu capitala statului, Marienburg. De asemenea, cel mai important episcopat din teritoriul teuton, cel de Ermland (Warmia) era detașat de zona monahilor cavaleri, constituindu-se într-o regiune autonomă, condusă de episcopul diecezan, aflat sub autoritatea Poloniei. Teritoriile astfel dobândite s-au constituit în provincia Prusia Regală, prin stapânirea căreia Polonia dobânda accesul la Baltica. Teutonii s-au retras în Prusia Orientală, stabilindu-și noua capitală la Königsberg. Pentru teritoriul rămas în posesia ordinului, care va lua numele de Prusia Ducală, marele maestru trebuia să presteze jurământ de vasalitate regelui polon⁸.

Cazimir IV a fost căsătorit cu Elisabeta de Austria cu care a avut 13 copii: Vladislav (regele Boemiei și Ungariei), Jadwiga (1457-1502), Cazimir (1458-1484, canonizat), Ioan Albert (1459-1501, regele Poloniei), Alexandru (1461-1506, regele Poloniei), Sofia (1464-1512), Elisabeta (1465-1466), Sigismund (1467-1548, regele Poloniei), Frederic (1468-1503, cardinal, episcop al Cracoviei și arhiepiscop de Gniezno), Elisabeta (1472-1480), Ana (1476-1503), Barbara (1478-1534) și Elisabeta (1482-1517).

Obiectul prezentului studiu îl constituie personalitatea și activitatea cardinalului Frederic Jagiello. El s-a născut la 27 aprilie 1468 la Cracovia, fiind cel mai tânăr fiu al cuplului regal. Și-a petrecut copilăria în orașul natal, precum și la Vilnius, studiile finalizându-le la celebra Univeristate Jagielonă din Cracovia. Tutore i-a fost canonicul Jan Baruchowski, care a avut o mare influență asupra sa. În primăvara anului 1488 la doar 20 de ani, Frederic este ales episcop al Cracoviei, cu largul concurs al tatălui său. Sfântul Scaun prin vocea papei Inocențiu VIII a aprobat această alegere la 2 mai 1488, acordându-i tânărului prelat și o dispensă de vârstă, precum și titlul de *in administrationem*, până când episcopul împlinea vârsta de 25 ani. Astfel, la 24 ianuarie 1489, în catedrala Wawel, Frederic Jagiello este instalat oficial în funcția de episcop-administrator al diecezei de Cracovia, poziție care îi conferă locul al treilea în Senat, după arhiepiscopii de Gniezno și Lwow. Deoarece Cazimir IV dorea să controleze Senatul a impus în ianuarie 1489, ca episcopul de Cracovia, să dețină întâietatea în această instituție, în fața celorlalți prelați, deoarece acum cel care deține această funcție este și prinț de sânge regal. Astfel, folosind acest pretext regele a reușit să-și impună preeminența asupra Senatului prin intermediul fiului său.

Din poziția de episcop al Cracoviei Frederic Jagiello a încercat să-și extindă influența asupra întregii biserici din Polonia. Astfel, în februarie 1489, ajutat din nou de tatăl său, el a candidat fără succes, la postul de episcop de Ermland, cea mai importantă dieceză a Prusiei, pe care regalitatea poloneză dorea să o controleze în mod direct⁹. În acest post a fost ales Lucas Watzenrode din Torun, unchiul și protectorul astronomului Nicolaus Copernic.

Frederic Jagiello va juca un rol politic deosebit de important la moartea tatălui său, Cazimir IV (iunie 1492). Dispariția regelui a deschis o dispută pentru coroană. Conflictul a fost purtat între două tabere: cea regală, condusă de Frederic episcopul Cracoviei, care îl dorea rege pe fratele său Ioan Albert și tabăra magnaților sprijinită de arhiepiscopul de Gniezno¹⁰, Zbigniew Oleśnicki Jr., care îl propunea rege pe ducele Janusz de Mazovia, rudă colaterală a fostei dinastii a Piaștilor. Pentru a-și impune fratele la tron episcopul Frederic a dus o intensă activitate diplomatică, purtând negocieri cu reprezentanții Prusiei Regale conduși de episcopul Lucas de Ermland. Pentru a obține sprijinul fostului adversar, Frederic i-a recunoscut acestuia titlul de episcop de Ermland, renunțând astfel, la pretențiile sale. De asemenea, episcopul Cracoviei a împrumutat de la consiliul orășenesc al capitalei 5.000 florini, cu care a plătit o mică armată de 600 de mercenari, pe care i-a condus personal la Piotrków, locul de desfășurare al Dietei, care urma să aleagă monarhul¹¹. Frederic va conduce alegerile cu o mare abilitate politică, astfel că Ioan Albert este ales rege al Poloniei, cu sprijinul fratelui său, episcopul Cracoviei, fiind încoronat la Wawel în septembrie 1492.

Relația dintre noul rege și fratele său a fost una de strânsă colaborare. Ioan Albert nu a ezitat să-l răsplătească pe Frederic pentru ajutorul acordat. Astfel, în 1493 regele reușește să-și impună fratele în importantul post de

⁷ Lukowski, Zawadzki 2006, p. 51.

⁸ Gieysztor și colab. 1979, p. 121.

⁹ Papée 1971, p. 256.

¹⁰ Arhidieceza de Gniezno a fost fondată în anul 1000, ca provincie ecleziastică distinctă și avea ca sufragane episcopiile de Kolberg, Wrocław și Cracovia (n.a.), Fleckenstein 2000, p. 218.

¹¹ Nowakowska 2007, p. 43.

arhiepiscop de Gniezno și primat al Poloniei¹². Această mișcare a fost anticipată în ianuarie 1493, când fostul preceptor al episcopului Cracoviei, Jan Baruchowski a fost impus în postul de cantor al capitolului catedral de Gniezno. După moartea arhiepiscopului Zbigniew Oleśnicki Jr (martie 1493), regele Ioan Albert, sub pretextul unei vizite la altarul Sf. Adalbert, sosește la Gniezno și ține un amplu discurs în fața canonicilor, în care îl propune pe fratele său Frederic pentru postul de arhiepiscop. Frederic Jagiello este ales în septembrie 1493 și ulterior confirmat de papa Alexandru VI. O dată cu alegerea în înalta demnitate ecleziastică, Frederic devine cea mai importantă față bisericească a Poloniei (deținea simultan funcțiile de episcop de Cracovia și arhiepiscop de Gniezno, fapt admis și confirmat și de Sfântul Scaun) și al doilea om politic al statului, după rege. Ca o recunoaștere a noului statut ecleziastic la care a acces, la 20 septembrie 1493, papa Alexandru VI îl numește pe Frederic cardinal prezbiter de Santa Lucia in Septem Soliis. Astfel prelatul polonez, fiu de rege și frate de regi dobândește cea mai înaltă demnitate în Biserica Romano-Catolică, după cea de papă și devine liderul religios de necontestat al Poloniei și una dintre cele mai importante figure ecleziastice ale Europei Centrale. Folosindu-se de imensul prestigiu dobândit Frederic Jagiello își numește proprii candidați în cele mai importante scaune episcopale, cum a fost cazul în 1497, când cardinalul, personal, l-a numit episcop de Płock pe cancelarul regal Jan Lubrański¹³.

Cel mai important rol politic deținut de cardinalul Frederic Jagiello s-a consumat după moartea fratelui său, regele Ioan Albert (17 iunie 1501). În cadrul alegerilor pentru un nou rege, episcopul Cracoviei a fost omul cheie, el preluând conducerea țării cu titlul de *interrex*. Pentru ocuparea tronului erau vehiculate trei candidaturi: Vladislav, regele Ungariei și Boemiei, Sigismund și Alexandru, marele duce al Lituaniei. De precizat că toți candidații erau frații cardinalului. Opțiunea lui Frederic Jagiello s-a oprit asupra marelui duce al Lituaniei, sub pretextul consolidării Uniunii de la Krew. Astfel, în septembrie 1501, seimul polonez adunat la Piotrków, sub președenția arhiepiscopului de Gniezno, Frederic Jagiello, îl alege rege pe Alexandru (1501-1506). Victoria vizunii cardinalului a fost deplină, însă ulterior s-a transformat într-o victorie *à la Pyrrhus*, deoarece noul rege a fost nevoit să semneze două documente în favoarea nobilimii, condiție *sine qua non* a accederii la tron. Actele au fost semnate în localitatea Mielnica. Primul document era un nou tratat de uniune polono-lituaniană (Uniunea de la Mielnica) care statua dreptul marilor magnați polonezi și a marilor nobili lituanieni, de a-l alege pe rege. Al doilea document era o cartă de privilegii acordată nobilimii¹⁴. Potrivit acestui ultim act un nobil senator nu putea fi judecat de rege, ci numai de Senat, iar dacă regele comitea vreo înșușitție asupra unui senator, toți supușii regelui puteau să-l considere pe acesta tiran. În acest mod, Frederic a reușit să asigure victoria fratelui său, dar cu prețul știrbirii autorității dinastiei, cardinalul fiind incapabil să stopeze puterea și influența marilor magnați. Regele Alexandru a stat efectiv în Polonia destul de puțin, deoarece în 1502 se reîntoarce în Lituania pentru a continua războiul cu cneazul Moscovei, Ivan III. Înainte de plecare el îl desemnează pe fratele său, cardinalul Frederic Jagiello drept *gubernator*, având ca atribuții administrarea regatului și conservarea păcii interne¹⁵. Deși a obținut un post care ar duce cu gândul la un apogeu de putere pentru cardinal, perioada în care s-a aflat acesta la conducerea efectivă a Poloniei (1502-1503), a însemnat sporirea continuă a influenței familiilor nobiliare, fapt petrecut cu complicitatea regelui, nevoit a fi îngăduitor cu magnații, pentru că avea nevoie de sprijinul lor în lupta cu rușii. De pe urma acestei situații a profitat familia Kurozwęcki, al cărui proeminenet reprezentant a fost episcopul de Włocławek, Krzesław Kurozwęcki. În timpul cât s-a aflat la conducere cardinalul, Polonia a înregistrat și pierderi teritoriale, voievodul Moldovei, Ștefan cel Mare a ocupat provincia Pocuția.

Cardinalul Jagiello a fost foarte afectat de ascensiunea magnaților și la 14 martie 1503, moare în palatul episcopal din Cracovia, fiind înhumat în catedrala Wawel.

Complementar cu activitatea politică, Frederic Jagiello a avut și o intensă activitate ecleziastică. S-a preocupat în mod special de refacerea catedralei din Gniezno, distrusă de un raid al teutonilor din 1331. A contribuit cu obiecte de cult la înzestrarea ambelor catedrale (cea din Cracovia și cea din Gniezno). A fost un prelat care a pus accentul pe disciplina ecleziastică, stabilind sancțiuni, mai ales la Cracovia, pentru canonicii care își neglijează slujbele. Astfel, în 1489, episcopul Frederic Jagiello a introdus pedepse pentru canonicii care nu țin slujba săptămânală sau care nu sună clopotele seara și dimineața¹⁶. De asemenea, episcopul a luat măsuri și în sfera laică interzicând în 1499 vânzarea de obiecte sau parcare de căruțe la intrarea în cimitirul catedralei din Gniezno. Preocuparea pentru respectarea disciplinei ecleziastice în cadrul diecezelor sale a fost o preocupare constantă a lui Frederic Jagiello. Astfel, el a prezidat numeroase ședințe ale tribunalului diecezan sau și-a trimis reprezentanții *in vistatio* în bisericile colegiale și parohii. Această ultimă practică s-a extins în dieceza de Cracovia și asupra ordinelor religioase. În 1490 Frederic a trimis doi canonici să investigheze situația de la mănăstirea benedictină Sieciechów, unde abatele era acuzat de scandaluri și

¹² Papée 1971, p. 258.

¹³ Nowakowska 2007, p. 50.

¹⁴ Rezachevici 1980, p. 69.

¹⁵ Nowakowska 2007, p. 56-57.

¹⁶ *Ibidem*, p. 74.

excese¹⁷. Alte măsuri disciplinare au fost luate de Frederic, în calitate sa de cancelar al Universității Jagiellone din Cracovia¹⁸. Astfel, în 1491, Frederic lansează o *inquisitio generalis* pentru a cerceta scandalurile și excesele din universitate, iar trei magistri sunt judecați de curtea episcopală și amendați, în timp ce rectorul este autorizat de episcop să pronunțe pedepse ecleziastice, cum ar fi excomunicarea, în cadrul tribunalului universitar, împotriva oricărei persoane de orice condiție sau rang¹⁹. Judecând după măsurile luate de cardinal, el a ținut în mod special la disciplină, pe care s-a străduit să o impună atât în diecezele păstorite, dar și în societate sau la Universitatea din Cracovia. Disciplinarea clerului și a societății a fost un punct cheie al programului său pastoral.

Cardinalul Frederic a arătat o toleranță zero pentru nobilii care atentau la pământul bisericii sau molestau preoți. Astfel, în 1501, episcopul Cracoviei îl amendează cu 100 florini pe nobilul Jan Rapyński de Łowicz pentru că a bătut un preot, iar în 1494 magnatul Mikołaj Kurozwęcki, castelan de Sieradz, a fost excomunicat pentru că nu s-a prezentat în fața tribunalului episcopal pentru a răspunde unei acuzații, conform căreia ar fi închis un preot pe nedrept²⁰. Programul episcopal al cardinalului a introdus un nou mod de guvernare a bisericii, bazat pe centralizare și concentrarea deciziilor în mâna ierarhului. Frederic Jagiello și-a subordonat capitalurile catedrale și și-a impus autoritatea asupra mănăstirilor, subordonându-și tot ceea ce înseamnă biserică din ambele dieceze ale sale. Cardinalul a apărut integritatea și prestigiul bisericii poloneze în fața magnaților. În epoca sa biserica a devenit o extensie a statului, acest ilustru membru al dinastiei regale, fiind garantul libertăților și independenței ecleziastice.

Relațiile episcopului Cracoviei cu papalitatea nu au fost cele mai bune, cu excepția momentului consacrării sale drept cardinal. Sfântul Scaun nu i-a susținut candidatura la episcopia de Ermland, iar în 1501 Frederic Jagiello a sfidat papalitatea deturnând în mod unilateral spre vistieria regală sumele colectate din Polonia pentru cruciadă. De asemenea, Frederic nu a acceptat interferența papală în politica beneficală din arhiepiscopia de Gniezno și Episcopia de Cracovia. Astfel, în 1494, când papa Alexandru VI a dispus ca șase beneficii ale catedralelor din Gniezno și Cracovia, să fie acordate cardinalului Giovanni Sangiorgio, cardinalul Frederic Jagiello s-a opus categoric, iar până la moartea sa aceste beneficii au fost ocupate de vicescancelarul regal Gregorz Lubrański și administratorul bunurilor cardinalului, Jan Konarski²¹. Această acțiune a constituit o mare ofensă la adresa papei, singurul, care putea să dispună de beneficiile ecleziastice vacante.

Pe de altă parte cardinalul Frederic Jagiello s-a arătat deosebit de interesat de problemele coroanei, mai ales cele care interesau propria dinastie. Astfel, el a participat personal în 1494 la întâlnirea reprezentanților dinastiei Jagiello de la Levoca (Slovacia de azi), unde au mai fost prezenți frații săi Vladislav, regele Ungariei și Boemiei, Ioan Albert, regele polon și Sigismund Jagiello (viitorul rege al Poloniei, Sigismund I). Conferința a dorit o glorificare a dinastiei și o stabilire a pozițiilor statelor conduse de Jagielloni pentru o ipotetică cruciadă, dar nu s-a ajuns la niciun acord. Conferința de la Levoca a avut și un alt scop, acela de a aplană diversele conflicte dintre membrii dinastiei, care domneau în regatele central-europene. Cu această ocazie cardinalul Frederic a celebrat o liturghie de împăcare²². Din analiza acțiunilor întreprinse de cardinal rezultă faptul că el a pus mai presus interesele dinastiei din care făcea parte, față de cele ale Sfântului Scaun.

Cât privește raporturile dintre influentul episcop și români, unele informații le aflăm de la Grigore Ureche, care, în legătură cu bătălia de la Codrîi Cozminului, spunea: „*Cunoscându sfetnicii lui crai, ales episcopii, gândul că va să facă oaste împotriva lui Ștefan Vodă, multu i-au adus aminte să nu facă asupra dreptății, să nu să întoarcă mâniia lui Dumnezeu spre el. Ci el gândul său nu l-au lăsat, ci încă au fostu zicând: Voao vă este lucrul biserica să păziți, iară nu de războaie să grijiți, că gândul meu voi nu-l știți, numai eu singur*”²³. Mențiunea cronicarului „ales episcopii” ne duce cu gândul la faptul că episcopii polonezi au încercat să-l oprească pe rege. Deși cronicarul nu-l menționează în mod explicit pe episcopul Cracoviei, trebuie ținut cont că acesta era cel mai important sfătuitor al fratelui său, regele polon și cel mai important dintre episcopii polonezi. Frederic Jagiello era conștient de puterea domnului Moldovei, Ștefan cel Mare și a încercat să-l prevină pe rege să nu-l atace, deoarece exista riscul unei mari înfrângeri, fapt confirmat de rezultatul bătăliei. Cardinalul Frederic l-a sfătuit pe fratele său să nu-l atace pe domnul Moldovei, care este un preavestit comandant militar, ci să încerce să și-l facă aliat²⁴. Ioan Albert nu a ținut cont de opinia cardinalului, scopul său fiind înlăturarea lui Ștefan de pe tronul Moldovei și înlocuirea lui cu Sigismund Jagiello, un alt frate al regelui, care la aceea

¹⁷ *Ibidem*, p. 86.

¹⁸ Universitatea din Cracovia a fost fondată de regele Cazimir III cel Mare în anul 1364 și a fost refondată la 1400 de Vladislav II Jagiello. Conform statutelor universității episcopul Cracoviei îndeplinea și funcția de cancelar al universității (n.a.).

¹⁹ Nowakowska 2007, p. 86.

²⁰ *Ibidem*, p. 89.

²¹ *Ibidem*, p. 138.

²² Iorga 1985, p. 190.

²³ Ureche 1997, p. 54-55.

²⁴ *Istoria Românilor*, IV, p. 395.

dată nu avea niciun apanaj. Acest plan a stârnit și dezaprobarea regelui Ungariei, Vladislav Jagiello, fratele regelui polon, care l-a trimis în ajutorul lui Ștefan, pe Batolomeu Drágffy, voievodul Transilvaniei. A urmat bătălia de la Codrîi Cosminului (26 octombrie 1497) soldată cu o victorie strălucitoare a domnului Moldovei. Nicolae Iorga îi face cardinalului un portret deloc măgulitor, afirmând despre el că era *un om slab de suflet și bolnav*²⁵.

Dacă am face un bilanț al activității cardinalului Fredric Jagiello, trebuie să pornim de la faptul că activitatea sa a influențat, în mod decisiv, istoria Poloniei și a bisericii din acest regat. Astfel, el a fost artizanul urcării pe tron a doi regi: frații săi, Ioan Albert și Alexandru. Activitatea acestui cardinal a determinat răspândirea influenței polone în Europa Centrală, contribuind la creșterea prestigiului dinastiei Jagiello. Pe plan intern a reușit să întărească biserica poloneză ca instituție, în cadrul unui plan mai vast, de centralizare a mecanismelor de guvernare ale acestei instituții. Frederic Jagiello a deținut funcțiile de episcop al Cracoviei, arhiepiscop de Gniezno și primat al Poloniei, ajungând, prin decizie papală, cardinal. Datorită acestor realități, cardinalul Frederic Jagiello a fost omul cheie al sfârșitului de secol XV și începutului de secol XVI, în istoria politico-ecclesiastică a Poloniei.

Bibliografie

- Dvornik 2001 – F. Dvornik, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, Ed. All, București, 2001.
- Fleckenstein 2000 – J. Fleckenstein, *Istoria Germaniei*, vol. I, Ed. Teora, București, 2000.
- Gieysztor și colab. 1979 – A. Gieysztor, S. Kieniewicz, E. Rostworowski, J. Tazbir, H. Wereszycki, *History of Poland*, Polish Scientific Publishers, Warszawa, 1979.
- Iorga 1985 – N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, Ed. Militară, București, 1985.
- Istoria Românilor*, IV – *** *Istoria Românilor*, vol. IV, Ed. Enciclopedică, București, 2001.
- Lukowski, Zawadzki 2006 – J. Lukowski, H. Zawadzki, *A Concise History of Poland*, Cambridge University Press, New York, Cambridge, 2006.
- Mureșan 1968 – C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Ed. Științifică, București, 1968.
- Nowakowska 2007 – N. Nowakowska, *Church, State and Dynasty in Renaissance Poland. The Career of Cardinal Fryderyk Jagiellon (1468-1503)*, Ashgate Publishing, Hampshire, 2007.
- Papée 1971 – F. Papée, *Imperial expansion and the supremacy of the gentry 1466-1506* în *Cambridge History of Poland*, Cambridge University Press, 1971.
- Rezachevici 1980 – C. Rezachevici, *Polonia în vremea Jagiellonilor* în „Studii și articole de istorie”, XLI-XLII, București, 1980.
- Setton 1975 – K. Setton (general editor), *A History of the Crusades*, vol. III, The University of Wisconsin Press, 1975.
- Tyerman 2006 – C. Tyerman, *God's War. A New History of the Crusades*, Penguin Books, London, 2006.
- Ureche 1997 – G. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Ed. Litera, Chișinău, 1997.

²⁵ Iorga 1985, p. 208.

Abstract. Life on the Middle Age ship and the Black Sea condition of sailing – The Italian commerce problem in the Black Sea is very complex, the "necklace" of the Italian cities being maybe the most interesting and well done economic system from that time; because of this, for two centuries and more, the springboards Pera-Caffa-Trapezunt are representing the top of the real Genovese economical triangle. The Italian success it can't be possible without a very strong naval force. The Italian naval force it came from a substantially knowledge of a navigation science, from the ship types which were capable to bear up the commercial and military necessities, from the foundation of a special institutions who contributed to getting out the most important legislative regulations from this time. These legislative regulations were able to reduce to minimum the navigations risks and the risks of the commercial transports, and it was proved the viability of these regulations till today. The biggest and the smallest ships used to have on board a very trig crew structure and this structure maintain the Italian supremacy in the Black Sea basin through the right down knowledge of the navigation art but also, through the level of the commerce that they do.

Keywords: Black Sea, ship, crew, commerce, alimentation, payment, hygiene, naval legislation, navigation condition, risk

Cuvinte cheie: Marea Neagră, navă, echipaj, comerț, hrană, salariu, igienă, legislație navală, condiții de navigație, risc

Din 1204 și până la desăvârșirea cuceririi bazinului pontic de către otomani, Marea Neagră a fost o răscruce a drumurilor de negoț și un spațiu de confruntare și înfruntare între marile puteri navale și terestre ale vremii. Dacă în prima jumătate a secolului al XIII-lea bazinul pontic a fost mai degrabă o arie marginală a comerțului internațional, a cărui centru de greutate se afla în Țara Sfântă, după 1261 și, mai ales, după 1291, Marea cea Mare a preluat funcția centrelor creștine din Siria și Palestina de „placă turnantă”¹ a comerțului euro-asiatic.

Problema comerțului italian în Marea Neagră este complexă, salba de emporii pontice italiene constituind poate unul din cele mai interesante și bine puse la punct sisteme economice din acea perioadă; tocmai de aceea, timp de două secole și mai bine, capetele de pod Pera-Caffa-Trapezunt au reprezentat vârful unui adevărat triunghi economic genovez.

Nimic din toate acestea nu ar fi fost posibil fără o forță navală. Forța navală italiană a decurs dintr-o temeinică știință a navigației, din tipurile de nave adaptate să facă față necesităților comerciale și militare, din înființarea anumitor instituții care au contribuit la elaborarea unor reglementări legislative care să reducă la minim riscurile de navigație și ale transporturilor comerciale, reglementări a căror valabilitate, în anumite situații, s-a dovedit perenă.

Pentru navigația efectivă în Marea Neagră, mare cunoscută ca fiind periculoasă, mai ales din cauza furtunilor iscate brusc, cunoașterea rețelei de curenți marini care o brăzdează, a modului de a îi folosi pe cei favorabili și de a anihila efectele negative ale celorlalți, a fost atât în secolele XIII-XIV, cât și mai târziu, o condiție obligatorie pentru marinari. De altfel, acest specific al Mării Negre, mare care se montează foarte repede, i-a determinat pe navigatorii italieni, marinari experimentați, să caute noi soluții atât tehnice* cât și juridice (mă refer la reglementările de navigație) care au adus un însemnat progres în evoluția mijloacelor și instrumentelor de navigație².

Marile unități navigante sau ușoarele și agilele galere italiene aveau la bord o structură a echipajului foarte bine pusă la punct, o structură care a contribuit din plin la menținerea supremației italiene în bazinul pontic prin desăvârșita cunoaștere a artei navigației, dar și prin nivelul comerțului practicat.

Echipajul unei galere se compunea din cca. 300 de persoane, dar în funcție de voiaj, misiunea trasată sau de navă, se putea reduce la 150 sau mări la 400. Majoritatea o constituiau vâslașii. Marinarii (*homines de pede*) erau în jur de 40-50, ei se ocupau cu manevrarea velor și a timonei. Numărul lor era completat de personalul înarmat - până la cca. 50 de persoane, ei constituind ceea ce azi se numește „infanteria marină”. Statul major obișnuit al unei asemenea nave era format dintr-un comandant care putea fi chiar patronul acesteia, 2-3 subofițeri și comandantul soldaților de la bord sau, se poate vorbi de comite, 2 subcomiți, pilotul (după caz) și un scrib³. În schema de personal a navei existau și așa-numiții specialiști: bucătari (unul sau doi), trâmbițași, dulgheri, călăfătuitori, medicul care îndeplinea și atribuția de bărbier și un preot care, la nevoie, era și notar⁴.

¹ Brătianu 1988.

* În navigația medievală, odată cu navele negustorești mediteraneene, dotate cu vele latine și rame-cârmă laterale, s-a constatat un cert progres în secolele XIII-XIV. Aceasta a însemnat fracționarea velor pe mai mulți arbori, reîntoarcerea la velele pătrate și, mai presus de toate, invenția decisivă a timonei unice laterale. Această inovație a făcut, de fapt, trecerea de la navele Antichității la navele moderne. Timona unică laterală se folosea încă de la 1200 în marina statelor nordice și oceanice și a fost introdusă în Mediterana aproximativ un secol mai târziu, unde a intrat cu denumirea de *alla navaresca* sau *alla bayonesca* cu evidentă referire la locul geografic care a făcut-o cunoscută în lume.

² Atanasiu 2008.

³ Bragadin 1955, p. 40.

⁴ Karpov 2000, p. 112.

Înainte de a pleca în voiaj, **căpitanul** primea de la Senat o listă cu instrucțiuni (*commissio*). În aceste instrucțiuni erau cuprinse toate normele care reglementau navigația, drepturile și obligațiile căpitanului, ale patronului și ale membrilor echipajului, întocmite fie pe baza deciziilor Senatului care priveau muda din anul în curs, fie pe baza practicii navale în vigoare, fie pe baza practicii juridice privind pregătirea galerei de linie.

Alegerea căpitanului galerei de România se oprea asupra persoanelor care împliniseră 30 de ani și care aparțineau castei nobiliare; nominalizarea se făcea de către Marele Consiliu care vota candidatul, iar numirea în funcție se făcea cu 2-3 zile înainte de plecare. Ținând cont de importanța puterilor căpitanului în calitate de reprezentant al Republicii, de multe ori, Senatul îi atribuia funcțiunea de ambasador având chiar de îndeplinit misiuni diplomatice concrete⁵.

Patronul era comandantul unic al galerei. Prin patron, la Veneția, se înțelegea o persoană care închiriasse o gală și îi organiza apoi călătoria. În această categorie intrau comandanți de navă, armatori (cu alte cuvinte, cei care pregăteau o navă și reprezentau interesul proprietarilor săi); comandanți ai galerei construite și armate de Comună să o reprezinte și care primeau salariu de la stat; așa-numiții patroni jurați, oficialii galerei de nivel mic (*patroni giurati, posticii*); uneori toți proprietarii unei nave private erau considerați patroni. Doar un nobil putea fi patron. Printre patronii galerei de linie de România - Marea Neagră se aflau reprezentanți ai multor familii aristocratice⁶. Rolul patronului era de comandant al galerei și de persoană cu responsabilități financiare, în schimb rolul principal în organizarea voiajului îl avea căpitanul galerei de România căruia îi revenea atribuția de a conduce *muda* și de a controla activitatea patronilor și oficialilor. Un rol important în corpul de comandă al navelor revenea **supracomiților și comiților**. Supracomitele era comandantul unei nave preponderent militare, pregătită de Comună și avea funcțiunile patronului. Comitele de pe galerele comerciale se subordona patronului având ca sarcini supravegherea vâslașilor (era de fapt, ca un șef de echipaj)⁷.

Pe galerele de România erau de obicei până la 8 **cârmaci** care se ocupau de buna guvernare a navei cu ajutorul timonelor, velor și parâmelor și cu organizarea încărcării și descărcării mărfurilor. Cârmaciul era numit de Senat sau Marele Consiliu⁸.

Spre deosebire de cârmaci, **amiralul** era considerat primul ajutor al căpitanului; atribuția sa era aceea de a supraveghea exclusiv navigația. El era ales dintre marinarii cunoscuți ca experți în navigație în ședința Colegiului. Acesta trebuia să țină sub control și ascultare echipajul și să îl ajute pe căpitan în diferite încălcări⁹.

Printre oficialii mudelor de galere se numărau și **piloții** care erau angajați pentru tot voiajul sau numai pentru o parte a rutei, mai ales în secolul al XV-lea. Probabil existau și piloți permanenți care primeau un salariu fix, în caz de nevoie, însă, erau angajați piloți speciali pentru Marea Egee, Marea Neagră și chiar pentru navigație până la Moncastro. Un pilot particular era angajat de pildă, pe ruta Istria – Veneția¹⁰.

Din echipajul fiecărei galere făceau parte doi **scribi** (*scribani*). Unul era considerat mare (*maior*), iar celălalt era ajutorul său (*scriba parvus*)¹¹. Astfel, ei erau aleși de patroni și aprobați de Quarantia fără alte formalități. Fiecare scrib presta jurământul de a nu permite încărcarea la bordul navei de marfă fără document de însoțire de la **Ufficio all'Estraordinario**. Principala atribuție a scribului era aceea de a înregistra pe un caiet special toată marfa care era încărcată la bordul navei precum și cea debarcată și ținea contabilitatea chiriilor.

Marinarii beneficiau, totuși, și de anumite avantaje. Ei puteau transporta gratuit mărfuri în avantaj propriu, transformându-se în oameni de afaceri în timpul escalelor și, chiar primeau o cotă parte la împărțirea eventualelor prăzi¹². Aceștia erau subordonați proprietarului sau patronului navei sau reprezentantului acestora¹³.

Pe galere era imbarcat și un **preot-notar** care făcea parte din suita căpitanului și îndeplinea funcții de capelan și notar pentru toată flota. Dacă pleca în voiaj pe o gală a Comunei, acesta avea dreptul să-și ia cu el, pentru

⁵ Karpov 2000, p. 127.

⁶ S-au remarcat familiile: Contarini (29 persoane), Soranzo (18), Venier (12), Giustinian (11), Morosini (11), Dandolo (10), Bembo (9), da Canal (8), Capello (8), Michiel (8), Dolfin (7), Quirini (7) și Pisani (7). Toate acestea erau familii favorizate la Veneția evidențiindu-se în toate sferele vieții politice și economice. Cea mai mare parte a lor (Contarini, Bembo, Dolfin, Dandolo, Giustinian, Michiel, Morosini, Quirini, Soranzo) provenea din antica nobilime venețiană și doar câteva familii (Loredan, Vernier) făceau parte din nobilimea nouă. (Karpov 2000, p. 112).

⁷ Gay 1989, p. 32.

⁸ Karpov 2000, p. 132.

⁹ De exemplu, în 1395, amiralul a trebuit, la sosirea galerei în rada portului Tana, să părăsească nava la bordul unei ambarcațiuni mici (barcă) și să-l întâlnească pe consul pentru a se informa dacă galerele pot merge în direcția Donului până la Tana (Karpov 2000, p. 132).

¹⁰ Karpov 2000, p. 133.

¹¹ Lane 1966, p. 240.

¹² Forcheri 1974, p. 82.

¹³ Manolescu 1990, p. 551.

activitatea de înregistrare a mărfurilor, un scrib¹⁴. Preotul-notar sau scribii, sub autoritatea căpitanului, menționau toate tipurile de contracte financiare care aveau loc la bordul navelor și nu numai pe acestea, ca de exemplu: obligațiile de schimb, testamentele, tranzacțiile ș.a. Fără o înregistrare notarială conformă, nici o operațiune nu mai era luată în considerare de instituția judecătorească venețiană. În documentele de epocă nu s-au găsit referiri concrete la subordonarea scribilor preoților-notari, dar e clar, că până la un punct, aveau aceleași îndatoriri¹⁵.

Lista echipajului prevedea și existența unui **medic**. Colegiul Medicilor s-a constituit la Veneția încă din 1300 și, începând din 1322, pe galerele venețiene de Trapezunt a fost impus un post de medic fizioterapeut pentru îngrijirea echipajului și a negustorilor. Terapeutul avea și atribuția de medic-chirurg¹⁶, iar la bordul navei se aflau și bărbierii care îndeplineau și rolul de asistent medical. O altă categorie de angajați pe nave o reprezentau **muzicanții**: trâmbișii, cornișii și toboșarii. Pe navele tip *coccha* aceștia făceau parte dintre arbaletieri¹⁷.

Componenta echipajului prevedea existența la bordul navei și a unui **dulgher** și a unui **călăfătuitor**. Meseriașii aveau pe nave, mici locații (*stacie*) personale în care își puteau păstra instrumentele de lucru. Le era interzis să depoziteze în aceste locuri mărfuri. În corpul marinarilor se mai aflau și **timonierii**, **patrurile** și **santinelele**, cei din urmă trebuiau să supravegheze ruta navei și în caz de pericol să dea alarma. Nu e prea limpede statutul **barcagiului** (*barcharius*). Funcțiunile sale includeau transportul mărfurilor și oamenilor pe coastă în cazul în care galera nu putea acosta¹⁸.

Principala forță militară a galerei era constituită din **arcași**, trăgătorii cu arbaleta, arcuri și catapulte și, începând cu secolul al XV-lea, cu bombarde și tunuri. Arcașii erau angajați atât pe navele militare cât și pe cele civile, iar această funcție putea fi ocupată atât de oameni din popor cât și de nobili, cu vârsta mai mare de 20 de ani, considerați **nobili da pope**. Arcașilor nu li se permitea să se ocupe cu comerțul și nici să ia la bord altceva mai mult decât arbaleta și efectele personale¹⁹.

Cu timpul încep să fi angajați la bordul navelor așa-numiții **bombisti**, tunarii care erau recrutați dintre cetățenii venețieni. Aceștia aveau atribuții atât pe mare cât și pe uscat, ei asigurau serviciul de artilerie la bordul navelor, dar și în fortărețele terestre, supravegheau depozitele de muniție din orașe având chiar și sarcina de a fi pompieri în caz de nevoie. În mod obișnuit, o galeră ușoară avea 3 tunari șefi și 6 tunari obișnuiți²⁰.

Pe galere, „motorul” navei erau **vâslașii**, iar un element important în ceea ce-i privea, atât pe ei cât și practica navigației, îl constituia recrutarea echipajului, modalitatea de alegere a acestuia fiind diferită în funcție de navă, rigorile ce interveneau în cazul unei nave armate fiind mult mai severe decât cele impuse unei nave comerciale. Condițiile de angajare erau înscrise în cartea de bord care se afla în grija scribului navei. Noul recrut primea un avans dar avea obligația de a găsi doi garanți solvabili și pregătiți ca în situația în care respectivul recrut dezerta, să fie capabili să ramburseze suma dublată a avansului. Atunci când recrutul își găsea un înlocuitor înaintea îmbarcării, garanții erau absolviți de datorie²¹.

La Veneția de exemplu, profesiunea de vâslaș era inițial considerată o meserie onorabilă și foarte folositoare orașului-republică. Mai târziu, odată cu dezvoltarea flotei și cu tot mai desele bătălii navale, nivelul social al acestei profesii a suferit o schimbare radicală. În fața dificultății de a găsi voluntari pentru o muncă atât de epuizantă s-a trecut și la metode ilicite de recrutare a brațelor de muncă. Erău trimiși agenți prin cabarete și baruri cu misiunea de a organiza partide de jocuri de noroc. Scopul era ca cei care pierdeau și nu își puteau plăti datoria să fie aduși la galere pentru a fi folosiți la rame. În secolul al XIV-lea, după exemplul dat de marina catalană, au început să fie puși la rame condamnații la ani buni de închisoare, creându-se astfel cele două categorii de vâslași: **vâslașii obligați** și **vâslașii liberi**²².

Se cunosc mai bine modalitățile de recrutare atunci când Genova arma o flotă pentru atingerea obiectivelor sale în politica orientală. Ea a recurs la tragerile la sorți și la voluntari. În 1262, de exemplu, pentru a răspunde angajamentelor luate prin tratatul de la Nymphaion, genovezii au impus fiecărei comunități ligure intrată sub dominația sa, să desemneze un număr de oameni pentru a fi ambarcați pe galere. Cei care scăpau prin tragerea la sorți erau obligați să contribuie, totuși, cu anumite cheltuieli la echiparea navelor²³.

¹⁴ Karpov 2000, p. 134.

¹⁵ Karpov 2000, p. 135.

¹⁶ Karpov 2000, p. 136.

¹⁷ Karpov 2000, p. 137.

¹⁸ Karpov 2000, p. 137.

¹⁹ Karpov 2000, p. 139.

²⁰ Gay 1989, p. 30.

²¹ Balard 1978, p. 573.

²² Bragadin 1955, p. 43.

²³ Balard 1978, p. 573.

În ceea ce-i privea pe voluntari, ei veneau din cele mai diverse locuri: din diferite regiuni ale Italiei, din Spania, din insulele Egee sau din comptuarele genoveze din Orient. Solda era plătită de patronii navei²⁴. În secolul al XV-lea, din 200 de condamnați sau prizonieri care trăgeau la rame, aproximativ 60 erau voluntari²⁵.

În general, marina venețiană a folosit destul de puțin sclavii, condamnații sau prizonierii la rame. Republica a continuat să recruteze vâslași liberi în majoritate din Dalmația și să folosească condamnații pe o singură escadră comandată de un „Guvernator al condamnaților”, prizonierii de război erau puși la rame atunci când trebuiau înlocuite locurile goale lăsate de cei uciși în luptă²⁶.

În secolul al XIV-lea, atât la Genova cât și la Veneția, condiția vâslașilor s-a agravat. Amplasati 4 sau 5 oameni la o ramă, câteodată chiar mai mulți, așezați pe o banchetă îngustă, pentru a bate apa cu ramele se ridicau de pe locul lor și se reășezau într-un ritm dat de o tobă sau o trompetă²⁷. O galeră obișnuită număra aproximativ 250 de oameni la rame, galeasa avea nevoie chiar de 500. Zeci de mii de condamnați la galere munceau în flotele orașelor din Marea Mediterană, care numărau până la 100 de galere, cum era cazul Veneției sau al Genovei²⁸. În mod obișnuit se vâslea „în pătrimi”, cu numai un sfert sau jumătate din echipaj la rame, în ture de o oră și jumătate. Acest tip de vâslire economică era de obicei, cel mai bun mijloc de a naviga, având mereu o parte din echipaj odihnită, gata să preia schimbul²⁹.

Un om de forță medie putea acționa rama la intensitate maximă timp de o oră dar, cu toate acestea, vâslașii erau obligați să manevreze ramele cu mare viteză timp de 11 sau 12 ore³⁰. Atunci când cei aflați în astfel de situații nu își mai reveneau, ceea ce se întâmpla destul de des, erau aruncați peste bord ca să fie un exemplu pentru ceilalți. Bătăile (ritmul tobelor) pentru o vâslire accelerată erau de 20 pe minut, adică o lovitură de rame la 3 secunde, un ritm care, în mod evident nu putea fi menținut prea mult timp. Vâslirea cea mai rapidă se executa atunci când nava trebuia să scape dintr-o urmărire, să intre sau să iasă dintr-un port. Cu toți oamenii la posturi, odihniți, la fiecare lovitură de vâslă, nava avansa la o lungime egală cu 7 bănci (ceva mai puțin de 10 metri). Pentru o oră, maxim două, pe o mare liniștită și fără vânt se putea ajunge la 5-6 noduri. Un început de viteză de 25-26 de băți pe minut dădea o viteză de 6-7 noduri dar, așa cum am mai arătat, nu putea dura mai mult de 15-20 de minute³¹.

Majoritatea acestor vâslași erau foști sclavi condamnați la galeră care își ispășiseră pedeapsa dar nu fuseseră capabili să-și tâiască viața liberă într-un alt mod și se întorseseră pe nave în chip de voluntari. Ei primeau un favor în plus, puteau să-și lase părul să crească³². Alte două categorii de vâslași la galeră erau condamnații care își ispășeau pedeapsa și prizonierii de război (negri sau turci). Aceștia erau tunși într-un mod care îi făcea ușor de recunoscut dacă evadau. Primii erau rași în cap în timp ce prizonierii de război, care puteau fi dați la schimb, în anumite ocazii, cu creștini capturați de galerele turcești purtau un moț de păr³³. Diferitele categorii de vâslași se deosebeau și prin felul în care erau îmbrăcați³⁴.

În port, dacă din diferite motive nu li se putea face baie, se puneau peste ei o copertină pentru a-i feri de soare. Era unica măsură care se lua pentru protejarea lor. Dacă un trăgător la rame încerca să evadeze și era prins, i se tăiau urechile (pedeapsă rezervată tuturor dezertorilor), iar dacă era recidivist i se tăia un picior; și cum nu exista chirurg la bord, în ambele cazuri erau lăsați să moară din cauza hemoragiei abundente³⁵.

Munceau complet goi, iar efectele personale pentru un an erau: două perechi de pantaloni, două cămăși, o vestă roșie de pus peste haine și o manta de iarnă. În afară de acestea, mai aveau o beretă roșie și două pături ce trebuiau să ajungă la toată echipa unei rame³⁶. Iarna, condamnații primeau rufărie de corp, iar voluntarii care aveau dreptul să coboare pe țărm mai primeau încălțăminte, ciorapi și câte două pături. În sfârșit, singurul lucru pe care îl mai aveau în posesie era o bucată de lemn care avea forma unei pere, pe care o purtau la gât, legată cu un lanț. Rostul acestei pere era acela că atunci când galera se lupta cu o alta, vâslașii trebuiau să muște obiectul de lemn pentru a nu urla de frică și a nu provoca panică și dezordine mai mare. Fiind încătușați de ramă sau de bancă, dacă galera se scufunda, de cele mai multe ori, piereau și ei o dată cu nava³⁷.

²⁴ Balard 1978, p. 574.

²⁵ Koslovski 1960, p. 145.

²⁶ Bragadin 1955, p. 43.

²⁷ Loon 1935, p. 102.

²⁸ Koslovski 1960, p. 141.

²⁹ Gay 1989, p. 36.

³⁰ Loon 1935, p. 104.

³¹ Gay 1989, p. 36.

³² Loon 1935, p. 104.

³³ Loon 1935, p. 107.

³⁴ Koslovski 1960, p. 142.

³⁵ Loon 1935, p. 108.

³⁶ Loon 1935, p. 107.

³⁷ Loon 1935.

În perioada rece, în timpul întreruperii navigației, condamnații erau duși în închisori mari construite tocmai în acest scop în multe dintre porturile Mării Mediterane³⁸. Regulamente complete și aspre precizau obligațiile tuturor celor ce se aflau pe galere în ceea ce privește trasul la rame și grija pentru bunurile navei.

Pe galerele venețiene, condamnații nu erau scoși niciodată din lanțuri. Înainte de legare ei erau stigmatizați pe frunte cu fierul roșu și aveau anumite obligații: să tragă la rame, să coasă ferțele³⁹ velelor și să cârpească hainele echipajului. În ceea ce-i privește pe voluntari, munca presupunea matisirea⁴⁰ și întreținerea parâmelor, precum și întinderea, coborârea și fixarea tuturor manevrelor velelor⁴¹. Condițiile de trai ale celorlalți membri ai echipajului erau diferite. Pe puntea de la pupa se aflau câteva cabine pentru comandant și oficialități. Ofițerii inferiori dormeau în castelul din prova, marinarii se odihneau pe unde puteau dar mai ales în castelul de la prova în timp ce vâslașii, așa cum am mai arătat, mâncau, dormeau și mureau legați de bancă⁴².

Igienă. Revenind la navă, este clar că pe o galeră, bastimentul cu cel mai mare echipaj, pe o suprafață destul de redusă trebuiau să-și ducă existența 200-400 de persoane. Astfel încât, viața la bord trebuie să fi fost destul de dură chiar și pentru ofițeri și comandant. E suficient de spus că nu doar serviciul ci practic toată viața echipajului se desfășura sub cerul liber, fără cel mai mic confort și fără întrerupere timp de mai multe luni. Fiecare își ducea zilele *ad litteram* la locul de muncă, iar în această situație condițiile de igienă sunt foarte greu de imaginat⁴³.

Cu toate că regulamentele prevedeau inclusiv respectarea unei anumite igiene, în practică, pe galere, ea era deplorabilă. Una dintre principalele cauze ale acestei stări era înghesuiala în care trăiau oamenii la bordul navelor medievale. Ziuă, vâslașii ședea aproape lipiți unul de altul, iar noaptea, marinarii dormeau pe rembate, soldații pe o platformă lungă între bancurile pe care se trăgea la rame, copii de marină în diferite colțuri ale navei, iar condamnații ghemuiți pe jos, cu capul rezemat de bancuri. Numai când galera intra într-un port, ei mai puteau să-și destindă mădularele, deoarece atunci rămâneau la bord numai supraveghetorii, condamnații și prizonierii și se mai făcea puțin loc⁴⁴.

În astfel de condiții, așa cum am mai spus, era imposibil să se respecte o igienă personală, aproape inexistentă de altfel, în acele secole chiar și în înalta societate. Comandantul general al flotei venețiene, Alessandro Contarini spunea, în anul 1539, că „...până și oamenii liberi ai echipajului nu se spălau niciodată decât dacă voiau să înoate. Rar când se tundeau sau se bărbiereau. Cei mai mulți dintre ei nu aveau alte rufe decât cele de pe ei, pe care trebuiau să le poarte mereu, indiferent dacă erau uscate sau umede. Ei împrăștiau păduchii pe întreaga galeră cu aceeași ușurință cu care aceștia se înmulțesc, fără a face vreun efort pentru a scăpa de ei”⁴⁵.

În fiecare dimineață, deținuții se îndepărtau de locurile lor numai atât cât le permitea lungimea lanțurilor, pentru a-și curăța hainele de păduchi și pentru nevoile fiziologice. În timpul trasului la rame, ei își făceau nevoile sub ei, între bancuri, iar una dintre obligațiile marinarii de serviciu era să spele cu apă bancurile și spațiile dintre ele. Înghesuiala, în astfel de condiții, într-un spațiu atât de strâmt a sutelor de oameni transpirați, nespălați sau prea rar spălați, plini de insecte, făcea ca galera să răspândească o duhoare insuportabilă care semnală cu precizie prezența ei în port și să devină adevărate focare de infecție⁴⁶.

Comandantul și ofițerii de pe galere, nobilii și demnarii care le vizitau sau călătoreau la bordul lor foloseau parfumuri tari sau tutun de mestecat pentru a suporta mai ușor mirosurile emanate. Se pare că răspândirea moscului în Franța, în secolul al XVIII-lea, se datorează tocmai acestei încercări a ofițerilor de pe galere de a scăpa de miros⁴⁷.

În ceea ce privește **hrana** personalului navigant trebuie spus că dieta se supunea oarecum standardelor internaționale și era stabilă. Cea mai timpurie informație despre rațiile marinarii vine de la Marino Sanudo zis și Torsello. În jurul lui 1320, el a descris planul cruciatei împotriva Egiptului făcând referiri și la aspectele logistice, el a menționat necesitățile de provizii ale flotei. Acestea fuseseră distribuite în conformitate cu rațiile alocate pe galerele venețiene ale timpului. În cele ce urmează vom prezenta rațiile zilnice precum și valoarea lor nutrițională⁴⁸.

³⁸ Koslovski 1960, p. 143.

³⁹ Ferță – fâșie de pânză de formă dreptunghiulară care, cusută împreună cu alte asemenea fâșii formează o velă (Bejan coord. 2006).

⁴⁰ Matisire – a îmbina capetele a două parâme – sau un capăt de parâmă pe o parâmă – prin împletirea şuvițelor (Bejan coord. 2006).

⁴¹ Koslovski 1960, p. 142.

⁴² Clerc-Rampal f.a., p. 144.

⁴³ Bragadin 1955, p. 42.

⁴⁴ Koslovski 1960, p. 145.

⁴⁵ Koslovski 1960, p. 146.

⁴⁶ Koslovski 1960, p. 146.

⁴⁷ Koslovski 1960, p. 146.

⁴⁸ Lane 1966, p. 263.

Alimentația la bord consta în biscuiți, carne sărată, boabe, brânză și vin și uneori ciorbă de legume cu năut, fasole și mazăre. Se foloseau din plin uleiul de măsline, oțetul, ceapa și usturoiul. În timpul secolului al XIV-lea, carnea sărată a fost înlocuită cu cea proaspătă, uscată sau conservată în alt mod. În timpul staționărilor hrana se mai diversifica cu fructe proaspete, verdeață ș.a.⁴⁹

Hrana la bordul navelor, pentru condamnați, se constituia din biscuiți și vin, **Liber Gazarie** obligându-i pe patroni să aloce fiecărui marinar, 30 de uncii de biscuiți pe zi adică apoximativ, 800 de grame⁵⁰, numai de sărbători mari primeau salată și vin, iar în cazuri excepționale, supă de fasole sau boabe.

Rația de hrană a oamenilor liberi din echipaj se compunea din 1 kg (2 livre) de pesmeți, o porție de carne proaspătă sau sărată, jumătate de rație de brânză sau patru sardele, puțin vin și untdelemn⁵¹. Ofițerii și supraveghetorii primeau aceeași hrană ca și oamenii liberi, dar în porții duble⁵².

Hrana marinarilor era constituită din: biscuiți (*panis biscotti*) – 715 gr. (1 1/2 *libre*), aceștia aveau 2,674 calorii; vin (*vini*) – 536 gr. (1/4 *libra*) cu 375 calorii; brânză (*casei*) – 40 gr. (1 *uncia*), cu 159 calorii; carne sărată de porc (*de porcinis carnibus salitis*) – 52 gr. (39/30 *oncie*), cu 367 calorii și fasole (*fabae*) – 98 gr. (1/40 *quartarolae*), cu 340 calorii⁵³. Măncarea era calorică și satisfăcea principalele necesități fiziologice ale organismului, ea cuprindea 71,3% carbohidrați, 14,3% grăsimi și 14,4% proteine. Cu o dietă de acest gen se făcea simțită absența vitaminelor, dar nici nu s-au constatat îmbolnăviri de scorbut⁵⁴.

Dacă într-adevăr, primeau 114,4 gr de proteine și un total de 3,915 calorii pe zi, echipajele venețiene ale Evului Mediu erau destul de bine hrănite. Sanudo Torsello dă informații cu privire la distribuirea alimentelor. Pentru fiecare om de pe galeră, scribul furniza bucătarului 3 uncii de carne în fiecare duminică și jumătate din această cantitate fiecărui om, în primele 4 zile ale săptămânii. Din carnea sărată de porc, bucătarul făcea o fiertură cu legume, de obicei fasole. Dar, cu excepția zilei de duminică, când carnea fiartă sau pusă în supa de fasole, cunoștea o distribuție generală, în celelalte zile, aceasta era distribuită într-o zi unei jumătăți a echipajului și a doua zi celelaltei jumătăți. Astfel, relatea Sanudo, ei aveau carne la masă, sub o formă sau alta, 5 zile pe săptămână. În următoarele două zile, vineri și sâmbătă, meniul era alcătuit din legume, mâncare și/sau supă⁵⁵.

În zilele de post carnea era înlocuită cu brânza, cu verdeață și usturoi, sardele și usturoi, ș.a. Uneori, printre produsele alimentare se aflau și ouăle. Alimentația echipajului și a negustorilor era ceva mai variată: limbă, pește proaspăt, migdale, zahăr (zahărul era considerat o doctorie și un produs minunat), tipuri mai bune de vin, printre care de soiul malvasia și pâine de făină⁵⁶.

Distribuția de carne și brânză echipajelor de pe galere este specificată de legile venețiene din 1302-1303 (**Le Deliberazioni del Consiglio dei Rogati. Senato**), confirmate și de alte surse de la începutul secolului al XIV-lea. Pe navele private erau aleși doi negustori, aceștia depuneau jurământ că vor veghea la respectarea drepturilor echipajului și că acesta își va primi rațiile alimentare cuvenite. Pentru galerele comunale *capitano* era responsabil cu supravegherea fiecărui comandant de galeră, aceștia trebuind să hrănească echipajul potrivit codurilor de legi. Codul larg răspândit în vestul Mediteranei, „Consolato del Mar”, cerea ca echipajul să fie hrănit cu carne duminica, marțea și joia, iar *minestra* să fie dată în celelalte zile.

Celor care trăgeau la rame, mâncarea le era furnizată de trei oameni din echipaj, care, sub supravegherea ofițerului secund, se poziționau unul la pupa, unul la prova și unul la mijlocul navei și distribuiau alimentele⁵⁷.

Este puțin probabil ca măsurile, cantitățile cerute de lege să fi fost respectate cu strictețe. Tot Sanudo menționează că a văzut pe vase, deși rația zilnică de pâine era de 15-12 uncii, că marinarilor li se dădeau, de fapt, 9 uncii. Ba mai mult, se practica obiceiul ca marinarii să-și cumpere un supliment de hrană sau vin dacă nu le ajungea rația zilnică.

Hotărârile Senatului reglementau încărcarea și dispunerea proviziilor alimentare la bordul navelor. Pe fiecare galeră era prevăzut un loc special pentru aceasta, măsurând 11 picioare (3,8 m) în lungime, iar dacă patronii utilizau aceste spații pentru a depozita mărfuri erau amendați⁵⁸.

De asemenea, pe galeră trebuia, să existe permanent o provizie de alimente pentru numai 22 de zile, iar pentru galerele care plecau din Constantinopol în jurul Mării Negre, rezervele erau calculate la 50 de zile. Astfel, fiecare galeră

⁴⁹ Karpov 2000, p. 145.

⁵⁰ Forcheri 1974, p. 82.

⁵¹ Bragadin 1955, p. 42.

⁵² Koslovski 1960, p. 144.

⁵³ Lane 1966, p. 264.

⁵⁴ Karpov 2000, p. 146.

⁵⁵ Lane 1966, p. 265.

⁵⁶ Karpov 2000, p. 146.

⁵⁷ Lane 1966, p. 265.

⁵⁸ Karpov 2000, p. 146.

avea la bord un minim de 150 de cântare (7.840 kg) de alimente⁵⁹. Patronilor le era interzis să vândă aceste provizii fiind pasibili de o amendă de 5 ducăți pentru fiecare cântar lipsă.

În prima jumătate a secolului al XIV-lea, un negustor plătea pentru masă, 3 groși pentru sine și unul pentru camerist; la jumătatea aceluiași secol plătea 3,5 groși, respectiv, 1,5 groși; iar în secolul al XV-lea, 4 și respectiv, 2 groși. Străinii plăteau ca și venețienii. Dacă un negustor nu putea vărsa imediat banii datorăți pe mese, sumele rămase neachitate erau date la **Ufficio all'Estraordinario** la întoarcerea la Veneția⁶⁰.

Ordinea în care se servea masa pe navă arăta cu exactitate ierarhia socială. Patronul trebuia să supravegheze organizarea a 2 sau 3 mese: una pentru căpitan, arbaletieri-nobili, capelan, medic, negustori și alți nobili, a doua pentru oficialii oameni din popor, amiral, consilier, scribi, balestrieri nenobili ș.a., a treia pentru vâslași, marinari și camerisți⁶¹.

Pe majoritatea galerelor se mai admitea, în mod neoficial, ca în timpul liber, vâslașii să lucreze obiecte ca scobitori, curele, pungulițe, ciorapi, broșe, catarama, ș.a. pe care să le vândă în porturi, iar cu banii obținuți să-și cumpere vin sau de-ale mâncării. La aceste vânzări mijlocitorul era de obicei conducătorul cantinei vâslașilor, adesea un fost condamnat⁶².

În timpul escalelor, de cele mai multe ori, foarte lungi, patronii se străduiau să reducă la minimum personalul navigant pentru a diminua cheltuielile, urmând să angajeze un nou echipaj în momentul plecării navei⁶³.

În pofida acestor stări de lucruri trebuie recunoscut faptul că prin tot ceea ce a reprezentat echipajul unei nave: comandanți, oficiali, marinari și vâslași, acesta a dovedit abilitatea și măiestria navigatorilor italieni care s-au afirmat nu numai în operațiuni negustorești ci și în bătăliile navale care au fost destul de numeroase și care le-au conferit un prestigiu universal.

Condițiile de navigație în Marea Neagră dădeau practic, ritmul navigației care se realiza între italieni și regiunile Mării Negre, iar acest ritm a fost deosebit de important pentru intensitatea traficului comercial, numeroase fiind cauzele care stânjeneau voiajele, vinovate de încetinirea comunicațiilor maritime cu Orientul fiind: întâlnirile cu pirății sau inamicii republicilor italiene, condițiile climaterice sau șederile prelungite în marile porturi⁶⁴. Toate acestea constituiau o mare amenințare pentru navigație ridicându-i gradul de risc și, în consecință, costurile⁶⁵. O altă cauză a ritmului lent de navigație o constituia faptul că aceste ambarcațiuni navigau în apropierea coastei pentru a se putea refugia mai ușor în caz de nevoie, iar noaptea nu navigau deloc⁶⁶.

Se pare că cea mai serioasă problemă era cea a **escalelor lungi**. De exemplu, datele modelor stabilite de venețieni pentru navele care veneau din spațiul bizantin (Romania), erau în 1328: de la Constantinopol, 15 martie-15 aprilie și 15 septembrie-31 octombrie; din Romania (incluzând Creta și Negroponte), 15-30 aprilie și 15 septembrie-31 octombrie⁶⁷. Genova, la rândul ei, prin **Officium Gazarie** a încercat rezolvarea problemei prin limitarea timpilor morți ai escalelor astfel: 8-10 zile la Pera, 10 zile la Trapezunt și la Tana și oprire obligatorie de o zi la Caffa⁶⁸.

Contractele notariale încheiate la Chilia permit cunoașterea duratei unei călătorii pe traseul Licostomo-Pera-Licostomo-Chilia. Prin contractul încheiat în 12 august 1360, în care se menționa că nava *Sf. Ioan* se pregătea să facă un transport de cereale pe traseul Licostomo-Pera, patronul ei se angaja ca, după întoarcerea din prima călătorie, să facă un nou transport de grâne pe același traseu. Contractul a fost înnoit la 21 sau 22 septembrie 1360, când aceeași navă aflată acum pe canalele brațului Chilia, se pregătea să ridice pânzele pentru Pera. Așadar, în cursul primei călătorii nava *Sf. Ioan*, la 12 august încă nu plecase de la Licostomo spre Pera, iar la 21 sau 22 septembrie, se întorsese deja și se afla la Chilia, călătoria dus-întors pe traseul amintit efectuându-se în mai puțin de 40 de zile⁶⁹.

În ceea ce îi privește pe venețieni, explicația reducerii timpului de încărcare a *muldelor* are câteva motivații:

- scurtarea timpului călătoriei determina posibilitatea practicării mai multor voiaje pe an;
- o întoarcere mai rapidă la destinație presupunea un mod eficient de a folosi atât navele cât și capitalul investit;
- faptul că la Veneția traficul de mărfuri cunoștea un ritm foarte alert o transforma pe aceasta într-o piață mondială unde se putea găsi orice, în orice cantitate⁷⁰.

⁵⁹ Balard 1970, p. 454-455.

⁶⁰ Karpov 2000, p. 148.

⁶¹ Karpov 2000, p. 145.

⁶² Koslovski 1960, p. 145.

⁶³ Manolescu 1990, p. 551.

⁶⁴ Balard 1978, p. 576.

⁶⁵ Karpov 2000, p. 54.

⁶⁶ Balard 1978, p. 576.

⁶⁷ Lane 1966, p. 131.

⁶⁸ Balard 1978, p. 576.

⁶⁹ Manolescu 1990, p. 550.

⁷⁰ Lane 1966, p. 133-136.

De multe ori se produceau întârzieri și din cauza **factorului uman**, nu numai a condițiilor atmosferice. Nu o dată, piloți mai puțin încercați duceau nava drept în mijlocul pericolului. Un act notarial venețian din 1469, menționează un asemenea episod. Un pilot, după ce a calculat eronat ruta și a pierdut contactul cu celelalte nave din convoi, deși a încercat, nu a reușit să găsească un loc favorabil acostării pe litoralul Asiei Mici. În același timp, un vânt puternic venit dinspre vest a târât nava de la Heracleea Pontică în vecinătatea portului Sinope, unde a nimerit în mijlocul unei furtuni⁷¹. Se poate adăuga la acțiunile de acest fel și disciplina slabă a echipajului. În 1370, de pildă, marinarii de pe galerele de România, în timpul voiajului de întoarcere de la Tana la Veneția au atacat un orașel din Dalmația ucigând câțiva locuitori. Curtea din Veneția a intervenit dar fără a pedepsi prea aspru pe vinovați⁷².

Unul dintre factorii care bulversau ritmul navigației era și sosirea **iernii**⁷³. Începând cu luna noiembrie navigatorii preferau să nu plece în călătorie pe ruta care pornea din Constantinopol sau Pera spre Trapezunt. Ei se încumetau pe acest drum numai în cazuri de extremă urgență dar chiar și așa, uneori erau nevoite să se întoarcă din drum. Cu siguranță însă, transformările tehnice ale noilor ambarcațiuni permiteau reducerea limitelor de timp impuse de anotimpul rece dar, chiar și așa, navigația nu a reușit să devină anuală⁷⁴.

În ceea ce privește Genova, ținând seama de factorii de risc în anotimpul rece, **Statutele** de la sfârșitul secolului al XIII-lea - începutul secolului al XIV-lea, interziceau explicit voiajele în perioada 1 decembrie-15 martie⁷⁵. Din actele lui Antonio di Ponzó reiese că pentru navigație erau favorabile lunile martie-mai, august-octombrie și firește, iunie-iulie. Traficul se rărea sau se oprea în timpul anotimpurilor nefavorabile din noiembrie până în februarie⁷⁶.

Potrivit hotărârilor **Marelui Consiliu Venețian**, din 18 ianuarie 1292, navelor venețiene li s-a dat aprobarea de a naviga în Marea Neagră numai în perioada cuprinsă între 1 aprilie și mijlocul lunii octombrie. La începutul secolului al XV-lea, navele venețiene au căpătat dreptul de a rămâne în zona Mării Negre până la 1 noiembrie și în anumite cazuri chiar mult mai târziu⁷⁷.

Cu toate acestea, navele puternice riscuau navigând și în lunile nefavorabile, în cele din urmă doar luna ianuarie părând a fi exceptată din toate cursele lungi. Deși în această lună, de reală pauză, negustorii și armatorii se înțelegeau asupra locului de plecare al navelor la venirea primăverii⁷⁸, în realitate, în bazinul Mării Negre, navigația genoveză se oprea o scurtă perioadă, câteva săptămâni în ianuarie și februarie. Fapt notat și de scriitorii bizantini contemporani, George Pachymeres de exemplu, scria că italienii cu taridele lor navigau activ în Marea Neagră chiar și în timpul iernii⁷⁹.

Navele care parcurgeau ruta din zona septentrională a Mării Negre și de la gurile Donului, în afara pericolului furtunilor și al vânturilor contrare, riscuau să rămână prinse în **gheață**. În consecință statul venețian obliga patronii galerelor să ia măsurile de siguranță ce se impuneau. Astfel, o dată cu sosirea frigului, de la mijlocul toamnei (de regulă, de la 10 octombrie) era interzis galerelor să urce pe fluviu până la Tana, acestea fiind nevoite să arunce ancora în apropierea gurilor Donului⁸⁰.

Ceața, vânturile puternice și **furtunile** constituiau de fapt, pericolul principal în navigația din Marea Neagră în perioada iernii și chiar a toamnei. Celebrul cronicar florentin Giovanni Villani vorbește de un eveniment teribil, o furtună îngrozitoare care a traversat Marea Neagră în 1323 și care a distrus cca. 100 de ligna mari, fapt ce a provocat mari daune negustorilor venețieni, genovezi, pisani și greci, acesta nefiind un eveniment singular⁸¹.

⁷¹ Karpov 2000, p. 46.

⁷² Karpov 2000, p. 61.

⁷³ De cele mai multe ori iarna a destabilizat ritmul navigației. De exemplu, în 1442 și 1443, legătura dintre Italia și Trapezunt a fost întreruptă complet când o gală venețiană care se îndrepta spre Trapezunt a reușit să se întoarcă în Marea Neagră abia în decembrie. Întârzierea fusese provocată în Negroponte iar acum, din cauza iernii, nava rămăsese blocată în Marea Neagră fără posibilitatea de a se întoarce în țară. O lungă perioadă de timp, Veneția a fost convinsă că a pierdut această navă cu atât mai mult cu cât galerele de la Tana, care trebuiau să o însoțească, după ce au așteptat-o în Constantinopol vreme de 130 de zile s-au întors la Veneția la 7 martie 1443. După ce a iernat 4 luni, se pare la Trapezunt, nava crezută pierdută, s-a reîntors în patrie la 27 iunie 1443, dar întârzierea ei a provocat mari pagube negustorilor și patronilor săi (Karpov 2000, p. 41-42).

⁷⁴ Karpov 2000, p. 39.

⁷⁵ Balletto 1976, p. 134.

⁷⁶ Manolescu 1990, p. 550.

⁷⁷ Karpov 2000, p. 41.

⁷⁸ Balard 1978, p. 579.

⁷⁹ Karpov 2000, p. 41.

⁸⁰ Karpov 2000, p. 46.

⁸¹ În 1325, galera *La'Capello* care venea de la Veneția și călătorea spre Trapezunt a fost aruncată pe țărnam (ivit in terram) încărcătura fiind prădată. În octombrie 1431, două galere venețiene trimise la Tana au naufragiat în apropierea promontoriului Meganone. O parte a echipajului a fost luat prizonier de genovezi și aruncat în închisoare la Caffa, pentru că cele două republici se găseau în acea perioadă în raporturi de ostilitate. Bailul venețian la Constantinopol s-a văzut nevoit să răscumpere echipajul. În 1403, noiembrie, în apropierea portului Carpi, o puternică furtună care, potrivit

Nu numai furtunile dar chiar și o simplă schimbare a direcției și vitezei vântului putea să aibă consecințe nedorite asupra unei ambarcațiuni. Totuși, din documente rezultă clar faptul că pierderea navelor în acest fel era un eveniment destul de rar. Potrivit calculelor făcute de Michel Balard pe baza analizei unui mare număr de acte notariale din secolele XIII-XIV, rata naufragiilor navelor genoveze pe rutele orientale era de unul pe an⁸². Un loc periculos era și intrarea în Strâmțori. În toamna lui 1390, în această zonă, a naufragiat o navă plecată de la Caffa cu o încărcătură de grâne și alte mărfuri. Pe lângă paguba materială suferită, au pierit în incident, 40 de membri ai echipajului⁸³.

Problema naufragiilor este prezentă în legislația maritimă elaborată de marile puteri maritime italiene și în practica asigurărilor pusă la punct începând cu sfârșitul secolului al XIII-lea. În afara măsurilor menite să evite supraîncărcarea navei, la Genova, de exemplu, **Il Liber Gazarie**, din 1330, a obligat patronii galelor pentru România și Cipru să navighe „*in conservatio*”, adică în convoi, pentru diminuarea riscurilor pe mare⁸⁴.

O altă daună provocată navigației comerciale o constituiau **furturile**, un fenomen destul de răspândit în epocă. În secolul al XV-lea apar multe cazuri de acest gen instrumentate de Senatul venețian. Patronii chiar au fost obligați să angajeze persoane care să se ocupe exclusiv cu supravegherea mărfii. Dacă se fura din marfă paguba era suportată de multe ori chiar de către patronul navei. Chiar cei angajați să păzească sau să inventarieze marfa furau din ea. Un scrib de pe o gală de Trapezunt, responsabil cu îmbarcarea produselor alimentare, a sustras vin, brânză și carne sărată. Din acest motiv a fost pedepsit ca hoț și a fost nevoit să plătească o amendă reprezentând dublul valorii mărfurilor sustrate și a fost scos dintr-o astfel de funcție⁸⁵.

Un alt factor de risc în timpul navigației erau **epidemiile și maladiile** ce loveau echipajele și pasagerii, acestea atingând uneori dimensiuni catastrofice. În 1347, din opt galere genoveze care veneau din Marea Neagră de unde luaseră ciumă, nu au intrat în portul Genova decât patru; toți membrii echipajelor deja infectați au murit până la ultimul, ei fiind cei care au difuzat oribila maladie în Europa. Lecția „morții negre” nu a fost în van atât genovezii cât și venețienii au introdus metoda carantinei⁸⁶ pentru toate navele suspectate că ar avea la bord oameni bolnavi de maladii contagioase.

O certă amenințare pentru navigație au constituit-o și **acțiunile ostile** pe care venețienii și genovezii le îndreptau unii împotriva altora și asalturile flotei otomane ale Emiraturii de Sinope împotriva navelor și așezărilor italiene. Periodic izbucneau conflicte militare între republicile maritime italiene, între acestea și Bizanț și Imperiul de Trapezunt⁸⁷.

În concluzie, între principalii factori de risc pentru navigație în Marea Neagră, care reies din documentele vremii deosebit: atacurile directe contra navelor; acțiunile inamicilor și, implicit, situația politică care puteau prejudicia navigația (sunt luate în considerare doar acțiunile din zona Mării Negre); epidemiile; daunele materiale provocate de întreruperea ritmului navigației, prin întârzierea sosirii galelor, interzicerile de intrare în port ș.a.; factorii climaterici.

Traseul cel mai periculos în epocă, pe ruta de la Veneția la Tana și la Trapezunt, îl constituia Marea Egee.

Galelele de linie naufragiau foarte rar, dar această siguranță nu venea din absența riscului (care era foarte ridicat) ci era rezultatul atât al măsurilor luate pentru păstrarea siguranței cât și al sistemului de reglare a navigației galelor comerciale⁸⁸.

Desigur că navele ce riscuau și plecau în lunile de toamnă și iarnă, interzise, în mod normal, navigației, cădeau cel mai des pradă intemperiiilor devenind victime sigure ale naufragiilor despre care vorbesc chiar și actele notariale. Totuși, aceste „accidente” nu sunt cele mai numeroase, cele mai multe fiind pierderile cauzate de acțiunea oamenilor, pirateria cunoscând în secolele XIII-XIV epoca sa de glorie⁸⁹.

În pofida acestor stări de lucruri trebuie recunoscut faptul că prin tot ceea ce a reprezentat echipajul unei nave: comandanți, oficiali, marinari și văslași, acesta a dovedit abilitatea și măiestria navigatorilor italieni care s-au afirmat nu numai în operațiuni negustorești ci și în bătăliile navale care au fost destul de numeroase și care le-au conferit un prestigiu universal. Problema supremației italiene în bazinul pontic, cu implicațiile ei profunde în plan politic, economic, social, al schimburilor de valori culturale, este imensă și deosebit de variată și se află într-un proces de permanentă îmbogățire.

marinarilor, nu se mai întâlnise de 12 ani, a provocat distrugerea unei caracca și a unei galeotte a genovezilor din Pera. În toamna sau iarna lui 1435 a naufragiat și a fost distrusă cu tot cu încărcătură o navă genoveză, a lui Pietro Donato, care naviga de la Moncastro la Caffa (Karpov 2000, p. 42-43).

⁸² Balard 1978, p. 586; vezi și Balard 1999.

⁸³ Karpov 2000, p. 43.

⁸⁴ Vitale 1951, p. 104.

⁸⁵ Karpov 2000, p. 44.

⁸⁶ De pildă, în 1458, o navă genoveză care se îndrepta spre Caffa venind de la Trapezunt unde izbucnise epidemia de ciumă a fost oprită și băgată în carantină înainte de a intra în port (Karpov 2000, p. 64).

⁸⁷ Acțiuni de acest fel fiind constatate în anii 1327, 1348, 1362 și 1367 (Karpov 2000, p. 46).

⁸⁸ Karpov 2000, p. 64.

⁸⁹ Balard 1978, p. 587.

Bibliografie

- Atanasiu 2000 – Andreea Atanasiu, *Condiții de navigație în Marea Neagră, în secolele XIII-XIV*, în „Analele Dobrogei”, S.N., an VI, nr. 1, Constanța, 2000.
- Atanasiu 2007 – Andreea Atanasiu, *Condiții salariale, de igienă și hrana personalului navigant la bordul unui bastiment medieval*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române-2007”, tom X, Editura Companiei Naționale Administrația Porturilor Maritime Constanța, 2007.
- Atanasiu 2006-2008 – Andreea Atanasiu, *Factori de risc ai navigației în Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, în „Analele Dobrogei”, S.N., an IX, Constanța, 2006-2008.
- Atanasiu 2008 – Andreea Atanasiu, *Venețienii la Tana: anii 1335-1336*, în vol. *Vocația Istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*, editori Ovidiu Cristea și Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008.
- Atanasiu 2008 – Andreea Atanasiu, *Veneția și Genova în Marea Neagră. Nave și navigație (1204-1453)*, Muzeul Brăilei-Editura Istros, Brăila, 2008.
- Balard 1970 – Michel Balard, *A propos de la bataille du Bosphore. L'expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople (1351-1352)*, în, „Travaux et Mémoires”, 4, 1970.
- Balard 1978 – Michel Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-début du XVe siècle)*, I-II, Rome, 1978.
- Balard 1999 – Michel Balard, *Naufrages sur le routes d' Orient (XIVe-XVe siècles)*, în *Le Naufrage*, Actes du Colloque tenu à l' Institut Catholique de Paris (28-30 janvier 1998), Honoreé Champion Éditeur, Paris, 1999.
- Balletto 1976 – Laura Balletto, *Genova. Mediterraneo. Mar Neo (secc. XIII-XV)*, în „Studi e testi-Serie storica”, Civico Istituto Colombiano, Genova, 1976.
- Balletto 1993 – Laura Balletto, *A Caffa nel 1298-1299*, în *I problemi del Mar Nero nel passato e nel presente*, Genova, 1993.
- Bejan coord. 2006 – Cdor. (r) Anton Bejan-coordonator, cam. (r) Raymond Stănescu, cdor. (r) Neculai Pădurariu, dr. Carmen Atanasiu, cdor. (r) Ovidiu Victor Ionescu, cdor. (r) Paul Ionescu, *Dicționar enciclopedic de marină*, București, 2006.
- Bragadin 1955 – Marc Antonio Bragadin, *Histoire des Républiques Maritimes Italiennes. Venise-Amalfi-Gênes-Pise*, Paris, 1955.
- Brătianu 1988 – Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini și până la cucerirea otomană*, ed. Victor Spinei, II vol., București, 1988.
- Clerc-Rampal f.a. – G. Clerc-Rampal, *La Mer. La Mer dans la nature. La Mer et l'home*, Paris, f.a.
- Forcheri 1974 – Giovanni Forcheri, *Navi e navigazione a Genova nel Trecento (Il Liber Gazarie)*, în „Collana Storica di fonti e studi”, Genova, 1974.
- Gay 1989 – Francisco Gay, *Le costruzioni navali nell'Arsenale di Venezia*, supliment la „Rivista Maritima”, 1989.
- Karpov 2000 – Serghei Pavlovici Karpov, *La navigazione veneziana nel Mar Nero. XIII-XV secc.*, Ravenna, 2000.
- Koslovski 1960 – B. Koslovski, *Istoricul navei*, București, 1960.
- Lane 1966 – Frederic C. Lane, *Venice and history*, foreword by Fernand Braudel, Baltimore, 1966. [ed. franceză Frederic C. Lane, *Venise une république maritime*, Paris, 1985].
- Loon 1935 – H. W. van Loon, *La conquete des Mers. Histoire de la Navigation*, Paris, 1935.
- Manolescu 1990 – Radu Manolescu, *Comerțul și transportul produselor economiei agrare la Dunărea de Jos și pe Marea Neagră în secolele XIII-XV*, în „Revista Istorică”, I, 1990, 6.
- Papacostea și colab. 2006 – Șerban Papacostea, Andreea Atanasiu, Ovidiu Cristea, Virgil Ciocâltan, Ștefan Andreescu, Nagy Pienaru, Ștefan G. Gorovei, Anca Popescu, Andrei Pippidi, Ileana Căzan, Adrian Tertecel, *Marea Neagră. Puteri maritime-puteri terestre (secolele XIII-XVIII)*, Institutul Cultural Român, București, 2006.
- Vitale 1951 – V. Vitale, *Le fonti del diritto marittimo ligure*, Genova, 1951.

VIAȚA RELIGIOASĂ ȘI BISERICESCĂ ÎN ZONA VLAȘCA (SECOLELE XIII-XVI)

Drd. Gabriel-Felician Croitoru

Abstract. *The religious and clerical life in the Vlasca area (XIII-th – XVI-th centuries)* – On the background of a gradually evolving Romanian society in southern Carpathians and of an undergoing establishment of Walachia, an intense religious and clerical activity was documented within the area of Vlasia Forest and Burnaz Field - very well bordered by Danube Delta, Gavanu-Burdea Field and the river-meadows of Arges and Sabaru, between the XIII-th and the XVIII-th century. There were approximately 40 hermitages and monasteries throughout the given area – some of them established by the ruling lords of Walachia – which fulfilled the people's spiritual demands, soothed by the nearby churches.

Keywords: religious life, clerical life, Vlasca area, Giurgiu, hermitage, monastery, spirituality.

Cuvinte cheie: viață religioasă, viață bisericească, zona Vlașca, Giurgiu, sihăstrie, mănăstire, spiritualitate.

În amplul context al istoriografiei românești, cercetarea istorică ecleziastică își are locul său distinct, corelându-se permanent și ineluctabil cu trecutul istoric românesc și universal, reușind astfel integrarea sa în cercetarea istorică interdisciplinară.

Referindu-se la istoria românească, la cadrul spațial-temporal și la circumstanțele specifice în care a evoluat viața religioasă creștină pe actualul teritoriu al României, majoritatea cercetătorilor au căzut de acord că procesul creștinării daco-romanilor a fost complex și îndelungat, cu elemente incipiente în secolul I și desăvârșit în secolele IV-VI. După această perioadă, păstrarea și răspândirea învățăturilor creștine au fost facilitate, în cadrul romanității orientale, de legăturile neîntrerupte dintre populațiile autohtone de pe ambele maluri ale Dunării de Jos, indiferent de influențele exercitate, sub diferite forme, de populațiile migratoare.

Dacă despre aportul hunilor și avarilor, care au stăpânit în secolele IV-V și teritoriul actual al României nu există foarte multe date, în schimb, despre rolul pecenegilor, uzilor (oguzilor) și cumanilor în istoria României există mai multe informații.

Prezența și dominația pecenegilor în zona gurilor Dunării, și în special a părții răsăritene a teritoriului actual al României este atestată între sfârșitul secolului al IX-lea și jumătatea secolului al XI-lea, chiar și după bătălia de la Lebunion (1091), când izvoarele vremii pomenesc masacrarea marii majorități a acestora.

După o perioadă relativ scurtă de prezență a uzilor (oguzilor), mare parte din spațiul românesc de astăzi a intrat, vreme de aproape două veacuri, sub dominația cumanilor, populație de neam turcic, înrudită direct cu pecenegii și uzii. Prin comparație cu aceștia însă, prezența cumanilor în spațiul carpato-danubian și influența lor majoră asupra populației autohtone este mult mai consistent probată decât a celorlalte populații de aceeași origine¹, un argument major în acest sens fiind denumirea de *Cumania* sau *Terra Cumanorum* dată regiunii extracarpatică în documentele cancelariilor bizantine sau maghiare.

Se poate aprecia că pentru perioada secolelor IX-XIII, dominația pecenegilor, uzilor și cumanilor în spațiul carpato-danubian a reprezentat un factor politic, militar, economic și cultural important, care a influențat în timp procesele istorice regionale, inclusiv pe cel de etnogeneză².

Cu toate acestea, influențele amintite nu au putut schimba decisiv credința creștină a românilor, cu atât mai mult cu cât aceasta s-a răspândit în masa populației într-un proces de durată și de difuziune treptată și nu prin autoritatea unui factor politic³, ca în cazul altor popoare. De asemenea, în mare parte a teritoriului carpato-danubian structura etnică a populației a rămas neschimbată. În acest context, era normal ca slavii, așezați la nordul Dunării începând cu a doua jumătate a secolului al VII-lea, să denumească ținutul dominat de Câmpia Burnazului – bine delimitat din punct de vedere geografic de lunca Dunării, Câmpia Găvanu-Burdea și luncile Argeșului și Sabarului⁴, cu numele de Vlașca (Vlăsia), înrădăcinând astfel, prin toponime, străvechiul nume al romanității creștine dunărene, cel al vlahilor⁵.

Importanța deosebită a arealului vlăscean pentru stăpânitorii teritoriului de la nord de Dunăre, inclusiv pentru domnitorii Țării Românești, era dată atât din punct de vedere economic (cuprindea suprafețe agricole, cu sol mănșos și

¹ Gemil 2010, p. 11.

² Gemil 2010, p. 10.

³ Giurescu 1973, p. 351.

⁴ Mihăilescu 1925, p. 6.

⁵ Există opinii conform cărora denumirea Vlașca poate fi explicată prin prisma faptului că teritoriul acesteia a apărut inițial ca un promontoriu al regiunii cu sate românești dese de la nord, din regiunea subcarpatică (Donat 1956, p. 90).

era traversat de importante drumuri comerciale, care făceau legătura între spațiul nord-dunărean și zona balcanică) cât și strategic, prin existența unor bune vaduri de trecere a Dunării, precum cel de la Giurgiu-Rusciuc⁶.

De asemenea, pădurile întinse pe zeci de mii de hectare, cunoscute sub numele generic de Codrii Vlăsiei, ca și lacurile naturale din această parte au format încă înainte de întemeierea Țării Românești o vatră isihastă autohtonă la nordul Dunării.

Acești factori, precum și dezvoltarea și consolidarea treptată a societății românești de la sud de Carpați, inclusiv din punct de vedere politic, au făcut posibilă apariția în zona Codrilor Vlăsiei, în perioada secolelor XIV-XVIII a circa 40 de sihăstrie, schituri și mănăstiri⁷, care veneau în completarea nevoilor spirituale ale populației, ostoite de bisericile de mir din zonă.

Cu toate că în general, în documentele din perioada cuprinsă între jumătatea secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, „cinul preoțesc” este foarte rar amintit, se știe că preoții ortodocși români erau legați puternic de locuitorii în mijlocul cărora trăiau, de care nu se deosebeau nici prin îmbrăcăminte și nici prin preocupările majore. Preoții munceau alături de ceilalți locuitori fie la câmp, fie în diferite meserii, în vatra localității, având obligații atât față de autoritatea bisericească cât și față de cea laică. În plus, unii dintre ei, ca știutori de „ceva carte”, erau și scriitori de acte sau diate⁸.

Nu se poate preciza în mod clar autoritatea bisericească ce hirotonea preoții, cu atât mai mult cu cât până în anul 1359, nu se cunoaște numele nici unui ierarh ortodox muntean. Cu toate acestea, în perioada secolelor X-XIV a existat o organizare religioasă primară a locuitorilor din afara arcului carpatic, așa cum reiese și din scrisoarea Papei Grigore al IX-lea către principele de coroană al Ungariei, Bela, din 14 noiembrie 1234, în care acesta amintește că „... sunt, după câte aflăm, niște popoare numite valahi, care deși se socotesc creștini, totuși, având diferite rituri și obiceiuri, comit fapte necreștinești. Căci disprețuind biserica romană, nu primesc tainele bisericești de la venerabilul frate al nostru ... episcopul cumanilor, care are diaceza acolo, ci de la oarecari pseudo-episcopi ce țin de ritul grecilor”⁹. Cel mai probabil, scrisoarea papală se referă nu la episcopi propriu-ziși, ci la reprezentanți itineranți ai episcopatelor ortodoxe, care transmiteau hirotonia preoților, printr-un drept de transmisiune indirectă¹⁰.

Situația s-a schimbat după înființarea Mitropoliei Ungrovlahiei, în 1359, când aceasta a primit recunoașterea canonică a Patriarhiei ecumenice de la Constantinopol, preoții din Vlașca, subordonându-se noii eparhii muntene.

De menționat, în acest context, este o scrisoare trimisă de Patriarhul Ecumenic Calist I (1350-1354 și 1355-1363) domnitorului Țării Românești, Nicolae Alexandru (1352-1364), în care se recunoștea, în temeiul hotărârii Sinodului Patriarhiei de la Constantinopol și în virtutea harului hirotoniei întru arhiereu, dreptul Mitropolitului lachint al Ungrovlahiei „să întărească pe citeji în toată eparhia și enoria lui, să ridice în treaptă ipodiaconi și diaconi, să hirotonească preoți și să ia pe mâna sa toate drepturile din orice parte ar fi”¹¹.

Sprijinul domnitorilor Țării Românești la înființarea și bunăstarea bisericilor și mănăstirilor era esențial, cu atât mai mult cu cât, de multe ori, acestea puteau oferi diverse servicii autorității domnești. Un exemplu în acest sens este constituit de un document din 11 mai 1409, prin care Mircea cel Bătrân (1386-1418) scutea de dări satul Pulcouții, închinat de jupân Galea mănăstirii Strugalea (dispărută azi, pe vatra căreia s-a ridicat ulterior mănăstirea Glavacioc) din Vlașca, ca să rămână spre folosul mănăstirii, căreia domnitorul i-a adăugat din partea sa 15 găleți de grâu pe an, 2 buți cu vin și pescuitul de 3 zile în bălțile domniei¹².

Cel mai vechi așezământ mănăstiresc din Vlașca se pare că a fost *schitul Babele*, azi dispărut, ridicat în satul omonim¹³, pe malul stâng al râului Neajlov, în imediata apropiere a localității Velea (vatră de sat medievală părăsită, situată pe teritoriul comunei Bulbucata). Faptul că localitatea Velea, pe Neajlov este amintită, sub forma „Vela”, și în „Itinerarul de la Bruges” (circa 1380-1390), se poate datora unor informații date de misionarii catolici, care duceau în acea perioadă o muncă susținută de convertire la catolicism a populației ortodoxe de la Dunăre¹⁴.

Pentru că domnitorul Vlad al IV-lea Călugărul (1481, 1482-1495) a refăcut schitul Babele în anul 1494, pisania bisericii, pierdută azi dar copiată de Mitropolitul Neofit în 1744, arăta drept ctitori pe „Vladul voievod și fiii săi Radul și Mircea voievod”¹⁵. Cu toate acestea, daniile făcute de-a lungul timpului de domnitorii Neagoe Basarab (1512-1521) sau

⁶ Giurescu 1968, p. 34.

⁷ Bălan 1982, p. 209.

⁸ Șerbănescu și colab, 1987, p. 143.

⁹ Giurescu 1973, p. 352.

¹⁰ Panaintescu 1968, p. 329-330.

¹¹ Apud Păcurariu 1992, p. 257.

¹² Diaconescu 1980, p. 1053.

¹³ Azi satul Babele, comuna Clejani, jud. Giurgiu.

¹⁴ *Călători*, I, 1968, p. 25.

¹⁵ Giurescu 2007, p. 90.

Alexandru Coconul (1623-1627) nu au putut opri procesul de ruinare al mănăstirii Babele, care în timp, a fost înlocuită de o biserică de mir.

*Mănăstirea Glavacioc*¹⁶, despre care se credea că a fost înființată tot de Vlad Călugărul, a fost ctitorită însă de Mircea cel Bătrân¹⁷, așa cum reiese dintr-un document din 20 iunie 1507, emis de cancelaria de la Târgoviște a lui Radu cel Mare (1495-1508), prin care domnitorul întărea proprietatea mănăstirii asupra satelor Călugărenii de pe Neajlov, Călugărenii din Teleorman și Velea: „Din mila lui Dumnezeu, Io Radul voevod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul marelui Vlad voevod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele hramului și lăcașului (...) sfintei mănăstiri numite Glăvăcioc și părintelui egumen și tuturor fraților întru Hristos, care trăesc în acel loc sfânt, ca să le fie satele, anume Călugărenii dela Neajlov toți și Călugărenii dela Teleorman jumătate, pentru că acele sate sunt dăruite de strămoșii noștri și încă dela Mircea voevod. Iar alte sate le-a dăruit sfintei mănăstiri părintele domniei mele Vlad voevod: Velea toată și Izvârta și cu tot hotarul și cu morile (...)”¹⁸.

Mănăstirea Glavacioc este menționată pentru prima dată într-un document din anul 1441 prin care domnitorul Vlad Dracul (1436-1442, 1443-1447) îi întărea dreptul de proprietate asupra „satelor anume: pe Neajlov ocina lui Berilă și la Butești ocina lui Micul al lui Banco și la Teleorman, Mircești, care a dat-o Radul banu”¹⁹.

Așezământul s-a aflat în atenția lui Vlad Călugărul, care a refăcut biserica din zid (construcția finalizându-se în timpul domniei fiului său, Radu cel Mare) și i-a acordat mai multe danii, prin două hrisoave emise la 16 iunie 1493 și 4 septembrie 1495²⁰. De altfel, locul special al mănăstirii Glavacioc pentru Vlad Călugărul este dat de faptul că domnitorul a fost adus de la Buda – unde murise în 1495 – și înmormântat aici²¹.

În timp, mănăstirea va mai beneficia de atenția și grija altor domnitori, precum Alexandru Mircea (1568-1574, 1574-1577), Mihnea Turcitul (1577-1583, 1585-1591) sau Constantin Brâncoveanu (1688-1714), care fie au acordat danii suplimentare, fie au contribuit la refacerea bisericii sau chiliilor. De asemenea, se cunosc și boieri care au fost binefăcători ai mănăstirii (Hamza banul, rudă apropiată a Craioneștilor, Marga cea tânără, fiica lui Matei-banul din Caracal) și care au fost înmormântați aici.

Mănăstirea Bolintin, cunoscută multă vreme sub numele de „Mănăstirea din Pădurea Mare”, azi dispărută, nu a fost încă localizată din punct de vedere arheologic, fiind acreditată ideea că a fost ctitoria marelui logofăt Pilea, membru în sfatul domnesc al lui Mihail I (1418-1420), fiul și urmașul lui Mircea cel Bătrân. Inițial, la sfârșitul secolului al XIV-lea, a fost construită o biserică de lemn.

Se pare că sihaștrii de la Bolintin cunoșteau pe ucenicii Sfântului Grigore Sinaitul și chiar pe el personal, înființarea sihăstriei fiind influențată de tradiția isihastă contemplativă²² a marelui sinait²³. De altfel, ctitorul lăcașului, logofătul Pilea, a organizat aici o școală de caligrafi și miniaturişti, el însuși (devenit după călugărie Filotei) devenind protopsalt și scriitor de cărți bisericești²⁴.

Dintr-un hrisov al lui Alexandru I Aldea (1431-1436), dat în Târgoviște la 15 martie 1433, prin care se întărea mănăstirii dreptul asupra satului Bolintin, reiese că aceasta a avut hramul Bunavestire: „Alexandru voevod, fiul lui Mircea voevod Basarabă, mănăstirii Bolintinu din pădurea cea mare, unde este Buna Vestire, preste apa Argeșului, împotriva Bucșanilor, ca să-i fie satu ce să numește Bolintinu, jumătate”²⁵. Drepturile mănăstirii asupra satului vor fi reconfirmate de Vlad Dracul, printr-un alt hrisov, dat tot în Târgoviște, la 23 august 1437²⁶.

Un alt hrisov dat mănăstirii Bolintin este de la Vladislav al II-lea (1447-1448, 1448-1456), la data de 29 aprilie 1453, prin care întărește vechile proprietăți: „Se dă sfintei mănăstiri din Pădurea cea Mare la Bolintin, ca să-i fie satul Bolintinul și moara, care au cumpărat-o Pavel de la Stoica la Neajlovu și cu loc de fân. Și via de la Răzvad, care a închinat-i Pilea logofātu și altă vie de la Aninoasa. Și au cumpărat domnia mea jumătate din Bucșani și am închinat-o

¹⁶ Era situată în nordul fostului județ Vlașca. În prezent, mănăstirea se află în satul Glavacioc, comuna Ștefan cel Mare, jud. Argeș.

¹⁷ Dobrescu 1910, p. 1359-1360.

¹⁸ Documente 1951, doc. 38, p. 42.

¹⁹ Documente 1953, doc. 101, p. 110.

²⁰ Giurescu 2007, p. 90.

²¹ În timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, mănăstirea Glavacioc a fost restaurată, cu această ocazie punându-se și o nouă lespede pe mormântul lui Vlad Călugărul, dar care, între timp, a fost distrusă.

²² Semnificativ în acest sens este faptul că hramurile mănăstirilor din Vlașca erau legate de numele Maicii Domnului: Strugalea era „mănăstirea prea curatei născătoare de Dumnezeu”, Bolintinul stătea sub pavăza Bunei Vestiri iar Glavaciocul se afla sub protecția „lăcașului blagoveșteniei a prea curatei născătoare de Dumnezeu” (Theodorescu 1974, p. 315).

²³ Bălan 1982, p. 213.

²⁴ Bălan 1982, p. 214.

²⁵ Documente 1953, doc. 84, p. 95.

²⁶ Documente 1953, doc. 94, p. 104.

mănăstirii. Și încă au închinat Stoica și Dan și Pătru, Dragomirești de la Dâmbovița și 4 sălașe de Țigani și Bucșani la Argeș, și celelalte”²⁷.

Două decenii mai târziu, Laiotă Basarab (1473, 1474, 1475-1476, 1476-1477) la 1474 și Țepeluș Vodă (1477-1481, 1481-1482) la 1479 confirmau proprietățile, ultimul adăugându-le și o vie cumpărată de la un turc, Cepal Mustafa. Într-un alt hrisov din 31 august 1479, semnat la București, același Țepeluș Vodă scutea mănăstirea Bolintin „să nu dea vamă la Brăila și la Dârstor și la Giurgiu și la Sfiștov și la Nicopoe și la Țimbru”²⁸.

Viața călugărească a continuat la mănăstirea Bolintin vreme de mai bine de două secole, unii dintre sihaștri contribuind la înființarea altor sihăstrie în zona Vlașca, precum Tânganu, Căscioarele sau Babele. După domnia lui Mihai Viteazul (1593-1601), sub amenințarea otomană, mănăstirea a intrat într-o fază de declin, până la jumătatea secolului al XVII-lea (ultima atestare documentară a mănăstirii este din 21 septembrie 1656), când mănăstirea Bolintin s-a desființat.

Cu toate că o bună perioadă s-a considerat că Vlad Țepeș (1448, 1456-1462, 1476) este ctitorul²⁹ *mănăstirii Comana*, situată în imediata vecinătate a bălții și pădurii cu același nume, începuturile acesteia datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea, sub forma unui metoh ridicat de călugării de la Glavacioc pentru mai buna și ușoară administrare a moșiilor din jur, permise prin dani.

Dovadă în acest sens este un document din 27 septembrie 1461, emis de cancelaria lui Vlad Țepeș, fără a se cunoaște cui îi este adresat, în care se menționează că „i-am dat domnia mea satul Călugăreni și hotarul, ca să fie hotarul dela metoh pe calea Giurgiului până la calea Prundului și din calea Prundului până la calea Mijdreanului și din calea Mijdreanului în jos până în vale, ca să fie hotarul până unde se împreună cu balta Comanei, drept în iazul Călniței”³⁰. Actul nu vorbește despre o ctitorie a lui Vlad Țepeș la Comana (care în mod normal, ar fi trebuit să fie amintită), ci doar despre existența unui metoh, probabil al mănăstirii Glavacioc³¹, din care s-a dezvoltat o mănăstire de sine-stătătoare.

Mult mai târziu, în 1588, boierul Radu Șerban din Coiani³², viitorul domnitor al Țării Românești (1601, 1602-1611) și urmaș al lui Mihai Viteazul, a început zidirea unei noi mănăstiri la Comana, pe pământurile moștenite de la mama sa, Maria din Coiani, iar alegerea locului de ridicare a fost ușurată³³ de existența zidurilor unei vechi mănăstiri.

Din această perioadă s-au descoperit urmele unei biserici de plan dreptunghiular, care avea fundație din cărămidă iar partea superioară din bârne. Interiorul bisericii era tencuit și pictat, găsindu-se urme de vopsea roșie și albastru închis. În jurul acestei biserici erau chiliile mănăstirii³⁴.

Printre schiturile și mănăstirile vlăscene, care vor cunoaște o dezvoltare considerabilă începând cu jumătatea secolului al XVI, trebuie amintite Căscioarele, Tânganu, Cernica sau Căldărușani, unele dintre acestea devenind centre de cultură bisericească românească.

Cu toate că în perioada secolelor XIV-XVI, în arealul vlăscean ființau mai multe vetre mănăstirești iar dovezile de locuire permanentă în zona *Giurgiu* sunt atestate arheologic încă din preistorie³⁵ și documentar de la sfârșitul secolului al XIV-lea³⁶, în vatra orașului nu există atestări arheologice sau documentare referitoare la existența unei biserici, ortodoxe sau catolice.

Importanța poziției strategice a Giurgiului a făcut ca Mircea cel Bătrân să ridice pe un ostrov din fața orașului o cetate de piatră³⁷, capabilă să controleze comerțul pe Dunăre și să apere așezarea civilă de atacurile otomanilor, ajunși la Dunăre³⁸. Cel mai probabil, domnitorul a făcut mai multe drumuri în oraș pentru a supraveghea construirea cetății, iar la 23 septembrie 1403, la Giurgiu, a parafat tratatul de alianță cu Polonia. Prezența lui Mircea cel Bătrân la Giurgiu trebuie să fi fost destul de frecventă pe parcursul construirii cetății, astfel încât, tot de aici, la 11 mai 1409, domnitorul

²⁷ *Documente* 1953, doc. 116, p. 125.

²⁸ *Documente* 1953, doc. 163, p. 164.

²⁹ Unii autori susțin că sihăstria Comana a luat ființă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, sub influența călugărilor refugiați de sub Imperiul latin de răsărit (1204-1262) (Bălan 1982, p. 217).

³⁰ *Documente* 1953, doc. 124, p. 132.

³¹ Andreescu 2008, p. 99.

³² Azi satul Mironcești, jud. Giurgiu.

³³ „Revista ortodoxă” 2009, p. 23.

³⁴ După eforturile depuse de preotul protoiereu Marin Croitoru al jud. Giurgiu, sprijinit de episcopul vicar patriarhal Roman Ialomițeanu, la 1 august 1992, cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Patriarh Teoctist, mănăstirea Comana a fost resfințită și redeschisă.

³⁵ Zona imediat învecinată a orașului Giurgiu (punctul „Malu Roșu”) beneficiază de dovezi arheologice care demonstrează locuire umană stabilă începând încă din preistorie (circa 35.000–10.000 î.Hr.) (Ilinca și colab. 1986, p. 21).

³⁶ Giurgiu este amintit punctual în două documente străine foarte importante, „Itinerariul de la Bruges” și „Codexul latin de la Paris”, datate în perioada 1380-1390 (*Călători*, I, 1968, p. 25).

³⁷ Cel mai probabil, cetatea a fost construită ca urmare a campaniei sultanale din 1388.

³⁸ Andreescu 2008, p. 31.

emitea un act pentru mănăstirea Strugalea, iar la 17 mai 1411, împreună cu toți dregătorii, a reînnoit tratatul cu regele polonez Vladyslav Jagello.

Faptul că Mircea cel Bătrân și-a alcătuit tratatele de alianță cu Polonia în „cetatea noastră Giurgiu”³⁹ și că într-o scrisoare din 30 ianuarie 1431 a lui Dan al II-lea (1420-1421, 1421-1423, 1423-1424, 1426-1427, 1427-1431), prin care acesta reînnoia privilegiile comerciale ale negustorilor brașoveni în Țara Românească, Giurgiu este amintit în rândul „târgurilor și vămilor țării”⁴⁰ relevă evoluția localității, care s-a dezvoltat în timp, având funcții citadine, specifice Europei răsăritene, complementare funcției militare și strategice ale cetății. De menționat este și faptul că la dezvoltarea așezării, un rol important l-a avut schela, devenită mult mai dinamică după cucerirea Giurgiului de către otomani⁴¹.

Chiar și în postura unui oraș sau chiar târg, pentru perioada amintită nu trebuie imaginat că diferența între Giurgiu și așezările rurale era foarte mare, în condițiile în care, pe temeiul descoperirilor arheologice, s-a apreciat că un sat considerat mare din Țara Românească, Coconi, putea atinge sau chiar depăși cifra de 20 de gospodării. Rezultatele arheologice demonstrează, pentru secolele IX-XIV, dar și pentru cele următoare, zone de locuire foarte intensă în Moldova și de frecvente așezări în Muntenia propriu-zisă, îndeosebi părțile Buzăului și ale Brăilei, ale Bucureștiului și a luncii Dunării, cu precădere între Giurgiu și Păciul lui Soare⁴².

Pe fondul lipsei unor documente clare, dar ținând cont că „n-au fost niciodată vremuri în care satul să nu-și aibă preotul lui”⁴³, putem doar presupune că inițial, în Giurgiu a existat o biserică, probabil din lemn⁴⁴, conform obiceiurilor autohtone⁴⁵, de care beneficiau atât locuitorii orașului cât și membrii garnizoanei cetății. Iar cum prezența lui Mircea cel Bătrân la Giurgiu a fost destul de des semnalată, nu este exclusă nici o implicare a domniei, dacă nu în construirea, cel puțin în sprijinirea materială a unei biserici a orașului.

După campania sultanală condusă de Mehmed I (1413-1421), din 1417 sau – mult mai probabil – din 1419⁴⁶, cetatea Giurgiu a intrat sub stăpânirea otomană, nu însă și orașul, care va continua să se afle sub autoritatea domnitorului Țării Românești⁴⁷ până spre sfârșitul secolului al XV-lea.

Către finele secolului al XV-lea, cetatea, orașul și ținutul înconjurător au fost transformate în *kaza* – teritoriu aflat sub administrație otomană ai cărei locuitori, indiferent de religie, etnie și stare socială, se supuneau legilor otomane⁴⁸. Este perioada când, devenit parte integrantă a Imperiului Otoman, Giurgiu a avut parte de schimbări profunde, inclusiv din punct de vedere al structurii etnice și confesionale, alături de români începând să locuiască aici turci, greci, albanezi, armeni sau evrei, populații nelipsite din orașele porturi otomane sau din cele comerciale levantine⁴⁹.

Pentru mai bine de patru secole, românii din Giurgiu și din așezările creștine ale kazalei, au fost supuși unor restricții din partea otomanilor în ceea ce privește practicarea credinței creștine și construirea de lăcașe de cult, determinate în primul rând de faptul că religia creștină era doar tolerată, nepunându-se însă discuta despre un regim vădit discriminatoriu aplicat românilor prin prisma religiei practicate⁵⁰. Spre exemplu, bisericile se putea ridica doar cu aprobarea specială din partea autorităților otomane, credincioșii erau nevoiți să plătească o taxă specială, iar construcțiile religioase trebuiau să îndeplinească o serie de criterii: să nu fie cu turlă, să nu aibă clopote și să nu fie mai înalte decât clădirile religioase musulmane⁵¹.

Dealtfel, statutul juridic al locuitorilor din kazaua Giurgiu, asimilați locuitorilor creștini din Imperiul Otoman, a fost stabilit, până în 1829, în lumina prescripțiilor Coranului, care a stat la baza întregului drept islamic⁵².

Favorizată de poziția geografică și de mediul natural – mult diferit față de cel de azi – viața religioasă a zonei Vlașca s-a dezvoltat în condiții normale până în perioada secolelor XV-XVI, fiind afectată ulterior de prezența

³⁹ Damian și colab. 1995, p. 13.

⁴⁰ Șerbănescu și colab. 1987, p. 46.

⁴¹ Croitoru 2007, p. 20.

⁴² Giurescu 1973, p. 23.

⁴³ Șerbănescu și colab. p. 142.

⁴⁴ O catagrafie din 1810, efectuată în cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei, consemna că bisericile din lemn reprezentau, încă, în județul Vlașca, circa 80% din totalul celor existente (Giurescu 1973, p. 130).

⁴⁵ Iorga 1995, p. 33-34.

⁴⁶ Maxim 1993, p. 224.

⁴⁷ Spre exemplu, printr-un document din 30 ianuarie 1431, domnitorul Dan al II-lea, întărea unele privilegii comerciale negustorilor brașoveni, stabilind ca taxa vamală de la Giurgiu să fie de 3 taleri pentru 100 de taleri de marfă (Ionașcu și colab. 1975, p. 20).

⁴⁸ Andreescu 2008, p. 33.

⁴⁹ Giurescu 1972, p. 40.

⁵⁰ Mateescu 1977, p. 971-975.

⁵¹ Păcurariu 1977, p. 181.

⁵² Dură 1988, p. 112.

permanentă a otomanilor la sud de Dunăre și în kazalele de la Turnu și – mai ales – Giurgiu, precum și de deseale incursiuni ale acestora pe teritoriul Țării Românești. Acestora li s-au adăugat existența schelei Giurgiu, unde se transporta zahareaua și produsele pe care țara le datora Porții și drumurile comerciale care străbăteau întreaga zonă și care implicau obligații de întreținere și cărăușie.

Bibliografie

- Andreescu 2008 – Mihail M. Andreescu, *Civilizația românească medievală. Țara Românească în secolele XIV-XVIII*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2008;
- Bălan 1982 – Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească (secolele IV-XX)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982;
- Călători, I, 1968 – *Călători străini despre Țările Române*, I, (1331-1550), ediție îngrijită de Maria Holban, Editura Științifică, București, 1968;
- Croitoru 2007 – Gabriel-Felician Croitoru, *Evoluția portului Giurgiu de la origini până în 1945*, Editura Muzeului Marinei Române, Constanța, 2007;
- Damian și colab – Ancu Damian, Ion Bălan, *Giurgiu – momente istorice*, f. e., București, 1995;
- Documente 1951 – *Documente privind istoria României, veacul XVI, B. Țara Românească, I (1501-1525)*, Editura Academiei R.P.R., București, 1951;
- Documente 1953 – *Documente privind istoria României, veacul XIII, XIV și XV, B. Țara Românească, (1247-1500)*, Editura Academiei R.P.R., București, 1953;
- Donat 1956 – Ion Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV-XVI*, în „Studii. Revistă de istorie”, an IX, nr. 6, 1956;
- Diaconescu 1980 – Pr. Ilie Gh. Diaconescu, *Vatra mănăstirii Glavacioc în secolele XV-XIX*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an XCVIII, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1980;
- Dobrescu 1910 – Nicolae Dobrescu, *Din istoria bisericii române. Secolul al XV-lea*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an XXXIII, nr. 12, martie 1910;
- Dură 1988 – Nicolae Dură, *Țările Române și națiunile creștine din Balcani în perioada dominației otomane (sec. XIV-XIX)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an CVI, nr. 5-6, mai-iunie 1988;
- Gemil 2010 – Tasin Gemil, *Peste un mileniu de existență a populației turco-tătare pe teritoriul României*, în volumul *Moștenirea istorică a tătarilor*, I, coord. Tasin Gemil și Nagy Pienaru, București, 2010;
- Giurescu 1968 – Constantin C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila*, Editura Științifică, București, 1968;
- Giurescu 1972 – Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor burgheziei române până la 1848*, Editura Științifică, București, 1972;
- Giurescu, 2007 – Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, *De la Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*, Editura All, București, 2007;
- Giurescu 1973 – Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV-XV*, Editura Științifică, București, 1973;
- Ilinca și colab 1986 – Nicolae Ilinca, Dan Căpățână, *Giurgiu. Mic îndreptar turistic*, Editura Sport-Turism, București, 1986;
- Ionașcu și colab, 1975 – Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României, I (1354-1920)*, Editura Politică, București, 1975;
- Iorga 1995 – Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești Românești* (ediția anastatică), Editura 100+1 GRAMAR, București, 1995;
- Mateescu 1977 – Tudor Mateescu, *Organizarea ecleziastică a românilor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an CXV, nr. 9-12, septembrie-decembrie 1977, p. 971-975;
- Maxim 1993 – Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, Editura Enciclopedică, București, 1993;
- Mihăilescu 1925 – Vintilă Mihăilescu, *Vlășia și Mostiștea. Evoluția geografică a două regiuni din Câmpia Română*, în „Buletinul Societății Regale de Geografie”, tom XLIII (1924), București, 1925;
- Panaiteanu, 1968 – P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, Editura Științifică, București, 1968;
- Păcurariu 1977 – Mircea Păcurariu, *Viața bisericească în Dobrogea și în părțile Dunării de Jos, în secolele XV-XIX*, în volumul *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1977;
- Păcurariu 1992 – Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992;
- Revista ortodoxă 2009 – *Mănăstirea Comana, vatră a monahismului din județul Giurgiu*, în „Revista ortodoxă”, periodic al Episcopiei Giurgiului, seria a II-a, an III, nr. 13, februarie 2009;
- Șerbănescu și colab, 1987 – Nicolae Șerbănescu, Nicolae Stoicescu, *Mircea cel Mare (1386-1418). 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987;
- Theodorescu 1974 – Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974.

Abstract: *The Prince Michael the Brave's naval actions against the Ottoman Empire. The interest of Great Powers for region of Danube, Danube mouths and Black Sea was intensified by the Michael the Brave's courageous actions in this area against the Ottoman Empire who doubled the land warfare with sea warfare, first on the river, then on the sea.*

Cuvinte cheie: *Mihai Viteazul, Valahia, Imperiul Otoman, navă de luptă, Dunăre, Marea Neagră, flotă de război, trafic maritim.*

Keywords: *Michael the Brave, Valachia, Ottoman Empire, war ship, Danube, Black Sea, war fleet, shipping.*

Domnitorul Mihai Viteazul, comandant de oști cu o viziune multilaterală în arta războiului, a înțeles perfect rolul strategic al Dunării în tentativa sa de a opri expansiunea turcească spre nordul Peninsulei Balcanice. În acest caz, domnitorul muntean a acordat fluviului binemeritata importanță economico-strategică, Dunărea fiind nu numai principala cale de transport care lega regiunea Mării Negre de Europa Centrală, ci și calea de comunicație militară care facilita pătrunderea spre inima continentului. Ținând seama de această situație, Mihai Viteazul a inițiat o serie de acțiuni, încă de la începutul campaniei sale anti-otomane, care aveau drept scop controlul sau, cel puțin, neutralizarea celor mai importante noduri strategice aflate sub directă ocupație a trupelor otomane de pe ambele maluri ale fluviului, respectiv cetățile Turnu, Giurgiu, Brăila, aflate pe malul stâng, precum și Vidin, Nicopole, Rusciuk și Silistra de pe malul drept.

Pentru a răspunde tuturor necesităților specifice legate de războiul pe apă, operații de luptă, transportul trupelor, armamentului, muniției și prafului de pușcă, precum și forțarea cursului de apă în condiții de luptă, Mihai Viteazul a poruncit construirea unor ambarcațiuni de fluviu menite să acopere necesitățile purtării unui război pe apă cu flota otomană. În acest sens, pădurile imense care, în multe locuri, ajungeau până în apropierea luncii Dunării, au furnizat din plin materia primă necesară construcției diferitelor tipuri de ambarcațiuni, respectiv nave de luptă, de transport sau pentru poduri de vase¹.

Mica flotilă a domnitorului muntean a acționat cu eficacitate pe toată lungimea Dunării, atacând porturile și convoaiele de nave care asigurau aprovizionarea Imperiului otoman. Mărturii documentare contemporane domnitorului valah atestă că preocupările acestuia nu s-au mărginit numai la acțiuni navale pe Dunăre, ci au avut în vedere și bazinul Mării Negre. Formațiunile navale care au acționat pe mare sub pavilionul domnitorului român au constituit, la un moment dat, un pericol real pentru căile de comunicații turcești din zona litoralului vestic al Mării Negre și de la Gurile Dunării.

Aceste acțiuni curajoase au avut la bază o serie de calcule corecte făcute de Mihai Viteazul în cadrul desfășurării războiului anti-otoman. Astfel, pentru a avea sorți de izbândă, domnitorul știa că, înainte de toate, trebuia să taie toate căile de comunicații, dar și sursele de aprovizionare ale adversarului care, într-o mare măsură, erau Țările Române, mai exact Valahia și Moldova.

De aici se transportau spre Istanbul o mare parte din produsele alimentare necesare hrănirii unei populații numeroase, dar și unui impunător aparat militar-administrativ. Tot Țările Române furnizau materialele pentru construcțiile navale, precum și navele gata construite solicitate de amiralitatea imperială. În acest sens, se cuvine să menționăm contribuțiile pe care Țările Române le aveau față de Sublima Poartă în ceea ce privește construcțiile navale. Într-un document din 15 martie 1572 se arată că în cadrul măsurilor luate pentru refacerea flotei otomane, care a suferit daune importante în timpul bătăliei de la Lepanto, Poarta a impus Țărilor Române obligația de a asigura mari cantități de cherestea, dar și 200 de care de in, cânepă și câlți².

Mai mult, în anul 1591 Poarta cerea Transilvaniei mari cantități de in și cânepă, necesare confecționării velaturii navelor sale. O informație deosebit de interesantă se referă la faptul că la 1591-1592, regina Elisabeta a Angliei, care pregătea o mare expediție militară împotriva Spaniei, a cerut sultanului permisiunea să importe lemn din Transilvania, acesta urmând să fie adus în Moldova și, de aici, transportat în ambarcațiuni de râuri până la Dunăre³.

Surse documentare ale timpului arată, în mod clar, faptul că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea capitala imperială otomană, care străjuia malurile Bosforului, avea o populație de aproximativ 500.000 de locuitori⁴. De aceea, stăpânirea Principatelor Române dunărene, a Dunării cu toate porturile și schelele de încărcare și descărcare, precum și

¹ În vederea îndeplinirii acestui program, domnitorul a organizat o serie de schele și a pus la punct un întreg sistem care a inclus folosirea forței de muncă locală prin participarea locuitorilor așezărilor din lunca Dunării. Această organizare s-a dovedit a fi deosebit de eficientă de vreme ce, în scurt timp, a fost construit un număr important de ambarcațiuni de luptă.

² Iorga 1924, pp. 16-17.

³ Cernovodeanu, Demeny 1974, p. 120.

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XXI, p. 346.

siguranța căilor de comunicație pe apă reprezentau un factor vital pentru aprovizionarea nu numai a capitalei otomane, ci și a altor zone din cadrul imperiului. Toate acestea, în condițiile în care numeroase rapoarte diplomatice trimise cancelariilor europene de către agenții străini acreditați la Istanbul arătau că Valahia și Moldova erau, în secolul al XVI-lea, principalele surse de aprovizionare cu alimente pentru capitala imperiului.

În aceste condiții, Brăila, Hârșova, Isaccea, Tulcea, Constanța și, într-o oarecare măsură Mangalia, erau porturi în care se depozitau, pentru a fi încărcate pe nave de mare, produsele aduse din spațiul românesc pentru uzul Porții. Activitatea din aceste porturi a fost reflectată într-o serie de acte cu caracter normativ emise de sultani menite să reglementeze traficul maritim. Din aceste edicte și regulamente reiese că în porturile dobrogene erau depozitate diferite produse agrare și animale sau mari cantități de material lemnos care erau încărcate pe nave comerciale cu destinația Istanbul⁵.

Produsele erau transportate din interiorul Valahiei cu ajutorul bărcilor și al navelor mici de Dunăre, dar și de ambarcațiuni mai mari care făceau cu adevărat cabotaj de-a lungul litoralului dobrogean. Franco Sivori, consilierul genovez al domnitorului moldovean Petru Cercel, scria că produsele Valahiei „sunt duse pe Dunăre cu bărcile până la porturile Vama și Constanța care sunt la Marea Neagră și aici sunt încărcate pe corăbii care străbătând această mare, merg mai întâi la Constantinopol”⁶.

Izvoarele timpului ne oferă date cu privire la traficul de mărfuri pe apă dinspre Principatele Române spre Imperiul Otoman. Astfel, un raport trimis regelui Spaniei la data de 15 ianuarie 1595, arăta că la Constanța se încărcau grâne aduse din Valahia, numărul de nave afectat transportului anual spre Istanbul fiind de 1.000⁷. Același raport conține date și despre traficul de mărfuri din portul dunărean Brăila unde, anual, erau încărcate circa 500 de nave cu produse din Valahia cu destinația Constantinopol⁸.

Un raport trimis la Viena de către agentul austriac la Istanbul în noiembrie 1595, pomeneste de doar 100-150 de nave care plecau anual spre Poartă din Țările Române⁹, pentru ca Paolo Giorgio, emisar al papei Clement al VIII-lea, să scrie că în noiembrie 1598 a găsit la Gurile Dunării circa 27 de vase încărcate cu mărfuri¹⁰.

Mihai Viteazul a sesizat importanța acestui trafic de mare anvergură și consecințele ce ar fi decurs, din punct de vedere strategic, prin oprirea lui. Efortul de război otoman urma să aibă mult de suferit în caz că transporturile de provizii, echipament de luptă, materiale și de oameni în susul fluviului, spre teatrul de război din Ungaria, ar fi fost împiedicat sau cel puțin perturbat. Având în vedere aceste considerente, domnitorul valah a îndreptat primele atacuri împotriva porturilor și cetăților turcești de pe Dunăre, puncte de unde comandamentele otomane controlau și dirijau buna desfășurare a traficului.

În aceste condiții, la sfârșitul anului 1594, Mihai Viteazul a organizat și condus o amplă expediție navală de-a lungul fluviului care a vizat cetățile și punctele de sprijin otomane din această regiune. În urma atacurilor concentrate conduse de la nordul fluviului, orașul Giurgiu a fost cucerit și prădat de valahi, în timp ce cetatea a reușit să reziste. Mai mult, atacurile coordonate de Mihai Viteazul nu s-au oprit aici. Astfel, la 10 decembrie 1594, cetatea de Floci a fost atacată și distrusă. La 1 ianuarie 1595 a urmat Hârșova, apoi la 8 ianuarie a fost cucerită Silistra. În acțiuni secundare, au fost atacate obiectivele militare otomane de la Nicopole, Turtucaia și Cemavoda. Brăila, important nod comercial și strategic aflat sub autoritatea Porții a fost cucerit de Mihai Viteazul în martie 1595. Situată în punctul unde începe Dunărea maritimă, această cetate a avut din acest moment o puternică garnizoană valahă care a ținut sub control traficul maritim dinspre Dunăre spre Marea Neagră și dinspre mare în amonte pe fluviu¹¹.

În luptele pentru asigurarea controlului asupra țărmurilor și cursului Dunării, domnitorul Valahiei a avut la dispoziție un număr important de nave și ambarcațiuni de diferite tipuri. În acest sens, un raport trimis la 15 ianuarie 1595 din Liov către regele Spaniei semnat de Pompeo Salvago conține o informație potrivit căreia domnitorul valah a dispus să se construiască, în mare grabă, 60 de bărci pentru fluviu¹².

La rândul său, cronicarul turc Mustafa Selaniki relatează evenimentele din anul 1598 într-un paragraf cât se poate de edificator: „S-a mai arătat că Mihai construind multe sute de șăici, se pregătește să le așeze pe Dunăre, cu mulți afurisiți”¹³.

⁵ Alexandrescu-Desca 1973, pp. 42-44.

⁶ *Călători străini în Țările Române*, vol. III, p. 17.

⁷ Sigur, cifra poate fi exagerată, dar ea preprezintă, păstrând proporțiile, un indicator asupra traficului din portul dobrogean.

⁸ Ciorănescu 1940, p. 70.

⁹ Hurmuzaki, p. 208.

¹⁰ *Călători străini....*, p. 44.

¹¹ Panaitescu 1936, pp. 109-127.

¹² Gorănescu, p. 106.

¹³ Guboglu, Mustafa, p. 386. Aprecierea de ordin cantitativ potrivit căreia în acea perioadă s-au construit sute de șăici ar putea fi o exagerare obișnuită a cronicilor timpului. Nu este mai puțin adevărat că ea ilustrează un fapt real: marea

În afară de construcții, domnitorul valah mai procura nave și diferite alte tipuri de ambarcațiuni pentru operațiile sale pe apă și din capturi. Un raport trimis către cancelaria papală la 1595 conține informația potrivit căreia Mihai Viteazul a capturat galere otomane încărcate cu muniții venite pe Dunăre de la Istanbul. Aceeași sursă mai citează și faptul că Mihai, după ce l-a înfrânt pe pașa de la Nicopole, a capturat 160 de bărci și 6 piese de artilerie¹⁴.

La 23 martie 1599, Girolamo Capello i-a trimis dogelui Veneției un raport prin care îi aducea la cunoștință că „Mihai a prins o galeră turcă”¹⁵, pentru ca într-un alt document din 25 iulie 1599 să raporteze că „domnul Valahiei a făcut o mare captură navală”. Aceasta a constat din trei galere care făceau parte din escadra trimisă de Amiralitatea otomană pe Dunăre, la care s-au adăugat și 80 de șăici. Venețianul aprecia că „navele capturate pot aduce mari servicii lui Mihai”¹⁶.

Capturarea galerelor, tip de navă maritimă, a însemnat întărirea substanțială a puterii navale a lui Mihai Viteazul. Acțiunea militară concepută de domnitorul valah în urma căreia au fost capturate aceste nave otomane a contribuit nu numai la slăbirea potențialului naval al Imperiului Otoman la Dunăre și Gurile Dunării, dar i-a permis acestuia să-și mărească provizia de muniții.

Acțiunile navale de pe Dunăre îndreptate împotriva otomanilor apar și în alte surse documentare, demne de încredere. Astfel, în raportul din 22 martie 1595 trimis de Edward Barton, ambasadorul Angliei la Istanbul, apare informația potrivit căreia Mihai Viteazul a asediat Vidinul și că diferite „barkes and barges”¹⁷ ale acestuia au atacat, pe tot cursul fluviului până la vărsarea în Marea Neagră, transporturile de provizii și muniții dirijate spre taberele armatei otomane din Ungaria. Urmarea acestor atacuri a fost întreruperea întregului trafic comercial între Țările Române și Sublima Poartă¹⁸.

Venețianul Marco Venier semnală, la 2 aprilie 1595, că traficul de mărfuri dinspre Țările Române și Istanbul avea mult de suferit din cauza atacurilor pe Dunăre date de flotilele domnitorului Moldovei Aron-Vodă și de cel al Valahiei Mihai Viteazul. Agentul Veneției făcea referire directă la domnitorul valah despre care spunea: „Mihai, în mod asemănător, cu multe șăici pe Dunăre face să treacă fluviul fără nici un obstacol”¹⁹.

Această informație este deosebit de interesantă deoarece atestă faptul că domnitorul Valahiei nu avea numai mijloace de plutire de tip mic, ci și mijloace de plutire de mare capacitate, precum șăicile.

Încleștarea dintre forțele otomane și Mihai Viteazul a atins punctul maxim în anul 1595, an de vârf și în ceea ce privește războiul naval pe Dunăre. Documentele vremii atestă, în repetate rânduri, acțiunile „piraților” și „corsarilor” valahi și moldoveni împotriva flotei turcești. În acest sens, deosebit de semnificativă este relatarea spaniolului Diego Galan, vâslaș pe o galeră ce făcea parte din escadra otomană ce a pătruns pe Dunăre în anul 1595. Acesta narează operațiunea la care a participat: „Galerile au plecat din Constantinopol și după scurte escale la Varna și Caliacra au ajuns la Gurile Dunării intrând în apele acestui fluviu. După două zile de navigație au întâlnit luntrele corsarilor care s-au ascuns în canalele laterale... Iar cei din partea cealaltă (românii-n.a.) văzând că galerile se îndepărtează și că își urmau călătoria, au pregătit ei înșiși o flotă de luntre, au atacat Tulcea și au ars-o împreună cu toți locuitorii ei, astfel că nu au lăsat pe nimeni”²⁰.

Din relatările spaniolului reiese că aceste atacuri ale luntrilor românești împotriva traficului otoman, în plin război, erau, mai degrabă, aspecte ale războiului de cursă, decât simple acte de piraterie. Spre deosebire de piraterie care înseamnă doar atacarea unor nave în scop de jefuire, cursa reprezintă o acțiune îndreptată împotriva traficului pe apă al statului cu care statul corsarilor este în stare de beligeranță. Observăm, de asemenea, tot din povestirea spaniolului, că valahii și moldovenii care acționau de-a lungul Dunării știau să folosească condițiile geografice favorabile pe care le oferea fluviul, cu numeroasele sale canale laterale și ostroave, bine ascunse de stufăriș și de perdele dese de sălcii, pentru atacurile prin surprindere asupra flotei Imperiului Otoman.

În vara aceluiași an 1595, când operațiile militare de la nord de Dunăre au luat o amploare deosebită, prin forțarea cursului fluviului de către trupele otomane, Edward Barton, ambasadorul Angliei la Istanbul, raporta ministrului său de externe că un „un mare corp de oaste al lui Mihai, numărând aproximativ 7.000 de oameni, a trecut Dunărea de pe malul românesc pe cel turcesc, folosind pentru această acțiune ambarcațiuni de tip barges. Detașamentul debarcat

extindere luată de construcțiile navale în timpul domniei lui Mihai Viteazul ca urmare a necesităților sporite impuse de războiul anti-otoman care se purta nu numai pe uscat, ci și pe apă.

¹⁴ Hurmuzaki, p. 26.

¹⁵ *Ibidem*, p. 230.

¹⁶ *Ibidem*, p. 236.

¹⁷ Bark-navă cu vele cu trei catarge; barge-șlep mai mic.

¹⁸ Columbeanu 1975, p. 488.

¹⁹ Hurmuzaki, p. 471.

²⁰ *Călători străini...*, pp. 523-524.

pe țărmul drept al Dunării a reușit să elibereze 500 de robi, găsiți în viață, dintr-un număr de 3.000. Cei eliberați au fost apoi ambarcați în aceste borges care i-au trecut fluviul pe malul muntean²¹.

Din acest raport rezultă faptul că Mihai Viteazul dispunea de un număr mare de ambarcațiuni pe Dunăre, fapt care îi permitea nu numai să transporte detașamente mari, dar și să readucă la nordul fluviului locuitorii luați în robie de turci.

La sfârșitul lunii august 1596, în nordul Dobrogei s-a derulat o importantă operațiune la care au luat parte numeroase nave de tip șăici care se aflau sub stindardul Valahiei. Cronicarul turc Mustafa Selaniki, unul dintre cronicarii cei mai importanți ai sfârșitului de secol XVI, scria că „galerele turcești pregătite au ieșit cu ajutorul lui Allah din Marea Neagră și au intrat pe fluviul Dunărea; ele au dat în apropiere de Babadag peste 200 de șăici ghiaure care au fost pregătite cu grija afurisitului Mihai cel răsculat în vileatul Țării Românești”. În afara celor „puși la vâsle și a munițiilor”, șăicile transportau și un corp de debarcare de „peste 2.000 de neferi”, care plecase să atace „orașul înfloritor Baba(dag)”²².

În toamna anului 1598, în timpul atacurilor pe care le-a pregătit și executat asupra cetăților Vidin și Nicopole, Mihai Viteazul a folosit numeroase nave de luptă de tip șaică. Cu acestea a reușit să execute transportul trupelor, cailor, artileriei, muniției și proviziilor. Mustafa Selaniki a reprodus o scrisoare datată 1 octombrie 1598 a lui Ahmed Pașa, comandantul cetății Vidin, în care acesta descrie cum s-a desfășurat operația combinată terestră și navală coordonată de domnitorul de la nord de Dunăre.

După ce arată că Mihai a construit șăici, și „a pregătit foarte multe și diferite zaharale”, Ahmed Pașa a scris că „au trecut cu vasele de partea cealaltă foarte mulți afuriși înarmați”. Pentru a-și surprinde adversarii, Mihai „a pregătit un șiretlic” deoarece „el adusesse din timp și pe ascuns niște tunuri mari... prin stufig pe care, punând oamenii, le-a așezat în locuri înalte și a început să tragă asupra oștirii inamice...”.

Cronicarul recunoaște că lupta a luat sfârșit cu victoria românilor: „Poverile și corturile tuturor ostașilor săi (ai lui Ahmed Pașa), precum și zahareaua și tunurile au fost capturate, pricinuindu-se, astfel, mari pierderi”.

A doua mare acțiune derulată după căderea Vidinului a fost atacarea cetății Nicopole. Cronicarul ungar Stefan Szamosközy a scris că „a trecut Mihai-Vodă Dunărea pe la Nicopole, după ce a gătit de mai înainte ca la o mie cinci sute de corăbii”. Efectivul armatei valahe care a forțat cursul Dunării pentru executarea atacului de la Nicopole a fost în jurul a 8.000 de oameni²³.

Constatăm din informațiile preluate de la cronicarul maghiar faptul că Mihai Viteazul a dislocat în dreapta fluviului un număr relativ mare de trupe, dar și mijloace navale capabile, pe de o parte, să forțeze cursul de apă, iar pe de altă parte să asigure supremația terestră și în guri de foc necesare cuceririi unei fortificații căreia otomanii îi acordau o importanță deosebită în cadrul sistemului lor defensiv de pe linia Dunării. O mare parte din totalul bărcilor concentrate de domnitor în fața cetății a fost folosită pentru construirea unui pod de vase.

În legătură cu tehnicile construirii podurilor de vase peste Dunăre găsim o serie de detalii tehnice interesante în relatările spaniolului Diego Galan, participant direct la luptele de pe cursul Dunării. El arată că se utilizau bărci „înalte la bord”, care „se ridicau ca un stat și jumătate (de om-n.a.) deasupra nivelului apei”. Pentru fixarea lor „și a împiedica mișcarea produsă de curent” se întrebunțau ca ancore un fel de coșuri mari, care se umpleau fiecare cu aproximativ 1.200 de kilograme de pietre²⁴.

Seria rapoartelor și relatărilor privitoare la activitățile navale ale lui Mihai pe Dunăre continuă și în 1599, deși, începând cu acest an, atenția domnitorului valah s-a îndreptat cu precădere spre Transilvania. Un raport datat 29 martie 1599 al trimisului venețian la Poartă consemna că pentru a face față amenințărilor turcești „Mihai ținea gata multe bărci”.

Patru luni mai târziu, la 25 iulie 1599, același trimis venețian aducea la cunoștință dogelui că „domnul muntean a capturat trei nave turcești de mare, pe care le folosește împreună cu optzeci de bărci numite șăici”²⁵.

Din acest raport rezultă, în mod clar, faptul că Mihai Viteazul nu și-a limitat acțiunile navale numai la cursul Dunării. El a căutat să intercepteze și comunicațiile maritime ale Porții din lungul țărmului apusean al Mării Negre. Această stare de lucruri este întărită de un alt document, datat 5 august 1599, cunoscut sub numele de „Scrisorile de la Corfu”, prin care se arată că „Mihai-Vodă se afla pe Marea Neagră cu două sute de ambarcații (barcones) având fiecare la bordul său câte două sute de oameni și că turcul trimisese acolo optsprezece galere dintre care se spune că patru îi fusesse capturate”²⁶.

²¹ Columbeanu 1975, p. 489.

²² *Călători străini...*, pp. 382-383. Cu prilejul acestei acțiuni a avut loc și o luptă navală pe Dunăre între șăicile muntene și navele turcești: „Le-au ieșit în față galerele turcești”, relatează în finalul relatării sale Mustafa Selaniki.

²³ Crăciun 1928, p. 112.

²⁴ *Călători străini...*, p. 127.

²⁵ Hurmuzaki, , p. 234.

²⁶ Ciorănescu 1940, p. 143. Din acest document reiese concluzia potrivit căreia între cele două forțe maritime beligerante a avut loc o luptă navală în care „barcones” (ambarcațiuni mai mari capabile să înfrunte marea) au reușit să

Un alt document, datat 14 august 1600, denumit „Scrisorile de la Zante”, menționează atacarea traficului maritim otoman destinat aprovizionării Istanbulului: „Că Mihai-Vodă cu ambarcațiile sale obține rezultate bune nelăsând să treacă alimente spre Constantinopol și că s-a apropiat atât de mult de acea cetate, încât sultanul nu se mai simte în siguranță în seraiul său”²⁷.

Din analiza atentă a acestor documente putem conchide că cifrele prezentate au o notă de exagerare. De asemenea, se poate remarca faptul că nu se specifică unde și cine a construit navele ce întreprindeau acțiuni în Marea Neagră la sfârșitul secolului al XV-lea, după cum nu avem nici un fel de informații despre componența echipajelor acestor ambarcațiuni.

În același timp, coroborate și cu alte izvoare documentare, ele sugerează o prezență românească destul de importantă în Marea Neagră deși, în acea perioadă, nici Valahia și nici Moldova nu mai erau riverane. De asemenea, în ceea ce privește navele capabile să plutească pe mare, rapoartele diplomatice emise de reprezentanții cancelariilor apusene la Istanbul arată că domnitorii români aveau obligația să construiască nave de război necesare flotei otomane pentru operațiile din Marea Neagră²⁸.

Atelierele de construcții navale de pe malul nordic al Dunării aveau capacitatea tehnică să construiască nave ce puteau face față condițiilor specifice din Marea Neagră. În ceea ce îi privește pe cei care formau echipajele acestor nave aflate sub drapelul lui Mihai Viteazul putem presupune că aceștia erau recrutați din rândul locuitorilor de pe malul Dunării sau din zona Gurilor Dunării care aveau un minimum de cunoștințe de navigație astfel încât să le dea posibilitatea să mănuiască ambarcațiuni de mare.

Operațiile militare conduse de Mihai Viteazul au adus mari perturbări traficului dintre porturile dunărene și cele ale litoralului dobrogean, pe de o parte, și capitala Imperiului Otoman, pe de altă parte. Ocuparea unui număr mare de schele și porturi de către domnitorul valah, atacarea navelor otomane de către grupuri de nave și ambarcațiuni valahe și moldovene, închiderea navigației la Gurile Dunării au avut ca urmare o penurie de alimente pe piața Istanbulului, dublată de o creștere exorbitantă a prețurilor.

Sublima Poartă a reacționat dur față de acțiunile navale ale domnitorului valah prin acțiuni de ampolare care aveau drept scop să pună capăt ofensivei valahe la Dunăre și la gurile acesteia.

Ambasadorul englez Edward Barton raporta ministrului de externe de la Londra, la 9 iunie 1595, că a fost trimisă din Marea Neagră pe Dunăre o formațiune navală compusă din 30 de galere. Un alt raport, datat 3 iulie 1595, semnat de Marco Vanier, trimisul Veneției la Istanbul, semnala pregătiri intense ordonate de Amiralitatea otomană pentru întărirea flotei de război. Astfel, la arsenalul de pe țărmul Bosforului se găseau în lucru 40 de galere lansate la apă, care necesitau doar armarea, precum și alte 30 de galere care se găseau pe docul uscat²⁹.

Un alt venețian, Girolamo Capello, într-un raport trimis dogelui datat 29 martie 1599, arăta că la Istanbul au fost pregătite 400 de piese de artilerie grea, parte din ele urmând să ajungă pe teatrul de operații al flotei otomane din Marea Neagră. De asemenea, arsenalul mai avea în pregătire o serie de nave mici, precum caice și galeote, dar și 8 galere, nave de război de mare tonaj menite să asigure superioritatea otomană în confruntările ulterioare cu domnitorul valah.

Se poate observa că Sublima Poartă trata cu maximă seriozitate problema întăririi forțelor ei navale din Marea Neagră și de pe Dunăre care, împreună cu forțele de uscat, să facă față frecventelor operații ofensive întreprinse de Mihai Viteazul.

O altă Mare Putere europeană era direct interesată de statutul Mării Negre și al Dunării, relând, în felul acesta, o politică mai veche³⁰. Un document oficial emis în anul 1596 prezenta condițiile impuse de Polonia pentru a adera la Liga anti-otomană: trecerea Moldovei și Valahiei sub suzeranitate poloneză, dobândirea unor cetăți portuare pe țărmul nord-vestic al Mării Negre și la Gurile Dunării, precum și libertatea navigației pe Marea Neagră. Același document prezintă informația potrivit căreia de libertatea navigației pe Marea Neagră și la Gurile Dunării era interesată și Veneția, care a făcut demersuri în acest sens pe lângă împăratul Sigismund-August³¹.

O scrisoare oficială, datată 1596, parte a unei corespondențe vaste dintre împăratul Austriei și solii săi din Polonia, evidențiază interesul major pe care Regatul polonez îl avea pentru traficul maritim italian din aceasta zonă, dar și demersurile făcute de diplomația poloneză pentru trecerea Transilvaniei, dar mai ales a Valahiei și Moldovei, sub influența sa³².

captureze un număr de patru galere turcești. În ceea ce privește numărul de 200 de „barcones” cu echipaje de câte 200 de oameni fiecare, deci un total de 40.000 de vâslași și marinari, este, cu siguranță, o exagerare. Vezi și Sergiu Columbeanu 1975, p. 492.

²⁷ *Ibidem*, p. 165.

²⁸ Columbeanu 1975, p. 735.

²⁹ Hurmuzaki, p. 225.

³⁰ Panaitescu 1947, pp. 107-130.

³¹ Hurmuzaki, p. 209.

³² *Ibidem*, p. 272.

Un raport oficial polonez emis în octombrie 1600, după terminarea campaniei lui Zamoyski împotriva lui Mihai Viteazul, ne oferă, în mod clar, poziția Coroanei poloneze în privința problemei regiunii Gurilor Dunării și a litoralului Mării Negre: „Cetatea Albă și Chilia, vestitele cetăți din care de bună seamă s-ar spori venitul Coroanei de 10 ori o sută de zloți”³³.

Interesul pe care Marile Puteri l-au manifestat pentru regiunea Dunării, Gurile fluviului și bazinul Mării Negre a fost intensificat și de acțiunile curajoase ale lui Mihai Viteazul în această zonă îndreptate împotriva Imperiului Otoman care a dublat războiul terestru cu cel pe apă, mai întâi fluvial și apoi maritim. Știind să se folosească din plin de factorul naval, domnitorul valah a obținut o serie de succese care au lezat, în mod substanțial, interesele economice, politice și militare ale Sublimei Porți în Principatele Române.

Bibliografie

Cărți

Călători străini despre Țările Române, vol III, București, 1971.

Cemovodeanu, Demeny 1974 – Paul Cemovodeanu, Ludovic Demeny, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI-XVIII*, București, 1974.

Ciorănescu 1940 – Alexandru Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din Arhivele de la Simancaș*, București, 1940.

Corfus 1938 – Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1938.

Crăciun 1928 – Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români. 1566-1608*, Cluj, 1928.

Gorănescu – Alexandru Gorănescu, *Documente*, doc. CCXXVII.

Guboglu, Mustafa – M. Guboglu, M. Mustafa, *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. I, București, 1966.

Hurmuzaki, *Documente*, vol. XX.

Panaitecu 1936 – P.P. Panaitecu, *Mihai Viteazul*, 1936.

Studii și articole

Alexandrescu-Desca 1973 – M.M. Alexandrescu-Desca, *Aspecte ale vieții economice din orașele și târgurile Dobrogei*, în „Studii”, XXXVI, 1973, nr. 1, p. 42-44.

Columbeanu 1975 – Sergiu Columbeanu, *Acțiunile navale ale lui Mihai Viteazul*, în „Revista de Istorie”, tom 28, nr. 4, 1975, p. 488.

Panaitecu 1947 – P.P. Panaitecu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu*, în „Interpretări românești”, București, 1947, pp. 107-130.

³³ Corfus 1938, p. 170.

Zusammenfassung: Die Studenten aus Mediasch an europäischen Universitäten (1700–1750). Für die Periode 1700–1750 werden 81 Jugendliche aus Mediasch erwähnt, die Universitätsstudien abgeschlossen haben. Die meisten haben die Universitäten aus Jena und Wittenberg besucht. 3 von den Studenten haben den Dokortitel der Medizin erlangt. Heimgekommen haben die ehemaligen Studenten in verschiedenen Bereichen gearbeitet: im kirchlichen (Pfarrer, Prediger, Kuratoren), administrativen (Bürgermeister, Notare, Sekretäre), didaktischen (Lektoren, Professoren, Rektoren) Bereich.

Cuvinte cheie: Mediaș, Transilvania, universitate, studenți, doctorat.

Schlagwörter: Mediasch, Siebenbürgen, Universität, Studenten, Doktorat.

La începutul secolului al XVIII-lea, regimul habsburgic a preluat, odată cu Principatul transilvan, povara unui învățământ slab organizat, bazat pe tradițiile secolelor anterioare. Deși noua stăpânire a urmărit constant realizarea obiectivelor centralizării și uniformizării, dificultățile primelor decenii au amânat pentru ultima treime a Secolului Luminilor impunerea unei politici școlare coerente și riguroase. Până atunci, Biserica a rămas să coordoneze activitatea domeniului educațional. Cu toate acestea, semnele modernizării nu au întârziat să apară. Pietismul, adus în Principat de către studenții sași, a dobândit o puternică influență asupra școlii. Sinodul luteran din 1722 a hotărât ca „*toți copiii, de ambele sexe, din orașe și sate, să fie obligați a frecventa școala, pentru a învăța cititul, scrisul și catehismul*”¹. Cultivarea limbii germane a dobândit o însemnătate crescută. Au fost introduse manuale și procedee didactice noi, care încurajau explicarea în locul memorării mecanice. Îndrumările metodice au relevat clar influența ideilor promovate la Universitatea din Halle² – unul din centrele academice preferate de medieșeni.

Înainte de a pleca la studii în străinătate, tinerii medieșeni se pregăteau în cadrul gimnaziului luteran. Înființat în secolul XVI, gimnaziul s-a remarcat prin activitățile didactice de calitate. Cursul superior cuprindea clasele de *poetica, retorica și logica* în care au fost cuprinși între 15–57 de elevi. Ei erau împărțiți în *adolescentes/ chlamidati și studiosi/ togati*. Cei dintâi proveneau din mediul urban, erau scutiți de plata taxelor și aspirau la studii universitare. Termenul *togati* îi desemna pe cei veniți din teritoriu și care se pregăteau pentru carierele de preoți sau învățători. Elevii externi erau admiși în urma unor examene, având obligația de a plăti doi florini pentru studii. În 1713 s-au făcut demersuri pentru mărirea edificiului școlar și suplimentarea claselor³. Personalul didactic a crescut la nouă membri (rector, prorector, doi lectori și cinci colaboratori) aflați sub controlul parohului local. Clasele erau conduse de prefecți și secretari aleși dintre elevii cu rezultate școlare bune.

Din anul 1741, călugării piariști au deschis în Mediaș un gimnaziu catolic, acesta funcționând în condiții grele datorită reticenței populației luterane și a piedicilor puse de Magistratul orașului. Piaristii au reușit să atragă în gimnaziu 49 de elevi (35 externi și 14 interni), propunând o pregătire de factură umanistă⁴.

Nivelul de dezvoltare al învățământului local a favorizat în mod evident frecventarea universităților europene de către tinerii medieșeni. În momentul înmatriculării la universitate, tinerii erau capabili să converseze în limba latină și se adaptau ușor la sistemul de predare-învățare și evaluare academică. Ei aveau și avantajul cunoașterii limbii germane care le ușura mult traiul cotidian în orașele unde își petreceau câțiva ani din viață. Totodată, obiceiul completării studiilor în centre academice de renume, are o îndelungată tradiție la Mediaș. Până în anul 1550, cu cei 50–51 de studenți, Mediașul a ocupat poziția a șaptea între orașele transilvane care și-au trimis tinerii să studieze în străinătate. Evoluția promițătoare a continuat în intervalul 1550–1700, când cei 89 de studiosi medieșeni au făcut ca orașul lor să urce pe locul cinci al acestui clasament⁵. Progresul constant din prima jumătate a secolului XVIII a făcut ca Mediașul să fie al treilea oraș din Transilvania, după Sibiu și Brașov, în privința numărului de studenți. Concret, în intervalul 1701–1750, au fost repertoriați un număr de 1261 ardeleni și bănățeni care au frecventat centrele academice ale continentului. Cei mai mulți studiosi au provenit din Sibiu – 160, Brașov – 149, Mediaș – 81 (6,4% din total), Sighișoara – 59, Bistrița – 48 și Cluj – 23⁶. Cifrele dovedesc existența unei convingeri în forța educației, care se generalizează în acest secol al

¹ Schulordnungen 1888, p. LXXIX-LXXXVIII și 132-135.

² *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie. Din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg*, Sibiu, 2001, p. 105.

³ „*Anno 1713 ex fundamento aedificantur Classes in Schola novae, cum duobus mansionibus, iisdem superimpositis*”, cf. G. Schuller 1896, p. 17.

⁴ *Ibidem*, p. 15-17 (istoria școlii între 1700-1762). Remus Câmpeanu, Attila Varga, Anton Dorner, *În pragul Europei. Instituțiile transilvane în epoca prererformistă*, Cluj-Napoca, 2008, p. 69-71 (ambele gimnazii).

⁵ Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Bukarest, 1979; Szabó-Tonk 1992, *passim*.

⁶ Szabó-Szőgi 1998, p. 26, 30 (valori pentru perioada 1701-1849). Datele parțiale pentru epoca 1701-1750 au fost calculate pe baza indicilor din volum.

Luminilor. Mediașul a dovedit un avans considerabil în asimilarea și promovarea „etosului instruirii” atât de caracteristic Europei centrale.

În privința interesului pentru universitățile europene, față de perioada anterioară, se constată o diminuare a numărului instituțiilor academice frecventate. Dacă în epoca Principatului autonom, medieșenii se regăsesc în matricolele a 18 academii și universități, pentru prima jumătate a secolului XVIII prezența s-a limitat la opt asemenea școli. Constantă a rămas preferința pentru universitățile protestante, doar un student optând pentru orașul catolic Graz. La nivelul centrelor reformate, se remarcă atracția pentru universitatea din Jena (43 studenți) care reușește să o întrecă pe cea a orașului Wittenberg (30 studiiși) – preferata medieșenilor în secolele XVI–XVII. În perioada studiată aici, tinerii din Mediaș s-au îndreptat către universități nevizitate până atunci ori recent înființate. Cea mai veche se afla la Tübingen, fiind creația ducelui Eberhard de Württemberg (1477). Universitatea a devenit luterană începând cu anul 1534, adoptând o gândire teologică inovativă prin demersurile marelui pedagog reformat Philipp Melancton. În orașul Helmstedt a funcționat între 1576–1810 *Academia Julia*. Fondată de către ducele Julius de Brunswick-Wolfenbüttel, a fost prima universitate protestantă din partea nordică a Imperiului romano-german. Un secol mai târziu (1694), în rețeaua academică a intrat și orașul Halle. Inițiativa lui Frederic III (elector de Brandenburg și apoi primul rege al Prusiei) a fost inspirată, deoarece universitatea nou fondată a devenit repede centrul curentului pietist, apoi unul din focarele Iluminismului german. În anul 1817, universitatea din Halle a fost unită cu cea din Wittenberg. Universitatea din Göttingen a fost creată de regele englez George II care era și principe elector de Hanovra (1734). S-a remarcat prin cele mai avansate studii de Drept, prin promovarea ideilor iluministe, a spiritului științific și de libertate academică.

Deocamdată, aceste centre moderne au fost frecventate de puțini medieșeni și doar în contextul unei *peregrinatio academica*. Accesul la ele a fost limitat de distanțele apreciabile și de costurile foarte ridicate care le pretindea peregrinarea. Aceste obstacole au fost depășite foarte rar, doar de atracția exercitată de prestigiul universităților și prin ambiția medieșenilor de a dobândi o pregătire mai vastă, confirmată de grade academice înalte. Cea mai amplă peregrinare, la Wittenberg, Leipzig și Halle⁷, a realizat-o Johann Dietrich în anii 1702–1706. Alți 17 medieșeni au studiat în două centre academice: Jena–Halle (4), Wittenberg–Halle (3), Wittenberg–Jena, Wittenberg–Leipzig, Tübingen–Wittenberg și Göttingen–Tübingen (câte 2); Jena–Helmstedt și Jena–Tübingen (câte unul)⁸. Restul de 63 studenți (78% din total) au urmat o singură facultate.

Identificarea studioșilor medieșeni este posibilă prin precizarea expresă a orașului și a regiunii de proveniență ale căror nume sunt ortografiate în variante asemănătoare. Uneori este indicată și apartenența la națiunea săsească (*Saxo Media Transilvanus*)⁹. Pentru câțiva tineri, sursele scrise confirmă originea lor medieșeană: Daniel Femger (n. 1712), Lucas Graffius, Michael Honius, Michael Sander, Michael Schindler *von Mediasch* (n. 1726), Lukas Schlosser, Johann Gottlieb Schuller (n. 1723), Jacobus Schuster *Media Tr.* (n. 1725), Johann Wolff¹⁰. Pe de altă parte, coroborarea diverselor documente evidențiază că unii studioși declarați ca medieșeni (*Mediensis Transylv.*) proveneau din alte localități: Agârbiciu (Petrus Binder), Ațel (Franciscus Czekelius), Bazna (Gallus Binder, Stephanus Gani, Franciscus Hoch), Bălcaciu (Johann Dietrich *Bolgatsino*), Copșa Mare (Jacobus Schuster), Filitelnic (Daniel Velther), Nemșa (Johannes Zillmann), Reghin (Mattheus Haltrich), Richiș (Johannes Fleischerus, Martinus Lupini) și Saschiz (Georgius Jeremias Haner)¹¹. De asemenea, Johannes Fleischer și Lucas Graffius și-au făcut primele studii la Sibiu¹².

Lista studenților arată că în unele familii ale orașului au existat, în generații diferite, persoane cu studii înalte. Cel mai edificator exemplu îl oferă familiile Auner, Conrad de Heydendorf – cu câte patru studenți, Haner, Hann și Schuster – fiecare cu trei studioși¹³. Tot astfel, Lucas Graffius (cursant în anii 1715–1717) provenea dintr-o familie care în decursul secolului XVII dăduse cinci studenți¹⁴.

În privința condiției sociale, toți studenții medieșeni erau oameni liberi, mulți provenind din familii înstărite și influente. Despre Balthazar Megeschi se cunoaște că s-a înscris la Graz ca *Nob. Hung. Megiaschensis* (1735)¹⁵, iar Lucas Graffius era „*filius clarissimi superintendentis*”, anume Lucas Graffius Senior (student la Wittenberg în 1687, paroh la

⁷ *Ibidem*, nr. 894.

⁸ *Ibidem*, nr. 696, 898, 3551, 3593 (Jena-Halle); 283, 1519, 1641 (Wittenberg-Halle); 1527, 4392 (Wittenberg-Jena); 149, 3404 (Wittenberg-Leipzig); 1175, 1411 (Tübingen-Wittenberg); 756, 3594 (Göttingen-Tübingen); 1722, 3368 (restul).

⁹ *Ibidem*, nr. 1175.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 1122, 1411, 1744, 3368, 3448, 3457, 3551, 3593, 4463.

¹¹ *Ibidem*, nr. 423, 735, 393, 1287, 1721, 894, 3594, 4249, 756, 1519, 1175, 2481, 1527.

¹² *Ibidem*, nr. 1175, 1411.

¹³ *Ibidem*, nr. 142, 143, 146, 149 (Auner); 695-697, 705 (Heydendorf); 1526, 1527, 1529 (Haner); 1533, 1536, 1537 (Hann); 3593-3595 (Schuster).

¹⁴ Szabó-Tonk 1992, nr. 122, 1406, 1594, 1602, 2406.

¹⁵ Johann Andritsch, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586-1782)*, Graz, 1965, p. 151.

Mediaș (1699–1713) și superintendentul Bisericii luterane din Transilvania între 1711–1736)¹⁶. Familiile Haner și Heydendorf au cunoscut o ascensiune remarcabilă. Georg Haner, băiatul unui croitor din Sighișoara, a devenit student la Wittenberg (1691–1693), urcând ulterior toate treptele ierarhiei ecleziastice, până la demnitatea de superintendent al bisericii sașilor (1736–1740). Fiul său, Georg Jeremias a fost și el student (1726–1729), cariera sa postuniversitară fiind încununată tot cu funcția de superintendent¹⁷. Despre Daniel Conrad ab Heydendorf *Mediensis*, student la Wittenberg (1724), se știe că și-a depășit tatăl (copist în oraș), reușind să fie ales primar al Mediașului. Fiul său, Andreas, a urmat studii înalte (1749–1751), ocupând postul de „*secretar judiciales primus*” (1768)¹⁸.

Vârsta studioșilor medieșeni este consemnată destul de rar în matricolele universitare, fiind cunoscută, în unele cazuri, pe baza altor surse documentare. Johannes Andreae (n. 1685) s-a înscris student la Halle în septembrie 1708, adică la 23 de ani. Concitadinul său, Daniel Femger avea o vârstă apropiată în momentul înmatriculării la Jena (1734), întrucât o jumătate de secol mai târziu, când a decedat avea 72 de ani (1784)¹⁹. Biografiile mai ample ale medieșenilor Georg Jeremias Haner și Johann Gottlieb Schuller arată că au devenit studenți la 19, respectiv 21 de ani²⁰. Având aceste repere, se poate admite că majoritatea tinerilor și-au făcut studenția în a treia decadă a vieții lor.

Registrele de înscriere evidențiază 16 cazuri în care tinerii din Mediaș au plecat simultan, câte 2–3–4, spre aceeași universitate. Această tovarășie a contribuit la creșterea siguranței călătoriei și la ușurarea traiului cotidian în centrele academice. În multe situații, se atestă faptul că medieșenii și-au făcut studiile alături de conaționali proveniți dintr-un număr mare de orașe și târguri²¹. Starea materială a condiționat în mod hotărâtor urmarea cursurilor. Doar orașenii înstăriți puteau să facă față unor cheltuieli însemnate. La taxele de studiu se adăugau costurile legate de întreținere, procurarea cărților și rechizitelor, tipărirea dizertațiilor de absolvire. În general, cele mai costisitoare erau studiile de medicină, drept și teologie.

Ca un reflex al Evului mediu târziu, cvasi-totalitatea tinerilor optează pentru facultățile de teologie (*theologiae studiosus*), pregătindu-se să devină preoți. Puțini sunt cei care urmează medicina (Petrus Auner, Johann Gottlieb Schuller, Jakob Schuster) ori o dublă specializare (Stephan Auner, *philosophiae et medicinae studiosus*)²². Odată înmatriculați, studenții au dobândit un statut bine definit în cadrul comunității academice (încă împărțită în „națiuni” universitare) și în orașul care îi găzduiește, fapt care transpare în matricolele epocii²³. Activitățile de învățare, pregătirea examenelor și susținerea dizertațiilor erau coordonate de profesori și rectori care aveau titlul de doctor²⁴.

Dobândirea unor grade academice superioare este atestată pentru doar câțiva medieșeni. Mai mult, niciunul nu a intenționat să profeseze în învățământul superior. Ei au preferat să se întoarcă acasă și să urmeze, cu precădere, o carieră clericală. Titlul de doctor, cel mai înalt în universitățile de atunci, a fost obținut exclusiv de studioși în medicină. Primul medic titrat a fost Ștefan Auner. El a susținut și a publicat două dizertații la Wittenberg²⁵, după care s-a întors în Transilvania, unde a profestat ca medic. Priceperea și strădanile altor doi medieșeni se întrevăd prin tipărirea tezelor de absolvire a medicinei la Halle și Jena²⁶. Din nefericire, Johann Gottlieb Schuller nu a avut posibilitatea de a-și valorifica

¹⁶ Szabó-Szögi 1998, nr. 1411; Szabó-Tonk 1992, nr. 1602.

¹⁷ Szabó-Szögi 1998, nr. 1527; Szabó-Tonk 1992, nr. 861.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 696, 697.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 90, 1122.

²⁰ *Ibidem*, nr. 1527, 3551.

²¹ La universitatea din Jena, în 14 oct. 1735, s-au înscris simultan trei medieșeni, doi sibieni, doi bistrițeni, câte unul din Biertan și Sighișoara, cf. G. Mokos 1890, p. 49.

²² R. Offner 2006, p. 301, 316.

²³ În dec. 1735, Balthazar Megeschi era înscris la Graz ca *logicus* (J. Andritsch, *op. cit.*, p. 151), iar în nov. 1750, Matthias Hoch apare drept *civis academicus* la Helmstedt (*Die Matrikel der Universität Helmstedt*, III (1685-1810), ed. Herbert Mundhenke, Hildesheim, 1979, p. 200, nr. 8526).

²⁴ De exemplu, la Jena, medieșenii recent înscrși au fost încredințați „*Magnifico Academiae Prorectore Johanne Reinhardo Russo Ss. Theol. D. ac ejusd. Facultatis Professore Publ. Ord.*” (oct. 1734) sau „*Magnifico Academiae Rectore Carolo Friderico Kaltschmied Med. D. Anat. Chirurg. et Botan. Prof. Publ. Ord.*” (oct. 1749), cf. G. Mokos 1890, p. 48-49, 57.

²⁵ *Disputatio Anatomica, de Pulmone, Qvam Praeside Ioanne Henrico Hevchero, Phil. et Med. Doct. Anatom. et Botan. Prof. Pvbl. Patrono ac Praeceptore svo maximopere colendo, In Auditorio Medicorum, Qvod Vitebergae Saxonvm est, ad d. XIX. Ivl. MDCCX. pvblce ventilandam proponet Stephanvs Avnervs, Media Transilv. Vitembergae; Dissertatio inauguralis medica de vulneribus eorundemque symptomatis praeside ... Christiano Vatero ... pro licentia summos in arte salvatori honores ac privilegia doctoralia rite consequendi ... Aprilis ann. MDCCXII. in auditori majori ... disseret Stephanus Aunerus medieso Transilvanus Saxo. Vitembergae*, cf. RMK 1898, nr. 4745; RMK XVIII-1 2005, nr. 41. R. Offner 2006, p. 316.

²⁶ Joannes Gottlieb Schuller, *Dissertatio inauguralis medica sistens febrium continuarum theoriam ac therapiam, quam ... praeside ... Andrea Elia Büchnero ... publice defendet auctor. Halae Magdeburgicae*, 1748; Jacobus Schuster, *Dissertatio inauguralis medico-practica de praecipuis adiumentis et impedimentis felicit morborum curationis, quam*

pregătirea, întrucât la scurt timp după absolvire (1 mai 1748) a decedat (ian. 1749). În schimb, Jacob Schuster a devenit medicul oraşului Mediaş, apoi a profesat la Sibiu²⁷.

O carieră notabilă a avut Georg Jeremias Haner care a fost, succesiv, rector al gimnaziului luteran (1732–1735) şi predicator în Mediaş, preot la Şeica Mică (1735), preot-paroh la Mediaş (din 1740), superintendent al Bisericii luterane (1759–1777)²⁸. Haner s-a dovedit a fi o persoană erudită, preocupată de trecutul Transilvaniei. A avut o bibliotecă valoroasă, cu multe manuscrise istorice, al căror conţinut l-a valorificat prin publicare²⁹. În privinţa carierelor civile, remarcabilă este cea a lui Daniel Conrad ab Heydendorf. După studiile efectuate la Wittenberg, el ocupă funcţia de notar al Mediaşului (1732), apoi, pentru aproape două decenii este primarul oraşului (1752–1770)³⁰. Dintre studenţii primei jumătăţi a secolului XVIII, trei au reuşit să conducă Magistratul orăşenesc: Petrus Auner (1715, 1719), Andreas Hann (alternativ cu Heydendorf) şi Matthaeus Czoppelt (1770)³¹. Ajunşi în demnităţi importante, foştii studenţi s-au arătat preocupaţi de modernizarea gimnaziului unde învăţaseră cu decenii în urmă. Regulamentul şcolii medieşene din 1762 era semnat de Daniel Konrad *S.R.I. Nobiles de Heydendorff, Pro-consul Med.*, Andreas Hann de Hannenheim *Regiae Liberae Civitatis et Sedis Mediensis actualis Consul* şi Matthaeus Czoppelt *Reg. Lib. Civitatis et Sed. Mediensis Reg. Judex*³². Aici trebuie remarcat faptul că 32 din foştii studenţi şi-au început cariera ca profesori (lectori) şi rectori ai gimnaziului luteran din Mediaş³³. Profesoratul a fost privit ca o activitate provizorie, o etapă premergătoare ocupării unei parohii de pe cuprinsul Pământului Crăiesc. Majoritatea absolvenţilor s-au mulţumit cu funcţia de preot paroh, existând situaţii când pastorii au predicat în acelaşi loc chiar şi 50 de ani³⁴. Calităţile lor au fost apreciate prin alegerea sau numirea în funcţii onorante. Daniel Femger a devenit vice-decan al Capitlului din Şura Mare/ Grossscheuern (1774), iar Andreas Scharfius a fost notarul Capitlului din Valea Viilor/ Wurmloch³⁵.

Studiile universitare şi realizările ulterioare ale absolvenţilor ilustrează o faţetă importantă a societăţii săseşti la începuturile modernităţii. În faţa constrângerilor administrative, politice şi religioase ale regimului habsburgic, comunitatea luterană a Mediaşului a încercat să-şi păstreze libertatea inclusiv prin cultură, iar pregătirea universitară a tinerilor este o formă a acestor demersuri. Foştii studenţi şi-au educat copiii în acelaşi spirit, astfel că frecventarea universităţilor europene va continua şi în a doua parte a secolului XVIII. Acest fenomen se va desfăşura în condiţiile intervenţiei tot mai hotărâte a statului în problemele educaţionale ale Transilvaniei.

... praeside ... Andrea Elia Büchnero ... defendet auctor, Halae Magdeburgicae, 1748, cf. RMK XVIII-1 2005, nr. 1425, 1427; R. Offner 2006, p. 301.

²⁷ Szabó-Szögi 1998, nr. 3551, 3593.

²⁸ *Ibidem*, nr. 1527; Schulordnungen 1888, p. CXVIII, 163-164, 276; *Leichengedicht auf Georg Jeremias Haner, von Collegien des Mediascher Gymnasiums. Mediasch 9. März 1777, Mediasch, 1777. Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, ed. Friedrich-Wilhelm Bautz, II, Hamm, 1990, col. 512-513.

²⁹ *Index alphabeticus in bibliothecam Hungarorum et Transylvanorum historicam manuscriptorum Georgii Jeremiae Haner Mediae ... Transylvaniae, 1759* (la Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Mss. Lat., Fol. Lat. 127, f. 50-51.); Georg Jeremias Haner, *Das königliche Siebenbürgen entworfen und mit nöthigen Anmerkungen versehen*, Erlangen, 1763; idem, *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transsilvanicarum saeculi XVII scriptisque eorumdem*, I-II, Vienna, Cibinii, 1774-1798; idem, *Scriptores rerum Hungaricarum et Transilvanicarum*, Vienna, 1777, cf. RMK XVIII-2 2007, nr. 2477-2479.

³⁰ Andreas Gräfer, *Umriss zur Geschichte der Stadt Mediasch*, Hermannstadt, 1862, p. 48 (notar), 97 (primar).

³¹ *Ibidem*, p. 96-97.

³² Schulordnungen 1888, p. 276.

³³ Lista rectorilor la G. Schuller 1896, p. 123.

³⁴ Szabó-Szögi 1998, nr. 1175 (J. Fleischer la Richiş, 54 ani), 142 (A. Auner la Aţel, 46 ani), 3798 (J. Stoltz la Copşa Mare, 45 ani).

³⁵ *Ibidem*, nr. 1122, 3401.

LISTA STUDENȚILOR (1700–1750)

Nr. crt.	Nume și prenume	Universitatea	Perioada	Cariera postuniversitară
1	Michael Czekelius <i>Media Tr.</i> (Czekel von Rosenfeld)	Halle	28 iun. 1701	Preot la Vulcan, Meßendorf (1704-1707) și Alțina (1707-1720)
2	Georgius Fronius <i>Media Tr.</i>	Wittenberg	19 iul. 1701	Preot la Ruși (1712-1739)
3	Michael Honius <i>Media Tr.</i>	Wittenberg	10 sept. 1701	Profesor și predicator la Mediaș; preot la Bazna (1713-1722) și Șeica Mică (1722-1735)
4	Johann Dietrich <i>Mediensis Tr.</i> (Dietrich <i>Bolgatsino</i>)	Wittenberg Leipzig Halle (teol.)	8 sept. 1702 1704 9 iul. 1706	
5	Mattheus Haltrich <i>Mediensis Tr.</i>	Wittenberg Halle	8 sept. 1702 8 oct. 1706	Predicator la Mediaș; preot la Ideciu de Jos (1715-1718)
6	Stephanus Gani (Gahni) <i>Media Tr.</i>	Wittenberg	11 oct. 1702	Profesor la Mediaș; preot la Bazna și Boian (1709-1739)
7	Andreas Seiler <i>Media Tr.</i>			Preot la Curciu (1710-1719) și Cund (1719-1736)
8	Franciscus Czekelius <i>Medio Tr.</i>	Wittenberg	11 mai 1708	Profesor și rector la Mediaș (1715-1720); preot la Ațel (1720-1731) și Mușna (1731-1759)
9	Johannes Deibelius <i>Media Tr.</i>			
10	Stephanus Auner <i>Media Tr.</i>	Wittenberg (filos., med.) Leipzig	11 mai 1708, 1712 1710–1711	Medic
11	Johannes Herbert <i>Media Tr.</i>	Wittenberg Halle (teol.)	11 mai 1708 22 nov. 1708	Profesor și predicator la Mediaș; preot la Axente Sever (1720-1735)
12	Lukas Schlosser	Halle	15 iun. 1708	Predicator la Mediaș; preot la Ighișul Nou (1720-1730)
13	Johannes Andreae <i>Media Tr.</i>	Halle (teol.)	17 sept. 1708	
14	Michael Euserus <i>Mediensis Tr.</i>	Halle (teol.)	18 sept. 1708	Lector la gimnaziul din Sibiu (1715-1719)
15	Georg Both <i>Media Tr.</i>	Halle (teol.)	22 febr. 1712	
16	Martinus Goebelius <i>Media Tr.</i>			Rector la școala din Biertan; preot la Șona (1730-1733)
17	Petrus Auner <i>Mediensis</i>	Jena	1712	Medic; primar la Mediaș (1715-1719)
18	Daniel Auner <i>Mediensis Tr.</i>	Wittenberg	4 oct. 1714	Lector la Mediaș; preot la Veseuș (1735-1753) și Șona (1753-1762)
19	Johannes Schuster <i>Mediensis Tr.</i>			Profesor și predicator la Mediaș; preot la Copșa Mare (1725) și Valchid (1734-1757)
20	Franciscus Hoch <i>Mediensis Tr.</i>	Wittenberg	13 oct. 1714	Preot la Curciu (1725-1736) și Nadeș (m. 1768)
21	Andreas Conrad de Heydendorf <i>Mediensis Tr.</i>	Wittenberg (teol.)	18 oct. 1714	
22	Petrus Penckert <i>Media Tr.</i>	Wittenberg (teol.)	5 oct. 1715	
23	Jacobus Westherus <i>Media Tr.</i>	Wittenberg (teol.)	13 oct. 1715	Predicator la Mediaș; preot la Valea Viilor (1729-1739)
24	Johannes Fleischerus <i>Mediensis Saxo Tr.</i>	Tübingen Wittenberg	22 nov. 1715 8 iun. 1718	Rector la Mediaș (1720-1727); preot la Richiș (1729-1783)
25	Lucas Graffius <i>Tr.</i>	Tübingen Wittenberg	22 nov. 1715 15 iun. 1717	
26	Andreas Weber <i>Mediens Tr.</i>	Wittenberg	14 mai 1718	Predicator la Mediaș; preot la Alma (1736-1742)
27	Joannes Veyiend <i>Media Tr.</i>	Wittenberg	9 oct. 1718	
28	Daniel Wolff <i>Media Tr.</i>	Wittenberg (teol.)	10 oct. 1720	Profesor și rector (1727-1729) la Mediaș; preot la Ațel (1729-1732)
29	Michael Bekes <i>Media Saxo Tr.</i>	Wittenberg Halle	4 oct. 1721 5 oct. 1723	
30	Samuel Theodorus Scharpius <i>Media Tr.</i>	Wittenberg Leipzig	15 nov. 1721 23 dec. 1723	
31	Andreas Auner <i>Media Tr.</i>	Wittenberg	20 iun. 1722	Rector la Mediaș (1729-1732); preot la Ațel (1732-1778)
32	Gallus Binder <i>Mediens Tr.</i>			Predicator la Mediaș; preot la Ighișul Nou și Șeica

				Mică (1740-1776) „ <i>Projudex regius</i> ” la Mediaș (1768)
33	Mathaeus Czoppelt <i>Mediensis Tr.</i>			Primar la Mediaș (1752-1770)
34	Daniel Conrad ab Heydendorf <i>Mediensis</i>	Wittenberg	12 oct. 1724	
35	Georgius Jeremias Haner <i>Media Tr.</i>	Wittenberg Jena	7 oct. 1726 8 oct. 1729	Rector (1732-1735) și notar (1750) la Mediaș; superintendent al bisericii luterane (1759-1777)
36	Andreas Scharfius <i>Media Tr.</i>	Jena	8 oct. 1729	Rector la Mediaș (1735-1740); preot (1740-1778) și notar la Valea Viilor
37	Andreas Hann <i>Media Tr.</i> (von <i>Hannenheim</i>)	Jena	11 mai 1730	Primar la Mediaș (1752-1770)
38	Andreas Seidner <i>Media Tr.</i>	Jena	8 oct. 1731	Predicator la Mediaș; preot la Ighișul Nou (m. 1748)
39	Andreas Gergjer <i>Media Tr.</i>	Jena	9 oct. 1731	Lector la Mediaș; preot la Blăjel (1735-1755)
40	Mich. Christian Wellmann <i>Media Tr.</i>	Jena	9 oct. 1731	Predicator la Mediaș; preot la Axente Sever (1739-1765)
41	Petrus Binder <i>Tr. Mediens</i>	Wittenberg Jena	30 apr. 1733 14 oct. 1732	Lector la Mediaș; preot la Apoș (1739-1750)
42	Johannes Dietrich <i>Tr. Mediensis</i>			
43	Stephanus Cartmann <i>Media Tr.</i>	Jena	17 oct. 1733	Predicator la Mediaș (1746); preot la Bratei (m. 1776)
44	Martinus Lupini <i>Media Tr.</i>			Predicator la Mediaș; preot la Alma (1742-1777)
45	Johann Gottlieb Schwarz <i>Media Tr.</i>			
46	Michael Weidner <i>Media Tr.</i>			
47	Daniel Andreae <i>Media Tr.</i>	Jena	9 oct. 1734	Preot la Hașag (1744-1749)
48	Daniel Femger <i>Media Tr.</i>			Predicator la Sibiu (1744); preot la Hamba (1752- 1765), Șura Mare (1765-1784)
49	Simon Geigesch <i>Mediensis</i>			Profesor și predicator (1743) la Mediaș; preot la Nemșa (m. 1760)
50	Jacobus Binder <i>Media Tr.</i>	Jena	29 oct. 1734	
51	Michael Graeff <i>Media Tr.</i>	Jena	14 oct. 1735	
52	Michael Hann <i>Media Tr.</i>			Consilier la Mediaș (1768)
53	Samuel Letz <i>Media Tr.</i>			Rector la Mediaș (1740-1746); preot la Băgaciu (1746-1759)
54	Balthazar Megeschi, <i>Nob. Hung. Megiaschensis</i>	Graz	Dec. 1735	
55	Petrus Hann <i>Media Tr.</i>	Jena	20 mai 1737	
56	Christ. Heinrich Carol <i>Media Tr.</i>	Jena	2 nov. 1737	
57	Daniel Martinus Haner <i>Media Tr.</i>	Jena	8 mai 1738	
58	Michael Sander <i>Media Tr.</i>	Jena	16 sept. 1738	Rector (1746-1749) și predicator la Mediaș; preot
		Tübingen	16 mai 1741	la Moșna (1759-1778)
59	Samuel Josephus Conrad von Heidendorf <i>Mediensis Tr.</i>	Jena	15 oct. 1740	Consilier la Mediaș (1768)
60	Johann Graeser <i>Media Tr.</i>	Jena	27 oct. 1740	Profesor și predicator la Mediaș; preot la Țapu (1750-1759)
61	Johann Wolff <i>Mediens Tr.</i>	Jena	16 mai 1743	Profesor și predicator la Mediaș; preot la Hașag (1749-1780)
62	Johann Theodorich Dietrich <i>Medio Tr.</i>	Halle Jena	9 mai 1744 28 dec. 1744	Rector la Bălcaciu; preot la Veseuș (1753) și Săcădate (m. 1777)
63	Johann Gottlieb Schuller de Sonnenberg <i>Media Tr.</i>	Jena	11 mai 1744	Medic
64	Jacobus Schuster <i>Media Tr.</i>	Halle (med.)	24 oct. 1746– 1 mai/4 oct. 1748	Medic la Mediaș și Sibiu
65	Jacobus Bell <i>Media Tr.</i>	Jena	12 mai 1745	Rector la Mediaș (1749-1751); preot la Bazna (1753-1762)
66	Stephanus Knall <i>Mediens Tr.</i>	Jena	6 oct. 1745	Predicator la Mediaș; preot la Motiș și Șeica Mare (m. 1790)
67	Daniel Velther (Waelther) <i>Media Tr.</i>	Jena	15 mai 1747	Predicator la Mediaș; preot la Cund (1758-1775) și Zagăr (1775-1787)
68	Joh. Schönauer <i>Media Tr.</i>			Profesor la Mediaș; preot la Blăjel (1755-1763) și Țigmandru (1763-1777)
69	Thomas Penckert <i>Media Tr.</i>	Wittenberg	9 oct. 1747	
70	Matthäus Hoch <i>Media Tr.</i>	Jena	20 mai 1748	Preot la Sântioana Săsească (1757-1758) și

		Helmstedt	10 nov. 1750	Nadeș
71	Johannes Czillmann (Zillmann) <i>Media Tr.</i>	Göttingen (teol.)	27 mai 1748	Profesor la Mediaș; preot la Nemșa (1760-1774)
72	Jacobus Schuster <i>Media Tr.</i>	Tübingen	22 iun. 1748	Rector la Mediaș (1763-1764); preot la Valchid (1771-1778)
73	Andreas Platz <i>Media Tr.</i>	Jena	9 oct. 1748	
74	Matthias Walter <i>Media Tr.</i>			
75	Valentinus Paulinus <i>Media Tr.</i>	Jena	12 mai 1749	
76	Andreas Theodorus Conrad von Heydendorf <i>Mediensis Tr.</i>	Halle Jena	4 oct. 1749 2 mart. 1751	„ <i>Secretarius judiciales primus</i> ” la Mediaș (1768)
77	Andreas Casperi <i>Media Tr.</i>	Jena	14 oct. 1749	Profesor la Mediaș; cleric la Bazna (1753-1779)
78	Michael Matthiae <i>Media Tr.</i>			
79	Johann Stoltz <i>Media Tr.</i>			Profesor și predicator la Mediaș; preot la Copșa Mare (1763-1808)
80	Joh. Martin Haner <i>Media Tr.</i>	Jena	10 oct. 1750	Profesor și predicator la Mediaș; preot la Senereuș (1764-1792)
81	Michael Schindler v. Mediasch	Jena	c. 1750	Profesor și predicator la Mediaș; preot la Boz (1761) și Ațel (1777-1798)

Bibliografie

- G. Mokos 1890 – Mokos Gyula, *Magyarországi tanulók a jenai egyetemen*, Budapest, 1890.
- G. Schuller 1896 – Gustav Fr. Schuller, *Geschichte des evangelischen Gymnasiums A.B. in Mediasch*, Hermannstadt, 1896.
- R. Offner 2006 – Robert Offner, *Deutsche Universitäten als Ausbildungsstätten siebenbürgischer Mediziner von den Anfängen bis zum Jahr 1850*, în „Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert”, Stuttgart, 2006.
- RMK 1898 – *Régi magyar könyvtár*, ed. Szabó Károly, Hellebrant Árpád, III/2, Budapest, 1898.
- RMK XVIII-1 2005 – *Régi magyar könyvtár, III/XVIII. század*, ed. Dömyei Sándor, Szávuly Mária, vol. I (1712–1760), Budapest, 2005.
- RMK XVIII-2 2007 – *Régi magyar könyvtár, III/XVIII. század*, ed. Dömyei Sándor, Szávuly Mária, vol. II (1761–1800), Budapest, 2007.
- Schulordnungen 1888 – Friedrich Teutsch, *Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen*, I (1543-1778), în col. *Monumenta Germaniae Paedagogica*, Berlin, VI, 1888.
- Szabó-Szőgi 1998 – Szabó Miklós, Szőgi László, *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849*, Marosvásárhely / Tg. Mureș, 1998.
- Szabó-Tonk 1992 – Szabó Miklós, Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*, Szeged, 1992.

DIMENSIUNEA JUSTIȚIARĂ A PERSONALITĂȚII ÎMPĂRATULUI IOSIF AL II-LEA FACTOR DE POTENȚARE A IMAGINII «BUNULUI ÎMPĂRAT»

Dr. Petre Din

Abstract. *The judicial dimension of emperor Joseph II's personality – emphasis on the image of "the good emperor". Exploring the political image of the 18th century we notice the creation of the judicial character. Mostly set in strategical times and due to his saving and judicial virtues, the Austrian emperor is perceived as the judicial character able to improve the existence of the Transylvanian people. In our case, the character invested with such judicial power is emperor Joseph II. The trust in the judicial spirit of the sovereign constituted the support of the petition addressed to the Venice Court, this was to find a solution to the grievance of the oppressed by the Hungarian nobility, the saxon and the szekler nobility. The speech as suggestive from the point of view of the judicial emperor perceived as the embodiment of the good emperor qualities virtues that promise the reconsideration of Romanian community harmed by numerous acts of injustice economically, socially, politically and culturally.*

Cuvinte cheie: „bunul împărat”, Transilvania, Iosif al II-lea, nobilimea maghiară, împăratul austriac.

Keywords: the "good emperor", Transylvanian, Joseph II, Hungarian nobility, Austrian emperor.

Figura împăratului Iosif al II-lea (1780-1790), ca prototip al personajului justițiar și salvator a fost surprinsă în termeni superlativi de istoriografia românească. Inventariind progresele românilor, Teodor V. Păcățianu a evidențiat relația consistentă dintre români și Casa Austriacă, structurată la nivelul imaginarului, în special, datorită episodului mitic al guvernării lui Iosif al II-lea. Ca o consecință, cuvintele măgulitoare la adresa împăraților vienezi sunt o constantă exemplară în creația istoricului: „*Toți domnitorii din casa Habsburgică au dovedit oarece bunăvoință față de neamul românesc și numai împrejurărilor extrem de nefavorabile pentru noi, vitregiei vremurilor avem să le atribuim tristul fapt că binefacerile pe care ei voiau să le extindă asupra Românilor s-au lovit de piedici la executare și n-au putut fi prefăcute în fapte, ci au rămas simple dorințe. Nici unul dintre ei nu ne-a fost mai binevoitor ca împăratul Iosif al II-lea, acest domnitor cu mâna lungă și cu cap luminat. Și nefericirea noastră a fost că tocmai pe timpul glorioasei sale domnii, n-am avut oameni cu destulă forță intelectuală pentru a-i înțelege intențiile. Au rămas, deci, neascultate intențiile acestui mare domnitor, căruia noi, cu toate acestea, avem să-i rămânem mulțumitori și să-i binecuvântăm memoria în veacul vecilor.*”¹

Raoul Girardet identifica în *Mituri și mitologii politice* 4 mituri politice actuale: mitul Varstei de Aur, mitul Conspirației, mitul Unității și mitul Justițiarului². Girardet explica recursul inconstinț al oamenilor politici la mitologie, considerându-l legitim și calificându-l drept un răspuns la nevoia oamenilor „de a adora. El menționează, că efervescența mitică, procesul mitogenetic se declanșează mai puternic în epocile de fractură istorică. Sociologul Roger Bastide percepe miturile ca pe „ecrane pe care se proiectează angoasele colectivității”, modalități variate de reacție față de dezechilibrele și tenebrele din interiorul structurilor sociale³.

Principatul transilvănean a depășit convulsiile religioase ale mișcărilor conduse de Visarion Sarai și Sofronie din Cioara și sugera primele premise pozitive ale integrării în Imperiu. Problema agrară și cea a impozitării locuitorilor Principatului au fost cele două chestiuni în care autoritățile vieneze s-au implicat masiv și direct. Reformismul terezian și-a propus o aliniere a Transilvaniei la procesul de reformă al Imperiului, proces care s-a soldat cu succese, dar mai ales cu insuccese datorită opoziției nobilimii, patriciatului săsesc și secuiesc.

Presiunea reformistă a fost mult accelerată sub guvernarea lui Iosif al II-lea. Ca urmare a apetenței sale pentru problematica socială și politică transilvăneană, sensibilitatea colectivă românească a perceput întotdeauna instanța autorităților austriece, personal a suveranului ca pe o ultimă ratio. Confrunțați cu administrația principatului structurată pe regimul de stări și caracterizată de arbitrar și dezordine românii conchid la ideea că Iosif al II-lea manifestă sincere preocupări pentru ameliorarea condiției sale existențiale. Românii erau persecutați nu doar politico-social, dar și religios. Cei care nu acceptau convertirea la spiritul reformei religioase, clerul și episcopul românilor erau amenințați cu privarea de libertate, confiscarea averilor și chiar cu moartea⁴. În acest climat nu este surprinzător faptul că populația românească s-a aflat permanent în detectarea personajului justițiar, care în condițiile date se identifica cu personalitatea reformistă și demofilă Iosif al II-lea.

O ilustrare a acestei stări de spirit este oferită de rezoluția tablei comitatului Turda în favoarea unui petiționar care adresase o plângere suveranului împotriva transformării sale în iobăgie.

*Preastrălucitului, aleșilor și nobililor, comitelui suprem, vice-comiții supremi și întregii Tablei de judecată a vestitului comitat Turda. Fratelui nostru îndatoritor și binevoitor
Porunca numărul 253*

¹ Păcățian 1904, p. 71.

² Girardet 1999.

³ Bastide 1972, p. 30-31.

⁴ Șuluțiu 1995, p. 46-47.

Citită în Tabla comitatului Turda în 21 mai 1774

La plângerile aduse de Memrize Juon din Pollyan, care a locuit mai înainte în Gyéresszentkirály (Câmpia Turzii) și care înfățișează augustului împărat că a fost adus pe nedrept la iobăgie de către Rosalia Kaszoni, până la sfârșitul reclamației i se va acorda ajutor în păstrarea libertății regești potrivit prescripțiilor Tablei din 16 aprilie 1774, număr 4663⁵.

Analizând conținutul memoriului putem sesiza ca fiind dominantă atitudinea românilor înscriși pe linia atașamentului și a încrederii în monarhia habsburgică și în sinceritatea intențiilor bunului împărat. Mitul „bunului împărat” nu a fost confecționat iluzoriu și inutil. El are partea sa de adevăr și ficțiune în măsura în care orice discurs mitic este prezent. Sensibilitatea generală din Transilvania a perceput ideea că introducerea conceptelor politice iosefine ca practică curentă de guvernare reclamă măsuri care ating ordinea existentă. Ele atestă dispoziția împăratului spre reforme, uneori chiar radicale, deci se realizează expansiunea eului dominant imperial spre mitologie. În fapt, ipostaza împăratului justițiar are darul de a atenua opresiunea existentă în plan social și politic, dar și de a compensa realitatea prin forma imaginației în plan mental. Călătoria lui Iosif al II-lea în Transilvania⁶, încurajările și speranțele oferite de împărat, considerăm că s-ar putea încadra într-un spațiu al câștigării simpatiei supușilor săi și în încurajarea rezistenței față de opresiunea nobilimii maghiare și a patriciatului săsesc.

Textul uzitat de petiționar lasă loc fără dubiu capacității acestuia de a valorifica elemente ale imaginarului, cu scopul de a determina trăiri afective puternice și pentru a edifica loialitatea românească în jurul împăratului. Limbajul și atitudinile ce derivă din petiții reprezintă tot atâtea mijloace de a sugera imaginea „bunului împărat” și de a sugera solidaritatea de grup față de ipostaza împăratului justițiar. La nivelul sensibilității colective Iosif al II-lea a fost investit cu statutul de salvator și justițiar și invocat drept posibilul mântuitor al românilor din starea socială și mizerabilă în care se afla.

În demersurile de a reconstitui această credință în împăratul justițiar, se impune cu predilecție analiza textuală a petițiilor adresate lui Iosif al II-lea

„În numele Maiestății sfinte cezaro-crăiești și apostolice, arhiduce al Austriei, mare principe al Transilvaniei și conte al secuilor, stăpânei noastre preamiloștive

Frate preastrălucit și ales și nobil, îndatoritor și binevoitor nouă. Sănătate și creștere a favorii cezaro-crăiești!

La rugămintele preaumile ale lui Samuel Intzedi, jude supreme în acel comitat, care se plânge în fața augustului tron că căzut din funcția de asesor fără vină cu ocazia recenteii înscăunări a nobililor funcționari, Maiestatea sa preasfântă a binevoit să poruncească cu milostivire ca acest reclamant să candideze de îndată ce se va ivi o funcție de asesor de religia sa.

Astfel va fi obligația domniilor voastre îndeplinirea acestei înalte porunci, ca să-l propuneți pe numitul reclamant în momentul unei eventuale vacanțe în acest guvernium. Acestea fiind făcute, Maiestatea sa preasfântă să vă rămână mereu binevoitoare. De la Guvernium Marelui Principat regesc al Transilvaniei, Sibiu, 18 noiembrie 1777.

Baron Samuel Brukenthal, guvernator

Carol, conte Teleki, cancelar

*Baron Josephus Miske*⁷

Documentul exprimă ideea că în ultimele șapte decenii de când Transilvania intrase sub dominația Habsburgilor, aspirațiile românilor erau direcționate spre Curtea Vieneză, conștienți că numai împăratul poate să elimine nedreptățile de ordin social și național transilvănene, unde nobilimea maghiară deținea o poziție dominantă în viața socio-politică românească.

Apelul la spiritul justițiar al suveranului a creat premisele mecanismului imaginar mitic ce asocia pe cei opresați în jurul lui Iosif al II-lea. Această instrumentalizare a prestigiului imperial amplificat de efectele mitului său a creat la nivelul sensibilității colective o multitudine de sentimente de venerație și fidelitate în jurul persoanei suveranului. Era o manieră abilă și eficace de încurajare a fidelității totale față de împăratul justițiar, căci realizarea acesteia redimensiona devotamentul public în raport cu o cauză salvatoare. Pe acest fundal, rezoluția suveranului a determinat o decizie favorabilă din partea forurilor locale.

Preastrălucitului, aleșilor și nobililor, comitelui suprem, vice-comiții supremi și întregii Tablei de judecată a vestitului comitat Turda. Fratelui nostru îndatoritor și binevoitor
Numărul 1478

⁵ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj, Fond Comitatul Turda, 1774, f. 8.

⁶ Nicoară 1997, p. 380-387; Sassu 1942-1943, p.318-321; Dan, Feneșan 1977, p.259-264; Negru 1943, p. 90-110; Knall 2002, p. 93-108; Din 2003, p. 287-317.

⁷ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj, Fond Comitatul Turda, 1777 f. 321.

Prin cuprinsul acesteia se poruncește ca alesul domn Samuelis Intzedi, jude spremai înainte în comitatul Turda să fie propus cu ocazia unei vacanțe în guberniul regesc.

Sibiu, 18 noiembrie 1777, numărul 5099⁸

Dacă analizăm istoria modernă și contemporană a Europei, vom constata eforturile împăraților de a soluționa o chestiune esențială, și anume aceea de a evalua reacțiile maselor față de propria guvernare. Așa cum era de așteptat, istoria a consemnat că doar acei suverani dotați cu aptitudini de a înțelege în mod corect imaginarul colectiv s-au bucurat de respectul și venerația popoarelor pe care le-au guvernat.

În cuvinte emoționale și pline de candoare, lorga reconstituie imaginea împăratului austriac în sensibilitatea colectivă, perceput ca personajul justițiar, destinat să rezolve problemele comunității românești: „La 1699, împăratul de la Viena învia amintirile din frumoasele povești românești. Toată imaginația poporului nostru a fost plină de icoana împăratului. Cărturari ce umblau în redingotă, cărturari care au speranța și toate elementele interne ce formează omul cult, la singura noțiune de împărat se emoționează”⁹.

Seria memoriilor către împărat se înmulțesc și ele solicită rezolvarea situației social-politice românești.

„Preaștrălucitului, aleșilor și nobililor, comitelui suprem, vice-comiții supremi și întregii Tablei de judecată a vestitului comitat Turda. Fratelui nostru îndatoritor și binevoitor !

La rugămintile lui Johannis Jonas din târgul Gyeres adresate preaugustului împărat în legătură daunele suferite de el din partea contelui Sigismundus Torotzkai, se poruncește ca reclamantul, în timpul cercetării adevărului să rămână nevătămat.

Sibiu, 9 iulie 1774, numărul 4773”¹⁰

Acest document exprimă ideea că perioada domniei lui Iosif al II-lea, ca de altfel toate momentele caracterizate de amenințări și spaime, au generat confuzie și derută la nivelul sensibilității colective. Fiind un timp al unor schimbări bruște în dinamica socio-politică, s-a impus ca un imperativ necesitatea Salvatorului și Justițiarului, care grație personalității lor întrupează speranțele și aspirațiile comunității opresate. Convins de rolul deosebit care i se rezervase, ce se identifica cu ipostaza mitică a Justițiarului îndelung așteptat, împăratul Iosif al II-lea își dedică existența supușilor opresați. El își unește destinul cu cel al supusului, dobândind astfel un imens prestigiu în opinia publică

Sociologul german, Max Weber identifică trei tipuri de autoritate și de legitimitate. Autoritatea tradițională se bazează pe uzanță și cutumă, ca aceea a seniorului față de vasal. Dominația tradițională este cea în care puterea guvernează și se menține prin intermediul credinței celor guvernați în sacralitatea tradițiilor, obiceiurilor și normelor care asigură dreptul guvernanților la dominație. Autoritatea legal-rațională, bazată pe instituții, pe un statut, este cea a guvernatorului într-un stat modern. Nu ne supunem persoanei ci instituției care l-a investit. Dominația rațională legală este cea care se sprijină pe un set de reguli generale și se bazează pe corectitudinea acestor reglementări. În fine, există autoritatea charismatică a Salvatorului, a Profetului care se va identifica cu orizontul general de așteptare¹¹. Dominația carismatică se bazează pe recunoașterea „grației” șefului de către adepții săi. Este tipul de dominație a cărei legitimitate apelează la transcendență, la principiul cu ajutorul căruia conducătorul întreține o relație privilegiată cu aceasta. Conducătorul carismatic și calitățile lui au mai puțină importanță, adepții săi fiind dominați de emoție. Misiunea salvatorului este să restabilească încrederea și să amelioreze statutul existențial al celor opresați. În această perspectivă trebuie privită și dimensiunea justițiară a împăratului Iosif al II-lea la nivelul sensibilității transilvănene.

Un exemplu relevant în acest sens este oferit de petiția lui Mermitze Iuon, din satul Pollyan, locuitor al scaunului secuiesc Aranyas, adresate Maiestății sale Iosif al II-lea.

Poruncă

„În numele Maiestății sfinte cezaro-crăiești și apostolice, arhiduce al Austriei, mare principe al Transilvaniei și conte al secuilor, stăpânei noastre preamiloștive

Frate preaștrălucit și ales și nobil, îndatoritor și binevoitor nouă. Sănătate și creștere a favorii cezaro-crăiești!

Guberniul transmite plângerile lui Mermitze Iuon, din satul Pollyan, locuitor al scaunului secuiesc Aranyas, adresate Maiestății sale împărătești în privința extrasului moștenit, împreună cu porunca domniei voastre pentru ca, în timp ce cererea este mai departe cercetată și anunțată reclamantului, să fie luate, între timp, măsuri după dreptate în reclamația despre libertatea invocată, ca reclamantul să nu fie împovărat de sarcini sau alte prestații peste prescripția punctelor reguletoare, nici să nu fie lipsit de terenurile necesare împotriva înțelesului pomenitelor puncte reguletoare.

Acestea fiind făcute, Maiestatea sa preasfântă să vă rămână mereu binevoitoare. De la Guberniul Marelui Principar al Transilvaniei Sibiu, 16 aprilie, 1774, în absența domnului guvernator S. Bethlen

⁸ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj, Fond Comitatul Turda, 1777 f. 322.

⁹ Iorga 1915, p. 10.

¹⁰ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj, Fond Comitatul Turda, 1774, f. 286.

¹¹ Weber 1992, p. 28.

Acest document sugerează ideea că după declinul regimului principilor calvini și înlocuirea acestuia cu cel al Curții Vieneze, cu suspiciuni evidente în privința prezentului, imaginea „bunului împărat” apare în zona unde se simte necesitatea credinței într-un miracol. Când ideologia regimului princiar a intrat în criză, și viața pare lipsită de perspective la orizont se profilează mitul „bunul împărat” care va induce sensibilității colective, refugiu, speranțe și confort.

Am asistat la metamorfoza personajului istoric Iosif al II-lea într-un simbol concret, mitul creat în jurul persoanei sale justițiare, unde figura suveranului a ajuns să fie colportată și receptată de diverse comunități etnice în funcție de propriile interese.

Ajuns la finalul studiului considerăm că se impune formularea următoarelor concluzii:

1. Explorând imaginarul politic al secolului al XVIII-lea sesizăm cristalizarea personajului justițiar. Situat mai mereu în momentele strategice, prin virtuțile salvatoare și justițiare, împăratul austriac este perceput ca personajul justițiar capabil să amelioreze statutul existențial al românilor transilvăneni. În cazul de față personajul investit cu atributul justițiarului este împăratul Iosif al II-lea.

2. Încrederea în spiritul de justiție al suveranului a constituit suportul petițiilor direcționate către Curtea Veneză de unde se aștepta soluționarea doleanțelor celor opresați de nobilimea maghiară, patriciatul săsesc și secuesc. Discursul petiționar este sugestiv din perspectiva împăratului justițiar, perceput ca posesorul atributelor „bunului împărat” – virtuți care promit reconsiderarea comunității românești vexată de o multitudine de nedreptăți la nivel economic, social, politic și cultural.

Bibliografie

Bastide 1972 – Bastide R, 1972, *Le rêve, la transe et la folie*, Ed. Flammarion.

Dan, Feneșan 1977 – Dan M, Feneșan C, 1977, *Informații privind călătoria lui Iosif al II-lea în Banat și Transilvania*, în „Banatica”, IV, Reșița.

Din 2003 – Din P, 2003, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca.

Girardet 1999 – Girardet R, 1999, *Mituri și mitologii politice*, Traducere de Gabriela Adameșteanu, Editura Institutul European, Iași.

Iorga 1915 – Iorga N, 1915, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, Editura Casei Școalelor, București.

Knall 2002 – Knall H, 2002, *Împăratul Iosif al II-lea la Mediaș*, în „Interferențe”, Mediaș.

Nicoară 1997 – Nicoară T, 1997, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, P.U.C., Cluj-Napoca.

Negru 1943 – Negru I, 1943 *Jurnalul de călătorie a Majestății sale Împăratului prin Ungaria, Banat, Transilvania și Maramureș în anul 1773*, în „Revista Institutului Social Banat Crișana”, anul XI, Timișoara.

Sassu 1942-1943 – Sassu C, 1942-1943, *Țările Române la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în Revista Arhivelor, V, București.

Șuluțiu 1996 – Șuluțiu Ș, 1996, *Istoria Honi și a poporului românesc din Munții Apuseni*, Editura Viitorul Românesc, București.

Weber 1992 – Weber M, 1992, *Politica, o vocație și o profesie*, Editura Anima, București.

¹² Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj, Fond Comitatul Turda, 1774, f. 34.

EPISCOPUL GHEDEON NICHITICI ȘI RĂSCOALA CONDUSĂ DE HOREA CLOȘCA ȘI CRIȘAN

Dr. Petre Din

Abstract. *The Bishop Ghedeon Nichitici and the revolt led by Horea, Cloșca and Crișan. The beginnig of Ghedeon Nichitici's bishopric over the Orthodox Romanian dovetailed a tensioned backround in the Transylvanian history the moments previous to the beginning of the revolt led by Horea, Cloșca and Crișan. At this time, Ghedeon Nichitici was invested by the transylvanian government with moking peace among the revolted Romanian November, the 8 the, 1784, the government ordered the bishop to accompany the government police inspector, Mihail Brukenthal to appease the rissing conflict. The bishop 's stand is illuminist Serfdom is convicted and the improvement of its social status is in the emperor 's hands and it is not to be accomplished by an uprising of peasants. The enlightenment believed in nation and culture, not in the revolted peasants. That's woly, the bishop Nichitici, woithout creating illuminst trends, as woritten form letters used to imply, is an oppnent of the "ignorant erowod".*

Cuvinte cheie: *Episcopul Ghedeon Nichitici, comisarul gubernial Mihail Brukenthal, istoria Transilvaniei, răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan, caracter iluminist.*

Keywords: *Bishop Ghedeon Nichitici, government Mihail Brukenthal, in the Transylvanian history, revolt led by Horea, Cloșca and Crișan, creating iluminist.*

În 1701, Curtea din Viena a desființat vechea Mitropolie ortodoxă a Transilvaniei cu sediul la Alba Iulia, iar în locul ei s-a creat o Episcopie unită, supusă arhiepiscopului romano-catolic maghiar din Esztergom; sediul ei a fost stabilit la Făgăraș (1723) și transferat la Blaj (1737)¹. Ulterior a fost ridicată de papă la rangul de Mitropolie (1853), cu trei dieceze sufragane: Oradea (înființată în 1777 și subordonată inițial tot Esztergomului), Gherla și Lugoj, înființate în 1853.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, atât Biserica Ortodoxă, cât și Biserica Greco-Catolică a traversat o perioadă dificilă. În contextul întăririi catolicismului, proces favorizat de către regimul austriac, comunitățile ortodoxe reușesc să subziste cu greu, iar Unirea religioasă era necesar să fie consolidată pentru a se justifica în mod concret și vizibil decizia recunoașterii autorității Romei.

Mult timp la Viena a dominat ideea că toată Biserica Ortodoxă din Transilvania a trecut la unire, mai puțin românii din Brașov, Făgăraș și Sibiu, cărora li s-a recunoscut dreptul de a avea preoți hirotoniți în afara Transilvaniei și de a-și exercita liber credința. Autoritățile considerând că toți credincioșii ortodocși au trecut la unirea cu Roma, ierarhia ortodoxă nu a mai existat în Transilvania după 1701. Teza susținută de autoritățile politice și militare din Transilvania, a fost invalidată de conflictele confesionale de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Românii ortodocși au rămas fără un conducător confesional între anii 1701 - 1761, dar sub impactul mișcărilor conduse de călugărul Visarion Sarai și Sofronie de la Cioara², Curtea de la Viena a decis numirea unui episcop ortodox sârb, Dionisie Novacovici, cu sediul în Rășinari, urmat de Sofronie Chirilovici, care și-a stabilit reședința în Sibiu. Prin numirea sa ca episcop de Buda în 1774, românii ortodocși au rămas din nou fără episcop³.

Pentru români o decizie importantă a împăratului Iosif al II-lea a fost numirea unui episcop ortodox în Transilvania. Astfel, la 21 martie 1781, suveranul a chestionat oficialitățile ecleziastice și politice ale Principatului asupra oportunității instalării unui episcop pentru românii ortodocși. Îngrijorat de doleanța lui Iosif al II-lea, vicarul Ioan Popovici din Hondol a adresat un memoriu guvernatorului ardelean, la 16 septembrie 1783, împotrivindu-se restaurării episcopatului. La 30 septembrie 1783, împăratul Iosif al II-lea a decis numirea lui Ghedeon Nichitici⁴ ca episcop al românilor ortodocși, iar instalarea sa la Sibiu, a avut loc la 12 iulie 1784. Concomitent cu numirea acestuia, suveranul a subordonat eparhia Mitropoliei de la Carloviț⁵. Împăratul Iosif al II-lea a stabilit cuantumul retribuției episcopului, aproximativ 4000 de florini renani, acesta urmând să fie plătit din contribuția enoriașilor⁶.

O lectură riguroasă a materialului livresc despre răscoala condusă de Horea creează senzația că, elementul confesional a fost extrem de implicat în derularea acesteia. Monografia lui David Prodan, Răscoala lui Horea⁷,

¹ Isar 2006, p. 167

² Păcurariu 2006, p. 265-270

³ *Ibidem*, p. 325.

⁴ Ghedeon Nichitici a fost episcopul românilor ortodocși între anii 1783-1788. În pofida faptului că era sârb de naționalitate, Nichitici s-a străduit să amelioreze situația culturală a românilor transilvăneni. A intenționat să deschidă un seminar pentru pregătirea preoților, dar nu i-a permis Curtea din Viena. În 1786 s-a deschis o școală pentru pregătirea învățătorilor, având ca profesor pe Dimitrie Eustatevici, directorul școlilor ortodoxe transilvănene. S-a preocupat de o mai bună pregătire teologică a tinerilor preoți. A murit la Sibiu în anul 1788 în vârstă de 52 de ani.

⁵ Popea 1870, p. 153.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Prodan 1979, p. 747-749.

menționează existența a 167 de preoți participanți la răscoală, fapt care, având în calcul aria nu foarte întinsă a mișcării, pare a fi totuși un număr important de preoți.

Cercetarea rolului preoților transilvăneni și a elitei sale în răscoală trebuie privită din mai multe perspective. Într-o primă perspectivă, condiția confesională, atribuțiile acestuia în comunitate, eminemamente spirituale, ar fi trebuit să determine diminuarea acțiunilor sale. Cel puțin canonic, profesia sacerdotală interzicea participarea preoților și a elitei sale la violențe colective sau individuale. Or, în comunitățile românești dimensiunea spirituală a elementului confesional a fost depășită, acesta devenind în multe situații conducătorul acesteia. Această imagine a preotului a fost generată atât de pregătirea intelectuală superioară enoriașilor săi, cât și de faptul că era reprezentantul Bisericii, o instituție cu o forță decizională incomparabilă mai mare ca a lor.

Din altă perspectivă trebuie precizat faptul că preoțimea semnifica o elită socială și de la care sensibilitatea colectivă aștepta ca în momentele de criză aceasta să preia conducerea. Această idee este ilustrată atât de preoții români ce s-au manifestat ca lideri ai răscoalei, dar și elita ortodoxă, episcopul Ghedeon Nichitici, Petru Petrovici, care au acționat pentru temperarea răsculaților.

Și ultima perspectivă se referă la rolul și locul Bisericii Ortodoxe în societate. Referindu-se la acest aspect A. D. Xenopol afirma că „clerul a fost întotdeauna supus în statele române autorității lumești, reprezentată prin persoana domnului”⁸. În aceeași formulă ideatică se pronunță și C. C. Giurescu: „Biserica era într-un sens omnipotentă, dar sub ascultarea totală a statului reprezentat de domn”⁹.

Biserica, în calitate de reprezentantă în lume a Trupului înviat al lui Isus Hristos își derulează existența în viața socială, pornind de la ideea că, Biserica și lumea sunt creații ale lui Dumnezeu, prima fiind împărăția Harului Dumnezeesc, iar a doua fiind împărăția legilor naturale¹⁰.

Doleanța Bizanțului a fost aceea de a crea o societate creștină universală, administrată de Împărat și coordonată spiritual de Biserică, o conexiune între universalismul roman și cel creștin într-un program socio-politic unic¹¹.

După instalarea sa ca episcop al românilor ortodocși, Ghedeon Nichitici a fost investit de către guvernul transilvan cu liniștirea românilor răsculați și dacă este cazul să se deplaseze personal în mijlocul lor, spre a-i readuce la un climat de normalitate.

Episcopul Nichitici a adresat la 7 noiembrie 1784 protopopilor și preoților o circulară, prin care le comunica că este informat de răscoala izbucnită în Zarand, Hunedoara și Alba și le porucește enoriașilor „să se părăsească de mișcarea aceasta și să nu asculte sfaturile cele rele, și fiecare să-și păzească locul său, moșia sa, și după cum am zis datorită să o împlinească ca să aibă milă de la împăratul și Gubernium și de la noi blagoslovenie”¹².

În data de 8 noiembrie 1784, Guvernul i-a ordonat episcopului să-l însoțească pe comisarul gubernial Mihail Brukenthal în zona Galda de Jos, pentru aplanarea violențelor și în acest scop, i-a trimis pe preotul Popa Ilie și pe cancelistul episcopal Iercovici până la Alba Iulia, cu instrucțiuni de liniștire a poporului răsculat¹³.

Pentru a avea o percepție cât mai exactă asupra misiunii episcopului Nichitici, prezentăm în cele ce urmează conținutul patentei din 11 noiembrie lansată la Miercurea. „Înțelegând Înălțatul Crăiesc Gubernium cum că, unii oameni în țara aceasta umblă încoace și încolo prin țară cu făcături rele, ca să pornească pe norod sub multe feluri de închipuire și să muncesc ca să înșele pe norod și să-l ducă la nenorocire și acești oameni a lor sumeție așa departe o pornesc și vor ca să plece pe locuitori din țara aceasta și ca să creeze acelea ce fac ei, că ar fi de la Preaînălțatul loc, primim și întărit.

Pentru aceea, Înălțatul Crăiesc Gubernium, care totdeauna părintește are grijă pentru locuitorii țării aceștia au trimis afară Prea de bun născut domnul Mihail Brukenthal, sfetnicul Înălțatului Gubernium, și pe Preasfințitul domn Ghedeon Nichitici, Episcopul neuniților în Ardeal, ca pe oameni cei rătăciți să aducă la calea cea dreaptă și de obște firește căruia, întru arătare să descopere cum tot oamenii care încoace și încolo umblă, împotriva tocmai tuturor gândurilor, și voiți Împărătești Măriei Sale, înmulțind greșeala lor din zi în zi, tocmai împotriva Dumnezezești și omenești legi lucrează.

Pentru aceea și vouă tuturor, care aici v-ați adunat din dragostea și purtarea de grijă care avem către voi fi se face de știre, ca spuneți tuturor celorlalți prieteni ai voștri frați și împreună locuitori ai dojeni, ca nici odată că nu să înșele, nici să se răzvrătească, nici să vă turbure, ci fiecare Preoți și Mireni, să fie plecați, după cum poftesc legile și poruncile împărătești prin Înălțatul Crăiesc Gubernium date înainte de multe ori, ca să fie fiecare în pace și liniște, și

⁸ Xenopol 1988, p. 515.

⁹ Giurescu 1938, p. 407-408.

¹⁰ Vasile 1982, p. 93.

¹¹ Meyendorf 1995, p. 283.

¹² Meteși 1933, pp. 25-26.

¹³ Prodan 1979, p. 503.

fără mare lipsă să nu umble din loc în loc, că aceia care vor împlini acestea va căpăta totdeauna apărare în dreptate, și încuviințatele treburile sale”¹⁴.

Termenii uzitați de episcopul Ghedeon Nichitici exprimă cu certitudine o apropiere a ierarhiei ecleziastice față de suveranul habsburgic, ce reprezintă personificarea dreptății și legalității, model politic necesar și așteptat de colectivitatea românească, confruntată cu răscoala lui Horea. La acest nivel al studiului se impune o constatare: excepționala audiență populară a lui Iosif al II-lea nu are doar o profundă identificare de masă, ci are o puternică rezonanță la nivelul elitei ecleziastice, care inițiază și orchestrează discursul imaginarului politic, colportându-l la nivelul diverselor structuri sociale.

Acțiunea comună a nobilimii, armatei și a episcopului nu au determinat încetarea violențelor și a vandalismelor. „De aceea bietul Ghedeon Nichitici a trebuit să trimită o mulțime de circulări, invitând pe toți protopopii să fie mai cumsecade, să vorbească numai de datorile către Dumnezeu și către stăpânire și în fiecare an să înainteze fiecare protopop lista cu predicile ținute”¹⁵. În aceste condiții comisarul Mihail Brukenthal în consens cu generalul Pfefferkon și cu episcopul Nichitici au decis să trimită un om de încredere la Horea să afle cauzele răscoalei, intențiile sale și să-i prezinte un document de liberă trecere dacă ar dori să se prezinte în fața comisarului.

În pofida acestor demersuri, a alternării blândeții cu violența, în pofida promisiunii de iertare promise de guvern în numele împăratului și a demersului creștinesc al episcopului la supunere și ascultare spre a obține iertarea de la Dumnezeu, răscoala se amplifică mereu. „Prin urmare, nici intervenția unui vlădică sârb, care nu știa românește, nu putea să ducă la un rezultat”¹⁶.

În așteptarea ordinului de reprimare a răscoalei de la Iosif al II-lea, autoritățile transilvănene l-au investit pe Ioan Piuariu-Molnar să se informeze despre plângerile țăranilor și să încerce o pacificare a acestora. Se pare că iluministul, promotorul dezvoltării culturale a românilor transilvăneni, întemeietorul a multor școli elementare românești, cel care a colportat cunoștințe economice printre țărani, a găsit mai multă deschidere la românii răsculați decât oficialitățile transilvănene¹⁷.

Istoricul Nicolae Iorga face un aspru rechizitoriu acțiunii iluministului transilvănean: „Pe atunci Molnar, “oculist chesarocrăiesc”, un “filosof” după moda prețiosului secol al XVIII-lea și care făcea parte din loja curând întemeiată a Franc-Masonilor din Ardeal. Găsi cu cale – era așa de puțin român acest doctor împărătesc, acest viitor profesor la Cluj, acest adept al Franc-Masoneriei cosmopolite! – să facă morală bieților țărani ce mergeau la omor și la moarte cu un sângeros și obscur crez de dreptate în mintea lor, neîndreptățiți și, întorcându-se înapoi, el, fratele Tunsului, consăteanul unui martir și al unui profet al românilor, își ascuți cu îndârjire pana de conțopist medical pentru a face luminatului guvern și luminatului vlădică de la Sibiu un raport în care se arăta că numise pe revoltați oameni răi, care nu înțelegeau de cuvânt și trebuiau tratați cu asprime. Ce ochi proști avea pe vremea aceea vestitul oculist!”¹⁸

Activitatea episcopului este tot mai mult apreciată de guvern pentru zelul acestuia. În 16 noiembrie, acesta lansează o nouă circulară: „Horea căpetenia rebelilor nu încetează a face răutate și minciuni care sunt împotriva lui Dumnezeu și împăratului și împotriva legii și bisericii și blagosloveniei vlădicești. Deci noi, în numele împăratului poruncim, că nici un român să nu îndrăznească a asculta minciunile lui Horea, nici să meargă la el, nici la adunarea lui, nici să dea ajutor lui, nici oamenilor lui, nici pe ascuns, nici pe arătare, că cei care vor îndrăzni a călca porunca împărătească se vor pedepsi”¹⁹.

Pe acest fundal locuitorii domeniului Zlatna adresează la 23 noiembrie 1784 o scrisoare episcopului Ghedeon Nichitici prin care îl invită să se deplaseze în mijlocul lor. Tonalitatea scrisorii evidențiază o țăranime plină de smerenie, loială „bunului împărat” și care îl percep pe episcop ca pe ocrotitorul lor²⁰.

Sosind ordinul de reprimare a răscoalei, armata trece la operațiuni militare. Acțiunea armatei, asociată acțiunii pacificatoare a episcopului începe să-și producă efectele scontate. Ca urmare a unei solicitări a comisarului Mihail Brukenthal Nichitici se îndreaptă spre Deva, Brad și Abrud pentru liniștirea spiritelor. În data de 27 noiembrie, locuitorii din Orăștie au promis episcopului să stopeze tulburările și vandalismele și să restituie lucrurile însușite. Episcopul le comunică țăranilor adunați că va întreprinde toate demersurile pentru promovarea binelui public și pentru normalizarea situației²¹.

¹⁴ *Ibidem*, p. 504-505.

¹⁵ Iorga 1989, p. 349.

¹⁶ *Ibidem*, p. 348.

¹⁷ Prodan 1979, p. 521.

¹⁸ Iorga 1985 p. 265.

¹⁹ Densușianu 1884, p. 278.

²⁰ Prodan vol II 1979, p. 38.

²¹ *Ibidem*, p. 89.

Referindu-se la acest aspect, istoricul Ioan Lupaș îi conferă o nouă interpretare: „Episcopul Nichitici fu silit a da atunci o mână de ajutor, ținând adunări de preoți la Țebea, la Brad și la Cristior, astfel încât poporul din partea vestică a Zarandului, prin simpla invitație a episcopului și a preoților lui să se liniștească cât mai repede”²².

În ceea ce privește rolul episcopilor sârbi în susținerea intereselor naționale, Silvestru Augustin Prunduș și Clemente Plăianu menționau caracterul nefast al acestora: „Desigur că sub raport național, românesc, în arhipăstorirea episcopilor sârbi menționați, nu poate fi consemnat nimic pozitiv, decât cel mult semnarea, cum vom vedea în continuare, a memoriului numit *Supplex Libellus Valachorum*, redactat de blăjenii uniți, de către episcopul Gherasim Adamovici, alături de Ioan Bob, episcopul greco-catolic”²³.

Conform raportului său din 27 noiembrie 1784, Mihail Brukenthal îl acuză pe episcopul Nichitici pentru faptul că nu s-a deplasat la momentul oportun în Zarand, fiindcă se temea de o capcană. Episcopul menționează în scrisoarea, din 11 decembrie 1784, adresată lui Samuel Brukenthal, că a reușit să pacifice mulțimea răzvrătită, dar se temea că excesele armatei vor genera din nou răscoala celor nemulțumiți. Ca urmare a acestor evenimente, solicitarea lui Horea de a trimite oameni în luptă a fost un eșec, iar cei care și-au însușit arme încep să le restituie²⁴.

Pe acest fundal eforturile armatei, ale episcopului Nichitici încep să ofere rezultate scontate, căci armata lui Horea se destramă treptat. Locuitorii din Câmpeni, Sohodol, Râu Mic, Certeje, Ponor depun armele și jurământ de supunere-față de ordinele suveranului Iosif al II-lea.

Textul evidențiază faptul că episcopii, protopopii români solicitați de oficialitățile austriece pentru a tempera răscoala își finalizează mandatul fără nicio obiecție. Mai mult, se inventează gratificații pentru episcopi și protopopi. Ioan Piuriu Molnar, investit să pacifice pe țărani din Zarand, își face datoria fără nicio ezitare. Datorită faptului că fiind familiar mediului țărănesc, acesta a și obținut încrederea țăranilor să-și declare nemulțumirile, dar cu toată demofilia sa, el le precizează acestora că răscoala lor este împotriva voinței împăratului, ceea ce poate avea consecințe importante pentru tot neamul românesc²⁵.

Atitudinea elitei confesionale ortodoxe este impregnată de accente iluministe. Servitutea este condamnată, dar ameliorarea statutului social este de datoria împăratului; ele nu se realizează printr-o răscoală a țăranilor și nu prin răsturnarea ordinii sociale existente²⁶. Luminismul credea în rațiune, în cultură și nu în răscoala țăranilor ignoranți. De aceea și episcopul Nichitici, fără a avea concepții luministe, așa cum reiese din patentele emise este un adversar al mulțimii ignorante. El manifestă condescență față de răsculați dar nu acceptă ideea ca aceștia să-și facă singuri dreptate. În concepția sa Dumnezeu și împăratul sunt singurele autorități care fac dreptate. Din acest punct de vedere ni se pare corectă atitudinea episcopului față de răscoală. Consider că, încrederea sa în capacitățile iluminismului de a regla stările negative din societatea transilvăneană a contat mai mult în demersurile sale din timpul răscoalei, decât slăbiciunile caracterului său. Iluminismul izofin a câștigat definitiv elita românilor, care așteptau doar de la împăratul Iosif al II-lea ameliorarea condiției existențiale a românilor ardeleni.

Aceeași încredere în ipostaza mitică a „bunului împărat” devine funcțională după bătălia de la Blăjeni, când răsculații acceptă patenta de amnistiere și textul care o însoțea. „Eu ca un arhipăstor al vostru părintește vă arăt și vă invit precum milostiva împărăție au dat iertăciune tuturor, care cu pace se vor întoarce la casele sale și comisie au rânduit după cum mai pe larg ați înțeles din patenta crăiască a cărei original se află la mine latinește, iar cea românească este aceasta. Pentru aceasta, iubiții mei fii vă așezați cu pace la casele voastre și puneți jos armele. Eu așa vă sfătuiesc și vă învăț ca să puteți fi vrednici de mila aceasta mai sus zisă”²⁷.

Documentul evidențiază ideea că acceptarea clemenței, prin vocea episcopului, a fost o reacție la intensitatea încercărilor pe care țăranimea le traversează, o consecință a dramei lor, dar și încrederea deosebită în soluțiile propuse de Iosif al II-lea.

Acțiunea combinată a locotenent-colonelului Kray și a episcopului Nichitici era să se finalizeze cu un eșec la Mihăileni. Aici o trupă de 600 de țărani se opusese trecerii armatei. Episcopul a trimis doi preoți la trupa țăranilor ca să le propună depunerea armelor. În paralel cu acțiunea de pacificare, Kray își dispuse trupa în ordine de luptă. După întoarcerea celor doi preoți cu refuzul țăranilor de a se supune, locotenent-colonelul Kray, care profitase de faptul că țăranii, reținuți de predicile preoților, nu au fost atenți la mișcările sale, au deschis ostilitățile și i-au învins pe țărani²⁸.

Intervenția armatei, acțiunea pacificatoare a episcopului Nichitici și a preoților săi a determinat o desolidarizare treptată a țăranimii din zona Zarandului. Amnistia promisă de împărat devine ispititoare pentru țărani și ea se manifestă prin defecțiuni, desolidarizări, gesturi de neîncredere, învinuiri la adresa lui Horea. Acțiunea răscoalei lui Horea se

²² Lupaș 1988, p. 102-103.

²³ Prunduș și Plăianu 1994, p. 21.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Prodan 1968, p. 561-567.

²⁶ Idem 1984, p. 266.

²⁷ Pușcariu vol II, Sibiu, 1897, p. 305.

²⁸ Georgescu-Buzău, Șerban 1974, p. 274.

finalizează aici și ea încearcă să fie continuată în zona Munților Apuseni. Episcopul și vicecolonelul Kray au dat dispoziții să fie capturați liderii răscoalei. Pacea și iertarea colportare de episcop estompau orice rezistență țărănească. Țăranii au două opțiuni: să accepte amnistia generală sau să continue lupta fără speranța victoriei împotriva armatei imperiale. În aceste condiții Horea, Cloșca și Crișan mulțumește răsculaților pentru faptul că le-au ascultat poruncile și se retrag în Munți.

Pe acest fundal acțiunea pacificatoare a lui Nichitici a fost favorizată de acest eveniment. Răsculații descurajați predau armele și acceptă soluția salvatoare a amnistiei. Episcopul consideră că misiunea sa s-a încheiat și a părăsit zona muntoasă în direcția Devei²⁹. Ajuns la Deva în 16 decembrie 1784 episcopul se adresează printr-o pastorală protopopilor și preoților în care solicita țăranilor restituirea bunurilor prădate. „Dacă țăranii și preoții manifestă nesupunere sufletele lor vor fi blestemate și alungate din împărăția lui Dumnezeu”³⁰.

Liniștirea spiritelor răscolate, reinstalarea păcii și securității în Transilvania, obiectivul comun al autorităților și al episcopului devine posibil de realizat. „Străduințele celui de-al doilea episcop sârb al românilor neuniți și dibăcia militară a soldaților imperiali izbutiră însă, după mai multe ciocniri să restabilească din nou liniștea”³¹.

Referindu-se la implicarea episcopului ortodox Ghedeon Nichitici în pacificarea răsculaților la 1784, Silvestru Augustin Prunduș și Clemente Plăianu precizau că: „Nu poate să rămână însă neconsemnată contribuția negativă a episcopului ortodox de la Sibiu, Ghedeon Nichitici, care, pus în slujba stăpânirii austriece, i-a adus acesteia servicii deosebite pentru lichidarea răscoalei lui Horia, precum vom consemna, și recompensa ce i s-a dat de către guvern, ca răsplată a trădării”³². Ioan Fruma precizează că „Premierea în cadru solemn la Zlatna a făcut-o comisarul Mihail von Brukenthal. Cea mai mare sumă, 1.000 de florini, a primit-o episcopul ortodox Ghedeon Nichitici de la Sibiu, la 5 februarie 1785, iar a două, de 800 de florini, a primit-o episcopul ortodox de la Arad Petru Popovici, iar Iosif Adamovici, protopop din Abrud, a primit 30 de galbeni și o medalie de aur”³³.

Episodul gratulării românilor de către oficialitățile Transilvaniei este reluat 150 de ani mai târziu de către Ioan Rusu Abrudeanu. „Pe la mijlocul lunii decembrie 1784 revoluția încetase cu totul. Guvernul și nobilimea maghiară respirau acum mai liberi. Aveau chiar vreme și poftă să se gândească la aranjarea de festivități în scopul de a recompensa pe românii ticăloși și slabi de înger, căci existau în acele timpuri asemenea specimene odioase – care deseră concursul concursul lor la prinderea capilor revoluției. Asemenea festivitate a fost aranjată pe 5 februarie 1785, într-o zi de târg, la Zlatna, unde era direcțiunea domenală. S-au distribuit cu acest prilej de către comisarul Mihail Brukenthal premii și bani tuturor acelor care trădaseră cauza răscoalei și pe conducătorii ei. Dintre aceștia făceau parte și protopopul Abrudului, Iosif Adamovici, care fu decorat cu o medalie, în mijlocul salvelor de pușcă și în sunetele trâmbițelor. Toți brigadierii silvici, care au prins pe Horea și Cloșca, au primit câte 303 galbeni, ca și Popa Moise din Cărpiniș, care a contribuit la prinderea lui Crișan. Lipsă de morală, care a prezidat la serbarea de la Zlatna ne zugrăvește pe deplin caracterul secolului în care s-a produs”³⁴.

Textul, considerăm că, este important deoarece surprinde prin absența episcopului Ghedeon Nichitici de pe lista celor recompensați de împăratul Iosif al II-lea pentru suportul lor dat în pacificarea răsculaților și capturarea lui Horea, Cloșca și Crișan.

Același episod este reluat într-o manieră sumară de către David Prodan. „Episcopul Nichitici va fi recompensat cu 1000 de florini, iar episcopul Petrovici din Arad cu 800”³⁵.

Ajuns la finalul studiului considerăm necesare formularea unor concluzii:

1. Instalarea lui Ghedeon Nichitici, ca episcop al românilor ortodocși a coincis cu un fundal tensionat din istoria Transilvaniei: momentele premergătoare ale debutului răscoalei lui Horea. În acest context Ghedeon Nichitici a fost investit de către guvernul transilvănean cu pacificarea românilor răsculați. La 8 noiembrie 1784, Guvernul i-a ordonat episcopului să-l însoțească pe comisarul gubernial Mihail Brukenthal pentru aplanarea conflictului izbucnit.

2. Atitudinea episcopului ortodox este iluministă. Iobăgia este condamnată, dar îmbunătățirea statutului social este de competența împăratului, ea nu se realizează printr-o răscoală a țăranilor. Ilumiștii credeau în rațiune, în cultură și nu în violențele țăranilor răsculați. De aceea și episcopul Nichitici, fără a avea concepții luminate, așa cum reiese din circularele emise este un opozant al mulțimii ignorante.

²⁹ Prodan vol. II 1979, p. 127.

³⁰ *Ibidem*, p. 128.

³¹ Iorga 1985, p. 547.

³² Prunduș Plăianu 1994, p. 35.

³³ Fruma 1947, p. 241.

³⁴ Abrudeanu 2009, p. 289.

³⁵ Prodan vol. II 1979, p. 389.

Bibliografie

- Abrudeanu 2009 – Abrudeanu I. R. 2009, *Moșii. Calvarul unui popor eroic, dar nedreptățit*, Ediția a II-a, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca.
- Fruma 1947 – Fruma I, 1947, *Procesul și martiriul lui Horea*, Editura Dacia Traiană, Sibiu.
- Georgescu, Șerban 1974 – Georgescu B, Șerban C, 1974, *Răscoala de la 1784 din Transilvania de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*, Editura Politică, București.
- Iorga 1989 – Iorga N, 1989, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Iorga 1985 – Iorga N, 1985, *Istoria poporului românesc*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Isar 2006 – Isar N, 2006, *Istoria modernă românilor 1774 /1784 – 1918*, Editura Universității București.
- Lupaș 1988 – Lupaș I, 1988, *Din istoria Transilvaniei*, Editura Eminescu, București.
- Meydendorf 1995 – Meyendorf, J, 1995, *Teologia Bizanțului*, București.
- Meteș 1933 – Meteș Ș, 1933, *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horea*, Sibiu.
- Păcurariu 2006 – Păcurariu M, 2006, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București.
- Popea 1870 – Popea N, 1870, *Vechia mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu.
- Prodan 1979 – Prodan D, 1979, *Răscoala lui Horea*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Prodan 1968 – Prodan D, 1968, *Misiunea lui Ioan Piuariu-Molnar în cursul răscoalei lui Horea*, în „Apulum” VII/ I.
- Prodan 1984 – Prodan D, 1984, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Prodan 1979 – Prodan D, 1979, *Răscoala lui Horea*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Prunduș și Plăianu 1994 – Prunduș A., Plăianu C 1994, *Catolicism și Ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române*, Cluj-Napoca.
- Pușcariu 1897 – Pușcariu I, 1897, *Documente pentru limbă și istorie*, vol II, Sibiu.
- Vasile 1982 – Vasile Episcopul Oradiei, *Prezența Bisericii în lume*, în „Mitropolia Ardealului”, Nr 1-3.

Abstract. *Dobrogea political identity in the nineteenth century.* Any discussion of ethnic minorities living along the Romanian Dobrogea can not ignore. No doubt there are many ethnic identities, even before joining the province lingvistice Ponto-Danube to Romania, Dobrogea returned as the new state framework with special dowry in this. I live here most diverse minorities, the Russians Lipovani the Turks and Tartars, and the list goes on with still more: Italian, Ukrainian, Armenian, Hebrew, German, Cerkez.

Cuvinte cheie: *Dobrogea, ruși-lipoveni, turci, tătari, italieni, ucrainieni, armeni, evrei, germani, cerkezi.*

Keywords: *Dobrogea, Russians Lipovani, Turk, Tartars, Italian, Ukrainian, Armenian, Hebrew, German, Cerkez.*

Orice discuție privind minoritățile etnice care trăiesc alături de români, nu poate face abstracție de Dobrogea. Fără îndoială, existau mai multe identități etno-lingvistice încă înainte de alipirea provinciei ponto-danubiene la România, astfel Dobrogea a revenit în noul cadru statal cu zestre deosebită în acest sens¹. Trăiesc aici minorități dintre cele mai diverse, de la ruși lipoveni, la turci și tătari, iar lista poate continua cu încă altele: italieni, ucrainieni, armeni, evrei, germani, cerkezi etc. Acest mozaic etnico-religios conferă Dobrogei un statut aparte, de întrepătrundere a Orientului cu Occidentul, făcând din ea „o Europă și o Asie în miniatură”². În timpul stăpânirii otomane prin Dobrogea s-au perindat multe etnii datorită faptului că aici exista posibilitatea ca mulți dintre cei ce se așezau să nu plătească anumite dări Imperiului Otoman. Astfel au venit germanii pentru a scăpa de fiscalitatea apăsătoare și de recrutările în armata țaristă, au venit ruși-lipoveni pentru că erau prizonieri în Rusia Țaristă, au fost aduși italieni pentru a se consolida și reconstrui infrastructura căilor ferate din Dobrogea dar și multe clădiri impunătoare ale instituțiilor. Odată cu dezvoltarea comerțului și a relațiilor economice au apărut și comunitățile care se ocupau exclusiv cu aceste activități în acest caz este vorba de evrei și de armeni. Iată, deci, că avem reprezentarea reală a unor comunități care formează o populație eterogenă în acest spațiu politic și cultural unde reprezentarea *alterității*³ este cu totul specială datorită faptului că respectivele comunități au avut specific etnic diferit.

2. Problematika colonizării unor identități politice în Dobrogea

a) Colonizarea Elementului Musulman (turco-tătar) în Dobrogea. Așezată la răscrucea a două drumuri dintre care unul unea Marea Nordului cu Marea Neagră, străbătând Europa Centrală, iar celălalt porturile Mediteranei orientale cu ale stepelor pontice, istoria i-a hărăzit Dobrogei de-a lungul veacurilor o evoluție zbuciumată. Rând pe rând s-au perindat armatele perșilor, apoi cele romane, iar mai târziu invaziile popoarelor migratoare au fost urmate de stăpânirea musulmană, Dobrogea devenind între timp drumul de invazie al armatelor din stepele Rusiei spre Balcani și Constantinopol. Ocuparea Peninsulei Balcanice de către Imperiul Otoman, în timpul sultanilor Mehmed I și Baiazid al-II-lea, permite și penetrarea otomanilor în Dobrogea pe care o și ocupă definitiv după 1420. Expediția de pedepsire a Țării Românești pornită de către sultanul Mehmed I viza, pe lângă represaliile care-l aveau direct țintă pe fiul și succesorul⁴ lui

¹ Alexandru P. ARBORE, *Contribuțiuni la studiul așezărilor Tătarilor și Turcilor în Dobrogea*, în *Analele Dobrogei*, an II, pp. 213-260; tot în această problemă se poate confrunța Guillaume LEJEAN, *Etnographie de la Turquie de l'Europe*, f.e., 1861; de asemenea o sursă pertinentă pentru problematica în cauză este Karl F. PETERS, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha*, Wien, 1867.

² Nicolae IORGA, *România cum era până la 1918*, vol. al II-lea, *Dobrogea*, Editura Minerva, București 1972, pp. 287-314 și 327-351; Pentru alte elemente importante ale acestui aspect Theodor T. BURADA, *O călătorie în Dobrogea la 1880*, în *Opere*, vol. IV „Folclor și etnografie”, București, Editura Muzicală, 1980.

³ Termenul de *alteritate* definește o relație sau o calitate a celui alt perceput în viziunea unui anume individ. În etnologia franceză termenul este foarte sumar explicat datorită faptului că are o etimologie foarte complexă. Spre exemplu nu se face diferența între ceea ce latina denumesc *Aliud* (generic Celălalt) sau *Alter* cum o face limba germană și prin care se definește relația cu celălalt (raportul cu fiecare individ). În antropologie și filosofie însă alteritatea este invocată în sensul identificării sentimentului de apartenență, un regim diferit și o altă organizare specifică unor tradiții sau cutume. Prin urmare se creează trei perspective care suprapun la rândul lor trei problematici: 1) Perceperea alterității ontologice; 2) recunoașterea celui alt prin experimentarea acestei alterități; 3) întâlnirea și relaționarea cu celălalt ca realitate etică și în același timp comunitară. Deși nu sunt convergente aceste perspective au generat tensiuni și au marcat raporturile relațiilor dintre comunități timp de un secol (a doua jumătate a sec. XIX și prima jumătate a secolului XX). În filosofia statului de la începutul secolului XX a persistat un curent prin care comunitățile numeroase se identificau cu un spațiu teritorial și cu un concept pe care l-au numit *națiune*. FERREOL Gilles, JUCQUOIS Guy, (coord.), *Dicționarul alterității și relațiilor interculturale*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 18-20; a se confrunța și REY Jean-Francois, (coord.), *Alterites: entre visible et invisible*, Paris, Ed. L' Hartman, 1998, p. 46.

⁴ Este vorba de Mihail I menționat în titulatura vremii drept „domn de amândouă părțile peste toată Podunavia încă pînă la Marea cea mare și stăpînitor al cetății Dîrstorului,,

Mircea cel Bătrân⁵, și ocuparea provinciei amintite. După ocuparea otomană a Dobrogei elementul românesc predomină timp de câteva decenii până la începutul colonizării Dobrogei cu turci și tătari aduși din podișul Anatoliei după bătălia de la Varna din 1444. În legătură cu acest aspect cronicarii epocii descriu stepele Dobrogei ca un *desertum*⁶ termen care definește spațiul în cauză până în secolul XV. Informațiile provin de la *Donado da Lezze* care a însoțit în 1476 marea expediție otomană împotriva lui Ștefan cel Mare⁷. O acțiune de colonizare mai importantă cu populație otomană începe după jumătatea secolului al XVI-lea și a fost derulată din motive strategice de securizare a frontierei de vest a Imperiului Otoman⁸. Colonizarea amintită a izolat populația bulgară de ținutul dobrogean printr-o fâșie compactă care se întindea de la Varna și până la Rusciuk și a marcat o schimbare în ceea ce privește componența etnică a populației⁹. Zona de teritoriu dintre Dunărea maritimă, versantul nordic al munților Balcani și Marea Neagră a fost pe rând: fie o entitate administrativă unică așa cum a fost în Imperiul Roman și în cel bizantin, apoi în cel otoman, fie a fost divizată între mai multe stăpîniri locale, sub dominație mongolă sau bizantină, fie a fost unită cu statul din stînga Dunării numit Țara Românească¹⁰. Surse¹¹ recente consideră că momentul cuceririi cetății Chilia (1484) marchează desăvîrșirea stăpînirii asupra Dobrogei înțelegînd în acest fel că tot teritoriul care se afla la sud de această cetate ar fi fost supus Imperiului Otoman după 1484¹². Cercetătorii perioadei susțin că documentele referitoare la acțiunile politice turcești sunt foarte puține și nu oferă o imagine pertinentă a realităților acelei epoci dar aceste documente pot fi completate cu acte administrative ale organizării teritoriilor cucerite de Imperiul Otoman în zona balcanică inclusiv Dobrogea¹³. Astfel, din punct de vedere administrativ, Dobrogea, în toată perioada de stăpînire otomană (de la 1420 și pînă la 1878), a făcut parte dintr-o unitate administrativ-teritorială cu denumirea de *sangeak*-ul (după unele surse *sangak*) Silistra-Oceakov. Mai tîrziu aceasta unitate administrativă devine *eyelet* (vilayet). Zona respectivă făcea parte din *beylerbeylik*-ul Rumeliei susțin unii cercetători ai perioadei.¹⁴ Într-un *defter* (registru otoman) din 1530 pe lîngă descrierea amănunțită a localităților din Dobrogea este menționată și o serie de sugestii în privința succesiunii cuceririi teritoriilor Dobrogei de către otomani; în respectivul *defter* teritoriul dobrogean era administrat de trei *kazale*¹⁵: Hârșova, Varna, Silistra¹⁶. Conform ultimelor cercetări care privesc cucerirea Dobrogei de către Imperiul Otoman se pare că Baiazid al -II-lea este

⁵ Acesta îl susținuse pe unul dintre adversarii sultanului un anume *șeih Bedreddin* în luptele pentru supremație și succesiune în Imperiul Otoman, Viorica PERVAIN, *Lupta antiotomană a Țărilor Române în anii 1419-1420*, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj, 1976, XIX, p. 55-57.

⁶ Constantin BRĂTESCU, *art. cit.*, p.223.

⁷ *Donado da Lezze* consemnează faptul că întregul teritoriu dintre Varna și Isaccea (pe care îl denumește *Abrozit* sau *De Brozie*) sultanul la parcurs timp de *zece zile*, *prin locuri sălbatice și nepopulate*, potolindu-și setea cu apa aflată în nisipurile de pe litoralul Mării Negre, Donado da LEZZE, *Historia Turchesca (1300-1514)*, lucrare publicată de către Ioan Ursu în 1919 la Academia Română. Informațiile provenite de la I. Ursu sunt consemnate și de Constantin Brătescu în studiul, *Populația Dobrogei*, publicat în 1928 în volumul colectiv *Dobrogea cincizeci de ani de viață românească* la pagina 223.

⁸ Constantin BRĂTESCU, *art. cit.*, p. 223.

⁹ Lorenz DIEFENBACH, *Volkerkunde Osteuropas*, Viena, 1880, un exemplar original se află la Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj. În această lucrare autorul prezintă și o statistică la pagina 18 unde consemnează populația din Dobrogea de nord la începutul secolului XVII după cum urmează: 56000 de locuitori de origine islamică, 24.300 de români, 16.300 de bulgari, 12.500 cifră care reprezenta alte etnii.

¹⁰ Anca POPESCU, studiul, *Dobrogea Otomană*, în *Dobrogea 1878-2008 Orizonturi Deschise de Mandatul European* -volum coord de Valentin Ciorbea, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008, p.140.

¹¹ Nicoară BELDICEANU, *La conquete des cites marchandes de Kilia et de Cetatea Alba par Bayezid II*, în *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566).Institutiones, societe, economie* (Variorum Reprints), Londra, 1976, pp.37-90.

¹² Anca POPESCU, studiul, *Dobrogea Otomană*, în, *Dobrogea 1878-2008 Orizonturi Deschise de Mandatul European* -volum coord de Valentin Ciorbea, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008, p.143. Vezi și Anca Ghiață *Condițiile instaurării dominației otomane*, p. 122-123.

¹³ Se știe foarte bine că otomanii au respectat două principii în organizarea teritoriilor cucerite a) menținerea în teritoriul unei provincii cucerite a entităților politico-statale anterioare cuceririi otomane b) ordonarea și repartizarea teritoriilor cucerite în structurile administrative otomane în succesiunea cronologiei cuceririi acestora. Anca Popescu –*op.cit.* pp 143.

¹⁴ Este vorba de Anca Popescu care susține că prin analogii cu regiuni asemănătoare mai bine studiate din cadrul Imperiului Otoman se poate presupune existența unei perioade în care Dobrogea a fost un *uc-beylik* (adică un ținut marginal de graniță cu o largă autonomie).

¹⁵ Circumscripție administrativ-judiciară musulmană condusă de un *Kadiu* care îndeplinește funcții identice și pe lîngă populația nemusulmană. Nuredin IBRAM, *Comunitatea musulmană*, Editura, Ex Ponto, Constanța, 1998, p. 75.

¹⁶ Anca POPESCU, *Vestigii ale organizării Dobrogei preotomane într-un defter din anul 1530*, în vol. *Vocația istoriei. Prinos Profesorului Șerban Papacostea*, ed .Ovidiu Cristea și Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, pp.513-516.

sultanul care a dat coerență teritorială stăpînirilor otomane în teritoriului dobrogean¹⁷. Nu se știe cu precizie dacă tot Baiazid este cel care a unificat diferitele structuri teritoriale din spațiul dobrogean dar și a celor din sud și din nord sub autoritatea *sangakbey*-ului de Silistra. Datorită unor necesități de ordin demografic în rîndul populației musulmane spațiul Dobrogei se restructurează prin crearea unor noi **Kazale**. Astfel în defterul din 1573, în urma unor reorganizări, partea de nord a regiunii cuprindea o *kaza* distinctă, cea a Isacței, care încorpora localitățile: Măcin, Garvăn, Isaccea, Tulcea și Beștepe¹⁸. La sfîrșitul secolului XVI datorită atacurilor căzăcești și a războaielor lui Mihai Viteazul în zona Dunării, Poarta Otomană a luat decizia de a ridica *sancak*-ul Silistra la rangul de *eyalet/beglerbeglik* de Silistra-Ozu/Oceakov. În secolele XVII-XVIII acest *eyalet* cuprindea următoarele *sangak*-uri: Nicopol, Silistra, Bender-Akermann, Oceakov, Kilburun¹⁹. În secolul XIX odată cu reformele inițiate sultanul Abdul Medjid²⁰ (1839-1861) și introducerea Tanzimatului, Dobrogea a fost încorporată din 1864 pînă la 1878 într-o provincie nou creată a Dunării *Tuna-vilayet*²¹. Dobrogei i s-a acordat o mare importanță datorită poziției strategice de regiune de graniță a imperiului. În contextul războaielor din sec. al-XVI-lea cu Țara Românească, Moldova și aliații acestor țări sunt restaurate vechile cetăți și construite altele pentru a consolida apărarea împotriva oricăror posibile atacuri. În contextul luptelor și a războaielor care vor avea loc în secolul al XVI-lea între Imperiul Otoman și Moldova, Țara Românească și aliații lor sunt restaurate vechile cetăți din spațiul dobrogean sau se construiesc altele²². Orașele și domeniile din Dobrogea erau rezervate sultanului. Constituirea Dobrogei ca unitate administrativ distinctă a cunoscut etapele succesive anterior prezentate pe măsura creșterii importanței strategice și militare a provinciei de la gurile Dunării.²³ Vreme îndelungată, centrul administrativ otoman din Dobrogea s-a aflat la Babadag în regiunea apropiată Dunării și celor două importante lacuri cu rol strategic, Razelm și Sinoe. În secolul al XVIII-lea, aparatul administrativ-militar otoman se recruta dintre elementele clasei conducătoare islamice. Din punct de vedere militar, în Imperiul Otoman exista o structură centrală și o armată provincială.²⁴ În secolul al XVIII-lea Dobrogea va avea rol mai mult defensiv. Obiectivele principale ale stăpînirii turcești în Dobrogea au constat în asigurarea unei legături permanente cu hanatul Crimeii, furnizor de trupe auxiliare. În timpul stăpînirii otomane, Dobrogea va deține un rol important în politica externă a Porții, care e determinat de evoluția de ansamblu a relațiilor româno-otomane, pe de o parte și a relațiilor internaționale, pe de altă parte.²⁵

Prin extinderea controlului asupra țărilor române, Imperiul Otoman a urmărit să-și asigure monopolul asupra căilor importante de trafic anume Dunărea și Marea Neagră. După completa integrare administrativă a Dobrogei, Poarta s-a îngrijit, înainte de toate, să întărească potențialul militar al noii provincii, încurajând colonizarea ei sistematică cu populația turcă și mai ales nord-pontică (tătari)²⁶. Tătarii sunt un grup de popoare de origine mongolo-turco-turanică,

¹⁷ Astfel au fost întreprinse unele extinderi a limitelor *sanceak*-ului Silistra asupra litoralului maritim între Varna și Constanța, a integrat jumătatea dunăreană a Dobrogei nordice în același timp cu anexarea Hârșovei și a regiunii înconjurătoare. Anca POPESCU *op.cit.* pp.145.

¹⁸ *Defter*-ul lui Evlia Celebi (1573) publicat de Bistra TSVETKOVA și Anca GJACA (Ghiață)

¹⁹ Alexandru TERTECEL, *Marea Neagră otomană și ascensiunea Rusiei (1654-1774)*-în, Ovidiu Cristea (ed.), *Marea Neagră. Puteri maritime – Puteri terestre (sec XIII-XVIII)*, București, 2006, p.237.

²⁰ Acesta a fost al 31-lea sultan unul dintre cei mai mari reformatori ai Imperiului Otoman, un adevărat „*Ataturk*” al secolului XIX. Conducător care a observat decalajul de sistem dintre Occident și Orient continuă politica reformatoare pe care o inițiază tatăl său sultanul Mahomed al-II-lea. Opera modernizatoare și reformatoare a fost numită *Tanzimat* și a avut rolul de a schimba raporturile sociale și politice din Imperiul Otoman. *Abdul Medjid* a avut o educație în sens european, vorbea fluent limbile franceză și engleză și s-a înconjurat de consilieri progresiști. A fost aliat al Franței și Marii Britanii în anii Războiului Crimeii reușind să introducă Imperiul Otoman în familia națiunilor europene după Pacea de la Paris din 1856. Moare foarte tânăr- la 38 de ani de tuberculoză nereușind, din păcate, să ducă la capăt importanta operă reformatoare a Imperiului Otoman. În Dobrogea numele lui dăinuie și astăzi prin Medgidia (în turcește *Medjidie*) oraș fondat de către el dintr-un simplu târg de vite în timpul reformelor din perioada *Tanzimat*-ului.

²¹ Anca POPESCU *op.cit.* p.145.

²² Sultanul *Osman II* (1604–1622) construiește cetatea Tulcei, un alt demnitar (*kapudan-ul*) Celebi Hasan-Pașa construiește o cetate la Isaccea iar sultanul *Murad IV* (1622-1640) înalță o cetate la Karaharman (Caraorman aproape de brațul Sf. Gheorghe). Același *Murad* începe construirea fortificațiilor de la Babadag care însă nu vor fi terminate.

²³ Mehmet Ali EKREM, *Din istoria turcilor dobrogeni*, Editura Kriterion, București, 1994, p. 154.

²⁴ Dobrogea aparținând sistemului oastei de provincie. În sistemul administrativ otoman, Dobrogea trebuia să satisfacă interesele economice și strategice ale Porții. Gheorghe DUMITRAȘCU, Stoica LASCU, *Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în „*Studii și articole de istorie*”, București, 1985, p. 19-20.

²⁵ Conferind statelor române rolul de *state-tampon*, Poarta căuta să contracareze tendințele expansioniste ale Ungariei și Poloniei, apoi ale Imperiului habsburgic și țarist ce vizau stăpînirea acelorași obiective de importanță economică și strategică majoră. Așa se explică faptul că Poarta a organizat Dobrogea ca un adevărat bastion îndreptat împotriva oricărei inițiative ce ar fi periclitat supremația otomană asupra Dunării și Mării Negre., Mustafa ALI MEHMET, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominație otomană în secolele XIV-XVII*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1974, p. 143.

²⁶ Tătarii din România își au originea în Crimeea din nordul Mării Negre ramuri etnice apropiate în *uzbeci, azeri, kazahi, turkmeni, kirghizi* ș.a. toți aflați în aria de influență a lumii turco-musulmane. Etnonimul de *tătar* apare pentru

dispersați pe arii întinse ale Asiei, dar prezenți pe arii restrânse și în anumite regiuni ale Europei de Est. Asupra originii etnice²⁷ a tătarilor, în lucrările de specialitate de până azi (lucrări de istorie, de etnografie, de geografie, de lingvistică), părerile sunt împărțite: unii susțin originea mongolă, iar alții originea turcă a tătarilor²⁸. În privința importanței în cadrul istoriei universale, toate scrierile subliniază impactul imens pe care 1-a avut această stăpânire asupra dezvoltării societății euro-asiatice, în secolele XIII-XV.²⁹ Este de observat faptul că, spre deosebire de celelalte popoare, originea și istoria tătarilor au fost studiate, până nu demult, aproape în exclusivitate de către străini, adică de către netătari, ceea ce a dus încă de la început la complicarea chestiunii, căci ea a fost abordată și tratată de pe poziții subiective și foarte diverse. Populația tătară dislocată din Crimeea și adusă în Bugeac și în Dobrogea, va pendula dintr-un loc în altul. Dobrogea în timpul stăpânirii otomane era atacată de cazacii care prădau așezările turco-tătare dinspre mare. Domnii români, după pierderea Dobrogei și a cetăților de pe malul stâng al Dunării organizau incursiuni repetate „în țara turcească”³⁰. Trupele turcești care au ocupat Dobrogea sunt de fapt primii locuitori otomani stabiliți în acest ținut alături de turcii nord-pontici, așezați în secolele anterioare. Procesul colonizării islamice cu elemente turco-tătare³¹, a fost precedat de așezarea spontană, ținând de fenomenul migrațiilor târzii, a unui număr mare de tătari în părțile de sud ale

prima dată în anul 732 pe muntele Orhon, în nordul Mongoliei cu preluare în toate izvoarele istorice despre imperiul lui Genghiz Han (1204 — 1241) prin care tătarii vor deveni cunoscuți în toată lumea. În decurs de numai 50 de ani acest întins imperiu va avea efecte devastatoare asupra lumii chineze, creștine și islamice în același timp. Într-o rapidă succesiune de bătălii, același eveniment care în Asia a fost numit *invazia mongolă* și a dus la căderea dinastiilor Jin (Beijing, 1215), Song (China de sud, 1223) și Tang (Tibet, 1225), în Europa a fost numit *invazia tătară* care a dus la prăbușirea Rusiei kievene (Kalka, mai 1223), a statului ungar (Mișcoltz, aprilie 1241) ajungând până la Viena (Neustadt, iulie 1241). De notat că toate aceste campanii au fost pline de atrocități medievale, fiind urmate de masacrarea populațiilor civile pentru că în concepția căpeteniilor tătare o victorie era definitivă numai după decimarea completă a inamicului. Din această perioadă este consemnată o interesantă tentativă de creștinare a tătarilor venită din partea papei Inocențiu al IV — lea cu trimiterea la curtea lui Genghiz Han a două misiuni celebre, prin Ioan de Piano Carpini în anul 1246 și a lui Wilhelm de Rubruk în anul 1256. Papa Inocențiu al IV -lea fiind cel care în Conciliul de la Lyon (1245) a cerut Europei ridicarea unei cruciade împotriva invaziei tătare. Chiar dacă tentativa creștinării nu a reușit, demersul lor a fost remarcabil și la un moment oportun. Peste 5 decenii toți tătarii vor trece la Islamism sub presiunea și influența imperiului otoman. Mustafa ALI MEHMET, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominație otomană în secolele XIV-XVII*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1974, p. 174; vezi și Mictat A. GÂRLAN, *op.cit.* p 54.

²⁷ În privința etnogenezei tătarilor de astăzi sunt, în principal, două puncte de vedere: prima opinie, mai veche, datorată îndeosebi autorilor ruși și, prin ei, răspândită și în alte țări, îi consideră pe vechii tătari de origine mongolă. Al doilea punct de vedere, care capătă o pondere din ce în ce mai mare în istoriografia mondială de specialitate, îi apreciază pe tătari, de la bun început, ca element component de seamă al lumii turce. Indiferent însă de poziția pe care se situează, toți cei care au abordat această chestiune sunt nevoiți să recunoască faptul că tătarii de astăzi vorbesc o limbă (dialect) de origine turcă și prin întreaga lor tradiție istorică și formație etno-spirituală aparțin lumii turce. Așadar, problema apartenenței la lumea turcă sau mongolă se pune doar în privința vechilor tătari, care sunt numiți *prototătari*. Ablay MEHMET, *Din istoria tătarilor*, Ed. Kriterion, București, 1997, p. 52

²⁸ Semnalată încă din secolul al XIII-lea, populația musulmană s-a așezat preponderent în zona centrală și litorală a Dobrogei. Izvoarele istorice arată că în secolul al XV-lea, circa 10.000-15.000 de turci selgiucizi musulmani din Anatolia au fost colonizați în nordul Dobrogei de către hanul musulman al Imperiului tătar al Hoardei de Aur, Djemaleddin Ibrahim (Berke). Constantin C. Giurescu nota că ținuturile de răsărit de Carpați, respectiv Moldova și o bună parte a Munteniei, au rămas sub dominația tătarilor „până la întemeierea principatelor”, dar că tătarii au locuit efectiv doar în nordul Deltei în viitorul Bugeac, fapt confirmat de „documentele muntene din vremea lui Mircea cel Bătrân”. Tătarii, spune istoricul român, „au oprit înaintarea ungurească spre răsărit și au înlesnit întemeierea Principatelor” iar Basarab, întemeietorul Țării Românești, a fost ajutat de tătari în războiul din 1330, cu regele Ungariei, război în urma căruia „statul muntean și-a câștigat independența”. Constantin C. GIURESCU, Dinu C. GIURESCU, *op. cit.*, p 78

²⁹ *Ibidem*, p. 52.

³⁰ *Ibidem*, p. 72.

³¹ Unul din cei mai buni cunoscători ai istoriei turce și mongole- Bertold Spuler- a sintetizat această problemă a formării tătarilor de astăzi: „După informațiile pe care le avem- și, în egală măsură, după indiciile fizice ale tătarilor de la Volga care trăiesc acum- elementul mongol a fost mai slab aici, chiar de la începutul stabilirii, decât în Persia și, mai cu seamă, în Asia Centrală. Limba mongolă a dispărut din documente și de pe monede mai repede aici decât în alte părți; ea a fost înlocuită, înainte de toate, de limba turcă răsăriteană (numită multă vreme „djagatay”) și, pe lângă aceasta, de persană. Acest proces de transformare a avut ca rezultat un amestec al rasei dominante a cuceritorilor mongoli, pe de o parte, și turcii autohtoni sau imigrați de curând în bazinul Volgăi, pe de altă parte; aceasta este originea poporului modern al tătarilor. La aceasta au fost incluse și elemente eterogene, ca bulgarii de la Volga (a căror limbă era mai îndepărtată decât a celorlalți turci) și numeroși finiri de la Volga. De asemenea, ei nu întârziară să exercite o influență somatică pronunțată asupra națiunii tătare care se naște”. Apariția tătarilor ca parte integrantă a lumii turco-musulmane a imprimat evoluției lor caracteristicile spirituale ale acestei lumi, Gemil TASHIN, *Problema etnogenezei tătarilor în, Originea tătarilor*, Lucrările Simpozionului Internațional, Ed. Kriterion, 1997, p. 27.

Moldovei și cele de mieznoapte ale Dobrogei. Inițial, colonizările au caracterul unor tabere mobile, folosite în expediții sau așezări vremelnice mai târziu tătarii sunt menționați în diferite documente ale epocii în zona centrală, în partea de sud precum și în zona stepei dobrogene³² fiind denumiți „*tartari dobrucenses*”³³. Colonizarea cu grupuri turanice din Anatolia însă a fost organizată de statul otoman, care a urmărit să imprime tabloului etnic din provinciile cucerite o nouă configurație, să creeze un factor de sprijin și siguranță ordinii islamice care să contribuie la apărarea sa.

După bătălia de la Vama din 1444, Imperiul Otoman colonizează masiv Dobrogea și Bulgaria orientală³⁴ cu populație tătaroturcă. Deoarece în secolele XIV-XVI, Imperiul Otoman avansa spre Europa centrală, Dobrogea era o posesiune periferică, fără o mare importanță strategică sau economică. Dar pe măsură ce treceau anii, numărul musulmanilor creștea, ajungând să fie pe alocuri majoritari. În multe locuri, cultura pământului dispărea în profitul pășitorului extensiv, fostele orașe de coastă devin simple sate de pescari, în locul lor se dezvoltă Babadagul și Medgidia ca târguri rurale. Această colonizare se fundamenta pe o prezență anterioară³⁵ a acestor etnii în spațiul dobrogean. În Dobrogea s-au așezat două mari grupuri de tătari: grupul nogaic (*tătarii nogai*) și grupul de tătari crimeeni. Se adăugau și tătarii veniți din Buceacul Basarabiei care au venit în Dobrogea în secolul al-XVI-lea³⁶. În 1856 s-au stabilit în provincia transdunăreană mai mulți tătari din Crimeea.³⁷ Tătarii colonizați în Dobrogea care purtau porecla de *gogii* au înființat satul Cogea³⁸ (fost Cogiela) care la începuturi a fost un sat pur tătaresc până la migrația germanilor din Basarabia după 1850. Cât privește colonizarea populației de origine turcă lucrurile stau asemănător cu situația tătarilor. Una dintre caracteristicile cele mai evidente ale turcilor a fost că, în decursul istoriei lor, au fost cunoscuți sub cele mai diferite denumiri, fie după regiunile geografice unde trăiau, fie după numele unor triburi sau ale dinastiilor în jurul cărora se închea o formațiune politică³⁹. Desigur că planurile de colonizare ale Imperiului Otoman vizau popularea acestui teritoriu cu grupuri de religie musulmană și în același timp interesată și loială în menținerea stăpânirii turcești în această parte de imperiu. Astfel autoritățile otomane au adus în Dobrogea un important număr de familii musulmane, alcătuite din turci și tătari dacă ținem seama, în primul rând, de interesele politice și folosind metoda deportării (*surgun*) adică a mutării forțate ca formă de pedeapsă. Turcii au constituit o minoritate importantă a Dobrogei formată în special din *turci*

³² Constantin BRĂTESCU, *Populația Dobrogei*, în, *Dobrogea cincizeci de ani de viață românească...*, p. 224, unde autorul descrie foarte amănunțit sursele care consemnează prezența tătarilor în Dobrogea precum și etapele în care aceștia au fost colonizați

³³ *Ibidem*.

³⁴ Romulus SEIȘAN, *Dobrogea, Gurile Dunării și Insula Șerpilor*, Editura ziarului Universul, București, 1928, p. 169. Autorul consemnează date interesante care provin din izvoare care nu au mai ajuns până la noi.

³⁵ Astfel între anii 1262 și 1264 au fost colonizați în Dobrogea câteva mii de turci *selgiukizi* din Anatolia, ceea ce arată că prezența tătară nu era numeroasă. La sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, prezența tătară se consolidează în nordul Dobrogei. Din această perioadă datează un tezaur numismatic cu 23.440 de monede de argint emise de trei hani, descoperit, în 1962, lângă Mihail Kogălniceanu (jud. Constanța) și a altora la Isaccea, Tulcea, Mangalia, Cernavodă, monede emise de hani tătari ai Hoardei de Aur între 1280-1312, Mustafa ALI MEHMET, *op.cit.* p. 141.

³⁶ În anul 1600 se aflau în Dobrogea în jur de 6000 de familii de tătari susține R. SEIȘAN care citează un cronicar pe nume Walter

³⁷ Acest grup de tătari vor schimba numele târgului *Carasu* (Medgidia de azi) în *Medjidie* după numele fondatorului, sultanul Abdul Medgid.

³⁸ Tătarii au mai înființat în Dobrogea următoarele localități: *Cogea*, *Caramurat*, *Ciocârci*, *Taşaul*, *Caracoiu*, *Hasancea*, *Omurcea*, *Hasiduluc*, *Osmanfacă*, *Abdulach*, *Ebechioi*, *Mahometcea*, *Topraisar*, *Teckirghiol*, *Mangeapunar*, *Muratanul mare și mic*, *Duingi*, *Serement*, *Chirșilic*, *Ceamurli de Jos*, *Toxof*, *Ghelengic*, *Taşpunar*, *Cartalu*, *Satșchioi*, *Caraomer*, *Carachioi*, *Dauluchioi*, *Ghiuvenlia*, *Amzacea*, *Sarighiol*, *Docuzol*, *Cavalcar*, *Agelmer*, *Bairamdede*, *Acbasă*. Ion Ionescu de la Brad, în lucrarea amintită menționează că în 1850 exista un singur sat tătaresc pe nume *Boascic* datorită faptului că tătarii preferau stepa. În Dobrogea a mai locuit un neam de rasă mongolă care purtau numele de *mongoli*. Aceștia erau așezați la 6 km de localitatea *Seimenii Mari* pe malul Dunării unde au înființat o localitate ce purta numele de *Mongol* (azi dispărut). Ion Ionescu de la Brad susține că membrii acestei comunități, „*erau mici de statură, cârni și cu fața ca un bot de câine*” Ion IONESCU de la BRAD, *op.cit.* p. 88.

³⁹ În istoriografia turcă de specialitate se pornește de la premisa că „*turcii aparțin popoarelor turanice, care au fost dintre cele mai vestite popoare ale Asiei*”. Prima atestare a etnonimului „*turc*” a fost menționarea *kok tiurk* (turcii albaștri) într-o scrisoare trimisă în 585 de împăratul Chinei lui Isbara, hanul tribului *goktiurk*. În misiva respectivă, monarhul i se adresează destinatarului cu apelativul „*Mare Han Turc*”. În inscripțiile Orhon, date cam în aceeași perioadă este folosită varianta „*turuk*”. Semnificația cuvântului *tiurk* a dat naștere la o serie de interpretări, dintre care amintesc: vechile anale chinezești, în care se spune: „*Unul din munții Kin-Chan (Altai) are formă de coif; și cum în limba lor coifului se spune Tu Kiu, ei și-au tras de aici numele neamului lor*”; unii specialiști au căutat geneza cuvântului în tur sau tir, însemnând a trage sau a atrage; alții au fost de părere că provine din turku, care în limba sciților ar avea sensul de „*omul de pe țărmul mării*”, Mehmed Ali MUSTAFA, *Istoria turcilor*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 15-18.

selgiucizi care apar în documente în secolul al-XIII-lea. Aceștia se așează în jurul cazalelor Tulcea, Babadag, Isaccea, Medgidia, Mangalia, Silistra, Hârșova, Kustenge (Constanța) ocupând diferite funcții administrativ-militare⁴⁰. Marin Ionescu Dobrogianu susține că în 1862 existau în Dobrogea 7000 de turci doar în orașele Dobrogei însă acestora li se adăuga populația din zonele rurale care era numeroasă în urma amplelor colonizări⁴¹. După 1878 numărul populației de origine turcă a scăzut dramatic ca urmare a retragerii autorităților otomane din Dobrogea și ocuparea posturilor administrative de către autoritățile românești. Conform unor surse (izolate de altfel) avem informații conform cărora în Dobrogea ar fi continuat colonizarea cu populație turco-osmană până în prima jumătate a secolului XIX.⁴² Informațiile sunt amintite de către un polonez care ar fi călătorit în Imperiul Otoman și care susține că în târgurile Isaccea și Tulcea ar fi văzut doar turci. Aceste afirmații sunt susținute de arhitectura religioasă care se putea întâlni în zone urbane mai mari cum ar fi: Mangalia, Babadag, Măcin, Tulcea, unde locuiau comunități importante de musulmani.

Paralel cu acțiunea de colonizare a populației de origine musulmană au fost înlocuite și denumirile localităților schimând în același timp și aspectul toponimic al Dobrogei⁴³. Odată cu seria războaielor ruso-turce⁴⁴ care favorizează depopularea Dobrogei și care a devenit teatru de operațiuni al armatei rusești populația otomană scade cu tot aflulxul de colonii tătare venite din Crimeea. Unii locuitori ai provinciei amintesc de situații disperate și o stare de groază⁴⁵. Generalul prusac *Helmuth Karl Bernard von Moltke*⁴⁶ descrie o Dobroge depopulată din cauza masacrelor, a emigrărilor, a deportărilor și a epidemiilor.⁴⁷ Generalul Moltke amintește despre Dobrogea la sfârșitul războiului ruso-turc din 1829 că o treime din sate nu mai existau și că orașele erau mormane de dărâmături în adevăratul sens al cuvântului, Constanța mai avea 40 de case iar Hârșova care avea înainte de război 4000 de locuitori după război abia număra 30 de case.⁴⁸ Întregul ținut, susținea Moltke, ar mai fi avut 20.000 de locuitori.⁴⁹ Aceste informații sunt confirmate de mai multe surse care susțin că foarte multe sate fuseseră desființate sau arse.⁵⁰ Conform relatărilor lui Moltke avem un teritoriu aproape pustiu fapt care ar trebui să favorizeze o nouă colonizare începând cu deceniul patru al secolului al XIX-lea.

Dacă acea colonizare s-a produs ce caracter a avut ea și ce populație a deținut ponderea în cadrul acestui fenomen strategic vom vedea pe măsură ce analizăm prezenta cercetare. Informații despre acest episod avem tot de la

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 45-47.

⁴¹ M.D. IONESCU, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, Atelierele grafice Socecu, 1904, p. 342

⁴² MIKOȘA Janos, *Călătoria unui polonez prin Moldova în Turcia*, Leipzig 1793, f. e., citat de Dr. Paul Traeger, într-un studiu publicat în lucrarea *Bilder aus der Dobrudscha*, tiprită la Constanța în 1918. Studiul amintit a fost tradus de către dr. Constantin Chera în limba română și este cuprins în traducerea lucrării amintite la p.262.

⁴³ Unele dintre aceste denumiri arată originea populațiilor care se stabiliseră în Dobrogea astfel avem : *Anadol-chioi* (satul anatolienilor), *Arnăut -chioi* (satul albanezilor), *Laz- mahale* (mahalaua lazilor- o populație înrudită cu turcii), *Vlah-chioi* și *Vlahar* (satul românilor), de remarcat că particula *chioi* desemnează în limba turcă o așezare sau un sat. Constantin BRĂTESCU, *Populația Dobrogei*, în , *Dobrogea cincizeci de ani de viață românească*, București, Editura Cultura Națională, 1928, p.225.

⁴⁴ Este vorba de cele patru războaie: 1768-1774 ; 1784-1792; 1806-1812 și 1828-1829 care au pustiit Dobrogea ,care au distrus localitățile importante, au deportat și ucis populația acestui ținut, *Ibidem*, p.262.

⁴⁵ Aceste episoade de teroare a localnicilor sunt povestite călugărului *Partenie* care la rândul lui le-a consemnat în mărturiile sale despre teritoriul dobrogean. Din cele spuse de călugărul Partenie reieșea că războaiele de desfășurau cu o frecvență de 10-12 ani, fapt care producea foarte multe pagube populației locale. Mulți dintre creștini fugeau în Țările Române de teama turcilor....., *După fiecare război începe ciuma care începe a ne secera. Atunci iar lăsăm totul și fugim care încotro și ne ascundem prin munți și păduri și ne temem unii de alții, frați de frați și fugim unii de alții. Încă și turcii sunt tare răi și sălbateci, mereu ne asupresc și ne ruinează, bisericile ni le ard, la care gălesc argint îl fură, icoanele ni le nimicesc și la nimeni nu ne putem jelu*” încheie relatarea un localnic dobrogean călugărului Partenie ale cărui informații sunt consemnate de Gheorghe PLATON, *Dobrogea*, în, ****Istoria Românilor*, vol.VII, tom I, Editura Enciclopedică, București, 2003, p.221.

⁴⁶ Acesta, deși era german, a activat ca medic militar în armata otomană și a participat la campania din Dobrogea prin Balcic, Constanța, Beidaud, Babadag despre care lasă multe informații privind populația. Împreună cu alți trei ofițeri germani a călătorit în Dobrogea în calitate de observator al așezărilor existente în 1835-1839, Paul TRAEGER, *Imagini din Dobrogea*, (coord. dr. Constantin Cheramidoglu), Ed ConstantArt, Constanța 2008, pp.262- 263.

⁴⁷ În anul 1829 o vară deosebit de călduroasă a favorizat izbucnirea unei epidemii de ciumă care a secerat mii de vieți omenești, *Ibidem*...p.261.

⁴⁸ Constantin BRĂTESCU, *art. cit.*, p.230.

⁴⁹ Helmuth Karl MOLTKE, *Campagnes des Russes dans la Turquie d'Europe, en 1828 et 1829*, Paris, f.a., p.36. Un exemplar al acestei lucrări se află la Biblioteca Academiei Filiala Cluj-Napoca.

⁵⁰ Informațiile provin de la Camil Allard, W. Ritter, Ion Ionescu de la Brad, care cercetează provincia în acea perioadă, Constantin BRĂTESCU, *art. cit.*, p. 226.

un călător german *Karl Koch*⁵¹, care a traversat Dobrogea, de la Dunăre la Marea Neagră și a consemnat că existau doar câteva sărăcicioase locuințe omenești⁵². Koch menționează că pe tot cuprinsul ținutului a întâlnit stepă dar în schimb multe turme de animale. Puținii locuitori ai Dobrogei de origine tătară, susține Koch, *preferă să-și petreacă viața pe lângă turmele lor decât să facă cel mai mic efort să cultive pământul roditor*⁵³. Deși pământul era deosebit de fertil⁵⁴ însă doar sporadic erau cultivate mici suprafețe de teren. Profesorul Koch amintește de faptul că cei rămași în urma războaielor sau cei reînstalați se pare că „erau turci și tătari”, existau și mocani valahi, fără domiciliu stabil, care își mânau turmele din munții Transilvaniei la iarnă în Dobrogea⁵⁵. Tot profesorul Koch amintește de un anume valah *Ionescu*⁵⁶ care a călătorit „din însărcinare turcească”, în Dobrogea în deceniul cinci al secolului al-XIX-lea și care aprecia numărul tătarilor la 33000 de suflete⁵⁷. În 1856 un alt profesor german Karl Wilhem Wutzer a călătorit în Dobrogea iar informațiile pe care le reține coincid cu cele relatate de generalul Moltke și profesorul Koch cu un deceniu în urmă. Wutzer relatează că: „în Dobrogea se întind câmpii lipsite de populație cu sate mizere și case acoperite cu paie situate la mari distanțe unele de altele. Puținele orașe nu-și merită numele. Ele poartă semnele dezolante ale repetatelor distrugerii”.⁵⁸ Abia după 1860 se profilează o schimbare și o evoluție pozitivă în creșterea populației. Acest fapt se datora, susține Wutzer, guvernului otoman care a inițiat din motive politice o colonizare de anvergură în Dobrogea. Imperiul Otoman a întrevăzut necesitatea de a coloniza populație musulmană acolo unde populația amintită era în minoritate. O colonizare a vizat teritoriile de la sud de Dunăre locuite de bulgari care constituiau primele ținte ale guvernului otoman în politica de colonizare a teritoriilor cucerite. O comunitate potrivită pentru această operațiune au constituit-o tătarii din zona Kerci și Eupatoria, care se opuseseră rușilor și au jefuit Kerciul imediat după cucerirea lui după care au fugit de teama unor represalii venite din partea rușilor. Astfel pentru a se pune la adăpost de eventuala răzbunare a rușilor acești tătari au fost încurajați de guvernatorul de atunci al Dobrogei, Said- Pașa, să se așeze în acest teritoriu și au populat orașul Medgidia (*Medjidie*).⁵⁹ Profesorul Wutzer aprecia numărul noilor coloniști la 18.000-20.000 de persoane care s-au răspândit în toată Dobrogea. În această provincie, una dintre primele mențiuni ale prezenței tătare o găsim într-un document din timpul sultanului Mahomed al II-lea, referindu-se la epoca lui Ginghis Han, când șefului tătar *Ebruz-ata* i-a fost dăruit un domeniu din zonă. Tătarii s-au așezat pe litoralul Mării Negre și în inima Dobrogei până la Dunăre. În 1911, erau înregistrați 25 086 de tătari, ceea ce însemna atunci, 7,3% din populația Dobrogei⁶⁰. Imperiul Otoman a făcut eforturi pentru a convinge populația de etnie tătară din Crimeea să emigreze în Dobrogea în acest sens făcând promisiuni tătarilor crimeeni că la sosirea în Dobrogea vor primi case și grajduri în mod gratuit, scutire de impozit pe 15 ani, o perche de boi de povară și o vacă de lapte.⁶¹ Prof Wutzer susține că au emigrat între 1856 și 1862 circa 60000 de tătari apărând astfel așezări pur tătarăști precum Bei-Buceac sau Dunavăț însă numărul tătarilor s-a redus la jumătate după 1861 datorită faptului că o parte dintre aceștia au luat drumul pribegiei. Aceștia se stabiliseră în zona Carasu (Medgidia de azi) fiind atrași și de fertilitatea solului astfel că din populație nomadă se sedentarizează și se transformă în agricultori.⁶² După Războiul Crimeii din 1853 este consemnată o emigrare masivă a tătarilor crimeeni către Dobrogea astfel încât în 1878 se aflau în Dobrogea 33 498 de etnici tătari⁶³. Conform altei

⁵¹ Acesta era profesor și om de știință iar la trecerea sa prin Dobrogea a consemnat mai multe informații care în timp s-au dovedit a fi de o importanță deosebită consemnate într-o lucrare intitulată: *Călătorii în Orient în anii 1843-1844*, apărută la Weimar în 1846.

⁵² Paul TRAEGER, *op.cit.*, p. 265.

⁵³ *Ibidem*, p.267.

⁵⁴ Pentru a sublinia potențialul deosebit al solului dobrogean amintim faptul că la retragerea armatelor franceze după războiul Crimeii (1856) soldații francezi au adunat 100 de tone de fân de pe o suprafață de doar 10 hectare.

⁵⁵ Paul TRAEGER, *op.cit.*, p. 264.

⁵⁶ Este vorba de *Ion Ionescu de la Brad* care publică lucrarea, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudja*, Constantinopol, 1850, amintită de profesorul Koch în lucrarea *Călătorii în Orient în anii 1843-1844*, apărută la Weimar în care Koch susține că numărul turco-tătarilor pe care Ionescu de la Brad îl consemnează în lucrarea sa este prea mare și nu coincide cu realitățile pe care el le întâlnise în Dobrogea.

⁵⁷ Paul TRAEGER, *op.cit.*, p. 268.

⁵⁸ Carl W. WUTZER, *Călătorie în Orientul Europei și o parte din vestul Asiei*, Eiderfeld 1861, vol. I, p.263, citat și de Constantin Chera în traducerea amintită mai sus.

⁵⁹ Kemal KARPAT, *Urbanismul Otoman: Emigrația din Crimeea spre Dobrogea și întemeierea orașului Medgidia (1856-1878)*, în volumul, *Tătarii în istorie și în lume*, Editura Kriterion, București, 2002, p. 218.

⁶⁰ Constantin C. GIURESCU, Dinu C. GIURESCU, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Ed. Albatros, București, 1975, p. 192; a se vedea și Ibram NUREDIN, *Musulmanii din România*, Ed. Golden, Constanța, 2007, p. 8.

⁶¹ *Ibidem*, p. 267.

⁶² Mehnet ALI- EKREM, *Din istoria turcilor dobrogeni*, București, Editura Kriterion, 1994, p.112.

⁶³ Constantin D. PARIANO, *Dobrogea și dobrogenii*, Constanța, Tipografia Ovidiu S. Vurlis, 1905, p. 39.

surse⁶⁴ un nou grup de tătari sosește din Rusia după 1873 odată cu grupurile de etnici germani. Această emigrare avea două motive comune pentru cele două etnii: introducerea serviciului militar obligatoriu în armata rusească și creșterea fiscalității țariste.

b) Emigrarea comunităților germane din Basarabia în Dobrogea. După colonizarea grupurilor musulmane de turci și tătari pe care le-am prezentat anterior, s-au așezat în Dobrogea și grupuri importante de germani din Basarabia. Întinsa stepă dobrogeană a avut un rol hotărâtor în decizia germanilor din Basarabia de a pleca din locurile unde îi așezase țarina Ecaterina a II-a a Rusiei. Colonizarea germanilor dobrogeni a avut loc într-o regiune și într-un context sociologic și etnic cu totul special, context în care neo-coloniștilor germani le-ar fi fost imposibil să desfășoare acea forță și acea importantă influență generatoare de progres.⁶⁵ Pentru provinciile creștine care au ieșit în secolul al XIX-lea din componența Imperiului Otoman, arhivele turcești cuprind o impresionantă cantitate de documente. Cercetarea și implementarea lor ar fi însemnat pentru Dobrogea scrierea unei istorii cu mult mai bogate și mai aproape de adevăr decât tot ceea ce a apărut până astăzi. Cauze asupra cărora nu vom stărui fac, se pare, ca perspectiva cunoașterii să fie încă îndepărtată. În același timp unele izvoare autohtone, de inestimabilă valoare ni s-au transmis doar prin relatări și mențiuni datorate unor istorici și martori oculari ai evenimentelor. Ei au avut posibilitatea de a le studia înainte de a se pierde în timpul controversatelor vremuri care au încercat provincia. Istoria așezărilor omenești, toponimia cu toate concluziile ce se pot desprinde, reconstituirea tabloului etnic în prelungirea veacurilor anterioare ni se aproprie prin mulțimea de hărți elaborate în acest veac de cartografi⁶⁶. Trebuie subliniat faptul, că atunci când ne referim la așezarea germanilor în Dobrogea, vorbim despre o migrație. Priviți din perspectiva spiritualității lor, germanii evanghelici din Dobrogea constituie un grup distinct de cel al creștinilor evanghelici din Ardeal care se constituiau în reformatori, umaniști și mai târziu iluminiști. Primii germani s-au așezat în Dobrogea către sfârșitul secolului al XVII-lea dar cu o frecvență și într-un număr care nu anunțau nicidecum puternica lor migrare din a doua jumătate a secolului următor spre această regiune.⁶⁷ În urma războiului ruso-turc din 1806-1812, turcii au retras o parte a populației din Delta dincoace de fluviu, în colțul Dunavățului. În 1830 cu prilejul delimitării frontierelor dintre Rusia și Turcia s-a încheiat un protocol care stabilea că, din locul de unde brațul Sf. Gheorghe se desparte de brațul Sulina pe distanță de două ore adâncime spre sud, nu erau îngăduite așezări în afara posturilor de carantină.⁶⁸ După anul 1812 administrația rusă a dus o politică de colonizare a părții de sud a Basarabiei, degajată de tătari, cu diferite neamuri creștine care dădeau siguranță, în special bulgarii, al căror exod din teritoriile etnice prin Dobrogea către Bugeac, se explică printr-un întreg complex de împrejurări, dar mai ales de situația Imperiului Otoman.⁶⁹ Publicarea, în 1813 și 1814, a manifestelor imperiale ale țarului Alexandru I cât și răspândirea lor în ținuturile populate de germani au avut o însemnată putere de atracție asupra unor locuitori din provinciile polono-prusiene, din diferite regiuni ale Rusiei cât și din statele sudice ale Germaniei. Proveniți mai ales din Suabia ei erau cunoscuți în genere sub numele de **Schwaben** (*şwabî*) și sub presiunea unor cauze economice, politice și religioase s-au lăsat angajați într-o perpetuă pribegie care avea să-i ducă departe de țara lor. Stabiliți abia de câteva decenii în sudul Basarabiei, unde coloniile lor însumau circa 24.000 de locuitori și în împrejurimile Odesei, germanii au început să părăsească Rusia, în general de aceleași cauze care au determinat și pe bulgari să o facă, îndreptându-se fie spre SUA și Canada, fie spre Dobrogea.⁷⁰ Pentru germanii din sudul Rusiei și Basarabia în 1842, aceasta era situația: *„nu știau nimic despre Dobrogea în afară faptului că era un teritoriu sub stăpânire turcească unde nu exista pământ fără stăpân la discreție, ca să poată continua ceea ce făcuseră în Rusia, adică să întemeieze sate frumoase, gospodării prospere așa cum au fost Tarutino, Borodino și Krasna.”*⁷¹ Despre cei

⁶⁴ Este vorba despre savantul german *Karl F. Peters* care a călătorit prin Dobrogea cu scopul de a întocmi studii geologice și cu acest prilej întocmește o lucrare cu titlul : *Bazele geografice și geologice ale Dobrogei* , Viena 1875. Deși lucrarea este o prezentare amănunțită din punct de vedere geografic și geologic autorul consemnează și informații despre realitățile etnice. Peters este primul geolog care tratează Dobrogea ca un ținut distinct.

⁶⁵ Valentin CIORBEA, *Germanii dobrogeni. Istorie și civilizație*, Ed. Muntenia, Constanta 2006, p 28; a se vedea și Horia STINGHE; Cornelia TOMA, *Despre germanii din Dobrogea*, Editura Ex Ponto, Ediția a-II-a, Constanța 2007. p. 23.

⁶⁶ Adrian RĂDULESCU și Ion BITOLEANU, *Istoria Dobrogei*, Ed.Ex Ponto, Constanta 1998, p. 274

⁶⁷ *Ibidem*, p. 302

⁶⁸ Ion BITOLEANU, Adrian RĂDULESCU, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, Ed. Științifică și enciclopedică, București 1979, p. 239

⁶⁹ Autoritățile țariste au încurajat colonizarea părții de sud a noii provincii cu slavi (*ruși și bulgari*), dar și cu germani, cărora le-au acordat largi privilegii economice, fiscale și confesionale, *Bilder aus der Dobrudscha.*, p.140.

⁷⁰ Adrian RĂDULESCU, Ion BITOLEANU, *op.cit.* , p.303

⁷¹ Dintre toate etniile, germanii au avut un loc deosebit prin spiritul de ordine și disciplină, muncă perseverentă și pricepere, cinste și prudență care conveneau perfect caracterului dezordonat al românilor. Ca urmare, coloniștii nemți s-au integrat imediat, punând bazele unei agriculturi organizate în sate și gospodării administrate exemplar. Din păcate, împrejurări istorice defavorabile au făcut ca în anul 1940 peste 95% din populația germană să părăsească Dobrogea în

100 ani (1840-1940) cât a durat existența lor în Dobrogea avem puține date, deși în epocă au fost consemnate mărturii⁷² din care s-au păstrat informații puține până la noi. Primii germani care s-au stabilit în Dobrogea au fost coloniștii din Imperiul Țarist Rus, în special din Basarabia și Cherson care la chemarea guvernului Imperiului Otoman, cam între anii 1840 și 1856 și-au părăsit vechile așezări imigrând în Dobrogea, pe atunci parte integrată imperiului. Turcii aveau nevoie de experiența acestora în agricultură pentru a dezvolta zona Dobrogei rămasă printre cele mai sărace și depopulate zone. Către 1870-1875 s-au stabilit și câteva sute de coloniști germani aduși din spațiul german, din Suabia (*Schwaben*). Cu aceștia s-a terminat lunga perioadă de colonizare germană în spațiul actual românesc începută în 1143 prin aducerea în Transilvania a primilor sași. Ca și germanii basarabeni, germanii dobrogeni au fost în cvazitotalitate agricultori și țărani. În numai câteva decenii de trai pe pământ dobrogean, coloniștii germani au reușit să realizeze o agricultură intensivă, de mare productivitate. Lor li se datorează și vîile și cramele de la Murfatlar unde se produce renumitul vin recunoscut în întreaga lume. Din nefericire, în 1940 au avut același destin ca și conștrații lor basarabeni și bucovineni. În urma cedării Cadrilaterului pe data de 6 septembrie 1940 către Bulgaria, în urma promisiunilor guvernului german de la Berlin, conducătorii germanilor dobrogeni hotărâsc să părăsească cu toții România fiind strămutați ca și germanii basarabeni și bucovineni în Marele Reich German. Pe atunci Germania nazistă era în cea mai mare glorie. Aproape toată Europa zăcea la picioarele ei. România se aliase și ea cu Puterile Axei (Germania, Italia, Japonia) în vederea unei eventuale redobândiri a Bucovinei, Basarabiei și Ținutului Herța. Populația germană din întreaga Europă era sedusă de propaganda și promisiunile naziste. Dar nimănui nici prin gând nu-i trecea că în 1945 se va prăbuși totul, și Germania, și promisiunile.

Așa s-a întâmplat pentru că aproape toți cei circa 200.000 de germani din România (bucovineni, basarabeni, dobrogeni) strămutați în 1940-1941 în Reich și-au pierdut și patria, și-au pierdut și avutul agonisit de mai multe generații⁷³. Germanii dobrogeni (*în germană - Dobrudschadeutsche*) au fost o populație stabilită, pentru mai mult de 100 de ani, în această provincie. În 1819 cererile de colonizare din partea Rusiei au încetat dar convoaiele agricultorilor dinspre Germania au continuat să ajungă în sudul Rusiei și s-au extins până la gurile Volgăi. După vremuri bune în care așezările se dezvoltau datorită hărniciei țăranilor și a înlesnirilor acordate de statul rus, au urmat ani nefericiți. În 1831 „Comitetul de Prevederi Sociale” a fost desființat, iar coloniștii au pierdut toate libertățile, drepturile și privilegiile pe care le căpătaseră la instalare. Din 1831 au fost aliniați la legile rusești ca toți ceilalți locuitori. Ca urmare fiul cel mai mic moștenea casa, curtea și terenul cu care familia fusese împroprietărită, iar ceilalți copii trebuiau să-și caute alt ținut. Părinții puteau rămâne în grija fiului celui mai mic.

În condițiile unei clime extreme au apărut recoltele proaste, seceta, bolile molipsitoare la animale, iar în 1837 a izbucnit ciuma. A avut loc și un cutremur puternic care pe unii i-a înspăimântat, iar pe alții i-a convins că e un semn de la Dumnezeu. Ca să evite alte necazuri ce fuseseră prevestite dar mai ales datorită noilor condiții impuse, multe familii, mai ales tinere și-au părăsit patria rusească unde nu mai aveau nici un rost, impulsionați de specificul aventurier germanii au pornit spre alte locuri fără să știe ce-i așteaptă și nici măcar unde se vor așeza.⁷⁴ Nu a existat nici un plan și nici o țință precisă. Căutau un loc liniștit cu pământ pe care să-1 poată lucra. La 29 octombrie 1842 consulul austriac la Galați scria: „În 24 această lună, 43 familii de coloniști germani constând din 213 membri au sosit în Galați. Până acum au locuit la Akerman în Basarabia, pe Nistru în noul guvernământ al Rusiei și cu permisiunea guvernului rus, au fost lăsați să treacă Dunărea pentru a-și căuta o nouă patrie în provinciile turcești. Acești coloniști care am constatat că provin inițial din Württemberg, Baden și Mecklenburg stăteau de peste 30 ani în Rusia. În urma unor recolte proaste din ultimii 6

speranța de a se repatria în țara strămoșilor lor, Germania, încercare reușită după mari sacrificii și grele suferințe morale și materiale cauzate de război. Horia STINGHE, Cornelia TOMA, *Despre germanii din Dobrogea*, p.24,

⁷²Apostol D. CULEA, *Cât trebuie să știe oricine despre Dobrogea: Trecutul-prezentul-viitorul*, București, Casa Școalelor, 1928, Pe copertă titlul: *Dobrogea*; a se consulta și Grigore DĂNESCU, *Dicționarul geografic, statistic, economic și istoric al județului Constanța*, București, Tipografia și Fonderia de litere Thoma Basilescu, 1897. 2 vol. (756 p.); și lucrarea DOBROGLIA: *Cincizeci de ani de viață românească : 1878-1928 : Publicație tipărită cu prilejul semicentenarului reanexării Dobrogei* (2003). (Cuvânt înainte: Prof. univ. dr. Ioan Bitoleanu ; Supracopertă realizată de: Constantin Grigoruță). Ediție anastatică, Constanța, Ex Ponto, 2003. Volumul apare cu sprijinul Ministerului Culturii și Cultelor; Ioan GEORGESCU, *Coloniile germane din Dobrogea*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, 1926. Extras din „Analele Dobrogei”, anul VII 1926; IONESCU-DOBROGEANU, M. *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea: Geografia matematică, fizică, politică, economică și militară*. București, Atelierele Grafice I. C. Socec, 1904. 1010p. Exemplarul B.J.Constanța, prezentat în cadrul expoziției „Cartea dobrogeană în bibliotecile din România” cu ocazia simpozionului, „Dobrogea în cultura românească, 21-23 octombrie 1999; Paul TRAEGER, *Die Deutschen in der Dobrudscha zugleich ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Wanderungen in Ostereuropa*, Stuttgart, Deutschen Auslandsinstitut, 1922, 221 de pagini; Sabin MANUIȚĂ, *La population de la Dobroudja*, Bucarest: Institut central de statistique, 1939, 159 p. și multe altele.

⁷³Horia STINGHE, Cornelia TOMA, *Despre germanii din Dobrogea*, Editura Ex Ponto, Ediția a-II-a, Constanța 2007, p.24.

⁷⁴*Ibidem*, p. 34.

ani, a obstrucțiilor și presiunilor făcute de administrația rusă asupra acestor comunități⁷⁵. Colonizarea lor a început în jurul anului 1840 și a durat jumătate de secol până în 1890, majoritatea acestora părăsind teritoriul dobrogean în anul 1940.⁷⁶ Grupate după criteriul confesional, așezările germane și-au organizat în același sens institutiile bisericești și de educație, proces aflat, până în 1877 încă în faza de început. Comunitatea de confesiune luterană a fost prima care și-a întemeiat o parohie evanghelică la Atmagea. Aflată în inferioritate sub raport numeric față de swabii catolici, ramura evanghelică stabilită de împrejurimile ce în deceniul al VI-lea a încercat, fără succes să-și creze în 1857 o parohie proprie, după care s-a atașat celei de la Atmagea. Comunitatea de confesiune catolică și-a clădit în 1872 pe „*strada nemtească*” din Tulcea, biserica proprie, aflându-se din punct de vedere jurisdicțional sub autoritatea Episcopatului catolic din Nicopole.⁷⁷ Germanii dobrogeni s-au stabilit în Dobrogea, după trecerea lor prin Polonia spre sudul Rusiei, chemați pentru colonizare de către conducătorii *swabi*. Coloniștii germani s-au așezat într-o zonă ceva mai ridicată pe care și-au întemeiat locuințe, curți largi. Amestecul de naționalități: nemți, români, și tătari nu a fost ușor de organizat. În 1876, 25-30 de familii germane provenind din Krasna (Basarabia) erau în căutarea unui loc în care să se așeze și să întemeieze un sat în care să-și desfășoare activitatea de agricultori și crescători de animale⁷⁸. După ce au trecut prin Malcoci, Caraibil, Tasaul, Fachria și Cogeaia au ajuns în final și la Karamurat de unde tocmai avusese loc o retragere a turcilor și tătarilor ca rezultat al trecerii Dobrogei în stăpânirea României. Spiritul de ordine și disciplină s-a concretizat prin construcții de case și gospodării, cu străzi largi și perfect aliniate, case care există și astăzi.⁷⁹ Statul otoman le-a dat pământuri bune și a înzestrat fiecare familie cu câte o pereche de boi, un cal și un plug. Astfel pe lângă ocupația principală anume agricultura, au fost înființate fabrici de ulei, de postav, mori s-au dezvoltat meșteșugurile, germanii dobrogeni integrându-se în viața economică, socială și culturală⁸⁰.

Mărturie a participării germanilor din Dobrogea în Primul Război Mondial, stau monumente din diverse localități. În 1901 a început construcția caldrii Școlii evanghelice germane situată pe strada Sarmisegetuza, prin contribuția generoasă a doamnei Sophie Luther prin intermediul Fundației Luther din București. Nu numai personalitățile enumerate au avut un rol important în viața minorităților germane ci și zecile de învățători și păstori care în acele timpuri, în sate făceau de toate dar și mile de țărani simpli, cinstiți, muncitori și disciplinați, care prin prezența lor în timp de un secol pe pământ dobrogean, au aratat că un ținut secetos și arid, poate deveni prin muncă și înțelegere, o zonă rurală de civilizație și bună stare.⁸¹ Germanii dobrogeni au fost singurul grup etnic de pe teritoriul României care nu s-au așezat pe aceste pământuri venind direct din Germania, ci din alt spațiu colonizat de germani, și anume din Basarabia și Rusia de Sud. De asemenea, au fost singura populație germană care a trăit vreodată sub directa stăpânire otomană (până în 1878 Dobrogea fiind o componentă integrală a acestui stat) precum și sub directa stăpânire țaristă. La 22 iulie 1763, Ecaterina a II-a a Rusiei a semnat un manifest, invitând germanii să imigreze și să lucreze pământul în Rusia, asigurându-i că își pot păstra limba și cultura. În anii 1803-1804, până către 1812, au venit în special coloniști din sudul Germaniei și din zona renană⁸². Țarul Alexandru I al Rusiei a chemat coloniști germani care s-au instalat în Basarabia în

⁷⁵ *Ibidem*, pp. 16-18 în care autorii prezintă un Raport al consulului Austriei de la Galați în 29 octombrie 1842.

⁷⁶ KREIS, Emanoil. *Germanii din Dobrogea* în „*Dobrogea Jună*”, An 36, nr. 39 (17 apr. 1940), p.1-2. Autorul articolului este protopop romano-catolic al Ținutului „Marea”. KREIS, Emanoil. *Germanii din Dobrogea*, în *Dobrogea românească*. Lucrare îngrijită de Elsa și G.DIMITRIU- SEREA. București, *Acțiunea românească*, 1938, p. 97-99. a se vedea și BITOLENU Ion, *Contribuții la demografia istorică a Dobrogei*, în *Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, volum dedicat centenarului Școlii Normale „Constantin Brătescu” din Constanța și aniversării a 115 ani de la reintegrarea Dobrogei la statul român, coordonatori Stoica Lascu și Constantin Vitanos, Constanța, 1993.

⁷⁷ Adrian RĂDULESCU și Ion BITOLEANU, *op.cit.*, p. 306

⁷⁸ În anii următori au venit noi grupuri catolice din Cherson. Primele familii proveneau la origine din Alsacia: Wurtteberg, Baden, Rin, Weidemann, Hoffarth, Tuchscherer, Aspeleiter, Drescher, Turk, Baumstark, Schoder, Kunzler, Gugert, Kreis, Fanrich, Muller, Sohn, apoi Gotz, Ternes, Kuhn, Gedack, Arnold și alții din Baden Wurttemberg. După o perioadă relativ scurtă de așezare în ținuturile sudice ale Rusiei, în apropierea Mării Negre, datorită condițiilor neprielnice climatice, economice dar și datorită anulării unor facilități fiscale, germanii au plecat în căutarea unor ținuturi prielnice agriculturii. Horia STINGHE, Cornelia TOMA, *op.cit.*, p.90.

⁷⁹ Valentin CIORBEA, *op.cit.*, p. 48

⁸⁰ Astfel pot fi amintiți : Johann Ulbricht- Ciucurova, decorat de mai multe ori pentru dezvoltarea localității ; Reinhold Görres- Cogeaia, funcționar de bancă, a construit o fabrică de postav și a asigurat alimentarea cu energie electrică a comunei ; August Rosner din Horoslar, (azi Poiana jud. Constanța), agricultor proprietar a peste 2000 ha, cu proprietăți în Constanța, a asigurat cadre didactice din Germania și Elveția ; Gottlieb Rosner, a înființat Banca Transilvania în Constanța; Adolf Linz, Constanța, arhitect cu o contribuție însemnată în construirea portului Constanța, în construcții de edificii militare. Vasile NICOARĂ, *Coloniștii germani și satele lor din Dobrogea*, în, *Germanii dobrogeni- Istorie și civilizație*, Valentin CIORBEA (coord.), Editura Muntenia, Constanța, 2006, pp.85-92.

⁸¹ Valentin CIORBEA, *op.cit.*, p. 49

⁸² Prin Tratatul de la București din 1812, care punea capăt războiului ruso-turc dintre 1806-1812, partea de răsărit a Moldovei a fost cedată de Imperiul Otoman Imperiului Rus, care a anexat-o și i-a dat denumirea de Basarabia. Emanoil

perioada 1814-1824. Acești coloniști veneau din sudul Germaniei, dar și din nord-est, Mecklenburg, Pomerania și Ducatul Varșoviei, și au înființat mai multe sate în Basarabia. Țarul i-a atras promițându-le libertate de organizare, libertate religioasă, scutire de serviciul militar și scutire fiscală timp de zece ani. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea autoritățile țariste au introdus impozitul obligatoriu și pentru etnicii germani, s-a introdus serviciul militar obligatoriu și pentru germanii din Basarabia și s-a încercat rusificarea lor.⁸³ Nemulțumiți de noua situație, dar și de faptul că nu le mai ajungea pământul pentru copiii lor, mulți au decis să plece în Dobrogea⁸⁴.

Spațiul dobrogean le-a oferit posibilități multiple germanilor emigranți și sub stăpânire aotomană și sub stăpânirea românească de după 1878 fapt consemnat și de scriitorul rus Serghei Korolenko care a vizitat Dobrogea în două rânduri. Scriitorul consemnează informații sub forma însemnărilor de călătorie afirmând că: „românii nu persecută nici limba, nici religia, asta este adevărat, instituțiile lor sunt pătrunse de toleranță națională și religioasă; în școala românilor copilul nu este educat într-o religie străină, ei nu împiedică pe nimeni de a și-l educa în religiunea sa”.⁸⁵ Totuși vor exista și câteva excесе ale administrației românești în timpul ocupației germano-bulgare între 1916-1918 când germanilor le-au fost desființate școlile și unii dintre capii familiilor au stat sub arest militar. Întrucât Dobrogea era provincie a Imperiului Otoman, colonizarea⁸⁶ imigranților germani s-a făcut după legile otomane. Au fost singurii germani de pe teritoriul Imperiului Otoman care au contribuit la dezvoltarea economică a Dobrogei. În urma Congresului de Pace de la Berlin, din iulie 1878, prin care s-a recunoscut independența României, Dobrogea a intrat în componența României. Ca urmare, până în 1885, mulți turci au părăsit România, și Dobrogea a suferit o relativă depopulare. În acest sens este revelatoare consemnarea lui Paul Traeger care, după cum am mai amintit, a făcut un studiu foarte pertinent în Dobrogea anului 1916: „Când trupele germane au înaintat mărșăluind, alături de trupele bulgare aliate, prin Dobrogea [deci în 1916] au găsit o lume pestriță cu imagini în permanentă schimbare. Auzeau diferite graiuri și au întâlnit sate sărăcăcioase și foarte murdare, au dat peste oameni cu înfățișări și porturi diferite. Alocuri erau așezați în bordeie care nu aveau pereți și nici ferestre. Acoperișurile mănjite cu lut ajungeau până la pământ și încăperile de locuit erau pe jumătate îngropate în pământ. Din golurile înguste apăreau figuri cu înfățișare sălbatică, fețe întunecate cu păr și ochi negri ca tăciunele, învășmântați în zdrențe și cârpe colorate. Apoi urmau sate fără străzi drepte, curți cu case mici acoperite cu trestie, împrăștiate fără nici o regulă sau ordine. Nici un copac, nici o grădină prietenoasă nu făceau locul să te simți bine. În ele sălăsluiau bărbați cu fețe late, bărbi subțiri și rare cu piele gălbuie; ochii mici și înguști clipeau suspicioși. Mai departe dădeau de sate cu case cochete, cu prispe late pe stâlpișori și întâlneau bărbați cu păr și barbă lungă, în bluze largi încinse cu brăie la mijloc. Apoi au văzut femei cu voal care purtau pantaloni. Bravii noștri soldați auzeau graiuri bulgărești, turcești, rusești, românești, tătărești într-un amestec ciudat care nu putea fi deosebit la momentul respectiv. Apoi o surpriză. Au ajuns într-un sat cu o stradă curată și foarte lată. Case cochete, văruițe alb cu frontoane colorate, așezate pe dreapta și pe stânga străzii la distanțe egale, ca la militărie, pe jumătate acoperite de verdele proaspăt al pomilor. Apoi soldații au fost salutați în tonurile patriei. Cine sunteți? - Suntem germani. Cum ați ajuns aici? Părinții noștri au venit din Rusia. Informația era corectă. Erau într-adevăr germani, care vorbeau nemțește exact așa cum se aude în Suabia, în Prusia orientală, dialectul **platt** ca în Pomerania. Și după primul sat au mai întâlnit o serie de altele care erau și arătau la fel. Surpriza ar fi fost mai puțină dacă marea noastră patrie nu ar fi neglijat atât de mult să se preocupe de fii săi emigrați și răspândiți în țări străine(...)”.⁸⁷ Până în anul 1878, cât timp Dobrogea a făcut parte din Imperiul Otoman, așezările⁸⁸ întemeiate de germani s-au bucurat de autonomie administrativă fiind conduse de

KREIS, *op.cit.* p.17; a se confrunța și *** 1878-1928 Dobrogea 50 de ani de viață românească, Constanța, Editura Ex Ponto, 1995, p. 211.

⁸³ *Ibidem*, p. 214; a se confrunța și Horia STINGHE, Cornelia TOMA, *Despre germanii din Dobrogea*, ediția a-II-a, revăzută și adăugită, Constanța, Editura Ex Ponto, 2007, p.25

⁸⁴ Primii coloniști germani din Rusia s-au strămutat în Dobrogea în perioada 1841-1856. Erau familii de țărani germani basarabeni, din Basarabia și de germani transnistreni din regiunea Cherson, plecați din locurile de origine din motive economice. După 30 de ani au început să vină și emigranți originari din provincia sud-germană Suebia, *Dobrogea cincizeci de ani...*, p.216.

⁸⁵ G.N. GHEORGHIU-BĂRLAD, *Dobrogea, studiu politico-social*, Tipografia Curții Regale, F. Gobl- Fiii, Buucurești, 1898, p.15; a se consulta și Petrică Miu, Traian CRISTEA, *Comunitatea germanilor din Costinești* (Mangea-Punar), în, Valentin Ciorbea (coord.), *Germanii dobrogeni -Istorie și civilizație*, Editura Muntenia, Constanța, 2006, p.110.

⁸⁶ Conform mai multor informații și date culese din teritoriu au existat trei etape ale colonizării germane în Dobrogea: - *Prima etapă - 1840-1850* - Moment în care au venit primii germania doua etapă - 1873-1883, a treia etapă - 1890-1891. Au fost și imigrări sporadice după 1891 în Palazu Mare, Mamuslia și Valea Seacă.

⁸⁷ Paul TRAEGER, *op. cit.* p. 140-141.

⁸⁸ Printre acestea se aflau comunități precum cele de la Tulcea în care și-au făcut apariția germanii veniți din Basarabia și sudul Rusiei. După o lungă așteptare, câteva familii au primit autorizația de a se stabili în satul turcesc Akpunar în anul 1842. În zona Tulcea - Sulina au existat germani care lucrau ca funcționari la Comisia Dunării, în porturi, în construcția de nave sau ca meșteșuguri în diverse ramuri. Revenind la cei din Akpunar, trebuie spus că aceștia nu s-au adaptat la viața satului turcesc unde niciuna din etnii nu cunoștea limba celeilalte, cu religii și obiceiuri total diferite,

primari aleși din rândul comunității germane, singura obligație fiind cea a de a plăti la timp impozitele. După intrarea Dobrogei sub administrație românească, în majoritatea satelor locuite de germani au fost numiți primari români și au fost împroprietăriți cu terenuri veterani ai Războiului de Independență din 1877-1878. Comunitatea germană din Dobrogea a fost din nou afectată în timpul Primului Război Mondial, când, la fel cu toți germanii din Regatul României, erau considerați potențiali inamici. A fost interzisă folosirea limbii germane în locuri publice, mulți bărbați au fost puși sub arest la domiciliu, au fost rechiziționate animale și mijloace de transport iar unele așezări⁸⁹ au fost distruse în timpul luptelor purtate între trupele românești și cele bulgare, care invadaseră Dobrogea⁹⁰. Revenind la relatările din epocă constatăm că locurile de origine dădeau și denumirile localităților nou înființate, în Basarabia și Rusia de Sud. Paul Traeger constată că la întrebările soldaților germani locuitorii răspundeau cu: „*suntem din Mannheim, Rastatt, Heilbronn, Hochheim, Heidelberg, Kassel, Leipzig, Strassburg, Landau, Karlsruhe, Baden, Darmstadt, Danzig, Worms, Speier*”.⁹¹ Motivațiile germanilor pentru emigrare au fost, după cum am mai amintit, spațiul limitat de împroprietărire, supunerea de către autoritățile țariste la impozite mari precum și înrolarea forțată în armata țaristă. În aceste condiții mulți dintre membrii acestei comunități au fost nevoiți să emigreze. La început, într-o primă etapă de imigrare, și-au îndreptat pașii spre Valahia, unde au întemeiat câteva așezări dar pentru scurt timp, datorită faptului că au întrevăzut potențialul economic al Dobrogei unde s-au și așezat⁹². Imperiul Otoman, care stăpânea atunci zona, era direct interesat de

asa că s-au mutat pe un teritoriu între Isaccea și Tulcea. Tot în 1872 o grupare compactă de șwabi catolici au trecut spre Malcoci unde în 1843 s-au și stabilit, iar unele familii au rămas în Tulcea și au format „*Strada nemțească*” devenită „*Mircea Vodă*”. În total în 1856 se aflau în Tulcea aproximativ 100 de familii germane, cele mai multe catolice. În 1872 s-a construit biserica, școala și casa parohială. Cartierul german *avea un restaurant ținut de un tirolez căsătorit cu o săsoaică din Transilvania, familie imediat integrată în colonia germană care făcea caz de locul de origine*. Adrian RĂDULESCU și Ion BITOLEANU, *op.cit.*, pp.301-307 ; a se vedea și Horia STINGHE, Cornelia TOMA, *op.cit.*, p.24.

⁸⁹ Germanii dobrogeni erau stabiliți aproape exclusiv în sate, cu excepția celor stabiliți la Constanța, într-un cartier din periferie denumit *Neue Weingärten* (Viile noi) și la Tulcea. Cel mai mare sat german din Dobrogea era *Karamurat* (azi Mihail Kogălniceanu). Cel mai important centru protestant era *Atmadscha* (azi Atmagea), în apropiere de *Tschukurowa* (azi Ciucurova). O altă localitate, *Buffelbrunnen* (Fântâna bivoliului) (azi Costinești), era și un loc unde își petreceau vacanțele sașii transilvăneni. La Murfatlar au fost înființate vii care rodesc și în prezent. Alte localități au fost Tariverde, *Fachria* (azi Făclia), *Kobadin* (azi Cobadin), *Groß Pallas* (azi Palazu Mare), *Kodschalak* (azi Cogeaalac) și *Malkotsch* (azi Malcoci), localități existente și astăzi, precum și satul *Kolelie* (ulterior Colelia), care a dispărut. (*Atmagea, Ciucurova, Malcoci* sunt toponime de origine turcească).

⁹⁰ Horia STINGHE, Cornelia TOMA, *op.cit.*, p.45-47.

⁹¹ Aceste toponime nu erau binecunoscutele orașe germane ci denumirile localităților nou-înființate în Rusia de Sud, Paul TRAEGER, *op.cit.*, p.142-143.

⁹² Aceste evenimente se petreceau pe durata primei etape de colonizare între 1840-1850. Primul sat german catolic în Dobrogea a fost *Malcoci*. Înființat în 1843 de 25 familii provenite din Krasna care au călătorit prin Focșani, Călărași, au intrat în Dobrogea în 1842 trecând prin Tulcea unde a și rămas o parte, iar cele 25 familii mai sus pomenite s-au oprit în Malcoci. Primele case au fost micuțe dar comunitatea s-a îngrijit să existe o Capelă și două cămăruțe pentru pastor. Au urmat vremuri grele și în primul război mondial, în timp ce bărbații erau internați ca presupuși dușmani, fiii luptau de fapt în armata română împotriva germanilor. În 1916 satul a fost ocupat de trupele germano - bulgare și apoi din nou sub focul armelor până la sfârșitul războiului. Cultura germană a fost păstrată și în Malcoci prin biserică și școală. În 1879, după ce administrația română s-a instalat în Dobrogea, s-au luat măsuri ca să se înființeze școala românească și ca urmare nu peste mult timp, cu fonduri date de regimul de la București a fost construită clădirea școlii și casa învățătorului. Din 1900 învățământul în limba română a devenit obligatorie. Următoarea colonie germană care a luat ființă pe pământ dobrogean a fost *Atmagea (Atmadscha)*. În anul 1848 din august - septembrie au început să sosească în acest sat turcesc familii germane evanghelice. În nici un alt sat nu s-a păstrat dialectul *Platt* atât de curat ca în Atmagea. La început au locuit temporar în bordeie acoperite cu stuf. Era necesar să se procedeze la defrișarea pădurii, mangelul obținut era vândut în Pecineaga sau schimbat pe făină. Pădurea avea lemn suficient așa că și-au putut construi case solide, iar fiecare familie a dobândit câte 10 ha pământ arabil și comunitatea condusă de Adam Kuhn a devenit în curând prosperă. De menționat că primele așezări germane din Dobrogea au fost foarte mult ajutate de ofițerul prusac colonelul Ritter von Malinowsky aflat la Tulcea în calitate de Comisar al înaltei Porți pe lângă Comisia Dunării. Acesta a susținut din toată inima interesele coloniștilor în relațiile cu guvernul turc ca și față de diplomații prusaci precum și biserica de la Constantinopol. Înființarea următoarei comunități germane a avut loc în 1857 iar aceasta s-a numit *Ciucurova (Tschukurowa)* în germană). Localitatea se află în Valea Slavă la 7 Km sud de Atmagea. Germanii îl considerau sat rusesc dar aici locuiau și turci, cerchezi și bulgari. Așezat între două dealuri, iar la sud mărginit de lanțul muntos Kiresliwa, la est câmpia Cerkeslava, loc în care au fost numeroase conflicte între țărani germani și cerchezii care trăiau din furtașaguri. Un alt sat întemeiat de germani era *Cataloi (Kataloi)* în germană) se afla în zona deluroasă la 12 km sud de Babadag și la 1 km vest de șoseaua principală Constanța-Tulcea. În vara anului 1857 după mai multe peregrinări, 8 familii s-au stabilit în acest sat locuit pe atunci de români și turci, iar anul următor au venit alte familii așa că numărul lor s-a ridicat la 40. Imigranții germani au format propria stradă pe care locuiau și câțiva francezi în conviețuirea pașnică. Casele erau din lut, iar Wilhelm Hamm

imigranții germani datorită faptului că aceștia erau ordonați și aveau în genă spiritul gospodăresc indispensabil necesar pentru provincia înapoiată și populația ei sălbatică și neevoluată cultural⁹³. Astfel are loc cea de-a doua etapă a imigrării etnicilor germani în Dobrogea care începe în 1873 și se încheie în 1883⁹⁴ și care a avut la origine măsurile

care a vizitat satul la acea vreme, susține că deși locuințele nu se deosebeau de ale celorlalți, germanilor le mergea bine, în sinea lor oftau însă după Paradisul din Rusia. Horia STINGHE; Cornelia TOMA, *op.cit.*, pp.54-62.

⁹³ În Dobrogea, după cum am arătat trăiau mai multe etnii care se conduceau conform regulilor societății tradiționale, erau profund înapoiate și foarte rudimentare din punct de vedere cultural. *Ibidem*, p. 147.

⁹⁴ În această perioadă sunt întemeiate coloniile etnicilor germani în Dobrogea după cum urmează: 1. *Cogealac* (*Kodschalak* - în germană) care, deși era sat locuit de turci, a fost ocupat în 1873 de noii imigranți când au venit din satele basarabene primele 15 familii germane, a urmat apoi un aflus masiv din gubernia Cherson astfel că peste 12 ani Cogealac avea 486 locuitori de origine germană. Era probabil cea mai întinsă comună: fiecare curte avea 4000 mp la început, ulterior 2000 mp. Sub administrație turcească comunitatea germană era condusă de un îndrumător care se ocupa de bunul mers al treburilor și păstrarea ordinii. Turcii nu au folosit germani în serviciul militar dar războiul ruso - turc (1877-1878) a adus multă jale, teamă și nevoi. În retragerea lor turcii și cerchezii au prădat gospodăriile țărănești, au fost distruse multe case din localitățile germane. După război timp de trei ani, țărani au avut dreptul să lucreze cât pământ doreau fără nici o obligație sau arendă. Din 1881 autoritățile române au suspendat aceste dispoziții, în schimb au fost recunoscute titlurile de proprietate eliberate de turci. În Cogealac locuiau în bună înțelegere germani, români, turci, bulgari și câțiva evrei comercianți, iar în mijlocul satului era o piață la care veneau să vândă sau să cumpere și locuitori din localitățile vecine. 2. *Karamurat* (azi Mihail Kogălniceanu) Colonia *Karamurat* se afla într-un ținut deluros la 8 km de Lacul Tașaul, 18 km de Medgidia și 25 km de portul Constanța. La început a fost un sat mare tătăresc de cea 300 familii întemeiat de *Kara-Murat* (în traducere *Murat cel Negru*) în 1450 pentru oamenii săi aduși din Crimeea. Tătarii se ocupau cu ceva agricultură dar mai ales cu creșterea cailor. În 1876, 25-30 familii germane provenind din Krasna (Basarabia) erau în căutarea unui loc în care să se așeze și să întemeieze un sat în care să-și desfășoare activitatea de agricultori și crescători de animale. După ce au trecut prin Mălcoci, Tașaul, Fachria și Cogealac au ajuns în final și la Karamurat de unde tocmai avusese loc o retragere a turcilor și tătarilor ca rezultat al trecerii Dobrogei în stăpânirea României. Coloniștii germani s-au așezat într-o zonă ceva mai ridicată pe care și-au întemeiat locuințe, curți largi. Amestecul de naționalități: nemți, români și tătari nu a fost ușor de organizat și condus de către administrație dar nici conflicte nu s-au ivit deși germanii au avut mult de furcă și poată impune principiile de ordine și curățenie. Colonia Karamurat era în epocă apreciată ca fiind cea mai numeroasă și bogată comună a etnicilor germani din Dobrogea. 3. *Făclia* (*Fachria* - în germană) a fost înființată în cea de-a doua etapă de imigranți veniți în anii 1874 -1876. Așezarea se afla în plină stepă pe linia Cernavodă -Constanța la 50 km vest de Constanța. Satul era întins pe țărmul înalt al Dunării, vatra sa fiind înconjurată de un șanț lat, avea în jur de 52 ha teren constructibil, câmpul aparținând așezării era prielnic construcțiilor mai mult pe lungime decât lățime, iar prin mijlocul așezării se găsea drumul pe care se circula. În timpul războiului ruso - turc în partea de vest a Fachriei s-au așezat cerchezii care trăiau din furat și tâlhărit. O vreme au plecat la Cogealac dar s-au întors cum a luat sfârșit războiul. 4. *Tariverde* (*Thari* -atotputernic *Verdi*- a dat) va fi o altă destinație în vara anului 1872 când au sosit imigranți din Basarabia să caute teren bun pentru agricultură. Pastorul *Hachmeister* din Atmagea a mijlocit, obținerea unei aprobări pentru intrarea unor coloniști germani în Dobrogea, așezarea lor într-o regiune bună pentru agricultură și creșterea animalelor. Ca urmare, mai multe grupuri de țărani germani din sudul Rusiei au cutreierat nordul Dobrogei în căutare de pământ arabil dar aici n-au mai găsit teren disponibil, iar pădurea nu mai putea fi defrișată, s-au oprit așadar la Tariverde, alții la Cogealac. Tariverde se găsea situat la 50 km de Atmagea și la 45 km de Constanța, iar Cogealac la 2,5 km de Tariverde. Data înființării este 1873 -1875 iar la început s-au instalat 44 de familii. 5. *Colelia* (*Kulelie* -în germană) Ca și în alte cazuri coloniștii germani din sudul Rusiei nu au venit direct în Colelia ci au trecut prin Mălcoci, Razim, Karamurat, Poșta, unde au poposit o vreme, abia apoi au ajuns în Colelia. În Colelia pământul nu era bun și localnicii nu se puteau mândri cu produsele lor dar aveau totuși o mângâiere, creșteau cai frumoși. Ca și în alte localități la început biserica era într-o casă din chirpici; Exista și o cameră pentru preot și o școală. Oamenii în vârstă, știutori de carte, se ocupau de copii, îi învățau să scrie și să citească. În Colelia erau 40 familii catolice și în 1893 au căpătat un pastor propriu. Primul război mondial a însemnat și în Colelia vremuri grele cu lipsuri de tot felul: au avut loc rechiziții de animale și căruțe, internări, ocuparea satului pe rând de către trupele beligerante, ruși, turci, germani, bulgari și fiecare a luat tot ce a putut, iar ceea ce a mai rămasu le lua următorii. Bărbații erau pe front, unii au murit sau au fost luați prizonieri. Frontul a trecut de mai multe ori peste sat și localnicii s-au ascuns întâi în beciuri apoi de teamă au plecat în refugiu pe unde aveau rude, îndeosebi la Karamurat. În 1940 când se făceau pregătiri pentru repatrierea în Germania au avut loc numeroase căsătorii deoarece în Germania numai cei căsătoriți primeau loc de casă. Din Colelia au plecat toți cei 364 germani și au rămas doar 9 familii de români. Satul, acum părăsit, casele și curțile distruse de vânt și ploi, din toate gospodăriile și clădirile, peste ani, n-a mai rămas decât ruina unei foste biserici, altceva nimic nu amintea că aici a fost o așezare de țărani germani. 6. *Constanța-Anadalchioi*, Prin 1880 - 1881 din Atmagea și Ciucurova au ajuns la Anadalchioi 7 familii evanghelice. Anadalchioi era pe atunci un sat aflat la 2 km nord de Constanța, în care locuiau români, turci, greci, bulgari, tătari, țigani; germanii au ajuns în 1917, la 33 familii cu 130 de persoane, cea mai mare parte locuind pe aceeași stradă. După 1881 numărul germanilor în Anadalchioi a crescut, pământ disponibil era din ce în ce mai puțin, de aceea în 1887 unii s-auhotărât să plece în Asia Mică- 17 familii mutate inițial la Brussa nu au rezistat și peste 3 ani s-au reîntors în

adoptate de autoritățile țariste după 1871: a) dizolvarea comitetului pentru administrarea coloniilor din ținuturile rusești, b) subordonarea instituțiilor școlare și religioase, c) primele recrutări în armata țaristă, germanii fiind scutiți până la această dată de obligațiile militare. Din anul 1872 autoritățile otomane au permis familiilor musulmane de pibegi să se așeze în părțile fertile, de stepă și în centru și din sudul Dobrogei, eliberându-le *tapu*-uri pentru pământurile necesare cu o singură obligație de a plăti statului zeciuiala din recoltele obținute.⁹⁵ Acest interval de timp constituie de fapt cea mai consistentă imigrație a etnicilor germani în ciuda faptului că erau condiții precare de locuit. Doriința de a ordona comunitățile în care au imigrat germanii au fost un element neprețuit și indispensabil datorită faptului că erau extrem de organizați și de ordonați. Germanii erau muncitori și gospodari, se ocupau cu agricultura, creșterea vitelor și mai ales a cailor. În Dobrogea migrația germanilor s-a făcut timp de 50 de ani începând din 1840 până în 1891, în trei perioade distincte. În prima dintre acestea 1840-1856 ei au construit coloniile din Tulcea, Malcoci, Atmagea, Cataloi și Ciucurova, în partea septentrională a provinciei, în a doua perioadă 1873-1883 sau așezat la Cogealac, Tariverde, Faclia, Caramurat, Constanța, Cogealia (*Lumina*), mai spre sud, în sfârșit, între 1890-1891 au format coloniile compacte de la Cobadin și Sarighiol și așezări răzlețe la Mangalia, Osmancea și Viile noi de lângă Constanța. Statul otoman a intuit însă curând avantajele colonizării germanilor și nu numai că a autorizat intrarea lor în Dobrogea dar le-a creat numeroase facilități. Până în 1842, alături de coloniile mai vechi, aceste localități au devenit un exemplu care a fost continuat de emigranți în Dobrogea, așa cum se va putea constata mai departe, între coloniile Rusiei din Basarabia și cele ce se vor înființa în Dobrogea fiind o strânsă legătură culturală, religioasă, de tradiție în organizare și construcție a localităților ba chiar în strânsă rudenie. Germanii sau statornicit în mod spontan în lipsa oricărei preocupări a autorităților otomane față de organizarea vieții lor comunitare ceea ce și-a pus amprenta existenței patriarhale a celor dintâi așezări. Comunitatea germană a prosperat apoi repede pe măsură condițiilor oferite de activitatea comercială a portului, mai ales după, crearea Comisiei Europene a Dunării și amplificarea traficului de călători și mărfuri. Ei s-au extins și în teritoriul agricol și forestier, din preajma orașului unde cele 4 sate cu populație germană numărau aproape 600 de locuitori. Localitățile înființate purtau denumirea locurilor de unde veniseră: Mannheim, Landau, Worms, Leipzig, Heidelberg etc. În cea de-a treia etapă⁹⁶ de imigrare au venit etnici germani din zona Caucazului: Neubauer, Stadel, Ziehmann, Gross, Oshler,

Anadachioi. Monica NIERMANN, *Tradiții și obiceiuri*, București, Editura Albatros, 1971, p.124; a se confrunța și: Horia STINGHE, Cornelia TOMA, *op.cit.*, p. 46- 50; Paul TRAEGER, *op. cit.*, p.162.

⁹⁵ Adrian RĂDULESCU și Ion BITOLEANU, *op.cit.*, p. 304

⁹⁶ A treia etapă de imigrare a avut loc între 1890-1891 și a făcut posibilă întemeierea coloniilor : 1.*Mangalia* Orașelul Mangalia (*Callatis*) se află la 44 km sud de Constanța, iar în 1890 au sosit aici primii coloniști din Basarabia și Wolhynia, un grup era din Landsberg altul din Lodz. Nu era școală germană, iar unul din coloniști dădea explicații și îi învăța pe copii limba germană duminica. În 1917 erau 8 familii de nemți printre bulgari, români, turci, tătari și greci. Au existat și probleme de ordin material în sensul că mulți din germanii care veniseră aici nu au primit pământ ceea ce i-a făcut să plece mai departe unii în Canada alții în Posen. După 1920 au mai sosit și alți germani în Mangalia și a fost construită o sală de rugăciuni cu bănci și cu altar. Viața comunității era foarte dinamică și datorită turiștilor veniți din Transilvania la mare vara pentru tratament. Seviul religios se bucura de toată atenția și a mai fost construită o școală germană unde puteau învăța copiii negustorilor din oraș. În 1940 au plecat 205 etnici germani și au rămas 10.2. Localitatea *Schitu* (care a purtat și numele turcesc de *Mangea punar*) a fost întemeiată în 1897 de germani sub denumirea germană *Klein*. În 1940 au fost strămutate în Germania 130 de persoane de etnie germană din Schitu, doar trei persoane au mai rămas în localitate. Dintre germanii care voiau să părăsească Dobrogea, aproximativ 1600-1700 de persoane au plecat în Germania încă din vara anului 1939 și la începutul anului 1940, în cadrul unei acțiuni organizate de Al Treilea Reich sub denumirea de *Vormsiedlung* (*strămutare premergătoare*). 3 *Cobadin* (Kobadin în germană) a fost pe vremuri un sat tătar - turcesc format din grupe de emigranți aduși de turci din peninsula Crimeea în 1862. Acești 350-400 tătari au găsit în Cobadin aproximativ 13 familii turcești care nu i-au primit pe coreligionari cu brațele deschise. După 1877 când mulți turci și tătari au plecat au venit germani pentru că aici puteau găsi pământ în condiții acceptabile ca preț. Satul se afla la o distanță de 15 km de Medgidia (*Medjidie* în turcește după numele sultanului reformator *Abdul -Medgid*). Toți germanii din Cobadin aveau dialectul *şwab* și foarte puțini își mai aduceau aminte de unde veniseră strămoșii lor. Există pământ foarte bun și roditor astfel că toate familiile care au venit au cumpărat pământ. O dată cu venirea germanilor au sosit și căruțe cu câte doi cai, unelte de muncă, obiecte casnice și multe alte acareturi. În 1940 au plecat aproape 1000 de germani și au rămas doar 3. 4. *Viile Noi* (*Neue Weingarten* în germană) A fost ultima colonie ai cărei membri au venit din Rusia și Basarabia cu scopul de a înființa o așezare germană. În 1892 s-au așezat mai multe familii germane în Viile Noi. Acestea au întemeiat un sat tipic cu o stradă principală pe lungimea așezării. În 1917 locuiau 34 de familii cu 201 membri precum și câteva familii de români. Copiii etnicilor germani frecventau școala românească datorită faptului că nu exista școală germană. 4. *Alakap* (*Poarta Albă*) Aproximativ 40 de familii de imigranți din Basarabia s-au oprit în Osmancea unde au așezat zadarnic să li se repatrieze pământ. Peste un timp au plecat cum au făcut și alții, să caute un loc unde să se așeze definitiv. Au ajuns 30 de familii de şwabi evanghelici în satul Alakap la 5 km nord de gara Murfatlar în anul 1901. 5. *Palazul Mare* Localitatea se afla la 7 km de Constanța, lângă lacul cu apă dulce *Siut -Ghiol*. Încă din 1891 familii germane din Chersonul rusesc au ajuns în Osmancea unde au arendat pământ de la un moșier din partea locului. Când a murit moșierul și moștenitorii n-au mai prelungit învoiala de arendă, 15 familii au plecat în America iar 13 la Palazu Mare - în

Kreutz, Weiss, Strom etc. Astfel au fost întemeiate mai multe colonii în alte părți ale Dobrogei, localități diferite de cele în care se așezaseră germanii în cele două valuri de emigrare anterioare. În toamna anului 1940, bulgarii au ocupat sudul Dobrogei. Pe fondul deteriorării relațiilor internaționale, Reich-ul german a hotărât unilateral repatrierea majorității etnicilor germani din Dobrogea. Ca urmare, în 22 octombrie 1940, a fost încheiată o „*înțelegere de stat*” între Al Treilea Reich și Regatul României, pentru strămutarea (***Umsiedlung***) a circa 15.000 de germani dobrogeni și a germanilor din sudul Bucovinei. La negocierea înțelegerii nu a participat niciun german dobrogean.

În felul acesta, majoritatea celor 16.000 germani dobrogeni, în special cei fără pământ, s-au strămutat în Germania sub lozincă ***Heim ins Reich*** (Acasă în Reich). Circa 1600 de persoane nu s-au strămutat. Întreaga acțiune a decurs după un plan riguros. Cele două elemente de bază au fost înregistrarea persoanelor, inventarierea și taxarea bunurilor. Prin înregistrare, germanii dobrogeni încetau să mai fie cetățeni români și intrau sub protecția Reichului. Ulterior, prin proceduri individuale, au primit cetățenia germană. Prin inventariere și taxare, bunurile germanilor dobrogeni au fost confiscate și evaluate. Conform înțelegerii, toată averea lor, constând din terenuri, clădiri, inventar viu și mort, provizii, revenea statului român. În schimb, statul român se obliga să plătească statului german averile preluate. Plata urma să se facă în special prin livrări de bunuri, mai ales cereale și petrol. În anii războiului, România și-a achitat în cea mai mare parte aceste obligații financiare, atât prin livrări directe, cât și prin decontarea cheltuielilor de staționare a trupelor germane în România⁹⁷. Procesul de transfer a populației germane din Dobrogea a fost făcut în baza unei Convenții Speciale dintre România și Reichul german datată 22 octombrie 1940 precum și în baza unui Acord Suplimentar dintre cele două state datat 28 mai 1941. Evacuarea s-a făcut în bună parte cu trenurile în parte cu caruțele până la Cernavodă de unde au fost imbarcați pe nave fluviale până la Belgrad și de acolo transferați cu trenurile până în provinciile austriece Styria și Carinthia⁹⁸. La 28 noiembrie 1940, strămutarea germanilor din nordul Dobrogei era încheiată. Prin portul Cernavodă fuseseră transportate 15.440 de persoane⁹⁹. Imaginea convoaielor de germani evacuați a produs sentimente de compasiune din partea populației alături de care trăiseră aproape un secol. În acest sens este revelatorie mărturia unui martor direct al evenimentelor un anume Teophil Hopp care s-a născut în Fachria (Făclia) jud. Constanța iar după strămutare a ajuns cu familia în lagărul de tranzit *Mauer-Ohling* în sudul Austriei și de acolo la Nordhausen (Heilbronn)- acesta scrie în memoriile sale: *În 1940, în sat (Fachria n.n.) erau 117 case cu 535 de locuitori care în ziua de 12 noiembrie au format o coloană de căruțe cu cai și au pornit spre Cernavodă unde comercianții români și armeni precum și mulți tătari și turci care ne cunoșteau au ieșit pe strada principală care ducea spre port să vadă coloana de nemți care erau în stare să plece și să lase totul în urmă, fără regret, atâta bogăție și un trai fericit pe care îl aveam în Dobrogea. Trebuie să spun ceva se nu s-a spus niciodată: Pentru a ne lămuri să plecăm agenții S.S. însărcinați cu propaganda germană în Dobrogea ne-au dezvăluit că după plecarea noastră aramata sovietică va ocupa Dobrogea și noi germanii vom trăi foarte rău, aceasta ne-a convins să plecăm.”* (subl. ns.) scrie Teophil Hopp în memoriile sale.¹⁰⁰

c). Colonizările populației românești. În perioada celei de-a doua jumătăți a secolului XIX, pe fondul românesc autohton, compus din *dicieni*¹⁰¹, sau „*români vechi*”, cum se numeau ei înșiși, au continuat să se stabilească în Dobrogea locuitori din Principate, *cojanii*, agricultori din județele limitrofe Țării Românești și Moldovei, cât și *mocani*,

1909. 6. *Techirghiol* La 12 km de Constanța și aproape de Marea Neagră se află localitatea cu numele unui tătar potentat local *Tekir* care în combinație cu substantivul turcesc *ghiol* (*lacul lui Tekir*) i-au dat numele. Apa ghiolului conține săruri de calciu, magneziu, sodiu și nămol cu efecte vindecătoare în reumatism și este de 4 ori mai sărată decât cea a mării. Prin anul 1907 au venit aici mai multe familii catolice din *Malcoci*, *Coelia*, *Karamurat* și au arendat teren. Nu după multă vreme au apărut case frumoase, grădini cu flori, străzi aliniate cu salcâmi pe margine. Casele erau din chirpici și din piatră iar acoperișul din țigle de ciment. Caracteristice pentru locuitori erau cinstea, vrednicia, curățenia și punctualitatea. Cei aflați în nevoie erau imediat ajutați, probabil prin comportamentul lor dictate și de credința catolică și cea neoprotestantă. Horia STINGHE, Cornelia TOMA, *op. cit.* p. 154-156.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 54.

⁹⁸ Valentin CIORBEA, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944 contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2005, p.284

⁹⁹ Sunt două surse apropiate ca cifră a strămutaților germani din Dobrogea. Cercetătorul Dorel Bancoș și istoricul german Andreas Hillgruber care avansează cifra de 15.440 primul și cifra de 15.000 de germani al doilea. Certitudinea acestor date ne este dată și de alte lucrări și studii despre germanii dobrogeni în lucrări și studii apărute după 1990 precum volumul: *Germanii Dobrogeni- Istorie și Civilizație*, în care sunt expuse mai multe studii despre această problemă și volumul: *Despre germanii dobrogeni* al autorilor Horia Stinghe și Cornelia Toma unde sunt consemnate mărturiile ale germanilor evacuați din Dobrogea.

¹⁰⁰ Horia STINGHE; Cornelia TOMA, *op.cit.* p. 76; a se vedea și Valentin CIORBEA; *op.cit.* p. 284.

¹⁰¹ Această denumire de români dicieni se pare că era preluată sub influența toponimului *Dicina* o posibilă variantă a toponimului *Vicina* atestat în izvoare medievale ale secolelor XII- XIV. Gheorghe BRĂTIANU, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, pp. 27-20.

păstori transilvăneni din Țara Bârsei, Făgăraș, Sibiu și Munții Apuseni, aduși aici de fenomenul transhumantei. Erau români care se așezaseră în Dobrogea venind din Țara Românească datorită vieții mizerabile pe care o duceau sub stăpânirea fanariotă care s-au amestecat cu românii autohtoni, dicienii, cu cei care coborau cu turmele în stepele Dobrogei¹⁰². Românii au emigrat în mai multe rânduri în Dobrogea și au creat sate noi în aceleași ținuturi în care „*până astăzi neamul românesc se păstrează cu caracterul ei deosebit*” așa cum susține istoricul Nicolae Iorga.¹⁰³ Deci, alături de musulmani, s-au stabilit în Dobrogea, în ultimele secole ale stăpânirii otomane în Dobrogea și alte populații, așezarea acestora a avut un contur conjunctural, iar șederea lor a fost de multe ori temporară. Este bine știut faptul că numeroase sate românești din dreapta Dunării, între Silistra și Cernavodă, au același nume cu satele din stânga Dunării, situate pe malul brațului Borcea și că aceste dubluri onomastice¹⁰⁴ au fost înființate cu mult înainte de alipirea Dobrogei la Statul Român.¹⁰⁵ Acest aspect susține predominanța elementului român „*pe ambele maluri ale Dunării și în Baltă*”¹⁰⁶. La mijlocul secolului XIX Dobrogea se înfățișa ca un pustiu întins datorită faptului că războaiele dese și devastatoare precum și incursiunile diferitelor armate au decimat populația, cum am afirmat anterior. O interesantă descriere a teritoriului ne parvine de la medicul francez Camille Allard care, după ce prezintă câteva amănunte despre acest spațiu, menționează că populația era foarte rară¹⁰⁷. În aceste condiții trebuie să cercetăm cauzele datorită cărora populația românească este majoritară în doar 20 de ani (1878-1898). Conform unui autor¹⁰⁸ românii sunt *băștinași și permanenți* în acest ținut de la momentul în care a fost încorporat Imperiului Otoman deși tot timpul sunt în minoritate iar respectivul autor afirmă că: „*nu cunoaștem prea bine situația elementului românesc din Dobrogea în vremurile tulburi ale Evului Mediu și mai ales în primele începuturi ale epocii turcești; documentele lipsesc aproape cu desăvârșire iar cele pe care le avem sunt puține și sunt prea laconice însă din ele reiese faptul că românii sunt locuitorii din totdeauna ai acestor locuri*”.¹⁰⁹ Marin Ionescu Dobrogianu afirmă într-o lucrare de referință pentru Dobrogea că, „*un sămbure românesc trebuie să fi existat în Dobrogea înaintea colonizării ei cu locuitori români veniți din stânga Dunării*”¹¹⁰. Băștinași și permanenți totuși românii sunt minoritari într-o provincie care în trecut aparținuse Țării Românești. La acest aspect se poate adauga faptul pe care-l descrie Constantin Brătescu¹¹¹ în 1916 anume că „*în urma colonizărilor Dobrogei cu elemente românești de pretutindeni, ea (Dobrogea n.n.) este un rezumat veritabil, un muzeu al etnografiei întregii Dacii*”.¹¹² Tot Brătescu consemnează realități etnice existente atunci în Dobrogea: „*găsim aci pe Bulgari din părțile Macedoniei și Rumeliei, purtați pe vremuri spre Basarabia și apoi spre Dobrogea; Ruși moscoviți și Rusnaci din stepă; Turci și Tătari; neamuri negustorești de Armeni, Evrei, și Greci; rămășițe ale unor popoare dispărute precum Găgăuții; apoi Albanezi și Sârbi; Țigani românești și turcești; Nemți și Italieni; Orientul alături de Occident, străini risipiți cu toții în masa precumpănitoare a elementului românesc care tinde, cu timpul, să imprime pecetea sa sufltească în întregii*

¹⁰² Gheorghe VÂLSAN, *Românii locuiau în Delta Dunării* în veacul XV, în *Graiul Românesc*, 1927, p.146.

¹⁰³ Apud. Victor MORFEI, *Balta Ialomiței*, în, *Analele Dobrogei*, an V și VI, 1924-1925, p.80.

¹⁰⁴ În acest sens se pot menționa următoarele localități : satul Vaidomir la vest de Silistra care este dublura cu satul Vaidomir de la vest de Călărași. Sate de dublură mai sunt *Coslogea* (Coslughea), *Oltina*, *Satu Nou*, *Beilic*, *Cocargea*, *Mârleanu*, Romulus SEIȘAN, *op.cit.* , p. 159.

¹⁰⁵ Ion NENCIU, *O infiltrare românească în Dobrogea Veche*, în, *Buletinul Reg. Al Societății de Geografie*, tomul XLII, București, 1923, p. 94.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Camille ALLARD menționează că pe tot teritoriul Dobrogei existau puține așezări constituite din: *tătari* , *bulgari* și....*români* deși aceștia din urmă se aflau pe malurile Dunării. Tot acest medic ne consemnează că la Constanța, (*Kustenge*) „*un mic sat turcesc*” în 1856 nu se aflau decât 3 familii de români, *Mission medicale dans la Tartarie – Dobroutscha*, Paris 1857, citat de Al. ARBORE în *Analele Dobrogei*, III, fa., p.269-270

¹⁰⁸ Dumitru ȘANDRU , *Mocanii în Dobrogea*, Institutul de Istorie Națională din București., București, 1946- unde autorul menționează faptul că în toată perioada stăpânirii otomane au existat români în Dobrogea. Autorul își fundamentează informațiile pe baza anchetelor de teren desfășurate între 1910 și 1920 în toate localitățile Dobrogei unde existau familii de români.

¹⁰⁹ *Ibidem* , p. 10

¹¹⁰ M.D. IONESCU, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, Editura Artele Grafice, 1904, p.323.

¹¹¹ Profesor la Școala Normală din Constanța, deci , locuitor al Dobrogei și bun cunoscător al realităților din perioada de după Războiul de Independență.

¹¹² Mai departe Constantin Brătescu ne descrie realitățile din teren pe care el însuși le studiasse în teritoriul dobrogean” *Nu cunosc alt loc, în tot pământul românesc, un alt ținut românesc care să ofere un mai mare câmp de experiență decât cel din Dobrogea. Aci găsim pe Moldoveanul din Neamț și Hotin, alături de românul Bănățean, pe Munteanul din regiunea dealurilor alături de cel de câmpie, pe Oltean alături de Transilvănean, pe Românul dobrogean vechi alături de Românul dobrogean nou. Fiecare ne-a sosit din provincia lui cu portul și obiceiurile sale, cu dialectul și făptura sa somatică deosebită cu o altă cultură materială și sufltească, în scurt cu un habitus etnografic diferențiat*”, Constantin BRĂTESCU *Situația demografică a Dobrogei*, în, *ARHIVA DOBROGEI, Revista Societății pentru Cercetarea și Studiarea Dobrogei*, vol.I, București, Editura „Jockey-Club” Ion C. Văcărescu, 1916, pp.12-16.

regiuni”¹¹³... Pe de altă parte surse¹¹⁴ fără subiectivism menționează faptul că: „după razboi (1877 n.n.) apare o transmutare a raporturilor etnice în sensul că mulți etnici de origine musulmană (turci și tătari n.n.) părăsesc țara, fapt urmat și de mare parte din cazacii și cerchezii de pe aceste teritorii. Acest fapt este explicabil prin instalarea administrației românești care a cauzat, cum era și normal, o creștere a imigrării românești. În acest sens guvernele României se arătau preocupate de întărirea acestei colonizări metodice oferind veteranilor de război locuri de ședere în teritoriul nou dobândit. Se adaugă faptul că personaje șovăielnice în a-și manifesta originea s-au descoperit, sub noii stăpâni, că ar fi români deși înainte se declarau altfel”¹¹⁵. Creșterea populației românești a făcut progrese spectaculoase conform unor statistici românești, privite de cercetătorii străini cu o anumită rețineră, datorită faptului că erau motivate de o anumită dorință națională. Chiar și în aceste condiții colonizarea românească rămâne un fapt concret și constituie un mare succes. Conform acelorași surse¹¹⁶ citate:(...) românii declară ei înșiși că au găsit la fața locului 32.800 de conaționali, o cifră ce pare exagerată. Normal că o parte din creștere era deja urmarea introducerii administrației românești. În principal însă creșterea numărului se explică prin emigrarea numeroasă din Valahia și Moldova. În primii ani emigrarea s-a produs în număr mare și spontan. În ținuturile nou dobândite nu exista încă o proprietate funciară care ar fi permis țăranilor să dobândească o bucată proprie de pământ iar casele și satele turcilor și tătarilor emigrați stăteau deschise românilor care soseau continuu...”¹¹⁷. În același timp guvernele românești, din motive politice, au sprijinit constant și din răspuțeri așezarea românilor, aducând, în număr mare, veterani de război în Dobrogea și favorizându-i în detrimentul celorlalte naționalități. Un exemplu semnificativ pentru acest aspect avem chiar de la unul dintre oamenii politici importanți ai acelei perioade: este vorba de Mihail Kogălniceanu care, într-o cuvântare¹¹⁸ ținută în Camera Deputaților la data de 27 februarie 1882, afirma: „Domnilor, care este interesul nostru principal în Dobrogea? Interesul nostru principal este ca să o populăm, să civilizăm această parte a României de azi, s-o populăm, o declar, dându-i sufletul, dându-i simțurile românești; zicând așa, d-v. veți înțelege că trebuie să facem totul ca să ducem acolo mulți români; ba încă mai mult decât atât, chiar populațiunile cari vin acolo singure, cu orice chip să le facem românești. Într-un număr oarecare de ani să facem români chiar și pe musulmani și să se deosibească de români numai prin aceea că unii vor merge la geamie, iar alții la biserică.”¹¹⁹ Dumitru Șandru, în lucrarea amintită mai sus, oferă detalii semnificative asupra modului cum au fost făcute colonizările și a zonelor de unde au venit românii în Dobrogea. Același autor ne confirmă faptul că: „deși puțini din punct de vedere numeric, românii au locuit în Dobrogea chiar înainte de 1800 în unele cazuri din jurul anului 1700”¹²⁰.

Cercetătorul Dumitru Șandru întreprinde câteva anchete în Dobrogea, timp în care chestionează mai mulți locuitori în problema așezării acestora în Dobrogea. Astfel în amintirile bătrânilor este aproape unanimă ideea că așezarea părinților și bunicilor acestora era foarte veche.”(...) mocani bătrâni, de peste 80-90 de ani, care s-au născut aci, își amintesc că au auzit de la părinții lor uneori chiar de la moșii lor, că au venit în părțile acestea când erau copii de 14-15 ani”[deci înainte de 1800]. Autorul susține că au existat legături între românii din provinciile istorice și teritoriul dobrogean pe care documentele nu le menționează decât foarte târziu (sec. XIX). Realitățile sociale descrise de D.

¹¹³ Ibidem, p. 13.

¹¹⁴ Dr. Paul TRAEGER ... *Bilder aus der Dobroutscha*, 1918, tradusă la editura Constant Art în 2008, p. 278.

¹¹⁵ Ibidem

¹¹⁶ Ibidem, p. 279.

¹¹⁷ Paul TRAEGER descrie realitățile pe care le-a găsit în teritoriu care defineau totuși o stare de lucruri apropiată de informațiile pe care autorul le consemnează în lucrarea amintită.

¹¹⁸ *Programul lui Mihail Kogălniceanu asupra Dobrogei*, pe care l-a susținut în mai multe rânduri și asupra căruia VOM mai reveni în cursul acestei lucrări, cuprindea câteva elemente importante și anume: naționalizarea provinciei, păstrarea tuturor drepturilor, tuturor libertăților, tuturor intereselor și tuturor obiceiurilor celorlalte naționalități. Toleranța lui Mihail Kogălniceanu a mers până acolo încât a cerut ca să se respecte până și obiceiurile lipovenilor și, mai mult chiar, ca aceștia să fie scutiți de serviciul militar „ca unii pe care religia îi oprea să poarte armele”. Vasile M. KOGĂLNICEANU, *Dobrogea 1879-1909; Drepturi politice fără libertăți*, Editura Librăriei Socec, București, 1910, p.28-31.

¹¹⁹ Ibidem, p. 31

¹²⁰ Dumitru ȘANDRU, op. cit. p.24 - unde autorul consemnează aproximativ anii în care au venit românii din Transilvania în urma informațiilor culese din mai multe sate din Dobrogea. Astfel anii cu apoximație sunt: Dăeni (au venit începând cu anul 1700), Jijila (începând cu 1790), Niculițel (1750), Nalbant (1800), Agighiol (1850), Zebil (începând cu 1750), Sarighiol (1700), Dunavățul de Jos (1850), Beștepe (1790), Sfântul Gheorghe (1845-1850), în județul Tulcea. Almalău (aprox 1800-1820), Vlăhi (înainte de 1800), Negureni (începând cu 1850), Coslugea (înainte de 1850), Carvănul Mic (aproximativ anul 1830), Aliman (înainte de 1850), Băneasa (aproximativ 1850-1860), Canlia (1830), Cărpiniș (1800), Ion Corvin (înainte de 1878), Urluia (pe la 1860), Ivrinezul Mare (pe la 1860), Seimenii Mari și Mici (înainte de 1850), Topalu (aproximativ 1830), Tichilești (1840-1850), Gârliciu (1850), Stejarul (1850), Vulturul, Tuzla (aproximativ 1850), Nistorești (în jurul anului 1800), Valea Neagră (1860) în județul Constanța.

Șandru sunt susținute și de Marin D. Ionescu în lucrarea *Dobrogea în pragul veacului XX*, în care susține că în 1850 românii „erau al doilea element preponderent după turci iar numărul lor se ridica la 3.656 de familii”¹²¹. Mai mult, Ionescu afirmă că în timpul domniilor vitrege din Țara Românească și Moldova în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, „mulți dintre locuitorii nefericitelor Principate găsiră mai bine a trece în Dobrogea unde erau mai puțin despoiați de produsul munciiilor decât în patria-mamă.”¹²² Astfel, susține M.D Ionescu, malul drept al Dunării, se umple de sate românești care trebuie să-și fi avut ființa cu mult mai înainte, căci era firesc lucru ca noii veniți să se grupeze în aceleași sate cu con-naționalii lor.”¹²³ Un alt autor, Karl F. Peters, susține că la 1865 existau „12000 de suflete de naționalitate românească”¹²⁴ folosind statistica agentului consular rus la Tulcea un anume Viskovitch. Ion Ionescu de la Brad oferă chiar și o statistică pe care o întocmește în momentul în care a realizat cercetarea în Dobrogea la 1850 și a analizat din mai multe dimensiuni teritoriul cercetat. În lucrarea pe care a publicat-o odată cu această cercetare și statistica întocmită se prezentau și unitățile teritoriale precum și numărul satelor românești arondate acestor unități teritoriale numite *kazale*. Statistica cuprinde o împărțire pe sexe a populației precum și a acelor căsătorii față de cei necăsătorii. Statistica este reprodusă în tabelul de mai jos:

Kazaua (districtul)	Numărul satelor	Bărbați	Femei	Băieți	Fete	Flăcăi	Fete mari	Total suflete
Tulcea	7	1310	1349	1460	1580	421	222	6342
Isaccea	6	360	377	556	580	139	178	2190
Măcin	9	676	667	838	1014	196	225	3616
Hârșova	8	561	581	845	962	256	301	3506
Babadag	16	664	694	1409	2096	364	355	5582
Silistra	20	815	838	1368	1602	303	368	5294
Kustenge	5	217	226	303	120	120	95	1081
Total	71	4603	4728	6789	7954	1799	1744	27611

Datele au fost preluate din lucrarea lui Ion Ionescu de la Brad publicată la Constantinopol în 1850.

Se poate vedea că după cifrele pe care le consemnează Ion Ionescu de la Brad avem o populație de aproape 28.000 de locuitori români în Dobrogea¹²⁵. Prezența mocanilor în regiunile dobrogene înseamnă că aceștia au trecut în provincia transdanubiană și înainte de Războiul de Independență. Românii din Dobrogea constituiau trei grupuri compacte după cum susțin unele surse¹²⁶ iar această diferențiere s-a făcut încă din secolul XVII. Astfel, cum am mai spus, avem grupul compact al *dicienilor*¹²⁷, români vechi, băștinași care reprezentau elementul de permanență și continuitate. Dumitru Șandru susține că dicienii își mai spuneau între ei *români vechi* sau *turcuieni* ori *turcomani* cu sensul că se aflau în Dobrogea din vremea colonizării acesteia cu populație turcească (*otomană*)¹²⁸. În această perioadă, pe fondul românesc autohton, compus din *dicieni*, sau *români vechi*, cum se numeau ei înșiși, au continuat să se stabilească locuitori din Principate, *cojanii*, agricultori din județele limitrofe Țării Românești și Moldovei. *Cojanii* proveneau, în special din județele Ialomița, Buzău și Brăila și din județele vecine ale Moldovei și Basarabiei¹²⁹. Al treilea grup al românilor care veniseră în Dobrogea înainte de 1878 era din părțile Ardealului cu deosebire din satele de pe

¹²¹ M.D. IONESCU, *Dobrogea în pragul veacului XX*, București, Editura Socec, 1904, p.324.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ Karl F. PETERS, *Geographie und Geologie der Dobrudscha*, p.131, Ediție microfilmată în custodia Bibliotecii Academiei Române. Cercetătorul este amintit și de Mihail Ionescu Dobrogeanul în lucrarea despre Dobrogea pe care am menționat-o.

¹²⁵ Ion IONESCU de la BRAD, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, Constantinople, 1850, p.81

¹²⁶ Românii din Dobrogea, în *România literară*, 1855, nr.2, p. 14 -15 unde găsim informații conform cărora Dobrogea este „un mozaic de rase, o Dacie în miniatură”. Această caracterizare o întâlnim și în corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica unde întâlnim afirmații precum: „nu este sat în care să nu găsești în miniatură Dacia precum și înfrățirea tuturor românilor”, Victor SLĂVESCU, *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica*, p.71, 102, și 122. f.a., f.e.

¹²⁷ Această denumire, *dicieni*, se păstra conform lui G.Vâlsan după numele ultimei mitropolii a Dobrogei medievale de la Vicina-Dicina, *Graiul Românesc* vol. I. 1927 ,nr. 7, p. 142; G. Vâlsan, *Opere Postume*, București, 1946, Editura Casei Școalelor, p.49.

¹²⁸ Dumitru ȘANDRU, *op.cit.*, p.13 și 14.

¹²⁹ Se pare că unii dintre *cojani* erau veniți în Dobrogea încă de la începutul domniilor fanariote datorită fiscalității excesive pe care o practicau domnii fanarioți și asupririlor de tot felul. În aceste condiții *cojanii* au trecut, *uneori în masă*, în Țara turcească unde nu li se cerea decât dijmă. Alții însă s-au așezat aici mult mai târziu ,după 1878, când au fost colonizați de noua stăpânire românească. *Ibidem*, 15.

lângă Brașov, Orăștie, Sibiu. Interesantă este opinia lui Andrei Veress care afirma că: „*păstoritul ardelenilor în țările române și mai cu seamă în Dobrogea se desfășura de veacuri în forme atât de simple și într-un chip atât de patriarhal încât nu a lăsat urme scrise datorită faptului că oamenii din vremurile vechi erau mai așezați mai cucernici (...) ei păzeau su sfințenie cuprinsul rânduilelor și continuau cu păstoritul după datinile străvechi, păstrate din tată în fiu.*”¹³⁰ Acești români purtau numele generic de *mocani*¹³¹, păstori transilvăneni, din Făgăraș, Sibiu și Munții Apuseni, aduși aici de fenomenul transhumanței. Lipsa documentelor scrise, care să consemneze aceste treceri este explicată de un alt autor într-un mod inedit.¹³² Păstoritul mocanilor în Dobrogea, capătă o deosebită amploare după anul 1800.

Mocanii, stăpâni, proveneau din trei mari regiuni etnografice: **Ținutul Sibiului** (Mărginimea), **Țara Bârsei** și **Trei Scaune**, și doar accidental din alte locuri¹³³. Dintre satele mărginimii, pe primul loc se afla Săliște, apoi, **Tilișca**, **Poiana**, **Cărpiniș**. În ceea ce privește Țara Bârsei importante erau: **Bran**, **Sohodol**, **Predeal**, **Măjura**, dar și **Satul Lung**, **Baciu**, **Cernat**, **Purcăreni**. Din ținutul Trei Scaune, mocanii stăpâni proveneau mai ales din **Brețcu** și **Intorsura Buzăului**. Bogăția pășunilor dintre Dunăre și Marea Neagră au determinat prezența constantă a mocanilor transilvăneni în Dobrogea, din timpuri imemorabile. Informații privitoare la păstoritul mocanilor în Dobrogea, provin și de la germanul Ungewitter, care într-o descriere a imperiului otoman publicată în 1854 menționa că: „*pășunile minunate ale Dobrogei erau exploatate în deosebi de păstori români din Transilvania, care-și aduceau turmele în număr foarte mare, în condiții specifice garantate printr-un pact și prin datină.*”¹³⁴ Pelegrinările lor între Transilvania și Dobrogea, fenomenul transhumanței se baza pe de o parte pe vechi datini iar mai târziu pe convențiile precise încheiate cu Poarta. În afara mocanilor proprietari, și a ciobanilor lor mai trebuie precizat că unii păstori transilvăneni se găseau în slujbă la crescători de vite turci și bulgari, numărul acestora ajungea la cel puțin 500 de suflete¹³⁵. Mocanii au jucat un rol deosebit în istoria Dobrogei. În primul rând ei au valorificat secole de-a rândul, bogatele și întinsele pășuni ale acestei provincii, care s-ar fi pierdut altfel fără folos. Contribuția lor privește și comerțul, cu care se îndeletniceau unii dintre ei. În acest sens este de mare folos consemnarea unui călător ungar¹³⁶ care îi scria unei rude a sa că: „*sunt aci foarte multi negustori bogăți care fac negustorie mai mult prin Ardeal și pe la Constanța*. O altă informație care confirmă acest aspect este o scrisoare a aceluiași călător conform căreia „*Cernavdă se află într-un loc foarte urât, însă are case frumoase iar cei care o locuiesc sunt pe jumătate vlahi pe jumătate bulgari iar turci sunt puțini*”¹³⁷. Privilegiul sultanului Mustafa din 1784 prin care se

¹³⁰ Andrei VERESS, *Păstoritul Ardelenilor în Moldova și Țara Românească (până la 1821)*, București, f.e 1927, p. 15-18 unde autorul consemnează informații importante despre fenomenul transhumanței.

¹³¹ Dumitru SANDRU, amintește că termenul de *mocan* este similar cu cel de *cioban*, în unele regiuni ale țării precum și în Dobrogea. Autorul dă și câteva exemple ale folosirii termenului de *mocan* în diferite fraze: *s-o băgat mocan (cioban) pe-o vară ; când eram mocan (cioban) mă duceam dar acum când m-am lăsat de mocănie (de ciobănie) nu mai pot.* Dumitru ȘANDRU, *op.cit.* p. 14; a se confrunța și Sever POP, în, *Revue des etudes indo-europenees* vol. I , 1938, p.66.

¹³² Pătrunderea transilvănenilor în Dobrogea s-a produs treptat, încetul cu încetul, în grupuri mici, fapt care a putut să treacă neobservat și, prin urmare, neconsemnat în puținele documente ale vremii. În același timp administrația turcească nu găsea necesară redactarea unor astfel de acte. În timpul stăpânirii otomane populația Dobrogei era atât de rară încât cu greu apăreau neînțelegeri datorită faptului că exista teren mult pentru pășunat și de arat. În concluzie nu exista necesitatea scrierii unor acte care să reglementeze raporturile dintre locuitori. Nu au fost păstrate documentele din arhivele Imperiului Otoman din perioada de sfârșit a stăpânirii. Dumitru ȘANDRU, *op. cit.* p.16-18.

¹³³ Deși purtau numele de *mocani*, românii transilvăneni se numeau între ei cu diferite porecle. Astfel după locul de origine cei din părțile Brașovului sau din Țara Bârsei se numeau *bârsani*, sau mai precis *săceleni*, *brăneni* sau cu un nume batjocoritor, *trocari*; cei din Valea Oltului și din jurul Făgărașului sunt numiți *făgărășeni* sau *olteni* pe când cei din regiunea Sibiului sunt *țuțuieni* și mai ales *mărgineni* apelativ cu care sunt numiți și în Transilvania de către unii dintre români, datorită faptului că locuiau în zona Mărginimii Sibiului. O altă categorie a mocanilor era constituită de *moții transilvăneni* care erau porecliți *dogari* sau *botari* datorită faptului că se ocupaseră o vreme cu fabricarea butoaielor destinate păstrării vinului.

Dumitru Șandru susține, totuși, că mocanii autentici erau doar *bârsanii* și *mărginenii* pentru că ei se ocupaseră de secole exclusiv de păstorit. „(...) într-adevăr se înțelege prin aceasta nu numai locul de origine ci și ocupația: *oieritul* (...) și aceștia ciobani prin excelență au fost din totdeauna. Dumitru ȘANDRU, *op.cit.* p.15, unde autorul descrie amănunțit modul cum au venit toți acești români din celelalte provincii românești în Dobrogea.

¹³⁴ Tudor MATEESCU, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1976. p.71-72; a se confrunța și, Tudor MATEESCU *Știri noi despre prezența mocanilor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, în *Apulum*, Alba Iulia 11,1973,p.424.

¹³⁵ Ion GEORGESCU, *Învățămintul public în Dobrogea*, în, ****Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*,.....p. 643.

¹³⁶ Este vorba de *Kelemen Mikes* (aflat în serviciul lui Iosif Rakoczi, moștenitor la tronul ardelean) care pe la anul 1738 a locuit o perioadă la Cernavodă, *Analele Dobrogei*, IV, 1923, nr 4 , p. 109. a se confrunța și Ioan M. PĂUNESCU, *Un Colț Dobrogean. Schiță Monografică*, Institutul de Arte Grafice Albania, Constanța, 1946, p.76.

¹³⁷ *Ibidem*, p.77

reglementează raporturile comerciale dintre ciobanii și negustorii transilvăneni și unii negustori din Constanța confirmă aceleași realități¹³⁸. Cei care s-au statornicit ca locuitori ai Dobrogei, au început să practice tot mai mult agricultura propriu-zisă, fenomen ce va căpăta amploare o dată cu revenirea Dobrogei la România. Din punct de vedere economic, mocanii au constituit elementul cel mai activ al provinciei, depășindu-i în multe privințe și pe românii autohtoni, striviți de multiseculara stăpânire otomană¹³⁹. Numărul păstorilor transilvăneni trecuți cu turmele peste Dunăre a sporit în cursul secolului al XIX-lea. Iar dacă o parte a lor se întorcea primăvara în Carpați, „altă parte a lor rămânea definitiv fixată în Dobrogea”¹⁴⁰. Ei se căsătoreau în general între ei sau cu fete de români localnici, câteodată și de bulgari, și întemeiau gospodării noi în sate vechi, chiar își întemeiau sate noi. Avem date despre înscrisuri și căsătorii de mocani cu românce de prin partea locului precum și cu mocance din alte sate dar dintr-o zonă de emigrare comună deși satele pe care le-au ocupat în Dobrogea sunt diferite.¹⁴¹

d) Comunitatea Bulgară din Dobrogea. Comunitatea bulgară s-a stabilit în Dobrogea sub forma unor colonii care au avut o predilecție specială pentru acest spațiu. Pătrunderea bulgarilor în spațiul dobrogean s-a derulat pe mai multe etape. Primele două etape ale acestei migrații s-au produs în timpul includerii Dobrogei în primul și al doilea Țarat bulgar care se încadrează temporal în secolele VII-X și respectiv XII-XIV însă cu anumite intermitențe. Sursele actuale nu pot demonstra științific continuitatea bulgarilor în Dobrogea din secolul VII și până în secolul al XIX-lea datorită lipsei toponimiei slave în foarte multe zone ale provinciei.¹⁴² Așezarea bulgarilor în acest teritoriu s-a desfășurat pe un fond istoric tulburat de incertitudini, care fac greu de disociat aspectul pasager al tranzitului unui număr mare de oameni de tendințele de așezare într-o zonă sau alta.¹⁴³ În perioada stăpânirii otomane etnicii bulgari existau alături de musulmani, români și alte comunități care trăiau atunci în zona dobrogeană. Bulgarii așezați în Dobrogea înainte de izbucnirea războaielor ruso-turce erau împărțiți în două comunități distincte *grebenci* și *șiscovți* reduse ca număr de membri.¹⁴⁴ Un autor pertinent al perioadei susține că numărul mai mare al bulgarilor era în sud-estul extrem al provinciei unde încă din secolul al XVIII, bulgarii constituiau cea mai numeroasă comunitate creștină¹⁴⁵. O parte importantă a bulgarilor a venit din Basarabia în secolul al XIX-lea coborând către sudul regiunii spre Peninsula Balcanică¹⁴⁶. Alte grupuri de bulgari au migrat în Dobrogea dinspre sud din zona Balcanică. Bulgarii veniseră în Dobrogea cu un scop precis și anume acela de a obține pământ iar acest aspect este susținut de faptul că bulgarii evită malul Dunării care era frecvent expus inundațiilor.¹⁴⁷ Zeci de mii de bulgari au emigrat din Bulgaria către Basarabia. În alte surse bulgarii apar ca un grup etnic foarte glorios până la supunerea definitivă de către turci în 1396.¹⁴⁸ Mulți dintre acești etnici bulgari au fost transplantați cu forța de către armatele rusești în sudul Basarabiei care fusese părăsit de tătari.¹⁴⁹ La jumătatea secolului al XVII-lea

¹³⁸ Petre P. PANAITESCU, *Însemnătatea economică a mocanilor în Istoria Țării Românești*, Cluj, f.e., 1936, p.36 unde autorul afirmă că: *au fost întotdeauna drumuri comerciale croite, nu de păstori sau mocani, ci impuse acestora de centrele comerciale sau de porturile de la Dunăre sau de la Marea Neagră.*

¹³⁹ În acest sens Ion Ionescu de la Brad ne oferă date suplimentare: *”Mocanii locuitori ai satelor și orașelor Săcele, Rășinari, Valea, Telecea, Siliștea, Galicea, Poenaru, redeni și altele, vinu pe la finele tomnei în Dobrogea pentru a ierna cu turmele. Primăvera, celu mai mare numeru din acești păstori părăsecu țerra; cei cari rămănu în Dobrogea arendează livedi pentru vera. Astfelu facu Seceleni, Silișteni, Poenari cari trăescu în această provincie de multu. Printre mocanii cari vinu în țerra cu stăpâni turmelor, se află mai mulți cari, găsindu lefurile bumu, intră în serviciul locuitorilor indigeni. Dintre aceștia cari servescu la Turci, Tătari seu Români, suntu mulți cari finescu prin a se stabili acolo însurându-se cu fete de români”*. Ion Ionescu de la Brad, *Excursiune Agricolă în Câmpia Dobrogei*, Tipariulu Tribunei Române, București, 1879, p. 127.

¹⁴⁰ C.C.GIURESCU, *op.cit.*, p.17; Tudor MATEESCU, *Păstoritul mocanilor...*, p.80-82; Tudor MATEESCU, *Permanența și continuitatea românilor...*, p.73-74.

¹⁴¹ Nicolae IORGA, *România. Cum era până la 1918- Moldova și Dobrogea*, II, București, 1940, p.274

¹⁴² George UNGUREANU, *Amurgul stăpânirii otomane în Dobrogea*, în, Cristiana Crăciun, Gheorghe Zbughea, *Unirea Dobrogei-130 de ani*, București, Liga Culturală Pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni și Editura Semne, 2008, p.75.

¹⁴³ Gheorghe DUMITRAȘCU, Liliana LAZIA, *op. cit.*, p. 103.

¹⁴⁴ Adrian RĂDULESCU, Ion BITOLEANU, *op. cit.*, p. 220.

¹⁴⁵ Radu-Ștefan VERGATTI susține că sud-estul extrem era reprezentat de viitorul Cadrilater românesc, *Tratatul de Istoria Românilor*, vol. VI, București, 2003, p. 99.

¹⁴⁶ Profesorul Ion Bitoleanu confirmă acest episod în care susține că populația Dobrogei a crescut brusc în secolul al XIX-lea și până la războiul ruso-româno-turc din 1877-1878. Una dintre sursele acestei creșteri a fost exodul unor păstori din provinciile Bulgariei. Adrian RĂDULESCU, Ion BITOLEANU, *op. cit.*, p. 288.

¹⁴⁷ Victor MORFEI, *Balta Ialomiței*, în, *Analele Dobrogei*, an V și VI 1925. p. 34; a se vedea și articolul lui Nicolae, *La Dobrogea Roumaine*, Bucarest, 1919.

¹⁴⁸ M.D. IONESCU, *op.cit.*, p.326.

¹⁴⁹ Cercetătorul Al. Arbore susține că respectivele grupuri a fost transportate în masă, Alexandru ARBORE, *Așezările Bulgarilor*, în *Arhiva Dobrogei*, nr. V, 1916.

(mai precis în 1659) în statisticile episcopului catolic Stanislav găsim enumerate printre etniile care populau orașul Babadag și pe bulgari. Episcopul Stanislav susține că existau în Babadag în jur de 1700 case turcești și, *bulgarorum, graecorum, valachorum schismaticorum domus sunt 300 circiter, animae 2000 circiter*.¹⁵⁰ Călătoria Patriarhului Constantinopolului Macarie din a doua jumătate a secolului al XVII-lea în Dobrogea precizează numele de *Chiustenza* (Constanța) de unde Macarie străbate teritoriul ajungând „*într-un orășel al creștinilor bulgari numit Iglitsa* (azi Iglîța în județul Tulcea) *în mijlocul Dunărei*” mai departe Macarie relatează, „*Există un drum de mers pe uscat, ce este sub guvernământul mahomedan, dar am văzut cruci ridicate în acest orășel pe marginile drumului și pe mormintele lor. Este o biserică în oraș. Din acest loc am ajuns într-un oraș numit Majina Matchin, pe malurile Dunării, cu 420 de case de creștini bulgari. Este cel din urmă oraș sub guvernământ mahomedan și este în pșalâcul Silistrei. Are administratori turci și un kadî*”¹⁵¹. Date certe despre emigrarea bulgarilor în Dobrogea sunt semnalate la începutul secolului al XIX-lea când 1.200 de țărani bulgari ajung, în 1809, lângă Mănăstirea Cocosu, înființată de mocanii dobrogeni¹⁵². Alți 1.500 de țărani bulgari sunt menționați în zona Babadag-ului după ce orașul Tulcea a fost ocupat de generalul rus Bulatov ale cărui armate trec peste Dunăre acest grup al bulgarilor¹⁵³. Interesantă este opinia pe care o prezintă Nicolae Bălcescu care în 1849 călătorește în Peninsula Balcanică și care în corespondența acestuia cu Ion Ghica susținea că „*nu există de la Balcani la Dunăre nici un sat bulgăresc ci numai sate românești*.”¹⁵⁴ Dealtfel imigrarea bulgarilor în Dobrogea este plasată în prima jumătate a secolului al-XIX-lea venind din sudul Balcanilor¹⁵⁵. Un număr însemnat de bulgari s-a refugiat către zona de nord a Dobrogei¹⁵⁶ și ulterior în Basarabia și Țara Românească după ce se așezaseră „*pentru o vreme în nordul Dobrogei lângă Gurile Dunării*”¹⁵⁷. Un alt aspect interesant este confuzia care se produce între bulgari și găgăuzi, populație de origine turanică de religie creștină și rit ortodox care prin confesiune a fost asimilată de spațiul slav (bulgar). Prin urmare mulți dintre bulgarii atestați în provincie erau de fapt găgăuzi asimilați prin confesiunea ortodoxă și care începuseră o infiltrare serioasă începând cu secolul al-XVIII-lea în zona de sud a Dobrogei. O migrație importantă a bulgarilor începe sfârșitul secolului al XVIII-lea către Rusia (în special Basarabia). Astfel între anul 1752-1754 emigrează spre Herson în jur de 620 de familii și se pare că începând cu această migrație încep să se așeze în Dobrogea bulgarii¹⁵⁸. Despre acest aspect Iosif Boscovich în călătoria pe care o întreprinde spre Constantinopol trece prin Dobrogea unde întâlnește grupuri bulgare. Călătorind prin orășelul *Carasu* (viitoarea Medgidie) Boscovich ajunge în *Baltazichioi* care era format din două mahalale: una locuită de turci și alta locuită de bulgari creștini¹⁵⁹. Un alt sat pe care Boscovich îl menționează și este locuit de turci și bulgari este *Taschburun*, format din 50 de case. Așezarea nu mai există astăzi probabil că era situată lângă dealul cu același nume care înaintea în complexul de lacuri Razelm-Sinoie¹⁶⁰. Mai multe migrații dale populației bulgare din zona Peninsulei Balcanice au fost determinate de jafurile *Cârjalilor*¹⁶¹. Drumul migrațiilor către Rusia trecea prin Dobrogea și începând cu secolul al-XVIII-lea a început să fie cucerit teritoriul Dobrogean de grupuri priede în toate părțile timp de un secol și jumătate. Mai cu seamă migrațiile se înmulțesc după Pacea de la Iași (1792) când bandele de tâlhari săvârșeau cruzimi și nelegiuiri de neimaginat în toată Dobrogea¹⁶². Constantin Brătescu plasa comunitatea bulgară după cea musulmană în Dobrogea ca număr de locuitori

¹⁵⁰ *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium* vol. XVIII care cuprindea și *Acta bulgariae ecclesiastica*, apud. Alexandru P. ARBORE, *op. cit.*, p. 25.

¹⁵¹ *The travels of Macarius Patriarch of Antioch written by his attendant archdeacon, Paul of Aleppo in Arabic*, apud. Alexandru ARBORE, *op. cit.* p. 26.

¹⁵² Gheorghe DUMITRAȘCU, Liliana LAZIA, *op.cit.*, p. 103.

¹⁵³ Liubov MILETICI, *Bulgarii din Dobrogea*, în, *Dobrogea Jună*, 1, nr. 24, 15 iunie 1912, p.2

¹⁵⁴ Nicolae Bălcescu se întreba: *Unde sunt Bulgarii? În Bulgaria sunt puțini doar prin orașe apoi între Vidin și Niș și Dincolo de Balcani (...).Încolo nici un sat bulgăresc ci numai sate românești*. Corespondența cu Ion Ghica.

¹⁵⁵ M. D. IONESCU, *op.cit.*, p.327.

¹⁵⁶ Alexandru P. ARBORE, *Din etnografia Dobrogei*, în „*Analele Dobrogei*”, 1916, p. 29-31.

¹⁵⁷ Constantin N. VELICHI, *Emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812*, în, *Romanoslavica*, București, 1963, p.53.

¹⁵⁸ Sursele pe care le-am cercetat susțin că în migrația bulgarilor se disting trei perioade: o primă perioadă până la 1828 care se caracterizează prin apariția sporadic a bulgarilor în unele orașe dobrogene și în unele localități suburbane; o a doua perioadă când încep marile migrări determinate de războaiele ruso-turce, când începe să se formeze o minoritate bulgară în spațiul dobrogean și o a treia perioadă care se întinde pe durata anilor 1878-1913, când Cadrilaterul a fost colonizat de bulgari. A se confrunta informațiile în lucrările lui :Gheorghe DUMITRAȘCU, Liliana LAZIA, *op.cit.*, p. 103; Adrian RĂDULESCU, Ion BITOLEANU, *op. cit.*, p. 308; Constantin BRĂTESCU, *art. cit.*, p. 237.

¹⁵⁹ Iosef BOSCOVICH, *Voyage de Constantinople en Pologne*, Ediția franceză, p. 153, apud. Alexandru ARBORE, *op.cit.*, p.27.

¹⁶⁰ *Ibidem*

¹⁶¹ *Cârjaliu* în turcește *Kyrcali* însemna hoț sau tâlhar de pustiu, în unele scrieri se mai numeau *Daglii*, locuitori de munte sau mai simplu *haiduci*.

¹⁶² C. JIRECEK, *Geschichte der Bulgaren*, p. 526, în, Z. ARBORE, *Basarabia în Secolul al XIX-lea*, p. 104

însă susține că nici măcar toponimia localităților provinciei „*nu îngăduie a admite o veche populație bulgară cu rădăcini adânci în pământul dobrogean*.”¹⁶³ Tot „*puhoiul acesta de populație se îndreptă spre Rusia*”¹⁶⁴ iar drumul trecea prin Dobrogea.¹⁶⁵ În Basarabia s-au așezat prin satele părăsite de tătari și prin satele de lângă orașele Ismail, Chilia, Reni, Akermann și Chișinău¹⁶⁶. Războaiele ruso-turce de al începutul secolului XIX au depopulat și mai mult unele părți ale Bulgariei. Între 1801-1812 a avut loc una dintre cele mai mari migrații aproximativ 4.000 de familii astfel că în 1830 existau în Basarabia în jur de 70.000 de bulgari. Astfel după războiul amintit care se încheie în 1912 iar Dobrogea devine un centru al acțiunilor naționaliste bulgare cosmetizate în acțiuni culturale care au impulsionat emigrările bulgarilor mai ales în Tulcea dar și în zonele din împrejurimile acestui oraș. După războiul ruso-turc din 1829 rușii aduc contingente întregi de bulgari spre a coloniza Buceacul și zona de sud a Basarabiei. În timpul emigrării o parte dintre acești deportați bulgari au rămas pe malul lacului Razelm. Din această cauză Ion Ionescu de la Brad menționează la 1850 mai multe sate compacte de bulgari precum: *Caramanchioi, Caugagi, Hamangi, Ciamurli, Sariurt, Casapchioi, și Gagarlik*¹⁶⁷. Se pare că din considerente strategice rușii ar fi transportat populația bulgară din Balcani¹⁶⁸ spre a coloniza Basarabia cu o populație străină¹⁶⁹. Numărul aproximativ al bulgarilor era de 1194 de familii dintre care majoritatea în orașul Babadag numărând la 1864 în jur de 25000 de suflete¹⁷⁰. O altă sursă confirmă acest aspect prin faptul că în războiul ruso-turc din 1806-1812, *armate întregi de cazaci cutreierau teritoriul dobrogean jefuind și incendiind, nemenajând nici populația creștină cum nu a fost menajată nici cea turcească. Cine nu se refugia era luat prizonier și deportat în Basarabia. Între aceștia se numărau în special mii de bulgari dar și lipoveni*”.¹⁷¹ Un alt cercetător al Dobrogei, I. Gușu, susține că a chestionat mai mulți bulgari bătrâni care susțineau că au venit din părțile orașului Târnovo, după războiul ruso-turc din 1806-1812, așezându-se în sudul Basarabiei în grupuri formate din mai multe clanuri.

A doua generație a acestor familii de bulgari din dorința de a nu face serviciul militar în armata țaristă, a trecut Dunărea, în Dobrogea.¹⁷² Generalul englez *Johmuse* care a călătorit prin Balcani în anul 1847 de lasă mai multe informații despre războiul din 1828-1829 și despre migrațiile care s-au produs datorită acestui război. Bulgarii au avut un rol foarte mare atunci datorită faptului că duceau un război de uzură în teritoriul lor și serveau rușilor drept călăuze și spioni. Turcii s-au plâns astfel că au avut mai mult de suferit în urma bulgarilor decât a rușilor. Din această cauză în cadrul Tratatului de la Adrianopol s-a hotărât că „*acea care vor să părăsească Bulgaria pentru a se duce în Rusia au permisiunea chiar din partea împărăției turcești*”.¹⁷³ Probabil unii dintre aceștia se vor fi simțit mai siguri rămânând, în drumul lor de emigrare, în colțul retras al Dobrogei „*unde administrațiunea turcească era mai slabă*”.¹⁷⁴ Astfel un cercetător bulgar, D. Hindalov, menționa în 1926, două grupuri de coloniști bulgari stabiliți în Dobrogea după cum urmează: un grup era constituit de către cei care obosiseră pe drumul spre Rusia iar un al doilea grup era constituit din cei care nu se obișnuiseră cu viața din stepele de la nordul Mării Negre.¹⁷⁵ Generalul Helmuth Karl Moltke¹⁷⁶ care a

¹⁶³ Constantin BRĂTESCU, *art. cit.*, p. 237.

¹⁶⁴ Nicolae IORGA, *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol.II, p. 203.

¹⁶⁵ Constantin PETRESCU, Dimitrie A. STURDZA, *Acte și documente relative la România*, vol. III „București, 1934 p.1083.

¹⁶⁶ Alexandru ARBORE, *op.cit.* p. 29

¹⁶⁷ Ion IONESCU de la BRAD, *op.cit.* p. 91.

¹⁶⁸ Un anumit Martin, consul francez în Principatele Române, consemnează într-un raport al său din 17 iulie 1810 către Champigny că: „*prin Iași treceau coloane de prizonieri compuse mai ales din femei și copii*”. Informațiile referitoare la numărul acestor nefericiți dau cifra de 16.000 de indivizi bulgari și sârbi. Nicolae Gh. DINULESCU, *Contribuțiuni la mișcările de populație în Anuar de geografie și antropogeografie 1914*, București 1915; Gheorghe VÂLSAN, *Românii din Bulgaria și Serbia*, București, 1920, p.15 în *România și popoarele balcanice*, (Conferințe ale Ligei Balcanice).

¹⁶⁹ Despre acest aspect Nicolae Iorga afirmă „*Cea dintâi grijă a rușilor în Basarabia autentică și propriu-zisă a fusesse să înlocuiască pe tătarii dispăruți printr-o poporațiune creștină, care să nu fie românească. Neamurile cele mai deosebite deveniră vecine pe acest vechiu pământ moldovenesc. Contra „străinilor” biroul de colonizare aduse întâiu nemți și chiar italieni apoi armeni, cazaci, lipoveni, și bulgari*” Nicolae IORGA, *Chilia și Cetatea Albă*, București, f.e., 1915, p. 265; a se vedea și Dr. Wilhelm RULAND, *Geschichte der Bulgaren*, Berlin, 1911, p.61, apud. Alexandru ARBORE, *op cit.*, p.29.

¹⁷⁰ Guillaume LEJAN, *Etnographie de la Turquie d'Europe*, Paris, 1872, p. 129; ase confrunta și M.D IONESCU, *op. cit.*, p.327.

¹⁷¹ Paul TRAEGER, *Imagini din Dobrogea*, traducerea din limba germană a lucrării originale din 1918, Constanța, 2008, p.262.

¹⁷² În Dobrogea bulgarii s-au așezat în satele tătarești: *Ienichioi, Congaz, Ciamurlia de Sus* (Ali-bey), *Eschibaba, Beidaud* (Bey-Daod sau Bey-Daud). Romulus SEIȘAN, *op.cit.* p.170.

¹⁷³ Constantin PETRESCU, D.A. STURDZA, *op.cit.*, vol. III, p. 1084-1085.

¹⁷⁴ Alexandru P. ARBORE, *op.cit.*, p.33.

¹⁷⁵ George UNGUREANU, *art. cit.*, p. 77.

călătorit prin Dobrogea în 1837 scrie că „*ținutul a devenit o pustietate fără speranțe. Omul a gonit pe om din această regiune. O treime din sate nu mai există. Orașele sunt, în sensul strict al cuvântului, mormane de dărâmături. Constanța mai avea 40 de locuitori iar Hârșova, care înainte de război avea vreo 4000 de locuitori acum mai are doar 30 de case.*”¹⁷⁷ Mai departe Moltke susține raritatea locuitorilor (în jur de 20.000 în toată Dobrogea) și faptul că depopularea din spațiul dobrogean s-a datorat în mare parte și migrațiilor încurajate de către Imperiul Țarist. Astfel acesta susține că „*după Tratatul de la Adrianopol care asigură emigrarea din spațiul turcesc a celor ce voiau să meargă în Rusia. Pentru conducerea acestei emigrări a fost însărcinat generalul Roth și îndosebi populația bulgară s-a folosit de această aprobare și s-a îndreptat spre Basarabia*”¹⁷⁸. Ion Ionescu de la Brad susține că la momentul în care a făcut studiile în Dobrogea bulgarii „*erau așezați acolo de 20 de ani*” părăsind pământurile neproductive pentru altele mai fertile pe care le-au găsit în această țară (Dobrogea n.n.).¹⁷⁹ Agronomul român menționează mai multe date statistice¹⁸⁰ pe care le cuprinde în corpul lucrării întocmite și încearcă să descrie cât mai amplu și fidel realitățile din teritoriu. Un alt autor de studii etnografice bulgarul L. Miletici, recunoaște că bulgarii sunt în Dobrogea „*de cel mult un secol.*”¹⁸¹ Mai mult autorul bulgar susține următoarele realități conform cărora „*în Dobrogea română populația bulgară este datorită colonizărilor recente (ale secolului XIX) și chiar în timpul războiului ruso-româno-turc de la 1877-1878*”¹⁸². În partea nordică a teritoriului dobrogean locuiau *grebencii*¹⁸³ care se amestecaseră cu alte populații, mai ales cu români, cu care locuiau în mai multe sate. Mase consistente de bulgari emigraseră din regiunea Razgrad, din satele de lângă Șumla și Provadia dar și locuitori din zona montană a Balcanilor din Tracia care erau denumiți ca *șicovți*¹⁸⁴. În kazaua Silistra *șicovții* locuiau în satele: *Almalău, Esehioi, Galița și Gârlița* unde erau amestecați cu turci. În kazalele Tulcei și Babadagului bulgarii emigraseră în satul *Congaz* (azi Rândunica) și satul Cerna unde emigraseră cei din zona Preslav. Bulgarii din regiunea Șumla și Provadia au emigrat în în satul Ceamurlia de Sus iar cei din regiunea Dragoevo-Preslav și din Tracia s-au așezat în Ceamurlia de Jos¹⁸⁵. O altă parte a bulgarilor proveniți din aceleași regiuni ale spațiului bulgăresc s-au așezat în *Pașacâșla* (azi Vișina), *Casapchioi* (azi Sinoe), *Sariurt* (azi Mihai Viteazu), *Sarighiol* (azi Valea Nucarilor)¹⁸⁶.

f) Rușii-Lipoveni și emigrarea lor în Dobrogea. Lipovenii sunt în România (și în Dobrogea) un neam de origine rusă, veniți în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în urma prigoanelor din Rusia, ca urmare a măsurilor drastice de urmărire și pedepsire, luate de biserica oficială rusă și de autoritățile țariste față de cei care au respins reformele de cult ale patriarhului Nikon. Sunt considerați eretici religiei ortodoxe moscovite. Începutul doctrinei lipovenești au început în 1419 la Pscow în Rusia iar în decurs de două secole și jumătate s-a răspândit cu repeziciune „*în masa poporului ignorant astfel încât produse mari zguduiuri care s-au sfârșit într-o schismă ce nu-și are perechie în istoria popoarelor ortodoxe.*”¹⁸⁷ Reformele religioase inițiate de Patriarhul Nikon în anul 1655 și adoptate de Sinodul ortodox de la Moscova, au stârnit o puternică nemulțumire populară în rândul enoriașilor ruși. Soborul din anii 1654-1655 a hotărât revizuirea întregului ritual bisericesc și corectarea cărților vechi, iar Sinodul din data de 13 mai 1667 a reconfirmat reformele lui Nikon. Vechile cărți necorectate au fost socotite eretice și interzise. Sinodul a hotărât de asemenea ca semnul crucii cu trei degete să devină dogmă pe vecie. Creștinilor ruși li se cerea să practice credința cu noile reguli

¹⁷⁶ Acesta este amintit de Paul Traeger ca fiind medic în armata rusă și participant la campania din Dobrogea care a trecut prin: *Balcik, Mangalia, Constanța, Beidaud, Babadag*. Cu această ocazie oferită de campanie Maximilian Heine scrie o carte intitulată *Imagini din Turcia*, unde se pare că sunt consemnate aceste informații despre migrațiile bulgare.

¹⁷⁷ Paul TRAEGER, *op. cit.* p. 263.

¹⁷⁸ Paul TRAEGER, *Ibidem*, p.263.

¹⁷⁹ Ion IONESCU de la BRAD, *op.cit.* p. 92

¹⁸⁰ Ionescu de la Brad a găsit în Dobrogea, mai precis în *kazaua* Bazargic, 110 de case aparținând bulgarilor din totalul de 400. Ca dimensiune această *Kaza* cuprindea 89 de sate în care agronomul a identificat 1230 de case turcești, 143 de case arabe și 120 bulgare. La Balcic Ionescu de la Brad nu a găsit nici un bulgar. *Ibidem*.

¹⁸¹ Miletici susține că cele mai noi așezări ale bulgarilor au fost înființate de emigranții din regiunile Șumla, Provadia și Razgrad la puțin timp după 1800 și mai cu seamă după 1828. Autorul susține că „*în afară de găgăuși și de puține colonii grecești, restul populației creștine din județele Varna, Balcic, Dobrici, și în mare parte din județele Novi-Bazar și Curtbunar și Silistra precum și din întreaga Dobroge este o colonizare de dată recentă care nu este mai veche de un secol iar în cazuri extreme nu trece de 150 de ani.*”

¹⁸² M. MILETISCH, *Das ost-bulgarische, Schifren der Balkan-Kommission*, Ling Abth. Vienne, 1903, col 19,23, apud . Romulus SEIȘANU, *op.cit.* p. 171.

¹⁸³ Aceștia aveau ca semn distinctiv podoaba pieptenului și se refugiaseră peste Dunăre în satele *Ciacu* și *Ciocănești* din județul Ialomița, Adrian RĂDULESCU, Ion BITOLEANU, *op. cit.*, p. 293.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 294.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 295.

¹⁸⁷ M.D. IONESCU, *op.cit.*, p 329.

impuse de autoritățile bisericești, iar cei care s-au împotrivit acestor reforme au fost anatemizați¹⁸⁸. Lipovenii au sosit și s-au stabilit succesiv în Dobrogea încă din timpul țarului Petru cel Mare continuându-și migrația și în timpul împărătesei Ecaterina a-II-a. S-au așezat în regiunile muntoase ale Babadagului, în Delta Dunării, în satele de pe malul fluviului și în sate precum: Slava Rusă, Slava Cercheză, Sarichioi, Jurilofca. Începând cu secolul al XIX-lea un număr important de cazaci și lipoveni au venit pe teritoriul Dobrogei în căutarea unui trai mai bun. Primii care au venit au fost cazacii care, în urma tratatului pe care Rusia l-a încheiat cu Poarta Otomană au colonizat spațiul cuprins între brațul Sfântul Gheorghe și Lacul Razelm. Astfel au venit la mijlocul secolului XIX mai multe mii de cerchezi în Dobrogea după ce au pierdut îndelungata luptă pentru autonomia religioasă. Etnie de sorginte slavă orientală, rușii-lipoveni¹⁸⁹ apar în spațiul carpato-danubiano-pontic începând de la mijlocul secolului al XVII-lea, după schisma bisericii ortodoxe ruse. *Raskolul* rus datează de la revizuirea Sfintei Scripturi, dispusă de Țarul Alexis în 1654. Aceasta urmărea curățirea de nenumăratele interpretări și adăugiri, care în decursul timpului au ajuns în textele vechi și stabilirea unei baze unitare. Prin Marele Conciliu de la Moscova a fost consfințită revizuirea pe care a întreprins-o patriarhul Nikon în 1667 iar cu această ocazie au fost excomunicați toți cei care nu s-au supus imperativelor religioase și nu au vrut să adopte revizuirea impusă de patriarhul rus. Primele emigrări ale lipovenilor în Dobrogea s-au făcut individual în prima jumătate a secolului al XVIII - lea , făcându-se și în masă. Încep sporadic din timpul lui Petru cel Mare și au continuat sub domnia Ecaterinei cea Mare. Pe la 1850 existau în Dobrogea 774 de familii de lipoveni care trăiau în localitățile Camena, Slava Rusă, Slava Cercheză, Jurilofca și Sarichioi(numit de lipoveni Seriovoco)¹⁹⁰. Există mai multe versiuni ale acestui etnonim de lipovean. Una dintre aceste versiuni afirma că unul din staroveri, cel care i-a condus pe cei fugiți din Rusia, a fost Vasiliev Fotie din Novgorod care avea numele călugăresc Filip de Oloneț. Pentru că nu a reușit să treacă la rangul de stareț al mănăstirii Pomar din gubernia Oloneț, acesta a trecut în rândul staroverilor, devenind conducătorul lor spiritual. Ortodocșii ruși care s-au opus reformelor de atunci, astăzi sunt cunoscuți sub denumirea de *staroveri* (sau *stavrovițki*) -adică *cei cu credință de rit vechi*, cu origini din timpul creștinării Rusiei Kievene, din anul 988 prin cneazul Vladimir, cu slujbe liturgice ținute după calendarul iulian, stabilit în anul 46 î.Hr. din ordinul lui Iulius Cezar și nu după calendarul gregorian, stabilit în sec. XVI din ordinul Papei Grigore al XIII (adoptat de întreaga lume europeană), între ele fiind un decalaj de 14 zile. Grupul „*rascolnicilor*” emigranți în Polonia și Țările Române a purtat denumirea de lipoveni sau filipoveni, iar cei din Prusia de *filiponi*¹⁹¹. Alte ipoteze afirmă că denumirea de lipoveni provine de la numele primei colonii de ruși de pe teritoriul României - **Lipoveni**. Dintre toate, cea mai plauzibilă pare a fi explicația derivării de la cuvântul *tei* care în limba rusă se traduce *lipa*. Se presupune că la începuturi satul Lipoveni era înconjurat de codrii de *tei* care cu timpul au fost defrișați. În sprijinul acestei ipoteze stau o serie de documente din arhivele austriece și românești. Acestea ne spun că, după prigoana din 1685 dezlănțuită de regenta Sofia și Ioachim (*Patriarhul Bisericii Ruse*) apoi de țarul Petru I, începând din anul 1724, mii de ruși de rit vechi au fugit din Starodubie și Vetka (primele lor centre spirituale) situate în Rusia și s-au așezat clandestin în partea de Nord a Moldovei, pe pământurile mănăstirești, în locuri mlăștinoase, greu accesibile, acoperite cu păduri de *tei* departe de centrele administrative. Aici, ei s-au angajat fără știrea autorităților centrale ca lucrători. În jurul anului 1690, rascolnicii s-au divizat în două mari grupuri¹⁹². Cam în aceeași perioadă în care s-au așezat în Bucovina, lipovenii, care sunt cei mai numeroși și cunoscuți în Dobrogea și care s-au așezat și în nordul Moldovei și în Basarabia. De meserie pescari, deoarece emigrau din părțile Donului și ale Niprului, rușii-lipoveni (*raskolnicii*) s-au așezat în Delta, în lungul Dunării, „*pe tot țărmul Mării Negre și Marmara până la golful Henos trecând chiar și pe țărmul asiatic până în dreptul Peninsulei Kizicului*”¹⁹³. Datorită mișcărilor social-religioase

¹⁸⁸ Karl F. PETERS, *op.cit.*, p. 154.

¹⁸⁹ În cazul rușilor lipoveni cauza emigrărilor în Dobrogea nu era reprezentată de elemente politice sau economice ci de faptul că deși trăiau în Rusia țaristă erau separați de masa conaționalilor ,fiind considerați sectari religioși –*raskolniki* – desprinși de marea biserică ortodoxă a Rusiei. Biserica rusă a încercat de mai multe secole să-i extermine însă aceștia aparțin de diferite secte și au venit astfel în grupuri separate în Dobrogea unde și azi trăiesc în grupuri diferite. În general nu sunt numiți cu numele poporului lor –*ruși* – ci cu numele sectei la care s-au declarat. În Dobrogea sunt în jur de cinci secte reprezentate : *lipoveni* , *scopiți* , *molocani* ,*subotnici* și *nemokioți*. Antoaneta OLARU, *Civilizația rusă.Perioada veche și modernă*, București , Editura Cartea Universitară, 1998, p.143.

¹⁹⁰ Ion IONESCU de la BRAD, *op .cit.*, p.94.

¹⁹¹ De aici vine și denumirea de *filipoveni* care, o dată cu trecerea timpului prin suprimarea primei silabe, a devenit lipoveni. Alții, deduc ca rușii îl venerau foarte mult pe apostolul Filip care îi vizitase pe lipovenii din Hliboca. Acest lucru este susținut de raportul generalului Enzenberg , din 27 iunie 1873 care, după ce i - a întrebat de credința lor, a obținut următorul răspuns:„, *Noi urmăm învățăturile religioase ale Sfântului Apostol Filip, de aceea ne numim filipovani.*”, Dumitru DANU, *Lipovenii din Bucovina, Cernăuți*, 1894, p. 11.

¹⁹² Unul din aceste grupuri s-a numit *popoviților* (*a celor cu preoți*), iar celălalt al *bezpovoviților* (*al celor fără preoți*). M. D. IONESCU, *op. cit.*, p.329.

¹⁹³ Referindu-se la acest exod de populație ruso-lipovenească pe teritoriul României episcopul ortodox Melchisedek spune că: „, ...*acești oameni, de un secol și jumătate, au găsit și găsesc ospitalitate între români; ei au fost priviți cu*

în cultura rușilor lipoveni din România coexistă două orientări confesionale. Prima și cea mai numeroasă este confesiunea lipovenilor *starorveri de Fântâna Albă*, după numele primei Mitropolii înființate în anul 1846 de mitropolitul Ambrozie la Belaia Krinița (azi localitate în Ucraina). Această Mitropolie se va muta în anul 1949 la Brăila. Titulatura oficială a acestei confesiuni este *Biserica Creștin Ortodoxă de Rit Vechi*, al cărei Arhiepiscop de Fântâna Albă, din septembrie 2002, este înalt prea sfințitul Leontie. Comunitățile și eparhiile acestei confesiuni sunt în județele Brăila, Tulcea și Suceava. A doua orientare confesională poartă denumirea de lipoveni *starorveri de Novozâbkov* (localitate în Federația Rusă), după numele unei mitropolii înființate în această localitate în anul 1923. Această Mitropolie de Novozâbkov între anii 1990-2001 a avut o episcopie la Tulcea. Titulatura oficială a acestui cult este *Biserica Ortodoxă de Rit Străvechi* și din anul 2002 are ca arhiepiscop pe înalt prea sfințitul Aleksandr. În România sunt cunoscute două zone de locuire a rușilor -lipoveni și anume: zona sud-estică și cea nord-estică. Fiecare zonă se împarte în comunități etnice individualizate și comunități etnice semiindividualizate. Pentru a fi considerată individualizată, o comunitate etnică ruso-lipovenească presupune și câteva particularități care o fac să se deosebească de altele. Cea care joacă un rol esențial în cadrul unei comunități este religia. *Religia constituie liantul dintre divinitate și individ și îi face pe oameni să fie mult mai uniți*. Din acest punct de vedere o particularitate ar fi ca membrii unei comunități să-și declare oficial apartenența la etnia respectivă (rusă sau lipovenească), să fie de religie creștină ortodoxă de rit vechi, iar în localitățile în care sunt astfel de comunități să existe cel puțin o biserică lipovenească. Comportamentul membrilor constituie o altă particularitate. Într-o astfel de comunitate ruso-lipovenească toți membrii trebuie să se cunoască între ei indiferent dacă există sau nu legături de rudenie. La botez, nuntă sau înmormântare majoritatea trebuie să fie asigurată de membrii comunității. În zonele în care rușii - lipoveni sunt minoritari ei trebuie să se facă recunoscuți de majoritate, iar în localitățile urbane este necesară conturarea unor areale locuite doar de rușii-lipoveni. Limba este cea care *transmite* și influențează ideile și valorile culturale și spirituale ale acesteia. Particularitatea mai constă și în tradiții și obiceiuri care capătă o *încărcătură sacră dacă sunt comparate cu obiceiurile sau tradițiile altor grupuri*.¹⁹⁴ O comunitate ruso-lipovenească semiindividualizată este aceea în care particularitățile sus-menționate fie lipsesc parțial, fie nu există o biserică creștină de rit vechi. Mult mai complexe sunt datele statistice din 1879. În spațiul dintre Dunăre și Mare în orașul Tulcea erau 324 de familii de lipoveni, în orașul Macin 277 de familii, în orașul Babadag 950 de familii iar la Sulina 618 familii. Creșteri mari ale acestei populații se vor înregistra însă după Marea Unire din 1918. „*La Recensământul din 1930*¹⁹⁵ *au fost înregistrați 57.288 de lipoveni, din care 31.344 în Basarabia și 3218 în Bucovina*”¹⁹⁶. La o analiză mai atentă a datelor statistice, s-a ajuns la concluzia că aproximativ 2.250 de tineri și-au trădat etnia declarându-se români¹⁹⁷.

simpatie, ca jertfe ale asupririi și persecuțiilor lor religioase. Au trăit în această țară nebântuiți de nimeni, mulți dintre ei s-au îmbogățit. Nici Guvernul, nici Biserica, nici societatea nu i-a persecutat vreodată pentru ideile lor religioase. I-au oprit numai a le propaga în țară păstrându-le pe seama lor”. Vasile A. COCOȘ, *Despre lipovenii din Dobrogea. Originea și așezarea lor*, în revista „*Gânduri de la mare*”, an. III, nr. 7 - 8, 1939, p. 16

¹⁹⁴ *Dar, în realitate numărul lipovenilor declarat este mai mic, din cauza anumitor persoane care se abțin să își declare apartenența la propria etnie. Acest aspect este întâlnit mai mult la persoanele mai tinere și la cele care locuiesc în orașe*. Filip IPATIOV, *Rușii - lipoveni din România. Studiu de geografie umană*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 12.

¹⁹⁵ *La recensământul din 1956 s-au declarat lipoveni 38.730 de persoane, pe când în 1992 numărul acestora va scădea cu aproximativ 126 de persoane. În urma acestor recensăminte, sporul natural de populație la rușii - lipoveni este pozitiv, adică cei născuți sunt în număr mai mare decât cei decedați*.

¹⁹⁶ Filip IPATIOV, *op.cit.*, p. 23.

¹⁹⁷ H. W van LOON, *Istoria omenirii*, Brașov, Editura Tai-Pan, 1993, p. 87.

PROBLEMA CONSTRUIRII CĂILOR FERATE ÎN TRANSILVANIA REFLECTATĂ ÎN ZIARELE SĂSEȘTI (1850-1870)

Dr. Nicolae Teșculă

Zusammenfassung: Die Frage des Baues der Bahnlinien in Siebenbürgen, widerspiegelt von den Sächsischen Zeitungen (1850-1870). Das Erbauen der Eisenbahnlinien hat Mitte des neunzehnten Jahrhunderts in Siebenbürgen die Geister angeregt. Es gab viele Streitigkeiten um den Verlauf deren Strecke. Einerseits gab es ein Projekt welches die Durchquerung der Karpaten durch den Roten Turm – Pass vorschlug, und anderseits ein zweiter Plan, welcher diese durch den Timis – oder Buzau-Pass beabsichtigte. Der erstere Plan begünstigte Hermannstadt, der zweite jedoch - Kronstadt. Zwischen 1850-1870 wird diese Angelegenheit sehr viele Auseinandersetzungen in den Hermannstädter und den Kronstädter Zeitungen hervorrufen.

Stichworte: Bahnlinien, Siebenbürgen, Kronstadt, Hermannstadt, Zeitungen.

Cuvinte cheie: căi ferate, Transilvania, Brașov, Sibiu, ziare.

Pentru istoria Transilvaniei în această perioadă, debutează o mare dezbatere și anume problema căii ferate, adică este epoca în care încep discuțiile la nivel aulic cu privire la construirea căilor ferate în Ungaria estică și în Transilvania. Acest aspect va determina apariția unei dispute acerbe între cele două mari centre politice și economice săsești, Sibiu și Brașovul, cu privire la traseul pe care această cale ferată urma să o parcurgă. Problema construcției drumului de fier nu era nouă, încă din 1847 s-a pus problema lui. Regimul neoabsolutist, în ciuda conservatorismului său, a avut drept obiectiv modernizarea economică. În acest sens, încă din 1850, a încercat să impună un mare plan de construcții de căi ferate. Datorită problemelor financiare evidente ale imperiului, această construcție a fost concesionată unor antreprenori sau companii private. În acest context începe marea discuție pe această temă¹.

Între 1850 și 1918 au avut loc o serie de schimbări fundamentale în domeniul sistemului de transport și al comunicațiilor. Sub impulsul dezvoltării economice, al cererii și ofertei de pe piața internă și internațională au apărut modificări de substanță.

În domeniul construcției căilor ferate între 1850 și 1870 se vede o evoluție destul de lentă, cu excepția Banatului, unde apariția drumului de fier a fost favorizată de dezvoltarea industriei extractive și metalurgice. În anul 1854, se inițiază legea concesiunii căilor ferate, care a pus în practică trecerea bruscă la sistemul căilor ferate private, după ce în 1846 s-a stabilit că acestea sunt monopol de stat.

Această lege a favorizat condițiile optime pentru intensificarea importului de capital și a determinat elaborarea unui plan de extindere a căilor ferate austriece. În acea perioadă s-au realizat micile tronsoane Borș – Oradea și Curtici – Arad (1858), după ce în 1856 calea ferată Oravița – Baziaș, construită, înainte de revoluție a fost deschisă traficului de călători².

Deși observăm, încă din perioada neoabsolutisă, anumite luări de poziție cu privire la necesitatea construirii căilor ferate în Transilvania, dar mai ales a rutelor pe care acestea urmează să le parcurgă, acest lucru a determinat apariția unei adevărate dispute între Sibiu și Brașov. Polemica începută în anii 50 își găsește apogeul un deceniu mai târziu, când problema construcției primelor căi ferate ajunge să fie discutată atât la Viena, cât și în Dieta de la Sibiu. Teama și îngrijorarea, care dominau ambele tabere, erau din cauza problemelor financiare. Apariția căii ferate într-un oraș de proporția Sibiului sau a Brașovului reprezenta o adevărată revoluție economică. Primul oraș care ar fi beneficiat de cale ferată determina un avânt economic extraordinar, iar orașele aflate în afară ar fi pierdut posibilitatea de a concura pe piața costurilor de producție și transport³.

Această dispută avea la bază preocupările statului în acest domeniu. De fapt, între 1867 și 1873, s-a construit calea ferată Arad-Alba Iulia-Teiuș cu o ramificație Simeria-Petroșani și Oradea-Cluj Brașov, în lungime de 910 km. Joncțiunea cu România se va face în anul 1879 pe relația Orșova – Vârciorova și în 1882 pe relația Brașov – Predeal⁴.

Nu se putea ca această problemă să nu fie observată de redactorul lui *Satellit* și practic, la începutul anilor 50, observăm o serie de luări de poziție pe această temă. Astfel, în 1853, găsim un articol interesant „La problema căii ferate”. Se arată că începerea lucrărilor este sistată „... până când nu se vor termina planurile topografice și nu vor fi făcute măsurători și ridicări exacte” și până atunci : „... toate discuțiile asupra acesteia vor fi mai mult sau mai puțin în negură ” și se va stabili abia apoi „... locurile pe care această linie trebuie să le atingă”⁵.

¹ Balog 2003, p. 47.

² Istoria Transilvaniei 2008, p. 522.

³ Balog 2007, pp. 242-243.

⁴ Istoria Transilvaniei 2008, p. 522.

⁵ Der Satellit 1852, p. 13.

Existau două planuri elaborate la Viena, unul menționa construcția unei căi ferate prin nord: Arad, Simeria, Alba-Iulia, Sibiu, Turnul Roșu și de aici o legătură spre Țara Românească. Cel de-al doilea plan urmărea un traseu prin nord: Oradea, Cluj, Brașov, Pasul Buzău și de aici spre Țara Românească⁶.

Aceste elemente vor fi relatate și în *Satellit*. Articolul amintit aduce în discuție o opinie din ziarul *Hétlap*, care arată că această construcție a drumurilor de fier a intrat în atenția Camerei de Comerț și Industrie din Brașov și unde se consideră că : „ ... peste 52000 de afaceri meșteșugărești” vor circula pe linia de sud: „... Deva, Sebeș, Miercurea, Sibiu, Făgăraș, Rupea, Brașov...”, în timp ce pe linia de nord: „ ... Cluj, Cojocna, Turda, Aiud, Blaj, Mediaș, Dumbrăveni, Sighișoara, Brașov, Sf. Gheorghe, Miercurea Ciuc (...) mai mult de 100.000 de afaceri comerciale și meșteșugărești.”⁷.

Nu întârzie să apară nici răspunsul: „Dacă domnul autor al acestui articol socotește aici, că 100.000 de locuitori ai acestei țări circulă pe această linie, de unde în al doilea rând multe afaceri comerciale și meșteșugărești, vor fi, în special mărfuri agricole” și: „ L-am întreba pe domnul autor, dacă (...) va merge la plimbare pe calea ferată de jur împrejurul țării” deoarece: „... calea ferată spre Cluj de câte mari probleme de teren (se lovește n.n.) sau sincer este imposibil de a merge numai pe o cale întortocheată sau în zig-zag (...) calea ferată peste Cojocna direct spre Turda; autorul ultimului articol tinde a arăta că această cale ferată spre Cluj o va lua mai întâi spre nord către Dej și apoi în valea Czegez peste Cărnăuș prin valea Sârmașului peste Luduș și Aiud. O imagine clară se poate vedea exact peste hartă – va rezulta o curbă solidă de la Brașov și apoi în primul rând peste Sf. Gheorghe spre Miercurea Ciuc”⁸.

O altă problemă dezbătută în articolul din *Hétlap* este cea a plurității etnice pe care această cale ferată de sud o parcurge. Se menționează aici șase orașe maghiare și secuiești, cinci săsești și unul românesc. Acest lucru ar putea produce în opinia articolului o serie de probleme. La acest aspect, arată că dimpotrivă: „... toate naționalitățile vor avea parte de o comunicație ușoară și rapidă”, unde se vor putea exploata mai bine bogățiile din zona montană până la Alba Iulia, apoi de acolo spre est: „... prin ținuturile (săsești n.n.), care sunt puternic meșteșugărești și probabil așa vor rămâne...” continuă: „Arătăm aici că *Hétlap* nu întreprinde interese naționale și speciale, numai de considerații pe întregul principiu și va conduce necesitățile generale ale comerțului și meșteșugului și dorim a aștepta (...) (că n.n.) nu vor fi strecurate alte aspecte mai mici; dacă ne bazăm doar pe interesele comerciale și meșteșugărești, de care ține dezvoltarea țării, iar pe de altă parte să lăsăm a conduce posibilitatea unei construcții ușoare ca idei de bază ale discuțiilor și de a nu le abate pe un tărâm politic și național”⁹.

Interesul asupra căilor ferate este mare și în paginile ziarului găsim informații abundente pe această temă. De pildă, un articol din 1857, preluat din *Temeswarer Zeitung*, în care se vorbește despre societatea privilegiată de stat care a luat în antrepriză lucrările de construcții pe linia Buziaș, Lugoj și de aici pe Valea Mureșului: „ ... de la Arad se va merge în partea dreaptă, în Valea Mureșului și pe malul drept al Mureșului până la orașul și fortăreața Alba Iulia. Pe această parte a văii are calea ferată de învins greutăți neînsemnate, materialul de construcție este peste tot în apropiere și fără de a face prin mijlocul râului traversări. De la Alba Iulia este aproape același teren (...) trenul va trebui tradus în valea Târnavei și de aici la Șeica, Ocna Sibiului și Sibiu în valea râului Olt și va merge pe această (vale n.n.) până la Brașov”. În această zonă nu doar situațiile de teren pot duce la greutăți, ci și anumite probleme naționale, iar constructorul nu trebuie să urmărească : „... interesele speciale ale unei națiuni, ci va fi în interesul tuturor națiunilor al căror teritoriu îl străbate (...). De la Arad la Alba Iulia străbate partea de țară ades locuită românească-de la Alba Iulia la Blaj sosește în mijlocul țării intereselor populației maghiare-de la Șeica până în valea Oltului va fecunda hârnicia întreprinzătoare germană a populației germane- până la Feldioara se împarte partea acestei linii între populația maghiară, românească și germană și în Brașov se ridică sediul Camerei de Comerț și Industrie, al cărui loc de întrepriză este comerțul”¹⁰.

Vedem prezența unor realități complexe de care viitoarea cale ferată va trebui să țină seama. Pe de o parte, anumite greutăți ridicate de relief, dar în același timp această cale ferată trebuie să slujească intereselor naționale ale celor trei națiuni ardelenice și niciuna dintre ele nu trebuie lezată. Importanța acestei căi ferate este majoră, ea nu are doar un rol local sau regional, autorul articolului concluzionând că : „ Nu este o cale comercială, ci este o continuare naturală a continentului european de la vest la est traversat de căi ferate”¹¹.

Fiind în joc prestigiul orașului, era normal ca această dispută să existe acum și în paginile lui *Kronstädter Zeitung*. Ne-am oprit atenția asupra unui articol intitulat *Vocea românilor asupra căii ferate ardelenice* care încearcă să prezinte și atitudinea românilor din Vechiul Regat cu privire la această problemă majoră a timpului. Tânărul stat român era interesat de construcția căilor ferate și mai ales de conectarea acestora cu rutele de transport feroviar din Transilvania. Acest lucru facilita transportul rapid al mărfurilor și persoanelor între România și vestul continentului.

⁶ Balog 2007, p. 48.

⁷ Der Satellit 1852, p. 13.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, p. 14.

¹⁰ Der Satellit 1857, p. 10.

¹¹ Ibidem.

Pentru început în articol arăta: „*Calea ferată ardeleană să fie aşadar ardelean promovată, dacă telul este acela de o conduce la Marea Neagră. Aşadar va fi recunoscut, domnilor, că problema trebuie judecată ca punctul crucial al intereselor celor două ţări - şi anume Austria şi România*”. Continuă apoi, argumentând că această problemă este dezbătută în Dietă: „*Am citit în ziarele existente, că mai multe compuneri şi rapoarte asupra dezbaterii căii ferate în dieta ardeleană se caracterizează prin desconsiderarea românilor şi necunoaşterea realităţilor comerciale la Marea Neagră*”. Observăm aici elemente care țin de interesele avute de braşoveni, în general şi de Camera de Comerţ şi Industrie care-şi avea sediu aici, în special, asupra rutei căii ferate: „*Opinia din Braşov caută a ocoli aceste greşeli. Dar nu vă este pe de-a întregul înţeles. Doresc să scriu asupra acestor câteva completări, în care deducem realităţile prezente; (...). Proiectul guvernării austriece asupra căii ferate presupuse în Transilvania (...) a agitat Bucureştiul, o senzaţie uşor explicabilă*”. Era vorba de un traseu care urma să facă joncţiunea cu România la Turnu Roşu şi favoriza evident Sibiuul. Aici se întrepătrund doleanţele braşovenilor cu dorinţele statului român. În tratativele asupra legăturilor între cele două state era trecută fie o legătură prin Orşova sau Valea Jiului, prin Turnu Roşu, sau o a treia soluţie, pasul Buzău. Ziarul opinează că va fi aleasă cea de a treia cale deoarece: „*... înţelegerea corectă a intereselor româneşti şi a intereselor de afaceri apropiate moldo-vlahilor este dorinţa de a se urmări legătura prin Buzău (...). Aceasta explică dorinţa situaţiei noastre şi necesitatea căii ferate româneşti în lungimea Moldovei şi Valahei spre porturile Dunării, în special să conducă spre Galaţi, care reprezintă cel mai mare port al Principatelor Române, strălucirea şi mândria comerţului românesc*”¹².

Astfel, în acest mare comerţ european şi Braşovul joacă un mare rol: „*Judec, după dimensiunea circulaţiei comerţului (...) care prin Leipzig prin Austria spre Principatele Dunărene şi-a luat dreptul său, după notele de la consulatele cesaro-crăieşti şi de la Societatea de vapoare pe Dunăre, o singură viziune şi experienţă, Braşovul şi împrejurimile sale cunosc în acelaşi sens o singură viziune. În afară de Principatele Dunărene, vin foarte rar la Marea Neagră manufacturile austriece. De la aceasta, spre Constantinopol şi Odessa, sosesc în drum spre mare mărfuri luate în spaţiul uniunii vamale germane, ca şi din Franţa, Belgia şi Anglia-nu ne înşelăm, acest drum ar fi de preferat, apoi ce este mai ieftin ca transportul pe calea ferată şi aşa va rămâne singur*”. La acest mare comerţ se mai adaugă altul şi anume micul comerţ, parte a celui mare: „*Căile ferate austriece ardelene trebuie să caute să mântuiască prin micul lor drum marele comerţ. Trebuie să caute, să tindă căile ferate deschiderea şi speranţa intereselor locale, dar şi a celor mari existente, atât cât este posibil. Aceste puncte principale îşi găsesc cursul prin valea de jos a Mureşului, prin Târnave sau dacă merge calea ferată spre Sibiu, al cărui următor drum corespunzător prin Braşov şi de aici să traverseze pasul Buzău spre România*”¹³.

În acest mare comerţ intervine rolul Braşovului, care: „*Locul Braşovului (...) va fi al unui centru important al comerţului ardelean în produse şi expedierile manufacturilor ardelene va ajuta să se ridice Mediaşul şi Sighişoara (...); aşadar, Braşovul va putea avea o mare importanţă de o parte şi de alta (a Carpaţilor n.n.). Braşovului îi stă în mână nevoile Principatelor Dunărene, nu Sibiului. Dacă Braşovul, acest mare centru productiv, care a suportat adesea singur crearea marelui comerţ cu braşovene (mărfă ardeleană)-întreb, dacă Braşovul trebuie să-şi trimită mărfurile sale via Sibiu spre Principatele Dunărene, va trebui făcut aşa un ocol îndrăzneţ*”. Se militează astfel pentru Braşov ca un centru al comerţului pe cale ferată de care şi autorităţile vieneze trebuie să țină seama. De altfel, există pericolul ca prin Turnu Roşu legătura să nu fie rentabilă şi există un pericol: „*... de a lăsa împovărată o linie moartă de la Sibiu la Bucureşti, o cale ale cărei costuri nu se valorifică în această ţară...*”¹⁴.

Apariţia acestei dispute economice şi de comunicaţii nu putea să ocolească polemicile dintre ziare. Astfel, în acelaşi an este prezentă discuţia comisiei Sfatului Imperial cu privire la construirea căii ferate ardelene, care să fie subvenţionată până la Alba Iulia, iar de aici: „*...o construcţie ridicată ulterior de către conducere până la Braşov-Buzău şi să fie deservită cu o linie secundară până la Sibiu ...*”¹⁵.

Acest lucru a stâmit trimiterea unei deputaţii sibiene la Viena pentru a salva linia prin Turnu Roşu, iar redactorul foii braşovene arată cu ironie că: „*... Hermanstädter Zeitung cu o voce gravă vorbeşte –o adevărată dispariţie, la care prietenii (liniei n.n.) Turnu Roşu se referă*” şi prezintă pe larg opinia ziarului sibian. Acesta acuză gazeta braşovenească că: „*... aproape zilnic aruncă asupra noastră, dar aceşti oameni urmăresc un ţel întunecat şi cu mijloace puţine de alegere, atacul, lor este cu adevărat de deplâns*”, chiar mai mult decât atât: „*... ţelurile braşovenilor sunt o adevărată cerşetorie; fără a ne gândi la următoarele oraşe Rupea, Sighişoara şi Mediaş*”¹⁶.

Răspunsul lui *Kronstädter Zeitung* este prompt şi spune: „*Nu ne amintim, ca un reproş grosolanos, atacul nostru să fie cu adevărat de deplâns- dar vom reflecta. Un voit punct de vedere < de gusturi diferite > (...). Regretăm*

¹² *Kronstädter Zeitung* 1865, p. 9.

¹³ *Kronstädter Zeitung* 1865 a, p. 27.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Kronstädter Zeitung* 1865 b, p. 97.

¹⁶ *Ibidem*.

cert că problema căii ferate între Sibiu și restul țării a primit acest caracter, așa că trebuie să ne bucurăm de Transilvania rămasă, dacă în Sibiu domină avertismentul către calea ferată Turnu Roșu. Dar putem discuta punctele noastre de vedere în această problemă (...). Redacția lui *Hermanstädter Zeitung* vrea să prezinte dovada pentru alegere evocând < dacă va avea un rezultat negativ > (...). Stăm să ne întrebăm ce mare idee se leagă de linia Turnu Roșu și care rezervă Sibiului un reproș al orbirii noastre, al oamenilor grosolani din provincie pentru cauza dorită a liniei Arad-Turnu Roșu ? Să fie istoria < căii mondiale >, care merge de la Varna, care va muta în special dragostea sașilor spre Sibiu pentru linia mondială să vedem pe englezii călători trecând? Se gândesc sașii, acest popor de mici meșteșugari și de mici proprietari de pământ (...) să-și părăsească proprietatea de pământ și casă de pe Târnăvă și din Țara Bârsei s.a.m.d. și să o schimbe pentru Sibiu și împrejurimi?"¹⁷.

Remarcă autorul aceluiași articol importanța pentru dezvoltarea comerțului și meșteșugurilor în zona Târnavelor și a Țării Bârsei și o prosperitate a întregii Transilvanii a căii ferate prin pasul Buzău, iar prin proiectul Turnu Roșu s-ar fi urmărit doar interesele meschine ale protipendadei Sibiului care ar determina apariția unui centru puternic și a unei periferii depopulate și sărăcite. În acest sens ironic, redactorul arată că s-ar realiza: „... o nouă colonizare ca în America de Nord cu o apă mare și o vecinătate cu pirați, unde acest Sibiu ar trebui să se ridice în 20-30 de ani ca un oraș uriaș (...) Noi dorim să rămânem la această < cerșetorie > la o cale ferată, care dorim ca să se întindă pe lungime în țară, care să deschidă calea circulației bunurilor și a industriei”¹⁸.

Polemica se dovedește a fi extrem de puternică și este reluată în nr. 37 din 6 martie același an. De această dată, sunt acuzați sibienii, că nu au scrupule în atingerea dezideratului lor, că nu țin seama de discuțiile din cadrul Dietei de la Sibiu, a Sfatului Imperial și că au trimis o deputație spre Viena, luptând astfel împotriva interesului general din Ardeal care: „... dorește o cale ferată Târnava-Brașov, iar Sibiul pe de altă parte (vede în linia n.n.) Turnu Roșu, una mondială”¹⁹.

Observăm un militantism clar pornit din interiorul redacției, în special de la editorul ziarului Johann Gött, care prin rolul avut în cadrul *Camerei de Comerț și Industrie* din Brașov a făcut, după cum am văzut, un lobby clar și fățiș pentru calea ferată brașoveană. De altfel, la înființarea acestei Camere în 1851, Gött a fost ales vicepreședinte, iar între 1865-1875 deține frâiele acesteia în calitate de președinte. În această perioadă Camera de Comerț a avut ca și scopuri dezvoltarea economică a Transilvaniei în două direcții: Prin construirea căii ferate prin pasul Predeal și prin promovarea creditului în rândul meșteșugarilor sași. În acest sens explicăm polemica și invectivele ironice la adresa Sibiului și a presei din acest oraș²⁰.

Replica ziarelor din acest oraș nu va întârzia să apară și că normal, în acest caz, punctele de vedere nu erau comune cu cele ale Brașovului, însă, acum, datorită existenței unui al treilea proiect, care ocolea teritoriul populat de sași, face ca situația să se schimbe: „Problema căii ferate ardeleni a intrat în Țara Săsească în prima linie a interesului general. Se proclamă a fi cunoscute cele 12 propuneri de legi ale concesiunii căii ferate, pe care contele Miko, încă înainte retragerii sale din cabinet, s-a gândit să le așeze pe masa Camerei Deputaților”. În acest context ceea ce se pare că se propunea era: “...nu linia Brașov-Buzău, ci una prin Țara Secuiescă, cu pasul Oituz ca punct de sfârșit și de început a căii ferate de est spre Moldova, care va fi proiectată și concesionată. Că Brașovul a luat în considerare acest lucru la aflarea acestei știri a temutei linii ocolitoare a importantului drum comercial între Transilvania și Țara Românească. (...). Este clar că Brașovul va fi lovit în circulația comerțului său neimportant. Toți pretind, că vremea situației acestei nuvele legislative să se oprească, că deputățiile primite, ca și interpelările parlamentare ale deputaților lor arată clar calculul năzuinței Brașovului. Este greu să se cunoască motivele guvernării, care să permită o concesiune de căi ferate și subvenționarea statului pentru o line, care este propusă peste văi de ape foarte abrupte, să fie condusă printr-o parte a țării nepopulată industrial. Clar, și încă este credibilă situația. Țării Secuiești i-a fost aprobată libertatea de impozit pentru producerea de vinars, fără ca acest privilegiu să fie motivată doar pentru o parte a țării ? Încă este această cale ferată, care să realizeze scurt și ieftin drumul Ungariei spre Orient și numită Alba Iulia –Turnu Roșu - (care n.n.) nu a fost luată (în vedere n.n.) de aceeași guvernare în proiectul de cale ferată maghiară ?”²¹.

Observăm faptul că deși, condamnă ocolirea Brașovului și explică cu subînțeles alegerea acestei rute peste zona locuită de secui, prin aspecte care țin de naționalitate, nu poate să nu se întrebe, de ce a fost uitată de proiectul guvernamental cea mai scurtă și mai ieftină cale ferată, care normal, favoriza Sibiu.

Dorind a fi un cotidian care se respectă, *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* va aborda alături de tema germanității și o multitudine de teme de larg interes. În acest sens tema căii ferate este de mare actualitate în deceniul 8. Practic deși, acum, au demarat lucrările la calea ferată ardeleană și traseul ei era deja conturat, eterna dispută cu

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 98.

¹⁹ *Kronstädter Zeitung* 1865c, p. 260.

²⁰ Heißheimer 1936, p. 20.

²¹ *Siebenbürgisch-Deutsches Wochenblatt* 1870, p. 209.

Brașovul continua. De data aceasta problema era legată de locurile prin care urma să se facă joncțiunea cu România și de aici cu Balcanii.

În acest sens editorialul *Calea ferată Turnu Roșu* reaprinde disputele purtate în anii 50 și 60 cu foaia brașoveană *Kronstädter Zeitung*. După ce vorbește despre importanța căilor ferate pentru comerț, de necesitatea legăturilor pe calea ferată cu Orientul și de discuțiile legate de acest subiect la nivel diplomatic între România și Austro-Ungaria, se arată extrem de pesimist cu privire la realizarea joncțiunii prin Turnul Roșu: „...am observat că soluția la problema căii ferate din Turnul Roșu de altă parte de ani a ocupat teren pas cu pas și că a sosit din nou apăsarea pesimismului fără soluție.” Cere perseverență din partea autorităților: „... pentru că numai perseverența și activitatea progresistă conduc în final la țel”²².

Într-un alt articol vorbește despre importanța avută de calea ferată pentru dezvoltarea economiei. În același timp arată dificultățile construirii acesteia în Ardeal: „Această circulație locală, poetică, contrastantă, nu este ca în Ungaria o cale dreaptă, dependentă de o singură mișcare fecundă, care este baza sigură pentru o dezvoltare continuă.” Pentru ca să devină importante căile ferate ardeleni era absolută nevoie de legarea lor de Orient și astfel: „Prima linie ardeleană va fi întinsă ca o comasare intenționată în mici combinații...” Această linie va putea fi legată de Sibiu și de aici prin Turnu Roșu, de Pitești: „... o linie de export, care prin rang, nu doar că va lega Marea Neagră (Varna) de Marea Adriatică (Fiume și Trieste), ci și cu Marea Nordului și cea Baltică și cu întreaga Europă Centrală”²³.

Vedem aici o continuitate în abordare. La fel ca și *Siebenbürger Bote* în perioada anilor 50 și 60, continuă ideea construirii unei căi ferate importante prin Sibiu. Deși acum calea ferată trecea prin Brașov și exista doar o anexă a acesteia de la Copșa Mică până la Sibiu, conexiunea cu România câștigă acum teren și automat o nouă dispută cu Brașovul.

Putem concluziona, arătând că alături de subiectele politice fierbinți ale zilei, traseul urmat de calea ferată ardeleană a animat spiritele și a provocat o dispută acerbă între cele două mari orașe ardeleni Sibiu și Brașov, dispută care vedem că va continua până la mijlocul anilor 70 ai secolului al XIX-lea.

Bibliografie

- Balog 2003 – Iosif Marin Balog, *Modernizarea economică și construcția căilor ferate în Transilvania: Aspecte social-economice ale disputei dintre sibieni și brașoveni la mijlocul secolului al XIX-lea privind traseul căilor ferate*, în „Țara Bârsei”, anul II (XIII), serie nouă, nr. 2, 2003.
- Balog 2007 – Iosif Marin Balog, *Dilemele modernizării. Economie și societate în Transilvania 1850-1875*, ed. Book Acces, Cluj-Napoca, 2007.
- Heißeheimer 1936 – Adolf Heißeheimer jun, *Johann Göts Tätigkeit bei Handels-und Industrie Kammer Kronstadt* în „Kronstädter Zeitung. Festaufgabe zum hundertjährigen Bestehen”, Sonntag, den 24 Mai 1936.
- Istoria Transilvaniei 2008 – *Istoria Transilvaniei*, vol III, (De la 1711 până la 1918), coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj Napoca, 2008.
- Kronstädter Zeitung 1865 – *Kronstädter Zeitung*, nr. 2, Mittwoch, den, 4. Januar, 1865.
- Kronstädter Zeitung 1865a – *Kronstädter Zeitung*, nr. 4, Samstag, den 7 Januar, 1865.
- Kronstädter Zeitung 1865b – *Kronstädter Zeitung*, nr. 14, Mittwoch, den 25. Januar 1865.
- Kronstädter Zeitung 1865c – *Kronstädter Zeitung*, nr. 37, Montag, den 6. März 1865.
- Der Satellit 1852 – *Der Satellit*, nr. 4, Kronstadt, den 15. Januar 1852.
- Der Satellit 1857 – *Der Satellit*, nr. 3, Montag, den 19. Januar 1857.
Siebenbürgisch-Deutsches	Wochenblatt	1870	–	Siebenbürgisch-Deutsches	Wochenblatt,	nr.	14,
Hermannstadt, den 6. April 1870.							
Siebenbürgisch-Deutsches	Tageblatt	1874	–	Siebenbürgisch-Deutsches	Tageblatt,	nr.	163,
Hermannstadt, Freitag, den 17. Juli 1874.							
Siebenbürgisch-Deutsches	Tageblatt	1875	–	Siebenbürgisch-Deutsches	Tageblatt,	nr.	337,
Hermannstadt, den 7. Februar 1875.							

²² Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt 1874, p. 781.

²³ Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt 1875, p. 1553.

O PUBLICAȚIE INEDITĂ SIGHIȘOREANĂ. *DAS BURGRAD* «OFICIOSUL» VECINĂȚĂII DIN CETATE

Dr. Nicolae Teșculă

Zusammenfassung: Eine einzigartige Schäßburger Publikation: Das Burgrad „Amtsblatt“ der Burgnachbarschaft.

Vorliegender Artikel ist eine Analyse der ersten periodischen humoristischen Publikation Schäßburgs, *Das Burgrad*. Obwohl diese nur zwei Jahre lang, 1922 und 1923 – anlässlich des von der Burgnachbarschaft veranstalteten Balles – erschien, spielt die Publikation unter den Schäßburger Veröffentlichungen und für das verstehen der Verhältnisse der deutschen Gemeinschaft Schäßburgs, eine besondere Rolle.

Stichworte: Nachbarschaft, Zeitschriften, Schäßburg, Burg, Humor.

Cuvinte cheie: vecinătăe, reviste, Sighișoara, umor.

Sighișoara are în domeniul publicațiilor periodice o tradiție bogată. Prima publicație este *Programm des evangelischen Gymnasium in Schässburg*, care va apare începând cu anul 1852. Deceniul următor va aduce intrarea urbei de pe Târnava Mare în rândul orașelor, unde apărea o gazetă. Astfel, în 1869 vedea lumina tiparului *Das Sächsische Volksblatt*. Din păcate după 10 luni de apariție săptămânalul nu va mai fi finanțat și își va inceta apariția.

În 1872 în tiparnița lui Friedirch Jördens va ieși *Schäßburger Anzeiger* cu o apariție bisăptămânală. Din 1879 va avea concurența ofisului comitatului Târnava Mare, *Groß-Kokler Bote*. Cele două ziare vor funcționa în paralel până în 1919, doar că după 1900 *Anzeiger* își va schimba numele în *Schäßburger Zeitung*.¹

Debutul secolului XX va determina apariția primei publicații de limbă maghiară *Nagy Küköllő* a cărei prezență va fi stopată de evenimentele din toamna anului 1918 și de schimbarea administrației Transilvaniei².

După Marea Unire, în Sighișoara vor fi tipărite și primele publicații periodice românești. Din păcate, ele nu au depășit nivelul unor publicații politice legate de numeroaselor campanii electorale. Lipsa de continuitate datorându-se editorilor și tipografilor locali, care nu erau dispuși la o susținere financiară concretă.³

Alături de aceste ziare în inventarul bibliotecii Muzeului de Istorie Sighișoara am găsit două numere dintr-o publicație atipică. Este vorba de o revistă intitulată *Das Burgrad*. Ea nu se adresa tuturor cetățenilor orașului, ci doar membrilor unei instituții tradiționale sighișorene și anume vecinătatea cetății.

Această instituție, a vecinătății, ținea de un aspect identitar la sașii ardeleni. După cum se știe un aspect al ideologiei naționale al germanilor ardeleni era asociaționismul. Sașii aveau o mare tradiție în domeniu. Formele de asociere erau deci la ele acasă. Încă din Evul Mediu sașii au fost organizați în bresle, care aveau un rol important nu doar economic, dar și social și militar. Tot în comunitățile săsești funcționau așa numitele *Nachbarschaften* (Vecinătăți).

Vecinătatea este o formă de organizare specific germană, care are ca obiect de activitate, întraajutorarea. Organizată pe o stradă sau pe mai multe străzi învecinate, grupa pe toți locuitorii aceluia spațiu și aceștia se ocupau de lucrări cum ar fi curățatul fântânilor publice de pe stradă, săpatul șanțurilor de scurgere a apelor pluviale, apoi stingerea incendiilor și întraajutorarea în caz de deces al unui membru. Participarea la activitățile vecinătății era obligatorie și, odată pe an, de obicei iarna, avea loc o adunare generală cunoscută sub numele de Richttag, când se prezenta darea de seamă, cuprinzând bugetul și activitățile de pe parcursul unui an, se alegea conducerea și erau trași la răspundere cei care nu au participat la acțiunile vecinătății. După această ședință se organiza o petrecere, tocmai ca membri să se cunoască cât mai bine⁴.

În Sighișoara, prima vecinătate a fost atestată documentar în 1526. La începutul secolului XX existau un număr 20 de vecinătăți organizate în funcție de cartiere. Practic în jurul acestora se desfășura întreaga viață a comunității germane din oraș⁵.

Revenind la *Das Burgrad*, revista are o apariție anuală, cu ocazia Richttag-ului vecinătății cetății. În colecția bibliotecii noastre există două numere, unul pentru anul 1922 și altul pentru anul 1923. Titlul complet este *Das Burgrad. Ein familienblatt zur Unterhaltung der Ober-und zur Belehrung der Unter-Stadt* (Burgrad. O foaie de familie pentru divertismentul de sus și instrucția din orașul de jos). Pentru anul 1923 foaia de titlu de va numi *Das Burgrad oder die Schäß-Burg-er* illustierte. Ein familienblatt zur Unterhaltung der Ober-und zur Belehrung der Unter-Stadt*, deci un accent pus pe "cetate" din despărțirea cuvântului *Schäßburg*. Formatul celor două publicații este de 23x 31 cm, primul număr având 8 pagini și al doilea 12, numerotate de la prima la ultima pagină.

¹ Asupra evoluției presei sighișorene vezi: Teșculă 2005, p. 231-248.

² Poptămaș Mózes 2000, p. 30.

³ Legat de evoluția presei de limbă română din Sighișoara în perioada interbelică vezi: Moldovan, 2008, p. 169-183.

⁴ Pentru o analiză detaliată asupra vecinătăților vezi: Mihăilescu 2002, passim.

⁵ Avram 2010, p. 229.

* sublinierea noastră.

În primul an de apariție motto-ul publicației este: „Să fiți calm, că se cunoaște!”, de ziar ocupându-se: „... responsabil primul redactor Rudolf Welther din Simpolotensk, în Siberia și doar în situații de urgență pe str. Zidului Cetății, nr. 5. Al doilea (redactor n.n.) Andreas Botschner (a cincia sau a șaptea roată). Acceptarea de telegrame este refuzată”⁶.

Tot aici aflăm că costurile unui număr sunt destul de insolite: „Abonamentul anual este de 3 ouă sau doi lei la bar. Vânzarea ulterioară (a revistei n.n.) se pedepsește cu bătaia.” De asemenea: „Primirea de telefoane este oprită”, iar: „trimiterea prin poștă curmată”⁷.

Anul 1923 aduce un nou format al frontispiciului revistei în spatele literelor de titlu fiind gravată silueta cetății Sighișoara, iar în text sunt inserate o serie de reproduceri după acuarelele pictoriței Betty Schuller. Aflăm că prețul abonamentului pentru un an este de 10 lei: „... un singur număr sau se poate și cu 5 lei (preț intern”. Legat de redacție: „... redactorul nostru este în concediu, deoarece s-a găsit Das Burgrad redactat”⁸.

Publicația are deja, o importanță internațională deoarece: „Locuitorii din Leipzig cumpăra ziarul lor din magazin și discută despre prețul intern. Sighișoreanul (...) vrea să dea un subtilul mai bun, Schäßburger Illustrierte, care nu se va putea schimba în Leipziger Illustrierte.” Aflăm că revista apare în: „...Hämchen nr. 7 (tipărit n.n.) de către domnul W. Krafft cu mașina sa”⁹.

Conținutul este unul umoristic. Primul articol sub aspect de editorial, intitulat *Un oraș bizar* aduce o admosferă plină de basm asupra cetății și a orașului: „Undeva în îndepărtata Țară a Urșilor este un oraș vechi. Ulițele sale sunt în primul rând înguste și strâmbe, aproape de valea îngustă, aproape atârând de deal. Casele sunt în primul rând înguste, cu acoperișul dintr-o șindrilă străveche și așezate după forma străzii vis a vis una de alta și înălțate sus în aer...” și continuă făcând o descriere succintă a stradelor cetății¹⁰.

La același număr găsim un alt articol, în aceeași notă, unde se vorbește despre „stațiunea de înălțime climaterică Cetate de pe Târnava...”. Aici este citată o presupusă lucrare de specialitate intitulată sugestiv „De la pol la pol”, de unde putem trage concluzia că este dedicată descrierilor turistice mondiale. Se pomenește: „Din provincia Gore-Schänien a căror locuitori din vremuri străvechi se ocupă de un comerț avântat legat de jupuirea cailor și în a căror afaceri excelază renumitul popor de comercianți al Hargutzilor, merge un luxuiros tren expres pe linia Wai-Wai în zbor, care oprește la portul de iarnă de renume mondial în mijlocul Cetății la poalele vârfului Gyala (aflat la 5500 cm deasupra nivelului Pârâului Cănelui). Dedesuptul înaltului deal al Visi* de cealaltă parte a mănăstirii de măcute Semi (probabil înființată de Semiți) traversa trenul în curbă cascada smucită a furtunosului pârâu al Șaeșului și apoi prin ulița Șaeșului și ale celei din spate ajunge în punctul central al mahalalei cetății, numit și Orașul de Jos.” Trenul oprește în fața Hotelului **La căinele negru**, a cărui existență tumultoasă este legată de **Crama cetățenească**, înalt turistică, care prompt servește pe conducătorii cetății și ai muntelui”¹¹.

Se arată că din acest punct se poate urca în zona montană a stațiunii, unde se poate ajunge la înălțimea Contele Albert, de fapt în fața Turnului cu Ceas, lângă internatul gimnaziului evanghelic, a cărei clădire era numită în epocă Albert Haus și de aici se poate vedea înălțimile Gyalas, în realitate Dealul Școlii. Aici profesorul Gyalas Josef de pe imobilul Conservatorului Episcop Teutsch (Gimnaziul evanghelic) ne prezintă înălțimile Munților Făgăraș. Zona acestei stațiuni Cetate e plină de animale sălbatice: „La final încă câteva cuvinte despre lumea animalelor din **Cetate**. Minunăția sa mare este un urs, care a poposit între Turnul cu Ceas și Wartburg (...). Această periculoasă fiară face toată zona nesigură, pentru că din când în când își părăsește pomul, ajunge în pășunea parohială (părculețul dintre Biserica Mănăstirii și Turnul cu Ceas n.n.) sau într-un coteț de porc....”. Tot aici: „Mai este un leu, care de obicei dimineța și seara își părăsește vizuina...”, iar: „... lupii și vulpile sunt în acest ținut rarități”¹².

Revista mai conține o serie de poezioare, probabil tot în aceeași notă comică scrise în dialect sășesc sighișorean și bineînțeles rubrica de știri *Burnnachrichten*, unde printre altele aflăm că: „O genială idee a unui conațional, care în consiliul popular a propus ca impozitul să nu fie evaluat după câștigurile cetățeanului, ci după numărul de camere locuibile...” sau că: „Problema ridicării de derdelușuri de săniuțe adecvate în cetate este îngărdită în mare parte de către cunoscutul prieten al sportului dr. Bolfert. Locuitorii au în sfârșit îngărdită posibilitatea de a utiliza ulițele și piațele

⁶ *Burgrad* 1922, p1.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Burgrad* 1923, p. 1.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Burgrad* 1922, p. 1-2.

* Pârâu care se varsă în Târnava Mare în zona centrală a orașului Sighișoara.

* este vorba de un deal aflat deasupra cartierului Cornești (zona de vest a orașului).

* o descriere a traseului căii ferate cu ecartament îngust Agnita-Sighișoara, funcțională între 1898-1965.

* desemnează de fapt Hotelul *La steaua de aur*.

¹¹ *Ibidem*, p. 5.

¹² *Ibidem*.

cetății pentru sănietă cu excepția acoperișului Bisericii Mănăstirii, care rămâne rezervat pentru cei buni de picior-Trăiască sportul!"¹³.

Ultima pagină este dedicată anunțurilor de mică publicitate. Aici, printre altele aflăm: „ Căsătorie.Văduvă glumeță, brunetă, inteligentă. Începând cu patruzeci de ani, cu o prăvălie acceptabilă și o singură locuință, dorește să se găsească un om serios, scăpătat de 40 până la 50 de ani pentru căsătorie. De preferință văduv fără copii sau tânără calfă. Numai primele cereri sunt ridicate la administrația foi sub numele de: Obosit de singurătate W.M.M.” sau : „ Atenție proprietari de grădini! Mai multe fructe (...) de pe zidul cetății ca și din zona cimitirului sunt livrate gratuit. Livrarea: în fiecare marti și vineri. Comitetul vecinătății cetății”¹⁴.

Anul 1923, după cum am arătat aduce un nou număr al revistei. Rămâne articolul editorial *Un oraș bizar*, în care se vorbește despre legătura dintre cetate și platoul Breite cu ocazia sărbătorii câmpenești *Scopationsfest*, dedicată finalului de an școlar și organizată în acele vremuri în Sighișoara¹⁵.

Găsim apoi articolul intitulat în dialect săsesc *Der saksisch Stădder*, unde pe baza unui presupus articol din săptămânalul brașovean *Satellit* al anului 1842, cu ocazia carnavalului se pomenea: „Sibienii eleganți văd pe restul ca venind de la țară și fac povestiri de teatru (...). Sighișorenii patetici sunt vulgari în cunoștințele lor și pot fi capabili. Dar această calitate este știută în așa înalt grad, că este foarte greu să se înfumureze. (...). Brașoveanul este plin de complimente ca și comerciantul plin de bani (...). Medieșanul preavorbitor și sebeșanul poet au foarte bun vin, care îi fac sași fantastici. Sebeșanul nu observă înălțimea pentru un Chimborasso. Medieșanul trăiește curat, ca un erou de duminică”¹⁶.

La capitolul dedicat știrilor de scurt și intitulat acum: *Vom Tage* aflăm că: „Medicul orașului dr. Josef Bacon a trecut de partea redacției în timpul actualei pensii și nu poate să fie în situația criticării examinării noastre, datorită alegerii în funcția de curator al bisericii stă de acum înainte în suita bastonului spiritual, prin care să apară infailibila dogmă- Are omul noroc?”¹⁷.

În cadrul aceeași rubrici aflăm despre alți membrii ai vecinătății lucruri extrem de interesante. De pildă, despre domnul Gustav Breßler că: „... a fost promovat de către Universitatea pentru hrana populară și igiena poporului din Valparadieso la titlul de Doctor rerum platschintarum ...” și un alt sighișorean, deputatul Hans Otto Roth care a scris un lung raport în *Groß-Kokler Bote*, legat de activitatea sa parlamentară, prin care de fapt dorește: „... să devină cel mai tânăr dintre bătrânii vecinătății cetate!”¹⁸.

Ca și în 1922 la ultima pagină și în acest număr avem rubrica anunțuri unde aflăm că: „ Părinții din Orașul de Jos și prietenii copiilor vor fi invitați bucuroși să-și încredințeze progeniturile lor grădiniței din Piața Mică, unde copii fără constrângeri, de nimeni supravegheați, se pot plimba în aer curat. Iarna de la orele 8 dimineața la 8 seara, vara de la orele 6 dimineața până la orele 23. Sunt și camere doar pe pământ la numărul 8 ca și la vecinul din stânga și la surdul din dreapta, pe deplin căliți...”, iar proprietarul casei venețiene H. Hoch: „Curăță și rezolvă cărți-butuci-lemne construite după toate regulile artei și statisticii, stradal adaptate, alese” și se oferă spre lectură lucrarea: „Izvorul Naphta sau în frunte Sighișoara-în coadă Mediaș. Un memoriu și o reclamație de Franz von Umweg. În editura proprie a autorului. Prețul 2 lei. Uzat la Burgrichttag...”¹⁹.

Din păcate, cu aceste două numere încetează apariția acestei publicații. Apărute ca urmare a balurilor vecinătății cetății, unul dintre principalele evenimente mondene organizate la începutul fiecărui an de către toate vecinătățile indiferent de poziționare geografică sau de etnie.

Vedem din conținutul acestei foi anuale faptul că sunt laudate valorile cetății în detrimentul celorlalte cartiere ale orașului. De aici deducem, că menirea acestei reviste este aceea de a solidariza pe membrii vecinătății într-un moment în care elementele modernismului făceau ca oamenii să renunțe încet, treptat, dar sigur la vechile tradiții în care aceste forme de organizare ale vecinătății își găseau locul de sute de ani. Cu această ocazie ne facem o mică imagine asupra societății sighișorene de după primul război mondial, unde în ciuda tuturor transformărilor statale și instituționale admosfera boemă al perioadei *la belle époque* era încă pe deplin simțită.

Dincolo de aceste aspecte pe *Das Burgrad* o putem include în categoria publicisticii sighișorene de limbă germană, inaugurând pentru urbea de pe Târnava Mare, un domeniu foarte puțin cercetat de literatura de specialitate și anume publicațiile umoristice.

¹³ *Ibidem*, p. 7.

¹⁴ *Ibidem*, p. 8.

¹⁵ *Burgrad*, 1923, p. 2-4.

¹⁶ *Ibidem*, p. 5.

¹⁷ *Ibidem*, p. 11.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

Bibliografie

- Avram 2010 – Lavinia-Carmen Avram, *Vecinătățile săsești ieri. Însemne de vecintătate aflate în colecția Muzeului de Istorie Sighișoara*, în „*Alt-Schaessburg. Istorie. Patrimoniu*”, 3, Sighișoara, 2010.
- Burgard 1922 – *Das Burgrad. Ein familienblatt zur Unterhaltung der Ober-und zur Belehrung der Unter-Stadt*, Schäßburg, am Burgrichttag 1922.
- Burgard 1923 – *Das Burgrad oder die Schäß-Burg-er Ilustierte. Ein familienblatt zur Unterhaltung der Ober-und zur Belehrung der Unter-Stadt*, Schäßburg, am Burgrichttag, 1923.
- Mihăilescu 2002 – Vintilă Mihăilescu, *Vecini și vecinătăți în Transilvania*, București, 2002.
- Moldovan 2008 – Ancuța Moldovan, *Presa și activitatea editorială din Sighișoara anilor 1920-194*, în *Alt Schässburg. Istorie. Patrimoniu.*, nr. 1, Sighișoara, 2008.
- Poptămaș, Mózes 2000 – Dimitrie Poptămaș, Mózes Júlia *Publicațiile periodice mureșene 1795-1972*, Tg.Mureș, 2000.
- Teșculă 2005 – Nicolae Teșculă, *Presa săsească sighișoreană 1869-1900*, în *Revista Bistriței*, XIX, 2005.

Abstract. The Economic Crisis of 1873 and its Lessons. The study examines the economic effects of the great crisis of 1873 and how it was perceived in Transylvania. The author starts from the pre-crisis economic situation, analyzes the causes that led to its outbreak, both in the Habsburg Monarchy in general, and in Transylvania. The author discusses how the crisis spread at financial level from Vienna, the capital stock of Central Europe at that time and to real economic plan, into the peripheral regions that were more or less connected to the circuitry of financial, investment and production of the Monarchy. One of the sections analyses how the crisis has manifested itself in the real economy of Transylvania, at the social level and also how this period was perceived by the population and how was affected entrepreneurship. The last part of the study shows the potential consequences and lessons of the crisis in 1873 given to the economy and society in future decades that followed.

Cuvinte cheie: crize economice, Marea Depresie din 1873, economie, societate, secolul XIX.

Keywords: Economic Crisis, Great Depression of 1873, Economy, Society, 19th Century.

În momentul în care în septembrie 2008 ceea ce se anunța drept o criză financiară globală s-a transformat rapid într-una economică și ale cărei cauze complexe rezidă în evoluțiile sistemului economico-financiar din ultimele 5-6 decenii, foarte multe voci au susținut ideea că oamenii de azi nu ar trebui să se uite doar la starea conturilor, la indicii bursieri de pe Wall Street, de la Londra și Tokio, ci o întoarcere la documentele și lecțiile istoriei ar fi mai necesară ca oricând. „Crizele ca și bolile, scria Clement Juglar unul dintre primii analiști avizați în materie de crize, *par una dintre condițiile de existență ale societăților în care industria și comerțul domină. Ele se pot prevedea, se pot diminua, dar cu toate acestea, nu se pot înlătura*”¹.

Exemplul furnizat de crizele secolului al XIX-lea poate fi relevant în condițiile în care ceea ce se întâmplă la ora actuală are foarte multe similitudini cu criza din 1873. În primul rând fenomenele declanșate în economia mondială la 1873 au avut și ele un specific fără precedent: universalitatea. Azi unii istorici se pot îndoi de faptul că între 1873-1896 s-a derulat o criză de proporții, dar contemporanii cu siguranță că nu au făcut-o².

Sistemul economic mondial din anii 60-70 ai secolului al XIX-lea a fost bazat în esență pe teoria și practica liberului schimb. În același timp marile economii ale lumii au încercat să dezvolte un model al așa-numitor avantaje comparative, sistem în care fiecare are de beneficiat atunci când fiecare stat se specializează pe producția din acele ramuri în care excelează și cumpără din afară ceea ce altul poate produce mai eficient decât el. Deși s-a dorit unul funcțional, acest model a fost mai degrabă unul ideal, pentru că în mod inevitabil interferențele dintre interesele diverselor state care compuneau economia mondială la acea vreme au devenit mai degrabă regula decât excepția, generând, pe lângă ambiții și frustrări și un val de concurență fără precedent. Toate acestea s-au produs pe fondul unui avans tehnologic fără precedent care a avut ca primă consecință o creștere enormă a producției³. Simultan cu progresul tehnologic, în condițiile unei veritabile revoluții a transporturilor asistăm la o intensificare fără precedent a nivelului și ritmurilor marilor investiții, puternic susținute de expansiunea capitalului care cunoaște în această perioadă un prim val de internaționalizare, sau chiar de globalizare⁴. Pretutindeni în Europa și America s-a declanșat o cursă a investițiilor în domeniile considerate cele mai profitabile: construcțiile feroviare și domeniul imobiliar. Instrumentele financiare clasice au asigurat pe de o parte posibilitatea unor câștiguri rapide, dar nevoia rapidă de profit a creat instrumente noi, mai sofisticate, dar și tot mai riscante, mai profitabile și implicit, tot mai speculative.

Nu este în intenția lucrării de față să realizeze o paralelă între ceea ce s-a întâmplat în 1873 și ceea ce se derulează azi sub ochii noștri în economia mondială, deși multe aspecte pot fi vizibile, fără a fi mari specialiști în macro-economie. Ceea ce dorim este să readucem în discuție din perspectivă istorică un subiect care poate fi de interes pentru publicul de astăzi, fără a mai emite nici măcar pretenția că istoria ne (mai) poate învăța ceva.

Cunoscută și sub numele de „criza cea lungă”, sau mai ilustrativ exprimată sub expresia consacrată de „Long Depression”, criza economică din 1873, prelungită după cum susțin unii analiști până în 1896 a fost una dintre cele mai severe recesiuni din ultimele două secole pe care le-a cunoscut sistemul economic mondial modern.

¹ C. Juglar, *Des crises commerciales et de leur retour periodique en France, Angleterre et Aux Etats Unis*, Paris, 1862 citat în « Revista economică », 1898, I, p. 160.

² Vezi în acest sens: Eric Hobsbaw, *Era Imperiului 1875-1914*, București, 2002, p. 49-77; David Glasner (ed.), *Business Cycles and Depressions: An Encyclopedia*, New York, 1997, 779 pp.

³ Una dintre cele mai relevante lucrări din această perspectivă este cu siguranță cartea lui David S. Landes, *The Unbound Prometheus. Technological Change and Industrial Revolution in Western Europe to the Present*, Cambridge, Cambridge University Press, second edition, 2003, 576 pp.

⁴ Brink Lindsey, *The Decline and Fall of the First Global Economy: How nationalism, protectionism and collectivism spawned a century of dictatorship and war*, in „Reason”, Reason Foundation, Los Angeles, p. 33-43; S. Pollard, *Capital Exports 1870-1914. Harmful or Beneficial?*, în „Economic History Review”, 38, 4, nov. 1985, p. 489-514.

Începută cu o severă criză financiară, în mai 1873, aceasta s-a transformat rapid într-o contracție economică de proporții, ce a afectat într-o măsură sau alta toate economiile lumii, indiferent de gradul lor de interdependență. Cu toate acestea, trebuie remarcat de la bun început faptul că depresia din 1873-1896 a fost unică în felul ei, rezidând pe un complex de factori extrem de diferiți pentru a putea fi tratați în mod unitar⁵.

Dacă marea criză din 1929-1933 a fost catalogată de cei mai mulți analiști ai fenomenului în primul rând ca o criză rezultată din consecințele Primului Război Mondial, a naționalismului economic și mai ales una de supraproducție, criza din 1873 a fost în mod cert una rezultată din speculațiile financiare, din instrumentele asociate acestora, care au fost duse până la limita extremă. Prin ceea ce am spus deja, asemănarea cu ceea ce se întâmplă azi este deja frapantă, mai ales că mulți analiști tind să compare criza actuală cu ceea ce s-a întâmplat în 1873 mai degrabă decât cu recesiunea din 1929-1933⁶.

Literatura de specialitate, sau mai precis de istorie economică dedicată subiectului ca tratare în sine nu este foarte consistentă, unii chiar au numit criza din 1873-1896 un mit ca multe altele consacrate în percepția istoricilor⁷, alții au recunoscut rolul crizei ca piatră de hotăr în evoluțiile pe care le-a cunoscut secolul al XIX-lea⁸, iar pentru economiști și teoreticienii economiei, momentul 1873 a furnizat un câmp de studiu de o vastitate fără precedent, care pe de o parte avea să relativizeze și să pună sub semnul întrebării toate teoriile economice de până atunci și să creeze pe de altă parte suporturi pentru noi scheme de interpretare teoretică și ideologică a științei economice, unele relativizate mai târziu, altele valabile până astăzi.

Cum spuneam, criza din 1873 a izbucnit datorită evoluțiilor fără precedent la nivelul economiei globale rezultate din efectele celei de a doua revoluții industriale. Atâta timp cât expansiunea inovațiilor tehnologice, a producției și a piețelor a funcționat normal, economia s-a găsit într-un echilibru firesc. Aceasta pentru că avansul rapid al tehnologiei și al posibilităților de transport a ieftinit permanent produsele, contribuind la limitarea inflației. Perioada dintre 1850-1873 a fost puțin grevată de inflație, cu excepția acelor cazuri în care statele au fost angrenate în conflicte militare. Descoperirile de aur au sporit rezerva mondială și implicit au multiplicat mijloacele de plată, au sporit disponibilitățile de creditare în condițiile unor rate scăzute ale dobânzilor în majoritatea țărilor. În plus, trecerea treptată a majorității statelor la standardul aur, unul din pilonii fundamentali ai sistemului economic mondial antebelic, a asigurat stabilitatea financiară și în același timp libera circulație a capitalurilor. Toate monedele importante erau raportate direct sau indirect, la standardul aur, încât guvernele nu trebuiau să-și bată capul cu politici monetare sofisticate pentru a menține valoarea monedei. Rata inflației era în general scăzută și doar acele state implicate în acțiuni militare aveau să se teamă de inflație. Toate acestea au fost furnizate de liberalismul economic triumfător chiar și în statele cu regimuri politice neliberale, iar cazul Monarhiei Dunărene este ilustrativ în acest sens. Libera circulație a mărfurilor și producția au dus rapid la o articulare și o intensificare fără precedent a circuitelor economice și comerciale. Legislația liberală în majoritatea statelor, eliminarea vechilor sisteme ale breslelor și liberalizarea vamală au eliberat toate impedimentele instituționale din calea expansiunii economice. În fapt, politica de laissez-faire nu a fost o metodă prin care să se ajungă la un țel anume, a fost un țel care trebuia atins prin instaurarea libertății depline a pieței⁹. Era perioada faimosului *Gründerzeit*, când se părea că teoria libertății absolute a pieței și implicarea minimă a statului, profesată de ideologul ei Adam Smith, urma să-și câștige locul definitiv în sistem.

Gründerzeit-ul a însemnat în primul rând triumful erei capitalismului liberal în economie, iar potențialul de expansiune al acestuia părea aproape fără limite. Dar aici a intervenit și reversul: cu timpul și datorită unei multitudini de factori s-au născut o serie întreagă de dezechilibre între potențialul productiv și expansiv al industrializării capitaliste în evoluția sa rapidă și capacitatea reală a economiei de a-și lărgi baza, adică piața. În plus, în majoritatea economiilor, mecanismele de control și reglementare erau puține și de cele mai multe ori fără putere reală. În sens divergent, nevoia și consumul au luat dimensiuni pe care de fapt nu le aveau în realitate. Mai devreme sau mai târziu, disproporția avea să devină evidentă, iar dereglarea echilibrului dintre producție și consum a dus la îmbolnăvirea ireversibilă a sistemului și aceasta nu a fost tot, pentru că factorul fundamental care a declanșat criza din 1873 nu a fost supraproducția, ci supra-speculația financiară (nu întâmplător criza a fost numită „*Die Spekulations Krisis von 1873*” sau chiar „*Die Überspekulations Krisis*”). Boom-ul din construcțiile feroviare și expansiunea construcțiilor din marile orașe a presupus punerea în circulație a unor capitaluri deosebit de mari și implicit crearea unor instrumente financiare complexe care să

⁵ Redings Fels, *The Long Wave Depression*, in „The review of Economics and Statistics”, vol. 31, nr. 1, Feb. 1949, p. 69-73.

⁶ Scott Reynolds Nelson, *The Real Great Depression*, in The „Chronicle Review”, 17th October 2008, ediția electronică la: <http://chronicle.com/article/The-Real-Great-Depression/23394/>

⁷ S. Saul, *The Myth of the Great Depression 1873-1896. Studies in Economic and Social History*, Macmillan, London, 1969, 63 pp.

⁸ E. Hobsbawn, *Era Capitalului 1848-1875*, Editura Cartier, Chișinău, 2002, p. 48 și urm.

⁹ Vezi în acest sens argumentația lui Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Beacon Press Books, Boston, 1957, p.39 și urm.

asigure pentru investitori un profit sigur și rapid. Aceste instrumente s-au vândut foarte bine și au atras în joc mii și mii de „investitori” dornici de îmbogățire cât mai rapidă. Curând aceste instrumente tranzacționate la burse au depășit cu mult valoarea lor reală iar angrenarea masivă în aceste tranzacții le-a transformat în mecanisme riscante.

Băncile au avut și atunci un rol foarte important și pozitiv atâta timp cât au reușit să asigure capitalurile necesare, dar și să controleze fluxurile investiționale și pe cele speculative. Când însă lucrurile au scăpat de sub control și investitorii au început să se îndoiască de veridicitatea valorii reale a acțiunilor și a altor instrumente bursiere s-a recurs tot la sistemul bancar, adică la împrumuturi pe termen scurt pentru menținerea valorii acestora. Curând, creditele pe termen scurt nu au mai putut fi achitate, iar încercarea băncilor de a se proteja s-a materializat în contractarea cantității de bani disponibilă pentru credite. Și ce a rezultat din aceasta? O scumpire a creditelor. S-a produs astfel o panică generalizată ce a cuprins nu numai bursele, ci imediat și sistemul bancar, domeniul construcțiilor feroviare și marii investitori imobiliari. Rezultatul panicii bursiere a fost falimentul băncilor, atât a celor bolnave, iar în lipsa mecanismelor de supraveghere, control și intervenție și a unora sănătoase. Piața financiară a devenit incapabilă să mai canalizeze eficient și corect fondurile în acele direcții care să asigure oportunitățile de investiții productive și sigure, rezultând în a doua fază o contractare severă a activității economice.

Între 1867-1873 în Monarhia Dunăreană s-au înființat nu mai puțin de 130 de bănci de credit¹⁰ (se exclud din aceste cifre casele de păstrare și împrumut Spar- und Vosschussvereine) bănci, care toate promiteau nu numai credite clienților lor, ci și senzaționale dividende pentru acționari. Lipsa reglementărilor împotriva „afacerilor cumulative” a permis instituțiilor bancare să facă orice fel de afaceri, o libertate fără îngrădiri care a dus la speculații fără limite și la extrem de profitabile „afaceri de întemeiere” Gründungsgeschäfte. S-a atras adesea atenția la momentul respectiv și asupra faptului că băncile ofereau un nivel al dobânzilor la depozite care nu puteau fi achitate prin simple angajări în activități legitime. Această situație s-a transpus imediat într-o politică periculoasă de acordare de credite nesigure prin care înșiși acționarii băncilor au fost atrași în cursă, dar nimeni la momentul respectiv nu mai era dispus să dea înapoi, cu toate că au existat o serie de discuții de culise despre inevitabilitatea unui dezastru¹¹.

Sintetizând aceste aspecte privind cauzele recesiunii din 1873, cele prezentate mai sus pot explica declanșarea crizei într-o viziune mai circumscrisă așa zis monetaristă, care acordă un rol primordial dereglărilor piețelor financiare și panicilor din domeniul bancar¹², însă cei mai mulți analiști sunt de acord că este nevoie de o viziune mai eclectică, prin care să se caute o arie de definire mult mai largă. Este ceea ce au făcut adepții teoriei ciclurilor economice, care de la Kondratieff încoace sunt de acord că depresia din 1873 a fost cauzată de efectele ciclurilor economice specifice duratelor medii în dimensiunea lor istorică (30-50 de ani)¹³. Cel mai avizat analist al cauzelor crizei din 1873 rămâne, după părerea noastră, Josef Schumpeter, care găsea în perioada respectivă clar conturate cele trei cicluri: al expansiunii inovațiilor celei de a doua revoluții industriale când economia se afla în general în echilibru, producând o fază de prosperitate (1858-1869), acumularea unor dezechilibre ca urmare a efectelor inovațiilor cauzând faza de recesiune, apoi desigur faza de refacere, care a fost mai lungă sau mai scurtă, de la caz la caz¹⁴.

După cum este bine știut, „Marșul spre prăpastie” cum îl numea un analist al timpului¹⁵ a pormit la 9 mai 1873 din Viena, capitala bursieră a Europei Centrale și nu numai, locul central pentru marile afaceri și speculații financiare din vremea Gründerzeit-ului. Iată ce scria Pester Lloyd despre bursa vieneză în preajma crahului: „o boală socială proliferă, o epidemie care a cuprins întreaga Viena. Toate clasele sociale jucau la bursă, de la cele mai de sus până la cele mai de jos, de la capetele încoronate care jucau milioane, la birjari și chelneri care jucau sute de florini. Buletinul bursier era cea mai populară lectură... Viena era de fapt chiar orașul bursei și își întreținea viața socială prin această bursă”¹⁶. Această atmosferă era susținută prin iluzia unui câștig ușor și extrem de rapid, popularizat pe toate căile posibile, și mai ales prin presa care așa cum vom vedea va avea grijă să-și schimbe brusc atitudinea, odată cu producerea crahului. Nu numai indivizii, ci și băncile, societățile pe acțiuni și sutele de firme de construcții se angrenau în jocul la bursă, aruncând în joc banii proprii și ai oamenilor, reali sau virtuali. Despre ușurința cu care se putea face bani la bursă relatau și ziarele

¹⁰ Compară: Gerald Winterberger, *Der Wiener Börsenkrach vom 9. Mai 1873. Ein schwarzer Freitag mit Folgen*, in „Wiener Zeitung”, Wien, 8. Mai 1998; Josef Neuwirth, *Die Spekulationskrise von 1873*, Leipzig, Verlag von Duncker u. Humblot, 1871, S. 64 sqq; H. Ehrenberger, *Oesterreich's Bank- und Credit-Institute in den Jahren 1870-1876*, in, „Statistische Monatschrift, hrsg. Von Bureau der k.k. Statistisches Komission”, Wien, III, 1877 S. 441 sqq.

¹¹ Vezi dezbaterile despre reformele necesare pentru restabilirea siguranței în afaceri și în operațiunile inter-bancare: *Clearing-House Report*, in „The Banker's Magazine”, New York, December 1873.

¹² Frederick S. Mishkin, *Anatomy of a financial crisis*, in, „Journal of Evolutionary Economics”, nr. 2, 1992, Springer Verlag, p. 115-130.

¹³ V.L. Barneth, *Kondratiev and the Dynamics of Economic Development: Long Cyxcles and Industrial Growth in Historical Context*, London, Macmillan, 1992, 251 pp.

¹⁴ Redings Fels, *loc. cit.*, p. 72 și urm.

¹⁵ Joseph Neuwirth, *op. cit.*, p. 5-73.

¹⁶ „Pester Lloyd”, Wien, 29 martie 1873.

ardelene preluând desigur din presa vieneză: „Kronstädter Zeitung” relatează pildă povestea unui anume Flansen Klimax vânzător într-un magazin vienez de galanterie cu un salariu de vreo 1200 fl. pe an și care ajunge să „câștige” în scurt timp nu mai puțin de 300.000 fl., sumă cu care se putea numi bogat în anii aceia: casă în centrul Vienei, mobilă scumpă, rochii și costume după ultima modă achiziționate de la cele mai scumpe magazine de pe Kärntner Straße, caleașcă pentru el și soție, iar din modul de viață nu puteau lipsi seratele la care băutura și mâncarea costau întotdeauna cam 1500-1800 fl.¹⁷. Vom vedea mai încolo cum îl va trata presa pe acest tip al speculantului.

Pe acest fond al febrei speculațiilor criza se apropia cu pași repezi devenind dintr-o dată „der große Krach”. Dacă numai cu câteva luni înainte cei mai mulți spuneau precum președintele american în 1857 (înaintea unei alte crize) „*situația noastră financiară și bancară este mai bună ca nicicând în istorie*”, câteva luni mai târziu pretutindeni în Monarhie și în Europa se recunoștea că ruina afacerilor este fără egal în istorie¹⁸. Încă din decembrie 1872 vântul crizei adia amenințător la Viena în condițiile în care la majoritatea băncilor se manifestau repetate crize de lichidități pe fondul retragerilor masive de bani pentru a se acoperi speculațiile bursiere. Cursul bursei de la Viena a ajuns la limitele sale superioare în martie-aprilie 1873¹⁹. În preajma lunii mai marile firme cotate la bursă păreau că încep să-și dea seama de inevitabilitatea unui dezastru, dar nimeni nu avea curajul și nebunia să vorbească despre o asemenea posibilitate când numai un zvon putea ruina totul. O ultimă speranță o putea reprezenta inaugurarea Expoziției Universale de la Viena, eveniment în care se investiseră sume enorme, și care trebuia să exprime esența cuceririlor din perioada Grunderzeit-ului. Prin Expoziția de la Viena se aștepta o imensă imigrare de capitaluri străine atât de necesare în acele momente. În primele zile din mai 1873 bursa prezenta o fizionomie mai prietenoasă după câteva săptămâni de neliniște și agitație. Dar de această aparență aveau să profite speculanții care erau atenți la cea mai mică îmbunătățire a cursului. La 8 mai dreapta ajungea la punctul său culminant și ziua se încheia cu nu mai puțin de 110 insolvențe²⁰. O zi mai târziu zările vieneze scriau: *catastrofa este aici și dimensiunile ei sunt zguduitoare*²¹. Vestea sinuciderii primului jucător la bursă sporea agitația grupurilor care scăpa de sub control; în numai câteva ore se cumulasera nu mai puțin de 120 de insolvențe. De peste tot se auzea expresia; „*kein Geschäft bis die Situation geklärt wird*”²². Ziua avea să se încheie cu un moratoriu până pe 15 mai asupra tuturor activităților bursiere. La redeschidere s-au mai înregistrat încă 82 de insolvențe. În această fază au căzut băncile de intermediere și brokeraj (Mecklerbanken) în care își pusese încrederea micii investitori și le încredinșaseră capitalurile spre „fructificare”. Nici marile bănci nu au scăpat de efectele nefaste cu toate că încă din primele zile Banca Națională Austro-Ungară a pus la dispoziție un fond de ajutor imediat de 5 milioane de florini plus alte 5 milioane în escompt și un milion sub formă de lombard, bani care au fost înghițiți de hăul prăpastiei fără vreun efect salvator. În toamnă bilanțul era de-a dreptul cutremurător: din cele 72 de institute bancare existente la Viena mai rămăseseră 28. Situația incredibilă era ilustrată și de cazurile marilor bănci considerate cu câteva luni mai devreme infailibile. De pildă certificatele de depozit la Boden Creditanstalt scăzuseră de la 6,2 milioane de fl. În 1873 la 2,9 milioane în decembrie același an. Sau un caz și mai elocvent, Escompte und Credit Bank cu un capital de 40 mil. de fl. În februarie 1873, în decembrie același an se afla în lichidare²³.

Dacă la început se părea că cuvântul „Krach” urma să rămână un termen de conjunctură ca apoi să iasă din prim-planul vocabularului tot atât de repede precum a intrat, realitatea a dovedit contrarul, nu numai la Viena, ci și în marile orașe ale Monarhiei și chiar în provinciile periferice unde consecințele crizei s-au extins puțin mai târziu. În capitală imediat după veștile despre crahul bursier au apărut primele consecințe în economia reală prin falimente bancare, închideri de afaceri și pentru prima dată fenomenul șomajului în masă. Febra construcțiilor imobiliare care înregistrase cote fără precedent de câțiva ani, a încetat aproape complet spre finele anului 1873. Simptomele se puteau lesne observa și în viața socială și mondenă a orașului. Peste tot domnea o atmosferă de încordare, deziluzie și pesimism. Multe localuri, de la restaurante de lux la cafenele și berării își închideau unul câte unul porțile; ne gândim doar la faptul că dacă într-un restaurant de lux vienez în decembrie 1872 se consumau într-o singură seară 40 de sticle de șampanie în decembrie 1873 nu se mai consumau mai mult de două!²⁴.

În Transilvania. Ca provincie periferică, Transilvania era totuși într-un proces evident de conectare la circuitele economice ale Monarhiei cel puțin la trei niveluri importante: fluxurile de capital, sistemul bancar și, parțial, piața de desfacere. Perioada 1867-1873 este și în Transilvania un segment încadrabil Grunderzeit-ului. Asistăm și aici, și mai ales în părțile vestice, la o adevărată febră a afacerilor în toate ramurile economice, deopotrivă în marea industrie, care

¹⁷ „Kronstädter Zeitung”, Kronstadt, nr. 74 din 14 mai 1873.

¹⁸ „Siebenbürgische Deutsches Tageblatt”, Hermannstadt, nr. 1612, 10 aprilie 1879.

¹⁹ Josef Neuwirth, *op. cit.*, p. 75, sqq.

²⁰ Vezi jurnalul crizei bursiere la Josef Neuwirth, *op. cit.*, p. 74-164.

²¹ Vezi între altele, „Neue Freie Presse”, Wien, nr. 3129, Samstag, 10. Mai 1873, p. 1.

²² Josef Neuwirth, *op. cit.*, p. 85.

²³ „Wiener Abendpost, Beilage zur Wiener Zeitung”, nr. 296, 27. Dezember 1873.

²⁴ *Ibidem*.

era apanajul capitalurilor internaționale și celelalte industrii, care s-au născut pe fondul modernizării în general. După cum se știe, cele mai multe unități economice s-au înființat sub forma societăților pe acțiuni, indiferent că erau cu capital autohton sau nu²⁵. Conform datelor, în perioada 1867-1873 s-au înființat în Transilvania (înțelegând în sens geografic larg, deci și Banatul) un număr de aproximativ 37 de societăți industriale pe acțiuni cu un capital inițial subscris în total de 9.756.000 fl. Cele mai multe dintre acestea s-au înființat în anul 1869 fiind din acest punct de vedere un an de vârf cu nu mai puțin de 15 astfel de societăți înființate, fiecare cu un capital de cel puțin 100.000 de florini. Trebuie menționat că vorbim doar de societățile pe acțiuni, fără a pune la socoteală alte mici capacități de producție și prelucrare.

Fondatorii acestor firme erau în marea lor majoritate comercianți de produse agrare dispuși să investească în prelucrarea mărfurilor agricole în condițiile conturării în Banat a unei agriculturi orientate spre producția de piață. Cea mai mare parte din societățile pe acțiuni create au preluat mici întreprinderi deja existente ca firme individuale, posesorii lor intrând în rândul marilor acționari. Pe lângă industria morăritului, principalele ramuri spre care s-au orientat investițiile au fost distilarea alcoolului, producția de bere, materialele de construcții și industria chimică. La toate aceste capacități de producție se poate remarca un proces susținut de tehnologizare, cele mai multe utilizând forța aburului și adoptând cele mai noi inovații în acest sens.

Sursele financiare necesare acestor investiții proveneau de la instituțiile de credit locale mai vechi sau înființate tot în perioada Gründerzeit-ului, însă cele mai multe capitalizate prin intermediul marilor bănci de la Budapesta și Viena. Numai în perioada 1867-1872 în Transilvania s-au înființat 11 bănci noi²⁶. Evident că aceste investiții au generat și la noi o febră a afacerilor și a speculațiilor fără precedent. Acestea erau stimulate de creditele pe termen scurt care au alimentat nu numai acțiunile propriu-zise de investiții, ci mai ales pe cele speculative, legate de tranzacțiile cu acțiuni, de febra pentru materii prime, și mai ales, cele legate de boomul imobiliar din marile orașe din vest Timișoara, Arad, dar și de la Cluj sau Brașov. Mai cu seamă în domeniul industriei alimentare, lucrurile au funcționat bine, atâta vreme cât investițiile aduceau sursele de bani necesare, însă profitul și specificul acestor investiții depindeau foarte mult de situația recoltelor și deci de comerțul cu cereale. În anul 1869 de pildă situația s-a agravat datorită recoltei foarte slabe din Banat, ceea ce i-a pus pe investitori în imposibilitatea de a mai achita creditele pe termen scurt și dobânzile aferente. Și cum oferta de polițe era mare cursul lor a scăzut, băncile au ridicat dobânzile rezultând astfel restricții serioase la creditare. Repercursiunile asupra afacerilor au fost rapide: investitorii și acționarii nu mai erau capabili să-și plătească ratele la timp. Asistăm astfel în 1869-1870 la o criză monetară cu manifestare în întreaga Monarhie, apărută, e drept, din cauze diferite de la o regiune la alta.

Fără îndoială, cauzele crizei izbucnite în 1873 și în Transilvania sunt, în parte cele care se regăsesc la nivelul general analizat mai sus. Prefațată de manifestări în domeniul financiar și la nivelul provinciei ardelenene avem de-a face cu efectele speculațiilor financiare și bursiere de dimensiuni mai mici și la o scară mai mică dacă vorbim de investitorii autohtoni sau la cel mai înalt nivel dacă vorbim de antreprenorii implicați în construcțiile feroviare din Transilvania. Este perioada când se construia calea ferată Oradea-Cluj-Brașov, investiție care a generat scandaluri financiare de proporții, în chiar anul de început al crizei.

Dacă în Vechiul Regat a rămas cunoscut cazul Stroussberg prin implicațiile sale economice și politice, acest gen de speculații nu au lipsit nici în Ungaria sau Transilvania. Capitalurile puse în joc au reprezentat o puternică atracție pentru oameni de afaceri și magnati, bănci, dar și pentru speculanți fără bani și oameni cu relații la nivel politic care aranjau concesiunile luându-și apoi drepturile financiare promise. Pe această cale, s-a ajuns ca pentru unele trasee, costurile de construcție și dare în folosință să atingă sume de-a dreptul astronomice: de pildă, pentru linia Oradea-Brașov s-au plătit nu mai puțin de 614.000 fl./milă, când în condiții normale o milă de cale ferată nu costa mai mult de 40-60.000 fl.²⁷. Pentru tronsonul în discuție, cererile pentru autorizații au fost depuse încă din 1862 de două grupări: Uniunea Economică Maghiară și un consorțiu condus de Zichy Ödön și Tholdalagi Ferenc, însă din cauza lipsei capitalului suficient ele nu au fost eliberate. După 1867 au mai apărut alte cinci firme interesate, între care și consorțiul Bánffy-Károlyi, protejați ai ministrului Mikó Imre. Dar Hollán Ernő, secretar de stat al lui Mikó, a eliberat autorizațiile fără știrea ministrului, pe numele unui întreprinzător englez Charles Warring. În procurarea autorizațiilor și a concesiunilor, un rol important l-a avut un anume Nemeskéri Kiss Miklós care pentru acest serviciu a primit nu mai puțin de 3.750.000 fl, adică 5% din suma de construcție a liniei²⁸, sumă ce trebuia împărțită cu secretarul de stat mai sus-amintit. Și scandalul nu s-a oprit aici. Însăși fondarea Societății Căilor Ferate Ungare de Est a fost o mare afacere. Cu un capital nominal de 75 milioane de florini, numai costurile de deschidere a lucrărilor au ajuns la 7,3 milioane, adică 91.250 fl./milă, plătiți în

²⁵ Vezi A. Egyed, *Industria mare din Transilvania între 1867-1873*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, Cluj Napoca, V, 1962, p. 153 și urm.

²⁶ *Magyar Stasisztikai Évkönyv*, 1873, Budapesta, 1874, p.336 și urm.

²⁷ Földi Tamás, *A magyarországi vasútépítés a külföldi nagytőke profitforrása. 1867-1900*, în, Pach Zsigmond Pál - Sándor Pál, (ed.), *Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon 1867-1918*, Budapesta, 1956, p. 39.

²⁸ W. Schönberger, *Die Ungarische Ostbahn. Ein Eisenbahn- und Finanzskandal*, Wien, 1873, p. 17.

avans în florini valoare argint, în timp ce diferența dintre valoarea florin-bancnotă și argint a fost dirijată în conturi personale.

Construcțiile au început pe patru tronsoane, dar pentru că garanțiile erau similare pentru fiecare milă, lucrările au început pe acele tronsoane unde era nevoie de cele mai mici investiții. Când banca a refuzat transferurile, datorită neregulilor evidente și a nerespectării contractului, antreprenorul englez a sistat lucrările și astfel capitalul a dispărut înainte ca linia să fie construită. În plus, Warring s-a auto-premiat cu 2 milioane fl. pentru lucrările de pregătire și a plătit tot din capitalul de construcție unele lucrări care, conform contractului, ar fi trebuit să le finanțeze el. Ulterior a încercat să acopere sumele cheltuite folosindu-se de salariile pe o săptămână datorate către 20.000 de muncitori²⁹. După acest incident, englezul a plecat în Turcia unde a continuat afacerile dubioase. Lucrările au continuat din capitalul rămas, și, după epuizarea acestuia, Societatea a cerut dreptul de a elibera acțiuni garantate de stat, însă din cauza renumelui firmei, subscrierea de acțiuni s-a dovedit a fi un eșec. Aflată în situație limită, Societatea a solicitat un credit de amanet pe obligațiunile disponibile de la un grup bancar cu condiția de a plăti cele 5,2 milioane solicitate, împreună cu dobânda într-un singur an. Realizată în plină criză în 1873 afacerea era destinată falimentului. Salvarea de la faliment a venit de stat care, pentru acoperirea acestui deficit s-a împrumutat de la Casa Rothschild.

Discuțiile de la nivelul guvernului s-au axat pe ideea necesității intervenției statului considerată esențială în acele momente, atât din rațiuni de credibilitate, cât și din perspectiva semnalului dat în economie. Neavând încotro, statul a protejat pe mai departe Societatea, până în 1876, când a preluat toate datoriile și a schimbat acțiunile pe obligațiuni în aur cu o dobândă de 5%, linia intrând în proprietatea MĂV-ului. Oricum presa nu vedea cu ochi buni această intervenție și altele asemenea, considerate „afaceri” la nivel înalt din care urmau a avea de câștigat atât guvernării cât și firmele aflate în așa zis prag de faliment. Chiar și ziarele românești din Transilvania scriau adesea despre aceste aspecte. Considerându-le „hoții la nivel înalt” *Gazeta de Transilvania* relatează că: „*la calea ferată transilvană s-au delapidat 20 de milioane de florini. Corupția la nivel înalt e în floare, de la miniștri la magnați și funcționari. Domnii beau, se veselesc, acționarii plâng se înjură, iară poporul plătește garanțiile cu milioanele și nu-i rămâne decât să suspine*”³⁰, conchidea gazeta.

Înainte de a se manifesta în Transilvania, vestea crahului bursier de la Viena a fost receptată ca știre de presă. Primele relatări apar atât în ziarele germane, cât și în cele românești la 14 mai 1873, deci după cinci zile de la cele întâmplate pe piața financiară vieneză. *Kronstädter Zeitung* relatează despre crahul bursei vieneze arătând că nu se mai cunoscuse o asemenea catastrofă nici măcar la 1811, 1848 ori cu prilejul ultimelor războaie în care se implicase Austria: „*panica a venit ca un fulger pe cerul senin cu greutatea unei avalanșe care strivește tot*”³¹ relatează ziarul brașovean. La rândul său *Gazeta Transilvaniei* prezenta în aceeași zi, 14 mai, la rubrica noutăți diverse despre „*falimente înfricoșate la Viena*”³², preluând din ziarele vieneze cronică vinerii negre de 9 mai și explicând cum și de ce s-a ajuns la această situație: de vină erau speculațiile duse la ultimele lor limite.

În zilele și săptămânile următoare crahului presa transilvăneană relatează în mod constant despre efectele crizei, atât prin furnizarea de informații statistice concrete, cât și prin comentarii de tot soiul. Astfel, *Gazeta Transilvaniei* relatează la începutul lunii iunie că din 365 de firme de la nivelul Monarhiei cotate la bursă au falimentat 58 dintre care 22 erau bănci, cu un capital ce însuma 62,8 milioane fl., 16 erau societăți imobiliare cu 70,5 milioane fl., 4 societăți de asigurare cu un capital de 6,8 milioane fl., 3 societăți de împrumut, 10 societăți pe acțiuni cu un capital de 17,6 milioane fl. Acțiunile acestor societăți avuseseră înainte de crah o valoare de 182,7 milioane fl., iar după cele mai favorabile păreri se aprecia că se puteau recupera prin lichidare cel mult 70 de milioane, restul de 110-120 milioane fiind pierdute. Se estima la nivel total că paguba bursei vieneze se ridica la un total de 1,030 miliarde de fl.³³ Din categoria comentariilor din presa ardeleană reținem și relatările despre numeroasele sinucideri. Sub titlul „*Wieder ein Opfer der Börsenkrisis*” ziarele relatează cu lux de amănunte șirul de sinucideri, care se pare că erau gustate de cititori, astfel de relatări fiind încheiate întotdeauna printr-un șir de fraze cu rol moralizator.

Catastrofa anului 1873 a fost rapid resimțită și în economia Transilvaniei. La nivelul percepției colective a antreprenorilor mai ales, domina, după panica din prima fază, lipsa de încredere, incertitudinea, la aceasta contribuind restrângerea banilor de pe piață, cu consecința imediată a scăderilor de prețuri până aproape de deflație. Încercările de intervenție ale Băncii Naționale Austriece au fost fără prea mare succes. Creditele din partea acesteia, care au fost de altfel destul de modeste, nu au putut stăvili valul de panică. Lipsite de lichiditățile necesare unele bănci transilvane au intrat în faliment, primele cazuri înregistrându-se la Timișoara, orașul cu cea mai mare dezvoltare a acestui sector. Aici au falimentat: Banca Industrială și de Comerț, Banca Comercială și Ipotecară și Banca Industrială³⁴.

²⁹ *Ibidem*..

³⁰ „*Gazeta Transilvaniei*”, din 12/24 ianuarie 1875.

³¹ „*Kronstädter Zeitung*”, nr. 74, Brașov, 14 mai 1873.

³² „*Gazeta Transilvaniei*” din 2/14 mai 1873.

³³ „*Gazeta Transilvaniei*”, nr. 40, din 4 iunie 1873.

³⁴ *Magyar Compass, Pénzügyi és közgazdászati évkönyv, 1874*, Budapst 1875, p. 54-55.

Practic, după unele date (e drept, parțiale) criza din 1873 a determinat în Transilvania un nr. de 10 falimente în rândul întreprinderilor pe acțiuni cu un capital ce însuma 3.240.000 fl.³⁵, pentru a nu mai pune la socoteală sutele de comercianți și meseriași de pe tot teritoriul provinciei care au avut enorm de pierdut de pe urma restrângerii consumului.

Începând din toamna anului 1873 și mai ales din 1874 cumpărarea de produse „*pentru îmbrăcăminte, economie și casă*” (pe care azi le-am numi produse de larg consum) atât din prăvălii cât și din târguri a scăzut drastic, această situație menținându-se și în anii următori³⁶.

Relatând despre târgul de toamnă din Brașov, care era de referință pentru Transilvania ca volum de tranzacții, ziarul *Kronstädter Zeitung* relatează despre vânzări mult mai slabe în comparație cu anii anteriori, oamenii rezumându-se doar la produsele cele mai trebuincioase. Mulți comercianți străini, vizitatori obișnuiți ai târgului lipseau acum aproape în totalitate³⁷. S-a adăugat faptul că anii 1874-1877 au fost caracterizați de recolte slabe și sub medie, fapt ce a grevat asupra situației materiale a micilor producători și a țăranilor în general. Recoltele slabe de in și cânepă au afectat serios meșteșugurile casnice aducătoare și ele de profituri în vremurile bune. Prețul pământului a scăzut în foarte multe locuri, fiind încă un simptom al scăderii puterii de cumpărare³⁸.

Recesiunea și pesimismul au fost dominantele anilor 1873-1879, pretutindeni lipsind inițiativa și curajul necesar reluării afacerilor, situație accentuată de lipsa capitalurilor, de restrângerea piețelor. S-a adăugat în anul 1873 epidemia de holeră, ultima de asemenea anvergură în regiune, dar care a afectat profund viața economică și echilibrele demografice. Revenirea din recesiune se constată treptat abia după 1879-1880 mai ales în regiunile de sud ale Transilvaniei, unde un efect stimulator l-a avut piața de la sud de Carpați, accesul fiind facilitat de convenția vamală Austro-Ungaro-Română și de legile interne de încurajare a economiei care începeau a fi adoptate.

Este dincolo de orice îndoială faptul că această criză cu toate componentele sale, prima de anvergură transcontinentală, a afectat în mod evident și economia și societatea transilvană aflată în acel moment angrenată în procesul de modernizare și racordare la circuitele capitalismului, cu toate decalajele și dificultățile inerente acestui proces. În multe privințe, recesiunea din anii 1873-1880 a constituit pentru această regiune periferică a Monarhiei Dunărene un nou impediment în calea recuperării decalajelor față de regiunile vestice care se adaugă la cele acumulate anterior și care a grevat asupra procesului de uniformizare regională pe care evoluțiile economice trebuiau să-l faciliteze.

Se pune în mod firesc întrebarea care au fost consecințele și mai ales lecțiile pe care le-a oferit criza din 1873? În mod clar, la orice criză economică există o multitudine de răspunsuri și reacții din partea economiei însăși. Dar acestea nu sunt suficiente. Ele trebuie coroborate cu cele din partea societății și desigur, cu cele din partea guvernelor și sunt profund condiționate de specificitățile politicilor sociale, de natura și bazele sistemului economic și nu în ultimul rând, de tradițiile istorice. Răspunsurile sau măsurile pot varia de la protecționism, monetarism, naționalizări, revoluții, dar fiecare în parte depind de situația economică a statului în cauză, de forțele sociale și articulațiile instituționale ale acestor forțe prin care să se poată exprima³⁹. Nu în ultimul rând, este nevoie de capacitatea politică a guvernelor de a acționa în acest sens. Așadar, orice criză economică poate genera moduri diferite de răspunsuri, ele depind de factorii mai sus enumerați, dar, desigur în primul rând de condițiile și situațiile specifice de la un stat la altul, de la un sistem economic la altul⁴⁰.

Criza din 1873 a marcat un eșec al liberalismului economic în înțelesul său clasic al *laissez-faire*-ului care se găsea brusc într-o poziție de discreditare nu doar de adversarii săi, ci și de cei care au constatat că a lăsa mâna invizibilă a pieței să-și urmeze cursul însemna un risc prea mare în noile condiții. În primul rând, costurile sociale erau prea mari aproape pentru oricare dintre regimurile politice ale vremii. Astfel, și în Monarhie sau cel puțin în partea sa austriacă, unde burghezia reușise să dobândească pentru scurtă vreme o pondere importantă, s-a văzut în postura de a pierde în fața conservatorilor care, la nivel economic susțineau interesele agrarienilor și ale adepților protecționismului vamal și comercial. Această victorie se exprima în mod clar odată cu venirea la putere în 1879 a guvernului Taaffe.

În Ungaria, unde particularitățile structurii sociale și procesul mai lent de industrializare au limitat transformările în structura economiei, criza economică a contribuit și mai mult la adâncirea clivajului dintre burghezia capitalistă autentică, în mare parte de origine germană și evreiască și clasa mijlocie de origine mic-nobiliară angrenată în activități

³⁵ A. Egyed, *loc. cit.*, p.167.

³⁶ *Bericht...*, 1878-1879, p.30.

³⁷ „Kronstädter Zeitung“, 6. Oktober 1873.

³⁸ *Bericht...*, 1878, p. 26.

³⁹ Serge Halimi, *Lessons from the Great European Crisis of 1873. Protectionism: we've been here before*, in „Le monde diplomatique”, english edition, disponibil la: <http://mondediplo.com/2009/03/04protectionism>

⁴⁰ Fără a intra în detaliile unei asemenea dezbateri care ar depăși cadrul studiului de față și ar devia de la cele tratate până acum, amintim în acest context excelenta analiză a lui Peter Gourevitch, *Politics in Hard Times. Comparative Responses to International Economic Crises*, Cornell University Press Ithaca, New York, 1986; de asemenea; Hans Rosenberg, *Political and Social Consequences of the Great Depression 1873-1896*, in „Central Europe”, vol. 13, nr. 2, 1943, p. 58-73.

industriale de esență capitalistă, dar care din punct de vedere politic era adepta unui naționalism cel mult cu accente liberal-reformatoare limitate, dar obsedată în continuare de maghiarizarea celorlalte națiuni din Ungaria. Aceste realități s-au transpus în planul guvernării și a politicilor economice în protejarea intereselor agrarienilor și în deseale frustrări exprimate la adresa austriecilor care, chipurile se făceau vinovați de menținerea Ungariei la statutul de țară agrară, obligată să consume produsele industriale de dincolo de Leitha. Iar consecințele acestei atitudini au fost extrem de păguboase în întreaga perioadă care a urmat.

Fără nici o îndoială, dincolo de nuanțe, dinamica procesului de modernizare economică în întreaga Monarhie a fost încetinită de această criză economică. Dar procesul ireversibil al capitalismului modern nu a putut fi stopat. Mulți sa-u întrebat cât de mare a fost criza în realitate⁴¹, desigur privind lucrurile post-factum. Din această perspectivă și dacă analizăm lucrurile la scară foarte extinsă constatăm că economia mondială a continuat să crească încet, dar sigur (de fapt în cazul crizei de acum se întâmplă același lucru, indiferent de faptul că magnitudinea sa de manifestare a fost înspăimântătoare în unele zone). Atunci lucrul a fost posibil pentru că industrializarea a atins noi teritorii, și noile tehnologii (electricitatea în principal) au asigurat suportul necesar expansiunii în continuare a societății industriale⁴². Pe de altă parte, cum aminteam deja anterior, sub presiunea crizei capitalismul industrial a clamat tot mai evident nevoia de protecționism, ceea ce a imprimat un alt tempo integrării economice mondiale, a dat un sprijin de multe ori necesar industriilor naționale ca prin atenuarea concurenței să-și creeze și să își consolideze piețele domestice. Îndoiala că liberalismul economic este în măsură singur să reglementeze economia de piață a lăsat loc necesității de a se clama un rol mai activ din partea statului în economie, e drept statul având mijloace limitate la acea vreme. În alt plan, măsuri cu scop „regulator” au venit din partea actorilor economici înșiși: în multe ramuri, în cele mai importante de fapt, acum se formează cartelurile, trusturile și alte asemenea „asocieri” de tip corporatist cu scopuri precise precum scăderea costurilor de producție, delimitarea piețelor, protecția prețurilor. O spunea extrem de elocvent Karl Duisberg, fondatorul IG Farben „*înlăturarea unei lupte concurențiale ruinătoare asigură posibilitatea obținerii celui mai ridicat profit posibil în vremurile de față*”⁴³.

Tot acum, Frederick Taylor introducea în economie noțiunea de „scientific management” care nu numai că a impus noțiunea de management ca disciplină academică, ci a schimbat radical principiile de organizare a muncii, modificând substanțial atitudinea față de ideea de productivitate și organizare a producției, cu consecințe de maxim impact asupra economiei în general⁴⁴.

O aprofundare a problemei efectelor produse de Marea Depresie din 1873 la nivel macro-economic, cât și la cel al teoriei și gândirii economice, este de prisos din partea noastră. Subiectul a constituit temă de studiu pentru specialiști de referință dintre care câțiva au fost citați deja.

Și totuși, rămâne o întrebare (valabilă și pentru situația de azi): „*cât din situațiile de criză sunt și pot fi atribuite erorilor umane care au creat aceste situații economice în istorie la un moment sau altul și cât ține de inevitabilitatea cu care s-au produs aceste evenimente?!*”

⁴¹ S. Saul, *The Myth of the Great Depression 1873-1896. Studies in Economic and Social History*, Macmillan, London, 1969, p. 55-57.

⁴² Vezi în acest sens argumentația lui Eric Hobsbawm *Era Imperiului, 1875-1914*, București, 2002, în special p. 49-77.

⁴³ Apud Gerald Winterberger, *Der Wiener Börsenkrach vom 9. Mai 1873. Ein schwarzer Freitag mit Folgen*, in „Wiener Zeitung“, Wien, 8. Mai 1998

⁴⁴ Vezi Frederick Taylor, *Principles of Scientific Management*, New York, 1911.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI DIN HÂRȘOVA 1890-1930. ÎNVĂȚĂTORUL, DIRECTORUL ȘCOLII DIN HÂRȘOVA ȘI CTITORUL DE MUZEU, VASILE COTOVU, ÎN LUMINA UNOR DOCUMENTE DE ARHIVĂ

Dr. Lavinia-Dacia Gheorghe

Abstract. *Contribution at the Tuition History form Hârșova 1890-1930. The elementary teacher, Principle of the School Hârșova and founder of Vasile Cotovu Museum according to some archive documents Ioan Cotovu and, especially, his son, Vasile, remained in the national, Dobrujean and Hârșova collective memory through their work: a school, a museum and a library that brought honour to Dobruja and Romania at the end of the XIXth century and the begining of the XXth. The appraisal for Vasile Cotovu overpassed, by far, Dobruja's borders and it can be noticed not only in the „Golden Book” of the Museum that he created, patronized and refounded – which it is kept at the National History and Archeology Museum Constanta – but, also, from the documents presented in this article.*

Keywords: museum, tuition, library, Hârșova, Ion Cotovu, Vasile Cotovu.

Cuvinte cheie: muzeu, învățământ, bibliotecă, Hârșova, Ion Cotovu, Vasile Cotovu.

Scriu acest material drept mulțumire adusă membrilor familiei Cotovu- familie de marcă în perisajul cultural dobrogean- pentru tot ce au realizat. În același timp, împlinesc o datorie mai veche a tatălui meu¹ și îmi permit să reactualizez bibliografia privitoare la Hârșova și la familia Cotovu.

Ne vom opri asupra „dinastiei” Cotovu, și, în mod special, asupra lui Vasile Cotovu, director de școală, creator de muzeu.

*

Între 1/13 iunie- 1/13 iulie 1878, la *Congresul de la Berlin*, s-a hotărât: confirmarea Independența României, căreia-i reveneau, prin articolul 46, „insulele formând Delta Dunării, sangiacul Tulcei cuprinzând districtele Kilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Kiustenge, Medgidia” și ținutul „situat la sudul Dobrogei, până la o linie care, plecând de la răsărit de Silistra, răspunde la Marea Neagră, la miazăzi de Mangalia”. Astfel, Dobrogea revenea la Patria- Mamă.

Actele fundamentale prin care Dobrogea a fost reintegrată, în fapt, în normalitatea românească sunt: *Proclamația către armata română* (14 noiembrie 1878) și *cea către dobrogeni* (14 noiembrie 1878)- ale regelui Carol I-, *Legea pentru organizarea Dobrogei* (1880), *Legea pentru regularea proprietății imobiliare în Dobrogea* (3 aprilie 1882) și *Legea pentru recunoașterea drepturilor politice depline locuitorilor provinciei* (19 aprilie 1909). Acestea trebuiau să ofere cadrul juridic necesar dezvoltării fostei provincii otomane, sub toate aspectele.

*

Nu ne este îngăduit să vorbim despre școala din Hârșova începând doar de la venirea lui Ioan Cotovu. Nu știm cu exactitate anul în care aceasta a fost înființată, dar, oricum, exista înainte de 1878. Avem doar referirile lui M.D. Ionescu, care o amintește. Știm însă că, în 1869, școala românească de la Hârșova era filială a celei de la Silistra. În octombrie 1878, Ștefan Fălcoianu, șeful Comisiei române pentru studierea Dobrogei, găsea, la Hârșova, o școală elementară cu vreo 50 elevi, întreținută de fruntașul român Nicolae Țărcă.² Istoriografia românească a înregistrat, în mod eronat, intervenția lui Ioan Cotovu din octombrie 1879, care declara că el a înființat școala din Hârșova. Se referea, de fapt, la construirea unui local de școală. După cum afirmam, aceasta exista înainte de venirea sa în localitate.³

I. Întemeietorul „dinastiei” Cotovu în Hârșova, Ioan

Întemeietorul al „dinastiei” Cotovu, în Hârșova, este Ioan. Acesta s-a născut în 1835 și a funcționat ca institutor de clasa a IV-a și director la Școala de băieți din Ismail. Prin Decretul nr. 12549 din 9 decembrie 1878, Ion Cotovu este numit institutor pentru clasa I și director al școlii din Hârșova, pe care o conduce până în 1892. Devine, astfel, primul director al școlii din localitate, după revenirea Dobrogei la România.

¹ Președinte de bacalaureat, prin 1970, la Liceul din Hârșova, tatăl meu, prof. dr. Gheorghe Dumitrașcu, a descoperit, în arhiva Liceului, un set de documente, care i s-au copiat la mașină și pe care mi le-a cedat. S-a angajat atunci că le va folosi. I-au fost utile, în calitate de președinte (3 ani) și secretar (4 ani) al Comisiei de Învățământ și Cercetare a Senatului, când s-a pronunțat în privința botezării Liceului din Hârșova, cu numele Cotovu, ca nume de „dinastie”, Ioan Cotovu- al cărui nume îl poartă azi- nefiind membrul cel mai de seamă al familiei. Dar, documentele nu le-a publicat. Pe de altă parte, își exprimă și azi nedumerirea că, la chestionarul Hașdeu (1883-1884), la care au răspuns aproximativ 30 de învățători din Dobrogea, din, poate, cel mai puternic centru cultural românesc al Dobrogei în acel moment, Hârșova, nu a răspuns nimeni, deși director de școală era intelectualul Ioan Cotovu.

² Dumitrașcu, 1993, p. 22; Dumitrașcu, 1996, p. 85

³ *Idem*, 1982, p. 46- 47

În acel moment, în Hârșova, funcționau: Școala de băieți- formată dintr-o clasă în care învățau 50 de elevi; anul următor ajunge la 60 de elevi, distribuiți în 2 clase, la care predau doi institutori-, Școala de fete- întemeiată în martie 1879, având 38 de eleve într-o clasă, cu o institutoare; în 1880, cele 46 de eleve învățau în două clase cu două institutoare-. Cu 106 elevi înmatriculați în anul școlar 1879/1880, școala din Hârșova se plasa pe locul 3, după Ostrov și Tulcea, cu mult înaintea Constanței.⁴ Prima promoție a școlii primare urbane de băieți termină în anul 1882.

Discursurile lui Ioan Cotovu prilejuite de decernarea premiilor la sfârșit de an școlar ne oferă importante informații despre desfășurarea activității educative la Hârșova, greutățile întâmpinate și realizările deosebite pe care le-a avut școala, comparativ cu altele din Dobrogea. Acesta subliniază, în mod deosebit, rolul personalului didactic și al autorităților județene și locale în ridicarea școlii: „*Chiar și în orașul nostru de reședință și în toată plasa, prin numirea la timp a personalului didactic necesar, prin ajutoarele pecuniare date pentru reparațiunea localului acestei școli, proprietate a statului, prin dispozițiunile luate pentru construirea locașului școlii de fete, proprietate a comunei și a celorlalte școli primare din comunele rurale, prin impulsunea dată de Dl. Prefect și de dl. revizor școlar al districtului și de Domnia Voastră D-le Administrator, prin zelul și activitatea D-lor primari ai comunelor rurale în genere și D-lui primar al comunei noastre în special, prin zelul și aptitudinea corpului învățătorilor...instrucțiunea publică a orașului și plasei s-a pus pe baze solide*”.⁵

Ioan Cotovu⁶ a înființat și o bibliotecă, înzestrată cu cărți aduse de el, din Ismail. În continuare, se preocupă de îmbogățirea fondului de carte și de materiale didactice, manuale cu care să doteze școala. Apelează, în acest sens, la autoritățile locale. Biblioteca din Hârșova ajunge, în 1904, la 5000 de volume.

În timpul activității sale la Hârșova, a încercat aducerea la școală a cât mai multor copii, mai ales a celor de etnie musulmană, reușind atragerea spre școală, de exemplu, în anul 1881/1882, a 7 musulmani.

După un deceniu de activitate, cei 100 de elevi ai școlii de băieți din Hârșova beneficia, în cele patru clase, de 2 institutori – Ioan și Vasile Cotovu⁷. Primul dintre ei va începe să adune și să aducă la școală mărturii arheologice ale existenței românilor pe acest pământ.

Se spune despre Ioan Cotovu că a fost și un desăvârșit orator și pedagog, un bun traducător din limba latină, în acest ultim sens, primind premiu la Montpellier pentru traducerea *Ginții latine* a lui Vasile Alecsandri, un altul, al Societății Academice Române, din fondul Evangheliu Zappa, pentru traducerea cărților I și II din *Ad urbe condita* a lui Titus Livius.⁸

Ioan Cotovu a avut doi fii, ambii fiind aleși senatori: Brutus Cotovu, cu preocupări de etnograf, director al Școlii primare din Tulcea, membru al Partidului Național Liberal⁹ și Vasile Cotovu, învățător, senator și întemeietor al Muzeului de antichități din Hârșova, la care ne vom opri în mod deosebit.

Brutus Cotovu a avut o activitate științifică bogată, aducând numeroase dovezi etnografice despre viața cerchezilor¹⁰, a scris despre catedrala orașului Tulcea, Biserica Sf. Nicolae¹¹ referindu-se asupra stilului arhitectonic, ctitori, mobilier, la primii episcopi.

Acesta a fost coleg cu tatăl său la Școala de băieți, fiind numit institutor provizoriu pentru clasa I și pentru clasa a II-a. După plecarea lui Brutus Cotovu la Tulcea, Ioan Cotovu va fi ajutat de Vasile Popescu –1885- 1888-, apoi, pentru un aproape an, de G. Georgescu și, din decembrie 1888, de celălalt fiu al său, Vasile.

Brutus Cotovu a avut o fiică și 2 fii: Aspasia Cotovu, Virgil Cotovu- directorul portului maritim, căsătorit cu scriitoarea Sandra Cotovu - și Ovidiu Cotovu- inginer șef¹². Virgil Cotovu a fost profesor la Școala de Marină, autor a mai multor lucrări tehnice, este inițiatorul planurilor de sistematizare a porturilor Constanța, Midia și Medgidia. A publicat lucrări de sinteză privind aceste porturi¹³. De asemenea, a fost diplomat al Școlii Naționale de poduri și șosele,

⁴ Covacef, 1995, p. 127-128

⁵ *Ibidem*, p. 128

⁶ Și Duiliu Zamfirescu, în timpul șederii sale în Hârșova, îi amintește pe Cotovi la Hârșova, în scrisorile sale. Cf. Săndulescu, 1967, p. 103- 104, 138-139

⁷ *Ibidem*, p. 128- 129

⁸ *Ibidem*, p. 129

⁹ Despre latura politică a activității sale, vezi și *Întrunirea liberală- Chemați de Partidul Național- Liberal, cetățenii Tulcei se adună pentru a mulțumi guvernului pentru împrumutul acordat*, în „Lupta”, II, nr. 55, 14 apr. 1910, p. 1-2; *Un eveniment politic important- proclamarea D-lui I.C. Atanasiu ca șef al Partidului Național- Liberal din județul Tulcea*, în „Lupta”, II, nr. 72, 1 ian. 1911, p. 3; *Împăcarea liberalilor din Tulcea*, în „Lupta”, V, nr. 3, 29 mar. 1915, p. 1 cf. Lascu, 1999, p. 463, 505, 705

¹⁰ Cotovu, 1921, p. 394- 416

¹¹ Cotovu, 1926, p. 1-12

¹² Despre Sandra Cotovu, vezi: Călinescu, 1999, p. 119- 121; Enache, 1984, p. 256- 269

¹³ De exemplu, *Portul Constanța*, în „Analele Dobrogei”, IX, vol. 2, 1928, p. 216- 226; *Vederi asupra portului Constanța*, în „Analele Dobrogei”, IV, nr. 1, ian.- mar. 1923, p. 50- 62; *Un proiect unguresc asupra canalului*

proiectant al unor mari construcții hidrotehnice. Între 1919- 1937, cât timp a stat în Constanța, a executat importante lucrări de modernizare a portului.¹⁴

Ioan Cotovu a murit în anul 1897, la 62 de ani. Opera sa de pedagog este continuată de fiul său, Vasile, care-l va întrece în realizări, mai ales prin înființarea Muzeului Regional din Hârșova.

Acesta a rămas însă în memoria concetățenilor săi care l-au omagiat tot timpul Astfel, cu prilejul centenarului nașterii sale, aceștia i-au ridicat un bust de bronz, fapt consemnat de ziarul din Constanța, București și de postul de Radio București. După acest eveniment s-a așternut uitarea asupra numelui lui Ioan Cotovu. Până după Revoluția din 1989, când cetățenii Hârșovei au hotărât ca liceul din localitate să-i poarte numele.

II. Vasile Cotovu

1.Întemeietor de muzeu și bibliotecă la Hârșova. Întemeietorul Muzeului Regional din Hârșova, învățătorul Vasile Cotovu, a adunat și adăpostit în acest spațiu cultural piese istorice și arheologice de pe ruinele cetății romane Carsium. Biblioteca realizată de Ioan Cotovu și Muzeul, fondat de fiul acestuia, Vasile, aflate în incinta localului noii școli, au fost inaugurate la 1 mai 1904, în prezența familiei regale. Pe prima pagină a cărții de onoare a instituției se află semnăturile membrilor familiei regale: Carol I, Elisabeta, Ferdinand, Maria, Elisabeta a II-a, alături de cele ale lui Anghel Saligny și prim ministrul D. Sturdza, participanți la festivitate.

Muzeul era, după cum se afirmă un periodic al vremii, „bogat și unic în felul său în Dobrogea”.¹⁵ Cuprindea obiecte antice, litografii, reproduceri, fosile și roci. Acesta atrăsese atenția cercurilor de specialitate, iar inițiatorul său a primit medalia „Beneti Merenti” clasa I, pentru „cel mai de seamă muzeu regional”.¹⁶

Apostol D. Culea publica în „Dobrogea nouă”, la 1 august 1911, un articol închinat acestui muzeu și întemeietorului său: „D-I Cotovu în sufletul d-sale de artist, nu s-a simțit bine să calce peste niște urme scumpe ce se uită, pier în țărână ori în mâini neînțelegătoare. Și s-a apucat cu o pasiune și o răbdare vrednică de toată lauda să colecteze ce a putut găsi din tezaurul dobrogean risipit. De remarcat că a deșteptat gustul pentru colectare și locuitorilor, copiilor chiar. Să-i vezi cum pe întrecutele cu câte o ghiulea veche, un cuțit, o oală, o monedă, ca să fie înscrisi în cartea de pomenire a muzăului. În neîncăpătoarea sală a muzăului se poate vedea o însemnată colecție arheologică, alta etnografică, o rară colecție geologică, apoi una zoologică și botanică, toate din regiunea dobrogeană. Colecția de tablouri și fotografii, copii și gravuri adaugă la frumusețea artistică a muzăului. În mijlocul sălii, ca un simbol e așezată miniatura monumentului de la Adam- Clisi. Alături, într-o sală deosebită, e biblioteca muzăului, înființată tot de D-I Cotovu, Muzăul e în creștere și tinde să devie aceia ce trebuie să fie un bogat muzeu al întregii Dobroge. Dacă statul ar sări în ajutor, dacă învățătorii și toți oamenii cu înțelegere ar contribui cu darul și stăruința lor, am vedea visul realizat în cel mai scurt timp. Și e păcat ca bună voința dezinteresată a d-lui Cotovu să nu fie sprijinită cu toată căldura.

Străbătând tăcutul și singuratecul orașel al Hârșovei, cu multe clădiri vechi și mohorâte scăpate încă de pe vremea prefacerilor, printre șirul de case noi, ce se ridică biruitoare, clădirea școalei cu muzeul domină triumfătoare, până departe, ca un semn al viitorului.

Vizitând-o, pe lângă mulțămirea noastră proprie, ne facem o datorie și totodată aducem prinosul nostru de laudă și îndemnul omului rar, care fără nici un sprijin de nicaieri a făcut mult față de cei ce au mijloace dela Stat, dar de pe urma cărora nu se vede mai nimic pentru cunoașterea bogățiilor dobrogene”.¹⁷

Autorul subliniază și latura pedagogică, didactică a învățătorului, care-i face pe copii și pe adulți să-și descopere istoria.

Muzeul a intrat în atenția renumitului arheolog Vasile Pârvan, care a publicat mai multe inscripții pe care le-a găsit aici, între care piatra de fondare a cetății romane. Materiale ale muzeului au fost folosite de prof. I. Simionescu pentru „descrierea bogatei faune fosile, una dintre cele mai bogate din Europa, ascunsă între pietrele ce se ivesc între Hârșova și Cernavodă...”¹⁸

Cernavoda- Constanța, în „Analele Dobrogei”, IV, nr. 3, iul.- sep. 1923, p. 312- 315 *Portul Constanța (conferință ținută la Soc. Politehnică în ziua de 4 feb. 1936*, în „Buletinul Soc. Politehnice, I, nr. 4, apr. 1936. Una dintre recenzii este semnată de D. Iliescu, în „Analele Dobrogei”, XII, 1936, p. 193- 199; Valentin Ciorbea, *Portul Constanța de la antichitate la mileniul III*, Ed. Europolis, Constanța, 1994

¹⁴ *Dicționar*, 2004, p. 87-88

¹⁵ „Convorbiri didactice”, Constanța, IV, nr. 2, ian. 1940, apud Dumitrașcu, 1979, p. 60

¹⁶ „Dobrogea Jună”, XI, nr. 34, 8 iul. 1915, p. 2 apud Dumitrașcu, 1979, p. 60

¹⁷ Lascu, 1999, p. 523- 524

¹⁸ Covacef, 1995, p. 130

În timpul ocupației Dobrogei, în Primul Război Mondial, Muzeul, ca și biblioteca, au fost devastate. Biblioteca, ce avea „vreo 5000 de volume” s-a salvat, în parte, datorită a doi marinari care, în toiul bombardamentelor, au luat cu ei, pe un vas de război, parte din cărți. „Restul a căzut pradă mâinilor devastatoare și focului”.

După război, muzeul a fost refăcut cu ceea ce s-a salvat, cu ceea ce s-a mai găsit și colectat, Vasile Cotovu adăpostindu-l în 3 camere ale casei sale. Colecțiile cele mai importante erau cele de arheologie, numismatică, „naturalistică” și etnografie.¹⁹

Inaugurarea Muzeului din Hârșova, la 29 mai 1929, s-a realizat în prezența Familiei Regale. Din actul comemorativ, cităm: „De asemenea, suntem mândri de activitatea și însușirile distinse ale iubitului nostru concetățean Vasile I. Cotovu, directorul școlii noastre primare de băieți, alesul Comisiunii Monumentelor Istorice, prin meritele sale, ca membru corespondent pentru județul Constanța, întemeietorul, restauratorul și conservatorul Muzeului regional Hârșova, care ne-a înzestrat comuna cu o podoabă prețioasă, o instituție de cultură de seamă, făcând- prin opera sa- ca orașul nostru să fie recunoscut pretutindena.”²⁰

De-a lungul timpului, muzeul a fost vizitat de personalități ale vieții cultural - științifice și politice din țară și de peste hotare. La moartea întemeietorului, în anii tulburi ai instaurării regimului comunist, inventarul arheologic al muzeului a fost preluat de Muzeul de Antichități din Constanța, iar colecțiile de tablouri, medalii, costume populare s-au risipit. Muzeul din Constanța păstrează, în depozitul său de istorie modernă și contemporană, câteva sute de fotografii din muzeul de la Hârșova, executate prin anii 1920-1922, cu imagini dobrogene diverse: peisaje, edificii, întreprinderi, precum și cu reproduceri de stampe vechi referitoare la Dobrogea.²¹

2. Învățătorul – director Vasile Cotovu și semicentenarul revenirii Dobrogei la patria mamă.

În 1928, s-au desfășurat sărbători naționale cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la reunirea Dobrogei cu Țara și 10 ani de la revenirea Basarabiei, Transilvaniei și Bucovinei la Patria-Mamă. Ministrul Instrucțiunii Publice a avut inițiativa realizării sărbătoririi în Dobrogea a împlinirii a 50 de ani de viață românească. Cu acest prilej s-a organizat și *Expoziția jubiliară a Dobrogei*, colecțiile muzeului din Hârșova stând la baza unora dintre secțiile sale ²² și s-a publicat volumul *1878- 1928. Dobrogea-50 de ani de viață românească*.

Referitor la acest moment, semnalăm existența a două documente din Arhiva Liceului „Ion Cotovu” din Hârșova²³, referitoare la implicarea lui Vasile Cotovu la organizarea serbărilor Semicentenarului revenirii Dobrogei la Țară.

Primul dintre acestea reprezintă o adresă, de pe 12 octombrie 1928, a Ministrului Instrucțiunii Publice, dr. C. Angelescu²⁴ pentru directorul școlii, în care acesta prezintă importanța momentului, modul în care urmau să se desfășoare serbările, materialele publicate cu acest prilej și schița de conferințe.

Cel de-al doilea document reprezintă cuvântarea lui Vasile Cotovu, membru al comitetului de organizare al sărbătoririi acestui moment important din istoria Dobrogei și a României. Acesta se oprește asupra istoricului problemei și la progresele realizate în Dobrogea, în acest răstimp. Discursul, scris și, probabil, rostit din suflet, se termină cu cuvintele: „Așa să ne ajute Dumnezeu”.

3. Învățătorul și directorul de școală Vasile Cotovu în pragul pensionării.

Ne vom opri, în acest context, la 3 documente, din arhiva amintită²⁵, referitoare la corespondența sa cu Ministrul Învățământului, C. Angelescu, și cu Revizorul școlar Constanța, referitor la ieșirea sa la pensie. În acest mod, vom descoperi și câte ceva despre Omul Vasile Cotovu și despre aprecierea de care se bucura în ochii Ministrului său și a comunității pedagogice constănțene. Ne vom permite să redăm integral documentele, dată fiind importanța lor. Este vorba despre cererea de pensionare a directorului, despre răspunsul pe care l-a primit de la ministrul Instrucțiunii Publice, C. Angelescu, și despre adresa către Revizoratul școlar Constanța, prin care cere ieșirea sa la pensie. Vom comenta, pe scurt, fiecare din aceste documente pentru a accentua poziția și sufletul omului- profesor- director Vasile Cotovu:

¹⁹ Dumitrașcu, 1979, p. 61

²⁰ Covacef, 1995, p. 127-128

²¹ Dumitrașcu, 1979, p. 61-62; Dumitrașcu, Lascu, 1978, p. 52

²² Despre acest subiect, vezi, mai pe larg, Gh. Dumitrașcu, Stoica Lascu, 1978

²³ Arhiva Liceului „Ion Cotovu” Hârșova, dos. 3/1928- 1929, corespondențe- diverse, f.f.

²⁴ Despre C. Angelescu, vezi Nicolae Peneș, *Dr. C. Angelescu. Povestea unei vieți*, Ed. Monteoru, Buc., 1998 și Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la începuturi- 1859- până în zilele noastre- 1995-*, Ed. Macchiaveli, Buc., 1995. Acesta a fost, în mai multe rânduri, sub mai multe guverne, ministru al Învățământului, sub diferitele denumiri ale Ministerului.

²⁵ Arhiva Liceului „Ion Cotovu” Hârșova, dos. 3/1928- 1929, corespondențe- diverse, f.f.

„Copie după cererea demisiunii D-lui Director al școlii primare de băieți din Hârșova Jud. Constanța și rezoluțiunea d-lui Ministru al Instr.-publice.

„ Domnule Ministru

La 1 Noiembrie 1928 s-au împlinit 40 de ani de când subsemnatul a intrat pentru prima oară în slujba Ministerului Instrucțiunii publice și al Cultelor, ca funcționar la serviciul contabilității cum se numea atunci.

După o lună în urma intervenirii primului Revizor școlar al Dobrogei am fost numit la școala primară urbană de băieți din Hârșova, jud. Constanța, iar de la 1 octombrie 1892 mi s-a încredințat și direcțiunea acestei școli, prin trecerea la pensie a întemeietorului școlii românești de stat din acel oraș, la 1 ianuarie 1879, Ioan Cotovu.

Domniei Sale

Domnului Ministru al Instrucții

Activitatea mea atât didactică cât și cea în afară de școală în acest curs de an a fost bine voitor apreciată și recompensată prin distincțiuni de către Minister.

A sosit timpul când trebuința și dreptul a mă odihni după o muncă de 40 de ani, adusă învățământului în genere și în special celui dobrogean cu mângâiere că în acest interval de timp am dat societății din numeroșii foștii mei elevi, elemente vremelnice, cetățeni harnici și patrioți din care unii ocupă situații sociale remarcabile.

Mai am satisfacția sufletească că împlinirea celor 40 de ani de activitatea mea școlară în serviciul public coincide cu 50 de ani de la Reanexarea Dobrogei la Patria mamă și că mi s-a rezervat cinstea de colaborator ca membru al Comitetului de organizare a Serbărilor Semicentenarului Dobrogean, de la Constanța, în ziua de 28 octombrie 1928 și că am putut contribui- în parte- la luminarea trecutului istoriei al Dobrogei prin partea imperială la expoziția retrospectivă a Provinciei Sărbătorite, prin muzeul regional al Dobrogei, întemeiat de mine în Hârșova de acum 30 de ani și s-a desvoltat sub fericite Auspicii a inaugurării lui de când M.S.Regele Carol I și Augusta sa Familie Regală la 1 Mai 1904.

Am onoarea, Domnule Ministru, a depune în mâinile Domniei Voastre demisia din postul de institutor- director al școlii primare de băieți din Hârșova pe ziua de 1 ianuarie 1929, după un serviciu de 40 de ani și 2 luni neîntrerupt și la aceeaș școală, spre a-mi regla drepturile la pensie, pe ziua demiterii mele din serviciu.

Domnule Ministru, nu vom pregeta- în viitor- a depune toată energia în afară de școală- de a veghia și a contribui la propășirea învățământului în genere din Dobrogea și în special din Hârșova unde am închinat toate forțele tinerești pentru realizarea pe deplin a Culturii Naționale în această parte a țării.

Am onoarea, D-le Ministru a vă ruga să binevoiți a primi asigurarea celui mai profund respect și devotament ce vă păstrez.

Institutor-director al Școlii primare de băieți din Hârșova Județul Constanța"

Astfel, învățătorul-director al Școlii de băieți din Hârșova, Vasile Cotovu, solicită ieșirea la pensie după 40 de ani de activitate în slujba învățământului și culturii dobrogene. Acesta nu omite să specifice și ultima sa activitate importantă: implicarea în sărbătorirea semicentenarului Revenirii Dobrogei la Țară. Tonul pe care-l adoptă reflectă faptul că acesta era mulțumit de activitatea depusă în acest răstimp și că avea conștiința împăcată că și-a făcut, pe deplin, datoria. Dar, nu-și socotește încă încheiată datoria, angajându-se să continue să activeze în folosul culturii și învățământului dobrogean, de pe poziția de pensionar. Cererea este adresată Ministrului Instrucțiunii Publice, C. Angelescu , care, după cum vom vedea, îl aprecia în mod deosebit.

„Ministerul Instrucțiunii Publice

Nr. 146739-5 Nov. 1928

Registratura Generală

Nr. 1688- 5 Nov. 1928

Registratura Biroului personalului

3 Noiembrie 1928

Cu părere de rău Ministrul primește demisiunea d-lui Cotovu pe ziua de 1 ianuarie 1929 și ține a-i exprima adâncă sa mulțumire pentru marile servicii aduse învățământului și pentru activitatea sa extrașcolară atât de folositoare culturii românești.

Exemplul său ar trebui să servească drept pildă dascălului care-și face din învățătura sa un adevărat apostolat.

Se aduc aceste mulțumiri în scris.

(semnat) Dl. Angelescu"

Observăm tonul apropiat pe care-l folosește Ministrul în acest răspuns și aprecierea pe care o poartă învățătorului Vasile Cotovu, pe care-l consideră un exemplu pentru dascăli, mai mult, un apostol. De remarcat faptul că mulțumirile i se aduc în scris.

Mai importantă chiar decât corespondența Vasile Cotovu- ministrul Angelescu, ni se pare cea cu Revizoratul Școlar Constanța, căruia îi face propuneri în legătură cu destinul școlii pe care o condusesese.

„ROMÂNIA

DIRECȚIA ȘCOALEI PRIMARE DE BĂEȚI

din Hârșova jud. Constanța

No. 69

1929 luna decembrie ziua 19

Domnule Revizor

La 1 ianuarie 1929 urmând a trece la pensie și înainte de a mă despărți de școală, căreia am închinat 40 de ani de activitate, recunoscute de activitățile școlare superioare, prin serviciile aduse învățământului și Culturii naționale din Dobrogea și a exprima și adâncă mea recunoștință colegilor, prețioșilor mei colaboratori din trecut și celor de astăzi, concetățenilor mei pentru sprijinul lor moral și material, precum și autorităților școlare, care a binevoit de a proba și bine aprecia toate inițiativele luate întracel scop. Doresc din tot sufletul ca urmașii mei să fie animați de sentimente cele mai alese, întăriți de puteri mai mari, ca ale mele, de muncă, abnegație ca să poată face mai mult și să producă în viitor elemente viguroase și nerodnice atât de necesare mai ales acum Patriei, din generațiunile ce li vor fi încredințate pentru Mărirea Neamului. Iar eu iar restul zilelor ce mi le-a dăruit Dumnezeu, slabele mele puteri le voi acorda și mă voi sili de a contribui veghind și sprijinind toate acțiunile frumoase și folositoare ce se vor aduce pe Altarul Culturei noastre naționale. Sub imboldul dragostei pentru lumina poporului, și ca semn material al acesteia, am de exprimat câteva propuneri imediate de a se înfăptui, cu toată speranța că ele vor fi aprobate în total:

1. Direcțiunea școlii să fie încredințată fostului meu elev și fostului meu coleg, d-lui Institutator Stan I. Frățilă, om al datoriei, muncitor și dascăl desăvârșit, intrat în învățământul în anul 1909, iar la această școală la începutul anului școlar 1915- 1916, care mi-a dat tot concursul pentru bunul mers al școliei.

Domniei sale,

Domnului Revizor școlar al județului Constanța

În activitatea extrașcolară a dezvoltat starea economică prin conducerea cinstită și stăruitoare a Băncii populare locale „Carsium” mărind simțitor Capitalul băncii și întărind încrederea băncii, bancă la care mă prenumăr între fondatorii ei putând astfel aprecia meritele lui. Afară de direcțiunea a i se da și o distincțiune, decernându-i-se Ord. „Coroana României” gradul de cavalier.

2. Colegului meu Sterea Xenofon, fost elev al acestei școli intrat în învățământ la 1 noiembrie 1892, fost dirigintele școlii de la Serai 1901- 1921, iar de atunci funcționează la această școală, ca instit. definitiv. Ca dirigintele școlii din Sari, afară de activitatea didactică prin stăruința sa, a ridicat un frumos local de școală în anul 1902 iar după războiu a construit din nou o clădire de școală la 1919. În Sarai a fost sfătuitoarea și protectorul consătenilor săi, a sădit armonia printre locuitori și dragoste pentru școală. La școala noastră mi-a fost un bun colaborator și un exemplu de bun camarad de la 1 ianuarie 1929 se retrage la pensie, odată cu mina n-a primit nici un semn de distincțiune, rog a i se conferi răsplata muncii pentru învățământul clasa I.

3. Doamnei Aspasia V. Cotovu, institutoare colaboratoare la această școală servind învățământul încă din anul 1898, care mi-a fost totdeauna o prețioasă colaboratoare, având și 2 ani de conservator cunoscând foarte bine muzica vocală, a organizat și condus corul școlar, la toate sărbătorile școlare de la biserică, la premiera Suveranului și alte festivități și a luat parte totdeauna la asistența socială a calculat fonduri pentru școală biserică, monumentul eroilor hârșoveni, pentru săraci, aviație, cruce roșie și la toate aprobările făcute prin revizorat pentru orfanii de războiu tuberculoși cruce roșie aviație etc. a făcut efecte printre cetățenii hârșoveni și a fost aleasă vicepreședintă a Crucii Roșii din localitate/ cred că d.sale i s-ar cuveni de a-i-se conferi „Răsplata muncii pentru învățământ” clasa I.

4. Prin demisiunea din învățământ a subsemnatului și a d-lui Stere Xenofon pe ziua de 1 ianuarie 1929, rămân două locuri vacante la această școală. Spre a se garanta mersul bun al școlii

noastre, pe anul școlar în curs am onoarea de a propune numirile persoanelor alese din consiliul nostru școlar și anume:

A se detașa d-l Ioan I. Ionescu, învățător definitiv fost elev al acestei școli, din suburbia Vadul Oii pe motivele arătate prin cererea sa anexată la aceasta, fiind cu totul juste, la care se adaugă interesul școalei prin completarea cu persoane formate în învățământ; iar în postul al doilea să fie transferat Radu Fătu inv. la Gârliciu. Numitul absolvent al Gimnaziului din Hârșova unde a fost elevul nostru. Element bun cu calități distinse, clasificat între cei dintâi a școli, modest, priceput corect în societate și în al doilea an de suplînire, primite-în viitor- a deveni un merituos învățător.

Aceste două propuneri fiind bine socotite, în interesul școlii am onoarea a vă ruga a le aproba ca și celelalte propuneri de anulațiune și de atenție față de colegii mei.

Liber de ocupațiunile zilnice școlare, ca membru și conducător comitetului școlar, voi căuta să asigur cu concursul meu de starea materială a școlii și voi intensifica dezvoltarea culturii naționale în această parte a țării.

Director,"

Adresa este elocventă. Omul în pragul ieșirii la pensie dictează, sub o formă reverențioasă, dar fermă, revizorului școlar: cine să fie adus în locul lui și în posturile rămase libere, cine să fie răsplătit pentru activitate prin distincții, motivând fiecare cerere. Omul Virgil Cotovu se preocupă de soarta colaboratorilor săi. Mai mult, nu omite să le mulțumească acestora și consătenilor care l-au ajutat în cele întreprinse. Nu găsim în aceste fraze morgia directorului și nici vreo exprimare de pe poziție superioară. Tonul este cald, apropiat sufletește. El nu cere nimic pentru sine, ci pentru cei care-i fuseseră apropiați și pe care-i aprecia pentru că, se vede, îi cunoștea foarte bine. Pe mulți dintre aceștia îi formase în calitate de dascăl. Și se vede clar, dincolo de declarații, faptul că este preocupat de viitorul școlii lui, de propășirea învățământului și culturii dobrogene și naționale, pe care nu le abandonează odată cu ieșirea la pensie, ci se angajează să activeze în continuare. Nu se putea altfel pentru un om care și-a dedicat întreaga viață acestui scop. Dar, ceea ce frapază este faptul că se impune, ceea ce denotă poziția lui valorică și autoritatea în comunitatea pedagogică a județului Constanța, recunoscute și de ministrul Angelescu.

La Arhivele Naționale din Constanța am găsit un document, un fel de testament al lui Vasile I. Cotovu, denumit *Protocol*, ce datează din 1949²⁶. Dată fiind importanța lui, îmi permit să-l citez în întregime:

„PROTOCOL

Subsemnatul VASILE IOAN COTOVU, fost senator, fondatorul Muzeului Regional din Hârșova, jud. Constanța, stabilesc următoarele cu privire la patrimoniul meu cultural:

1. Împuternicesc pe Dl. Nicolae M. Dunăre²⁷, referent titular în Președenția Consiliului de Miniștri, cel mai apropiat elev și fiul meu sufletesc să continue, să întregască și să difuzeze, cu ajutorul unei alese asociațiuni de colaboratori și prieteni, ideile, operele și idialurile cărora mi-am închinat întreaga mea viață.

a. ridicarea fiilor silitori la învățătură sau cu înclinări pentru arte și meșteșuguri folositoare comunității, în special a celor proveniți din familii țărănești și muncitorești lipsite de mijloace materiale;

b. ridicarea culturală a orașului Hârșova și a localităților înconjurătoare, prin înființarea de atenee populare sau cămine culturale.

c. dezvoltarea sentimentelor de solidaritate morală, economică și socială între naționalitățile conlocuitoare dobrogene;

d. cunoașterea sistematică și amănunțită a orașului Hârșova, deopotrivă din punct de vedere istoric, arheologic, geografic, geologic, demografic, etnografic, economic, cultural și sociologic (unități, structuri, relații, procese și tendințe sociale);

e. conservarea, întregirea și utilizarea cu caracter public, a patrimoniului muzeului regional fondat de mine;

²⁶ Arh. Naț. Constanța, fond Prefectură, dos. 63/1949, f. 63

²⁷ Nicolae Marin Dunăre - născut în 1916, la Hârșova, unde urmează și școala primară. Cursurile secundare le face la Liceul „Mircea cel Bătrân” din Constanța. Urmează Facultatea de Sociologie a Universității din București, unde, în 1947, își va da și doctoratul. A fost șef de lucrări-etnografie- la Universitatea din Cluj, profesor de muzeografie etnografică la Institutul de arte plastice „Ion Andreescu”, cercetător principal la Institutul de Istorie a Artei și la Institutul de cercetări etnologice și diactologie. Activitatea sa cuprinde o gamă largă a etnografiei: așezări, port popular, ocupații, artă, obiceiuri, tradiții etc. A condus Cercul de etnologie de la Cluj-Napoca, publicând numeroase cercetări în domeniu, în țară și străinătate, fiind apreciat de nume de prestigiu. În perioada constănțeană, scoate, cu Ion Fătouiu, *Revista dobrogeană*, prin care se încurajează creația minorităților. Cf. *Dicționar*, 2004, p. 111-112

f. gruparea în rândul acestor aspirații și opere a tot ce are mai ales și pregătit și mai dinamic orașul, împrejurimile hârșovene și chiar întreaga provincie românească dela Mare, în scopul închegării, în mod organizat, a unei adevărate școale dobrogene de cercetare și studiere, de înaltă ținută morală și cetățenească, ca și promovarea talentelor locale.

Dacă în jurul acestei aspirații și opere s-ar grupa și o serie de talente din afara provinciei, din întreg cuprinsul țării, aş cunoaște, la adâncile mele bătrâneți, un motiv mai mult de încredere în îndeplinirea celor ce subscriu.

2. Cum consider că cele de mai sus ar afla un sprijin moral, științific și chiar unul de ordin material, prin conservarea, continua completare și dezvoltarea a Muzeului, care este una dintre operele ce s-a confruntat cu însăși viața mea, hotărâsc și în acest caz special, următoarea succesiune la conducerea acestei instituții, sub forma unui comitet:

Ing. Insp. Gl. Virgil Cotovu - președinte
_____, _____ Ovidiu Cotovu - Vice Președinte

Dr. Nicolae M. Dunăre, Directorul Muzeului

Ion I. Neață- intelectual hârșovean recomandat nouă de N.M. Dunăre

- Administratorul Muzeului

Cu timpul să fie apropiate și alte elemente (profesori, învățători sau alți intelectuali locali) și să se folosească orice prilej (cercetări întâmplătoare sau sistematice în cuprinsul și împrejurimile orașului) care a îmbogăți muzeul cu: piese geologice, zoologice, botanice, arheologice, documente istoriografice, cartograme, diagrame și grafice statistice, etc...

3. Ca urmare solicitărilor și recomandărilor unor profesori universitari: Nicolae Iorga, Ion Simionescu și Vasile Pârvan și în afară de alte dispozițiuni date până în prezent ori pe cale de a le da, ca de pildă repartizarea unor piese sau grupuri la unele din instituturile științifice cari și-au manifestat această dorință

hotărâsc:

a. în semn de prețuire și răspuns recunoscător față de dragostea cu care întreaga noastră familie a fost înconjurată de concetățeni și pentru alesele satisfacțiuni de ordin sufleteș și cetățenesc cu care ne-au dăruit, vreau ca muzeul să rămână pe loc, spre a fi totodată un imbold și un prilej la cunoașterea sistematică și aprofundată a regiunii.

b. în cel mult 10 ani însă:

directorul va perfectă mutarea muzeului (piesele originale) la București sub forma unui nucleu de muzeu dobrogean în capitala țării.

c. în același interval de timp, administratorul va modela copiile pieselor aflate într-un singur exemplar, pentru ca din copii, fotografii și dubluri, să se alcătuiască muzeul local.

d. Nepoții mei sunt rugați să suporte costul fotocopierii documentelor aflate într-un singur exemplar, cât și a pieselor greu de modelat din ghips; deasemeni fotografierea întregului muzeu, pe raioane, înainte de operația scindării.

4. Tot în legătură cu dezvoltarea muzeului îmi exprim dorința de a organiza o sală cu:

a. Grafice, diagrame și cartograme, prin care să se reprezinte fenomenele mai importante, din decursul timpului, de ordin demografic, cultural, economic, sanitar, atât din localitate cât și din împrejurimi (comparativ).

b. O expoziție permanentă a studiilor apărute ori în manuscris, despre Hârșova și împrejurimi, despre instituțiile și personalitățile hârșovene.

c. O expoziție permanentă a cărților scrise de autori hârșoveni (prin naștere, domiciliu definitiv sau temporar).

5. Aș considera cea mai mare mulțumire dacă acei care s-ar considera succesorii și părtașii idealurilor mele ar realiza sau ar contribui la realizarea unei „Monografii a Hârșovei” de mari dimensiuni și adânci investigațiuni, cari prin aceasta să poată furniza unora dintre redactorii cărții posibilitatea de a trece cu succes, cu capitolele respective, teze de doctorat în geografie, geologie, arheologie, etc...

Încheind acest protocol, aduc mulțumiri tuturor oamenilor de bine ce vor contribui la ducerea mai departe a idealurilor pentru întruparea cărora am sădit la temelie convingerea și credința în rostul și caracterul neperitor al operelor omenești închinată bucuriei estetice, utilității morale și ajutorării materiale a semenilor noștri.

Dragostea de oameni, dragostea de aproapele, constituie izvorul cel mai de seamă al forțelor arhitecturale omenești, lăsate la îndemână de Marele Ziditor al tuturor Cerurilor și Pământurilor.

Este metoda prin care, după o îndelungată experiență, cred că ar asigura, în decursul secolelor, progresul moral și social atât al indivizilor cât și al popoarelor.

Vasile Ioan Cotovu

Hârșova, anul...luna... ziua

Am luat la cunoștință și ne vom conforma,

(Ing. Virgil Cotovu)

(Ing. Ovidiu Cotovu)

(Nicolae M. Dunăre)

(Ioan I. Neață)"

Documentul este o ciornă, probabil, de vreme ce nu are nici dată și nici semnăturile.

Din punct de vedere al conținutului, chiar dacă poartă titlul de *Protocol*, este, de fapt, un testament clar, concis, cu trimiteri precise. Nu a lăsat nici un element în afara *Protocolului*. Vroia ca, după moartea sa, să lase lucrurile în ordine și să se asigure că munca sa de o viață în slujba românilor, în general, și dobrogenilor, în special, va fi continuată și valorificată, la nivel național, de oameni de încredere, intelectuali și specialiști. Din nou, aduce mulțumiri locuitorilor Hârșovei, care l-au ajutat în realizările sale. În același timp, remarcăm relațiile pe care le are cu somități ale științei și culturii românești, care, la rândul lor, știm că îl apreciau. Documentul se constituie într-o lecție de naționalism. Nimic pentru familie, totul pentru societatea românească locală și națională.

*

Ioan Cotovu și, mai ales, fiul său Vasile au rămas în memoria colectivității hârșovene, dobrogene și naționale prin ceea ce au lăsat: o școală, un muzeu și o bibliotecă, care făceau cinste Dobrogei și României, sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX. Aprecierea de care s-a bucurat Vasile Cotovu a întrecut, cu mult, granițele Dobrogei și se observă, nu doar din „Cartea de Aur” a Muzeului pe care l-a creat, ocrotit și l-a reînființat, ci și din documentele pe care le-am prezentat.

Bibliografie

Arhive

Arhiva Liceului „Ion Cotovu” Hârșova, dos. 3/1928- 1929, corespondențe- diverse, f.f.

Arh. Naț. Constanța, fond Prefectură, dos. 63/1949, f. 63.

Lucrări

Călinescu 1999 – Călinescu, Constanța, *Restituiri literare: Sandra Cotovu- Otilia Cazimir (corespondență inedită)*, în „Referate și comunicări de bibliologie”, Constanța.

Cotovu 1921 – Cotovu, B., *Cerchezii, un neam dispărut din Dobrogea*, în „Analele Dobrogei”, II, nr. 3, iul.- sep. 1921.

Cotovu 1926 – Cotovu, B., *Biserica Sf. Nicolae. Catedrala orașului Tulcea*, în „Analele Dobrogei”, VII, 1926.

Covacef 1995 – Covacef, Z., *Pionieri ai culturii românești în Dobrogea: Ioan Cotovu și Vasile Cotovu*, în „Analele Dobrogei”, I, nr. 1, 1995.

Dicționar 2004 – *Dicționar de personalități dobrogene*, vol.1, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2004.

Dumitrașcu, 1979 – Dumitrașcu, Gheorghe, *Muzee și muzeografie în Dobrogea în perioada interbelică*, în „Revista muzeelor și monumentelor”, nr. 5, 1979.

Dumitrașcu 1982 – Dumitrașcu, Gh., *Contribuții la problema vechimii unor școli românești din Dobrogea, înainte de 1878*, în „Însemnări didactice. Culegere de studii și articole metodico-științifice de istorie”, Constanța, 1982.

Dumitrașcu 1993 – Dumitrașcu, Gh., *Din istoria învățământului românesc în Dobrogea până la 1878*, în „Colegiul Pedagogic «Constantin Brătescu». Valori ale civilizației românești în Dobrogea”, Constanța, 1993.

Dumitrașcu 1996 – Dumitrașcu, Gh., *Localități, biserici, și mănăstiri românești în Dobrogea, până la 1878*, Ed. Fundației „Andrei Șaguna”, Constanța, 1996.

Dumitrașcu, Lascu 1978- Dumitrașcu, Gh.; Lascu, S., *Un moment al muzeografiei dobrogene- Expoziția jubiliară a Dobrogei din 1928*, în „Revista muzeelor și monumentelor”, nr. 10, 1978.

Lascu 1999 – Lascu, S., *Mărturi de epocă privind istoria Dobrogei*, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, 1999.

Puiu 1984 –Puiu, E., *Un autor neîndreptățit Sandra Cotovu*, în „Referate și comunicări de bibliologie”, Constanța, 1984.

Săndulescu 1967 – Săndulescu, Al., *Duiliu Zamfirescu. Scrisori inedite*, Ed. Acad. RSR, București, 1967.

Abstract: *Sponsorship and patriotism in the pages of "Telegraful Român", Sibiu, 1912.* The newspaper in question is the publication with the longest existence in the history of Romanian media. Patriotic activities of Transylvanian Romanians had, for those times, a peculiar character, one of cultural sponsorship.

Cuvinte cheie: *Transilvania, Sibiu, Telegraful Român, sponsorizări, patriotism.*

Keywords: *Transylvania, Sibiu, Telegraful Român, sponsorship, patriotism.*

Telegraful Român este deopotrivă atât periodicul cu cea mai lungă existență din istoria presei românești, cât și ziarul cu cea mai lungă apariție din această parte a bătrânului nostru continent. Primul număr a apărut la 3 ianuarie 1853 sub îndrumarea lui Andrei baron de Șaguna, episcop, devenit, din 1864, mitropolit al Ardealului până la trecerea sa la cele veșnice, în 1873. Publicație cu un profil bogat, în *Telegraful Român* au fost găzduite versuri din creația lui Eliade, Bolliac, Gr. Alexandrescu, Rosetti, Anton Pann, Bolintineanu, ori Asachi, Negruzzi, Alecsandri, C. Negri. Au fost, de asemenea consemnate și marile evenimente istorice ale poporului român: Unirea Principatelor din 1859, Războiul de Independență din 1877, Primul Război Mondial și Marea Unire din 1918, precum și al Doilea Război Mondial ori pierderea Basarabiei și Bucuriei. De la Șaguna și până în prezent, toți mitropoliții Ardealului au fost îndrumatori direcți ai *Telegrafului Român*. Ei au fost cei care i-au desemnat pe redactori și au vegheat la păstrarea specificului acestei publicații.

Chiar înainte de a zăbovi asupra unui prim exemplu de sponsorizare la nivel de 1912, ne luăm îngăduința de a prezenta un aspect de natură problematică din societatea românească, cel al alcoolismului. Lupta împotriva unui astfel de flagel părea a se încadra, după cum o vor dovedi rândurile de mai jos, în categoria demersurilor de natură patriotică. Iată despre ce a fost vorba: la aproximativ zece zile după Sf. Ioan, zi care încheie sărbătorile de iarnă la români, sărbători care încep cu Crăciunul și se cam încheie în 7 ianuarie, odată cu praznicul Sf. Ioan, redactorii *Telegrafului Român* anunță că s-au ivit inițiative – e adevărat, locale – de a închide cârciumile în anumite perioade. Inițiativa înserată în jurnal vine din comuna Peștera-Bran din comitatul Făgărașului, pornită la stăruința și la propunerea bine motivată a preotului paroh. La sugestia acestuia, reprezentanța comunală a hotărât într-o ședință închiderea cârciumelor în duminici și sărbători de la 6 seara până a doua zi, la 6 dimineața. Propunerea nu poate deveni decizie, nu are șanse de aplicabilitate până nu este aprobată la nivel superior – se așteaptă aprobarea comitatului. Autorul articolului din *Telegraful Român* ține să adauge: *laudă se cuvine preotului păstor, care și aici ca și de altă dată, pentru binele poporului, a trebuit să-și audă unele reflexiuni nemulțumitoare din partea unora, dar mai multă laudă se cuvine unora dintre păstoriți, care ascultă glasul preotului păstor*¹.

La nivel de sponsorizări, o primă mențiune este cea referitoare la „Fondul Victor și Eugenia Tordășianu pentru înzestrarea fetelor sărace al Reuniunii meseriașilor români sibieni”, la care, în anul care ne interesează, *au continuat* donațiile. Știm aceasta din formularea *au mai dăruit*. Credem că ar fi interesant de cunoscut – fie și peste un veac – donatorii ori, cel puțin, o parte din ei: oaspeții de la nunta coristei *Reuniunii*, a d-rei Ana Veștemean cu d-ul Francisc Muller, *șef monter*, fiind nași d-ul Ioan Imbăruș, *exped. "Foaiei Poporului"* și soția sa Maria, moașă – 4 coroane. Apoi Demetriu Bischin, mașinist de tors lână – 50 bani; Ioan Stanciu, zugraf de case, soția sa Ana și copiii Ana, Mărioara, Victor, *Comel și Eugenia* – 2 coroane; Ioan Imbăruș, învățător – 1 coroană; Gheorghe Lazăr, *cul. tip.* [culegător tipograf ?] – 20 bani; Ioan Tatu, paroh la Țichindeal și soția sa Paraschiva, născută Borzea – 2 coroane; Dr. Ioan Dordea, avocat Ocna Sibiului, soția sa Virginica, născută Măcelariu și fiicele Virginica și Zoița – 3 coroane; Ioan Aldea, paroh la Petrilaca – 1 coroană; Nicolae Frâncu, învățăcel lăcătuș – 5 bani².

Remarcăm faptul că lista donatorilor este extrem de diversă. De la meseriași, de genul lui Ioan Stanciu, zugraf de case, ori Demetriu Bischin, mașinist de tors lână, la reprezentanții ai Școlii și Bisericii, ca Ioan Imbăruș, învățător, Ioan Tatu, paroh la Țichindeal ori Ioan Aldea, paroh la Petrilaca, și până la intelectuali de talia unui Dr. Ioan Dordea, înrudit prin alianță cu ilustrul nume a vieții naționale ardelenesti, cu familia omului politic român Ilie Măcelariu.

În următorul număr al *Telegrafului* se aduce la cunoștința cititorilor că la același fond Victor și Eugenia Tordășianu au mai dăruit următorii: Ioan Petrovici, paroh Amnaș, soția sa Maria și copiii lor, Ionel, *student jurist la București*, Alexandru, *student gimnazial la Brașov*, Elena și Lucreția – 1 coroană; Constantin Popovici, paroh Burjuc și soția sa Valeria, născută Ghișoiu, *aplicând pe băieții din Burjuc*, Constantin Stana la pantofărie și Longin Bornemissa la mecanică – 1 coroană; Dr. Ioan Șenches, *advocat* în Făgăraș, soția sa Luiza, născută Boeru și copiii lor Aurel, Veturia și Ionel – 5 coroane; Dr. Ion Dobre, *prof[esor]* la Deva, fiul său Ionel – 50 bani; P. Manea, paroh Streza-Cârțișoara – 20 bani³.

¹ *Telegraful Român*, Nr. 10, Anul 60, joi, 26 ian/11 febr. 1912, p. 39.

² *Ibidem*, Nr. 8, Anul 60, sâmbătă, 21 ian./3 febr. 1912, p. 31.

³ *Ibidem*, Nr. 10, Anul 60, joi, 26 ian/11 febr. 1912, p. 39.

De notat faptul că, în acest caz, donatorii majoritari sunt fetele bisericești cu familiile lor. Nu știm pentru ce, spre pildă, un protopop donează 50 bani, dar suntem aproape convingși că donațiile sale au fost și multe și repetate, motiv pentru care apare aici, la acest fond pentru înzestrarea fetelor sărace al *Reuniunii meseriașilor români sibieni* cu o sumă mai modestă.

După cum ușor se poate observa, moneda folosită a fost coroana. Pentru a ne lămuri, zăbovim asupra unui articol din același număr al jurnalului sibian, din care aflăm că *Dieta ungară, într-una din ședințele sale din ianuarie a. c. a votat proiectul de lege privitor la sporirea mijloacelor de circulație bănești. Se vor bate câteva milioane de piese a 1 și 2 coroane. Unul din paragrafele proiectului de lege, dispune ca industriașii și comercianții din Ungaria se pot folosi în socotelile lor, destinate pentru public, numai de valută în coroane. Cel care calcă această dispoziție a legii este vinovat de contravenție și poate fi pedepsit de judecătoria cercuală cu o amendă până la 200 coroane*⁴. Desigur, din moment ce, în cadrul monarhiei dualiste – în cadrul Austro–Ungariei –, Transilvania făcea parte din Ungaria, legea recent promulgată trebuia adusă la cunoștința ardelenilor, iar *Telegraful Român* și-a asumat respectiva sarcină.

Un alt canal de sponsorizare a fost cel oferit de Fondul Dr. Liviu Bran de Lemeny pentru ajutorarea elevelor lipsite de mijloace de la școala civilă de fete a *Asociațiunii*⁵. Avem de-a face cu o rudă a lui Ion Bran de Lemeny, din Zărnești, Doctor în Drept, cel dintâi avocat român din Brașov, unul din organizatorii Adunării românilor în 3/15 mai 1848, pe Câmpul Libertății de la Blaj și din 1861 comite al districtului Făgăraș, apoi deputat în Dieta Transilvaniei de la Sibiu⁶.

Este, credem, nimerit să menționăm că, la un moment dat, un anunț destul de succint ne aduce informații utile privind statutul de proprietate al cabinetului de avocatură Lemeny. Iată-l: *Cancelaria advocația a mult regretatului Dr. Liviu de Lemeny a trecut, prin cumpărare, în proprietatea tânărului și harnicului av. Dr. C. Bucșan din Sibiu*⁷.

Chiar dacă respectiva *cancelarie advocațională Lemeny* a trecut în proprietatea altcuiva, la *Fondul Dr. Liviu Bran de Lemeny pentru ajutorarea elevelor mai lipsite de mijloace* de la școala civilă de fete a *Asociațiunii*, au contribuit – în memoria *mult regretatului prof. al școlii Dr. Ioan Borcia* următorii: Elena Petrașcu, directoarea internatului cu 10 coroane și elevele interne ale școlii cu 47 coroane, 50 fileri⁸.

La rândul lor, membrii corpului profesoral al Seminarului arhiepiscopesc "Andrean", în loc de cunună pe sicriul profesorului Dr. Ioan Borcia de la școala civilă de fete a "Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român" au contribuit cu suma de 30 de coroane pentru a se cumpăra haine elevilor săraci de la școala de aplicație a ~~Seminarului~~ *Sărbătorile Nașterii Domnului* (Crăciun). Moartea directorului Dr. Ioan Borcia (desigur, în grafia de azi, Borcea) de la școala civilă de fete și membru al comitetului de conducere al Asociațiunii a căzut ca un trăznit – ne informează ziarul⁹ – iar la înmormântare, Dr. V. Bologa a ținut discursul funebru. Cu distincție, familiile Borcia și Siandru răspund – prin intermediul unei note-anunț din *Telegraful* – celor care și-au exprimat condoleanțele prin *adânc simțitele noastre mulțumite*.// Sibiu, 2 martie 1912¹⁰.

Numele ilustrei familii Babeș este vehiculat în *Telegraful Român* în legătură cu o donație pe care Dr. Emil Babeș, avocat din Budapesta, a făcut-o la *Fondul Dr. Liviu Bran de Lemeny* pentru ajutorarea elevelor mai lipsite de mijloace de la școala civilă de fete a *Asociațiunii*, donația fiind făcută întru amintirea mult regretatului coleg și prieten, răposatul director Dr. Ioan Borcia. În schimb, la *Fondul elevelor absolvente* ale Școlii *Asociațiunii* au contribuit cu 10 coroane Maria Baboie, născută Pop, din Brașov, fostă elevă a școlii, în amintirea *mult regretatului profesor al școlii, Dr. Ion Borcia*¹¹.

De remarcat faptul că fruntașii românilor ardeleni s-au gândit să ofere șanse de perfecționare tinerilor meseriași organizând pentru aceștia un concurs, de felul burselor în străinătate. Concursul urma a se da în fața unei comisii a cărei *president* [președinte] urma să fie Victor Tordășianu, iar a cărei *notar* [secretar] era Ștefan. Mai întâi sunt enumerate condițiile pe care trebuie să le îndeplinească orice potențial candidat, iar pentru a le afla și noi îi lăsăm pe oamenii acelor timpuri – patrioți, nu doar sponsori – să se exprime în stilul epocii, atât de plastic, atât de concis-europenește și totuși, atât de duios: *subscrisul comitet dă ajutor de cor[oa]ne 100 aceluia tânăr meseriaș care, în scopul înmulțirii și desăvârșirii cunoștințelor sale, este hotărât să ia parte la un concurs de specialitate în străinătate.*

Doritorul de a fi împărțit are să dovedească:

- 1) *că a absolvit cel puțin școalele primare și școala de ucenici cu un rezultat bun;*
- 2) *de la timpul eliberării de calfă [sodal] este mereu în lucru și dă dovezi de pricepere, hârnicie și purtare bună;*

⁴ *Idem*.

⁵ *Ibidem*, Nr. 23, Anul 60, marți, 28 febr./ 12 martie 1912, p. 93.

⁶ Nistor 2005, *passim*.

⁷ *Telegraful Român*, Nr. 25, Anul 60, sâmbătă, 3/16 martie 1912, p. 101.

⁸ *Ibidem*, Nr. 26, Anul 60, marți, 6/19 martie 1912, p. 105.

⁹ *Ibidem*, Nr. 23, Anul 60, marți, 28 febr./12 martie 1912, p. 92.

¹⁰ *Ibidem*, Nr. 25, Anul 60, sâmbătă, 3/16 martie 1912, p. 101.

¹¹ *Ibidem*, Nr. 29, Anul 60, marți, 13/26 martie 1912, p. 117.

3) *este membru al „Reuniunii sodalilor români din Sibiu” și că prin purtarea precum și prin munca sa a dus la propășirea reuniunii.*

Dacă, din rândurile de mai sus, ne-am lămurit în privința condițiilor, să aflăm, din finalul anunțului, care sunt criteriile de departajare a candidaților. Să le „auzim”, în același limbaj aparent vetust, dar în nici un caz desuet: *la acordarea ajutorului vor avea întâietate cei cu școale mai multe; cunoscători de mai multe limbi – suntem în 1912: de presupus că era vorba de germană și maghiară – și apoi cei care dispun de o sumă oarecare de bani, fie din agoniseală proprie, fie de la părinți, [precum] și cei care vor dovedi că sunt primiți la vre-o școală sau curs în străinătate. // Sibiu, 5 februarie 1912¹².*

În schimb, la *Fondul Episcopul Nicolae Popea pentru masa învățăcelor săraci al Reuniunii sodalilor români din Sibiu* au mai făcut donații, în următoarea ordine, un sodal măsar, o văduvă de măcelar, un sodal croitor și unul faur¹³.

Școala este casa chemată să lumineze mintea și să încălzească inima tinerimii – a firma, la un monet dar, asesorul consistorial Matei Voileanu¹⁴. Școală fără dascăli nu este de conceput, motiv pentru care am zăbovit asupra unui anunț privind un concurs pentru ocuparea postului de învățător la școala greco-ortodoxă din Cucerdea-Română, protopresbiteriatul Târnava. *Salariul anual de la popor este de 300 cor[oa]ne, ajutor de la stat 700 cor[oa]ne, cu totul 1000 coroane.* Desigur, a mai fost vorba și de unele avantaje materiale precum *cuartir liber [pe gratis] în edificiul școlii și un jugăr grădină.* Cum învățătorii acelor timpuri erau priviți ca factori culturali stimulativi în viața comunității rurale, în anunțul de concurs era inclusă și următoarea solicitare: *concurenții... trebuie să se prezinte într-o duminică sau sărbătoare la biserică spre a se cunoaște cu poporul*¹⁵.

Un alt concurs pentru postul de învățător *privește școala confesională din protopopiatul Geoagiului*, concursul urmând a avea loc la treizeci de zile de la anunțul din *Telegraful Român*. Se cuvine să subliniem un aspect care poate fi ușor de scăpat din vedere. Ziarul sibian joacă și rolul unui monitor oficial pentru românimea ortodoxă din Ardeal. Din dorința de a înțelege mai bine situația – comparativ sau nu cu alte cazuri –, dăm mai jos condițiile oferite câștigătorului postului respectiv: salariu de 600 coroane, lemne și grădină în contravaloare de 50 coroane, *cvartir la oficiul școlii*, restul de 400 coroane urmând a fi solicitate de la stat pe baza documentelor¹⁶. În schimb, în Săliștea Sibiului – care avea școală din 1616¹⁷ – problemele privind școala păreau a fi de altă natură, dar gândite a fi rezolvate tot în folosul obștii, în cel al vlăstarelor românești. În fața comitetului parohial, Dumitru Banciu, din localitate, propune înființarea unei școli civile *în folosul cel mare economic, cultural și național pentru locuitorii Săliștii, jurului, ba chiar și pentru cei din depărtări*¹⁸. În continuare, Dumitru Banciu afirmă, că prin faptul că mărginenii, îndeosebi săliștenii, cunoșteau de zeci de ani și știau să aprecieze însemnătatea învățaturii în urma ocupației lor neguțătoarești, atât aici în țară [în Ardeal], cât și în România, *salarizau pe învățătorii școalelor lor destul de bine pe timpuri, când în alte părți aceste salarii erau minime sau chiar disparente.* Autorul rândurilor afirmă că *înainte cu treizeci – patruzeci de ani* (suntem, să nu uităm, în 1912), *salarii de câte 200 – 400 de florini erau suficiente pentru existența unui învățător la sate și aceștia nu erau avizați să se ocupe și cu economia câmpului, ca în alte părți.* Cu alte cuvinte, le era dat deci mărginenilor posibilitatea să aleagă de învățător dintre cei mai harnici teologi și pedagogi din arhidieceza Sibiului.

La final, dorim să ilustrăm rolul mecenajilor, al marilor donatori în viața socială și, mai ales, culturală a românilor ardeleni. O știre privind familia Gojdu ne vine cu ocazia anunțului trecerii la cele veșnice a Melaniei Gojdu – scris în text *Gozdsu, născută Dumtsa – văduva marelui mecenat și fondator Emanuil Gojdu.* Din numărul ziarului de marți 18/19 martie 1912 aflăm că *Melania Gojdu a decedat joi la Budapesta.* Reprezentanța fundației, întrunită în sesiune ordinară la Budapesta *a luat cu respect act despre acest trist eveniment și și-a exprimat condoleanțele prin sculare, a depus o cunună pe sicriul decedatei și a încredințat cu participarea pe membrii domiciliați în Budapesta.* Acum decedata *Melania Gojdu* avea o rentă anuală de 12.000 coroane, plătită de fundația care purta numele de familie a soțului ei și care, *de aici încolo*, revine fundației¹⁹.

Bibliografie

Grecu 1990 – Victor Grecu (coord.), *Săliștea Sibiului străveche vatră românească*, Sibiu, 1990.

Nistor 2005 – Aurel Nistor, *Oameni și munți. Evocări din Brașovul secolului XX*, Brașov, 2005.

Telegraful Român 1912 – *Telegraful Român*, Sibiu, 1912.

¹² *Ibidem*, Nr. 10, Anul 60, joi, 26 ian/11 febr. 1912, p. 39.

¹³ *Ibidem*, Nr. 27, Anul 60, joi, 8/21 martie 1912, p. 109.

¹⁴ *Ibidem*, Nr. 11, Anul 60, sâmbătă, 21 ian./10 febr. 1912, p. 41.

¹⁵ *Telegraful Român*, Nr. 11, Anul 60, sâmbătă, 21 ian./10 febr. 1912, p. 43.

¹⁶ *Ibidem*, Nr. 90, Anul 60, sâmbătă 25 aug./ 7 sept. 1912, p. 372.

¹⁷ Grecu 1990 p. 211 Victor Grecu (coord.), *Săliștea Sibiului străveche vatră românească*, Sibiu, 1990, p. 211.

¹⁸ *Telegraful Român*, Nr. 29, Anul 60, marți 13/26 martie 1912, p. 116.

¹⁹ *Telegraful Român*, Nr. 26, Anul 60, marți 6/19 martie 1912, p. 105.

Abstract. Contributions to Academician Doctor Aurel Moga's biography. Born in a family originating from the village of Mogosa located in the county of Alba and the village of Veștem localized in the county of Sibiu, Aurel Moga will spend his first eighteen years (1903-1921) of life at his birthplace. His mother's death will affect him but he'll find the love of his grandparents and his step-mother. Then the family will move to the city of Cluj. There Aurel Moga will begin a career full of achievements by becoming a professor, a well-known doctor, the secretary of Health and the president of the Academy of Medical Science.

Cuvinte cheie: Aurel Moga, Victoria Bozdoc, Veștem, Cluj, notar, familia, botez, moarte, doctor, cardiologie.

Keywords: Aurel Moga, Victoria Bozdoc, Veștem, Cluj, notary, family, baptism, death, doctor, cardiology.

Personalitate proeminentă a lumii medicale din țara noastră, cunoscut medic internist și cardiolog de renume european, Aurel Moga a contribuit la modernizarea învățământului medical românesc, mai ales după cea de-a doua conflagrație mondială. Totodată a fost și un profesor talentat, „continuator și creator de școală medicală, savant, exemplu de angajare civică”¹. În continuare, ne vom ocupa – în mod special - de o perioadă care nu a fost prea mult studiată și scoasă în evidență (mai ales din lipsa surselor), cea petrecută la Veștem de familia sa.

Originile familiei Moga. Despre originea familiei notarului Aurel Moga avem informații că ar proveni din localitatea Mogoșa, județul Alba, din rândul ei făcând parte și episcopul Vasile Moga².

Ioan Moga(1813-1877), nepotul episcopului Vasile Moga, (primul episcop român care a locuit la Sibiu, 1774-1845); hirotonit la 7 martie 1841 de unchiul său, a funcționat în Vâlcele și ca protopop și asesor consistorial. A fost inspector pentru școlile confesionale din protopopiat, lider al populației românești din zonă - în anii revoluției din 1848 și cei care au urmat - împreună cu protopopul Petru Pop din Brețcu și protopopul Ioan Petric din Brașov.

Preotul Ioan Moga, paroh la Vâlcele, protopop al tractului Hăghig (Hidveghe) a participat la „Sinodul electoral celebrat la Turda” (alegerea lui Andrei Șaguna din 1847) ca vice presbiter la Vâlcele, din Comitatul Alba de Sus. A fost printre enoriașii săi și la Adunarea națională de la Blaj (1848). Din protopopiatul său s-au adunat pentru catedrala din Sibiu – în colecta șaguniană – 169,43 fl. Calitățile sale individuale, intelectuale și de caracter, ca păstor sufletească, administrator, diriguitor-birocrat, au fost subliniate de Ana Grama Brescan, într-o lucrare dedicată unor personalități transilvane³.

Ioan Moga a fost căsătorit cu Maria Popea și a avut șase copii, născuți în următoarea ordine: Emilia, **Aurel**, Maria, Constantin, Elena și Cornelia. Aurel era tatăl viitorului ministru al sănătății și academician, Aurel Moga. Constantin, a urmat studii juridice la Budapesta apoi, a devenit avocat la Brașov (devenind decanul baroului avocaților din oraș), senator în Parlamentul României interbelice și – o perioadă – primar al municipiului Brașov⁴.

Aurel Moga (28.12.1876-?), născut în Vâlcele (Előpatlak), era notar al comunei Veștem din anul 1901 până în 1920, înainte fiind notar stagiar în comuna Sadu, județul Sibiu. A decedat la Cluj, fiind înmormântat tot acolo⁵.

Rădăcinile veștemene. Mama lui, Victoria Bozdoc, s-a născut în localitatea Veștem⁶ la data de 03.08.18867, părinții fiind Ioan Bozdoc (08.11.1863-02.11.1914) și Elena Muntean (1859-11.10.1931). Părinții mamei erau destul de înstăriți, fiind a doua familie de comercianți consemnată în documentele veștemene de secol XIX. Totodată, actele parohiale de început secol XX îl specifică pe tatăl Victoriei ca fiind „proprietariu, comerciant și curator”⁸. Familia Bozdoc este atestată documentar în localitatea Veștem din 1793, fiind naturalizată aici după militarizarea localității (1766), dând acesteia mai multe personalități de importanță locală (grăniceri, primari, medici etc.)⁹.

¹ Marin 1996, p. 15.

² *Ibidem*, p. 16.

³ Grama 2007, p. 135-139 și 156.

⁴ Marin 1996, *op. cit.*, p. 16

⁵ APS I 1895-1906, 18.05.1902; Marian 1996, *op. cit.*, p. 17;

⁶ Fiind eronat specificată în Marian 1996, p. 17 ca: „... născută Bozdog, fiica unor țărani înstăriți din Poiana Sibiului”. Este adevărat că numele de familie respectiv este rar în zonă, fiind întâlnit și în Poiana Sibiului, dar chiar membri familiei Victoriei se semnavă Bosdocu sau Bozdocu fiind originari din Veștem. Vezi: APS C 1895-1906, f. 189 și Bucur 2010 a, p. 148.

⁷ APS C 1895-1906, f. 189.

⁸ ABV V, botezați, f. 8, poz. 23, 28.04.1905 și f. 11, poz. 8, 17.04.1906; *Idem*, morți, f. 38, poz. 34, 02.11.1914; ABV VII, f. 69, poz. 18, 13.10.1936; Bucur 2010 a, p. 149.

⁹ *Idem*, p. 148-155.

Căsătoria și activitatea de la Veștem. Mariajul Victoriei Bozdoc cu Aurel Moga s-a realizat la data de 14 octombrie 1902, la Veștem, naș fiind învățătorul Doican Nicolae iar martor Bozdoc Gheorghe¹⁰.

După peste un an de la căsătorie, li s-a născut un băiat, la data de 1 noiembrie 1903, care va fi botezat Aurel și ortodox (**FOTO 1**) – ca și tatăl său - la biserica din Veștem, greco-catolică, de preotul Ioan Papiu¹¹. La data de 17 aprilie 1906¹² se va naște Valeria, care va deveni profesoară de latină și greacă, activând la Cluj. Aceasta va fi botezată în 20 aprilie, de către preotul Ioan Papiu, nași fiind părinții Victoriei („Ioan G. Bosdocu cu Elena născ. Muntean”)¹³.

În anul 1908, mama lui Aurică Moga se îmbolnăvește de pneumonie și moare la data de 1 februarie, fiind înmormântată la 3 februarie în „cimiteriul comunal Veștem” de preotul local Ioan Papiu și de potopopol greco catolic al Sibiului, Nicolae Togan (**FOTO 2 A, B**)¹⁴, lăsând doi orfani (Aurel, 4 ani și 3 luni; Valeria, 1 an și 11 luni)¹⁵. Aurel junior și Valeria vor rămâne în grija bunicilor veștemeni care le vor oferi îngrijire, educație și dragoste, împreună cu tatăl lor.

Notarul Moga se va recăsători, la scurt timp, cu o Valeria Tatu. Aceasta era originară din Hunedoara și s-a dovedit o femeie cu suflet mare, fiind o adevărată mamă și având grijă și de copiii acestuia din prima căsătorie. Din această a doua căsătorie au rezultat încă doi copii, Ermil (Ermiliu-Constantin) și Eleonora (primul ajungând avocat, apoi procuror șef la Brașov; cel de-al doilea, secretar la Direcția uzinei electrice Cluj). Ermil s-a născut la 1 decembrie 1912, având ca moașă pe Eva Muntean, fiind botezat „din necesitate” la 5 decembrie, de același Ioan Papiu, la Veștem¹⁶.

În 11 noiembrie 1918, notarul Aurel Moga a fost ales membru în sfatul poporului din Veștem, fiind al doilea semnat al documentului *Hotărârea noastră*, prin care veștemenii (211 persoane) își exprimau adeziunea pentru unirea Transilvaniei cu România¹⁷.

Primul document semnat de notarul Aurel Moga (dintre cele care s-au mai păstrat în arhivele locale) este unul din 18.03.1902 iar ultimul poartă data de 24.02.1920¹⁸.

În perioada cât a activat în localitate, familia Moga a participat – ca nași – la câteva botezuri și cununii. Le vom enumera (pe cele descoperite în documentele care au supraviețuit timpului), în ordine cronologică, începând cu botezurile.

Primul botez la care au nășit Aurel Moga și Victoria Bozdoc a avut loc la data de 12 mai 1907, la Victoria Bucur (fiica lui Alexandru Bucur și Iustina Slăvescu, străbunicii paterni ai autorului)¹⁹. Al doilea botez a avut loc la 27.06.1909, la Ana, fiica acelorași „economi”, de data aceasta, Aurel Moga fiind însoțit de Valeria Tatu²⁰. Apoi, doar soția Valeria n. Tatu, va boteza gemenii Gheorghe și Victor Mustăță, copiii lui Gheorghe N. Mustăță și Maria Mărginean, la data de 17 februarie 1914²¹. Urmează botezul Anei Mustăță, fiica anteriorilor, botezată de amândoi soții, în 4 iunie 1916²². Ultimul botezat va fi Liviu Stoia (cel care va cădea eroic pe câmpul de onoare, în cel de-al doilea război mondial, având gradul de sublocotenent), fiul lui Teodor Stoia, învățător și director al școlii din localitate, și al Mariei Milea²³.

Familia Moga va participa, ca nași, la următoarele cununii:

- în 23 octombrie 1904, a directorului școlii grănicerești din localitate, Teodor Irimie Stoia, cu învățătoarea Rosalia Aranyosi (Arieșanu)²⁴;

- în 5 februarie 1911, la Alexandru Bozdoc (vărul primei soții) cu Gheorghina Baci²⁵.

Dar, să continuăm cu prezentarea lui Aurel junior. Din sursele studiate, am reușit doar să aflăm că a urmat școala elementară, apoi a studiat la Liceul din Sibiu care, după unire, va purta numele lui Gheorghe Lazăr. Nereușind să descoperim documente referitoare la parcurgerea cursurilor elementare cât și la locul unde au fost urmate, considerăm în mod logic și de bun simț faptul că acestea au fost urmate la școala grănicerească din Veștem, unde au predat la

¹⁰ APS C 1895-1906, f. 189.

¹¹ APS B 1895-1906, f. 451, poz. 41; Bucur 2010, p. 268.

¹² Greșit trecută de Marin 1996, p. 17, ca fiind născută în 1905.

¹³ ABV V, botezați, f. 11, poz. 8, 20.04.1906; Marin 1996, p. 17.

¹⁴ ABV V, morți, f. 12, poz. 2, 03.02.1908; ACB, fotografii contemporane momentului, realizate în atelierul lui Wilhelm Auerlich, Hermannstadt, Heltauergasse, 53; Bucur 2010, p. 149.

¹⁵ Eronat specificate de Marin 1996, p. 17 („soția lui – Aurel Moga, notarul N.A. – a murit de tânără, când Aurel avea 6 ani, iar sora Valeria 4 ani”).

¹⁶ ABV V, botezați, f. 49, poz. 64, 05.12.1912; Marin 1996, p. 17.

¹⁷ Popescu coord 1989, p. 192 și 273; Bucur 2010 a, p. 21 și 246.

¹⁸ APS, loc. cit.; ABV 1920, nr. 178/1920.

¹⁹ ABV V, botezați, f. 49, poz., f. , poz. , ; Bucur 2010 a, p. 158.

²⁰ ABV V, bot, f. , poz. , .

²¹ Idem, f. 57, poz. 4 și 5, 17.02.1914.

²² Ibidem, f. 72, poz. 15, 04.06.1916

²³ Ibidem, f. 78, poz. 16, 01.11.1918

²⁴ Ibidem, cununăți, f. 1, poz. 9, 23.10.1904; Bucur 2010 a, p. 131 și 290.

²⁵ ABV V, cununăți, f. 9, poz. 2, 05.02.1911

vremea respectivă dascăli bine pregătiți (Doican Nicolae, Stoia Irimie Teodor, Rozalia Arieșanu-Stoia, Teodor G. Stoia)²⁶.

Pentru a prezenta un moment din copilăria lui Aurel Moga junior vom reproduce din amintirile dr. Sanda Iancu-Doboși: „Sfârșit de mai. Nu intrasem încă în luna lui cireșar, dar unii cireși cu expunere sudică și microclimat favorabil își roșiseră o parte din povara de fructe. Copiii atâta au așteptat ca să-și umple buzunarele și apoi gurile cu delicioasele cireșe. Așa se face că sora Valeria a venit acasă cu un pumn de cireșe primite de la o prietenă. Fratele Aurică, intuiește repede deliciul și cere să-i dea și lui.

- Da, zice sora, dar numai patru...

- Să facem o înțelegere, propune fratele: îmi dai patru cireșe pe care le mănânc, apoi mă așez la o distanță de 2-3 metri și tu-mi arunci către față câte o cireășă, pe care dacă o prind cu gura o mănânc, pe celelalte neprins de mine le iei tu, le speli și le mănânci.

Fata a fost de accord și a început să arunce cireșele către față lui Aurică pe care acesta le prindea cu gura dovedind o mare dexteritate.

Mai târziu i-a reproșat: Ți-amintești când mi-ai mâncat cireșele?”²⁷.

Despre perioada 1913-1921, documentele de arhivă ne arată că tânărul Aurică Moga a fost un elev sîrguincios, obținând la cursurile liceale rezultate meritorii (**FOTO 3**). În ultimul an de studii, la rubrica *Progresul în studii și purtarea*, era notat *Foarte bine, bună*. Printre colegii săi, mai mari sau mai mici ca vârstă, se numărau și următorii consăteni: Dorobanț Arsenie (sublocotenent, căzut eroic la datorie, pe frontul din Italia, la Toronto, în 31.10.1918), Muntean Alexandru (colonel, comandantul Regimentului 90 Infanterie din Sibiu în 1944-1945), Oana Alexandru (colonel, medic), Oana Traian (fratele anteriorului, chestor la poliția din Timișoara), Milea Nicolae (medic la Cluj), Bozdoc Ioan (administrator al Orfelinului din Orlat), Hașegan Ioan (învățător, profesor apoi director al Școlii generale din localitate), Spornic Titus (fiul notarului localității – anterior lui Moga - Spornic Ieronim, stabilit în Mohu), Mărginean Gheorghe dar și alți fii ai unor personalități sibiene: Decei Ioan, Decei Aurel, Bologa Octavian, Florian Aurel, Smigelschi Octavian etc.²⁸.

Evoluția ulterioară. După terminarea liceului și mutarea familiei în Cluj, pentru Aurel Moga va urma o carieră impresionantă, plină de realizări și o ascensiune spectaculoasă. Vom enumera, pe scurt, evoluția acestuia:

- 1921-1926, student al Facultății de medicină din Cluj;
- 1927, își ia doctoratul în medicină și chirurgie;
- 1936, o cunoaște pe Emanuela Crăescu, profesoară, cu care se va căsători în anul următor;
- 1939, numit șef lucrări la Clinica Medicală II din Cluj;
- 1944, conferențiar universitar la clinică;
- 1948, profesor universitar la Clinica Medicală I din Cluj;
- 1949, decan al Facultății de Medicină Cluj;
- 1950, ales rector al IMF Cluj;
- 1966-1969, ministru al sănătății;
- 1966-1975, profesor la catedra de cardiologie a IMF București;
- 1969-1977, președinte (primul) al Academiei de Științe Medicale din R. S. România;
- 1977, la data de 19 august, pleca, pe drumul fără întoarcere, cel care a studiat și a tratat mii de bolnavi cu cardiopatie – culmea – răpus de un infarct miocardic. A fost înmormântat în 21 august, în cimitirul Sfânta Vineri din capitală²⁹.

Concluzii:

- stabilit la Veștem, activând ca notar (1901-1920), Aurel Moga senior s-a integrat în viața comunității, dedicându-se funcției și românilor, căsătorindu-se cu localnica Victoria Bozdoc;
- tânărul Aurică Moga, primul născut al familiei, a avut o copilărie fericită la Veștem, perioada petrecută în localitate și educația primită acolo având urmări benefice asupra dezvoltării și evoluției personalității sale;
- decesul timpuriu al mamei este compensat de dragostea bunicilor materni apoi de a doua soție a lui Moga senior;
- urmează cursurile Liceului „Gheorghe Lazăr” din Sibiu (instituție de prestigiu) alături de alți consăteni și tineri valoroși, unde obține rezultate meritorii;
- mutarea familiei la Cluj îi favorizează evoluția dar și creează posibilitatea de îndepărtare și uitare a locului de naștere;

²⁶ Marin 1996, p. 17; Bucur 2010 b, p. 262-266.

²⁷ Marin 1996, p. 18.

²⁸ ANSB, LGL, 1913-1921, C. 306 M-313 M, 8 și 9; Bucur 2010 a, p. 153, 191, 216, 243 și 262.

²⁹ Marin 1966, p. 12-13; Scânteia 1977, p. 5; Cucuianu, Brudașcă 2008, p. 7-18.

- este de neașteptat și dureros faptul că, odată mutată la Cluj, familia Moga a rupt legăturile cu localitatea Veștem, doar copiii lui Aurică fiind cei care au reînnoțit relațiile cu rudele din localitatea unde s-a născut celebrul lor tată.

Bibliografie

ABV V – *Arhiva Bisericii ortodoxe Veștem, Protocolul botezaților, cununaților și morților, 1904-1921*, tom V.

ABV VII – *Arhiva Bisericii ortodoxe Veștem, Protocolul morților, 1922-1973*, tom VII.

ABV 1920 – *Arhiva Bisericii ortodoxe Veștem, Acte oficiale*, inv. 535, *Extras din procesele verbale ale consiliului comunal din 24 febr. 1920*, nr. 178/1920.

ACB – *Arhiva Ciungu-Bozdoc*.

ANSB LGL 1913-1921 – *Arhivele Naționale, Direcția județeană Sibiu, Fondul Liceul Gheorghe Lazăr, cataloage, 1913-1921*, cotele 306 M-313 M, 8 și 9-

APS I 1900-1920 – *Arhiva primăriei Șelimbăr, Acte 1900-1920*.

APS C 1895-1906 – *Arhiva primăriei Șelimbăr, Registrul stării civile, căsătorii, 1895-1906*.

APS N 1895-1906 – *Arhiva primăriei Șelimbăr, Registrul stării civile, născuți, 1895-1906*.

Bucur 2010 a – Al. Bucur, *Veștem. Antroponimie și zoonimie*, Sibiu, 2010.

Bucur 2010 b – Al. Bucur, *Școlile grănicerești de pe teritoriul fostului regiment de la Orlat (1871-1921)*, Sibiu, 2010.

Cucuianu, Brudașcă 2008 - M. Cucuianu, Ioana Brudașcă, *Contribuții ale medicinei clujene la studiul unor mecanisme implicate în patogeneza sindromului metabolic*, în *Clujul Medical*, Cluj-Napoca, 1, Vol. LXXXI, 2008, p. 7-16.

Grama 2007 – A. Grama Brescan, *Români sudtransilvăneni în secolul al XIX-lea. Județul Covasna. Contribuții documentare*, 2007.

Marin 1996 – F. Marin, *Vieți dedicate omului. Personalități medicale clujene. Aurel Moga*, Vol. V, Cluj-Napoca, 1996.

Popescu coord. 1989 – I. Popescu-Puțuri (coord.), *1918 la români. Documentele unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, vol. IX, București, 1989.

Scânteia 1977 – *Necrolog în Scânteia*, anul XLVII, nr. 10.887/20.08.1977, p. 5.

F 430. Injennau valat kloot,
korygtoe vaint eitelm-
ben sa injennu, nallina
"spring keloti" na joppo-
tetelt be. —

1409a Grubling
bejilanti.

Rotherbaum
am 1. August 1881

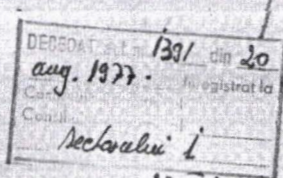
Casitaut cu Emanuel
Găvruta în comuna Blaj la
9. Octombrie 1937, actul
nr 738-1937 -

1937 Novembre 26

ofiter al Harri unde Motor

John Boston

8/1, rat certificate
 NE 193113 Ca 22 sec 9

41 SZÁM

Kelt: *Vest'innen*

1900 (ezer néven) születtem _____) évi
november hó 6 (hatodik) _____) napján

Megjelent az alulírott anyakönyvvezető _____ előtt

Morva Anriél.

a kinek állása (foglalkozása): környezeti jogász és ügyvéd
környezeti jogász, környezetvédelmi jogász

lakóhelye: *Kevefém*

s a ki *calolivot ampanomoro* seto

személy *com ismer*

és bejelentette a következő születést:

családi és utóneve: Ágoston Árpád

A törvényes atya

vallása: *görög keleti*

állása (foglalkozása): községi jegyző és magánbíró
szabványgyártó

lakóhelye: Kecskemét

születéshelye: Érd, Matyas / Kiskunmén vármegyé
 életkora: 27 Kismén éves

Álladi és utóneve: Marya Amilii Bordonci
Victoria

А. З. АНУБ

vallása: görög katólikus

Állása (foglalkozása): *háztartásbeli*

lakóhelye: Kentium

születéshelye: *Kentőm*

Életkora: 17, Tizenhét _____) éves.

A születés

ideje: 1900 (ezer kilenc százharminc)

А. гыермек

neme: fiu; vallása: göngy keleti

Antônio: *Amel*

Eljegyzés: *Altábornagyantonyonczkó című kétség
1895 évi XSVI. 4. évi 108. számú
bírói határozat szerint megfizet
ajánlati díjat. F. Szabó Béni, ügyvezető
1912 évi október hó 4. napján*

Felolvasatván

helybenhagyatott és *rahainstly*.

Rethersauz
anyakönyvvezető.

Magyar Anny
bejelentő

FOTO 1. Actul de naștere a lui Aurel Moga (APS N 1896-1906)

A

B

FOTO 2. Aspecte de la decesul mamei lui Aurel Moga, Victoria n. Bozdoc, 03.02.1908 (ACB)

Sor- szám	A tanuló neve, vallása, születésének ideje (év, hónap és nap) és helye	Atyjának vagy anyjának neve, állása és lakhelye	Az előbbi osz- tályt hol végezte a tanuló és mily eredményrel?	Osztöndíjas-e a ta- nuló? Részese- ségi díjban? (cím, keltezés és szám)	Tandíjmentes-e a tanuló? (keltezés és szám)
44	Moga Aurel gör. hel. 1903. nov. 1. Vesztem, Szecsen om.	Moga Aurel jegyző, Vesztem	Nagyrebeni áll. főgimn. I. b. oszt. jó, jó.		Féligmentes Egész mentes 512-1914
É r t e s í t ő			B i z o n y í t v á n y		
Tárgyak	Érdem- jegyek	Észrevétel	Érdemjegyek	Észrevétel	
Vallás tan	1		jóles	M. o. 1915. IV. 8.	
Magyar nyelv	2		jó		
Latin nyelv	2		jó		
Görög nyelv					
Görögpótló irodalom					
Görögpótló rajz					
Német nyelv					
Történelem					
Földrajz	3		elégégyes		
Természetrájz	3		jó		
Természettan					
Mennyiségtan	2		jó		
Rajzoló geometria	2		jó		
Bölcsezsét					
Szépíráás	2		jó		
Testgyakorlás	2		jó		
Egészségtan					
Gyorsírás					
Román nyelv	2		jóles		
Szabadkézi rajz					
Ének	2		jóles		
Zene					
Írásbeli dolgozatainak külső alakja	1		esimes		
Az el- mulasztott órák száma	Igazolt				
	Igazolatlan				
Magaviselet	1		jó		
A tanári testület záróertekezleti ítélete: <i>Feljebb osztályba felépítés.</i>					

FOTO 3. Filă a catalogului de la Liceul „Gheorghe Lazăr” Sibiu, cu rezultatele la învățătură ale lui Aurel Moga, în anul școlar 1914-1915 (ANSB LGL 1913-1921, 307 M)

**O ANIVERSARE RATATĂ: APRILIE 1916 –
100 DE ANI DE LA NAȘTEREA COLONELULUI DAVID URS BARON DE MARGINA**

**Dr. Alexandru Bucur
Mihaela Cristea
Dr. Sorin Cristea**

Abstract. A missed anniversary: April of 1916 – 100 years from the born of Colonel David Urs baron of Margina. In April 1916 Astra didn't manage to celebrate the fulfillment of one hundred years from born of David Urs of Margina because of the entering of Romania in the First World War. The speech prepared by Victor Lazar remained unread. The content of this speech was used for creating a Biography of David Urs which was published in two editions. The contents of this biography refers to the military career of David Urs but mostly it refers to the activity during the time he was the president of the Border School Fund.

Cuvinte cheie: David Urs, ASTRA, Victor Lazăr, Lissa, aniversare, cuvântare, biografie, carieră militară, școală grănicerească

Keywords: David Urs, ASTRA, Victor Lazăr, Lissa, anniversary, speech, biography, military career, border school

Despre celebrul David Urs s-a scris destul de puțin față de cât era necesar pentru a se scoate în evidență personalitatea marcantă a acestuia. După o viață îndelungată și plină de realizări deosebite, atât în cariera militară cât și pe tărâm cultural și educațional, se stinge din viață în Sibiu, la data de 10 septembrie 1897, fiind înmormântat în cimitirul „Bisericii dintre brazi” alături de personalități de vază ale românilor ardeleni.

La împlinirea a 100 de ani de la nașterea sa, ASTRA a încercat să sărbătorească centenarul acestui brav și destoinic român. Pentru acel eveniment, Victor Lazăr (unul dintre biografii săi) a pregătit o cuvântare care, din nefericire, nu a mai putut fi rostită. Respectivul material a fost conceput, inițial, pe ciorne, în număr de 12 file format A 5. Apoi, după rectificările și completările de rigoare, materialul a fost transcris în forma finală pe format A 4, pe fața a 15 coli¹.

Prima intenție de a se sărbători cu fast centenarul nașterii baronului Urs a fost publicată de ASTRA la jumătatea anului 1916: „**În amintirea baronului David Urs de Margina.** Împlinindu-se în 1 Aprilie a.c. o sută de ani dela nașterea răposatului colonel David Urs baron de Margina, eroul dela Lissa, fost multă vreme, ca pensionar, președinte al Comitetului administrativ al Fondului grănițaresc al fostului Regiment I ardelean român de graniță, și membru al Comitetului central al <<Asociațiunii>>, conducerea însoțirii noastre culturale a hotărât să serbeze această însemnată aniversare printr'o festivitate cu prilejul căreia să se inaugureze și portretul nemuritorului bărbat, pregătit pentru <<Asociațiune>> prin munificența Vener. Consistor arhiepiscopesc din Blaj. În vederea împrejurărilor actuale această festivitate se va ținea la proxima adunare generală a <<Asociațiunii>>”². Avem convingerea că respectivul portret a fost donat de Consistoriul din Blaj, fiind nominalizat la capitolul „DIN VIEAȚA ASOCIAȚIUNII, Muzeul Asociațiunii, 3. Galeria de portrete. Donații”³.

Redăm, în continuare, fragmentul din „Raportul general al ASTREI pentru anul 1915”, în care se specifica hotărârea comitetului de a serba festiv aniversarea: „În amintirea *baronului David Urs de Margina*, de la a cărei naștere la 1 Aprilie 1915 (!?) s'a împlinit o sută de ani, comitetul, - în considerarea meritelor nepieritoare ale acestui bărbat care o serie îndelungată de ani a stat în strânsă legătură și cu <<Asociațiunea>>, ca membru al comitetului ei central, - a hotărât, să serbeze această însemnată aniversare printr'o *festivitate, cu prilejul căreia să se inaugureze și portretul nemuritorului bărbat*, pregătit pentru <<Asociațiune>> prin munificența Vener. Consistor arhiepiscopesc din Blaj. În vederea împrejurărilor actuale această festivitate se va ținea la proxima adunare generală a <<Asociațiunii>>”⁴.

Din cauza primului război mondial, în principal datorită angrenării României în conflict, nu a mai fost posibilă realizarea respectivei activități, ASTRA fiind angrenată în alte activități, o parte din membrii săi fiind luați la oaste, luptând pe diversele fronturi ale imperiului.

Cuvântarea pregătită de Victor Lazăr, fost învățător la școala grănicerească din Jina (1888-1893)⁵, a servit ca bază în editarea unei biografii (prima scrisă de un român) dedicată celui care a condus școlile grănicerești din 1871 până în 1897. Prima ediție, apărută mai întâi la București în anul 1917, va fi urmată de o alta, apărută la Sibiu în 1923⁶. Conținutul celor două monografii dezvoltă ideile principale din cuprinsul cuvântării pregătite pentru aniversarea din anul 1916, cu revizuirile și completările de rigoare. Bineînțeles că autorul a dezvoltat pe larg (atât cât i-au permis datele deținute la acel moment) aspectele vieții și realizărilor baronului, axându-se mai mult pe activitatea acestuia de

¹ AAB 1916.

² Transilvania 1-6/1916, p. 76.

³ *Idem*, p. 79.

⁴ *Ibidem* 7-12/1916, p. 108.

⁵ AAB 1916; O biografie a a acestuia a se vedea în: Bucur, Lupea 2002, p. 81-93; Bucur 2010, p. 187-193.

⁶ Lazăr 1917; Lazăr 1923.

dezvoltare a școlilor grănicerești și, mai puțin, pe cariera militară a lui David Urs. A avut ca bază de plecare o altă monografie (prima de acest fel dedicată lui David Urs), a lui Fraz (Francisc) Rieger, colonel în armata imperială⁷. Colonelul Franz Rieger a dezvoltat problemele referitoare la activitatea lui Urs din perioada carierei militare, într-un mod excepțional, mai ales pentru faptul că autorul era ofițer austriac și a scos în relief aptitudinile și vitejia unui ofițer român!!!

Inserăm o scurtă caracterizare a lui David Urs, extrasă din biografia realizată de colonelul austriac: „Un om serios, strict în serviciu, era un afabil și plăcut filantrop și prieten al conaționalilor săi în viața socială. El dăruia pe copiii cei mai sărguitori, ajuta pe părinții sau familiile celor mai lipsiți, chema pe cei mai de aproape în casa sa, pe cei mai îndepărtați la masa sa, oriunde i-ar fi întâlnit...

Dar și la toate celelalte lucrări culturale ale poporului său el lua parte activă cu sfatul său cu fapta și, contribuind astfel cu mica sa avere la toate fundațiunile, promova după puteri și ridica bunăstarea sa și a conaționalilor săi”⁸.

Pentru a reliefa cauzele care au dus la ratarea aniversării, reproducem un fragment din a doua biografie, realizată de Victor Lazăr, care face lumină în acest caz: „Era în 1916, când cei ce i-au cunoscut și prețuit munca pentru binele neamului, se pregăteau să serbeze amintirea împlinirii celor o sută de ani de la nașterea acestui vrednic Român. Puțin s-a putut face atunci, căci războiul uriaș era în toi, iar frații din vechiul Regat se pregăteau pentru lupta cea mare a dezrobirii neamului românesc de sub jugul străin. Nouă nu ne este însă iertat să ne mulțumim cu puținul ce s-a putut face atunci. Pilda vieții lui David Urs este prea înălțătoare și prea îndemnătoare la săvârșirea de fapte bune pentru binele neamului, pentru ca să nu o punem în fața întreg neamului nostru”⁹.

Pentru a arăta o parte din activitatea, mai ales militară, colonelului Urs vom implementa câteva citate (unele reprezentând caracterizările inamicilor) nepărtinitoare, măgulitoare și înălțătoare.

În timpul luptelor de la Lissa, deputatul Boggio, aflat pe o navă italiană care a atacat insula și a sfârșit scufundată, nota în jurnalul său:

„Miercuri 18 (iulie 1866 – N.A.) ... ora 6 seara. Lupta dură 7 ore, corabia noastră dădu 1300 focuri. Comandantul austriac se apără cu un curaj admirabil...

Pe la ora 3 sări în aer o magazie de pulbere și la ora 4 am distrus fortul 3. Noi eram deja siguri de victorie, când auzirăm că atacul celorlalte două grupuri n-a reușit.

19 iulie 1866... La 11½ ore începu atacul și dură până la 7½ seara. Către ora 2 sări în aer o magazie de pulbere a inamicului, jumătate de oră mai târziu o a doua și cu aceasta restul fortului și pavilionul...

Curajul și entuziasmul austrieșilor nu se poate descrie... Ei fură demni de admirat. De patru ori se întoarseră ei spre retragere, dar iar se adunară din nou și ripostau focul. Și când noi le lăsam numai câte o minută timp, ei se reântorceau iar înapoi (sic!) în baterii...

Focurile austrieșilor erau ochite admirabil de bine. Obuzele lor făceau sărituri infernale în partea dinapoi a corăbiei”¹⁰.

Este demn de scos în evidență faptul că Urs a reușit, în scurt timp, să-și impună autoritatea în rândul subordonaților de pe insula Lissa, cu toate că nu le era comandant decât de aproape două luni (numit la data de 20.04.1866), în scurt timp reușind să repare fortificațiile din insulă și să formeze un colectiv de luptători apreciat chiar și de inamic!

Despre dispariția acestuia, Victor Lazăr consemnează: „La 10 septembrie 1897, omul acesta plin de energie, putere și dor de muncă, atât de serios și aspru, mai ales față de sine, dar de o bunătate mare față de toți cei conștiincioși și necăjiți, a închis ochii pentru totdeauna. Un cortegiu uriaș de Români, sute de elevi de la școli grănicerești l-au petrecut la locul de veci...

Averea lui de 50.000 *florini* (peste o sută de mii de lei) o lasă Capitoliului metropolitan din Blaj pentru *burse* pe seama copiilor de grăniceri din fostul regiment român l-lui de graniță.

*În veci amintirea lui!*¹¹.

Considerăm o datorie de onoare, aceea de a sublinia că ASTRA din zilele noastre omagiază, an de an, pe bravul ofițer și luminatul luptător cultural, depunând coroane de flori la mormântul acestuia.

Este de neânțeles - și totodată jignitor și revoltător – faptul că, în perioada actuală există încă persoane care doresc să scrie fapte istorice despre colonelul David Urs, dar nu cunosc datele exacte ale vieții și activității acestuia (cu toate că s-a publicat suficient pentru a le face cunoscute). Și totuși, se încumetă să emită materiale ce conțin erori grave, fără a le fi jenă. Ne permitem să dăm câteva exemple:

- pe internet, la „Enciclopedia României - o enciclopedie online 100% românească”, se specifică: „Anul: **1815**. Nașteri: 1 aprilie: David Urs de Margina - baron, **comandant al Regimentului 1 Orlat nr. 16 Grăniceri Români**”¹².

⁷ Rieger, 1898.

⁸ *Idem*, p. 55.

⁹ Apud Lazăr 1923, p. 3-4.

¹⁰ *Idem*, p. 43-46.

¹¹ *Ibidem*, p. 30.

¹² <http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Anul:1815>.

Avem două erori: prima referitoare la anul nașterii – care, în realitate, este 1816, iar cea de-a doua privind funcția specificată. David Urs nu a fost niciodată comandantul Regimentului 1 grăniceresc român de la Orlat (menționăm că respectivul regiment a fost desființat la 1 aprilie 1851, dată la care Urs împlinea 35 de ani, avea gradul de căpitan clasa 1 și își desfășura activitatea în Regimentul de infanterie nr. 34 din actualul oraș Kosice din Slovacia – pe atunci numit Kasschau)¹³;

- tot pe internet găsim, spre rușinea celor care au conceput rezumatul, la DAVID URS DE MARGINE - 10 MARI SIBIENI 10 mari sibieni, oamenii sibiului

de unde vom reda câteva fragmente: „În 1841 devine **sublocotenent**, crescând până la a fi **adjunctul comandantului regimentului de grăniceri de la Racovița**” (de menționat că Racovița era sediul Companiei a VII-a; Urs va conduce compania în perioada 1848-49)¹⁴.

„De aici este mutat la Kosice, unde este avansat la gradul de **maior**.” Foarte interesant !!! Ce evoluție spectaculoasă, încă nu s-a pomenit o avansare, chiar și la excepțional, de la sublocotenent la maior între ofițerii români din Imperiul Habsburgic (doar la Alexandru Ioan Cuza, în 1856, în condiții speciale și în altă zonă geografică). „**Revine în Transilvania, ca vicecolonel**, la conducerea garnizoanei din Deva. Aici devine **colonel și comandant al companiei. Participă la Războiul Austro – Prusac, câștigând bătălia de la Lissa**.” La Deva a fost numit comandant al Regimentului de infanterie nr. 64 (16 iunie 1863), nu al companiei. Altfel era nevoie de o degradare, nu o avansare în grad (colonel, la data de 29 octombrie 1863). Bătălia de la Lissa a fost, preponderent, una navală. David Urs a condus apărarea insulei și garnizoanei Lissa, blocând înaintarea flotei italiene care a fost învinsă de cea austriacă¹⁵. „**Reorganizează regimentele de grăniceri din Transilvania**, un element cheie fiind școlile acestor companii.” Ar fi fost excepțional ca românul Urs să poată interveni în evoluția regimentelor grănicerești dar, din nefericire, așa cum am arătat mai sus, acestea au fost desființate în 1851 când viitorul colonel era doar căpitan și deținea o funcție prea puțin importantă. Despre școli, putem spune că, începând cu anul 1871 și până la deces, acest mare bărbat, devotat neamului său, a condus activitatea din cele 21 de instituții școlare aflate sub directă sa supraveghere¹⁶. „În 1916, **ASTRA va comemora centenarul nașterii sale**.” Această remarcă este foarte tare !! Referitor la acest lucru, tocmai s-a prezentat situația de atunci, mai sus.

În încheiere, dorim să ne prezentăm **concluziile**, care pot fi enumerate astfel:

- este demn de remarcat faptul că ASTRA și-a propus să realizeze omagierea a 100 de ani de la nașterea lui David Urs, prin acest lucru realizând recunoașterea meritelor acestuia, atât în mediul militar cât și cultural și social;
- nereușita aniversare s-a datorat, în special, faptului că războiul nu a mai permis punerea în practică a planului;
- cuvântarea pregătită de Victor Lazăr a servit acestuia pentru elaborarea și editarea biografiei deosebitului militar, organizator și conducător neobosit al Școlilor grănicerești, care a fost David Urs;
- posteritatea ar trebui să-l omagieze, cât mai des cu putință iar, locuitorii din teritoriul fostului Regiment grăniceresc de la Orlat să-și amintească de eforturile lui Urs necesare implementării învățământului privat în zonele locuite de urmașii grănicerilor cât și de importante realizări ale acestuia în domeniul învățământului românesc.

Bibliografie

- AAB 1916 – *Arhiva Alexandru Bucur*, document în ciomă și în formă finală, intitulat *O sută de ani dela nașterea colonelului David baron Urs de Margina. 1 Aprilie 1816-1 Aprilie 1916*.
- Bucur, Lupea 2002 – Al. Bucur și C. Lupea, *Ofițerii români din Regimentul 1 grăniceresc român de la Orlat*, Sibiu, 2002.
- Bucur 2010 – Al. Bucur, *Școlile grănicerești de pe teritoriul fostului regiment de la Orlat (1871-1921)*, Sibiu, 2010.
- Cocan 2006 – C. Cocan, *Școlile grănicerești conduse de David Urs: un moment de istorie națională*, Brașov, 2006.
- Lazăr 1917 – V. Lazăr, *David Urs de Mărgineni*, București, 1917.
- Lazăr 1923 – V. Lazăr, *David Urs de Mărgineni*, Sibiu, 1923.
- Lupea 1995 – C. Lupea - *Racovița, monografia unei străvechi așezări sibiene*, Sibiu, 1995.
- Militär 1851 – *Militär-Schematismus für 1851*, Wien.
- Părean, Părean 2010 – I. Părean și R. Părean, *David Urs de Margina Un mare român pe nedrept uitat*, Ediția a II-a, Sibiu, 2010.
- Rieger 1898 – F. Rieger, *Oberst David Baron Urs de Margina bei Solferino und bei Lissa*, Hermannstadt, 1898.
- Idem, *Colonel DAVID baron URS de MARGINA la Solferino și la Lissa*, Brașov, 1898.
- Transilvania 1-6/1916 – *Transilvania*, anul XLVII, nr. 1-6/01.07.1916, Sibiu.
- Transilvania 7-12/1916 – *Transilvania*, anul XLVII, nr. 7-12/01.12.1916, Sibiu.

¹³ Militär 1851, p. 184; Bucur, Lupea, p. 83; Părean, Părean, p. 26.

¹⁴ Lupea 1995, p. 32.

¹⁵ Bucur, Lupea, p. 84-85.

¹⁶ Cocan 2006, passim; Bucur 2010, passim. Autorul a adresat celor care au întocmit respectivul material, un mesaj cu corecturile necesare. Vezi <http://www.razvanpop.ro/blog/2010/07/07/david-urs-de-margine-10-mari-sibieni/>

tranne quei rispetti, varia a seconda del luogo, e
dei costumi, e di altre circostanze, ma in generale
non in flora antica, e cortegia lunga, e in fine
colma bene proporzioni.

Deja vindeut aserb, cat den amoi. In clasa a
ma lui pater, adeseori Vas tinea de usa in gumpina,
deja ca Amintea i-a astat remembla. Spinele...
potol baroncu de fca clasa a II^a.

O fire sea la celuloză, cum că e la barometru. Pe
un gât de apă, sămânță, pământ, și apă, și
reclame toate puterea lui de muncă. 4 zile muncă
muncă.

[illegible]

میتواند

Allegre a fost, cea mai nimerită și plăcută;
săi, cunoscută lui " " , nimeni nu poate să-l
în miltonica nimeni.

Alina a fost curată, căci ea nu
mai de-a sarcinile a fost respectabilă pentru
toți de el căl mai mult fete pentru propriile
cultură românească.

[illegible]

de aceea nu s-a putut realiza pe deplin
trecerea societății petroliere și gazelor, în sfera energiei
și gazelor, care trebuie să înceapă în aceste
condiții. Transmisiunile

Se o private administratie propriu-zise,
s'a organizat. ca pe tot felul de resurse locale.

FOTO 1. Filele 9 și 10 din ciornă (AAB)

Canta de ani dela nastrea

colombulii David Baron Urs d. Margina

1. April 1816 - 1. April 1916.

Se amplinesc in curand sau
ani, secund tot ce are popo-
rul nostru mai niquesu apa-
sa in totisapac cu celaltu po-
posu cu piepturile lor patria
de navolisile degnarilor
Au curs mult sange sa-
masesc, sau varsat multe
lacrimi de jale, dar pe toate
le usuca mandria noastra
ca mo-om facu dalaia / a po-
sura / a onorasculu pi patria
a fost in drept sa se astupa
de la mai.

Acasta, implorind a do-
larilor noastre, fetele de Pege si
patru surorile lui erau nase, care
deci, dand formele ale istoriei
de neamul romanesc pe a-
cele fete, era talismanul a
cuprins pagini inaltate
care dovedeau dragostea fetei

FOTO 2. Prima filă a discursului pregătit de Victor Lazăr (AAB)

ASPECTE ALE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI HUNEDOAREAN REFLECTATE ÎN GAZETA HUNEDOAREI (SEPT. 1925-OCT. 1935)

Dr. Gherghina Boda

Abstract: *The education of Hunedoara county in interwar period known a quantitative and qualitative development who got to a relative modernization but it kept many drawbacks. The Romanian teachers's situation were very difficult, the politicians not helped the education and the culture, economic situation were poor and a excessive politicization.*

Keywords: *education, interwar, school, teacher, politics.*

Ziarul *Gazeta Hunedoarei* a apărut săptămânal la Deva între anii 1922-1935, ca „organ independent cultural, social și de informații”. La apariție se numea *Gazeta Inidoarei*. Pentru scurt timp a fuzionat cu *Solia Dreptății*. În perioada 1925-1935, director al ziarului a fost profesorul Ioan Mișu, redactori fiind G. Ghinea până în 1930, urmat de I. Demea. Prin intermediul cuvântului scris, ziarul a încercat să-și aducă aportul al consolidarea vieții publice, să încurajeze dezvoltarea economică prin muncă, dezvoltarea socială și culturală a comunității locale. Deși s-a declarat independent de problemele politice, ca și alte cotidiane ale timpului, nu a putut face abstracție de acestea și nu a putut rămâne în afara lor. Programul declarat al ziarului era pornit dintr-un „ideal înăscut și firesc nouă, idealul muncii dezinteresate pentru întărirea, înflorirea și fericirea neamului”¹. În numărul 25 din 1935, ziarul făcea anunțul că va fi sistată tipărirea din pricina greutăților financiare. Între 1841-1943 apare seria nouă, cu subtitlul *Organ de înfrățire românească*, care, cu numărul 2 devine *Organ independent de unire, acțiune și înfrățire românească*. Acesta susținea interesele țărânimii și scria despre durerile și problemele acesteia. De asemenea, acorda spații largi problemelor cultural-artistice. După 1943 a apărut în publicația *Astra Hunedoarei*. Un loc aparte în spațiul ziarului au ocupat problemele învățământului românesc, în general, cele hunedorene, în special.

Istoria învățământului din Transilvania a avut anumite particularități față de cel din România, ceea ce a devenit deosebit de vizibil după Marea Unire din 1918. O particularitate era funcționarea școlilor în anumite condiții, funcție de cine le înființase și le întreținea, de aceea putem vorbi de școli de stat, comunale, confesionale, minoritare și particulare². Existau grădiniile de copii, învățământul primar, școlile de repetiție (completare a cursului primar în care elevii primeau o îndrumare practică generală sau cunoștințe industriale, comerciale sau economice), învățământul secundar (școli civile și licee), învățământul superior.

Marea Unire a dus la o creștere a numărului de unități școlare, a numărului de elevi și de cadre didactice, la o creștere cantitativă și calitativă a învățământului, la o modernizare a acestuia. Acest lucru s-a remarcat îndeosebi din anul școlar 1923-1924 când lucrurile s-au unificat, o contribuție deosebită în acest sens având-o legea C. Angelescu din 1924. Recensământul populației din anul 1930 a demonstrat evoluția învățământului printr-o creștere simțitoare a procentul știutorilor de carte din Transilvania (63,3% din populația de la 7 ani în sus), Banat (72%), Crișana și Maramureș (67,3%), per total cu 31% mai mulți decât în 1910³. Dintre aceștia, 86% urmaseră școala primară, 9,40% școala secundară, 1,98% școala profesională și 1,46% școlile superioare⁴.

Datele statistice din perioada interbelică relevă faptul că învățământul primar a constituit baza pe care s-au ridicat contingentele importante de elevi care și-au desăvârșit educația teoretică și practică în celelalte forme de învățământ. Oricum, cea mai mare pondere o avea învățământul primar.

O atenție deosebită s-a acordat școlilor cu profil practic care trebuiau să formeze noi categorii de care societatea avea nevoie în drumul său spre modernizare. Lipsa meseriașilor români putea fi rezolvată doar prin înființarea de școli de arte și meserii și de școli profesionale (comerciale elementare, cursuri serale, comerciale superioare, cursuri pentru completarea instrucției ucenicilor), care să inițieze tinerii doritori în tainele unor meserii cerute de piața muncii în continuă dezvoltare după Unirea din 1918. Puținii meseriași români erau mai mult cârpaci decât profesioniști, aveau serioase curențe în privința respectării cuvântului, preferând amănările de pe o zi pe alta, nu aveau diplomația meseriașilor români în a atrage noi clienți și a-i păstra pe cei vechi, nu aveau posibilitatea financiară de „a da pe așteptare” și nu aveau nici îndemnarea sau deprinderile acestora.

În județul Hunedoara, începând cu anul 1922-1925, s-au înființat mai multe școli de arte și meserii și școli comerciale susținute financiar de Camera de Industrie și Comerț Deva. În anul 1928 existau deja 95 de români care se specializau ca pantofari, bărbieri, curelari, fierari, croitori, lăcătuși, mecanici, măcelari, modiste, cioplitori în piatră, rotari, sobari, tâmplari, tipografi, tinichigii, tăbăcari, zidari și zugrăvi, 115 maghiari, care în plus față de români optau și pentru

¹ Cititorii noștri, 1944, p. 1.

² IR .Transilvania, 1999, p. 1016.

³ Ibidem, p. 1021.

⁴ Ibidem.

cursurile de ceasornicari, chelneri, dulgheri, dogari, dentiști, fotografi, tapițeri, țesători, turtari, pălărieri, mățari și pieptenari și 19 evrei care se specializau și ca strungari în lemn și tipografi, alături de meseriile de mai sus⁵. Susținerea înființării unor asemenea școli era motivată prin faptul că județul Hunedoara „...era unul din cele mai bogate județe ale țării...între altele în lemn și metale. Valorificarea acestor bunuri naționale n-a fost în trecut nici destul de intensivă și nici n-a purtat asupra sa timbrul etnic al locuitorilor băștinași nici în ceea ce privește contribuția de forță fizică și mai puțin în ceea ce privește modelarea lor artistică în stil național”⁶.

Este de remarcat faptul că aceste școli se aflau în plină dezvoltare „atât în ceea ce privește construirea de noi localuri pentru ateliere și internate, cât și în privința instrucției teoretice și practice a elevilor”. Și un alt fapt remarcabil era construirea noului local al „Școlii de Meserii a Moților” din Baia de Criș, care constituia modelul perfect al colaborării tuturor românilor și „spiritul de jertfă al acestui popor, tot atât de eroic în vreme de construire pașnică ca în războiul de zdobire a lanțurilor ce-l încătușau”⁷.

Și învățământul liceal a cunoscut o reală dezvoltare în perioada interbelică, atât cel de stat, cât și cel confesional. Doar că articolele din *Gazeta Hunedoarei* nu fac referire la acesta, ci doar la învățământul primar, în special la cel rural, care înregistra cele mai mari nereguli.

Cu toate creșterile cantitative și calitative înregistrate în cadrul învățământului, neajunsurile nu au reușit să fie eliminate cu totul. Lipsurile societății românești și practicile neortodoxe ale cercurilor politice au fost importate și în învățământului. Încercările disperate de a duce învățământul pe drumul modernizării după modelul țărilor civilizate s-a lovit în permanență de „specificitățile” românești, fapt care a condus la o criza a învățământului. Lipsei reformatorilor și salarizării ridicele a acestora li se adăuga imixtiunea politică, de fapt politizarea excesivă a învățământului, ceea ce a dus la mari nemulțumiri și la disponibilitatea dascălilor în număr destul de mare de a intra în rândul legionarilor. Instrucția era disproporțională cu educația, aceasta din urmă fiind văduvită de atenția dascălilor. Relația dintre școală și familie nu exista, programele erau încărcate, intelectualismul excesiv, compartimentarea specialităților confuză, coordonarea materiilor de studiu nejudicioasă, durata redusă a cursurilor (1 octombrie – 1 mai), pregătirea științifică și pedagogică a unor dascăli era deficitară, numărul de elevi de care trebuia să se ocupe un dascăl era destul de mare iar subvențiile statului disproporționate la școlile din mediul urban față de cele din mediul rural⁸.

În cadrul procesului de învățământ, un rol aparte îl dețin metodele didactice. „Busola muncii este metoda”, care trebuie să pună în permanență de acord munca profesorilor și a elevilor cu „legile psihologiei și logicii”⁹. Prin eforturile dascălilor, școala trebuie să devină atrăgătoare și captivantă pentru copii încă de la început, „învățătura să fie un joc plăcut, înlăturând efortul care apasă sufletul micilor școlari și-i înstrăinează de școală” iar personalitatea profesorilor trebuie să contribuie cât mai mult la aceste deziderate.

Din nefericire, principiile teoretice puteau fi puse cu dificultate în practică deoarece existau nenumărați factori care îngreunau muncă din școală, printre care lipsa materialelor didactice și a manualelor sau cantitatea și calitatea redusă a acestora ocupa un loc destul de important. Cu toate aceste impedimente, existau cadre didactice care totuși manifestau interes pentru acest domeniu destul de vitregit din punct de vedere financiar și care depuneau eforturi creative de a inventa noi mijloace didactice care să ușureze atât munca dascălului, cât și înțelegerea disciplinelor școlare de către elevi. O atare „invenție”, brevetată, i-a aparținut unui institutor din București, V.P. Dumitrescu care, bazându-se pe experiența sa didactică, „a născocit o mașină ingenioasă menită să ușureze munca predătorilor primelor operațiuni aritmetice cât și efortul gingașei structuri nervoase a creierului copilașilor de 6-7-8 ani. Mașina aceasta este o cutiută frumoasă, având penar, tăbliță de scris și socotit și un calculator aritmetic intuitiv, portativ în ghiozdanul copilului și destul de solid, fiind făcut din stejar...cu mărgelile și bețișoare colorate viu”¹⁰. Aparent o frumoasă jucărie, instrumentul de socotit atrăgea cu ușurință copilul în plăcuta gimnastică a minții.

Anul 1926, în a doua sa parte, a adus ceva bani, suma de 900,000 pentru „învățătorii care urmează cursurile de la școala normală de învățători”, în vederea achiziționării de materiale care lipsesc cel mai mult și care sunt absolut necesare în procesul de învățământ. Pe de altă parte a adus creșterea cheltuielilor cu școlarii, unele școli, printre care și liceul „Decebal” din Deva introducând obligativitatea uniformei școlare, confecționată dintr-o anumită stofă și cu un anumit model. Această decizie era o povară în plus pentru părinții cu mai mulți copii la școală sau cu o situație materială precară. O consecință a acestui fapt era „că împiedică a pătrunde în viață pe cei mai slabi pregătiți, constituie eliminarea din învățământul ordinar a elevilor mai săraci, deci a Românilor”¹¹.

⁵ DJHAN, CIC, dosar 88/F.A. 106/1925, f. 3.

⁶ Învățământul artelor aplicate în meserii în județul nostru, 1925, p. 1.

⁷ Ibidem.

⁸ Crâsnic, 2008, p. 252.

⁹ Metoda didactică. O mașină pentru învățarea socotitului, 1925, p. 2.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Obligatorietatea uniformei școlare, 1926, p. 1.

Orfanii de război erau primiți pe bază de examen la liceele mai bune, în caz de nereușită erau repartizați la alte școli.

Toamna anului 1926 a fost împărțită pe următoarele acțiuni școlare¹²: 1-8 sept. – înscrierile și reînscrierile; 10-15 sept. – examenul de admitere și de bursă; 10-28 sept. – examenul de corigență; 20-25 sept. – examenul de admitere în clasa a V-a secundară; 25 sept. – 10 oct. – examenul de bacalaureat; 26 sept. – începerea cursurilor.

La aproape un an de la declanșarea crizei economice, învățătorul I. Al. Crăciun din comuna Aurel Vlaicu constata cu amărăciune starea deplorabilă în care ajunsese școala românească. În timp ce „focarele de lumină se părgălesc... înflorește politica spre nenorocirea țării”. La deschiderea cursurilor noului an școlar, după lunga vacanță de vară, copiii se întorc cu sufletul renăscut și cu voie bună la aceeași școală posomorâtă, căci a rămas aceeași „încăpere urâtă și murdară, cum au lăsat-o copiii când au plecat în vacanță. Din ea duhnește miros de aer închis și acru. Pereții rânjesc și-și arată cărămizile, de sub tencuiala dărâmată și nereparată de mulți ani. Înăuntru ca și afară, nimic nou. Nici un tablou care să capteze atenția ștregarilor, nici o hartă. Geamurile tot sparte, tabla tot ștearsă de vopseaua de odinioară, ca un cal bătrân și slab, ros în spate și pe coaste de ham și de șa. Prin curte buruienile au crescut mari și s-au făcut urâte și tot ei trebuie să le curețe. E urât la școală. Nimic, nimic din ceea ce ar trebui să le placă lor... Și după câteva zile de la începutul școlii, fiindcă timpul e tot frumos, o iau razna pe câmp, în pădure și la baltă și lasă școala s-o păzească „domnul”, singurul bătut de soartă care nu poate fugi de aici”¹³. După părerea acestui învățător, relele se trag din sfera politicului care dă o mulțime de legi, căci acesta „e păcatul cel mare al românilor: legi bune și multe – unele apar chiar ca o plantă heterotrofă după ploaie – dar se aplică rău sau chiar deloc și litera lor rămâne doar închisă între două scoarțe”. Legislația lăsa școala în seama comunelor, care de cele mai multe ori o neglijau total, ba chiar manifestau rea voință față de aceasta urmărindu-i desființarea pentru a scăpa de cheltuielile cu întreținerea și dotarea. Această stare de fapt se răsfrângea negativ asupra dascălului care își pierdea „și ce brumă se prinsese de el în școală și devine – chiar și în cazul elevilor eminenti, de nerecunoscut în fața foștilor profesori, cu care se întâlnește la diferite examene”. Din nefericire se uită că România Mare nu s-a făcut „atât prin baioneta soldatului român, cât mai ales prin avântul și patriotismul din inima sa. Și acest suflet de erou îl formase școala”. Căci, așa cum spunea Henry Brougham, „abecedarul școlii e o armă mai puternică decât baioneta soldatului”.

Criza economică s-a răsfrânt indubitabil și asupra culturii și educației. În anul 1932 se anunțau 143 de catedre vacante în învățământul primar din județul Hunedoara. Chiar dacă salariile erau foarte mici, nu se primeau la timp, exista o dotare insuficientă a școlilor, localurile școlilor insalubre, dăunătoare fizicului și mentalului, cu mijloace didactice puține sau deloc, vechi și depășite, oamenii iubitori de școală îndemneau părinții să-și trimită copiii la școlile normale pentru umplerea acestui gol din învățământ¹⁴. O nemulțumire a cadrelor didactice hunedorene a fost aceea legată de hotărârea ministerului de a numi ca învățători doar absolvenții de școli normale din promoțiile de până la 1930, impunând Inspectoratului hunedorean de a numi din 125 de noi învățători, 100 din Vechiul Regat, astfel rămânând peste 150 de absolvenți din județ, promoțiile 1930-1932, fără posturi¹⁵.

Deschiderea noului an școlar a fost marcată de neajunsurile existente înainte de criza economică, la care acum se adăugau salariile dascălilor neplătite de 4-5 luni, lipsa totală a lemnului pentru iarnă, numirile de învățători întârziate, insuficiența banilor pentru înzestrarea elevilor cu cărți și rechizite, neefectuarea reparațiilor la școli și multe altele¹⁶. Sărăcia generală și-a pus amprenta nemiloasă asupra tuturor aspectelor vieții românilor. Nici situația școlilor urbane nu era mai ușoară. Chiar dacă taxele școlare și prețul cărților se redusese simțitor, marea masă a elevilor români, majoritatea de la țară, nu mai puteau face față cheltuielilor. O ușoară facilitate a fost creată de către minister prin aprobarea aceluiași cărți valabile cu un an în urmă și care puteau fi cumpărate de la elevii cu un an mai mari.

În aceste condiții financiare deosebit de dificile, abandonul școlar a crescut alarmant, motiv pentru care părinții erau îndemnați să-și dea copiii la școlile de meserii sau comerț, pentru a învăța o meserie, în loc să-i țină acasă, cu atât mai mult cu cât existau și cursuri serale. Cu orice ocazie și de multe ori prin intermediul presei, intelectualii de bine îndemneau populația românească să învețe deoarece în viață „cei cu mai puțină învățătură nu vor putea duce concurența cu cei care au școală mai multă și mai bună”, dând ca exemplu minoritarii.

Anul 1932 a fost și anul în care ministrul instrucțiunii, Dimitrie Gusti, își propusese reorganizarea învățământului primar. În acest scop a înființat o comisie compusă din T. Iacobescu, V. Lepădatu, Vlădescu-Albești, Căpățineanu și Iosif Andreescu¹⁷. De asemenea, s-a reînființat examenul de definitivat și promovarea la gradul II, acest lucru fiind considerat benefic, deoarece promovarea automată ducea la plafonare, la lipsa motivației cadrelor didactice pentru perfecționare¹⁸.

¹² Redeschiderea școlilor secundare, 1926, p. 3.

¹³ Se-ncep școlile, 1930, p. 3-4.

¹⁴ 143 de catedre vacante în învățământul cursului primar din județ, 1932, p. 3.

¹⁵ Școlile! Revizorii!, 1932, p. 1.

¹⁶ În preajma noului an școlar, 1932, p. 1.

¹⁷ Reorganizarea învățământului primar, 1932, p. 3.

¹⁸ Pentru învățătorii și toți caro voiesc a-și educa copiii rațional, 1932, p. 1.

O altă măsură luată de minister a fost ca toți directorii de școli primare, care au împlinit 34 de ani de serviciu în învățământ, să nu mai poată deține această funcție. Legea învățământului primar a fost modificată abia în 1934. Printre prevederile acesteia se număra: ridicarea școlilor normale la 8 clase și introducerea a noi condiții pentru obținerea examenului de definitivat și promovarea la gradul II; promovarea pe gradul I era posibilă numai după 5 ani de la obținerea gradului II; în cazul transferurilor în primul rând se avea în vedere situația familială și locală, abia apoi gradul și vechimea¹⁹. Datorită acestei prevederi a apărut o adevărată pleiadă de aventurieri didactici, care murdăreau imaginea generațiilor formate pentru munca de apostolat.

Condițiile economice dificile prin care trecea țara au determinat guvernul să ia măsura deloc populară a reducerii salariilor. Dascălii și-au propus să depună toate eforturile pentru a obține mai întâi neaplicarea legii armonizării salariilor promulgată în anul 1927 și numai apoi să se reducă salariile, precum și să lupte pentru ca aceste reduceri să nu afecteze și salariile de mizerie ale învățătorilor începători²⁰. Învățătorii, prin președintele Asociației Învățătorilor, D.V. Ţoni, și-au pledat în cadrul unei ședințe a Parlamentului din luna decembrie, problemele referitoare la starea școlilor primare, rău organizate și slab subvenționate, numărul insuficient de dascăli, aplicarea obligativității școlare în vederea eradicării analfabetismului și salarizarea²¹. Problemele legate de salarizare au fost rezolvate în anul 1934 când, prin ordonanța nr. 58588/1934, Ministerul Instrucțiunii Publice a hotărât ca salariile să se achite de către Percepțiile de care aparțin, pe bază de chitanțe distribuite de directorii de școală²².

Situația dascălului român a cunoscut o degradare permanentă. Se spunea că „Pe cine l-a urgisit Dumnezeu, pe acela l-a făcut pedagog”. Chiar dacă meseria lui este una indispensabilă, societatea nu-i rezervă respectul cuvenit. În anul 1934 dascălul român era perceput într-o lumină nu prea bună, situația lui nefiind una de invidiat, ci una de plâns. „În el bate și pe el încăleacă ministrul, atâția inspecitori și parainspecitori cu tot atâția directori, prefect, preot, notar, primar, fiind veșnic terorizat de autorități prin ordine, dispoziții, măsuri, reglementări și reclamat de toți chemații și nechemații, oameni politici, administrativi, sanitari, bisericești și hărțuit de toată plebea socială și intelectuală cu sau fără cădere oficioasă, abuzivă, escroacă și parvenită în România”²³. El trebuia să fie și librar, căci trebuia să fie la curent cu toate aparițiile de broșuri, manuale, cugetări, filozofii etc., unele mai stupide decât altele, pe care, conform noilor cerințe ale învățământului, trebuia să le cumpere și să le valorizeze între public și școlari. Mai trebuia să-l înlocuiască, nu de puține ori, pe preotul comod și nesupus nici unor controale, dar care, împreună cu notarul îi puteau decide soarta „să-l mute hăt în partea opusă a țării sau chiar să-i facă mizerii, să rămână fără post”, de asemenea trebuia să se poarte cu mânuși și cu notarul și primarul, care și ei aveau putere de decizie asupra bietului dascăl umilit. Nici medicul nu se lăsa mai prejos, căci dacă considera că dascălul nu este suficient de „respectuos” îi făcea plângere la autorități arătând că „sala nu este aerisită sau că e prea curent având uși și ferestre deteriorate, că copiii îs desculți, necurați etc. La toate acestea dascălul e de vină, ca și când el ar fi proprietarul școlii, susținătorul învățământului și tata tuturor copiilor clasei lui”. Bietul dascăl! Și parcă toate acestea nu ar fi suficiente, el mai are și alte îndatoriri: „Ține, dascăle, prelegere reglementară, ține supracurs complementar, cercetășie, agricultură, școală profesională, muzică, cor, orchestră, fă în toată luna program pentru serbări, defilări, recitări, teatru, excursii, conferințe în și afară de program școlar. Participă, dascăle, la toate comisiile în cadrul tuturor societăților sociale, culturale, comunale, profesionale, contra gazelor, mormintelor eroilor, patriotice, naționale etc. pentru a primi fără discuții, însărcinări și ordine. Nu lipsi, dascăle, de la toate adunările și întrunirile profesionale, cercuale, secții săptămânale etc.”. Se pare că portretul dascălului de țară în epocă era cel al unui supraom, dedicat întru totul societății, mai puțin propriilor elevi și familiei. Chiar dacă aceste abuzuri asupra lui erau recunoscute și nu de puține ori înfierate, ele au continuat, unele dintre ele până în ziua de astăzi.

În anul 1935 se pornește o adevărată ofensivă de „culturalizare a satelor”, care avea drept obiectiv ridicare nivelului de cultură și civilizație în rândul populației rurale care manifesta deficiențe majore în această privință. Și mijlocul cel mai potrivit pentru această operă susținută de Casa Regală prin „echipele regale” trimise de Fundația Regală era, bineînțeles, școala. Oamenii de bine pledau pentru școlarizarea copiilor de țărani, dar nu pentru cea liceală care îi „domnea” și îi deșrădăcina, transformându-i pe mulți în secături adevărate și plaga satelor, iar pe „domnișoare” le făcea să se rușineze cu părinții lor și care, pentru a-și păstra noul statut, se măritau cu „orice pierde-vară, numai domn să fie, care le risipește zestrea în cel mai scurt timp”²⁴. De aceea, băieții trebuiau îndrumați spre școlile normale, agricole, gospodărie și cele de arte și meserii iar fetele spre școlile casnice, profesionale, de menaj, care pe viitor să le asigure traiul și să servească comunitatea în mijlocul căreia trăiesc.

¹⁹ Legea învățământului primar, 1934, p. 4.

²⁰ Corpul didactic și reducerea salariilor, 1932, p. 5.

²¹ Dascălimea și Parlamentul, 1932, p. 2.

²² Revizoratul școlar al județului Hunedoara, Deva, 1934, p. 3.

²³ Despre dascălul român, 1934, p. 3.

²⁴ Școala pentru copiii de la sate, 1935, p. 2-3.

Casa Regală a depus mari eforturi financiare în această operă de culturalizare a poporului de la sate, atât prin ridicarea de noi localuri de școli, cât și cu plata a mii de tineri învățători care urmăreau „stărpirea analfabetismului”²⁵. Cu toate acestea, rezultatele au fost destul de palide și aceasta din trei motive majore: 1. țăranii nu reușeau să înțeleagă importanța cărții în viața omului; 2. neaplicarea amenzii pentru nefrecventarea școlii; 3. lipsa de energie a învățătorului. Toate acestea au avut drept consecință gradul mare de analfabeți în rândul populației. Situația economică precară s-a răsfrânt și asupra școlii, de asemenea totala neimplicare a politicienilor în problemele școlii și lipsa oricărei preocupări pentru școală și carte din partea adulților, fapt care a avut consecințe grave la nivelul întregii societăți românești interbelice.

Și cu toate aceste neajunsuri, munca depusă de dascăl nu a rămas fără roade. Elevii lui învață să scrie, să citească, să socotească, adună informații culturale care nu îl vor ajuta în viața lui cotidiană dar îi vor forma personalitatea și caracterul, îi vor da norme morale și civice, efectele acestei educații de câțiva ani pe băncile școlii înflorind în decursul anilor.

Bibliografie

- Crâșnic 1999 – Mirela Crâșnic, *Evoluția școlii românești și problemele generației tinere în perioada interbelică*, în Corviniana, XII, 1999.
- IR. Transilvania, 1999 – *Istoria României. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999.
- DJHAN, CIC, dosar 88/F.A. – Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale, Fond Camera de Industrie și Comerț.
- Învățământul artelor aplicate în meserii în județul nostru 1925, p. 1 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 47, 25 nov. 1925.
- Metoda didactică. O mașină pentru învățarea socotitului, 1925, p. 2 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 37, 16 sept. 1925.
- Obligativitatea unificării școlare, 1926, p. 1 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 31, 3 aug. 1926.
- Redeschiderea școalelor secundare, 1926, p. 3 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 31, 3 aug. 1926.
- Se-ncep școalele, 1930, p. 3-4 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 35, 3 sept. 1930.
- 143 de catedre vacante în învățământul cursului primar din județ, 1932, p. 3 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 34, 23 aug. 1932.
- Școlile! Revizorii!, 1932, p. 1 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 43, 26 oct. 1932.
- În preajma noului an școlar, 1932, p. 1 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 36, 7 sept. 1932.
- Reorganizarea învățământului primar, 1932, p. 3 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 36, 7 sept. 1932.
- Pentru învățătorii și toți caro voiesc a-și educa copiii rațional, 1932, p. 1 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 44, 2 nov. 1932.
- Legea învățământului primar, 1934, p. 4 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 17, 20 apr. 1934.
- Corpul didactic și reducerea salariilor, 1932, p. 5 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 39, 30 sept. 1932.
- Dascălimea și Parlamentul, 1932, p. 2 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 50, 14 dec. 1932.
- Revizoratul școlar al județului Hunedoara, Deva, 1934, p. 3 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 18, 5 mai 1934.
- Despre dascălul român, 1934, p. 3 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 27, 7 iul. 1934.
- Școala pentru copiii de la sate, 1935, p. 2-3 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 41, 12 oct. 1935.
- Dați-vă copiii la școală, 1935, p. 3 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 42, 19 oct. 1935.
- Cititorii noștri, 1944, p. 1 – *Gazeta Hunedoarei*, nr. 1, 1944.

²⁵ Dați-vă copiii la școală, 1935, p. 3.

Operațiunea cu numele de cod «JUDGEMENT».

PRIMUL RAID AERONAVAL DIN ISTORIE: TARANTO – 11/12 NOIEMBRIE 1940

Ion Mihai Ionescu

Abstract. An attack on Taranto was important as the modern Italian navy was (on paper) the superior naval forces in the Mediterranean. This strike was later to be model for the Japanese attack on Pearl Harbour. A lanning for this type of eventuality had begun as early as 1938, during the Munich Crisis, when Royal Navy leaders first conceived an operation calling for an aerial attack on the Italian fleet base of Taranto. The plan was reactivated in September 1940, when its principal authors, Rear Admiral Lumley Lyster, joined Admiral Sir, Andrew B. Cunningham's Mediterranean fleet with the new aircraft carrier "HMS Illustrious". Condennamed Operation "Judgement", Cunningham and Lyster planned to attack Taranto on October 21, Trafalgar Day, with aircraft from "HMS Illustrious" and "HMS Eagle". This was later changed following fire damage to Illustrious and action damage to Eagle. While HMS Eagle was being repaired, it was decided to press on with the attack using only "HMS Illustrious". Several of Eagle's aircraft were transferred to augment "HMS Illustrious" air group and the carrier sailed on November 6, 1940. In days before the attack, seven reconnaissance flights from Malta confirmed that the Italian fleet was at Taranto. Under the command of Rear Admiral Arthur Lumley Lyster, the carrier "HMS Illustrious" launched his 21 Swordfish aircraft in two waves against the Italian port. The British aircraft caught six Italian battleship, nine heavy cruisers, two light cruiser and 30 destroyers completely off guard. The battleship "Conte di Cavour" was sunk in harbor, the battleship "Littorio" suffered three torpedo hits, and the battleship "Caio Duilio" suffered one torpedo hits. The heavy cruiser "Trento" received light damage, along several destroyers badly hurt. Shore facilities were damage as well. British losses were only two Swordfish. The Taranto Raid changed many naval experts' thoughts regarding air- launched torpedo attacks. The successful Operation "Judgement", the first British all- aircraft attack, tipped the balance of naval power in the Mediterranean in the favour of the Allies by disabling half of the Italian fleet. This attack would serve as a precedence that gave Japanese Admiral Isoroku Yamamoto the confidence for planning the attack against the shallow Hawaiian harbor in following year.

Keywords. The British plan, inner harbors Taranto, Med Fleet, Counter Admiral Arthur Lumley Lyster, Admiral Sir Andrew Browne Cunningham, HMS Illustrious, two heavy cruisers, two light cruisers and five British destroyers, 21 Fairey Swordfish biplane torpedo bombers, very low altitude, modified torpedoes, shallow water, Italian Admiral Inigo Campioni, battleship Conte di Cavour sunk and the battleship Littorio and Caio Duilio heavily damaged, 59 Italians killed, 600 wounded, 2 British killed, 2 captured, 2 aircraft shot down, the Japanese as they planned their attack on Pearl Harbor.

Benito Mussolini proclamă Mediterana: „Mare nostrum”. „Astăzi suntem stăpâni peste toată întinderea de ape de pe coastele Peninsulei Iberice până la cele ale Asiei Mici, de la Genova la Tripoli, de la Tanger la Suez. Pretutindeni, marea este a noastră. În acest perimetru, englezii sunt musafiri nepoftiți, care au de ales: fie să fugă, înainte de a fi prea târziu, fie să se ducă la fund împreună cu vasele lor, sfârțecate de minele, bombele și torpilele italiene!” declara într-un discurs oficial în 4 septembrie 1940, Benito Mussolini „Il Duce”, dictatorul Italiei fasciste. Mussolini, reintroducea în alocuțiunea sa, pentru a marca supremația navală a Italiei în Mediterană, vechiul concept roman de „mare nostrum”, odată cu scoaterea din luptă a flotei franceze, care după armistițiul semnat cu Germania în 22 iunie 1940 și mai apoi cu Italia, era imobilizată în portul Toulon de noul regim de la Vichy al mareșalului Philippe Pétain. Intervenția Italiei în război după prăbușirea Franței, la 10 iunie 1940, de partea Germaniei naziste l-a îngrijorat profund pe premierul britanic Winston Churchill pentru că Anglia trebuia să înfrunte singură în Marea Mediterană un adversar ce dispunea de o substanțială forță navală compusă din:

- 2 cuirasate moderne din clasa „Littorio”: unitatea cu același nume și „Vittorio Veneto”, de câte 41.167 de tone deplasament fiecare, lansate la apă în iulie 1937 „Veneto” și 1940 „Littorio”, înarmate cu 9 tunuri de 381 mm, 12 tunuri de 152 mm, 12 tunuri a.a. de 90 mm și 3 avioane catapultabile. Patru elice acționate de patru turbine de 140.000 CP înzestrate cu reductoare de viteză făceau posibilă o navigație sigură la o viteză de croazieră de 30.2 noduri / oră. Echipaj standard: 1920 oameni. Alte două cuirasate din aceeași clasă „Roma” și „Impero” erau în construcție.
- 4 cuirasate de tip „Conte di Cavour” („Cavour”, „Giulio Cesare”, „Caio Duilio” și „Andrea Doria”) modele vechi din 1916, remodelizate în 1937 și 1940, cu un deplasament de 24.250 t. fiecare, cu puterea instalată a mașinilor de 93.000 CP ce putea dezvolta o viteză maximă de 28 noduri / oră și un armament principal compus din 10 tunuri de 320 mm, dublat de 12 tunuri de 203 mm, echipaj standard: 1.198 marinari.
- 7 crucișătoare grele din clasele „Trento” și „Zara” cu un deplasament de 11.685 t. înarmate cu 8 tunuri de 203 mm și 12 tunuri de 102 mm, ce puteau dezvolta o viteză de 33 noduri / oră. Clasa Zara includea unitățile: „Zara”, „Fiume”, „Gorizia” și „Pola”. Clasa Trento: „Trieste” și „Trento”. Clasa Bolzano, o singură unitate. Diferența de clasă era dată de motorizare: crucișătoarele de tip „Trento” și „Bolzano” aveau o putere instalată de 150.000 CP pe când cele din clasa „Zara” doar 95.000 CP.
- 16 crucișătoare ușoare cu un deplasament variabil între 5.283 și 9.440 t. (11.575 t. încărcătură completă), înzestrate cu 8 tunuri de 152 mm și 6 de 100 mm fiecare, ce puteau atinge viteza de 37 de noduri/oră din clasele Condottieri I-V , subclasa Giussano: „Alberto di Giussano”, „Alderico da Barbiano”, „Bartolomeo Colleoni” și „Giovanni della Bande Nere”; tipul Cadorna: „Luigi Cadorna” și „Amedeo Diaz”; subclasa Duca d'Aosta: „Emanuelle Filiberto Duca d'Aosta” și „Eugenio

di Savoia"; subclasa Duca degli Abruzzi: „Luigi Savoia Duca degli Abruzzi” și „Giuseppe Garibaldi”; tipul Montecuccoli: „Raimondo Montecuccoli” și „Muzio Attendolo” și subclasa Capitani Romani: „Attilo Regolo”, „Giulio Germanico”, „Pompeo Magno” și „Scipione Africano”. Echipaj standard: 507 la cele din clasa „Di Giussano” sau 680 pentru „Duca degli Abruzzi”.

- 61 distrugătoare de tip mare „Navigatori”, „Maestrale” și de escortă tip „Soldato” și „Oriani”.
- 72 de torpiloare din clasa „Calatafimi”, „Andromeda” și „Siluranti”.
- 115 submarine tip „Malaspina”, „Scire” și „Luigi Torelli”.
- 204 de vedete rapide MAS, vase auxiliare, putoare de mine și dragoare. Total nave: 368, distribuite la începutul ostilităților astfel în bazele navale din peninsula, Sicilia, Sardinia, Dodecanez și Africa:
- Trieste: 1 cuirasat, „Andreea Doria”, 6 distrugătoare, 4 submarine, canoniera „Ernesto Giovannini” și 8 vedete torpiloare MAS.
- Comandamentul principalei baze navale italiene Taranto: 3 cuirasate: „Vittorio Veneto” (divizia 9 cuirasate), „Conte di Cavour” și „Giulio Cesare” (divizia 5) 3 crucișătoare grele ale diviziei 1 „Fiume”, „Zara” și „Gorizia”, unitățile diviziei 4 crucișătoare ușoare: „Di Giussano” și „Armando Diaz”, ale diviziei 8 „Giuseppe Garibaldi” și „Duca degli Abruzzi” și „Eugenio di Savoia”, ultimul din divizia 7 crucișătoare ușoare, 20 de distrugătoare mari, 8 distrugătoare de escortă și 22 submarine.
- Messina și Augusta (Sicilia) aflate în subordine Comandamentului Marinei de la Taranto: 4 crucișătoare grele, „Bolzano”, „Pola”, „Trento” și „Trieste”, 3 crucișătoare ușoare „Giovanni della Bande Nere”, „Alberico da Barbiano” și „Luigi Cadorna”, 16 distrugătoare și 8 vedete torpiloare MAS.
- Comandamentul Marinei din La Spezia care avea în subordine și baza navală Cagliari: 1 cuirasat, „Caio Duilio”, 18 submarine și 13 distrugătoare de escortă (torpiloare) împărțite în divizia 2 torpiloare cu „Generale Achille Papa”, „Generale Antonio Cascino”, „Generale Antonio Chinotto” și „Generale Carlo Montanari”, divizia 12 torpiloare: „Aldebaran”, „Altair”, „Andromeda” și „Antares”, divizia 16 cu „Monzambano”, „Calatafimi”, „Castelfidardo” și „Curtatone” și două distrugătoare de escortă neafiliate acestor divizii navale și anume „Audace” și „Albatros”.
- Cagliari (Sardinia): 2 divizii de torpiloare, 7 divizii de submarine, putoarul de mine „Buccari” și 6 vedete torpiloare MAS.
- Comandamentul Marinei din Dodecanez; Insula Leros (Porto Lago): 4 distrugătoare mari, 2 escortă, putoarul de mine „Legnano”, 8 submarine și 20 vedete torpiloare MAS.
- Comandamentul Adriatică de la Venezia care coordona bazele Brindisi și Bari: distrugătoarele „Augo Riboti” și „Carlo Mirabello” plus 8 vedete torpiloare MAS.
- Napoli: 1 cuirasat, „Littorio”, 4 crucișătoare ușoare „Bartolomeo Colleoni” (divizia 2) „Duca d'Aosta”, „Muzio Attendolo” și „Raimondo Montecuccoli” din divizia 7 navală, 4 distrugătoare mari „Alpino”, „Bersagliere”, „Granatiere” și „Fuciliere” (divizia 13 distrugătoare), 14 torpiloare și 11 submarine.

Comandamentul Sicilia –Libia cuprindea bazele Palermo, Syracuse, Tripoli și Tobruk:

- Palermo și Siracusa (Sicilia): 5 divizii cu 17 submarine, 12 distrugătoare de escortă, putoarele de mine „Durazzo” și „Pelagosa” și 12 vedete torpiloare MAS.
- Tripoli: 4 distrugătoare de escortă.
- Tobruk: vechiul crucișătorul ușor „San Giorgio” participant la războiul italo-turc din 1911 transformat în baterie plutitoare, canonierele „Alula”, „Palmaiolo” și „Valoroso”, 8 distrugătoare și 9 submarine.
- Comandamentul din Marea Roșie, cu baza Massawa din Eritreea: 7 distrugătoare mari, 2 de escortă, 5 vedete torpiloare MAS și 8 submarine din care 6 oceanice. În momentul intrării Italiei în război, Regia Marina avea încadrați 4.180 ofițeri și 70.500 de subofițeri și marinari. Între 10 iunie 1940 și momentul semnării armistițiului din 8 septembrie 1943 în Marina regală militară a Italiei va servi un efectiv de 190.000 de oameni din care 15 % vor pieri în război.

Pentru Italia „ducelui” Benito Mussolini, Marea Mediterană (reluând vechiul principiu strategic roman de „mare nostrum”) constituie calea primordială de comunicație cu nordul Africii, unde se desfășoară bătălia decisivă terestră, iar prin Suez, cu posesiunile din Africa Orientală. Ea trebuie să devină conform planului Supermarinei (Comandamentul suprem operativ al marinei militare italiene) un „lac italian” prin poziția naturală excelentă deținută în bazinul central al Mediteranei, care favoriza Italia să-și mențină imperiul colonial, înglobând Albania, Libia, Dodecanezul, Eritreea, Etiopia și cea mai mare parte din Somalia.

Intrarea Italiei în război ca aliată a Germaniei viza împreună cu aceasta ocuparea unei părți din Franța, cucerirea peninsulei Balcanice, supremația în Mediterana și cucerirea coloniilor britanice și franceze din Orientul Apropiat și Mijlociu. Pentru a controla traficul din Mediterană, Marina Regală Militară (Regia Marina) a Italiei organizează între 1940-1941 monitorizarea strâmtoarei Otranto din bazele navale Taranto și Brindisi, în scopul securizării rutei din Marea Adriatică, își desfășoară cele 100 de submarine de pe litoralul francez până la cel libian pe o distanță de circa 810 mile marine pentru asigurarea traficului din zonele insulelor Corsica, Sardinia, Sicilia și Pantelleria și trimite în crucieră cele 6 nave de linie și crucișătoarele pentru apărarea comunicațiilor italiene din Marea Tireniană. După anexarea Albaniei în 14 aprilie 1939, Italia fascistă a declanșat ostilitățile împotriva Greciei începând cu 28 octombrie

1940, ceea ce a făcut ca Marea Britanie să riposteze, trimițând ajutoare militare în sprijinul trupelor elene iar ulterior patru divizii. În momentul intrării Italiei în război, pornind de la ideea fixă a lui Benito Mussolini că ostilitățile vor dura maxim trei luni după căderea Franței, flota dispunea de 1,8 milioane tone combustibil ceea ce asigura necesarul pentru 9 luni de conflict. Când realitatea a infirmat pronosticul superoptimist al lui Mussolini, aliatul german a promis noi livrări de petrol în 1941 în cantitate de 200.000 t. lunar. După alți doi ani de război aceste livrări vor ajunge în 1943 la ... 24.000 t / lună. Pe de altă parte Italia începuse în 1940 un program ambițios de înarmare navală, în șantierele sale de la Genova, Trieste, Livorno, Castellmare, Palermo și Ancona aflându-se în construcție alte două cuirasate moderne din clasa „Littorio” cu 9 tunuri calibrul 381 mm și viteza de 30 noduri / oră: „Roma” respectiv „Impero”, două portavioane „Aquila” și „Sparviero” din pacheboturile pentru liniile atlantice reconvertite „Roma” și „Augustus”, 12 crucișătoare din clasa „Capitani Romani” din care patru se aflau în probe sau rodaj iar celelalte opt în diferite stadii de construcție și anume „Ciao Marlo”, „Claudio Druso”, „Claudio Tiberio”, „Comello Silla”, „Ottaviano Augusto”, „Paolo Emilio”, „Ulpio Triano” și „Vipsanio Agrippa”, numeroase distrugătoare, submarine și escortatoare.

Pericolul ce plana, așadar, asupra comunicațiilor Imperiului Britanic în bazinul Mării Mediterane era extrem de serios. Această rută s-a dovedit vitală pentru aprovizionarea metropolei britanice cu toate cele necesare din Indii și Orientul Apropiat, fiind cea mai importantă și mai frecventă cale de legătură între Londra și Egipt, Cipru, Somalia britanică, Irak, Palestina și Transiordania. Forțele engleze erau dislocate în diferite zone din jurul bazinului Mediteranei și Orientul Mijlociu astfel: Egipt - 66.000 militari (Divizia 7 blindată britanică, diviziile de infanterie 4 Indiană și 1 Neo Zeelandeză); Malta – 1.400; Palestina - 27.500 (Divizia 1 cavalerie și 3 brigăzi de infanterie); Sudan - 9.000 (Divizia 5 Indiană); Kenya - 22.000 (Divizia 1 Sud Africană, diviziile 11 și 12 indigene), Somalia britanică -1500, Aden – 2.500. O divizie de infanterie britanică număra în medie 13.600 de militari. Între august și 30 decembrie 1940, Marea Britanie expediază în Africa de NE puternice forțe destinate luptelor contra trupelor italiene din Libia și Etiopia.

Astfel din metropolă sunt trimiși 76.000 de militari iar din Australia și Noua Zeelandă cu pacheboturile „Sea Monsters”, „Queen Elisabeth”, „Queen Mary”, „Aquitania” și „Mauritania” sunt aduși 50.000 de combatanți care sunt concentrați pe litoralul Mării Roșii. Alți 80.000, din care 27.000 de africani sunt aduși în coloniile imperiului britanic, Sudan și Kenya. La 1 septembrie 1939 când s-a declanșat a doua conflagrație mondială Royal Navy avea în Mediterană 3 cuirasate, 1 portavion, 6 crucișătoare, 31 de distrugătoare și 10 submarine. O dată cu intrarea Italiei în război în vara lui 1940 Amiralitatea britanică s-a văzut nevoită să mențină un anumit echilibrul, mai ales după capitularea Franței, transferând din Home Fleet până în septembrie în bazinul Mediteranei aproape 50 % din flota sa de linie, cuirasatele „HMS Warspite”, „HMS Valiant”, „HMS Malaya”, „HMS Royal Sovereign” și „HMS Ramillies”, crucișătoarele de bătlăie „HMS Hood” și „HMS Renown” precum și trei portavioane însoțite de 33 de distrugătoare care trebuiau să protejeze traficul naval între bazele din Gibraltar, Malta și Suez.

Pentru menținerea acestei comunicații, în care Suezul, Malta și Gibraltarul sunt obiective-cheie, Amiralitatea britanică nu a reușit să asigure decât o apărare discontinuă a rutelor sale mediteraneene, forțele principale ale lui Royal Navy fiind concentrate în Gibraltar, Force H sub comanda amiralului James Sommerville și la Alexandria (Egipt) dincolo de raza de acțiune a aviației militare și a submarinelor italiene, Flota mediteraneană sub comanda Amiralului de 59 de ani, Andrew Browne Cunningham, supranumit de subordonați după inițialele numelui și prenumelui ABC. Născut la 7 ianuarie 1883 în Rathmines o suburbie din sudul Dublinului, Andrew Cunningham, viitor viconte Cunningham de Hyndhope, a fost comandant de distrugător în primul război mondial, decorat cu una din cele mai prestigioase distincții ale Imperiului britanic, DSO – Distinguished Service Order cu două barete, pentru performanțele sale în acțiunile navale din Marea Baltică și din campania Dardanelelor. Celebru prin acțiunile intempestive ale navei sale, distrugătorul „HMS Scorpion”, Cunningham va primi comanda cuirasatului „HMS Rodney”, prima navă de linie din clasa „Nelson” armată cu 9 tunuri de calibrul 406 mm în trei turele cu care va participa la bătălia de la Dardanele și la raidul de la Zeebruge. În 1940, este numit Commander - în - Chief al Flotei din Mediterană având ca misiune protejarea comunicațiilor britanice dintre Alexandria (principală bază a Med Fleet) și Malta și distrugerea flotei italiene. Rezolvă cu tact, predarea și dezarmarea navelor franceze din rada portului Alexandria, după semnarea armistițiului cu Germania de către Franța, evitând o baie de sânge gen Mers El-Kébir. În 1940 coordonează atacul nocturn de la Taranto, deși ideea îi aparținea contra-amiralului Lumely St. G. Lyster, apoi în martie 1941, bătălia de la Cap Matapan, care va provoca pierderi sensibile Supermarinei. Între cele două grupări navale de la Gibraltar și Alexandria, distanța era de aproximativ 1.800 de mile marine (peste 3.200 km.), rută extrem de lungă și periculoasă pentru englezi care, pe parcursul ei, nu dispunea decât de un singur punct de sprijin, cel oferit de baza navală La Valetta, de pe insula Malta. La începutul războiului în Marea Mediterană, formația aflată sub comanda amiralului Andrew B. Cunningham, cu baza la Alexandria - singura care ne interesează în cazul de față - era alcătuită din următoarele nave de război:

- 4 cuirasate: „HMS Warspite” (nava-amiral a Med Fleet), „HMS Valiant”, „HMS Malaya” și „HMS Ramillies”.
- 2 portavioane: modernul „HMS Illustrious” detașat din Home Fleet la 22 august 1940 și ajuns în baza navală Alexandria din Egipt în 5 septembrie, și veteranul „HMS Eagle”. „HMS Illustrious” este echipat cu ultimul sistem

radar tip 79 inventat de savantul Watson Watt și cu noile avioane de vânătoare Fairey „Fulmar” MK I, capabile să lovească atacatorii potențiali de la distanță, păstrând siguranța formației.

- 9 crucișătoare de diverse tipuri.
- 12 distrugătoare.

Med Fleet, avea ca sarcină în aceste condiții de inferioritate, o misiune deosebit de dificilă și complexă. Forța navală de sub comanda amiralului Andrew B. Cunningham, trebuia să protejeze convoaiele britanice pe ruta Malta – Alexandria, să mențină contactul cu trupele engleze aflate în acel moment în Grecia continentală și în insula Creta, să intercepteze traficul inamic și să distrugă comunicațiile maritime ale Italiei fasciste cu armata colonială din Africa de Nord, cantonată în Libia. Pentru a-și putea îndeplini obiectivele Med Fleet nu se putea expune nici la angajări repetate, gen bătăliile navale de la Cap Spada, Punta Stilo sau din largul Calabriei, care i-ar fi uzat considerabil forțele, și nici la o ciocnire de tip clasic, unde flota italiană prin numărul mare de nave de linie și crucișătoare păstra o superioritate masivă. Trebuia însă la mijlocul anului 1940, ca Amiralitatea britanică să găsească o soluție originală, în care elementul surpriză să joace un rol important și care să fie capabilă să-l anihileze pe inamic, în ciuda multiplelor sale avantaje. Operațiunea cu numele de cod „Judgement” („Judecare”) deschide seria confruntărilor în care portavioanele execută o nouă misiune tactică de luptă: lovirea forțelor navale inamice în propriile baze.

„Peștii spadă” atacă Taranto. Pregătită de Royal Navy din iulie 1940, la ideea contra-amiralul Arthur Lumely St. G. Lyster din Fleet Air Arm, fost comandant al portavionului „HMS Glorious”, operațiunea prevedea ca atacul pentru a avea eficiența dorită trebuia să pornească nu de pe mare, ci din aer, fiind astfel primul raid aeronaval din istoria militară. Artizanul acestui atac fără precedent era ofițerul de marină, viitorul vice amiral, Sir Arthur Lumely St. George Lyster, în vârstă de 52 de ani, născut în 27 aprilie 1888 la Warwickshire. În timpul primului război mondial, participă la bătălia de la Gallipoli în 1915, fiind ofițer pe crucișătorul de bătlie „HMS Renown”, apoi devine comandant al flotei 5 distrugătoare iar din 1935 șeful Școlii de Artilerie a Royal Navy de la Chatham. În 1938 preia comanda noului portavion „HMS Glorious” și la indicațiile amiralului Sir Dudley Pound, comandantul lui Med Fleet, schițează un plan de folosire ca forță de lovire a grupului aerian de pe portavion. La sfârșitul anului 1938, în timpul crizei de la Munchen, definitivează alături de ofițerii săi din statul major, Lt. de vas David Pollock și Cpt. din Fleet Air Arm, John Johnes, proiectul unei operațiuni surpriză asupra flotei italiene de la Taranto, printr-un atac aerian nocturn cu torpile. Lyster cunoștea amenajările și locurile de ancoraj din baza navală de la Taranto pe care a vizitat-o, în timpul primului război mondial ca tânăr locotenent, deoarece a funcționat pentru o perioadă de timp ca asistent în staful de legătură al Royal Navy, pe lângă Marina italiană aliată cu puterile Antantei în războiul contra Germaniei și Austro-Ungariei. În consecință ca și comandant al portavionului „Glorious”, Arthur Lumely Lyster își antrenează de-a lungul anului 1939, piloții pentru zborul de noapte, pe aparate Fairey „Swordfish” TSR I, exersând lansarea torpilor în ape cu adâncime minimă. Cea mai dificilă problemă pentru piloții de pe portavioane, este apunțarea, deoarece puntea lui „HMS Glorious” destinată decolării și apunțării aparatelor Swordfish, este de zece ori mai mică decât spațiul unui câmp de aterizaj normal.

La aceasta se adaugă tangajul navei și toate dificultățile inerente, mai ales în cazul apunțărilor de noapte sau cu luminile stinse, impuse de necesitățile războiului. Marina regală britanică, în subsidiar Fleet Air Arm, la începutul celui de-al doilea război mondial, a dotat și organizat grupul aerian al portavioanelor, cu mai multe escadroane (Naval Air Squadron), de asemenea avioane torpiloare, după cum urmează: 810, 814, 820 și 821 pe „HMS Ark Royal”, 811 și 822 pe „HMS Courageous”, 813 și 824 pe „HMS Eagle”, 816 și 818 pe „HMS Furious” și ultimele unități 823 și 825 pe portavionul „HMS Glorious”. Alte aparate MK III imbarcate pe diferite nave de război înzestrate cu catapulte au fost organizate în alte două escadroane, 701 și 702. Lyster participă la primele operațiuni navale de război dar în 8 iulie 1940 portavionul „HMS Glorious” este scufundat în timpul campaniei din Norvegia, dar forța aeriană este salvată. În august 1940, când este lansat la apă noua clasă de portavioane de tip „Illustrious”, ce va conține navele „HMS Illustrious” (CV 7), „HMS Victorious” (CV 8), „HMS Formidable” (CV 9) și „HMS Indomitable” (CV 10), planul de atac aeronaval este reactivat. Contra amiralul Lyster care a operat în grup cu noul portavion „HMS Illustrious”, este transferat în Mediterana, unde la începutul lui septembrie se întâlnește cu noul comandant al Med Fleet, amiralul Andrew B. Cunningham, pentru a pune la punct ultimele detalii ale operațiunii cu numele de cod „Judgement”. Aceasta trebuia realizată urgent, deoarece presiunea Italiei asupra comunicațiilor britanice din bazinul Mării Mediterane, sporise prin intrarea în serviciu în august 1940 a crucișătoarelor moderne din clasa „Trento” și a noilor cuirasate „Littorio” și „Vittorio Veneto”, înzestrate cu o artilerie formidabilă compusă din 9 tunuri de 381 mm fiecare și cu o viteză de 30.5 noduri / oră, superioară navelor de linie britanice din Mediterana. Alături de cuirasatele vechi „Conte di Cavour” și „Giulio Cesare” și de cele remodernizate „Caio Duilio” și „Andrea Doria”, flota italiană de suprafață avea superioritatea numerică prin cele șase nave de linie în serviciu față de cele patru ale lui Royal Navy. Totuși flota italiană evitase, de două ori, la Punta Stilo și în largul Calabriei, confruntarea decisivă cu marile unități ale Flotei britanice – Med Fleet, cu baza la Alexandria în Egipt, pentru că avea acoperirea aeriană necesară.

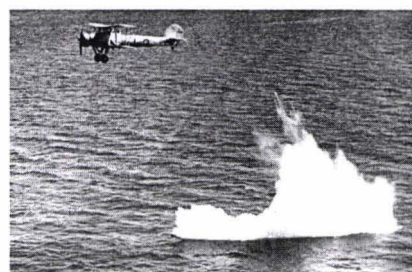
Pentru a micșora decalajul existent, Amiralitatea de la Londra a ajuns la concluzia că obiectivul atacului trebuia să fie baza navală de la Taranto, aflată la 1.000 km de Malta și situată în „talpa” cizmei pe care o formează conturul

Peninsulei Italice, acolo unde se concentrau majoritatea cuirasatelor Regiei Marina dar și alte mari unități. Era absolut necesar ca raidul aeronaual să se desfășoare într-o perioadă când toate unitățile flotei britanice din Mediterana se puteau dedica acțiunii, pentru a realiza un maximum al puterii de lovire. În consecință, Amiralitatea decide ca cel mai nou portavion al Home Fleet, „HMS Illustrious” alături de vechiul cuirasat „HMS Barham” și modernele crucișătoare antiaeriene „HMS Calcutta” și „HMS Coventry” să fie detașate în Marea Mediterană, în cadrul așa numitei Force F, care trebuie să facă joncțiunea în 2 septembrie la sud de insula Pantelleria, cu portavionul „HMS Eagle” din flota britanică de la Alexandria. Modernul portavion „HMS Illustrious” (Comandant, Cpt. Denis William Boyd, cu steagul contra amiralului Arthur L. Lyster), cu un deplasament de 22.709 t. cu încărcătura plină 28.593 t., fusese construit la șantierele navale Vickers Armstrong din Barrow-in-Furness, Anglia, fiind lansat la apă în 5 aprilie 1939 și recepționat de Home Fleet în 26 mai 1940 la Portsmouth. Mecanismul propulsor al navei era compus din șase boilere Admiralty și trei turbine tip Parsons cu o putere instalată de 110.000 CP, care puteau dezvolta o viteză maximă de 30.5 noduri / oră (56 km / oră) și o autonomie de 11.000 mile nautice la viteza de 14 noduri / oră, nava având rezervoare de combustibil cu capacitatea de 4.854 t. De pe puntea sa lungă de 243.84 metri și lată de 28.88 puteau să decoleze în august 1940, treizeci de avioane de luptă: 3 aparate de vânătoare Fairey „Fulmar”, 8 bombardiere în picaj Blackburn B-24 „Skua” și 18 avioane torpiloare Fairey „Swordfish” TSR.

În momentul atacului de la Taranto, „HMS Illustrious” avea imbarcate 39 de aparate din care 14 Fulmar și 4 Sea Gladiator de vânătoare și 21 avioane torpiloare și de bombardament Swordfish. Apărarea antiaeriană cuprindea 16 tunuri de calibrul 140 mm, 38 de tunuri Oerlikon de 20 mm și trei tunuri Bofors de 40 mm iar puntea portavionului era blindată, platoșa având grosimea de 3 inch (76.2 mm). Echipajul standard al navei se compunea din 1.276 oameni din care 842 aparțineau marinei iar 434 erau încadrați în Fleet Air Arm ca piloți, observatori, mitraliori, mecanici și armurieri. În 30 august 1940, portavionul „HMS Illustrious” trece prin strâmtoarea Gibraltar, alături de navele de escortă din Force F și se îndreaptă spre locul de întâlnire cu veteranul „HMS Eagle”. Pregătirea acțiunii de la Taranto, prevedea studierea și cercetarea principalei baze navale italiene, situată în sudul peninsulei Italice, de către Amiralitatea britanică, pentru a fi cunoscute adâncimea apei, dispunerea cheurilor și digurilor, poziția navelor, sistemul de pază și apărare, obiectivele de lovit, reperele de orientare costieră și poziția... Lunii, întrucât lovitura era planificată să fie executată noaptea. În perioada premergătoare operațiunii, Londra a interzis utilizarea aviației regale RAF, împotriva bazei italiene, cu excepția cercetării cu aviația de recunoaștere cu baza în insula Malta, cu scopul de a nu determina modificarea sistemului de apărare din Taranto. De asemenea era necesară verificarea tehnicii de luptă, în special a torpilelor de tipul Mark XII de 457 mm care au nou focus, „Duplex” un detonator de proximitate, a bombelor și a muniției care urmau să fie folosite în cursul atacului. Trebuiau rezolvate dificultățile tehnice legate de instabilitatea torpilei pe parcursul traiectoriei la viteze de 100 m / sec, deteriorarea giroscopului la șocuri, unele abateri sub formă de sinuozități de la traiectoria de zbor a avionului dar și estimarea dificilă de către pilot a distanței până la țintă. Contra amiralul Lyster dorește după rodajul navei efectuat în Indiile de Vest în mai –iunie să verifice potențialul de luptă al grupului aerian. La ordinele Amiralității, în 4 septembrie avioanele Swordfish și Fulmar decolate de pe punțile portavioanelor „HMS Illustrious” și „HMS Eagle”, planificate să participe la raidul de la Taranto, atacă și bombardează aerodromurile italiene Maritza și Callato din insula Rhodos.

Imagine generală a radei portului Taranto

Aparatele torpiloare Fairey Swordfish ataca Taranto

În 17 septembrie, este atacat portul libian Benghazi, unde avioanele de pe „HMS Illustrious” reușesc să scufunde în radă, distrugătorul italian „Borea” în cadrul operațiunii cu numele de cod MD -1. Un alt distrugător „Aquilone” și două nave auxiliare mici sunt scufundate de aparatele decolate de pe puntea lui „HMS Eagle”, după care cele două portavioane asigură din 28 septembrie până în 8 octombrie, acoperirea aeriană pentru convoaiele care plecau din Alexandria spre insula Malta. Italienii ca și contra măsură față de intervențiile aeriene pornite de pe nava britanică „HMS Illustrious”, organizează în 12 octombrie 1940 un atac în Marea Egee asupra portavionului cu trei nave de asalt MTM Barchini din unitatea specială X MAS, având prora încărcată cu exploziv sau două tuburi lanstorpilă de 450 mm situate lateral de scaunul ejectabil al pilotului. Atacul neconvențional desfășurat cu o viteză de 45 de noduri / oră a fost respins

de escorta apropiată a portavionului, distrugătoarele din siguranță imediată deschizând focul iar italienii nu s-au putut apropia la o distanță convenabilă pentru a lansa torpilele. Drept ripostă, avioanele de pe „HMS Illustrious” și „HMS Eagle”, vor bombarda în 14 octombrie baza italiană din insula Leros. Între timp, echipajele din Fleet Air Arm continuă instruirea nocturnă, deoarece raidul urma să fie întreprins noaptea, ca inamicul să fie luat prin surprindere, dar într-o noapte cu Lună plină. În consecință, piloții și observatorii de la bordul avioanelor ambarcate pe portavioanele „HMS Illustrious” și „HMS Eagle” au fost supuși unui sistematic și foarte exigent antrenament, ceea ce i-a obligat să efectueze sute de ore de zbor nocturn și întreaga suită de manevre pe care le comporta decolarea și apunerea de pe puntea portavioanelor. Aparatul de luptă care și-a câștigat celebritatea după această operațiune a fost avionul torpilor Fairey „Swordfish” TSR 1, proiectat de Marcel Lobelle și construit de Fairey Aviation la comanda Ministerului Aeronauticii de la Londra. Echipajul standard includea trei oameni, dar în timpul atacului de la Taranto, unul din cei trei, a fost înlocuit cu un rezervor suplimentar de benzină pentru mărirea razei de acțiune. Condițiile de la bord erau precare, carlinga deschisă oferind o protecție scăzută în fața intemperiei, dar biplanul avea o mare stabilitate atunci când lansa torpila spre ținta aleasă.

Cei de la Fairey aveau tradiție în construcția de aparate concepute special de a decola de pe portavioane, model Campania realizând primul zbor din istoria forțelor aeriene navale în 16 februarie 1917. Înzestrat cu un motor Rolls – Royce de 260 CP sau Maori de 265 CP, avionul dezvoltă o viteză maximă de 137 km / oră, firma înlocuindu-l cu bombardierul biplan Fox, dotat cu motor Rolls – Royce Kestrel, foarte rapid pentru acea vreme, achiziționat în august 1926 de aviația militară britanică în special pentru viteza sa de 304 km / oră. În 1933, Fairey proiectează biplanul Swordfish („Peștele spadă”) care zboară în 17 aprilie 1934, în varianta cu flotoare a zburat la 10 noiembrie 1934. Primul prototip denumit TSR 1 avea destinația de avion torpilor și de recunoaștere și a fost distrus într-un incident, compania construind al doilea exemplar, care după probele de lansare de pe catapulta crucișătorului de bătaie „HMS Repulse” în 1935, când primește numele de „Peștele spadă” și intră în producția de serie. Fairey construiește 89 de exemplare, cu indicativul MK 1 (Mark 1, modelul 1) o altă serie de 692 fiind transferată în antrepriză constructorului Blackburn. Avionul torpilor este dotat cu o torpilă de atac de 730 kg, sau o mină magnetică de 700 kg și în versiunea de bombardament cu 3 bombe de 500 kg, 6 de 227 kg sau o combinație de bombe perforante și bombe incendiare. Tipul MK II va primi în anul 1943 opt rachete anti submarin iar varianta MK III va fi dotată cu radar. Aparatul dotat cu un tren de aterizare fix nu avea un design atrăgător și o viteză de croazieră mare, dar era viabil și versatil în orice condiții de zbor, fiind supranumit în Royal Navy, „Stringbag” sau „Shoppingbag” („Sacoșa de sfoară”). Biplanul Swordfish a participat la confruntări navale dramatice, de la Narvik, la Taranto și în celebra urmărire în Oceanul Atlantic a cuirasatului german „Bismarck”. „Peștele spadă” a fost primul avion din cel de-al doilea război mondial care a distrus un submarin, U - 64 din flota de atac germană, contribuind în mod decisiv la obținerea victoriei în bătălia de la Capul Matapan, prin torpilarea crucișătorului greu „Pola” care a provocat în 27 – 28 martie 1941, Marinei italiene, cel mai mare dezastru naval prin numărul navelor și echipajelor pierdute. Avioanele torpiloare care au fost utilizate în acest atac erau biplanele Fairey „Swordfish” TSR și Mk I ce adoptau o tactică standard atunci când atacau o navă inamică. În grupuri de câte trei, ele efectuau un picaj abrupt, unul după altul. Între 45 și 76 de metri altitudine, ele întrerupeau picajul, se desfășurau în evantai și abordau vasul într-o singură linie punând în fața tunarilor din antiaeriana navelor, ale căror piese de artilerie erau dispuse optic, trei ținte în loc de una. Cu aproximativ 800 până la 400 de metri înainte de a lansa torpilele, ele coborau la 15 - 30 metri deasupra apei. Swordfish-ul cu torpila în poziție sub fuselaj, ce cântărea 730 kg, trebuia dirijat pe țintă. Acesta era un procedeu complex care implica calcularea distanței la care se afla ținta și viteza torpilei, de obicei 40 – 50 noduri / oră.

Torpila trebuia lansată dintr-un avion în echilibru; dacă vârful acestuia era îndreptat în sus, torpila lovea apa și sălta pe suprafața ei; dacă vârful era îndreptat în jos, torpila putea plonja în adâncuri. O ezitare de o secundă la lansarea torpilei putea însemna o lansare întârziată, lipsită de timpul necesar de stabilizare a acesteia în timpul imersiei și deci trecerea torpilei sub chila navei, dacă lansarea era prea devreme torpila se deregla și nu mai ajungea la țintă. De aceea piloții și observatorii de pe avionul torpilor trebuiau antrenați în alegerea corectă a momentului lansării torpilei. Navele de linie în general erau bine înzestrate pentru a rezista la atacurile cu torpile lansate din aer. Multe aveau din construcție o umflătură sub linia apei, o protecție exterioară a corpului și un număr mare de compartimente etanșe care puteau suporta o lovitură fără a suferi avarii serioase. După ce avioanele atacatoare erau observate, vasele care se aflau în marș puteau lua contramăsuri rapide ieșind din raza de acțiune a torpilei, deoarece siajul (urma) acestora datorat gazelor evacuate de mașina alternativă propulsoare putea fi remarcat iar navele atacate aveau posibilitatea să descopere direcția acestora și să facă manevra de evitare a impactului iar în tot acest timp artileria lor trăgea nu numai în avion, ci bombardă și marea din jurul lui pentru a perturba concentrarea pilotului prin jeturile masive de apă. Va rămâne cunoscut în istoria aeronauticii, ca avionul care a avut un rol decisiv în distrugerea în anii celui de-al doilea război mondial, a unei mari părți din flota italiană, Regia Marina dar și a navei-amiral a Marinei germane, cuirasatul „Bismarck”.

Specificații, performanțe, armament	Modelul aparatului de luptă / Caracteristici tehnice
Tipul :TSR / (Torpedo / Spotter / Reconnaissance)	Fairey Swordfish MK I
Constructor / Proiectant	Fairey Aviation Company / Marcel Lobelle
Motor	Bristol Pegasus III MS
Putere	690 CP
Anvergură / lungime / înălțime	13. 8 / 11.2 / 3.9 metri
Suprafața aripii	56.4 mp
Greutate gol / greutate totală	2.360 / 4.142 kg.
Viteză maximă	224 km / oră la 1.450 metri altitudine
Viteză ascensională	2.5 m / s
Plafon maxim	4.000 metri
Autonomie	879 km.
Armament	1 mitralieră Browning, 1 mitralieră Vickers sau Lewis
	1 torpilă Duplex de 730 kg / mine magnetice / bombe între 300 și 800 kg
Echipaj	3 (pilot, observator /radio operator, mitralior)
Exemplare construite	2.391

Deoarece cuirasatele italiene erau la ancoră, surpriza era elementul cheie al atacului, acestea nemaiputând lua nici o măsură cu excepția ripostei antiaeriene și a protecției prin plasele anti torpilă amplasate în rada portului Taranto. Deși încă sistemul de criptanaliză „Ultra” de la Bletchley Park încă nu devenise funcțional pentru a oferi informații exacte despre mișcările flotei italiene, Intelligence Service, printr-un rezident al MI6 la Roma, reușește să intre în contact la începutul lui octombrie 1940, cu Roberto Plena și Mario Meriti, doi antifasciști convinși, care lucrau la una din stațiile de radioemisie de la Taranto. De o îndrăzneală remarcabilă, Plena și Meriti s-au angajat să transmiță în fiecare noapte la Alexandria, în limbaj cifrat, un raport amănunțit asupra situației de la baza navală din Taranto. Așadar, Med Fleet, dispunea acum de date și informații mai precise decât celor pe care i le putea oferi cercetarea aeriană întreprinsă cu avioane bimotoare Glenn Martin Maryland din escadronul RAF 431 sau hidroavioanele Short Sunderland înzestrate cu radar de la bazele din Malta. Britanicii cereau informații despre dispozitivul de apărare al italienilor cu eventualele modificări dar și date despre prezența la bază a cuirasatelor și a altor mari unități. În săptămânile următoare, cei doi antifasciști italieni au transmis informații prețioase cu privire la sistemul defensiv de la Taranto.

Baza italiană se compunea din două rade care comunicau între ele: una exterioară, numită *Mar Grande* („Marea cea mare”) și una interioară, *Mar Piccolo* („Marea cea mică”). Prima era protejată de două extremități ale uscatului – Capul (Punta) Rondinella la nord și Capul San Vito la sud – și de două insule, San Pietro și San Paolo. În aceste patru puncte se concentrau bateriile de apărare costiere, în număr de 21 cu 101 tunuri antiaeriane de calibrul 102 mm, 100 mm și 76 mm. Cele 21 de baterii antiaeriene grele erau repartizate astfel: una la Punta Rondinella, trei pe insula San Pietro în punctul Lo Scanno, două pe insula San Paolo, trei pe digul San Vito, două baterii pe pontoane plutitoare în bazinul cuirasatelor din Mar Grande, alte două la Capul San Vito, trei la Castelul St. Angelo, trei pe țărmul radei Mar Piccolo, una la baza de hidroavioane și alta pe litoral lângă docul uscat. Comandantul bazei, amiralul Arturo Riccardi, a dispus ca alte 68 de instalații cu mitraliere antiaeriene grele, cu un total de 84 de guri de foc, să fie amenajate la sol și pe pontoanele plutitoare. Tot aici erau instalate și 109 mitraliere ușoare. Existau 13 stații radioacustice de ascultare sub apă și 22 de proiectoare aeriene disponibile la sol și pe pontoane.

În plus, Taranto dispunea de un sistem de protecție pe apă, o barieră de rețele anti torpilă și de un sistem aerian, compus din 90 de baloane captive similare celor utilizate în Marea Britanie, de forma sferică dar datorită unor deficiențe aerodinamice acestea aratau ca niște mingi uriașe de rugby. După cum anunțau, Roberto Plena și Mario Meriti, o furtună care avusese loc la sfârșitul lui august, a distrus circa 60 de baloane și aerostate, ele nu au fost înlocuite, deoarece nu existau rezerve de hidrogen cald, așa că în momentul atacului erau doar 27 funcționale, 16 ancorate la NV lângă șenalul de navigație și alte 11 în partea de est a digului Tarantola. La baza navală Taranto nu existau aparatură de radiolocație și nici instalații capabile să producă ceață artificială, pentru camuflarea și fumizarea zonei golfului în cazul unui atac aerian. Comanda operației o are amiralul Andrew Browne Cunningham, care intenționează să execute raidul în noaptea de 21 spre 22 septembrie, când condițiile de lună plină păreau să fie întrunite la Taranto, dar la numai 40 de minute după ce gruparea a părăsit rada portului Alexandria, vremea s-a înrăutățit, vizibilitatea a devenit nulă așa că Med Fleet a trebuit să renunțe. Contramandarea acțiunii a fost o adevărată șansă pentru englezi, deoarece spionii Axei din Egipt au aflat de ieșirea în larg a flotei britanice, care ar fi nimerit într-o ambuscadă pregătită de Supermarina, în largul coastelor sudice ale Greciei. A doua oară lovitura a fost planificată în 21 octombrie, în amintirea victoriei de la Trafalgar, a marelui amiral Horace Nelson, ceea ce ar fi putut spori în cazul reușitei, moralul echipajelor din Med Fleet, dar un incendiu declanșat la bordul lui „HMS Illustrious” din cauza unui

rezervor suplimentar de benzină montat în locul celui de-al treilea om din echipaj, pentru a mări raza de acțiune a aparatelor, a luat foc 270 l. de combustibil au ars, distrugând un avion torpilor Fairey "Swordfish" TSR și avariind serios alte două, provocând pagube în hangarul portavionului, ceea ce au determinat amânarea acesteia. Flota engleză a făcut cale întoarsă și a doua zi, cinci aparate Fairey "Swordfish" din escadroanele 813 și 824 au fost transferate pe puntea lui "HMS Illustrious", pentru a completa unitățile 815 și 819. În 4 noiembrie, avarii produse la conductele de alimentare a mașinilor portavionul "HMS Eagle" (Cpt. A. R. M. Bridge), un veteran al primului război mondial, au făcut ca Lumely Lyster, conducătorul direct al operațiunii să renunțe la acesta, scoțându-l în afara dispozitivului de luptă. Restul avioanelor și piloților de pe "HMS Eagle" au rămas la Alexandria, cu restul escadrei din Mediterană, formând Mediterranean Squadron, atașat Force H venită de la Gibraltar, în sprijinirea flotei din Egipt.

Primul val. Până la urmă decisiv, în alegerea momentului primului raid aeronaual din istorie, se dovedesc a fi obținerea de informații exacte despre cuirasatele italiene ancorate la Taranto și prezența în Mediterana a unor importante convoaie britanice care puteau masca lovitura. După ultimatumul adresat Greciei de către Italia fascistă, Amiralitatea britanică a pregătit operațiunea cu numele de cod "Mike Bravo Eight" (MB 8) prin care se dorea diminuarea presiunii navale exercitate în Marea Mediterană de Regia Marina. În seara zilei de 5 noiembrie 1940, stația radio de la Alexandria recepționează o radiogramă cifrată transmisă de Roberto Plena care informa: "Cinci cuirasate se află în Mar Grande. Cel de-al șaselea își face intrarea în clipa de față, trecând la sud de insula San Paolo". Aceasta însemna că toate navele de linie ale Regiei Marina, erau concentrate în baza navală de la Taranto, alte două "Roma" și "Imperio", aflându-se în construcție în șantierele navale din Genoa și Spezia. Imediat Amiralitatea a pus în aplicare sistemul convoaielor în bazinul central al Mării Mediterane, și anume MW 3 format din cinci vapoare plecate de la Alexandria cu muniție și echipamente militare și așteptat să arunce ancora în Grand Harbour - La Valetta (Malta) în 11 noiembrie 1940, AN 6 plecat din Port Said - Egipt spre Grecia la Suda Bay cu o încărcătură de combustibil, AS 5 din Turcia, via Grecia în direcția Egipt și ME de la Malta spre Alexandria.

Pentru asigurarea protecției celor patru convoaie Amiralitatea de la Londra, ordonă desfășurarea întregii flote britanice din Mediterană între 4 și 14 noiembrie 1940 și declanșarea operațiunii MB 8 (Mike Bravo Eight) care acoperea în subsidiar raidul aeronaual nocturn "Judgement" cu obiectivul de a produce pierderi flotei italiene de suprafață cu baza la Taranto, un pericol real pentru comunicațiile engleze în zona centrală a Mării Mediterane. Force A părăsește în 6 noiembrie Alexandria, luând direcția nord-vest, pe catargul navei – amiral, cuirasatul "HMS Warspite", fluturând pavilionul lui Andrew Cunningham. Forța de lovire a Med Fleet, avea ca misiune apărarea convoiului MW 3 și atacarea cuirasatelor italiene dacă acestea apăreau și includea cuirasatele "HMS Warspite" (Cpt. D. B. Fisher), "HMS Malaya" (Cpt. A. F. Palliser) și "HMS Valiant" (Cpt. H. B. Rawlings), portavionul "HMS Illustrious", crucișătoarele grele "Gloucester" și "York" și 13 distrugătoare. Cum acestea nu au jenat vasele britanice de transport cu destinația Malta, la sfârșitul convoierii, portavionul "HMS Illustrious" care avea steagul contra - amiralului Lumley Lyster urma să facă joncțiunea cu o formațiune de 4 crucișătoare și 4 distrugătoare din Force F venite de la Gibraltar, pentru a executa atacul nocturn de la Taranto. Alte cinci grupări navale aveau rolul de asigurare și acoperire dar și de demonstrație:

1. Force B cu două crucișătoare ușoare "HMS Ajax" și "HMAS Sydney" esortau navele de transport în golful Suda din insula Creta, dar "HMS Ajax" trebuia după aceea să se alăture Force A.
2. Force C, crucișătorul "HMS Orion" care transporta materiale pentru forțele aeriene regale RAF, dislocate la Pireu în Grecia, va face joncțiunea în Suda Bay cu crucișătorul austrian "HMAS Sydney".
3. Force D, în compunere cu vechiul cuirasat "HMS Ramillies", două crucișătoare antiaeriene "HMS Coventry" și "HMS Calcutta", 13 distrugătoare și un dragor venea din apele Maltei, pentru a proteja convoiul ME (ex- MW3) care trebuia să se întoarcă la Alexandria, în Egipt.
4. Force F, includea cuirasatul "HMS Barham", crucișătoarele "HMS Berwick" și "HMS Glasgow" și trei distrugătoare. Această escadră întârea Mediterranean Fleet.
5. Force H, cu portavionul "HMS Ark Royal", crucișătorul ușor "HMS Sheffield" și 5 distrugătoare, avea misiunea să acopere Force F, până la Malta.
6. Redislocarea monitorului "HMS Terror" din La Valetta în golful Suda, din apele cretane.

În 4 noiembrie, pleacă din portul Alexandria convoiul AN 6, format din trei petroliere încărcate cu benzină ușoară pentru aviație și gazolină, cu destinația golful Suda din insula Creta. O zi mai târziu pleacă cele cinci cargouri ale convoiului MW 3, care se întâlnesc în strâmtoarea Kasso, cu cele trei petroliere care navighează spre nord de insula Creta, la Suda. MW 3 continuă drumul spre insula Malta în 6 noiembrie de înșelare a cercetării inamice, fiind protejat de la distanță de cuirasatele și crucișătoarele Force A și de patrula aeriană a portavionului "HMS Illustrious", plecate în 6 noiembrie din Alexandria spre bazinul central al Mediteranei, simultan cu plecarea escadrei din Gibraltar spre insula Malta. Pentru atacul bazei navale Taranto, Fleet Air Arm va utiliza 24 de avioane Fairey "Swordfish" TSR și Mk I din grupul aerian al portavionului "HMS Illustrious" și anume trei aparate din escadronul 813, nouă din escadronul 815, condus de Lt. Comandor Kenneth N. Williamson, șase din escadronul 819, comandat de Lt. Comandor John William Hale și trei din escadronul 824.

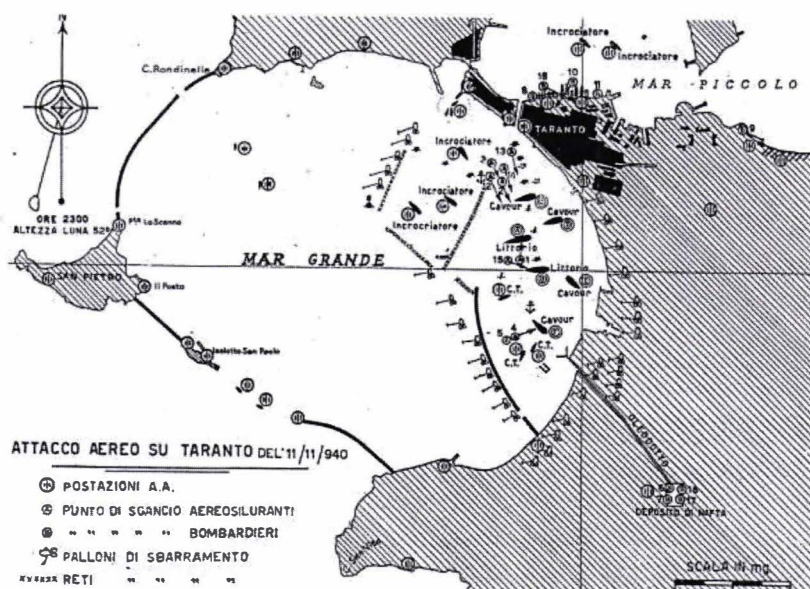
Călătoria nu a fost lipsită de incidente: astfel în 9 noiembrie, două aparate Fairey "Swordfish" TSR, din escadronul 819 decolând de pe puntea portavionului "HMS Illustrious" pentru un zbor de recunoaștere, au trebuit să amerizeze forțat la ora 12.19, lângă cuirasatul "HMS Warspite" echipajele fiind salvate, dar avioanele au fost pierdute. Un accident similar a suferit un al treilea Swordfish plecat în misiune de patrulare în dimineața zilei de 10 noiembrie la ora 7.00 astfel că din cele 24 de avioane torpiloare și de bombardament, prevăzute pentru atac, nu mai rămăneau decât 21, o pierdere de 13 % din potențial încă înainte de declanșarea acțiunii. Situația devenea gravă pentru Fleet Air Arm așa că o inspecție detaliată în hangarul portavionului, a descoperit cauza accidentelor la depozitul de carburanți, unde benzina pentru avioane fusese contaminată cu apă.

Imediat s-au luat măsuri de remediere a situației și nu s-a mai înregistrat nici un incident de acest gen. Pe de altă parte, în 8 noiembrie la 12.30, două avioane italiene de recunoaștere monomotoare Cant Z 501 observă navele convoiului britanic MW 3 dar sunt silit să se retragă urmărite de avioanele de vânătoare Fairey "Fulmar" decolate de pe puntea lui "HMS Illustrious". La 15.20 un alt avion italian semnalează convoiul care este atacat la 16.20 de șapte bombardiere orizontale Savoia Marchetti S 79, fără nici un efect, două sunt doborâte de siguranța aeriană, celelate cinci sunt puse pe fugă. În 9 noiembrie, la ora 9.00, cuirasatul "HMS Ramillies" (Cpt. H. T. Baillie-Graham) și cele două crucișătoare antiaeriene "HMS Coventry" și "HMS Calcutta" alături de ecranul de 13 distrugătoare continuă marșul spre Malta, însoțind navele convoiului MW 3, în condiții de vizibilitate scăzută din cauza ceței. Alte vase britanice din Force A rămân la o distanță de siguranță, pentru a stopa un eventual atac al flotei italiene de la Taranto. Avertizați de cercetarea aeriană de prezența numeroasă a navelor de război britanice, italienii evită însă confruntarea navală, preferând atacurile aeriene, de la mare altitudine dar imprecise asupra vaselor de transport. La 16.04, un alt bombardier italian, de tipul Cant 508, este doborât de două aparate de vânătoare Fairey "Fulmar". Navele militare din cele trei grupări navale se rialiază în La Valetta, sub conducerea amiralului Andrew B. Cunningham, în următoarea formulă:

1. grupul portavioanelor de lovire "HMS Illustrious" și "HMS Eagle", trei crucișătoare grele, un crucișător ușor și patru distrugătoare.
2. grupul naval de acoperire: patru cuirasate, două crucișătoare grele și treisprezece distrugătoare.
3. grupul naval demonstrativ: trei crucișătoare și două distrugătoare, la care se adaugă grupurile aeriene ale RAF de observație și bombardament
4. grupul aerian de cercetare: aviația de recunoaștere cu baza în insula Malta.
5. grupul aerian de dezvoltare a succesului: aviația de bombardament greu, dislocată în Grecia.

Manevrele și convoierile puse la cale de Amiralitatea britanică, între 9 și 11 noiembrie, pe rutele Alexandria – Malta, și Port Said – Grecia, reușesc să inducă în eroare Comando Supremo, care nu i-a în calcul un atac direct asupra bazelor sale navale din sudul Italiei, considerând că acțiunile conjugate ale Med Fleet au doar rolul obișnuit de a proteja căile de comunicații spre Malta. Pe de altă parte, incapacitatea forțelor aeriene italiene, în această primă fază a războiului, devine proverbială. Lipsa bombardierelor în picaj dar și slaba recunoaștere maritimă aeriană, datorită resurselor puține, va face ca forțele militare italiene să fie lipsite de avantajul strategic iar lovitura aplicată spre surpriza generală, la Taranto, va demonstra din plin aceste neajunsuri. În după amiaza zilei de 10 noiembrie, decolează un avion Fairey "Swordfish" TSR, din cele 21 câte are în componență "HMS Illustrious", și fotografiază din aer dispozitivul navelor italiene de luptă care staționează la Taranto. Pilotul englez raportează: 6 nave de linie, 9 crucișătoare grele, 5 crucișătoare ușoare, 27 de distrugătoare și 10 submarine, de asemenea sunt fotografiate, barajele aeriene realizate cu ajutorul aerostatelor. La ora 20.30 un hidroavion Short "Sunderland" decolat din Malta într-o misiune de cercetare deasupra golfului Taranto ajunge deasupra radei portului italian. Forța de șoc a britanicilor care va ataca cea mai mare bază navală din sudul Italiei, este compusă din portavionul "HMS Illustrious" (comandant, căpitan Denis William Boyd, număr total de avioane ambarcate 39, din care 21 destinate atacului din escadroanele 813, 815, 819 și 824 și 18 aparate de vânătoare, pentru apărarea aeriană din care 14 Fairey "Fulmar" din escadronul 806, plus 4 Sea "Gladiator"), crucișătoarele grele "HMS Berwick" (Cpt. G. L. Warren), "HMS York" (Cpt. R. H. Portal) din divizia 3 crucișătoare grele și crucișătoarele ușoare "HMS Gloucester" (Cpt. H. A. Rowley) și "HMS Glasgow" (Cpt. H. Hickling) alături de distrugătoarele de escortă, participante la bătălia de la Capul Spada "HMS Hasty" (Lt. Cdr. L. R. Tyrwith), "HMS Havock" (Cdr. R. E. Courage), "HMS Ilex" (Lt. Cdr. P. L. Saumez), din Flotila 2 distrugătoare și "HMS Hyperion" (Cdr. H. St. L. Nicholson) din Flotila 14. Această nave însoțite de celelalte din Med Fleet vor ieși din rada militară din La Valetta și pentru a deruta eventualii agenți inamici din portul maltez, pune cap compas în direcția Alexandria, sub puternica protecție a aviației de vânătoare, care până se înnoptează asigură, acoperirea aeriană a navelor. În larg, se constituie grupul de luptă care are ca obiectiv principal distrugerea cuirasatelor italiene staționate în rada interioară a bazei Taranto. Are loc desfășurarea grupului de siguranță între Taranto și insula grecească Cefalonia, grupul demonstrativ se îndreaptă spre strâmtoarea Otranto, iar grupul de lovire la 170 mile nautice SE (250 km) de obiectivul vizat: portul militar Taranto. Ajungând în Marea Ionică, în dreptul insulei grecești Zante, amiralul Andrew B. Cunningham, a emis de la bordul cuirasatului "HMS Warspite" următorul mesaj în seara zilei de sâmbătă 11 noiembrie: "Contra amiral Lyster, vă rog să porniți în fruntea formației de atac spre Taranto. Vă urez succes deplin și vă aștept la Alexandria pentru a ciocni

paharul victoriei". Planul inițial, prevedea utilizarea a 36 de aparate de luptă dar au rămas disponibile doar 24, în urma accidentelor din 21 octombrie și 9 noiembrie, rămânând disponibile 21, acestea fiind repartizate astfel : 12 primului val de atac și 9 celui de-al doilea, 11 avioane fiind armate cu torpile, restul cu bombe perforante și rachete luminoase.

Harta atacului de la Taranto reconstituita de catre Regia Marina

- ora 19.55. Prima alarmă aeriană din cele trei este declanșată la Taranto fiind semnalizat un avion de recunoaștere britanic. Este vorba de un hidroavion de tip Short "Sunderland" decolat din Malta din escadronul 228 RAF, care este înzestrat cu radar Mark 1 ASV pentru supravegherea navelor inamice, și care comunică flotei din larg ultimele amănunte legate de dispunerea navelor italiene.

- ora 20.00. Motoarele se încălzesc, mecanicii și armurierii de pe portavionul britanic fac ultimele pregătiri, fiind lansat un balon sondă cu o sursă luminoasă pentru orientarea direcției. Portavionul "HMS Illustrious", manevrează în direcția vântului, atingând viteza de 28 de noduri / oră și azimutul de 197 grade. Planul de atac prevedea lansarea aparatelor de luptă în două valuri, primul compus din 12 avioane Fairey "Swordfish", urmat de al doilea când nava britanică se va afla la 200 mile distanță de Taranto, zborul aparatelor urmând să dureze trei ore. Decolează primul val de avioane de pe puntea portavionului "HMS Illustrious": două avioane de iluminare, șase avioane torpiloare Fairey "Swordfish" TSR cu misiunea de a ataca cu torpila cuirasatele ancorate în rada Mar Grande și patru bombardiere Swordfish Mk I, cu câte patru bombe perforante de 112 kg fiecare, având ca obiectiv, navele și depozitele de păcură din apropierea arsenalului militar aflat în rada Mar Piccolo, unde sunt acostate crucișătoarele și distrugătoarele. Tot aici se află și baza de hidroavioane. Cele 12 avioane ale primului val înarmate cu torpile, bombe perforante și 16 rachete luminoase de tip "focuri bengale", îl au ca lider pe Lt. Comandor Kenneth Nicole Williamson alături de observatorul său Lt. Norman Scarlett, din escadronul 815 toate fiind de la bordul lui "HMS Illustrious", întrucât celălalt portavion, veteranul "HMS Eagle", din cauza unor defecțiuni la sistemul de propulsie, este lăsat în afara dispozitivului de luptă, cinci aparate Fairey "Swordfish" fiind transferate în 5 noiembrie de pe "HMS Eagle" pe "HMS Illustrious".

- ora 20.40. Primul val termină decolarea. Avioanele britanice zburând în formație de V în trei secțiuni la altitudinea de 2.200 metri, se apropie de obiectiv dinspre partea întunecoasă a orizontului, pe direcția V și NV, existând posibilități reduse de ripostă atât din partea artileriei de pe navele italiene (descoperirea aparatelor britanice și lovirea acestora fiind dificilă, atacul fiind planificat noaptea), cât și a apărării antiaeriene de pe litoral. Timpul este frumos, vântul suflă cu 10 noduri / oră, luna aflându-se în al treilea pătrat. Două ore mai târziu, numai opt aparate se aflau la verticala bazei de la Taranto, azimut 190 de grade, celelalte patru pierzând contactul cu restul escadronului la 15 minute de la decolare. În schimb, un al cincilea, pilotat de locotenentul Anthony Swayne, a ajuns cu 12 minute prea devreme, fiind obligat să se rotească deasupra bazei la o altitudine de 350 de metri, până ce prima rachetă luminoasă i-a adus la cunoștință declanșarea atacului.

- ora 20.47. Încetează prima alarmă aeriană la baza navală din Taranto.

Al doilea val. - ora 21.00. Este declanșată a doua alarmă, deoarece avioanele de recunoaștere britanice, din escadronul 431 RAF comandat de maiorul Alfred E. Whitley cu baza în Malta pe aerodromul Luqa și aflat pentru această operațiune la ordinele contra amiralului Lyster rămân în observație aeriană.

- ora 21.28 – 21.34. Decolarea celui de-al doilea val de pe puntea portavionului "HMS Illustrious", format din 8 aparate: două avioane de iluminare, cinci avioane torpiloare Swordfish TSR și două avioane de bombardament

Swordfish Mk I, sub comanda Lt. Comandor John William Hale. Pentru a-și spori autonomia de acțiune, ele renunțaseră la observatorul – mitralior, instalând în locul său un rezervor suplimentar de benzină. Conform planului, numărul aparatelor de atac ar fi trebuit să fie de 9, dar unul suferise un accident înainte de decolare și nu a putut pleca decât cu o întârziere de 20 de minute. Dar ghinionul Lt. E. W. Clifford, care îl pilota, continua: servanții unei mitraliere antiaeriene de la bordul crucișătorului greu britanic "HMS Berwick", de 9.750 t. l-au confundat cu un avion inamic și au deschis focul asupra lui, cu rezervorul auxiliar incendiat, aparatul Fairey "Swordfish" pilotat de Clifford, a zburat deasupra escadrei până la epuizarea combustibilului, reîntorcându-se apoi pe puntea portavionului "HMS Illustrious". În cele din urmă, echipajul Clifford – Going și-a luat zborul cu Swordfish-ul cu marca L5F, reparat de urgență, ajungând la locul atacului.

- ora 21.30. Încetează, a doua alarmă aeriană.

- ora 22.30. Se termină misiunea de recunoaștere maritimă deasupra golfului Taranto a hidroavionului britanic Short "Sunderland" decolat de la baza sa din Malta.

- ora 22. 51. Stațiile de ascultare aerofonice captează noi zgomote de motoare de avion. Se declanșează a treia alarmă aeriană cu șase sunete de sirenă la un interval de 30 de secunde cu pauză.

- ora 22.58. Lansarea a opt parașute de iluminare a bazei navale de cele două Swordfish pilotate de locotenentii Kigell și Lamb, din primul val decolat de pe portavionul "HMS Illustrious", care aveau misiunea de a ilumina obiectivul. Cele două aparate trec deasupra Capului San Vito, la o înălțime de 2.500 metri și la o distanță de 850 metri, unul de celălalt. În momentul declanșării atacului primului val de avioane britanice, în cea mai mare bază navală a Italiei, cea de la Taranto, se aflau la ancoră următoarele nave:

a). Șase cuirasate: "Andrea Doria" (construit în 1916, lucrările de modernizare sunt finalizate în 20 octombrie 1940), "Caio Duilio"(construit în 1915, modernizat în iulie 1940), "Conte di Cavour" (construit în 1915, modernizat în 1937), "Giulio Cesare" (construit în 1915, modernizat în 1937), "Littorio" (nou, lansat la apă în mai 1940) și nava – amiral "Vittorio Veneto"(cuirasat nou, lansat la apă în 1940). Cele mai puternice nave de linie sunt "Littorio" și "Vittorio Veneto" care formează divizia 9 navală, sub comanda amiralului Carlo Bergamini. Celelate cuirasate, "Conte di Cavour" și "Giulio Cesare" formează divizia 5 navală, "Caio Duilio" reînscris în anuarul flotei în 7 iulie 1940 , după modernizare și "Andrea Doria", care în momentul atacului, nu era considerat operațional de către italieni, fiind în desfășurare antrenarea echipajului.

b). Șapte crucișătoare grele: "Zara", "Fiume", "Gorizia", "Pola" – divizia 1 sub comanda vice amiralului Angelo Iachino, "Trento", "Trieste" și "Bolzano"- divizia 3 crucișătoare.

c) Două crucișătoare ușoare (divizia 8): "Giuseppe Garibaldi" și "Duca Degli Abruzzi".

Treizeci de distrugătoare repartizate astfel:

d) Divizia 7 distrugătoare: "Freccia", "Strale", "Dardo" și "Saetta".

e) Divizia 8 distrugătoare: "Folgore", "Baleno", "Fulmine" și "Lampo".

f) Divizia 9 distrugătoare: "Alfieri", "Gioberti", "Carducci" și "Oriani".

g) Divizia 10 distrugătoare: "Maestrale", "Libeccio", "Grecale" și "Scirocco".

h) Divizia 11 distrugătoare: "Camicia Nara" și "Geniere".

i) Divizia 12 distrugătoare: "Lanciere", "Carabiniere", "Corazziere" și "Ascari".

j) Divizia 13 distrugătoare: "Granatiere", "Alpino", "Bersagliere" și "Fuciliere".

k) Divizia 16 distrugătoare: "Da Recco", "Usodimare" și "Pessagno".

l) Nava bază pentru hidroavioane "Giuseppe Miraglia", 5 torpiloare, 16 submarine, 2 nave spital și 9 petroliere. Comanda flotei de luptă italiene din Taranto revine amiralului Inigo Campioni, iar cea a portului amiralului Arturo Riccardi.

COMPONENȚA ECHIPAJELOR ENGLEZE PARTICIPANTE LA ATAC DE LA TARANTO DECOLATE DE PE PORTAVIONUL "HMS ILLUSTRIOUS"

Primul val:	Gradul, numele, inițiale prenume	Sigla și tipul misiunii
Lt. Comandor K. Williamson, RN	Lt. N. J. Scarlett, R N	L4A, torpilare
Sub Lt. D. J. Spark, R N	Lt. A. L. Neale, R N	L4C, torpilare
Sub Lt. A. S. Macaulay, R N	Sub Lt. A. L. Wray, R N V R	L4R, torpilare
Lt. N. M. Kemp, R N	Lt. R. A. Bailey, R N	L4K, torpilare
Lt. H. A. Swayne, R N	Sub Lt. J. Buscall, R N V R	L4M, torpilare
Lt. M. R. Maund, R N	Sub Lt. W. A. Bull, R N	E4F, torpilare
Lt. L. J. Kigell, R N	Lt. H. R. B. Janvrin, R N	L4P, rachete luminoase
Lt. C. B. Lamb, R N	Lt. K. C. Grieve, R N	L5B, rachete luminoase
Capt. O. Patch, R N	Lt. D. G. Goodwin, R N	E5A, bombardament
Sub Lt. W. C. Sarra, R N	Sub Lt. J. Bowker, R N	L4L, bombardament
Sub Lt. A. Forde, R N	Sub Lt. A. Mardel – Ferreira, R N V R	L4H, bombardament
Lt. J. B. Murray, R N	Sub Lt. S. M. Paine, R N V R	E5Q, bombardament

Al doilea val:		
Lt. Cdr. J. W. Hale, R N	Lt. G. A. Carline, R N	L5A, torpilare
Lt. G. W. Bayly	Lt. H. J. Slaughter, R N	E4H, torpilare
Lt. C. S. Lea, R N	Sub Lt. P. D. Jones, R N	L5H, torpilare
Lt. E. M. Torrens – Spence, R N	Lt. A. W. E. Sutton, R N	L5K, torpilare
Lt. J. W. Wellham, R N	Lt. P. Humphreys, R N	E5H, torpilare
Lt. R. W. Hamilton, R N	Lt. J. R. Weeks, R N	L5B, bombardament
Lt. R. G. Skelton, R N	Lt. E. A. Perkins, R N V R	L4F, bombardament
Lt. E. W. Clifford, R N	Lt. G. R. Going, R N	L5F, rachete luminoase, bombardare
Lt. W. D. Morford, R N	Lt. R. A. Green, R N	L5Q, rachete luminoase
Abrevierea încadrărilor	R N = Royal Navy	
	RNVR = Royal Navy Volunteer Reserv	

- ora 23.00. Imediat după lansarea rachetelor luminoase, cele patru avioane de bombardament Swordfish Mk I trec deasupra bazei peste Mar Piccolo, coboară în picaj de la 2.750 metri, trecând de barajul de aerostate primele atacând în zig zag, echipajele Kiggel – Janvrin (sigla L4B) și Lamb – Grieve, (L5B) își lansează încărcătura de la 500 și respectiv 900 metri altitudine la nord de cuirasatul "Andrea Doria", incendiind rezervoarele de combustibil de la Arsenalul militar pentru a face vizibilă rada Mar Piccolo în care sunt ancorate o parte din navele de război italiene. O bombă cade pe coca distrugătorul "Libbecio", fiind lansată de la 1.500 picioare de avionul pilotat de căpitanul Patch (sigla E5A - în echipaj cu locotenentul Goodwin) dar cauzează avarii minore, alte bombe sunt largate de aparatul Swordfish al echipajului Sarra –Bowker (L4L) asupra danei unde sunt ancorate, două crucișătoare și patru distrugătoare, dar nici o lovitură nu este înregistrată datorită dificultății în identificarea țintelor în cadrul unui raid nocturn.

În același timp avioanele torpiloare Fairey "Swordfish" TSR atacă viguros în celule de câte trei avioane, coborâ în picaj de la 1.300 metri, pătrunzând în interiorul radei Mar Grande de la est la vest, în apropiere de insulița San Pietro, pentru a nu se expune tirului violent al artileriei antiaeriene, își lansează torpilele în zbor razant de la o înălțime de 100 până la 300 de metri deasupra nivelului apei și de la distanța de 400 până la 1.200 metri. Primul care și-a trimis torpila de 452 mm spre obiectiv, cuirasatul "Conte di Cavour" în ciuda focului antiaerian tras de pe nava de linie a fost echipajul format din Lt. Comandor Kenneth Nicole Williamson și Lt. Norman Scarlett (sigla aparatului L4A). Cuirasatul italian "Conte di Cavour" a fost grav avariat de torpila Duplex, în zona centrală, la stânga prorei, ceea ce provoacă o spărtură în corpul navei de 12 x 8 metri, la depozitele de muniții, în explozia din interior ce a urmat fiind uciși 17 marinari italieni aflați sub punte. La câteva secunde după explozia care a urmat, torpila trecând pe lângă distrugătoarele "Fulmine" și "Lampo", aparatul său a fost doborât, fiind lovit în plin de un proiectil antiaerian tras de artileria de pe "Conte di Cavour". Celelalte două aparate torpiloare din prima celulă, cu echipajele Macaulay – Wray (L4R) și Sparke – Neale (L4C) vin în urma lui Williamson, trec deasupra distrugătoarelor "Lampo" și "Baleno" lansându-și torpilele pe direcția cuirasatului "Andrea Doria" și "Vittorio Veneto", dar fără efect.

-ora 23.05. Se aud două explozii, una provenind de la torpila lui Macaulay care a țintit pe "Andrea Doria", cealaltă fiind cauzată de o bombă căzută pe digul Tarantola. A doua torpilă care viza nava de linie "Vittorio Veneto" se pierde pe fundul apei golfului Taranto. Un alt Swordfish, trece la nord de insula San Pietro, la nord de barajul baloanelor captive de la Castel St. Angelo care protejau dana în care erau acostate crucișătoare, virează brusc la sud și coboară în picaj în direcția cuirasatelor, trecând de la altitudinea inițială de 1.200 metri la câțiva metri de nivelul mării. Urmează secțiunea a doua compusă din avioanele torpiloare cu siglele L4K, L4M și E4F, comandate de Lt. L. M. Kemp, care ocolesc la nord San Pietro, coborând în picaj la 900 de metri, apoi de la distanța de 365 de metri lansează torpilele spre alea cuirasatelor.

- ora 23.08. Nu a trecut nici un minut de la această manevră riscantă și torpila aparatului Swordfish pilotat de locotenentul Kemp (în echipaj cu Lt. Baley, sigla L4K) lansată și-a atins ținta: cuirasatul "Littorio", care este lovit în partea dreaptă a prorei, provocând o spărtură în corpul navei de 15 x 10 metri iar aparatul Lt. Kemp părăsește imediat rada de la Mar Grande în direcția capului San Vito, urmărit de focurile antiaeriene. O nouă torpilă va lovi cuirasatului "Littorio" de această dată la pupa stângă, provocând o a doua spărtură de 12 x 9 metri, fiind lansată de avionul torpilor L4M, pilotat de locotenentul Swayne, care execută o manevră diferită de Kemp, trecând la sud de punctul Secca della Sirena de pe insula San Pietro, și virând cu 180 de grade către "Littorio" apoi dispărând în norii de deasupra golfului Taranto.

- ora 23.12. Ultimul echipaj Maud–Bull (E4F) survolează în zig-zag extermitatea Rondinella, trecând deasupra crucișătoarelor și printre cuirasatele "Caio Duilio" și "Littorio", lansează torpila țintindu-l pe "Vittorio Veneto" dar ca și în cazul aparatului Swordfish L4C (echipaj Sparke – Neale), fie din cauza rețelilor de protecție submarine, fie din pricina unui defect de fabricație al torpililor cu cap Duplex, posibil aparatul de aprindere magnetic a dus la declanșarea exploziilor mai devreme, acestea fiind de intensitate extrem de redusă, astfel încât nava de linie italiană nu a suferit avarii serioase la compartimentul de mașini.

- ora 23.14. Echipajul de pe distrugătorul "Fulmine" a fost martorul prăbușirii în flăcări a biplanului Swordfish lângă insulița San Pietro, cei doi ofițeri britanici Kenneth Nicole Williamson și Norman Scarlett, fiind salvați lângă docul plutitor de personalul portuar și predați marinarilor de pe "Fulmine". Sunt primii militari britanici din Royal Navy capturați în cel de-al doilea război mondial pe pământ italian. Rezultatele atacului primului val de avioane Fairey "Swordfish" decolate de pe puntea portavionului "HMS Illustrious" sunt următoarele: atacul cu torpile este executat perfect în doar 13 minute, din totalul celor 35 de când britanicii se aflau pe verticala bazei navale din Taranto, fiind lovite cu câte două torpile cuirasatul "Littorio" care se afundă la proră și cu o torpilă de către echipajul swordfish L4A "Conte di Cavour", care face o bandă puternică și este inundat de apă .

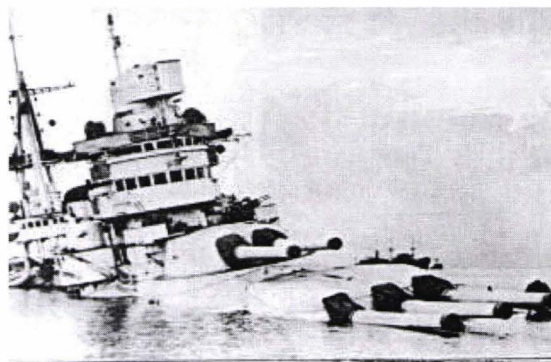
- ora 23.25. Stațiile de ascultare radio, din portul militar Taranto, captează zgomote de motor de avioane inamice.

- ora 23.50. Formația Lt. Comandorului John William Hale a ajuns la verticală, venind dinspre uscat, pe direcția nord, deasupra bazei de la Taranto cu puțin înainte de miezul nopții. Obiectivul, era acum vizibil datorită incendiilor provocate de primul val, astfel încât cel de-al doilea asalt a putut începe imediat. Britanicii prevăzători, lansează o nouă serie de rachete luminoase, care luminează orașul Taranto ca ziua. Misiunea este executată de aparatele Swordfish ale echipajele Hamilton – Weekes (L5B) și Skelton – Perkins (L4F).

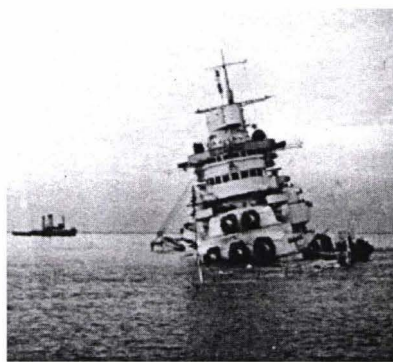
- ora 23.57. Englezii atacă cu bombe de 250 livre (227 kg) dar fără să reușească lovituri directe, depozitele de păcură din zona Arsenalului militar.

- ora 24.00. Avionul torpilor pilotat de locotenentul Lea, trece de Capul Rondinella și lansează o torpilă spre "Caio Duilio", primul cuirasat din *Mar Grande*, care este lovit la prora dreaptă, făcând o gaură în carena navei de 11 x 7 metri, explozia ce a urmat ucigând trei italieni aflați în zona magaziei de muniții.

- ora 00.05. Aparatele echipajelor Hale - Carline (L5A) și Torrens Spence – Sutton (L5K) își lansează torpilele Duplex spre "aleea cuirasatelor", având ca țintă modernul cuirasat "Littorio". Torpila lui John "Ginger" Hale lovește pentru a treia oară pe "Littorio" la pupa dreaptă, provocând o spărtură de 7 x 15 metri și ucigând în explozia ce a urmat impactului 32 de oameni de pe puntea cuirasatului, în schimb, torpila lui Torrens Spence cu detonatorul defect nu explodează. În spatele celor două Swordfish-uri un altul, E5H, condus de locotenentul Wellham, atacă cu torpila însă fără succes, cuirasatul "Vittorio Veneto" în timp ce avionul Fairey Swordfish echipajului Bayly –Slaughter (E4H) este lovit de două proiectile antiaeriene trase de artileria crucișătorului greu "Gorizia" și se prăbușește în apele golfului Taranto, cei doi englezi fiind uciși. Trupul comandantului Gerald W. L. Bayly a fost recuperat și înmormântat cu onoruri militare, în timp ce cadavrul navigatorului Henry J. Slaughter nu a fost găsit.

Cuirasatul "Conte di Cavour" atins de torpile

Cuirasat "Cavour" vazut din alt unghi

- ora 00.30. După acțiunea de iluminare cu focuri bengale și a avioanelor torpiloare din rada *Mar Grande*, aparatele Swordfish armate cu bombe atacă pontonul de iar pontonul de escală al hidroavioanelor este atacat și bazinul unde se află crucișătoarele și distrugătoarele din rada *Mar Piccolo*. O bombă cade la prora distrugătorului "Libeccio" fără să explodeze. Alte bombe distrug două hidroavioane aflate în reparații, se produce un incendiu care este stins în 15 minute de italieni iar câteva explodează pe fundul apei și avariază etrava distrugătorului "Pessango".

- ora 00.32. Cad ultimele șase bombe: una singură lovește crucișătorul "Trento" între tunurile de 100 mm, la prora stângă, dar din fericire pentru italieni, bomba a ricoșat din blindajul turelei și nu a explodat. Cei care au reușit această "lovitură", sunt ghinionistii din echipajul L5 F, Clifford – Going, atât de încercat de focul prietenesc, declanșat de pe crucișătorul "HMS Berwick".

- ora 00.35. Ultimul aparat Fairey "Swordfish" din valul doi se retrage. Și din nou, atacatorii britanici, au pierdut un singur avion, pilotat de locotenentul Gerald Bayley, în ciuda intensului foc antiaerian dar ineficace, italienii consumând cu acest prilej aproape 13.500 de proiectile, din care 1.430 de calibrul 102 mm, 313 de 100 mm, 6.845 de 76 mm, 4.901 mitralii de toate calibrele, de la 40,20 la 8 mm, în total 13.489 de proiectile. Cifrele oficiale italiene consemnează că s-au tras în total 8.588 de proiectile de tun de toate calibrele, dintre acestea 17 % de 102 mm, 3,5 %

de 100 mm, în fiecare minut al luptei cadența antiaeriană numărând 143 de lovituri de tun și 82 de mitralii, dar fără rezultate semnificative în distrugerea atacatorilor britanici. Rezultatele celui de-al doilea val sunt: lovirea din nou a cuirasatului "Littorio" cu o torpilă "Duplex", a navei de linie "Caio Duilio" cu o alta torpilă, și avarierea ușoară a crucișătorului greu "Trento" dar și bombardamentul infructuos al depozitelor de carburanți de lângă arsenalul militar.

Atacul surpriză din strâmtoarea Otranto. - ora 01.15. Avioanele Fairey "Swordfish" din primul val apunează pe portavionul "HMS Illustrious", cu o singură excepție: aparatul "Stringbag" al comandantului, Lt. Comandorul Kenneth W. Williamson.

- ora 01. 22. Alarma dată de italieni în golful Taranto, încetează, avioanele inamice fiind pe drumul de întoarcere spre portavionul "HMS Illustrious", unde vor apuna la 02.52. Englezii pierd două avioane torpiloare Fairey "Swordfish" TSR ale Fleet Air Arm, Lt. Gerald L. Bayly și Lt. Henry J. Slaughter din escadronul 813, transferat de pe "HMS Eagle" sunt uciși iar Cpt. Kenneth W. Williamson și Lt. Norman J. Scarlett din escadronul 815 sunt luați prizonieri, italienii înregistrând în urma atacului de la Taranto, 59 de morți și 600 de răniți. Pe cuirasatul "Littorio" sunt uciși 23 de marinari, alți 16 pier din echipajul navei "Conte di Cavour" și unul singur pe puntea cuirasatul "Duilio". Grupul aerian britanic dizlocat în Grecia nu mai este chemat să intervină iar forțele participante încep retragerea la ora 03.00 când este recuperat și ultimul avion din valul doi.

- ora 06.35. Recunoașterea aeriană fotografiază de la mare înălțime distrugerile de la Taranto, provocate de raidul britanic, pentru a evalua efectele. Între timp grupul naval britanic din strâmtoarea Otranto, comandat de vice-amiralul Henry Pridham Wippel, compus din crucișătoarele ușoare "HMS Orion", "HMS Ajax" și "HMAS Sydney" și distrugătoarele "HMS Nubian" și "HMS Mohawk" detașate la 13.10 din gruparea Lyster (Force B + C), navigând spre Brindisi la ora 18.00, pentru a intercepta și ataca traficul din Marea Adriatică spre Albania.

- ora 01.05 în dimineața de 12 noiembrie este descoperit la 12 mile N și 315 grade de Saseno, un convoi italian format din patru cargouri și anume "Antonio Locatelli", cu un deplasament standard de 5.691 t., "Capo Vado" - 4.391 t., "Catalani" - 2.429 t. și "Premuda" de 4.427 t. escortate de vechiul torpilor "Fabrizi" și nava înarmată "Ramb III", care ridicaseră ancora de la Brindisi și navigau în direcția portului albanez Valona. Britanicii cu aparatură radar de observație, atacă viguros și rapid cu tunul și torpila convoiul italian spre surpriza generală a marinarilor aflați pe vapoarele inamice, măbind succesul acțiunii de la Taranto. Toate vasele comerciale sunt scufundate, cu toată rezistența eroică a torpilor "Fabrizi" comandat de Lt. de vas Giovanni Barbini, care este grav avariat în duelul de artilerie cu distrugătorul britanic "HMS Mohawk", nava auxiliară "Ramb III" sub comanda căpitanului de fregată Francesco De Angelis după ce trage 19 salve, se dezangajează și scapă alertând Regia Marina.

Divizia 7 crucișătoare de la Valona, de pe coasta Albaniei, formată din crucișătoarele ușoare "Muzio Attendolo", "Eugenio di Savoia" și "Duca d'Aosta", și distrugătoarele diviziei 15 de la Brindisi, pleacă primele în căutarea atacatorilor urmate de navele diviziei 8 crucișătoare ușoare, compusă din "Duca degli Abruzzi" și "Giuseppe Garibaldi" și unități din diviziile 7 și 8 distrugătoare, de la Taranto, pentru ai intercepta pe britanici în strâmtoarea Otranto, dar fără nici un rezultat. Torpiloarele "Curtatone" și "Solferino" ajunse primele la locul naufragiului celor patru vapoare italiene, salvează 140 de marinari, în luptă pierind 36 de oameni iar alți 42 fiind răniți în urma atacului nocturn efectuat de forța navală a vice-amiralului Pridham Wippell. Printre victime se regăsea și comandantul Giovanni Barbini, care va fi decorat post-mortem cu Medaglia d'Oro.

Bilanțul operației "Judgement": din cele șase cuirasate italiene, trei sunt torpilate, "Littorio" și "Caio Duilio", scoase din acțiune pentru circa o jumătate de an, au intrat în reparații în docul uscat pentru o perioadă de 6 luni "Littorio", respectiv 5 luni "Caio Duilio" iar "Conte di Cavour", scufundându-se în ape puțin adânci, nu va mai naviga niciodată, chiar și după ranfluare, crucișătorul greu "Trento" și distrugătoarele "Pessango" și "Libeccio", fiind avariate ușor de bombe britanice. Cuirasatul "Conte di Cavour", ancorat în *Mar Grande*, a fost lovit de torpila lansată de aparatul Swordfish pilotat de Lt. Cdr. Kenneth Nicole Williamson iar impactul acesteia a produs o spărtură în chila navei de 18 x 8 metri, în vecinătatea magaziiilor de păcură numerele 1 și 2. Nava de linie construită în 1915 și care nu a mai apucat să participe la operațiunile navale din primul război mondial s-a scufundat în apropierea țărmlui, atingând fundul golfului, apa ajungând la nivelul punții și a turelelor principale, la chiulasele tunurilor de 320 mm. Operațiunile de salvare a cuirasatului au început imediat, în 13 noiembrie 1940, iar la sfârșitul anului 1941, nava ranfluată și cu un nou sistem de guvernare a fost transferată la Trieste pentru reparații și modernizări ulterioare. Cea mai ghinionistă navă de linie italiană, "Conte di Cavour" a fost sabordată în ape puțin adânci de italieni odată cu ieșirea țării lor din alianța cu Berlinul, recuperată în 10 februarie 1945 de către trupele germane care au preluat controlul asupra cuirasatului, dar "Conte di Cavour" nu a mai putut naviga niciodată deoarece pe 15 februarie 1945 un violent bombardament aerian american, lovește și scufundă vasul de război în rada portului Trieste. Ranfluat a doua oară în 1946, "Cavour" va fi radiat definitiv din flota italiană în 27 februarie 1947. "Caio Duilio" a fost lovit în raidul de la Taranto de o torpilă Duplex lansată de la 400 de metri ce a provocat o spărtură de 11 x 7 metri în apropierea magaziiilor de muniții 1 și 2, ceea ce a provocat o bandă accentuată.

La 4.45 în 12 noiembrie, cuirasatul a fost amarat de cheu cu parâme și lanțuri pentru a evita scufundarea iar în 3 februarie 1941 a intrat în bazinul de carenaj fiind transferat ulterior la Genoa. Navă de linie "Littorio" cu un deplasament de 41.167 t. și o lungime de 239 metri, a fost lovită de trei torpile, distrugând parțial mecanismul timonei principale, două din torpile lovind partea dreaptă a prorei au cauzat avarii compartimentelor amplasate sub turelele A și B a tunurilor de 152 mm, și spărturi în carenă de 15x10 metri și 7x15, cea de a treia cauzând o spărtură de 12x9 metri. Cuirasatul modern "Littorio", a suportat bine șocul, nu a fost în pericol de scufundare și după recuperarea de către scafandrii minori a unei torpile rămase neexplodată lângă chilă, a fost stabilizat prin utilizarea unor cilindri plutitori și un submarin italian amarat pe flanc i-a asigurat alimentarea cu energie electrică. În 11 decembrie 1940, cuirasatul "Littorio" este transferat în rada de la *Mar Piccolo* în bazinul pentru reparații. Nava italiană a revenit în luptă pe teatrul mediteranean de operațiuni abia în 11 martie 1941, fiind dotat cu radar pentru căutare și trageri la mare distanță. Distrugătorul "Libeccio" și crucișătorul greu "Trento" au suferit avarii ușoare, primul fiind lovit de o bombă britanică în bordajul exterior și în suprastructuri iar celălalt având norocul ca bomba căzută să nu explodeze pe turela tunurilor de 100 mm. Un alt distrugător "Pessango" a avut extremitatea prova avariata de exploziile bombelor căzute pe fundul apei golfului iar două hidroavioane aflate în baza de la *Mar Piccolo* au fost incendiate și distruse. Alte stricăciuni au fost înregistrate în vecinătatea aeroportului, a depozitelor de păcură și a apeductului de la San Giorgio. Unele bombe ale britanicilor au căzut peste zona rezidențială, avariind spitalul "Annunziata", provocând 7 victime printre civili alături de 32 de marinari uciși pe "Littorio", 17 pe "Conte di Cavour" și 3 pe "Caio Duilio", în total 59 de morți și 600 de răniți.

Flota italiană pierde practic 50 % din marile sale nave de linie, în continuare, Supermarina nu va mai putea utiliza până la mijlocul anului 1941 decât trei cuirasate "Vittorio Veneto" – din aceeași clasă cu "Littorio", "Giulio Cesare" și "Andrea Doria", alături de diviziile 10 și 13 distrugătoare pleacă primele spre Napoli, urmate și de celelalte unități de suprafață ale flotei italiene. Crucișătorul greu "Trieste" și divizia 12 distrugătoare sunt transferate la Messina, crucișătorul ușor "Giovanni della Bande Nere" este trimis de la Brindisi la Palermo iar crucișătoarele ușoare "Di Giussano" și "Armado Diaz" și alte 14 distrugătoare sunt mutate de la Augusta la Palermo. La fel crucișătoarele grele "Zara", "Fiume", "Gorizia" și Pola" și diviziile 9 și 11 distrugătoare sunt redislocate din Taranto la Napoli și în porturile din nordul coastei occidentale a peninsulei, ceea ce face ca potențiala amenințare a căilor de convoiere britanice din bazinul Mediteranei de Est, să se micșoreze dramatic. În dimineața zilei de 12 noiembrie, escadra de sub comanda contra amiralului Lumely Lyster face joncțiunea cu grosul flotei britanice. Crucișătoarele grele "HMS York" și "HMS Berwick" după o scurtă alimentare pleacă în direcția Alexandria, unde ajung în 13 noiembrie fiind însoțite de distrugătorul "HMS Vendetta". Cuirasatul "HMS Malaya", crucișătorul ușor "HMS Ajax" și distrugătoarele "HMS Dainty", "HMS Diamond", "HMS Greyhound" și "HMS Gallant" pleacă la 18.30 pentru alimentare în golful Suda din nordul insulei Creta, unde sosesc la ora 01.00 în data de 13 noiembrie.

Avioanele italiene ale Regiei Aeronautica au căutat cu disperare celelalte unități navale engleze în tot cursul zilei de 12 noiembrie, fără a reuși să le intercepteze, cu excepția a trei avioane de cercetare, care în jurul prânzului, descoperă navele britanice și, înainte de a putea dirija la atac aviația proprie, sunt doborâte de avioanele de vânătoare Fairey "Fulmar", decolate de pe "HMS Illustrious". Pe de altă parte succesul lui Royal Navy se datorează slabei apărări antiaeriene a bazei navale din Taranto, din cauza numărului insuficient de baterii de artilerie, baza fiind protejată cu precădere împotriva atacurilor dinspre larg și ignorarea probabilității de a fi lovită cu aviația dinspre uscat, deasemenea, imposibilitatea de a folosi eficient artileria navelor datorită acostării bord la bord a distrugătoarelor și vaselor auxiliare. Amiralul Andrew B. Cunningham a vrut să dezvolte succesul, dorind să repete atacul și în noaptea de 12 spre 13 noiembrie, dar condițiile climatice din golful Taranto nu i-au permis. În schimb, în noaptea următoare, bombardierele cvadrimotoare Vickers Wellington, din escadronul 99 RAF, decolate din Malta, au efectuat o nouă incursiune asupra bazei de la Taranto și au provocat noi daune instalațiilor de pe țărâm, fără însă a înregistra în acest bombardament de la mare înălțime vreo lovitură asupra navelor italiene.

În urma celor două atacuri ale Fleet Air Arm și RAF, sunt avariate bazinul Ferrati din apropierea Arsenalului militar, conducta de păcură din zona depozitelor, apeductul Marinei din San Giorgio, baza hidroavioanelor din *Mar Piccolo* și spitalul civil "Annunziata": Ironia sorții face ca în ziua declanșării operațiunii "Judgement", forțele aeriene italiene sub titulatura Corpo Aero Italiano (CAI) să participe, la dorința expresă a Ducei Benito Mussolini, la atacul aerian asupra Marii Britanii. Sub comanda lui Rino Corso Fougier, o forță de bombardiere italiene Fiat BR 20 "Cigonia", escortată de 63 de avioane de vânătoare, Fiat CR 42 "Falco" și Fiat G 50 "Freccia" au decolat din Belgia de pe aerodromurile Melsbroek, Ussel și Maldegem cu misiunea de a bombarda convoaiele aliate ce navigau în Canalul Mânecii. Avioanele italiene din brigada 15 aeriană și din grupurile aeriene 56 și 20, au fost interceptate de aparatele de luptă Vickers Supermarine Spitfire ale RAF, iar opt bombardiere și cinci avioane de vânătoare italiene au fost doborâte în 11 noiembrie.

"Aceasta a fost prima și ultima lor intervenție în bătălia Angliei – după cum remarca cu sarcasm, primul ministru britanic Winston Churchill, în "Memoriile" sale de război – puteau fi mai bine folosite ca să apere flota lor la Taranto". Pe de altă parte, ginerele Ducei, Galeazzo Ciano, ministrul de externe al Italiei, nota despre atacul englezilor asupra flotei

ancorată la Taranto, în „Jurnalul” său, următoarele: “11 noiembrie este pentru Italia o zi funestă. Credeam că-l găesc pe Duce foarte abătut. Dimpotrivă, a suportat bine lovitura și, în acest prim moment, pare să nu fi realizat gravitatea situației.” Dictatorul italian era angoasat însă de veștile proaste primite din Grecia, unde Armata IX care declanșase ofensiva spre Salonic, prin Florina și Edessa, fusese contraatacată puternic, de o grupare elenă, în spate, în 11 noiembrie, pe un teren accidentat și pe timp nefavorabil, interceptând nodul de comunicații Koriça, și provocând derută în rândul armatei italiene. Se impunea o retragere rapidă care să salveze trupele de la o înfrângere iminentă, în timp ce Armata XI care, acționa în Epir în vederea învăluirii Atenei, întâmpina o rezistență horărată din partea grecilor. Trupele italiene, învinse, se retrag în dezordine între Ohrida și mare pentru a acoperi direcțiile dinspre Valona și Tirana.

In loc de epilog. Operațiunea cu numele de cod „Judgement” de lovire a flotei militare italiene în principala sa bază navală se încheie cu o mare victorie britanică și cu următoarele consecințe:

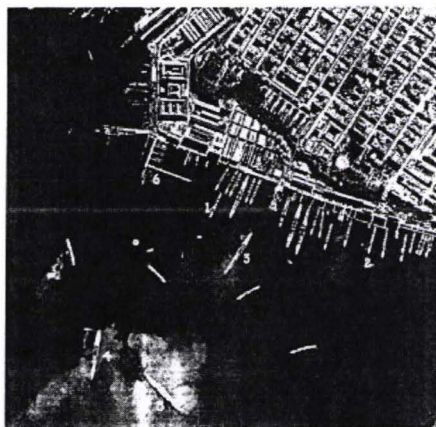
1. Data de 11 noiembrie 1940 va intra în istorie ca sfârșitul erei cuirasatelor în războiul naval, indiferent cum erau denumite, englezii și americanii utilizând termenul „battleship” pentru navele de linie, francezii cuvântul „cuirasier”, italienii „corazzato” iar germanii „panzerschiffe”. Din acest moment noul vârf al tehnicii navale devine portavionul, cel care va câștiga războiul pe mare din Atlantic până în Pacific, cele mai mari, moderne și rapide cuirasate din lume, germanul „Bismarck” și japonezul „Yamato” fiind scufundate tot datorită acțiunii operative a portavioanelor. În acest context contele Ciano, îl acuza direct de dezastrul naval de la Taranto, pe mareșalul Pietro Badoglio, șeful Marelui Stat Major al Armatei Italiene (Comando Supremo) care atunci când a venit să-l vadă la Palatul Chigi, pentru ai prezenta planurile invaziei militare a Greciei, i-a spus că va trebui mutată urgent flota, care nu va mai fi în siguranță la Taranto. Și totuși, șeful lui Comando Supremo, n-a luat această măsură, la cincisprezece zile de la începutul operațiilor și pe timp de lună plină. Pietro Badoglio a condus armata italiană care obținuse o victorie brutală în Etiopia în 1936, ocazie cu care a devenit erou național, dar înregistrase același succes, observau criticii lui, și în acumularea unei averi consistente în timpul regimului fascist. Pe de altă parte, mareșalul Badoglio, întrebat în 14 octombrie, de către Benito Mussolini, de câte divizii are nevoie și cât timp îi este suficient pentru a învinge Grecia, i-a răspuns Ducei că “douăzeci de divizii și trei luni îi sunt suficiente” convingându-l pe dictatorul fascist că poate să atragă Grecia în sfera de influență strategică a Italiei. Mussolini declară rituos în fața liderilor partidului că va anexa Epirul, insula Corfu și insulele Ionice, se va instala la Salonic “indiferent dacă-l place sau nu lui Adolf Hitler”. După atacul de la Taranto și înfrângerea din Epir, Ducele începe să nu mai aibă nici o încredere în Badoglio și l-a însărcinat pe Galeazzo Ciano în 13 noiembrie să-l supravegheze de aproape în timpul întâlnirii de la Innsbruck cu șeful OKW, feldmareșalul Wilhelm Keitel, pentru a afla ce le spune el, într-adevăr, germanilor. La 69 de ani, Pietro Badoglio, care-și exprimase în trecut dubiile cu privire la intrarea Italiei în război împotriva Franței și Angliei, fiind cunoscut prin pozițiile sale defetiste, va fi forțat într-o criză de frustrare de Benito Mussolini să demisioneze din funcție în 16 decembrie 1940, după dezastrul armatei italiene din Grecia fiind înlocuit cu generalul Ugo Cavellero. Pentru Galeazzo Ciano, așa cum nota în „Jurnalul” său, data de 11 noiembrie 1940, va rămâne în istoria Italiei ca „o zi neagră”.

2. Neprotejarea bazei navale prin fumizare și concentrarea în același loc și menținerea timp îndelungat a principalelor forțe navale de lovire în același dispozitiv de staționare, ca și lipsa aparaturii de radiolocație, a instalației de producere a cetei artificiale și a deficiențelor semnalate la sistemul de apărare aerian cu aerostate, au fost informații cruciale pentru Med Fleet, transmise de cei doi agenți voluntari recrutați de spionajul britanic, prin Secret Intelligence Service, Roberto Plena și Mario Meriti de la una din stațiile de radioemisie din Taranto, care au fost descoperiți în ianuarie 1941, de OVRA, poliția secretă a regimului fascist, judecați sumar și acuzați de înaltă trădare fiind executați în zorii zilei de 13 februarie. Informațiile transmise de cei doi antifasciști au fost confirmate cu două zile înainte de atac prin zborurile repetate ale unității de recunoaștere fotografică a lui Royal Air Force de la baza aeriană Luqa din insula Malta. Din punct de vedere informativ și de supraveghere, s-au remarcat în pregătirea raidului de la Taranto din 11 noiembrie 1940, fotografiile foarte clare cu cele șase cuirasate obținute de comandantul Alfred Whitley și de faimosul as al aerului Adrian Warburton, deținătorul a cinci victorii aeriene confirmate ca pilot pe avioane de cercetare de tip Glenn Martin Maryland MK 1. Recunoașterea fotografică nu se executa de obicei cu un avion monomotor, neînarmat și fără escortă, pilotat la altitudini exagerate și depășind cu mult posibilitatea oricărei intervenții din partea unei echipe de salvare de pe mare sau a unei comunicări radio cu baza.

De aceea unitatea era înzestrată cu avioane bimotoare de tipul Glenn Martin A - 22 fabricate în SUA de Glenn Martin Aircraft Industry din Baltimore, în statul Maryland, potrivite pentru zboruri de 1.200 – 1.600 km, cu o viteză de croazieră de 500 Km / oră și un plafon maxim de 9.500 metri care puteau pătrunde adânc în teritoriul inamic și acopereau mari suprafețe deasupra unei mări turbulente cum era Mediterana, de aici caracterul și valoarea ridicată a unor asemenea piloți pe care RAF îi avea în Malta, ca Alfred Whitley și Adrian Warburton, urmați mai târziu de neozeelandezul Les Colquhoun și Lt. Jo Dalley. Avioanele de bombardament ușor și de recunoaștere Glenn Martin A - 22, denumite de britanici Maryland MK 1, erau înarmate cu șase mitraliere de 7.5 mm fiind destinate forțelor aeriene franceze, dar după invazia Franței de către Germaniei, aparatele au fost direcționate de americani spre Marea Britanie, în total producându-se 450 de exemplare, în versiunile A - 22 și A - 30 cu o carlingă modificată. Trei astfel de aparate,

au fost alocate pentru recunoaștere în Marea Mediterană după un lung zbor de noapte deasupra Franței și a Sardiniei, sosind în insula Malta în 6 septembrie 1940 cu 13 zile mai repede decât era planificat: Comandantul formației era Ernest Alfred Whitley, transferat din escadronul 22 avioane torpiloare Bristol Beaufort al apărării de coastă RAF, alături de alți piloți ca subofiterul Foxton și sergentul Bibby. Noua unitate desemnată ca General Reconnaissance Flight a primit în nomenclatorul RAF numărul 431 având asigurată baza pe aerodromul Luqa din Malta. Raportul de forțe din Marea Mediterană, după diminuarea la jumătate a capacității principalelor nave de luptă pe care la are Italia, va modifica balanța pentru două luni în favoarea Med Fleet, până în ianuarie 1941, la sosirea Luftwaffe în Sicilia, când beneficiile acțiunii vor scădea simțitor. Ca urmare a îndepărtării pericolului pentru comunicațiile britanice prin mutarea cuirasatelor italiene rămase din Taranto la Napoli, Amiralitatea britanică decide redisolocarea a două cuirasate, "HMS Malaya" și "HMS Ramillies" în Oceanul Atlantic, întărind sistemul naval de convoieri pe acest teatru de acțiune.

1. Insuficiența plaselor antitorpilă pentru adâncimi mai mari de șapte metri, existente în locul unde, în radă, staționau crucișătoarele dar și deficiențele protecției antitorpilă pentru cuirasatele italiene. Din totalul de 12.800 metri de rețea de plase anti torpile necesare pentru protecția integrală a bazei navale de la Taranto, în Mar Grande erau instalate la momentul atacului doar 4.200 metri, alți 2.900 metri de plase deși erau depozitați în bază nu fuseseră montate. Producția autohtonă în Italia de rețele anti torpilă era de 3.600 metri / lună iar termenul prevăzut pentru completarea bazei de la Taranto cu asemenea mijloace de protecție era fixat pentru 1941! În mod natural, o parte din producția națională a Italiei în acest domeniu trebuia distribuită și celorlalte baze navale. Aceste plase erau fixate în medie la circa 10 metri de nivelul apei, dar nu asigurau o protecție sub distanța de circa cinci metri de fundul golfului Taranto. În cazul unei alarme generale toate vasele diferitelor escadre puteau părăsi baza în trei ore, armamentul navelor de la tunuri la mitraliere fiind pregătit în regim de luptă în cazul unui atac dinspre larg și nu de pe uscat deși proiectoarele erau destinate să orbească piloții inamici în cazul unui atac pe lună plină, când fluorescența astrului selenar făcea vizibili atacatorii. Înainte de raidul britanic din noaptea de 11 spre 12 noiembrie 1940, în portul Taranto au avut loc numeroase alarme aeriene cauzate de activitatea aviației de recunoaștere inamice.

Imagine aeriana a radei portului militar Taranto după atacul britanic

Toate navele erau legate de țărm cu odgonul, fiind așezate bord la bord, lângă geamanduri, ceea ce făcea dificilă utilizarea artileriei lor contra unui inamic care ar fi atacat din aer și ar fi venit din interiorul peninsulei. Toată defensiva italiană era bazată pe o concepție fundamentală eronată: excludea probabilitatea unui raid aerian dinspre uscat considerând că un atac cu torpile nu ar fi avut șanse de succes datorită distanței minime necesare de lansare a acestora. Italienii nu știau că britanicii modificaseră tehnologia torpilor aeriene diferite de cele clasice acționate cu piston, prin tipul Duplex (dublă acțiune) de 452 mm, înzestrate cu detonatoare magnetice de proximitate și cu un nou focos, cu regulator de imersiune care făcea ca torpilele să se deplaseze la o adâncime cu 5 - 7 metri mai mare decât cea bănuită de Regia Marina. Experții navali considerau în mod convențional că un atac cu torpile ca să fie încununat de succes trebuiau ca acestea să fie reglate până la o adâncime de 30 de metri, în cazul luptei pe mare deschisă, având în vedere că viteza unei torpile este de 20 de metri / secundă iar apa opune o rezistență de opt ori mai mare ca aerul. Cum apa în golful Taranto avea în medie o adâncime de 23 de metri, specialiștii italieni credeau că un atac cu torpile lansate din aer era imposibil. Calculele eronate ale Marinei italiene, se bazau pe performanțele reușite de singurul avion torpilor aflat în dotare, Cant Z 1007 "Alcione", care putea lansa torpilele până la 15 metri adâncime, de la o înălțime de zbor de 100 metri la o viteză de croazieră de 300 km /oră așa că rețele de plase anti torpilă instalate la Taranto erau limitate la adâncimea de 12 metri față de nivelul apei, practică care s-a dovedit greșită în dinamica atacului nocturn britanic cu torpile modificate cu ajutorul unor stabilizatoare de lemn pentru adâncime mică, care le împiedica să se lovească de fundul mării. Britanicii au lansat de la distanțe între 350 și 1.000 metri, la opt –nouă metri adâncime, un total de 11 torpile cu cap magnetic Duplex din care 8 au explodat, șase la primul asalt, alte două ulterior, cinci torpile au explodat la locul

impactului, trei mai devreme cu detonator de proximitate iar alte trei torpile cu defecțiuni la sistemul de detonare au fost recuperate intacte de italieni. Adâncimea mică de numai 12 metri a radei portului Taranto, a făcut ca utilizarea torpilor modificate, lansate din avioane britanice să fie dificilă. Chiar și lansate la nivel de vârf de catarg, torpilele Duplex cu aveau bătaie lungă, chiar cu stabilizatoarele din lemn, deseori plonjând cu 40 de metri sau mai mult înainte de a atinge suprafața.

Pe de altă parte, cuirasatele italiene erau dotate de asemenea cu punți blindate, pe care bombele normale, aruncate de la altitudini ridicate, nu le puteau penetra chiar la viteza de 150 m / sec. Totuși britanicii, nu au reușit doar o surpriză tactică perfectă, ci au depășit principala provocare a operațiunii, torpilarea unor nave mari în ape puțin adânci, ceea ce italienilor li se părea o enormitate. Amiralul Arturo Riccardi comandantul bazei navale din Taranto împreună cu amiralul Antonio Pasetti, ceruseră o protecție rectangulară cu plase anti torpilă pentru *Mar Grande* și *Mar Piccolo* și una circulară pentru fiecare navă dar comandantul escadrei de cuirasate, nu a fost de acord considerând aceste măsuri excesive, în contextul operațiunii ordonate de amiralul Inigo Campioni, comandantul forțelor navale de la Taranto, ce planificase, culmea, o acțiune în forță a flotei italiene în ziua de 12 noiembrie pentru a bombarda navele aliate din golful Suda, în nordul insulei Creta, așa că o parte din plase fuseseră deplasate pentru a facilita operațiunea de a doua zi. După raidul britanic, Supermarina a pus la curent industria militară italiană cu noua tehnologie a torpilor cu cap Duplex cu detonator magnetic de proximitate, trei dintre ele recuperate la Taranto, altele în rada porturilor Tobruk și Augusta și a stabilit prin adresa oficială numărul 35.901, noi măsuri de protecție pentru toate bazele navale din peninsulă.

4. Conform memoriilor amiralului Andrew Browne Cunningham, atacul de la Taranto a fost "bine executat" diminuând în mod semnificativ potențialul naval al Italiei dar nu a eliminat definitiv flota lui Benito Mussolini, care până atunci nu suferise pierderi grele și demonstrase că este capabilă de intervenție așa cum s-a întâmplat în bătălia de la Capul Teulada. Succesul britanicilor în acest prim atac aeronaval din istoria militară a fost unul strategic după cum recunoștea amiralul Cunningham, deoarece cele trei cuirasatele italiene rămase intacte în urma atacului au fost retrase la Napoli, apoi în bazele din nordul Italiei, așa că britanicii puteau opera în sudul Mediteranei, pe rutele Grecia-Egipt – Malta fără probleme o perioadă de trei luni până la intervenția forțelor aeriene germane Luftwaffe din Sicilia. Pe de altă parte așa cum nota în 1951, amiralul francez Raimond de Belot, "victoria de la Taranto a permis Amiralității de la Londra să transfere din cadrul Med Fleet, cuirasatele vechi "HMS Ramillies" și "HMS Malaya" în Atlantic, atât de necesare protecției convoaielor aliate", acestea suferind în urma atacurilor submarinelor germane, de lipsa unei forțe de sprijin numeroase. Istoricul oficial al Marinei Italiene, amiralul Antonio Bragadin, opina în 1957, că "atacul de la Taranto a fost un succes relativ, deoarece efectele lui au fost temporare, deși flota italiană a rămas cu doar două cuirasate în serviciu, "Vittorio Veneto" și "Giulio Cesare". Celălalt cuirasat "Andrea Doria", ultimul din seria celor patru cuirasate modernizate, va deveni operațional la începutul anului 1941, în momentul atacului echipajul său fiind în instrucție.

Pe de altă parte, istoricul oficial al Royal Navy, căpitanul S. W. Roskill consideră "foarte importantă acțiunea echipajelor din Fleet Air Arm, pentru că în mod indubitabil au restabilit echilibrul de putere în Marea Mediterană, deoarece în momentul intrării Italiei în război în vara lui 1940, aceasta deținea superioritatea navală în regiune." Noaptea de 11 spre 12 noiembrie, a decis în viziunea lui Roskill soarta războiului pe mare dintre Italia și Marea Britania, deoarece "Taranto a fost un Trafalgar italian", istoricul militar englez făcând referire la bătălia navală în care Franța lui Napoleon a pierdut dominația continentală. În 1972, Arrigo Petacco descria retragerea, marilor unități ale flotei italiene la Napoli și La Spezia, după atacul cu torpile aeriene din 12 noiembrie 1940, ca o recunoaștere a înfrângerii, după "cinci luni de superioritate iluzorie, marina italiană arăta ca un boxer în corzi înainte de a fi făcut K.O." Analistul militar Gianni Rocca, considera în 1987 că "decizia nebunească alui Mussolini de a ataca Grecia, a dus inevitabil la reacția britanică, care s-a soldat cu raidul de la Taranto, acțiune care a demonstrat că pregătirile Supermarinei pentru un război modern, nu erau efectuate" Italia nedisponând ca și Germania de niciun portavion operațional de-a lungul celui de-a doilea război mondial! În 1998, istoricii Jack Green și Alessandro Massignani, în volumul consacrat războiului din Mediterană dintre 1940-1943, concluzionează că "atacul aeronaval de la Taranto a fost conceput și executat magistral".

Alți istorici, printre care spaniolul Luis de la Sierra și prof. Sadkovich, au minimalizat rezultatele atacului britanic de la Taranto, primul notând în 1976 că "piloții din Fleet Air Arm nu au obținut rezultatele așteptate deși au beneficiat de elementul surpriză, deoarece unii dintre ei au fost orbiți de intensitatea focurilor bengale, nereușind să vadă cuirasatele lui Campioni dar și datorită fumizării bune efectuate de italieni în rada exterioară unde se aflau crucișătoarele". În 1994, Sadkovich, pune în balanță reușita lui Cunningham de la Taranto prin acțiunea portavionului "HMS Illustrious" cu decizia dezastruoasă a vice-amiralului James Somerville din 17 noiembrie 1940 de a lansa spre Malta, de pe puntea portavionului "HMS Argus", 12 avioane de vânătoare "Hurricane" în sprijinul apărării insulei. Distanța a fost eronat calculată, așa că 8 aparate rămân fără combustibil și se prăbușesc în mare, alte trei fiind pierdute la aterizare, din totalul de 12 în cadrul operațiunii cu numele de cod "White", unul singur rămâne funcțional, ceea ce umbrește în mod serios succesul de la Taranto. Istoricul menționat mai sus, amintește și de faptul că raidul de la Taranto a provocat la începutul lui 1941, o schimbare geostrategică cu urmări dramatice pentru englezi în bazinul Mării Mediterane, deoarece insistențele lui Benito Mussolini pe lângă Adolf Hitler, au avut roade, Germania nazistă trimițând în Mediterana o parte

din forțele sale aeriene de luptă, Italia obligându-se să pună la dispoziție bazele sale aeriene Catania, Trapani, Comiso și Palermo din Sicilia dar și Reggio Calabria din sudul peninsulei. Detașarea în ianuarie 1941, a Fliegerkorps X cu 330 de aparate de luptă moderne de tip Junkers JU 87 B, Messerschmidt Me 109, Dornier 18 și Arado 196 a schimbat pentru o vreme raportul de forțe în favoarea puterilor Axei.

5. Ultimul supraviețuitor englez al atacului de la Taranto, Lt. Cdr. John Wellham a decedat la vârsta de 87 de ani în 26 mai 2006 în Marea Britanie. La 17 ani Wellham s-a înscris ca voluntar în forțele aeriene regale, RAF, activând în escadronul 50 de bombardament dar după ce se prăbușește cu un aparat Hawker Hind în 1937 este nevoit să renunțe la zbor datorită rănilor. Se va recupera în mod miraculos și după ce urmează cursurile Școlii de pilotaj de la Dartmouth, intră în Fleet Air Arm, ajungând la 20 de ani, locotenent. Repartizat ca pilot de luptă al portavionului "HMS Courageous", după torpilarea și scufundarea acestuia în 17 septembrie 1939 la ora 18.20, în canalul Bristol de către submarinul german U-29, Wellham are noroc și scapă din naufragiul în care pier 1.260 de membrii ai echipajului, printre ei și căpitanul Makeig Jones comandantul navei. Pilotul este transferat în escadronul 824 de pe portavionul "HMS Eagle" iar de aici pe "HMS Illustrious" iar în noaptea de 11 spre 12 noiembrie 1940, John "Lucky" Wellham zboară la manșa unui avion torpilă Fairey "Swordfish" cu matricola E5H, alături de observatorul său Lt. Pat Humphries, spre rada portului italian Taranto. Component al valului secund de atac, echipajul Wellham-Humphries a zburat la altitudinea de 7.000 picioare, după care au coborât la 4.000 picioare, ocolind barajul de baloane captive din zona portului și pregătind atacul cu torpila asupra navei-amiral a flotei italiene, cuirasatul "Vittorio Veneto". Puternicul foc al antiaerienei italiene a făcut ca atacul să nu reușească, torpila cu detonator de proximitate ratând ținta și împotmolindu-se în măr, dar deși aparatul este lovit la motor de mai multe proiectile, și devine incontrollabil, echipajul Swordfish-ului E5H, reușește cu reale dificultăți să apunze pe "HMS Illustrious" aflat la 150 mile distanță de locul atacului, probând încă o dată norocul proverbial al pilotului John Wellham.

Bibliografie

- Admiralty Historical Section, 1957, *Battle Summary No.10 Operation MB 8 and FAA attack on Taranto, November 1940*, Admiralty, London.
- Brown, David, 1994, *Taranto 1940* in Grove, Eric, *Great battle of the Royal Navy as commemorated in the Gunroom*, Britannia Royal Navy College, Dartmouth, Arms & Armour Press, London.
- Cameron, Ian, 1972, *Wings of the morning: the story of the Fleet Air Arm in the Second World War*, White Lion Publishers.
- Caputo, Nicola, 2001, *Taranto com'era*, Edizioni Cressati, Taranto.
- Cunningham, Viscount of Hyndhope, Adm of the Fleet, 1951, *A sailor's odyssey*, Hutchinson, London.
- Greene, Jack & Massagnini, Alessandro, 1998, *The naval war in the Mediterranean 1940-1943*, Chatham Publishing, London.
- Hamer, David, 1998, *Bomber versus battleship: the struggle between ships and air aircraft for the control of the surface of the sea*, Naval Institute Press, Annapolis MD.
- Harding, Duncan, 2008, *Operation Judgement*, Magna Large Print Books.
- Jackson, Robert, 2005, *Hit and run: daring air attacks in World War II*, Pen and Sword Books, Bamsley.
- Kaplan, Philip, 2001, *Fly Navy: naval aviations and carrier aviation- A History*, Aurum Press, London.
- Cdr Lamb, Charles, 2001, *War in a Strinbag*, Cassel Military, London.
- Lo Martire, Bixio, Nino, 2000, *La notte di Taranto (11 novembre 1940)*, Schena Editore, Taranto.
- Newton, Don & Hampshire, Cecil, 1979, *Taranto*, William Kimber, New York
- Pike, Richard, 2006, *Seven seas, nine lives: a Royal Navy officer's story of valour*, Pen and Sword Books, Bamsley.
- Rob-Webb, Jon, 2005, *Sea control in narrow waters: the battles of Taranto and Matapan*, In: *Royal Navy and maritime power in the Twentieth century*, edited by Ian Speller, Frank Cass, London.
- Roskill, Capt S. W. 1954, *The war at sea 1939-1945*, Volume I: *The defensive*, HMSO, London.
- Sadkovich, James J. 1994, *The Italian Navy in World War II*, Greenwood Press, Westport, CT.
- Smithers, A. J. 1995, *Taranto 1940: "a glorious episode"*, Leo cooper, London.
- Vice Adm Schofield, Brian Betham, 2011, *Stringbags in Actions*, Pen and Sword Books, Bamsley.
- Wragg, David, 2005, *Swordfish: the story of the Taranto raid*, Cassel Military, London.

Summary: The XXth PCUS Congress and its consequences for the Romanian historiography. The XXth PCUS Congress (1956, February) emphasized the breakup from the worship of Stalin's personality and it initiated a short time of cultural and ideological detente, which could be noticed in the area of Russian and Romanian historiography. The actual consequences concerning the Romanian historiography were the revaluation of some historians from the "bourgeois" past of our country (V. Pârvan, A.D. Xenopol, B.P. Hasdeu), the recognition of some values of contemporary western historiography and the support of professionalism, that was in the shadow for a long time because of the ideological criteria.

Cuvinte cheie: cultul personalității, rolul mulțimilor, destalinizare, reabilitare, reprofesionalizare.

Key words: the worship of personality, the role of crowds, destalinization, rehabilitation, reprofessionalization.

Congresul XX al PCUS (14-25 febr. 1956) a avut efectele unui seism pentru regimurile comuniste din estul Europei, producând în unele state schimbarea unor lideri staliști și reforme, în timp ce în altele – inclusiv în România, – se constată doar o relativă liberalizare. Efectele destalinizării nu s-au limitat doar la sfera politicii, ci au reverberat în toate domeniile de activitate, inclusiv în cel al științei istorice sovietice și, indirect, în cel al istoriografiei din RPR. Congresul a avut de aprobat două rapoarte: unul oficial, altul secret. Cele mai importante componente ale raportului oficial se refereau la bilanțul celui de-al cincilea cincinal și la planul pentru cincinalul următor. În politica externă era lansată teza coexistenței pașnice cu țările capitaliste, în paralel cu fixarea unui țel îndrăzneț pentru URSS, acela ca, „în termene istorice scurte”, să ajungă și să întrecă țările capitaliste la capitolul economic¹.

Raportul secret, intitulat *Cu privire la cultul personalității și consecințele sale*, a fost citit în noaptea de 24 spre 25 febr., în cadrul unei ședințe închise, de prim-secretarul CC al PCUS, Nikita S. Hrușciov. Ședința nu a fost stenografiată. La începutul acesteia, Hrușciov a citit *Testamentul politic* al lui V.I. Lenin (ținut secret până în acel moment), cu a cărui analiză a început campania de reevaluare critică a activității lui Stalin. Concret, Stalin a fost acuzat că, prin cultul personalității sale și abaterea de la normele leniniste ale vieții de partid (constând în conducerea colectivă a acestuia), a permis numeroase crime și încălcări ale legilor. În Raport se constată însă tendința de a explica aceste lucruri nu prin prisma unor carențe ale sistemului comunist, care a făcut posibilă apariția lui Stalin și a crimelor sale, ci a unor particularități de caracter ale acestuia².

Impactul pe care l-a avut Raportul secret a fost șocant pentru delegați, inclusiv pentru comuniștii români prezenți la lucrări (Gh. Gheorghiu Dej, Iosif Chișinevski, Miron Constantinescu, Petre Borilă). Complet debusolat, Dej a avut nevoie de o lună ca să-și revină și să conceapă un plan de apărare, deoarece poziția sa la vârful partidului putea fi amenințată. Primul său comentariu asupra Congresului a fost exprimat la 23 mart. 1956, într-un raport al delegației române la Congresul PCUS, prezentat în fața unei plenary largite a CC al PMR și publicat într-o formă prescurtată în „Scânteia” din 29 martie 1956³.

Liderul PMR a știut să pareze orice eventuale critici privind propriul stalinism, asumându-și o destalinizare *avant la lettre*, efectuată în 1952 prin înlăturarea trio-ului Pauker-Luca-Georgescu, făcuți vinovați de practicarea cultului personalității în România⁴.

Undele de șoc ale Congresului al XX-lea al PCUS, care au lovit atât de puternic în plan politic, nu puteau să ocolească un domeniu atât de ideologizat ca istoriografia. Semnele înnoirii erau încurajatoare în URSS: reevaluarea unor istorici ruși din timpul regimului țarist, recunoașterea unor merite ale istoriografiei occidentale, încurajarea unor atitudini critice și a unor dezbateri, în interiorul limitelor ideologice⁵, slăbirea dogmatismului, diversificarea tematicii și creșterea cantitativă a producției istoriografice, prin apariția unor noi reviste de istorie⁶.

Pentru istoricii români, pentru redacțiile revistelor de istorie și ideologie, raportul delegației române la Congresul XX, prezentat plenarei CC al PMR la 23 martie 1956, și articolele din presa sovietică, preluate în „Studii” și „Anale...”, au avut rolul de îndreptar în activitatea curentă.

¹ Dolghi 2009, p. 53.

² *Ibidem*, p. 54.

³ „Scânteia”, an XXV, nr. 3556/joi, 29 mart. 1956, p. 1-2.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Pentru detalii privind schimbările din istoriografia sovietică, ilustrative sunt articolele *Studiul istoriei științei istorice*, din „Studii. Revistă de Istorie”, anul IX, nr. 2-3/1956, p. 7-17 și *Congresul al XX-lea al PCUS și sarcinile studierii istoriei partidului*, din „Analele Institutului de Istorie a Partidului”, Anul II, nr. 3, mai-iun. 1956, p. 29-42.

⁶ „Voprosi Istorii KPSS” („Probleme de istorie ale PCUS”), „Istoria URSS” și „Istoria modernă și contemporană” (ale Institutului de Istorie de pe lângă Academia de Științe a URSS).

În „Lupta de clasă”, principală revistă ideologică, sunt publicate cu promptitudine articole privind „normele leniniste ale vieții de partid”, cultul personalității și rolul istoric al maselor populare.

Într-un scurt interval de relativă liberalizare, încheiat la mijlocul anului 1958, când retragerea trupelor sovietice a prilejuit un nou val de teroare, au loc câteva evenimente și procese importante în domeniul istoriografiei: primele reabilitări ale unor istorici din trecut (V. Pârvan⁷, A.D. Xenopol⁸, B.P. Hasdeu⁹), amplificarea tendinței de profesionalizare a corpului istoriografic prin numirea lui Oțetea ca director al Institutului de Istorie din București, apariția unor noi reviste de istorie, creșterea calității producției istoriografice prin publicarea unor articole cu un grad mai mare de conținut științific și în același timp mai puțin tributare ideologic, apariția unor recenzii critice.

Efectele destalinizării inițiate de Moscova întăresc tendința manifestată încă din 1955, de marginalizare a lui Roller și de creștere a ponderii profesionalismului în istoriografia românească. Evenimente în această direcție sunt numirea lui A. Oțetea la conducerea Institutului de Istorie din București (aug. 1956), în locul lui Victor Chereșteșiu, a lui Emil Condurachi ca director al Institutului de Arheologie (5 mai 1956) și a lui Constantin Daicoviciu (deja director, din 1949, al Institutului de Istorie al Academiei RPR, filiala Cluj-Napoca) ca rector al Universității Babeș-Bolyai (25 dec. 1956)¹⁰. Cei trei mari istorici au jucat un rol pozitiv nu numai prin activitatea lor științifică, ci și prin recuperarea unor istorici valoroși, dar văzuți rău de regim, și reintegrarea lor în „câmpul muncii”. Ca director al celei mai importante instituții din domeniul cercetării istorice din România (1956-1970)¹¹, A. Oțetea va acționa cu consecvență pentru înlăturarea oamenilor lui Roller și pentru îmbunătățirea componenței corpului de cercetători, prin aducerea în instituție a unor profesioniști (Ion Hudiță, Victor Papacostea) care să contrabalanseze prezența unor istorici mai puțin pregătiți științific, dar susținuți pe linie politică. Totodată, încearcă să impună drept criteriu decisiv pentru angajarea în Institut nu dosarul politic, ci profesionalismul candidaților. Prin influența pe care o deținea, a sprijinit istorici de mare valoare pentru ocuparea unor posturi în învățământul universitar. În urma insistențelor sale și ale lui Emil Condurachi a fost reîncadrat la Universitate Mihai Berza, în 1954 (acesta fusese profesor între 1945 și 1950, la Institutul de Arhivistică și între 1950 și 1952 la Facultatea de Istorie, de unde a fost epurat).

Anii 1956-1958 sunt decisivi pentru soarta războiului dintre tabăra rolleristă și cea a profesioniștilor. Bazându-se pe atitudinea cel puțin înțelegătoare a conducerii PMR, Oțetea reușește discreditarea lui Roller și a apropiaților săi (Aurel Roman, Solomon Știrbu), prin argumente legate de lipsa unei autentice pregătiri profesionale a acestora. Aurel Roman este îndepărtat din funcția de director adjunct al Institutului de Istorie, poziție din care condusesese acțiunile de epurare ideologică din instituție, apoi și din cea de profesor la Universitatea din Craiova, după ce Oțetea, care a continuat să-l urmărească cu tenacitate, a dovedit plagiatul săvârșit de acesta cu teza sa de doctorat.

Solomon Știrbu este pur și simplu desființat printr-o recenzie¹² a lui Oțetea la lucrarea sa, *Răscoala din 1821 și legăturile ei cu evenimentele internaționale* (București, 1956), în care distruge toate interpretările fanteziste ale autorului, critică stilul amatorist al acestuia și carențele flagrante de pregătire (între altele, S. Știrbu crede că Brașov și Kronstadt sunt orașe diferite, la fel Sibiu și Hermannstadt). Concluzia recenziei este că lucrarea lui Știrbu „nu este decât opera unui diletant lipsit de pregătire științifică, de cultură generală și de probitate intelectuală. O asemenea lucrare nu poate decât să creeze confuzie și să sugereze o idee falsă despre știința istorică”. Dincolo de semnificația sa în conflictul dintre tabere, recenzia rămâne una dintre puținele manifestări autentice ale criticii de specialitate din istoriografia acelor ani.¹³

Roller nu s-a putut împăca deloc cu pierderea influenței sale, luptând până în ultima clipă pentru menținerea acesteia. Profitând de recul conservator determinat de Revoluția din Ungaria (oct. 1956), el declanșează o campanie de tip stalinist împotriva profesioniștilor, acuzați de grave abateri de la concepția marxist-leninistă și de la linia partidului. Astfel, în materialul intitulat *Unele observații la text*¹⁴, înaintat lui Dej în 1957, el recunoaștea existența unor „serioase neînțelegeri” în interiorul „frontului istoric”, punându-le pe seama elementelor de orientare „burgheză”, care au profitat de lipsa de fermitate ideologică în condamnarea ideologiei „burgheze”. Ca măsuri pentru îndreptarea situației, Roller

⁷ Pentru reabilitarea lui V. Pârvan, semnificative sunt articolele lui C. Almășan, *Unele observații cu privire la reconsiderarea critică a istoricilor din trecut*, în „Lupta de clasă”, nr. 8/aug. 1956, p. 126-128, Radu Vulpe, *Activitatea științifică a istoricului Vasile Pârvan*, în „Studii. Revistă de Istorie”, an X, nr. 3/mai-iunie 1957, p. 7-40 și Em. Condurachi, *Vasile Pârvan*, în „Lupta de clasă”, nr. 9 din sept. 1957, p. 48-61.

⁸ Ornea 1957, p. 69-90.

⁹ Sacerdoteanu 1957, p. 141-160.

¹⁰ Muller, 2003, p. 303.

¹¹ A. Oțetea a mai fost director al Institutului în 1947-1948, fiind schimbat în 1948 cu Petre Constantinescu-Iași (1948-1953); între 1953 și 1956, director al Institutului a fost Victor Chereșteșiu.

¹² Recenzia, intitulată neutrul *O nouă istorie a mișcării din 1821*, a fost publicată în „Studii”, nr. 2/1957, p. 201-212.

¹³ O altă recenzie critică demnă de menționat este și cea a lui Constantin Cihodaru („Studii și cercetări științifice”, Iași, VII, 1956, 1, p. 169-182) asupra studiului lui Barbu Cămpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, apărut în volumul *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, Editura Academiei RPR, 1956, p. 11-111.

¹⁴ Țugui 1999, p. 86-87.

propunea întărirea organizațiilor de partid din institutele de istorie ale Academiei, dublarea directorilor acestora cu directori adjuncți care să asigure aplicarea liniei de partid, întărirea controlului exercitat de Comitetul Central, prin oameni „principiali și competenți”, educarea tinerilor istorici în spirit partinic, obligativitatea, pentru ziarul „Scânteia”, de a se ocupa de problemele aflate în dezbaterile istoricilor, efectuarea unor schimbări în componența redacțiilor revistelor de specialitate, lichidarea abuzului de cumul și de autopropuneri în posturi de răspundere (cu trimitere directă la Petre Constantinescu-Iași și la Andrei Oțetea).

Ceea ce-i va aduce lui Roller căderea definitivă va fi însă greșeala de a fi oferit „ilegaliștilor” Constantin Doncea, Ovidiu Șandru, Vasile Băgu, Pavel Ștefan, Grigore Răceanu ș.a. o tribună de la care să-și atribuie meritele luptelor din ilegalitate, reale sau închipuite, trecând în plan secundar rolul lui Dej¹⁵.

În același timp cu Plenara CC se desfășoară (9-12 iun. 1958) o sesiune a istoricilor români și sovietici, la București. Conducătorul delegației române, A. Oțetea, se referă în timpul discuțiilor la maniera neștiințifică în care Roller publicase izvoarele din colecția de *Documente privind istoria României*. Lipsit de sprijin politic, măcinat de boală, Roller a făcut atunci un apel timid la delegația sovietică, pentru a interveni în apărarea sa. Tăcerea cu care a fost întâmpinat a fost un semn clar al dezavuirii liniei rolleriste, în fond, staliniste, de către delegația sovietică¹⁶. La puțină vreme (21 iun. 1958) a intervenit și moartea sa, probabil prin sinucidere. Tagma istoricilor a primit „insensibilă” evenimentul, necrologul publicat în „Studii” fiind destul de rece, după criteriile de atunci. Astfel, se arată că acesta a fost un „vechi militant al PMR, luptător devotat pentru cauza clasei muncitoare și a poporului”, și că „a dat o contribuție activă la dezvoltarea cercetărilor în domeniul științelor istorice, a publicat numeroase lucrări privind istoria patriei și, mai ales, a mișcării muncitorești din țara noastră”. În final, se afirma că „amintirea tov. Mihail Roller va rămâne neștearsă în inimile noastre”(?!), materialul fiind semnat de „Un grup de tovarăși”¹⁷.

Căutând și aspecte pozitive ale activității lui Roller, putem menționa sprijinul acordat lui Vladimir Dumitrescu pentru eliberarea din închisoare și reîncadrarea în munca de cercetare¹⁸, în ciuda trecutului său legionar (numele său a fost însă ascuns sub pseudonimul „D. Vlad”). De asemenea, pe P.P. Panaitescu, care avea și el în spate un trecut legionar, l-a menținut permanent la Institutul de Istorie, unde avea nevoie de profesionalismul său pentru editarea de izvoare. Nu i-a permis însă să publice decât sub pseudonimul „A. Grecu”. Nu în ultimul rând, Roller a obținut importante fonduri bănești pentru cercetările arheologice de după 1948. Influența nefastă a lui Roller asupra istoriografiei românești a încetat după moartea sa, fără a urma totuși un proces de derollerizare. Ideile sale nu au făcut obiectul unei dezbateri publice, în acei ani.

Un alt efect al relativului dezgheț din anii 1955-1957 este apariția unor studii despovărate de balastul criticii stridente a vechii istoriografii românești și a Occidentului, exemple în acest sens fiind, între altele, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786-1830*¹⁹, al Corneliiei Bodea, *Legământul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie*²⁰, al lui Andrei Oțetea, precum și *Despre relațiile româno-egiptene și contribuția României la construirea Canalului de Suez*²¹, publicat de C.C. Giurescu, pe baza unor documente inedite din vremea lui Al. I. Cuza.

După deschiderea realizată în 1955, prin participarea unor istorici români la evenimente științifice organizate la Roma și Berlin, istoriografia română continuă să fie reprezentată pe plan internațional și în anii 1956-1957, atât în țările „surori” din lagărul comunist, cât și în cele capitaliste. Astfel, arheologii Ion Nestor și Radu Vulpe²² participă la Congresul Internațional de Științe Preistorice și Protoistorice, de la Stockholm (1956), D.M. Pippidi, la Conferința specială a Științelor Antichității, de la Praga, iar C. Daicoviciu, la Congresul internațional de epigrafie greacă și latină, din Italia (1957)²³; în toamna anului 1957, profesorii Al. Graur, D.M. Pippidi și N.I. Barbu iau parte, prezentând comunicări, la manifestarea „Studii clasice – 2000 Cicero”, organizată la Varșovia cu o largă participare internațională, inclusiv din SUA și Canada.

Peisajul sărac al publicațiilor de specialitate se diversifică substanțial în anii 1956-1957, când apar o serie de periodice noi. Astfel, sub egida Institutului de Istorie din București al Academiei RPR încep să apară, din 1956, „Studii și materiale de istorie medie”, „Studii și materiale de istorie contemporană”, iar din 1957, „Studii și materiale de istorie modernă”. Filiala Cluj a Academiei RPR începe să editeze, tot din 1956, „Studii și cercetări de istorie” (în română,

¹⁵ Tudor 2000, p. 173.

¹⁶ Papacostea, 1994, p. 629-637.

¹⁷ „Studii”, Anul XI (1958), nr. 3.

¹⁸ Roller a intervenit în mai multe rânduri în acest scop la factorii politici și la Al. Drăghici, ministrul de Interne (Ioan Opriș, *Istoricii și Securitatea*, Vol. I, p. 168).

¹⁹ „Studii”, IX, nr. 1/1956, p. 174-182.

²⁰ „Studii”, nr. 2-3/1956, p. 125-138.

²¹ „Studii”, nr. 1 (ian.-febr. 1957), p. 91-110.

²² De menționat că ambii istorici nu erau membri de partid.

²³ La acest eveniment ar fi trebuit să participe și acad. Emil Condurachi, care a fost oprit să plece cu câteva ore înainte de a merge la aeroport, printr-o dispoziție a lui Leonte Răutu, probabil la insistențele lui Mihail Roller.

franceză și rusă), iar filiala Iași, „Studii și cercetări științifice”. Totodată, facultățile de Istorie din cele trei universități încep să editeze, din 1956, „anale” proprii, ce vor deveni periodice de prestigiu: „Analele Universității din București”, „Analele Științifice ale Universității «Al.I. Cuza» din Iași” și „Studia Universitas «Babeș-Bolyai»”, fiecare având, alături de Seria Istorie, Serii Filologie, Lingvistică, Filozofie etc. De asemenea, Biblioteca Academiei începe să editeze, din 1956, „Studii și cercetări de Bibliologie”, iar din 1957, „Studii și cercetări de numismatică”²⁴. Încă de la înființare, din 1955, Societatea de Științe Istorice și Filologice începe să editeze „Studii și Articole de Istorie”.

Concluzii. Cu toate limitele ei teoretice și practice, destalinizarea a influențat pozitiv evoluția istoriografiei românești, prin creșterea importanței profesionalismului în politica de cadre, reabilitarea imediată a unor istorici din trecut, îmbunătățirea nivelului științific, posibilitatea publicării unor recenzii critice, promovarea unor nume noi, apariția unor articole mai puțin tributare ideologic, apariția unor noi publicații de specialitate. Toate acestea, ca și dispariția lui Roller și marginalizarea apropiaților săi, va duce la o reprofesionalizare a instituțiilor din domeniul istoric, fără a fi înlăturat, se înțelege, primatul ideologic.

Această mică perioadă de relativ dezgheț a fost întreruptă brutal de o nouă „glaciațiune”, determinată în principal de retragerea trupelor sovietice.

Bibliografie

- C. Almășan, *Unele observații cu privire la reconsiderarea critică a istoricilor din trecut*, în „Lupta de clasă”, nr. 8/aug. 1956, p. 126-128.
- E. Condurachi, *Vasile Pârvan*, în „Lupta de clasă”, nr. 9 din sept. 1957, p. 48-61.
- A. Dolghi, *Consecințele contradicțiilor ale Congresului XX al PCUS în domeniul învățământului istoric superior din URSS*, în „Studia Universitatis. Revistă științifică a Universității de Stat din Moldova”, Seria „Științe umaniste”, Chișinău, 2009, nr. 4 (24), p. 54-60.
- F. Müller, *Politică și istoriografie în România, 1948-1964*, Cluj-Napoca, 2003.
- Z. Omea, *Contribuții la cunoașterea opiniilor social-economice ale lui A.D. Xenopol*, în „Studii. Revistă de Istorie”, an X, nr. 4/1957, p. 69-90.
- A. Oțetea, *O nouă istorie a mișcării din 1821*, în „Studii”, nr. 2/1957, p. 201-212.
- Ș. Papacostea, *Andrei Oțetea, director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”*, în „Revista istorică”, tomul V, iul./aug. 1994, nr. 7-8, p. 629-637.
- A. Sacerdoteanu, *Concepția istorică a lui B.P. Hasdeu*, în „Studii. Revistă de Istorie”, An X, nr. 5/1957, p. 141-160.
- „Scânțea”, an XXV, nr. 3556/joi, 29 martie 1956, *Raportul delegației PMR cu privire la lucrările Congresului al XIX-lea al PCUS, raport prezentat de tov. Gh. Gheorghiu-Dej la Plenara lărgită a CC al PMR din 23-15 martie 1956*, p. 1-2.
- *** *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956.
- Solomon Știrbu, *Răscoala din 1821 și legăturile ei cu evenimentele internaționale*, București, 1956.
- A. Tudor, D. Cătănuș, *Amurgul ilegaliștilor. Plenara PMR din 9-13 iun. 1958*, București, 2000.
- P. Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost șef de secție a CC al PMR*, București, 1999.
- R. Vulpe, *Activitatea științifică a istoricului Vasile Pârvan*, în „Studii. Revistă de Istorie”, an X, nr. 3/mai-iunie 1957, p. 7-40.

²⁴ Țugui 1999, p. 55-56.

Abstract. *Evo Morales – from “cocaleros” to bolivian presidency: social equity and radical reforms. Evo Morales was elected in December 2005 President of Bolivia. Such anti-American group has won an important leader. Election promises of former coca grower were put into practice soon. Massive nationalization have affected the first phase of oil and natural gas. Immediately after the nationalization announcement was made in these fields, Bolivian army occupied key positions in areas of the country oil and gasify. These drastic measures have greatly affected international business, European and American companies or Brazilian oil and gas business had been forced to renegotiate all contracts with the new Bolivian political power..*

Cuvinte cheie: *Bolivia, Evo Morales, MAS, Cocaleros, Razboiul Gazelor, Petrobras, Sanchez de Losada, alegerile prezidențiale 2002, alegerile prezidențiale 2005, lupta sindicat, socialism, stanga radicală, echitate socială, reforme radicale, reforme neoliberale.*

Keywords: *Bolivia, Evo Morales, MAS, Cocaleros, Gas War, Petrobras, Sanchez de Losada, presidential elections 2002, presidential elections 2005, union activity, socialism, radical left, social equity, radical reforms, neoliberal reforms.*

1. Incursiune în istoria Boliviei. Moștenirea istorică a Boliviei este reflectată atât de perioada pre-columbiană cât și perioada colonială, ruinele de la Tihuanaco, pe malurile boliviene ale lacului Titicaca, sunt dovada primului mare imperiu andin. Locuitorii spațiilor andine ale Boliviei mai vorbesc încă limbile aymara și quechua, limba aymara era limba regatelor andine zonale înainte de cucerirea respectivului teritoriu de către populația quechua, fondatorii Imperiului Inca.

Imperiul Inca a apărut pe culmile Anzilor în jurul anului 1200, ocupând o parte minoră din centrul statului Peru de astăzi. Limba oficială a imperiului a fost limba quechua, limbă care astăzi este încă oficială, începând cu anul 1977, atât în Bolivia cât și în Peru. În ambele state pe lângă limba quechua mai este oficială și limba aymara, însă comunitățile cele mai importante de limbă aymara sunt, cum era și de așteptat, în matca fostelor regate aymara, Kollo Suyu, zona andină a Boliviei de astăzi.

Cucerirea teritoriilor boliviene de către conchistadori, numite după cucerirea Peru de Sus, a avut loc în anul 1527; o altă denumire pentru acest teritoriu a fost Charchas. Această zonă au fost cucerită de către Diego de Almagro, unul dintre cei care l-au însoțit pe Francisco Pizarro, cuceritorul Imperiului Inca. ¹ Principala resursă boliviană pe care au exploatat-o spaniolii în perioada colonială a fost argintul, minele de argint erau foarte numeroase, iar orașul bolivian minier Potosi a fost pentru foarte mulți ani cel mai mare oraș din emisfera vestică. Forța de muncă din aceste mine de argint a reprezentat-o populația indigenă, transformată în sclavi.

Un eveniment important din istoria colonială a Boliviei îl reprezintă, revolta masivă ce izbucnește în anul 1780 în teritoriile Viceratului Peru condusă de Tupac Amaru II, revolta s-a extins foarte rapid în toate teritoriile regatului; după înfrângerea acestei revolte a mai avut loc o altă revoltă populară în zona orașului bolivian Potosi condusă de un lider local indigen pe nume Tomas Katari, fiind și acesta înăbușită în scurt timp. Mai trebuie menționată o altă mișcare, condusă de Julian Apasa, el a fost cunoscut sub numele de Tupac Katari, nume pe care l-a ales pentru a cinsti memoria celor doi liderii revoluționari, Tupac Amaru II și Tomas Katari. Rebeliunea sa a condus la asedierea orașului La Paz în anul 1781, spaniolii au reușit să înfrângă această revoltă abia în anul 1783; numele simbol Tupac Katari este încă prezent în Bolivia actuală fiind folosit de unele mișcări de gherilă. ²

Referitor la numele acestui erou național bolivian, consider necesară o În anii 1960, fostele trupe boliviene de gherilă conduse de Ernesto Che Guevara, și-au schimbat numele în Armata de Guerila Tupac Katari. Aceste trupe de gherilă luptau pentru egalitate în drepturi iar membrii săi au fost recrutați din populațiile indigene boliviene. Atacurile acestor trupe au fost minore, cel mai semnificativ a fost cel din 5 Iulie 1991 când au distrus o centrală electrică din El Alto, o suburbie a capitalei La Paz, mișcarea și-a pierdut aproape întreaga vitalitate în anul 1992 când capii mișcării au fost arestați și condamnați, cei rămași neputând să continue activitatea necesară trupelor de gherilă la același nivel.

Mișcarea de emancipare în teritoriile boliviene începe în anul 1809, eroul Boliviei în războiul de independență a fost Jose Antonio de Sucre care prin victoria sa răsunătoare din anul 1824 de la Ayacucho a obținut independența Peru și a Peru de Sus, nume schimbat ulterior în Bolivia, în cinstea liderului revoluționar Simone Bolivar, conducătorul suprem al acestei rebeliuni. În anul 1825 la data de 6 august în urma congresului de la Chuquisaca (actualul oraș Sucre) Peru de Sus și-a proclamat oficial independența sub numele de Bolivia, în cinstea lui Simon Bolivar, lider revoluționar ce va fi desemnat și primul președinte al republicii. ³ Cel de-al doilea președinte al statului a fost Jose Antonio de Sucre, eroul

¹ Klein 2003, pag 12.

² Ibidem, pag 35-38.

³ Ibidem, pag 78.

național al Boliviei, dând numele său și uneia dintre cele două orașe capitale ale statului, orașul Sucre fiind considerat capitală constituțională.

În anul 1836 mareșalul Andres de Santa Cruz a invadat Peru pentru a îl reinstaura în funcția de președinte pe generalul Luis Orbegoso, această acțiune a dus la nașterea Confederației Bolivia-Peru, condusă de Santa Cruz. Principala realizare a acestei confederații a fost războiul cu statul Chile, într-o primă fază victorioasă iar apoi a urmat un eșec dramatic, eșec ce a dus la emigrarea în Ecuador a mareșalului Santa Cruz și la dezmembrarea Confederației.

Un alt episod important din istoria Boliviei a fost Războiul Pacificului (1879-1883), război în care Bolivia a pierdut întreaga ieșire la mare, datorită pierderii regiunii costiere Antofagasta în favoarea Chile. O altă pierdere teritorială importantă a fost regiunea Acre în anul 1903, această regiune a fost pierdută în favoarea Braziliei, consfințită prin tratatul de la Petropolis din același an, iar în anul 1935 Bolivia a fost înfrântă de către Paraguay în războiul Chaco, pierzând și acest teritoriu.⁴

Una dintre marile probleme ale statului Bolivia în primele patru decenii ale secolului XX, a fost reprezentată de scăderea continuă a condițiilor de trai ale populației indigene, populație majoritară într-o proporție covârșitoare. Indigenilor le-a fost respins dreptul la educație, la oportunitățile economice și la participare politică, indigenii erau încă folosiți pe post de sclavi, în minele de argint, sau pe plantațiile elitei spaniole conducătoare, practic nu existau ca entitate politică.

În anul 1952 are loc Revoluția Națională Boliviană, sub președinția lui Victor Paz Estensooro începe democratizarea țării. Cele mai importante măsuri au fost introducerea votului universal, reforma agrară și proiectul de educație rurală. După 12 ani de reforme instituite în urma revoluției, în noiembrie 1964 are loc o lovitură de stat militară. Președintele instituit în urma acestei lovituri a fost Rene Barrios, un vorbitor de limbă quechua, se pare că el a fost primul președinte indigen și nu Evo Morales, cum susține cel din urmă, însă Morales a fost primul președinte indigen ales democratic.⁵

O altă lovitură de stat militară în anul 1980 are ca efect instituirea crudului regim al lui Garcia Menza, acest guvern nu a fost recunoscut de către SUA datorită traficului ilicit de droguri și a încălcării abuzive a drepturilor omului. După căderea acestui regim în anul 1983 este reales în funcție Victor Paz Estensooro, această perioadă este caracterizată de o reabilitare a țării în politica externă și de stabilitate economică și socială. În anul 1990 Sanchez de Lozada încearcă o liberalizare a economiei, datorită căreia peste 50% din economia de stat a țării devine cu capital străin, dintre ele cele mai importante au fost corporațiile petroliere, telecomunicațiile, căile ferate, liniile aeriene. Aceste măsuri radicale au fost extrem de contestate de către populație, și au dus chiar la manifestații violente în zona La Paz, din partea cultivatorilor de coca.

2. Evo Morales: evoluție politică și sindicală. Juan Evo Morales Aima s-a născut la 26 octombrie în anul 1959 în Isallavi, lângă lacul Poopo aflat la o altitudine de 3686, a doua mare rezervă de apă dulce din America de Sud după lacul Tititca. Această zonă aparține provinciei Sulka, una dintre cele trei „ayllu” ale cantonului Orinoca, provincie a Caranasului de Sud, provincie care face parte din departamentul Oruro.

A avut o copilărie grea, părinți săi erau cultivatori de coca și crescători de lama, trăiau într-o casă foarte modestă, acoperită cu paie, ca de altfel, toți indigenii în aceea perioadă, doi dintre frații săi au murit la naștere datorită lipsei medicilor și a medicamentelor. Morales a început să lucreze de la o vârstă fragedă, însă a frecventat școala, simțul său organizatoric și umorul său au început să se dezvolte încă din acea perioadă; cel puțin așa susține el în interviurile acordate în timp.⁶

Un moment interesant din biografia sa, aflată pe site-ul personal, este cel în care, aflat într-o excursie în La Paz împreună cu colegii săi de liceu, au cerut audiență la președintele statului, acesta nu i-a primit ci a trimis un consilier să vorbească cu ei. Așteptându-l pe consilier, Evo le spune colegilor săi că într-o zi și el va fi președinte, iar atunci când va fi el președinte poporul o să poată mult mai ușor să discute cu șeful statului, iar el în calitate de șef al statului va primi toate vizitele pe care locuitorii țării sale le vor face la palatul prezidențial.⁷ Această viziune asupra destinului său mareț este foarte posibil să fie ulterioară alegerii sale ca președinte reprezentând doar un act de populism ieftin.

Evo Morales a afirmat diverse interviuri că, el nu este un traficant de droguri, ci este doar un cultivator de coca, cultivarea frunzelor de coca este o activitate normală, aceste culturi fiind produse naturale. Menționează și faptul că el nu le transformă în cocaină, subliniind faptul că drogurile și cocaina nu au făcut niciodată parte din tradițiile andine, cocaina reprezintă doar produs pervers al culturilor de coca.

O bună parte a adolescenței și a tinereții sale și le-a petrecut-o ca trompetist, colindând toată America Latină. În anul 1981 Evo Morales a fost ales secretar al sporturilor în cadrul Sindicatului San Francisco, datorită faptului că tatăl

⁴ Morales 2010, pag 65.

⁵ Ibidem, pag 89.

⁶ Sivak 2010, pag 12.

⁷ Ibidem, pag 21.

său a murit în anul 1983, a fost obligat să renunțe la atribuțiile sale sindicale și să se ocupe în întregime de familie. Motiv pentru care în această perioadă a circulat foarte mult între Orinaca și Chapare pentru a se ocupa de pământurile familiei sale. În anul 1985 a fost numit secretar general al Sindicatului San Francisco iar în 1988 secretar executiv al Federației Tropicilor.⁸ Din 1996 a fost ales președinte al sindicatului Cele șase Confederații ale Tropicilor din provincia Chocabamba. În anul 1997 a fost ales membru în Parlamentul Național din partea Coaliției Stânga Unită, primul spre afirmare fiind făcut.

MAS, Mișcarea Pentru Socialism, a apărut în anul 1999 prin fuziunea neașteptată și foarte ciudată din preajma alegerilor aceluiași an. Partidul lui Evo Morales, ASP, Reuniunea pentru Suveranitatea Oamenilor Simpli, a fuzionat cu partidul minor al lui David Pedraza, intitulat MAS, cel din urmă era cunoscut drept un contestatar al drepturilor indienilor. Pedraza a primit titlul onorific de președinte pe viață a noului partid înființat. De fapt Morales a făcut această mișcare doar pentru a prelua acronimul MAS.

În alegerile prezidențiale din anul 2002 a fost învins de Gonzalo Sanchez de Lozada, Evo Morales s-a plasat pe locul doi în alegeri, datorita acestei clasări el a devenit cunoscut ca lider socialist important și anti-american, din 2002 atacurile la adresa S.U.A s-au intensificat.⁹ Morales a câștigat la aceste alegeri 19,3% cu aproape doua procente mai puțin decât învingătorul, Sanchez de Lozada. MAS a strâns la aceste alegeri din acel an 11,9%, ceea ce a însemnat 27 de mandate de deputat și 6 de senator, devenit astfel al doilea partid ca reprezentare din parlament după MNR, Mișcarea Națională Revoluționară.¹⁰

În această primă încercare de preluare a puterii, Morales și MAS au construit un program electoral care prevedea formarea unei Adunări Constituante care să rescrie constituția aflată în vigoare, denumită Magna Carta; aceasta s-a fost scrisă de către Simon Bolivar și a fost amendată de nenumărate ori. Pe lângă această măsură ei mai doreau naționalizarea hidrocarburilor, în special, ei se împotriveau vinderii gazelor naturale către Chile deoarece statul în cauză nu vroia să negocieze retrocedarea unui culoar de acces către Oceanul Pacific.¹¹

Cu sloganul „NU pentru eradicarea culturilor de coca, DA pentru naționalizarea hidrocarburilor și pentru formarea unei Adunări Constituante”, în februarie 2003 partidul MAS și alte organizații sociale au format un front unit împotriva unei taxe de 12,5%, taxa cu ajutorul căreia guvernul credea că o să scadă deficitul. La mijlocul lunii februarie capitala La Paz și suburbiile sale au devenit un adevărat teatru de război civil ce au adus față în față mii de demonstranți, polițiști și forțe armate.¹²

Înainte alegerilor din 2005, la data de 4 decembrie Morales era creditat cu 32% de sondajele de opinie, iar în data de 14 decembrie procentul său a ajuns la 35%, alegerile au avut loc pe data de 18 decembrie. Au participat doi candidați importanți la aceste alegeri, Evo Morales și Jorge Quiroga, cel din urmă a fost reprezentantul partidului Democrație și Putere Socială, Evo a câștigat alegerile cu o diferență zdrobitoare de 54%, Quiroga a obținut doar 23% din numărul total de voturi.¹³

Evo Morales a fost ales în luna decembrie a anului 2005 președinte al Boliviei. Astfel grupul anti-american a mai câștigat un lider important. Promisiunile electorale ale fostului cultivator de coca au fost puse în scurt timp în practică. Naționalizările masive au afectat în prima fază industria petrolului și a gazelor naturale. Imediat după ce s-a făcut anunțul oficial privind naționalizarea acestor domenii, armata boliviană a ocupat pozițiile cheie din zonele petrolifere și gazifere ale țării. Aceste măsuri drastice au afectat foarte mult mediul de afaceri internațional, companiile europene și americane sau braziliene care aveau afaceri cu petrol sau gaze au fost obligate să-și renegocieze toate contractele „la sânge” cu noua putere politică boliviană.

3. Războiul Gazelor: desfășurare și urmări. Războiul gazelor din Bolivia a fost un conflict social centrat pe exploatarea rezervelor de gaze naturale de pe teritoriul țării, proteste masive au avut loc în anul 2005; tot un astfel de conflict social l-a constituit și protestele din Chochabamba din 2000, proteste ce au vizat privatizarea rezervei municipale de apă.

Originile acestui conflict se află în revendicările populației asupra politici de exploatare a gazului manifestată de guvern, cât și a politicii de eradicare a culturilor de coca, a corupției masive în administrația cât și a reprimării violente a grevelor. Dintr-o perspectivă mai largă, originile acestor manifestații pot coborî până în secolul XV când rezervele naturale ale teritoriului actual al Boliviei au fost exploatat de către spanioli, în scopuri personale, în special minele de argint și de cupru de la Potosi.

⁸ Ibidem, pag 24.

⁹ Munoz-Pogossian 2008, pag 23.

¹⁰ Ibidem, pag 35.

¹¹ Ibidem, pag 42.

¹² Sivak 2010, pag 55.

¹³ Ibidem, pag 78.

Principala cauză a conflictului a constituit-o politica neoliberală practică în anii 1990 de către Gonzalo Sanchez de Lozada, acesta a acordat contracte generoase unui număr de 26 de firme străine pentru a privatiza economia. Această privatizare a avut efecte dezastruoase în rândul populației indigene care în octombrie 2003 a pornit o revoltă împotriva statului, revoltă ce s-a manifestat prin greve și prin drumuri blocate, toate acestea fiind organizate de grupările sindicale și cele indigene. Violenta represiune a manifestațiilor a avut ca efect moartea a peste 60 de persoane, datorită acestor evenimente coaliția guvernamentală s-a destrămat, iar președintele a fost obligat să demisioneze și să aleagă calea exilului.

Cel care i-a urmat a fost vicepreședintele Carlos Mesa, el a hotărât ca problema gazelor naturale să fie soluționată prin referendum, acest referendum a avut loc în data de 18 iulie 2004. În luna mai a anului 2005, în urma protestelor, parlamentul bolivian a dat o nouă lege a hidrocarburilor, crescând astfel cuantumul care revenea statului din extracția gazeiferă.¹⁴ Pe de altă parte Evo Morales și Felipe Quispe (indigen de origine quechua care s-a clasat pe locul 3 la alegerile din 2005), au cerut naționalizarea totală a hidrocarburilor și participarea crescută a indigenilor în politica internă a statului. Pe data de 6 iunie 2005 Mesa a demisionat datorită protestelor masive din La Paz care au blocat orașul de restul țării.

Bolivia era deja într-un proces de tranziție în momentul în care Președintele Evo Morales a cutremurat partenerii economici principali ai țării la data de 1 mai 2006 decretând naționalizarea instalațiilor companiilor străine care produceau și exportau gaz, gazele sunt principala resursă a acestui stat blocat în Anzi. După preluarea puterii în luna ianuarie a anului 2006, iar după ce MAS a preluat controlul parlamentului, proaspătul președinte a anunțat că el va refonda republica, chemând la referendum național pentru adoptarea unei noi constituții, lucrurile începeau să se miște.

15

Unele dintre primele sale măsuri au reprezentat concedierea generalilor principali ai armatei, instituirea unui nou președinte al Băncii Centrale, și forțarea demisiei a patru judecători ai Curții supreme și a jumătate din cei ai Tribunalului Constituțional. La 29 aprilie Evo s-a raliat celor doi lideri socialiști Hugo Chávez și Fidel Castro, obținând promisiunea unui substanțial ajutor financiar, tehnic și material semnând un nou contract cu Venezuela intitulat Tratatul Comercial al Poporului. Două zile mai târziu a decretat naționalizarea noului câmp gazeifer de la San Alberto din departamentul Tarja, și a trimis trupe să ocupe instalațiile firmelor internaționale exploatare de gaz din zonă.¹⁶

La data de 1 Mai 2006, președintele Evo Morales a semnat un decret prin care toate resursele gazeifere ale Boliviei urmau să fie naționalizate, prin acest decret statul cerea dreptul de proprietate, posesia și controlul absolut asupra câmpurilor gazeifere. Evo Morales s-a ținut de promisiunea sa electorală, această promisiune avea la bază ideea naționalizării câmpurilor gazeifere, practic a fost ideea principală pe baza căreia a câștigat și alegerile prezidențiale, o miză mare în campanie.

Într-o declarație publică la puțin timp după acest eveniment a declarat că guvernul său nu este un guvern care să nu își țină promisiunile, el reprezintă un guvern care face ceea ce își propune și care face întotdeauna ceea ce îi cere poporul, mai clar spus, respectă în totalitate dorințele poporului bolivian. Acest anunț a fost făcut pe data de 1 mai datorită semnificației acestei zile, o zi a muncitorilor de pretutindeni, a fost aleasă această zi mai ales pentru caracterul său propagandistic.¹⁷

După ce a fost făcută această declarație el a ordonat armatei și inginerilor de la YPFB, firma de stat bazată pe exploatarea zăcămintelor gazeifere, să ocupe și să securizeze toate instalațiile gazeifere din toate zonele de exploatare ale țării. Termenul acordat de către el companiilor străine pentru perioada de renegociere a contractelor a fost unul foarte scurt, șase luni de zile, dacă nu vor respecta acest termen companiile străine au fost amenințate cu expulzarea. Însă Morales nu a uitat să sublinieze faptul că naționalizarea nu va lua forma exproprieri sau a confiscării, bineînțeles dacă termenul mai sus menționat va fi respectat, și cerințele aplicate.¹⁸

Una dintre companiile cele mai afectate de această criză este compania braziliană Petrobras, companie ce deține aproximativ 14% din totalul industriei gazeifere din Bolivia. Răspunsul dur dat de oficialitățile braziliene nu a întârziat să apară, Morales a fost acuzat că această măsură nu este una corectă deoarece între cele două state a existat un protocol și o relație bilaterală de prietenie care au fost încălcate flagrant, fără a se ține cont de chestiune diplomatice elementare.

Petrobras compania braziliană, Repsol YPF companie spaniolă, compania britanică BG Group Plc și compania franceză Total sunt companiile principale din industria gazeiferă care au avut de suferit de pe urma acestei crize. Compania boliviană de stat din industria gazeiferă, YPFB, va plăti companiilor străine pentru serviciile lor 50% din

¹⁴ Sivak 2010, Pag 89.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Dangl 2007, pag 88.

¹⁷ Ibidem, pag 91.

¹⁸ Munoz-Pogossian 2008, pag 95.

valoarea producției, deși se pare că companiile care exploatează cele două mari câmpuri gazifere ale Boliviei vor primi doar 18%; statul își rezervă totuși acest drept.¹⁹

Negocierile dintre guvernul bolivian și companiile străine s-a intensificat în perioada apropierei termenului limită, 28 octombrie 2006. Cu o zi înainte de expirarea termenului limită a fost semnată o înțelegere cu două dintre firmele care exploatează câmpuri gazifere în țară. Iar la data expirării termenului limită a fost semnată o înțelegere și cu celelalte companii. Negocierile cele mai dure și cele mai tergiversate au fost cu Petrobras compania braziliană și Repsol YPF compania spaniolă, acestea semnând până la urmă, fiind practic puse în fața faptului împlinit. Procesul a avut totuși o finalitate, deoarece și companiile străine erau interesate să mențină chiar și un minim de influență în zonă, resursele gazeifere ale Boliviei fiind însemnate.

Detaliile complete ale noilor contracte nu au fost date publicității, dar dorința a guvernului ca în zonele celor două câmpuri majore gazifere, procentul de deținere în proprietatea statului să crească de la 60% la sută se pare că a fost îndeplinită.²⁰ În timpul negocierilor care au durat 6 luni, discuțiile cele mai greoaie au fost cele cu compania braziliană Petrobras, această companie a refuzat să crească sau să reducă extracția de gaz în funcție de dorința statului Bolivian. Datorită acestei crize de negociere ministrul energiei din Bolivia a fost schimbat cu unul mult mai implicat și mai dur în negocieri, el se numește Carlos Villegas; această mișcare a fost înțeleaptă pentru că negocierile au fost până la urmă finalizate, se pare în favoarea Boliviei.

Într-o declarație din timpul acestei crize, Evo Morales a spus că, Bolivia este obligată să trăiască împreună cu Brazilia într-o căsătorie, fără a se face apel la divorț, deoarece fiecare stat are nevoie de celălalt, această figură de stil a fost bine primită de către boliviieni. În cadrul ceremoniei semnării contractului cu Petrobras oficialitățile celor două state au recunoscut că, pe de o parte, Bolivia are nevoie de tehnologia de extracție braziliană, iar Brazilia are nevoie de gazul din Bolivia, datorită faptului că zăcămintele personale braziliene sunt puține, sau greu de exploatat.

Reușita acestei politici de naționalizare poate fi înțeleasă drept nevoia asiduă a lui Evo Morales de a obține o victorie politică, datorită faptului că guvernul său nu s-a ridicat la nivelul așteptărilor datorită disputelor locale și ideologice din cadrul său. Acum toate privirile sunt direcționate pe investițiile viitoare pentru producerea și rafinarea hidrocarburilor, redirecționând astfel opinia publică dinspre problemele reale ale populației, deloc puține și foarte grave.

Înțelegere privind naționalizarea, semnarea contractelor de către 10 companii străine la miezul nopții de înainte de expirarea termenului limită, dovedește faptul că avantaje pe termen scurt nu au fost obținute de către nici una dintre părți. Ambele părți, în special guvernul bolivian și compania Petrobras aveau o nevoie stringentă a continuării operațiilor. Bolivia avea nevoie de bani din exportul de gaz pentru a sprijini acțiunile guvernului în timp ce Petrobras avea nevoie de gaz pentru a susține industria braziliană ce se află într-o creștere spectaculoasă.

Referindu-se la noul contract, Ambasadorul Rubens Ricupero, șeful UNCTAD, (organizație a națiunilor unite ce se ocupă de dezvoltarea și de comerț) a avertizat că înțelegerile semnate sub tensiune întotdeauna conțin semnele unor noi conflicte. Compania de stat boliviană, YPFB, admite oficial că Bolivia duce o lipsă acută de forță de muncă calificată și de capacitate financiară pentru a dezvolta și operaționaliza propria industrie gazeiferă.

După mai multe încercări de naționalizare petrecute în anii 1937 și 1969, urmate de grave acuzații de corupții și subminare a economiei la adresa companiei, în ultimii ani rolul acesteia a fost limitat la a supraveghea activitățile companiilor străine. Însă datorită reformele făcute de Morales, rolul acestei companii a redevenit unul de frunte, planurile companiilor străine trebuie acum să fie aprobate de către cea națională. Astfel ponderea pe care o avea această companie în domeniul gazeifer, și în special asupra resursele naturale, devenea una de prim rang.

În lunile care au trecut de la decretarea naționalizării, cota președintelui Morales a scăzut de la 81% la 50%, în cinci orașe majore ale țării, și se așteaptă o scădere și mai drastică în următoarele luni.²¹ Între timp cota celor care cred că Bolivia se îndreaptă într-o direcție greșită a urcat de la 19% la 59%, însă contractele cu cele 10 mari companii internaționale a dus la scăderea acestui trend ascendent. Un sondaj făcut la câteva zile după semnarea contractelor a evidențiat o creștere cu 13% a popularității lui Morales atingând o cotă pozitivă, în jurul cifrei de 63%.²²

Însă Morales este angajat în conflicte pe mai multe fronturi, el a dezvăluit ziarului Le Monde că 20 de veterani militari au venit din Santa Cruz pentru al asasina, ceea ce nu este exclus pentru că înainte cu câteva zile de a face această declarație umblau zvonuri privind o lovitură de stat. O reacție foarte dură la adresa acestor temeri ale lui Morales a venit din partea președintelui Venezuelei, Hugo Chávez care a amenințat că Venezuela nu va fi un spectator în eventuala unui atac intern sau extern asupra poporului și a guvernului bolivian, relațiile dintre cei doi lideri fiind strânse.²³

¹⁹ Ibidem, pag 97.

²⁰ Morales 2010, pag 78.

²¹ Sivak 2010, pag, 112.

²² Ibidem.

²³ Dangle 2007, pag 94.

Guvernul lui Morales a fost acuzat atât de către susținătorii săi cât și de către opozanți că folosește o retorică inflamatoare pentru a ascunde neputința sa de a face reforme structurale, reforme de care are nevoie statul. Cele mai dure critici s-au îndreptat împotriva partidului MAS, care nu este considerat partid, ci mai mult o coaliție a unor grupuri de interese care deja profită de avantajele puterii, acest tip de situații se întâlnesc des în statele prea puțin cristalizate din punct de vedere al democrației, coalițiile de acest fel nu au șanse să reziste pe termen lung.

Printre aceste grupuri se numără Cocaleros, cultivatorii de coca din regiunea Chapare, regiune unde și-a format Morales baza politică în anii 1990. Federația FEJUVE din zona El Alto, o suburbie gigantică a La Paz populată în special de indigeni aymara (numărul lor a crescut de la 11.000 în 1950 la 800.000 în prezent), este acuzată că a reprezentat mașina de luptă a lui Morales, prin grevele, manifestațiile și blocajele din zonă care au avut ca efect demiterea Președinților Sanchez de Lozada în 2003 și a lui Carlos Mesa în 2005. Un alt grup acuzat este cel al sindicatelor minere din zona orașului Potosi, syndicate care au adus trupe de șoc pentru a anihila o revoltă în zonă, drept urmare Morales a anunțat naționalizarea minelor din zonă pentru anul 2007. Alte grupuri care l-au ajutat sunt syndicatele țărănești și profesionale din diferite zone ale țării.²⁴

Sub termenii noilor contracte și sub termenii noii legislații YPFB va controla întreaga piață a industriei gazifer din Bolivia, provocând astfel Brazilia și Argentina să se lupte pentru această piață gazeiferă. Nivelul de metri cubi de gaz care îi este promis Argentinei până în 2010 este cel pe care îl importă Brazilia în acest moment din Bolivia. Lupta pe care o vor duce Brazilia și Argentina pentru importul de gaze va întări poziția Boliviei în zonă, pe termen scurt și mediu, fapt care îi va da Boliviei posibilitatea să ceară un preț mai mare pe gazul exportat.

Schimbările de produse gazifere dintre statele importante ale continentului sunt foarte interesante, Argentina cumpără gaz din Bolivia și îl vinde statului Chile, între Chile și Bolivia mai sunt încă tensiuni privind regiunea costieră, fapt pentru care importurile din Bolivia sunt destul de reduse. O declarație a ministrului de externe în această spinoasă problemă limpește apele, el afirmă clar că mai întâi trebuie rezolvată problema costieră.

Foarte recent au fost discuții între Chile și Bolivia privind cedarea unei fâșii a zonei sale costiere de la granița cu Peru, pentru a mulțumi dorința arzătoare a boliviienilor de a avea acces la ocean. Acest război de guerila dus de către oficialitățile boliviene împotriva companiilor străine, a iscat un mare scandal internațional, însă liderul acest țări foarte sărace s-a făcut cunoscut pe plan intențional, avantajele pe care le-a obținut Bolivia prin acest demers sunt foarte importante pentru dezvoltarea ulterioară a țării, însă relațiile ei externe cu Europa se tensionează, ne mai precizând faptul că SUA sunt dușmanul comun al statelor latine din America, cel puțin așa consideră Evo Morales.

Aceasta este prima măsură dintr-o serie foarte lungă de măsuri cu caracter socialist pe care o ia Morales, curentul la care el a subscris împreună cu Fidel și cu Chávez este unul care va cuprinde o parte din ce în ce mai mare a țărilor din zonă, chiar dacă statele din Sud cum ar fi Argentina sau Chile au o cu totul altă vedere asupra socialismului, un socialism mult mai moderat chiar și din punctul de vedere al naționalizărilor, timpul va demonstra care dintre aceste două curente va acoperi America Latină.

Bibliografie

- Dangl 2007 – Dangl Benjamin, *The price of fire: resource wars and social movements in Bolivia*, AK Press, Oakland, 2007.
Klein 2003 – Herbert S. Klein, *A concise History of Bolivia*, Cambridge University Press, New York, 2003.
Morales 2010 – Waltraud Morales, *A Brief History of Bolivia*, Second Edition, Facts On File, Austin, 2010.
Munoz-Pogossian 2008 – Betilde Munoz-Pogossian, *Electoral Rules and the Transformation of Bolivian Politics: The Rise of Evo Morales*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.
Sivak 2010 – Martin Sivak, *Evo Morales: The Extraordinary Rise of the First Indigenous President of Bolivia*, Palgrave Macmillan, New York, 2010.

²⁴ Ibidem, pag 98.

COLANE ALE OFİTERILOR LOJEI MASONICE SIBIENE
SF. ANDREI LA CELE TREI FRUNZE DE NUFĂR
AFLATE ÎN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL

Dr. Olga Beșliu

Istoria lojei masonice sibiene *Sfântul Andrei la cele trei frunze de nufăr* (1767-1790) a trezit interesul a numeroși istorici, de referință fiind și azi studiile publicate de Ferdinand von Zieglaue¹ la un secol după închiderea ei.

Loja a fost înființată la 15 mai 1767 de opt tineri sași, care în timpul studiilor universitare din Germania au devenit masoni. Al nouălea membru a fost inițiat de ei, ajungându-se astfel la numărul necesar. Conducător era Simon Friedrich von Baußnem, viitorul comite al sașilor. După 9 ani în care nu a mai fost inițiat nimeni, în martie 1776 s-a fondat "oficial" loja *Sfântul Andrei la cele trei frunze de nufăr* în baza patentei de constituire obținută de Baußnem de la marele maestru al ordinului francmason, baronul von Hund. Câteva luni mai târziu, în august 1776, s-a hotărât transformarea ei din lojă obișnuită, în care se putea obține doar gradul 4 de maestru scoțian, într-o lojă scoțiană de tip vechi, unde se putea obține gradul 8, cel de cavaler mason.

Din lojă au făcut parte personalități ale elitei sibiene și transilvănene cu o importantă influență în viața politică. Lista membrilor² cuprinde 276 de frați masoni: 147 catolici, 73 evanghelici, 8 ortodocși, 2 unitarieni. În perioada 1777 – 1778 ședințele s-au ținut la primul etaj al hotelului „Împăratul Romanilor”, iar ulterior în casa tipografului Martin von Hochmeister.

În 11 decembrie 1785, prin „Patenta Imperială”, Iosif al II-lea legifera activitatea masonică din Austria, trecând-o sub controlul statului. Începând din aceeași lună, la 31 decembrie, și până în 22 martie anul următor loja sibiană și-a întrerupt activitatea. Perioada ce a urmat, 1786-1790, a fost cea mai rodnică din istoria lojei, înregistrându-se 106 recepții și 85 de avansări. La 22 martie 1790, din cauza neîncrederii manifestate de Curtea de la Viena față de asociațiile secrete, s-a hotărât intrarea în adormire, adică încetarea temporară a activității, dar în 1795, la 6 iulie, prin ordin imperial, francmasoneria era interzisă pe întreg teritoriul Imperiului Habsburgic, deci și în Transilvania.

Dacă prin studierea documentelor de arhivă se cunosc organizarea și activitatea lojei, patrimoniul acesteia, păstrat la Muzeul Național Brukenthal, a început să fie valorificat doar în ultimii ani prin expozițiile organizate la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj, în anul 2007 și Muzeul Bucovinei din Suceava, în 2011.³

Din cele 163 de obiecte deținute de muzeu, majoritatea provin de la loja masonică din Sibiu. Protocolul acesteia din 22 martie 1790 prevedea ca actele și documentele să fie predate baronului Samuel von Brukenthal, lucru care nu s-a realizat⁴, iar obiectele și casieria să fie încredințate spre păstrare lui Martin von Hochmeister⁵. Speranța de redeschidere a lojei nefiind împlinită, documentele au fost cumpărate în anul 1868 de muzeu, ele aflându-se în prezent la arhiva sibiană, iar obiectele au intrat în patrimoniul acestuia, în mai multe etape, la sfârșitul secolului al XIX-lea⁶. Conform registrului vechi de inventar, între 19 - 21 mai 1869 s-au achiziționat, cu 150 coroane, de la Julius Sigerus, obiecte și documente ale lojei sibiene (acesta le moștenise de la Karl Sigerus, ginerele lui Martin von Hochmeister); la 14 octombrie 1871, Friedrich Hochmeister a donat insigne (nu se specifică câte), iar la 30 iunie 1872 se înregistrează donația lui Friedrich Schuller von Libloy, profesor la Academia de Drept, constând în 8 documente și 3 insigne ale lojei sibiene. De la Adolf von Hochmeister, consilier imperial, provin două donații, prima, din 15 octombrie 1873, consta dintr-un exemplar al volumului său apărut în același an, *Martin von Hochmeister, Lebensbild und Zeitskizzen* (era prima biografie a lui Martin Hochmeister cel Bătrân), donat bibliotecii Brukenthal; tot atunci el promitea să „predea” cu ocazia viitoarei sale vizite și „insigne” francmasonice. Promisiunea s-a împlinit anul următor, când, la 17 iulie 1874, au fost donate însemne și documente ale lojei din Sibiu. La 21 august - 5 septembrie 1889 „s-au preluat”, fără a se specifica de la cine, 4 piese care au aparținut lojei sibiene: „un ceas cu nisip, un ciocan din lemn, un craniu, o stofă neagră” (nr. cat. 157, 151, 158, stofa nu se mai găsește azi în colecția muzeului), era ultima intrare de piese din secolul al XIX-lea. La începutul secolului următor, la o dată neprecizată în registrul inventar, Gustav Bedeus a donat trei obiecte care au aparținut aceleiași loje: un șort, o panglică și o insignă (nr. cat. 91, 16, 15)⁷. Data intrării în colecție a medaliei lui Samuel von Brukenthal este necunoscută.

¹ Zieglaue 1874/1875, pp. 447-592; Zieglaue 1876, pp. 1 – 92.

² Ferdinand von Zieglaue 1876, pp. 62-92.

³ Cataloagele pieselor expuse: Daneș 2007; Beșliu 2011.

⁴ Șindilariu 2004, p. 311.

⁵ Schaser 2000, p. 192.

⁶ Actele se păstrează în Biblioteca Brukenthal.

⁷ Așadar, numai pentru ultimele două intrări se cunoaște numărul de inventar atribuit pieselor înregistrate.

Referitor la colecția muzeului sibian, este de subliniat varietatea tipologică a pieselor, faptul că din ultima perioadă de activitate a lojei *Sfântul Andrei la cele trei frunze de nufăr* s-au păstrat colane ale ofițerilor⁸, însemnele specifice funcțiilor și celor trei grade ale lojei albastre, obiecte de decor masonic și de ritual. Patru obiecte (trei însemne: nr. cat. 25, 27, 53, ultimele două remarcabile prin calitățile artistice, și un șorț: nr. cat. 101) au aparținut lojei masonice din Brașov *Cele trei coloane*, atestată în 1749, iar altele, necunoscându-se proveniența lor, nu au fost atribuite până în prezent unei loje.

În continuare sunt prezentate colanele ofițerilor lojei sibiene.

1 COLAN AL MARELUI MAESTRU PROVINCIAL

Atelier: austriac ?
Datare: 1767-1790
Material: mătase, alamă aurită, alamă argintată
Dimensiuni: panglica: L: 196 cm; La: 4,5 cm; rozeta: D: 7,5 cm; medalionul: L: 6,75 cm; La: 4,9 cm
Descriere: Colan cu panglică roșie și medalion în formă de stea cu șase colțuri (Steaua lui David). Steaua este formată din două triunghiuri suprapuse, care închid între laturile lor litera „G” decorată cu motiv floral. La colțul de sus al stelei este sudat un inel. Rozeta este din același material ca și panglica.
Nr. inventar: M 6070

2 COLAN AL MARELUI MAESTRU PROVINCIAL

Atelier: austriac ?
Datare: 1767-1790
Material: rips mătase, alamă aurită, fier
Dimensiuni: panglica: L: 83 cm; rozeta: D: 13 cm; medalionul: L: 13,5 cm; La: 9 cm
Descriere: Colan cu panglică albastră și medalion în formă de echer cu capetele sinuoase, margini dublate de o linie perlată incizată. De-a lungul echerului este gravată inscripția: „G.[rand] M.[aître] PROVINCIAL DE TRANSILVANIE”. Rozeta este din același material ca și panglica. Colanul se închide cu o copcă.
Nr. inventar: M 6080

3 COLAN AL MARELUI MAESTRU

Atelier: austriac ?
Datare: 1767-1790
Material: rips mătase, alamă aurită, argint, sticlă
Dimensiuni: panglica: L: 83 cm; La: 7,5 cm; rozeta: D: 7 cm; medalionul: L: 6,4 cm; La: 5 cm; Gr: 0,6 cm; G: 26,5 gr;
Descriere: Colan cu panglică roșie bordată cu negru și medalion în formă de cruce grecească. Capetele brațelor crucii sunt rotunjite, între ele câte trei raze; în centrul crucii, pe avers, un vultur cu aripile deschise și ochiul roșu; pe revers, un pelican cu pui, încadrat de brațele unui compas sprijinite pe un raportor.
Nr. inventar: M 6068

4 COLAN AL MARELUI MAESTRU

Atelier: austriac ?
Datare: 1767-1790
Material: mătase, alamă aurită, foiță tablă, fier
Dimensiuni: panglica: L: 79 cm; La: 4,3 cm; medalionul: L: 5,8 cm; La: 5,05 cm
Descriere: Colan cu panglică roșie și medalion reprezentând o cruce malteză. Brațele și centrul crucii sunt lucrate separat, în casetă adâncită, căptușită cu foiță de tablă roșie; brațul de sus are un inel fix, de care este prins un altul mobil. Colanul se închide cu o copcă.
Nr. inventar: M 6081

⁸ Atribuțiile și colanul conducătorilor lojei sunt descrise de Zieglaue 1876, pp. 1-61; deținătorii funcțiilor în 1779 și 1784 la Nestorescu-Bălcești 1993, p. 45, 46.

5 COLAN AL MAESTRULUI DE SCAUN

Atelier: austriac ?
Datare: 1767-1790
Material: rips mătase, alamă aurită, alamă argintată, fier
Dimensiuni: panglica: L: 71 cm; La: 4 cm; rozeta: D: 13 cm; medalionul: L: 7,4 cm; La: 6,8 cm
Descriere: Colan cu panglică albastră și medalion reprezentând un compas cu un echer și o ramură de acacia între brațe. Rozeta este din același material ca și panglica. Colanul se închide cu o copcă.
Nr. inventar: M 6085

6 COLAN AL PREȘEDINTELUI / PRIMUL SUPRAVEGHETOR

Atelier: austriac ?
Datare: 1767-1790
Material: rips mătase, alamă aurită, fier
Dimensiuni: panglica: L: 70 cm, La: 3,5 cm; rozeta: D: 11,5 cm; medalionul: Î: 6,2 cm; La: 6,3 cm
Descriere: Colan cu panglică albastră și medalion reprezentând o nivelă -un triunghi cu fir cu plumb-. Rozeta este din același material ca și panglica. Colanul se închide cu o copcă.
Nr. inventar: M 6069

7 COLAN AL VICEPREȘEDINTELUI / AL DOILEA SUPRAVEGHETOR

Atelier: austriac ?
Datare: 1767-1790
Material: rips mătase, alamă aurită, fier
Dimensiuni: panglica: L: 71 cm; La: 3,5 cm; rozeta: D: 13,8 cm; medalionul: L: 7,2 cm; La: 5,6 cm
Descriere: Colan cu panglică albastră și medalion reprezentând o nivelă în formă de clopot cu pendul. Rozeta este din același material ca și panglica. Colanul se închide cu o copcă.
Nr. inventar: M 6082

8 COLAN AL SECRETARULUI

Atelier: austriac ?
Datare: 1767-1790
Material: rips mătase, alamă argintată, fier
Dimensiuni: panglica: L: 71 cm; La: 3,5 cm; rozeta: D: 11 cm; medalionul: L: 9,9 cm; La: 9,6 cm
Descriere: Colan cu panglică albastră și medalion reprezentând două pene de scris încrucișate. Rozeta este din același material ca și panglica. Colanul se închide cu o copcă.
Nr. inventar: M 6086

9 COLAN AL MAESTRULUI DE CEREMONII

Atelier: austriac ?
Datare: 1767-1790
Material: rips mătase, bronz, alamă aurită, fier
Dimensiuni: insigna L: 7,1 cm; La: 6,4 cm; panglica L: 78 cm; La: 3,5 cm; rozeta D: 10,4 cm
Descriere: Colan cu panglică albastră și medalion reprezentând două săbii încrucișate între care sunt două frunze cu tulpinile împletite, terminate într-o fundă. Rozeta este din același material ca și panglica. Colanul se închide cu o copcă. Vârful unei săbii și una din frunze sunt rupte.
Nr. inventar: M 6084

10 COLAN AL ORATORULUI

Atelier: austriac ?
Datare: 1767-1790
Material: rips mătase, alamă aurită, fier
Dimensiuni: panglica: L: 70 cm; La: 4 cm; rozeta: D: 13 cm; medalionul: L: 5,7 cm; La: 4,6 cm; Gr: 0,7 cm
Descriere: Colan cu panglică albastră și medalion reprezentând o carte închisă. Cartea are coperta decorată cu o cunună de lauri în interiorul căreia este un triunghi echilateral cu câte o frunză în fiecare colț; pe cotorul ondulat este sudat un inel de prindere a insignei. Rozeta este din același material ca și panglica. Colanul se închide cu o copcă.

11 COLAN AL TREZORIERULUI

Atelier: austriac ?
Date: 1767-1790
Material: rips mătase, alamă aurită, alamă argintată (?), fier
Dimensiuni: panglica: L: 71 cm; La: 3,5 cm; rozeta: D: 12 cm; medalionul: L: 7,3 cm; L cu inel: 12 cm; La: 7,3 cm
Descriere: Colan cu panglică albastră și medalion reprezentând două chei încrucișate, între care sunt trei frunze cu tulpinile împletite și terminate într-o fundă; cheile și frunzele sunt legate la mijloc cu o bandă. Rozeta este din același material ca și panglica. Colanul se închide cu o copcă.
Nr. inventar: M 6088

12 COLAN AL ECONOMULUI

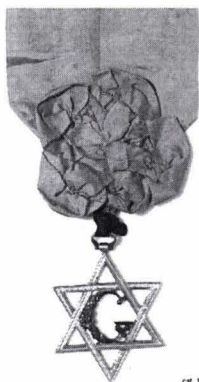
Atelier: austriac ?
Date: 1767-1790
Material: rips mătase, alamă aurită, alamă argintată, lemn abanos, fier
Dimensiuni: panglica: L: 71 cm; La: 3 cm; rozeta: D: 9,5 cm; medalionul: L: 8,6 cm; La: 8,6 cm
Descriere: Colan cu panglică albastră și medalion în formă de cheie fixată în cruce cu un baston din lemn cu capetele din metal. Cheia și bastonul sunt prinse pe trei frunze cu tulpinile împletite, terminate într-o fundă. Rozeta este din același material ca și panglica. Colanul se închide cu o copcă.
Nr. inventar: M 6079

13 COLAN AL OSPITALIERULUI

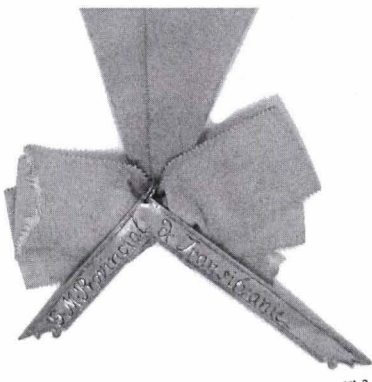
Atelier: austriac ?
Date: 1767-1790
Material: rips mătase, alamă aurită, alamă argintată
Dimensiuni: panglica: L: 71 cm; La: 3,5 cm; rozeta: D: 12 cm; medalionul: D: 7,3 x 6,1 cm
Descriere: Colan cu panglică albastră și medalion în formă de cunună de laur; în interior două mâini împreunate, unite printr-o panglică cu inscripția „FREUNDSCHAFT UND MENSCHEN LIEBE”. Rozeta este din același material ca și panglica. Colanul se închide cu o copcă.
Nr. inventar: M 6077

Bibliografie

- Ziegler 1874/1875 - Ferdinand von Ziegler, *Geschichte der Freimaurerlogen „St. Andreas zu den drei Seeblättern” in Hermannstadt (1767–1790). Nach den Quellen des Archivs der bestanden Loge dargestellt*, în: „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, Neue Folge, 12, 1874/1875, tom 3, Hermannstadt, pp. 447-592
- Ziegler 1876 - Ferdinand von Ziegler, *Geschichte der Freimaurerlogen „St. Andreas zu den drei Seeblättern” in Hermannstadt (1767–1790). Nach den Quellen des Archivs der bestanden Loge dargestellt*, în: „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, Neue Folge, 13, 1876, tom 1, Hermannstadt, pp. 1 – 92
- Daneş 2007 - Mariana Daneş, *Obiecte masonice din colecția Muzeului Național Brukenthal – Sibiu*, în *Masoneria din Transilvania. Repere istorice*, coordonatori Tudor Sălăgean și Marius Eppel, Cluj, 2007, reeditat în 2009, pp. 281-289;
- Beșliu 2011 - Olga Beșliu, *Obiecte masonice din colecția Muzeului Național Brukenthal. Catalog*, Suceava, 2011, pp. 11-39.
- Șindilariu 2004 - Thomas Șindilariu, *Rolul francmasoneriei în începuturile carierei lui Samuel von Brukenthal. O necunoscută în biografia sa*, în *In Honorem Gernot Nussbächer*, Brașov, 2004.
- Schaser 2000 - Angelika Schaser, *Reformele iozefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, Sibiu, 2000.
- Nestorescu-Bălcești 1993 - Horia Nestorescu-Bălcești, *Ordinul masonic român. Mai puțină legendă și mai mult adevăr*, București 1993.

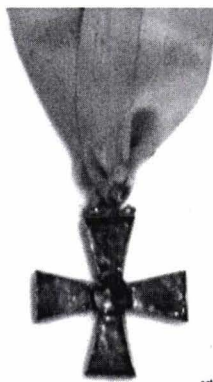
cat. 1

cat. 2

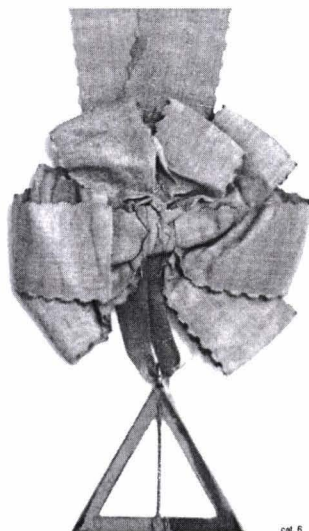
cat. 3

cat. 4

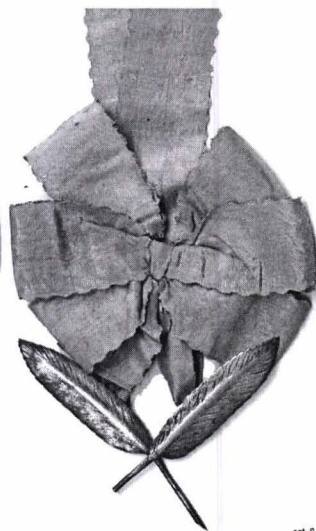
cat. 5

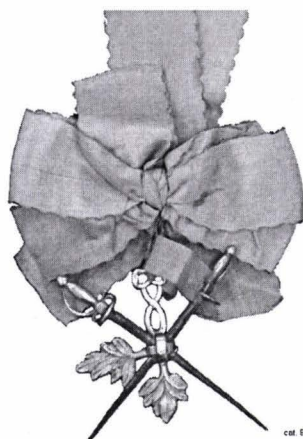
cat. 6

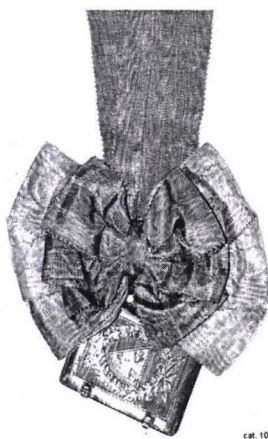
cat. 7

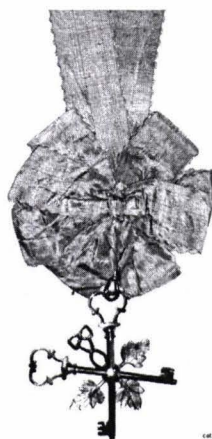
cat. 8

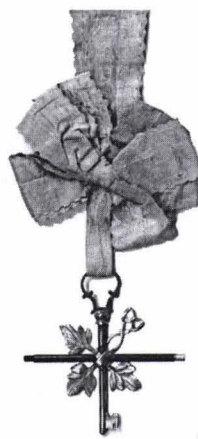
cat. 9

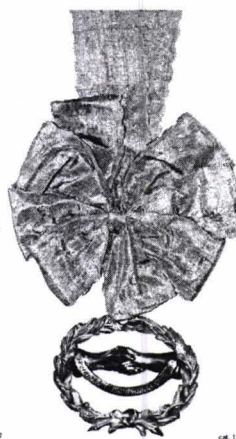
cat. 10

cat. 11

cat. 12

cat. 13

ISTORIA CULTURII ȘI CIVILIZAȚIEI

DEZBATEREA PRIVIND SOCIETATEA DUALĂ ȘI TEORIILE DEZVOLTĂRII ÎN AMERICA LATINĂ

Dr. Răzvan Victor Pantelimon

Abstract. *The Debate Regarding Dual Society and Development Theories in Latin America.* This article presents a debate about the existence of a dual society in Latin America and about some development theories which arise in the same period. This discussion, which was held in the end of the '60 and the beginning of the '70, tried to analyze if the Latin American countries were ready at that moment for a socialist revolution or they must pass before through a bourgeois-democratic period. We present here the opinions and positions of some very important Latin American thinkers like André Gunder Frank, Rodolfo Staveghen, James Petras or Theotonio dos Santos. Although this debate seems more academic and without importance we thought that is important to analyze it because these problems and discussion about the rhythm and speed of the modernization were the same in Romania.

Cuvinte cheie: revoluție, societate duală, modernizare, teoria dezvoltării, dualism structural, capitalism, socialism.

Key words: revolution, dual society, modernization, development theory, structural dualism, capitalism, socialism.

Vom analiza în acest articol o polemică referitoare la problema dacă țările Americii Latine sunt sau nu pregătite pentru o revoluție socialistă și dacă este nevoie ca acestea să treacă mai întâi prin etapa revoluției burghezo-democratice. În analiza acestei dezbateri vom utiliza o serie de materiale grupate într-un volum intitulat *Noul marxism latino-american* care este rezultatul unui Congres Internațional asupra Americii Latine, organizat în 1968 în Olanda.

Deși această dezbatere pare una academică și sterilă la prima vedere considerăm că ea este extrem de importantă pentru problematica discutată în această cercetare din două puncte de vedere: primul este acela că vocile care intervin în discuție aparțin unor gânditori celebri în spațiul latino-american și ale căror scrieri au avut o influență deosebită asupra gândirii politice și sociale din America Latină (pentru a aminti doar pe André Gunder Frank, Rodolfo Staveghen, James Petras sau Theotonio dos Santos); iar în al doilea rând, răspunsurile diferite care se pot da la întrebarea care a constituit obiectul de dezbatere al acestei Conferințe influențează un alt aspect: dacă America Latină este gata pentru revoluția socialistă aceasta se poate face și trebuie făcută foarte repede și indiferent de metode, inclusiv prin luarea puterii prin insurtecție, dacă condițiile unei revoluții socialiste nu sunt îndeplinite și țările Americii Latine mai au și alte etape pe care să le parcurgă înainte de a putea să facă tranziția la socialism, atunci este nevoie de participarea la viața politică legală până se reușește crearea condițiilor necesare și suficiente pentru socialism.

Practic, întreaga dezbatere se concentrează în jurul criticii tezei „*dualismului structural*” pe care o susțineau o serie de ideologi, printre care cei mai cunoscuți sunt cei aparținând CEPAL, este vorba de Celso Furtado sau de Raul Prebisch, care afirmă că în interiorul statelor latino-americane coexistă două societăți diferite și autonome: o societate tradițională agrară, înapoiată, „precapitalistă”, și condamnată la stagnare sau la involuție, și cealaltă o societate modernă, urbană, industrializată, „capitalistă” și în curs de dezvoltare. Ca urmare, două consecințe ale acestei teorii sunt acelea potrivit cărora progresul și dezvoltarea statelor latino-americane vor fi garantate de răspândirea sectorului capitalist industrializat în regiunile rurale înapoiate și că alianța între sectoarele sociale populare și cele „progresiste” burgheze vor permite, prin intermediul luptei contra oligarhiei funciare și a imperialismului, dezvoltarea unui capitalism „național”, „independent” și „progresist”.¹

Critica acestei teze a dualismului structural presupune afirmarea necesității nu a capitalismului ci a socialismului și a luptei contra burgheziei naționale, premisă necesară pentru lupta contra imperialismului.²

Studiul lui James Petras despre *Clase și politică în America Latină* analizează rolul fiecărei clase sociale în evoluțiile politice ale acestei regiuni. Contrar părerii general răspândite conform căreia rolul revoluționar prin excelență îl au masele urbane muncitorești, el descoperă că dată fiind problema agrară, țăranii pot juca un rol important în schimbările care vor avea loc. Petras respinge astfel teza care considera locuitorii din zonele rurale drept o forță conservatoare, puțin deschisă schimbărilor sociale și mișcărilor revoluționare, afirmând că „*în ultima perioadă țăranii au jucat un rol revoluționar decisiv în Mexic, Bolivia și cel mai recent în Cuba. Revoluționarii latino-americani își pun tot mai mult speranța în masele țărănești ca purtătoare ale revoluției sociale, pe de o parte din cauza dezvoltării conștiinței lor politice, și pe de altă parte datorită modelului victorios al revoluției cubaneze.*”³

Tot Petras susține că rolul acestor mase țărănești nu se reduce la cel revoluționar, ci ele pot avea influență și în ceea ce privește căile democratice de a ajunge la putere, și dă exemplul Chile unde „*studii recente ale rezultatelor alegerilor prezidențiale din Chile în 1959 și 1964, au pus în evidență faptul că cei care au votat în număr mare pentru*

¹ Santaraelli coord. 1970, p. VII.

² Idem p. IX.

³ Petras 1970, p. 43.

alianța socialist-comunistă, Frontul Acțiunii Populare (FRAP) sunt țărani".⁴ Aceasta demonstrează că teoriile privind lipsa conștiinței de clasă a țăranimii aflată în afara lumii moderne capitaliste sunt în mare măsură eronate și depășite.

Critica cea mai acerbă a teoriei dualismului structural vine însă din partea lui André Gunder Frank, cunoscutul gânditor politic socialist, despre care Michel Löwy afirmă că „*dintre toți cercetătorii marxiști din America Latină, Gunder Frank a fost acela a cărui operă a cauzat cel mai mare impact politic în rândul stângii revoluționare și a dat naștere dezbaterilor și polemicilor celor mai pasionante*”.⁵

Potrivit lui Gunder Frank „*inegalități evidente în ceea ce privește veniturile și diferențele culturale au făcut ca mulți să vadă existența unor societăți și economii „duale” în țările sub-dezvoltate. Aceștia își imaginează că fiecare dintre cele două părți are o istorie proprie, o structură și o dinamică independentă total de cealaltă. Se presupune că doar o parte a economiei și a societății au fost influențate de o manieră relevantă de raporturile economice cu lumea capitalistă exterioară; și acea parte, se susține, a devenit modernă, capitalistă și relativ dezvoltată tocmai datorită acestui contact. Cealaltă parte este văzută ca izolată, concentrată pe subzistență, feudală sau precapitalistă, și e percepută ca subdezvoltată*”.⁶

Opinia lui Gunder Frank este total diferită de aceasta el considerând că întreaga teorie a „*societății duale*” este falsă și că recomandările privind politicile economice bazate pe această teorie, odată puse în practică, nu servesc altui scop decât acela de a intensifica și perpetua condițiile subdezvoltării cărora pretind că vor să le pună capăt.

Bazându-se pe cercetări recente și pe o documentare amplă el consideră, și este sigur, că cercetările viitoare vor confirma poziția sa, că „*expansiunea sistemului capitalist în secolele trecute a pătruns de o manieră eficientă și totală până în sectoarele aparent cele mai izolate ale lumii subdezvoltate. Din această cauză instituțiile și raporturile economice, politice, sociale și culturale care se pot observa în prezent în această zonă sunt produsul dezvoltării istorice a sistemului capitalist, în aceeași măsură în care sunt caracteristicile aparent mai moderne sau mai capitaliste ale metropolelor naționale ale acestor state subdezvoltate. La fel ca și raporturile între dezvoltare și subdezvoltare la nivel internațional, instituțiile subdezvoltate contemporane, din zonele interne considerate înapoiate sau feudale ale unor țări subdezvoltate, sunt produsul procesului istoric complex al dezvoltării capitaliste, la fel cum sunt instituțiile așa-numite capitaliste din zone presupuse a fi mai dezvoltate*”.⁷

Observăm că André Gunder Frank consideră spre deosebire de cercetătorii anteriori lui că ariile slab dezvoltate nu sunt astfel deoarece acolo nu a pătruns capitalismul și au rămas izolate, ci sunt subdezvoltate tocmai ca rezultat al evoluțiilor capitalismului din ultimele decenii. Se contrazice astfel teoria care afirmă că America Latină este caracterizată de o societate duală sau de supraviețuirea unor instituții feudale și că acestea sunt obstacole importante împotriva dezvoltării economice.

Plecând de la aceste constatări Gunder Frank va enunța o serie de ipoteze asupra dezvoltării și subdezvoltării, care vor sta la baza analizelor sale ulterioare. O primă ipoteză pleacă de la observația că „*în interiorul structurii mondiale de tip metropolă-satelit, metropola are tendința de a se dezvolta, în timp ce zona dependentă are tendința de a se subdezvolta*”⁸, este aceea că în contrast cu dezvoltarea metropolelor mondiale care nu sunt dependente de nimeni, dezvoltarea metropolelor naționale și a celor subordonate este limitată de însuși statutul lor de dependență.

Altă ipoteză a lui Gunder Frank este aceea că statele satelit obțin cea mai mare dezvoltare economică, și în special cea de tip clasic capitalist-industrial, dacă și atunci când legăturile cu metropola lor sunt cele mai slabe. Această teză se opune părerii general cunoscute că dezvoltarea țărilor subdezvoltate se realizează atunci când crește numărul și intensitatea contactelor cu statele dezvoltate.

Cea de a treia ipoteză este aceea, potrivit căreia, regiunile care în prezent sunt cele mai puțin dezvoltate și cu o structură economică aparent feudală, sunt tocmai acele regiuni care au avut în trecut legăturile cele mai strânse cu metropola. Acestea au fost regiunile care au constituit principala sursă de resurse prime și capitaluri pentru metropolele mondiale, și care au fost ulterior abandonate de către acestea când veniturile produse de ele au început să scadă.

Ultimele două ipoteze enunțate de André Gunder Frank sunt conexe și se referă la problema marilor latifundii. Prima este aceea că latifundia, indiferent de forma pe care o îmbracă în actualitate, a apărut ca o întreprindere comercială care și-a creat instituțiile cerute de creșterea cererii pe plan mondial sau național pe baza sporirii mijloacelor de producție. Iar cea de a doua ipoteză afirmă că latifundiile care în prezent apar izolate, supuse unei economii de subzistență și semif feudale, sunt acelea care au văzut scăderea cererii pentru propriile lor produse sau scăderea capacității lor productive pe piața capitalistă mondială.⁹

⁴ Idem p. 47.

⁵ Löwy 2007, p. 497.

⁶ Gunder Frank 1970a, p. 142.

⁷ Idem p. 143.

⁸ Idem p. 147.

⁹ Idem 147 – 153.

Teoriile lui André Gunder Frank demonstrează că zonele sau chiar statele din America Latină, care la o primă impresie par rămase în urmă, nedezvoltate, trăind într-un model feudal și de subzistență, nu sunt de fapt decât rezultatul unei dezvoltări capitaliste bazate pe modelul exportator de materii prime, care este părăsit, o dată dovedită ineficiența lui. Astfel, el răspunde celor care considerau că America Latină trebuie să depășească stadiul feudal pentru a intra în cel al dezvoltării capitaliste, și abia apoi să se pună în dezbatere ideea unei revoluții socialiste, pentru că actualele condiții nu permiteau realizarea revoluției acesteia, afirmând că în realitate situația actuală a Americii Latine este de fapt rezultatul unei dezvoltări capitaliste intense și că există toate condițiile necesare izbucnirii revoluției.

Gunder Frank contrapune, deci, teoriei feudalismului (apărată chiar de unii comuniști sau marxiști) o concepție despre o Americă Latină ca un sistem coerent și integrat, de natură capitalistă, și pe această analiză asupra formelor socio-economice ale continentului își bazează opinia sa potrivit căreia: este o iluzie o reformă democratic-burgheză („antifeudală”) și ca atare propune revoluția socialistă ca unică opțiune realistă pentru „dezvoltarea subdezvoltării”.¹⁰

Afirmam anterior că Gunder Frank a fost unul dintre cei care au stat la baza ideilor revoluționarilor latino-americani, care cereau realizarea imediată a revoluției socialiste, indiferent de metoda și de forma în care aceasta s-ar fi realizat. Unul dintre textele în care Gunder Frank își prezintă cel mai bine teoria asupra necesității revoluției, văzută ca o mișcare insurecțională, ca un asalt asupra puterii, este cel intitulat „*Cine este inamicul imediat*” care a apărut într-o primă formă în 1968 și care ulterior a fost reluat și îmbogățit.¹¹

Înainte de a realiza o scurtă analiză a acestui text trebuie să precizăm că figura și modelul prezente în permanență în text, chiar dacă nu întotdeauna explicit, sunt cele ale lui Che Guevara, lucru ușor de înțeles dacă ținem cont de contextul apariției acestui text, adică anul 1968 când efectul morții lui Che era major, iar mitul său începea să se contureze.

Gunder Frank clarifică de la început care sunt tezele pe care dorește să le analizeze în acest text.¹² Astfel, inamicul imediat al eliberării naționale în America Latină, este, din punct de vedere tactic, burghezia națională și burghezia locală în zonele rurale, iar din punct de vedere strategic, ca în întreaga lume, principalul inamic este imperialismul.

Structura socială de clase în America Latină este formată pe baza dezvoltării structurii coloniale a capitalismului mondial, de la mercantilism la imperialism, aceeași structură colonială extinzându-se și în interiorul statelor unde metropolele naționale își subordonează centrele provinciale și acestea la rândul lor pe cele locale.

Lupta contra imperialismului în America Latină se realizează și trebuie realizată prin intermediul luptei de clasă, iar mobilizarea populară contra inamicului de clasă la nivel național și local generează o confruntare cu inamicul principal, care este imperialismul, confruntare mult mai puternică decât dacă se recurgea la mobilizarea anti-imperialistă directă; mobilizarea națională prin intermediul unei alianțe ample între forțele anti-imperialiste nu constituie o sfidare adecvată imperialismului ca inamic de clasă și, în general, nu sfârșește într-un conflict real cu imperialismul.

Această coincidență strategică a luptei de clasă și a luptei anti-imperialiste și primatul tactic, în America Latină, a luptei de clasă asupra celei anti-imperialiste împotriva burgheziei metropolitane, folosește în mod clar luptei de gherilă care trebuia să se inițieze contra burgheziei naționale, și folosește, de asemenea, luptei ideologice și politice care trebuia direcționată nu doar contra inamicului imperialist și colonialist, dar și contra inamicului de clasă local.

Gunder Frank nu contestă ideea că imperialismul este „*inamicul principal*”, dar el nu este și „*inamicul imediat*”, acesta fiind constituit de către burghezia latino-americană, cea care trebuie combătută prima în lupta revoluționară. Cea mai bună metodă de a înfrunta inamicul principal, adică imperialismul, este aceea de a lupta contra inamicului de clasă direct; multe dintre „*falimentele revoluțiilor*” trebuie atribuite accentului excesiv pus pe inamicul extern în raport cu inamicul intern.¹³ Aici Gunder Frank intră într-o contradicție aparentă cu o serie de revoluționari ai timpului său, care considerau că principala luptă trebuie purtată cu imperialismul și colonialismul, mai ales al Statelor Unite.

În ceea ce privește realitatea socială a timpului său sunt reluate ideile dezvoltate anterior în textul dedicat „*Dezvoltării subdezvoltării*” pe care le-am prezentat deja, astfel încât nu le vom relua. Utilizând date noi, Gunder Frank reconfirmă cele expuse anterior referitor la structura de clase și respinge din nou ideea unei societăți duale, compusă dintr-o parte înapoiată, arhaică și feudală, și una dinamică, capitalistă și modernă.

Totodată el respinge ideea unui marxism dogmatic ceea ce îl va face să intre în conflict cu o serie de marxiști ai vremii. „*Organizarea și mobilizarea politică revoluționară pot să aibă beneficii din analiza marxistă a structurii coloniale și de clase a unor anumite regiuni sau zone. Această analiză însă nu trebuie realizată în afara unor scheme general acceptate și trebuie realizată de marxiști revoluționari, care participă activ la mișcarea politică căreia studiile respective*

¹⁰ Löwy 2007, p. 497.

¹¹ Prima variantă a acestui text a fost prezentată în cadrul Congresului Cultural de la Havana din 1968 și poate fi găsită în Gunder Frank 2007, p. 497 – 501. O variantă mult lărgită și îmbogățită apare ca Gunder Frank 1970b, p.310 – 351.

¹² Gunder Frank 1970b, p.310 – 311.

¹³ Idem p. 313.

intenționează să îi servească. Dar același principiu poate fi folosit pentru cercetările teoretice asupra unor probleme politice mai ample: o reală teorie marxistă poate fi produsă doar prin intermediul unei practici politice revoluționare.”¹⁴

Nu trebuie înțeles faptul că Gunder Frank este un critic al marxismului sau socialismului în totalitatea sa, ci este un critic al celui marxism teoretic care nu pune pe primul plan lupta revoluționară, practic prin acest articol ca și prin întreaga sa operă el este criticul celui model care consideră că transformările sociale se pot realiza pe cale graduală și fără rupturi violente.

El respinge ca inadecvate și false toate acele modele politice și ideologice potrivit cărora toată umanitatea trebuie să treacă în mod necesar printr-o serie de etape succesive, de la un comunism primitiv, prin intermediul epocii sclavagiste, feudalismului, capitalismului, până la socialismul modern; toate acele teorii care susțin că America Latină este divizată în două părți, una aflată încă într-un stadiu feudal și cealaltă în faza capitalistă, precum și pe cei care afirmă că oligarhia feudală și imperialismul sunt obstacole pentru dezvoltarea națională și nu burghezia națională.

Ce trebuie să facă atunci, potrivit lui Gunder Frank, aceia care doresc să ofere principii științifice și politice socialiștilor latino-americani pentru a le justifica lupta lor? Sarcina principală este aceea de a realiza o operă teoretică care să completeze practica revoluționară cu teoria revoluționară, de a analiza societățile latino-americane cu scopul de a ajuta forțele populare în lupta lor revoluționară și de a elabora principiile revoluționare de care revoluția latino-americană are nevoie. Puritatea ideologică în jurul acestor probleme devine esențială mai ales în momentele când mișcările revoluționare sunt în reflux temporal pentru că în această fază este necesară mai mult fermitatea ideologică pentru a rezista tentațiilor de a ceda în fața unei politici reformiste cu scuza realizării unei posibile și necesare „*păci sociale*”¹⁵

Această claritate ideologică poate fi atinsă de socialiștii latino-americani doar prin activitate intelectuală, dar nu numai intelectuală, inspirându-se din modelul oferit de Che Guevara, care a fost un revoluționar și apoi un intelectual. Intelectualul socialist latino-american trebuie să decidă dacă rămâne înăuntrul sistemului, urmând calea reformistă, sau afară cu poporul pentru a face revoluția.¹⁶

Vedem iarăși recursul la imaginea lui Che care se constituie într-un mit pentru majoritatea revoluționarilor latino-americani. De altfel într-o primă variantă a textului acesta, la întrebarea *Cine trebuie să facă revoluția și contra cui?*, Gunder Frank răspunde invocând din nou modelul oferit de Che Guevara (interesant este că ulterior pasajul acesta este suprimat): „*Che și exemplul său ne vor ghida în lupta revoluționară contra tuturor obstacolelor, oricare ar fi acestea și de oriunde ar veni ele: de la imperialism, de la însăși societățile latino-americane, de la ideologia și practica contra-revoluționară, inclusiv de la anumite persoane din statele socialiste sau din partidele marxiste. Mesajul permanent al lui Che este acela de a începe acum să înfruntăm inamicul pe câmpul de bătaie imediat, din propria țară, și de aici, să extindem revoluția la întreaga lume. De pe acest câmp de luptă a venit mesajul său către Tricontinental: În oricare loc ne va surprinde moartea, ea va fi binevenită atâta timp cât strigătul nostru de luptă va ajunge la o ureche care îl va asculta și o altă mână se va întinde pentru a primi pușca. Arma lui Che este exemplul său, acela al unui revoluționar care este în același timp un intelectual, și nu un intelectual care aspiră să fie revoluționar.*”¹⁷

Cea mai mare parte a ideilor lui André Gunder Frank sunt împărtășite și de un cercetător mexican, este vorba de Rodolfo Stavenhagen care respinge teza unei societăți duale propunând înlocuirea acesteia cu conceptul de „*colonialism intern*”.¹⁸ Stavenhagen recunoaște existența unor diferențe în interiorul statelor latino-americane, dar potrivit lui aceste diferențe nu justifică utilizarea conceptului de „*societate dualistă*” din două motive principale: „*Primul este acela că raporturile între regiunile și grupurile sociale „arhaice” sau „feudale” și cele „moderne” sau „capitaliste” reprezintă mecanismul de funcționare a unei societăți singulare și unificate, pentru care cei doi poli sunt părți integrante; al doilea motiv este acela că cei doi poli s-au format în cursul aceleiași proces istoric.*”¹⁹

În opinia sa, în decursul evoluției istorice interne a acestor state s-a repetat schema existentă la nivel internațional. Astfel, tipul de raporturi care se stabiliseră între metropolă și colonie, se repeta în interiorul acestor state, într-un sistem de raporturi care se dezvoltau între cei câțiva „poli de dezvoltare” și restul țării. La fel cum erau statele metropole pentru aceste state subdezvoltate, la fel erau centrul de putere economică, politică și socială din interiorul țării pentru restul teritoriului.

Adoptând această explicație, el consideră că regiunile înapoiate, subdezvoltate din statele latino-americane au jucat întotdeauna rolul de *colonie internă* a centrilor urbani în curs de dezvoltare sau a zonelor agricole cu o productivitate mai mare. Deși cea mai răspândită părere considera că direcția de dezvoltare a statelor latino-americane este dinspre zonele urbane, moderne, cu structuri economice capitaliste, Stavenhagen demonstrează că, de fapt,

¹⁴ Idem p. 343.

¹⁵ Idem p. 349.

¹⁶ Idem p. 350.

¹⁷ Gunder Frank 2007, p. 498.

¹⁸ Stavenhagen 1970, p. 156 – 176.

¹⁹ Idem p. 158.

progresul arilor urbane dezvoltate și moderne s-a făcut pe baza resurselor provenite din zonele arhaice, înapoiate și tradiționale. Fluxurile de capital, materii prime, bunuri alimentare sau forță de muncă, provenite din zonele sărace și înapoiate, au permis dezvoltarea rapidă a centrilor de putere și modernitate, dar în același timp condamnă zonele sărace la o permanentă și continuă stagnare și subdezvoltare. Raporturile comerciale și economice între zonele urbane și cele sub-dezvoltate au același caracter de exploatare precum cele la nivel mondial dintre statele dezvoltate care funcționează ca metropole și statele sub-dezvoltate.²⁰

O altă teză deosebit de importantă a lui Stavenhagen este aceea care respinge ideea că revoluția socialistă se poate realiza prin alianța dintre muncitori și țărani, și ca atare trebuie așteptate condițiile optime pentru realizarea acestei alianțe. Pentru a demonstra imposibilitatea acestei alianțe el utilizează argumente legate de interesele diferite ale celor două clase. Astfel principala revendicare a maselor rurale este reforma agrară, însă odată aceasta realizată ei vor deveni proprietari ale căror interese de clasă se vor asemăna cu cele ale oligarhiei funciare, în același timp realizarea reformei agrare implică, cel puțin pentru început, scăderea cantității produselor alimentare care ajung în zonele urbane și creșterea prețului lor, ceea ce ar duce la nemulțumiri din partea proletariatului urban.

În ceea ce privește proletariatul urban, lupta lor de clasă vizează creșterea salariilor și drepturi pentru muncitorii industriali, obiective care nu sunt și cele ale țăranilor și ca atare aceștia nu au interesul să le sprijine. Stavenhagen face aici o afirmație deosebit de îndrăzneță și pentru care a fost criticat de anumite cercuri radicale: *„clasa muncitoare din țările noastre este și ea un beneficiar al colonialismului intern, aceasta fiind una dintre cauzele precise pentru care o mișcare muncitorească cu adevărat revoluționară nu există în America Latină”*²¹

Pentru a concluziona putem spune că demonstrația autorului mexican ne duce la concluzia că cu cât mai mare va fi colonialismul intern în America Latină (adică cu cât vor crește diferențele între metropole și coloniile lor interne), cu atât mai dificilă va fi posibilitatea unei reale alianțe politice între muncitori și agricultori.

Care ar fi atunci soluția rezolvării problemelor Americii Latine? Răspunsul ni-l oferă însuși autorul spunând că *„unica soluție pe termen lung pare a fi mobilizarea politică și socială a țăranilor „colonizați”, care trebuie să lupte singuri propria lor bătălie, fără a respinge însă posibilul ajutor din partea sectoarelor radicale ale intelectualității, studenților sau ale clasei muncitoare.”*²²

Aceasta este practic o reluare a ideilor lui Che Guevara privind gherila rurală, pe care le-am analizat anterior, și va influența într-o măsură importantă imaginarul politic al acelor care doreau realizarea unei revoluții socialiste imediat fără să mai aștepte crearea condițiilor obiective care să permită o alianță între clase. Teoria colonialismului intern demonstrează că modelul reformelor graduale care să ducă la dezvoltare nu este viabil pentru realizarea schimbărilor sociale masive (cazul cel mai concret fiind efectele pe care le-ar putea avea reforma agrară) și ca atare, este nevoie de luarea puterii pe cale insurecțională, indiferent dacă actorul acestei insurecții ar fi proletariatul sau țăranimea.

Un ultim autor despre care vom vorbi aici foarte pe scurt este Theotonio dos Santos, economist brazilian extrem de cunoscut pentru analizele și studiile sale asupra economiei Americii Latine²³. Analiza pe care o face asupra situației economice a Americii Latine contemporane lui îl conduce la ideea unei crize profunde, iar în viziunea lui, cauzele acestei crize sunt cele analizate în aceeași direcție de către André Gunder Frank astfel încât nu vom relua discuția.

Interesant de amintit este însă, modul în care vede el soluția acestei crize. Astfel combinația dintre criza dezvoltării capitalismului industrial dependent, criza comerțului internațional, a sectoarelor exportatoare și tradiționale, criza acumulării capitalului monopolist dependent, produce o „situație revoluționară”. În cazul unei situații revoluționare, clasele dominante nu sunt mulțumite de formele de dominație pe care le exercită, în timp ce clasele dominate și intermediare își pierd încrederea în legitimitatea puterii existente. În viziunea lui Theotonio dos Santos rezultatul crizei prin care trecea America Latină la acel moment era necesitatea de a căuta noi forme de acțiune politică și noi modele de organizare socială și politică adecvate profundelor transformări care au avut loc la baza societății. Contradicțiile situației de criză produc antagonisme care tind să se radicalizeze progresiv în vederea obținerii unei soluții organice.²⁴

Evoluția crizei va duce la radicalizarea politică între guvernele puternice și mișcările populare, apărând însă și o a treia variantă produsă de anumite sectoare legate de concepțiile naționaliste și populiste din anii 30 – 60 ai secolului trecut, care vor susține o alternativă reformistă și progresistă. Însă, cum această a treia alternativă nu este posibilă în viziunea lui dos Santos, sectoarele naționaliste se vor divide într-un curent naționalist revoluționar apropiat de stânga și care stă la baza mișcărilor de gherilă, și un curent naționalist reformist și progresist care acceptă inevitabilitatea

²⁰ Idem p. 163.

²¹ Idem p. 174.

²² Idem p. 175.

²³ Santos 1970, p. 352 – 371.

²⁴ Idem p. 368.

dependenței și care va propune o soluție de compromis: o dezvoltare dependentă în interiorul căreia să se negocieze participarea capitalului străin prin intermediul unor formule mixte care implică masiv statul.²⁵

Concluzia economistului brazilian este însă aceea asupra evidentei inevitabilități a prăbușirii căilor reformiste, atât a celei care a încercat să se sprijine pe populație (populismul latino-american despre care vom discuta ulterior), dar și cea a reformelor prin intermediul unui guvern forte care să își bazează puterea pe elitele politice și sociale sau cale reformistă a dependenței negociate.

Ca atare, unica alternativă care apare ca evidentă pentru Theotonio dos Santos este aceea a unei profunde revoluții sociale care să permită stabilirea bazelor unei noi societăți pe ruinele vechii ordini decadente și care să ofere Americii Latine un rol de o mai mare importanță în procesul de creare a lumii viitorului.²⁶

Ideea posibilității trecerii directe la stadiul socialist, chiar și în cazul unor societăți care nu se modernizaseră în totalitate, fără să mai fie nevoie de stadiul intermediar al capitalismului, va apare și la alți autori, cum ar fi de exemplu Carlos Franco care găsește justificarea acestei idei într-o serie de texte ale lui Marx asupra societăților orientale pre-moderne și le aplică la cazul latino-american.²⁷

Am văzut până acum o serie de autori care susțin ideea posibilității „arderii etapelor” și care au constituit justificarea pentru cea mai mare parte a socialiștilor latino-americani care militau pentru începerea imediată a revoluției fără a se mai aștepta realizarea condițiilor prielnice pentru aceasta. Deși minoritar în cadrul mișcării socialiste a existat un curent care promova modelul consumării tuturor etapelor și care își bazau ideile pe o serie de realități sociale și politice latino-americane, mai ales pe teoria societății duale și a subdezvoltării acestor state. Vom încerca în continuare să prezentăm câteva dintre argumentele acestor teoreticieni ai căii graduale, care la momentul respectiv nu au fost luate în seamă, dar care ulterior vor deveni importanți pentru noul socialism latino-american.

Încă de la începuturile socialismului în America Latină au apărut gânditori care susțineau ideea că aceste state nu sunt pregătite pentru socialism și că este necesară o trecere graduală la acesta. Astfel, Carlos Octavio Bunge, autor al unei lucrări „*Problema viitorului dreptului*”, scria că socialismul implică nu numai o alegere economică și politică, dar și un impuls moral, o idee revoluționară și era văzut ca o doctrină potrivită pentru rezolvarea problemelor unor societăți în rapidă transformare. Însă societatea respectivă nu era pregătită pentru a accepta socialismul astfel încât, potrivit lui Bunge, progresul social trebuia să fie pus în relație cu perfecționarea biologică și morală a omului. La socialism se poate ajunge printr-o evoluție naturală, iar maxima solidaritate socială, care își avea originea în voința individului, ar fi fost rezultatul acestei evoluții.²⁸

În aceeași direcție de gândire scria și Juan B. Justo, care a fost unul dintre primii socialiști din America Latină. Astfel, el accepta interpretarea marxistă a inegalității de clase și a luptei între acestea, însă respingea teoria dictaturii proletariatului pe care o considera un mit în declin. Conform lui Justo, ideea unei subite transformări sociale care să stabilească dintr-o lovitură o societate și o ordine perfectă va pierde teren în ochii poporului pe măsură ce acesta va reuși să judece cu mai mult discernământ problemele de fiecare zi. Nici un stat, nici o lege nu pot să mute de pe o zi pe alta raporturile existente între oameni instituind altele capabile să gestioneze proprietatea colectivă. Sarcina cea mai importantă era aceea de a educa poporul, de a îl face să descopere progresiv inegalitățile de clasă, astfel încât să accepte treptat necesitatea unei idei socialiste privind egalitatea de șanse.²⁹

Viziunea asupra statelor Americii Latine ca niște societăți duale care trebuie să se modernizeze gradual, criticată după cum am văzut anterior de o serie de socialiști latino-americani, a fost foarte răspândită între cercetătorii care au conturat așa numita gândire a CEPAL (Comisia Economică pentru America Latină). Astfel majoritatea cercetătorilor grupați în jurul CEPAL (Raul Prebisch, Celso Furtado, Osvaldo Sunkel, Fernando H. Cardoso, Enzo Faletto, Anibal Pinto etc) au plecat de la o abordare ce utiliza metoda istorico-structuralistă pentru analiza realităților și evoluțiilor din America Latină. Am văzut anterior criticile aduse acestei teorii și diversele sale variante astfel încât nu o sa insistăm mai mult asupra sa.³⁰

Imaginea aceasta, a unor societăți duale în care coabitează trecutul cu prezentul, feudalismul cu capitalismul, tradițiile cu modernitatea, nu va fi însă apanajul economiștilor din jurul CEPAL. Astfel, mexicanul Abelardo Villegas afirma că „*America Latină este o realitate stratificată: trecutul coexistă cu prezentul, anticul cu noul. Caracterul dinamic al acestui antagonism dominant este adus de expansiunea capitalistă care dă naștere unor situații noi la fiecare pas.*”

²⁵ Idem p. 369 – 370.

²⁶ Idem p. 371.

²⁷ Franco 1981, p.14.

²⁸ Campa 1970, p. 65 – 66.

²⁹ Justo 1937 apud Campa 1970, p. 67.

³⁰ O analiză foarte amănunțită asupra ideilor acestora, precum și o antologie a celor mai semnificative texte o constituie lucrarea în două volume *** *Cincuenta años de pensamiento en la CEPAL. Textos seleccionados* 1998.

Caracterul pasiv, sau baza schimbări, o constituie societatea tradițională care rezistă și se adaptează noilor situații fără să dispară."³¹

Cel care va ilustra cel mai bine, în prima jumătate a secolului trecut, ideea schimbării graduale și a pregătirii treptate a trecerii spre socialism, va fi Victor Raul Haya de la Torre, fondatorul APRA, care va intra, datorită ideilor sale, în conflict ideologic cu José Carlos Mariátegui, dar și cu alți socialiști care îl vor acuza de trădare a idealurilor socialiste, de deviaționism de dreapta etc. Interesant este că o serie dintre ideile sale vor fi preluate de socialismul latino-american de după 1990 care va pune un accent mai ridicat pe rolul statului în pregătirea societății socialiste. Haya de la Torre propune realizarea unui „*stat antiimperialist*”, un model de stat care să nu mai fie instrumentul imperialismului pentru menținerea într-o sclavitudine economică a maselor naționale, ci să fie organismul lor de apărare.³²

Cum ar trebui să fie organizat acest stat anti-imperialist, ne răspunde tot Haya de la Torre. Astfel, deoarece în opinia lui, clasele țărănești nu pot să exercite puterea statală din lipsă de pregătire iar cele muncitorești din cauza numărului redus și a lipsei unei conștiințe de clasă, situație tipică a statelor în curs de dezvoltare, revine claselor medii, rurale și urbane – micii proprietari, meșteșugarii, micii comercianți, intelectualii etc - sarcina participării la gestionarea statului ca un front unic al claselor oprite contra imperialismului.³³

Acest stat antiimperialist, „*format de către o alianță de clase oprite de imperialism, trebuie să controleze producerea și distribuția bogăției, să realizeze naționalizarea progresivă a mijloacelor de producție și să creeze condițiile pentru investițiile de capital și pentru comerț. Trebuie să fie un organism deschis raporturilor între națiunea respectivă și imperialism, deoarece acesta există, și o școală politică pentru clasele producătoare pe care să le pregătească pentru momentul în care va dispărea sistemul ce favorizează existența imperialismului.*”³⁴

Observăm că Haya de la Torre este exponentul unor teorii care vin în contradicție directă cu cele ale adeptilor revoluției violente și imediate. Astfel, el nu respinge ideea unui stat socialist și chiar a unei revoluții în această direcție, însă susține necesitatea parcurgerii întâi a etapei capitaliste în care rolul principal îl are statul gestionat de reprezentanți ai claselor medii. Această perioadă capitalistă în care se mențin legăturile cu metropolele imperialiste și se investește pentru dezvoltarea industriei și a comerțului, are rolul de a acutiza antagonismele de clasă pentru a întări clasa muncitoare și mai ales conștiința de clasă a acesteia, finalitatea sa fiind pregătirea tuturor condițiilor obiective necesare pentru trecerea la socialism.

Celor care susțineau ideea revoluției socialiste imediate, el le răspundea că „*socialismul nu se poate afirma până când industrialismul nu va ajunge la o deplină maturitate și nu își va fi îndeplinit marea sa fază istorică. Deoarece pentru industrializarea țărilor noastre va fi necesar, atâta timp cât va exista capitalismul, de a dispune de capital, Statul – în vederea viitoarei naționalizării socialiste a mijloacelor de producție – va trebui să ofere acest capital.*”³⁵

Am văzut din această scurtă prezentare că nu a existat o viziune generală asupra direcției și formei pe care trebuia să o îmbrace revoluția socialistă în America Latină, dar este evident că la jumătatea secolului trecut majoritară era opinia care susținea necesitatea unei mișcări insurecționale care să preia puterea prin orice mijloace și apoi să realizeze transformările necesare trecerii la socialism. Acest tip de idei se fundamentau nu numai pe o serie de considerații teoretice, filozofice și ideologice, dintre care pe o parte le-am analizat anterior, ci și pe niște evenimente istorice concrete, este vorba de revoluția cubaneză, de eșecul „căii democratice spre socialism” al lui Allende și de revoluția sandinistă.

Bibliografie

- Campa 1970 – Riccardo Campa, *Antologia del pensiero latino-americano. Dalla Colonia alla seconda guerra mondiale*, Editori Laterza, Bari, 1970.
- Franco 1981 – Carlos Franco, *Del marxismo eurocentrico al marxismo latinoamericano*, Centrul de Studii pentru Dezvoltare și Participare, Lima, 1981.
- Gunder Frank 1970a – André Gunder Frank, „Lo sviluppo del sottosviluppo” în Giancarlo Santaraelli (coordonator), *Il nuovo marxismo Latino Americano*, Editura Feltrinelli, Milano, 1970.
- Gunder Frank 1970b – André Gunder Frank, „Chi è il nemico immediato?” în Giancarlo Santaraelli (coordonator), *Il nuovo marxismo Latino Americano*, Editura Feltrinelli, Milano, 1970.
- Gunder Frank 2007 – André Gunder Frank, „¿Quien es el enemigo inmediato?” în Michel Löwy, *El marxismo en América Latina. Antología, desde 1909 hasta nuestros días (edición actualizada)*, Editura Lom, Santiago de Chile, 2007.
- Haya de la Torre 1931 – Victor Raul Haya de la Torre, *Teoría y táctica del Aprismo*, Editura APRA, Lima, 1931.

³¹ Villegas 1969, p. 149.

³² Haya de la Torre 1931, p. 35

³³ Idem p. 34.

³⁴ Idem p. 36 – 37.

³⁵ Idem p. 39.

- Justo 1937 – Juan B. Justo, *Teoria y practica de la historia*, Buenos Aires, 1937 apud Riccardo Campa, *Antologia del pensiero latino-americano. Dalla Colonia alla secunda guerra mondiale*, Editori Laterza, Bari, 1970.
- Löwy 2007 – Michel Löwy, *El marxismo en América Latina. Antología, desde 1909 hasta nuestros días (edición actualizada)*, Editura Lom, Santiago de Chile, 2007.
- Petras 1970 – James Petras „Classe e politica in America Latina” in Giancarlo Santaraelli (coordonator), *Il nuovo marxismo Latino Americano*, Editura Feltrinelli, Milano, 1970.
- Santaraelli coord. 1970 – Giancarlo Santaraelli (coordonator), *Il nuovo marxismo Latino Americano*, Editura Feltrinelli, Milano, 1970.
- Santos 1970 – Theotonio dos Santos, „Socialismo o Fascismo: dilema del l'America Latina” in Giancarlo Santaraelli (coordonator), *Il nuovo marxismo Latino Americano*, Editura Feltrinelli, Milano, 1970.
- Stavenhagen 1970 – Rodolfo Stavenhagen, „Sette tesi erronee sull'America Latina” in Giancarlo Santaraelli (coordonator), *Il nuovo marxismo Latino Americano*, Editura Feltrinelli, Milano, 1970.
- Villegas 1969 – Abelardo Villegas, „Identidad y contradicciones de America Latina” in *Latinoamerica. Anuario del Centro de estudios latinoamericanos*, no. 2, Universidad Nacional Autonoma de Mexico, Mexic, 1969.
- *** *Cincuenta años de pensamiento en la CEPAL. Textos seleccionados*, Fondo de Cultura Económica, Santiago de Chile, 1998.

Abstract. An icon Renaissance - Constantin Brancoveanu. *Constantin Brâncoveanu's rule (1688-1714) was marked by the spread of the Counter-Reformation's ideas, by the Habsburgic Empire's expansion, by the tensions, plots and corruption of the Ottoman Empire, by Poland's gradual loss of power with repercussions for South Eastern Europe, by the rapid emergence of Peter the Great's Russia. Brancovan art, emblematic for South Eastern Europe's culture in the 17th – 18th centuries deserves to be examined and entered into specialty literature and catalogues; without Brancovan samples of architecture and sculpture, the European map of cultural tourist sites may lose in value and diversity, and run the risk of being incomplete.*

Cuvinte cheie: *spirit european, creștinism, creștin, mucenicie, politică, biblie*

Keywords: *European spirit, Christianity, Christian, martyrdom, policy, Bible,*

Istoria creștinismului a fost caracterizată de lungi perioade de persecuție și suferințe la care au fost supuși credincioșii lui Isus Cristos. Persecuțiile au reprezentat și reprezintă încă, acțiunile violente și măsurile discriminatorii de natură economică, politică și socială îndreptate împotriva creștinilor și care au ca scop anume de a-i determina pe creștini să se lepede de credința în Isus Cristos sau de a nu face acțiuni cerute de El sau de Scriptură. Încă din timpul vieții sale pământești Isus Cristos i-a avertizat pe ucenicii săi de venirea unor vremuri în care ei vor fi persecutați¹. Primele persecuții împotriva creștinilor au început imediat după înălțarea lui Isus la cer și formarea Bisericii și au fost realizate de farisei în colaborare cu saducheii și Marele Preot. Apostolii Petru și Ioan au fost arestați și aduși în fața Marelui preot și a Sanhedrinului și o perioadă de timp au stat în închisoare². Noi, cei de azi ar trebui să ne punem întrebarea: oare am rezista la o asemenea mucenicie la care a fost supus Brâncoveanu și copiii săi? Noi ne trădăm credința creștină pe câteva ajutoare care vin de la unii „binevoitori” ca să „cumpere conștiințe”. Vom ajunge, poate, să spunem că păcatul este virtute.

Cronica vremii ni-l descrie pe Brâncoveanu ca pe un „Domn cu dragoste și râvnă creștinară”. Credința, acest sentiment sublim, i-a călăuzit întreaga viață și i-a fost sprijinul cel mai puternic în ceasul crâncen al morții. El a lăsat în sufletul poporului amintirea unui domn creștin bun și drept, iar în artă operele create în epoca sa arată că deasupra suferințelor zilnice și a pericolelor neîntrerupte, gândul lui știa să se elibereze și să urce la Dumnezeu, purtat de aripile curate ale credinței. Elementul de noutate, pe care îl consemnează istoria, este dat de originalitatea personalității voievodului dar și de aportul colaboratorilor săi. Spre sfârșitul veacului al XVII-lea, prin consecințele războiului austro-turc, au intervenit în calculele diplomației europene și popoarele din sud-estul Europei. În condițiile în care, marile puteri își disputau hegemonia în luptă, micile popoare din această parte europeană nu puteau decât să adopte o atitudine abilă, care să le permită să jaloneze printre marile interese teritoriale, atingerea dezideratelor lor de libertate. Prin spiritul nou introdus în viața politică și prin receptivitatea la noul cultural, s-a tins către desfășurarea procesului de transformare a omului medieval în cetățeanul modern. Acest fenomen amplu și complex, politic și spiritual, a dat epocii brâncovenești o originalitate cu trăsături definitorii. Domeniul, în care Constantin Brâncoveanu s-a situat ca un adevărat european occidental, a fost cel al culturii și vieții artistice. Fiind receptiv față de spiritul renascentist, care cuprinsese întreaga Europă occidentală, domnitorul muntean a căutat prin tipărituri în limba română și prin aducerea acestei limbi mai aproape nu numai de instituțiile de stat ci și de sufletul omului, în biserică, unde de câteva decenii se tindea la trecerea de la slavo-bizantinism la o veritabilă afirmare a limbii române. Viața de la Curte a cunoscut și ea manifestări în spiritul european prin prezența câtorva străini, medici, percepitori sau secretari ai cancelariei domnești, care prin vestimentație și grai aminteau de Occident.

Toate aceste încercări de etalare a unor realități, se referă fie la abordarea unor atitudini pragmatice față de dimensiunile naționale ale politicii lui Constantin Brâncoveanu, fie la dimensiunile europene, după cum pe plan cultural aceste coordonate ilustrează mediul cărturăresc de la Curtea domnească, fie elementele de noutate apărute prin arta brâncovenească: în arhitectură, pictură, sculptură și artele decorative, o artă ca o simbioză între tradiție și influențele occidentale. Toate aceste viziuni politice și culturale nu s-ar fi putut pune în practică, dacă domnitorul nu ar fi adoptat față de Imperiul Otoman politica pungilor de aur, fără să știrbească interesele naționale, la politica otomană, care se transforma foarte repede, păstrând caracterele originale ale spiritului oriental. Într-un asemenea cadru istoric, în interiorul căruia, prin mutații spirituale s-au produs transformări cu adevărat revoluționare, s-au pus bazele culturii moderne ce avea să se afirme abia din secolul al XIX-lea. În ceea ce privește procesul de maturizare a domeniilor politic și cultural din secolele imediat următoare epocii brâncovenești, acesta a avut ca fundament premisele create în timpul lui Constantin Brâncoveanu, prin inițiativele sale, ca și prin contribuția avută de alți cărturari ai vremilor. Prin inteligență,

¹ Matei 10: 16-39

² Faptele Apostolilor 4:1-22, 5:17-42

formare și intuiție politică Brâncoveanu a reușit să se strecoare prin toate vicisitudinile întâlnite și să implice Țara Românească în politica europeană a vremii lui. Epoca brâncovenească, prin stilul ei propriu, inconfundabil, a deschis noi perspective de afirmare a poporului român prin fapta politică sau actul de cultură. Într-o atare situație, înțelepciunea celui care fusese vel logofăt a oferit soluția ideală: compromisul, Brâncoveanu avea grijă să satisfacă cererile imperialilor, furnizându-le informații și nerefuzându-le serviciile solicitate, toate acestea fără a deranja fragilele relații cu Poarta otomană. În 1690, s-a dat prima și ultima bătălie de sub Constantin Brâncoveanu. Austriecii au fost nevoiți să se mulțumească numai cu ceea ce le dăruia domnul român, însă relațiile dintre aceștia și Țara Românească au început să se îmbunătățească: Brâncoveanu le oferea știri despre ceea ce se petrecea la turci și îi aproviziona, iar imperialii i-au recunoscut titlul de „principe al imperiului” în data de 30 ianuarie 1695. Nici turcii nu erau neglijați. Brâncoveanu le plătea dările și ajuta ori de câte ori era solicitat, cum se întâmpla deseori, cu precădere în cazul întăririi sau ridicării unor cetăți importante din punct de vedere strategic. Însă obligațiile domnitorului român față de Poartă nu se învârtteau doar în jurul chestiunilor bănești. Sultanul era informat permanent cu privire la situația țărilor creștine din jur, iar pentru a obține informațiile acestea, Brâncoveanu își crease o adevărată rețea de informatori și de spioni răspândiți în toate punctele fierbinți ale țării, dar și ale străinătății: Viena, Veneția și chiar Moscova. Mulțumită averii sale pe care o împărțea cu bunăvoință, dar și a serviciilor aduse Porții, Brâncoveanu a reușit să își păstreze domnia, iar în anul 1699 să o primească pe viață. Și, într-adevăr, domnia sa s-a încheiat cu puțin timp înainte de a-și pierde viața... Domnul Țării Românești obținuse cetățenia transilvană încă de pe vremea boieriei sale, de altfel, purta titlul de conte. Acestea, împreună cu moșiile pe care le stăpânea în Transilvania și depozitele de bani din Veneția, trebuiau să garanteze securitatea familiei sale.

La 28 octombrie 1688 se sfârșea din viață Șerban Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești, în timpul căruia s-au ridicat sfinte lăcașuri de închinare și s-a început tipărirea primei ediții integrale a Bibliei în românește. În aceeași zi, boierii munteni au ridicat în scaunul de domnie pe nepotul de soră al celui răposat, logofătul Constantin Brâncoveanu (n.1655), cu rosturi însemnate în viața politică a țării. Învățase carte, precum și limbile greacă, latină și slavonă, cu dascăli ale căror nume au rămas necunoscute; apoi s-a căsătorit cu Maria, nepoata de fiu a domnitorului Antonie din Popești, având 11 copii: patru feciori și șapte fete. De tânăr a fost chemat în slujbe domnești, sub Gheorghe Duca și Șerban Cantacuzino, ajungând, în cele din urmă, spătar și mare logofăt (1682-1688).

Și-a început domnia în împrejurări grele pentru Țara Românească, în timpul unui îndelungat război între turci și austrieci. În vremea sa au avut loc intense acțiuni politice și diplomatice pentru stăvilirea expansiunii țariste și otomane. Noul domn, printr-o diplomatie deosebită, a știut să păstreze legături de prietenie cu toți, astfel că țara să fie scutită de jafuri și pustiiri din partea unor oști străine. În astfel de împrejurări favorabile, cei 26 de ani de domnie (1688-1714) reprezintă o epocă de maximă strălucire culturală și artistică (25 de ani fără războaie). S-au ridicat acum biserici și mănăstiri, s-au deschis școli de toate gradele, s-au tipărit cărți în diferite limbi, au fost sprijiniți și încurajați oamenii de carte, s-au acordat ajutoare materiale multor așezăminte bisericesti ortodoxe căzute sub dominație otomană. Cărmuirea lui Constantin Brâncoveanu a marcat, în arhitectura laică, o etapă de autentică sinteză românească. Elementele tradiționale ale arhitecturii românești (foisor, pivnițe, sistem de boltire) se îmbină cu cele venite din construcțiile Italiei renascentiste (loggia și ampla decorare floral-vegetală a coloanelor) și cu elemente decorative oriental-musulmane, vizibile în palatul de la Mogoșoaia.

Prin educația și prin formația lui politică, în care a continuat pe unchiul său: Șerban Cantacuzino și stolnicul Constantin Cantacuzino, noul domnitor, el însuși foarte învățat, a trăit din plin conștiința unității poporului român, indivizibil în întreg spațiul Daciei de odinioară. El nu a deosebit pe românii din Țara Românească de cei din Moldova sau din Transilvania și a căutat, în limitele posibilităților, să se ocupe de poporul român în integritatea lui, căutând să mențină autonomia Țării Românești, să apere naționalitatea românilor din Transilvania și să aibă relații cât mai strânse cu domnitorii de la Iași³.

După cum îl caracterizează Nicolae Iorga, Constantin Brâncoveanu „a știut, în curs de un sfert de veac, să servească pe turci, de nevoie, fără să părăsească nici un drept al țării sale; a știut să înlăture stăpânirea necondiționată a creștinilor, austrieci, poloni, ruși, asupra pământului românesc; a știut să lege de muntenii săi, prin legături culturale și politice, Moldova; a știut, chiar după ce legăturile politice cu Ardealul au fost rupte, să păstreze încă pe acelea ale culturii cu acest pământ. Și, în același timp, prin acea largă operă de cultură răsăriteană, de cultură în toate limbile Răsăritului, prin găzduirea fruntașilor bisericesti ai Orientului, patriarhi, mitropoliți, dascăli, prin operele lui de ctitorie la toate „locurile sfinte”, el a știut, față de regiunile siriene, arabe, caucasiene, supuse ori vasale turcilor, ca și față de grecoitatea europeană, să înlocuiască pe împărații bizantini de odinioară, ca urmaș legitim al cărora era privit. Domn autonom în

³ Nicolae Iorga, *Știri despre veacul al XVII-lea în Țările Române după corespondențe diplomatice*, București, 1909

țara lui, înconjurat cu prestigiu superior al cesarilor constantinopolitani ai lui Constantin cel Mare, în întreaga lume a Orientului, aceasta a fost situația lui Constantin Vodă Brâncoveanu⁴.

În timpul lui Constantin Brâncoveanu au trăit la București numeroși învățați străini - greci și de alte neamuri - fie reprezentanți ai culturii italiene, fie ai celei grecești. Dar pe lângă învățații străini, în timpul domniei lui și-au desfășurat activitatea numeroși oameni de carte români. Între ei se numără unchiul său, stolnicul Constantin Cantacuzino, renumit istoric, cu studii la Padova, care a început o Istorie a Țării Românești, dar n-a ajuns să scrie decât o parte din ea, frații Radu și Șerban Greceanu, primul din ei fiind „cronicarul oficial” al domniei lui Brâncoveanu, cu o însemnată lucrare istorică, Radu Popescu, cu o cronică privind întreaga istorie a Țării Românești, frații David și Teodor Corbea, de la care a rămas prima Psaltichie românească cunoscută, episcopii Mitrofan și Damaschin de la Buzău, mitropolitul Teodosie și urmașul său, marele carturar Antim Ivireanul, mai mulți copiiști de manuscrise românești, clerici sau mireni.

Constantin Brâncoveanu a fost un mare sprijinitor al Academiei domnești de la mănăstirea Sfântul Sava din București, pe care a reorganizat-o, numind în fruntea ei pe învățatul grec Sevastos Kuminitis, urmat de Marcu Porfiropol. În 1707, domnitorul a procedat la o nouă reorganizare a ei, cu ajutorul câtorva cărturari ai vremii. Academia era organizată ca o Facultate de Litere și Filosofie din cadrul Universităților apusene.

Paralel cu Academia de la Sfântul Sava, funcționau și alte școli, în incinta unor mănăstiri, în care se predă în slavonește și românește. Așa au fost școlile de la mănăstirile Sfântul Gheorghe Vechi și Colțea, amândouă în București, care pregăteau dieci pentru cancelariile domnești, preoți și dascăli. O serie de școli românești existau în orașele țării, în mănăstiri și chiar în mediu rural. În câteva mănăstiri au luat ființă biblioteci renumite, cu lucrări procurate în mari centre culturale din Apus, tipărite în limbi clasice sau de circulație, în diferite epoci. Între ele s-au remarcat biblioteca de la mănăstirea Margineni a lui Constantin Cantacuzino, fondată de tatăl acestuia, precum și biblioteca mănăstirii Hurezi, fondată chiar de Constantin Brâncoveanu.

În timpul domniei sale, Curtea Domnească și Palatul Voievodal din București, fosta reședință a domnitorilor valahi începând cu secolul al XIV-lea, au atins apogeul dezvoltării.

Dar acest domn a fost un mare ocrotitor al Tiparului. Domnia lui începe printr-un act de cultură și anume prin apariția *„Bibliei de la București”*, prima ediție integrală a ei în limba română, operă de mari proporții pentru acel timp (944 pagini format mare, pe două coloane, cu literă măruntă). Tipărirea Bibliei începuse încă din timpul lui Șerban Cantacuzino, la 5 noiembrie 1687; un prim tiraj era terminat în septembrie 1688, deci în timpul vieții acestuia. Al doilea tiraj s-a terminat abia în noiembrie 1688, sub noul domnitor. Potrivit unei note dintr-o altă tipăritură, Brâncoveanu, ca mare logofăt, a fost „*ispravnicul*” lucrării de tipărire a acestei prime Biblie românești.

În prefața Bibliei de la 1688, domnitorul Șerban Cantacuzino spune că a avut ca scop „*orânduiala Bisericii Răsăritului, alcătuindu-se și svintele cuvinte spre mai aleasă înțelegere a limbii românești*”. Folosirea limbii naționale în biserici înseamnă, în fond, și autonomia gândirii religioase, stimulată spre o exprimare originală. Traducătorii acestui monument de cultură religioasă sunt lordache Cantacuzino, fratele domnitorului, Radu și Șerban Greceanu, stolnicul Constantin Cantacuzino, laic erudit și, poate, chiar specialist în teologie dogmatică, precum și viitorul mitropolit al lui Constantin Brâncoveanu, Antim Ivireanul⁵.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, B.P. Hașdeu a susținut că traducătorul principal ar fi fost învățatul moldovean Nicolae Miclesu Spătarul, iar echipa lui Șerban Cantacuzino a prelucrat și perfecționat numai o partitură existentă (varianta Miclesu nu mai există). Cert este că traducerea Bibliei de la 1688 dovedește o muncă de echipă, cu sarcini specializate și conlucrare metodică, pentru ca opera s-a finalizat armonios, ca o construcție organică, folosindu-se ori consultându-se și texte mai vechi, precum Palia de la Orăștie - 1582 (Vechiul Testament) ori Noul Testament de la Belgrad - 1648 al lui Simion Ștefan și chiar tipăriturile lui Coresi. Dintr-o frământare și cristalizare de mai multe secole, se ajunge ca toate textele sacre, necesare serviciului divin, să fie traduse în limba română, într-o limbă română devenită fundamentul limbii literare care se va impune cu timpul în toate provinciile românești, eliminând exprimările dialectale. La 1757, Dimitrie Eustatievici, la Sibiu, va elabora prima „Gramatică românească”. Atât cei care au lucrat direct (frații Radu și Șerban Greceanu), cât și cei care numai au consiliat în privința nuanțelor filologice ori a formulărilor canonice (Constantin Cantacuzino, Antim Ivireanul), ori numai colaboratorii mărunți, au făcut o muncă temeinică, pentru cea mai îndepărtată viitorime.

Prea Fericitul Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, subliniază că „*Biblia de la București este o elocventă, strălucită și netrecătoare sinteză care unește într-un întreg - purtând însă pecetea îmbunătățirii - tezaurul de*

⁴ Nicolae Iorga, *Viața și domnia lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, București, 1914, integral; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. al XVII-lea*, Sibiu, 1920-1930, integral.

⁵ Constantin Solomon, *Biblia de la București (1688)*, Tecuci, 1932; *Dictionarul general al literaturii române*, vol. I, 2004, p.516-518; Nicolae Iorga, *În legătură cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Miclesu*, AAR, *Memoriile secțiunii B*, T XXXVIII, 1915-1916.

grai, simțire și de cugetare al întregului neam românesc. Ea este temeiul sănătos și trainic pe care s-a dezvoltat, printr-un lung proces de creație și selecție, limba noastră literară de azi.”⁶

Într-adevăr, această carte fundamentală a consacrat limba română ca una dintre primele limbi romanice în care s-a oficiat integral liturghia creștină, după ritul ortodox (tradiția catolică obligă la folosirea limbii latine). După o perioadă de 300 de ani, când în bisericile românești din cele trei provincii, limba liturgică a fost slavona, „Biblia de la 1688” a șlefuit și generalizat ca limbă religioasă și literară dialectul muntenesc, vorbit în nordul Valahiei Mari și în sudul Transilvaniei de marea masă a românilor nealfabetizați. Această tălmăcire integrală și sintetică a Bibliei în limba populară nu a fost o simplă echivalare, ci o unificare lingvistică a tuturor graiurilor neo-latine nord-dunărene - ceea ce presupune atât un efort de limpezire în conceptualizarea dogmatică, dar și o mare performanță filologică.

„Biblia de la București” se mai poate citi și astăzi, oferindu-i iubitorului de limbă „veche și-nțeleaptă”, mari satisfacții prin parfumul vocabularului și prospețimea construcțiilor arhaice, surprinzător de poetice în limba comună devenită oarecum mecanică și prozaică prin uzajul cotidian.

În colecțiile Bibliotecii Facultății de Filologie, Secția de Limbă și Literatură Română din cadrul Bibliotecii Centrale Universitare București, s-a păstrat un exemplar al „Bibliei de la București”. Aceasta se găsea în biblioteca mănăstirii Hurez în trei exemplare, așa cum rezultă din lista cărților „rumânești” aflată în *Catastiful de avuturi ale sfintei mănăstiri Hurezii*, din sudul Vâlcei ... încheiat la 21 mai 1791. Exemplarul în discuție „este marcat cu pecetea mică în tuș negru a lui Constantin Brâncoveanu aplicată la p. 1 și p. 932. Pecetea circulară are în centru, închisă în scut, pasarea heraldică a Țării Românești, conturată cu aripile deschise și zborul în jos având cruce în cioc, este flancată în dextra de un soare, iar în senestra de luna crai-nou, are înscris în terasă anul 1691, deasupra scutului se afla coroana principilor imperiali și inițialele K., iar sub scut inițialele B.B. totul înconjurat de o elegantă cunună de lauri”. Se pare că cu această pecete unică erau marcate cărțile oferite de ctitor mănăstirii, căci, într-un act din 27 aprilie 1747, episcopul Climent de Râmnic, judecând după un proces între starețul Dionisie Bălăcescu și preotul Ion din satul Hurez, care își însușește din cărțile bibliotecii mănăstirești, afirma că acesta „au fost ruptu și peceția ctitorului, Măriei Sale Constantin-Vodă Brâncoveanu”.

În timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, pe lângă tipografia mai veche înființată în 1678 la București de către mitropolitul Varlaam, s-au înființat acum câteva tipografii noi: la Buzău, în 1691, la Snagov, după 1694 (unde a fost găzduit Antim Ivireanu „meșter de tipar, un suflet curat și o voință neobosită. În chiliile sale, buchiile frumoase, zugrăvite și turnate de dânsul, se așezară în tipare și însemnă pe hârtie felurite cărți” - I. Simionescu), la Râmnicul Vâlcea, în 1705, la Târgoviște în 1708, toate prin osteneala lui Antim Ivireanu care a fost ales mitropolit în 1708. S-au tipărit felurite cărți: de slujbă, de teologie, de învățătură, de combatere a catolicismului și calvinismului, toate în limbile română, greacă, slavonă și chiar arabă. În 1706 s-au tipărit Liturghierul și Molitvelnicul, primele ediții românești ale acestor cărți în Muntenia. Ca mitropolit, Antim Ivireanu a continuat editarea de cărți de slujbă în românește la Târgoviște, iar traducerea sale se folosesc până azi. În felul acesta, Antim Ivireanu, sprijinit de domn, a rămas în istoria Bisericii noastre drept creatorul „limbii liturgice românești”. Cele peste 60 de cărți tipărite de Antim, la care se adaugă cele aproximativ 15 cărți de la Buzău, reprezintă o perioadă de maximă înflorire a tiparului la noi, aceasta fiind și o urmare a sprijinului generos al domnitorului.

În același timp, Constantin Brâncoveanu se numără printre marii ctitori de lăcașuri sfinte din trecutul nostru. Încă înainte de a ajunge domn a ridicat două biserici, una la Potlogi și alta la Mogoșoaia, lângă București. În vara anului 1690 a pus piatra de temelie a celei mai de seamă din ctitoriile sale, mănăstirea Hurezi sau Horezu, cu hramul Sfinții Împărați Constantin și Elena, cu ziduri și turnuri de apărare, cu numeroase clădiri în incintă. Biserica mare a fost împodobită cu fresce de către renumitul zugrav Constantinos, un grec care a trăit însă la noi; se remarcă în chip deosebit scenele legate de viața împăratului Constantin, dar mai ales un impresionant șir de personaje ale vieții politice din trecut: neamul Basarabilor, al Cantacuzinilor și membrii familiei domnitoare: Constantin Vodă Brâncoveanu cu cei patru fii și doamna Maria cu patru fete, toate în pronaos. Tot în pronaos era pregătit și mormântul în care să fie așezat, spre veșnica odihnă, trupul domnitorului și al soției sale. În afară de biserica principală, mai există alte câteva schituri și paraclise: bolnița, ctitoria doamnei Maria, paraclisul, făcut de domn, schitul Sfinții Apostoli, ctitorit de primul egumen Ioan, schitul Sfântul Ștefan, ctitorit de Ștefan, fiul domnitorului, și schitul Sfântul Ioan Botezătorul.

Tot în Oltenia a refăcut din temelie mănăstirea Mamul, pe locul unei biserici de lemn ctitorită de frații Buzești și Brâncoveni, veche ctitorie a boierilor Craiovești și a lui Matei Basarab, în care erau îngropați și membri ai familiei Brâncoveanu.

⁶ *Biblia de la București sau Biblia lui Șerban*, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997; prof.dr. Ioan M. Bota, *Istoria Bisericii Universale*, Ed. Viața Creștină, Cluj Napoca, 1994, p.140-156.

În București a ctitorit trei biserici, tot pe locul unor mai vechi: biserica Sfântul Ioan cel Mare sau Grecesc, demolată în secolul trecut, biserica mănăstirii Sfântul Sava, demolată în secolul trecut și biserica mănăstirii Sfântul Gheorghe Nou, existentă și azi, în centrul capitalei, restaurată în zilele noastre.

A mai zidit o biserică în satul Doicești (județul Dâmbovița). Împreună cu unchiul său, spătarul Mihai Cantacuzino, a ridicat mănăstirea din Râmnicu Sărat, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, închinată mănăstirii Sfânta Ecaterina din Muntele Sinai.

În afară de aceste mănăstiri și biserici, ridicate în întregime de binecredinciosul domn, a mai făcut o seamă de îmbunătățiri și refaceri la multe altele, ca mănăstirile Cozia, Arnota, Bistrița, Strehaia, Sadova, Gura Motrului, Dintr-un lemn, Curtea de Argeș, Dealu, Snagov, bisericile Domnească și Sfântul Dumitru din Târgoviște etc.

În Transilvania a zidit o biserică în Făgăraș, alta în Ocna Sibiului, precum și mănăstirea Sâmbăta de Sus, cea din urmă distrusă cu tunurile în veacul al XVIII-lea, din dispoziția autorităților habsburgice și refăcută abia în prima jumătate a secolului nostru. În Constantinopol a zidit biserica Sfântul Nicolae din cartierul Galata, la mănăstirea Sfântul Pavel din Muntele Athos a făcut un paraclis și o trapeză, iar la Ismail, pe malul stâng al Dunării, a ridicat o biserică cu hramul Sfântul Gheorghe.

Soția sa, doamna Maria, a ctitorit biserica „*Dintr-o zi*” din București, pe locul uneia mai veche, din lemn de la Hurezi, o biserică nouă și chilii la mănăstirea Surpatele (județul Vâlcea) și a refăcut biserica mănăstirii „Viforâta” (județul Dâmbovița). Multe biserici au fost zidite de rudeniile sale apropiate.

Toate bisericile ctitorite acum au fost împodobite cu frumoase picturi în frescă de către cei doi renumiți zugravi ai epocii: Pârvu Mutu, român, fiu de preot din Câmpulung, care a zugrăvit mai cu seamă ctitoriile Cantacuzinilor (dar și biserica Sfântul Gheorghe Nou) și grecul Constantinos, pictorul preferat al lui Constantin Brâncoveanu, care a format o adevărată „școală” de zugravi, mai ales la Hurezi și care îi vor continua munca.

Un alt aspect din domnia lui Constantin Brâncoveanu îl constituie ajutorul sau permanent acordat așezămintelor bisericesti din Balcani și Orientul Apropiat, căzute sub dominație turcească. A acordat numeroase ajutoare materiale celor patru Patriarhii, unor mănăstiri de la Muntele Athos, Muntele Sinai, din Grecia și insulele grecești. Un număr însemnat de patriarhi și alți ierarhi din Răsărit considerau orașul București ca a doua lor reședință, stând mai mult aici, bucurându-se de veniturile pe care le aveau din partea unor mănăstiri românești „închinate” Locurilor Sfinte. Patriarhul ecumenic Dionisie IV Seroglanul I-a „uns” domn pe Brâncoveanu și a murit la Târgoviște. Dositei al Ierusalimului stătea mai mult la București, ca și urmașul său Hrisant Notaras, ales cu sprijinul lui Brâncoveanu și care va sfinți biserica mănăstirii Sfântul Gheorghe Nou din București.

A sprijinit pe cărturarii greci stabilit la noi, ca să-și poată desfășura activitatea ca profesori la Academia de la Sfântul Sava, ori să le fie editate lucrările în tiparnițele conduse de Antim Ivireanul. Câțiva tineri greci au făcut studii în Apusul Europei cu ajutoare din partea domnului muntean.

O grijă deosebită a arătat românilor din Transilvania și Bisericii lor. Arătam mai sus că a ctitorit aici trei lăcașuri de închinare, la Făgăraș, Ocna Sibiului și Sâmbăta de Sus. A dăruit numeroase ajutoare bisericii Sfântul Nicolae din Scheii Brașovului, pe care au ajutat-o, de altfel, și mulți dintre înaintașii săi. Mitropoliei din Alba Iulia i-a acordat în 1698, o subvenție anuală de 6000 de aspri, iar la 15 iunie 1700 i-a dăruit o moșie de la Merișani, în părțile Argeșului. Ucenicul lui Antim Ivireanul, Mihail Ștefan, a fost trimis în 1699 la Alba Iulia, unde a tipărit un Chiriacodromion (o ediție revăzută a Cazaniei lui Varlaam de la Iași, din 1643) și o Bucoavnă, adică un Abecedar. După 1701, anul în care mitropolitul Atanasie Anghel din Alba Iulia a acceptat „unirea” cu Biserica Romei, Constantin Brâncoveanu a trimis scrisori de încurajare către romanii din Scheii Brașovului, sfătuindu-i să rămână statornici în dreapta credință. Cărțile românești tipărite în timpul domniei lui au cunoscut o largă circulație în Transilvania, ajungând până în Maramureș. Unele erau dăruite de el însuși, după cum arată însemnările făcute pe ele de anumiți preoți.

În 1702 este inaugurat Palatul de la Mogoșoaia. Frumusețea și originalitatea acestuia marchează unul dintre momentele de înflorire a culturii și artei românești, dar și gustul deosebit al domnitorului Constantin Brâncoveanu.

Starea de maximă înflorire bisericască și cultural-artistică din Țara Românească s-a sfârșit odată cu înlăturarea din scaun a lui Constantin Brâncoveanu. Trădarea își făcuse loc în sufletele Cantacuzinilor, rudele voievodului, porecliți și Seitanestii, încă din 1707.

Voievodul era străin de urzilele complotului Cantacuzinilor și-și vedea de treburile domniei. Fiind convins că poziția sa era consolidată. „*El avea, cum scrie Del Chiaro, o fire atât de blândă încât nu credea niciodată că ar fi trădat*”. În primăvara anului 1714, situația voievodului s-a înrăutățit când a venit ca vizir Gin Ali Pasa, „un nebun”, cum îl caracterizează N. Iorga, care credea că putea reface prestigiul Imperiului prin vărsare de sânge. Un doctor grec, Anton Corai, care fusese unul din medicii domnitorului la București, aflând întâmplător de planul vizirului de a-l prinde și a-l ucide pe Brâncoveanu și familia lui, i-a scris imediat în taină, dar acesta n-a voit să-i dea crezare, fiind convins că loialitatea sa față de Poartă nu-i putea fi pusă la îndoială.

În Țările Române, tradiția baterii medaliilor s-a format mai greu. Pe de o parte obiceiul pământului era de a comemora evenimentele prin dării și zidiri de lăcașuri de cult, iar pe de altă parte suzeranitatea turcească nu permitea

emisiunile de piese pe care să existe portretul domnitorului. Unul din capetele de acuzare aduse lui Constantin Brâncoveanu a fost faptul că a bătut medalii cu efigia sa. Este vorba despre piesele din aur și argint pe care domnitorul dorea să le ofere cu ocazia banchetului prin care dorea să-și serbeze cei 60 de ani de viață.

În ziua de 24 martie 1714, într-o marți din Săptămâna Patimilor, a sosit la București capugiul Mustafa Aga, însoțit de 12 cîhodari înarmați cu iatagane și pistoale. Capugiul, care era o cunoștință veche a voievodului, anunțase ca era numai în trecere prin București spre Hotin, spre a nu da de bănuț planul său. A doua zi, el s-a prezentat la Curte, pentru a fi primit de domn, care l-a întâmpinat ceremonios, înconjurat de marii boieri, în sala divanului, adresându-i vorbe prietenoase, în limba turcă. Ca răspuns, Mustafa Aga a scos năframa de mătase și a pus-o pe umărul domnului, spunându-i că, fiindu-i vechi prieten, regretă că tocmai el a primit porunca împărătească de a-l declara mazilit și a-l duce, cu toată casa, cu fiii și ginerii, la Constantinopol. A urmat citirea firmanului, declarându-l hain, cu porunca adresată boierilor să ia pe Constantin Brâncoveanu, pe fiii și pe ginerii lui în paza lor, până când vor fi preluați de imbrohorul⁷ cel mare, care aștepta la Giurgiu cu 400 de ieniceri, iar, în caz de nesupunere, țara va fi trecută prin foc și sabie de 12 000 de turci care așteaptă la hotarele ei.

În atmosfera de groază, nimeni nu s-a opus, nimeni n-a schițat un gest de apărare. Trimișii turci și complicii lor, Cantacuzinii, răspândiră zvonul în oraș că, în caz de răscoală, Bucureștii vor fi pârjoliți de către turcii care se apropiau de capitală. S-au luat măsuri pentru izolarea întregii familii domnești de boieri și de slujitorii curții. Cămarile domnești au fost scotocite și jefuite, fiind confiscate toate bunurile lui Brâncoveanu și ale familiei sale.

În ziua următoare, joia Patimilor, a sosit și imbrohorul cel mare, cu vreo 300 de oameni, pe care boierii trebuiau să-l primească sărbătorește, la Văcărești. Adus la curte, el a spus că porunca împărătească este să se aleagă un nou domn, pe care îl vor voi ei, dar boierii au stăruit ca îl vor domn tot pe Constantin Brâncoveanu. Supărat, imbrohorul i-a amenințat și l-a numit în fala tuturor domn pe vel-logofătul Ștefan Cantacuzino, fiul Stolnicului.

Brâncovenii au fost deposezați de toate bunurile lor, fiind jefuite și palatele de la Mogoșoaia, de la Potlogi, de la Obilești și casele din Scheii Brașovului, iar averile confiscate, încărcate în 40 de care.

Actul funest al trădării se încheiase. Înainte de despărțire, Del Chiaro informează că Brâncoveanu a ținut să-i spună vărului său, noul domn, și celor din preajma sa: *„Dacă aceste nenorociri sunt de la Dumnezeu pentru păcatele mele, facă-se voia Lui! Dacă sunt însă fructul răutății omenești, pentru pieirea mea, Dumnezeu să ierte pe dușmanii mei, dar păzească-se de mâna teribilă și răzbunătoare a judecății divine!”*⁸

A început apoi drumul spre Poartă. Ostași otomani călări înconjurau convoiul. După careta în care erau fostul domnitor cu doamna lui, urmau caretele cu cei patru copii, cu toți ginerii, cu nora cea mai mare și nepoțelul Constantin și cu vistiernicul Ianache Văcărescu. Se înșirau apoi carele cu averile celor maziliți. Prin fața bătrânelor case brâncovenești, pe tot lungul podului lui Șerban Vodă, sute, mii de bucureșteni priveau tăcuți, înmărmuriți, cu ochii în lacrimi, trecerea înceata a convoiului.

Ajunși la Constantinopol, după un drum de trei săptămâni de calvar, Brâncoveanu și ai lui au fost jefuiți de tot ce aveau asupra lor și aruncați în întunecatele subterane de la Fometta, din „Cele șapte turnuri” (Edicule) și în „Groapa sângelui”, de la 15 mai 1714, Brâncoveanu și fiul său mai mare, ca să mărturisească toate averile.

„Din aprilie și până spre sfârșitul lunii iulie, osândiții au fost supuși la cele mai cumplite chinuri. La capătul suferințelor, nu le mai rămăseseră Brâncovenilor decât sufletele din ei. Au căutat călăii să le smulgă și sufletele, dar de data aceasta au rămas neputincioși. În timp ce se aflau în închisoare, li s-a promis că vor scăpa cu viață dacă vor îmbrățișa religia mahomedană, propunere pe care evlaviosul domn a respins-o cu hotărâre”.

Condamnați la moarte, la 15 august 1714, zi aleasă anume ca să le mărească și mai mult durerea, praznic împăralesc pentru creștini, când el împlinea 60 de ani și era onomastica doamnei sale, Maria, Brâncoveanu a fost scos din temniță cu toți fiii, ginerii, nepoțelul Constantin și cu sfetnicul de încredere, bătrânul vel-vistier Ianache Văcărescu. Istoviți de cumplitele suferințe, desculți, numai în cămăși, cu capetele descoperite, au fost purtați în lanțuri, ca făcătorii de rele, pe ulițele Constantinopolului spre locul de execuție laly-Kiosc, din apropierea marelui serai. Convoiul îl deschidea cel mai mic dintre copii, Matei, în vârstă de 11-12 ani și îl încheia bătrânul voievod. Scena s-a desfășurat pe malul Bosforului, *„cu un ceas înainte de amiază”*. De față erau, pe lângă șirurile de ieniceri și mulțimea de popor îngrozită, și sultanul Ahmed al III-lea, Crudul, sau vizirul Gin Ali, și ambasadorii marilor puteri europene: Franța, Anglia, Rusia, Imperiul Habsburgic, invitați speciali la macabru spectacol. Impresionați de cruzimea asasinilor, ei dovedeau în realitate o Europă neunită și nesolidară în fața barbariei și a tiraniei păgânilor. Cumplita dramă, spun unii martori oculari, n-a durat un sfert de ceas. Călăul i-a pus în genunchi pe toți șase, la o oarecare distanță unul de altul. Li s-au scos bonelele și li s-a îngăduit să-și facă o mică rugăciune, înainte de execuție. Del Chiaro, secretarul italian, relatează cuvintele de îmbărbătare ale lui Brâncoveanu: *„Fiii mei, fiți curajoși, am pierdut tot ce am avut în această lume, cel puțin să salvăm sufletele noastre și să ne spălăm păcatele cu sângele nostru”*.

⁷ Persoană trimisă de sultan în țările noastre cu înalte misiuni politice

⁸ Silviu Ionescu, P.P. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu*, București, 1969; N. Iorga, op.cit. p.44-52.

Sub lovitură de paloș a gădelui căzu mai întâi capul vistiernicului Ianache Văcărescu, apoi al fiului mai mare, urmară al lui Ștefan și al lui Radu. Când călăul a ridicat paloșul să taie capul copilului Mateiaș, acesta *„în grozăvia spaimei se rugă sultanului să-l ierte, făgăduind că se va face musulman”*. Din ce resorturi sufletești, din ce adâncuri de conștiință, din ce tainică rezistență morală a mai putut să înfrunte împărăția și pe călăii ei, după atâtea luni de torturi, nu se poate ști. Dar gândul că sufletul omenesc dăinuiește în veșnicie poate explica tăria bătrânului tată, care își îmbărbătă astfel pe ultimul copil: *„Din sângele nostru n-a mai fost nimeni care să-și piardă credința. Dacă este cu puțință, mai bine să mori de o mie de ori, decât să-ți renegi credința strămoșească pentru a trăi câțiva ani mai mult pe pământ”*. Copilul, ca renăscut, își puse liniștit gâtul pe tăietor și-i zise călăului: *„Vreau să mor creștin: lovește!” și acesta îi „zbură capul”*. Capul lui Constantin Brâncoveanu nu s-a putut deslipi de trup la lovirea nedibace, poate miloasă a călăului, și, grămadă, trupul bătrânului părinte a căzut în țărâna udată de sângele tuturor copiilor săi”.

După cumplitul sfârșit, cele șase trupuri martirizate, în care încetaseră acum suferințele, au fost târate pe ulițe și apoi aruncate în apele Bosforului, iar capetele purtate în prăjini pe ulițele constantinopolitane, au fost înfipite la prima poartă a Serailui, unde au stat trei zile, iar spre seară au fost și ele aruncate în mare. Pe ascuns, poate la îndemnul Patriarhiei Ecumenice, creștinii milostivi au cules din valuri, cât vor mai fi putut găsi, *„sărmanele rămășițe ale mucenicilor”* și le-au dus în taină și le-au îngropat, nu departe de Constantinopol, în insula Halchi, în biserica mănăstirii Maicii Domnului, zidită de împăratul Ion Paleologul al II-lea, ajutată înainte cu multe daruri de domnitorul martir.

După uciderea lui Brâncoveanu și a copiilor săi, doamna Maria, spune Del Chiaro, se găsea închisă cu nepoțelul, scăpat ca prin minune de la moarte, cu nora și cu ginerii ei la Fornetta. Câțiva binevoitori ai familiei s-au străduit să le obțină eliberarea. Plata pentru răscumpărare a fost fixată la 50 000 de galbeni și banii au fost împrumutați *„cu dobânda uriașă de 30% și i s-au plătit mareului vizir”*. Dar, *„neîmpăcații lor dușmani din Țara Românească, născocind mii de minciuni și de pări închipuite, au dat aceluiași vizir 40 000 de galbeni pentru ca să zădărnicească actul de hărăzire a libertății cumpărată cu bani, astfel că au fost trimiși pe neașteptate în surghiun într-un loc numit Kulahia, unde au stat vreo trei ani, de unde au fost apoi eliberați și trimiși din nou în Țara Românească”*.

Osemintele lui Constantin Brâncoveanu au fost aduse în țară în taină de doamna Maria abia în 1720, în timpul domniei lui Nicolae Mavrocordat și înmormântate în biserica Sfântul Gheorghe Nou. Deasupra mormântului, prin grija doamnei Maria, s-a așezat o lespede de marmură albă, cu chenar floral, specific brâncovenesc, fără nici o inscripție. Spre capul câmpului lespedei, mărginită de chenar, este săpată stema Țării Românești, în centrul căreia ușor se poate distinge vulturul cu cruce în cioc, un indiciu că acesta este mormântul domnesc și aici își doarme somnul de veci Constantin Brâncoveanu. În mod discret, evlavioasa doamnă, pentru cinstirea memoriei soțului ei, a suspendat de un suport, deasupra cripei, o candelă de argint cu o frumoasă lucrătură cizelată tot în stil brâncovenesc, cu inscripția în litere mărunte chirilice: *„Această andelă, ce s-au dat la Gheorghie cel Nou, luminează unde odihnescu oasele fericitului Domnu Io Constantin Brâncoveanu Basarab Voievod și iaste făcută de Doamna Mării Sale Mariia, carea și măriia sa nădăjduiește în Domnul iarăși aici să i se odihnească oasele. Iulie, în 12 zile, leat 7228 (+1720)”*⁹.

Textul inscripției candelăi nu menționează și prezența rămășițelor pământești ale copiilor uciși odată cu tatăl lor. Este o indicație că osemintele lor, ca și ale lui Ianache Văcărescu, nu vor fi putut fi aduse în țară.

Lumina candelăi mormântului a acoperit taina inscripției timp de două veacuri, fiind descoperită abia în iulie 1914. Cu prilejul comemorării a două sute de ani de la moartea martirică a voievodului Constantin Brâncoveanu, la 15 august 1914, mitropolitul primat al României de atunci, Dr. Konon Aramescu Donici, a săvârșit parastasul la mormântul voievodului, pentru prima dată, în mod oficial.

Pentru confirmarea inscripției candelăi au fost întreprinse săpături arheologice în mormântul cu lespede de marmură fără inscripție, în zilele de 9 - 16 decembrie 1932. Osemintele au fost așezate într-un sicriu ornat cu podoabe în stil brâncovenesc, al cărui lemn a fost luat dintr-un stejar din grădina palatului de la Mogoșoaia. Sicriul acesta a fost păstrat timp de un an și jumătate în altarul bisericii Sfântul Gheorghe Nou, fapt care constituie consfințirea lor ca sfințe moaște de martir creștin.

La inițiativa fostului patriarh Miron Cristea, în 1934, cu prilejul praznicului Sfinților Împărați Constantin și Elena, hramul catedralei patriarhale din București, *„Biserica a crezut a fi o creștinească datorie să reazeze la locul de odihnă scumpele oseminte în cadrul unei slujbe și procesiuni festive, ca toți credincioșii să aibă puțința a li da cuvenita cinste”*. Astfel, în seara zilei de 20 mai, sicriul cu osemintele lui Constantin Brâncoveanu a fost luat din biserica Sfântului Gheorghe Nou, adus și așezat în paraclisul patriarhal, unde s-a săvârșit slujba vecerniei cu priveghere de toată noaptea. A doua zi, după Sfânta Liturghie, în catedrala patriarhiei, unde a fost de față conducătorul statului român de atunci, cu membrii familiei sale, cu tot sfatul țării, cu înalți ierarhi, clerici, monahi și mulțime de credincioși, s-a oficiat solemn parastasul pentru slăvitul voievod și neamul său cel adormit. La sfârșitul slujbei, Patriarhul Miron Cristea a vorbit despre însemnătatea momentului comemorat. După aceea s-a format o impresionantă procesiune, cu onoruri militare, ca

⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu, 1972; P.P. Panaitescu, *Istoria românilor*, București, 1937, p.161-189.

odinioară în vremea lui Constantin Brâncoveanu la sfîntirea ctitoriei sale, Sfîntul Gheorghe Nou, și ca în vremea Bizanțului de altădată. Procesiunea, în mijlocul căreia se afla sicriul cu osemintele domnitorului, purtat pe umeri de clerici, a străbătut în sunetele clopotelor bisericilor mai multe străzi din centrul capitalei și a făcut două opriri la biserica Domnița Bălașa și la Universitate, în fața statuii lui Mihai Viteazul, locul fostei mănăstiri Sfîntul Sava, care a adăpostit Academia brâncovenească.

Așadar, Constantin Brâncoveanu a fost un mare „ctitor” de cultură și de lăcașuri sfinte, un sprijinitor prin cuvînt și faptă al Ortodoxiei de pretutindeni, o figură de seamă din istoria neamului românesc. Iar prin moartea lui cu adevărat mucenicească, el a oferit tuturor o minunată pildă de dăruire și de jertfă pentru țara sa și pentru credința creștină.

Moartea lor a impresionat profund pe contemporani, chiar și pe necreștini. Ea a fost consemnată cu indignare în puținele ziare europene care apăreau atunci, dar și de unele rapoarte diplomatice trimise din Constantinopol. După cum era de așteptat, moartea mucenicească a Brâncovenilor a avut un larg ecou în sufletul poporului român, care i-a plîns în cîntece și balade populare. Încă din 1730 s-a fixat în scris un cîntec popular, care circula mai demult în Moldova, sub titlul „Istoria Măririi Sale lui Constantin Vodă Brâncoveanu din București”. O cunoscută baladă a fost culeasă în secolul trecut de Vasile Alecsandri, în care era prezentată pe larg mucenicia lui „Brâncoveanu Constantin / Boier vechi și domn creștin”. Între altele, era menționată și propunerea ce i s-a făcut de a îmbrățișa religia islamică: „Lasă legea creștinească / Și te dă-n cea turcească”, la care evlaviosul domn a răspuns „Facă Domnul ce o vrea / Chiar pe toți de mi-i tăia / Nu mă las de legea mea”.

La scurt timp după uciderea celor cinci noi mucenici ai dreptei credințe, mitropolitul grec Calinic al Heracleei (m.1726) a alcătuit chiar un „Canon al domnului Valahiei Constantin Brâncoveanu”, din care s-au păstrat patru înduioșătoare tropare. Aceste „slujbe”, ca și cîntecele populare care pomeneau cu evlavie sfârșitul Brâncovenilor, toate apărute la scurtă vreme după pătîmirea lor, ne arată că ei erau socotiți încă de atunci ca adevărați „mucenici” sau „mărturisitori” ai Ortodoxiei. Din aceste motive, Sfîntul Sinod al Bisericii noastre, în ședința din 20 iunie 1992 a hotărât ca „de acum înainte și până la sfârșitul veacurilor, binecredinciosul voievod Constantin Brâncoveanu, împreună cu fiii săi Constantin, Ștefan, Radu și Matei și cu sfetnicul Ianache Văcărescu să fie cinstiți cu sfinții în ceata martirilor Ortodoxiei, pomenindu-i cu slujbe și cîntări de laudă în ziua de 16 august, fiind înscrși în sinaxar, cărțile de cult, precum și în calendarul Bisericii noastre”. S-a mai hotărât să se tipărească viața și slujba lor, iar chipul lor să fie zugrăvit în icoane și în biserici, alături de ale altor sfinți de neam român. Pentru cinstirea memoriei domnitorului, în București se află: Bulevardul Constantin Brâncoveanu, liceul teoretic „Constantin Brâncoveanu”, statuia domnitorului amplasată pe bulevardul I. C. Brătianu, în Pitești funcționează „Universitatea Constantin Brâncoveanu”, în Ploiești se află liceul militar „Constantin Brâncoveanu”, în localitatea Baia de Aramă - din județul Mehedinți - grupul școlar industrial poartă numele domnitorului „Constantin Brâncoveanu” la fel și grupul școlar industrial din Brașov. Până și în orașul Satu Mare se află o școală care poartă numele domnitorului. Muzeul de Istorie și Artă a Municipiului București, fosta reședință a postelnicului Costache Șuțu, găzduiește spada cu pietre prețioase care i-a aparținut lui Constantin Brâncoveanu.

Atestată documentar din 24 aprilie 1598, localitatea Mogoșoaia, situată la numai 13 km de București, avea o veche și modestă curte boierească, amplasată pe malul lacului cu același nume. La 28 ianuarie 1681, Constantin Brâncoveanu a cumpărat o primă parte de moșie de la văduva lui Mogoș, completată după trei luni prin noi suprafețe de teren. Atras de frumusețea locurilor, viitorul domn a construit aici mai întîi o biserică, ce va servi drept paraclis viitoarei curți. Mica biserică, păstrată și azi, situată în afara incintei palatului, este o construcție armonioasă dar care nu lasă să se întrevadă plastica uimitoare caracteristică stilului brâncovenesc, deși are chenare de piatră cu motive vegetale în jurul ferestrelor. Biserica are pridvor cu șase coloane scunde din cărămidă și în interior se află tabloul votiv reprezentînd familia lui Constantin Brâncoveanu (domnitorul împreună cu soția sa Maria, cele șapte fiice și cei patru fii). A fost terminată la 20 septembrie 1688. Paraclisul era doar o ctitorie boierească. O lună după tîrnosirea lui, vel-logofătul a devenit domn al țării, iar celelalte ctitorii ale sale au căpătat și ele amploarea cuvenită.

Casele cumpărate odată cu moșia se vor dovedi curînd nemulțumitoare. Brâncoveanu a hotărât să-și ridice o reședință demnă de rangul său. Nu se știe precis data la care au început lucrările palatului. Știm doar pe aceea când s-a terminat construcția - 20 septembrie 1702 - care este precizată în pisania prinsă deasupra ușii de intrare în pridvor, pe latura de răsărit.

Palatul are trei nivele: pivniță, parter și etaj. Pivnița compusă din patru părți egale și simetrice, are în mijloc un pilon masiv. În incintă se mai găsește cuhnea - bucătăria palatului - clădire cu boltă ortogonală și turn lateral, iar dedesubtul ei se afla vatra de cărămidă. Turnul porții și construcția destinată corpului de gardă au suferit în timp, mai multe modificări. În grădina realizată de un peisagist francez, aproape de lac, se găsește cavoul familiei Bibescu și mormintele lui Mihai și George Basarab Brâncoveanu. Parterul cuprindea opt încăperi destinate slujitorilor domnului, iar etajul era rezervat în întregime familiei domnești. Era format din apartamentul domnului (două încăperi și marea sală a spătariei, în care se întrunea Divanul Domnesc și aveau loc diverse ceremonii), apartamentul doamnei (compus din două încăperi, azi reunite într-o mare sală) și un alt apartament mai mic. La etaj, se afla cel mai rafinat element de

arhitectură al palatului: splendida „loggie” de inspirație venețiană, situată pe fațada de sud-vest, unde zidul de cărămidă se împletește cu dantelăria arcadelor în acoladă, susținute de coloane de piatră decorate cu motive vegetale. În partea inferioară se găsesc panouri cu bogate elemente vegetale, pe care este sculptată stema Țării Românești. Azi ne apare încadrată de două foișoare - adăugate în timpul renovării din perioada 1860-1880, remarcându-se prin coloanele lor cu bogate capiteli sculptate în piatră.

Foișorul de pe latura de răsărit a palatului este de asemenea sprijinit pe opt coloane de piatră, având o balustradă bogat decorată. Bolta foișorului fusese acoperită cu pictură murală cu motive geometrice și vegetale, din care se mai păstrează câteva fragmente. La etaj - probabil în sala spătariei - exista o mare frescă ce istorisea, în panouri de câte doi metri, călătoria domnitorului la Adrianopol, în 1703, și întâlnirea lui cu sultanul. Fragmente din această frescă se mai păstrau încă la jumătatea secolului al XIX-lea, dar majoritatea picturilor, stucaturilor și decorațiilor interioare au fost distruse de turci în 1775.

Despre viața la palatul din Mogoșoaia, ceremonialurile și ospetele desfășurate aici ne-au rămas numeroase descrieri entuziaste. Povestind cum s-a desfășurat o petrecere de Anul Nou, Antonio Maria del Chiaro, secretarului italian al domnului, scria: „Era un foarte vechi obicei ca la banchetele solemne de la Curte, ca și la nunțile boierești, să nu se ridice farfuriile de pe masă, când se schimbau felurile de mâncare, ci se puneau una peste alta, cât era masa de lungă, încât se făcea un edificiu de farfurii așa de înalt, că boierii comeseni, chiar stând în picioare nu se puteau vedea dintr-o parte în alta a mesei...”

La 4 aprilie 1714, Brâncoveanu a fost detronat și dus la Istanbul, împreună cu întreaga sa familie. După uciderea lui Brâncoveanu și a fiilor săi, întreaga avere i-a fost confiscată de turci și toate podoabele interioare ale palatului (mobilier, covoare, argintărie, cărți) au fost risipite. Ulterior, moșiile și palatele lui Brâncoveanu au fost răscumpărate de către noul domn Ștefan Cantacuzino. În 1714, la 14 octombrie, călătorul francez Aubry de la Motraye a poposit la Mogoșoaia: *„Îl găsirăm [palatul] foarte regulat și zidit europenește, ornat pe dinăuntru cu plafonuri bogate și cu picturi bune, dar mobilele fuseseră luate de către slujitorii Porții în vremea detronării nefericitului său stăpân. Atunci fusesse transformat într-un han pentru nevoile călătorilor.”*

Trei ani mai târziu, palatul a fost redat urmașilor lui Brâncoveanu, eliberați din exilul impus de Poarta în Asia Mică. În 1719, pentru o vreme a locuit în el domnul Nicolae Mavrocordat, fugit aici de teama ciumei. Cum Ștefan, fiul pentru care fusese construit palatul, nu a avut moștenitor pe linie masculină, a revenit urmașilor fratelui său Constantin, până la începutul secolului al XIX-lea. Astfel, după moartea văduvei lui Brâncoveanu, palatul a intrat în posesia marelui ban Constantin Brâncoveanu, nepotul domnului. Urmașul acestuia, Nicolae (mort în 1804), alăturându-se rușilor în timpul războiului ruso-turc din 1769-1774, a atras mânia turcilor, care au pustiit cumplit Mogoșoaia. Istoricul F.J. Sulzer, care a vizitat palatul în 1781, spune că Nicolae a efectuat unele lucrări în interior, cu acel prilej demolând și tavanul uneia din săli, pe care erau pictate portretele strămoșilor familiei.

Fiul lui Nicolae, numit Constantin, a murit la o vârstă fragedă, iar palatul a intrat în stăpânirea fratelui său, Manolache Brâncoveanu (1748-1811); ultimul stăpân în linie directă din familia Brâncoveanu a fost Grigore (1767-1832). În 1821, acesta s-a refugiat la Brașov, ca și alți mari boieri, iar pandurii lui Tudor au ocupat palatul și un incendiu, izbucnit în acele împrejurări, a pustiit din nou interioarele.

Neavând copii, Grigore Brâncoveanu a adoptat-o, în 1824, pe Zoe, fiica lui Alexandru Mavrocordat, soția lui Gheorghe Bibescu, viitorul domn al țării.

Moștenind Mogoșoaia, prin soția sa Zoe, Gheorghe Bibescu s-a ocupat de restaurarea palatului în anii 1824-1848. După revoluția din 1848, fostul domn s-a stabilit în Franța, iar Mogoșoaia a rămas în stăpânirea fiului său Nicolae (1830-1890) și a mamei acestuia, Zoe, care a continuat lucrările de renovare (1860-1880), apelând la serviciile unui arhitect francez.

Deși a utilizat materiale aduse de la alte construcții brâncovenești, aspectul exterior al palatului a fost schimbat printr-o serie de modificări: lărgirea aripii de miazănoapte cu un mic etaj II și decorarea fațadei acestei aripi cu coloane aduse de la Potlogi; modificarea ferestrelor de la etaj; realizarea cornișei cu console de piatră; acoperirea palatului cu ardezie, în loc de șindrilă; construirea celor două balcoane pe fațada dinspre lac, ce încadrează „loggia”; zidirea cerdacului de pe fațada de apus.

Nicolae Bibescu nu a stat în palat, construindu-și în imediata apropiere o locuință nouă - Vila Elchingen. Tot el a zidit în parc o capelă, în care au fost înmormântați ultimii proprietari ai Mogoșoaiei și rude de ale lor.

În 1890, la moartea lui Nicolae Bibescu, fiica sa, Marie-Nicole, împreună cu sora sa Elena (Lala) au rămas stăpâne pe întregul domeniu, dar palatul intrase într-o nouă fază de degradare. „Pe vremea lui Marie-Nicole - nota Argetoianu - palatul în ruină fusese lăsat mai departe cucuvelelor.” Mai grav, Elena (Lala) Bibescu, coproprietara pe moșia Mogoșoaia, a vândut 1 600 de pogoane de pământ lui Sava Șomănescu, oferindu-i, „pentru o sumă minimă”, și palatul Brâncoveanu. Din fericire, acesta nu s-a dovedit interesat și, în 1911, după mai mulți ani de insistențe, Mogoșoaia a fost cumpărată de Martha și George Valentin Bibescu.

Devenită stăpână la Mogoșoaia, Martha Bibescu a început, în 1912, lucrările de restaurare, apelând la o echipă de meșteri italieni, condusă de arhitectul venețian Domenico Rupolo. Acesta va imprima fațadelor palatului un aspect venețian, placându-le cu cărămidă aparentă. Astfel, nota Grigore Ionescu, „edificiul a căpătat și un izbutit joc de culoare, cenușiul pietrei din coloane, balustrade, arcuri și console armonizându-se, cum se poate mai bine, cu roșul patinat al cărămizilor bătute de ploaia și de soarele atâtor ani”.

Lucrările, care avansau greu datorită complexității lor, au fost întrerupte în timpul războiului. În noiembrie 1916, palatul a fost bombardat de aviația germană. În ziua de 16 ianuarie 1917, Martha Bibescu a făcut o vizită la Mogoșoaia. Totul este distrus, mobila furată și cea rămasă sfărâmată și făcută surcele, geamurile sparte, podelele pline de moloz și gunoi, ușile scoase din balamale...

Plecată la 1 mai 1917 în Elveția, Martha s-a întors în România abia în 1920, când se vor relua și lucrările de restaurare. În 1921, șeful lucrărilor a devenit arhitectul George M. Cantacuzino, nepotul de soră al lui George Valentin Bibescu. Restaurat și remobilat, împrejmuit de un parc frumos, palatul Mogoșoaia a primit - până în 1945 - vizita unor interesante personalități străine și române: diplomați, oameni politici, scriitori și artiști. *„Păunii s-au înmulțit la Mogoșoaia - îi scria ea patriarhului Miron Cristea - și când voi mai avea cinstea de a primi pe Sanctitatea Voastră aici, poate că va alege dintre ei pentru grădinile Patriarhiei sau pentru moșia Sa.”*

Dar poate că momentul cel mai trist a fost în 23 noiembrie 1940, când, *„inexpugnabila fortăreață, unde se baricadează sufletul meu - cum consemna Martha Bibescu - a fost pângărită de brutele verzi”*. În acea tristă zi, legionarii au percheziționat palatul și *„mi fură toate hârtiile mele dragi. Toate manuscrisele care alcătuiesc Opus Magnum al meu - Nimfa Europa, Phoenixul sortit focului - scrisorile, nenumăratele scrisori care se aflau la Mogoșoaia: ale soacrei mele către socrul meu, corespondența domnitorului Bibescu, cea a domnitorului Constantin Brâncoveanu cu Cancelaria imperială din Viena, cu împăratul Carol al VI-lea, tatăl Mariei Tereza, cu împăratul Leopold al II-lea. Pe scurt, tot ce poartă fie și urma unui cuvânt scris de mâna omului. Până și poemele manuscrise pe care mi le-a dăruit Claudel, până și fotocopiile manuscrisului lui Anatole France, până și scrisorile autografe ale lui Bismarck către soacra mea, până și scrisorile lui Alfons al XII-lea către mine, până și albumul verde etc. Nimic nu scapă de confiscare ...”*.

Prințesa-scriitoare Martha Bibescu a locuit aici până în 1943. Fapta legionarilor avea să fie doar începutul unor vremuri și mai crâncene. Cinci ani mai târziu, după 6 martie 1945, domeniul de la Mogoșoaia a fost expropriat. Stăpâna lui a obținut, totuși, permisiunea ca palatul să fie declarat, printr-un decret din 25 aprilie 1945, monument istoric. În septembrie același an, Martha Bibescu a părăsit definitiv România. Ultima lovitură a venit în martie 1949, când domeniul Mogoșoaia, cu palatul și parcul său, a fost trecut în proprietatea statului. Din nou a fost devalizat de bunurile sale interioare.

Abia în 1957 s-a organizat Muzeul de Artă Brâncovenească care cuprinde exponate diverse și reprezentative. Doi ani mai târziu, la subsolul palatului s-a amenajat un lapidariu unde au fost găzduite sculpturi de piatră și detalii arhitectonice brâncovenești. În anii '80, aici s-a aflat o casă de creație a Uniunii Scriitorilor, iar de aceasta este legat un moment de tristă amintire: în 1980, în acest loc, s-a stins din viață scriitorul Marin Preda.

În prezent, la parterul Muzeului de Artă Brâncovenească sunt expuse machete și fotografii de construcții religioase și civile, textile, vase etc. La etaj se află tabloul domnitorului în ținută somptuoasă, obiecte religioase, mobilier, cărți și manuscrise precum și liturghierul în limba greacă caligrafiat de Calinic în 1698 pentru domnitor.

Frumusețea și originalitatea ansamblului de la Mogoșoaia marchează unul dintre momentele de înflorire a culturii și artei românești dar și gustul deosebit al domnitorului Constantin Brâncoveanu.

Curajul neclintit al martirilor brâncoveni, când erau confrunțați de-a dreptul cu moartea, în cele mai teribile forme, aproape că ne face să credem că ei n-au fost simple făpturi omenești, supuși fricii și durerii, având aceeași dragoste de viață, aceleași afecțiuni ca și noi, ci parcă ar fi fost ființe de alt rang, astfel formate să fie indiferente față de suferințele fizice și să se dovedească împotriva slăbiciunii mintale. Dar relatările despre viețile lor ne încredințează că au fost oameni. Cuvintele lor, faptele lor, scrierile lor, uneori apărarea înflăcărată, despărțirile lor, felul cum își luau rămas bun de la familie și de la prieteni, îi arată că erau din aceeași carne și sânge ca noi. Diferența era în zelul lor fierbinte și în credința înflăcărată a lor, ce creștea tot mai puternic în fața prigoanelor, a închisorilor, a schingiunitorilor sufletești, încât lumina cu mult mai multă strălucire decât flăcările focului care se voiau să le mistuiască trupurile. Din mulțimea mare a martirilor, am ales pe cei în ale căror suferințe putem găsi învățături deosebit de folositoare sufletelor noastre. Desigur au fost mulți credincioși, care în focul suferințelor au fost mai scilpitori ca diamantul, dar despre ei nu s-a scris nici un rând. Pe aceștia îi vom cunoaște în ceruri. Cuvintele sunt de obicei prea puține și prea sărace să exprime jertfa Mântuitorului Isus Cristos și a sfinților martiri, bineplăcuți lui Dumnezeu. Un pelerinaj al creștinătății, pe urmele celor care au jertfit totul pentru Cristos e, cu siguranță, un prilej de a ne smeri noi, creștinii cei de azi, cărora ni se cere doar să jertfim puține din cele ale trupului: hrană, plăceri, invidii. Privindu-l pe Brâncoveanu, privindu-l pe Matei, și privindu-l și pe împăratul Constantin – care a văzut, înaintea unei bătălii, semnul crucii pe cer, fiind scris: *„Prin aceasta vei izbândi”* - avem acele priviri și ocrotiri ale acestui neam.

Bibliografie

- Doru Badara, *O carte cu pecetea lui Constantin Brâncoveanu*, în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din București.
- Adina Berciu-Drăghicescu, *Arhivistica și Documentaristica - Istoria cărții și a bibliotecilor*, Editura Universității București, 2002.
- Biblia de la București sau Biblia lui Șerban*, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997.
- Gh. Brăescu, Revista „Clipa”: *Cantacuzinii*, ANUL XIV, September 30, 2004, No. 668.
- Boris Crăciun, *Pe urme de domnitori și doamne, regi și regine - O istorie ilustrată a caselor domnitoare*, Edit. Porțile Orientului, 2004.
- Dinu C. Giurescu, *Anatefterul, Condica de porunci a visteriei lui Constantin Brâncoveanu*, București, 1962.
- Istoria României - în 4 volume, Editura Academiei, București, 1963-1964.
- Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1994.
- Viața Cultelor*, Anul X, nr. 471-472 din 30 August 2002, Editura Tradiție.

Summary: *Historia integra: John Paul II.* *Historia integra has become an increasingly necessary duty, with a double sense: unlimited in the order the understanding ii and lucidity, Word-light in the process of rendering and renaissance of the facts. Historia integra advertising an opening wide towards the boundless of the word, to the mysteries and its mystery. With its language historian and limited, man can express that truth and transcends language event. The truth, in fact, there may never be limited in time.*

Cuvinte cheie: *Historia integra, Suveranul Pontif, Ioan Paul II, Edith Stein, Conciliul Vatican II, iudeo-creștinism, martiri.*

Keywords: *Historia integra, Sovereign Pontiff, John Paul II, Edith Stein, Council Vatican II, Judeo-Christianity, martyrs.*

Historia integra a devenit o sintagmă tot mai necesară, cu dublu sens: de plenitudine în ordinea comprehensiunii și de luciditate, cuvânt-lumină luminând în procesul de redare și reinviere a faptelor. Este o bucurie imensă să constăți că, românii l-au primit și înțeles pe Suveranul Pontif în toată gândirea pe care acesta a arătat-o prin omilii, predici sau luări de cuvânt. În lucrarea, *Să trecem pragul speranței*¹, autorul a făcut nenumărate referințe la poporul român: „*au existat martiri catolici și în România... în apocalipsă merg în urma Mielului. Ei au îndeplinit, în martiriul lor mărturia răscumpărătoare a lui Cristos și în același timp îi regăsim la temelia lumii noi, la temelia noii Europe*”². În lumina adevărului care trebuie să împărasească în istorii, Pontiful ne pune la temelia lumii noi, a noii Europe și a culturii istorice care nu mai poate ascunde segmente de timp și spațiu.

De asemenea, considera Pontiful – printr-o întrebare retorică, *Ce s-a făcut cu martirii români pentru a-i aduce la lumina altarelor, pentru a-i introduce în panteonul istoriei?* – că, a sosit vremea ca românii să-și cunoască pe cei care s-au jertfit în temnițele comuniste. Confrunțați cu judecata Papei, martirii români ne integrează în spiritul autentic continental, cel al creștinismului eroic, înrudindu-ne astfel cu celelalte popoare, cu toți cei care se roagă, cu cei care prețuiesc Crucea mai presus decât trecerea prin lume, prin veac.

Historia integra reclamă o deschidere largă spre nemarginile cuvântului, spre tainele și misterul acestuia. A face din propria viață un simbol tainic al legăturii sponsale pe care Cristos a încheiat-o cu biserica, cu întreaga umanitate răscumpărată, aceasta era pentru Edith Stein idealul unei educații care permitea ca viața tinerilor să fie iluminată de bucuria supranaturală „oferită de Cristos miresei sale prin darul Spiritului Sfânt”³

Prin Edith Stein, vocația femeii este percepută ca o imitație a lui Dumnezeu prin iubirea în slujire. Modul în care Edith Stein interpretează vocația la sfințenie a femeii, amintește de unirea vieții istorice cu aceea a lui Cristos-rege. Istoria trebuie să-l glorifice pe Cristos, iar slujirea ființei istorice trebuie să o dovedească cuvântul care este carnea timpului. În viziunea lui Ioan Paul al II-lea, din *Mulieris dignitatem*, spunându-i femeii samaritence întâlnite lângă fântâna lui Iacob acele cuvinte care cheamă la cunoașterea tainei pe care Dumnezeu o dăruiește timpului istoric prin Duhul Sfânt, „*Dacă ai ști darul lui Dumnezeu*”⁴, Isus arată demnitatea femeii și vocația care îi permite să participe la misiunea Cuvântului.

Cu limbajul său istoric și limitat, omul poate exprima adevărul care transcede evenimentul lingvistic. Adevărul, de fapt, nu poate fi niciodată, limitat la timp și exigențele istoriei se văd eliminate atunci când cuvântul se impune, nu cu forța, nici cu suita de legi, ci cu blândețe: „*Închisorile de la Aiud au cunoscut, ca și Canalul Dunăre- Marea Neagră marturisitori ai fidelității față de Cruce, față de neamul care se întrupă în Cruce, față de poporul care pășește smerit în urma Mielului*”.

Cât sunt de actuale chemările Suveranului Pontif făcute textului istoric și poporului care s-a impus pe drumul Golgotei, căci acesta este poporul care definește adevărul și adevărurile universale.

Historia integra este efort spre libertate, căci libertatea depinde de cunoaștere și înțelepciunea care o susține. Trăirea cea adâncă, trăirea în ranele Mielului trebuie să pătrundă în toate fibrele istoriei, iar curgerea timpului trebuie să fie definită și vegheată de cel care salvează, de Cuvântul care conferă actorului virtute și demnitate. În prima omilie rostită la București, în Catedra Sfântul Iosif, la 8 mai 1999, Pontiful amintea cuvintele îngerului, spuse Apostolului Petru, adică pricipelui principilor: „*Încinge-te și încălță-te cu sandalele*”⁵, semn că poate ieși din temniță, „din negura vremii”, din opresiunea timpului nefast și poate recupera libertatea, căci cuvântul eliberator rămâne piscul și luceafărul libertății.

¹ Ioan Paul al II-lea, 1995, *Să trecem pragul speranței*, Ed. Humanitas, București.

² Nicolae Măreș, 2004, *Receptarea Papei Ioan Paul al II-lea în România*, București, Ed. Colosseum, p.74; Apocalipsa 14,4; Col. 1.24.

³ Tereza Brândușa Palade, 2008, *Rațiune, credință și demnitate a omului. Despre viața și gândirea lui Edith Stein*, Ed. Galaxia Gutenberg, Tg. Lăpuș, p.96.

⁴ Ioan, 4,10

⁵ Fapte, 12,8

Cristos este libertatea noastră, este regele magnific al istoriei desprinsă de țărână și de cimitirul lutului. Cristos este adevărul, nu un adevăr abstract, căutat încontinuu de rațiunea rece și incomodă, de rațiunea neliniștită și de multe ori bântuita de fantome. Cristos este lumina și deschisul și urletul cadavrelor, căci ne-a zis: „Eu sunt Calea, Adevărul și Viața”⁶.

Dacă istoria este falsă, adică dacă este întuneric și minciună atunci robia se întinde dintr-o margine în alta și noaptea urletului „câinilor pustiei stăpânește”. În contextul istoriei cuvântului – historia integra – Suveranul Pontif s-a adresat în Catedrala Sfântul Iosif ca și la Cimitirul Bellu Catolic, mucenicilor români, adică celor care s-au adăpat din jertfa Mielului Sfânt, înălțând istoria spre o libertate care în gândirea și acțiunea vampirilor și temnicerilor nu era: „*tu cunoști bine acest adevăr, iubite frate Alexandru Todea, cardinal al Sfintei Romane Biserici, și tu, arhiepiscop Gheorghe Guțiu, pentru că, înaintea voastră, ca și înaintea lui Petru, s-a deschis de la sine poarta grea a robiei și ați fost redați bisericilor voastre, împreună cu alți frați și surori, din care pe unii avem bucuria și privilegiul de a-i saluta și de a le da sărutul spiritual aici, la această divină liturghie. Frați, lanțurile voastre, lanțurile istoriei acelei vremi constituie gloria și mândria bisericii: adevărul v-a făcut liberi*”.

Trăirea cea profundă trebuie să pătrundă în măduva timpului istoric: dacă timpul acesta nu este săgetat de lumina cea neschimbătoare, de adevărul care eliberează, atunci veacul rămâne o exprimare a morții, a tiraniei, a nelegiuirii, a înșelătoriei, a smecheriei ordinare și desuete, cât și a concurenței neloiale. Acea lumină neschimbată înălțată deasupra vuirii din veac decide, căci face ca ființa istorică să se cutremure de iubire și să fie parcelată de o „teamă sfântă”. Timpul nerodnic se destramă și cuvântul învingător cheamă la adevăr, căci lanțurile Egiptului niciodată n-au biruit glasul care l-a chemat pe Moise pe munte sau cel care l-a chemat pe Abraham spre a se anunța lumii într-un alt loc, într-un alt spațiu.

Adevărul este cununa Historiei integra, căci el călăuzește și înțelepțește, căci el îți așează cununa învingătorului după trecerea apei Mării Roșii, după alungarea bestiiilor.

Historia integra este asudare și însângereare, este tindere permanentă spre ochiul de lumină, spre piscul de unde se rostogolesc razele răsăritului în dimineața vederii, a totalei vederi. Ca și la Maria, vocația de a-i răspunde cu promptitudine Dumnezeuului lui Israel, pentru a permite împlinirea planului său de mântuire în Cristos, este prezentă și la Edith Stein, cu toată vitalitatea credinței, iubirea în continuitate, iubirea înlănțuită, iubirea îmbrățișare, iubirea comunicare, adică suflul istoriei care nu încetează, căci eu cred și văd acționând în timpul nesfârșire, „Dumnezeul lui Abraham, Dumnezeuul lui Isaac, Dumnezeuul lui Iacob”.

Din această poiană de vedere și cuprindere Edith Stein se vede într-o înlănțuire în iubire și în focul Crucii cu Sfântul Ioan al Crucii, cu Tereza d'Avila și cu Sfântul Toma d'Aquino. Pe aici s-au purtat și întărit rădăcinile femeii Edith Stein și de aici se extrage gloria martiriului. „*Prin sfințenia ei, care strălucește ca o lumină calmă și vie în tenebrele istoriei de la Auschwitz, acolo unde ea acceptă să moară în Cristos și unde Cristos a murit din nou, prin ea, pe crucea lui, ea glorifică nu numai viața ei proprie, ci și pe cea a tuturor evreilor care au murit împreună cu ea*”⁷.

Historia integra este strigăt spre sfințire și prilej de exist prin icoane care se dăruie, care salvează, care aruncă în uitare aparenta neputință. Timpul este omului exprimare, iar înțelepciunea îi permite o permanentă comunicare „cu vremile care s-au retras pentru hodină sau refacere”. N-aveți teamă, spunea la inaugurarea pontificatului, de piedicile care vă stau în cale, căci alergarea după adevăr este esențială: „*trebuie să-i spunem pe nume oricărei inechități sociale sau politice, oricărei discriminări, oricărei lovituri date omului, trebuie să îi spunem pe nume, căci demnitatea istoriei-viață este mai presus de orice. Eliberarea în sens social se trage din conștiința și prezentarea curajoasă a adevărului*”⁸.

Experiența din lumea comunistă i-a dat Pontifului o viziune aparte despre popor și stat, despre națiune și construcția politică: fragilitatea textului politic comunist iese în evidență la orice opoziție populară. Teamă de cunoaștere a adevărului este cauza care a grăbit prăbușirea unui sistem demonic. Faptul că puterea politică n-a putut fixa o comunicare și o adevărată complicitate cu națiunea face istoria acestei vremi scheletică și greu de apreciat în spațiul cuvântului care este putere în timpul unei perioade. „*Astfel ia naștere în Polonia, în 1979, mișcarea Solidaritatea care, peste zece ani va duce la căderea Zidului Berlinului și la prăbușirea imperiului comunist-leninist-ateu*”⁹.

Historia integra admite ca neexagerată afirmația potrivit căreia prăbușirea regimurilor tiranice – comunist și nazist – a regimurilor prigonitoare și negătoare a drepturilor omului, este cel mai mare triumf al papalității de la victoria de la Lepanto din 1571 și de la Viena din 1683. Historia integra este chipul omului biruitor pierdut și regăsit în Cristos care a biruit moartea. La intrarea într-o țară, Ioan Paul al II-lea săruta pământul ca semn al umilinței și devoțiunii totale față de Creator, față de Cuvântul care înregește și întregește. Curajos și perseverent, printr-un plan îndelung elaborat și urmărit cu dârzenie, în ciuda atentatului de la 13 mai 1981 care trebuia să-l oprească, pontiful roman a pus biserica lui

⁶ Ioan, 14.6

⁷ Tereza Brandusa Palade, op.cit., p.100

⁸ Nicolae Mareș, op. cit., p. 92; Paul Poupard, *Papa*, 2001, Ed. Corint, p.101-106

⁹ Paul Puopard, *Papa*, p.104

Cristos, mireasa cuvântului în centrul istoriei și o pecete inconfundabilă pe timpul istoriei care a fost, care este și care va veni.

Cufundarea Suveranului Pontif în iubirea maicii născătoare de Dumnezeu este peste putință de redat de mine slăbănogul: iubirea în slujire a luat-o ca pe cel mai mare dar de regina cerurilor. Și pentru Edith Stein, icoana Mariei este adâncire în inima ei. *„Această vocație este ilustrată în mod excepțional de Maria care, fiind fecioară-mamă, (virgo-mater) prin excelență, răspunde chemării lui Dumnezeu cu feminitatea curată și cu dăruirea de sine a fecioarei și fecioriei și cu maternitatea spirituală a uneia femei din istoria lumii care a conceput un fiu în inima ei, la atingerea și adumbrirea de către Spiritul Sfânt”*¹⁰.

Historia integra trebuie să preamărească vocația femeii care își unește viața cu cea a lui Cristos: ea este luptătoare, ea este în fruntea misiunii de reconciliere a timpului istoric cu Dumnezeu și de împăcare a oamenilor între ei. Pentru a-și realiza această misiune Cristos răscumpărătorul se jertfește pe lemnul crucii, iar Maria își asumă acest drum, căci prin inima ei sabie a trecut încă de la început. Chipul lui Dumnezeu în femeia-istorie este de a sluji cuvântului cu lacrimă, căci această misiune i-a fost dată de Dumnezeu-tatăl.

Historia integra este istorie a iubirii, căci iubirea femeii în slujire este simfonia biruinței, este alungarea morții din existența înșelătoare și adeseori terfelită de vampiri.

Historia integra se destăinuie prin iubirea sâritoare, care vine în sprijinul Elisabetei și a tuturor creaturilor pentru a le ajuta să-și atingă propria lor perfecțiune, să-și împlinească propriul rost prin hrănirea cu Cristos. Această funcție a iubirii sâritoare este magistral comentată de Edith Stein, căci iubirea sâritoare este Duhul Sfânt care umblă dintr-o margine în alta până ce rugina din timp – din timpul aparent finit – este spălată prin puterea și limpezimea lacrimilor sau prin focul dragostei. Duhul Sfânt, care este darul dumnezeiesc prin excelență, se dăruiește liber, dar într-un mod extrem de delicat: pe toți actanții istoriei îi atinge și îi imprimăvărează dacă vor, dacă nu se pietrifică, dacă nu se afundă în putregaiul cărnii. Despre adevărul Duhului Sfânt scrie Conciliul Vatican II, în declarația *Dignitatis Humanae*, când înfățișează adevărul ca pe o lumină, ca pe o cunoaștere plenară, ca pe o realitate care nu poate fi depistată, recunoscută decât prin vrerea omului, prin conștiința liberă a omului și care odată acceptată pătrunde *„în inimă și minte lin, dar cu putere. Natura delicată a acestui adevăr, în care istoria trebuie să se îmbrace – a singurului adevăr autentic – nu violează niciodată conștiințele, nu suprimă și nu dezonorează omul din timpul finit-infinit”*¹¹.

Adevărul autentic este timpul veșnic spre care istoria aleargă, așa cum Moise îndrumă poporul spre pământul făgăduinței „cer deschis, etern paradis” nu întâmplător adevărul dumnezeiesc a fost oferit lumii în forma sa întrupată, căci istoria trebuia gătită pentru întâlnirea cu veșnicia prin cununie, prin devoțiunea miresei și prin slujirea maicii născătoare. Fiind mireasa Spiritului Sfânt, Maria este fructul cel mai de preț al istoriei, este reprezentarea cea mai înaltă a îngăduinței, duioșiei, lacrimii-râu care trebuie să dea istoriei plinătate în plinătatea verbului. Capacitatea de a colabora în iubire cu Spiritul Sfânt este aceea a istoriei răscumpărate, a umanității eliberate, căci răul s-a dus în adâncuri acolo unde „toate stau sub semnul înghețului”. Maria, persoana uman-istorică, după căderea primilor oameni și înainte de întruparea cuvântului a fost cea mai desăvârșită făptură omenească, cea care este binecuvântată între femei, cea care corespunde în modul cel mai desăvârșit icoanei dumnezeiești a feminității, căci „Duhul Sfânt a adumbrat-o și iubirea cerească a învăluit-o”. Într-o poezie scrisă cu puțin timp înainte de a fi deportată, Edith Stein, spune încă odată că, istoria adevărată este inima Mariei și cântarea ei, este lumina care înlănțuie întunericul, este facerea care alungă sterpul și desertul. Historia integra, este darul lui Dumnezeu¹², este darul darurilor, este încununarea creației și împlinirea dialogului dintre chip și asemănare: „Cine ești, dulce lumină ce mă inunzi/ Și limpezești noaptea inimii mele/? Tu ești spațiul care înconjoară ființa mea/ Și în care ea se ascunde. Dacă mă părăsești,/ Eu cad în abisul nimicului/ De unde la viață m-ai chemat./... Tu care ești mai aproape de mine decât mine însămi/ Mai intim decât intimul meu/ Și totuși nimeni nu te atinge sau te cuprinde/ Și tu, fiecărui lucru, îi rupi lanțurile. Duh Sfânt-iubire eternă.”¹³

Edith Stein a fost declarată co-patroană a Europei de către Ioan Paul al II-lea, istoria vieții ei și maternitatea ei spirituală a fost lărgită, extinsă la proporțiile unui continent, chiar a continentului în care istoria este puternic impregnată, pătrunsă, întinerită de iudeo-creștinism: „Știi că Sionul este bisericii catolice trâmbiță de vestire,/ Tu ești mireasă și spre tine vor veni toate neamurile,/ Toți fiii lui Abraham se vor aduna dinaintea altarului crucii biruitoare,/ Și se vor hrăni cu muzica chemării și cu glasurile care vor zice,/ Sub opera lui Michelangelo,/ La poalele creației lumii/ Tu es Petrus,/ Și glasul Mielului-rege apoi va răsună adunând înălțimi și adâncimi/ Ție îți dau cheile Împărăției și cui îi vei deschide va intra...”¹⁴

¹⁰ Tereza Brandusa Palade, *op.cit.*, p.96

¹¹ Paul Puopard, 2008, *Conciliul Vatican II*, Ed. Galaxia Gutenberg, p.22-28,34

¹² Ioan 4,10

¹³ Tereza Brandusa Palade, *op.cit.*, p.98-99

¹⁴ Dan Bodea, *Vitralii*, 2011, Ed. Galaxia Gutenberg, Tg. Lăpuș.

Historia integra este intrarea în iubire prin cânt de Marie, prin umilă căutare, prin lăsarea crucii să intoneze cuvintele iubirii mântuitoare, căci acolo unde iubirea răsună întunericul este răsturnat și fiara alungată dincolo de marginile vremii.

Fascinante, pentru Historia integra rămân cuvintele rostite de Ioan Paul al II-lea la 11 octombrie 1998, cu ocazia ceremoniei de canonizare a fericitei Tereza Benedicta a Crucii (Edith Stein): „În ce mă privește pe mine, nu mă laud cu altceva decât în crucea Domnului nostru Isus Cristos”¹⁵. Cuvintele sfântului apostol Paul definesc foarte bine experiența umană și spirituală a Terezei Benedicta a Crucii, care este înscrisă pururi în registrul istoriei sacre, în registrul istoriei sfinților. Historia integra, nu istoria care le vorbea de vechimea și continuitatea unui ideal politic, chiar dacă acesta a fost exprimat uneori cu mijloace umane deoarece se menținea la nivelul unor aspirații populare. Pe această consonanță profundă a dezideratelor populare cu logica dezvoltării istorice se sprijină și unitatea surprinzătoare a istoriei unora, dar este o istorie bogată în căderi, o istorie plină de vicisitudini. Historia integra atestă voința obstinantă a unui popor de a-și fixa identitatea în Cruce și nu într-un nor repede trecător. Pentru poporul evreu exemplul lui Edith Stein este o recompunere a cântului Esterei sau Iuditei, este o rostire a Cântării cântărilor. O tânără femeie aflată în căutarea adevărului a devenit spic de grâu curat în biserica lui Cristos, a devenit spic roditor prin jertfa ei „misterul crucii a cuprins încetul cu încetul întreaga ei viață, până la a o împinge la oferta supremă... Prin experiența crucii ea a putut să ne deschidă o punte către o nouă întâlnire cu Dumnezeu lui Abraham, a lui Isac și a lui Iacob, Tatăl Domnului nostru Isus Cristos”. Credința și crucea i s-au revelat ca inseparabile, ele constituindu-se în țaria istoriei care nu tremură atunci când înconștiența și trufia par a se instala. Martirii pentru iubire fac din istorie o operă spirituală care se clădește prin chinuri, care se înzidește prin omul întreg.

Historia integra este un strigăt al rădăcinilor către timpul de față, părăsiți nedreptatea și dați dreptății putere de lege. Cu câteva zile înainte de a fi deportată, Tereza a răspuns celor care i-a propus să facă ceva pentru a-și salva viața. Ea a ales dreptatea crucii care nu înseamnă o extragere, o îndepărtare de la imperialitatea botezului: „dacă nu pot împărtăși soarta fraților și surorilor mele, viața mea este într-un anumit sens distrusă”¹⁶.

Historia integra impune de aceea o atitudine jertfelnică, permeabilă și comprehensivă cu privire la aducerea trecutului în puterea luminii și la construirea prezentului prin focul adevărului. Poporului român nu i-au plăcut niciodată excesele, de aceea a meditat la o înțelegere mai realistă a interdependențelor și la o cuprindere destul de largă pentru a pune în valoare aportul fiecărui popor, dar mai ales al poporului care îngăduie, care se roagă, care se „pierde” în libertatea lui Cristos.

Bibliografie

- Dan Bodea, 2005, *Ioan Paul al II-lea, profet al timpurilor noi*, Ed. Erc Press, București.
Rudolf Otto, 2006, *Despre numinos*, Ed. Humanitas, Bucuresti.
Alin Tat, 2006, *Augustin, Dumnezeu și filosofia*, Ed. Argonaut, Cluj Napoca.
Alexandru Zub, 1983, *Biruit-au gândul*, Ed. Junimea, Iași.

¹⁵ Galateni 6,14

¹⁶ Ioan Paul al II-lea, Omilia rostita la ceremonia de canonizare a fericitei Tereza Benedicta a Crucii din 11 oct. 1998

Summary: *The twenty-first century is witnessing a resurgence and globalization of religion. Around the world, religion has become an increasingly more vital and pervasive force in both personal and public life. Religion is perceived, both theoretically and in practice, to be a „global” reality, and the „world religions” are now recognized as major players in an increasingly interconnected world. Each of the major world religious traditions has generated diverse internal responses to globalization. It will explore the tensions at play in globalization, modernization, secularization, and post-colonialism. The concept will examine the multiple intersections of religion and globalization through a variety of themes: human rights, development, health, environmental sustainability, conflict and violence, pluralism, faith-based political mobilization, and the role of religion in the public sphere.*

Cuvinte cheie: lume religioasă, globalizare și religie, modernizare, tradiții religioase, drepturile omului, dezvoltare.

Keywords: world religions, globalization of religion, modernization, religious traditions, human rights, development.

Viața noastră este influențată din ce în ce mai mult de evenimente ce se petrec departe de contextul social în care ne avem reședința sau ne desfășurăm activitățile cotidiene. Globalizarea nu este în niciun caz o noutate, ea datând din perioada în care influența Occidentului a început să se extindă în lume, în urmă cu două-trei secole. Globalizarea relațiilor sociale a fost de la început asociată cu inegalitățile dintre diferite regiuni ale lumii, de o importanță semnificativă este procesul prin care au fost create societățile rămase pe o treaptă inferioară din punct de vedere a performanțelor economice, numite de noi toți, din „lumea a treia”.

Ideea globalizării o putem găsi în filozofia clasică la Platon, la Aristotel, ș.a., dar și la exponenții religioși, în măsura în care textul scrierilor religioase este interpretat și în sens geopolitic, altfel spus ca și exponent ce poate exprima și o expansiune geografică. Termenul, „*la nivel mondial*” începe să fie folosit în Anglia încă din secolul al XVI-lea, în urma expansiunii maritime europene și a apariției sistemului mondial¹. La acest moment tendința câmpului gravitațional cultural tinde spre o îndreptare a atenției lumii de la entitățile de mari dimensiuni religioase, culturale, politice, economice ale vremii, spre alte unități sociale mai mici dar, cu potențial. În America, Asia de Sud Est, Africa și în special Europa occidentală are loc o dezvoltare, în mare parte aparent autonomă, a unor formațiuni sociale de mai mari dimensiuni, ce vor fi apoi, gradual, înlocuite de lumile Euro-coloniilor.

Odată cu apariția, în sec. al XVI-lea a ceea ce unii analiști numesc „*epoca tiparului*”, în aceasta lume se declanșează o răsturnare de proporții la nivelul imaginii publice. Puterea tiparului crește gradul de abstractizare și raționalizare a lumii sociale, creând un punct de inflexiune major în procesul de „*dezvrăjire a lumii*” prin apariția, în chiar inima modernității incipiente, a comunităților zugrăvite, adesea, în mod primordial. Chiar dacă revoluția culturală și politică indusă de apariția tiparului și de dinamica afinităților dar mai ales a diferențelor culturale extinse sunt doar precursori modești ai gradului de inter-conectivitate a lumii de azi, problema primordialismului reconstruit rămâne la fel de stringentă și în lumea globalizată a modernității târzii, iar pentru mulți decidenți rămâne încă, un reviriment sărac al unui mit inițial.

Mulți dintre analiștii de specialitate încercă să ne sugereze faptul că, *Noua Europă* s-a născut la cele două etaje ale timpului european, astfel că, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea s-a afirmat, cu toată noutatea lui, *Occidentul*, iar în secolul al XIX-lea s-a afirmat *Orientul european*, însă numai până la istmul ponto-baltic, dincolo de care se menținea, încă, în vechea lui configurație imperială specifică, spațiul rusesc². Principiul invocat în restaurarea noii Europa a fost, probabil, acela al legitimității etno-istorice, combinat cu legitimitatea post-imperială³, încât ceea ce s-a întâmplat cu și în Europa se arată a fi fost radical diferit de ceea ce s-a petrecut nu cu mult mai târziu, în Africa post-colonială, de pildă. În acest sens, se cuvine să consemnăm că, Trianonul este o capodoperă europeană, la care au conlucrat popoare și elite euro-americane, în frunte cu acel mare om providențial care a fost președintele de atunci al Statelor Unite ale Americii, Woodrow Wilson⁴ și deci, actul în sine are o transparență de concept al globalizării.

Deși actuala Constituție europeană nu include în preambulul său, nicio referință explicită la *rădăcinile creștine*, Europa nu poate să nu-și recunoască originea istorică, ea datorează creștinismului atât principiul de unitate, vizibil mai ales în primul mileniu, cât și actuala divizare confesională, astfel încât s-a vorbit, în anumite etape temporare, de mai

¹ Calhoun, C., 1992, *The Infrastructure of Modernity: Indirect Social Relationships, Information Technology and Social Integration* în H. Haferkamp și N. Smelser (editori), *Social Change and Modernity*, Berkely, University of California Press.

² Dan Dungăciu, 1996, *Natiunea și naționalismul în dezbaterile europene* în Noua Revista Română serie nouă nr.6-7.

³ Dan Dungăciu, *East and West in the 'mirror of nature'. Nationalism in Western and Eastern Europe essentially different?*, în Focaal, Tijdschrift voor antropologie, nr. 35., 2000, p. 171-192.

⁴ Durand, Gilbert, 1998, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, București, Ed. Univers Enciclopedic

multe Europe religioase, fiecare cu propria sa raportare la modernitate. Există însă și un alt fel de a privi acțiunea unificatoare a creștinismului, dacă nu ne referim strict la conținutul său, ci la faptul că tocmai el, în varianta sa occidentală, a permis apariția unei lumi care îl contestă. Mai mult, potrivit unor viziuni filosofice, care au suscitât multe dezbateri, prin natura raportului lor cu Vechea Alianță, raportată la Vechiul Testament, creștinismul ar fi structural roman, rolul său în definirea identității europene devenind astfel mai puțin important din perspectiva conținutului și, deci, a moștenirii, cât din perspectiva formei înseși a culturii europene. „A fi roman, spune într-o lucrare a sa Remi Brague⁵, înseamnă a te percepe drept grec în raport cu ceea ce este barbar, dar, totodată drept barbar în raport cu ceea ce este grec”. Europa se constituie cultural ca interval, ca simultaneitate a originii și a distanței față de origine: pentru a se cunoaște și a se descoperi pe sine, trebuie să se refere la ceva care se află în afara sa și o legitimează, la Roma și la Ierusalim, de pildă. Dacă am gândi, din perspectiva istorică, creștinismul ca formator al Europei, atunci problema nu ar mai fi aceea de a-i stabili un loc între celelalte religii, ci am putea face apel la contribuția sa esențială, care a permis coprezența celorlalte în spațiul pe care l-a generat. Desigur, pluralismul religios, văzut în ambivalența sa: ca diferență potențial conflictuală și ca expresie a căutării umane, a transcendenței, nu privește doar creștinismul. A coexista într-un spațiu ale cărui reguli sunt general acceptate înseamnă pentru orice religie a integra în propria conștiință faptul că, nu este singura, înseamnă a ne asuma memoria tensiunilor, conflictelor, dar și a întâlnirilor, înseamnă a ierta și a cere iertare și mai ales a exprima disponibilitatea de a face parte dintr-o cultură comună. Pentru aceasta, calea cea mai proprie și mult mai necesară este adevărata educație religioasă.

Indiferent de forma sau nivelul învățământului, confesional sau nu, educația religioasă se află la intersecția dintre tradițiile religioase și morală publică. Ea devine ecoul unei tensiuni reale, dar nu mai puțin fecunde, având menirea de a prezenta religia altfel decât sub forma unei identități de nișă. Am putea spune că, îi revine datoria de a deplasa accentul de pe moștenirea unei tradiții pe capacitatea sa de a fi creatoare în prezent și contemporană cu diferențele care o înconjoară. Miza unui dialog nu este doar obținerea non-beligeranței, ci mai ales asumarea sarcinii de a gândi diferența sau punctele de convergență din interiorul fiecărei religii.

Uneori, de exemplu, ca și în cazul eforturilor pentru a evita războiul dintre Statele Unite și Irak, exista o adevărată *ofensivă de pace*, nu numai pentru a salva viețile umane, ci și pentru a pune o stavilă creșterii urii și a ideilor fără sens despre ciocnirile de civilizații, sau despre noul fenomen al terorismului la scară mondială.

În anul 1989 a căzut *zidul din Berlin*, dar la nivel internațional se putea simți forța distructivă a mecanismelor comerciale și a intereselor particulare economice și ideologice, tot mai anonime, care aduceau nedreptate și marginalizare tuturor popoarelor și chiar anumitor grupuri sociale în țările dezvoltate, și îndeosebi se putea percepe cum viața umană era subevaluată.

În multe sale călătorii apostolice internaționale în diferitele continente, papa Ioan Paul al II-lea, a exprimat Evanghelia lui Cristos și preocuparea Bisericii. A scris asta în mod mai sistematic în enciclicele: *Laborem exercens*, *Sollicitudo rei socialis*, *Centesimus annus*, de asemenea și în *Evangelium vitae*, *Veritatis splendor*, *Fides et ratio*, și în enciclicele care tratau direct despre viață în general ca și despre apostolatul Bisericii, cum sunt *Dominum et vivificantem*, *Redemptoris missio*, *Ut unum sint*, *Ecclesia de Eucharistia*.

Viața lui Ioan Paul al II-lea a fost în totalitate dedicată slujirii Domnului, prin mijlocirea Mamei. Motoul său era *Totus tuus*, pentru binele Bisericii și pentru cel al omului care este pe calea Bisericii⁶. Aceasta este *raison d'être* a călătoriilor apostolice internaționale, a întâlnirilor zilnice cu oamenii, cu responsabili comunităților ecleziastice, cu cardinalii și episcopii, cu șefii celorlalte Biserici și ai comunităților creștine, șefii celorlalte religii și nu în ultimul rând cu laicii.

Rigoarea morală a papei Ioan Paul al II-lea n-a deranjat pe acei *pioși*, în principii, obișnuiți în separarea cuvintelor de fapte. În timp ce Sfântul Părinte se pronunța răspicat împotriva avortului, eutanasiei, politicii *sexului protejat*, relațiilor homosexuale sau critica deopotrivă comunismul și agresivele excese ale societății de consum, vajnica Lume Nouă își vedea liniștită de treburile ei. În perioada pontificatului său, relativismul moral, nihilismul, consumismul au continuat nestingerile să macine civilizația iudeo-creștină. În prezent există un risc major de descreștinare și păgânizare a Europei occidentale. De pildă, doar 15% din italieni se duc duminica la slujba religioasă, iar în Cehia procentul este doar de 3%. „*Suntem pe cale să creăm prima civilizație ateistă din istoria omenirii*”, a declarat Vaclav Havel. Există o legătură causală între secularizarea societății europene și scăderea catastrofală a ratei natalității. Statisticile indică o realitate de care rareori se amintește: *până în anii 2050 doar 10% din populația lumii va fi de origine europeană!*

⁵ Rémi Brague, născut la 8 septembrie 1947, Paris, este profesor de arabă și filozofie religioasă la Sorbona și la Universitatea Ludwig Maximilian din München. Lucrări de referință: *Legenda din Evul Mediu: Explorare filosofică a creștinismului medieval, iudaism, islam*; *Cultura excentrică: O teorie a civilizației occidentale*; *Legea lui Dumnezeu: Istoria filosofică a unei idei*; *Înțelepciunea lumii: Experiența umană a Universului în gândirea occidentală*.

⁶ *Redemptor hominis*, nr. 14

Prin vocea timpurilor glăsuiește astfel, societatea globală. Omagierea planetară a Papei Ioan Paul al II-lea se naște, posibil, din voința unei noi lumi, care este menită a institui o nouă valență autorității spirituale asupra tuturor neamurilor. Universalitatea biblică nu este nici pe departe un ONU, în plan spiritual. Pentru creștinism, persoana umană reprezintă o posibilitate de comuniune universală cu Dumnezeu, comuniunea nu poate exista însă, în afara adevărului în Cristos. Dacă într-o bună zi, să ne imaginăm, Papa s-ar hotărî să se adreseze omenirii de la tribuna Națiunilor Lumii, mesajul său ar fi unul singur: nu există viață adevărată în afara Bisericii, care îl are în ea pe Cristos, trupul ei „tainic”. Nici un mesaj de „pace și prietenie între popoare” nu și-ar avea sens dacă Adevărul Scripturilor n-ar fi proclamat cu tărie și convingere.

Președintele Wilson a înființat *Liga Națiunilor* în 1918, după Primul Război Mondial, cu scopul de a uni națiunile într-o singură organizație mondială, dar guvernul Statelor Unite nu a dorit să facă parte din ea la acea vreme. În 1945, Organizația Națiunilor Unite a fost fondată de agenți comuniști și 47 reprezentanți ai Consiliului de Afaceri Externe pentru a înlocui Liga Națiunilor⁷. Jacob Schiff și Colonelul Mendell House, susținuți de președintele Woodrow Wilson au înființat Consiliul pentru Afaceri Externe, în 1921.

Termenul de *globalizare*⁸ nu a putut fi cuprins în cadrul unei definiții destul de suficiente, complexe și elaborate. În general, globalizarea se referă la dezvoltarea universală a legăturii, integrării și interdependenței sferelor economice, sociale, tehnologice, culturale, politice și ecologice. Ne putem întreba dacă și religia intră în acest proces de integrare și interdependență. Întrepătrunderea economiilor naționale se reflectă în creșterea rolului schimburilor comerciale, a investițiilor și a capitalurilor străine în formarea produsului intern brut în cadrul fiecărei țări participante. De aici rezultă că cea mai mică defecțiune dintr-o țară poate conduce la blocarea întregului angrenaj, deoarece aceiași agenți economici sunt practic prezenți pe toate piețele lumii.

Adevărata formă de globalizare începe odată cu epoca marilor descoperiri geografice de la sfârșitul secolului al XV-lea. Ea reprezintă ceea ce s-a numit mai târziu *globalizarea istorică*. Timp de peste 400 de ani (1500-1918), se trece de la o lume regională, izolată istoric, la o lume globală, în care sunt cunoscute dimensiunile reale și aspectele generale ale Pământului. Sistemul global, în dimensiunile lui geografice principale, era aproape gata conturat. Descoperirea Americii a transformat fundamental conștiința europenilor, producând ceea ce istoricii denumesc astăzi *lărgirea orizonturilor*. Depășirea limitelor geografice a impus transformarea intelectuală, această epocă marcând și începutul supremației Occidentului, ceea ce în secolul al XIX-lea s-a numit *hegemonia globală europeană*.

Actualul val al globalizării, spre diferență de celelalte, este unul multidimensional, procesele caracteristice întâlnindu-se pe o gamă largă de domenii, de la politic la militar și de la economic la ecologic, religios și cultural. Efectele globalizării se fac simțite de la viața noastră cotidiană, până la procese complexe, derulate pe termen lung, cunoscute sub denumirea de *probleme globale*. Amploarea transformărilor este dată de modul și intensitatea cu care domeniile vieții sunt afectate.

Mai marii gânditori ai Vaticanului încercă din răspuțeri să înțeleagă și să explice, pe cât este cu putință, noile evenimente care au loc în economia mondială. Dar scopul original a rămas oarecum nealterat: să ofere un răspuns creștin, unei piețe mondiale care, după cum se pare, „ne face vecini, dar nu ne face frați”⁹. Etalând un simț al relațiilor publice mult mai fin decât cel obișnuit, Prea Sfinția Sa, Papa Benedict, a emis un document, chiar în ajunul întâlnirii liderilor mondiali de la L’Aquila, undeva în apropiere de Roma, prin care nu minimizează insistența sa asupra virtuților religioase consacrate, inclusiv precauția și cumpătarea. Referitor la multe dintre marile preocupări publice, propune o direcție de mijloc între încrederea în progresul științific și nostalgia pentru un trecut mai simplu. Oamenii nu se pot aștepta să se evite extremele, adaugă Papa Benedict, atunci când privesc lumea numai prin simple lentile lumești. „Când natura, inclusiv omenirea, este văzută ca rezultat al unei simple întâmplări sau al unui determinism evoluționist, ideea noastră de responsabilitate este diminuată”¹⁰, susține acesta. Și ca orice proclamație a unui important lider spiritual, *Caritas in Veritate*¹¹ (Caritate în Adevăr), un comunicat papal de 144 de pagini, emis de Papa Benedict al XVI-lea, la 7 iulie 2009, nu este, fără îndoială, un document banal și nici trivial. Acesta, prin conținutul său, îi bucură pe unii dar, îi va înfuria pe alții, poziționându-se pe un loc important între încercările liderilor religioși de a explica și soluționa problemele unei planete supra-aglomerate și supra-încălzite. Multe figuri religioase proeminente au venit în întâmpinarea nevoii de a extinde mesajul. Aceștia se îndepărtează, astfel, de vechile teme ale eșecului individual sau punctual social,

⁷ World Book Encyclopedia, volumul XX, p. 24-40.

⁸ Termenul de globalizare este folosit pentru prima dată de Theodore Levitt, în lucrarea *Globalization and Market*, Harvard Business Review, May-June 1983. Francezii preferă termenul mondializare.

⁹ Papa Benedict, discurs cu ocazia întâlnirii liderilor mondiali (G8), de la L’Aquila, iulie 2009

¹⁰ ibidem

¹¹ Scrisoarea enciclică *Caritas in Veritate* a suveranului pontif Benedict al XVI-lea către episcopi, preoți și diaconi, către persoanele consacrate și către credincioșii laici și către toți oamenii de bunăvoință despre dezvoltarea umană integrală în caritate și în adevăr.

în ansamblu, precum furtul, minciuna, înșelătoria și vorbesc mai mult de soarta omenirii ca întreg. Același document acceptă legitimitatea piețelor sau a profiturilor, atâta timp cât nu sunt idolatrizate, sau ridicate mult deasupra oamenilor afectați de deciziile economice. Dar propunerea de a face diferența dintre piețele sănătoase și cele bolnave nu acceptă compromis și nu oferă nicio porțiță de scăpare laicilor. O economie, sugerează tot autorul documentului, funcționează corect atunci când permite indivizilor și societăților să se împlinească în toate privințele, altfel spus, ceva care, se poate întâmpla numai atunci când Dumnezeu este implicat. Comunicatul inserează acest ideal de dezvoltare în slujba omenirii, cu insistență asupra moralității creștine cât și asupra eticii sociale, în ansamblul ei. Totuși, anumite voci ar putea agreea sau ar putea respinge una dintre propunerile mai concrete ale papei: o revizuire generală a instituțiilor mondiale sau, mai simplu, un rol mai extins al Națiunilor Unite sau a unei alte autorități similare. Scopul acestei noi structuri ar fi „gestionarea globalizării”. Cei de la Vatican afirmă că, aceasta nu este o propunere pentru o guvernare globală, deși sună puțin cam în această direcție. Această structură sau instituție ar trebui să fie universal recunoscută, să se supună dreptului internațional și să fie investită cu putere efectivă și eficientă pentru a asigura securitatea pentru toți, să consolideze actul de justiție și respectarea drepturilor pentru toți. Aria sa de competență ar include și gestionarea economiei mondiale, dezarmarea și migrația. Această măsură ar putea să-i alarmeze și să-i nemulțumească pe cei care văd lenea, mândria, invidia, avariția și lăcomia, menționând numai câteva dintre *păcatele* recunoscute universal și, care caracterizează, cum bine se cunoaște birocrațiile lumii, ca exemple istorice ale eșecului uman. Recesiunea globală, cum bine se observă, este cel mai recent efect al unei tendințe de a confunda mulțumirea și salvarea cu prosperitatea. Dar activitatea economică chiar nu poate rezolva, singură, toate problemele sociale prin simpla aplicare a logicii economice, iar piața nu ar trebui să fie, cum este mai mereu în ultimele decenii, locul unde *cel puternic îl subjugă și domină pe cel slab*.

În cazul celorlalți lideri religioși, mesajul este mult mai simplu și mai aplicat la regiunile geografice pe care le reprezintă. Dalai Lama, de exemplu, a atras atenția asupra posibilului dezastru care planează asupra regiunii sale natale, Tibet prin topirea ghețarilor care servesc drept *turnul de apă al Asiei*, prin alimentarea râurilor de care depind miliarde de oameni. Episcopul Londrei, Chartres, a menționat eforturile de a face abațiile din Anglia mai ecologice în gândire și comportament, fapt care s-a concretizat de altfel, cu întocmirea unui plan numit „*Diminuarea amprentelor umane*”, prin care se intenționează să se implementeze măsuri menite să reducă emisiile de carbon ale clădirilor anglicane, de la catedrale, până la vicariate și biserici.

Până și la Istanbul, tot în 2009, zeci de proeminenți gânditori islamici au căutat în tradițiile lor răspunsuri la problemele de mediu. Originară dintr-un teritoriu unde apa este greu de găsit și deci la mare preț, credința musulmană are multe de spus despre nevoia de a folosi resursele într-un mod precaut și echitabil. Totuși, ideea de a reduce emisiile de carbon nu este o idee ușor de acceptat în țări care au ajuns bogate tocmai vânzând hidrocarburi și ca urmare au suficiente lichidități pentru a importa apa și mâncare. Yusuf al-Qaradawi, un academician Islamic din Qatar și un model spiritual pentru Frăția Musulmană mondială, a avut parte de o primire răsunătoare la întâlnirea de la Istanbul dar, intervenția sa s-a îndreptat mai mult spre problemele de igienă umană, decât spre salvarea mediului.

Un alt lider religios, Marele Muftiu al Egiptului, Ali Gomaa a preferat să facă din instituția pe care o conduce, un birou care emite *fatwas*¹², ordonanțe și hotărâri față de problemele de natură etică din lumea musulmană, independența de carbon și căutarea modalităților de a diminua emisiile de carbon în Egipt, sunt concepte pe care foarte mulți dintre localnici nu le înțeleg, încă. Mesajul ecologic al islamului este mult mai pronunțat în cazul pădurilor afectate din Indonezia și Malaiezia. În Indonezia, spre exemplu, unde sunt aproximativ 17000 de instituții de învățământ, un ONG local¹³, raportează progrese notabile în convingerea profesorilor din acele școli să predea și să aplice practici ale cumpătării.

În timp ce mai marile căpetenii religioase musulmane au deliberat, în felul și după convingerea lor, două marcante figuri ale lumii creștine din est, Patriarhul Ecumenic Bartholomeu I și Patriarhul Kyrill al Moscovei, au ținut o ceremonie comună, semnalând, cu acest prilej, o îmbunătățire a relațiilor dintre ei și un angajament comun să colaboreze ca să facă lumea mai bună, în general. Patriarhul Bartholomeu, care a găzduit un eco-simpozion în octombrie 2009, la New Orleans, a cerut o investigație în *cauzele morale și spirituale de fond* ale problemelor globale. Locuind lângă o strâmtoare îngustă, cu multe tancuri petroliere gigantice care transporta petrol din Marea Neagră spre Marea Mediterană, *patriarhul verde* din Istanbul, pare că a luat-o mult înaintea Vaticanului în a numi poluarea, un *păcat*.

Presupune procesul globalizării o nouă formă de imperialism? Așa cum arată Roland Robertson în scrierile sale¹⁴, procesul globalizării începe printr-o fază germinară, localizată în Europa secolului al XV-lea, în timpul Imperiului Mongol, când a avut loc marea integrare de-a lungul Drumului Mătăsii. Integrarea globală a continuat apoi, de-a lungul expansiunii comerciale europene, din secolele al XVI-XVII-lea, când imperiul portughez și cel spaniol au reușit să se

¹² Aviz, hotărâre, decizie cu privire la legea islamică ale cărei prevederi sunt obligatorii numai pentru anumiți indivizi.

¹³ Inițiativa de Religie și Conservare

¹⁴ *Globalization: Critical Concepts in Sociology*, vol. 1-4, London - New York, 2001-2004.

răspândească în toate colțurile lumii. În epoca modernă, efectele industrializării europene sunt notabile. Globalizarea s-a transformat într-un fenomen al bussines-ului, odată cu apariția primei companii multinaționale din Olanda secolului al XVII-lea – *Dutch East India Company*. A fost prima companie din lume care a folosit sistemul de acțiuni, ce poate fi considerat un pas important către globalizare.

În perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial globalizarea a continuat cu evoluția tehnologică, al cărei aport s-a manifestat prin reducerea taxelor comerciale și a negocierilor comerciale globale, aflate la origine sub auspiciile GATT¹⁵. Perioada postbelică este deci, caracterizată de lupta pentru hegemonie, la scară planetară înfruntându-se, timp de șapte decenii, puterea americană și cea sovietică. După părerea multora, din punct de vedere cultural și social în general, globalizarea trebuie privită ca o tendință de reordonare a lumii, cu scopul de a se depăși limitele vechii ordini. Ca proces ce are loc în prezent, fenomenul globalizării trebuie înțeles și explicat ca atare. Un rol important în constituirea acestui nivel al culturii globale îl deține aspectul etnic al procesului globalizării, ce presupune transmutarea diferitelor valori culturale naționale dintr-o parte în alta a globului. În acest sens, găsim comunități puternice ale popoarelor europene în celelalte continente ale globului, și invers, comunități ale Extremului Orient, de exemplu, în țări europene, fiecare păstrându-și propriul specific cultural. Dezvoltarea rețelelor globale de comunicare, dar și sistemele globale de producție și schimb, specifice procesului de globalizare economică, diminuează importanța circumstanțelor locale asupra vieții unei comunități. Scara de valori tradiționale, teoretice cât și practice, este deseori pusă semnul întrebării, sau chiar ignorată sau combătută în multe din componentele sale. Ne gândim poate, la faptul că religia creștină este izolată spre sfera intimă a persoanei și scoasă din ce în ce mai mult din spațiul public, statal. În locul liantului comun al continentului european, numit creștinism, acum sunt propuse sau chiar impuse de către legislatorii momentului și nu numai de ei, umanismul ateu, liberalismul, individualismul, consumismul și materialismul, aproape impunând noutatea cu orice preț și sub orice formă, cu scopul de a crea o civilizație universală, a cărei unitate însă este greu de imaginat. Criza actuală de valori și principii profunde creează o ceață în fața multora, lăsându-l pe omul contemporan, de cele mai multe ori, pradă propriilor incertitudini și neliniști. Paradoxal, în țări foarte bogate precum Elveția sau cele scandinave, se constată cel mai mare consum de medicamente anxiolitice, pe când, de exemplu, la populația tribală Gabbra, din nordul Kenyei, care trăiește într-o sărăcie totală, acestea sunt total necunoscute. Din punct de vedere istoric și cultural european, globalizarea actuală reprezintă ultima fază a secularizării gândirii și vieții, ce s-a declanșat spre sfârșitul Evului Mediu. Procesul este îndelungat și complex, și nu poate fi definit prin propoziții sau definiții atotcuprinzătoare. Putem considera așadar că, globalizarea nu este un fenomen nou, ci etapa actuală a unui proces milenar, a unei confruntări între sacru și profan, între teologie și științele exacte și ale naturii, între instituția numită Biserică și state, totul desfășurându-se pe parcursul a mai multor secole. În tot acest proces, mai ales în perioada actuală, constatăm că persoana umană nu mai este privită în dimensiunea ei transcendentală. Deși îi sunt respectate drepturile fundamentale, la viață, la îmbrățișarea oricărei credințe religioase, sau la a nu avea niciuna, omul este doar un cetățean al cetății pământești ce trăiește într-un spațiu aproape desacralizat, într-o spiritualitate aproape nativă, fără să mai aibă repere superioare, cultivând mereu noul, reconsiderând, reinventând mereu totul, inclusiv propria natură.

O citire mai atentă a semnelor timpului poate ajuta Biserica în raportul ei cu societatea civilă, făcând-o poate mai profetică, mai eficientă și poate, mai curajoasă. Papa Ioan Paul al II-lea vorbea despre *structuri ale păcatului*, în lumea contemporană, promovate de o cultură modernă mult prea agresivă. Profeția culturală a Bisericii actuale ar fi aceea de a contribui la redresarea etică, structurală a lumii, propunând din interior și apoi în raport cu societatea și cultura laică valorile spiritului, frumusețea și demnitatea vieții, egalitatea și dreptul tuturor de acces la cultură și civilizație, libertatea sub toate formele ei de exprimare. Este adevărat că orice cultură este purtătoare de valori, particulare și universale, iar cultura creștină trebuie să aibă curajul să se confrunte cu oricare altă cultură sau ideologie, pornind un dialog de la ceea ce au în comun, în reflecția asupra istoriei și în special a omului, a dimensiunii lui transcendente, care ne trimite la cel mai mare mister al oricărei culturi: misterul lui Dumnezeu¹⁶. Multe elemente ale adevărului se găsesc în alte religii și culturi¹⁷, iar confruntarea liberă dintre ele nu poate decât să fie utilă tuturor, ajutată de condițiile pozitive pe care le oferă globalizarea.

Valorile religioase sunt dintre cele mai vechi în ordinea apariției lor, raportarea la ele fiind esențială pentru înțelegerea genezei valorilor morale, juridice și politice. Manifestările religioase au comună și determinantă valoarea sacralului. Sacralizarea este legată și de perpetua aspirație de autodepășire și împlinire umană, orientată spre o proiecție ideală, absolută, transcedentală și supranaturală. Pentru omul religios se instituie spații sacre, un timp și o natură sacră.

¹⁵ General Agreement on Tariffs and Trade

¹⁶ Ioan Paul al II-lea, *Discurs la O.N.U., la 50 de ani de la înființare (05.10.1995)*, nr. 9, în *Enchiridion Vaticanum*, Vatican 1995, vol. XIV/3248.

¹⁷ Constituția pastorală despre Biserică în lumea contemporană, *Gaudium et Spes*, nr. 92, în *Enchiridion Vaticanum*, Vatican 1979, vol I, 1642, p. 963.

Valorile religioase sunt prin natura lor spirituale. Purtătorii lor sunt omul și conștiința sa, comunitatea umană și spiritualitatea colectivă. Valorile religioase, ca toate valorile spirituale, sunt valori ținută. Se bazează pe credință și revelație, pe sentiment și trăire și au ca origine nu omul, ci Divinitatea. După prima izgonire din rai, se constată că, uneori, omul contemporan a fost aruncat afară și din acest rai, atât cât este, al Bisericii, ca imagine a adevăratului paradis, și s-a trezit într-un spațiu anonim al comunicării globale și globalizante, în care vocea lui Dumnezeu nu mai are nici amprenta propriului spațiu moștenit de generații, nici amprenta unui alt spațiu stabil, clar, sigur, în care să se simtă el însuși. Separarea Bisericii de Stat, mai ales separarea ostilă, a aruncat omul într-o criză din care nu și-a revenit încă, un exemplu evident în acest sens fiind Franța, sau în spațiul est-european, ca de exemplu în Rusia.

Istoria contemporană este datoare unor zone de maximă concentrare spirituală, precum cea care pune într-o legătură nevăzută *cântările psaltice ale lui David* de învățăturile *Evangelistilor*, la rândul lor rânduite într-o deplină continuitate cu învățăturile *Vechiului Testament*, al căror nucleu sunt proorociile profeților din Sfânta Carte, toate împreună alcătuind marele *Codex* al învățăturilor revelate omenirii. Apariția acestor zone de mare densitate spirituală în peisajul teologic al lumii nu poate fi explicată istoric, cum de altfel s-a tot încercat, prin ipotetica intersectare a existenței pământurilor cu alte culturi sau civilizații necunoscute. E suficient să rememorăm ca marea experiență înnoitoare a poporului ales, pe toata durata exodului, a ieșirii din robia lui Faraon, se petrece integral în deșert, pentru a dobândi astfel o dovadă de netăgăduit că, apariția pe neașteptate a unor evenimente excepționale nu poate fi explicată prin nimic din ceea ce ține de mediul unei civilizații ori de timpul istoric al acesteia. Istoria nu ni-i poate explica nici pe Moise, nici Pentateuhul¹⁸, nici epoca profeților, nici Psalmii lui David și nici Evangelistii ori Faptele sau Epistolele Sf. Apostoli Petru și Pavel sau Apocalipsa Sf. Ioan. Istoriceste, putem explica fenomenul numit *apoteoza imperială*, adică zeificarea împăraților romani, începând cu Octavian Augustus, dar nu putem explica, istoriceste, puterea creștinilor de a suporta persecuțiile, cumplitele interogatorii și torturile, condamnările la moarte, execuțiile în temnițe sau în arenele publice fără a se apăra sau protesta, și cu atât mai puțin stările de extaz ale Sfântului Ioan Evangelistul, prin care bătrânul exilat în insula Patmos primește de la Dumnezeu, prin Isus Cristos, descoperirea unor taine pe care le va consemna în cartea menită să călăuzească formarea multor inițiați.

Istoricii spun că nu se cunoaște originea sumerienilor, fiind considerați, indo-europeni! Herodot observă însă că, „*cei mai numeroși după inzi sunt tracii și, dacă ar fi și uniți, ar fi cei mai puternici*”. Iar dacă ținem seama și de cercetările recente ale oceanologului american Rob Ballard, care susține că Potopul a fost aici, atunci când pragul de la Bosfor s-a rupt și un lac cu apă dulce foarte primitiv a devenit Marea Neagră, istoria civilizațiilor de dinainte de Potop poate merge spre Europa. Poate că a venit vremea ca istoria să intre pe coordonatele ei adevărate și neamul cel numeros să se întrezească. NATO, poate că are misiunea să contribuie la unificarea continentului european.

Deși aparent din 1054 a fost definitivat dualismul geopolitic al ecumenismului creștin și ambele lumi au mers fiecare pe drumul său, totuși cele două lumi sunt de fapt una: *lumea creștină*, cu micile sale diferențe *confesionale*, dar cu un substanțial câmp dogmatic comun.

În ultima perioadă a apărut o bogată literatură legată de „responsabilitatea socială a corporațiilor”. În general, conceptul este descris într-un spațiu cu trei direcții: mediu-societate-economie. Se conturează, astfel, o nouă paradigmă, care încearcă să gândească omul nu în opoziție cu restul lumii, ci împreună cu aceasta. Pe scurt, imperiile sunt o dorință firească a omului de a subjuga lumea, dar și un sindrom oarecum poluant, după cum sunt definite de ecologiști. Luând exemple din istoria lumii europene, vom putea analiza multiplele încercări de menținere a unei păci sub dominare. Platon a fost primul gânditor care a susținut ideea păcii prin organizarea de confederații. În acea vreme, confederația cetăților grecești dispunea de instituții religioase și politice comune, forumul de soluționare a diferendelor dintre cetăți constituindu-l Consiliul amfichionilor¹⁹. În epoca romană, din cauza prevalenței pornirilor războinice, de cucerire, a fost abandonată ideea de arbitraj, romanii neconcepând ideea soluționării altfel decât prin război a diferendelor dintre ei și popoarele considerate *barbare*. „*Pax romana*”, aspirația Romei, avea în vedere unificarea *lunilor*, dar sub dominația romană. Apariția unor fisuri din ce în ce mai accentuate au condus la înlocuirea unei unificări la nivel politic cu o evoluție la nivel spiritual.

Nivelul globalizării poate fi caracterizat prin măsura în care unitățile teritoriale restrânse sunt deschise și permit accesul forțelor lumii ca întreg. Nu există globalizare acolo unde există comunități teritoriale închise la nivel local, regional sau național, deoarece, dacă așa ar sta lucrurile, lumea ar fi în totalitate mecanică, un agregat de sisteme închise și în interior omogene. Globalizarea are loc atunci când există o redistribuire teritorială a diversității lumii ca întreg. Astfel, cu cât mai mare va fi participarea la diversitatea mondială, prezentă sau accesibilă în interiorul comunităților teritoriale, cu atât mai accentuat va fi gradul de globalizare. Este cazul fostei Iugoslavii, în interiorul căreia, în ultimele decenii, a avut loc o creștere continuă a diversificării etnice în cadrul republicilor componente; în mod similar

¹⁸ Parte a Bibliei care cuprinde primele cinci cărți ale Vechiului Testament

¹⁹ *amfichionie*: uniune de triburi sau de orașe-state, creată în jurul sanctuarului unei divinități, în Grecia antică, în vederea apărării intereselor comune și a judecării diferendelor ivite între ele.

putem observa numărul mare al grupurilor etnice sau confesionale ce se pot regăsi printre locuitorii marilor orașe precum New York, Londra, Paris sau Tokyo.

Un proces similar este în desfășurare, la scară teritorială mai mult sau mai puțin restrânsă, prin încercările de integrare europeană. Sute de măsuri diferite au fost propuse pentru a asigura omogenizarea teritoriului Europei, pentru o *Europă fără granițe*. În acest caz este vorba, pe de o parte, de eliminarea exclusivității reciproce, care pune încă unele probleme, deoarece aici persistă acele sisteme închise ce coexistau la nivelul statelor-națiuni, pe de o parte și, pe de altă parte, de introducerea standardelor uniforme și a culturii comune, fie printr-un proces de difuziune, fie printr-o participare colectivă la crearea uneia noi. Dacă acceptăm, ceea ce acceptă toate filozofiile, și anume că schimbarea este un proces absolut de neoprit atunci, probabil, mereu vor dispărea unele specii și vor apărea altele. Chiar apariția omului nou, modernist, este rezultatul unei schimbări fără a fi cineva responsabil de această schimbare sau, oricum, acel „cineva” nu poate fi responsabilizat.

Papa Ioan Paul al II-lea ne-a arătat dimensiunea protecției divine, dar din păcate, nu a existat un interes major în a-i fi mediatizate spusele. „*La confluența dintre religia catolică și religia ortodoxă, în Transilvania, catolicii și ortodocșii sunt chemați să-și unească eforturile, astfel încât continentul european să nu își uite rădăcinile creștine*”, a spus Suveranul Pontif în vizita sa în România, în 1999, adăugând că a venit ca să contemple chipul lui Isus în Biserica ortodoxă. Era primul papă care a făcut o vizită unei țări preponderent ortodoxe în peste 1.000 de ani și nimeni nu s-a străduit să afle ceea ce a vrut să spună cu adevărat. Mai mult, la sfințirea locului pentru Catedrala Mântuirii Neamului a spus că România este *Grădina Maicii Domnului*, o țară care ocupă un loc special în inima sa. Unii pot spune că erau expresii diplomatice, dar specialiștii care studiază de zeci de ani geografia sacră a lumii știu că România are un loc aparte.

În concluzie, reconfigurarea confesională determinată de lărgirea granițelor spre est face ca în Europa să se întâlnească trei module spirituale: cel creștin, cel islamic și cel iudaic. Elementul comun forte este concepția monoteistă. Dialogul inter-religios ar putea exploata în sensul apropierii celor trei religii, chiar dacă stadiul actual nu reflectă vreun eveniment extraordinar în acest sens. Dar, pe lângă aceste trei tipologii spirituale Europa deține și o bună reprezentativitate a credințelor orientale. Punctul de plecare în acțiunea de identificare a modelului posibil de globalizare pentru spațiul european poate că este cel care ar afirma existența în cadrul tuturor formelor de religie a unor elemente certe din revelația primordială. Aceasta ar însemna că zona maximă de interferență spirituală este determinată de cele două noțiuni religioase fundamentale: concepția despre Dumnezeu și Revelația divină ca singura cale de acces la cunoașterea lui Dumnezeu. Aceste concepte pot fi însumate în tema generală a Sacralului²⁰. Dintre religiile orientale unele nu pot fi incluse în acest tip de interferare. Cele două noțiuni lansează în câmpul discursului religios o temă comună: unirea creaturii cu Creatorul, prin acea *unio mystica*²¹.

Bibliografie

- Dumitru Abrudan, 1979, *Creștinismul și mozaismul în perspectiva dialogului interreligios*, Teza de doctorat, Mitropolia Ardealului.
Benedict Anderson, 1991, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra.
Ilie Bădescu, Dan Dungaci, R. Baltasiu, 1996, *Istoria sociologiei. Teorii contemporane*, Ed. Eminescu, București.
Ilie Bădescu, *Insurecții religioase în secolul XX. Insurecția euxiniană*, în Rev. Geopolitica, <http://www.geopolitica.ro/insurectiireligioase.ib.htm>
Dan Dungaci, *East and West in the 'mirror of nature'. Nationalism in Western and Eastern Europe essentially different?*, în Focaal, Tijdschrift voor antropologie, nr. 35., 2000, p. 171-192.
Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, 1998, Ed. Univers Enciclopedic, București.
Mircea Eliade, 1992, *Jurnal*, vol.II, Ed. Humanitas, București.
Mircea Eliade, *Sacral și profanul*. 1995, Ed. Humanitas, București.
James Rosenau, *New dimensions of security. The interaction of globalizing and localizing dynamics*, în Rev. Security Dialogue 23 (3): pp. 371-388
James Rosenau, *Turbulența în politica mondială. O teorie a schimbării și continuității*, 1994, Ed. Academiei Române, București.
Felicia Waltman, 2002, *Ocultarea în mistica iudaică*, Humanitas, București.

²⁰ Dumitru Abrudan, *Creștinismul și mozaismul în perspectiva dialogului interreligios*, Mitropolia Ardealului, 1-3, 1979, p. 59-190.

²¹ Felicia Waltman, *Ocultarea în mistica iudaică*, Humanitas, 2002, integral.

Abstract: *Third millennium challenge: Globalization. Evolution and policy options of ideology economic globalization.* Globalization is considered to be the conjugated result of two distinct moments that are closely inter-connected. First, we must mention a long period of capital accumulation, which began after the First World War, but which was interrupted by crisis and devastating wars, such as the Second World War. The second moment is marked by the adopting of certain measures of liberalization of the international economic life, of privatization and synchronization of legislations, which were enforced in the early '80s. All these have led to the partial loss of the ability to promote an auto-central and independent economic development, at the same time with the disappearance of certain features that were specific to national markets.

Cuvinte cheie: *globalizare, oligopol mondial, stat-națiune, mondializare, internaționalizare, multilateralism.*

Keywords: *globalization, global oligopoly, nation-state, globalization, internationalization.*

Primii autori ce sunt puși în fața faptelor economice le observă din punctul de vedere al unei optici etice și morale. Există o bază comună a tuturor comentariilor lui Aristotel, a autorilor de tratate romani, a scolasticilor. Ei încearcă să judece moral probleme cum ar fi nivelul dobânzii, prețul corect sau relațiile de muncă stăpân-sclav. Această viziune s-a menținut de-a lungul întregului Ev Mediu. În secolul al XV-lea se produce un salt epistemologic¹ rezultând astfel mercantilismul. Nu este vorba de judecarea morală, ci de a recomanda guvernanților măsuri politice în vederea îmbogățirii țării. Economia mondială este văzută ca un joc de sumă zero în care îmbogățirea unuia implică în mod necesar sărăcirea altuia. Este vorba de întărirea producției interne și de slăbirea protecționismului celorlalte țări. Aceste mecanisme sunt în favoarea acumulării de metale nobile² (Bullionismul) și totodată se studiază banii, pe care îi consideră pentru prima dată o marfă ca oricare alta, a cărei valoare este dată de lipsa sau abundența relativă.

La mijlocul secolului al XVIII-lea un grup de intelectuali francezi conduși de F. Quesnay (1694-1767), propun pentru prima dată o schemă coerentă a funcționării sistemului economic, tabloul economic. Acești fiziocrați³ considerau că bogăția circulă între trei grupuri sociale: clasa productivă (agricultorii), clasa sterilă (meșteșugarii și comercianții) și proprietarii (nobilimea, clerul și funcționarii). Statul trebuie să mențină această ordine naturală prin intermediul a trei reguli: dreptul la proprietate, libertatea economică (*laissez faire, laissez passer*) și siguranța în momentul beneficierei de aceste drepturi și libertăți.

Publicarea cărții *Bogăția națiunilor*, a lui Adam Smith în 1776, este considerată a fi originea economiei ca știință. Clasicii scriau despre o epocă în care industria cunoștea o dezvoltare fără precedent. Preocuparea lor principală a fost creșterea economică și temele relaționale cum ar fi distribuția, valoarea, comerțul internațional, etc. Unul din obiectivele principale a fost denunțarea ideilor mercantiliste restrictive ale liberei concurențe care erau încă și mai extinse în vremea lor. Pentru Adam Smith, statul trebuia să se abțină să intervină în economie deoarece atunci când oamenii acționează liber în căutarea propriului interes există o mână invizibilă ce transformă eforturile în beneficii. Când cineva își investește capitalul în sprijinirea industriei o face pentru propriul său beneficiu; de aceea, întotdeauna va încerca să-l folosească în industria al cărei produs va avea o mai mare valoare sau în schimb pentru o mai mare cantitate de bani sau alte bunuri... În asta constă, ca în multe alte cazuri, ghidat de o mână invizibilă pentru a atinge un scop ce nu era în intenția sa. Și nici pentru societate nu este rău că s-a procedat în acest sens. În căutarea propriului său interes, omul favorizează adeseori pe cel al societății mai bine decât atunci când într-adevăr vrea s-o facă⁴.

Criza economică dintre 1929 și 1933 a lovit România ca o consecință a apartenenței ei la sistemul economic mondial. Ea s-a făcut simțită în aproape toate ramurile economice, de la industrie la comerț, finanțe, circulație monetară

¹ Cuvântul epistemologie derivă din două cuvinte grecești: *epistēmē*, care înseamnă „cunoaștere” și *logos* care înseamnă „studiu al” sau „teorie a”. În antichitate *epistēmē* semnifica cunoaștere/știință și era contrariul cuvântului *doxa* care însemna părere, opinie deci o cunoaștere nesigură. „Epistemologia este ramura teoriei științei și totodată a filosofiei care cercetează originea, structura, metodele și validitatea cunoașterii științifice.” (Ștefan Georgescu, 1970)

² Bullionismul, termen atribuit mercantilismului spaniol și neexplicat de tratatele de economie

³ Fiziocrații, un grup numeros de gânditori liberali francezi (au trăit în sec al XVIII-lea după revoluția burghezodemocrată din 1789) Reprezentanți: F. Quesnay, A.R.J. Turgot. Idei: concepția despre ordinea naturală și politica economică optimă: viața economică se desfășoară după reguli care nu depind de viața oamenilor, legi naturale. Lăsați lucrurile să-și urmeze cursul lor firesc (Gournay). Concepția despre bogăție și rolul primordial al agriculturii în crearea ei. Adevărata bogăție nu sunt banii, ci bunurile care pot satisface nevoile oamenilor. Agricultura reprezintă singurul domeniu în care se putea crea bogăția; concepția despre crearea, repartitia și circulația produselor între clasele societății, produsului net. Celebrul „tablou economic”, primul model macroeconomic din istoria economică;

⁴ Adam Smith, *Bogăția Națiunilor*, Libro IV, Cap. 2.

și sistem bancar. A explodat la jumătatea anului 1929, afectând producția de fontă, cupru, oțel, huiă, sare, cantități uriașe de produse rămânând nevândute în depozite. Criza interbelică a fost una de supraproducție, fiind agravată de scăderea puternică a puterii de cumpărare a populației.

Aceste ramuri ale economiei afectate de consecințele crizei globale se preconiza că vor înregistra o creștere simțitoare într-un ritm foarte lent, productivitatea muncii și consumul vor scădea în timp ce prețurile vor crește. Se vor dezvolta, în schimb, în special activitățile legate de cercetare, învățământ, sănătate, mediu, cu alte cuvinte cele care nu sunt direct productive, ci cele care pregătesc condițiile pentru o viitoare reaşezare a ramurilor în economiile naționale dar și în cea mondială.

Necesitatea unor perioade cu creștere economică lentă decurge din imperativul protejării resurselor planetei, mai ales în contextul actual când asistăm la o escaladare a consumului. Într-o încercare disperată de a face economii, la 1 ianuarie 1931 a fost introdusă prima măsură anticriză. Salariile au fost diminuate cu o cotă cuprinsă între 10% și 23%. S-a sistat acordarea de sporuri, iar avansările în funcție nu mai atrăgeau după sine creșterea veniturilor. La 10 februarie 1931, România a luat un nou împrumut extern, numit „de dezvoltare”. Suma totală era de 1,3 miliarde de franci francezi, iar dobânda era una dintre cele mai ridicate ale epocii, 10,23%.

În același an, Marmorosch Blank a dat faliment. Marmorosch Blank a fost una dintre cele mai cunoscute bănci din perioada interbelică. Înființată încă din 1865, sub denumirea *Banque de Roumanie*, beneficia de capital adus de la Banca Imperială Otomană din Constantinopol. Ulterior, fondatorul băncii, J. Marmorosch, s-a retras la Viena, conducerea preluând-o Mauriciu Blank. Din 1874, ea a luat denumirea Banca Marmorosch, Blank et. Co., acționând doar ca instituție de credit, fiind comandată de Banca Isac Lobel din Viena. Aristide Blank, fiul lui Mauriciu Blank, avea să fie principalul actor în „creșterea și descreșterea” băncii Marmorosch. El a intrat în scena în 1914, când, împreună cu G. Danielopol, a fost trimis de guvernul român la Londra, pentru a perfectă obținerea unui împrumut destinat achiziționării de armament. La sfârșitul anului 1916, sediul băncii s-a mutat la instituția afiliată la Iași, Banca Moldova. Acolo, Blank și-a cultivat prietenii cu Nicolae Titulescu, ministru de finanțe în acel timp, cu Octavian Goga, cu istoricul Nicolae Iorga și cu alte nume de marcă ale politicii acelor timpuri. Poziția lui s-a consolidat în 1918, când guvernul i-a dat o nouă însărcinare privind punerea la punct a unor contracte comerciale cu China. În același timp, controlul său asupra băncii a crescut, deși tatăl său a rămas director general până în 1928, când s-a retras la Viena. În 1923, banca avea 25 de sucursale în Regat, pe lângă cele patru care activau în Paris, Istanbul, Viena și în New York, ajungând, practic, cea mai puternică bancă comercială din România. Aristide Blank era și proprietarul a șapte publicații, printre care se numărau ziarele „Dimineața” și „Adevărul”. Mai târziu, în perioada 1924-1925, banca a achiziționat, în capitală, terenurile dintre actualul Bulevard al Aviatorilor și Herăstrău. Apoi, având susținerea directorului Uzinelor Comunale București, a asanat terenul mlăștinos din zona de nord a Bucureștiului. Aristide Blank a mai rămas în istorie drept personajul principal din anturajul Casei Regale. În 1930, Blank a devenit economistul regelui. Avea plasat în „camarila lui Carol” pe Felix Wider, care lucrase până în 1914 la banca Marmorosch. Problemele băncii au apărut pe fondul marii crize internaționale, începută în 1929. Astfel, în toamna lui 1931, instituția financiară s-a trezit în incapacitate de plată - lipseau 16 milioane de dolari la nivelul aceluia an. S-au descoperit și o serie de credite nerambursate, așa că banca se îndrepta vertiginos spre un faliment zguduitor pentru mediul economic din acele timpuri, pentru că, nu cu mult timp în urmă, fusese considerată ca fiind unul dintre cei mai stabili piloni financiari autohtoni. Cu toate eforturile regelui, banca nu a putut fi salvată, intrând în prefaliment. Până în 1940, deponenții au fost despăgubiți îndeosebi prin vânzarea terenurilor băncii din nordul Capitalei.

Astfel, revenind, pe fondul crizei economice mondiale, Statul a introdus noi taxe, care au provocat inflație. Au scumpit pâinea și celelalte produse. În ianuarie 1932 a fost introdusă cea de-a doua „măsură anticriză”, prin care salariile erau diminuate cu 10%-12%. Căderea producției și necesitatea achitării datoriei externe au secat bugetul. Funcționarii de stat erau plătiți cu întârzieri de trei până la șase luni.

Bugetul de stat a rămas deficitar timp de trei ani consecutiv, apelându-se la sporirea fiscalității, în paralel cu refinanțarea deficitului prin angajarea a mai multor credite de restabilizare. În zona circulației monetare, criza creditelor a dus, în vara anului 1931, la prăbușirea unor bănci mari, ca Banca Generală a Țării Românești, Banca Bercovits sau mai sus amintita Marmorosch Blank. „Activele nocive” au fost preluate de către Banca Națională, fiind transferate apoi statului și altor bănci.

Principalele măsuri guvernamentale anticriză s-au tradus în concedieri colective, reducerea salariilor funcționarilor. În 1933, indicele salariului nominal a scăzut, în comparație cu anul izbucnirii crizei, la 63,1%. De asemenea, autoritățile au decis forțarea exporturilor de cereale, în timp ce s-a încercat aplicarea unei legi a conversiei datoriei agricole.

În perioada aceea, pachetele de măsuri anticriză au provocat derapaje sociale, inflație cu urmări directe în agravarea crizei. Partidele politice naționaliste au câștigat adepți pe fondul nemulțumirilor sociale. „Pentru criza

*economică nu există medicamente monetare... Este o falsă și primejdioasă iluzie să-și închipuie cineva că prin devaluarea monetară și prin sporirea de semne monetare ajungem la o vindecare a crizei*⁵

Prima măsură anticriză aplicată asupra salariilor a dus la acumularea unor venituri ale statului de 3,4 miliarde lei. O a doua măsură de redresare a fost aplicată în septembrie 1932, aducând statului economii de 5 miliarde lei, iar o a treia în februarie 1933. Creanțele restante ale statului se ridicau, la finele anului 1933, la circa 17 miliarde lei.

Ce a făcut Statul ca economia să își revină?

În relația cu băncile, debitorii agricoli capătă o reducere de 50% din totalul datoriilor, iar datornicii care își lichidau creditele în decurs de doi sau cinci ani beneficiau de reduceri suplimentare, de 70% și respectiv 60% din totalul datoriilor.

În segmentul industrial, o măsură intervenționistă a guvernului a fost și adoptarea Decretul-lege pentru reglementarea și controlul cartelor din 10 mai 1937, potrivit căruia noile fabrici se puteau înființa numai cu avizul Ministerului Industriei și Comerțului, statul îndeplinind, astfel, o funcție de îndrumare și control a investițiilor. Pentru finanțarea industriei a avut loc și o intensificare a participării instituțiilor de credit industrial la finanțarea ramurilor industriei grele, iar în 1937 a fost înființată Banca întreprinderilor aurifere și miniere. Statul a devenit principalul finanțator al industriei, dar și principalul ei consumator, astfel că putea acționa inclusiv pe cale administrativă pentru creșterea gradului de protecție a industriei. În același timp, ia naștere un Fond Industrial, constituit dintr-o taxă de 1% aplicată asupra valorii importurilor făcute cu scutiri de taxe vamale de întreprinderile industriale și miniere, și destinat exclusiv ajutorării cu mașini și instalații a micilor industrii și meseriași.

În comerțul exterior, pentru echilibrarea acestui segment al economiei, protecția vamală a fost ridicată pentru unele produse la cote care făceau greu accesibil importul de produse similare fabricate în străinătate. Taxele vamale la mărfurile de import au crescut în anul 1938 cu 84% față de anul 1929, peste 90% din întregul import fiind supus controlului de stat. În același timp, au fost reduse taxele vamale la o serie de produse necesare industriei, precum materii prime, mașini și instalații.

Statul a intervenit în domeniul comerțului exterior și prin regimul primelor economice și valutare, astfel de prime fiind plătite pentru exportul de bovine, ovine, cereale, etc., și care erau stabilite diferențiat pe țări și produse. Referitor la reglementările exportului în compensație, introdus încă din noiembrie 1932, prin decizia ministerială din 7 mai 1934, importurile din țările cu balanță deficitară nu se puteau face decât în compensație, iar devizele obținute din export trebuiau cedate BNR. Una peste alta, măsurile protecționiste au dus la consolidarea economiei și au mărit gradul de securitate economică.

Economiile tradiționale, ca cea a României, au fost conduse spre faliment, industriile și agricultura dezorganizate și privatizate fraudulos. Cu toate măsurile de reabilitare economică, tot mai mulți oameni sunt la limita și sub limita sărăciei, șomajul este în continuă creștere, iar categorii întregi de profesii sunt pe cale de dispariție; acesta este tributul care trebuie plătit pentru experimentul numit mondializare. În plan uman, omul globalizat, redus la imediat și la necesitate, a rămas singur, fără apărare și sprijin atât împotriva manipulărilor tehnico-economice, cât și a forțelor oarbe ale instinctelor, agresivității și violenței. Poate că cel mai mare pericol care ne paște pe toți este procesul de dezumanizare, de erodare a sufletului și spiritului, de pierdere a libertății, al căror valuri ne înghit pur și simplu.

Decretul-lege pentru completarea *Legii de încurajare a industriei naționale* și „*Decretul privitor la înființarea de fabrici pentru produse nefabricate în țară*” din 31 iulie 1936, asigură condiții avantajoase pentru importul de utilaje și materii prime, ca și dreptul de monopol pe o perioadă de 16-36 luni asupra pieței de desfacere întreprinderilor ce fabricau articole de mare tehnicitate. Drept rezultat, în perioada următoare a avut loc o creștere a numărului de companii, iar comerțul s-a intensificat. Protecția vamală a fost ridicată pentru unele produse la cote care făceau greu accesibil importul de produse similare fabricate în străinătate, astfel întregul import fiind supus controlului de stat.

În același timp, au fost reduse taxele vamale la o serie de produse necesare industriei, precum materii prime, mașini și instalații. Ca urmare, în perioada următoare a avut loc o creștere a numărului firmelor comerciale, dar și a schimburilor comerciale.

Într-o lume în care au dispărut petele albe ale ținuturilor neexplorate, multinaționalele s-au trezit fără „*națiunile barbare și sălbatice*” care fac tot farmecul colonialismului. Și atunci s-au gândit să le fabrice. Eliminând legile care protejează capitalul autohton, colonialiștii de azi înhață ceea ce colonialiștii de ieri numeau „*terenuri goale*”, în schimbul unor *mărgele de sticlă*. Numai că astăzi aceste „*terenuri goale*” sunt: servicii poștale, parcuri naționale, școli, servicii de securitate socială, etc. Statul este acum ultima frontieră, iar conquistadorul multinațional îl pradă cu aceeași dârzenie pe care a arătat-o predecesorul lui care și-a părăsit casa pentru a căuta aur în Anzi. Ce au în comun sistemul de telefonie din Chile, liniile aeriene din Argentina, câmpurile petrolifere din Rusia, sistemul de transmitere a apei din Bolivia, fabricile din Polonia? Toate au fost puse în valoare prin efortul public, și s-au vândut apoi pentru *mărgele de sticlă*.

⁵ Spunea Victor Slăvescu, în perioada când era ministru liberal al finanțelor

În condițiile actualei crize a capitalului izbucnită în 2008, în SUA și generalizată cu rapiditate pe plan mondial, problema principală a majorității popoarelor lumii este salvarea supraviețuirii ființei umane care este amenințată de ascuțirea inegalităților sociale și politice specifice sistemului social economic capitalist. Măsurile care se iau la nivel național și la nivel internațional de UE pentru Europa și cele care se iau de către SUA pentru ieșirea sa din criză salvează doar marele capital, în timp ce pe umerii maselor se aruncă întreaga povară a crizei. Bogații devin tot mai bogați, iar săracii tot mai săraci.

Laureații premiilor Nobel pentru economie ies la rampă, unul câte unul, cu afirmații care retează pilonii de rezistență ai teoriei și practicilor economiei de piață și bulversează doctrinele politice ale dreptei. Celebrul deja Joseph Stiglitz, laureat Nobel pentru economie și fost economist șef al Băncii Mondiale, declară că economia de piață funcționează imprevizibil, nu are capacitatea de a se autoregla și nu-și poate ieși din crize fără politici intervenționiste din partea statului. Atât fostul, cât și actualul președinte al Federal Reserve (FED) recunosc că au greșit bazându-se pe rolul regulator al cererii și ofertei.

Într-unul dintre cele mai influente articole ale sale, Friedman a pus bazele panaceului tacticilor capitalismului contemporan, din care se desprinde observația precum că, „...numai o criză - reală sau percepută ca atare - poate produce schimbări reale. Când criza respectivă se petrece, acțiunile întreprinse în acel moment depind de ideile disponibile. Aceasta cred că este funcția noastră primară: de a produce alternative la strategiile politice existente, de a le menține în viață și în perfectă stare de funcționare până în momentul în care ceea ce este imposibil din punct de vedere politic devine inevitabil din același punct de vedere.”⁶ Există oameni care stochează conserve și apă potabilă, pregătindu-se astfel pentru dezastre majore; adepții lui Friedman⁷ stochează idei destinate pieței libere. Fostul profesor de la Universitatea din Chicago era convins de necesitatea acționării imediate, odată ce s-a petrecut criza, pentru a impune o schimbare rapidă și ireversibilă înainte ca societatea aflată sub imperiul acestei crize să revină la „*tirania status-quo-ului*”. El estima că „o administrație nouă are la dispoziție între șase și nouă luni în care să poată realiza schimbări majore; în cazul în care va pierde oportunitatea de a acționa decisiv în această perioadă, ea nu va mai avea o a doua șansă în acest sens.”⁸ Variație a sfatului pe care îl dădea Machiavelli⁹, potrivit căruia toate rănilor trebuie provocate simultan, s-a dovedit a fi una dintre cele mai durabile moșteniri strategice rămase de la Friedman.

Făcând parte din mișcarea împotriva creșterii necontrolate a puterii corporatiste - o mișcare al cărei debut mondial s-a petrecut la Seattle, în 1999 - suntem obișnuiți deja cu felul în care astfel de strategii pro-business sunt impuse la summiturile Organizației Mondiale a Comerțului (WTO) sau cu cel în care deveneau niște condiționări ale acordării de împrumuturi de la FMI. Cele trei cerințe standard - privatizare, desființarea controlului guvernamental asupra economiei și reducerea masivă a cheltuielilor sociale - aveau tendința de a fi extrem de rău privite de populație, dar atunci când acordurile erau semnate, se putea invoca măcar pretextul ajungerii la un consens al negocierilor purtate între guvernele semnatare, precum și al unui punct de vedere comun între experți. Pentru a pune în mișcare acest complex al capitalismului, administrația statelor externalizează, de obicei fără vreo dezbateră publică, multe dintre funcțiile fundamentale ale guvernării - incluzând asistența medicală pentru anumiți angajați din sectorul public, mergând până la executarea acelor sondaje și culegeri de informații despre opinia cetățenilor.

Termenul cel mai potrivit pentru un sistem care anulează distincțiile dintre administrația statelor și marile afaceri nu este liberal, conservator sau capitalist, ci corporatist. Caracteristicile lui principale sunt: transferul celor mai valoroase active de stat în mâinile unor firme private - acompaniat, adeseori, de o explozie a nivelului datoriei de stat -, crearea unei falii din ce în ce mai mari între parvenitii fabulos de bogați și săracii aflați la discreția lor, precum și ațâțarea unui naționalism agresiv, menit să justifice cheltuielile nelimitate destinate sectorului siguranței naționale...

În torentul de cuvinte elogioase la adresa lui Milton Friedman, rolul alocat șocurilor și crizelor, care-i facilitează viziunea, este rareori menționat. În schimb, moartea acestui economist a oferit oportunitatea repovestirii variantei oficiale a felului în care formula sa radicală de capitalism a devenit *crez guvernamental* în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii. Este o versiune de basm a istoriei, curățată bine de toată violența și constrângerea atât de intim legate de această cruciadă, și ea reprezintă fără îndoială cel mai reușit exercițiu propagandistic al ultimelor decenii. Acest mit se desfășoară cam în felul următor: Friedman și-a devotat întreaga viață unei lupte pașnice de idei împotriva celor care credeau că guvernele aveau responsabilitatea să intervină în bunul mers al mecanismelor pieței pentru a-i atenua

⁶ Friedman, *Capitalism and Freedom*

⁷ (n. 31 iulie 1912 - d. 16 noiembrie 2006, San Francisco) a fost un evreu-american, profesor de economie la Universitatea Chicago. În 1976 a primit Premiul Nobel pentru Economie. El este considerat reprezentantul principal al școlii din Chicago, al *economiei de dreapta, de piață liberă*. A fost elevul lui Frank Knight. Fiul său este David D. Friedman. Milton Friedman a adus nenumărate contribuții la dezvoltarea microeconomiei și a macroeconomiei precum și la dezvoltarea teoriilor cu privire la economia de piață și la minimalizarea rolului statului în coordonarea economiei.

⁸ Milton Friedman și Rose Friedman, *Tyranny of the Status Quo* (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1984)

⁹ (3 mai 1469 - 21 iunie 1527) diplomat, funcționar public, filosof politic și scriitor italian.

ascuțimea extremelor. El credea că istoria „a apucat-o pe o linie greșită” atunci când politicienii au început să-l asculte pe John Maynard Keynes, arhitectul intelectual al noilor orientări (New Deal) și al sistemului modern de asistență socială gratuită (welfare state)¹⁰. Crahul financiar din 1929 a creat un consens covârșitor în privința faptului că politicile *laissez-faire* eșuaseră și că, din această cauză, guvernele erau nevoite acum să intervină în economie pentru a redistribui averea națională și pentru a reglementa activitatea corporațiilor. În timpul acelei perioade întunecate pentru politicile *laissez-faire*, când comunismul cucerise țările estice, sistemul de asistență socială gratuită devenise norma pentru țările occidentale, iar naționalismul economic fusese instaurat în țările post-coloniale din sud, Friedman, împreună cu mentorul său, Friedrich Hayek¹¹, au protejat cu răbdare flacăra unei versiuni pure de capitalism, neîntinat de încercările keynesiene de a controla toată averea, în scopul construirii unor societăți mai juste. „Greșeala majoră, în opinia mea - scria, în 1975, Friedman, într-o scrisoare adresată lui Pinochet -, a fost să cred că se poate face bine cu banii altuia”¹². Puțini au fost însă cei care au ascultat; majoritatea continua să insiste că guvernele ar putea, și chiar ar trebui, să facă bine. Friedman era descris sumar, într-un număr din 1969 al revistei Time, ca „o binecuvântare sau un blestem”, rămânând profet doar pentru o minoritate selectă.¹³ În sfârșit, după ce fusese ignorat decenii la rând, au venit anii '80 și, odată cu ei, triumful electoral al unor politicieni ca Margaret Thatcher, care vedea în Friedman un luptător intelectual pentru libertate sau Ronald Reagan, care a fost văzut purtând prin campania electorală o copie a cărții de căpătâi a lui Friedman, *Capitalism și libertate*.¹⁴ În sfârșit, apăruseră acum politicieni care să aibă curajul să implementeze cu adevărat principiile pieței libere. Când în sfârșit s-a prăbușit și Uniunea Sovietică, populația „imperului rău” a fost și ea dornică să se asocieze revoluției Friedmanite, așa cum s-au dovedit a fi și comuniștii, deveniți capitaliștii din China. Aceasta a însemnat că nimic nu mai stătea în calea pieței libere, cu adevărat globalizate, în care corporațiile au fost nu doar eliberate în țările de origine, ci au devenit libere să călătorească fără nicio restricție peste granițe, descătușând prosperitatea din toate colțurile lumii. Exista acum un consens asupra felului în care putea fi asigurat bunul mers al societății: liderii politici trebuiau aleși, iar economiile, gestionate după regulile lui Friedman. Se ajunsese într-un punct în care, așa cum afirma Francis Fukuyama¹⁵, istoria ajunsese la capăt de linie: „punctul terminus al evoluției ideologice a umanității”¹⁶. La moartea lui Friedman, revista Fortune scria în necrolog că „a avut fluxul istoriei de partea sa”; o rezoluție a fost atunci adoptată în Congresul SUA, prin care a fost elogiat „ca unul dintre cei mai eminenti campioni ai libertății, nu doar în domeniul economiei, dar în toate privințele”.

Miza este destul de mare. Alianța corporatistă este pe cale să cucerească ultimele redute: economia petrolieră a lumii arabe, și acele sectoare ale economiei occidentale, care au fost tradițional ferite de obsesia profitului, incluzând aici intervențiile umanitare și recrutarea armatelor. De vreme ce nu există nici măcar o umbră de proces consultativ în vederea obținerii aprobării publicului pentru privatizarea acestor funcții esențiale ale statului, pe plan local sau internațional sunt necesare, pentru atingerea unor asemenea obiective, escaladarea nivelului de presiuni și producerea unor destabilizări din ce în ce mai mari. Cu toate acestea, din cauza ambiguității documentelor oficiale în orice referință la rolul decisiv jucat de acțiunile concertate în procesul ascensiunii pieței libere, tacticile extreme semnalate în Irak sau alte areale geografice au fost interpretate greșit drept semne ale stângăciei oportuniștilor din administrație. De fapt,

¹⁰ „The Rising Risk of Recession”, Time, 19 decembrie 1969

¹¹ Friedrich August von Hayek (n. 8 mai 1899, Viena - d. 23 martie 1992, Freiburg) a fost un economist și filosof politic austriac, laureat al Premiului Nobel pentru economie (1974). A fost un reprezentant de seamă al școlii austriece și al ultraliberalismului, s-a remarcat prin apărarea pieței libere și respingerea economiei centralizate. Cea mai cunoscută carte a sa este *Drumul către servitute*. De numele său este legat termenul de *catalaxie*, o redefinire a conceptului de ordine spontană a pieței.

¹² George Jones, „Thatcher Praises Friedman, Her Freedom Fighter”, Daily Telegraph (Londra), 17 noiembrie 2006; Friedman și Friedman, *Two Lucky People*, p. 388-389.

¹³ Francis Fukuyama, „The End of History?” *The National Interest*, 1989.

¹⁴ Justin Fox, „The Curious Capitalist”, Fortune, 16 noiembrie 2006; congresul 109 al Camerei Reprezentanților, cea de-a doua sesiune, „H. Res. 1089: Honoring the Life of Milton Friedman”, 6 decembrie 2006; Jon Ortiz, „State to Honor Friedman”, Sacramento Bee, 24 ianuarie 2007; Thomas Sowell, „Freedom Man”, Wall Street Journal, 18 noiembrie 2006.

¹⁵ Francis Fukuyama (n. 27 octombrie 1952, Chicago) este un sociolog și un politolog american. A urmat studii clasice la Universitatea Cornell și a obținut doctoratul în științe politice la Universitatea Harvard, cu o teză despre politica externă a URSS în Orientul Mijlociu (1981). În anii 1979-1980, 1983-1989 și 1995-1996 a fost colaborator al Departamentului de Științe Politice al Corporației RAND, iar în anii 1981-1982 și 1989 a lucrat la Departamentul de Stat al SUA. *Sfârșitul istoriei și ultimul om* (1991) este cartea care i-a adus notorietate internațională. A publicat numeroase studii și articole despre democratizare și politica economică internațională. În ultimii ani s-a concentrat asupra rolului culturii și al capitalului social în viața economică modernă și în tranziția către societatea informatizată.

¹⁶ Stephane Courtois et al., *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*; trad. Jonathan Murphy și Mark Kramer, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.

faptele nu reprezintă decât voința consecventă de nezdruccinat și apogeul creativității acestor campanii purtate de o jumătate de secol pentru eliberarea de orice reglementări a întreprinderilor corporatiste.

De obicei, unele sisteme religioase fundamentaliste și rasiste solicită curățarea lumii de anumite popoare și culturi, pentru a-și putea îndeplini viziunea purificatoare asupra lumii. Numai că, de la colapsul Uniunii Sovietice, a existat o puternică introspecție colectivă, care a permis examinarea crimelor comise în numele comunismului. Arhivele de informații din acea perioadă au fost deschise cercetătorilor, permițându-le să evalueze numărul exact al victimelor, prin înfometări deliberate, lagăre de concentrare și asasinat. Întregul proces a stârnit dezbateri aprinse pe tema proporției în care aceste crime pot fi atribuite unei ideologii sau deformărilor ei cauzate de Stalin, Ceaușescu, Mao sau Pol Pot. Însă aceasta nu înseamnă că toate formele de comunism ar avea o genă a genocidului în codul genetic, așa cum au pretins unii cu o bucurie nedisimulată, dar cu siguranță a existat o interpretare doctrinară, autoritară și disprețuitoare a pluralismului teoriei comuniste, care a dus la epurările întreprinse de Stalin, precum și la apariția lagărelor de reeducare din perioada lui Mao. Comunismul autoritarist este, și ar trebui să fie, etern pătat de acele laboratoare sociale care au existat cu adevărat. În schimb, ce se poate spune despre această cruciadă de eliberare a piețelor lumii? Loviturile de stat, războaiele și măcelurile care au avut drept scop instalarea și menținerea regimurilor pro-corporatiste nu au fost niciodată tratate drept crime ale capitalismului, fiind în schimb tratate cu superficialitate, fie ca simple excese ale unor dictatori super-zeloși, fie ca o situație generală pe linia de front a războiului rece sau a așa-zisului război declanșat împotriva terorii. Atunci când sunt eliminați sistematic oponenții modelului economic corporatist, fie că acest lucru se petrece în Argentina anilor '70 sau în Irakul de astăzi, reprimarea este explicată ca o componentă a luptei împotriva comunismului sau terorismului, și aproape niciodată ca luptă pentru progresul capitalismului pur. Nu am putea susține că toate sistemele economiei de piață sunt neapărat turbulente. Este eminamente posibil să ai o economie bazată pe legile pieței, care să nu necesite manifestări brutale și să nu dețină un grad înalt de puritate ideologică. O piață liberă în domeniul bunurilor de consum poate coexista foarte bine cu un sistem gratuit de sănătate publică și cu un sistem de educație bazat pe școli de stat, și în care un segment important al economiei - așa cum poate fi industria petrolieră - să rămână în proprietatea statului. Este totodată posibil să existe reglementări care să oblige corporațiile să le plătească angajaților salarii decente și să le respecte drepturile de a se constitui într-un sindicat, după cum este posibil ca guvernele să taxeze și să redistribuie averea națională într-un fel care să reducă inegalitățile extreme ce au tendința să apară în toate statele corporatiste. Piața nu trebuie să fie fundamentalistă. După marea depresie, Keynes a propus tocmai o astfel de combinație care să reglementeze interacțiunea componentelor unei economii - o revoluție a politicilor publice responsabilă pentru crearea unei noi orientări cu efecte benefice în realizarea unor transformări similare acestora în întreaga lume.

Înainte ca dărâmarea Zidului Berlinului să devină simbolul căderii comunismului, a existat o altă imagine care promitea dărâmarea barierelor sovietice. Era Lech Walesa, un electrician disponibilizat, „cu o mustață ca un ghidon de bicicletă și păr zbârlit”, cocoțat pe un gard de oțel împodobit cu ghirlande de flori și steaguri din Gdansk, în Polonia. Gardul împrejmuia șantierele navale Lenin și miile de muncitori care se baricadaseră acolo pentru a protesta împotriva deciziei Partidului Comunist de a crește prețul cărnii. Greva muncitorilor constituia un act fără precedent împotriva guvernului controlat de Moscova, care era la putere în Polonia de 35 de ani. Nimeni nu știa ce se va întâmpla: Va trimite Moscova tancurile? Vor trage în muncitori pentru a-i forța să își reia lucrul? Pe măsură ce greva continua, șantierul naval devenea un lăcaș al democrației populare în interiorul unei țări autoritariste, iar muncitorii își extindeau cerințele. Refuzau să-și mai lase viața controlată de niște activiști de partid, care pretindeau că vorbesc în numele clasei muncitoare. Cereau sindicate muncitorești independente și, în plus, dreptul de a negocia, de a încheia înțelegeri și de a intra în grevă. Fără a mai aștepta să primească permisiunea, acești muncitori votează să se constituie într-un sindicat pe care-l numesc Solidarnosc, Solidaritatea¹⁷. Toate aceste întâmplări se petreceau în 1980, anul în care lumea întreagă s-a îndrăgostit de sindicatul Solidaritatea și de liderul ei, Lech Walesa. Walesa, care avea treizeci și șase de ani, reprezenta atât de bine aspirațiile muncitorilor polonezi, încât părea a fi o adevărată comuniune spirituală. „Mâncăm aceeași pâine!”, tuna el în microfonul de pe șantierul naval din Gdansk. Aceasta era o referință nu doar la invulnerabila sa acreditare de apartenență la clasa muncitoare, dar și la rolul influent al catolicismului în noua mișcare deschizătoare de drumuri. Dat fiind că religia era desconsiderată de activiștii de partid, muncitorii își afișau credința ca pe un act de curaj, stând la rând, în spatele baricadelor, să primească împărțășania. Walesa, o combinație reconfortantă de trivialitate și pioșenie, inaugurează biroul Solidarității cu o cruce de lemn într-o mână și un buchet de flori în cealaltă. Când semnează primul acord de referință între sindicatul Solidaritatea și guvernul polonez, Walesa își scrie numele „cu un pix suvenir uriaș, pe care se afla o figură ce semăna cu Papa Ioan Paul al II-lea”. Admirația era reciprocă; suveranul pontif, de origine poloneză, îi spusese la rândul său lui Walesa că se roagă pentru Solidaritatea¹⁸.

¹⁷ Embrionul Solidarității l-a constituit un sindicat semi-independent, numit Sindicatele Libere ale Litoralului, format în 1978. Acesta a fost grupul care a organizat grevele ce aveau să ducă, în ultimă instanță, la crearea Solidarității.

¹⁸ Thomas A. Sancton, „He Dared to Hope”, Time, 4 ianuarie 1982

Printre multe mecanisme de influențare și determinare a țărilor aflate în curs de dezvoltare, unul dintre cele mai eficace a fost volumul datoriilor sau acoperirea datoriilor. Statele Unite au împrumutat multe dintre aceste țări, după care au crescut unilateral în așa măsură rata dobânzilor, încât pentru a face față plăților, acestea au fost nevoite să contracteze noi împrumuturi. Situația a fost atât de dezastruoasă încât datoria Braziliei, de exemplu, a explodat, dublându-se de la 50 la 100 de miliarde, în numai 6 ani. În aceeași perioadă, datoria Nigeriei a crescut de la 9 la 29 de miliarde. De fiecare dată, împrumuturile erau acordate de către FMI și Banca Mondială cu condiția ca cel împrumutat să subscrie la o listă de axiome considerate ca fiind minimul necesar pentru sănătatea economică. Această schemă, prezentată ca fiind ceva tehnic și dincolo de orice dubiu, include pretenții ideologice de genul „*întreprinderile de stat trebuie să fie privatizate*” și „*barierele care împiedică intrarea firmelor străine trebuie să fie abolite*”. Cu alte cuvinte: vrei să-ți salvezi țara? Atunci, vinde-o. Și dacă tot e să-ți vinzi țara, atunci neapărat e s-o faci la prețul pieței, adică pe nimic. În Rusia, spre exemplu, o companie petrolieră de nivelul celei mai mari pe care o are Franța, s-a vândut pe 88 milioane USD. Norilsk Nickel, care produce a cincea parte din nivelul mondial de nichel, s-a dat cu 170 milioane USD, deși profitul ei anual atinge 1,5 miliarde USD. Compania petrolieră Yukos, care controlează mai mult petrol decât Kuweitul, s-a vândut pentru 309 milioane USD. Are acum venituri de peste 3 miliarde USD anual, 51% din gigantul petrolier Sidanko s-a „vândut” pentru 130 milioane USD. Astăzi, stocul este evaluat la bursă pentru 2,8 miliarde USD. O enormă fabrică de arme s-a tranzacționat contra 3 milioane USD, adică prețul unei case de vacanță în Aspen. Totuși, aceste privatizări i-au nemulțumit enorm pe economiștii de la Chicago: bunurile statului s-au vândut strict nomenclaturii autohtoni, interzicându-se orice acces capitalului străin.

Să mergem mai departe. România. Criza socială a Legii Rurale din 1864, dorind rezolvarea problemei țărănești pe cale pur juridică, constând în acordarea titlului de „*proprietar*” conform normelor Codului Civil atât țăranului asupra lotului său minuscul de pământ cât și boierului asupra imenselor lui latifundii, era pur formală căci în realitate „*împroprietărirea*” țăranilor nu a fost decât o mască sub care au fost continuate relațiile de iobăgie feudală, sub forma „*dijmelor la tarla*”, reglementate imediat după Legea Rurală prin seria legilor noi a „*invoielilor agricole*”. Prin aceste legi se făcea însă dovada că în ce privește relațiile dintre boier și țăran nu mai erau valabile normele Codului Civil, ci cele ale siluirii *manu militari* la muncă a țăranului, prin dorobanți puși la dispoziția boierului sau arendașilor lui. Această flagrantă discrepanță între normele Codului Civil de tip Napoleon și cele ale „*tocmelilor agricole*” nu era însă singura existentă în viața socială a acelei vremi, căci o întreagă legislație de tip burghez liberal a fost introdusă în țară având aceeași soartă de a rămâne pur formală, aflată în violent conflict cu realitățile sociale. Avem deci de-a face cu un fenomen social de vastă amploare care merită a fi observat atent, încadrându-l în teoria căreia sociologii de azi îi dau numele de „*aculturație*”. Nicolae Iorga a arătat, demult, că în istoria lumii nu interesează decât acele „*culturi*” care „*circulă*”, care adică se extind dincolo de centrele ei de naștere, prin „*influențe*”, „*înăuriri*” și „*imitații*”. Obişnuit, se ilustrează acest tip de probleme prin invocarea țarului Petru cel Mare al Rusiei, care a hotărât să-și modernizeze țara, folosind mijloace brutale, moștenite de la vechiul sistem al despoției asiatice tătare sub care Rusia trăise mai multe veacuri. Acesta nu s-a sfiit deci să-și omoare în bătaie pe propriul fiu, care nu vroia să se lase „*civilizat*” cu sila și nici să impună boierilor săi să se îmbrace „*evropenește*” și să-și radă bărbile, fără totuși să reușească a le schimba moravurile și nici să desființeze iobăgia în care trăia țăranimea rusă. Rusia nu era dealtfel singura țară în care impactul occidental s-a făcut simțit ca o modă superficială, cum a fost cazul cu Frederic al Prusiei, care s-a înconjurat cu o curte de filosofi iluminiști francezi; sau cu cel al „*despotului luminat*” care s-a dorit a fi Iosif al II-lea al Austriei.

Încă din cele mai vechi timpuri, activitatea bancară desfășurată pe teritoriul României a avut legături cu străinătatea. Astfel, până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când s-au pus bazele sistemului bancar românesc în adevăratul sens al cuvântului, acordarea de împrumuturi era o activitate monopolizată de străini, în special de evrei și greci. Însăși prima bancă ce a funcționat pe teritoriul României – Banca Națională a Moldovei, cu sediul la Iași (1856) – a fost înființată cu capital majoritar străin, ca urmare a demersurilor unui bancher prusac.

Odată cu venirea pe tron al lui Carol I, băncile germane au monopolizat împrumuturile contractate de statul român și piața bancară românească. Din cauza absenței capitalurilor autohtone și ca urmare a posibilității majorării profiturilor, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în România au apărut mai multe bănci străine. După unele calcule, în perioada 1881-1903, capitalul străin reprezenta 41% din totalul capitalului bancar¹⁹.

În momentul izbucnirii primului război mondial, în ansamblul capitalului bancar străin investit în țara noastră, pe primul loc se situa capitalul german, urmat de cel austro-ungar și, la mare distanță, de capitalul francez, belgian și englez. Principalele bănci străine care activau în România în acea perioadă erau: Banca Generală Română, înființată în 1895, cu capital german, Banca Marmorosch Blank and Co (1904, capital ungar, german, francez), Banca de Credit Român (1904, cu capital austriac) și Banca Comercială Română (1906, capital englez, austriac, francez, belgian).

¹⁹ Lupu, M.A. și alții, *Istoria economiei naționale a României*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974, p. 286.

În Transilvania, primele instituții de credit au fost înființate de sași și maghiari. Ca urmare a pactului dualist din 1867, când Transilvania a fost încorporată din punct de vedere politic și administrativ Ungariei, piața creditului din această zonă era dominată de sucursalele marilor bănci de la Viena și Budapesta.

Încheierea primului război mondial a produs modificări profunde în structura etnică a capitalului bancar străin prezent pe teritoriul României. Astfel, ca urmare a prevederilor Tratatului de la Versailles, care stabilea confiscarea capitalului german și austro-ungar, locul principal în ansamblul capitalului bancar străin a revenit capitalului francez. De asemenea, a avut loc diversificarea capitalului bancar străin din România prin apariția capitalului italian (Banca comercială italiană și română), cehoslovac (Banca română de comerț și credit din Praga) și elvețian (Banca elvețiano-română). Unirea de la 1918 și schimbările teritoriale care au urmat acestui eveniment au condus la apariția pe teritoriul României a mai multor instituții de credit mici și mijlocii controlate de marile bănci de la Viena și Budapesta.

Deși numărul băncilor cu capital autohton a crescut, în perioada imediat următoare primului război mondial (1918-1924), capitalul bancar străin s-a consolidat, un rol important având încrederea de care se bucura în rândul populației și legăturile pe care le deținea cu băncile din străinătate.

Perioada 1924-1929 se caracterizează prin întărirea poziției burgheziei autohtone. Ca urmare a promovării unei politici sub sloganul „*Prin noi înșine*”, băncile liberale au cunoscut o mare dezvoltare, astfel încât ponderea capitalului străin în totalul capitalului bancar a înregistrat o scădere de la 33% în 1923 la 25% în 1928²⁰. Izbucnirea crizei din 1929-1933 a creat mari probleme băncilor românești care aveau legături cu străinătatea, exemplul cel mai concludent fiind falimentul Băncii Marmorosch Blank and Co. Analizând investițiile străine în domeniul bancar, se poate observa că anii crizei economice au constituit o perioadă în care capitalul german a încercat să pătrundă din nou în economia țării. Deși perioada 1929-1933 s-a caracterizat prin reducerea dramatică a creditelor acordate de băncile străine, totuși, în acești ani, băncile străine au făcut noi investiții în sectorul bancar prin cumpărarea de acțiuni. De asemenea, este de subliniat faptul că, în ciuda contradicțiilor existente între diferite grupuri bancare, de exemplu, între grupul francez și cel german, aproape în orice operațiune, capitalul german a fost însoțit de capitalul englez, francez, belgian și, uneori, american²¹.

Conform propriilor marturii, marele om de cultură Nicolae Iorga s-a simțit obligat să intre în activitatea politică, pentru a contribui la zidirea unui climat moral în țara noastră: „...amestecul în viața publică și politică era să-mi vie mai târziu..., nu ca mijloc de a parveni, nici ca o satisfacție de vanitate, ci ca îndeplinirea cu multă luptă și suferințe a unui categoric imperativ moral... Multă vreme m-am ferit de a mă atinge, în orice chip de activitatea politică. Dar, unele lucruri ce s-au petrecut acum în urmă mi-au zguduit această părere. Am văzut prin urmările ei de ce fel era politica, ce s-a făcut la noi până acum: ruina financiară și putreziciunea morală erau rezultatele de căpetenie ce se atinsese prin luptele de câteva decenii din ambiția vulgară de a stăpâni plăcerea stăpânirii sau pentru foloasele bănești, nelegiuite, care decurg din dominație. Mi s-a părut că zăresc în viitor o priveriște mai dureroasă, primejdurea vieții statului nostru, la temeliiile căruia sâpase înșiși aceia care pretindeau că îl servesc și, m-am cutremurat la gândul că veacuri întregi de siliți mai mult decât omenești, de suferința ce nu-și pot găsi expresia în cuvinte, două mii de ani aproape de încordare și jertfe ar putea să ducă la sfârșitul acesta ticălos; pieirea unui popor numeros, de nobilă origină, cu însușiri alese, smulgerea uneia din ramurile cele mai pline de sevă din trunchiul omenirii, pentru ca România liberă astfel au voit o haită de politicieni lacomi și orbi... Am putea rămâne cu brațele încrucișate înaintea acestei priveriști? Am putea să credem că ne este îngăduit a ne lăsa stăpâniți numai de iubirea noastră pentru știință și școală sau pentru alte îndeletniciri străine de politică? ...Nu, nu se poate: nu vom fi criminali din nepăsare, alături de criminalii din vocație. Dezertând, nu vom colabora la pieirea neamului nostru”.

Expresia de „globalizare” s-a născut, probabil odată cu Revoluția Industrială din Anglia 1640 sau cu Revoluția Franceză de la 1789, cu toate că însăși fenomenul, activitatea globalizării își are rădăcinile mult mai anterior de era noastră, dar mai concret începând cu anul nașterii lui Isus Cristos, când religia creștină avea să înglobeze sub Crucea sa toate continentele lumii existente. Însă reieșind din tot ce a fost expus mai sus, la moment, fenomenul globalizării este interpretat mai științific și mai modern, sau mai bine zis mai postmodern. Începuturile științei moderne datează de pe timpul lui Galileo Galilei (1564-1642) și Isaac Newton (1642-1727). O dată cu declanșarea revoluției industriale, știința a evoluat din ce în ce mai rapid. Secolul al XX-lea a cunoscut o adevărată revoluție științifică. Paralel cu această dezvoltare a științei, descoperirile ei au început să fie folosite pe o scară din ce în ce mai largă în economie și în viața de zi cu zi. Comunicațiile prin satelit, computerul personal, roboții industriali, produsele chimiei de sinteză, biotehnologiile etc. sunt unele din cele mai importante aplicații ale științei.

În toate civilizațiile antichității se simte nostalgia antebabilonică. Istoria religiilor descoperă faptul că o viață morală axată pe criterii religioase și uneori mistice au avut toate popoarele antichității. Dacă cele din Extremul Orient și

²⁰ Lupu M.A. și alții, *Istoria economiei naționale a României*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974, p. 378.

²¹ Constantinescu, N.N., Murgescu, C. și alții, *Contribuții la istoria capitalului străin în România de la sfârșitul primului război mondial până la ieșirea din criza economică din 1929-1933*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1960.

de pe teritoriile Americii și Europei de azi, depărtându-se de locurile concentrării inițiale a populației (Mesopotamia), au pierdut mult mai repede amintirea stării antebabilonice, construindu-și civilizații proprii și sisteme religioase destul deordonate din punct de vedere moral, cele rămase în Orientul Apropiat și Mijlociu, prin succesiunea imperiilor, demonstrează o puternică nostalgie antebabilonică a stăpânirii. Egiptul are meritul de a fi păstrat „*învățătura nemuririi sufletului*”, deși în mod distorsionat, dar realizările grandioase la nivel material precum și stăpânirea cu forța a altor popoare, inclusiv a celui ales, evreii, denotă tendința de realizare a „*numelui vestit*”. Asiro-babilonienii, întemeind primul imperiu babilonic sub celebrul Hammurabi²², încearcă și ei refacerea unicei stăpâniri. Întreaga succesiune de stăpâniri și popoare pe vechea vatră a Mesopotamiei - toate acestea încercând realizarea unor imperii vaste în care morala forței să impună religii și limbaje unice - trădează originea comună a acestora în neamurile antebabilonice, și nostalgia forței graiului și religiei unice. Originea comună a civilizațiilor ce se succed pe teritoriile Orientului Apropiat este arătată de numele zeităților, destul de apropiate între ele. Între acestea, o semnificație aparte are denumirea comună de El - „*cel puternic*”, păstrat până astăzi în limbile romanice în forma pronumelui personal -, prin care toate popoarele de origine semită desemnau zeul suprem²³, deși nu în sens monoteist ca la evrei, *Elohim*. Elemente de limbă arhaică s-au păstrat în aramaica vorbită de Isus și se păstrează până în Siria de azi. Imperiul hitit are aceleași caracteristici ale impunerii codurilor religioase unice, dar ei au accentuat pe latura morală a lucrurilor, fiind o civilizație mai pragmatică, ale cărei coduri morale aveau un accent umanitar deosebit, față de drasticele coduri asiro-babiloniene, Hammurabi. Imperiul persan și religia acestuia au influențat culturile ulterioare, de exemplu zeul solar Mithra era adorat în legiunile imperiului roman și are o revenire spectaculoasă, desigur, sub alte denumiri, în neo-păgânismul sincretismului contemporan. Uriașul imperiu al lui Alexandru Macedon²⁴ venea să satisfacă aceeași tensiune ascunsă, nostalgică, a stăpânirii în totalitate a lumii, a impunerii unității culturale și morale. Însă Alexandru Macedon are meritul imens de a fi fost începătorul reunificării Orientului cu Occidentul. Occidentul, urmașul neamurilor născute din lafet, și Orientul semitic, trebuiau să se unească pentru a face posibilă edificarea istoriei universale în noua eră a lui Cristos. Lumea antică, cu succesiunea ei de imperii și stăpâniri, trebuia în final să se unească într-un întreg mondial, să depășească orice particularism²⁵, iar începutul a fost făcut de Alexandru Macedon.

Imperiul roman ar putea fi considerat cu un grad semnificativ de reușită, primul model de globalizare a lumii. Interpretarea patristică a binecuvântării date de Noe fiilor săi²⁶, ca lafet să locuiască în „*locașurile lui Sem*”, este ca mântuirea să fie primită de neamuri și să vină din sânul poporului evreu. După amestecarea limbilor și împrăștierea neamurilor lumea s-a scindat în Orient și Occident, fiecare căutând unitatea inițială. Unirea spirituală a început cu perioada elenistică a amestecării religiilor. Sincretismul caracteristic acestei perioade a adunat toate tipurile culturale elaborate de lumea veche fiind un fapt pozitiv care a dus la formarea unui stat universal unic, Imperiul Roman. Integrarea totală a lumii vechi în cadrul Romei, procesele de unificare, de formare a uniunii universale a popoarelor și culturilor într-o umanitate mondială, unică sub toate aspectele, reprezintă prima materializare a ideologiei globaliste antebabilonice. Imperiul roman realiza ceea ce nu reușiseră „*constructorii*” de la Babilon, afirmarea unică a existenței umane în afara lui Dumnezeu printr-un „*nume vestit*”. Însă sincretismul religios care a luat naștere, a făcut posibilă răspândirea creștinismului. Berdiaev afirmă că începutul istoriei universale se regăsește însăși prin faptul formării și existenței imperiului roman. Realizarea unui stat global a constituit premisa răspândirii mesajului universal al lui Isus

²² Hammurabi cel Mare (1792-1750 î.Cr.) a fost un rege babilonian care a inventat primul cod de legi.

²³ Prof.dr. Emilian Vasilescu, *Istoria religiilor*, Editura didactică și pedagogică, București 1998, p. 135

²⁴ Macedonia – a fost numele unui regat antic din partea nordică extremă a Greciei Antice, învecinată cu regatul Epirului la vest și cu regiunea Tracia la est. Pentru o scurtă perioadă de timp, a fost cel mai puternic stat în Orientul Mijlociu antic, după ce Alexandru cel Mare a cucerit cea mai mare parte a lumii cunoscute, inaugurând perioada elenistică a istoriei Greciei.

²⁵ Nikolai Berdiaev, *Creștinism și realitate socială*, Paris, 1934, p.121

²⁶ Noe va genera omenirea de după potop prin cei trei fii ai săi: Sem, Ham și Iafet „*dintru aceștia s-au înmulțit oamenii pe pământ*” (Facere 9,18-19). Toți patriarhii își binecuvântau copiii, prorocind în privința lor. Însă în urma păcatului lui Ham de a fi privit fără rușine goliciunea tatălui său, doar doi fii vor primi binecuvântare: Sem și Iafet. Semințiile ce se vor naște din Ham nu vor fi primit binecuvântare din pricina păcatului acestuia; deși în corabie starea generală era de rugăciune și post, bărbații înfrânându-se de la soțiile lor, totuși Ham a nesocotit aceasta, avându-l pe Hanaan. Firea sa nestăpânită și nesupusă a făcut ca în firea umană de după potop aceste porniri instinctuale să supraviețuiască, tinzând spre o tot mai mare accentuare, motiv pentru care Noe l-a sortit pe nepotul său Hanaan slugă unchilor săi. Astfel, din Sem cel binecuvântat vor lua naștere toate neamurile semite (ca și continuatoare ale virtuții fiilor lui Dumnezeu, ai urmașilor lui Set păstrați în sfințenie) și îndeosebi iudeii, evreii, poporul menit să pregătească mântuirea. „*Binecuvântat fie Domnul Dumnezeului lui Sem și va fi Hanaan pruncul slugă lui*” (Facere 9,26), adică de aici va ieși poporul binecuvântat care va purta în sine germeii libertății mântuitoare. „*Înmulțescă Dumnezeu pe Iafet și să locuiască în locașurile lui Sem, și să fie Hanaan slugă lui*” (Facere 9,27) se poate traduce în faptul că Iafet este strămoșul tuturor neamurilor creștine, de celor ce vor primi cuvântul adus de Cristos mai întâi iudeilor; acestea vor ajunge să se sălășluiască în mântuire (locașurile lui Sem) după venirea lui Cristos.

Cristos. Tocmai universalitatea Evangheliei, faptul că mântuirea este opera la care întreaga umanitate e chemată să participe, a făcut necesară crearea unui cadru universal în care aceasta să se realizeze. Din acest punct de vedere, deși imperiul roman aparține antichității, el este în același timp originea istoriei universale. Trebuie remarcat însă că în afară de sensul facilitării transmiterii Evangheliei, statul global roman nu a rezistat, pentru că în esență sa el încununa păgânismul lumii antice, care trebuia să cadă odată cu pătrunderea Dumnezeului-om în istoria temporală, concretă, a omenirii. „*Plinirea vremii*” însemna și înflorirea maximă a lumii vechi, afirmarea universală a păgânismului deopotrivă cu afirmarea universală a rafinatei culturi grecești. Dincolo de superioritatea acestora ca formă umană de manifestare, rămâne însă perisabilitatea lor ca lucruri pur omenești. Căderea imperiului roman și a strălucitoarei culturi elenistice amintesc mereu că în fața veșniciei, în fața destinului etern în Dumnezeu a umanității și lumii, toate realizările culturii omenești, chiar și în forma lor cea mai înfloritoare sunt supuse pieirii și includ în sine o boală purtătoare de moarte. Dacă latinitatea a avut marele merit de a fi pregătit și realizat întâlnirea mondială a Orientului, cu tradițiile și culturile sale, cu Occidentul, cu rafinata sa cultură în Imperiul Roman continuat apoi în mod oarecum „strălucit” de Imperiul Bizantin, ca variantă autentică a acestei întâlniri mondiale între Răsărit și Apus prin creștinism, tot latinitatea se face vinovată de neînțelegerea corectă a realizării Împărăției lui Dumnezeu, de deturnarea acestei idei și mutarea ei din planul veșnic în imediatul terestru, fapt ce a avut consecințe dezastruoase pentru viața omului, și al cărui punct de plecare a fost Marea Schismă din anul 1054. Dincolo de pretențiile de supremație ale capilor clericilor, generatoare de altfel a schismei, rămâne intenția ascunsă, dar realizată în mod triumfal, a potrivnicului, de a rupe unitatea Bisericii lui Cristos. După o mie de ani de creștinism în care Biserica s-a definit și consolidat pe sine, reușind să ofere existenței umane principiile de viață soteriologice, trebuia poate ca acestea să poată fi trecute prin filtrul liberului arbitru uman, tocmai pentru a fi autentice asumate, și anume în chipul libertății în care a fost creat și există omul. Fără a face istorie, trebuie menționat că după o mie de ani, întâlnirea mondială dintre Orient și Occident, deși autenticată pe principiile creștine, eșuează, și asistăm pe toate planurile la acutizarea disputei canonice dintre ele.

Revenind la Europa urmașilor Romei, aici se încheie perioada umanistă și omul se îndreaptă spre progresul material ca unic scop. Momentul 1848 a creat națiunile sub forma statelor naționale, dar istoria contemporană ne lasă să întrevădem faptul că acestea au fost create doar pentru a le demonstra incapacitatea de a oferi omului progresul plener, pentru a denatura sensul neamului în cel de popor, și pentru a experimenta în două moduri posibile evoluția spre anularea conștiinței de Dumnezeu în omul modern. Aceste două modele s-au bazat pe cele două laturi ale ipostasului uman, cea personală și cea comunitară. Cea personală, degenerată în individualism și folosind ca etică proprie protestantismul liberal, a evoluat spre societatea capitalistă de azi, „occidentul”, în care Dumnezeu nu a fost anulat cu forța din conștiința umană, ci doar schimbat, îndepărtat, ciuit și adaptat nevoilor omului material.

La sfârșitul secolului XV, în epoca marilor descoperiri geografice, prinții Europei trimiteau spioni care să obțină hărți valoroase. Rutele comerciale erau păstrate secrete. Cei prinși cu aceste hărți suferau pedeapsa capitală. Scopul era găsirea de aur și mirodenii exotice, mătase și diamante, bogății aflate în celălalt capăt al lumii. Atunci Europa era obsedată de comorile Orientului. Mulți au încercat să descopere rutele către ținuturile mirodeniilor. Oceanele nu fuseseră încă explorate, iar călătoriile pe mare erau aventuri riscante. Multe expediții se încheiau catastrofal. Dar un om a reușit: exploratorul portughez Vasco da Gama. Veneția, nobilul oraș-stat de la Marea Adriatică, era centrul comerțului internațional din Europa. Astăzi, palatele și bisericile grandioase stau mărturie pentru bogăția și puterea din trecut ale Veneției. În fiecare an, în septembrie, venețienii sărbătoresc epoca de aur a orașului lor. Imaginația europenilor a fost stimulată de best seller-ul din sec. al XIII-lea, „Descoperirea lumii”, în care negustorul venețian Marco Polo își povestește călătoriile în Asia. El a scris despre comori de basm din Orientul îndepărtat, despre insule unde se găseau aur și mirodenii. Veneția și Genova știau cât de important era să dețină un monopol în acest paradis terestru. Rutele comerciale au rămas secrete. Profiturile justificau expedițiile. Mirodeniile erau foarte căutate și se vindeau în Europa cu un preț de 80 de ori mai mare decât cel cu ridicata. Jurnalul de călătorie al lui Marco Polo pe Drumul Mătăsii, în Asia, a modelat concepția despre lume din sec. al XIII-lea. Drumul Mătăsii lega porturile din Orientul Mijlociu de Asia Centrală, Pekin și Shanghai, în estul extrem al Chinei. Jafurile de pe Drumul Mătăsii făceau din negoț o întreprindere riscantă iar din această cauză, prețurile erau exorbitante. O altă rută posibilă era traversarea Oceanului Indian. Dacă se putea găsi o rută mai directă către India și Extremul Orient, monopolul instituit de negustorii arabi și venețieni ar fi fost desființat. Epoca de glorie și bogăție a Veneției ar fi apus dar, a existat un om obsedat de găsirea unei rute și astfel, mai apoi, el a călătorit către vest, sub pavilionul Spaniei.

Relațiile internaționale sunt rezultatul unei permanente înfruntări, alinieri și realinieri de forțe colective, state sau organisme para-statale. În aceasta dinamică permanentă, cursul evenimentelor e fundamental determinat de factorul principal de inițiativă, în funcție de acțiunea căruia se adaptează forțele secundare, prin asociere sau opoziție cu cel dintâi.

În zilele noastre, relațiile internaționale se desfășoară sub semnul globalizării, rezultat politic final a trei mari șocuri la scară mondială petrecute în secolul al XX-lea: Primul Război Mondial, Al Doilea Război Mondial și Războiul Rece. În această cursă istorică în trei etape, în fruntea clasamentului s-a situat puterea care a adaptat cel mai eficient la

condițiile zilelor noastre civilizația libertății și a democrației, pe temeiul celui mai rapid și masiv progres economic și tehnologic, Statele Unite ale Americii. Tendința dominantă, unanim recunoscută, a vremii este globalizarea, adică integrarea, la scara globului, a principalelor forțe ale economiilor naționale, tot mai puțin naționale și tot mai mult dependente de centrele globalizatoare. Din sfera tehnologiei și a economiei, globalizarea se revarsă tot mai puternic în cele mai variate domenii ale vieții sociale: raporturi politice, civilizație, cultură, mentalități, etc. Globalizarea este deja stadiul suprem al tendinței istorice de constituire a unor largi zone de interdependență - politica imperială -, cu deosebirea că, în procesul globalizării, interdependența tinde să cuprindă întreg globul și că se realizează nu prin juxtapuneri teritoriale, cât mai ales prin integrări structurale.

Așa cum s-a subliniat, transnaționalizarea bancară, ca formă de manifestare a activității bancare internaționale, este strâns legată de dezvoltarea centrelor financiare internaționale, în care își desfășoară activitatea multe din sucursalele și filialele băncilor străine. Centrele financiare internaționale, suprastructurate pe piețele financiare ale țărilor unde sunt localizate, concentrează, la nivel internațional, cererea și oferta de valute și fonduri pe diferite termene, fiind adevărate „puncte vii” ale sistemului financiar internațional. Londra, New-York, Tokyo, Frankfurt, Paris, Singapore sau Hong Kong sunt centre financiare internaționale situate în zone orare diferite, care asigură efectuarea tranzacțiilor financiare pe plan internațional în mod continuu, 24 de ore din 24.

Între centrele financiare internaționale se detașează centrul londonez din punctul de vedere atât al tradiției, cât și al volumului operațiunilor sau numărului de sedii bancare străine pe care le găzduiește. Importanța Londrei ca centru financiar internațional s-a manifestat încă din cele mai vechi timpuri. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, Marea Britanie a deținut hegemonia financiară internațională, iar Londra, supremația între centrele financiare internaționale. Aceasta se explică printr-o serie de condiții favorabile care au caracterizat centrul londonez. Inițial în secolul al XIX-lea, un factor-cheie l-a reprezentat prezența fizică la Londra a diverselor piețe internaționale de mărfuri, care implicit, atrăgeau după sine și tranzacții financiare. La începutul anilor '90, un factor de succes a fost gradul de reglementare și nivelul de impozitare relativ relaxat, care a atras în centrul londonez multe din tranzacțiile financiare internaționale. Experiența acumulată și existența unei infrastructuri adecvate s-au constituit în factorii de succes ulteriori care au permis ascensiunea centrului londonez și situarea sa, până la cel de-al doilea război mondial, pe primul palier al finanțelor internaționale.

Un mare proces care se desfășoară în ultimele decenii este cel de trecere de la economia tradițională, de tip industrial, la un tip nou de economie. Cei doi factori care au produs această trecere sunt revoluția științifico-tehnică și globalizarea. Revoluția științifico-tehnică promovează un tip de economie bazată pe cunoaștere, datorită introducerii accelerate a descoperirilor științei. De aceea, cele mai mari investiții sunt pentru inovația tehnologică. Noile tehnologii permit obținerea de produse în cantități din ce în ce mai mari, în condițiile reducerii poluării și consumului scăzut de materii prime și energie.

Globalizarea este un fenomen care a fost inițiat de multă vreme și care se caracterizează prin interferența economiilor, culturilor și societăților. Astfel, se constată accentuarea unor fenomene, precum ridicarea barierelor vamale, apariția și dezvoltarea firmelor multinaționale, creșterea competiției economice, etc. Din punct de vedere economic, datorită globalizării și apariției firmelor multinaționale, produsele devin mai ieftine și mai accesibile unui număr din ce în ce mai mare de consumatori. Specialiștii cu calificare superioară au posibilitatea de a munci acolo unde este nevoie de pregătirea lor, nemaifiind opriți de barierele de spațiu. Datorită activității firmelor multinaționale, statul își pierde încet-încet din autoritatea pe care o are asupra politicii economice. Polarizarea în țări bogate și țări sărace se accentuează, ceea ce produce mari probleme în relațiile internaționale, cum ar fi de exemplu creșterea pericolului terorismului...

Termenul de tehnorevoluție desemnează depășirea unor anumite nivele în dezvoltarea tehnicii, fapt care a revoluționat activitatea în diverse domenii ale economiei și societății. Aceste progrese sunt rezultatul aplicării ultimilor descoperiri ale științei în economie și în viața cotidiană. Computerul personal. Mașinile de prelucrare a informației au apărut de multă vreme. Primul computer a fost fabricat în 1946 în Statele Unite și avea dimensiuni uriașe precum și o capacitate de calcul limitată. Primele computere utilizau tuburi electronice cu vid. Datele erau introduse cu ajutorul unor cartele perforate. În 1971 a fost inventat microprocesorul, care a permis mai târziu apariția computerului personal (P.C.) la mijlocul anilor '80 ai secolului trecut. Astăzi, fără computer personal nu se mai poate imagina nici un domeniu de activitate: finanțe-bănci, transporturi, industrie, agricultură, educație, etc. Datorită dezvoltării uluitoare a tehnicii computerelor personale, s-a dezvoltat rețeaua de comunicare între oameni din toată lumea, Internetul. Internetul reprezintă o componentă esențială a vieții contemporane. Originile Internetului sunt legate de cercetările în armata americană care urmăreau interconectarea calculatoarelor din laboratoarele de cercetare într-o rețea. Prima rețea de calculatoare a luat naștere în 1971.

La începutul ultimului deceniu al secolului al XX-lea, a devenit posibilă conectarea nu numai a computerelor instituțiilor și companiilor, ci și conectarea computerelor personale la rețeaua Internet. Astăzi Internetul are zeci de milioane de utilizatori și este considerat o adevărată superautostradă informațională. Internetul este utilizat astăzi în mai multe sectoare importante: economia, prin comerțul electronic, din ce în ce mai întâlnit în lumea contemporană,

publicitatea, diferite slujbe on line, etc.; comunicațiile și poștă electronică, care permit contactele directe între oameni aflați la mii de kilometri depărtare în doar câteva secunde; distracție, etc. Tehnologia spațială. Într-un timp foarte scurt oamenii au realizat progrese imense în explorarea spațiului cosmic, de la primul obiect trimis în spațiu, la primul pas pe Lună. Tehnologia spațială a oferit avantaje enorme: revoluționarea comunicațiilor prin intermediul sateliților, utilizarea de materiale noi, etc., în condițiile în care resursele Pământului sunt limitate, s-ar putea ca în viitor explorarea spațiului tehnic să reprezinte soluția pentru criza de materii prime și energie. Calculatorul, Internetul, tehnica spațială au permis creșterea posibilităților de comunicare între oameni.

Structura ADN, componentă de bază a vieții, a fost descoperită în 1953. Descifrarea tainelor ADN-ului a permis un progres uimitor în domeniul geneticii, care poate avea un rol decisiv în dezvoltarea omenirii prin rezolvarea problemelor legate de hrană, vindecarea unor boli considerate astăzi incurabile, etc. și totuși în același timp, descoperirile geneticii folosite în mod iresponsabil pot provoca mari nenorociri pentru omenire. Interdependența mondială este demonstrată de existența unor probleme care pot fi rezolvante doar concomitent și prin cooperare internațională.

Dezvoltarea țărilor occidentale a fost făcută cu prețul degradării mediului. Pe de altă parte, și eforturile statelor rămase în urmă, legitime, de a se dezvolta au condus și ele la agravarea situației ecologice, întrucât, de obicei, tehnologiile folosite în aceste țări sunt depășite, provocând o poluare puternică. Se constată fenomenul de deșertificare pe teritorii întinse, în special pe continentul african. În Amazonia și în alte zone pădurile tropicale sunt exploatate fără măsură, fapt care are consecințe funeste asupra întregului glob. Un mare pericol la adresa mediului îl constituie dispariția progresivă a stratului de ozon. Consumul de combustibil fosil, care are ca efect deversarea în atmosferă a unor cantități uriașe de dioxid de carbon, a condus la apariția efectului de seră, considerat de specialiști a avea un impact major asupra unor schimbări negative ale climei planetei. Activitatea irațională a oamenilor a avut drept consecință stingerea a numeroase specii de plante și animale, ceea ce reprezintă o pierdere ireparabilă. În ultimele decenii, mai multe accidente ecologice, printre care cel mai grav fiind cel de la centrala nucleară de la Cernobîl din fosta URSS, au degradat continuu mediul. În anii '60 ai secolului al XX-lea au început să apară semnale, care au avut darul să deștepte conștiința oamenilor în ceea ce privește amenințarea ce planează asupra Pământului datorită industrializării. În anii următori, opinia publică a inițiat vaste acțiuni care au sensibilizat guvernele și organismele internaționale în ceea ce privește pericolul distrugerii mediului. Problemele cauzate de poluare pot fi cu adevărat soluționate numai prin eforturi la scară planetară.

Globalizarea e o nouă experiență aproape pentru toți indivizii unei generații vii, când, așezați în fața operatorului TV, urmăresc evenimente transmise pe viu din orice loc al planetei, suprimând distanțele. Cel puțin patru motoare au fost considerate esențiale pentru globalizare: comerțul, producția, finanțele și tehnologia. Adepții curentului idealist văd în globalizare modalitatea perfectă de deviere de la conceptul de interes național, ce reprezintă punctul forte al paradigmei realiste. Curentul realist a criticat și continuă să critice această promovare a globalizării, arătând că, de fapt, tocmai această globalizare generează conflicte. Modernitatea iluministă s-a bazat pe trei stâlpi: primordialitatea statului teritorial, secularizarea relațiilor politice între state, inclusiv promisiunea inovației tehnologice pentru îmbunătățirea calității vieții, misiunea globalizatoare a vestului de a domina lumea nord-vestică. Toți stâlpii sunt astăzi erodați. Statul persistă, dar se globalizează și el, începând să se uite mai mult afară decât la constituenți și operând ca un agent instrumental în numele forțelor pieții regionale și globale, manipulat de corporații transnaționale și bănci și, în mod crescând, de cercurile financiare.

Statul modern a fost principalul exponent și apărător al interesului național. Primul a fost promotorul celui de-al doilea, care, la rândul său, l-a legitimat pe primul. După unii autori, securitatea, bogăția, libertatea și dreptatea sunt aspirațiile principale ale cetățenilor, corespunzând unor nevoi fundamentale. Observăm că, față de lozinca revoluției franceze, lipsesc fraternitatea și egalitatea. Statul modern a creat instituții adecvate pentru a răspunde la aceste cerințe. În materie de securitate, a creat o armată pentru orice amenințare exterioară și forțe de ordine pentru cea interioară, monopolizând uzul violenței. Statul modern a făcut din mărirea avuției naționale un crez călăuzitor, încurajând corporațiile particulare care funcționau mai bine decât cele care erau în gestiunea statului și stimulând crearea de industrii avansate, rețele de întreprinzători mici și mijlocii, veghind ca cunoașterea și inovația să fie larg difuzate în rândul populației. Aceasta cerea forme de redistribuire a avuției, asistență socială și medicală, grijă pentru păturile dezavantajate. Problema este că acest stat modern nu mai este considerat actor principal al globalizării. Cu toate acestea, găsim statele cele mai interesate de procesul globalizării, angajate cu toate resursele de care dispun la rezolvarea problemelor interne, în special economice și sociale.

Este de necontestat faptul că statul-națiune, ca expresie a unei modernități care e transformată, își schimbă atribuțiile. Iată câteva simptome ale acestui fenomen: cedarea de suveranitate în procesul integrării, descentralizarea crescândă și transferul de atribuții către organele locale, pierderea controlului asupra economiei globalizate, acceptarea legislației cu aceea a altor state, dependența de deciziile sau recomandările marilor organisme financiare și bancare și altele. Ținând seama de rolul precumpănitor al statului în „apărarea interesului național”, nu miră pe nimeni punerea sub

scrutin a evoluției în cadrul globalizării și nici aspectul larg de poziții, de la apărare până la ultima suflare a fortăreței fisurate și până la profeția sumbră a dispariției sale. Însă nu a apărut nici un substitut adecvat care să îl înlocuiască drept cheie a schimbării globale. Statele continuă să bată moneda, să ia impozite, să facă redistribuirea venitului național, să vegheze la securitate, să înroleze tineri sub drapelul lor, să dezvolte infrastructura drumurilor, comunicațiilor, porturilor și aeroporturilor și să gestioneze interesul public în prezența unui sector privat indiferent.

Două întrebări pretind răspuns. Una privește limita inferioară sau pragul până la care statul și instituțiile sale poate ceda din atribuții și răspunderi. A doua este adresată sarcinilor sale noi, impuse de globalizare sau de noile înfățișări pe care interesele sale ireductibile le iau în noul context al lumii. La prima întrebare, să acceptăm ipoteza unei cedări masive de atribuții ale statului în sus - globalizare, integrare regională, și în jos - descentralizare, orașe și regiuni cu statut sporit și chiar zone libere, în materie economică printr-un liberalism total, predarea către sectorul privat și către mecanismele pieței a majorității pârgurilor pe care le deținea ca proprietate sau central. Națiunea e supusă discuției: abstractă, cetățenească, dar acomodând societatea cu rădăcini etnice, culturale, religioase sau istorice imuabile? Ce rămâne atunci? Dincolo de orice considerație teoretică, bunul simț ne indică un răspuns evident și simplu: o populație situată pe o arie delimitată a globului. O instituție numită stat servește o felie a umanității care are un număr redus de trebuințe vitale. Nu statul are populație, ci oamenii au stat. Nevoile lor sunt supraviețuirea, ce se traduce prin securitate în sens larg. Peste capul locuitorilor cad periodic nenorociri sub forma catastrofelor naturale (cutremure, inundații, secete) sau făcute de om (războaie, conflicte interne, anarhie). Statul este inventat să îi apere de calamități care au făcut în trecut viața lor scurtă, brută și precară.

Numai puterea măsurată în energie și tehnici și avuția realizată prin producție și inteligență asigură securitatea și satisfacerea nevoilor vitale. Atunci când toate resorturile economice și ale creării avuției au trecut în alte mâini, securitatea economică a statelor continuă să rămână o răspundere a statelor. „Scopul final al guvernării unei națiuni este de a se separa împotriva pericolului din afară, ceea ce este rezonabil, iar, în al doilea rând, de a integra națiunea cât mai mult posibil într-un fel de societate, însoțită, egalitară. Cu alte cuvinte, oamenii trebuie să aibă acces la nevoile de bază, iar guvernele sunt responsabile de asigurarea acestei trebi”. În jurul acestor interese se creează un spațiu de solidaritate. Este imediată continuarea intereselor vitale, fără de care societatea nu prinde forme. Statul e din nou prezent pentru a întreține această solidaritate. Statul, în chip clasic, a făcut-o ca gardian al memoriei colective și al istoriei trăite, ca tutore al unei culturi naționale, venite să dea întăriri și justificări sentimentului de solidaritate. Statul este deci un titular de proiect comun; cu îndepărtarea proiectului, dispare solidaritatea și statul se destramă, așa cum vedem, sub ochii noștri, că unele dintre ele sunt șterse de pe hartă. E procesul invers constituirii lor în masă la începutul jumătății secolului, sub semnul fierbinte al solidarității în jurul proiectului eliberării și independenței. Modernizare, civilizație, bunăstare sunt realizări ale statului-națiune, ale întreprinderilor sale, ale programelor sale și, în principal, ale economiei sale naționale. Dar, astăzi, modernizarea este globală, civilizația la fel și bunăstarea depinde de contextul exterior. Ce revine statului în aceste condiții? În primul rând, tot o reacție de apărare. Globalizarea nu numai că dezavantajează pe cei slabi, dar vatamă și pe cei neatenți. N-a rămas, ca negociator posibil pentru apărarea unei populații de consecințele adverse ale globalizării, decât statul ei. În al doilea rând este promovarea pozitivă a intereselor acestei populații. În noile condiții, modernitatea nu este cucerită cu forțele proprii sau prin arme, ca în cazul clasic.

Geomodernitatea sau gradul actual de civilizație se măsoară prin numărul și densitatea în aria unui stat, a nodurilor de articulare și de intersecție a rețelelor globalizării. Statul poate să favorizeze în cea mai mare măsură ca agenții activi ai populației sale să fie antrenați în opera de conectare la sistemul global. Ei aduc vizitatori, turiști ce însuflețesc serviciile. Tranzacțiile bancare contează. Locurile unde sunt situate băncile atrag lumea afacerilor și avantajele se răsfrâng asupra populației.

În concluzie, interesul național se menține și se amplifică în condițiile modernității globale. Să presupunem că modificarea competențelor statului scade până la forma „statului minimal”. Locuitorii unui teritoriu continuă să întrețină aceleași aspirații de securitate, bogăție, libertate și echitate, cu sau fără stat puternic. Toate structurile puterii, considerate a fi: securitate, producție, finanțe și cunoaștere s-au deplasat spre noua schemă a rețelelor globale. În materie de securitate, modernitatea globală se anunță ca un garant al păcii mondiale, dar se dovedește neeficace și lipsită de mijloace pentru a preveni sau stinge conflictele locale și interne, predominant cultural identitare. Globalizarea nu asigură ordinea internă și aplicarea justiției. Din nou statele sunt chemate să facă față la sfidări noi, trafic de arme, spălare a banilor, terorism și droguri. Interesul național nu se micșorează în globalism sau regionalism, dar se exprimă prin interese și ambiții noi, la a căror realizare concură alături de statutul geo-modernității, numesc alți agenți guvernamentali sau privați, comunități sau indivizi legați de o identitate ce nu poate decât înflori într-o lume a pluralismului. Din câte se știe, fiecărei epoci istorice îi corespund anumite decizii și acțiuni de anvergură coerente, în pofida faptului că acestea nu au fost întotdeauna explicite. Este deja de domeniul evidenței că cele mai multe dintre înțeleștirile internaționale au avut la bază mai degrabă pretexte, prejudecăți și lipsă de cunoaștere temeinică a dinamicii universale, decât nevoia sau cerința de a se instaura ordinea și justiția, cooperarea și înțelegerea reciprocă în condiții de egalitate și de moralitate, de respectare a valorilor, obiceiurilor și tradițiilor proprii.

Bibliografie

- De Luca, Gianni; Minieri, Stefano; Verrilli, Antonio, *Nuovo dizionario di economia*, Essestampa, Napoli, 1998.
- Dobrotă, Niță (coord.), *Dicționar de economie*, Editura Economică, București, 1999.
- Dunning, John H., *The Advent of Alliance Capitalism*, în vol. „*The New Globalism and Developing Countries*”, edited by John H. Dunning and Khalil A. Hamdani, United Nations University Press, New York, 1997.
- Jones, Geoffrey, *Banks as multinationals*, în Geoffrey Jones (ed.), *Banks as multinationals*, Routledge, London, 1990.
- Livesey, Frank, *Dictionary of Economics*, Pitman Publishing, London, 1993.
- Lubbers, Ruud; Koorevaar, Jolanda, *The Dynamic of Globalization*, paper presented at a Tilburg University Seminar on 26 November 1998.
- McGrew, Anthony; Lewis, P. G., *Global Politics: Globalization and the Nation States*, Cambridge, The Polity Press, 1993.
- Meyer, R., International Competition: *The Globalization of Competition*, în Jepma, C. J., Rhoen, A. P. (eds.), International Trade. A Business Perspective, Longman, London, 1996.
- Michalet, C. A., *Le capitalisme mondial*, Paris, Presses Universitaires de France, Coll. Economie en Liberté, 2e edition, 1985.
- Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, 1962, repr. Chicago: University of Chicago Press, 1982.
- Mouhoud, E. M., *Changement technique et division internationale du travail*, Paris, Economica, 1993.
- OCDE, *Performances de filiales étrangères dans les pays de l'OCDE*, Paris, OCDE, 1994.
- Oman, C., *Mondialisation et regionalisation: le défi pour les pays en développement*, Paris, OCDE, Etudes du Centre de développement, 1994.
- Prahalad, C. K.; Doz, Y., *The Multinational Mission*, The Free Press, London, 1987.

Abstract. Meals and Feasts in 18th Century Transylvania. The Heydendorffs were one of the most important Transylvanian Saxons' families whose members held during two centuries several high offices. As cultured persons they had wrote a lot of letters. The pieces of information the letters comprise can be used by historians, sociologists, ethnographers as valuable sources. Along with other aspects concerning the way of life of the 18th century, culinary aspects are also present in their letters. Food had several functions as: socialization, circumscribing a group, representation or curing homesickness and nostalgia.

Cuvinte cheie: Secolul al XVIII-lea, civilizație, pentru a savura, socializare, produse alimentare, mese, dorul de casă.

Keywords: 18th century, civilization, to savor, socialization, food, meals, homesickness.

Lucrarea se bazează pe informații provenite dintr-o sursă foarte importantă, anume scrisorile familiei Conrad von Heydendorff, documente ce acoperă intervalul 1737–1800.

Heydendorffii au fost una dintre cele mai importante familii nobile săsești, care, începând din secolul al XVII-lea și până la sfârșitul celui de-al XIX-lea a dat Transilvaniei oameni învățați, înalți funcționari și ofițeri. S-au înrudit cu mai multe familii ilustre precum von Baußnern, von Klockner și von Brukenenthal.

În anul 1874, după moartea primarului Mediașului, Carl Conrad von Heydendorff, urmașii acestuia au descoperit în lăsamântul defunctului o bogată arhivă a familiei, conținând peste 4000 de scrisori și un volum „in quarto” de 1740 de pagini, reprezentând jurnalul lui Michael Conrad von Heydendorff sen. (1730–1821, în continuare de Michael sen.). Jurnalul a fost publicat în foileton între 1876–1884 în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, revista „Societății de Studii Transilvane” (*Verein für Siebenbürgische Landeskunde*), iar epistolele în 1894, în aceeași publicație. Jurnalul este redactat în exclusivitate în germană, iar scrisorile în limbile germană, franceză, latină și maghiară, majoritatea însă în germană. Ambele categorii de izvoare sunt foarte bogate în informații, oferind un tablou amplu al modului de viață baroc al nobilimii luminate într-un spațiu geografic conservator, aflat în plin proces de modernizare. Informațiile se situează pe un continuum de la cele personale, cu bucurii și griji cotidiene – la marile frământări ale Imperiului, Transilvaniei și „Națiunii Săsești” în timpul celor doi împărați luminați, Maria Tereza (1740-1780) și Iosif al II-lea (1780-1790).

Din multitudinea informațiilor am extras câteva despre prânzuri, dineuri și banchete, precum și despre hrană în general, respectiv despre alimente și relațiile sociale pe care le implica consumarea lor. Majoritatea scrisorilor sunt redactate de Michael sen., cel care, din cauza serviciului, a lipsit mult de acasă, de la Mediaș, locuind ani de zile la Sibiu. De la sfârșitul anului 1790 până în august 1791, a locuit la Cluj, în calitate de delegat în Dieta Transilvaniei. Pe parcursul șederii în orașul de pe Someș, a fost însoțit de fiul său, Michael jun. Reprezentantul sașilor își informa cu regularitate soția despre tot ce i se întâmpla, inclusiv despre mâncăruri și despre compania în care le consuma. Epistolieri interesați au fost și alți membri ai familiei, respectiv Carl von Heydendorff (1735–1797), fratele mai tânăr al lui Michael sen, ofițer cu o carieră excepțională, precum și fiii celui dintâi, Johann Peter (1765–1836) și Michael jun. (1768–1857).

Viața socială a funcționărimii superioare din Sibiu, capitală a Marelui Principat al Transilvaniei, se desfășura în cercuri aproape închise. Oamenii se întâlneau des, luau masa împreună, iar fiecare membru al grupului făcea, pe rând, oficiile de gazdă. În ceea ce privește hrana în sine, putem afirma că bucatele erau rafinate, dar consumate cu măsură. Alături de delicatese, precum pește, vânat, claponi ș. a. se serveau și bucate tradiționale ardelenesti, respectiv săsești. Felurile de mâncare alese erau stropite îndeobște cu vinuri autohtone. Apele minerale din zona Brașovului erau și ele la mare preț.

Din analiza informațiilor referitoare la hrană, putem deduce că aceasta îndeplinea funcții multiple, după cum vom vedea mai jos, dintre care, pe lângă cea fiziologică, importante erau cele sociale și psihologice.

a./ funcția de socializare – se mânca împreună pentru plăcerea de a se întâlni și de a povesti; în acest caz funcționa relația de reciprocitate, adică fiecare dintre invitați făcea, la rândul lui, oficiile de gazdă.

b./ funcția de demarcare a unui grup – fie el de prieteni, de interese, sau unit de o ideologie sau de convingeri (față de altele).

c./funcția de reprezentare și de simbol al statutului social (status simbol)

d./ de legătură cu mediul de proveniență, respectiv de potolire a dorului de casă

În cele ce urmează informațiile vor fi prezentate m în ordine cronologică.

Michael sen. care, după cum am arătat anterior, era adesea plecat de acasă pentru mai mult timp, primea cu plăcere bucate gătitе de soția lui, Susanna Catharina. Felurile pregătite de mână ei erau primite ca gesturi de afecțiune pentru cel aflat departe, legătura sentimentală a cuplului fiind întreținută și pe această cale.

Prima mențiune referitoare la astfel de alimente apare în scrisoarea datată 11 mai 1786, trimisă soției din Sibiu. Printre altele, îi mulțumește Susannei pentru sarmale, asigurând-o că vor fi consumate împreună cu Theodor von Herrmann¹ și cu alți oaspeți dragi pe care-i poftise la masă

În ziua de 12 mai 1786 aștepta din nou oaspeți la prânz, un prilej de a-și informa soția despre meniul pe care îl va servi: o supă verde (din multe verdețuri tocate piure), apoi rasol de vită cu sos, sarmale primite de acasă, sparanghel – tot de acasă – și friptură de miel.² Rasolul de vită sau de pasăre, combinat cu sos dulce-acrișor, precum cel de roșii, de agrișe, de vișine, dar și de hrean sau muștar, era considerat un fel deosebit de elegant.

La 1 iulie 1786 făcea din nou oficiile de gazdă, oferind mai multor cupluri un prânz copios, iar după terminarea evenimentului se declara mulțumit de felul în care se prezentase. Meniul era compus din două feluri de supă, carne de vită cu sos de hrean și de agrișe, varză cu jambon, pui cu guli, păstrăvi primiți de la Avrig, raci și friptură de miel. La desert s-au servit orez cu lapte, „Gugelhupf” cu stafide, fursecuri, praline și cireșe.³ Gugelhupf este o prăjitură tradițională, specifică spațiului german – Austria, sudul Germaniei, Elveția, Alsacia – și adoptat pe întreg teritoriul Imperiului Habsburgic. Are o formă apetisantă, întrucât se coace într-o tavă conică, adâncă, cu striții în diagonală.

În scrisoarea din 23 noiembrie 1786 înaltul funcționar relatează despre un prânz organizat nu numai din plăcerea de a socializa, ci se pare că evenimentul avea chiar și o miză politică. Știut fiind faptul că în 1786 împăratul Iosif al II-lea a întreprins ultima sa vizită în Transilvania, putem presupune că masa avea legătură cu acest eveniment. Printre invitați se afla și protocolistul Tartler, un personaj care, de curând, se alăturase grupului prietenilor lui Michael Conrad von Heydendorff, adică un ins care schimbase tabăra. Bucatele servite au fost următoarele: o supă brună (pentru prepararea căreia carnea și legumele mai întâi se prăjesc pentru a dobândi culoarea închisă, iar apoi se sting cu vin roșu sau alb), rasol de vită cu sos de hrean, varză cu cămați, pui în sos de lămâie, păstrăvi, friptură de gâscă, iar la desert fursecuri, mere, miere de albine, prune, struguri, castane, gogoși și cafea.

În contrast cu mesele bogate ale notabilităților se aflau obiceiurile alimentare ale împăratului Iosif al II-lea, un ascet, pentru care hrana era doar un mijloc de menținere a vieții. În timpul celei de-a treia vizite în Transilvania (iulie 1786), în drum spre Galiția, monarhul a poposit la Prundul Bârgăului. Acolo, locotent-colonelul Carl von Heydendorff, ofițer în Regimentul II grăniceresc și frate mai tânăr al lui Michael sen., se ocupa de includerea zonei în granița militară. Sperând că împăratul îi va face o vizită, ofițerul s-a interesat de preferințele alimentare ale suveranului. Deși a fost informat că Majestatea Sa dorea numai sos de cireșe, ofițerul a pregătit și rasol de vită. În scrisoarea adresată fratelui său Michael, Carl von Heydendorff se declară încântat de faptul că reușise să satisfacă gusturile suveranului.⁴

Johann Peter von Heydendorff (1765–1836), primul fiu al lui Michael sen., l-a însoțit pe baronul Samuel von Brukenthal la finele anului 1787, la Viena, în calitate de secretar personal. În data de 5 decembrie tânărul și-a sărbătorit ziua de naștere împreună cu câțiva conaționali. La petrecere s-a consumat și mămăligă cu lapte, un fel care le aducea aminte de casă și le potolea dorul.⁵

Sosit în decembrie 1790 la Cluj, în calitate de reprezentant al sașilor în Dietă, Michael sen. se mai bucura câteva zile de proviziile aduse de acasă, respectiv de sarmale, de claponul fript, de mere și de vermul de Băgaciu.⁶ La sfârșitul lunii ianuarie 1791 i-au sosit noi merinde de la soție, iar beneficiarul raporta: „iepurele l-am mâncat împreună cu fratele tău, cu Straussenburg, Beddaeus⁷, Seiwert⁸ și cu Misch (Michael jun.) Tracteur’-ului din apropiere i-am comandat doar supă și o salată, pe care le vom mânca împreună cu iepurele. Cozonacul și prăjitura cu prune au fost excelente. Claponul și indienele le voi consuma mâine seară împreună cu Soterius⁹, Rosenfeld¹⁰, Fronius¹¹, Drauth¹², cu fratele

¹ Theodor von Herrmann (1743–1790), cancelist al guberniului, iar din 1776 secretar personal al guvernatorului Transilvaniei, baronul Samuel von Brukenthal.

² Seraphin 1894, p. 318–319 (scrisoarea din 11 mai 1786, Michael von Heydendorff sen. Sibiu, către soția sa Susanna Catharina).

³ Seraphin 1894, p. 323 (scrisoarea din 1 iulie 1786, Michael von Heydendorff sen. Sibiu, către soția sa Susanna Catharina).

⁴ Seraphin 1894, p. 334–335 (scrisoarea din 24 iulie 1786, locotenent-colonel Carl von Heydendorff, Prundul Bârgăului, către fratele său Michael sen.).

⁵ Seraphin 1894, p. 379 (scrisoarea din 7 decembrie 1787, Johann Peter von Heydendorff, Viena, către tatăl său Michael sen.).

⁶ Seraphin, 1894, p. 485 (scrisoarea din 14 decembrie 1790, Michael von Heydendorff sen. Cluj, către soția sa Susanna Catharina).

⁷ Joachim Bedeus von Scharberg (1746–1810), secretar gubernial.

⁸ Johann Friedrich Seiwert (1755–1832), strănepot al baronului von Brukenthal, secretar gubernial.

⁹ Johann Michael Soterius von Sachsenheim (1742–1794), consilier gubernial.

¹⁰ Johann Friedrich von Rosenfeld (1739–1809), 1781 judecător scăunat, din 1783 primar al Sibiului, din 1786 consilier gubernial.

¹¹ Fronius Michael (1727–1798) a deținut mai multe funcții în administrația orașului Brașov și al guberniului, 1790–1791, deputat în dieta transilvăneană din partea Brașovului.

¹² Georg Drauth (1729–1798), învățător și preot în Țara Bârsei, pedagog preocupat de reorganizarea și modernizarea învățământului.

tău..."¹³ Toate personajele menționate erau delegați de Sibiu și Brașov în Dietă. În data de 3 februarie 1791, grupul delegaților se întrunea la domiciliul temporar al lui Straussenburg, pentru a savura împreună un cocoș de munte și potârnicchi, delicatese primite de gazdă de la Bistrița. Se instituise obiceiul ca acela care avea ceva deosebit de mâncare să împartă bunătățile cu prietenii.

În iulie 1791, Susannei Catharina i s-a ivit din nou prilejul de a-i trimite soțului bucate de acasă. În scrisoarea care însoțea pachetul, epistoliera enumera friptură, carne afumată și fiartă, de vin, pâine și produse din grădină.¹⁴

Cel de-al doilea fiu al lui Michael sen, Michael jun., și-a însoțit tatăl la Cluj, iar după mai multe luni petrecute acolo i s-a făcut dor de casă, un sentiment exprimat prin dorul dus alimentelor preferate. Astfel, în 15 aprilie 1791 îi scrie mamei că cel mai mult își dorește o felie de „Hanklisch” (hencleș). Dorul dus acestei prăjituri era atât de mare încât i-a scris și surorii sale, Susanne Friederike (1761–1822), rugând-o să i-o prepare în cazul în care mama lor nu se va simți în stare să-i satisfacă dorința. Drept recompensă îi promise o carte de bucate.¹⁵

La Cluj, Michael sen. frecventa nu numai cercurile săsești, ci și pe cele ale nobilimii maghiare, mult mai generoasă și mai risipitoare decât co-etnicii săi. Astfel, delegatul sas a trebuit să se adapteze unui nou mod de viață. În această idee, la 13 ianuarie 1791, Michael jun. îi scria mamei: „Ieri, tata a luat masa la contele Bethlen Paul, iar unchiul la contele Kemény. Moda de aici îți cere să te întorci vesel dintr-o astfel de societate. Acești domni au respectat obiceiul locului, întorcându-se destul de șifonați. Când voi veni acasă, îți voi povesti cum arătau...Aici trebui să te obișnuiești să bei, altminteri îți pierzi onoarea”.¹⁶

Heydendorffii – tată și fiu – au constatat, de asemenea, că și balurile din Cluj nu semănau cu cele din Sibiu, fapt demonstrat de evenimentul organizat în data de 23 februarie 1791 de contesa Bethlen. Contesa știa prea bine ce însemnă rangul și reprezentarea, lansând 650 de invitații la evenimentul monden. Balul contesei a fost cel mai mare eveniment monden la care epistolierul participase vreodată. Fastul și abundența etalate în casa contesei au întrecut tot ce văzuse până atunci; spre stupoarea lor, până și slujnicilor de la galerie le era servită cafeaua din vase de argint. Vinul era la discreție, căci invitaților le stăteau la dispoziție două butoaie a 12 vedere de vin alb și roșu. Pe parcursul balului au fost aduse albi întregi cu cozonac proaspăt și se pregătiseră, de asemenea, 15 de găleți de limonadă și 20 de lapte cu migdale”.¹⁷

La începutul lunii august 1791 sesiunea Dietei s-a încheiat, iar cu aceasta și șederea celor doi Heydendorff la Cluj. Prin intermediul scrisorii din 6 august Michael sen. își informează soția că va reveni acasă împreună cu un grup mai mare de colegi, format din deputații de Brașov, Herrmann, Millius și Jüngling, și din Tartler, Rosenfeld, Hannenheimer și Hierling. Firește că întreg grupul primit cum se cuvine și ospătat rafinat și abundent. Epistolierul își exprimă convingerea că soției sale îi va face plăcere să fie o gazdă perfectă, așa cum o știa dintotdeauna. Pentru a ieși totul bine – doar nu stătuse atâta amar de vreme la Cluj – dă câteva indicații regizorale. Georg Schuster, ginerele său, este rugat să facă rost de pește, raci și vânat, și să organizeze primirea grupului pe hotarul Mediașului, de o delegație (Banderium) de 10-12 tineri călare.¹⁸

Acestea au fost doar câteva aspecte privind modul de a se hrăni și de a savura mâncarea a protipendadei transilvănene din secolul al XVIII-lea. Viața acestei clase era îmbelșugată, corespunzătoare epocii barocului, dar departe de bogăția și fastul etalat în metropolele central și vest-europene.

Bibliografie

Seraphin 1894 – *Aus den Briefen der Familie von Heydendorff (1737–1853)*, „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, vol. 25, Hermannstadt, 1894.

Trausch, Schuller, Hienz 1983 – *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, vol. I și III, Böhlau Verlag, Wien Köln Weimar, 1983.

¹³ Seraphin, 1894, p. 500 (scrisoarea din 31 ianuarie 1791, Mich Michael von Heydendorff sen. Cluj, către soția sa Susanna Catharina).

¹⁴ Seraphin, 1894, p. 545 (scrisoarea din 13 iulie 1791, Susanna Catharina von Heydendorff către soțul ei Michael von Heydendorff sen.)

¹⁵ Seraphin, 1894, p. 523 (scrisoarea din 15 aprilie 1791, Michael von Heydendorff jun. Cluj, către mama sa Susanna Catharina)

¹⁶ Seraphin, 1894, p. 494 (scrisoarea din 13 ianuarie 1791, Michael von Heydendorff jun., Cluj, către mama sa, Susanna Catharina).

¹⁷ Seraphin, 1894, p. 510 (scrisoarea din 25 febr. 1791, Michael von Heydendorff sen. Cluj, către soția sa Susanna Catharina).

¹⁸ Seraphin, 1894, p. 548 (scrisoarea din 6 august 1791, Michael von Heydendorff sen. Cluj, către soția sa Susanna Catharina).

Riassunto: *L'estetica del popolo romeno.* Nato alla confluenza delle culture occidentali e orientali, intrecciando il mito pagano con gli insegnamenti cristiani, il senso estetico del popolo romeno rileva il rispetto per i valori universali, per l'unione della natura con l'uomo, del sacro con il profano e l'abbinamento dell'utile con il piacevole. L'armonia tra l'uomo e la natura è rispecchiata nelle costruzioni, nell'artigianato, ma anche nella lingua e letteratura. Il romeno è appassionato del bello e delle decorazioni anche quando l'ambiente circostante non gli è favorevole.

Cuvinte cheie: folclor, arhitectură, meșteșug, arta.

Parole chiave: folclore, architettura, mestiere, arte.

Problema frumosului și a ordinii lucrurilor i-a marcat pe oameni din cele mai vechi timpuri. Toate popoarele și toate culturile au fost preocupate de știința frumosului, ba mai mult, noi astăzi raportându-ne la acele culturi și acele popoare, le judecăm în mare măsură după realizările lor artistice. Așa se face că atunci când analizăm o mare operă umană criteriul esențial este valoarea estetică.

Frumosul este cel care străbate timpurile și care pune pecetea pe viața oamenilor. Toate lucrurile minore pălesc, peste veacuri rămânând doar cele de valoare. Cine mai știe câte campanii militare a purtat împăratul Traian, dar cine nu a auzit de Columna lui înălțată la Roma? Cine mai numără nevestele lui Ștefan cel Mare atunci când intră în Mănăstirea Voroneț? Câți mai socotesc atrocitățile care s-au petrecut în Colosseum dar cine nu admiră arhitectura sa?

Spiritualitatea umană a păstrat și contabilizat peste timp frumosul, arta, simțul proporțiilor, în detrimentul kitch-ului și inesteticii. Poate că tocmai acest lucru ne mai dă putere acum să mai apreciem și să creem arta. Datorită acestor acumulări putem spune că frumosul este durabil, are o continuitate în ființa umană, în timp ce inesteticul este trecător și înlăturat de dorința de înălțare și spiritualizare.

Născut aici la confluența culturilor apusene și orientale, prin îmbinarea miturilor păgâne cu învățăturile creștine, simțul estetic al poporului român reliefează din plin păstrarea valorilor universale, contopirea naturii cu omul, a sacrului cu profanul și îmbinarea utilului cu plăcutul.

De la arhitectură, meșteșuguri și până la poezie și muzică, arta populară românească este o îmbinare între sufletul uman și spațiul în care trăiește. Ea smulge naturii luceferi dar nu îi întemnițează, ci îi eliberează de povara materiei. Artă românească nu torturează natura și nu o subordonează ci este îmbinată cu ea, nu "zgârie" materia ci o spiritualizează, nu sfidează legile firii ci le ridică la valoare de simbol.

La români simțul artistic nu a fost condiționat de materiale scumpe și deci de un standard economic ridicat, pitorescul este ființial în arta populară¹ fără să rămână însă la nivel teluric, primitiv – organic. Valoarea creațiilor artistice românești nu este dăltuită în marmură și nici poleită cu foiță de aur, însă transcende bogăția materială prin tocmai naturalețea și firescul expresiei spirituale.

Satele românești sunt așezate în mijlocul naturii fără să o deranjeze și fără să o expulzeze dincolo de hotarele lor. Căsuțele românești, când înghesuite, când răsfirate pe dealuri și văi, par a fi o continuare a naturii prin și în meșteșugul omenesc. Totul este natural dar și sacru în același timp pentru că în mijlocul satului se află biserica înălțată către cer ca un pilon de susținere a lumii spirituale și materiale. Dar nici aceasta nu umilește natura, ci este răsărită din picături de divin peste materia caldă.

Majoritatea caselor și bisericilor românești vechi sunt construite din materiale comune, aflate în imediata apropiere (lemn, piatra de râu, etc), rânduite simplu, util și firesc, să nu "supere" natura că i-au fost smulse. De asemenea, lăcașurile de cult au dimensiuni reduse care să nu umilească omul de rând și să nu știrbească din măreția creației divine. Poate de aceea românii nu au construcții durabile peste veacuri. Veșnică este creația divină nu cea umană, Biserica lui Hristos și nu locuința sau lăcașul de cult făcute din materiale vremelnice și de către oameni vremelnici. Eternă e credința în nemurire și nu averea materială a omului. Toate acestea, deși spuse într-un registru mai puțin elevat de către popor, au o valoare estetică deosebită, o filosofie estetică a meșteșugului românesc.

¹ Blaga, 1944, p. 251

Casă tradițională cu cerdac
din zona Dâmbovița (sursa www.arhivafoto.ro)

Ca un element caracteristic al arhitecturii caselor românești putem menționa pridvorul sau prispa care înconjoară casa ca un brâu și care este aidoma unui zid nevăzut între natură și universul domestic, dar un zid care unește și nu care desparte,² un loc în care ograda și casa sunt laolaltă. Această parte a construcției nu este nici „în casă” nici „afară” și tocmai prin aceasta trecerea din natura înconjurătoare în universul casnic, specific omului, nu se face brusc, brutal printr-o separație clară. Pe prispa vara, în nopțile fierbinți se putea dormi, așa cum tot pe prispa se adunau toamna tot felul de roade la uscat în pregătirea pentru iernat.

În Maramureș pridvorul sau prispa apare și în jurul bisericilor dând o notă familiarizantă lăcașului de cult și nu una înspăimântătoare, coborând divinul pe pământ și răspândindu-l în jurul bisericii și nu închizându-l între pereți reci de piatră sau marmură.³ Prin intermediul pridvorului natura este primită în biserică așa cum biserica a fost acceptată de natură în mijlocul ei. Cei ce nu au loc în lăcașul de cult la slujbă stau în pridvor și ascultă de acolo mesajul divin împreună cu întreaga natură dând astfel dimensiuni cosmice Liturghiei.

Spre deosebire de arhitectura majestuoasă apuseană în care zidurile izolează tranșant creând cenzura între lumea dinăuntru față de cea din afară, zidurile românești sunt un liant între cele două lumi. Lumea exterioară se continuă în cea interioară trecând prin ziduri.⁴ Poate că acesta este și motivul pentru care au fost realizate frescele exterioare pe unele biserici din Bucovina și nu numai, picturi care arată că sacralitatea se găsește în egală măsură în biserică și în afara ei. Pentru român întreaga natură este o biserică, cu toate elementele ei, ce participă la evenimentele din viața omului, așa cum o regăsim în „Miorița”.

Construcțiile românești sunt personificate, sunt tratate ca entități vii și nu ca materii amorfe. Casele noi sunt stropite cu aghiazmă precum copiii la botez, sunt binecuvântate periodic asemeni unor membri ai familiei. Bisericile par că plutesc între cer și pământ, trăiesc alături de cei ce se roagă în ele, îi ocrotesc fără să-i facă să se simtă umiliți de proporțiile lor. Sunt ca niște mame ce-și supraveghează puii și-i adună sub aripa lor protectoare la vreme de nevoie.

Elementele decorative ale construcțiilor sunt și ele în deplin acord cu natura din care au fost smulse. Porțile maramureșene, stâlpii pridvoarelor oltenești, capătă viață sub mâna meșterilor, care le modelează asemeni Creatorului.

Motivele decorative sunt luate și ele tot din natura și ridicate la valoare de simbol. Soarele, luna, bradul, floarea, stilizate și reproduse în viziune proprie de meșterii populari, împodobesc porțile, gardurile, stâlpii caselor și pereții, dar și obiectele de îmbrăcăminte și cele casnice. Natura este parte din viața poporului până la transcendența în limbaj. Se spune despre o fată frumoasă că e „o floare”, despre un flăcau chipeș și bine crescut că e „un brad”, toate aceste expresii sunt dovada trecerii în limbaj a unor sensuri de dincolo de esența primară a naturii, sunt mai mult decât metafore, reprezintă o filosofie estetică.

Nu pot să nu amintesc răspunsul unui meșter tâmplar din Arad care spunea că decorează stâlpii pridvoarelor pentru a nu chinui lemnul sub povara casei. Lemnul se „simte” mai bine când se știe și frumos, iar omul devine mai bun când privește stâlpul nu doar ca pe un element de susținere, ci și ca pe un păstrător al valorilor universului pe care s-au adunat laolaltă soarele și luna, păsările și pădurea dar și sufletul celui care l-a decorat. Artă este privită de români ca o cale de evadare de sub greutatea vieții. Este o transpunere estetică materială a spiritului liber în fața vicisitudinii vremurilor, o împărtășire a soartei și a suferinței omului cu materia lângă care trăiește.

² *Idem*, p. 254

³ *Idem*, p. 255

⁴ *Idem*, p. 253

Datorită acestei viziuni românii au și o mulțime de ritualuri în legătura cu materia din jurul lor. Stropesc casa și ograda cu aghiazmă pentru a fi ferite de dughuri rele, pun măștișor la stălpul porții pentru a nu fi atinsă gospodăria de blesteme și dughuri rele, pun crenguță de salcie de la Florii deasupra ușii ca semn al intrării lui Dumnezeu în acea casă pentru a o ocroti.

Casa, asemeni grădinii și livezii, trăiește odată cu omul și poate tocmai de aceea românii nu s-au străduit să construiască clădiri durabile fizic în timp, ci au realizat spiritul lui "acasă", indiferent dacă este vorba de un bordei, colibă sau o casă de piatră. Există în tradiția populară ca fiecare familie nou întemeiată să-și ridice propria casă și să realizeze prin aceasta continuitatea în timp a ceea ce numim „acasă”. Construcțiile românilor sunt eterne prin spiritul lor și nu prin durabilitatea materiei.

Decorațiile pe care le întâlnim pe obiectele făurite de români ne arată de asemeni că astrele și elementele naturii terestre se pot îmbină și conviețui împreună pe ulcele și străchini, pe catrințe și pe ii, pe covoare și ștergere, pe brăie și curele, alcătuiind un univers plin de simboluri și semnificații amintind de creația lumii și de porunca dată de Dumnezeu la creație oamenilor: *“creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul și-l supuneți; și stăpâniți peste peștii mării, peste păsările cerului, peste toate animalele, peste toate vietățile ce se mișcă pe pământ și peste tot pământul!”*⁵

Poartă maramureșeană tradițională, Valea Izei (sursa www.arhivafoto.ro)

Prin mâna meșterilor oala pictată devine nu doar un obiect casnic, ci și un simbol. Soarele, apa, natura întregă, transpuse pe pereții ei o fac să se deschidă către infinit dar și spre omul care o folosește amintindu-i de lumea din care face parte și de porunca divină.

Ce este cel mai interesant la această artă meșteșugărească a românilor este că nu s-a născut dintr-o căutată filosofie estetică, nu este urmarea unor studii artistice, ci este produsul filosofiei de viață, este rodul devenirii umane. Arta populară crește și descrește odată cu ființa românului, suferă și se bucură odată cu acesta, este născută din însăși viața lui ca parte din creația divină.

Chiar când împrumută teme și motive de la alte popoare, arta populară o transpune într-o viziune proprie, naturală. Pasiunea românului față de natural și pitoresc ține de anatomia sa și devine uneori un fel de organ cu care asimilează elemente străine, iar aceste elemente asimilate posedă, de regulă, o cu totul altă funcție decât aceea care li se atribuie prin încorporarea lor în spiritul românesc.⁶

⁵ Biblia sau Sfanta Scriptura, 1988, Facerea I vs. 28

⁶ Blaga, 1944, p. 259

Dar nu numai viața de zi cu zi poartă pecetea naturalului. Casa și biserica, strachina și costumul, drumul plin de troițe și fântâni prietenoase, câmpul stropit de lacrimile trudei, codrii – case ale refugiului și ale misterului, cimitirele cu crucile din lemn sau de piatra, toate se regăsesc în metafora cântecului și în formula descântecului, în fantezia superstiției și în înțelepciunea proverbului.⁷ Același stil natural și pitoresc determina și tot ce ține de imaginație. Sufletul românului transcende prin aceleași elemente pe care le folosește în viața cotidiană și poate tocmai de aceea le iubește și le spiritualizează fără însă a fi împătimit lor.

În literatura populară, fie că este vorba de basm, de baladă sau de doină, întâlnim aceleași personaje ce fac parte din universul vieții comune. Nu poate fi vorba de o lipsă de imaginație a românului, ci mai degrabă de o extindere a vieții sale prin acele personaje, o proiectare a viselor și aspirațiilor în personaje ce fac parte din lumea obișnuită și care devin eroi fantastici în basme. E vorba de o sacralizare folclorică a cotidianului din jurul său.

În folclorul românesc nu întâlnim balauri cu șapte capete și dragoni, ci doar oameni "spâni" și oameni "roși" sau „zmei” care și ei deși ființe fantastice, au o înfățișare umană. Sunt mai degrabă oameni decăzuți, în slujba răului decât personaje supranaturaliste. Aceștia înspăimântă mai degrabă prin exagerarea comportamentelor rele decât prin aspect. Nu avem vrăjitoare ci pe „Muma pădurii” ca întruchipare a spiritelor rele, nu avem cavaleri în zale ci doar feți frumoși ce puteau fi întâlniți pe ulițele satelor, frumoși și viteji precum se știe. Nu avem prințese dar o avem pe Ileana Cosânzeana (cea ca Sfânta Ana), întruchiparea fecioriei și a purității feminine. Personajele fantastice sunt inspirate din viața: Păsărilă, Setila etc, care nu fac decât lucruri exagerate pentru a-l ajuta pe Fat Frumos. Nu există poțiuni magice care să dea puteri supranaturale, ci „apă vie”. Eroii basmelor nu fac minuni, ci fapte vitejești, sunt isteți, curajoși, cinstiți și de aceea sunt ajutați de întreaga natură să învingă.

Toate aceste personaje au prins viață din împletirea misticismului oriental cu simțul practic apusean așezate peste spiritualitatea dacică. Nici creștinismul nu a putut da la o parte mitologia populară, ci doar a înlocuit numele personajelor fantastice. În loc de zei (Δαίμων) și personaje mitologice românul îi are pe Sfântul Ilie, stăpânul ploilor, pe Sfântul Gheorghe cel ce înverzește natura primăvara, pe Sfântul Dumitru cel ce desfrunzește copacii toamna și multe alte personaje sfinte care au intrat în tradiția populară și se află la intersecția superstiției cu credința, a universului domestic cu univresalitatea: caii lui Sân Toader, mioara năzdrăvană, ielele, Caloianul, paparudele.

Simțul ordinii și dorința de liniște în natură, au făcut ca aceste metamorfoze să se petreacă lin, fără conflicte și tulburări. Creștinismul s-a așezat peste credințele vechi iar cultul său s-a întrepătruns cu obiceiurile populare. Românul a creștinat odată cu sufletul său și lumea înconjurătoare și poate că din acest punct de vedere, nicăieri creștinismul nu este mai acasă ca la români.

Pitorescul de care amintea Blaga, această armonie a omului cu natura o regăsim și în limbaj. Dulcea limbă românească ce urcă și coboară precum turmele dealurile și văile, învolburată și molcomă ca un râu ce strabate munți și câmpii și melodioasă precum doina. Născută la marginea Imperiului Roman s-a încăpățânat să nu cedeze în fața migratorilor și a neologismelor, arcuindu-se și unduindu-se, asimilând și refuzând termeni, viețuind alături de poporul său. Iar dovada acestei alăturări este cuvântul "dor" pe care Noica îl declara produs al spiritului românesc.⁸ Acest cuvânt născut din împletirea durerii cu iubirea, a tristeții cu bucuria, este grăitor în ceea ce privește armonia dintre limbă și sufletul românesc. Iubirea durerii este o noțiune ce trimite cu gândul la Hristos, iar durerea iubirii te apleacă spre teluric, spre dragostea patimașă. S-ar putea spune ca dorul e liantul dintre cer și pământ, e sentimentul ce înalță dar și fixează, e echilibrul și măsura ființei românești.

Din dor s-a născut muzica populară; și ea expresie a sentimentelor. Pitorescul și-a spus cuvântul și în această privință: muzica românească s-a născut pe câmp printre spice, la stână lângă turma de oi, la șezători în zumzetul fusului, în pădure printre haiduci. Inspirat în cântecele sale de natură, românul folosește instrumente simple luate din natură (frunza, paiul, solzul, fluierul) și redă naturii sunetele concurând cu păsările, dar fără să le tulbure.

Atât de tare este înrădăcinat cântecul popular în ființa românească încât nici compozitori clasicii precum Ciprian Porumbescu sau George Enescu nu l-au putut ocoli și s-au inspirat din el, ba chiar mai aproape de noi muzica și mitologia românească au influențat grupuri rock precum Sfinx și Phoenix.

După cum am arătat mai sus, românul nu este un spirit economic și nici nu are un sentiment deosebit al eficienței, cum spunea Noica despre americani,⁹ el este un iubitor al ornamentului, al frumosului chiar și atunci când situația materială nu-i este favorabilă. Oricât de mică ar fi casa și cât de sărăcăcioasă, trebuie să poarte semnele personificării, semnele umanizării. Atunci când nu are destul pentru a ridica un lăcaș de cult, românul înalță o troiță rostuită cu mîgală în lemn, care prin creștături și ornamente poate ține loc de catedrală.¹⁰

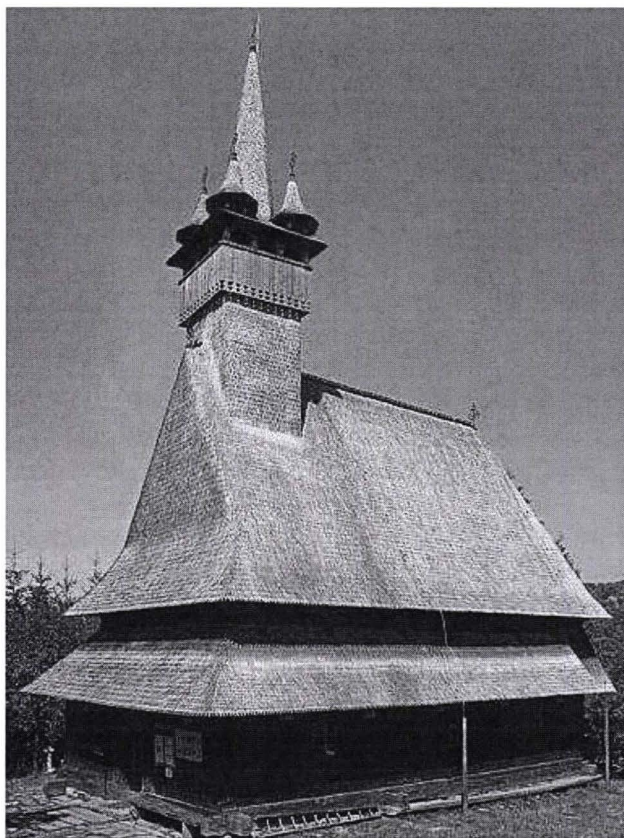
⁷ *Idem*, p. 263

⁸ Noica 1973, p. 75

⁹ *Idem*, p. 6

¹⁰ Blaga, 1944, p. 252

Desigur estetica românească nu se rezumă doar la câteva elemente de arhitectură și artă, însă studierea tuturor aspectelor esteticii populare este un demers pe cât de interesant pe atât de dificil. Multitudinea izvoarelor, aria geografică vastă și toate demersurile legate de cercetare, ridică tot atâtea probleme. Nutresc speranța de a putea găsi cât mai multe răspunsuri la necunoscutele culturii populare și de a reliefa anumite trasături definitorii ale esteticului românesc pe drumul pe care românul și natura sunt parcă tovarași sub aura unui singur destin.

Biserică cu pridvor Budești, Maramureș, datând din anul 1643 (sursa www.arhivafoto.ro)

Bibliografie

Biblia sau Sfanta Scriptura – Editura Institutului Biblic si de Misiune al Bisericii Ortodoxe Romane, Bucuresti, 1988.
Blaga, Lucian – *Trilogia culturii*, Fundatia Regala pentru Literatura si Arta, Bucuresti 1944.
Blaga, Lucian – *Scrieri despre arta*, Editura Meridiane, Bucuresti 1970.
Noica, Constantin – *Sentimentul romanesc al fiintei*, Editura Eminescu, Bucuresti, 1978.
Noica, Constantin – *Creatie si frumos in rostirea romaneasca*, Editura Minerva, Bucuresti, 1973.
Pruț, Constantin – *Calea ratacita*, Editura Meridiane, Bucuresti , 1991.
www.arhivafoto.ro

Abstract. Romanian museums in the first years of communism. Romanian museums have suffered major changes after the communist takeover. This article aims the main directions of development of museums during the late 40's and early 50's. We considered the numerical evolution, organization and dynamics of the exhibition, "cultural and educational activities".

Cuvinte cheie: Muzeu, expoziție, „mișcare muncitorească”, „construcția socialismului”.

Keywords: Museum, exhibition, "labor movement", "socialism building"

La momentul proclamării Republicii Populare Române, situația muzeelor din România, din punct de vedere numeric, era următoarea¹:

Nr. Crt.	Profilul	Total
1	Muzee de artă	27
2	Muzee de arheologie, istorie și situri arheologice	18
3	Muzee de etnografie și artă populară	6
4	Muzee tehnice	-
5	Muzee de știință	-
6	Muzee de istorie naturală	3
7	Parcuri zoologice	-
8	Grădini botanice	4
9	Rezervații naturale	-
10	Muzee pentru copii	-
11	Muzee mixte	30
12	Număr total de muzee	88

Dintre cele mixte, care aveau și secție de istorie, amintim: Muzeul Național de Artă și Arheologie din București, Muzeul Regional din Alba Iulia, Muzeul Palatului Cultural din Arad, Muzeul Fălticeniilor, Muzeul Istoric și Arheologic Oradea, Muzeul Regional Țara Bârsei – Brașov, Muzeul Orașului Suceava, Muzeul Regional al Bucovinei – Suceava, Muzeul Județean Rădăuți, Muzeul Cuza Vodă – Galați, Muzeul Orășenesc din Târgoviște, Muzeul Municipal București, Muzeul Județean Prahova, Muzeul Orașului Baia Mare, Muzeul Județului Severin – Lugoj, Muzeul Brukenthal din Sibiu, Muzeul Astra – Sibiu, Muzeul Regional al Banatului, Muzeul Național Secuiesc – Sf. Gheorghe, Muzeul Comunal Potaissa.

Muzee Arheologice: Muzeul Regional al Dobrogei – Constanța, Muzeul de Antichități – Cluj Napoca, Muzeul Regional al Olteniei – Craiova, Muzeul de Antichități – Iași, Muzeul Regional al Județului Hunedoara, Muzeul Filial Sarmizegetusa, Muzeul Regiunii Porților de Fier – Drobeta Turnu Severin, Muzeul Arheologic – Piatra Neamț.
Muzee Istoric: Muzeul Româno – Rus, Muzeul Militar – București, Muzeul Istoric din comuna Golești.²

După cum se poate vedea, muzee cu profil istoric (nu cele mixte) erau într-un număr extrem de mic. De asemenea, foarte multe muzee nu aveau local propriu (funcționau în localul primăriilor, prefecturilor sau școlilor) și nici personal de specialitate.³ În multe cazuri nu s-a putut face inventarul patrimoniului, fie pentru că acesta se afla prin diverse depozite, fie era împachetat, fie, în cazul bunurilor evacuate în timpul războiului, acestea nu reveniseră încă la muzeu (cazul Muzeului Regional al Bucovinei). Sunt suficiente motive pentru ca activitatea muzeelor să lase de dorit, ceea ce determină și „reticența” publicului în a le trece pragul. Câteva fișe privind activitatea muzeelor, din 1950, sunt elocvente⁴:

Fișă activitate - Martie 1950	Fișă activitate - Iunie 1950
1. Denumirea: Muzeul Județean Tulcea	1. Denumirea: Muzeul Regional al Județului Hunedoara - Deva
2. Felul muzeului: General – strict regional	2. Felul muzeului: preistorie, sclavagistă romană,
3. Instituția de care depinde: Comitetul Provizoral al Județului	

¹ A.N.I.C., fond Ministerul Artelor și Informațiilor (M.A.I.), direcția Arte Plastice, dosar 143/1948, f. 4.

² *Ibidem*, f. 12-23.

³ *Ibidem*.

⁴ A.N.I.C., fond M.A.I., dosar 147/1950, f. 31-82.

4. Creșterea patrimoniului muzeal Patrimoniul muzeal Nr. Total al obiectelor: 549 Nr. Obiecte expuse: 549 Nr. Obiecte în depozit: - Nr. Lucrărilor achiziționate în timpul lunii: 33 5. Vizitatori Nr. Total de vizitatori în luna respectivă: 155 Nr. Vizitatori în grupuri: 70 Nr. Vizitatori individuali: 85 Nr. Total al grupurilor: 70 Nr. Grupuri muncitori: - Nr. Vizitatori muncitori: 40 Nr. Grupuri țărani:- Nr. Vizitatori țărani:- Nr. Grupuri salariați din instituții: - Nr. Vizitatori salariați din instituții: 45 Nr. Grupuri școlari și studenți: 70 Nr. Vizitatori școlari și studenți: - Nr. Grupuri militari: - Nr. Vizitatori militari: - Alte grupuri: - Nu au intrat volume noi în bibliotecă; Nu s-au făcut cercetări științifice pe teren; Nu s-au elaborat studii științifice; Nu s-au tipărit publicații noi.	etnografie, științe naturale, etnografie 3. Instituția de care depinde: Sfatul Popular al județului Hunedoara 4. Creșterea patrimoniului muzeal Patrimoniul muzeal Nr. Total al obiectelor: 21995 Nr. Obiecte expuse: 3712 Nr. Obiecte în depozit: 18233 Nr. Lucrărilor achiziționate în timpul lunii: 140 5. Vizitatori Nr. Total de vizitatori în luna respectivă: 1487 Nr. Vizitatori în grupuri: 494 Nr. Vizitatori individuali: 993 Nr. Total al grupurilor: 11 Nr. Grupuri muncitori: - Nr. Vizitatori muncitori: - Nr. Grupuri țărani:- Nr. Vizitatori țărani:- Nr. Grupuri salariați din instituții: 1 Nr. Vizitatori salariați din instituții: 60 Nr. Grupuri școlari și studenți: 10 Nr. Vizitatori școlari și studenți: 434 Nr. Grupuri militari: - Nr. Vizitatori militari: - Alte grupuri: - Nu au intrat volume noi în bibliotecă; Cercetări științifice pe teren: șantierul de la Grădiștea Muncelului; Studii științifice: „O nouă fermă românească”, scrisă de tov. director Octavian Floca; Nu s-au tipărit publicații noi.
--	--

Așadar, foarte multe lucruri trebuiau „limpezite” în perioada următoare. Factorii de decizie au luat însă măsuri pentru stabilirea normelor privind inventarierea și evaluarea patrimoniului și pentru completarea schemelor de încadrare cu personal de specialitate.

Anii '50 sunt anii în care muzeele din România își caută un drum propriu. Este perioada în care se înființează și se reorganizează numeroase muzee de istorie, regionale și orășenești. Aspectul ideologic și conținutul partinic al expozițiilor de bază sau temporare și-a făcut loc în muzeele deja existente, însă trebuie remarcat faptul că acesta nu a „sufocat” expozițiile, așa cum se va întâmpla la sfârșitul anilor '70 și în anii '80. Spre exemplu, la Muzeul de Istorie al Municipiului București, anii „puterii populare” sunt marcați prin macheta Fabricii de confecții „Gheorghe Gheorghiu Dej” și prin cea a Casei Scânteii⁵. Se pune mai degrabă accentul pe momentele premergătoare preluării puterii de către comuniști – adică pe „lupta revoluționară” (începând cu Tudor Vladimirescu, 1848, răscoala din 1907, Grivița 1933, activitatea din ilegalitate, crearea P.C.R., 23 august 1944). De asemenea, sunt scoase în evidență personalitățile „emblemă” ale istoriei „rolleriene”: Tudor Vladimirescu, Nicolae Bălcescu, A.I. Cuza, „eroii luptei de clasă” etc. Și nu este „uitată” nici prietenia româno – sovietică. Viziunea comunistă asupra istoriei este integrată în expoziție, făcându-se simțită prin diverse texte și panouri cu citate din Marx, Engels, Lenin și Stalin.

Cel puțin în anii de început ai comunismului, autoritățile au pus accent pe expozițiile temporare și pe cele itinerante, prin care să fie popularizate „înfăptuirile regimului nostru de democrație populară”, cu scopul „ridicării nivelului politic al maselor”⁶. Spre exemplu, pentru perioada 1 ianuarie – 1 mai 1948, erau prevăzute următoarele expoziții⁷.

Luna	Expoziția
ianuarie	<i>Mama și copilul</i>
	<i>Expoziții (2) Ministerul Sănătății</i>
	<i>Instrucția și educația în URSS</i>
	<i>Sportul în URSS</i>

⁵ Mihalache 1960, p. 92.

⁶ A.N.I.C., fond M.A.I., direcția Arte Plastice, dosar 341/1948, f. 2.

⁷ *Ibidem*.

	<i>Expoziția pliant pentru sate</i>
	<i>Expoziția volantă în țară</i>
Februarie – Mai	La fel

O „expoziție – model” poate fi considerată expoziția dedicată lui Stalin, deschisă inițial în Pavilionul din Parcul Libertății și plimbată apoi prin toată țara. Considerată „un centru de educație marxist – leninistă a membrilor partidului și a oamenilor muncii în general”, din 1951 expoziția va funcționa pe lângă Institutul de Istorie a Partidului⁸.

La sfârșitul anilor '40 și în anii '50 organizarea muzeelor a fost influențată de modelul sovietic. Expozițiile trebuiau să se distingă prin scopul urmărit, prin actualitatea tematicii, prin „ascuțimea politică a conținutului și prin nivelul înalt ideologic și teoretic”⁹. Noile muzee de istorie înființate au secții dedicate „luptei revoluționare”, „construirii socialismului”, „colectivizării agriculturii” etc. Astfel, la muzeul Regional din Ploiești (înființat în 1953), lupta de clasă este reprezentată prin „momentele”: 1848; 1859; 1907; 1933. Sunt prezenți scriitorii „progresiști” precum și grafice, fotografii și machete care să arate industrializarea țării și transformarea socialistă a agriculturii¹⁰. Însă, la Muzeul Raional Buzău (înființat în 1955), lipsa spațiului a determinat oprirea tematicii la 1944¹¹.

Prezentarea momentelor cruciale ale mișcării muncitorești – „greva generală din 1920”, „luptele ceferiștilor și petroliștilor din 1933”, „lupta antifascistă”, „insurecția de la 23 august 1944” –, „are un rol important în educarea socialistă a tineretului, în cultivarea tradițiilor de luptă a clasei muncitoare, a dragostei față de partid”¹². Mișcarea muncitorească este cel mai bine prezentată la: Secția „Procesul luptătorilor C.F.R.-iști de la Grivița” – Craiova; Muzeul „Ilie Pintilie” din Iași; secțiile de la Muzeul de Istorie din Ploiești și Muzeul de Istorie a orașului București. La Craiova, expoziția cuprindea: „documentele luptei muncitorilor ceferiști împotriva exploatării”; „documentele Congresului al V-lea”; „materiale care ilustrează fermitatea și conștiința de clasă a celor acuzați, protestele muncitorimii din întreaga țară”; „cuvintele lui Gheorghiu Dej și Chivu Stoica”; „luările de poziție la nivel internațional” (din Franța). Sălile de consiliu și deliberare sunt reconstituite cu mobilier autentic („vizitatorii trăiesc o puternică emoție”). La Muzeul „Ilie Pintilie” sunt prezentate evenimente începând cu formarea primelor cercuri revoluționare și până la prăbușirea Doftanei în 1940. Sunt expuse documente care reflectă viața și activitatea lui Ilie Pintilie și obiecte personale ale „unuia dintre liderii mișcării noastre muncitorești, membru în C.C. al P.C.R.”. La muzeul din Ploiești se află prima încercare de prezentare a istoriei mișcării muncitorești locale în cadrul istoriei mișcării muncitorești din România. Printre altele, sunt reflectate: „activitatea lui Ștefan Gheorghiu în regiune”, „acțiunile de luptă ale clasei muncitoare din Prahova”¹³. La Muzeul de Istorie al orașului București, în cadrul Secției de istorie modernă și contemporană, sunt prezentate „momentele cele mai însemnate ale luptei clasei muncitoare condusă de partid pentru lichidarea exploatării capitaliste”. Există și regiuni unde problema a fost abordată deloc sau foarte puțin: București, Timișoara, Constanța, Autonomă Maghiară, Suceava, Bacău.

O importanță deosebită este acordată și organizării **Secției construirii socialismului**, căreia îi sunt asociate două funcții principale: educativă și mobilizatoare. Iată perspectiva din care era abordată funcția educativă la muzeele de istorie din regiunea Cluj: „Să luăm cazul unui muncitor de la Electromecanica din Turda. El va cunoaște în amănunt un anumit aspect al construirii socialismului în industrie, anume producția variatelor forme și capacități de izolatori necesari pentru realizarea planului nostru de electrificare. Apoi, ca cetățean al orașului Turda, îi vor fi familiare unele aspecte ale producției de la fabrica de sticlă și mai puțin sau deloc, caracterul producției de la Industria Sârmiilor din Câmpia Turzii. (...) Este evident însă, că pentru majoritatea oamenilor muncii din întreprinderile turdene, prezentarea unei sonde ploieștene va conține un element tot atât de inedit și atractiv ca și acela al faunei din era postglaciară sau al unei unelte neolitice. (...) În același fel, prezentarea produselor de la întreprinderile forestiere născădute și a metodelor agrotehnice avansate de la o gospodărie agricolă colectivă din raionul Gherla, vor constitui elemente atractive și, în consecință, educative, pentru vizitatorii veniți dintr-un centru industrial sau dintr-un raion cu profil economic deosebit”¹⁴.

În ceea ce privește funcția mobilizatoare a muzeului, se constată cum „conținutul principal al muncii majorității muzeelor din regiunea Cluj a fost în ultima vreme problema transformării socialiste a agriculturii. Această preocupare a pornit din convingerea că, alături de celelalte unități culturale, muzeul trebuie să desfășoare din plin acțiunea mobilizatoare în raioanele în care sectorul socialist e mai puțin dezvoltat (...) Nu este suficient ca masele de vizitatori să înregistreze de exemplu deosebirile fundamentale dintre orânduirea capitalistă și orânduirea care se construiește în țara noastră ci expoziția, prin prezentarea clară a superiorității noii orânduiri, trebuie să sădească dragostea pentru cuceririle revoluționare de până acum și dorința neclintită de a apăra aceste cuceriri, de ale duce mai departe, pe calea luminoasă

⁸ A.N.I.C., fond Serviciul Propagandă și Agitație, dosar 64/1950, f.1.

⁹ Mihailovskaia 1954, p. 7; vezi și *Bazele muzeologiei sovietice* 1957, passim.

¹⁰ *Din activitatea muzeelor noastre* 1956, p. 21.

¹¹ *Ibidem*, p. 24.

¹² A.M.C., dosar 3998/1960, f. 6.

¹³ *Ibidem*, f. 8.

¹⁴ *Secția construirii socialismului* 1957, p. 12-13.

a construirii unei vieți din ce în ce mai bune. Este evident că fără secția construirii socialismului, muzeul nu își poate îndeplini această funcție mobilizatoare”¹⁵.

În cadrul Secției Construirii Socialismului se regăsesc subtemele: industria, agricultura, comerț-cooperatie, transport, prelucrarea lemnului, felul de trai. În fiecare muzeu trebuie să se prezinte dezvoltarea socialistă a economiei și să se scoată în evidență diferențele (evoluția) față de trecut. Astfel, la Muzeul din Turda, vizitatorul va vedea macheta uzinei Industria sârmei și a grajdului cel nou al unei gospodării colective; la Muzeul din Bistrița – macheta fabricii de cărămidă și sticlă; la Zalău și Gherla – miniaturi ale caselor de cultură și școlilor; la Dej – hărți în relief care prezintă în paralel teritoriul unor comune înainte și după înființarea gospodăriei colective. Peste tot se folosesc fotocopii (muzeul din Năsăud și-a creat un atelier fotografic propriu), machete de mașini și utilaje agricole. De asemenea, obiecte care să ilustreze problematica forțelor de producție (clești de laminorist, matriță pentru butoni, țeavă de suflat – la Turda). „O combină în miniatură sau un tractor cu plug în agregat” sunt „tipice” pentru a arăta diferența dintre agricultura socialistă și cea burghezo-moșierească, și de aceea „nu este cazul a se prezenta sapa, lopata sau hârlețul, care nu se deosebesc cu nimic față de uneltele din trecut”, după cum „oricât ar fi de frumos spicul sau snopul de grâu al unei GAC nu este prin sine o dovadă absolută a superiorității agriculturii colective”¹⁶.

În cadrul aceleiași secții, prezentarea Partidului Muncitoresc Român ca „instituție de suprastructură” se face folosind documentele Congresului al II-lea al PMR și articole din presă. O altă problemă prezentată trebuie să fie cea a relațiilor de producție care se face prin reliefarea aspectelor întrecerilor socialiste și depășirile de plan. Pentru a ilustra felul de trai se pot prezenta cu „succes” machete ale blocurilor muncitorești sau chiar ale unor locuințe individuale în timp ce pentru a ilustra „noțiunea abstractă a funcției economico – organizatorice” se folosesc miniaturi ale caselor de cultură și școlilor, parcurilor, îndiguirilor, stadioanelor sportive; „noțiunea abstractă a prevederilor sociale” se poate ilustra prin „sticlute de penicilină, fiole și alte produse de acest tip”¹⁷.

Una din sarcinile de bază ale muzeelor științifice este activitatea cultural – educativă de masă. Principalul mobil al activității muzeelor trebuia să fie „educația comunistă a maselor, educarea acestora în spiritul dragostei nețărmurite față de trecutul glorios al poporului său, de clasa muncitoare de partidul său”¹⁸. Spre exemplu, în 1949, în proiectul de Regulament al Muzeului Regional al Dobrogei, chiar la articolul I era precizat scopul muzeului: „Muzeul Regional al Dobrogei din Constanța este muzeul central al Dobrogei, atât pentru toate ramurile științelor istorice cât și pentru toate ramurile științelor naturale, având ca scop: de a aduna, prepara, studia, clasifica, conserva și expune toate colecțiile necesare pentru studii și cercetări istorice și științifice, pentru nevoile învățământului de toate gradele și categoriile și pentru **instruirea și educarea maselor muncitorești**”¹⁹. Pe lângă acestea „va avea obiecte aparținând popoarelor conlocuitoare din Dobrogea și tablouri și fotomontaje privitoare la realitatea socialistă din URSS”²⁰.

Un obiectiv „major” al muzeului era „formarea și dezvoltarea unei concepții științifice despre lume și viață, lărgirea orizontului și capacității de cunoaștere și înțelegere a marii varietăți de fenomene din istoria societății, a educării maselor de vizitatori și a mobilizării lor în jurul marilor acțiuni pe care le inițiază și le desfășoară statul nostru democrat – popular, pentru ridicarea nivelului de viață materială și culturală a poporului, pentru construirea socialismului”²¹; de asemenea, „lupta împotriva mentalităților înapoiate, a obscurantismului, misticismului, superstițiilor”.

Bibliografie

A.N.I.C. – Arhivele Naționale Istorice Centrale

A.M.C. – Arhiva Ministerului Culturii

Bazele muzeologiei sovietice 1957 – Bazele muzeologiei sovietice, Ministerul Culturii, București, 1957.

Din activitatea muzeelor noastre 1956 – Din activitatea muzeelor noastre. Studii, referate, documente, Sfatul Popular al Regiunii Ploiești – Secțiunea Culturală, Ploiești, 1956.

Secția construirii socialismului 1957 – Secția construirii socialismului la muzeele de istorie din Regiunea Cluj, f.e., Cluj Napoca, 1957.

Mihailovskaia 1954 – A.I. Mihailovskaia, *Organizarea și tehnica expoziției de muzeu*, Ministerul Culturii, București, 1954.

Mihalache 1960 – Marin Mihalache, *Muzeele din București*, Editura Meridiane, București, 1960.

¹⁵ *Ibidem*, f. 14.

¹⁶ *Ibidem*, f. 54.

¹⁷ *Ibidem*, f. 56.

¹⁸ A.M.C., dosar 3998/1960, f. 17.

¹⁹ A.N.I.C., fond M.A.I., dosar 221/1949, f. 1.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ A.M.C., fond C.S.C.A., *Rapoarte activitate muzee*, dosar 4064/1962, f. 7.

Résumé: L'évolution d'un concept: l'expressionnisme. L'expressionnisme est un mouvement littéraire qui a été compris comme une crise ontologique générée par des réalités sociales et aussi comme une nécessité d'orientation le regard vers l'âme. Cette manifestation culturelle au début du XX - ème siècle surprise un monde en chute. Encore cet homme n'oublie pas l'espoir formulé en cri qui signifie le vitalisme. Quelques sont les caractéristiques de l'expressionnisme: expérience, rythme, crépuscule, espoir. Dans la littérature roumaine, cette manifestation culturelle se manifeste dans l'œuvre de Lucian Blaga, celui qui affirme que l'homme doit vivre sous l'influence de l'absolu.

Cuvinte cheie: avangardism, criză, armonie, abstracție, revoltă.

Mots clef: avant-gardisme, crise, harmonie, abstraction, rébellion.

Preliminarii. Scriitorii au simțit, dintotdeauna, nevoia diversificării mijloacelor de expresie și a îmbogățirii vocabularului poetic datorită prefacerilor sociale rapide; un pas hotărâtor este realizat de romantici.. În acest sens, este potrivit a-l cita pe Fiedler, care afirma că „Arta nu este falsificarea experienței, ci extinderea acesteia”; observația este valabilă pentru toate manifestările artistice, dar, în mod special, pentru arta secolului XX, care „transpune extinderea experienței în actul de creație”¹ și care „încorporează tendințe cu adevărat proteice.”² Frumosul ideal își pierde din autoritatea cu care era investit în clasicism și activitatea creatoare se apropie de perceperea evenimentelor exterioare, ce reprezintă o prelungire a sufletului uman. În felul acesta, se poate afirma că verbul *a imita* (arta este o copie mai mult sau mai puțin fidelă a realității, după cum spune Platon) este înlocuit de *a face*, accentul deplasându-se pe surprinderea faptei trecătoare, a senzaționalului și, de ce nu, a spontanului. Trăirea acestor frenetică a clipei și energia debordantă sunt ilustrate în comportamentul artistului expresionist care, așa cum afirmă Kasimir Edschmid, „își transfigurează mediul. [...] nu vede: privește; nu povestește: trăiește; nu reproduce: creează din nou; nu găsește: caută”³.

Criza intelectuală a sfârșitului de secol XIX – începutului de secol XX. Afirmația lui Friedrich Nietzsche „Dumnezeu este mort”⁴, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, tinde a demola un întreg sistem de valori cuprins într-un trecut istoric și cultural ce-și are originile în Grecia antică. Astfel, secolul al XX-lea își va crea noi valori, nu întotdeauna veritabile și stabile; cuvintele-cheie ale înțelegerii noului secol sunt „a fi recent” sau „a fi la modă”, cum ar spune H.-R. Patapievici⁵, ceea ce înseamnă a căuta mereu noul, forma schimbătoare a existenței și a ocoli esența, adevărata valoare a lucrurilor. În acest mod, ia naștere drama omului modern, care dorește să intre în stăpânirea prezentului, a timpului mereu alunecos; acum, în această epocă, omul, mai mult ca niciodată, dorește să prindă, să eternizeze devenirea, să suspende clipa trecătoare, căci eternitatea nu-l mai interesează. Folosind termenii lui Constantin Noica, se poate afirma că acest om nu dorește să „devină întru ființă”, ci „întru devenire”, să cunoască și să trăiască toate fețele iluzorii ale lumii terestre. Acest „amurg al idolilor” nu se așterne brusc peste lume; el este prefigurat de cearta dintre antici și moderni (în plină epocă clasică – secolul al XVII-lea), când clasicismul, cu toate rigorile sale formale și recunoașterea adevăratelor rădăcini ale spiritului european (Grecia antică), este destructurat de apariția romantismului, care nu mai acordă credibilitate valorilor universale, ci celor autohtone, și care propune, totodată, noi mituri, noi manifestări ale spiritului uneori răzvrătit împotriva orânduirii sociale (titanul). Acesta este motivul pentru care romantismul a fost considerat drept un preludiv al manifestărilor artistice ale secolului XX.

În poezie, cel care folosește, pentru prima oară, termenul de modernitate este Charles Baudelaire, în *La Peinture de la vie moderne* (1859): artistul „caută acest lucru, pe care să ne fie permis a-l numi modernitate. Modernitatea înseamnă tranzitoriul, fugitivul, contingentul, jumătatea artei a cărei cealaltă jumătate este eternul și imuabilul.”. De asemenea, Charles Baudelaire anunță sfârșitul „zilei” romantice în poezia *Le Coucher du soleil romantique*, constatând o alterare a vechii sensibilități romantice incapabile să mai exprime fețele schimbătoare ale noii epoci: „Puterea de iradiație a lui Baudelaire se explică în primul rând prin extraordinara complexitate a sufletului omenesc la el și prin atenția pe care a știut s-o acorde unora din revendicările cele mai violente ale romantismului.”⁶.

Criza intelectuală determinată de confruntarea cu necunoscutul poate fi apropiată atât „dezumanizării limbajului”, cât și „tentativei de a ieși din cadrele rațiunii” (R.-M. Albérès, *L'aventure intellectuelle du XX-e siècle*, IV). Sensibilități precum Dostoievski, Schopenhauer, Nietzsche sesizează divorțul dintre rațiune, ce nu mai reprezintă polul

¹ Hofmann 1977, p. 5.

² Grigorescu 1975, p. 9.

³ Edschmid apud Mario De Micheli 1968, pp. 84-85.

⁴ Nietzsche 2001, p. 10.

⁵ Patapievici 2001, p. 15.

⁶ Raymond 1970, p. 68.

suprem al ideilor și artelor, și realitate, dintre eu și lume, unde subiectul uman nu se mai simte acasă. Criza ontologică este sesizată deopotrivă și de Hegel, Karl Marx, G. Lukács. Criza aceasta nu este nouă, ea revenind mereu pe scena istoriei.

Începutul secolului XX nu numai că exprimă criza ontologică generată de realități sociale, dar simte și necesitatea orientării ochiului spre interiorul valorizant al sufletului uman (pasul este trasat de dezvoltarea psihanalizei, care privește psihicul uman în profunzimea lui) prin înălțarea omului și invocația mistică și metafizică. Astfel, se naște o nouă orientare artistică, expresionismul, care tinde să surprindă o lume aflată în prăbușire pentru a reconstitui alta mai bună; Kasimir Edschmid face portretul omului nou amintind figura lui Prometeu: „El nu vede, el privește. El nu descrie, el trăiește. El nu redă, el structurează. El nu ia, el caută.”⁷. Sensul profund al acestei mișcări se află în semnificațiile superioare ale noțiunii de Om, definit prin verticalitate și aspirând a descoperi realități veritabile prin situarea normelor de investigare în vasta matcă a filosofiei secolului al XIX-lea (Kant, Hegel, Nietzsche, Schopenhauer) și a romantismului pozitivist al lui Auguste Comte și Herbert Spencer. „Astfel se creează un concept polivalent, de sinteză, cum este conceptul de experiență – *Erlebnis* – în formularea specifică expresionismului german, dar de fapt decisivă pentru întreaga arie a artei moderne. [...] Evoluția conceptului de *experiență* în legătură cu arta, ca și evoluția altor concepte-cheie, cum ar fi conceptul gnoseologic de «totalitate» și cel pragmatic de «participare» în gândirea artistică modernă, arată cât de adânc ancorată este această gândire în zona existențială [...]”⁸. În acest context, „permanența stării de rupere stilistică proprie expresionismului, care-și caută alte idealuri de sinteză decât «stilul»”⁹, dovedește accentul pus pe *experiența* umană și artistică, pe latura dinamică și vitalistă a existenței. Conjugată cu depășirea concretului prin plonjarea în „abstracție” și cu îmbogățirea conținutului prin „intropatia” substanței (conform terminologiei lui Wilhelm Worringer), *experiența* contopește contrariile – „abstractizarea limbajului formelor și concretizarea trăirii conținutului”¹⁰.

Dincolo de aspectul gnoseologic al *experienței*, expresionismul încorporează și o funcție filosofică, manifestată în dublul aspect al activităților umane: ideea de *armonie universală* și ideea de *realitate absolută*. Sunt punctele spre care aspiră artistul expresionist prin transcenderea realității roase de cariul declinului sau prin cucerirea *ritmului*. Astfel, prin ritm, cuvântul tinde să cucerească libertatea prin desprinderea totală de aspectele fenomenalului și prin surprinderea mișcărilor interioare. În locul obiectului smuls din mediul său ambient, se va surprinde individualitatea artistului prin crearea autoportretului, imagine a legăturii dintre artist și lume/ viață („expresionismul dă glas vrierilor lumii sale, deoarece ascultând tăcând, vreme îndelungată, dorește acum să vorbească, dorește acum să vorbească în numele spiritului”¹¹). Exaltarea individului, tipică expresionismului, unește „intensitatea durerii, [...] [cu] însușirea ei de a releva absurdul unei existențe (individuale sau colective), sfâșierile unei conștiințe care descoperă omniprezența nefericirii”¹²; „expresionismul [...] este [...] o erupție a personalității, care este totdeauna particularizată; e o erupție care nu-și jertfește particularitatea sa, care are curajul și talentul de-a se exprima puternic, de-a se face simțită în ce-și pare mai de preț, mai impresionant”¹³.

Plecând de la aceste aspecte, diferențele dintre expresionism și curentele artistice anterioare, naturalism, impresionism și simbolism, sunt evidente. Dacă naturalismul găsea germele lumii în elemente pur mecanice, dacă impresionismul era orientat spre exprimarea artistică a efectelor schimbătoare ale realului, dacă simbolismul era susținut de o sensibilitate pură, expresionismul se oferă ca un portativ al suferințelor, aspirațiilor, tensiunilor, dramelor, spaimelor existențiale presimțite și măreției umane.

Pe de altă parte, expresionismul se naște (în Germania) ca o mișcare haotică, însuflețit fiind de tendințe foarte divergente, suplinite de exuberanța generației, care aduce în prim-plan strigătul unei existențe tragice. Lucrul acesta este observat și de Ov. S. Crohmălniceanu: „Tendințe extrem de divergente l-au însuflețit fără încetare; cuvintele care revin mereu în legătură cu el sunt acelea de «clocot», «fierbere», «tumul», «erupție», «revărsare»; neconținut, mișcarea a refuzat să respecte o singură linie directoare și a primit simultan sau succesiv impulsuri nu o dată divergente din centre diferite, din Berlin și Dresda, din München și Viena, din Innsbruck și Praga.”¹⁴. Scriitorilor expresioniști le lipsește, prin urmare, unitatea stilistică din moment ce sentimentele exprimate sunt atât de diverse, ceea ce-i unește fiind identificarea „unei revolte politice, morale, intelectuale contra unei lumi căreia ei îi înfățișau agonia”¹⁵.

⁷ Edschmid 1969, p. 28.

⁸ Pavel 1978, p. 10.

⁹ Ibidem, p. 13.

¹⁰ Ibidem, p. 23.

¹¹ Bahr 1969, p. 35.

¹² Grigorescu 1980, p. 62.

¹³ Duică 1925, p. 261.

¹⁴ Crohmălniceanu 1971, p. 46.

¹⁵ Palmier 1983, p. 16.

Considerat o revoltă a omului care trăiește într-un „univers copleșit de sentimentul marilor destrămări, de presentimentul prăbușirii”¹⁶, expresionismul este apropiat de mișcările de avangardă, percepute de către Eugen Ionescu, „în termeni de opoziție și de ruptură”¹⁷, exprimând, astfel, o noutate în domeniul expresiei artistice (în cazul avangardei, „se vorbește în general de o ruptură violentă la toate nivelele: tradiția este răsturnată și reconsiderată, gustul dominant al epocilor anterioare este contestat, structurile formale și manifestele estetice sunt negate, raporturile consacrate dintre emitentul de text și referentul-destinatar sunt deplasate într-o direcție sau alta în mod arbitrar etc.”¹⁸). Fenomenul avangardist este definit „prin și în legătură cu două atitudini extreme: ruptura, negarea radicală a tradiției cultural-literare și aspirația către o absolută înnoire a limbajului [...] în afara oricăror tipare moștenite”¹⁹; definiția aceasta formulată de Ion Pop are în vedere afirmațiile lui Renato Poggioli („avangarda s-ar caracteriza în funcție de o dialectică a mișcărilor, prin activism și antagonism deopotrivă”²⁰) și Guillermo de Torre („avangarda, avangardismul și avangardistul, la fel ca orice atitudine sau situație extremă, nu aspiră la nicio permanență și cu atât mai puțin la nemișcare”²¹). Atitudinile avangardei istorice se concretizează în curente artistice diverse - expresionism, futurism, dadaism, constructivism, suprarealism -, aflate la confluența dintre manifestările negative (refuzul convențiilor) și cele inovatoare (afirmarea noului înțeles drept dinamism și încorporat în libertatea spirituală și spontaneitatea creatoare). Afiat modernismului dus la extrem (în exprimarea lui E. Lovinescu), expresionismul se sprijină, totuși, pe o ideologie ce critică modernitatea, reinterpretarea existenței umane în termenii declinului Occidentului preocupându-i și pe Nietzsche și Dostoievski, doi dintre cei mai influenți gânditori asupra *noului pathos*. Precursorul percepției expresionismului ca revoltă este Hermann Bahr. Acesta înregistrează criza societății germane din perioada antebelică, fiind convins că atitudinea artiștilor față de agresiunea civilizației corespunde manifestărilor artei expresioniste. Substituind revolta cu instinctul abstractizării, Wilhelm Worringer, în *Abstracție și intropatie* (1908), descrie arta nouă de la începutul secolului XX drept „consecința unei mari neliniști a omului, datorită fenomenelor lumii exterioare”²². Descentrarea lumii, numită ulterior și „disonanță interioară”, marchează incapacitatea spiritului de a da materiei o formă, neîncrederea în fețele realului, precum și căutarea, în lucruri, a esenței, a dreptății supreme. Acestea sunt, de fapt, trăsăturile artei expresioniste, susținute de gruparea *Der Blaue Reiter* și identificabile în arta primitivă, egipteană, orientală, bizantină, gotică, barocă, romantică și în noua manifestare artistică de la începutul secolului XX.

Perceput drept gest vehement îndreptat împotriva echilibrului tradițional, expresionismul este un curent cultural înțeles fie ca o trăsătură caracteristică a artei, literaturii, muzicii și teatrului germanic de la începutul secolului până astăzi, fie ca o mișcare a culturii germane ce poate fi plasată în perioada 1908-1922, fie ca o calitate a exaltării și a deformării expresive, detectabilă în operele de artă ale oricărui popor și ale oricărei epoci. Greu a fi redus între limitele unei definiții, expresionismul se balansează între încadrarea sa într-o anumită epocă istorică și anumite manifestări ale spiritului uman, ce ies periodic la suprafață în diferite spații culturale universale (ideea policentrismului). Dincolo de aceste încadrări, creația artistică expresionistă motivează o situație existențială complexă, identificată, de cele mai multe ori, cu neoromantismul (așa cum expresionismul a fost denumit), căci viziunea despre lume este similară celei romantice. Artiștii neoromantici/ expresioniști au împrumutat de la filosofi idei în jurul cărora și-au conturat propria percepere a realității (S. Kierkegaard – concentrează existența în jurul lui Angst, a neliniștii și angoasei; Fr. Nietzsche – denunță superficialitatea modalităților științifice de înțelegere ale vieții și aspiră să găsească un principiu valid aplicabil existenței spirituale; H. Bergson – descoperă intuiția drept sursă a cunoașterii unei realități profunde susținute de elanul vital; E. Husserl – caută esența (Eidos) în spatele aparențelor adevărilor). De aici, derivă restituirea drepturilor creatoare, potențatoare ale transfigurării existenței individuale și colective, prin intensificarea și deformarea subiectivă a pulsurilor unei conștiințe ce dezvăluie și denunță ieșirea lumii de sub puterea rațiunii.

Definirea conceptului. *Expresionismul* este un „nume dat dinafară unui grup de manifestări artistice divergente”²³. În acest context, este justificabilă dificultatea identificării unui numitor comun în definirea expresionismului, care vine atât din multitudinea căilor de filtrare a realității prin intermediul imaginației, cât și din inexistența unui manifest artistic al fenomenului. Lucrul acesta a fost remarcat de John Willett, care consideră expresionismul drept „o combinație de miez foarte dens cu margini rău definite”. În pictură, surprinderea elementelor definitorii ale expresionismului scapă programului grupului *Die Brücke* semnat de E. L. Kirchner, prefeței almanahului grupului *Der Blaue Reiter* scrise de W. Kandinsky și Franz Marc, eseurilor și corespondenței lui Franz Marc. În literatura germană, asemenea texte

¹⁶ Grigorescu 1969, p. 12.

¹⁷ Ionescu 2002, p. 81.

¹⁸ Mincu 1983, p. 5.

¹⁹ Pop 1990, p. 5.

²⁰ Poggioli 1990, p. 5.

²¹ De Torre apud Pop 1990, p. 5.

²² Worringer 1970, p. 32.

²³ Balotă 1976, p. 352.

programatice sunt rare și deseori contestate. Un astfel de exemplu este conferința lui Kasimir Edschmid (considerată neinteresantă de către Jean-Michel Palmier, deoarece cuvintele se concentrează în jurul unui „uragan care bulversează toate formele artistice”²⁴) despre poezie din 1917, *Über den Expressionismus in der Literatur und die neue Dichtung*, din care, câteva aspecte semnificative, notează Mario de Micheli²⁵: relația expresionismului cu manifestări artistice anterioare – naturalismul și impresionismul -, dorința atingerii absolutului, viziunea drept punct central al esteticii expresionismului („întregul spațiu al artistului expresionist devine viziune”²⁶). În lirica germană, termenul de expresionism cuprinde între granițele sale artiști destul de diferiți în ceea ce privește viziunea despre lume; gruparea acestor poeți este realizată de Kurt Pinthus, în antologia sa din 1919, *Menschheitsdämmerung*. Neajunsurile întâmpinate în definirea expresionismului sunt punctate de Ulrich Weisstein: „A doua problemă privind adevărata natură a E. aparține întrebării dacă acel fenomen, în aparența lui germană cel puțin, a fost o mișcare în sens restrâns. Răspunsul ar fi sigur negativ dacă am include toți artiștii și toate operele cu un drept istoric stabilit de a fi adăpostite sub acea umbrelă. La o privire mai atentă pe criteriile stilistice, spre exemplu, câțiva poeți reprezentanți în *Menschheitsdämmerung* ar trebui probabil să fie înlăturați din diferite motive – printre ei Georg Trakl (un suprealist avant la lettre?), Else Lasker-Schüler și Iwan Goll, pentru a numi numai pe cele mai proeminente «victime». Pinthus, care a observat această discrepanță, s-a gândit să confere o oarecare unitate prin accentuare unui *Weltgefühl* comun – și prin gruparea tematică a poemelor. Dar acest lucru nu modifică faptul că cei douăzeci și trei de poeți aleși de el nu au subscris niciodată unui program comun, fie explicit (semnând un manifest), fie implicit. Ceea ce avem, de fapt, este nu un singur Expresionism, ci un număr de expresionisme, slab înlănțuite și subtil – sau nu – deosebite între ele.”²⁷

Inexistența unui program estetic al expresionismului are atât dezavantaje, datorită imposibilității de a uni opere artistice sub un numitor comun, cât și avantaje, prin orientarea privirii spre experiențele personale, susținute de un *Weltgefühl* comun. Definirea expresionismului de către Paolo Chiarini este importantă în acest sens, criticul văzând în acest curent o „structură caleidoscopică”. Aceleași semnificații sunt susținute și de Max Krell, care consideră expresionismul drept un drum trasat individual fără vreo adeziune la un program estetic: „Expresionism – un termen colectiv pentru un complex de sentimente și idei – nu este un program. [...] Oricare ar fi forța ce caută să impună intelectualilor, artiștilor și creatorilor să subscrie unui program identic trebuie să fie condamnată. Un program implică influență, obligație. Obligație înseamnă moartea sinelui. Sinele: aventură a singurătății spirituale. Această singurătate dă naștere operei de artă.”. Totuși, puncte comune au existat și acestea pot fi identificate în structura sufletului omului începutului de secol XX, a ființei cu o pronunțată „conștiință crepusulară”²⁸, ce dezvăluie o adâncă „rană metafizică”²⁹.

Expresionismul în literatura română. În cultura română, suflul schimbării mentalităților se simte încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu apariția simbolismului, curent literar care propune un univers caracterizat de ploii autumnale, interioare claustre, târguri de provincie, insule exotice. Deși este rezultatul deplasării omului de la sat la oraș (de aici derivând sentimentul dezrădăcinării), simbolismul aduce un aer de artificialitate, oferind doar alternativa salvării de epigonismul eminescian. Concomitent cu simbolismul, la noi, se dezvoltă impresionismul aplicat, mai ales, în plastică.

După epuizarea simbolismului și impresionismului – curente preluate pe filieră franceză -, curentul care răspunde cel mai prompt nevoilor sufletului autohton este expresionismul, prin interesul pe care l-a arătat tradițiilor locale, mitului, credințelor străvechi, naturii, reacțiilor primare umane. În acest sens, Ov. S. Crohmălniceanu afirma: „... expresionismul a făcut să apară oriunde s-a răspândit [...] tendințe literare și artistice intim înrudite cu el, dar care au prezentat din chiar momentul ivirii lor și foarte puternice particularități locale.”³⁰. Expresionismul trebuie considerat „mai mult ca produsul unor *stări de spirit* caracteristice epocii decât ca un curent unitar și coerent”³¹.

Pe de altă parte, schimbarea viziunii este datorată și faptului că la începutul secolului XX, în România, nu se poate vorbi despre o societate industrializată; totuși, dezvoltarea capitalistă forma un contrast foarte evident, acela generat de diferențele dintre sat și oraș. Din această opoziție se naște, la începutul secolului XX, sămămătorismul: spiritul citadin specific civilizației moderne este pus sub semnul întrebării și neînțeles din prisma valorilor patriarhale ale satului. Contrastul tradițional – modern devine tot mai evident și își dezvoltă considerabil pilonii de susținere prin adăugarea la structura antitetica sat-oraș a altor elemente: capitală-provincie, centru-periferie, trecut-prezent. Clipa actuală este ilustrată de noile realități pe care România le percepea cu o oarecare teamă (marile prefaceri sociale

²⁴ Palmier, op. cit., p. 116.

²⁵ De Micheli 1968, pp. 82-85.

²⁶ Edschmid, art. cit., p. 28.

²⁷ Weisstein 1973, p. 17.

²⁸ Balotă 2002, p. 291.

²⁹ Doinaș 1972, p. 53.

³⁰ Crohmălniceanu, op. cit., p. 232.

³¹ Cotruș 1983, p. 233.

externe pot năruî ceea ce se câştigase cu greu: Unirea Principatelor române), dar şi cu speranţă (noua societate se va clădi pe alte valori: „Am fost un popor de jăluitori: vom deveni un popor de braţe tari, de conştiinţe aspre şi de rectitudini grave. Am fost o uşă legănată moale pe tătâni: vom deveni un lacăt.”³²). Această stare a lucrurilor este sesizată de Tudor Arghezi (în tablete), care închină un adevărat imn industrializării (maşinii, şurubului, cuiului, piuliţei, electricităţii, inginerului), dar, în acelaşi timp, sesizează efectele dezastroase ale tehnicii moderne asupra existenţei zilnice.

Antinomiile devin tot mai puternice şi tind a se proiecta asupra întregului univers înconjurător, născându-se astfel „o modalitate intelectuală, înclinată a lua orientarea ideologică a expresionismului”³³. Lucian Blaga afirmă că este vorba despre o anumită dispoziţie specifică sufletului autohton: raportarea la absolut trădată de năzuinţa formativă „stihială” şi de tendinţa de a vedea în lucruri transcendentul „coborând” („perspectiva sofianică”, proprie spiritualităţii ortodoxe). Naşterea expresionismului românesc este determinată atât de aceste manifestări specifice spiritului românesc, cât şi de prefacerile sociale autohtone, care nu sunt similare situaţiei din Germania, unde se poate vorbi despre exacerbarea dorinţei unor schimbări radicale/ revoluţionare, despre utopism. La noi, încă nu se omogenizaseră structurile sociale citadine, spiritul de conservare a instinctului naţional de abia se forma în urma Unirii recente a Principatelor, influenţa negativă a aspectelor capitaliste e estompată. Manifestările spiritului expresionist îşi găsesc ecourile în literatura română de abia după prima conflagraţie mondială, dar acest lucru nu înlătură polaritatea, care dăduse naştere noii mişcări expresioniste în Europa în perioada antebelică, dintre elementele conservatoare şi cele inovatoare, corporalizate în două direcţii: cea de la *Gândirea* şi cea de la *Contimporanul*. Pe plan teoretic, gândirismul voia să exprime, într-un mod evident, raportarea sufletului naţional la transcendent, să descopere un spaţiu investit cu valenţe simbolice, specific spiritualităţii noastre, sentimentului nostru religios. Deşi propune o viziune tradiţională asupra lumii, *Gândirea* reprezintă un teren prielnic pentru manifestarea expresionismului, acest lucru fiind ilustrat şi prin numele care circulau în paginile revistei şi care erau legate fie de pesimismul primului val expresionist (Heym, Stramm, Trakl), fie de tendinţele mistic-vizionare (Nietzsche, Spengler, Schelling, Simmel, Vaihinger, Klages, Frobenius, Riegl). Mişcarea s-a păstrat la distanţă faţă de exagerările expresionismului german; *Gândirea* a avut mai curând izvoare interne, accentul căzând pe ortodoxism şi autohtonism (acestea nu sunt decât asimilări datorate expresionismului). Mai clar, comunicarea cu spiritul universal se manifestă la *Contimporanul*, revista avangardistă ce răspunde teoriei sincronismului lansate de E. Lovinescu şi care este receptivă noilor semne ale veacului. Dintre colaboratori, unii (Ion Pillat, Barbu Fundoianu, Ilarie Voronca, Ion Vineanu, Ion Barbu, Adrian Maniu, Lucian Blaga) au mărturisit, prin scrisul lor, o deschidere personală spre ideile expresioniste.

După cum se poate observa, o conştiinţă autonomă expresionistă nu s-a manifestat în literatura română, neexistând niciun program expresionist, nicio grupare constituită, ceea ce, nu de puţine ori, a dat naştere contestaţiilor („Cauza dibuirilor însă este una singură pretutindeni şi oricând: lipsa unui cap de şcoală care să eclipseze şi să pună temelia concretă prin realizări artistice, să sprijinească doctrinele abstracte, oferind ştiinţei substratul necesar pentru teorii şi programe.”³⁴). Crezurile artistice avangardiste răspândite în diverse reviste avangardiste (*Contimporanul*, *75 HP*, *Punct*, *Urmuz*, *Alge*) nu fac apel conştient la expresionism (există, desigur, negarea, revolta, strigătul). Apropierea literaturii române de expresionism s-a făcut selectiv, în sensul că s-au preluat doar anumite concepte referitoare la mit, preistorie, straturile adânci ale psihicului uman. Deci, expresionismul apare, la început, ca o prelungire firească a filonului de tradiţie autohtonă existent în operele clasicilor, poporaniştilor şi sămănătoriştilor. În acest climat, *Gândirea* apare ca o primă manifestare a spiritului expresionist în literatura română prin atenţia acordată tiparului ortodoxist văzut ca specific al culturii noastre. Spiritualitatea ortodoxă nu se poate împăca cu ideile exprimate de Spengler (*Amurgul Occidentului*) şi Nietzsche (*Amurgul idoliilor*), dar reprezintă un preambul al întoarcerii la „fenomenul originar al matricei stilistice, la preistorie”³⁵, semn al dorinţei de a încheia o lume constituită (Lucian Blaga vorbeşte despre influenţele catalitice ale culturii germane, care nu face apel la imitaţia modelului, ci la individual, particular, original). Acest lucru nu se poate realiza prin raportarea doar la mit (percept ca expresie a inerţiei), prelungit în faptul istoric sau în elementul biografic, ci şi prin accentuarea elanului dionisiac („Rausch”, extaza dionisiacă, similar cu „Catharsis”-ul aristotelic). Din acest punct de vedere, se poate vorbi despre adoptarea modelelor expresioniste de către anumiţi scriitori români: Tudor Arghezi, Ion Pillat, Vasile Voiculescu, Ion Barbu (au tangenţe cu expresionismul), Lucian Blaga, Aron Cotruş (pleacă de la expresionism).

Mai evident, acest curent literar s-a manifestat în Transilvania, Banat, nordul Moldovei datorită influenţelor mai puternice ale culturii germane. Ovid. S. Crohmălniceanu, după ce afirmă că primul contact cu expresionismul l-a avut Tristan Tzara, trece în revistă publicaţiile noastre interbelice, care vorbesc despre acest curent cultural: *Ostland* (1919, Sibiu), *Das Ziel* (Braşov), *Frühling* (Braşov), *Klingsor* (1926, Sibiu). Expresionismul s-a manifestat, la noi, în pictură,

³² Crohmălniceanu, op. cit., p. 232.

³³ Ibidem, p. 234.

³⁴ Toroutiu 1927, p. 41.

³⁵ Vaida 1975, p. 109.

proză, teatru, lirică. Atitudinea lirică este pregătită de poezii: Dehmel („prin gustul întoarcerii la primar, la elementar, prin refuzul lumii tehnice”), Stefan George („prin mit”), Rilke („prin misticism, prin căutarea divinității în realitatea imediată și cotidiană”), Arno Holz („prin eliberarea versului de orice canoane metrice și aspirația către o orchestrație a poemului”), Daubler și Mombert („prin gustul cosmicului”), Else Lasker-Schüler („prin sexualismul violent cu o direcție, însă, iarăși spiritualistă, religioasă”³⁶) și percepută, la noi, prin numeroase traduceri, ce apar în diverse reviste (*Gândirea*, *Rampa*, *Contemporanul*, *Cugetul românesc*). Trăsăturile acestei poezii sunt identificate de Ion Sân-Giorgiu (*Lirica germană contemporană*, 1927), acesta văzând „mai cu seamă o dorință aprigă a sufletului de a se smulge din materialitatea lumii, spre a căuta îndărătul tuturor formelor vieții «principiul unității cosmice».”³⁷. Din punct de vedere estetic, expresionismul liric se caracterizează prin revolta izvorâtă dintr-un suflet sensibil, care nu poate accepta noile realități și îl caută pe Dumnezeu în viața cotidiană, prin verbul care tinde spre strigăt, prin atitudinea profetică, prin extazul poetului ce trăiește viziunea.

Concluzii. Afirmția lui Klaus Berger, conform căreia expresionismul a exprimat „pentru prima dată și cu măreție sufletul însuși al secolului XX”, încorporează „un adevăr care se confirmă cu argumente mereu înnoite și astăzi, prin descendențele numeroase, contradictorii, uneori neașteptate, dar hotărâtoare ale expresionismului în arta contemporană”³⁸.

Definit prin raportarea la „fenomenul de pseudomorfoză”³⁹ generat de influențele catalitice ale culturii germane despre care vorbește Lucian Blaga, expresionismul îngăduie, sub mantaua sa, diverse manifestări ale spiritului proteic modern. Acest lucru îl face pe Ov. S. Crohmălniceanu să afirme că „asistăm la o mitologie răsturnată. Nu Cronos își mănâncă urmașii, ci aceștia își devorează părintele.”⁴⁰ – expresionismul a dat naștere unor opere literare, pentru ca apoi aceste influențe să se estompeze și, nu o dată, s-a întâmplat ca diverse opere expresioniste să se situeze sub pana altor curente literare. Acest lucru semnează dispariția expresionismului.

Bibliografia

- Bahr 1969 – Bahr, Hermann, *Expresionism I*, în *Secolul XX*, nr. 11-12/ 1969, p. 35.
 Balotă 1976 – Balotă, Nicolae, *Arte poetice ale secolului XX. Ipostaze românești și străine*, București, 1976.
 Balotă 2002 – Balotă, Nicolae, *Literatura germană de la Sturm-und-Drang la zilele noastre*, Cluj-Napoca, 2002.
 Cotruș 1983 – Cotruș, Ovidiu, *Meditații critice*, București, 1983.
 Crohmălniceanu 1971 – Crohmălniceanu, Ovid S., 1971, *Literatura română și expresionismul*, București, 1971.
 De Micheli 1968 – De Micheli, Mario, *Avangarda artistică a secolului XX*, București, 1968.
 De Tore apud Pop 1990 – De Tore, G., *Historia de les literatures de avanguardia*, vol. I, Ediciones Guadarrama, Madrid, 1971, apud Pop, Ion, *Avangarda în literatura română*, București, 1990.
 Doinaș 1972 – Doinaș, Ștefan Aug., *Poezie și modă poetică*, București, 1972.
 Duică 1925 – Duică, C. Bogdan, *Expresionismul (I)*, în *Societatea de mâine*, nr. 15/ 1925, p. 261.
 Edschmid 1969 – Edschmid, Kasimir, *Expresionismul în poezie*, în *Secolul 20*, nr. 11-12/ 1969, p. 28.
 Edschmid apud Mario De Micheli 1968 – Edschmid, Kasimir apud Mario De Micheli, *Avangarda artistică a secolului XX*, Traducere de Ilie Constantin, București, 1968.
 Grigorescu 1969 – Grigorescu, Dan, *Expresionismul*, București., 1969.
 Grigorescu 1975 – Grigorescu, Dan, *Direcții în poezia secolului XX*, București, 1975.
 Grigorescu 1980 – Grigorescu, Dan, *Istoria unei generații pierdute: expresioniștii*, București, 1980.
 Hofmann 1977 – Hofmann, Werner, *Fundamentele artei moderne. O introducere în formele ei simbolice.*, vol. II, Traducere de Victor Stănescu, București., 1977.
 Ionesco 2002 – Ionesco, Eugène, *Note și contranote*, trad. Ion Pop, București, 2002.
 Mincu 1983 – Mincu, Marin, *Introducere în avangarda literară românească*, în *Avangarda literară românească*, anthologie, studiu introductiv și note biobibliografice de Marin Mincu, București, 1983.
 Nietzsche 2001 – Nietzsche, Friedrich, *Amurgul idolilor*, Traducere de Alexandru Al. Șahighian, Ediția a doua, București, 2001.
 Palmier 1983 – Palmier, Jean-Michel Palmier, *L'expressionisme comme révolte, Contribution à l'étude de la vie artistique sous la République de Weimar*, Tome I: *Apocalypse et Révolution*, Payot, Paris, 1983.
 Patapievici 2001 – Patapievici, H. R., *Omul recent*, București, 2001.
 Pavel 1978 – Amelia Pavel, *Expresionismul și premisele sale*, București, 1978.
 Raymond 1970 – Raymond, Marcel, *De la Baudelaire la suprarealism*, Traducere de Leonid Dimov, Studiu introductiv de Mircea Martin, București, 1970.

³⁶ Crohmălniceanu, op. cit., p. 47.

³⁷ Ibidem, p. 47.

³⁸ Pavel, op. cit., p. 5.

³⁹ Crohmălniceanu, op. cit., p. 49.

⁴⁰ Ibidem, p. 49.

Pop 1990 – Pop, Ion, *Avangarda în literatura română*, București, 1990.

Poggioli 1990 – Poggioli, R., *Teoria dell' arte d'avanguardia*, Il Mulino, Bologna, 1962, pp.30-56, apud Ion Pop, *Avangarda în literatura română*, București, 1990.

Toroutiu 1927 – Toroutiu, I. E., *Modernismul: simbolism, impresionism, expresionism*, București, 1927.

Vaida 1975 – Vaida, Mircea, *Lucian Blaga. Afinități și izvoare*, București, 1975.

Weisstein 1973 – Weisstein, Ulrich, *Expressionism in Literature*, în *Dictionary of the History of Ideas*, edited by Philip P. Wiener, vol. 2, New York: Charles Scribner's Sons, 1973.

Worringer 1970 – Worringer, Wilhelm, *Abstracție și intropatie*, Traducere de Bucur Stănescu, Prefață de Ion Ianoși, București, 1970.

Abstract. *Aspects of the Romanian Literature in the communist period.* The installment of the communist regime in Romania meant the intervention and control of the politics in every aspects of life. The Communist Party, as the absolute power, developed a sustained activity in identifying its own interests, subordinating culture and literature. Within the four decades of communism, the relation between literature and politics, respectively the power itself, underwent several stages, their dynamism being in strong connection with the settlement of the communist regime in the national and the international plan.

Cuvinte cheie: *cultură proletară, realism socialist, communism, propaganda, ideologie, totalitarism.*

Key words: *proletarian culture, socialist realism, communism, propaganda, ideology, totalitarianism.*

Instalarea regimului comunist în România a însemnat intervenția și controlul politicului asupra tuturor compartimentelor vieții. Partidul Comunist, ca „forță conducătoare în Stat”, ca putere absolută, a dezvoltat o acțiune susținută de legitimare a intereselor sale, recurgând la diferite tipuri de constrângeri. Cultura și literatura au jucat un rol important în arsenalul de dominație, fiind politizate și subordonate puterii. Cercetările întreprinse asupra regimurilor dictatoriale au dovedit că cetățenii răspund cu forme diferite de rezistență unei politici intervenționiste, ceea ce le poate da iluzia că își păstrează și protejează anumite drepturi, dar, în același timp, poate genera duplicitate și complicitate.

Atitudinea puterii față de scriitori, de creatori, în general, a fost una de continuu control, în acest scop fiind organizate servicii sau subservicii speciale și specializate de cenzură și de securitate. La acestea se adăuga „îndrumarea” literaturii de către partid și activității săi culturali. Literatura și presa, discursul scris, tipărit erau supuse unei lecturi de verificare a conținutului, după alte criterii decât cele estetice sau jurnalistice.

În cele peste patru decenii de comunism, raporturile literaturii cu politicul, respectiv cu puterea, au trecut prin mai multe etape, dinamismul lor fiind în strânsă legătură cu poziționarea pe plan național și internațional a regimului. În perioada comunismului, în literatura română s-a manifestat constant, dar în forme și cu intensități diferite, un fenomen de subordonare a literaturii față de comenzile politicului, de aservire față de ideologia și programul Partidului Comunist, corelat cu o atitudine umană, de slujire și de aplicare a politicii comuniste în domeniul literaturii, adeseori în schimbul unor beneficii de diferite tipuri.

Anul 1948 e unul de hotar, care anunță începutul unei epoci perfect delimitate, cu legi de funcționare proprii și nu a unei etape într-o evoluție literară lină. Dincolo de aparentele lui concesii și de deschiderile operate din când în când, regimul, care, esențialmente, a fost unul dictatorial, a socotit mereu literatura și pe scriitori ca pe instrumentele lui. În primii zece ani de comunism, partidul a controlat întreaga producție artistică și nu a permis decât un singur fel de literatură, cea pusă în slujba propagandei. El a evacuat „resturile” și „dejecțiile” culturii burghezo-moșierești (în fapt, argumentele identității noastre naționale) prin punerea în mișcare a mașinii de epurat scriitori și opere.

În perioada următoare (1964–1971), care a fost una de liberalizare diversionistă (mișcare subtilă, inițiată tot de partid pentru lărgirea bazei de mase și pentru legitimarea lui istorică), s-a declanșat un proces de recuperare frenetică a literaturii române și de refacere (uneori, până la pastişă) a experiențelor interbelice. Pentru câțiva ani, spiritul critic s-a autosuspendat. Golul trebuia umplut și a fost umplut cu grăbire: modalități și formule poetice interbelice ușor de recunoscut, structuri și trucuri narrative de nou roman francez, la modă cu un deceniu și jumătate în urmă, recuperate tardiv, adesea vizibil pastişate. Modernismul însuși va fi curând redescoperit cu entuziasm.

După 1971, a urmat a treia etapă, cea a reîndocinării ideologice și a izolaționismului ceaușist, în care partidul a jucat cartea naționalismului, mobilizând din nou energiile scriitoricești spre mize din afara literaturii. S-a remarcat „prezența neîntreruptă, în viața literară, a unei literaturi oficiale, de uz propagandistic și servită de un număr important de condeieri. Ea a fost o povară constantă și a devenit un virus agresiv, împotriva căruia literatura adevărată a fost obligată să fabrice mereu anticorpi, să furnizeze replici și să se apere în felul ei, băjbând după coridoarele libere”¹.

Nu se poate vorbi de un proces firesc al evoluției literaturii când aceasta a evoluat de la o plenară la alta și de la un act politic la altul (acte politice interne ale P.M.R./ P.C.R. sau externe, aparținând P.C.U.S.), deoarece „nimic din ce se întâmplă în procesul unei literaturi dezvoltate sub guvernare totalitară nu are o explicație naturală”². Direct sau indirect, totul este replică, reacție, ripostă, repliere defensivă, disperată sau inventivă, stratagemă de supraviețuire. Reușind să istovească, până la urmă, conștiințele și să polarizeze cultura, puterea a creat un climat al confuziei axiologice, în care toate afirmațiile critice erau sau păreau dubioase, valorile deveneau suspecte, totul era sau era interpretat ca replică și răspuns și „a avut grijă să amalgameze valorile, să facă să se compromită, prin articole sau poezii omagiale, obținute prin somații și amenințări, și pe pușinii scriitori influenți, pe inductorii de opinie, pentru ca peste

¹ Negrici, 2009, pp. 20-21.

² Ibidem.

toți să coboare ninsoarea nesfârșită a deznădejdi³. Lăsându-se deturnați sau mistificându-se ei înșiși, profitând de momentele politice favorabile, de complicitatea vicleană a cenzurii, obligată, din când în când, să sugereze că nu există, optând, involuntar sau cu deplină luciditate, pentru anumite soluții salvatoare, scriitorii au făcut să se ivească, în locul unei literaturi de sertar viguroase, neiertătoare, o literatură neobișnuită, demnă de un interes științific, mai ales prin formațiunile defensive adoptate pentru a fi tolerată.

În timpul perioadei staliniste, după Cel de-al Doilea Război Mondial, valorile iluzorii au devenit baza socializării în România; mândria națională a fost metodic desconsiderată și ridiculizată. Tradițiile intelectuale, inclusiv raționalismul, erau puternic disprețuite. Noua ideologie a fost impusă de un aparat ideologic excesiv de zelos și de neînduplecat în misiunea lui. De îndată ce Partidul Comunist Român a intrat în legalitate, în august 1944, departamentul Agitprop (abreviație rusească pentru „agitație și propagandă”) a devenit o instituție fundamentală, menită să călăuzească și să supravegheze cristalizarea și inculcarea valorilor asociate intereselor Uniunii Sovietice. Din acest motiv este aproape imposibil să se facă distincția între stalinizarea și sovietizarea culturii române întrucât „stalinizarea își propunea să stabilească un control indiscutabil al partidului în domeniul cultural; sovietizarea trebuia să elimine formele perene ale identității naționale și să integreze cultura românească în imperiul realismului socialist sovietic”⁴.

În orice stat comunist, literatura este parte integrantă a unui sistem bazat pe o ideologie unică. Una dintre caracteristicile principale ale politicii culturale românești de după preluarea totală a puterii de către Partidul Comunist a fost aceea că alinierea ideologică a fost intrinsec legată de Campania de sovietizare a statului, tutela sovietică se resimte tot mai acut la nivelul întregii țări, iar lumea literară începe să se reorganizeze o dată cu „moartea libertății de expresie”. În aceste condiții, după cum menționează Ion Istrate, o „adevărată grupare de șoc se constituie în jurul revistelor de stânga”⁵. De exemplu, *Contemporanul*, se impune ca periodic de atitudine, cu o ideologie de stânga. În paginile lui semnează articole doctrinare, poezie, proză sau critică literară nume precum: George Ivașcu, Ion Vițner, Andrei Băleanu, Eugen Jebeleanu, Dan Deșliu, Maria Banuș, Victor Tulbure, Veronica Porumbacu, Petru Vintilă, Ieronim Șerbu, Ov. S. Crohmălniceanu, Radu Lupan, Al. I. Ștefănescu, Paul Georgescu, Eugen Luca, Nicolae Tertulian, Savin Bratu, Dumitru Micu. Reprezentanții „grupării de șoc” vor ocupa aproape două decenii prim-planul vieții literare, mulți dintre acești obedienți vor ajunge demnitari de stat, miniștri, ambasadori, secretari ai Uniunii Scriitorilor, și vor fi răsplătiți cu ordine, medalii și premii substanțiale. Un exemplu cu totul relevant pentru infiltrarea treptată și pentru schimbarea totală a misiunii instituțiilor deja existente este oferit de Societatea Scriitorilor Români, înființată în anul 1909 cu rolul bine precizat de instituție de ajutor reciproc.

În septembrie 1944 această societate a fost reorganizată, fiind ales un nou comitet de conducere, în care se regăseau alături de președintele acesteia, Victor Eftimiu, membri precum N. D. Cocea, Mihai Beniuc, Eugen Jebeleanu, Cicerone Theodorescu și Hortensia Papadat-Bengescu. În afară de ultima dintre aceștia, toți cei sus numiți erau membri ai Partidului Comunist sau, cel puțin, erau cunoscuți pentru orientarea lor de stânga. Importanța noii misiuni a Societății Scriitorilor a fost evaluată douăzeci de ani mai târziu în *Gazeta Literară* în felul următor: „Societatea scriitorilor români a îndeplinit un rol eficient în orientarea scriitorilor noștri, în mobilizarea lor la lupta poporului muncitor pentru făurirea unei lumi noi”.

Pentru Partidul Comunist Român, care nu număra mai mult de o mie de membri la 23 august 1944, când a intrat cu drepturi egale în viața politică, câștigarea de partea sa a intelectualilor și a artiștilor a fost de mare însemnătate tactică, deoarece își căuta acces spre viața culturală. PCR nu trebuia să dea impresia că prin această infiltrare ar fi declanșat o „criză culturală”, aspect semnalat în presă mai întâi de ziaristul Virgil Ierunca și de poetul Ion Caraion. Dezbaterea despre „criza culturii” care a făcut carieră în presa vremii s-a declanșat de la un articol al lui Virgil Ierunca, intelectual de stânga, simpatizant al partidului comunist, articol publicat în România liberă în 30 septembrie 1946 sub titlul *Există o criză a culturii românești*⁶. Ceea ce e mai important e titlul articolului, enunțarea cuvântului „criză” și nu neapărat conținutul lui. Acesta vorbește despre literatură „care începe să nu existe”⁷, despre vlăguirea scriitorilor, despre faptul că atât scriitorii „bătrâni”, cât și cei tineri se plâng de lipsa libertății: „îi aud pe toți văicărindu-se ca pe niște fecioare aproximativ înșelate că n-au libertate, că li s-a furat libertatea”⁸. Replicile nu întârzie să apară, astfel că cel care va vorbi despre adevărata criză a culturii, adică despre intruziunea politicului în literatură, este Ion Caraion cu articolele *Criza culturii românești*⁹ și *Criza omului*¹⁰, publicate în *Jurnalul de dimineață*. Acesta sesizează cauza crizei culturii dată

³ Ibidem.

⁴ Tismăneanu, 1997, p. 94.

⁵ Istrate, 1995, pp. 14-17.

⁶ Ierunca, 1946, p. 1, 3.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ Caraion, 1947, p.1, 2.

¹⁰ Caraion, 1946, p. 1, 2.

de suprimarea libertății: „Criza culturii e criza libertății individuale [...] A libertății poetului de a fi poet. A libertății criticului de a fi critic. A libertății ziaristului de a vorbi în numele mulțimilor...”¹¹. De aceea, Caraion face următorul îndemn pentru salvarea culturii: „Pentru a fi salvată astăzi cultura, trebuie salvată oamenii culturii [...] Iar pentru a fi salvată oamenii culturii, trebuie salvată libertatea lor”¹². Sursa care a determinat răul, adică „trădarea oamenilor de cultură” sau „trădarea intelectualilor” și care a determinat apariția crizei este corect detectată de Caraion: „Așa-zisele și aza de multe trădări ale oamenilor de cultură n-au existat, până n-au început să existe delimitări ale libertății lor, infiltrări de natură politică în munca lor”¹³.

Ion Caraion este susținut tot în paginile *Jurnalului de dimineață* de Călin Popovici, Mircea Alexandru Petrescu, Alexandru Talex, Tudor Teodorescu-Braniște, directorul gazetei, dar și de Tudor Arghezi în *Adevărul* sau de Petre Pascu, Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Constant Tonegaru în paginile *Dreptății*. De partea cealaltă, cei care neagă starea de criză, aduc diverse argumente care diferă „în funcție de calitatea intelectuală a celor care le susțin”¹⁴. Astfel, o primă serie de combatanți este reprezentată de nume grele din peisajul literar românesc: George Călinescu, Gala Galaction, Cezar Petrescu, Adrian Marino, Alexandru Piru sau de scriitori simpatizanți ai regimului precum Miron Radu Paraschivescu, Nicolae Moraru, Victor Eftimiu, Eugen Jebeleanu, Cicerone Theodorescu, aceștia susținându-și ideile în revistele *Contemporanul*, *Națiunea*, *Rampa*. În spațiul dezbaterilor intră însă și politicienii ministrul Artelor, Octav Livezeanu; ministrul Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu și secretarul general al Partidului Comunist, Gheorghe Gheorghiu-Dej, însă atitudinea acestor reprezentanți ai puterii nu este atât de dură, de drastică, abia de acum încolo vor începe măsurile concrete, epurările și represiunea. Cert este că această dezbatere despre „criza culturii” s-a constituit într-un semnal de alarmă, într-un avertisment asupra unui fenomen periculos pentru societate, pentru cultură, pentru literatură, ce abia se instala, dar care va persista și ale cărui efecte sunt greu de măsurat și astăzi.

Printre primii scriitori care și-au pus numele în slujba propagandei comuniste se află Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Zaharia Stancu, Victor Eftimiu, Mihail Sadoveanu, George Călinescu. Pe lângă acești scriitori care au împrumutat partidului o parte din faima lor obținută înainte de 1944, a mai existat o categorie de scriitori al căror prestigiu artificial era simplul rezultat al angajamentului lor pe linia politică a partidului, teoreticieni al noului val realist-socialist precum Mihail Novicov, Ion Vitner, Nicolae Moraru, Florin Tornea, Nicolae Mărgescu, Traian Șelmaru, Silvan Iosifescu, Eugen Frunză, A. Toma, Victor Tulbure, Mihai Beniuc. Alții s-au dedicat temporar percepțelor literare dogmatice impuse de comunism: Eugen Jebeleanu, Maria Banuș, Radu Boureanu, Dan Deșliu, Cicerone Theodorescu, Petru Dumitriu, Marin Preda, Horia Lovinescu, Mihail Davidoglu etc.

Partidul a depus mari eforturi în vederea formării unei noi generații de scriitori. La Prima Conferință Națională a Tinerilor Scriitori, din august 1950 au fost luate două hotărâri importante: înființarea unui institut pentru literatură (după modelul „Maxim Gorki” de la Moscova) și tipărirea unei publicații pentru autorii tineri. În septembrie 1950 s-a deschis Școala pentru Literatură și Critică literară „Mihai Eminescu”. De-a lungul cursurilor și seminarilor oferite de această instituție, viitorii scriitori urmau a fi îndrumați în „tainele creației artistice” de scriitori mai vârstnici, mai experimentați (Mihail Sadoveanu, Eusebiu Camilar, Nina Cassian, Dumitru Mîcu, N. Tertulian etc). Adevăratul scop al acestui așezământ era însă educarea tinerilor în spiritul realismului-socialist, însă caracterul dogmatic al cursurilor ținute la această școală era conferit de funcționarii de partid care activau aici.

O primă constatare care se poate face la o privire de sus a epocii literare românești postbelice este discontinuitatea ei în raport cu întreaga evoluție anterioară. S-a produs în chip declarat și programatic, începând din 1945 și încă mai evident din 1948, o adevărată ruptură de aproape tot ce a însemnat până atunci cultura noastră națională, viața socială, politică și economică românească. De la un sistem democratic și parlamentar de tip occidental, cu toate insuficiențele, dar și cu imensele lui avantaje și mai ales perspective, România s-a văzut pusă brusc și cu brutalitate sub dominația discreționară a unui regim totalitar și samavolnic. Cu toate că și regele Carol al II-lea, iar după el, generalul Antonescu, au introdus la vremea lor două variante de conducere autoritară, nici unul, nici celălalt n-au abolit vreodată în totalitate normele democratice.

Astfel, pentru a fixa cadrele mișcării istorice postbelice e necesar să distingem pe lângă cele două mari perioade politice, a lui Gheorghiu-Dej și a lui Ceaușescu, diferite alte etape care au modelat prin individualitatea lor destinul literaturii noastre postbelice. Perioada 1944-1947 este recunoscută drept o etapă de tranziție, în cuprinsul căreia conviețuiesc și se confruntă vechile direcții și tendințe ale vieții literare interbelice, iar pe de altă parte noile orientări culturale și ideologice, patronate de partidul comunist și de organele sale de propagandă. Întărite prin acapărarea puterii politice în urma instalării guvernului Petru Groza la 6 martie 1945, dar nu mai puțin și de prezența în țară a armatei sovietice, adevărată forță de ocupație, orientările promovate de comuniști „restrâng din ce în ce mai mult câmpul de

¹¹ Caraion, 1947, p. 1.

¹² Ibidem.

¹³ Caraion, 1947, p. 2.

¹⁴ Cordoș, 2002, p. 111.

acțiune și chiar de existență al vechilor îndrumări, stiluri și personalități literare, tocmai într-un moment în care acestea, ieșite din vitregia anilor de război, se îndreptau spre o admirabilă dezvoltare în sensul modernității, în continuitate cu eforturile și cu progresele înfăptuite în intervalul interbelic”¹⁵.

După abdicarea regelui, din anul următor, 1948, începe realmente și foarte categoric o nouă perioadă politică și culturală, marcată prin câteva lovituri spectaculoase, pe care puterea comunistă le aplică acum nestingherită de nimeni vechilor rânduieli sociale, economice și culturale românești. Din rândul schimbărilor care au avut cele mai grave consecințe, se pot enumera naționalizarea de la 11 iunie, reforma învățământului, reorganizarea Academiei Române și introducerea planificării de stat a economiei naționale. Începe astfel și pentru literatură, pentru cultură în general, perioada de cea mai severă ținere sub control și de cea mai rigidă orientare propagandistică, începe așa-zisul „obsedant deceniu” (formulă ce aparține lui Marin Preda).

Lider pătrunzător al rezistenței non-violente poloneze și gânditor politic pătrunzător, Adam Michnik nu nutrește nicio iluzie cu privire la esența comunismului: „Nu există comunism aflat la conducere care să nu fie și totalitar. Fie devine totalitar, fie încetează să mai fie comunism”¹⁶. Noua ideologie a fost impusă de un aparat ideologic excesiv de zelos și de neînduplecat în misiunea lui. De îndată ce Partidul Comunist Român a intrat în legalitate, în august 1944, departamentul Agitprop (abreviație rusească pentru „agitație și propagandă”) a devenit o instituție fundamentală, menită să călăuzească și să supravegheze cristalizarea și inculcarea valorilor asociate intereselor Uniunii Sovietice. Din acest motiv este aproape imposibil să se facă distincția între stalinizarea și sovietizarea culturii române: „Stalinizarea își propunea să stabilească un control indiscutabil al partidului în domeniul cultural; sovietizarea trebuia să elimine formele perene ale identității naționale și să integreze cultura românească în imperiul realismului socialist sovietic”¹⁷.

Toate sanctuarele spirituale trebuiau distruse, vechile simboluri înlocuite, iar jalnicele standarde intelectuale ale stalinismului prescrise ca dogmă de necontestat. Limba și literatura erau presărate cu forme ale limbajului de lemn al birocrăției totalitare, „un fel de argou, împănate de formule encomiastice la adresa orânduirii socialiste și a conducătorului partidului unic”¹⁸. Toate instituțiile culturale au fost epurate în numele unui criteriu de clasă, scriitorii și gânditorii recalcitranți erau tratați fără milă ca dușmani ideologici și, în consecință, persecutați.

Totalitarismul este în mod inerent axiofobic, alergic la principiul competiției deschise a valorilor. Ierarhia meritelor a fost astfel înlocuită cu una a servitului, a conformității mentale și a entuziasmului mecanic. Pe de altă parte, cu cât adeziunea la dogmele oficiale era mai stridentă, cu atât șansele de a accede la vârful piramidei erau mai mari: „Totalitarismul presupune controlul absolut al statului în toate sectoarele vieții și puterea nelimitată a unei ideologii de stat artificial asupra minților; de aceea, el se poate împlini doar dacă reușește să elimine atât rezistența realității mentale, cât și a celei naturale, mai precis, să anuleze realitatea în integralitatea ei”¹⁹. Hannah Arendt caracterizează în următorii termeni sistemul totalitar: „Întreaga structură ierarhică a mișcărilor totalitare, de la tovarășii de drum naivi până la membrii de partid, apoi formațiile de elită, cercul intim din jurul Conducătorului și Conducătorul însuși, poate fi descrisă în termenii unei ciudate mixturi variabile de credulitate și cinism cu care fiecare membru, după rangul și poziția sa în mișcare, va trebui să reacționeze la declarațiile mincinoase și mereu schimbătoare ale conducătorilor ca și la ficțiunea ideologică (s. n.) centrală și neschimbătoare a mișcării”²⁰.

În socialism, individul resimte un puternic sentiment al neputinței, o deznădăcinare dureroasă și, chiar mai chinuitor, o totală lipsă de perspective deoarece viața decurge mecanic, fără speranța unei schimbări autentice în viitorul apropiat. Ființa umană este puternic dirijată, recompensată și pedepsită, asemeni unui copil debil. Infantilizarea întregii societăți este rezultatul final al pedagogiei marxist-leniniste. În această atmosferă de corupție și falsitate, sensul vieții dispăre, de aceea Vladimir Tismăneanu se întreabă: „Putem aștepta atunci, în mod îndreptățit, ca acest individ să se comporte ca un altruist, riscându-și confortul efemer și punându-și în pericol rudele cele mai apropiate?”²¹.

În universul totalitar, puterea și ideologia sunt inextricabil legate. Fără forța imensă a ideologiei, fără efectele ei subjugatoare, dominația exercitată de către aparatul de conducere n-ar fi atins perfecțiunea din epoca lui Stalin, „puterea își dobândește hipnotismul din potențialul de seducție al ideologiei”²². Întrebarea care se pune în urma unei asemenea afirmații e firească: Ce este o ideologie? Un răspuns satisfăcător în acest sens ne oferă Jean-François Revel: „este o

¹⁵ Mîhăilescu, 2002, p. 9.

¹⁶ Adam Michnik apud Tismăneanu, *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, ed. cit., p. 94.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Hațiegan, 2010, p. 29.

¹⁹ Leszek Kolakowski apud Vladimir Tismăneanu, *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, ed. cit., p. 94.

²⁰ Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, Traducere de Ion Dur și Mircea Ivănescu, București, Editura Humanitas, 1994, pp. 499-500.

²¹ Tismăneanu, 1997, pp. 144-145.

²² Ibidem, p. 22.

întreită dispensă: dispensă intelectuală, dispensă practică și dispensă morală²³. Cea dintâi constă în a reține din realitate numai elementele favorabile tezei pe care o susții, negându-le pe altele, omițându-le, trecându-le cu vederea ori împiedicând accesul la ele, ajungând chiar să inventezi această realitate. Dispensa practică suprimă criteriul eficacității, eliminând valoarea oricărui contraargument, una din funcțiile ideologiei fiind și „fabricarea explicațiilor care o absolvă”²⁴. Dispensa morală anulează noțiunile de bine și rău, în ceea ce-i privește pe protagoniștii ideologiei sau, „mai degrabă, în cazul lor, ideologia ține loc de morală”²⁵. Chiar dacă ideologia e lipsită de eficacitate, în sensul că nu poate rezolva probleme reale, fiindcă nu provine dintr-o analiză adecvată a faptelor, „ea transformă realitatea mai mult decât ar putea-o face cunoașterea cea mai exactă”²⁶.

După Lucian Boia, prăpastia dintre „dogma (ideologia, n. n.) și realitatea experienței comuniste [...] a produs un amestec special de utopie și de minciună generalizată”²⁷. Ideologia este inefficientă în sensul în care ea nu aduce în practică niciuna dintre soluțiile pe care, teoretic le etalează în programul său. Cert este că la începuturile ei, ideologia este un „jărat de credințe” ale cărui flăcări, deși devastatoare, pot să încălzească nobil spiritele, iar cu timpul aceasta se degradează până ajunge la un simplu „sindicat al intereselor”²⁸. Astfel, și în cadrul comunismului ca univers totalitar se stabilește „o apreciabilă distanță între ceea ce ideologia comunistă vrea să pară și ceea ce ea este, între cartea ei de vizită și faptele sale. Ea se recomandă drept știință și funcționează precum o dogmă cvasireligioasă, inchizitorială; se numește materialist și acționează ca un idealism fanatic; se prezintă drept dialectic și manifestă un rigorism intransigent”²⁹ (s. a.). Însă, mult mai periculoasă decât contradicția propriei naturi, „este ruptura ce se instituie între ideologie și realitate”³⁰, astfel că „ideologia ajunge să fie o ficțiune logică despre o realitate proteică”³¹, tendința ei fiind aceea de a corecta realitatea prin mijloacele coercitive și abuzive ce le are la dispoziție, astfel încât ficțiunea preexistentă să rămână în uz.

Bibliografie

- Arendt, 1994 – Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, Traducere de Ion Dur și Mircea Ivănescu, București, 1994.
Caraion, 1947 – Ion Caraion, *Criza culturii românești* în *Jurnalul de dimineață*, 17 octombrie 1947, p.1, 2.
Caraion, 1946 – Ion Caraion, *Criza omului* în *Jurnalul de dimineață*, 19 decembrie 1946, p. 1, 2.
Cordoș, 2002 – Sanda Cordoș, *Literatura între revoluție și reacțiune. Problema crizei în literatura română și rusă a secolului XX*, Editia a II-a adăugită, Cluj-Napoca, 2002.
Hațiegan, 2010 – Anca Hațiegan, *Cărțile omului dublu. Teatralitate și roman în regimul comunist*, Cluj-Napoca, 2010.
Ierunca, 1946 – Virgil Ierunca, *Există o criză a culturii românești în România liberă*, nr. 658C, 30 sept., 1946, p. 1, 3.
Istrate, 1995 – Ion Istrate, *Romanul „obsedantului deceniu” (1945- 1964). O radiografie alfabetică*, Cluj- Napoca, 1995.
Mihăilescu, 2002 – Florin Mihăilescu, *De la proletcultism la postmodernism (O retrospectivă critică a ideologiei literare postbelice)*, Constanța, 2002.
Negrici, 2009 – Eugen Negrici, *Trei particularități ale literaturii române din perioada comunistă*, în *Scrisul Românesc*, numărul 10, octombrie, 2009, pp. 20-21.
Revel, 1993 – Jean-François Revel, *Cunoașterea inutilă*, Traducere din franceză de Dan C. Mihăilescu, București.
Tismăneanu, 1997 – Vladimir Tismăneanu, *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, Traducere de Laura Lipovan, Iași, 1997.

²³ Revel, p. 199.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, p. 201.

²⁷ Boia, 2005, p. 71.

²⁸ Revel, 1993, p. 201.

²⁹ Sanda Cordoș, op. cit., p. 142.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

Abstract. Intercultural Communication. *This study focuses on the problem of intercultural communication between the Romanian and the Hungarian cultural milieu in the interwar period, with a special emphasis on the issue of Transylvanianism. We try to identify the reasons for which this ideology failed to become one of the main facilitators of open communication between the Romanian and the Hungarian cultures. We also hint to some contemporary echoes of Transylvanianism and the changes that have occurred over the past few decades.*

Cuvinte cheie: *comunicare interculturală, transilvanism, discurs identitar, dezbateri.*

Key-words: *intercultural communication, Transylvanianism, identity discourse, debate.*

Problema comunicării dintre mediile culturale române și maghiare din Ardealul interbelic nu poate face abstracție de ideologia transilvanistă. Transilvanismul helikonist interbelic, ca teză a comunicării interculturale, a fost criticat și combătut atât în presa românească, cât și în presa conservatoare din Ungaria. E incontestabil faptul, că diferitele definiții și interpretări ale conceptului lasă loc unor critici. Acestea vizează în special contradicțiile interne ale definiției și vagul, imprecisul formulărilor. În interpretarea fenomenului transilvanist există două tendințe. Prima tendință se concentrează asupra transilvanismului ca ideologie cultural-politică și etică. Cea de-a doua tendință este interpretarea transilvanismului ca un program estetic-literar. Acest din urmă program își propunea cultivarea unei literaturi estetizante, de o înaltă ținută morală, utilitatea socială fiind de ordin secundar.

Ceea ce s-a dovedit eficient și operațional se referă la valorificarea unei moșteniri culturale, importanța și inevitabilul cunoașterii reciproce. Așa cum semnaleză Nicolae Balotă, unele aspecte din filosofia culturii profesată și formulată de Lucian Blaga și teoria *localismului creator* emisă de Al. Dima în cadrul cercului *Thesis* de la Sibiu în anii 1930 prezintă similitudini și paralelisme românești cu teza helikonistă de sorginte romantică. „În estetica helikonistă (deși nu se poate vorbi de o concepție unitară expresă) transilvanismul participă ... la în-formarea liricii și la justificarea unor modele ale prozei (printre care acela, privilegiat, al romanului de explorare istorică). Ca un concept politic, transilvanismul era sortit eșecului. El conducea spre o fundătură regionalistă de neadmis, nici chiar de către helikonistii partizani ai unei des-provincializări a literelor, a culturii”¹.

Ion Chinezu s-a declarat în favoarea transilvanismului pe latura comunicării interculturale, dar nu a acceptat ideea transilvană în totalitate². Această comunicare interculturală ar fi trebuit să fie un rezultat firesc al conviețuirii. Factorii care l-au îngrădit au fost durerile și traumele naționale ale românilor de dinainte de 1918 și cele ale maghiarilor de după. Nu e de neglijat apoi nici naționalismul ridicat la rang de politici oficiale în diferite perioade istorice în ambele țări. În concepția lui Cs. Gyimesi Éva transilvanismul este o ideologie a literaților, tipic moralistă, cu menirea de a dizolva contradicția dintre *stare* și *identitate*, proiecția ideologică a relației specifice de discordie dintre conștiința stării și conștiința identității. Experiența negativă (statutul de supus) produce efecte pozitive și creatoare. Transilvanismul este, din acest punct de vedere, *taumaturgie spirituală*, o etică a suferinței și a rezistenței, a supraviețuirii, a conservării și creării valorilor. Dacă *transilvanism* înseamnă estetizare, remediul ar fi ironizarea. Din moment ce ironia și pastişa nu domină discursul literar ardelean interbelic, putem trage concluzia că acest discurs este puternic marcat de transilvanism.

Într-un interviu acordat de către Nicolae Balotă Juliei Valassek, eseistul român recunoaște că a fost conștient atras de un spațiu literar care era în același timp apropiat, întrucâtva chiar asemănător celui românesc, și totodată, foarte diferit, avându-și particularitățile sale fascinante. Balotă se mărturisește adeptul deplin al lui Goethe, după care literatura a intrat în faza ei universală - literatura a fost întotdeauna una din universalitățile spiritului uman. Există specificități lingvistice, etnice, culturale care permit delimitări, în acest sens este firesc să vorbim de literatură română și literatură maghiară. Mai puțin justificat i se pare termenul de literatură minoritară, după cum la fel de ridicol e a se vorbi de literatură majoritară. Este posibil, adăugăm noi, ca și abuzul în utilizarea termenului minoritar – asociat termenului de transilvanism, să fi contribuit și el la o anumită reticență în folosirea și acceptarea termenului și fenomenului. „*A trebuit să mă maturizez, să cunosc mai multe, să străbat mai multe spații culturale, pentru ca privirea aceasta să devină mai plină de înțelegere și de prețuire. Cred azi că Transilvania ... o provincie pedagogică, o Castalie, în înaltul sens goethean al cuvântului, e una dintre cele mai interesante, mai europene dintre provinciile Europei ... în ce privește transilvanismul ... azi viziunea noastră este alta decât în perioada interbelică. Totuși sunt idei ale reprezentanților de atunci ai transilvanismului care merită să fie regândite. Mondializarea nu exclude regionalismul*”. Într-un alt interviu acordat lui Jenő Farkas (intitulat *Ardealul vechi, multiethnic* apărut în *Tribuna*, și în *Korunk* - 1/1997), Balotă afirmă existența unui transilvanism românesc în literatură, cu precizarea că nu s-a format și transilvanismul teoretic, ideologic.

¹ Balotă 1981, p. 527.

² vezi Pomogáts 1983, p. 98, Dávid 1976, pp. 173-184.

Chestiunile originilor și ale *identității* depind, în mare măsură, de un continuu proces de rescriere³, iar Transilvania este o astfel de *rescriere*. Accentul pus pe topografie devine, într-un sens literal, o artă a scrierii locului și a identității, o scriere care nu se bazează pe sensuri definitiv stabilite, preferând să schimbe definiții, să intersecteze spații și să pluralizeze identități. O întrebare frecventă se referă la tipul de autodefinire transilvanist, bazat pe negare și/sau pe opoziție. *Autodefinirea prin negare sau opoziție* caracterizează însă întreaga paletă a strategiilor de autodefinire din Ardeal, atât cele românești, cât și cele maghiare. Această opoziție român ardelean-român regățean este un leitmotiv al presei românești din perioada interbelică. Autodefinirea prin negație sau opoziție este, după Neubauer și Cornis Pope, o practică binecunoscută întregii Europe Centrale⁴. Printre dilemele care țin de definiția identității - transilvanismul este un astfel de *discurs identitar* - trebuie să admitem că în anii dintre cele două războaie mondiale acest proces are mai întotdeauna loc pe seama celorlalți. Ambele culturi consideră Transilvania o matrice, un leagăn identitar, și neînțelegerile pornesc de aici. Cultura maghiară este, în acest sens, o cultură a dramelor și exacerbarilor identitare⁵.

Cele mai frecvente critici aduse transilvanismului se referă la aspectul de *conglomerat estetic și politic*, apariția teoriei transilvaniste doar după momentul 1918, discursul construit pe negație și izolare și la faptul că transilvanismul a fost totdeauna promovat de cei care nu erau la putere și respins de cei aflați la putere. John Neubauer și Marcel Cornis Pope afirmă, în *Istoria lor*, că fenomenul nediferențierii discursului cultural de cel politic a fost caracteristic nu doar Transilvaniei, ci întregii Europe central-estice⁶. Angajarea politică a scriitorilor ardeleni nu e era un fenomen specific epocii interbelice. Camil Petrescu spunea undeva că politica e un mit al secolului XX. Putem vorbi de un act politic al scriitorului care coincidea cu un act de dedicație și iubire națională, care cerea abnegație și sacrificiu. Acest tip de implicare politică intensă se poate observa la scriitorii români de dinainte și la scriitorii maghiari de după Unire, dar nu numai. Liviu Malița dezvoltă în *Eu, scriitorul* ideea potrivit căreia asumarea politicului de către scriitorii ardeleni intra în firescul lucrurilor în Ardealul interbelic. Dar lucrurile stăteau cam la fel și la scriitorii români ardeleni din epoca antebelică, adăugăm noi.

Autorii impresionanți *Istoriei a literaturilor central-est europene* semnalează paralelisme și interrelaționări structurale între apariția și dezvoltarea *naționalismului* secolului al XIX-lea și nașterea literaturilor naționale⁷. Dacă însă în secolul al XIX-lea naționalismul a fost mai puțin strident și mai puțin conflictual, naționalismul secolului XX poartă deja amprente amintite. Un element structurant al naționalismului este și *cultivarea cu obstință a Diferenței*. Anxietățile defensive naționaliste reflectă întotdeauna o noncomunicare între culturi.

Elemente naționaliste au existat și în unele scrieri transilvaniste, și în reacțiile pe care acestea le-au stârnit. O componentă fundamentală în această ordine de idei este accentul pus pe *alteritate*, precum și *interpenetrarea diferitelor tipuri de discursuri* - culturale, politice, sociale etc. Marea rată a transilvanismului maghiarilor și cauza principală a respingerii lui (pe lângă imixtiunea politicului) este că nu a recunoscut *logica rolurilor inversate*, un alt motiv fiind *cultivarea romanului istoric*, în care glorificarea și mitizarea trecutului a fost la ordinea zilei. Dacă în direcția tematicii istoriste transilvanismul mai degrabă învrăjbea, în celelalte direcții (experiența naturii, iubirea pentru pământul natal, cultul familiei etc), experiența culturală și literară românească și maghiară aveau multe puncte de convergență.

Szávai Géza definește, în cartea *Torzmagyar*, ideologia transilvană drept *kisebbségi egyparancsolat/ decalogul minoritar* cu o singură poruncă⁸. Transilvanismul este un concept care a făcut carieră în literatură și în istoria ideologiilor și a penetrat în mai multe sfere ale spiritului uman și este, în același timp, o viziune asupra istoriei, un program estetic și un sistem de gândire. În esență, e o ideologie a moralei specifice statutului minoritar care include o puternică etică a responsabilității și responsabilizării. *Kiáltó szó/Cuvântul care strigă*, certificatul de naștere oficial recunoscut, e un act despre supraviețuire, rezistență, responsabilitate, moralitate înaltă și formarea unei conștiințe naționale specifice cu un accentuat moralism, conștiință construită în jurul a doi piloni fundamentali - argumentul istorico-geografic și teoria sufletului transilvan. Szávai Géza recunoaște caracterul mitic al teoriei sufletului transilvan și susține că pe toate palierele transilvanismului a intervenit o *distorsiune*. *Argumentul istoric inițial*, foarte constructiv fiindcă

³ Neubauer-Cornis Pope 2004, p. 375. *the issue of origin and identity ... are largely dependent on a process of incessant rewriting*

⁴ ibidem, p 378. *the new us emerges not so much through positive self-recognition, but rather through the negation of not-us-entities singled out and labeled as the annihilating energy which constantly endangers our invented us... practically this also means, that the survival of one group, regardless of its ethnic, racial or social background, directly depends on the demise of another group or groups*

⁵ ibidem, p 378, *the closer the chosen enemy is, the more convincing and thus real the constructed danger becomes, and the lack of a group's own identity ... projects itself onto the unknown but threatening other... in east-central Europe, the identification or evaluation of us automatically also isolates and evaluates as positive everything that we claim to be ours, an act which is impossible to, perform without simultaneously fencing in the space of ourselves*

⁶ ibidem, 2006, p. 34.

⁷ ibidem, p. 7.

⁸ Szávai 2004, p. 166.

promova ideea unei toleranțe între națiuni, a evoluat spre o distorsionată *conștiință a aleșilor*, a celor care au un rol decisiv în spațiul danubian. *Sufletul transilvan*, la început destul de poetic și cu elemente speculativ-mitice dar promovând, la fel, o toleranță pașnică, a evoluat spre conceptul unui suflet transilvan specific maghiar, și de aici spre un *suflet al rasei*, mult distorsionat de conotațiile naționaliste⁹. Problema majoră a transilvanismului este această *distorsiune*. În timp ce elementele și referințele transilvanismului de la începuturi sunt progresiste, distorsiunile și schimbările ulterior survenite sunt, în schimb, periculoase tocmai pentru că păstrează aparența realismului inițial.

Dacă rezumăm sintagmele cheie ale ideologiei transilvane, trebuie să amintim: *cultul pământului natal*, *discursul identitar* și *autodefinirea*, acceptarea dar și respingerea *alterității*, cultivarea *spiritului libertății*, *umanismul*, *europenismul*, *spiritul transilvan*, *peisajul transilvan*, *argumentele de ordin istoric și geografic*. Transilvanismul a intrat și în terminologia politicului, dar nu este politică propriu zisă sau o ideologie politică - e clar că acest tip de politică ar fi fost sortit eșecului încă din fașă, ci s-a vrut, mai degrabă, o morală a felului minoritar de a face politică. Literatura este domeniul cel mai afectat de transilvanism, din cauză că literatura este cea mai importantă proiecție a ființei naționale. O altă problemă a transilvanismului ar putea fi suprainflația termenului *transilvan* și a caracterului ardelean, care produc un fenomen de saturație și de respingere. Un aspect foarte mult dezbătut este calitatea principală a ideologiei și definirea ei ca o ideologie cultural-estetică sau politică. Este indubitabil, că transilvanismul este și estetic, și politic, dar conotațiile politice au cauzat cele mai frecvente critici. Uneori chiar și transilvanismul literar a fost respins din cauza și după criteriile conotațiilor politice.

Pentru ca o comunitate să poată forma o imagine de sine sănătoasă, este esențial ca aceasta să-și construiască **canale și suprafețe de comunicare**, unde istoria, valorile și traumele comunității să fie depozitate. Un rol primordial îi revine astfel presei și pieței publicațiilor. O idee recurentă a presei românești din Ardeal este că adevărata epocă de glorie a acesteia a fost perioada de sub dominația străină (vezi exemplul unor publicații precum *Luceafărul*, *Tribuna*, *Familia*), în opoziție cu criza presei din epoca interbelică. Dacă acum presa românească parcurgea o etapă dificilă de reșezare și de criză, presa minoritară, în schimb, prelua parcă avântul și rolurile publicațiilor românești antebelice. Explicația acestui fenomen este extrem de simplă. Rolurile presei românești din Ardealul de dinainte de 1918 au fost practic aceleași ca și rolurile presei maghiare ardelenice de după momentul Unirii. Presa era un organ de mobilizare, de propagandă, un formator al opiniei publice, un forum de formare și păstrare a identității naționale. De acest ultim rol se leagă un alt fenomen, numit de către sociologi *neuroza minoritară*, care se traduce, în practică, prin suprainflația tematicilor etnice, mitizarea figurii intelectualilor și repetiția constantă a traumelor. Fenomenul poate fi un alt element central-european, și nu neapărat o atitudine specific ardeleană. Cauza acestei memorii obsesiv legate de trecutul dureros, privit cu o optică hiperbolizantă, este *lipsa putinței sau a voinței de a uita*¹⁰.

În privința presei românești interbelice, nici în cazul acesteia nu putem afirma că ar fi dat glas unui ecou exclusiv negativ în legătură cu transilvanismul. Este adevărat că există numeroase publicații și articole de presă care sunt nefavorabile transilvanismului. Dar eseistica la care am făcut referiri anterior, precum și o parte a presei ardelenice pune *problema existenței unui transilvanism/ardelenism românesc*, o orientare regională care prezintă *paralelisme și similitudini ideatice, tematice și terminologice* cu transilvanismul maghiar.

O altă stereotipie este legată de ideea potrivit căreia transilvanismul maghiar era mai ales politic, iar cel românesc era mai mult cultural. Este mai aproape de adevăr, dacă formulăm puțin mai nuanțat, și spunem că au existat mai multe pachete discursive legate de transilvanism. Unele au fost potrivnice ideii transilvane, altele aveau atitudini ambivalente, ezitând între respingere și acceptare, altele îi erau favorabile și au existat, în sfârșit și atitudini de transilvanism obsesiv, exclusivist. Aceste pachete discursive sunt legate de tot atâtea tipuri de atitudine vizavi de transilvanism: de ignorare, respingere agresivă sau parțială sau atitudini deschise, comunicative. Există deci un discurs transilvanist *hard* și unul *soft*, atât în privința acceptării, cât și în acela al respingerii. Discursul(anti)transilvanist *hard* permite pătrunderea ideilor naționaliste, discursul *soft* este orientat către deschiderea europeană, comunicarea interculturală, critica onestă, constructivă. Problema transilvanismului apare în acest mod desoebit de nuanțat și în presa românească interbelică. Există deci o orientare de tolerare sau chiar de acceptare a ideii transilvane, o altă orientare de respingere/ acceptare parțială și o alta, de respingere totală.

⁹ ibidem, p. 166. *A transzilvanizmus mitikus-idealizált történelem és psziché felfogása adott pillanatban realis és pozitív közösség és helyzettudata konstituáló tényező volt. Ám az ilyen túlátlalános, definiálatlan fogalmi képződmények képzetek tipikus felbomlási folyamata (elcsúszás) itt is bekövetkezett. Nehézkesen, ellentmondásosan és veszélyesen: mert a köztudatban élő pozitív akusztikára építve történik a csúsztatás.*

¹⁰ Neubauer- Cornis Pope 2004, p. 222. *The central Europeans are ignorant of the science of forgetting, of filing away events... and this is both their strength... but also their weakness that makes them prone to repeated conflict. The memory of their great national traumas has often prevented the peoples in the region to forget or reinvent history, seeking new possibilities of interaction. But this obsessive memory has also allowed them to retrieve those periods, however short-lived, when multicultural interaction seemed like a real possibility, as in the second half of the 18th century and the beginning of the 19th.*

Problema transilvanismului este una mult prea complexă și mult prea nuanțată pentru a putea fi cuprinsă într-o formulă simplă. Ceea ce reiese clar și din lectura publicațiilor vremii este că aserțiuni de tipul *transilvanismul maghiar este fundamental antiromânesc* sau *reacțiile românești la transilvanism sunt fundamental antimaghiare*, sunt false. Chiar dacă în epoca interbelică o idee transilvană colectivă nu a existat, nostalgia după un Ardeal - model de cultură și multiculturalitate, de tipul celei evocate de Ady prin 1905 - a existat și există chiar și astăzi.

O altă concluzie privitoare la problema transilvanismului e că acesta constituia o temă centrală a dezbaterilor intelectuale și intra atât în preocupările vieții spirituale românești cât și în cele maghiare încă dinainte de Unirea din 1918, cu o intensitate alternantă, în funcție de condițiile socio-istorice proprii fiecărui moment. Transilvanismul e considerat benefic și factor de progres atât de către români cât și de către maghiari, atâta vreme cât e vorba de propriul transilvanism; când vine vorba de transilvanismul celuilalt, lucrurile se complică și transilvanismul poate deveni subiect de polemici aprinse. Există însă foarte multe laturi ale principiilor transilvaniste care premerg principiile europene ale secolului XXI, și tocmai de aceea tema merită să fie abordată și discutată din nou.

Transilvanismul nu a apărut din senin. Rădăcinile transilvanismului românesc se găsesc undeva în epoca Școlii Ardelene, transilvanismul maghiar începând să se schițeze undeva în perioada dualistă. Răspândirea ideilor transilvaniste după Unirea din 1918 se produce în contextul în care Europa devine tot mai receptivă la ideile regionalismului promovat de Josef Nadler și August Sauer sau alții, dar și la ideile lui Leo Frobenius, mai ales cele din *Paideuma*, apărută la München, în 1921. Etnologul care studiasă triburile africane, dezvoltă teoria sa despre așa-numita *paideuma* (suflet supraindividual al popoarelor), teorie pe care o va extinde asupra naturii culturilor și cercurilor de cultură din lume. Conform teoriei lui Frobenius, care s-ar putea să fi influențat ideologia transilvanistă, populațiile unui spațiu bine conturat își au caracteristicile lor proprii, un mod specific de a fi. De altfel, foarte multe din caracteristicile discursului transilvanist sunt similare cu acele trăsături cu care Denis de Rougemont definea individul european (dialectica, propensiunea spre dialog, gustul de a diferi, obsesia alterității, tentația autodefinirii). Transilvanismul se integrează deci într-o tendință mai largă, europeană.

Putem, de fapt, vorbi de mai multe transilvanisme sau ardelenisme, sau mai multe fațete ale aceluiași fenomen. Există, după unii autori, un *transilvanism românesc* și unul *unguresc*. După alții, există un transilvanism *transnațional*. Abandonând criteriul lingvistic și aplicând un set de criterii ce țin de diacronie, vorbim de un transilvanism *timpuriu*, un transilvanism în *plină expansiune* (al anilor 1920), un transilvanism *în criză* (al anilor 30), un *neotransilvanism* (postdecembrist) etc. Există apoi, un transilvanism *cultural* și unul *politic*. Unele opinii tind să considere că transilvanismul cultural a invadat celelalte discursuri, deci și cel politic. După alții, politicul a premers culturalul. Explicația cea mai firească ar fi că această contaminare a discursului cultural cu accente ale discursului politic, interpenetrarea celor două domenii era o stare de lucruri firească pentru societatea ardeleană de la începutul secolului XX, apoi pentru perioada interbelică. Cumulul de roluri - artist și profet politic, poet și solul națiunii - nu era o noutate în cultura literară ardeleană. Putem vorbi apoi de un transilvanism *restrictiv*, limitativ, care eșuează, ca producție literară, în provincialism îngust sau etnicism arțăgos, dar vorbim și de un transilvanism *cu iz european* care promovează deschiderea spre valorile europene și spre modernitate. Acest tip de transilvanism *progresist* a fost practicat de către Chinezu, Balotă, Kuncz sau Kós. Primul transilvanism este deschis fobiilor naționaliste și patriotismului obtuz, cel de-al doilea a produs un Rebreanu, Slavici, Tamási sau, de ce nu, Ady.

Transilvanismul este alternativa la centralismul național. Culturile literare ardelene ilustrează o paradigmă conflictuală, construită pe rivalitate, neglijare reciprocă sau încercări de comunicare. Există însă un impresionant culoar de *multicultural crossings*, de interferențe și intersecții, de paralelisme, printre care cel mai încheșat pare a fi tocmai transilvanismul. Toate aspectele culturale ale Ardealului interbelic au un arome *in-betweenness*, e natural ca și transilvanismul să se situeze tot timpul undeva *între...* între cultural și politic, naționalism și europenism, tradiție și modernitate etc. Transilvanismul se bazează fundamental pe determinarea spațială a gândirii, promovând ideea că un mediu geografic imprimă o *forma mentis* specifică. Acest lucru e asumat atât de transilvanismul românesc cât și de cel unguresc, o sumară comparație a articolelor vremii relevă acest fapt. Noncomunicarea dintre transilvanismul maghiar și ardelenismul românesc interbelic are o sumedenie de cauze. Există, la o observare mai atentă, o *alternanță* a transilvanismului românesc cu cel unguresc. După unii autori baza teoretică a transilvanismului a fost formulată și publicată de către intelectualii maghiari, generația lui Kós și gruparea de la Helikon asumându-și acest rol. Acest lucru însă nu înseamnă, că transilvanismul este un produs sau un *brand* unguresc. Multe din ideile, argumentele transilvaniste se regăsesc în ceea ce intelectualii români ardeleni numeau *ardelenism* sau *localism creator*. Oare nu sunt acestea tot un fel de transilvanism? Cauzele delimitării denominative se află, cum am mai explicat, în caracteristicile strategiilor de autodefinire interbelice, autodefinirea prin negație nu permitea ca același termen să denumească deopotrivă orientarea regională românească și cea maghiară. Cele două însă operau cu *același set de sintagme, concepte-cheie, cu aceleași idei și argumente* (argumentul geografic, argumentul istoric, spirit transilvan, ideea transilvană, anticentralismul, echilibrul înțelept dintre tradiție și inovație, deschiderea europeană etc).

Polemica suscitată de revista *Provincia* la începutul anilor 2000 a făcut ca numeroși scriitori, critici literari și profesori universitari să dezbată, din nou, chestiuni legate de conținutul conceptului *transilvanism*, să se pronunțe în legătură cu actualitatea termenului, diferitele-i accepțiuni, și să adere sau să se delimiteze de subiect. Opiniile exprimate au fost divergente, există însă câteva puncte asupra cărora toți par să fi căzut de acord. Printre acestea amintim faptul că apariția ideologiei transilvaniste cu aproximativ opt decenii în urmă nu a fost un fenomen întâmplător, ci unul firesc, inseparabil de condițiile socio-istorice care l-au generat. Transilvanismul a jucat un rol important în procesul reconstrucției identitare a culturii maghiare din Ardeal, dar a început să fie asumat și de o bună parte a intelectualilor români, e drept, nu concomitent cu scriitorii maghiari. Trebuie precizat însă, că intelectualii maghiari participanți la anchetă subliniază caracterul vetust al paradigmei culturale ardelenice, căutând să reintegreze literele maghiare ardelenice în interiorul literaturii naționale maghiare, refuzând calificativul *ardelean*, termenul devenind, în opinia lor, un termen caduc. Condițiile istorice schimbate cer, spun ei, ca discursul maghiar ardelean să renunțe la programul transilvanist restrictiv, promovând mai degrabă o transcendere a provincialismului. O parte a intelectualilor români implicați în anchetă subliniază, pe lângă limitări și capcane, și calitățile fenomenului transilvanist, propunând o revalorizare a ardelenismului în sens creator.

Concluzia care se desprinde după lecturarea revistei *Provincia* este aceea că, spre deosebire de perioada interbelică, în care transilvanismul părea să fie preocuparea intelectualilor maghiari, în anii 2000 situația este schimbată. Transilvanismul este perceput ca valoare, ca experiența unui dialog necesar și util, ca o cale de comunicare interculturală, de recuperare de valori culturale, în special de semnatarii români, în timp ce oamenii de cultură maghiari tind să se îndepărteze de transilvanism, într-o mișcare concomitentă de aderare la viața culturală maghiară. Scriitorii maghiari se definesc în primul rând ca scriitori aparținând culturii maghiare în ansamblu, și nu culturii ardelenice.

Discursul despre transilvanism este, în același timp, un discurs despre trecut, prezent și viitor, unul despre națiune și naționalități, despre naționalism și europenism, despre comunicare interculturală și lipsa acesteia. Ardealul este, pentru fiecare dintre națiunile sale, o matrice identitară, din cauza aceasta, discursul identitar maghiar și cel românesc sunt la fel de impregnate cu reflexe defensive și de suspiciuni. Probabil că aici trebuie căutate rădăcinile multor stereotipii naționaliste, funcționale și azi.

Bibliografia

- Balotă 1981 – Balotă, Nicolae, *Scriitori maghiari din România. 1920-1980*, Editura Kriterion, București.
- Chineză 1930 – Chineză, Ion, *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*, Editura Revistei *Societatea de Măine*.
- Chineză 1997 – Chineză, Ion, *Aspects of Hungarian Literature (1919-1929)*, edited, with introductory study by Ion Vlad, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj.
- Dávid 1976 – Dávid Gyula, *Találkozások*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Kántor 1981 – Kántor Lajos, *Itt valami más van*, Editura Kriterion, București.
- Malița 1997 - Malița, Liviu, *Eu, scriitorul. Condiția omului de literă din Ardeal între cele două războaie mondiale*, Fundația Culturală Română.
- Păcurariu 1988 – Păcurariu, Francisc, *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor*, Editura Minerva, București.
- Pomogáts 2008 – Pomogáts Béla, *Magyar irodalom Erdélyben (1918-1944)*, Editura Pallas-Akadémia, Miercurea Ciuc.
- Pomogáts 2004 – Pomogáts Béla, *Erdélyi tetőn*, Editura Pallas-Akadémia, Miercurea Ciuc.
- Pomogáts 1983 – Pomogáts Béla, *A transzilvánizmus*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szávai 2004 – Szávai Géza, *Torzmagyar. Helyzettudatok és irodalmunk egyetemessége*, Editura Pont, Budapesta.
- Scridon 1996 – Scridon, Gavril, *Istoria literaturii maghiare din România. 1918-1989*, Editura Promedia Plus, Cluj.
- Todor 1983 – Todor, Avram P., *Confluente literare româno-maghiare. Eseuri*, Editura Kriterion, București.
- Zăciu 1996 – Zăciu, Mircea, *Ca o imensă scenă. Transilvania*, Editura Fundației Culturale Române, București.
- Marcel Comis Pope; John Neubauer 2004-2006 – *History of the Literary Cultures of East-Central Europe, Junctions and Disjunctions in the 19th and 20th centuries*, edited by Marcel Comis Pope-John Neubauer, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Provincia* 2000. Antologie, Editura Pro Europa, Tg-Mureș, 2001.
- Provincia* 2001. Antologie, Editura Pro Europa, Tg-Mureș, 2003.
- Provincia* 2002. Antologie, Editura Pro Europa, Tg-Mureș, 2004.

Motto: „Matematica este un mod de exprimare a legilor naturale, este cel mai simplu și mai potrivit chip de a înfățișa o lege generală sau scurgerea unui fenomen, este cea mai perfectă limbă în care se poate povesti un fenomen natural”. (Gh. Țițeica, în discursul de recepție din 1913 la Academia Română)

Zusammenfassung: Die Gesellschaft der Mathematischen Wissenschaften in Rumänien (SSMR) besteht und wirkt seit mehr als hundert Jahren, währenddessen sie sich an der Seite der Mathematischen Zeitschrift (Gazeta Matematică) als einer der wichtigsten Promotoren der exakten Wissenschaften in unserem Land herausgeprägt hat. Sie hat Generationen von jungen Menschen bei der Vorbereitung für Prüfungen/Wettbewerbe unterstützt und somit zur Entwicklung eines einmaligen, wettbewerbsfähigen Eifers der Mathematikaufgabenlöser beigetragen, sowie auch die Werte der rumänischen mathematischen Forschung gefördert und unterstützt.

Cuvinte cheie: societatea, științe matematice, gazetă, matematică.

Schlüsselwörter: die Gesellschaft, mathematische Wissenschaften, Zeitschrift, Mathematik.

Societatea de Științe Matematice din România (S.S.M.R) a parcurs peste un secol de existență oficială, începând din anul 1910 când Regele Carol I a promulgat legea privind recunoașterea Societății Gazeta Matematică (S.G.M) prin decretul regal nr. 3798. Adunarea Deputaților votase cu 61 bile albe și 3 negre legea privind recunoașterea Societății Gazeta Matematică iar Senatul votase cu 45 bile albe și o bilă neagră legea și statutul acesteia. La 25 decembrie 1910 Monitorul Oficial a publicat legea. Actualul Statut al S.S.M.R stipulează că: „Societatea de Științe Matematice din România (S.S.M.R.), sub diferitele denumiri purtate în decursul anilor (Societatea Gazeta Matematică (S.G.M.), Societatea de Științe Matematice și Fizice (S.S.M.F.), Societatea de Științe Matematice (S.S.M.) a fost înființată în temeiul Statutului S.G.M. din anul 1910, cu modificările aduse în anul 1932, al Statutului SSM.F adoptat în anul 1949, al Statutului S.S.M. adoptat în 1964, cu modificările aduse în anul 1975 și al Statutului S.S.M.R. adoptat în anul 1995. Ca urmare a modificărilor aduse prin Actele adiționale din anii 2004 și 2005, în conformitate cu dispozițiile O.G. 26/2000, modificată și completată cu O.G. 37/2003 cu privire la asociații și fundații, Societatea de Științe Matematice din România adoptă prezentul statut” La 3 octombrie 2000 prin hotărârea Judecătoriei sectorului 1 București, S.S.M.R a fost declarată succesoarea Societății Gazeta Matematică. Societatea Gazeta Matematică (S.G.M) a avut de la început ca scop trezirea gustului pentru matematică și îndrumarea cercetărilor referitoare la această ramură a științelor exacte.

Gazeta matematică

Prima denumire a Societății și anume cea de Societatea Gazeta Matematică, nu este deloc întâmplătoare. Pentru că ceea ce a însoțit continuu traseul Societății de Științe Matematice din România (S.S.M.R), marcându-l esențial, a fost și este Gazeta Matematică. Demersurile de concretizare a unei publicații specifice matematice au început la Iași, pentru scurt timp (1883-1888) cu revista „Recreații matematice” care conținea probleme pregătitoare pentru examenele de admitere. În 1892, apare *Bulletin Mathématique*, primele serii ale acestuia editându-se în perioada 1892-1916, apoi în perioada 1922-1947. Noua serie se publică și azi începând din anul 1957. Înființarea SGM a fost precedată și de existența efemeră a „Societății Amicii Științelor Matematice” (1894) și a înființării „Societății Române de Științe” (1897-1949).

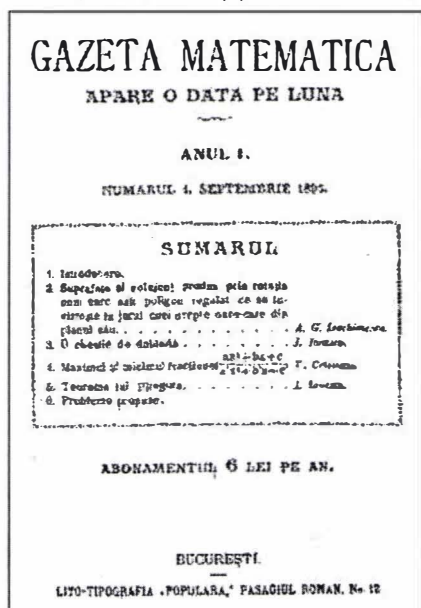
În ziua de 4 octombrie 1894, în București, în casa de pe strada Manea Brutaru nr.14 (azi General C. Budișteanu), sediul „Serviciului pentru construcția liniei ferate Fetești-Cernavodă”, ce funcționa sub conducerea inginerului Anghel Saligny, cinci ingineri: Victor Balaban, Vasile Cristescu, Ion Ionescu, Mihail Roco și Ioan Zottu, discutând aprins despre rezultatele slabe obținute de candidați la examenul de admitere din septembrie al aceluiași an, invocă ca o posibilă cauză a eșecului lipsa unei reviste pregătitoare de matematică.

Atunci, acolo, cei cinci foarte tineri ingineri, proaspăt absolvenți ai Școlii de Poduri și Șosele (vitoarea Școală Politehnică) din București, au luat o hotărâre istorică pentru învățământul și știința matematică românească și anume înființarea unei reviste de matematică. Istoria n-a păstrat coordonatele exacte ale zilei în care Victor Balaban a propus și ceilalți au fost de acord ca revista să se numească Gazeta Matematică. Hotărârea s-a luat, apoi s-a trecut la decizia de a se găsi zece persoane care să fie dispuse să dea sumele necesare pentru apariția revistei în primul an ca apoi veniturile să se capitalizeze

S-a stabilit inițial suma de 20 lei(aur)/persoană apoi 15 lei(aur) o sumă mare pentru tinerii constructori. La mijlocul anului următor li s-au alăturat și inginerii: Emanoil Davidescu, Mauriciu Kinbaum, Nicolae Niculescu și Tancred Constantinescu toți absolvenți ai Școlii de Poduri și nu în ultimul rând Andrei G. Ioachimescu, fost coleg a lui Vasile Cristescu, proaspăt sosit de la Paris, după un stagiul de obținere a licenței în matematici la Paris. Responsabili cu

apariția primului număr au fost: Vasile Cristescu, cu casieria și administrația Ioan Zottu și cu redactarea Programului Gazetei Mihail Roco. În august 1895, la 25 de ani, s-a stins din viață „nașul” Gazetei Matematice, Victor Balaban și locul său în redacție a fost luat de Constanța Pompilian proaspăt licențiată în matematici la București și Paris.

În 14 septembrie 1895, în România s-a produs un eveniment special: locomotive de mare tonaj au traversat în uralele mulțimii Podul de la Cernavodă, construcție unică de acest gen în Europa acelor timpuri, operă sută la sută a inteligenței românești, a echipei ingierești a lui Anghel Saligny. La 15 septembrie 1895, la doar o zi, după acest magnific succes, în prima zi de școală, a apărut primul număr, cu 16 pagini al Gazetei Matematice, o altă dovadă ce a avut încorporată în ea, sută la sută, inteligență românească. În „Introducere” s-a arătat că: „Scopul acestei reviste este: 1) publicarea de articole originale de matematici 2). Dezvoltarea gustului pentru studiul acestor științe și al cercetărilor originale”. Acest prim număr a publicat patru articole (semnate de Andrei G. Ioachimescu și V. Cristescu) și 13 probleme (șase semnate de Ion Ionescu, șase semnate de V. Cristescu și una de A. G. Ioachimescu). Următoarele numere au avut 24 pagini. Primii colaboratori ai Gazetei Matematice, viitori reputați oameni de știință au fost: C. Popovici, elev în clasa a VII-a la Liceul Național din Iași, viitor profesor de astronomie la Universitatea Iași, C.S. Stănculescu, viitor inginer și Gh. Țițeica, în viitor apoi, primul doctor, primul profesor universitar și primul academician al Gazetei Matematice.

În primul an au existat 144 de abonamente având costul de 6 lei/an. Primele patru numere au fost tipărite la „Tipografia Populară” cu prețuri ieftine dar cu probleme în redactarea textelor matematice. Ulterior s-a tipărit la tipografia curții Regale „F. Göbl & Fiii” cu prețul tipografic Iordan Mihăilescu cunoscut apoi sub sintagma „Lucrătorul Gazetei Matematice”. Costurile tipăririi însă au fost în permanență mari în comparație cu veniturile iar diferența (uneori de peste 50%) era acoperită din banii redactorilor. Gazeta nu a fost în prima parte a secolului o afacere rentabilă, vânzările nu au acoperit niciodată cheltuielile și doar munca dezinteresată și devotamentul susținătorilor și „stălpilor ei” au făcut posibilă apariția ei lunară. S-a ajuns chiar în 1904 la un moment critic. Existau dificultăți materiale, salarii mici ale funcționarilor publici (reduse drastic) iar cotizațiile se încasau cu greutate. Unul din membrii Redacției a propus desființarea Gazetei, împărțirea capitalului strâns, a cărților din bibliotecă și semnarea unei declarații de desființare. A fost un moment crucial, la zece ani de la înființarea Gazetei, în care cei care au dorit să meargă mai departe s-au delimitat de cei care nu au mai dorit, sau pur și simplu nu au mai putut să susțină moral și material această mare întreprindere și realizare intelectuală. În anul 1901 a apărut colecția *Biblioteca Gazetei Matematice*. S-a publicat

volumul „Culegere de probleme de aritmetică, algebră, geometrie și trigonometrie” cu autori: I. Ionescu, A. Ioachimescu, Gh. Țițeica, V. Cristescu.

În anul 1902 s-a inițiat „Concursul Gazetei matematice”, concurs care a făcut în timp carieră în rândul rezolvitorilor. După experiența întâmplărilor din 1904 s-a constatat că există o vulnerabilitate atât interioară cât și exterioară iar capitalul strâns cu multă trudă, trebuia securizat printr-o organizare mai bună. În 31 august 1909 la ședința revistei (care s-a ținut ca multe altele la via lui Ion Ionescu de la Valea Călugărească) s-a decis înființarea Societății *Gazeta Matematică*. Această hotărâre s-a anunțat imediat a doua zi în numărul care a apărut la 1 sept. 1909, număr în care s-a publicat și lista membrilor Societății. S-a lucrat și la Statutul Societății care cuprindea 25 de articole de referință fiind art.7 și 24 care stipulau existența unei unice categorii de membri și anume a celor activi și la hotărârea ca în cazul în care fără motive întemeiate, 3 luni, *Gazeta Matematică* nu este publicată Societatea să se dizolve.

Etape din parcursul Societății de Științe Matematice din România

Perioada 1910-1948 – Societatea Gazeta Matematică (S.G.M). Oficial, anul nașterii *Societății Gazetei Matematice (S.G.M)* este considerat 1910 conform hotărârilor luate în Camera Deputaților și în Senat, menționate în prima parte a lucrării. În ședința din Senat din 27 nov. 1910 Spiru Haret a făcut prima apreciere importantă a Gazetei „...a contribuit mai mult decât orice altă instituție pentru dezvoltarea și întărirea învățământului matematicilor.”

Societatea Gazeta Matematică (S.G.M) și-a început activitatea cu 21 membri activi: 12 ingineri, unii și profesori la Școala de Poduri și 9 profesori de la Universitățile din București, Iași și Cluj. Până la intrarea țării în război numărul total al membrilor a urcat până la 49. După înființare, în perioada 1910-1912 Societatea a fost condusă (ca și revista) de 2 delegați aleși și un casier - administratorul revistei. Ceilalți membrii au avut sarcini și probleme bine stabilite: convocarea bilunară a redactorilor, primirea și repartizarea manuscriselor, tipărirea revistei, cercetarea articolelor, notelor, recenziilor, problemelor primite de la rezolvatori existând delegați pentru aritmetică și teoria numerelor, algebră, geometrie diferențială, descriptivă, trigonometrie, analiză etc.

A crescut numărul de pagini al revistei (de la 32 la 40), numărul abonamentelor (410) și au apărut noi rubrici: Articole, Bibliografii, Note matematice, Chestiuni de Examen, Diverse, Probleme Propuse, Rubrica rezolvitorilor etc. Geometria constituia în aceea perioadă domeniul predilect al „*Rubricii rezolvitorilor*”. Gh. Țițeica a fost raportor pentru concursuri. După apariția numărului XXI al Gazetei a început Primul Război mondial. Trupele Germane au distrus în București tipografia unde se tipărea revista. S-a continuat tipărirea ei la Iași la o tipografie „H. Goldner” cu lucrători bătrâni și infirmi cărora Traian Lalescu le aducea alimente din rația sa. S-a micșorat numărul de pagini și numărul de apariții dar Gazeta a avut autorizație să fie distribuită pe front (nr.1 din vol. XXIII s-a deschis cu articolul „Către ostașii români”). Mulți membrii ai *Societății Gazetei Matematice* și colaboratori ai Gazetei s-au pierdut în timpul războiului deși chiar și în timpul acestuia s-au ținut ședințele Societății. După război, s-a simțit necesitatea existenței unui sediu. Nicolae Nicolescu a donat în 1920 primii 500 lei și trei ani mai târziu după demersuri efectuate de Traian Lalescu la Căile Ferate, Consiliul de Miniștri și Adunările Corpurilor Legiuitoare au validat propunerea de a se atribui o parcelă, în apropierea Gării de Nord, pentru construirea **Casei Gazeta Matematică**.

În urma *Decretului Regal nr. 3714 din 20 iulie*, publicat în *Monitorul Oficial nr.95/31.07.1923* *Societatea Gazeta Matematică* devine proprietar al terenului respectiv. În *Monitorul Oficial nr.10/11.04.1924* se publică legea 1332 din 4.04. prin care se ratifică Decretul Regal conform căreia Direcția Generală CFR, Casa Muncii, a fost autorizată să cedeze gratuit Societății Gazetei Matematice un teren în suprafață de 250 mp situat în calea Griviței nr.144 (fost 158)/sector 1 pentru a servi construcției sediului Societății Gazetei Matematice. Cu fondurile strânse până atunci s-au construit parterul și primul etaj, apoi inginerul Aurel Ioanovici, membru al Societății a efectuat sub costul pieței, celelalte etaje printr-un angajament de coproprietate cu Casa Pensilor a Tramvaielor Comunale București. adăugând și mobilier, lămpi, perdele etc. Determinarea și implicarea membrilor S.G.M au fost remarcabile. S-a început totul în sept. 1933 și s-a terminat în august 1934. La 27 ianuarie 1935, într-o duminică, la a 40-a aniversare a apariției Gazetei Matematice, *Societatea Gazeta Matematică* s-a instalat în noul sediu înființând și **Biblioteca Societății Gazeta Matematică**. La acea vreme Societatea Gazeta

Matematică avea deja 274 membrii (40 profesori, 20 ofițeri, și 105 ingineri), peste 1800 de colaboratori și 284 abonamente. *Biblioteca Societății Gazeta Matematică* a publicat traducerea în limba română a lucrării lui Euclid „Elemente”, traducere făcută de prof. Vasile Marian, profesor la Facultatea de Științe din Cluj. Un eveniment important care a marcat evoluția S.G.M, în această perioadă, a fost organizarea la Cluj, cu contribuția importantă a lui Petre Sergescu, în anul 1929, a *primului Congres al Matematicienilor Români*.

În 1932, la inițiativa aceluiași Petre Sergescu al-II-lea Congres al Matematicienilor Români de la Turnu-Severin a avut deja participanți din Franța și Polonia iar cel de-al III-lea din 1945, de la București, a fost dedicat *jubileului Gazetei Matematice*. Paralel și continuu cu toate celelalte activități ale S.G.M. s-a desfășurat munca pentru editarea, publicarea și adaptarea conținuturilor Gazetei Matematice la evoluția și cerințele societății românești. După patru decenii de la apariție a Gazetei, s-a constatat cu mare dezamăgire un nou nivel de pregătirea alarmant de scăzut al elevilor la examenul de Bacalaureat. S-a luat inițiativa apariției în septembrie 1934 a „*Gazetei Matematice – Supliment cu exerciții*”. Aceasta a avut un extraordinar succes. Materialul conținea doar exerciții propuse, exerciții rezolvate și numele rezolvitorilor fiind structurat pe clase și pe criteriile programei școlare. S.G.M a obținut imediat venituri considerabile (peste 30000 lei). În 17 sept. 1946 s-a stins din viață unul din „*Stâlpii Gazetei Matematice*”, **Ion Ionescu**. Devotamentul și importanța covârșitoare a contribuției lui la înființarea și parcursul Gazetei Matematice și a Societății Gazetei Matematice au fost marcate simbolic, la înmormântarea sa, prin aruncarea în groapa în care s-a depus sicriul a ultimului număr al Gazetei. Prin testamentul său, redactat cu o lună înaintea încetării din viață, Ion Ionescu a lăsat Societății Gazeta Matematică, casa sa din Răsuri nr. 25 pentru a fi înțea o „*Casă de citire pentru elevii de liceu*”.

Perioada 1949-1964- Societatea de Științe Matematice și Fizice din România (S.S.M.F.R). Anul 1949 a adus o schimbare de nume și de statut Societății Gazetei Matematice. La **30 mai 1949** aceasta s-a unificat cu *Societatea Română de Științe* și a luat naștere **Societatea de Științe Matematice și Fizice din România (S.S.M.F.R)** care a moștenit pe baza unui nou statut patrimoniul celor două societăți. Inițial s-a dat mandat de conducere unui *Consiliu Central Provizoriu* iar apoi la 9 septembrie 1949 prin noul statut votat s-a stabilit *Congresul* ca organ superior de conducere între două congrese, conducerea a fost asigurată de *Consiliul Central ales de Congres* și și-a exercitat conducerea prin *Adunarea Generală*. Între două Adunări Generale s-a asigurat conducerea printr-un *Comitet* format din

5-12 membri. Pentru rezolvarea lucrărilor curente era desemnat de către Consiliul Central un *Birou* compus din președinte, un secretar general, doi secretari și un număr de membri.

Congresul Societății și Adunările Generale alegeau și câte o *Comisie de Cenzori* cu trei cenzori titulari și trei cenzori supleanți. Președintele noii societăți a fost ales **academicianul Grigore Constantin Moisil (1906-1973)**, matematician român considerat părintele informaticii românești datorită invențiilor sale în domeniul circuitelor electronice. El a ocupat această funcție atât în perioada 1949-1964 (președinte S.S.M.F.R) cât și în perioada 1964-1973 (președinte S.S.M). Între anii 1949-1964 academicianul Caius Iacob și prof. univ. Andrei Popovici au fost vicepreședinți iar conf. univ. Tiberiu Roman secretar general. Ca primă realizare notabilă a proaspetei noi societăți înființate se poate menționa organizarea *Olimpiadei Naționale de Științe Matematice și Fizice din România*. Această primă competiție la nivel național a preluat tradiția concursurilor anuale ale Gazetei Matematice, desfășurându-se în trei etape: locală, județeană și națională și având sprijin financiar de la stat.

Anul 1950 este un an de grea amintire în parcursul *Societății de Științe Matematice din România*. Aceasta este depozdată prin violență, abuziv, fără titlu sau vreo altă formalitate de imobilele „Casa Gazeta Matematică” din Calea Griviței 144 și „Casa de Citire Ion Ionescu” din Strada Răsuri 25. Mai mult, prin acest act de forță și barbarie intelectuală este practic distrusă fizic Biblioteca Societății Gazeta Matematică.. Abia după cinci ani timp în care redacția Gazetei Matematice a ocupat temporar alte două sedii inadecvate și provizorii S.S.M.F.R. a reușit să primească două camere în localul Facultății de Matematică din Strada Academiei nr. 14. București. După parcurgerea acestei perioade dificile și depășirea ei, matematica românească a venit pe plan internațional cu o idee originală.

La al V-lea Congres al Matematicienilor Români din 1956, *Societatea de Științe Matematice și Fizice din România* (S.S.M.F.R) a propus organizarea unei ***Olimpiade Internaționale de Matematică (O.I.M.)***. La prima ediție (1959) au participat concurenți din 7 țări. În anul următor a fost organizată următoarea ediție. Ideea a fost susținută la vremea respectivă și de ministrul educației, academician Ilie Murgulescu. România fiind de fapt cea care a lansat, a inventat a Olimpiada Internațională de Matematică și a concurat pe primele locuri de la începuturile acestui proiect, s-a constituit încă de la debutul acestui act competițional ca un reper în măsurarea performanțelor mondiale ale inteligenței matematice Important de asemenea este că în 1957 începe noua serie a „*Bulletin Mathématique*” care cuprinde articole în franceză, engleză, germană și italiană. Numele acestui buletin de științe a fost succesiv schimbat în: „*Bulletin Mathématique de la Société des Sciences Mathématiques et Physiques de la R.P.R.*”(1957-1963), „*Bulletin Mathématique de la Société des Sciences Mathématiques de la R.P.R.*” (1964-1965), „*Bulletin Mathématique de la Société des Sciences Mathématiques de la R.S.R.*” (1966-1989), „*Bulletin Mathématique de la Société des Sciences Mathématiques de Roumanie.*” (din 1990). Între anii 1957-1993 echipa editorială a fost coordonată de academicianul Nicolae Teodorescu, între anii 1994-2000 acesta a fost președinte onorific în timp ce prof. univ. Ion D. Ion a fost președinte executiv iar D. Ștefănescu secretar științific. În bordul editorial se regăsesc nume de prestigiu ale matematicii ca: prof. univ. Radu Gologan și prof. univ. Ioan Tomescu. În perioada 1957-2004 s-au publicat 47 de volume.

Perioada 1964-1990 – Societatea de Științe Matematice (S.S.M). Din *Societatea de Științe Matematice și Fizice din România*, prin desprindere, s-a înființat **în 1964 Societatea de Științe Matematice (S.S.M)**. După Grigore C-tin Moisil a urmat la conducerea S.S.M în perioada 1973-1995 academicianul Nicolae Teodorescu care a fost ales apoi la Conferința Națională a S.S.M.R din decembrie 1995 președinte de onoare pe viață. În această perioadă comunistă. Gazeta Matematică s-a dezvoltat enorm ajungând la un moment dat la tiraje record de 100000 de exemplare. Revista a devenit un fel de „*mândrie națională*”, distribuirea și rezolvarea problemelor sau colaborarea cu aceasta fiind impusă în toate școlile și liceele țării.

Au existat în aceea perioadă generații întregi de rezolvitori pasionați care își căutau cu emoție numele pe listele celor publicați și admiși cu soluții corecte la problemele propuse. Consider că „*Fenomenului Gazeta Matematică*” mai poate fi numit și „*Daciada minților inteligente*” pentru că a oferit în comunism, tinerilor, posibilitatea formării spiritului competițional și pe cea a desprinderii de anumite bariere intelectuale impuse atât de ostentativ de regimul de atunci. Olimpiada de Matematică a avut în România acelei perioade un rol foarte important. În jurul ei s-a cristalizat învățământul matematic preuniversitar românesc. Au fost antrenați elevi, studenți dascălii lor, familiile lor. S.S.M a organizat în continuare în 1978 ediția a XX-a, aniversară, a Olimpiadei Internaționale de Matematică.

Lista medaliaților români cu aur și argint este impresionantă. Ca exemplu poate fi oferit cel al lui Titu Andreescu (născut în 1956 la Timișoara) care în anii 1973,1974,1975 a câștigat de trei ori consecutiv concursul rezolvitorilor de probleme al Gazetei Matematice. Apoi a coordonat loturile olimpice de matematică ale României și Statelor Unite ale Americii. Cu lotul american a reușit primul punctaj perfect din istoria O.I.M., la Hong Kong în 1994. În prezent este Profesor la University of Dallas, U.S.A.

Perioada 1990 până în prezent – Societatea de Științe Matematice din România (S.S.M.R). În 1990 după revoluție denumirea societății este din nou modificată ea fiind până în prezent cea de ***Societatea de Științe Matematice***

din România (SSMR). Conform Statutului S.S.M.R, art. 12)/Titlul IV "S.S.M.R este organizată pe principiu teritorial în filiale. Acestea se organizează în genera , în toate județele țării, în unele județe, în funcție de particularitățile geografice și administrative, precum și de numărul de membri se pot organiza mai multe filiale" Din anul 1995-2004 a fost președinte academicianul Petre Mocanu și vicepreședinți prof. univ. M.Becheanu, prof. univ I. Tomescu, prof. univ I. D. Ion, secretari generali: F. Diac și M. Chiriță . Biroul S.S.M.R are 7 membrii componenți, trei membri supleanți iar Consiliul S.S.M.R cuprinde peste 80 de membri ca reprezentanți ai județelor și universităților sau Inspectoratelor județene școlare, iar Comisia de Cenzori trei membri titulari și doi supleanți. În prezent președintele S.S.M.R. este prof. univ. dr. Radu Gologan și președinte de onoare prof. univ. dr. Ioan Tomescu.

1995 este anul în care s-a sărbătorit Centenarul Gazetei Matematice Această revistă are deja 110 ani de apariție neîntreruptă, a fost și este de fapt marca S.S.M.R. În prezent există două serii A și B. **Gazeta matematică seria A** și este o publicație a S.S.M.R care se adresează studenților, matematicienilor și cadrelor didactice din învățământul preuniversitar și universitar. Articolele din Gazeta Matematică, seria A sunt indexate și recenzate de *Zentralblatt für Didaktik der Mathematik*. Revista și-a început apariția în 1950, a fost întreruptă în 1974 apoi reluată în 1980. **Gazeta matematică seria B** este o publicație lunară editată de S.S.M.R. are deja peste un secol de apariție continuă și se adresează elevilor/tinerilor pasionați de matematică. Este utilă tuturor celor care au preocupări în domeniul matematicilor elementare și a predării acestora. Seria B publică și articole cu conținut metodic, probleme propuse și rezolvate, subiecte de olimpiade și concursuri.

S.S.M.R găzduiește în paginile seriei B probleme pentru „**Concursul anual al Gazetei Matematice Nicolae Teodorescu**” Articolele din Gazeta Matematică, seria B sunt indexate și recenzate de *Zentralblatt für Didaktik der Mathematik*. Astăzi revista și activitatea de promovare a matematicii din Cadrul S.S.M.R sunt susținute de compania Softwin. S-au diversificat mult modalitățile de comunicare și de prelucrarea a tuturor informațiilor legate de activitatea S.S.M.R. și a publicațiilor acesteia.

Gazeta Matematică, Buletin Informativ este o publicație bianuală editată de S.S.M.R. Ea conține informații despre activitățile și publicațiile societății și de asemenea note cu conținut istoric, biografic sau din domeniu didacticii matematicii. Sunt relatate desfășurările evenimentelor Societății și activitățile acesteia. Gazeta Matematica, Buletin Informativ se adresează membrilor S.S.M.R. și tuturor celor interesați de activitățile Societății.

În cadrul Consiliului S.S.M.R funcționează mai multe colegii cu responsabili/responsabilități bine stabiliți/stabile:

1. Colegiul pentru Proiecte Didactice și Manifestări Științifice
 - A. Școli de vară, Cursuri, Conferințe
 - B. Proiecte didactice și Învățământ Preuniversitar
2. Colegiul pentru Concursuri școlare și Olimpiade
3. Colegiul pentru Învățământ superior și Proiecte Științifice
4. Colegiul pentru Patrimoniu
5. Colegiul pentru Premii și Distincții
6. Colegiul pentru Mediatizare, Inspectorate Școlare, Sindicate și Agenți Economici
7. Colegiul pentru Relații Internaționale
8. Colegiul pentru Publicațiile Societății
 - A. Gazeta matematică – B
 - B. Gazeta matematică – A și Bulletin Mathématique
 - C. Distribuția GMB și GMA

În data de 25 sept. 2009, S.S.M filiala Prahova împreună cu o delegație S.S.M R. și reprezentanți ai M.E.C.T.S au reconstituit la Valea Călugărească atmosfera care adus în urmă cu un veac la înființarea Societății Gazeta Matematică. În anul **1910 s-a sărbătorit „Centenarul Societății de Științe Matematice din România”**. Anul **2010** a fost declarat „**Anul matematicii în Școala Românească**”. La capitolul III, punctul 8, în cadrul Programului activităților S.S.M.R 2010, aprobat de Consiliul S.S.M.R din ședința din 23 ianuarie 2010, s-a prevăzut clar: „*Biroul va elabora un plan concret de măsuri pentru organizarea Centenarului SSMR și a Anului Matematicii în Școala Românească. Răspunde: Biroul*”. Au fost organizate în multe filiale din țară simpozioane, concursuri, conferințe, expoziții și s-au editat publicații cu tematică matematică. *Site-ul SSMR Softwin 2010 – Anul Matematicii Școala Românească* constituie o bază de informații și referințe asupra tuturor acestor activități și manifestări. Un eveniment important a fost acela al lansării ediției electronice a *Gazetei Matematice*, seria A (GMA).

Începând din 2010 GMA este o revistă electronică, cu un tiraj limitat la numărul de abonamente. Ca publicații mai noi ale SSMR apar volumele *Romanian Mathematical Competition* (cărora S.S.M.R ar trebui să le acorde mai multă atenție în promovare) și de asemenea se publică eseuri ale unor matematicieni străini (ca de ex. Yuri Manin – traducere

L. Ornea) sau texte despre standardele de editare și redactare a lucrărilor de matematică (ca de ex. cele ale lui D. Ștefănescu). Ediția electronică a GM 1895-2009 cuprinde toate numerele ediției tipărite începând din 1895, cu peste 95000 de probleme și articole.

Obiectivele de continuitate ale S.S.M.R sunt:

- Publicarea GMA și GMB
- Organizarea și desfășurarea concursurilor de matematică pentru elevi și studenți
- Publicarea de volume în colecția Biblioteca SSMR
- Etapele concursului Gazetei Matematice
- Premiarea cu diplome și medalii a câștigătorilor Olimpiadei Naționale de Matematică/ Tabăra viitorii olimpici.
- Organizarea etapelor finale a concursului studențesc Traian Lalescu
- Continuarea colaborării cu societăți de matematică pe plan internațional.
- Participarea la activități MASSEE (*Mathematical Society of South Eastern Europe*) și SEEMOUS (*The South Eastern European Mathematical Olympiad for Students*).
- Organizarea de manifestări științifice și metodice în domeniul matematicii.
- Școala de vară (acreditată MECS) și Sesiuni de Comunicări Științifice sau de perfecționare științifico-metodică a profesorilor de matematică.

În concluzie S.S.M.R. prin obiectivele, acțiunile și realizările sale a contribuit și contribuie la dezvoltarea școlii matematice românești și la promovarea valorilor ei. Incontestabile personalități (pe plan național și internațional) ale cercetării matematice și ingineriei ca de exemplu: Ion Ionescu – inginer strălucit „Stâlp al Gazetei Matematice”, *Gheorghe Țițeica*: părintele școlii românești de geometrie diferențială *Traian Lalescu* – autorul primului tratat din lume asupra ecuațiilor integrale, *Dan Barbilian* – cel care a modernizat modul de predare al algebrei și teoriei numerelor, *Miron Nicolescu* – întemeietorul școlii românești de analiză matematică, *Grigore Moisil* – fondatorul școlii de logică matematică și cel care a pus bazele informaticii românești, *Ciprian Manolescu* – olimpicul internațional român care a reușit în anii 1995,1996, 1997 la trei ediții consecutive lucrări perfecte, au marcat ireversibil calitatea parcursului de peste un secol al acestui important reper științific al României.

Bibliografie

- D. Acu, E. Popa, D. Andrica, M. Becheanu, V. Berinde, D. Brânzei, N. Secolean, *Mathematical Education, Matematică, Vol. I, No. 1*, Romanian Society of Mathematical Sciences, Univ. "Lucian Blaga" of Sibiu, Sibiu, 2005
- G. St. Andonie, *Istoria Matematicii în România, vol I*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1965.
- Dicționar de matematici generale*, Ed. Enciclopedică Română, București, 1974.
- Fl. Diac, *Monografia S.S.M.R.*, Colecția Biblioteca S.S.M.R., București, 1998
- Enciclopedia universală Britanică, vol. 3*, Ed. Litera, București, 2010
- Enciclopedia universală Britanică, vol. 13*, Ed. Litera, București, 2010
- Gazeta Matematică 1895-2009*, Ediție electronică, București, 2009.
- D. Lecourt, *Dicționar de Istoria și Filosofia științelor*, Ed. Polirom, București, 2005.
- T. Popescu, *Retrospectivă matematică, repere evolutive*, București, 1980.
- Mică Enciclopedie Matematică*, Ed. Tehnică București, 1980.
- R. Țițeica, *Probleme de Geometrie*, Ed. Tehnică, București, 1981.
- R. Țițeica, C. Neuman, E. Nicolau, A. Pîrvu, *Dicționar politehnic*, Ed. Tehnică București, 1967.
- <http://www.gazetamatematica.net/>
- <http://www.rms.unibuc.ro/bulletin/hist.html>
- <http://www.viitoriolimpici.ro>
- <http://www.ssmprahova.ro>

CONSIDERAȚII ASUPRA EVOLUȚIEI TEORIEI PROBABILITĂȚILOR ÎN MATEMATICĂ: REPREZENTANȚI AI SECOLELOR XVI-XIX

Mirela Maior

Résumé: *Considérations sur l'évolution de la théorie des probabilités en mathématiques: représentants des XVII-XIX siècles.* L'ouvrage est structuré sur trois segments: le premier présente des considérations sur certaines notions de la théorie des probabilités (probabilité, subjectivisme probabiliste, espérance réelle, espérance mathématique, exemples), le deuxième segment définit concrètement des éléments du langage mathématique utilisé dans la théorie des probabilités, alors que dans le troisième, le plus vaste d'ailleurs, on retrouve des repères de l'évolution de la théorie des probabilités et une sélection de personnalités représentatives avec leurs contributions dans ce domaine.

Cuvinte cheie: probabilitate, teoria probabilităților, risc, jocul hazardului, hazard, eveniment.

Mots-clés: probabilité, théorie des probabilités, fréquence, risque, jeu de hasard, mathématicien, hasard, événement.

Considerații asupra: probabilităților, teoriei probabilităților, subiectivismului probabilistic, speranței reale/speranței matematice.

Teoria probabilităților studiază legile după care evoluează fenomenele aleatoare. În natură și societate există o majoritate covârșitoare de fenomene stochastice (aleatoare, modelabile probabilistic și statistic). Studiul acestora nu poate fi făcut pe cale deterministă. Apariția „**științei hazardului**” s-a impus deci ca o necesitate. Conceptul de „**probabilitate**” induce în limbajul curent un grad de încredere subiectiv în producerea unui eveniment. Din el derivă implicații filozofice și psihologice, generând interpretări. În general „**probabilitatea**” este un număr care măsoară o stare psihică: gradul de așteptare pe care ar trebui să-l avem în legătură cu producerea unui fenomen dat. Apare inevitabil „**subiectivismul probabilistic**”. Potrivit filozofului german **Rudolf Carnap (1891-1970)**, numai termenii care alcătuiesc propoziții de experiență (propoziții prin care exprimăm experiența senzorială) au semnificație. În plus, doar propozițiile de experiență, a căror valoare de adevăr sau falsitate poate fi verificată cu experiența empirică, au sens. El afirma în articolul „**Obiectul logicii inductive**”(30,p.228): „**Probabilitatea trebuie concepută nu în sens obiectiv ci în sens subiectiv ca grad de fermitate a opiniei. Este o noțiune psihologică din teoria empirică a deciziei și se referă la păreri reale ale unor ființe umane reale**”. Se poate concluziona că în procesul gândirii intervine adeseori un coeficient al hazardului. Există condiții care îl pot minimiza dar nu anula. Din altă perspectivă s-a constatat că în lumea înconjurătoare, fenomenele deterministe ocupă o parte relativ mică. Paradoxala definiție este în fond obiectivă. Adevărat, din punct de vedere științific nu există hazard, nimic nu este întâmplător dar ceea ce se numește hazard sau întâmplare se constituie de fapt într-un vast complex de cauze, variate, infime cantitativ, disparate calitativ care pot scăpa percepției. Exemplu: la aruncarea unui zar pe masă acesta cade la întâmplare, cu una din fețele sale în sus. Pot interveni o serie de factori obiectivi ca: omogenitatea perfect cubică a materialului din care este construit zarul, congruența fețelor, poziția zarului în mână a celui care îl aruncă, distanța de la care este aruncat, unghiul de incidență, particularitatea suprafeței pe care se rostogolește etc., care pot presupune grade diferite de erori/diferențe. Rezolvarea problemelor de viață prin noroc, prin prisma întâmplărilor favorabile, conduce la următoarea trăsătură psihică: atunci când sunt interese într-un joc, există tentația de a se acorda unui fenomen favorabil, un grad de așteptare mai mare decât acela pe care îl indică, în mod obiectiv, calculul probabilităților. Această afirmație se prescurtează prin formula: **speranța reală > speranța matematică**.

Exemple:

- La un joc cu șanse egale de a pierde sau a câștiga (ca de exemplu aruncarea unei monede) calculul probabilităților demonstrează că, la un număr mare de partide, probabilitatea cea mai mare este pentru un câștig nul sau o pierdere nulă. Totuși există o mulțime de persoane care joacă mereu, în speranța tacită (conform unei realități de ordin psihic pe care o nutrește fiecare dintre jucători) că legea obiectivă a șansei va fi răpusă în favoarea sa.
- Cineva joacă la loto și se presupune că din 100000 de bilete unul este câștigător. Jucătorul cunoaște acest raport. De cele mai multe ori *gradul lui de așteptare efectivă* este mare, uneori mult mai mare (nu poate fi exact cuantificat) decât cel indicat în mod *obiectiv* de probabilitatea 1/100000. Jucătorul gândește: „pot fi eu câștigătorul”, el nu gândește că este unul din cazurile posibile, își fixează dorința și atenția asupra lui, cu o tensiune cert mai mare decât cea pe care ar justificată de raportul 1/100000.
- La jocul de ruletă unul din numere este al crupierului. Probabilitatea de câștig este mai mică decât $\frac{1}{2}$. Riguroase demonstrații au condus la concluzia că la un număr mare de partide *pierderea este sigură* (indiferent de diferitele sisteme de joc inventate). Faptul că în jurul ruletei perseverența și tensiunea sunt atribute ale jucătorilor care joacă ore și nopți, reflectă în mod evident fenomenul numit *subiectivism probabilistic*.

- Fără teribila tentație a șansei de câștig, nu ar exista interes pentru bursă și investiții. Se riscă mereu în speranța că se va câștiga, deși nimeni nu riscă știind că va pierde.

Elemente de bază în limbajul matematic al în teoriei probabilităților. Se definește matematic **probabilitatea** (*probabilitatea simplă*) unui eveniment, pe un câmp finit de evenimente, ca fiind raportul dintre numărul cazurilor favorabile pentru ca evenimentul să se producă și numărul tuturor situațiilor egal posibile (numărul cazurilor posibile). „Teoria probabilităților are drept conținut intuitiv principal fenomenele întâmplătoare ce se pot repeta în condiții identice, de un număr de ori, cel puțin în principiu” (I.Cuculescu, *Teoria probabilităților*, Editura All, București, 1999). Calculul probabilităților, care s-a construit axiomatic, este un model matematic pentru anumite aspecte cantitative ale unor fenomene reale (aruncarea monedei, aruncarea unui zar, extragerea unei bile de o anumită culoare dintr-o urnă, accidente de circulație, frecvența producerii incendiilor, cutremurelor, speranța de viață, durata de funcționare a unei baterii, a unei mașini etc.). În cazul unui fenomen (experiment) aleatoriu F , modelul matematic se realizează cu ajutorul a trei elemente:

1. Universul probelor, notat Ω (spațiul probelor, o mulțime finită) este mulțimea tuturor rezultatelor posibile, incompatibile două câte două, care pot avea loc în cazul unei probe a unui experiment aleatoriu.

2. Mulțimea tuturor evenimentelor legate de fenomenul aleator F ($P(\Omega)$ =toate submulțimile lui Ω).

Eveniment : Fie Ω un univers. Se numește eveniment orice submulțime a lui Ω . Se deosebesc trei feluri de evenimente: sigur, imposibil și aleatoriu.

- **Evenimentul sigur:** se realizează cu certitudine în fiecare probă a experimentului considerat. Acesta este Ω (ca exemplu: evenimentul apariției uneia din fețele 1,2,3,4,5,6 la un zar).
- **Evenimentul imposibil:** nu se realizează în nici o probă a experimentului Acesta este \emptyset (ca exemplu: evenimentul apariției feței 7 la un zar).
- **Evenimentul aleatoriu:** se poate realiza sau nu într-o probă a experimentului considerat (ca exemplu: evenimentul apariției feței 5 la un zar).

Altă clasificare a evenimentelor:

- **Evenimente incompatibile:** evenimente care nu se produc simultan.
- **Evenimente contrare:** producerea unuia înseamnă nerealizarea celorlalte

3. Funcția P : $P(\Omega) \rightarrow [0, \infty]$ care asociază fiecărui eveniment $A \in P(\Omega)$ probabilitatea sa $P(A)$.

Din această definiție defalcată pe trei componente și axiomele algebrei Boole decurg proprietățile probabilităților care pot fi aplicate în calculul probabilistic pentru jocurile de noroc. Orice eveniment predictibil din jocurile de noroc, indiferent cât de complex, poate fi descompus în evenimente elementare, ca reuniune de mulțimi.

Frecvența unui eveniment

Dacă se repetă de n ori o experiență în condiții identice și se obține de m ori evenimentul atunci numărul $H(A)=m/n$ poartă numele de **frecvență relativă a evenimentului A** . Numărul m poate varia de la 0 la n inclusiv. Se conturează aici o altă modalitate de definire a probabilității și anume o **definire frecvențială**: *Probabilitatea realizării unui eveniment este limita frecvenței relative a succeselor, adică a soluțiilor care verifică evenimentul, când numărul probelor tinde spre infinit.*

Repere ale evoluției teoriei probabilităților/Personalități reprezentative și contribuțiile lor în acest domeniu.

Astragalus este considerat „străbunicul” zarurilor de astăzi. Era un os cubic, extras din gleznele căprioarelor sau oilor, solid și fără măduvă, considerat indestructibil. *Astragalus* este remarcat în zone arheologice diferite de pe glob ca de exemplu în Egipt în picturi găsite în morminte care ilustrează jocuri cu acest os din 3500 î.H. sau în Grecia pe vase pe care sunt înfățișați tineri care aruncă cu „oasele” într-un cerc.

- „*Al zahr*” este cuvântul arab pentru zaruri. Variante ale „aruncatului cu zarul” au fost aduse în Europa în timpul cruciadelor.
- *Cărțile de joc* au apărut în Asia dar au devenit populare în Europa după apariția tiparului. La început au avut forme mari și pătrate. Figurile aveau un singur cap, în loc de unul dublu, iar colțurile ascuțite permiteau ușor trișatul. În secolul XIX au apărut cele cu figurine duble.

Vechii grecii aveau pasiunea jocurilor de noroc, evidente aptitudini de matematicieni și logicieni și o adevărată obsesie pentru a demonstra totul. Au fost perfect potriviți pentru a inventa teoria probabilităților. Nu au făcut-o, nu ei sunt considerați inventatorii teoriei moderne a riscului, deși mitologia greacă a marcat începutul lumii printr-un „joc cu zaruri” în urma căruia Zeus a luat cerurile, Poseidon apele iar Hades întinericul.

Prima carte despre jocurile de noroc a fost scrisă de **Gerolamo Cardano** (1501-1576) în 1526, dar care n-a fost publicată până în 1663 și s-a intitulat: „*Liber de Ludo Aleae*” („*On Casting the Die*”/ „*Book on Games of Chance*”).

Matematician, fizician, astrolog și jucător Cardano a formulat reguli elementare în domeniului probabilistic, cartea sa conținând chiar o secțiune cu metode de a câștiga.

Începuturile teoriei propriu zise a probabilităților sunt legate de schimbul de scrisori din 1654, dintre cunoscuții matematicienii **Blaise Pascal** (1623- 1662) și **Pierre Fermat** (1601-1665). Ei au ajuns la probleme legate de probabilistică tot datorită jocurilor de noroc. Cavalerul De Meré, un jucător entuziast, s-a adresat lui Pascal pentru rezolvarea următoarei probleme: doi jucători vor să joace un număr de partide până ce câștigătorul câștigă „ m ” partide. Jocul din anumite motive se întrerupe la un moment în care un jucător câștigă $n < m$ partide și celălalt $p < m$ partide. Cum se poate stabili corect câștigul în acest caz? Pascal s-a ocupat de această problemă și i-a comunicat soluția sa și lui Fermat care a găsit și el la rândul lui o soluție. Aceste minți luminate au prevăzut de atunci rolul inedit pe care-l va avea știința care se ocupă de stabilirea regulilor privitoare la evenimentele aleatoare. Trei ani mai târziu, **Christian Huygens (1629-1695)**, care se ocupase, se pare, cu mult înainte de teoria probabilităților, independent de Fermat și Pascal, definește termenul de „*speranță matematică*” și o definește ca fiind produsul dintre câștigul eventual al unui jucător și probabilitatea de a se produce evenimentul care îi aduce câștigul. „*Speranța matematică*” este o noțiune abstractă pur matematică. Exemplu: un jucător urmează să încaseze 150 lei dacă aruncă un zar și dă 6. Probabilitatea acestui eveniment este conform formulei: $1/6$ și speranța matematică este $s=150/6$ adică 25 lei, sumă pe care jucătorul nu o va încasa niciodată; el încasează ori 150 lei ori nimic. Se deduce de aici că atunci când „*speranța matematică*” este egală cu miza, jocul este echitabil. Dacă în loc de câștig, evenimentul produce pierdere „*speranța matematică*” este negativă. Dacă există mai multe eventualități de pierdere sau câștig atunci „*speranța matematică totală*” este egală cu suma algebrică a speranțelor parțiale.

Celebrul matematician francez **Abraham de Moivre (1667-1754)** a contribuit cu etape primare la dezvoltarea teoriei probabilităților și a geometriei analitice. El ea extins munca predecesorilor săi Christian Huygens și a membrilor familiei Bernoulli. A produs două cartea în teoria probabilităților intitulată „*Doctrina șanselor*”, bine primită de jucătorii acelor vremuri, o metodă de calculare a probabilităților și evenimentelor în jocuri. Această cartea apărut inițial în patru ediții în 1711 în latină și în 1718, 1738 și 1756 în engleză. În ultima ediție de Moivre dat prima expresie a formulei pentru distribuția normală a curbei și prima metodă de găsire a probabilității unui eveniment. **Georges Louis Leclerc baron de Buffon (1701-1788)** a verificat statistica apariției unei fețe a unei monede omogene efectuând experimentul aruncării unei monede de 4040 ori și obținând de 2048 ori stema și o frecvență relativă de 0,5069. Rezultatul a fost ulterior modificat de primul fondator al unei catedre de statistică matematică la University College la Londra în 1911 și anume **Karl Pearson (1857-1936)**. Acesta după 2400 de aruncări a obținut o frecvență de 0,5005. Experimentele lui Buffon, deși au generat multe discuții în rândul matematicienilor, au continuat în 1777 cu reușita calculării probabilității ca soarele va continua să răsară după ce a fost observat răsărind „ n ” zile la rând sau cu cea a efectuării unui experiment cu 2000 de încercări care să genereze zecimalele numărului „ π ”. **Pierre Simon de Laplace-marchiz de Laplace (1749-1827)** înainte de a deveni membru al Academiei în 1773, a publicat două lucrări care i-au stabilit reputația. Prima abordează domeniul probabilităților și se intitulează: „*Memoire sur la probabilité des causes par les événements*”. El are contribuții importante și în mecanica cerească și stabilitatea sistemului solar. Cele două discipline s-au intersectat în mintea sa, pe tot parcursul științific al vieții sale. De altfel despre Laplace se afirma că el lua probabilitatea ca pe un instrument de „reparare a defectelor” în cunoaștere. Cele mai cunoscute două lucrări ale sale în domeniul probabilităților sunt: cea din 1814: „*Théorie analytique des probabilités*” și cea din 1816: „*Essai philosophique sur les probabilités*”. Prima lucrare este densă, dificilă și oarecum ermetică din punct de vedere al conținutului matematic, ea tratând calculul funcțiilor generate de una sau mai multe variabile având la bază teoria analitică a probabilităților. A doua carte însă introduce concepte și utilizează teoria probabilităților fără să utilizeze matematici superioare. Sunt descrise și demonstrate aplicații ale teoriei probabilităților în jocurile de noroc, fizică, astronomie, asigurări, reabilitarea martorilor, programe guvernamentale și multe alte domenii din cele mai diverse ale vieții sociale. Cartea este remarcabilă pentru că se constituie ca un model despre cum un om de știință este capabil să exprime idei complexe în termeni simpli. De numele francezului **Simeon Denis Poisson (1781-1842)** este legată în teoria probabilităților celebra „*schemă a lui Poisson*”/ „*distribuția lui Poisson*”. Se operează cu „ n ” evenimente independente, (cu probabilitatea de a se realiza „ k ” din cele „ n ” evenimente și a nu se realiza „ $n-k$ ” evenimente) și cu produs de polinoame. Schema lui Poisson este imediat urmată de un corolar al lui Bernoulli bazat pe patru elemente, cele două scheme având multiple și practice utilizări. Printre lucrările de referință ale lui Poisson în domeniul probabilistic se numără și lucrarea: „*Recherches sur la probabilité jugements en matières criminelles et matière civile*” publicată în 1837 la Paris. **Pafnuti Lvovici Cebășev (1821-1894)** a fost primul mare matematician rus cu contribuții consistente în domeniul probabilităților, statisticii și teoriei numerelor. A fost membru al academiilor de științe din Petesburg, Berlin, Paris și al Royal Society din Londra și s-a manifestat ca matematician multilateral dar cu o activitate permanentă de îmbinare a teoriei cu practica. În domeniul probabilităților a elaborat „*Teorema limită centrală*” pentru demonstrarea căreia a creat „*Metoda numerelor*” (1845) și „*Legea numerelor mari*” (1846.). **Andrei Andreievich Markov (1856-1922)** a fost studentul lui Cebășev și a contribuit la dezvoltarea „*Teoriei proceselor stochastice*” în special prin așa numitele „*Lanțuri Markov*” În matematică un „*Proces*

Markov”sau un „**Lanț Markov**” este un proces stochastic care are proprietatea că dată fiind starea sa prezentă, stările viitoare sunt independente de cele trecute. Această proprietate se numește „**Proprietatea lui Markov**”. *Altfel formulat, starea curentă a unui astfel de proces reține toată informația despre întreaga evoluție a procesului.* Într-un proces Markov, la fiecare moment, sistemul își poate schimba sau păstra starea, în conformitate cu o anumită distribuție de probabilitate. Schimbările de stare se numesc „**tranziiții**”. Exemplu: parcurgerea aleatoare a nodurilor unui graf, tranzițiile fiind trecerea de la un nod la unul din succesorii săi, cu probabilitate egală, indiferent de nodurile parcurse până în acel moment. Munca sa, s-a bazat majoritar pe studiul probabilităților evenimentelor dependente și astfel a fost posibilă apoi dezvoltarea și aplicarea ei în domeniul biologiei și în cel al științelor sociale, în fizica modernă (una din primele aplicații a fost descrierea mișcării Brown) sau mai mult, frecvente aplicații în studiul fluctuației prețurilor la pachetele de acțiuni pe bursă.

Bibliografie

- Dicționar de matematici generale*, Ed.Enciclopedică Română, București, 1974
Enciclopedia universală Britanică, vol.2, Ed. Litera, București, 2010
Enciclopedia universală Britanică, vol.3, Ed. Litera, București, 2010
Enciclopedia universală Britanică, vol.7, Ed. Litera, București, 2010
Enciclopedia universală Britanică, vol.8, Ed. Litera, București, 2010
Enciclopedia universală Britanică, vol.9 Ed. Litera, București, 2010
Enciclopedia universală Britanică, vol.11, Ed. Litera, București, 2010
D. Lecourt, *Dicționar de Istoria și Filosofia științelor*, Ed. Polirom, București, 2005.
N. Mihăileanu, *Istoria Matematicii, vol.1*, Ed.Enciclopedică Română, București, 1974.
N. Mihăileanu, *Istoria Matematicii, vol.2*, Ed.Enciclopedică Română, București, 1981.
Mică Enciclopedie Matematică, Ed. Tehică București, 1980.
Personalități ale științei- Mic Dicționar, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977.
T. Popescu, *Retrospectivă matematică, repere evolutive*, București, 1980.
H.R. Radian, J.Radian, *Recreații matematice*, Ed. Albatros București, București 1973.
A. Renyi, *Dialoguri despre matematică*, Ed. Științifică București, București 1967.
E. Rusu, *Psihologia activității matematice*, Ed. Științifică București, București 1969.
<http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Biographies/Buffon.html>
<http://www.mateonline.net/probabilitati.htm>
<http://fermatslasttheorem.blogspot.com/2005/05/fermats.achievements.html>)

Abstract. Milestones in educational communication. Communication, when used as integral communication, is an essential tool for education. However, to play an efficient role in education and social life, communication itself must undergo a continual education process during and after school. Educating interest for the word is of course essential to developing language and thought processes required to use words.

Cuvinte cheie: comunicare educațională, educație, cuvânt, limbaj.

Key words: educational communication, education, word, language.

Comunicare pentru educație și educație pentru comunicare. Comunicarea, în ipostaza de comunicare integrală, este un mijloc esențial pentru educație. Însă pentru a juca un rol eficient atât în educație, cât și în general în viața socială, comunicarea însăși trebuie să fie supusă procesului educativ – și anume, în mod continuu, adică nu numai la vârsta școlară, ci și după terminarea școlii. Schematic, această teză poate fi exprimată astfel: C – E – C...(comunicarea servește educației, care la rândul ei influențează comunicarea, iar ciclul se reia de la capăt).

Comunicarea integrală, în care limbajul joacă rolul mijlocului psihic de bază, are ca scop nu o simplă transmitere de informații, printr-un unilateral și schematic monolog al emițătorului A, ci și replica partenerului B – care transmite la rândul său informații, pornind de la decodarea integrală a mesajului emis de A – folosind toate reperele posibile, verbale și neverbale, în contextul respectiv. Comunicarea propriu-zisă implică atribuirea unui statut egal celor doi parteneri, în sensul că pretinde existența răspunsului, a replicii (cel puțin, ca mijloc de verificare a "descifrării" mesajului conținut); ca atare sunt presupuse atât verificarea atingerii scopului final al mesajului – adică receptarea lui adecvată, descifrarea corectă -, cât și alternanța dintre atitudinea de emisie și cea de receptare, circulația bilaterală a mesajelor, precum și transformarea expresiei în "replică", în componentă a unei secvențe de enunțuri alternante, înlănțuite prin interpretarea mesajului precedent și prin răspunsul receptorului (prin acest răspuns, relația este comutată; receptorul devine emițător, și invers).

Rolul limbajului în educație este cunoscut și recunoscut: pentru transmiterea cunoștințelor, pentru formarea gândirii și facilitarea operațiilor intelectuale, pentru autoreglarea activității (prin mijlocirea limbajului interior), pentru reglarea din afară a activității intelectuale (de la planificarea muncii unei persoane și până la coordonarea mișcărilor și sincronizarea – de exemplu neurodinamică – a ritmului unei echipe). Adăugăm că se omite de obicei să se înglobeze printre căile de intervenție a limbajului în educație și transmiterea codului caracteristic fiecărei științe – fără de care nu s-ar putea realiza fixarea cunoștințelor și comunicarea în limbajul științific.

Dacă însă procesul educativ este bazat în largă măsură pe limbaj și – ar trebui – pe comunicarea integrală, este necesar să se pună întrebarea dacă această modalitate fundamentală a educației se oferă de la sine ca un instrument perfect. Pentru ca să asigurăm o intervenție eficientă a comunicării în educație, ar trebui să fie constatat că limbajul atinge un grad definitiv de dezvoltare la vârsta când persoana umană poate deveni un educator.

Nu vom mai discuta așadar aici despre necesitatea dezvoltării limbajului în general și a comunicării în așa mod încât să poată servi educației, deoarece problema trebuie examinată pe o arie mult mai largă: "este vorba în primul rând despre necesitatea de a dezvolta la copii, prin educație, comunicarea propriu-zisă, care să atingă gradul comunicării integrale, iar în al doilea rând, de a de avea în vedere perfecționarea ulterioară, chiar la vârsta adultă, atât a limbajului, cât și a comunicării integrale"¹.

Această problemă ar trebui pusă mai clar și mai ferm, acceptându-se realitatea așa cum este, în ciuda orgoliului de adult sau de educator. Pe de o parte, dezvoltarea limbajului ca proces natural nu se încheie odată cu terminarea copilăriei sau a școlii (între altele, sistemul lingvistic individual se dezvoltă neconținut: se îmbogățesc și se modifică lexicul, sistemul de semnificații, chiar și modul de exprimare gramaticală, și în orice caz stilul se desăvârșește treptat și nu numai din punct de vedere estetic, ci și ca modalitate de exprimare a fiecărei persoane în comunicarea obișnuită). Dar, pe de altă parte, dezvoltarea comunicării propriu-zise aproape nu constituie un obiectiv al educației la nici un nivel.

Relația dintre educație și comunicare este atât de complexă, încât nu se poate vorbi de o influență unilaterală, și nici chiar despre o relație care să apară simplă cel puțin într-o analiză consecutivă a termenilor.

Educația pentru comunicare eficientă. Educația pentru o comunicare eficientă are drept scop fundamental pregătirea tineretului școlar pentru viața socială, pentru confruntările cu problemele lumii moderne – explozia informațională, limbajele artificiale, artistice și filozofice, trecerea de la a fi, la a avea până la a deveni, de la educație la autoeducație și așa mai departe.

¹ Slama Cazacu 1999, p. 60.

În literatura de specialitate, se consideră că esența proceselor de predare și învățare este comunicarea. Activitățile de vorbire și ascultare devin astfel prioritare. Cei doi agenți ai procesului de educație sunt legați printr-un sistem de comunicare reciprocă, evaluarea muncii instructiv-educative neputând face abstracție de...

Particularități ale asociațiilor verbale. Asociațiile verbale reprezintă legăturile dintre cuvinte și obiectele semnalizate prin acestea, iar pe de altă parte legăturile existente între ele însele. Aceste legături – stabilite și întărite prin experiența practică individuală și în cursul învățării limbii – pot fi exprimate fie în sintagmele, propozițiile, frazele vorbirii curente, fie sub forma simplei puneri în relație a două sau mai multe cuvinte. Atunci când i se cere cuiva să spună un cuvânt care îi pare că se găsește “în legătură” cu un altul dat, relația care se reflectă în momentul răspunsului poate apărea, în anumite condiții, ca o relație cu dublu aspect, atât de limbaj, cât și de gândire, deoarece implică specificul operațiilor de gândire, adică sesizarea raporturilor din realitate.

Unul din cele mai adecvate mijloace de cercetare a particularităților asociațiilor verbale pare a fi experimentul asociativ verbal.

În forma sa cea mai simplă, experimentul constă din a propune persoanei în situația de experimentare un stimul verbal – un cuvânt -, la care ea urmează să răspundă printr-un alt cuvânt. Această probă a cuprins instrucțiunea nu numai de a se răspunde cu “primul cuvânt venit în minte”, ci de a se da primul cuvânt “în legătură” cu cuvântul propus. Am considerat că astfel sunt scoase în relief de fapt relațiile cu sens dintre cuvinte, iar aceste asociații verbale exprimă, la rândul lor, reflectarea prin gândire a relațiilor din realitate. Astfel, experimentul asociativ devine un mijloc de urmărire a modului cum se exteriorizează prin limbă.

Cu privire la această probă, am introdus o modificare esențială pentru ansamblul asociațiilor verbale și anume “relatarea verbală”. Relatarea verbală a luat forma unor motivări în care se urmărea îndeosebi posibilitatea unei explicări a răspunsurilor date. Această sarcină a dat posibilitatea să se observe capacitatea elevului de a-și urmări cauzalitatea din propria gândire.

Experimentul asociativ verbal a fost o probă la care au fost supuși 163 de elevi și ale cărei rezultate le vom urmări mai îndeaproape.

S-a folosit o listă de 40 cuvinte (de la cuvintele cele mai concrete, mai uzuale și mai familiare pentru elev, până la cuvintele mai rar folosite de elev).

Prezentarea rezultatelor

În genere, din cei 40 de stimuli verbali, propoziția de cuvinte necunoscute nu a fost prea mare și nu se poate indica, printr-o generalizare completă, care au fost cuvintele necunoscute tuturor elevilor, deoarece la fiecare subiect cuvintele necunoscute pot fi altele.

Reacții la stimulii verbali necunoscuți			
An de studiu	Procente de cuvinte necunoscute	Cuvinte necunoscute	
		la care se fac asociații	la care nu răspund, sau spun “nu știu”
Cls. A IX-a	15,5	8,5	7
Cls. A XI-a	4,5	2,7	1,8

Clasificarea asociațiilor

Am folosit clasificarea propusă de T. Slama Cazacu, respectiv:

“1. Categorii generale de asociații verbale: incorecte și corecte;

2. în funcție de natura sarcinii – asocieri corecte:

A. Identificarea – concretizarea pe cale verbală: cuvânt – obiect

B. Raporturile verbale formale – sinonime

C. Asociații personale: - prin raportarea la propria persoană
- judecăți de valoare subiective

D. Relații concrete: - raporturi spațiale propriu-zise

- contiguitate

- apartenență cu contiguitate concretă

- relații predicative concrete

- raporturi privitoare la acțiuni sau la funcții (atribuirea unei acțiuni sau a unei funcții)
 - raporturi cu privire la calitate
- E. relații semiabstracte: - proveniență
- raporturi de asemănare
 - relații temporale
 - coexistență
 - succesiune
 - relații cauzale
 - cauză efect
 - efect cauză
- F. relații abstracte noționale: - echivalență
- subordonare
 - supraordonare²

Raportul dintre categoriile de asociații în procente

Categorii	A	B	C	D	E	F
%	0	6	0,8	47	12,5	33

În legătură cu varietatea răspunsurilor primită în raport cu stimuli verbali dați, trebuie spus că la stimuli mai concreți, procentul asocierilor de tip concret a fost mai mare, pe când în cazul stimulilor abstracti, procentajul asocierilor de tip concret a fost mai mic, fiind depășit de frecvența relațiilor abstracte.

În privința motivării s-a constatat, în suficiente cazuri, greutate reală în explicarea unor asocieri.

Fără pretenția de a stabili importanța acestui test, voi afirma că el constituie un mijloc la îndemâna profesorului pentru a stabili volumul cuvintelor mai uzuale și pentru o primă cunoaștere și un control rapid al posibilităților de exprimare a fiecărui elev.

Educarea interesului pentru cuvânt este desigur o condiție esențială a dezvoltării limbajului și a gândirii implicate în folosirea cuvintelor.

Experimentul a arătat și greșeli educative în acțiunea dusă pentru dezvoltarea limbajului elevului. Educatorii sunt în genere mulțumiți când elevii folosesc cuvinte multe, corect puse în sintagme; dar elevii nu cunosc semnificația unor cuvinte și în orice caz conținutul lor este neprecis, vag sau chiar greșit.

Există la elevi primejdia recitării unui text, fără ca sensul tuturor cuvintelor să fie înțeles; prin acest mijloc de memorare mecanică, nu se poate dezvolta cu adevărat nici vorbirea și nici gândirea. Cuvintele trebuie să fie explicate în permanență. În permanență trebuie să se țină seama atât de necesitatea îmbogățirii, a amplificării legăturilor asociative verbale, cât și de aceea a automatizării lor, spre a constitui sprijine reale pentru gândire.

Bibliografie

Slama Cazacu 1999a – T. Slama Cazacu, *Cercetări asupra comunicării*, Ed. Academiei, București, 1999.

Slama Cazacu 1999b – T. Slama Cazacu, *Relațiile dintre gândire și limbaj în ontogeneză*, Ed. Academiei, București, 1999.

² Slama Cazacu 1999b, p. 63.

ROLUL ABUZULUI FIZIC ȘI EMOȚIONAL ASUPRA FORMĂRII COMPORTAMENTULUI AGRESIV LA TINERII DE VÂRSTĂ ȘCOLARĂ (Partea I)

Ovidiu Bocioancă
Ana-Maria Roman

Abstract. *The role of physical and emotional abuse upon the forming of violent behaviour at school teenagers (Part I).* The present study refers to the influence of the family and particularly of the parents upon the violent behaviour at school age teenagers. If during puberty, the period when the child's personality is formed, and in adolescence when the adult's personality is formed, his family shows toward him an abusive behaviour, the pubescent person or young teenager will acquire only such behavioural models. The lack of affection from his parents and especially the abuse exercised on the child or young adolescent may cause him a lowering of self-esteem, of confidence in the people around him, behaviour disorders, among which aggressiveness. The purpose of the research was of determining if the physical and emotional abuse on preadolescents and adolescents, abuse manifested inside his own family, particularly by his parents, is influencing the forming of youngster's aggressive behaviour, behaviour that is remarked within school. In this first part of the study there is described the physical abuse, emotional abuse (psychological), the risk factors in the case of physical and emotional abuse and their consequences upon children and adolescents.

Cuvinte cheie: abuz fizic, abuz emoțional (psihologic), agresivitate, comportament agresiv, violență.

Keywords: physical abuse, emotional abuse (psychological), aggressiveness, aggressive behaviour, violence.

Este binecunoscut faptul că familia este principala sursă care oferă copilului și tânărului cele mai generale modele de comportament social, care presupun cooperare, toleranță, echilibru. Opusul comportamentului prosocial este agresivitatea. Manifestările agresivității umane sunt extrem de diverse și la diferite niveluri: pulsional, afectogen, atitudinal, comportamental. Dacă în pubertate, perioada formării personalității copilului și în adolescență a personalității adultului, familia acestuia manifestă comportamente antisociale, puberul și adolescentul nu își va putea însuși decât astfel de modele comportamentale.

De asemenea, chiar dacă pubertatea este perioada în care copilul se detașează oarecum de cadrul familial în care trăiește, integrându-se în alte grupuri sociale, simte încă nevoia de ocrotire, de afecțiune din partea mamei și a tatălui. De aceea, lipsa afecțiunii din partea părinților și în special abuzul asupra copilului sau tânărului poate cauza acestuia o scădere a stimei de sine, a încrederii în cei din jur, tulburări de comportament, printre care și agresivitate.

Ostilitatea are o componentă cognitivă, una afectivă și una comportamentală. Componenta cognitivă este definită ca o serie de atitudini negative îndreptate spre ceilalți inclusiv cinism și neîncredere. Componenta afectivă numită și furie se referă la emoții neplăcute, dezagreabile. Componenta comportamentală este un rezultat al componentelor cognitivă și afectivă reprezentând o acțiune intenționată de a le face rău celorlalți, verbală sau fizică.

Copilul abuzat, poate fi expus la accidente în casă și în afara casei, poate avea o dezvoltare fizică mai lentă, poate prezenta probleme emoționale sau mintale: anxietate, culpabilitate, frică de abandon, izolare, mânie, frică de răni și moarte, neîncredere în sine, depresie. Copilul sau adolescentul abuzat poate prezenta probleme de comportament: agresivitate sau pasivitate la agresiunile altora, insomnii, fugă de acasă, mutilare, consum de droguri, minciună; poate avea probleme școlare: absenteism, modificări ale performanțelor școlare, lipsă de concentrare, lipsă de maniere sociale și chiar tentative de suicid.

Prin abuz asupra copiilor și adolescenților se înțelege orice acțiune voluntară a unei persoane care se află într-o relație de răspundere, încredere sau de autoritate față de aceștia, prin care este periclitată viața, dezvoltarea fizică, mentală, spirituală, morală sau socială, integritatea corporală, sănătatea fizică sau psihică a copilului și adolescentului. Abuzul este o manifestare a violenței față de copii și adolescenți, profitându-se de diferența de forță (fizică, psihică) dintre adulți și aceștia, provocând intenționat afectarea fizică/psihică a acestora. Orice act prin care se produc vătămări corporale, psihice și expuneri la situații periculoase sau percepute ca fiind periculoase de către copil și adolescent constituie abuz. Abuzul este „un comportament agresiv sau necorespunzător îndreptat asupra copilului sau a cuiva care se află evident într-o situație inferioară și fără apărare și care are ca rezultat consecințe fizice și/sau emoționale negative”¹.

Există o împletire a diferitelor forme de abuz. Abuzul fizic are și implicații psihice, abuzul sexual este însoțit de efecte fizice și emoționale asupra copilului, abuzul economic poate deveni abuz fizic dacă munca depășește capacitatea fizică a copilului sau emoțional dacă munca este umiltoare. Un copil expus abuzului fizic se întâmplă ca adesea să fi fost expus anterior abuzului emoțional. Dacă un copil este neglijat o perioadă suficient de lungă, există posibilitatea ca acesta să prezinte un comportament agresiv, care de asemenea, poate predispute la abuz fizic.

¹ Băban 2001, p. 42

Abuzul împotriva copiilor este privit în general ca un fenomen legat de mediul familial, de persoanele din familia nucleară sau mai largă menită să îngrijească minorii, sau de înlocuitorii acestora. În familie, abuzul este comis de către membrii familiei, de cei în care copilul are încredere, de cei însărcinați de creșterea și îngrijirea lui.

Un anumit comportament din cadrul familial este considerat ca fiind abuz sau neglijare în funcție de o serie de factori sociali sau culturali. Un comportament este considerat abuziv dacă el depășește standardul cultural obișnuit al comunității. De exemplu, bătaia la fund sau o palmă dată unui copil nu sunt considerate forme de abuz în România.

Familiiile în care apare abuzul copiilor au probleme multiple: sociale, maritale, financiare, ocupaționale, dificultăți de comunicare, izolare, acceptarea violenței domestice și a pedepselor corporale. Anumite caracteristici cresc incidența abuzului: sărăcia, șomajul, părinți care au fost la rândul lor victime ale abuzului în copilărie, stresul în familie, familiile cu valori mai rigide, focalizate pe pedeapsă².

Abuzul fizic și abuzul emoțional (psihologic)

Abuzul fizic asupra copilului sau adolescentului reprezintă acțiunea sau lipsa de acțiune (singulară sau repetată) din partea unui părinte sau a unei persoane aflată în poziție de răspundere, putere sau încredere care are drept consecință vătămarea fizică actuală sau potențială. Abuzul fizic implică folosirea forței fizice asupra copilului și/sau supunerea la munci dificile care depășesc posibilitățile acestuia, având ca rezultat vătămarea integrității sale corporale.

Abuzul fizic este identificat prin răni provocate în mod deliberat, dar și răni apărute ca urmare a insuficienței supravegherii. „*Semnele uzuale ale abuzului fizic sunt contuziile și arsurile. Contuziile pot apărea de la ciupituri, lovituri, trântiri ale copilului*”³. Localizarea răni, vârsta copilului și explicația felului în care acestea au apărut, pot indica abuzul. Pot fi observate contuzii pe spatule sau fundul copilului, lăsate de palme sau obiecte, urme de degete pe obraji, pe picioare sau brațe, de la ciupituri precum și ochi vineți ca urmare a loviturilor primite. „*Pe lângă rănilor care arată folosirea unor obiecte sau a mâinilor, pot exista acele contuzii care nu arată foarte diferit de cele pe care copiii și le fac adesea la joacă. Arsurile provin de la țigări sau pot fi produse cu ajutorul încălzitoarelor electrice sau a fierului de călcat*”⁴.

Pot exista situații și mai grave când nu există semne exterioare în urma vătămarilor, cum ar fi „*loviturile la cap făcute copilului mic, mai ales bebelușilor. Scuturările puternice provocate copiilor de vârstă mică pot duce la un efect de biciuire a capului, vătămare care ar putea apărea în alte circumstanțe cum ar fi accident de mașină (ciocnire frontală). Acest efect poate conduce la sângerări ale meningelui, în membrana protectoare a creierului sau în interiorul ochiului. Căderile sau loviturile la cap pot conduce la serioase vătămări ale creierului. Este vorba de copilul care a fost trântit de nenumărate ori cu capul de masă pentru că „nu se mai oprește din plâns”. Aceste lovituri pot avea serioase consecințe cum ar fi epilepsia, paralizia și întârzierea în dezvoltare. Sechelele pot, de multe ori, să nu fie evidente decât târziu, iar atunci să nu fie asociate cu abuzul*”⁵.

Alte vătămări provenite din abuzul fizic deliberat sunt mâinile și picioarele rupte. „*Există diverse situații care pot fi asociate cu aceste tipuri de abuz. În conflictele maritale agresiunea care se dorește direcționată spre unul din soți poate fi adesea canalizată spre copil. În situațiile în care copilul respins devine turbulent, el ajunge “să-i înnebunească” pe părinți. Copilul pare să funcționeze în familie ca un fel de “țap ispășitor”. Părinții, și adesea frații și surorile, își descarcă frustrările și agresivitatea pe copil. Toate acestea sunt probabil mult mai pronunțate în cazul șomajului extins sau al altor dificultăți. O situație mult mai complicată pare să apară atunci când copilul reprezintă o proiecție negativă pentru părinți. Unii dintre acești copii sunt rejectați în mod extrem încă de la început, totul petrecându-se cu repetate abuzuri fizice*”⁶.

Chiar dacă spaima și vânățiile dispar, copilul trăiește mai departe în incertitudine și anxietatea unui nou abuz. El învață să se perceapă ca un „copil rău” care nu merită dragoste și îngrijire și se așteaptă să fie respins. Face eforturi pentru a evita declanșarea furiei adulților și „*de la o zi la alta se obișnuiește cu faptul că adultul îl abuzează și îl neglijează. În această situație foarte dificilă copilul dezvoltă strategii de supraviețuire*”⁷.

S-au făcut mai multe clasificări ale abuzului fizic. Unele fac diferența între răniile dovedite sau admise ca deliberate și suspiciunea legată de asemenea răni. Altele fac diferența între abuzul activ și cel pasiv. Este destul de greu de evaluat dacă vătămarea produsă copilului sau tânărului adolescent este urmarea unui act deliberat sau este urmarea pasivității și a neprotejării acestuia. De asemenea se fac diferențieri între pedepsele fizice disciplinare și abuzul fizic propriu-zis, având în vedere că disciplinarea urmărește să-l educe pe copil. În practică, însă, este foarte greu să se facă o astfel de diferențiere. Ceea ce începe ca o pedeapsă disciplinară poate sfârși ca abuz.

² Băban 2001, p. 51.

³ Killén 1998, p. 26.

⁴ *Ibidem*, p. 27.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 28.

⁷ *Ibidem*.

În contextul socio-cultural românesc s-a cultivat mult timp ideea că bătaia copilului este o metodă educativă „eficientă”, iar aplicată din când în când dă rezultate bune în educarea și disciplinarea acestuia. Mulți dintre părinți declară că educația prin bătaie este singurul mod eficient pe care-l cunosc și că nu dispun de alternative educaționale. Pedepsele fizice minore aplicate în mod obișnuit nu dăunează sănătății și integrității corporale a copilului dar ele nu sunt total lipsite de pericol pentru sănătatea sa mentală. Folosite în mod repetat, impropriu sau în neconcordanță cu faptele comise, ele pot să conducă la traume psihice, deoarece transmit copilului mesajul violenței fizice. Pedepsele fizice minore pot fi considerate abuzive și în cazurile când, fără să fie ieșite din comun sunt aplicate foarte des, dar și atunci când pedepsele nu corespund greșelilor copilului sau când ele sunt menite să aducă satisfacții adultului nu să corecteze comportamentul copilului.

Abuzul emoțional (psihologic) grupează în același timp violența verbală (insultarea copilului, umilirea, denigrarea, respingerea, refuzul), pedepsele abuzive și izolarea (de exemplu, închiderea copilului într-un dulap, timp de mai multe ore) și „*exigențele excesive, care pun copilul în situația de eșec, sau amenințările, ca de exemplu, amenințarea cu moartea*”⁸.

Abuzul emoțional nu trebuie considerat ca fiind doar o consecință a celorlalte forme de rele tratamente, subordonat față de ele, ci - dimpotrivă - ar trebui să fie luat ca plan central al eforturilor de înțelegere a disfuncționării familiei, precum și a nevoilor de protecție a copilului. Astfel abuzul psihologic comis împotriva unui copil este definit ca fiind: „*atacul concentrat al unui adult asupra dezvoltării de sine a conștiinței de sine a competenței sociale a copilului*”⁹.

Abuzul psihologic constă din acte de omisiune și din comiterea unor acțiuni care provoacă traume și leziuni psihologice. Abuzul psihologic se poate produce de către membri familiei sau de către persoane străine de familie, singuri sau în grup, de către indivizi care, prin vârsta și rolul pe care îl au în raport cu copiii au putere asupra acestora. Aceste acte pot dăuna copilului pe plan cognitiv, comportamental, afectiv sau fizic, dar cel mai adesea concomitent pe mai multe planuri. Abuzul psihologic include respingerea, terorizarea, izolarea, exploatarea, degradarea copilului, refuzul de a-i răspunde emoțional și greșeli în procesul de socializare a lui.

Diferite acțiuni ale adulților au caracteristicile abuzului psihologic asupra copilului: ridiculizarea cronică, minimalizarea și umilirea copilului; pedepsirea copilului pentru activități de joc specifice vârstei sau pentru gesturi și comportamente normale (de exemplu curiozitatea, manipularea unor obiecte, zâmbetul, plânsul etc.); transformarea copilului în „țap ispășitor” al familiei; refuzul cronic al gesturilor de afecțiune; infantilizarea unui adolescent; afișarea unei preferințe evidente pentru unul din copiii din familie, în defavoarea altora; etichetarea negativă a comportamentului unui copil în mod cronic; refuzul permanent al părinților de a recunoaște sau de a remarca realizările copilului.

Categorizarea diferitelor forme de abuz emoțional poate fi făcută pe baza tipului de situație la care copilul este expus:

- **atitudinea de respingere intenționată**, repetată a copilului sau adolescentului, manifestată prin nerecunoașterea consecvență a nevoilor și meritelor sale constituie o formă specifică de abuz emoțional. Ea exprimă negarea legitimității dorințelor copilului și transmite acestuia ideea că el e lipsit de drepturi, e dependent de adult, inferior și lipsit de speranța de a fi acceptat;
- **sindromul Cenușăresei** este o altă formă de abuz emoțional, întâlnită în familiile cu mai mulți copii. În acest caz, copilul nu este supus doar abuzului părinților, ci și abuzului fraților. Frații crează o alianță cu părinții, deoarece ei, la rândul lor suferă de anxietate cronică și nesiguranță datorată comportamentului părinților. Astfel, copilul este considerat de către aceștia sursa tuturor problemelor;
- **izolarea copilului** de experiențele sociale firești ale vârstei sale îl rupe pe copil de mediul social care poate asigura acestuia relațiile sociale necesare dezvoltării competențelor sociale și formării identității sale. Interzicerea sistematică a jocului cu alți copii, a distracțiilor cu cei de aceeași vârstă, împiedică copilul sau adolescentul să lege prietenii și să-și formeze puncte de reper în mediul social exterior familiei. Izolarea poate lua forma interdicției participării copilului sau adolescentului la activități de club, antrenamente sportive, sau serbări, iar în anumite cazuri, a retragerii copilului de la grădiniță sau de la școală;
- **terorizarea copilului sau adolescentului** prin amenințări cu pedeapsa, cu părăsirea sau cu alungarea îi induc acestuia frica de consecințe grave, îi crează o stare de anxietate, dar și imaginea unei lumi ostile. Amenințările adultului se pot referi la pedepse neprecizate dar înfricoșătoare, care se pot referi la punerea în pericol a copilului însuși sau a unei persoane iubite, un animal sau un obiect îndrăgit. Efectul psihic traumatizant al terorizării se datorează, în parte, caracterului său imprevizibil: descărcările frecvente de mânie ale adultului pot alterna cu perioade în care acesta manifestă dovezi de atașament față de copil. Prin specificul ei, terorizarea afectează bazele încrederii copilului în adulți, în lumea înconjurătoare în general;

⁸ Ionescu coord., 2001, p.18.

⁹ Garbarino și colab., 1986, p.8.

- **violențele dintre părinți** determină abuzul emoțional asupra copiilor și adolescenților, aceștia trăind în anxietate, folosindu-și adesea energia pentru a avea grijă de ei înșiși și, chiar și de părinții lor. Acești copii sunt forțați să-și asume adesea responsabilități în situații în care nu sunt suficienți de maturi să le facă față. Nu le mai rămâne decât foarte puțină energie pe care să o folosească la joacă, în relațiile cu alți copii și la învățătură. Posibilitățile acestor copii de a se identifica în cadrul familiei sunt limitate atât în privința identificării cu părintele care abuzează cât și a identificării cu cel care este abuzat;

- **consumul de droguri sau alte substanțe psihoactive a părinților** expune copiii la anxietate și la situații neprevăzute pe care aceștia nu le pot înțelege. Ei observă că părinții lor sunt prea ocupați de propria lume, de propriile nevoi, încât nu mai pot avea grijă de ei. Copilul este din ce în ce mai mult dat la o parte și trebuie să fie în alertă tot timpul față de comportamentul ciudat al părinților. Consumatorii de droguri neagă și minimalizează abuzul pe care îl săvârșesc. Acest tip de negare este un aspect care-l dezorientează foarte mult pe copil. El dereglează abilitatea de înțelegere și orientare a copilului și conduce la dificultăți în procesul de dezvoltare a percepției acestuia. Un consumator de droguri poate distorsiona percepția copilului asupra realității la fel de mult ca un părinte psihotic. Consumatorii de droguri îi fac pe copii să se simtă răspunzători de orice problemă ar apărea. La fel ca și în celelalte forme de abuz, copilul trăiește sentimentul vinovăției pentru ceea ce se întâmplă. *„Chiar în cazul în care abuzul de substanțe nu este o problemă cronică, acesta poate juca un rol central, atât în abuzul fizic, cât și în cel sexual. Alcoolul reduce stăpânirea de sine, care altfel ar fi putut preveni abuzul”¹⁰.*

- **eșecul non-organic de dezvoltare** este întâlnit la copiii care primesc o îngrijire fizică adecvată dar care sunt neglijati din punct de vedere emoțional. În cazul eșecului non-organic de dezvoltare aparținătorii copilului sunt incapabili să-l îngrijească. *„Această stare poate fi întâlnită într-o mare varietate de condiții caracterizate prin lipsă de competență sau nesiguranță în îndeplinirea rolului de părinte și până la condiții ce definesc simptomele rejectării copilului de către părinți”¹¹.*

- **divorțul părinților** plasează copilul sau tânărul adolescent în mijlocul unui conflict în care unul dintre părinți îl acuză pe celălalt, iar copilul poate fi forțat să i-a partea unuia dintre ei. Copilul devine anxios și se întâmplă adesea să aibă sentimente confuze. El pierde un părinte fără să-i fie permis să fie supărat sau să ceară și să primească ajutor. Furia asociată cu acestea și disperarea copilului s-ar putea să nu fie exprimată direct. S-ar putea ca în această situație copilul să devină deprimat și/sau dificil. El trece printr-un proces care-i poate afecta legăturile cu cei apropiați, în mod negativ, timp de mulți ani. În cazul separării sau a divorțului părinților, pot fi menționate patru aspecte care pot fi identificate ca abuz emoțional: copilul dezvoltă o anxietate cronică de separare și sentimentul de vină deoarece a fost de partea unuia dintre soți; copilul a fost folosit în mod conștient sau inconștient spre a ajuta unuia dintre părinți (de exemplu trimiterea de mesaje, spionare), în asemenea cazuri, copilul dezvoltând tulburări psihosomatice și de comportament; răpirea copilului sau separarea ilegală de părinți; violențele fizice dintre părinți;

- **ignorarea nevoilor copilului** constituie un abuz psihologic în măsura în care adulții privează copilul de stimulii esențiali dezvoltării sale psihice și cognitive. Gravitatea acestui tip de comportament abuziv provine din faptul că, pentru dezvoltarea psihică sănătoasă a oricărui copil este indispensabilă receptivitatea adulților la nevoile acestuia. Refuzul consecvent al comunicării cu copilul, neobservarea intenționată a dorințelor acestuia, lipsa de interes a familiei și a colectivității în dezvoltarea abilităților copilului sau a performanțelor acestuia, refuzul de a răspunde la durerea copilului, la cererea lui de ajutor, neprotejarea lui față de agresiunea unor frați sau alți copii sunt câteva din formele pe care le poate lua ignorarea;

- **coruperea copilului sau adolescentului** înseamnă atragerea lui în activități și comportamente antisociale (în domeniul delictivității, al violenței, al sexualității, al consumului de alcool sau droguri). Coruperea minorilor poate fi făcută prin implicarea lor în activități pornografice, prostituție, trafic și consum de droguri, cerșetorie, furt, contrabandă, muncă în condiții ilegale. Caracteristica acestui tip de abuz emoțional este antrenarea copilului în activități ale căror consecințe îi depășesc capacitatea de înțelegere și îi pervertesc judecățile morale, copilul fiind forțat să preia atitudinile imorale ale adultului abuziv, în avantajul sau pentru profitul acestuia. Este cazul numeroșilor copii cerșetori utilizați de familiile lor pentru a le asigura traiul, copii degradați emoțional și moral începând cu vârste fragede, care își pierd stima de sine și demnitatea;

- **deprivarea de demnitate** reprezintă recurgerea de către adult la exprimări sau la atitudini depreciatoare la adresa copilului sau adolescentului, care afectează demnitatea acestuia. În acest cadru se include folosirea cu regularitate a unor expresii jignitoare la adresa capacităților intelectuale sau practice ale copilului sau adolescentului, exprimarea neîncrederii în viitorul lui, învinovățirea lui pentru eșecurile sale din toate domeniile, folosirea lui în activități degradante.

Comparativ cu abuzul fizic, cel emoțional este îndreptat, de obicei, spre copiii de vârstă mai mare. Abuzul emoțional îi afectează pe unii copii mai mult decât pe alții dar un element caracteristic este întârzierea dezvoltării sociale

¹⁰ Killén 1998, p. 35.

¹¹ *Ibidem*, p. 38-39.

și intelectuale a copilului. Abuzul emoțional este frecvent la familiile disfuncționale iar efectele sale se văd atât la școală cât și în mediul familial.

Factori de risc în cazul abuzului fizic și emoțional.

Abuzul asupra copiilor și adolescenților este un fenomen care poate avea cauze multiple: patologia părinților, carențele relaționale copil - părinte, problemele familiei. Incidența cea mai mare a cazurilor de abuz asupra copiilor și adolescenților apare în cazul familiilor dezorganizate, cu nivel socioeconomic defavorizat. Astfel de caracteristici care influențează funcționarea microsistemului familial constituie, de la bun început, factori de risc. Factorii de risc în cazurile de abuz sunt diverși, ei putând fi grupați după modelul ecosistemic în trei categorii, cei care provin din caracteristicile copilului, cei în legătură cu caracteristicile părinților și cei care provin din mediul familial și din mediul înconjurător:

Nr. Crt.	Caracteristicile copilului	Caracteristicile părinților	Caracteristici legate de contextul familial sau mediu
1	probleme de sănătate fizică	nivel redus de școlarizare a părinților	factori economici (venituri reduse, șomaj)
2	naștere prematură sau greutate mică la naștere	probleme de personalitate (imaturitate, probleme emoționale, psihoza, retard mintal)	instabilitatea structurii familiale (separarea, divorțul)
3	probleme prenatale	probleme legate de dependență (alcool, droguri)	etapele de viață și crizele de rol aferente (pierderea statutului, frecvența ridicată a mutărilor)
4	probleme de dezvoltare a copilului de vârstă mică	vârstă mică a mamei la nașterea primului copil	rețeaua de relații sociale
5	probleme de comportament la vârstă mică	factori de stres din copilăria părinților (maltratarea în copilărie)	violența conjugală

- **factorii sociali și economici** - fenomene ca șomajul, concedierea, lipsa locului de muncă conduc la diminuarea substanțială a veniturilor familiale, lipsurile financiare și materiale fiind factori ce duc la situații de abuz a adulților față de copii. Chiar suprasolicitarea în muncă sau mutarea din cauza serviciului sunt exemple de crize ce au rezultat factori ce produc abuzul asupra copiilor și adolescenților. „*Munca părinților poate constitui o povară atunci când conduce la absențe îndelungate de acasă*”¹².

- **instabilitatea structurii familiale** - conflictele dintre părinți, separarea și divorțul lor pot determina sau agrava abuzul. Un divorț sau o separare, indiferent în care fază a vieții de cuplu s-ar produce, reprezintă factori importanți în determinarea cazurilor de abuz față de copii. Astfel de experiențe contribuie deseori la respingerea copiilor sau îndepărtarea de aceștia, la apariția manifestărilor agresive. Separarea și divorțul au un rol important în cazurile de abuz fizic și mai ales emoțional. Situația este mai dificilă când nu se ține cont de copii și aceștia trebuie să concureze cu un adult când este vorba de acordarea îngrijirii și atenției, când copilul este expus conflictelor și violenței în legătură cu lupta adulților de a domina.

- **etapele de viață și crizele de rol aferente** - crizele vieții și multele schimbări neprevăzute reduc capacitățile familiei de adaptare și cresc riscul apariției unor comportamente violente față de copil. Poate fi vorba de pierderea sănătății, a propriei imagini, a locului de muncă, a unei persoane dragi etc. Amenințarea la adresa propriului echilibru poate determina teamă și durere care se pot manifesta sub forma mâniei, îndreptată adesea asupra copiilor. Diferite etape de viață implică cerințe noi, atât în sensul renunțării la roluri cunoscute, cât și în cel al adaptării la noi roluri, ceea ce, pentru mulți oameni echivalează cu o perioadă de criză. De exemplu „*există posibilitatea ca trecerea de la rolul de angajat public la o ipostază domestică, de mamă sau de tată să declanșeze o perioadă de criză. Observăm acest lucru mai ales atunci când meseria a constituit unul din pilonii de bază ai respectului de sine al părinților și când rolul de gospodină poate fi considerat a fi izolat și plictisitor*”¹³. Pierderea sau diminuarea respectului de sine poate conduce la instalarea depresiei, anxietății care, la rândul lor, pot contribui la declanșarea unui abuz. Instalarea unei situații de criză poate fi

¹² Killén 1998, p. 209.

¹³ Killén 1998, p. 167.

determinată și de pierderea rețelei sociale de sprijin. „*Multe din familiile în care copiii sunt maltratați se mută în mod frecvent. Aceste familii se mută dintr-o comunitate în alta pe măsură ce încep investigațiile asupra copilului. Se mută din locul unde încep pentru a se muta din nou atunci când vor fi amenințați cu o nouă investigație în noul loc. Mutându-se astfel, multe familii ajung să-și piardă rețeaua socială de sprijin. În multe cazuri acest lucru produce suferință sau uneori chiar crize. Acestea pot să apară chiar dacă mutarea respectivă este dorită, ea oferind posibilitatea unui loc de muncă mai bun și a unui trai mai decent*”¹⁴.

- **rețeaua de relații sociale** - joacă un rol central în funcționarea familiei și în creșterea copiilor. Deseori familiilor care își abuzează copii le lipsesc relațiile bune, au cercuri sociale supraîncărcate sau au conflicte importante în relația cu ele. Familiile care-și abuzează copiii nu au parte de rețeaua de prieteni și rude de care celelalte familii sunt dependente pentru a-și crește copii. Când îngrijirea dată de părinți este deficitară legăturile sociale devin deosebit de importante. Rețeaua de legături sociale a familiei poate fi de importanță decisivă în abordarea problemelor pe care le ridică drogurile și alcoolul. Rudele și adulții din afara familiei sunt un suport important pentru membrii familiei când unul sau amândoi părinții abuzează de alcool. „*Părinții cu tendințe paranoice, probleme emoționale și părinții cu boli psihice serioase tind să își evite legăturile și îngreunează contactul copiilor cu ele. Copiii pierd ocazia de a testa realitatea, lucru foarte important pentru copii cu părinți care au o percepție distorsionată a realității*”¹⁵. Multe familii abuzive tind să fie deschise și instabile. „*Rețelele cu legături multe, supradimensionate, solicită un efort economic mai mare și pot agrava dificultățile economice ale părinților. Coeziunea grupului este menținută doar din punct de vedere material, fără suport emoțional*”¹⁶.

- **probleme de personalitate a părinților** - atât experiența practică, literatura clinică cât și cercetările arată că următoarele dimensiuni ale personalității părinților afectează negativ funcțiile parentale: imaturitatea, problemele emoționale, psihozele și retardul mental. Mai multe din aceste caracteristici pot fi întâlnite la același individ, iar una dintre ele să domine. Aceste trăsături ar putea fi întărite de alcool și droguri, relații maritale distructive și chiar de o rețea negativă sau de izolare. Imaturitatea și retardul mental au un rol important în neglijare, în timp ce problemele emoționale și psihozele apar mai frecvent în situațiile de abuz emoțional și fizic.

- **factorii de stres din copilăria părinților** – constau în diferitele tipuri de abuz la care au fost supuși părinții copiilor sau adolescenților abuzați. Mulți din părinții care-și abuzează copii au fost ei înșiși abuzați în copilăria lor. Ei nu au primit o îngrijire afectuoasă în copilăria lor, lucru ce este o condiție pentru a putea oferi dragoste și căldură sufletească la rândul lor copiilor. Cercetările în cazurile de abuz asupra copiilor au constatat că „*părinții abuzați proveneau din familii cu un grad crescut de violență, respectiv au fost ei înșiși abuzați în copilărie*”¹⁷. Cu cât au existat mai mulți factori de stres în copilăria părinților, cu atât crește probabilitatea ca aceștia să-și abuzeze copii. „*Atașamentul slab, lipsa experienței de a fi acceptat în timpul copilăriei și necesitatea de a-și inhiba experiențele traumatiche, dau o prognoză slabă pentru rolul parental*”¹⁸.

- **probleme de dependență ale părinților** – dependența de alcool sau droguri a părinților afectează în foarte mare măsură personalitatea și dezvoltarea socială a copiilor și tinerilor. Alcoolicii își expun copii la diferite tipuri de abuz și sunt caracterizați printr-o toleranță scăzută a frustrării, prin imaturitate și depresie. Ei se așteaptă ca și copiii să aibă grijă de ei și nu înțeleg nevoile copilului. Consumul abuziv de alcool sau droguri, duce foarte des la inversări de roluri în familie. Se așteaptă de la un copil să acționeze ca un adult, în timp ce părinții au nevoie de îngrijire și beneficiază de atenția pe care ar fi trebuit să o primească copilul. Când ambii părinți folosesc droguri, alcool sau au legături puternice cu persoane de acest gen, posibilitățile lor de dezvoltare în rolul de părinte sunt foarte reduse. Astfel de părinți „*folosesc adesea negarea și proiecția ca sistem de apărare. Ei neagă, minimizează și raționalizează abuzul pe care-l săvârșesc. Acest tip de negare este un aspect al abuzului care dezorientează foarte mult copilul. El dereglează abilitatea de înțelegere și orientare a copilului și conduce la dificultăți în procesul de dezvoltare a percepției acestuia. Se întâmplă adesea ca cel ce consumă droguri să realizeze proiecția asupra copilului pe care s-ar putea să-l facă să se simtă răspunzător de orice problemă ar apărea*”¹⁹.

Consecințele abuzului asupra copiilor și adolescenților

Consecințele actelor intenționate de violență orientate împotriva unui copil sau adolescent nu se restrâng numai la nivelul fizic al vătămării produse, ci se extind și la nivel psihic. Reacțiile psihice ale copilului la evenimentele traumatice sunt, de fapt, încercări de înțelegere și de stăpânire a situației de abuz. Reacțiile copiilor expuși abuzurilor

¹⁴ Ibidem, p. 165-166.

¹⁵ Ibidem, p. 200.

¹⁶ Ibidem, p. 201.

¹⁷ Roth-Szamosközi 1999, p.146.

¹⁸ Killén 1998, p. 113.

¹⁹ Ibidem, p. 35.

variază în mare măsură în funcție de: tipul abuzului la care sunt supuși, vârstă, capacitatea de înțelegere a realității, ajutorul pe care-l primesc de la adulții din mediul lor de viață, caracteristicile evenimentelor, caracteristicile de personalitate ale copilului expus abuzului, calitățile lui înnăscute de vulnerabilitate sau rezistență la stres.

1) Efectul traumatic al abuzului. Diferitele tipuri de abuz asupra copilului și adolescentului au efectele unui eveniment traumatic. Acesta este *„evenimentul din viața subiectului care se definește prin intensitatea sa, incapacitatea în care se găsește subiectul de a-i răspunde în mod adecvat, tulburarea și efectele patologice durabile pe care le provoacă în organizarea psihică; în termeni economici, traumatismul se caracterizează printr-un aflix de excitații care este excesiv în raport cu toleranța subiectului și capacitatea acestuia de a le controla și elabora psihic”*²⁰.

În funcție de persistența stresului există două tipuri de traume: trauma de tipul I (rezultată în urma unui singur abuz) și trauma de tipul al II-lea (rezultată în urma unei serii de mai multe abuzuri). Toate traumele au surse exterioare organismului, care în funcție de cele două tipuri, pot cauza schimbări care să afecteze structurile psihice dar și biologice ale copilului sau adolescentului abuzat. Traumele de tipul I sunt caracterizate de amintiri recurente, intensive, cu reprezentări clare, detaliate. Ca urmare a unor amintiri vii, a retrăirii frecvente a evenimentului traumatic, comportamentul copilului devine hipervigilent, cu tresăriri exagerate, cu un nivel general crescut de anxietate, cu tulburări de somn. Semnificația acestui tip de reacție este aceea că persoana abuzată se străduiește să rămână trează, vigilentă pentru a putea evita în viitor astfel de situații. Răspunsurile caracteristice pentru traumele de tipul al II-lea includ diminuarea reactivității la lumea exterioară și insensibilitatea psihică, auto-hipnoza, dar și disocierea și furia. Copiii se străduiesc din răspuneri să uite traumele lor cronice, să evite să se gândească la ele sau să vorbească despre ele. Diminuarea reactivității la lumea exterioară și insensibilitatea psihică au semnificația desensibilizării în fața durerii provocate de abuz. Ele sunt, de fapt, reacții de apărare ale copiilor prin care aceștia încearcă să uite de trăirile lor traumatice.

Uneori victimele violenței se manifestă exploziv, alteori furia și ura resimțită de acestea rămân neexprimate, înăbușite. Uneori un gest sau o privire aceluia din jur sunt suficiente pentru ca, copilului abuzat să-i readucă în minte violența la care a fost supus și să reacționeze împotriva unor persoane neutre, care nu înțeleg reacțiile sale. Acești copii abordează deseori un comportament prin care atacă pentru a se apăra de evenimentele traumatice. De obicei, în cazurile traumatice de abuzuri comise împotriva copiilor aceștia trăiesc sentimente dureroase de autoînvovățire. Ei își caută pe de o parte propria vină în declanșarea evenimentului, iar pe de altă parte se autoînvovățesc fiindcă au sentimente de ură, de răzbunare față de cel care a comis abuzul. Dacă acesta a fost comis de părinți sau de persoanele care îngrijesc copilul, atunci sentimentele copiilor față de aceștia devin ambivalente, iubirea și revolta amestecându-se. Ambivalența copiilor față de părinții care îi supun la rele tratamente se datorează evenimentelor contradictorii ale acestora din urmă.

De-a lungul anilor maltratarea va produce consecințe care vor fi asociate marginalizării persoanei. Adolescentul nu se va simți bine cu sine însuși și va avea comportamente antisociale. Va avea mai des probleme legate de consumul de alcool și droguri, tulburări alimentare, delincvență, prostituție. Faptul că a trăit sau trăiește un abuz sporește posibilitatea de a fi arestat pentru nerespectarea regulamentelor, delincvență, violență sau chiar criminalitate.

2) Consecințe în plan fizic și psihic. În ceea ce privește consecințele fizice ale abuzului, pot fi menționate: arsuri, plăgi, contuzii, fracturi, fragilitate somatică. Pe lângă consecințele fizice, maltratarea dă naștere și la diferite tulburări psihopatologice la copil: tulburări psihosomatice, tulburări alimentare (bulimie, anorexie, greață), tulburări ale somnului (vise anxioase, insomnie), tulburări de comportament (agresivitate sau retragere, automutilare), depresie, tulburări nevrotice (fobii) sau psihotice (disociere, percepție greșită a pericolului). Alte consecințe ale abuzului afectează dezvoltarea motorie, cognitivă și de limbaj ca și capacitățile de autonomie, competențele sociale, achizițiile pe planul comportamentelor adaptative. Abuzul fizic poate provoca efecte neurologice care ating regiunile creierului ce răspund de memorie, de învățare și de exprimarea emoțiilor. De multe ori se observă întârzieri în dezvoltarea limbajului, mai ales la nivelul exprimării, acest lucru afectând exprimarea tuturor nevoilor copilului, atât în planul nevoilor fiziologice, ca de exemplu, foamea, ca și în planul exprimării sentimentelor.

Dezvoltarea intelectuală a copiilor maltratați este mult mai redusă decât la copiii nemaltratați, cu o diferență mai accentuată în ceea ce privește inteligența verbală. În ceea ce privește motricitatea, copiii maltratați obțin în general rezultate inferioare în comparație cu copiii de aceeași vârstă dar care nu sunt maltratați. Ei dovedesc o coordonare mediocră și au deficite perceptivo-motorii.

Copiii și adolescenții abuzați dezvoltă de-a lungul timpului o imagine de sine distorsionată și negativă precum și o scăzută stimă de sine. Ei au o lume interioară umplută de sentimente și gânduri negative despre sine și despre lume, dezvoltând stări asemănătoare traumei, tulburări ale percepției de sine și schimbări de neînțeles ale stării de spirit și ale comportamentului. Tulburarea personalității multiple este un exemplu extrem a tulburării percepției de sine. Copilul poate

²⁰ Ionescu coord., 2001, p. 14.

alterna între diferite identități. Copiii aflați într-o stare disociativă, ale căror trăiri nu le sunt permise, în acel moment, pot ajunge să nege acțiuni săvârșite anterior, acțiuni care au fost observate de alte persoane.

Copiii care au fost expuși diferitelor tipuri de abuz și neglijare, prezintă diferite grade de retardare în dezvoltarea neurologică, cognitivă cât și în dezvoltarea psihomotorie. Aceste retardări de dezvoltare pot fi de multe ori importante și pot fi determinate de toate tipurile de abuz și maltratare.

Copiii și adolescenții supuși diferitelor situații de abuz pot prezenta diverse comportamente autoagresive care pot lua diferite forme. Ei se pot angaja în activități fizice periculoase, se pot automutila, pot să refuze alimentația, sau dimpotrivă, să se supraalimenteze, se pot zgâria sau împunge ori tăia. Asemenea copii doresc astfel să-și simtă limitele propriului corp. Semnificația acestor comportamente, la cei care au fost supuși unor rele tratamente este încercarea de a-și dovedi lor că pot avea autocontrol asupra propriului corp, autocontrol pe care l-au pierdut în momentele în care au trăit un abuz. Actele autodistructive, suicidale sunt acte extrem de periculoase. Încercările de sinucidere sunt mai probabile în momentele de panică ale copilului (de exemplu copilul se poate arunca de la etaj de frica bății). Pentru a pune capăt eșecurilor repetate, denigrării din partea colegilor sau a părinților, bățiilor sau pentru a nu mai asista la violența dintre părinți, unii copii de vârstă școlară recurg și ei la ingerarea unor medicamente. Deși foarte rare la copii, actele suicidale sunt mai des întâlnite în cazul adolescenților. Astfel de tulburări de comportament nu sunt specifice doar celor care au suferit vreo formă de maltratare, dar pot apărea și ca urmare a deziluziilor adolescenților, în cadrul căutărilor de a-și găsi identitatea. Uneori însă, astfel de simptome ascund disperarea adolescentului în fața diferitelor forme de rele tratamente la care el este expus în familie, disperarea lui putând lua forme extreme când se simte singur în fața abuzului, când nu vede nici o soluție de scăpare.

3) Consecințe pe planul adaptării școlare. Având atât probleme de concentrare a atenției, cât și întârzieri de dezvoltare este inevitabil ca acei copii aflați în situații de abuz și maltratare, să prezinte diferite tipuri și grade de probleme de învățare și adaptare școlară. Abuzurile și maltratarea au consecințe nefavorabile asupra performanței școlare și mai ales asupra lecturii și a matematicii. Copiii abuzați sunt neatenți, incapabili să înțeleagă ce au de făcut, fără inițiativă, anxioși și dependenți, solicitând ajutor și aprobare. La școală, ei prezintă comportamente de izolare, de agresivitate și nu manifestă empatie și cooperare. *„Trăirile lor în relație cu alți copii și adulți sunt caracteristice poziției de apărare. Acesta este un factor important atâta timp cât dezvoltăm stima de sine și respectul în interacțiunea cu ceilalți. Există desigur și excepții. Unii copii au resurse interioare atât de puternice, încât sunt capabili să facă abstracție de aspectele negative și distructive ale situației de acasă și să se bucure din plin de școală și de liniștea pe care aceasta le-o oferă. Școala devine un sanctuar și oferă posibilități compensatoare foarte mari pentru acei copii cu resurse interioare puternice”*²¹.

Bibliografie

- Băban 2001 – A. Băban, *Consiliere educațională*, Cluj-Napoca, 2001.
- Brassard și colab. 1987 – M. R. Brassard, R. Germain, S. Hart, *Psychological maltreatment of children and youth*, New York, 1987.
- Crittenden 1985 – P. M. Crittenden, *Social networks, quality of child-rearing, and child development*, în „Child Development”, 1985, 56, p. 1299-1313.
- Garbarino și colab. 1986 – J. Garbarino, E. Guttman, S. J. Wilson, *The Psychologically Battered Child*, San Francisco, 1986.
- Ionescu 2001 – Ș. Ionescu (coord.), *Copilul maltrat. Evaluare, prevenire, intervenție*, București, 2001.
- Jourdan-Ionescu și colab. 1997 – C. Jourdan-Ionescu, E. Palacio-Quintin, *Effets de la maltraitance sur les jeunes enfants et nouvelles perspectives d'intervention*, în „Psychologie Française”, 1997, 42, p. 217-228.
- Killén 1998 – K. Killén, *Copilul maltrat*, Timișoara, 1998.
- Neamțu 2005 – G. Neamțu (coord.), *Asistența socială. Studii și aplicații*, Iași, 2005.
- Roth-Szamosközi 1999 – M. Roth-Szamosközi, *Protecția copilului, dileme, concepții, metode*, Cluj-Napoca, 1999.

²¹Killén 1998, p. 99.

GEOGRAFIE ȘI ȘTIINȚELE MEDIULUI

RISCU GEOMORFOLOGIC ÎN CULOARUL MUREȘULUI ÎNTRE ARIEȘ ȘI MIRĂSLĂU (CULOARUL OCNA MUREȘULUI)

Drd. Ioan Mărculeț
Dr. Cătălina Mărculeț

Abstract. *The geomorphological risk in the Mureș Corridor between Arieș and Miraslau (the Ocna Mureș Corridor). The studied area (cca. 21 km) is part of the Mureș Corridor, where morphodynamics (geological substrate, landform, climate, vegetation, etc.) accounts for the development of relief modelling, due primarily to the action of waters (gullying) and of gravitation (sheet slides, deep slides, etc.). The onset and development of these processes has enabled the delimitation of areas with various degrees of geomorphic risk: great (16% of the whole surface), moderate (30%) and small (21%).*

Cuvinte cheie: *proces de modelare, risc geomorfologic, Culoarul Mureșului.*

Key-words: *modeling processes, geomorphological risk, Mures Corridor.*

Culoarul Mureșului cuprins între Arieș, la est, și Mirăslău, la vest (amonte de trecerea râului peste anticlinalul Păgida), este parte componentă a Depresiunii (Culoarului) Turda – Alba Iulia și are lungimea de 21 km și lățimea între 3 km, la Mirăslău, și 8 km, la est de Ocna Mureș.

I. Potențialul morfodinamic

În regiune, modelarea actuală a reliefului este condiționată de o serie de factori pasivi și activi precum:

Substratul geologic, constituit preponderent din depozite sedimentare sarmațiene și panoniene (marne cenușii și albăstrui, argile șistoase, nisipuri cuarțoase, pietrișuri etc.) dispuse în cadrul unor structuri cutate (sinclinale – Cisteiu-Unirea, Feldioara – și anticlinale – Ocna Mureș-Turda, Copand-Călărași) străpunse transversal de Mureș, funcționează ca factor pasiv în morfodinamica reliefului.

Relieful. Culoarul este orientat est-nord-est – vest-sud-vest și are formă asimetrică, cu versantul stâng mai îngust și abrupt. Este alcătuit doar din lunca și terasele Mureșului și din glacisuri de luncă și de terasă. Lunca este mai extinsă spre versantul drept, cu popine și cursuri părăsite, cu numeroase conuri de dejecție formate la pătrunderea afluenților Mureșului în albia majoră. Pe versantul drept terasele sunt bine păstrate și au forma unei fâșii care se reduce treptat, în lățime, spre vest, iar pe cel stâng, acestea au forma unor petice, mai extinse local și parazitare de glacisuri. Energia reliefului din culoar nu depășește 150m, densitatea fragmentării trece izolat de 2 km/km², iar valorile geodeclivității mai mici de 15° dețin peste 65% din suprafața sa. Preponderența terenurilor cvasiorizontale ridică nivelul de favorabilitate al reliefului.

Clima, prin regimul precipitațiilor, impune diferențieri temporale în activitatea proceselor de versant. Precipitațiile medii anuale au valori de 520-600 mm (510,4 mm la Fărău, 517,4 mm la Turda și 518.0 mm la Aiud), însă s-au înregistrat ani ploioși – 1897-1898, 1912-1916, 1969-1970, 1974-1976 – când valorile acestora au ajuns la peste 650 mm și ani secetoși – 1932-1935, 1945-1950, 1986 –, când cantitățile au fost de 350-400 mm. Un rol important în dinamica proceselor de versant îl au cele mai mari cantități de precipitații în 24 de ore – valorile lor de peste 50 mm fiind aproape egale cu media lunilor respective – și alternanța perioadelor cu precipitații abundente cu cele secetoase. Aici coeficientul de agresivitate pluvială este cuprins între 0,09 și 0,12 (D. Mureșan, I. Pleșa, 1992).

Utilizarea terenurilor și presiunea antropică. Valorificarea terenurilor este preponderent agricolă, cu predominanța cultivării plantelor, pe dreapta Mureșului. Tot pe dreapta râului, în luncă și pe terasele inferioare au fost construite căile ferate 300 (București – Brașov - Teiuș - Cluj-Napoca - Oradea) și 405 (Rășboieni - Târgu Mureș - Deda) și drumul european 81. Pe stânga Mureșului, la Ocna Mureș se exploatează sarea.

Densitatea medie a populației nu depășește 100 loc./km², iar habitatul uman este predominant rural. Singurul oraș este Ocna Mureș (15.503 locuitori în anul 2002), cu funcție industrială. Prin poziția sa la jumătatea culoarului, influențează social și economic majoritatea așezărilor rurale din regiune. Satele de aici sunt predominant adunate, de mărime medie, cu funcții agricole (preponderent cerealiere, dar și legumicole și viticole).

Agresivitatea extracției sării asupra mediului de la Ocna Mureș s-a intensificat începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, când au fost puse în practică lucrări de exploatare modernă a zăcămintului. Până la acea dată extracția s-a făcut în gropi cu diferite adâncimi. În primii ani ai secolului al XIX-lea a început exploatarea în sistem minier, iar din 1950 a început extracția prin metoda salaductelor (N. Mamară, 2006).

Într-un articol publicat recent, Luminița Macarie (2006) a analizat amploarea mișcărilor de tasare și stabilitatea terenurilor din regiunea masivului de sare de la Ocna Mureș și a delimitat două areale cu risc diferit: *Primul areal* se desfășoară până dincolo de limita în plan a masivului de sare și include „construcțiile aferente desfășurării lucrărilor de extracție a sării (sonde, conducte, clădiri) și construcțiile familiale și comerciale” situate „la vest de câmpurile de exploatare” (p. 39). Autoarea consideră că există riscul apariției unor surpări pe anumite porțiuni, în regiune aprobându-

se doar construirea instalațiilor pentru exploatarea zăcămintului de sare. *Al doilea areal* înconjură pe primul și include elemente de infrastructură (drumuri și clădiri cu variate destinații). Aici, mișcările de tasare produse „*nu afectează în mod sensibil securitatea construcțiilor, în condițiile în care s-au luat măsurile corespunzătoare care să le permită să preia în condiții de siguranță deformațiile subiacente*” (p. 39). Recent, la 22 decembrie 2010, în urma prăbușirii unei galerii de mină de sub oraș s-a format un crater de peste 10.000 m². Au fost afectate mai multe imobile din localitate.

Haldele de steril, numite de localnici „batale”, care au rezultat în urma activităților de la Uzinele de Produse Sodice, ocupă aproximativ 160 ha teren de luncă (de o parte și de alta a Mureșului) și constituie un real pericol. O parte din substanțele chimice stocate în acestea – cloruri, sulfați, ioni de calciu, amoniu ș.a. care dau o alcalinitate pronunțată (pH = 12) – sunt antrenate periodic de vânturi și ploi și transportate pe terenurile din împrejurimi sau chiar în apa Mureșului. Concentrația de Cl⁻ din regiunea haldelor de steril, măsurată în anul 2001 de Agenția de Protecție a Mediului Alba, are valori cuprinse între 88 și 120 g/l, în timp ce valoarea admisă este cuprinsă între 0,045 și 2,5 g/l, iar cea de SO₄²⁺ este cuprinsă între 278 și 945 mg/l, în timp ce valoarea admisă este de doar 250 mg/l. Aici suspensiile totale ating valori cuprinse între 50 și 113mg/l, deși, conform normelor în vigoare, ar trebui să nu depășească 30 mg/l (I. Petrescu și colab., 2003).

II. Procesele de modelare actuală

Din cauza potențialului morfodinamic, modelarea actuală a reliefului se realizează printr-o gamă variată de procese geomorfologice precum: pluviodenudarea și eroziunea în suprafață, ravenarea, torențialitatea, alunecările de teren și eroziunea și acumularea fluviatilă.

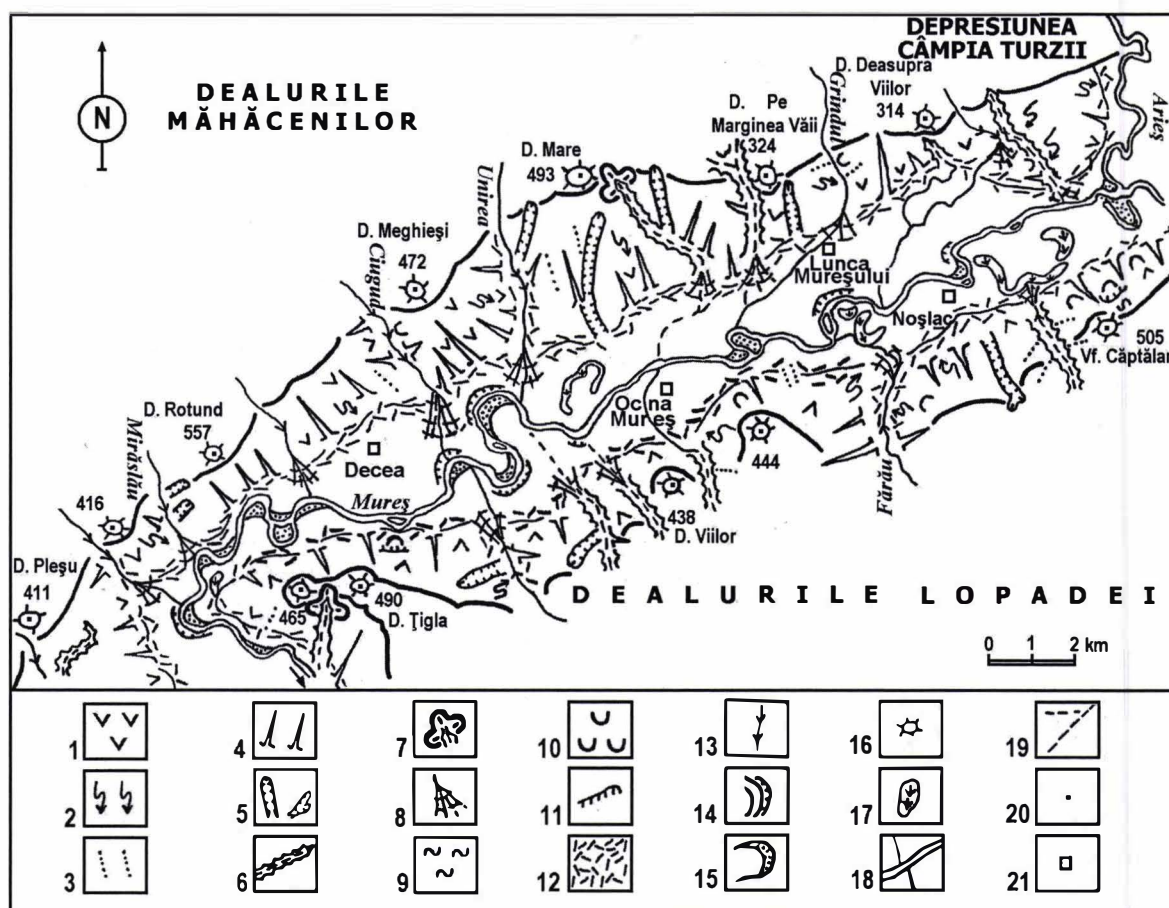

Fig. 1. Harta proceselor geomorfologice actuale: 1, pluviodenudare; 2, eroziune în suprafață; 3, șanț de eroziune; 4, ogaș; 5, ravenă; 6, organism torențial; 7, complex de procese actuale; 8, con de dejecție; 9, solifluxiune; 10, alunecare de teren (a, veche, b, recentă); 11, grueți; 12, alunecare curgătoare; 13, râpă de desprindere; 14, curgere noroioasă; 15, prăbușiri; 16, glacisuri coluvio-proluviale; 17, curs adâncit; 18, eroziune laterală în mal; 19, renie; 20, abrupt; 21, martor de eroziune; 22, exces de umiditate; 23, cursuri de apă permanente; 24, cursuri de apă temporare.

Pluviodenudarea și eroziunea în suprafață se produc pe pantele versanților cu valori de peste 2-3°, în absența unui covor vegetal, atât în timpul ploilor torențiale, cât și în cel al ploilor de lungă durată, dar numai în condițiile

în care solul este suprasaturat cu apă. Exceptând interfluviile, sunt prezente în cea mai mare parte a regiunii analizate, având amploare mai mare în jumătatea superioară a versanților cultivați cu plante prășitoare.

Procesele de ravenare sunt dependente direct de cantitatea și regimul precipitațiilor, de litologie, de lungimea și înclinarea versanților și de gradul de acoperire cu vegetație. Cu cât versanții sunt mai lungi, datorită acumulării unei mai mari cantități de apă, cu atât eroziunea lineară cauzată de scurgerea concentrată este mai mare. *Rigolele*, formele cele mai simple ce se dezvoltă în urma acțiunii de șiroire, apar predominant pe terenurile arabile, în grupuri paralele perpendiculare pe curbele de nivel, și au adâncimi de câțiva centimetri. Sunt distruse în majoritatea cazurilor de materialul deplasat prin creep sau de activitățile antropice. *Șanțurile de eroziune*, cu adâncimi de 0,5-1,5 m și lungimi de zeci sau chiar sute de metri, sunt dezvoltate pe versanții cu înclinare mai mare de 5° și pe frunțile teraselor. Uneori se află în asocierie cu ravene și deseori formează rețele în bazinele de recepție ale organismelor torențiale. *Ogașele*, cu adâncimi de 1,5-2 m, sunt prezente frecvent pe suprafețele cu înclinare de peste 15°. Sunt, în general, ogașe simple. *Ravenele* au adâncimi de peste 1,5-3 m și în funcție de stadiul de evoluție și forma versanților sunt simple și ramificate. Activitatea intensă de modelare a malurilor și vârfurilor evidențiază faptul că acestea se află în plină dezvoltare.

Torențialitatea apare ca un proces intermitent, complex, de eroziune transport și acumulare. Eficacitatea morfodinamică a torenților este impusă, pe lângă aportul apei din precipitații, de formațiunile geologice și de lungimile și pantele versanților. În regiunea analizată, numărul lor este ridicat pe versantul stâng (fig. 1) și au lungimi mai mari de 2 km. Bazinele lor de recepție au dimensiuni reduse (2-2,5 km²) ca urmare a pantelor mari. Conurile de dejecție dezvoltate la contactul cu lunca Mureșului și în luncă au în general aspect teșit. Uneori, viiturile produse de organismele torențiale produc pagube economice sau chiar victime umane. Un astfel de eveniment s-a produs la 22 iunie 2010 (fig. 2), când în urma viiturii produse pe pâraul Banța o persoană și-a pierdut viața.

Fig. 2. Aluviuni depuse de scurgerea torențială a pâraului Banța, la Uioara de Jos, la 22 iunie 2010
(http://www.adevarul.ro/locale/alba_julia/FOTOVIDEO-Alba-Durere-Uioara-Jos_0_285571890.html)

Alunecările de teren (superficiale și profunde) sunt procese relativ frecvente pe versanții arealului analizat. Dezvoltarea lor este determinată de alternanța nisipurilor slab cimentate cu marne și argile (roci plastice și impermeabile) de lipsa vegetației forestiere etc. *Alunecările superficiale*, cele mai numeroase procese gravitaționale, cu grosimea materialului deplasat de 1-2 m, antrenează în mișcare atât pătura de sol, cât și, pe o mică adâncime, substratul geologic. În sectorul studiat sunt evidențiate preponderent pe versantul drept. În majoritatea cazurilor aceste alunecări au dimensiuni reduse, în multe situații delimitarea lor de solifluxiune fiind greu de realizat.

Surpările se declanșează atunci când se realizează un dezechilibru între pantele de peste 60° și rezistența la forfecare a rocilor. Au loc izolat, numai pe râpele de desprindere ale alunecărilor de teren și în malurile ravenelor și Mureșului.

Procesele fluviale au loc permanent în albia minoră a Mureșului, aici putându-se separa:

- a) sectoare unde predomină eroziunea laterală și transportul;
- b) sectoare în care predomină acumularea.

În cazul primei categorii sunt foarte intense prăbușirile malurilor, iar în a doua, formarea reniilor. Datorită pantei reduse (sub 1m/km), albia minoră a evoluat în plan orizontal spre o meandrare complexă, prin formarea așa-numitelor meandre tip gât de lebădă (la Cisteiu de Mureș).

III. Riscul geomorfologic

Riscul geomorfologic, prezent tot mai mult în literatura de specialitate din România (P. Coteț, 1978; D. Bălțeanu și colab., 1989; Maria Sandu, 1994; Florina Grecu, 1997; I. Irimuş, 2002 ș.a.), se referă la „ansamblul de amenințări la resursele umane care vin din instabilitatea caracteristicilor de suprafață ale Pământului” (Gares și colab., 1994, citați de Florina Grecu, 1997).

Utilizând ca model *Harta de risc geomorfologic a culoarului depresionar Apold-Sibiu* (Maria Sandu, 1993), în regiunea analizată, datele analitice, frecvența și intensitatea proceselor geomorfologice actuale au permis identificarea a cinci tipuri de risc geomorfologic, grupate în trei clase:

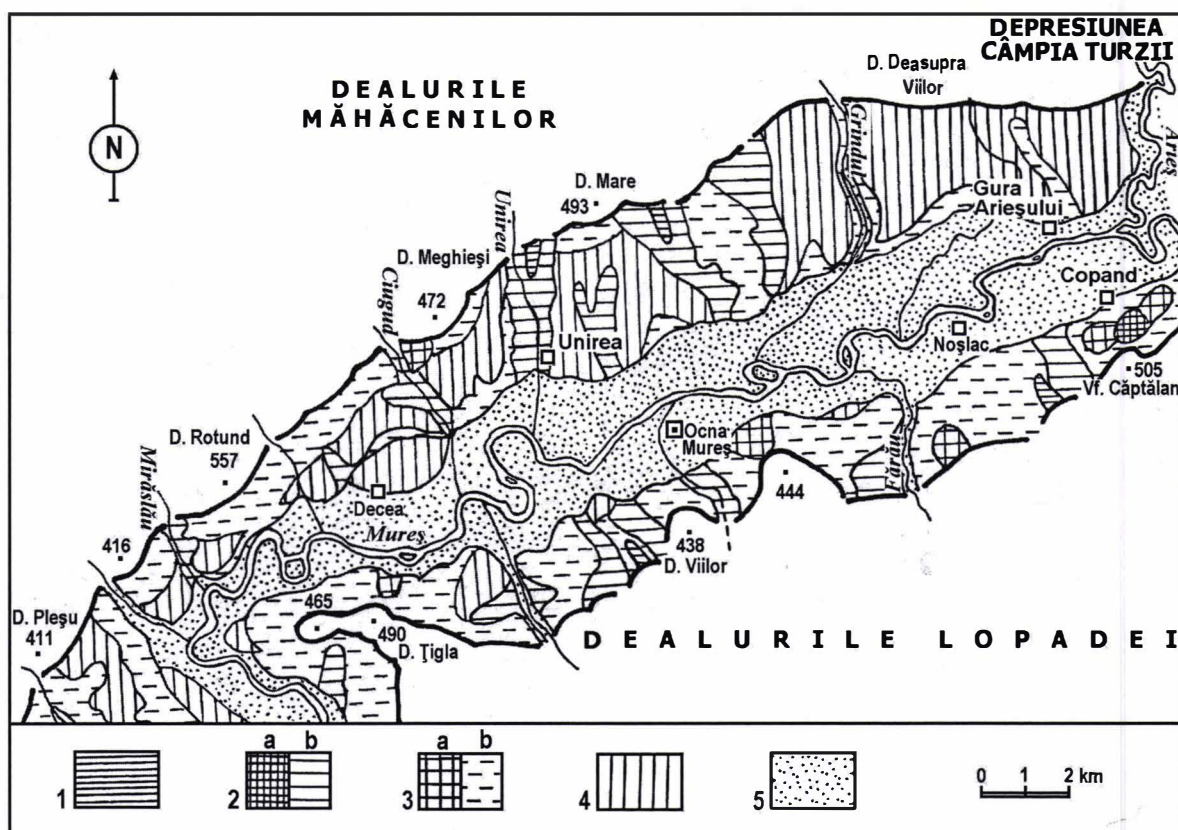

Fig. 3. Harta de risc geomorfologic a Culoarului Mureșului între Arieș și Mirăslău:

- 1, culmi cu risc de îngustare prin eroziune regresivă; 2, areale cu risc geomorfologic mare: a, versanți cu risc mare de declanșare a alunecărilor de teren și a proceselor de ravenare; b, versanți cu risc mare cauzat de procesele de ravenare și de eroziunea în suprafață; 3, areale cu risc geomorfologic moderat: a, versanți cu risc moderat de declanșare a alunecărilor de teren și a proceselor de ravenare; b, versanți cu risc mediu cauzat de procesele de ravenare și de eroziunea în suprafață; 4, suprafețe cu risc mic de declanșare a alunecărilor de teren și a proceselor de ravenare; 5, alpii cu riscul unor inundații periodice.

1. Areele cu **risc geomorfologic mare** (circa 16% din întreg teritoriul studiat) se caracterizează printr-un potențial morfodinamic ridicat generat de suprafețele cu pante de peste 20°. Sunt în general terenuri vulnerabile, care necesită lucrări antierozionale. În această categorie sunt incluși:

a) versanții cu risc mare de declanșare a alunecărilor de teren și a proceselor de ravenare, cum sunt cei de la sud de localitatea Copand (fig. 3);

b) versanții cu risc mare cauzat de procesele de ravenare și de eroziunea în suprafață ai bazinetelor torențiale Unirea, Ciugud, Fărău etc.

2. Suprafețele cu **risc geomorfologic moderat** (aproximativ 30%) sunt reprezentate de versanții cu pante cuprinse între 15° și 20° și unde sunt active alunecările superficiale și procesele de eroziune lineară. În carul lor se disting două situații:

a) versanții cu risc moderat de declanșare a alunecărilor de teren și a proceselor de ravenare, cum sunt la sud de Copand, sud-est de Ocna Mureș etc.;

b) versanți cu risc mediu cauzat de procesele de ravenare și de eroziunea în suprafață, mai extinși în extremitățile estică și vestică, la contactul cu Dealurile Măhăcenilor și Dealurile Lopadei.

3. Suprafețele cu **risc geomorfologic mic** (aproximativ 21%) au potențialul morfohidrografic scăzut datorită pantelor reduse (3-15°), aici remarcându-se doar eroziunea în suprafață (fig. 3).

În spațiul analizat, ponderi mari (32%) dețin suprafețele fără risc geomorfologic, corespunzătoare albiei majore a Mureșului, dar unde pun probleme deosebite frecvențele viituri.

Bibliografie

- Badea, L., Buza, M., Niculescu, Gh., Sandu, Maria, Schreiber, W., Mihaela, Șerban, Kadar, A. (2006), *Unitățile de relief ale României, III, Munții Apuseni și Podișul Transilvaniei*, Edit. Ars Docendi, București.
- Bălțeanu, D., Dinu, Mihaela, Cioacă, A. (1989), *Hărțile de risc geomorfologic*, SCGGG, Geogr., 22.
- Ciupagea, D., Păucă, M., Ichim, Rr. (1970), *Geologia Depresiunii Transilvaniei*, Edit. Academiei, București.
- Coteț, P. (1978), *O nouă categorie de hărți – hărțile de risc - și importanța lor geografică*, Terra, X (XXX), 3.
- Greco, Florina (1997), *Fenomene naturale de risc – geologice și geomorfologice*, Edit. Universității din București.
- Greco, Florina, Palmentola, G. (1997), *Geomorfologie dinamică*, Edit. Tehnică, București.
- Irimuş, I. (2002), *Riscuri geomorfologice în regiunea de contact interjudețeană din nord-vestul României*, Riscuri și catastrofe, Edit. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca.
- Ludușan, N. (2006), *Brecia sării – geneză și zăcămintă*, Pangeea, 6, Alba Iulia.
- Macarie, Luminița (2006), *Fenomene de risc asociate exploatării sării în perimetrul urban Ocna Mureș*, Pangeea, 6, Alba Iulia.
- Mamară, N. (2006), *Exploatarea sării la Ocna Mureș și urmările asupra mediului*, Pangeea, 6, Alba Iulia.
- Mărculeț, Cătălina, Dragotă, Carmen-Sofia, Mărculeț, I. (2008), *Zile consecutive cu precipitații pe praguri caracteristice și procesele geomorfologice din vestul Podișului Târnavelor*, Revista Geografică, T. XIV-XV, 2007-2008, București.
- Mărculeț, I. (2006), *Modelarea actuală a versantului stâng al Mureșului între Târnava și Sebeș*, Revista Geografică, T. XII, București.
- Mărculeț, I. (2011), *Aspecte privind modelarea albiilor Mureșului dintre Arieș și Strei*, Lykeion, nr. 3, Mediaș.
- Mărculeț, I., Mărculeț, Cătălina (2004), *Procese geomorfologice actuale și utilizarea terenurilor în Dealurile Lopadei*, Comunicări de geografice, Vol. VIII, București.
- Mărculeț, I., Mărculeț, Cătălina, Marcu, Daniela (2008), *Changes in the Bilag Hill land use (Mureș Couloir) after 1990*, Sargeția, Acta. Mus. Dev., Ser. Nat., Vol. XXI, Deva.
- Mărculeț, I., Mărculeț, Cătălina (2010), *Riscul geomorfologic și riscul climatic în Culoarul Aiud – Sebeș*, Analele Asociației Profesionale a Geografilor din România, vol. I, nr. 1, București.
- Mărculeț, I., Mărculeț, Cătălina (2010), *Geomorphological risk and land degradation control in the Mureș Corridor between the Aiud and Sebeș rivers*, Ecological performance in a competitive economy, 2010, Vol. I, București.
- Mureșan, D., Pleșa, I. (coord.) (1992), *Irigări, desecări și combaterea eroziunii solului*, Edit. Didactică și Pedagogică, București.
- Sandu, M. (1994), *Harta de risc geomorfologic a culoarului depresionar Apold-Sibiu*, Lucr. Sesiunii științifice anuale 1993, Inst. de Geografie, București.
- *** (1967), *Harta geologică a României, Foaia Turda, Scara 1 : 200.000*, Institutul Geologic, București.
- ***http://www.adevarul.ro/locale/alba_iulia/FOTOVIDEO-Alba-Durere-Uioara-Jos_0_285571890.html

SEMNIIFICAȚIA LIMITEI ÎN REGIONAREA GEOGRAFICĂ (LIMITA DINTRE PODIȘUL HÂRTIBACIULUI ȘI DEPRESIUNEA FĂGĂRAȘULUI)

Dr. Florina Grecu

Résumé. La signification de la limite dans la régionalisation géographique. (La limite entre le Plateau Hartibaciului et la Dépression Făgărașului). La limite doit être comprise comme un espace et pas comme une ligne de démarcation. Dans cet espace, certaines caractéristiques des unités qui font l'objet de la séparation se diluent ou même disparaissent (éléments de discontinuité) et d'autres caractéristiques se continuent (éléments de continuité). C'est très intéressant de suivre le rapport entre les deux catégories d'éléments, surtout dans les régionalisations géomorphologiques, auxquelles nous ferons le plus souvent référence. Cependant, d'ici résulte la nécessité de la qualité homogène de certains éléments qui donnent contenu à la région.

Cuvinte cheie: limite, continuitate, discontinuitate, regionalizare, Podișul Transilvaniei

Mots-clees: limite, continuité, discontinuité, régionalisations, Plateau de Transylvanie

Conceptual de limită se referă la valori termice sau mecanice care marchează fie desfășurarea anumitor procese, fenomene, fie stingerea lor. Definiția se aplică și în domeniul geografiei, la procese, fenomene de natură fizico-sau economico-geografică, implicit la teritorii.

Pentru geografie însă, limita face parte din vocabularul științific de bază pentru că desemnează atât tendința de stingere a acțiunii unor procese, fenomene etc., cât mai ales delimitări teritoriale. Privită din această perspectivă, limita nu mai este o simplă noțiune ci un instrument de lucru mai ales în geografia regională. Deși regionarea și regiunile geografice (stabilite fie pe criterii ce definesc componente geografice - geomorfologice, fizice, umane, economice etc., fie pe criterii complexe – entitatea teritorială geografică-fizică, umană și economică) au preocupat pe geografi români, totuși conceptual de limită a fost mai puțin dezbătut.

Un alt aspect este acela al delimitării, respectiv a aplicării limitei, pe baza mai multor criterii, cum sunt: scara hărții, recunoașterea în teren, singularitatea sau complexitatea criteriilor, fenomenul, procesul, componentele de mediu, caracteristicile de continuitate sau de discontinuitate etc. Acestea se aplică de multe ori involuntar, mental, de către specialiștii cu experiență.

Fig. 1. Cuesta nord-făgărașană și lacul de acumulare de pe Olt (Avrig) (2009)

Limita trebuie înțeleasă ca un spațiu, nu ca o linie de demarcație. În acest spațiu, unele dintre caracteristicile unităților ce fac subiectul separării se diluează sau chiar dispar (*elemente de discontinuitate*), alte caracteristici se continuă (*elemente de continuitate*). Este foarte interesant de urmărit raportul dintre cele două categorii de elemente, mai ales în regiunile geomorfologice, la care vom face cele mai dese referiri. De asemenea, de aici rezultă și necesitatea calității omogene ale unor elemente ce dau conținut regiunii.

Unele definiții ale regiunii se bazează pe caracterul de omogenitate, cum rezultă din definițiile următoare, citate de Cocean din diferite surse (2005, p.3):

- *arie delimitată pe baza omogenității generale a trăsăturilor teritoriului și a ocupațiilor;*
- *suprafața în interiorul căreia s-a dezvoltat un model uman de adaptare la mediu;*
- *domeniu în care entități diferite, puse în mod artificial împreună, s-au adaptat ulterior în vederea unei existențe comune;*
- *suprafață ale cărei condiții fizice sunt omogene”.*

lată, spre exemplu, limita sudică a Podișului Hârtibaciului, care este în același timp limita nordică a Depresiunii Făgărașului, în trasarea căreia trebuie să se țină cont de caracterul depresionar și de cel de podiș al unităților respective.

Podișul Hârtibaciului are un relief de podiș deluros, cu altitudini cuprinse între 749 m, în est, 380 m, în vest. Relieful din cadrul Podișului Hârtibaciului este reprezentat printr-o suită de dealuri și văi înguste, orientate est-vest, cele principale și aproximativ nord-sud, dispuse aproape paralel, cele secundare. În partea de nord a podișului (Podișul Mediașului cu Dealurile Roandolei, Podișul Vânători) se găsesc dealuri asimetrice, care adeseori se termină la partea superioară a interfluviilor cu suprafețe plane, cu înclinare ușoară longitudinală și transversală, spre axa rețelei de drenaj.

Aceste particularități sunt rezultatul evoluției în special mio-pliocene și cuaternare, posterior exondării regiunii, precum și a modelării accentuate a reliefului favorizate de rocile sedimentare predominant miocene (gresii, marne, nisipuri, argile - la sud de râul Hârtibaciu) și panoniene (nisipoase cu intercalații de argile - la nord de axa principală de drenaj, Hârtibaciu). Alternanța de strate impermeabile de marne și argile cu strate permeabile de nisipuri, gresii și conglomerate cu structură monoclinală sunt factori esențiali de favorabilitate a proceselor geomorfologice contemporane (Grecu și colab., 2008).

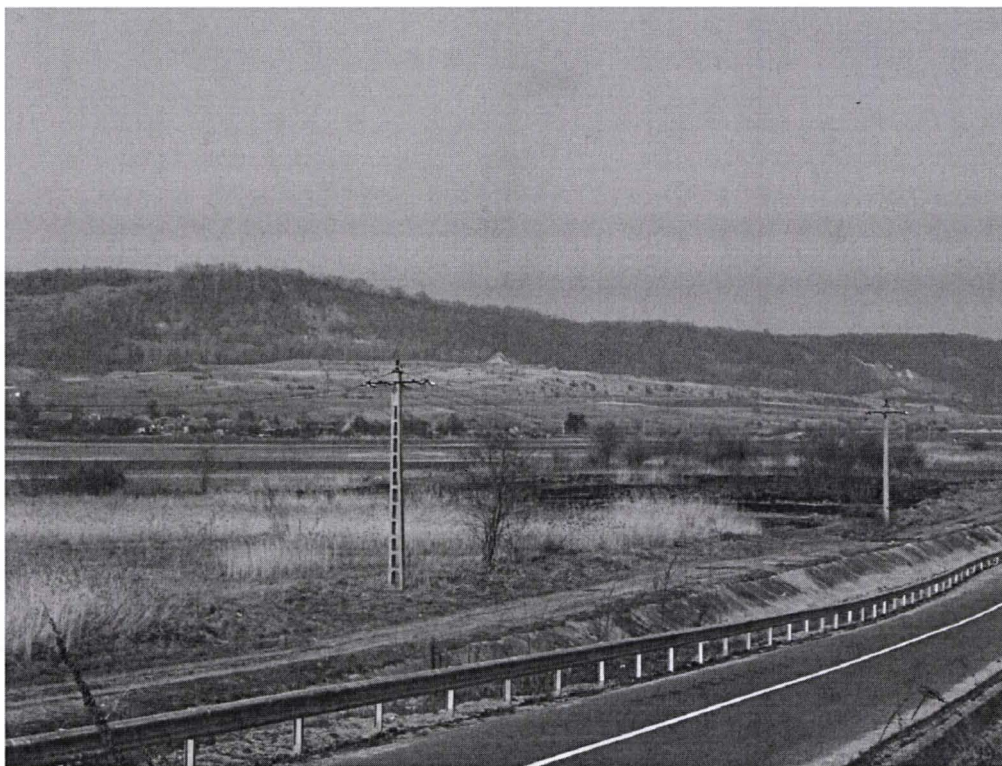

Fig. 2. Procese și forme de albie (lunca, exces de umiditate) și de versant (glacis, alunecări de teren, ravene) (2009)

Versanții au evoluat în raport cu condițiile de rocă, structură, climă, vegetație, mod de utilizare a terenurilor. Suprafețele cvasistructurale, afectate de procese geomorfologice, evoluează prin fragmentare concomitent cu aplatizarea lor. În jumătatea nordică a podișului, unde predomină nisipurile ușor cimentate, cusele sunt bine exprimate în relief, cu pante accentuate. În condițiile unei vegetații ierbacee, acestea sunt afectate de eroziunea în suprafață, alunecări superficiale, torențialitate, evoluând predominant prin retragere. Accesibilitatea dificilă a versanților pentru utilizările agricole a impus amenajarea lor în agroterase (vechi, cu pajști).

Podișul Hârtibaciului reprezintă o regiune clasică de alunecări de teren, prezente într-o gamă variată de tipuri. Caracteristice sunt însă alunecările masive de tip „glimee” (Gârbacea, 1964; Grecu, 1983, 1985, 1997; Buzilă, Munteanu, 1997) (citați de Grecu și colab., 2008). Riscul geomorfologic este diversificat în funcție de procesele actuale.

Fig. 3. Detaliu la figura 2 (foto 2009)

Parametrii morfografici și morfometrici, prin valorile lor, în strânsă interacțiune cu structura substratului petrografic, confirmă principala caracteristică a Podișului Hârtibaciului: *dinamica accentuată a versanților*. Astfel, *densitatea fragmentării* are valori cuprinse între 2 și 3,5 km/km², iar *energia reliefului* variază între 90 și 300 m/km². *Declivitatea* variază de la 5-10° pe suprafețele structurale, la peste 55° pe abrupturile cuestice, menținându-se între 2 și 5° pe podurile teraselor și suprafețelor de nivelare. Pondere însemnată dețin suprafețele cu pante de 15-25°. Versanții cu pante mai mari de 10° și constituția litologică au creat un cadru prielnic desfășurării unor ample *proces de modelare a reliefului*. La nord de Hârtibaciu, pe formațiunile sedimentare predominant pliocene, predomină *torențialitatea și eroziunea lineară și regresivă*, iar la sud, pe formațiunile sarmațiene, sunt frecvente *alunecările de teren* (Grecu și colab., 2008).

„La contactul cu Carpații Meridionali se găsesc depresiunile Făgărașului (în sudul Podișului Hârtibaciului) și Sibiuului – Săliște – Apold (în sudul Podișului Secașelor) având geneză tectonică și de eroziune. Rețeaua hidrografică

montană a creat glacisuri, piemonturi, iar rețeaua hidrografică majoră transversală (Oltul și, respectiv, Cibinul și Secașul Mare) a creat largi terase fluviatile. În conținutul depresiunilor sunt incluși și versanții formați din sedimentar spre unitatea montană, alcătuind rama depresionară. Astfel, există o conexiune directă genetică și evolutivă între unitățile limitrofe” (Grecu și colab., 2008).

Limita nordică a depresiunii trebuie să scoată în evidență caracterul ei depresionar, deci ar trebui să fie trasată pe frontul de cuestă nord-făgărășan. În acest fel se elimină din podiș versantul sudic. La scara mare trebuie însă să se ia în considerare tipurile de procese de modelare respective: fluviile (către depresiune - dependente de Olt și lacurile din lungul acestuia, fig. 1), gravitaționale (specifice versantului de podiș, fig. 2, 3).

La scară mare acest lucru este posibil, urmărind râurile scurte, declivitatea versanților, extinderea luncii etc. (fig. 2), o limită care ar corespunde cu cea dată de Popescu (1990).

În fapt, questa este un spațiu cu funcție de limită între cele două unități. În plus, problema se pune în special când se fac regionări pe spații mari; când se studiază separat unitățile, spațiul de limită poate fi mai mare pentru înțelegerea mai corectă a elementelor de continuitate și de discontinuitate. Ideea de spațiu de interferență o găsim și la Popescu (1990, p.11), astfel: „...Acest front cuestic reprezintă o fâșie de interferență între caracterele celor două unități geomorfologice vecine...”.

Bibliografie

Grecu, Florina (2000), *Repere ale gândirii în geografie*, Edit. Universității, București.

Grecu, Florina, Mărculeț, I., Mărculeț, Cătălina, Dobre, R. (2008), *Podișul Transilvaniei de Sud și unitățile limitrofe. Repere geografice*, Edit. Universității, București.

Coccean, P. (2005), *Geografie regională a României*, Proiect pentru învățământul rural.

Popescu, N. (1990), *Țara Făgărașului, Studiu geomorfologic*, Edit. Academiei, București.

Résumé. *Le glissement de terrain de Căpud (le département d'Alba) - observations géo morphologiques.* Le glissement (environ 50 ha) s'est formé sur le versant gauche de Mureș, au sud de la localité Căpud, entre les altitudes de 240 et 350 mètres, sur des dépôts pannoniens (des grosses couches de sables et d'argiles, disposées à structure monoclinale de nord-est vers le sud-ouest). A son déclenchement ont contribué aussi l'érosion latérale exercée par la rivière de Mureș à la base du versant. Cela a eu lieu en plusieurs étapes sur deux directions d'avancement : de l'ouest à l'est et du sud au nord. S'ensuit un glissement conséquent, régressif, avec un ravin de détachement complexe. Quand il y a des précipitations torrentielles, cette masse de roche est intensément modelée par l'érosion en surface et le ruissellement.

Cuvinte cheie: alunecare de teren, Căpud, Culoarul Arieș – Sebeș

Mots-clés: glissements de terrain, Căpud, Aiud-Sebeș Corridor

A. Introducere. Localitatea Căpud, componentă a orașului Teiuș, este situată în Culoarul Aiud – Sebeș (în Depresiunea Turda – Alba Iulia), pe versantul aferent Dealurilor Lopadei (vestul Dealurilor Târnavei Mici), pe stânga râului Mureș, la 46°12' latitudine nordică și 23°44' longitudine estică, în județul Alba. Aici, în sudul satului, la o distanță de aproximativ 500 m, se află cea mai mare alunecare de teren din Culoarul Aiud – Sebeș, întinsă pe circa 50 ha.

B. Potențialul morfodinamic al regiunii. În regiunea localității Căpud, modelarea reliefului este condiționată de o serie de factori pasivi (substratul geologic, relieful și vegetația) și activi (climatici și antropici) și care prin asociere constituie potențialul morfodinamic.

Substratul geologic, constituit din stive sedimentare pannoniene (marne cenușii și albastrii, argile șistoase, nisipuri cuarțoase, pietrișuri etc.), dispuse ușor monoclin, alături de **neotectonică** (anticlinalul Mirăslău – Bucerdea Grănoasă – Spătaț, la est de Căpud, și sinclinalul Săndulești – Mirăslău – Aiud – Henig, poziționat la vest de localitate) funcționează ca factor pasiv în morfodinamica reliefului (*Harta geologică a României, Foaia Turda*, 1967).

Relieful regiunii apare în dublă ipostază: atât ca suport și factor de condiționare a proceselor de modelare, dar și ca rezultat al acestora. Versantul pe care s-a produs alunecarea este de formă convexă, cu pante mai mari de 20° (uneori chiar peste 25°), cu energia între 20 și 150 m, cu densitatea fragmentării de 1-2 km/km² și cu expoziție vestică.

Clima, prin regimul precipitațiilor, impune diferențieri temporale în activitatea proceselor gravitaționale. Precipitațiile medii anuale au valori relativ scăzute, de 515-520 mm (518.0 mm la Aiud și 515.8 mm la Alba Iulia), însă s-au înregistrat ani ploioși – 1897-1898, 1912-1916, 1969-1970, 1974-1976 – când valorile acestora au ajuns la 700-800 mm și ani secetoși – 1932-1935, 1945-1950, 1986 –, când cantitățile au fost de 350-400 mm. Un rol important în dinamica alunecării îl au cele mai mari cantități de precipitații în 24 de ore – valorile lor de peste 60 mm fiind mai mari decât media lunilor respective (74.1 mm în iunie la Alba Iulia) – și alternanța perioadelor cu precipitații abundente cu cele secetoase, aici coeficientul de agresivitate pluvială fiind între 0,09 și 0,12 (Mureșan, Pleșa, 1992).

Vegetația naturală și utilizarea terenurilor generează diferențieri locale în protecția sau în vulnerabilitatea suprafeței reliefului. Pădurile de quercinee de la Căpud au fost înlocuite treptat de pășuni și fânețe. Aceste modificări au favorizat apariția alunecării și intensificat agresivitatea torențială.

C. Morfologia alunecării. Așa cum am precizat, alunecarea studiată s-a format pe versantul stâng al Mureșului, la sud de localitatea Căpud, între altitudinile de 240 și 350 m, pe depozite pannoniene constituite din stive groase de nisipuri și argile, dispuse monoclin de la nord-est spre sud-vest. De-a lungul timpului, la declanșarea alunecării a contribuit eroziunea laterală exercitată de râul Mureș la baza versantului.

Procesul s-a desfășurat în mai multe etape pe două direcții de înaintare: a) de la vest la est și b) de la sud la nord. A rezultat o alunecare consecventă, delapsivă, cu râpă de desprindere complexă.

Corpul alunecării, cu panta medie de 18%, are lungimea de circa 1.300 m, lățimea medie de 400 m și lățimea maximă de 625 m. În cadrul lui sunt prezente praguri și movile. Movilele, patru la număr, de forme conice sau prismatice, se găsesc, în special, în jumătatea inferioară și au înălțimi între 5 și 15 m, iar în spatele lor sunt prezente mici depresiuni cu exces de umiditate și băltiri (Fig. 1). La precipitațiile torențiale, această masă de rocă frământată este intens modelată de eroziunea în suprafață și șiroire.

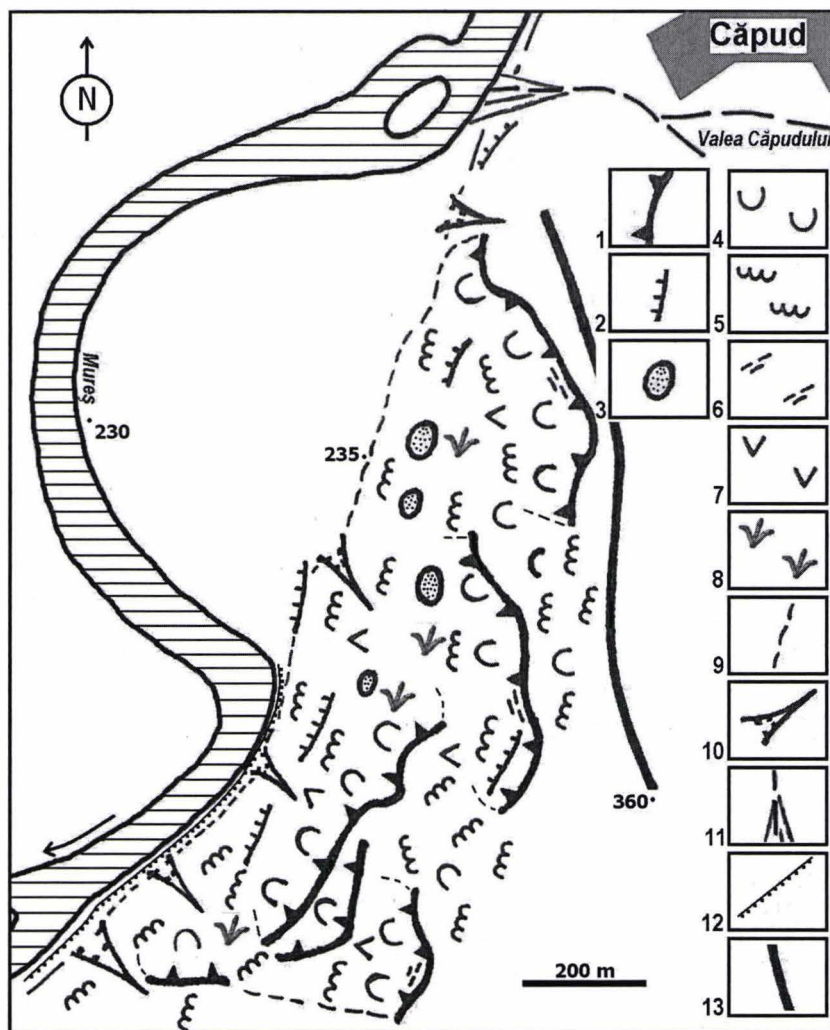

Fig. 1. Schița geomorfologică a alunecării de la Căpud:

- 1, râpă de desprindere;
- 2, abrupt;
- 3, movilă;
- 4, alunecare moderată;
- 5, alunecare superficială;
- 6, surpări, prăbușiri;
- 7, pluviudenudare și ablație;
- 8, microdepresiune cu băltire;
- 9, limita corpului alunecării;
- 10, ogaș;
- 11, torent cu con de dejecție;
- 12, eroziune laterală;
- 13, culme rotunjită.

Complexitatea cornișei – înaltă de 2-6 m – constă în discontinuitatea sa și în prezența unor sectoare în semicerc, care dau aspectul unei ghirlande, și sectoare rectilinii. La baza ei sunt prezente materiale provenite din surpări, iar în perioadele secetoase este modelată de coraziune și deflație.

D. Combaterea alunecării. Pentru încetinirea sau chiar stingerea alunecării de la Căpud, se impune luarea urgentă a unor măsuri, precum: diminuarea pășunatului și supraînsămânțări (cu *Trifolium pratense*, *Medicago sativa*, *Medicago falcata*, *Lotus corniculatus*, *Festuca pratense* ș.a.) sau reînsămânțări (cu graminee sau leguminoase perene), lucrări de drenare („în spic” sau „în arcade”) și chiar plantări silvice (pini, salcâmi, peri sălbatici, păducelul ș.a.).

Bibliografie selectivă

- Badea, L., Buza, M., Niculescu, Gh., Sandu, Maria, Schreiber, W., Mihaela, Șerban, Kadar, A. (2006), *Unitățile de relief ale României, III, Munții Apuseni și Podișul Transilvaniei*, Edit. Ars Docendi, București.
- Grecu, Florina, Palmentola, G. (1997), *Geomorfologie dinamică*, Edit. Tehnică, București.
- Mărculeț, Cătălina, Dragotă, Carmen-Sofia, Mărculeț, I. (2008), *Zile consecutive cu precipitații pe praguri caracteristice și procesele geomorfologice din vestul Podișului Târnavelor*, Revista Geografică, T. XIV-XV, 2007-2008, București.
- Mărculeț, I., Mărculeț, Cătălina (2010a), *Riscul geomorfologic și riscul climatic în Culoarul Aiud – Sebeș*, Analele Asociației Profesionale a Geografilor din România, vol. I, nr. 1, București.
- Mărculeț, I., Mărculeț, Cătălina (2010), *Geomorphological risk and land degradation control in the Mureș Corridor between the Aiud and Sebeș rivers*, Ecological performance in a competitive economy, 2010, Vol. I, București.
- *** (1967), *România, Harta geologică, scara 1 : 200.000, Foaia Turda*, Institutul Geologic, București.

CIRCULAȚIA GENERALĂ ATMOSFERICĂ ȘI TIPURILE DE VREME DOMINANTE ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

Dr. Carmen Dragotă
Dr. Cătălina Mărculeț

Abstract. *General atmospheric circulation and dominant weather types in the north-west of Romania. On the basis of the results of synoptic processings, of the prognoses made by the National Administration of Meteorology and of the specialist literature, the authors produced a synthetic overview of the atmospheric circulation characteristics in Europe as applied to the north-west of Romania. A general synoptic framework emerged for the manifestation of major weather types and distinct seasonal features.*

Cuvinte cheie: *circulația generală atmosferică, centri barici, tipuri de vreme.*

Key-words: *general atmospheric circulation, pressure centre, weather types.*

La nivelul Europei, circulația generală atmosferică se încadrează în **patru mari forme**, impuse de condițiile fizico-geografice – circulația vestică, circulația polară, circulația tropicală și cea de blocare – având cea mai mare desfășurare și pentru teritoriul României:

- **Circulația vestică** cea mai frecventă pentru teritoriul României, persistentă tot timpul anului, condiționată de existența unui câmp de mare presiune atmosferică în sudul continentului și a unei zone depresionare în nordul acestuia. Această circulație creează condițiile unor ierni blânde, cu precipitații bogate îndeosebi sub formă lichidă, veri instabile, mai ales în jumătatea sudică a țării;

- **Circulația polară (nordică sau nord-vestică)** frecventă primăvara, vara și toamna, determinată de dezvoltarea și extinderea către Islanda a anticiclonei Azorice, antrenând spre centrul și sud-estul Europei mase de aer de origine oceanică, de la latitudini polare. Acest tip de circulație favorizează scăderea temperaturii, creșterea nebulozității și căderea precipitațiilor convective;

- **Circulația sudică sau sud-vestică (tropicală)** favorizează advecția maselor de aer cald din zonele sudice tropicale spre cele nordice polare. În traiectoria lor spre teritoriul țării noastre, aceste mase de aer tropical se încărcă cu o cantitate considerabilă de vapori de apă deasupra Mării Mediterane. Acest tip de circulație determină ierni blânde, veri instabile și cantități mari de precipitații sub formă de averse însoțite de frecvente fenomene orajoase;

- **Circulația de blocare** caracterizată prin instalarea unui câmp de presiune ridicată în care vremea este uscată și secetoasă vara și umedă și închisă iarna.

În funcție de poziția și intensitatea sistemelor barice determinate de acestea, *tipurilor principale ale circulației atmosferice din atmosfera joasă* le corespund mai multe variante:

- **Ciclonele Mediteraneene** care se formează deasupra Mării Mediterane, în special în zona de ciclogeneză a Mării Ligure. Aceștia, se manifestă mai ales în sudul țării, având o frecvență mare iarna și mai mică în a doua parte a verii și începutul toamnei, determinând precipitații bogate. În arealul de interes acești cicloni acționează în special iarna și primăvara, când traversează Depresiunea Panonică și determină temperaturi mai ridicate și precipitații bogate cantitativ (fig. 1);

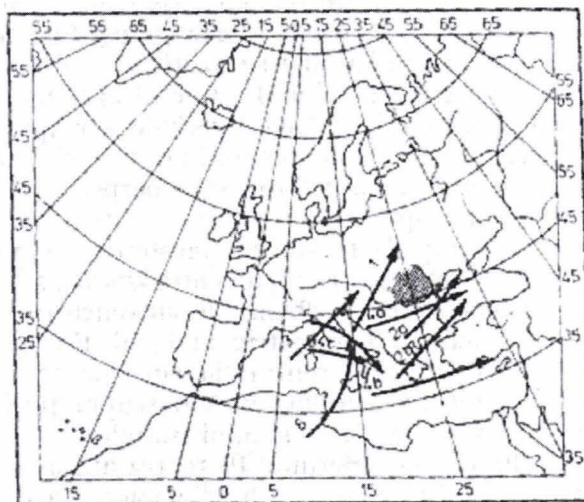

Fig. 1. Traiectoriile Ciclonilor Mediteraneeni
(Șorodoc, 1962, citat de Bordei-Ion, 2009)

- *nucleele ciclonice cut-off de altitudine* favorizate genetic de cuplajele ciclonilor mediteraneeni cu formațiile anticiclonice continentale. Aceste nuclee reci întrețin activitatea ciclonică de la sol și accentuează gradul de instabilitate termodinamică a aerului din troposfera inferioară și medie. Dezvoltarea sistemelor noroase adiacente este condiționată de prezența mișcărilor ascensionale verticale, la scară mare. Acestea sunt deosebit de intense în partea anterioară a talvegurilor de altitudine, dar și în zona de defazaje marcante către câmpul baric și cel termic din cadrul nucleelor cut-off.

Prezența lanțului Munților Carpați influențează într-o măsură considerabilă sistemele barice menționate, producând modificări ale traiectoriilor ciclonilor, deformări ale fronturilor și diferențieri în aspectul vremii (fig. 2). Astfel, ciclogeneza orografică specifică Podișului Transilvaniei se manifestă în prezența circulației nordice asociate unui ciclon mediteranean care acționează în apropiere. Fenomenul implică o suită de manifestări meteorologice specifice ocuziei atmosferice în general și configurației lanțului carpatic în special. Drept consecință, ecartul de variabilitate al temperaturii aerului prezintă valori apropiate de normală în tot timpul anului, extremele termice nu ajung la valori de referință pentru teritoriul României, regimul nebulozității atinge valori mai mari sub influența instabilității atmosferice accentuate, calmul atmosferic are o pondere mai însemnată decât în teritoriile din afara arcului carpatic, precipitațiile atmosferice sunt mult mai bogate cantitativ etc.

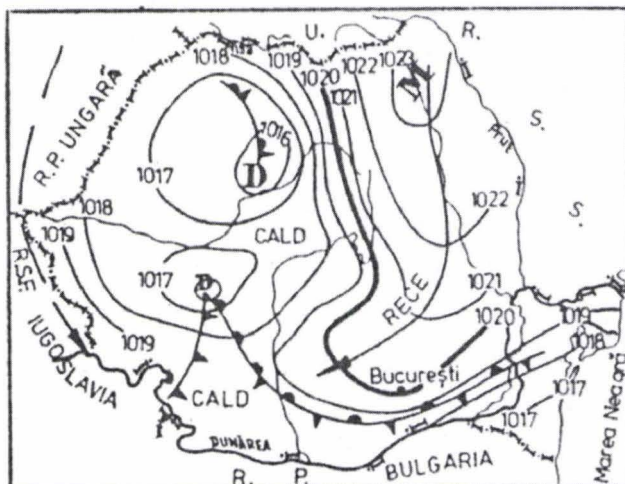

Fig. 2. Ciclon orografic matur deasupra Transilvaniei, generat de ciclogeneza orografică carpatică (Bordei-Ion, 2009)

În schimb, versanții vestici ai lanțului carpatic supuși circulațiilor atmosferice vestice și nord-vestice, primesc cantități de precipitații mult mai bogate față de cele cumulate pe versanții estici adăpostiți, unde are loc frecvent procesul de föhn. Inversiunile termice capătă uneori caracter de hazard climatic, prin diferențele termice create între spațiile depresionare și versanți, iar fenomenele meteorologice asociate capătă dimensiuni valorice (frecvență și intensitate) diferite, specifice expunerii acestora față de circulația atmosferică dominantă (Dragotă, 2006).

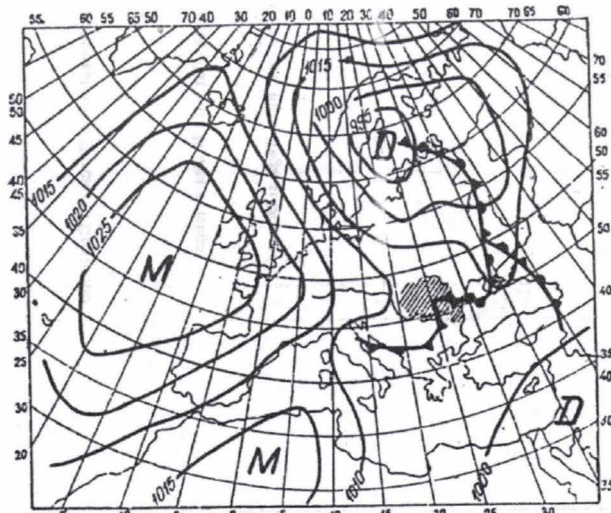
Principalii centri barici și masele de aer care îi generează.

Anticlonul Azoric este cel mai important centru de acțiune atmosferică asupra Europei, prezent cu intermitență în tot cursul anului. Se formează în zona Insulelor Azore, făcând parte din brâul subtropical de presiune maximă, acționând între 20° și 40° latitudine nordică. Prezența sa se resimte mai puternic vara, peste jumătatea vestică a Mării Mediterane și peste Europa Centrală (fig. 3a). Pentru România acesta antrenează o masă de aer maritim.

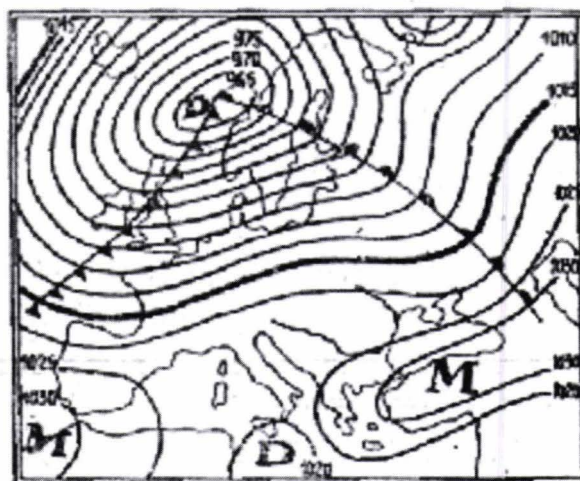
Ciclonul Islandez se formează la 60° latitudine nordică, în nordul Oceanului Atlantic. Acționează mai ales în sezonul rece, în strânsă corelație cu Anticlonul Azoric, dar cu o reciprocitate inversă absolută (fig. 3b). El determină o creștere a temperaturilor și a cantităților de precipitații sub formă lichidă, care adeseori sunt însoțite de ceață. În condițiile create de cei doi centri barici, apare o circulație din sector vestic, cu umiditate ridicată și temperaturi mai mari.

Anticlonul Est-European se formează în sezonul rece al anului ca urmare a pătrunderii maselor de aer polare deasupra continentului (fig. 3c). Cu o frecvență mai mică poate apărea și vara. De regulă, când își face simțită prezența, determină o vreme senină, geroasă iarna și fără precipitații. Datorită prezenței arcului carpatic, arealul nord-vestic al României este de regulă ferit de influența acestui anticlon.

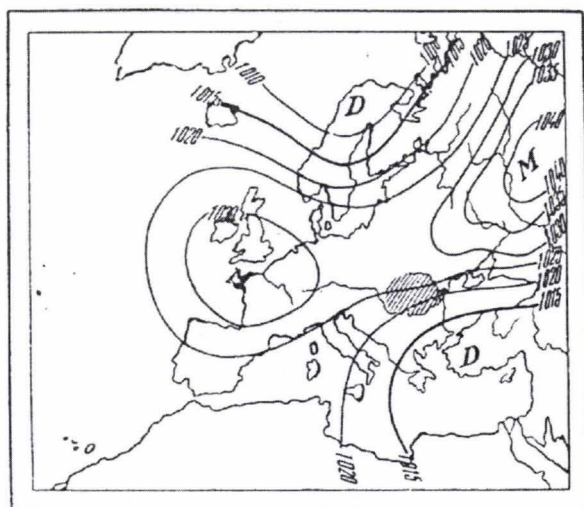
Anticlonul Scandinav prezintă de asemenea o frecvență redusă, cu o activitate maximă în iunie și una minimă în octombrie-noiembrie (fig. 3d). Determină schimbări bruște ale vremii, mai puternic resimțite în sezonul cald al anului.

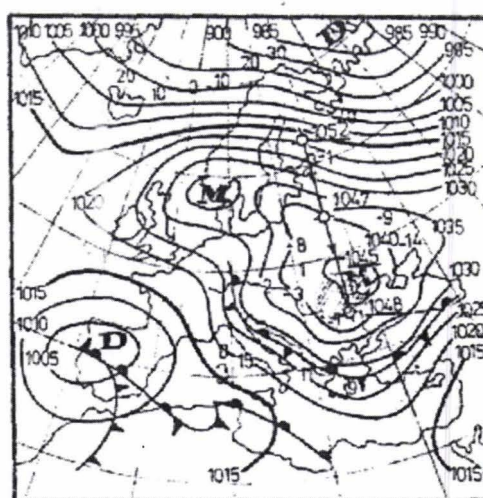
a. Intensificarea Anticiclonului Azoric, dorsală extinsă până în regiunile țării noastre
(Stăncescu, Goți, Damian, 1986)

b. Ciclonul Islandez foarte extins și activ iarna
(Militaru, Stoica, 1969)

c. Extinderea Anticiclonului Est-European
(Struțu, Mihăilă, 1970)

d. Extinderea Anticiclonului Scandinav
(Stăncescu, Damian, 1983)

Fig. 3. Centri barici de acțiune atmosferică deasupra Europei

Anticiclonul Groenlandez apare mai ales primăvara, generând condiții sinoptice asemănătoare cu cele produse de Anticiclonul Scandinav.

Anticiclonii Mobili Polari, considerați adevărate „motoare” ale circulației atmosferice pentru Europa, au o traiectorie dinspre nordul și nord-vestul Europei, antrenând un transport de aer rece și determinând schimbări bruște de presiune și vânt puternic.

Anticiclonul Nord-African, slab reprezentat în nord-vestul României, determină transportul de aer cald de origine tropicală, care la contactul cu masele de aer preexistente favorizează ploi sub formă de averse însoțite de fenomene orajoase.

Pentru nord-vestul României, în funcție de configurația barică, de caracteristicile circulației atmosferice și particularitățile maselor de aer, precum și sub influența suprafeței active subiacente, sunt specifice câteva **tipuri caracteristice de vreme** (Moldovan, 1986).

Pentru semestrul rece al anului și mai cu seamă **anotimpul de iarnă** au fost identificate:

- **vreme relativ caldă și umedă** cu precipitații, generată de circulația aerului din sector vestic, nord-vestic și sud-vestic, care determină advecții ale maselor de aer mai calde și mai umede, transportate de ciclonii mobili mediteraneeni, sau cei formați pe talvegul Ciclonului Islandez;

- *vreme frumoasă și rece*, geroasă noaptea și dimineața determinată de extinderea Anticiclonului Scandinav pe dorsala sa estică pătrunzând mase de aer arctic până în Peninsula Balcanică;

- *vreme relativ rece și umedă*, cu nori de tip *Stratus*, peste regiunile joase (inversiuni de temperatură) prezentă în condițiile unei extensiuni mari spre vest a Anticiclonului Est-European, sau a existenței brăului de presiune ridicată peste Europa Centrală, rezultat prin unirea acestuia cu Anticiclonul Azoric. Inversiunile de temperatură generate au o durată medie de 1-3 până la 15 zile, favorizate de pătrunderea maselor de aer cu viteze reduse din sector estic sau nord-estic;

- *vreme rece și umedă*, cu precipitații sub formă de ninsoare determinată de pătrunderea unui ciclon sau a unei familii de Cicloni Mediteraneeni ajunși deasupra Mării Negre, prin culoarul depresionar creat între Anticiclonul Est-European și dorsala Anticiclonului Azoric. Contactul dintre masele de aer calde și umede transportate de Ciclonii Mediteraneeni, cu cele reci și uscate ale anticiclonilor generează precipitații abundente, intensificări de vânt și uneori transport de zăpadă la sol și în altitudine;

- *vreme caldă și uscată*, cu o frecvență redusă, generată de advecția maselor de aer dinspre sud, vest, sau nord-vest, determinată de existența în jumătatea vestică a Europei a unui talveg depresionar și de prezența dorsalei Anticiclonului Est-European, în est.

Pentru **anotimpul cald** au fost identificate următoarele tipuri:

- *vreme răcoroasă și umedă* cu precipitații, în condițiile unei circulații extinse a dorsalei Anticiclonului Azoric dinspre vest și nord-vest, suprapus pe teritoriul României maselor de aer calde și uscate din sudul și sud-estul continentului. Precipitațiile generate sunt însemnate cantitativ, fiind cauza principală a inundațiilor în vestul țării, uneori însoțite de vânt puternic, fenomene orajoase și căderi de grindină;

- *vreme călduroasă și uscată*, în condițiile instalării și persistenței timp îndelungat a unui regim de presiune ridicată prin extinderea spre est a Anticiclonului Azoric, sau a unui alt anticiclon din estul sau sud-estul continentului;

- *vreme frumoasă dimineața*, cu averse de ploaie izolate după-amiaza, caracterizată prin prezența unui regim anticiclonic favorabil convecției termice în orele amiezii, generatoare de nori cu extincție verticală, de tip *Cumulus* și *Cumulonimbus*, din care cad precipitații însemnate cantitativ, adesea sub formă de averse, însoțite de fenomene orajoase și intensificări de vânt. Spre seară cerul devine din nou senin.

Anotimpurile de tranziție se caracterizează printr-o circulație atmosferică cu schimbări rapide, care determină contraste în aspectul vremii și care se reğăsesc în anotimpurile de bază, cu unele mici diferențe, alternând :

- *vreme instabilă* cu precipitații bogate, dezvoltată mai ales în situații sinoptice caracteristice verii, dar care primăvara generează precipitații mult mai bogate cantitativ, soldate cu frecvente inundații;

- *vreme uscată (uneori secetoasă)* existentă în condițiile unui regim anticiclonic instalat prin extinderea spre est a Anticiclonului Azoric mai ales primăvara, sau a înaintării spre vest și sud-vest a Anticiclonului Est-European, cu precădere toamna. Termic, acestui tip de vreme i se asociază proprietățile maselor de aer care însoțesc regimurile anticiclonice. În cadrul acestui tip de vreme este caracteristică răcirea puternică nocturnă (când temperatura coboară până la 0°C), pentru ca ziua să urce până la 20°C, fiind de asemenea frecvente ceața de radiație în primele ore ale zilei.

Bibliografie

Bordei-Ion, Ecaterina (2009), *Rolul lanțului Alpino-Carpatic în evoluția Ciclonilor Mediteraneeni*, Edit. Printech, București.

Dragotă, Carmen-Sofia (2006), *Precipitațiile excedentare în România*, Edit. Academiei, București.

Mărculeț, Cătălina (2010), *Clima și riscurile climatice din Depresiunea Alba Iulia – Turda*, teză de doctorat.

Militaru, Florica, Stoica, C. (1969), *Analiza dinamicii proceselor atmosferice ce conduc la încălziri brusce și masive ale vremii în perioada rece a anului în țara noastră*, Cul. lucr. IM/1967, p. 45-61.

Moldovan, F. (1986), *Tipuri de vreme caracteristice pentru partea de nord-vest a României*, Studii și cercetări – Meteorologie, IMH, p. 59-73.

Stăncescu, I., Damian, Doina (1983), *Câteva considerații asupra aspectului vremii în țara noastră determinate de aria de influență a anticiclonului scandinav*, Studii și cercetări – Meteorologie, IMH, p. 39-51.

Stăncescu, I., Goți, Virginia, Damian, Doina (1986), *Aspecte diferențiate ale vremii pe teritoriul României în perioada de vară determinate de evoluția dorsalei anticiclonului azoric*, Studii și cercetări – Meteorologie, IMH, p. 99-109.

Struțu, Margareta, Mihăilă, Ileana (1970), *Răcirile din iama 1968-1969 în România și tipurile de circulație care le-a generat*, Hidrotehnica, **15**, 9, p. 488-494.

Topor, N., Stoica, C. (1965), *Tipuri de circulație și centre de acțiune atmosferică deasupra Europei*. C.S.A., Institutul Meteorologic, București.

*** (2008), *Clima României*, Edit. Academiei, București.

Abstract. *The particularities of the air temperature in the Curvature Subcarpathians. The study effectuate the analysis of regional characteristics and of temporal variability of air temperature in the Curvature Subcarpathians over the 1961-2000 period, based on data concerning annual average and extreme temperatures, semestrial, seasonal and monthly, recorded at Pătârlagele weather station. The Curvature Subcarpathians is a transition sector from a warmer climate, specific for the plain region marchland, to a cooler, typical for high mountain area. This situation is evidenced by the values of thermal parameters throughout the depression Pătârlagele, part of the Curvature Sub-Carpathians.*

Cuvinte cheie: *Subcarpații Curburii, regimul termic, stațiunea Pătârlagele*

Key words: *The Curvature Subcarpathians, thermic regim, Pătârlagele weather station*

Element climatic cu rol esențial în definirea particularităților regimului climatic al unei regiuni, temperatura aerului dezvoltă o puternică relație de interdependență cu altitudinea reliefului. Subcarpații Curburii constituie, în general, un sector de tranziție de la un climat mai cald, specific regiunii de câmpie limitrofe, către unul mai rece, caracteristic spațiului montan înalt. Acest fapt este evidențiat de valorile parametrilor termici din cuprinsul arealului depresionar Pătârlagele, parte integrantă a Subcarpaților Curburii, care se încadrează ecartului termic altitudinal de variație menționat.

Regimul termic caracteristic sectorului Subcarpaților de Curbură reprezintă un element meteorologic stabil, de care depinde modul de acoperire a terenului (covorul vegetal, edafic etc.) precum și întreaga activitate umană. Acesta se manifestă printr-o variabilitate accentuată (temporală și spațială) a parametrilor de bază, pe fondul caracteristicilor anuale și sezoniere ale circulației generale a atmosferei în interacțiune cu suprafața activă complexă și diversificată.

Pentru evidențierea caracteristicilor generale și a particularităților regimului termic în Subcarpații de Curbură s-a folosit banca de date referitoare la valorile de temperatură a aerului de la stația meteorologică Pătârlagele (reprezentativă pentru arealul de interes), din perioada 1961-2007. Aceasta include perioada standard climatologică recomandată de OMM (1961-1990) pentru toate prelucrările statistice utilizate în climatologie atât pe plan internațional, cât și național, la care s-a adăugat perioada 1991-2007, perioadă în care s-au sesizat semnale ale schimbărilor climatice globale în special după 1983-1984: acutizări ale frecvenței și intensității fenomenelor climatice extreme, o tendință generală de creștere a temperaturii aerului și de scădere a cantității de precipitații; toate acestea au fost asociate unei activități antropice cu efecte în general negative (defrișări necontrolate, schimbări în modul de utilizare a terenurilor) prin care s-a încercat extinderea spațiului agricol în detrimentul suprafețelor naturale etc.

S-au urmărit îndeosebi variația și evoluția principalilor parametri ai regimului termic în arealul de interes, concretizați prin: temperaturile medii și extreme anuale, semestriale, anotimpuale și lunare, pe baza cărora s-au decelat principalele caracteristici ale regimului termic în ansamblu și particularitățile locale ale acestuia.

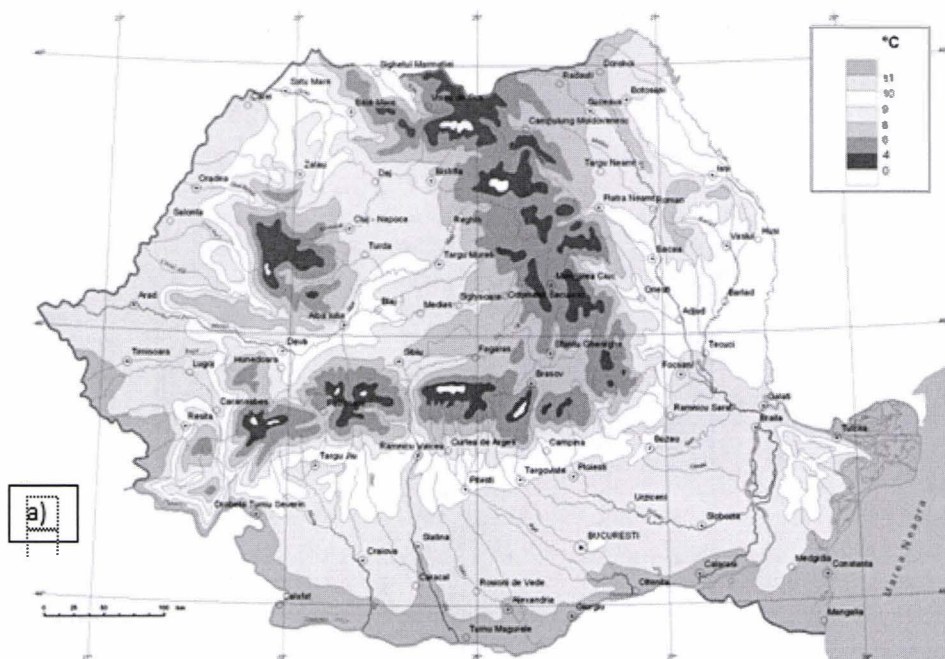
Temperaturile medii și extreme anuale multianuale

La nivelul întregii țări, în secolul XX temperatura medie anuală a aerului a crescut cu 0.2°C , cu o rată mai susținută după 1960 (Busuioc, 2003). În Subcarpații de Curbură, acest fapt este evidențiat prin dreapta de regresie liniară aplicată eșantionului de date 1961-2007 care înscrie o tendință de creștere de aproximativ 1°C , după cum reiese din fig.1b.

Repartiția temperaturii medii anuale pe teritoriul României evidențiază un ecart de variabilitate accentuat cuprins în general între temperaturi mai mari de 11°C în regiunile de câmpie din extremitățile sud vestice, sudice și sud-estice și mai mici de 0°C pe cele mai mari cote altimetrice din cuprinsul spațiului montan (fig. 1a).

În perimetrul Subcarpaților de Curbură variația anuală multianuală a temperaturii aerului se situează, la stația meteorologică Pătârlagele, reprezentativă pentru spațiul geografic analizat, în jurul valorii medii de 10.3°C , și este jalonată de cea mai mare valoare medie anuală de 12.0°C înregistrată în anii 1989 și 2007, și de cea mai mică valoare medie anuală, de 8.3°C , din anul 1976 (fig. 1b).

În evoluția an de an a temperaturii medii se remarcă o dispunere relativ echilibrată între anii cu valori mai mari și mai mici decât media multianuală; se remarcă în acest sens intervalul de după 1986 când predomină o perioadă mai caldă și intervalul mai rece, situat înainte de 1985, evidențiate prin tendința de evoluție polinomială de ordin 6 (fig 1b).

Clima României, 2006

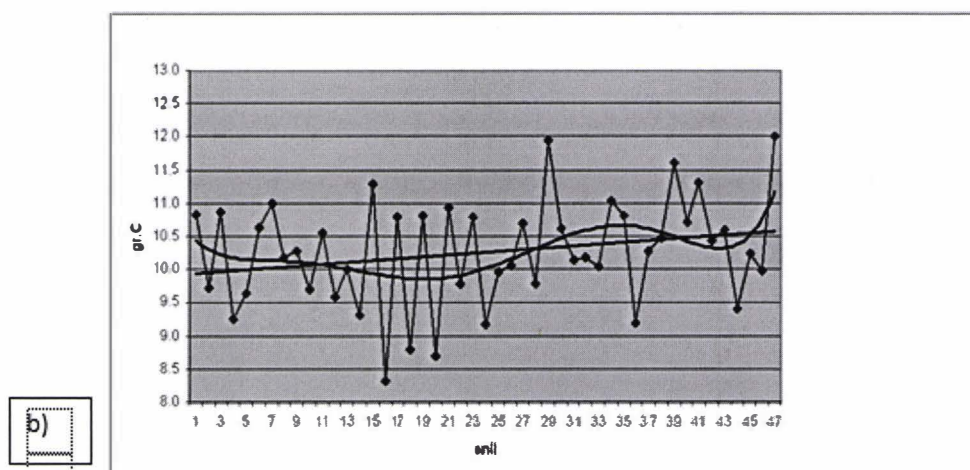

Fig. 1. Temperaturile medii anuale multianuale pe teritoriul României (a) și temperaturile medii anuale la stația meteorologică Pătlăgele (1961-2007) (b)

Temperaturile medii și extreme semestriale

În *semestrul cald*, temperatura aerului atinge valorile cele mai mari din cursul anului, având un mers ascendent din luna aprilie (9.9°C) până în iulie (20.3°C), descrescând apoi până în septembrie (15.2°C). Media termică a acestui semestru atinge la Pătlăgele 16.5°C, înscriindu-se între cea mai mare medie de 18.1°C în anul 2007, și cea mai mică medie de 14.8°C în anul 1976.

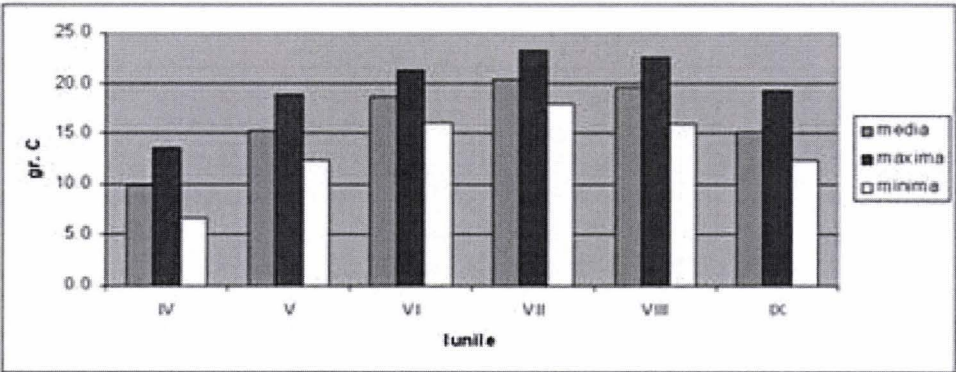
Mediile extremelor termice aferente acestui semestru au fost cuprinse între valorile maxime semestriale de 13.5°C din aprilie 1961 și 23.3°C din iulie 2007, respectiv minimele cuprinse între 6.6°C din aprilie 1997 și 17.9°C din iulie 1979 (fig. 2).

Se remarcă anul 2007 cu lunile iunie și iulie în care s-au înregistrat maximele semestriale din întreaga perioadă de observații.

Semestrul rece care debutează în luna octombrie cu cele mai mari valori termice, de 9.9°C, prezintă o evoluție descendentă până în luna ianuarie (-1.0°C în medie multianuală) crescând ulterior până la sfârșitul lunii martie când temperatura medie lunară depășește 4°C. Temperatura medie semestrială este de 3.1°C, cuprinsă între cea mai mare

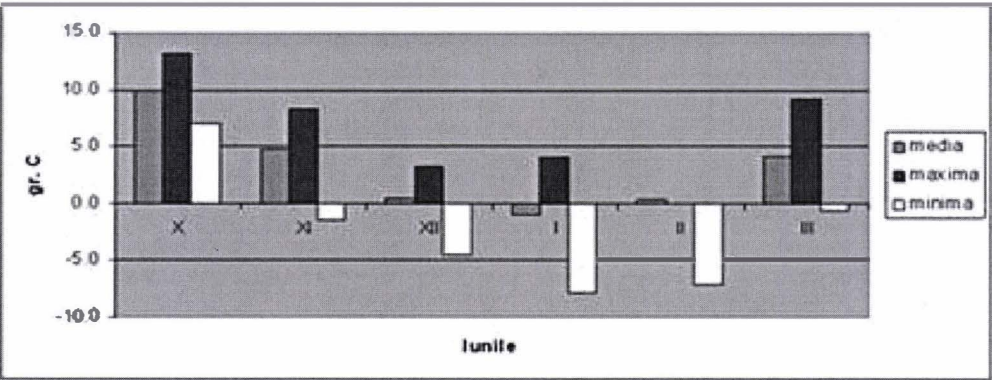
medie de 5.2°C în anul 1961, și cea mai mică medie de 0.4°C în 1985. Temperaturile medii ale extremelor semestrului rece la Pătârlagele sunt cuprinse între valorile maxime (cea mai mare fiind de 13.2°C în octombrie 1966 și cea mai mică de 3.2°C în decembrie 1982), și valorile minime (cea mai mică fiind de -7.8°C în ianuarie 1963, și cea mai mare , de 7.1°C în octombrie 1979) (fig. 2b).

• **Semestrul cald**

Parametrii termici	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Media	9.9	15.3	18.6	20.3	19.5	15.2
Maxima	13.5	18.9	21.3	23.3	22.6	19.3
Anul producerii	1961	2003	2007	2007	1999	1994
Minima	6.6	12.4	16.1	17.9	16.0	12.4
Anul producerii	1997	1980	1976	1979	1976	1996

• **Semestrul rece**

Parametrii termici	X	XI	XII	I	II	III
Media	9.9	4.8	0.4	-1.0	0.3	4.2
Maxima	13.2	8.3	3.2	4.1	5.5	9.2
Anul producerii	1966	1969	1982	2007	1966	1990
Minima	7.1	-1.5	-4.5	-7.8	-7.1	-0.6
Anul producerii	1979	1993	2002	1963	1985	1987

Fig. 2. Temperaturile medii și extreme semestriale

Temperaturile medii și extreme anotimpuale prezintă particularități induse de configurația fizico-geografică a reliefului care alternează pe suprafețe relativ restrânse depresiuni închise de șiruri de dealuri, ceea ce determină un specific local repartiției temperaturilor anotimpuale.

Astfel, sub influența foehnului, *iernile* sunt în general blânde, dar se află și sub dominanța componentei estice a circulației atmosferice. Cea mai mica medie lunară din timpul iernii atinge valoarea de -1.0°C la stația meteorologică Pătârlagele, valoare destul de apropiată de mediile temperaturii aerului din decembrie și februarie (0.4°C, respectiv 0.3°C). Media termică anotimpuală este foarte aproape de 0°C -0.1°C, subliniind climatul blând amintit.

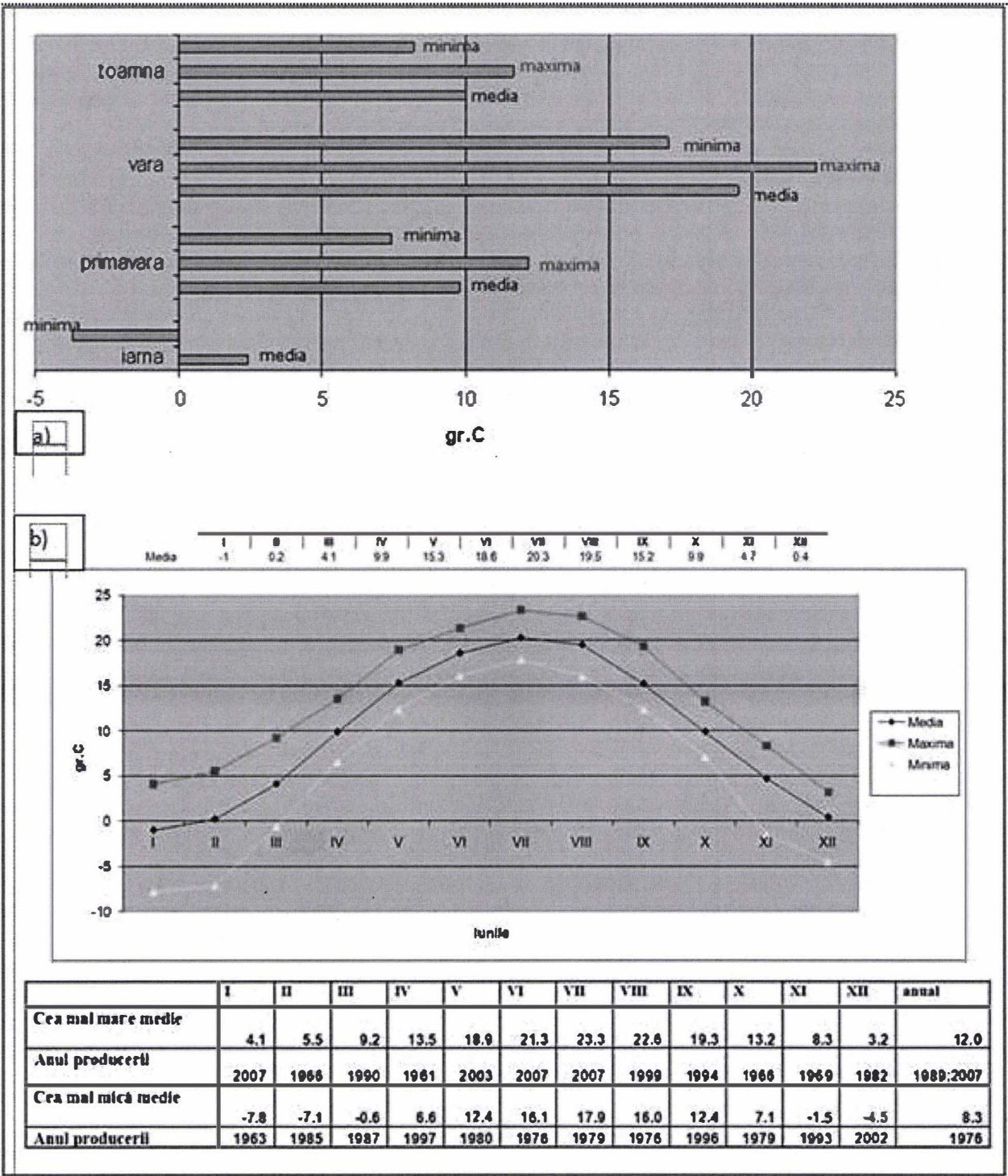

Fig. 3. Temperaturile medii și extreme anotimpuale (a) și lunare (b)

Printre anii cei mai călduroși se remarcă 1966 (în luna februarie au fost 5.5°C), 1982 (în luna decembrie 3.2°C), dar mai cu seamă anul istoric 2007 când în luna cea mai rece a anotimpului de iarnă (ianuarie) s-au înregistrat temperaturi de excepție care au atins în medie 4.1°C. La antipod, cele mai mici valori medii ale temperaturii aerului din anotimpul de iarnă se înscriu între -7.8°C / ianuarie 1963 și -4.5°C / decembrie 2002.

Primăvara în regim mediu multianual prezintă valori pozitive (9.8°C) cuprinse între medii lunare de 4.2°C și 15.3°C, ecartul de variabilitate fiind și mai accentuat în ceea ce privește cele mai mari și cele mai mici valori medii lunare

din anotimpul respectiv. Astfel ecartul celor mai mari valori ale mediilor temperaturilor lunilor componente se cifrează la 9.7°C în timp ce amplitudinea celor mai mici astfel de valori este 13.0°C. Printre anii cu cele mai ridicate temperaturi medii din cursul primăverii se remarcă 1961, 1990 și 2003, iar cu cele mai scăzute 1980, 1987 și 1997.

Verile sunt în general moderate sub aspect termic (19.4°C media multianuală 1961-2007) înscriind medii lunare cuprinse între 18.6°C în iunie și 20.3°C în iulie, aspect regăsit și în evidențierea celor mai mari și a celor mai mici valori medii lunare din anotimpul respectiv. Se remarcă prezența celor mai ridicate valori medii în anul 2007 când s-au înregistrat temperaturi medii lunare de excepție atât în iunie (21.3°C) cât și în iulie (23.3°C). În schimb cele mai mici valori medii s-au remarcat în anul 1976 când în iunie și august acestea au atins numai 16°C și 1979 în care valoarea medie a lunii iulie nu a depășit 18°C. Ecartul mediu de variabilitate este cel mai scăzut în anotimpul de vară pentru toți cei trei parametri analizați, subliniind climatul particular al arealului de interes.

Toamnele, cu valori termice sensibil apropiate de mediile multianuale ale primăverilor (10.0°C față de 9.8°C) debutează cu temperaturi apropiate de cele ale anotimpului de vară, înscriind în septembrie valori medii multianuale de 15.3°C; ele sunt cuprinse între cea mai mare medie lunară de 19.3°C din septembrie 1994 și cea mai mică de 12.4°C din aceeași lună a anului 1996. Și luna octombrie prezintă temperaturi medii pozitive care nu au coborât sub 7°C în octombrie 1979 dar nici nu au depășit 13.2°C în 1966. Luna noiembrie prezintă sub aspect termic valori medii lunare care oscilează în jurul a 5°C, cuprinse între cele mai mari medii de 8.3°C din 1969 și cele mai mici de -1.5°C din 1993.

Temperaturile medii lunare exprimă aceeași variabilitate temporală ca și parametrii termici anotimpuali. Luna cea mai rece se remarcă a fi ianuarie (-1.9°C) și cea mai caldă iulie (20.3°C) prezentând astfel amplitudini medii moderate în timpul anului, specifice arealului subcarpatic de la Curbură. Se remarcă în mod deosebit paralelismul valoric între curba temperaturilor medii multianuale (fig. 3) și cele ale celor mai mari și celor mai mici valori medii lunare din timpul anului. Totodată se evidențiază ecartul termic mai susținut al temperaturilor medii din intervalul aprilie - octombrie prin valori termice apropiate, față de cele din intervalul noiembrie-martie, cu o variabilitate mai accentuată.

Concluzii

Lucrarea se referă la regimul mediu multianual al temperaturii aerului care jalonează particularitățile distincte la toate scările temporale analizate: anuale, semestriale, anotimpuale și lunare. Faptul că spațiul subcarpatic al Curburii este climatic reprezentat numai printr-o singură stație meteorologică (Pătârlagele) caracteristicile de amănunt nu sunt surprinse nici sub aspect microclimatic și nici topoclimatic.

Regimul termic specific Subcarpaților de Curbură se caracterizează printr-o variabilitate temporală și spațială moderat accentuată, pe fondul caracteristicilor anuale și sezoniere ale circulației generale a atmosferei în interacțiune cu suprafața activă complexă și diversificată.

Variațiile temporale ale valorilor termice se diferențiază în funcție de condițiile fizico-geografice locale și nu sunt în toate cazurile sincrone, prezentând amplitudini variate în funcție de altitudine și tipul influențelor climatice resimțite.

Element climatic cu rol esențial în definirea climei unei regiuni, temperatura aerului dezvoltă o puternică relație de interdependență cu altitudinea reliefului.

La nivel anual multianual, s-a remarcat o tendință generalizată de încălzire cu până la 1.5°C în 47 de ani (după valorile medii la Pătârlagele), cele mai vizibile modificări în regimul termic s-au produs la sfârșitul deceniului 9 (după anii 1984). Comparativ cu deceniile 8 și 9, care au manifestat un caracter mai cald la nivelul întregii regiuni subcarpatice, procesul de încălzire s-a redus semnificativ către sfârșitul perioadei, prin incidența unor ani normali sau mai reci. Din prelucrările efectuate sub aspect termic în perioada analizată – 1961-2007 – se remarcă anul 2007 ca fiind cel mai călduros an în cursul căruia lunile ianuarie, iunie și iulie dețin recorduri medii pozitive, iar anii 1976 și 1979 ca fiind printre cei mai reci ani cu manifestare termică în special în anotimpul de vară. Anul 2007 s-a distins de restul anilor din șirul de observații, cât și de cei din întreaga perioadă de observații meteorologice din România, și prin cea mai mare intensitate și număr de valuri de caniculă, pe fondul cărora în regiunea de studiu au fost atinse recordurile absolute ale lunii iunie.

Bibliografie

- Busuioc, Aristița et. al, (2010), *Scenarii de schimbare a regimului climatic în România pe perioada 2001-2031*, Administrația Națională de Meteorologie.
- *** (2008) *Evaluarea hazardelor climatice din Carpații și Subcarpații de Curbură*, Institutul de Geografie al Academiei Române, București.
- *** (2006), *Clima României*, București.

SITUAȚIA SINOPTICĂ DIN INTERVALUL 08-10 APRILIE 2011, CE A FAVORIZAT INTENSIFICĂRI ALE VÂNTULUI ÎN TRANSILVANIA

Dr. Nicolae Rusan

Abstract. *The synoptic situation in the period 08-10 april that favoured wind intensification in Transylvania. The wind is one of the climatic elements with velocity variations in time and space. The wind can become a risk phenomenon when it exceeds a certain velocity. Such an example can be found in this paper, when the wind exceeded 60 – 65 km/h and over 100 km/h in the mountain area. These wind intensifications have caused damages in different economic sectors, as well as to buildings. The most important factors that determine wind intensifications are the synoptic factors.*

Cuvinte cheie: *intensificări ale vântului, ciclon, anticiclon, fenomene de risc, mișcare adectivă.*

Key words: *wind intensifications, cyclones, anticyclones, risk phenomena, advection movement*

1. Introducere

Vântul este un element meteorologic vectorial, deosebit de variabil în timp și spațiu. În cadrul circulației generale a atmosferei, este condiționat de contrastul baric orizontal. Deplasarea în sens orizontal a aerului poartă denumirea de **vânt** sau **mișcare adectivă**. Din punct de vedere teoretic, vântul, într-un punct, poate fi definit ca viteza particulei atmosferice în acel punct. Vântul este exprimat cu ajutorul celor trei elemente ce caracterizează un vector : direcție, sens și intensitate. Anasamblul tuturor vectorilor vânt la un anumit moment de timp, formează un câmp vectorial, câmpul mișcărilor atmosferice. În cadrul rețelei de observații meteorologice nu se efectuează decât măsurătoarea componentei orizontale a vântului.

Deplasarea curenților de aer dintr-un loc în altul, este determinată în principal de dezvoltarea diferitelor sisteme barice și, în primul rând, de activitatea centrilor de acțiune principali. Vântul se caracterizează prin două elemente extrem de variabile în timp și spațiu: **direcția din care bate vântul**, se stabilește în raport cu punctul cardinal dinspre care bate. În scopul indicării direcției vântului, se folosește **roza vânturilor** cu cele patru puncte cardinale și cu cele patru sau douăsprezece direcții intercardinale și **viteza**, reprezentând distanța parcursă de particulele de aer în unitatea de timp, exprimată în m/s. Într-o altă ordine de idei, direcția vântului este dictată de poziția centrilor barici care „pompează” masele de aer, iar viteza acestuia, depinde de contrastul termo-baric care se realizează între cele două tipuri de mase de aer (cald și rece).

Vântul reprezintă cea mai frecventă formă de mișcare a aerului în plan orizontal, în condițiile în care atmosfera este alcătuită din volume de aer cu caracteristici diferite din punct de vedere termic și ca presiune existând permanent tendința spre echilibru prin deplasări ale aerului pe verticală sau pe orizontală.

2. Factorii genetici ai vântului

Factorii cei mai importanți, care pun în evidență caracteristicile circulației generale a atmosferei (a tuturor curenților de aer), specifici pentru zona temperată și respectiv pentru Europa și inclusiv România, sunt factorii sinoptici. Aici se încadrează: a) câmpul mediu de distribuție a presiunii și vântului; b) tipurile de circulație la sol și în emisfera nordică; c) activitatea ciclonică și anticiclonică; d) fronturile atmosferice și vijeliile.

Pe teritoriul României, regimul vântului este determinat atât de particularitățile circulației generale a atmosferei, cât și de cele ale suprafeței active, evident fiind rolul de baraj orografic al Carpaților, care determină prin orientare și altitudine o circulație regională și locală a aerului.

Desigur că nu putem vorbi despre **vânt și intensificările pe care acesta le suportă numai în condiții de cicloni**, deoarece contrastul termo – baric care pune în mișcare masa de aer este dat de activitatea combinată **cicloni**, ca formă negativă de relief baric, cu presiune mică și temperatură mare și **anticiclon**, ca formă pozitivă de relief cu presiune mare și temperatură redusă.

Ciclonii și anticiclonii sunt formele de relief baric cele mai frecvente ale circulației atmosferice și centri de geneză a particularităților activității maselor de aer, care își modifică în permanență poziția.

În cazul **metodelor clasice sinoptice tipice pentru intensificări de vânt** s-au făcut corelații între sistemele barice de la sol și altitudine și s-au stabilit situații sinoptice tipice în care se produc **intensificări de vânt** pe teritoriul României. Aceste circulații au fost analizate pe direcțiile principale de circulație a maselor de aer.

Situațiile sinoptice în contextul cărora apar **intensificări de vânt** sunt în funcție de distribuția câmpului baric la nivelul Europei.

De la un sezon la altul, deasupra Continentului European și inclusiv deasupra României, se remarcă diferite tipuri de circulație.

După Rodica Stoian în *Geografia României*, I, *Geografia Fizică* (1983) există patru tipuri de circulație a aerului la sol, în afară de vânturile de vest caracteristice zonei temperate prezente în altitudine și anume: circulația vestică

(fig. 1 a), circulația polară (fig. 1 b), circulația tropicală (fig. 1 c) și circulația de blocare (fig. 1 d). Mai amintește și despre o circulație meridională (curenți de aer care se deplasează de la nord la sud, în lungul meridianelor).

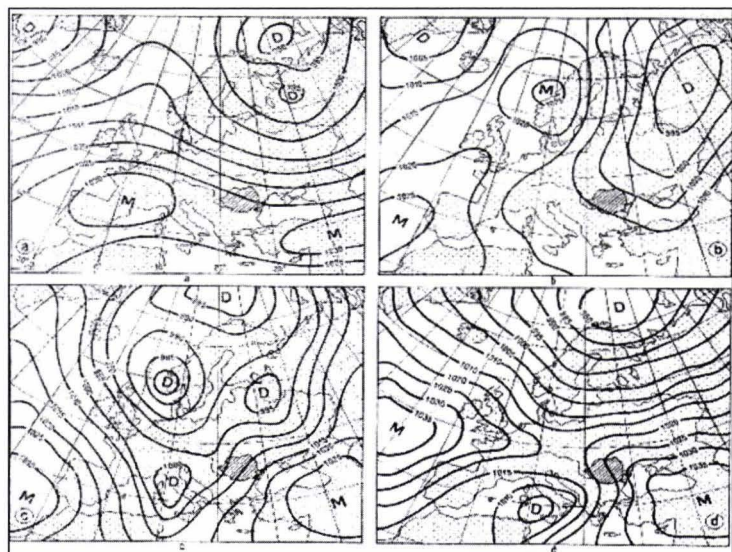

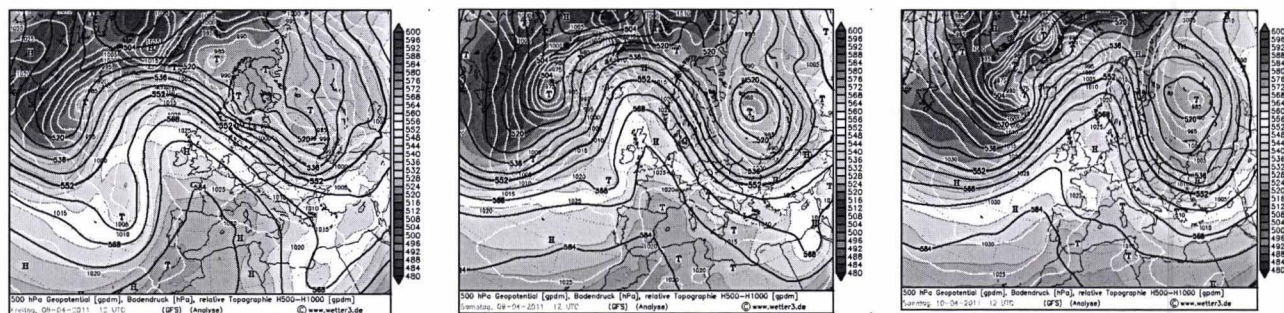
Fig. 1. Tipurile de circulație: a, vestică ; b, polară; c, tropicală; d, de blocare (Geografia României, I, Geografia Fizică, 1983)

Dintre cele patru tipuri de circulații a aerului, cea mai frecventă pentru România, este tipul de circulație vestică.

Circulația de vest este dominantă în perioada caldă a anului și generează vânturi din sector vestic (vest, nord-vest și sud-vest) ca urmare a prezenței pe Oceanul Atlantic, a unor depresiuni care se deplasează spre estul continentului, afectând și țara noastră. Aceste vânturi sunt aducătoare de precipitații; ele generează maximul principal de precipitații de la sfârșitul primăverii-începutul verii.

3. Contextul sinoptic din intervalul 08 – 10 aprilie 2011

În cazul nostru după o perioadă cu presiune ridicată, atât la sol, cât și în altitudine, intervalul 08 – 10 aprilie 2011, se caracterizează printr-o scădere atât a presiunii atmosferice, cât și a temperaturii pe toată coloana. Aceste modificări ale valorilor de temperatură și presiune, s-au datorat pătrunderii talvegului asociat Depresiunii Islandeze, dinspre nord-vestul continentului, cu deplasare spre sud-est.

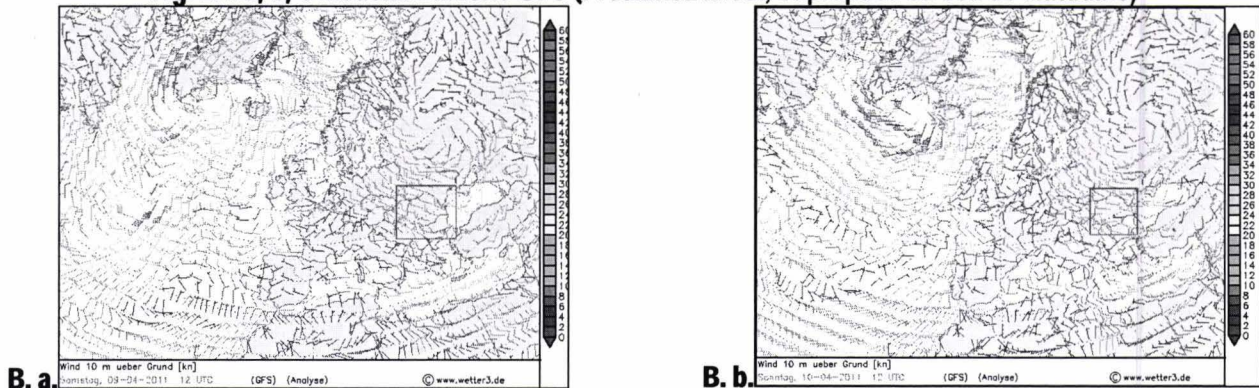

A. a

A. b.

A.c.

Fig. 2A. a, b, c Modelul numeric GFS (Presiunea la sol, suprapusă cu cea de altitudine)

B. a.

B. b.

Fig. 2B. a, b. Modelul numeric GFS (Viteza vântului la altitudinea de 10 m)

Aceeași situație o întâlnim și la sol, presiunea scade accentuat, fapt ce determină schimbarea masei de aer (fig. 2A. a). Adâncirea talvegului de altitudine, precum și scăderea presiunii la sol, continuă și în zilele de 09 și 10 aprilie, astfel că la nord-estul României, se formează nuclee depresionare de altitudine, cu corespondență la sol, antrenând un aer rece din nord-nord-vestul continentului, peste țara noastră (fig. 2A. b și c).

În această situație sinoptică, vântul se intensifică, viteza depășind 60-65 km/h, iar în zona de munte, vântul a depășit 100 km/h (fig. 2B. a și b).

În urma analizei tuturor materialelor și hărților sinoptice, **Administrația Națională de Meteorologie** a emis cu două zile înainte, **Avertizare meteorologică, cod galben** pentru toată țara, *pentru intensificări ale vântului*

4. Urmările intensificărilor de vânt

Intensificările de vânt au produs avarii la rețele de distribuție și alimentare cu energie electrică în multe locuri din Transilvania, au luat acoperișuri de pe blocurile de locuințe și au descoperit case, a rupt copaci etc. În județul Hunedoara, a fost luată de vânt o șarpantă a unui bloc de locuințe (fig. 3 a), mai muți arbori au fost ruși de vânt în județele Alba și Harghita (fig. 3b și c). Tot din cauza copacilor ruși au fost avariate mai multe mașini (fig. 3d). În unele localități din județul Maramureș: Finteușu Mare, Valea Chioarului, zonele Mesteacăn și Prislop, alimentarea cu energie electrică a fost întreruptă parțial. În municipiul Baia Mare, rafalele de vânt au depășit 64 km/h. O dată cu intensificările de vânt, vremea s-a răcit față de intervalul precedent. Cerul a fost mai mult noros. Pe arii extinse, îndeosebi în cursul nopții, la intrarea frontului rece, din nord-vestul țării, au căzut ploi cu caracter de aversă, însoțite de descărcări electrice.

a

b

c

d

Fig. 3 a, b, c, d. Imagini cu unele din pagubele produse de intensificările de vânt

În concluzie, putem spune că vântul poate deveni un fenomen de risc atunci când depășește o anumită viteză. Pagubele pot fi de neimaginat, mai ales dacă durata acestor intensificări este mare. Pot provoca pierderi atât în sectoarele economice, cât și populației.

Bibliografie

- Bogdan, Octavia (1985), *Particularități ale calmului atmosferic din unele regiuni depresionare și culoare de vale*, SCGGG – Geogr., XXXII, p. 14 – 19.
- Bogdan, Octavia, Niculescu, Elena (1999), *Riscuri climatice din România*, Academia Română, Institutul de Geografie, București.
- Bordei-Ion, Ecaterina (1983), *Rolul lanțului Alpino-Carpatic în evoluția Ciclonilor Mediteraneeni*, Edit. Academiei, 136 p.
- Bordei-Ion, Ecaterina (2003-2004), *Air circulation types in the low troposphere above the Atlantic-European Geographic Environment and the weather evolution in Romania*, RR- Géogr., 47-48, p. 227-236.
- Ciulache, S., Ionac, Nicoleta (1975), *Fenomene atmosferice de risc și catastrofe climatice*, Edit. Științifică, București.
- Rusan, Nicolae (2008), *Energia eoliană – alternativă la energia convențională*, Comunicări Științifice, Biblioteca Historica Philosophica et Geographica, vol. VII, pp. 411 – 415, Edit. Samuel, Mediaș.
- Rusan, Nicolae (2008), *Potențialul energetic eolian. Studiu de caz: Sulina*, Comunicări Științifice, GeoCarpathica, VIII, pp. 145 – 161, Facultatea de Geografia Turismului, Sibiu.
- Rusan, Nicolae (2010), *Romanian Black Sea Coast - An Inexhaustible Source of Energy*. Comunicări Științifice, celei de a III-a Conferințe Internaționale, Academia de Studii Economice, București. pp 304 – 312.
- Rusan, Nicolae (2010), *Potențialul energetic eolian din partea de est a României*, Editura Univ. „Lucian Blaga” București, 257 p. ISBN 978-606-12-0015-3.

Abstract. Thunderstorms – climate risk phenomena in Alba Iulia-Turda Depression. The present study deals with thunderstorms – very dangerous electrical weather phenomena causing material damage and casualties. Therefore, having a knowledge of their climatic regime is of vital importance. From the contents: theories on thunderstorm genesis, various classifications, territorial distribution of the main specific climatic variables (annual stormy intervals and number of stormy days), cases of severe consequences connected with electrical discharge illustrative of these risk-related phenomena.

Cuvinte cheie: fenomene climatice de risc, oraje, Depresiunea Alba Iulia – Turda

Key-words: climate risk phenomena, thunderstorm, Alba Iulia – Turda Depression.

Fenomene atmosferice din categoria electrometeorilor – **orajele** – se numără printre fenomenele climatice cu caracter de risc, având în vedere impactul negativ pe care îl pot avea asupra mediului și diferitelor activități socio-economice, *prin intensitatea producerii lor, prin durata lor mare, sau prin producerea lor în afara perioadelor normale.*

Orajele fac parte din fenomenele meteorologice de natură electrică (electrometeori) al căror regim climatic este vital să fie cunoscut, dată fiind pericolozitatea lor deosebită, unele manifestări soldându-se cu producerea de pagube materiale și chiar pierderi de vieți omenești.

Descărcări bruște de electricitate, orajele se manifestă printr-o lumină scurtă și intensă numită fulger și printr-un bubuit surd sau printr-un zgomot sec numit tunet. Sunt asociate norilor Cumulonimbus și sunt, în general, însoțite de precipitații sub formă de ploaie cu caracter de aversă, grindină, măzăriche moale sau tare și, mai rar, de ninsoare.

Până în prezent nu există o teorie unanim acceptată privitoare la **geneza orajelor**, literatura de specialitate cumulând peste 15 teorii. Conform teoriilor clasice fenomenele orajoase sunt rezultatul proceselor evoluției sistemelor noroase de tip Cumulonimbus generate prin dezvoltarea norilor Cumulus Congestus sau legați de masa norilor Nimbostratus, în situația în care în masa acestora se formează nori orajoși (Iliescu, 1989).

Teoriile mai noi nu neagă rolul Cumulonimbus, dar adaugă și implicarea electronilor care sosesc din spațiul cosmic. Aceștia acționează asupra atmosferei, influențând starea electrică a acesteia, norii Cumulonimbus având doar rolul unor relee în distribuția sarcinilor electrice (Moldovan, 2003).

După *ghidul institutului pentru observarea, identificarea și codificarea norilor și a fenomenelor meteorologice* (IMH, 1986), fulgerele, în funcție de localizarea în spațiu și modul de manifestare, au fost clasificate în trei tipuri principale: 1. *descărcări interne sau fulgere în pânză*, care se produc în interiorul norului orajos și care se manifestă printr-o iluminare difuză; 2. *descărcări la sol sau trăsnete*, care se formează între nor și suprafața terestră; 3. *fulgere liniare*, sub forma unor descărcări sinuoase, uneori ramificate, care nu ating suprafața terestră.

După natura impulsului care le generează se diferențiază: 1. *oraje locale (termice sau de insolație)*, care apar în interiorul maselor de aer mai rece ce ajunge deasupra unei suprafețe de uscat puternic încălzit; 2. *oraje frontale*, legate de activitatea frontului rece, se produc în timpul dislocării violente a aerului cald și umed care este forțat să se ridice deasupra aerului rece; 3. *oraje orografice*, asociate norilor Cumulonimbus care se formează ca urmare a mișcării turbulente ascendente foarte intense ale aerului umed pe pantele dealurilor și munților (Iliescu, 1989).

Beltrando și Chémery (1995), citați de Moldovan (2003), clasifică orajele astfel: 1. *oraje izolate*, cauzate de o singură celulă convectivă, cu durata de manifestare redusă în timp; 2. *oraje supracelulare*, generate de o celulă convectivă foarte puternică, cu durata de manifestare mai lungă decât în cazul precedent; 3. *oraje multicelulare*, asociate mai multor celule convective și cu durata cea mai mare.

Un studiu amplu dedicat orajelor a fost publicat în anul 1989 de Maria Colette Iliescu în lucrarea *Manifestări electrice atmosferice pe teritoriul României*, care prezintă în detaliu condițiile producerii lor dar și distribuția teritorială a parametrilor climatici specifici acestor fenomene – intervalul anual cu fenomene orajoase, numărul de zile cu oraje, numărul de oraje, durata orajelor, numărul de descărcări electrice/100 km² și gradul de keraunicitate.

În România, orajele sunt legate de fronturile depresiunilor barice și apariția lor se datorează în primul rând fronturilor reci (>50-60%), fronturilor calde (20-30%), celor ocluse (15-20%) dar și celor cvasistaționare (25%). De asemenea, apariția orajelor se datorează circulației atmosferice care antrenează vara mase de aer maritim sau oceanic: în peste 60-65% din cazuri se produc în mase de aer maritim-polar, 25% în aer polar transformat în tropical, 6% în aer continental-polar și 4% în aer tropical (Iliescu, 1989). Relieful intervine prin rolul său de baraj în calea maselor de aer, în care versanții expuși sunt mai des afectați, iar cei adăpostiți înregistrează un număr mai mic de oraje, astfel că Depresiunea Alba Iulia - Turda se numără printre regiunile României cu cea mai mică incidență a acestor fenomene.

Intervalul anual cu fenomene orajoase în Depresiunea Alba Iulia – Turda se remarcă prin mari diferențe de la un an la altul.

Data medie a începerii intervalului anual cu fenomene orajoase este cuprinsă între 20 și 25 aprilie. Cea mai timpurie dată anuală a primelor oraje în regiunea studiată este 30 ianuarie la Turda, 18 februarie la Blaj și 29 februarie la Sebeș, iar cea mai târzie dată anuală a primelor oraje este 30 mai la Turda, 21 mai la Sebeș și 22 mai la Blaj (Iliescu, 1989).

Data medie a sfârșitului intervalului anual cu fenomene orajoase din regiunea analizată este cuprinsă între 20 și 25 septembrie. Cea mai timpurie dată anuală a ultimelor oraje de aici este 20 august la Turda, 13 august la Blaj și 17 august la Sebeș, iar cea mai târzie dată anuală a ultimelor oraje este 29 noiembrie la Turda și Blaj și 22 decembrie la Sebeș (Iliescu, 1989).

Ca urmare a celor prezentate mai sus, *durata medie a intervalului anual* cu fenomene orajoase este de aproximativ 140-145 de zile. Numărul de zile din Depresiunea Alba Iulia – Turda, mai redus decât în celelalte subunități de relief ale Depresiunii Transilvaniei învecinate (150-165 de zile), este consecința adăpostului orografic oferit de Munții Apuseni și a frecvențelor efecte de foehn (fig. 1).

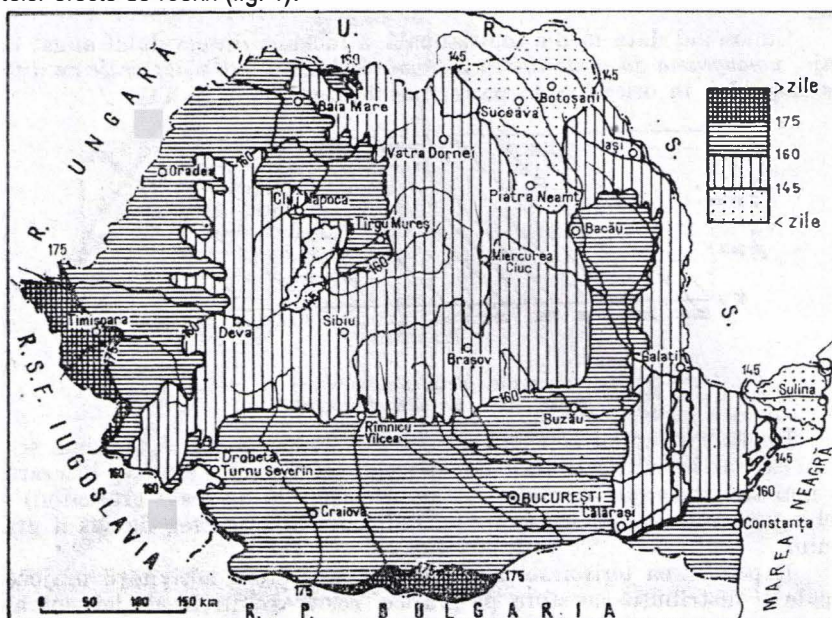

Fig. 1. Repartiția duratei medii a intervalului anual cu fenomene orajoase, pe teritoriul României (Iliescu, 1989)

Cea mai mare durată a intervalului anual cu fenomene orajoase este de 249 zile la Turda, 211 zile la Sebeș și 207 zile la Blaj, iar cea mai mică durată a intervalului anual cu fenomene orajoase este de 113 zile la Turda, 112 zile la Sebeș și 101 zile la Blaj (Iliescu, 1989). Din distribuția teritorială a acestor valori extreme se remarcă faptul că manifestările orajoase sunt stimulate de proximitatea reliefului muntos accidentat, la Turda și sunt estompate de situarea în „conul de adăpost” creat de barajul Munților Apuseni, la Sebeș.

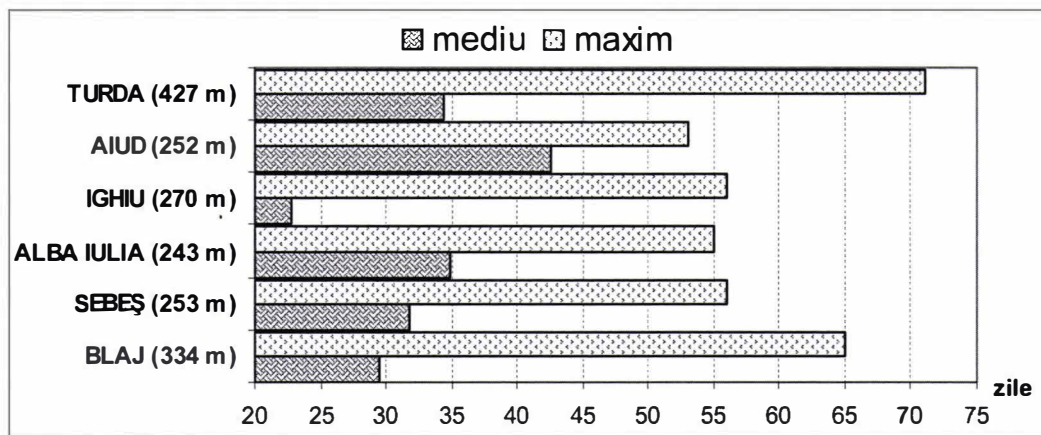
Numărul de zile cu oraje reprezintă un parametru important, care redă aspectul calitativ al activității orajoase, el evidențiind legitatea repartiției teritoriale a fenomenului în regiunea studiată. În acest scop au fost prelucrate datele din observațiile celor 6 stații meteorologice care fac obiectul analizei noastre climatice din perioada 1961-2003.

Valorile medii multianuale ale numărului anual de zile cu oraje indică faptul că cele mai multe se înregistrează la Aiud (42.6 zile/an), iar cele mai puține la Ighiu (22.8 zile/an) (fig. 2a). Această situație este consecința poziției geografice în cadrul unității de relief. Astfel, la Aiud numărul mare de zile se explică prin dispunerea pe versantul expus advecției aerului umed din sectorul vestic și în sectorul de îngustare a Culoarului Mureșului, pe când numărul mai mic de la Ighiu se justifică prin intensele procese de foehn de pe versantul depresiunii cu expoziție estică.

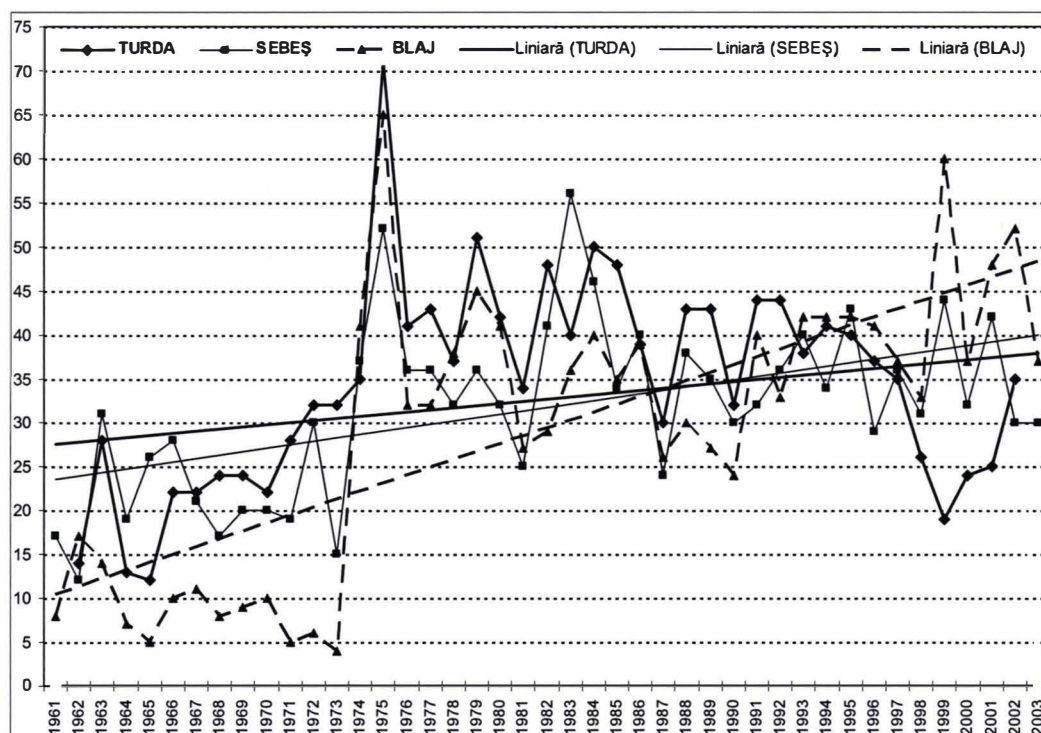
Numărul maxim anual de zile cu oraje reflectă rolul altitudinii în creșterea valorilor, fiind sub nivelul de 60 zile/an în porțiunile joase ale depresiunii – 53 zile/an la Aiud, 55 zile/an la Alba Iulia și 56 zile/an la Sebeș și Ighiu – dar evident mai mare în dealurile marginale din nordul depresiunii – 71 zile/an la Turda, precum și în podișul din apropiere – 65 zile/an la Blaj. Maximele anuale ale numărului de zile cu oraje ilustrează că aceste fenomene pot fi de circa două ori mai ridicate comparativ cu mediile multianuale, precum s-a înregistrat la stațiile Turda, Ighiu și Blaj (fig. 2a).

Variația de la un an la altul a numărului de zile cu oraje a fost analizată pentru perioada 1961-2003 și ea relevă o oarecare sincronicitate a evoluției curbelor celor trei stații din grafic. Numărul anual de zile cu oraje a oscilat între nivele foarte scăzute, de 5-20 zile/an în primul deceniu și nivele de aproape 4-5 ori mai ridicate, peste 50 zile/an, în ani precum 1975, 1983 și 1999. Pe baza acestei variații an de an s-a putut evidenția și tendința de evoluție care indică o

creștere a numărului anual de zile cu oraje în ultimele două decenii, mai pronunțată la Blaj și mai estompată la Turda și Sebeș (fig. 2b).

a

B

**Fig. 2. Numărul mediu și maxim anual al zilelor cu oraje (a);
Variația numărului anual de zile cu oraje (1961-2003) (b)**

În timpul anului fenomenele orajoase apar în mod obișnuit în intervalul martie-octombrie așa cum indică numărul mediu lunar de zile cu oraje. Dacă la începutul primăverii numărul mediu lunar nu depășește nivelul de 3 zile cu oraje, la sfârșitul primăverii și în timpul verii numărul lor crește de două până la patru ori, urmând să scadă vertiginos în septembrie și octombrie sub 2 zile/lună. Cele mai multe zile cu oraje se produc în medie, în lunile iunie – 11.1 zile la Aiud, 8.4 zile la Turda, 6.0 zile la Ighiu – și iulie – 8.8 zile la Alba Iulia, 8.2 zile la Sebeș, 7.7 zile la Blaj – (fig. 3), aceste luni reprezentând și lunile din an cu cele mai intense procese de convecție dinamică și termică, de formare frecventă a norilor cu mare dezvoltare verticală.

Numărul maxim lunar de zile cu oraje indică același interval caracteristic producerii lor dar cu proporții duble. Astfel, ele apar din martie (2-3 zile) până în octombrie, (între 2 și 6 zile) dar pot fi foarte numeroase în perioada mai-august, când au reprezentat o treime sau chiar jumătate din durata acestor luni. Cele mai numeroase zile orajoase au fost înregistrate în luna iunie – 16 zile la Ighiu, sau iulie – 17 zile la Alba Iulia și 18 zile la Sebeș, fie în ambele – 17 zile la Aiud și Turda sau 18 zile la Blaj (fig. 3).

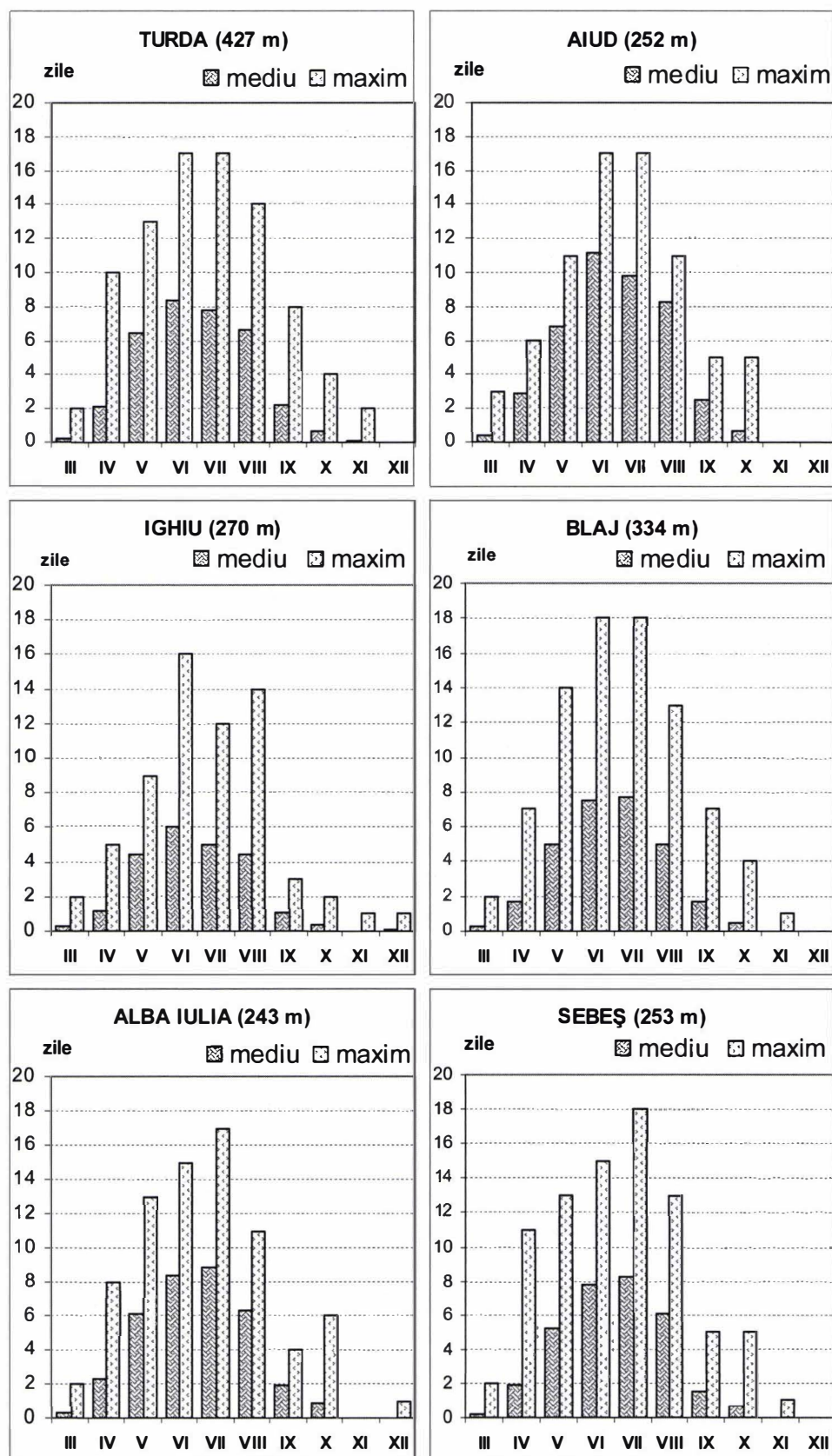

Fig. 3. Numărul mediu și maxim lunar de zile cu oraje

Conform numărului maxim lunar de zile cu oraje există riscul apariției acestor fenomene electrice și în noiembrie timp de o zi la Sebeș, Ighiu și Blaj, sau două zile la Turda și în mod excepțional în decembrie, la Alba Iulia și Ighiu (fig. 3), din cauza intensificării activității ciclonilor mediteraneeni care transportă în regiunea țării noastre aer mai cald și mai umed, generator de instabilitate atmosferică.

După *regionalizarea teritoriului României pe grade de keraunicitate* (Iliescu, 1989), Depresiunea Alba Iulia – Turda se încadrează între 3 și 9 grade de keraunicitate, fapt care indică o vulnerabilitate mai redusă a acestui teritoriu față de descărcările electrice.

Caracterul de risc al descărcărilor electrice reiese din faptul că acestea pot produce victime umane, pagube materiale și distrugerii ale mediului natural. Ca urmare, de foarte multe ori, orajele stau la originea incendiilor vegetației naturale, construcțiilor, produc deteriorarea obiectelor bune conductoare de electricitate precum rețelele de transport a energiei electrice sau perturbă navigația aeriană și telecomunicațiile.

În ultimii ani, s-au consemnat *cazuri cu urmări grave ale descărcărilor electrice* produse în Depresiunea Alba Iulia – Turda și împrejurimi, dintre care semnalăm:

- la 2 iunie 2003, descărcările electrice au avariat postul de transformare din localitatea Ighiu și au generat întreruperea de scurtă durată a furnizării energiei electrice;

- la 27 august 2003 descărcările electrice au afectat 4 linii de medie tensiune și 16 posturi de transformare lăsând fără energie electrică mai multe localități: Lancrăm, Sâncrai etc. (*Ziua*, 2 septembrie 2003);

- în noaptea de 26-27 mai 2005 descărcările electrice au produs defecțiuni la rețeaua de energie electrică din mai multe localități, cartierul Ampoi 1 din municipiul Alba Iulia rămânând fără curent electric din cauza celor 6 posturi de transformare deteriorate (Mărculeț, Mărculeț, Opiș, 2007);

- la 2 iunie 2005, în orașul Blaj, un bărbat de 47 de ani a fost lovit mortal de un trăsnet în podul casei (*Ziua*, nr. 3338, 2005);

- în iunie 2006, postul de transformare din satul Oieidea (comuna Sântimbru) a fost afectat de o descărcare electrică (Mărculeț, Mărculeț, Opiș, 2007);

- la 21 mai 2007, un trăsnet a lovit un depozit de furaje a unei gospodării din localitatea Galda de Jos, pagubele ridicându-se la valoarea de 50.000 lei (*ziarele Azi*, nr. 4350, 23 mai 2007 și *Unirea din 23 mai 2007*);

- la 21 iunie 2009, o descărcare electrică a lovit o șură în Petrești-Sebeș în care erau depozitate două tone cu fân, paguba ridicându-se la 1.700 lei (*ziarul Unirea*, 23 iunie 2009);

- la 9 iulie 2009, un trăsnet a lovit o anexă gospodărească în comuna Războieni, incendiind 11 m³ de cherestea de brad și 1500 kg de fân, pagubele fiind de 24.000 lei (*ziarul Unirea*, 10 iulie 2009).

Și din această succintă enumerare de cazuri recente cu consecințe nefaste, este evidentă *periculozitatea superioară a fenomenelor orajoase în luna iunie*, când instabilitatea atmosferică ridicată se concretizează și în producerea maximului pluviometric.

Bibliografie

- Bogdan, Octavia (1996), *Hazard climatic și fenomen climatic de risc*, Geografica Timisiensis, V, Timișoara.
- Bordei-Ion, Ecaterina (2009), *Rolul lanțului Alpino-Carpatic în evoluția Ciclonilor Mediteraneeni*, Edit. Printech, București.
- Bordei-Ion, N. (1988), *Fenomene meteorologice induse de configurația Carpaților în România*, Edit. Academiei, București.
- Iliescu, Maria, Colette (1989), *Manifestări electrice atmosferice pe teritoriul României (Orajele)*, Edit. Acad. R.S.R., București.
- Iliescu, Maria, Stăncescu, I. (1972), *L'influence des Carpates Occidentales sur la répartition des phénomènes orageux frontaux*, Lucr.V Conf. Met. Carp.
- Iliescu, Maria Colette (1992), *Aspects topoclimatiques de la repartition des orages sur le territoire de la Roumanie*, Rev. Roum. de Geogr., 36.
- Ion-Bordei, Ecaterina, Ion-Bordei, Nicolae (1970), *Bazinul Transilvaniei — centru de ciclogeneză orografică*, Hidrotehnica, 15, 8.
- Ion-Bordei, Ecaterina (1972), *Les Carpates Roumaines - zone de cyclogenese orographique*, Lucr. V Conf. Met. Carp.
- Mărculeț, Cătălina, Mărculeț I. (2008), *Hydrometeorological risk phenomena in the Alba Iulia – Turda Depression. Romania*, Conference on Water Observation and Information Systems for Decision Support - BALWOIS 2008, 27-31 May, Ohrid, Republic of Macedonia; http://balwois.com/balwois/administration/full_paper/ffp-1072.pdf
- Mărculeț, Cătălina, Mărculeț, I., Opiș, C. (2007), *Fenomene atmosferice de risc în Culoarul Mureșului între Arieș și Cugir*, Comunicări de Geografie, XI.
- Moldovan, F. (2003), *Fenomene climatice de risc*, Edit. Echinox, Cluj-Napoca.
- Stăncescu, Ion, Iliescu, Maria (1972), *Câteva particularități ale deplasării fronturilor atmosferice reci care generează fenomene orajoase în vestul României*, Hidrotehnica, 17 (5).
- Stăncescu, I., Iliescu, Maria (1973), *Unele caracteristici ale repartiției fenomenelor orajoase frontale în Podișul Transilvaniei*, Cul. lucr. IM/1970.
- *** (2002-2006), Colecția ziarului, *Unirea*, Alba Iulia.
- www.azi.ro/
- www.ziuaadecj.ro/

Abstract. Floods produced in June 2010, In Transylvania. The paper with the title Floods produced in June 2010, in Transylvania, brings to our attention those phenomena from the warm period of the year (June- August), characterized by high temperatures that many times exceed 35° C, by important amount of precipitations, which can cause important damages, sometimes beyond believe. All these phenomena take place because of the type of atmospheric circulation but also because of the accentuated cumulus in this period, as well as the frontal formations, more rare, but when they cross Europe they have a significant contribution to the weather change.

Cuvinte cheie: *situatia sinoptică, mase de aer, cicloni, anticicloni, fronturi atmosferice.*

Key words: *synoptic situation, air masses, cyclones, anticyclones, atmospheric fronts.*

1. Introducere

Ca urmare a poziției geografice ocupată de țara noastră în contextul european, România beneficiază de o climă temperat continentală, specifică Europei centrale, caracterizată prin cele patru anotimpuri distincte, primăvară, vară, toamnă și iarnă. Diferențele locale ale climei în cea mai mare parte sunt determinate de relief și latitudine, dar și de influențele oceanice din vest, a celor mediteraneene din sud-vest și celor continentale din est, cei drept într-o mai mică măsură. După cum se cunoaște, vara este anotimpul cel mai cald al anului cu temperaturi ridicate, ce pot depăși 34...35°C și chiar mai mult la umbră, ceea ce face ca aceste zile să fie caracterizate ca zile caniculare.

În cazul în care numărul de zile cu astfel de temperaturi se întind pe perioade mai lungi, se pot asocia cu secete, care duc la distrugerea culturilor și chiar la incendii, atât în sectoarele agricole și silvice, cât și a clădirilor. În al doilea rând, ne preocupă perioadele cu instabilitate puternică, ce urmează după astfel de zile, însoțite de descărcări electrice, rafale de vânt cu aspect de vijelie, cantități însemnate de precipitații ce cad în intervale foarte scurte de timp și care duc la inundații, de multe ori cu consecințe foarte grave, chiar catastrofale (pierderi de vieți omenești, distrugerii însemnate în sectorul agricol etc.).

În acest scop meteorologia vine în sprijinul tuturor celor ce vor să țină cont de informările permanente cu privire la starea vremii, fiind un serviciu de prevenire a fenomenelor extreme, cu efecte negative, devastatoare în multe cazuri.

2. Analiza sinoptică a lunii iunie 2010.

Luna iunie, începe cu un regim termic apropiat de mediile multianuale (perioada 1- 7 iunie).

În perioada 8-15 iunie, România s-a aflat sub influența unei dorsale calde extinsă din nordul Africii până peste România, care a făcut ca valorile de temperatură să depășească izolat 35°C (fig.1 A. B). De altfel în această perioadă s-a emis avertizare cod galben de caniculă pentru zilele de 12, 13 iunie 2010 până în dimineața de 14 iunie 2010, ca fiind zilele cele mai calde din perioada mai sus amintită.

Începând cu data de 16-17 iunie 2010, în altitudine (a 500 hPa aproximativ 5.500 m altitudine) structura sinoptică se modifică, prin apariția unui talveg de altitudine, ce se extinde din est, nord-estul continentului până în sud-vestul acestuia. În acest timp dorsala situată deasupra Oceanului Atlantic, face posibilă pătrunderea de aer rece polar, până pe bazinul central al Mării Mediterane. Se formează o structură cut-off, care traversează bazinul Mediteranei, poziționându-se în noaptea de 21 pe 22 iunie 2010 în Peninsula Balcanică (fig. 1C).

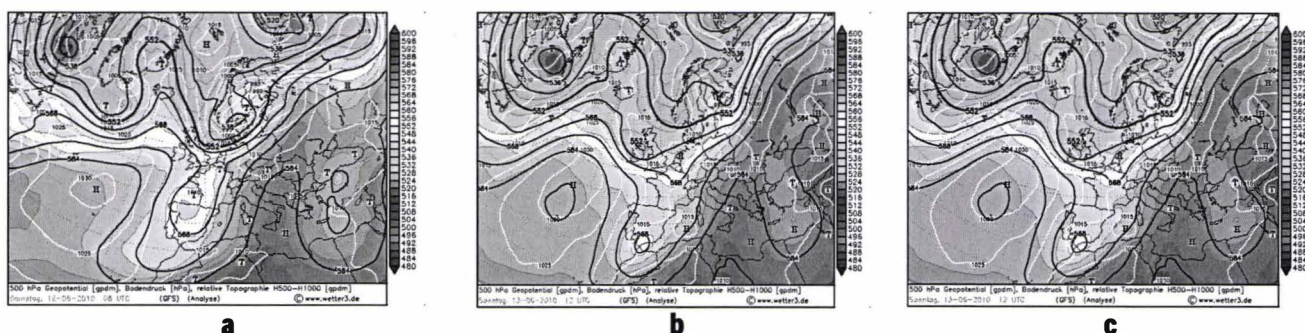

Fig. 1 A. Situația sinoptică de la altitudinea de 500 hPa suprapusă cu cea de la nivelul solului în zilele de 11(a),12(b) și 13 (c) iunie 2010 (după Wetterkarten)

Contextul sinoptic din ultima decadă a lunii iunie, atât în altitudine cât și la sol, a contribuit la o instabilitate mare atmosferică, caracterizată prin cantități însemnate de precipitații, ploi ce au avut și caracter torențial. Cele mai mari cantități de precipitații s-au înregistrat începând cu data de 21 iunie 2010 și au continuat până la sfârșitul lunii.

SATELLITE ANALYSIS
 N7 21 JUN 15Z POSTED AT: 21/154Z

▲▲ COLD FRONT --- TROUGH ■■■■■ RAINSHOWER ■■■■■ DRIZZLE ■■■■■ FRESH RAIN
 — WARM FRONT - - - - - OCCLUDED FRONT ☂ T-Storms ☂ SNOW/ICEWIND ☂ FOG ☂ FRESH DRIZZLE
 - - - - - RAIN - - - - - SNOW - - - - - FRESH FOG - - - - - EAST WINDSTORM

0000Z JUL 1530 WIND
 1-45 GEN
 1-15 MIN
 1-45 GEN

Fig. 2. Descărcările electrice au fost frecvente în sectorul cald al ciclonului, fapt evidențiat pe analiza satelitară și al orajelor. 22.06.2010 ora 12

3. Analiza cantităților de precipitații și pagubele înregistrate

Cantitățile de precipitații înregistrate în luna iunie au avut valori cuprinse între 10 și 70 l/mp, totalul de precipitații cumulate în perioada 21 - 29 iunie 2010 a înregistrat cantități cuprinse între 165 și 200 l/mp.

După cum se observă din repartitia precipitațiilor la nivelul lunii iunie, la început cantitățile au fost în limite normale, crescând treptat spre sfârșit, ceea ce a caracterizat luna iunie ca fiind o lună foarte instabilă, alternând cu temperaturi extreme, dar și cu precipitații peste valorile multianuale ale acestei luni (fig. 3).

- 01-02.06.2010 – cantități între 10 și 20 l/mp
- 13-14.06.2010 – cantități între 12 și 26 l/mp
- 14-18.06.2010 – cantități între 10 și 36 l/mp
- 19-20.06.2010 – cantități între 12 și 38 l/mp
- 21-22.06.2010 – cantități între 15 și 70 l/mp
- 23-24.06.2010 – cantități între 15 și 40 l/mp
- 25-26.06.2010 – cantități între 17 și 45 l/mp
- 26-27.06.2010 – cantități între 20 și 48 l/mp
- 27-28.06.2010 – cantități între 10 și 25 l/mp
- 28-29.06.2010 – cantități între 20 și 50 l/mp
- 29-30.06.2010 – cantități între 15 și 34 l/mp

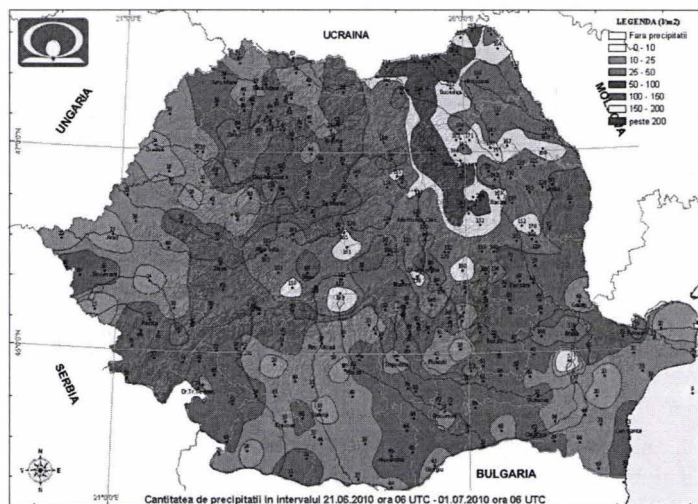

Fig. 3. Harta cantităților de precipitații acumulate în perioada 21 iunie 2010 ora 9 -30 iunie 2010 ora 9. Culoarele de pe hartă de la verde închis, vișiniu, bleu deschis și mov, reprezintă cele mai mari valori ale cantităților de precipitații.

În urma inundațiilor pagubele produse au fost importante. Pe baza informațiilor primite de la ISUJ (Inspectoratele Situațiilor de Urgență Județene) care au monitorizat și au intervenit pentru salvarea în primul rând a oamenilor, bilanțul evenimentelor a fost destul de grav. În județul Alba, unde foarte multe localități au avut de suferit de pe urma inundațiilor, o femeie din Ocna Mureș a murit după ce casa în care locuia a fost luată de viitură. De asemenea inundațiile au ucis aproape 150 de animale din gospodării. Cele mai afectate localități au fost Ocna Mureș, Lopadea Nouă, Aiud, Ciumbud și Hopârta, unde au mai fost inundate 600 de locuințe, 200 de fântâni, 600 de ha de teren agricol și 300 ha de pășuni.

Pagube s-au înregistrat și în județele : Harghita cu peste 310 gospodării inundate și 80 de fântâni, Covasna, Sibiu și Brașov. De menționat că pe lângă pagubele produse de inundații, grindina a contribuit la distrugerea mai multor culturi agricole.

În concluzie, fenomenele din perioada caldă a anului (mai ales cele din iunie – august), de multe ori pot duce la distrugerii de neimaginat.

Aceasta se datorează în primul rând cumulișărilor ce au loc în acest anotimp, dar și unor pasaje frontale, mai rare, care atunci când traversează Europa, au un impact foarte mare în schimbarea vremii.

Bibliografie selectivă

- Bogdan, Octavia (1980), *Fenomene climatice de iarnă și de vară*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Bogdan, Octavia (2001), *Rolul de baraj orografic al Carpaților Românești*, Anl. Univ. Oradea Geogr. XI, pp. 5 -14.
- Bogdan, Octavia, Niculescu, Elena, (1999), *Riscuri climatice din România*, Academia Română, Institutul de Geografie, București.
- Bordei-Ion, Ecaterina (1983), *Rolul lanțului Alpino-Carpatic în evoluția Ciclonilor Mediteraneeni*, Edit. Academiei, 136 p.
- Bordei-Ion, Ecaterina (2003-2004), *Air circulation types in the low troposphere above the Atlantic-European Geographic Environment and the weather evolution in Romania*, RR- Géogr., 47-48, p. 227-236.
- Ciulache, S., Ionac, Nicoleta (1975), *Fenomene atmosferice de risc și catastrofe climatice*, Edit. Științifică, București .
- Velcea, Valeria (1995), *Riscuri naturale și tehnogene*, Facultatea de Geografia Turismului, Sibiu.

Abstract. Mediaș (1930-2002). Geographic observations on the national structure. Twentieth-century Changes in the ethnical structure of Mediaș city. Mediaș is a major economic centre situated on the Târnave Tableland. It was documented as rural settlement on July 3, 1267. In the latter half of the 13th century, Saxon colonists came in, and by 1930, the town was an important centre of the Transylvanian Saxons, who represented the majority population until the beginning of the 20th century. The town's ethnical structure in 1930 was the following: 38.5% Germans, 27.1% Romanians, 24.9% Hungarians, 4.5% Jews, 2.2% Gypsies, and 2.8% other minorities. The first major change in the locality's ethnical structure is recorded after 1930, when many Romanians moved in attracted by a growing job market due to the construction of big industrial units. This led to the numerical increase of the Romanian population, which outnumbered first settlers. The second change in the town's ethnical structure occurred after 1977, when the massive emigrations of Germans, left the Hungarians on the second place after the Romanians. In 2002, the nationality structure of Mediaș registered 82.3% Romanians, 11.8% Hungarians, 3.5% Gypsies, 2.0% Germans, and 0.4% other minorities.

Cuvinte cheie: populație, structura națională, Mediaș

Key words: population, national structure, Mediaș

Orașul Mediaș, important centru economic din Podișul Târnavelor, este situat în lunca și pe terasele râului Târnava Mare, la 46°10' latitudine nordică și 24°22' longitudine estică, și înconjurat de dealuri cu altitudini care oscilează între 500 și 600 m. Deși s-au descoperit urme de locuire pe aceste meleaguri încă din neolitic, Mediașul a fost atestat documentar la 3 iunie 1267, fiind la acea dată o așezare rurală. Până la venirea sașilor în Transilvania (secolele XII - XIV), aproape întregul Podiș al Transilvaniei era locuit cu comunități românești și doar în unele zone se întâlneau comunități maghiare și secuiești. După așezarea sașilor în Mediaș, în deceniile șapte și opt ale secolului XIII, localitatea a evoluat continuu, devenind cel mai important centru urban din regiune. În documentele din 1283 așezarea a fost consemnată sub denumirea de "Villa Medyes" (satul Mediaș), iar în 1359 a fost menționată ca oraș (civitas). După distrugerea orașului de către turci (în anul 1438) locuitorii Mediașului au trecut în anul 1490 la construirea unei puternice centuri de fortificații, întărită cu 21 de turnuri și bastioane, lucrare realizată în cursul secolelor XV și XVI. După construirea sistemului de apărare, sașii din Mediaș s-au organizat în bresle meșteșugărești, ei dovedindu-se a fi de-a lungul timpului neîntreцуți aurari, zidari, dulgheri, armurieri, croitori, blănari, brutari etc., o parte din produsele confecționate de ei fiind comercializate și în țările române. În anul 1539 regele Ioan Zápolya oferea orașului privilegii comerciale, iar la 25 martie 1552 Ferdinand I de Habsburg, viitorul împărat, îi atribuia rangul de oraș cu judecătorie regală și centru administrativ al celor două scaune săsești – Mediaș și Șeica Mare. Datorită statutului deosebit de care se bucura, din a doua jumătate a secolului XVI, orașul Mediaș a devenit locul de reședință al mai multor Diete ale Transilvaniei (în 1575, 1588, 1599 și 1614).

În secolul XVII, Mediașul se număra printre cele nouă orașe de pe teritoriul Transilvaniei cu statute bine definite alături de Alba Iulia, Bistrița, Brașov, Cluj, Orăștie, Sibiu, Sighișoara și Târgu Mureș. În urma unui asediu prelungit, în anul 1705, curuții lui Francisc Rákóczy al II-lea conduși de generalul S. Forgach ocupă orașul și-i distrug o parte din sistemul de fortificații. În timpul revoluției din 1848-1849, orașul este ocupat pe rând de revoluționarii maghiari conduși de generalul Iosif Bem, de trupele rusești și cele imperiale habsburgice. La 8 ianuarie 1919 Adunarea Națională a Sașilor din Transilvania întrunită la Mediaș recunoștea unirea acestei provincii cu România și declara că populația săsească consideră pe membrii săi ca cetățeni români.

În perioada următoare celui de-al doilea război mondial, datorită unităților industriale înființate aici, Mediașul s-a dezvoltat rapid, devenind cel mai important oraș de pe Târnave. După numărul locuitorilor, Mediașul este un oraș de mărime medie, situându-se pe locul 42 (în 1992) între așezările urbane ale României.

De-a lungul secolelor în Mediaș, la fel ca în întreaga Transilvanie, vitregiile istoriei au făcut ca populației autohtone românești să i se alăture germani, maghiari, țigani, iar într-un număr mai mic evrei și alte naționalități.

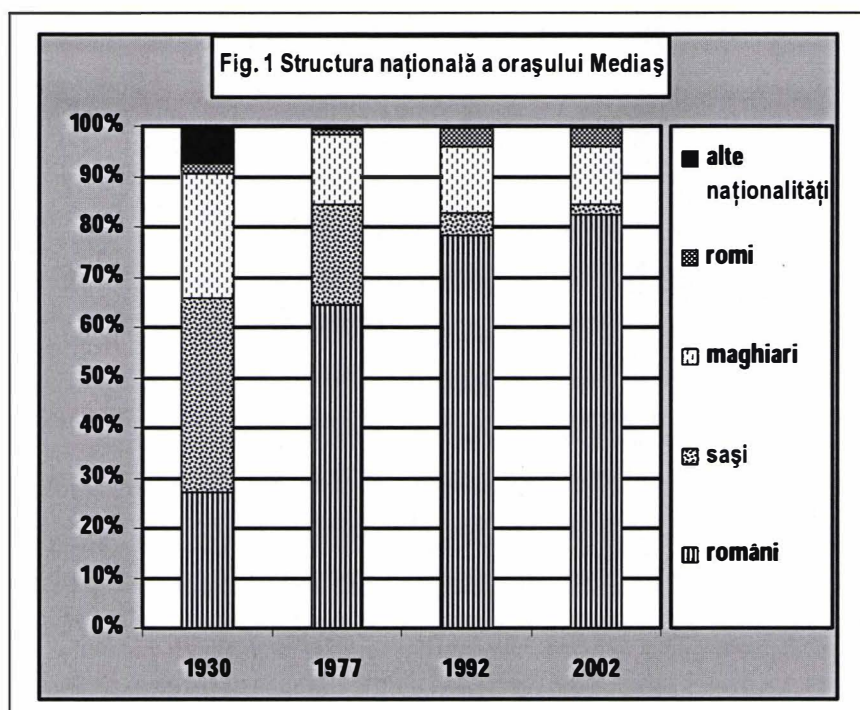
Românii, originari ai locului, după stabilirea sașilor și ridicarea cetății de la Mediaș, nu au mai avut acces în interiorul orașului. Nu se cunosc cu exactitate relațiile existente în secolul al XV-lea între români și sașii de la Mediaș și împrejurimi, dar se pare că uneori au fost și încordate. Spre exemplu, Scaunele săsești ale Șeicăi și Mediașului s-au plâns autorităților de hoțiile păstorilor români, în două rânduri dându-li-se satisfacție. În conscripția din 1760-1762, făcută de generalul Buccow, în „*Suburbium Mediaș*” locuiau 255 de familii de români, din care 24 erau greco-catolice iar 231 ortodoxe. În anul 1850, în oraș trăiau 1.817 români, în 1880, 1.909, în 1890, 2.041, iar în 1900, 2.453. Industrializarea orașului produsă după 1900 a făcut ca mulți români din așezările vecine să se stabilească definitiv la Mediaș.

Sașii, germani originari din zona Rinului și Luxemburgului, au fost colonizați în Transilvania de regii maghiari pe la jumătatea secolului al XII-lea în scopul apărării frontierei orientale a regatului. De prezența lor în Transilvania se leagă întemeierea unor importante orașe cetăți transilvănene ca: Brașov (Kronstadt), Sibiu (Hermannstadt), Bistrița (Bistritz), Mediaș (Mediasch) ș.a. În Mediaș aceștia s-au stabilit ceva mai târziu, în a doua parte a secolului XIII, în timpul domniilor regilor Bela al IV-lea și Ștefan al V-lea. Odată cu ridicarea sistemului de fortificații (sec. XV - XVI) sașii s-au organizat în bresle de meșteșugari, produsele lor fiind comercializate în afara Transilvaniei. Așa cum ne arată statisticile vremii, de la întemeierea orașului până spre sfârșitul secolului al XIX-lea sașii au fost majoritari, cu o proporție de peste 50% din totalul locuitorilor. Totuși se constată că ponderea lor a înregistrat o ușoară dar continuă tendință de scădere în timp (68% în 1768, 57,9% în 1796, 55,4% în 1850, 53,4% în 1880), atingând 48,1% în 1890, atât pe fondul unei natalități reduse specifice, dar și prin pătrunderea în oraș a românilor și maghiarilor atrași de primele unități industriale (atelierul "Karres" - 1881, fabrica de prelucrare a cărnii - 1894).

Maghiarii s-au stabilit în oraș în număr mai mare la începutul secolului XX, când aici s-au pus bazele primelor unități industriale, care necesitau un număr sporit de brațe de muncă, iar sașii au pierdut din poziția lor socială. **Țiganii** au fost semnați în afara cetății, în număr restrâns, încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea, dar numărul lor a început să crească semnificativ din a doua parte a secolului XVIII. **Evreii** au pătruns în oraș în prima parte a secolului XIX și au fost ușor acceptați de sași, fapt dovedit de proprietățile evreiești parcelate printre cele ale sașilor (I. Raica, 1994).

Din al doilea deceniu al secolului XX, după Unirea din 1 Decembrie 1918, prin înființarea marilor întreprinderi industriale din oraș (fabrica de geamuri în 1921, fabrica de sticlă și obiecte de sticlărie "Vitrometan" în 1922, Societatea Națională de Gaz Metan - 1928), au fost create noi locuri de muncă, ce au atras forță de muncă din așezările rurale învecinate. Astfel numărul muncitorilor din fabrici s-a ridicat de la 1410 în 1924, la 2778 în 1929. În consecință numărul populației a crescut rapid de la 8.647 locuitori, câți erau în 1910, la 15 505 în 1930.

Cu tot afluxul de populație aparținând, în mare parte, naționalităților maghiară și română, și în anul 1930 în structura etnică a orașului Mediaș germanii rămân cei mai numeroși, cu 38,5%, fiind urmați de români - 27,1%, maghiari - 24,9%, evrei - 4,5% și țigani - 2,2%¹ (Fig. 1). Din analiza comparativă a structurii naționale a populației pentru anii 1910 și 1930 se constată o scădere cu 6,7 procente a germanilor și cu 4,4 procente a românilor, crescând însă ponderea maghiarilor cu 5,3 procente.

După anul 1930 se remarcă o creștere spectaculoasă a numărului românilor în oraș, ce devin majoritari după anul 1950 (Fig. 2). Inversarea rapidă a raportului dintre primele două etnii ale Mediașului (română și germană) s-a datorat și natalității foarte scăzute specifică etniei germane. Acest fenomen demografic a fost semnalat și de Sabin Manuilă, care afirma în anul 1940 despre ramura sașilor din Transilvania, că este o grupare bine echilibrată, dar care înregistrează o scădere a capacității de spor biologic și cel mai mic spor natural dintre toate neamurile din România.

Cel de-al doilea război mondial și urmările lui și-au pus adânc amprenta asupra numărului întregii populații a orașului Mediaș, care a înregistrat între anii 1941 și

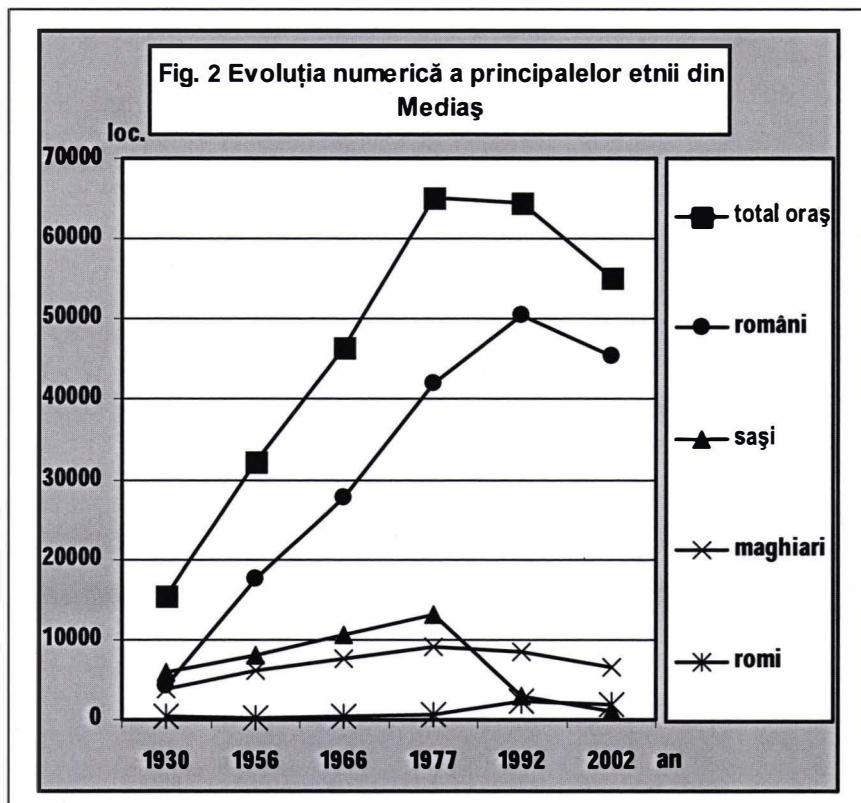
¹ În 1930, în oraș mai locuiau: cehi și slovaci (169), polonezi (144), ruși (33), bulgari (23), sârbi, croați și sloveni (6), turci (3), ruteni (1), armeni (1), alte neamuri (14) și nedeclarați (10) (Recensământul din 1930, p. XLII-XLIII).

1948 o relativă stagnare. Cauzele stagnării au fost: a) pierderile umane produse în timpul conflictului², b) reducerea natalității, c) deportări ale sașilor în Rusia³ și d) dificultățile economice inerente perioadelor imediat următoare războaielor.

Efecte negative asupra moralului populației săsești din Mediaș au mai avut: a) naționalizarea suprafețelor agricole (martie 1945), a fabricilor, atelierelor, băncilor etc. (iunie 1948); b) deportarea în Bărăgan a circa 10.000 de persoane de naționalitate germană din Banat (1951); c) procesele din deceniul 6 soldate cu condamnarea unor intelectuali germani la Cluj și Brașov.

O situație aparte se constată în cazul populației evreiești, al cărui număr a scăzut continuu. Vicisitudinile celui de-al doilea război mondial și proclamarea la 14 mai 1948 a statului Israel au fost cauzele ce au determinat pe cei mai mulți evrei din Mediaș să se întoarcă în țara de origine. Ritmul plecărilor acestora a cunoscut intensități diferite. Dacă în 1930 numărul evreilor se ridica la 702 persoane, el a scăzut la 526 în anul 1956, după care a urmat o perioadă cu o scădere mai accentuată, ajungându-se la 169 evrei în 1966 și apoi alta, cu scădere mai lentă, până în 2002, când numărul lor a ajuns la 15 persoane.

Dacă în anul 1948 în Mediaș locuiau 23.247 persoane, după acest an ritmul creșterii numărului populației este deosebit de intens, ajungându-se la 79.442 locuitori în anul 1986. La recensământul din 21 februarie 1956 au fost înregistrați 17.532 (53,9%) români, 8.064 (24,8%) germani, 6.049 (18,6%) maghiari și 853 (2,7%) reprezentanți ai altor minorități naționale. În următorii zece ani numărul locuitorilor din oraș crește la 46.384 persoane, din care 27.862 (60%) erau români, 10.556 (22,7%) germani, 7.558 (16,2) maghiari și 409 (1,1%) de alte naționalități. Din compararea rezultatelor recensămintelor din 1956 și 1966, deși se observă o creștere numerică a populației aparținând principalelor trei etnii, totuși ponderea germanilor și maghiarilor scade ca urmare a aflului românilor, aflus favorizat de

procesul de extindere spațială a orașului, ce constituia la acea dată un pol de atracție. Procesul de extindere a orașului, susținut de dezvoltarea industrială continuă, se menține la cote ridicate până în anul 1990, favorizând creșterea numerică a populației românești. În anul 1977, în urma modificărilor semnalate mai sus, din structura națională a populației Mediașului făceau parte: 64,4% români, 20% germani, 14% maghiari, 1% țigani și 0,6% alte naționalități.

După anul 1977 procesul de emigrare a sașilor spre ținuturile de origine s-a intensificat foarte mult. Motivele fundamentale ale plecărilor nu erau persecuțiile politice, etnice sau religioase, ci erau de natură psihologică, prin dorința de conservare etnică (teama de deznaționalizare, I. Raica, 1994), dar și economică, cunoscut fiind decalajul mare dintre nivelul de viață din Germania și cel din România. Emigrările au fost încurajate și chiar sprijinite de asociațiile de sași și șvabi din străinătate și de guvernul României. Acordul nescris din anul 1978 dintre cancelarul Germaniei, Helmut Schmidt, și președintele României, Nicolae Ceaușescu, a constituit punctul de pornire în creșterea numărului de emigranți germani în schimbul unor sume de bani. Fenomenul, singular în istoria țării, a fost intensificat de spaima celor care doreau să părăsească România de a nu deveni prea scumpi. Urmău să emigreze din țară circa 11.000 de germani

² În 1930, în oraș mai locuiau: cehi și slovaci (169), polonezi (144), ruși (33), bulgari (23), sârbi, croați și sloveni (6), turci (3), ruteni (1), armeni (1), alte neamuri (14) și nedeclarați (10) (Recensământul din 1930, p. XLII-XLIII).

³ Deși regele și premierul României, generalul Rădescu, au protestat, o parte din germanii capabili de muncă rămași pe teritoriul țării au fost deportați în Uniunea Sovietică. În acest timp, premierul britanic, Winston Churchill, aprecia că folosirea germanilor din Europa de Răsărit la refacerea URSS-ului era un drept al rușilor (Th. Năgler, 2004).

pe an, însă în deceniul 9 numărul s-a ridicat până la 15.000 persoane pe an (W. Schreiber, 2000-2001; I. Mărculeț, Cătălina Mărculeț, Elena Herda, 2009).

Deficitul de populație produs de plecarea acestora a fost compensat parțial de noii locuitori veniți din așezările învecinate. Tot în această perioadă se înregistrează și o scădere a numărului locuitorilor maghiari din oraș, însă într-un ritm mult mai lent decât al sașilor, ceea ce a făcut ca, în prima parte a anilor '80, maghiarii să se plaseze pe locul doi în structura etnică a Mediașului, după români (Fig. 2).

Perioada cuprinsă între anii 1986 și 1992 s-a caracterizat printr-o scădere a numărului locuitorilor orașului cu 14.954 persoane, valoarea acestora ajungând la 64.488. Scăderea a fost mai accentuată după anul 1989 ca urmare a cauzelor social-economice, reflectate pe de o parte prin scăderea natalității și emigrări, iar pe de altă parte prin restructurarea unităților industriale.

Din datele înregistrate la recensământul din 1992 se constată că din numărul total al locuitorilor din Mediaș 50.527 erau români, formând naționalitatea majoritară (78,3%), 8.587 (13,3%) erau maghiari, 2.874 (4,4%) germani, 2.397 (3,7%) romii și 103 (0,3%) de alte naționalități. După zece ani, la recensământul din 2002, din cauza colapsului economic, natalității reduse și emigrației, numărul locuitorilor din municipiul Mediaș a coborât la 55.153 persoane. Din acestea, 45.417 (82,3%) persoane erau de etnie română, 6.530 (11,8%) de etnie maghiară, 1.959 (3,5%) de etnie romă și 1.137 (2,0%) de etnie germană.⁴ Din analiza comparativă a informațiilor furnizate de statisticile din anii 1992 și 2002, se observă faptul că în cazul tuturor etniilor principale din oraș s-au produs diminuări numerice. Românii au scăzut cu 5.110 persoane, maghiarii cu 2.057 persoane, romii cu 438 persoane și sașii cu 1.737 persoane.

În concluzie se poate afirma că în secolul XX, în structura națională a orașului Mediaș au avut loc modificări spectaculoase. Prima mare modificare s-a produs în anii '30, când românii i-au depășit numeric pe sași devenind cei mai numeroși locuitori ai orașului. După anul 1948 se declanșează procesul de plecare a evreilor spre Israel. A doua mare modificare s-a înregistrat în a doua parte a anilor '70, când pe fondul plecării sașilor în Germania, maghiarii au ajuns pe locul secund în structura etnică a orașului Mediaș, după români.

Bibliografie

- Avram, A., Giura, L. (1985), *Mediaș Mic îndreptar turistic*, Edit. Sport-Turism, București.
- Cucu, V. (1970), *Orașele României*, Edit. Științifică, București.
- Drăgan, N. (1957), *Dezvoltarea industriei în Mediaș între anii 1918-1944*, Mediaș.
- Manuilă, S. (1994), *Studiu etnografic asupra populației României (I)*, Geopolitica, Edit. „Glasul Bucovinei”, Iași.
- Marienburg, J., V. (1813), *Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgen (Geographie)*, II, Hermannstadt.
- Mărculeț, Cătălina, Mărculeț, I. (1998), *Aspecte privind evoluția numerică și structura etnică a populației orașului Mediaș*, Din aniversările anului 1998, Mediaș.
- Mărculeț, Cătălina, Mărculeț, I. (1999), *Modificări în structura națională a populației orașului Mediaș în secolul XX*, Revista Geografică, T. V-1998, București.
- Mărculeț, I., Mărculeț, Cătălina (2000), *Aspecte privind structura națională a orașelor Mediaș, Bistrița și Sebeș în perioada 1900-1992*, Regionalism and integration: culture, space, development, Edit. BRUMAR, Timișoara – Tübingen – Angers.
- Mărculeț, I., Mărculeț, Cătălina, Herda, Elena (2009), *Aspecte privind evoluția numerică și repartitia geografică a populației germane din România între anii 1930 și 2002*, Comunicări Științifice, VIII, Mediaș.
- Nägler Th. (2004), *60 de ani de la începutul exodului germanilor din România*, Comunicări Științifice, II, Mediaș.
- Raica, I. (1994), *Mediaș. Natură - istorie - economie*, Edit. "TIPOMUR", Târgu Mureș.
- Theil, F. (1912), *Mediasch seit fünfzig Jahren (1862-1912)*, în: Festgabe zur 50 jährigen Jubelfeier des siebenburgische Hauptvereins der evangelischen Gustav-Adolf-Stiftung, Mediaș.
- ***<http://recensamant.referinte.transindex.ro/?pg=3&id=2248>
- ***(1938) *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, II, Imprimeria Națională București.
- ***(1969) *Recensământul populației din 21 februarie 1956*, Direcția Centrală de Statistică, București.
- ***(1968) *Recensământul populației și locuitorilor din 15 martie 1966*, Regiunea Brașov, I, Direcția Centrală de Statistică, București.
- ***(1994) *Recensământul populației și locuitorilor din 7 ianuarie 1992 - structura populației pe naționalități (date comparative 1977 - 1992)*, Direcția Națională de Statistică, București.

⁴ În 2002, în Mediaș mai locuiau: 17 polonezi, 15 evrei, 14 ruși/lipoveni, 13 greci, 12 ucraineni, 10 italieni, 4 turci, 3 sârbi, 3 cehi, 2 bulgari, 1 chinez, 1 armean, 1 tătar, 1 slovac, 12 de alte etnii și 1 nedeclarat (<http://recensamant.referinte.transindex.ro/?pg=3&id=2248>).

EVALUAREA SCHIMBĂRILOR ÎN MODUL DE UTILIZARE A TERENURILOR ÎN SECTORUL DUNĂREAN BRĂILA-GALAȚI PRIN METODE GIS (IDRISI ANDES)

Drd. Sorin Mihalache

Assessment of land use changes in the danubian sector of Braila-Galati using GIS methods (IDRISI Andes). Land-use and land-cover change plays a major role in global environmental change. Using Corine Land Cover and Land Change Modeler module from IDRISI Andes to analyse the land use changes for the period time of 1990, 2000 and 2006, this paper outlines the spatio-temporal dynamics of changes in the Brăila-Galați Danube river section. The changes are obvious: arable lands have been abandoned, pastures and hayfields have been extended, constructed surfaces have increased and forest have remained relatively constant.

Cuvinte cheie: evaluare, utilizarea terenurilor, sector dunărean, Brăila-Galați, GIS, IDRISI Andes.

Key-words: assessment, land-use, danubian sector, Brăila-Galați, GIS, IDRISI Andes.

Introducere

Modul de utilizare a terenurilor și schimbarea utilizării terenurilor sunt elemente ce contribuie și sunt influențate la rândul lor de schimbările globale de mediu. Urmărind această idee, lucrarea de față își propune să identifice și să evalueze schimbările în modul de utilizare a terenului pentru sectorul fluviului Dunărea situat între localitățile Brăila și Galați, două centre urbane care împreună formează una dintre cele mai mari conurbații din România. Sistemele Informaționale Geografice (GIS) pot contribui semnificativ la cunoașterea modului de utilizare a terenurilor, a schimbării utilizării și a impactului lor asupra peisajului.

Materiale și metode

Prima etapă în procesul de lucru a constat în delimitarea ariei de studiu. Aria cuprinde terenurile situate pe malurile și în vecinătatea cursului fluviului Dunărea între municipiile Brăila și Galați, mai exact în limitele unităților administrativ-teritoriale ale localităților Romanu, Siliștea, Vădeni, Tudor Vladimirescu, Traian, Mărașu, Chișcani, Frecăței, Cazașu, Tichilești, Gropeni, Brăila (jud. Brăila), Smârdan, Vânători, Șendreni, Braniștea, Schela, Galați (jud. Galați), Carcaliu, Smârdan, Măcin, Jijila, I.C. Brătianu și Grindu (jud. Tulcea) cu o suprafață totală de aproximativ 2714 km².

Au fost utilizate trei surse principale de date și anume setul de date vectoriale Corine Land Cover (CLC) privind modul de utilizare a terenurilor pentru anii 1990, 2000 și 2006 în România, preluate de la Agenția Europeană de Mediu (EEA). În urma reclasificării datelor CLC s-au extras, în limitele arealului de studiu, următoarele 14 clase de utilizare a terenului: suprafețe acvatice, terenuri arabile, drumuri, suprafețe construite, livezi, terenuri umede/mlaștini, bancuri de nisip, suprafețe împădurite, pășuni și fânețe, rampe pentru deșeuri, stâncării, tufărișuri, vii și exploatare miniere. Datele și rezultatele obținute au fost analizate și prelucrate cu ajutorul modului Land Change Modeler (LCM) integrat în softul IDRISI Andes. Programul IDRISI Andes (Integrated GIS and Image Processing System) a fost creat de Clark Labs (sursa: <http://www.clarklabs.org>) din USA, considerat a fi unul dintre cele mai utilizate Sisteme Informaționale Geografice (SIG) din lume, ce permite analiza geografică bazată pe imagini de tip raster.

Următoarea etapă a constat în procesarea datelor în modulul LCM, rezultând inițial hărțile modului de utilizare a terenului din care s-au derivat mai apoi hărțile schimbărilor în modul de utilizare a terenului pentru perioadele 1990-2000, 2000-2006 și 1990-2006.

Rezultate și discuții

Din analiza hărților modului de utilizare a terenului pentru cele trei perioade de timp 1990, 2000 și 2006 se poate observa distribuția pe clase de folosință a terenurilor (fig.1).

La nivelul anului 1990, categoriile de utilizare a terenului cu cea mai mare pondere erau în principal terenurile arabile cu cca. 79% din teritoriu, suprafețele construite 5,5%, urmate în ordine de suprafețele împădurite, acvatice și pășunile și fânețele (tab. 1). De remarcat prezența rampelor de deșeuri și a exploatare miniere, expresii ale activității umane. Schimbările care au intervenit în perioada anilor 1990-2000 nu prezintă o dinamică majoră, însă cele mai multe modificări le-au suportat terenurile arabile, suprafețele împădurite, tufărișurile și construcțiile (fig. 2.a). Pășunile și fânețele, viile și livezile se convertesc în terenuri arabile, tufărișurile devin suprafețe împădurite iar suprafețele construite se extind pe terenurile arabile limitrofe. Prin urmare, această perioadă se caracterizează prin creșterea suprafețelor împădurite, a terenurilor arabile dar și a suprafețelor construite în defavoarea diferitelor clase de folosință a terenurilor.

Anul 2000 conține aceleași clase de folosință a terenurilor, terenurile arabile deținând cca. 78% din aria totală a perimetrului de studiu, suprafețele construite 5,7%, suprafețe împădurite, acvatice, pășuni și fânețe, etc.

Harta schimbării modului de utilizare a terenului pentru perioada 2000-2006 evidențiază o evoluție remarcabilă a modului de folosință a terenurilor (fig. 2b). Privind schimbările intervenite în această perioadă se poate arăta, statistic și vizual că terenurile arabile au fost în principal scoase din folosință în favoarea suprafețelor construite iar restul fie a fost înlocuit cu plantații viticole sau livezi, dar în cea mai mare parte terenurile au fost lăsate necultivate convertinduse, prin sistem natural, în pășuni și fânețe. Suprafețele împădurite au suferit și ele câteva modificări zonale, în sensul că au fost defrișate și înlocuite de construcții dar și câștiguri din terenurile arabile.

Harta modului de utilizare a terenului în anul 2006 conține aproximativ aceleași ponderi ale claselor de utilizare a terenurilor cu cea anterioară, cu deosebirea că s-au înregistrat câteva modificări vizibile ale terenurilor arabile, construcțiilor și pădurilor. Această ultimă perioadă surprinde întreaga evoluție a schimbărilor iar *harta schimbărilor în modul de utilizare a terenurilor 1990-2006* sintetizează toate transformările perceptibile (fig. 2.c). De această dată terenurile arabile se înscriu într-un puternic trend negativ datorită abandonului și a transformării lor în suprafețe construite. A doua clasă care suferă puternice transformări este cea a pășunilor și fânețelor care înregistrează creșteri notabile ale suprafeței datorită scăderii terenurilor arabile dar și a despăduririlor repetate. Suprafețele împădurite au o dinamică relativ constantă, ele menținându-se în lungul cursurilor de apă și a terenurilor mai puțin accesibile. Tufărișurile pierd și ele din suprafață datorită transformării lor în păduri, pășuni și fânețe sau terenuri arabile. Suprafețele construite au înregistrat o creștere constantă începând cu 1990 și până în 2006. Ele se extind în principal în detrimentul terenurilor arabile, pășunilor și fânețelor și pădurilor.

Tabelul nr. 1. Modul de utilizare a terenurilor în sectorul dunărean Brăila-Galați în anii 1990, 2000 și 2006

Categorie de folosință	1990 (km ²)	2000 (km ²)	2006 (km ²)
Suprafețe acvatic	124	124	124
Terenuri arabile	2.135	2.139	2.096
Pășuni și fânețe	72	69	107
Suprafețe împădurite	135	144	143
Suprafețe construite	148	150	154
Tufărișuri	22	13	9
Vii	20	19	20
Drumuri	6	6	7
Terenuri umede/Mlaștini	38	38	39,5
Livezi	6	4,5	4
Bancuri de nisip	0,9	0,9	0,2
Rampe deșeuri	2	2,4	2,5
Stâncării	1,5	1,5	1,5
Exploatare miniere	0,3	0,3	0,3
TOTAL	2.714	2.714	2.714

Se poate observa că această categorie de folosință a terenului se concentrează pe partea stângă a Dunării în timp ce pe malul drept terenurile au folosință preponderent agricolă, viticolă sau pastorală. De remarcat prezența exploatare miniere în porțiunea sud-estică a arealului de studiu dar și cea a terenurilor destinate depozitării deșeurilor. Depozitele de deșeuri au crescut în suprafață de la 2 km² în 1990 la 2.4 km² în 2000 și apoi 2.5 km² în anul 2006 în detrimentul terenurilor arabile. Se pare că există o relație de inter-dependență între extinderea așezărilor umane și cea a depozitelor de deșeuri.

Dinamica schimbărilor în modul de utilizare a terenurilor în perioada de timp 1990-2006 este semnificativă și evidentă. Multiplele conversii și transformări ale categoriilor de folosință a terenurilor locale demonstrează un impact major la nivelul structurii peisajului cu implicații în calitatea mediului.

În contextul schimbărilor climatice la nivel global și intervenția umană asupra caracteristicilor naturale ale peisajului geografic pot conduce la apariția unor dezechilibre cu efecte posibil dezastruoase asupra peisajului și așezărilor umane.

Concluzii

Programul IDRISI Andes, prin utilizarea modului încorporat numit Land Change Moedeler (LCM) poate permite utilizatorului o analiză și evaluare în detaliu a unui set de date ce conține modul de utilizare a terenurilor pentru un areal dat. Aplicat în această lucrare, modulul LCM a pus în evidență schimbările în modul de utilizare a terenurilor și a identificat care sunt categoriile ce suferă modificări dar și etapele schimbării lor. Pentru arealul studiat, rezultatele sunt destul de evidente: terenurile arabile sunt transformate în suprafețe construite sau în pășuni și fânețe, iar pădurile înregistrează o ușoară creștere a suprafeței în perioada 1990-2000. Trebuie menționat că rezultatele analizelor privind modul și dinamica utilizării terenurilor sunt dependente de calitatea seturilor de date Corine Land Cover, și prin urmare posibilele erori apărute în evaluare sunt cauzate direct de calitatea acestora. Prezenta lucrare își propune să deschidă noi abordări și idei de cercetare, cum ar fi de exemplu posibilitatea realizării unor scenarii de viitor privind evoluția modului de utilizare a terenurilor și a impactului lor asupra mediului și așezărilor umane în sectorul dunărean Brăila-Galați.

Bibliografie

- Geist, H. (2006), *Land-use and land-cover change: local processes and global impacts*, Springer.
- Kim, C.V. (2008), *Land use changes: causes and effects*, VDM Verlag.
- Meyer, W.B. (1994), *Changes in land use and land cover: a global perspective*, Cambridge University Press.
- Popovici, Elena-Ana (2010), *Piemontul Cotmeana. Dinamica utilizării terenurilor și calitatea mediului*, Edit. Academiei Române, București.
- *** (1999), *Land-Use and Land-Cover Change (LUCC). Implementation Strategy*, IGBP Report no. 48.
- *** <http://www.igbp.net/>
- *** <http://www.clarklabs.org/products/Land-Change-Modeler-Overview.cfm>

Dr. Gabriela Dirloman
Camelia Panciu
Dr. Manuela Mocanu Jaber
Delia Crișan
Dr. Vasile Mărculeț

Abstract. Mediaș - A Model of Sustainable Tourism. The project „Mediaș - A Model of Sustainable Tourism” made by „Nicolae Kretzulescu” Commercial High School from Bucharest in partnership with the Technical College „Mediensis” from Mediaș falls into the category of inter-county type projects. The motivation of the project comes from the fact that it allows linking daily direct experience to teaching the students, by actively involving of the students in environmental investigation, using various methods and by promoting interdisciplinary character of Geography, History, ITC and Economics. The objective of the project is increasing students’ education for sustainable tourism, the target group being made of 60 students and 6 teachers, while the external partners were Mediaș City Museum, Municipal Directorate for Tourism, Sport and Youth – Mediaș. The results of the projects consisted in creating materials on education for sustainable tourism and environmental education, leaflets and posters to promote the project, developing a calendar with the most important touristic resources in Mediaș, creating a blog <http://proiect-turism-2010.blogspot.com/p/deschiderea-proiectului-la-bucuresti.html>. In conclusion, the project „Mediaș - A Model for Sustainable Tourism” is an example of good practice for any teacher to promote education for sustainable development in schools and colleges.

Cuvinte cheie: Dezvoltarea Durabilă, durabila a turismului, Educația pentru Dezvoltare Durabilă, e-learning, proiect educațional.

Key words: Sustainable Development, Sustainable Tourism, Education for Sustainable Development, e-learning, Educational project

Atitudinea, comportamentul și faptele noastre sunt esențiale astăzi când trebuie să refacem tot ce s-a distrus de-a lungul timpului: armonia dintre noi și mediu.

Dezvoltarea durabilă este marea provocare a acestui secol și majoritatea specialiștilor consideră că însăși supraviețuirea speciei umane depinde de transpunerea în practică a acestui concept. Pentru a face aceasta este nevoie să fie cunoscute strategiile, inovațiile și soluțiile ce pot fi aplicate de către companii sau autorități, precum și individual.

Obiectivul general al promovării dezvoltării durabile este de a avea oameni mai bine pregătiți pentru a face față provocărilor prezente și viitoare și pentru a acționa cu responsabilitate față de generațiile viitoare.

Organizația Națiunilor Unite dă dezvoltării durabile următoarea definiție, larg acceptată și folosită pe plan internațional¹:

„[Dezvoltarea durabilă este cea] dezvoltare ce satisface nevoile prezentului, fără a compromite abilitatea generațiilor viitoare de a-și satisface propriile lor nevoi.”

Formularea anterioară – pe cât de simplă și clară în formă, pe atât de complexă în conținut – presupune, în practică, îndeplinirea simultană de către orice țară care își asumă dezvoltarea durabilă ca modalitate strategică de dezvoltare, a următoarelor obiective:

- Progresul social general, acordând în același timp atenție nevoilor fiecărui membru al societății în parte.²
- Protecția eficientă a mediului înconjurător.
- Utilizarea prudentă a resurselor naturale.
- Asigurarea unui nivel ridicat și stabil de creștere economică și implicit, de ocupare a forței de muncă³.

Varietatea mediului natural, calitatea și aspectul său estetic constituie o resursă de bază pentru turism. Importanța acestei relații reciproce se reflectă și în acțiunile pozitive de conservare a potențialului turistic sau în cele de reabilitare a mediului, dar să nu neglijăm și aspectele negative ale unor activități turistice, precum: utilizarea excesivă a unor elemente ale mediului (sol, apă, aer, floră, faună), în scopuri recreative și de agrement, alături de intervenția irațională, adeseori brutală a omului asupra mediului și a resurselor naturale ale acestuia.

¹ Referință de bază: www.sustainable-development.gov.uk/what_is_sd/what_is_sd.htm (Sustainable Development – The UK Government’s Approach).

² Ca societate și ca indivizi, suntem responsabili față de cei care ne vor urma să contribuim la limitarea amenințărilor globale asupra mediului, precum modificările climatice, să ne protejăm împotriva poluării aerului și apei, să protejăm patrimoniul natural, istoric și cultural de intervenții cu efecte distructive ireparabile pe termen lung.

³ Aceasta presupune dezvoltarea puternică a activității de producție, a investițiilor, exportului și serviciilor, pe baza stimulării operatorilor economici prin mecanisme economice, fiscale, monetare și valutare. Consecința directă o reprezintă crearea de locuri de muncă și, implicit, impactul pozitiv asupra creșterii avuției naționale.

În acest scop, turismul durabil este și va fi în armonie cu mediul, cu populația și cultura locului astfel încât dezvoltarea lui să se realizeze în favoarea comunității locale, fără efecte negative asupra obiceiurilor, tradițiilor, stilului de viață, nivelului și distribuției veniturilor, fără alterarea ecosistemelor.

Turismul durabil⁴, ca formă a dezvoltării turistice durabile se referă la abilitatea destinației turistice de a rămâne competitivă împotriva tuturor problemelor apărute, de a atrage vizitatorii pentru prima oară și să-i fidelizeze ulterior, de a rămâne unică din punct de vedere cultural și a fi într-un permanent echilibru cu mediul ambiant.

În publicația OMT „Turismul în anul 2010” se specifică următoarele: „Turismul durabil dezvoltă ideea satisfacerii nevoilor turiștilor actuali și ale industriei turistice și, în același timp, a protejării mediului și a oportunităților pentru viitor. Se are în vedere satisfacerea tuturor nevoilor economice, sociale, estetice, ale actorilor din turism menținându-se integritatea culturală, ecologică, diversitatea biologică și toate sistemele ce susțin viața”.

Turismul durabil acoperă toate formele și activitățile din industria ospitalității, incluzând turismul convențional de masă, turismul cultural, montan, de litoral, balnear, de afaceri, rural etc.

Perioada 2005 - 2014, cunoscută ca „Deceniul Educației pentru Dezvoltare Durabilă al Națiunilor Unite” este un program, ce a dat un impuls major preocupărilor pentru educația în domeniul dezvoltării durabile din numeroase țări, prin implicarea mai accentuată a elevilor în înțelegerea problemelor actuale ale mediului.

Integrarea Educației pentru Dezvoltarea Durabilă în sistemele și programele naționale pentru a se analiza trecerea de la considerații generale cu un caracter teoretic la aplicații practice în toate domeniile de activitate constituie principalul obiectiv al acestui program. Aplicarea acestui obiectiv presupune dezvoltarea unui sistem de învățământ continuu adaptat cerințelor societății și tradițiilor culturale locale.

Proiectul „Mediaș - un model de turism durabil” realizat de Școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu” din București în parteneriat cu Colegiul Tehnic „Medienseis” din Mediaș, județul Sibiu, se înscrie în categoria proiectelor de tip interjudețean. Motivația proiectului a pornit de la premisa că acest tip de proiect permite legarea predării de experiența cotidiană a elevilor, prin experiență directă, prin implicarea activă a elevilor în investigarea mediului, folosind diverse metode (Beroutschachvili et al, 2004), precum și promovarea caracterului interdisciplinar Geografie - Științe Economice (specializarea Tehnician în turism, care există la școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu”).

1. Obiectivul general al proiectului îl reprezintă creșterea gradului de educație a elevilor pentru un turism durabil prin crearea de „punți” între Școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu” și Colegiul Tehnic „Medienseis” din Mediaș.

2. Obiectivele proiectului sunt: extinderea egalității de șanse a educației pentru un turism durabil și a educației ecologice a elevilor din spațiul urban, creând noi structuri, mecanisme și materiale informative care să faciliteze îmbunătățirea procesului de cunoaștere a problemelor de mediu de către elevi, prin activități extracurriculare, indiferent de sex, vârstă sau etnie.

3. Grupul țintă a vizat 60 de elevi, beneficiari direcți fiind elevii de la ambele unități de învățământ partenere în proiect și 6 profesori.

4. Beneficiari indirecti sunt profesorii și elevii de la cele două licee implicate în parteneriat, părinții elevilor, comunitatea locală.

5. Parteneri externi: Muzeul Municipal Mediaș, Direcția Municipală pentru Turism, Sport și Tineret – Mediaș

6. Durata proiectului: an școlar 2010 – 2011.

7. Metode și tehnici de lucru: lucrul pe echipe, comunicarea directă și prin Internet (online) cu membrii echipei de proiect din cele 2 licee partenere, sesiuni de prezentări PowerPoint, vizite la diverse obiective turistice, studii de caz pe teren, chestionare, analize SWOT etc.

8. Calendarul activităților a cuprins:

Activitatea	Octombrie	Noiembrie	Decembrie	Ianuarie	Februarie	Martie	Aprilie
1. Crearea „Grupului de inițiativă”	X	X					
2. Chestionar pentru testarea nevoilor și intereselor specifice unei educații pentru turism durabil și pentru o educație ecologică	X						

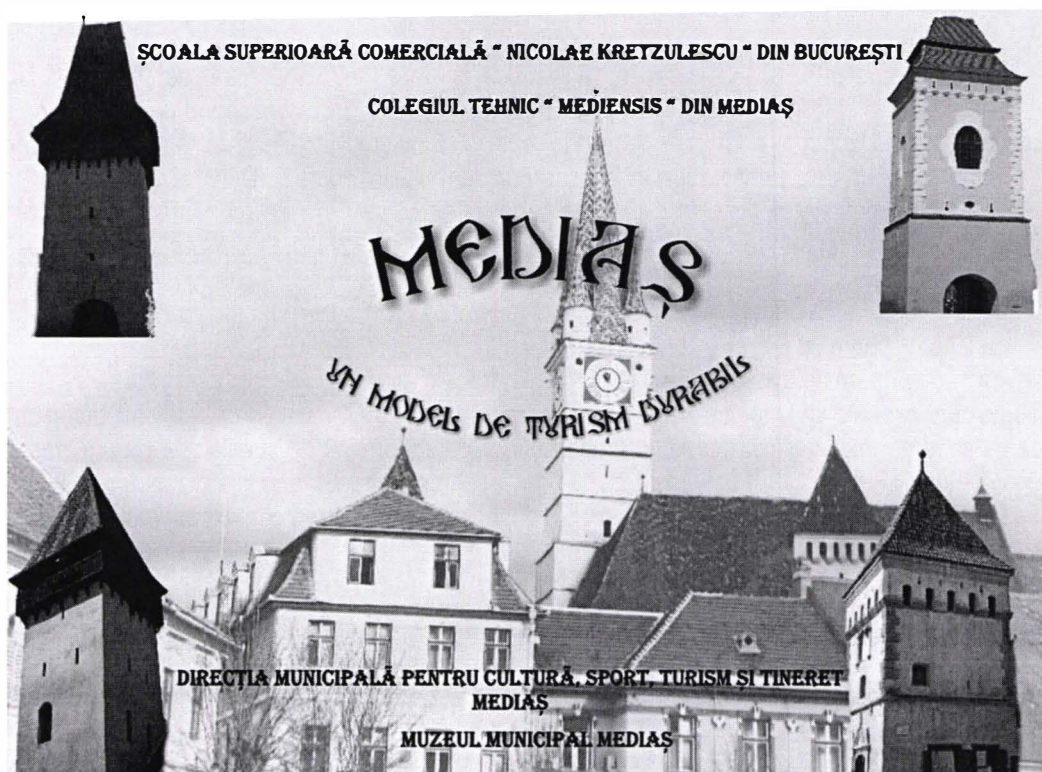
⁴ Băltărețu Andreea Mihaela (2007), *Ecoturism și dezvoltare durabilă*, Edit. Pro Universitaria, București, p. 29.

3. Prezentarea proiectului, pliantul și afișul de promovare pentru elevi		X					
4. Prezentare tema: „Turism durabil” – Prof. dr. Gabriela Dîrloman			X				
5. Vizită la Mediaș a elevilor de SSCNK Prezentare a unui model de turism durabil-Islanda - prof. dr. Gabriela Dîrloman Vizită la Muzeul Municipal Mediaș					X		
6. Prezentarea de referate despre Mediaș de către elevii de la SSCNK			X				
7. Realizarea unui calendar cu cele mai importante obiective turistice din Mediaș (de către elevii SSCNK) și a 3 pliante cu cele mai importante obiective turistice din Mediaș (de către elevii Col. Tehnic „Mediensis”)				X	X	X	X
8. Vizita partenerilor de la Mediaș la București Obiceiuri și tradiții de 1 Martie și eco-mărțișoare realizate de elevii de la SSCNK Prezentarea obiectivelor turistice din Mediaș – prof. dr. Vasile Mărculeț						X	
9. Concurs de fotografii cu orașul Mediaș între elevii de la SSCNK și elevii de la Col. Tehnic „Mediensis” (se va face prin e-twinning online între elevii celor două licee)							X
10. Popularizarea stadiilor de derulare a proiectului și a rezultatelor sale în mass-media			X	X	X	X	X

9. Rezultatele proiectului: creșterea cu 5% a ratei de acces la educația pentru un turism durabil și a educației ecologice la cele 2 licee partenere; crearea de structuri, mecanisme și materiale informative la nivelul celor 2 licee partenere privind accesul la educația pentru un turism durabil și a educației ecologice; participarea ca voluntari în proiect a unui număr de 60 de elevi; dotarea celor 2 licee cu materiale didactice, cărți, reviste, pliante de promovare și afișul

proiectului; elaborarea unui calendar cu cele mai importante obiective turistice din Mediaș de elevii celor 2 licee partenere, crearea blogului <http://proiect-turism-2010.blogspot.com/p/deschiderea-proiectului-la-bucuresti.html>

10. Diseminarea proiectului s-a făcut prin: afișele, pliantele, calendarele care au fost distribuite la cele 2 licee partenere în formă tipărită și electronic, la Muzeul Municipal Mediaș, la Direcția Municipală pentru Turism, Sport și Tineret – Mediaș, la nivelul Inspectoratului Municipiului București, a Primăriei sectorului 3 din București, prin realizarea unui interviu la Radio Ring din Mediaș în timpul vizitei la Mediaș a echipei de proiect de la Școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu” și prin publicarea unei informări despre proiect pe pagina de internet <http://infoportal.realitatea.net/articol~din-actualitate~info-2299391~bdquo-medias-un-model-de-turism-durabil-rdquo-a-continuat-la.html>

Afișul proiectului „Mediaș - Un Model de Turism Durabil”

În concluzie, proiectul „Mediaș - Un Model de Turism Durabil” este un EXEMPLU DE BUNE PRACTICI pentru orice profesor de geografie, dar și de științe economice – specializarea Tehnician în turism, în vederea promovării Educației pentru Dezvoltare Durabilă în școli și licee; permite asigurarea resurselor pentru INTRODUCEREA ÎN ȘCOLI A EDUCAȚIEI PENTRU DEZVOLTARE DURABILĂ, așa cum s-a precizat la Conferința Mondială pentru Mediu privind Dezvoltarea Durabilă de la Johannesburg din 2002; abordează sistemic educația pentru un turism durabil (ca parte componentă a Educației pentru Dezvoltare Durabilă) în funcție de vârsta elevilor, de nivelul de cunoaștere a problemelor actuale ale mediului; formează deprinderi active relevante pentru viața elevilor și pentru flexibilitatea în relațiile cu schimbările din societate; cultivă un sistem de valori elevilor, valorile ajutând elevii să realizeze un concept mai bun despre sine; poate da putere elevilor să-și îmbunătățească calitatea vieților lor, a familiilor lor și a celorlalți; le dă elevilor puterea să acționeze și să simtă că ei contează, clarificând legăturile dintre sănătatea individuală, familială și mediu, trezindu-le interesul față de patrimoniul natural, cultural și istoric al țării noastre.

Résumé. Considérations sur les compétences obtenus pendant la classe de géographie. Il y a beaucoup de discussions en concernant le modèle idéal de transmettre aux élèves les connaissances prévues dans la programme d'études et de former de compétences. Quand ils sont conçus pour atteindre la compétence sont pris en considération les connaissances des élèves, ses aptitudes, les stratégies qu'il peut utiliser, ses ressources pour réaliser un travail et sa capacité à reconnaître quand il ne peut pas comprendre.

Cuvinte cheie: competențe, savoir, capacitate, reflecție

Mots clé: compétences, savoirs, capacités, réflexion

Termenul de competență este utilizat în spațiul educațional de mai bine de treizeci de ani, și încă nu are o definiție unanim acceptată și stabilizată, fiind un concept complex, dinamic, care presupune un proces de construire, în funcție de definirea acestui concept sunt proiectate finalitățile, curriculumul actual și sistemul de evaluare. Include atribute diferite, suprapunându-se anumitor termeni și generând de multe ori confuzii (Dulamă, 2010).

Competența este definită în dicționare ca fiind capacitatea cuiva de a se pronunța asupra unui lucru, de a exercita anumite atribuții (cu sensul de capacitate profesională) (DEX); capacitatea cuiva de a face ceva, aptitudine, calitate (DN). La nivel școlar, înțelegem prin competență capacitatea de a trece dincolo de texte, de a emite ipoteze, judecăți pe marginea acestora, de angajare emoțională în lectură, de exprimare a unei aprecieri, de a distinge între fapte și opinii, de a face legături libere cu propriile cunoștințe etc.

Atunci când se urmărește atingerea unei competențe, trebuie avute în vedere cunoștințele elevului, deprinderile sale, strategiile pe care el poate să le folosească, resursele necesare pentru realizarea unei sarcini, dar și capacitatea lui de a-și da seama când nu înțelege ce anume nu înțelege. În literatura străină de specialitate se regăsesc multe studii referitoare la competențe. Belier (1999) consideră că un subiect demonstrează anumite competențe dacă reușește să acționeze și să rezolve probleme profesionale într-o manieră satisfăcătoare într-un context particular, mobilizând diverse capacități într-o manieră integrată.

Boterf (1997, 2000) definește competența ca mobilizarea sau activarea mai multor cunoștințe într-o situație și un context dat.

Momtmollin (1994) subliniază un ansamblu stabilizat de cunoștințe (savoirs) și priceperi (savoir faire), de conduite tip, de proceduri standard, de tipuri de raționament care se pot aplica...și care permit anticiparea fenomenelor, înțelegerea instrucțiunilor etc.

Brien (1997) se referă la capacitatea de a realiza o sarcină dată, care necesită un număr mare de operații; capacitatea de a exploata cunoștințele proprii pentru realizarea sarcinii.

Joras (2002) identifică cinci aspecte privind competențele:

- competența presupune un ansamblu de capacități „informale”;

- competența este și trebuie să fie legată de acțiune, ea nu există independent de acțiune (adică efectuarea sarcinilor de lucru);

- competența este observabilă într-un context bine stabilit;

- competența este legată de trei categorii de capacități: a ști-a ști să faci-a ști să fii;

- aceste capacități sunt în așa fel structurate și combinate încât să permită rezolvarea sarcinilor de lucru și obținerea performanței.

În *Legea Educației Naționale* (2009) competența este definită ca și capacitatea dovedită de a selecta, combina și utiliza adecvat cunoștințe, abilități și alte achiziții constând în valori și atitudini, pentru rezolvarea cu succes a unei anumite categorii de situații de muncă sau de învățare.

În programele școlare se evidențiază două tipuri de competențe:

- *competențe generale*, formulate pentru un obiect de studiu, cu grad mare de generalitate, care se vor forma într-un interval mare de timp (un ciclu școlar);

- *competențe specifice*, formulate de asemenea pentru fiecare obiect de studiu, se vor forma într-un interval mai mic de timp (an școlar) particularizate în funcție de conținuturi.

Dulamă (2010) folosește termenul de *subcompetență*, care poate avea semnificații diferite; autoarea consideră comunicarea scrisă ca fiind o competență (transferabilă sau transversală) iar în cadrul ei se delimitează mai multe subcompetențe: scrierea, cititul, elaborarea de texte, luarea notițelor, elaborarea schemelor etc. Conform definiției competenței, fiecare dintre acestea este o competență, iar denumirea de subcompetență evidențiază de fapt raportul de subordonare față de competența situată pe o treaptă ierarhică superioară. În acest caz, pentru evitarea confuziilor, se poate utiliza *unitatea de competență* sau *domeniul de competență* în care se integrează mai multe competențe.

Spre exemplu, din competența specifică „citirea și interpretarea hărții geografice” pot fi extrase subcompetențe precum „analiza hărții geografice”, deoarece elevul nu poate interpreta o hartă fără să o analizeze în prealabil. În același timp, aceeași competență specifică poate fi formulată în două părți: competența de a analiza o hartă și competența de a interpreta o hartă.

Brien (1997) împarte competențele în două categorii: *virtuale și în fapt*.

Competența virtuală se referă la cunoștințele teoretice dobândite de elev, etape teoretice de rezolvare a sarcinilor de lucru, ele se situează la nivelul posibilului; el, elevul, declară că știe să realizeze o diagramă sau să calculeze distanța între două puncte pe hartă.

Competența în fapt este reprezentată o activare a cunoștințelor procedurale, cunoștințe care îi permit să execute o anumită cerință; extrage datele și le transpune într-o diagramă, folosește scara hărții și rigla și calculează distanța etc.

Mulți elevi dobândesc aceste competențe *în fapt* dacă realizează un sens în ceea ce li se cere la clasă. Realizarea sensului este activitatea prin care începe învățarea noilor cunoștințe prin activități de muncă independentă sau prin activități în grupuri mici. Aceasta etapă presupune mai multe operații:

- confruntarea cu noile informații;
- implicarea cognitivă și menținerea interesului;
- înțelegerea informațiilor.

Realizarea sensului se poate face prin strategii și tehnici bazate pe studiul individual, pe discuție, pe dezbateri, pe investigații și rezolvarea de situații problemă. Se poate folosi modelul „evocare-realizarea sensului-reflecție” realizat de J.L. Meredith și K.S. Steel în 1995, model care assemblează trei tipuri de activități: activități de evocare analitică și sistematizare a experiențelor și cunoștințelor anterioare; activități de confruntare cu noile informații în scopul înțelegerii și construirii sensului acestora; activități de reflecție critică asupra cunoștințelor dobândite cu scopul înțelegerii lor. Cele trei activități se concretizează în trei etape în cadrul organizării lecției:

- evocarea cunoștințelor anterioare;
- realizarea sensului noilor informații;
- reflecția asupra noilor cunoștințe.

Profesorul poate conduce o discuție bazată pe *reflecție* pentru a genera idei și subiecte de discuție (ori concepte) legate, de exemplu de ideea inițială de identitate națională, apoi de uniformizare culturală și diversitate și ce transformări suferă aceste idei. Se poate discuta despre contrastele existente în societate, religie, convingeri, etnii, se poate compara viața în mediul urban cu cea din mediul rural, viața în țările dezvoltate cu cea din țările sărace, conflictele existente în cadrul acestei diversități a lumii contemporane, accentul pus de mass-media asupra anumitor aspecte negative sau pozitive ale societății, stereotipuri, noțiuni preconcepute și caracteristicile culturale ale unei anumite regiuni, și multe alte idei. Elevii împărtășesc celorlalți din experiențele lor directe acumulate în urma călătoriilor, sau în urma vizionării a diferite documentare, filme, după ce au citit cărți, articole, diferite publicații. *Reflecția* intervine frecvent în timpul acestui proces în care elevii povestesc. Mai ales dacă li se cere în mod specific să reflecteze asupra temerilor și întrebărilor pe care le-au avut la contactul cu noile culturi. „*Reflecția* reprezintă un proces mental care îl stimulează pe elev să folosească gândirea critică în examinarea informației care i se prezintă. Acest proces continuu permite elevilor să restrângă aria soluțiilor posibile și, în cele din urmă, să tragă o concluzie” (Ewell, 1997).

Se ajunge astfel la formarea anumitor competențe *în fapt*, competențe denumite de R. Nelson Bolles *competențe transversale sau transferabile*, deoarece pot fi transferate în alte situații, la alte discipline de studiu. Totuși, când se aplică asemenea metode de învățare există riscul ca elevii să nu înțeleagă sau să înțeleagă incomplet contextul, să adopte soluții greșite care să aibă consecințe neașteptate sau chiar să rămână fără niște cunoștințe de bază.

O temă de actualitate este necesitatea de a depăși stadiul adresării de întrebări sau de a îi face pe elevi să aplice formule, să rezolve cerințe, să exerseze pe anumite modele. Oportunitățile de învățare sunt amplificate atunci când elevii realizează *cum pot să aplice cunoștințele noi*, reușind să facă diferite corelații sau conexiuni = *competențele*.

Învățarea eficientă cere timp de gândire. Elevii pot decide singuri care sunt cele mai bune soluții sau strategii pentru rezolvarea anumitor probleme. Ei vor putea să aplice aceste informații când se vor confrunta cu o situație de învățare viitoare = *competente*.

Concret, profesorul care dorește să formeze competente trebuie să verifice dacă lecțiile sale conțin elementele fundamentale: Despre ce? De ce? Cum? Când? „...pe scurt, formula ce-de ce-cum-când furnizează un cadru simplu dar bine fondat teoretic pentru pregătirea sau împlinirea unei lecții” (J. Giasson).

Situația stimulativă este o componentă a procesului de învățare; elevul este motivat și învață în contextul unei probleme complexe și stimulante care îl interesează, *soluțiile ei fiind percepute ca având consecințe reale*. „Indivizii tind să învețe la un nivel maxim atunci când sunt confrunțați cu probleme specifice, care pot fi identificate și pe care doresc și au capacitatea să le rezolve” (Ewell, 1997). *Situația stimulativă* este eficientă pentru că se prezintă o situație reală,

contextul nu este teoretic, dă naștere implicării emoționale, atenției și efortului de a găsi o soluție, rezultatele pot avea aplicabilitate practică.

Concluzii:

- Diferitele abordări ale lecțiilor de geografie asigură un cadru de instruire coerent, consecvent, practic.
- Permit alegerea unor diverse combinații de strategii, metode, tehnici de predare, învățare și evaluare.
- Alegerea modelelor se face în funcție de obiective, caracteristicile conținuturilor și competențele urmărite.
- Aceste modele îl ajută pe profesor să îndrume elevii în procesul de învățare, deoarece creează contextul favorabil pentru proiectarea și organizarea predării, abordarea interdisciplinară, motivarea și implicare elevilor în lecție, încurajarea exprimării libere a elevilor.

Bibliografie

- Brien, R. (1997), *Science cognitive and formation*, Presse de L'Universite de Quebec, Montreal.
- Dulamă, Maria Eliza (2010), *Didactică axată pe competențe*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.
- Ewell, P. T. (1997), *Organizing for learning: A point of entry*, National Center for Higher Education Management Systems (NCHEMS), Colorado.
- Giasson, J., (1996), *La compréhension en lecture*, De Boeck Université, Paris.
- Le Boterf (2000), *Construire le compétences individuelles et collectives*, Edition d'organization, Paris.
- <http://www.intime.uni.edu>
- http://www.intime.uni.edu/model/learning/learn_summary.html
- <http://bob.nap.edu/html/howpeople2>

ISSN 2247-7772
ISSN-L = 2247-7772